

ગાંધીજીનું નવજીવન

ભાગ ત્રીજો

[બેઝવાડા કાર્યક્રમના અંતર્ગત અમદાવાદ મહાસભા સુધી]

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અ મ દા વા દ

મુદ્રક અને પ્રકાશક : રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી, નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૦-૭-૧૯૨૧

અમૃત યાદગીર્

ગિરનારની ટોચે પહોંચવા છત્રગાર જેમ કાંઈ પગથીએ પહોંચ્યા પછી પહોંચ્યો ગમ્યુતો નથી તેમ આપણે સ્વરાજની નીસરણીને એક પથ પગથીએ યોજી રહેવાથી સ્વરાજને પહોંચવાના નથી. આપણે એકસામે ચડતું જોઈએ. પૈસા એકઠા કર્યા એ તો બહુ થયું. એવી વિશ્વાસ આણ્યો. આપણી સાથે કોણ છે, કેટલા છે એનું દંદક માપ માપું. આપણે જે કામો કરવાના છે તે કરવામાં આપણને ખરચ કરવાની સગવડ મળી પણ જે કામમાંથી આપણને સ્વરાજની ઝાંખી ચામ એ તો સ્વદેશી જ છે હજારો રૂપિયા આપવાથી આપણે સ્વરાજમંદિરમાં પેસી શકના નથી. તે મંદિરમાં પેસવાની શરત તો સ્વદેશી જ છે. એ મંદિરનો દરવાજો આપણી પામે કેટલા પૈસા છે એ પૂછે નહિ પણ આપણે ખાદી પહેરી છે કે નહિ એ જોશે, આપણું મોઢો શરાબથી વાસ મારે છે કે નહિ એ તપાસશે. સ્વદેશીનું પાલન કરનાર જીને જ સ્વનંત્રતા અનુભવતો થશે. જોને સ્વનંત્રતાની લાગણી પેદા નથી થઈ તે બીજાના કહેવાથી સ્વનંત્ર નહિ બને. પ્રત્યેકને એ અનુભવ થવો રહ્યો છે. એ અનુભવ પરદેશી કાપડનો ત્યાગ ન કરનારને થવાનો જ નથી.

જાપાનની સાડી, ફ્રેંચ સાડીન, માંચેસ્ટરની મલમલ, એ બધા એક જાતનું વ્યસન જ છે. એ વ્યસનની શુભાશીમાં સપડાયેલ સ્વતંત્રતાનો વિચાર જ ન કરે, કેમકે તે પહેલેથી પરદેશી થયેલ છે. જેને મન પરદેશી બધું સાફ તેને સ્વદેશની બાવના ક્યાંથી ? તેને પોતાનું તન્ત્ર ક્યાંથી ? જેને હિન્દુસ્તાનની હવા ન ગમે, તેના પોપાકો ન ગમે, તેનો ખોરાક ન ગમે, તેના શિવાજી ન ગમે, તે હિન્દુસ્તાનને પોતાનો દેશ માને એનો શો અર્થ હોય ? હિન્દુસ્તાનની હવાથી હજી કંઈકો કંઈકો નથી, હિન્દુસ્તાનની ધડબાજરીની રાટી હજી હાથે પકાવી સન્તોષ માનીયે છીયે, પણ હિન્દુસ્તાન જે કાપડ આપે છે તેથી આપણી તૃપ્તિ નથી ! પરદેશી કાપડ પર આપણને મોહ ઉત્પન્ન થયો છે. તે મોહ ન જાય ત્યાં લગી હિન્દુસ્તાને પરાધીન જ રહેવું પડશે.

પરદેશી કાપડ આપણને કોઈ મફત આપે તોયે નકામું છે, એટલું જ નહિ પણ નુકસાનકારક છે; કેમકે જોટ લઈને જીવનાર માણસ તો બિશુક બને છે. અને બિશુક તો સદાયનો પરાધીન છે, તેણે તો પોતાનો આત્મા વેચ્યો છે.

આપણને સ્વરાજ્યનિર્ધારમાં પ્રવેશ કરવાને સાર સ્વદેશીની જ જરૂર છે. સ્વદેશી એટલે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર. રેંટીયાની શક્તિ હિન્દુસ્તાને પારખી લીધી છે. હિન્દુસ્તાનનો એક પણ પ્રાન્ત હવે રેંટીયાથી અણખણ નથી. ઓછાવતા પ્રમાણમાં ખાદી વણવાનું દરેક પ્રાન્તમાં ગર ચાલુ ગયું છે. એ કળા હાય આવી ગયું છે.

પણ—?

પણ પરદેશી કાપડનો મોહ ઉતરવો જોઈયે. એ મોહ ઉતરે નહિ ત્યાં લગી રેંટીયો નિરન્તર ન જ ચાલી શકે. જ્યાં સુધી રેંટીયાનો અમલકાર હિન્દુસ્તાન ન ઓગળે ત્યાં સુધી બાહ્યજન ન આવે, આત્મવિશ્વાસ ન આવે. આવે બહિષ્કાર કરવાનું ચોપડીકું હવે આની પહેાંચું છે.

અંગ્રેજોની પહેલી તારીખે સ્વરાજ ન મળ્યું હોય તો મારી લાગ જાય, હિન્દુસ્તાન પરનો મારો વિશ્વાસ ખોટો દરે. કોંગ્રેસ સુધી ન મળે તો હિન્દુસ્તાનની પ્રતિજ્ઞા તૂટે, હિન્દુસ્તાનનું નાક ચીજું થાય, નામપુરમાં આવેલા પ્રતિનિધિઓનું પ્રતિનિધિત્વ લાગે.

પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર વિના સ્વરાજ ન મળે. પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરીને આપણે શરીરશુદ્ધિ કરીએ છીએ. શરીરશુદ્ધિ વિના સ્વરાજમન્ત્ર વ્યવહારને આપણને અધિકાર નથી.

એટલે જો આ વર્ષમાં સ્વરાજમન્દિરમાં પેસવું હોય તો હવે બહિષ્કારને હીસ ન જ હોવી જોઈએ, કેમકે સ્વદેશી ધારણુ કરીને આપણે અપૂર્વ શક્તિ ધારણુ કરીએ છીએ. પણ એ મન્દિરનો કબજો રાખનારા આપણી શક્તિને ઓળખે નહિ ને કબજો ન ગેણે તો આપણે તેઓની સાથે ભેટ કરવી રહી. તે ભેટમાં થોડો સમય નો ભય જ. મારો વિશ્વાસ છે કે જો આપણે પરદેશી કાપડનો સર્વથા બહિષ્કાર કરીએ તો આપણને યુદ્ધ કરવું નહિ મટે ને આપણો કબજો આપણને મળી રહેશે.

હતાં આપણે યુદ્ધનો કાળ પણ ગણવો જોઈએ. તેથી આપણે જો અકોટાબર માસમાં સ્વરાજ મેળવવું હોય તો ઓગસ્ટની ૨૧મી લગીમા બહિષ્કાર પૂરો કરી લેવો જોઈએ. એમ કરી ચક્રચું કે નહિ એનો નિશ્ચય પહેલી ઓગસ્ટે થઈ ગયે. પહેલી ઓગસ્ટે તિલક મહારાજની સંવત્સરી છે. જો દાર્ય દ્યું હોય તો તે દહાડો આપણે દત્તાત્રયી કુમ્ભારીએ; જો આપણે કર્તવ્યપાલન ન કરીએ તો આપણે શરમમાં ઘેર બેસી રહીએ. જેમ આપણે જૂનના છેલ્લા દિવસમાં જ ધણું કામ કરી શક્યા તેમ આપણે આ માસના આઠીના દિવસોમાં ખૂબ કામ કરી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર પૂરો કરી શકીએ. જે પોતાને અસહકારી કહેવડાયે છે તેણે તો ખાદી જ પહેરવી જોઈએ. તેણે ઓઠામાં ઓઠા કપડાથી ચલાવવું જોઈએ. આ મન્દિરકાળ—હરિન કાળ છે. એકદમ બહિષ્કાર કરતાં આપણી પાસે કપડાં ઓઠા થવાના, રેશમા તંગી થવાની એમ સમજીને પણ આપણે ઓઠાં કપડાં વાપરવા જોઈએ. વળી બધાની પાસે નવાં કપડાં લેવાની સગવડ ન હોય, તેથી ઓઠામાં ઓઠાં કપડાંથી આપણે ચલાવ્યે છૂટકો.

આપણી પાસે જેટલું પરદેશી કાપડ હોય તે કાં તો ખાળીએ, કા તો પરદેશ મોકલીએ અથવા તો સૌઆદિની દિયાં વળતે તેને પહેરી શકીએ. પરદેશી કાપડને આપણી શુભામીની નિશાની સમજી તેનો ઉપયોગ ગરીબ હોઈએ તો ન ચાલતા જ કરીએ.

ગરીબોની સગવડને સાથે પરદેશી કાપડ લેવાની વખતે રાખીએ ને તેના બદલામાં જોઈતી ખાદી પરી પાડીએ. આમ અતેક પ્રકારની યોજનાઓ ઘડી આપણે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર હલી ઓગસ્ટે આપણા પહેવેશમાં તો પૂરો કરવો જ

જોઈયે. આપણે બધાએ પરદેશી માલ હવે પછી ન લેવાનો ને આપણા ઘરમાં અમુક તોલા મતર કાંતવાનો નિશ્ચય કર્યો જોઈયે.

પણ આટલેથી બસ નથી. આપણે કાપડની દરેક હુકાને રૂરી વળવું જોઈયે. જેઓ પરદેશી કાપડ વેચતા હોય તેઓને પરદેશી કાપડ ન મગાવવા વીનવવા જોઈયે. તેઓની પાસે જે પરદેશી કાપડ હોય તેનો નીકાલ બહાર દેશાવરમાં કરવા પ્રયત્ન થવો જોઈયે.

અને જેમ ખરીદદાર ને વેપારીની ફજ્જ છે તેમ જ મીલના માલિકોની પણ છે. તેઓને આપણે વીનવવા રતા કે તેઓ બહિષ્કારને લીધે કાપડનું દામ ન વધારે. આજે જ તેઓ એટલું બધું દામ લે છે કે તેમાંથી પણ ઓછું દરામ તેમ છે. તેમાં જો તેઓ પ્રગ્નની તમીનો લાભ લઈ દામ વધારે તો તેઓ પોતે પરદેશી બને, દેશના દુરમન બને. એટલી દલ તેઓ ન ઝાળજે એમ હું માનું છું.

સ્વરાજ મેળવવાની તીક્ષ્ણચત્તે આપણે આત્મશુદ્ધિ માની છે આપણે જેમ હમે જાણે છીએ તેમ આપણી કમેટી ચતી જાય છે. દરેકના મનમાં દેશદાસ હશે, દેશને પોતાના ઘર તમાન સમગ્ર તેને તે શુદ્ધ રાખવા કચ્છરી તો સ્વરાજ આ વર્ષમાં મેળવવું હું સહેલામાં સહેલી વાત સમજું છું. જૂન માસની ત્રીસમી તારીખે દેશે એક ચમત્કાર બતાવી આપો તો બહિષ્કારના ચમત્કારની પૂરી આશા રાખવાનું આપણને કારણ છે. પ્રભુ સાજ રાખો.

પંચમહાયજ્ઞ

યજ્ઞના ઘણાંયે અર્થ થઈ શકે છે. ગૃહસ્થને, સંસારીને હિન્દુસ્તાનમાં પાઞ્ચ યજ્ઞ આવશ્યક છે: ચૂસો, સાબેલું, ધંદી, બેડું ને રેટીયો. આમાંથી જેટલું ઓછું તેટલી ઓછી બગ્ગન સમજવી. પણ આ યજ્ઞ ઉપર નગર ફરવી જતા એમ જોવામાં આવશે કે ખરૂં જોનાં મદાગમ બે જ છે ને ત્રણ વચલા તે પેટામગ છે. ધંદી, સાબેલું ને બેડું એ ચૂસાને અંગ છે. જેને ત્યાં ધંદી કે સાબેલું ન ચાલે તેનો ચૂસો મોગો પડે, તેનું તેજ ઓછું થાય, પણ ચૂસો તો ચાલે. પણ જેને ત્યાં રેટીયો ન ચાલે તેને ત્યાં તો એક મુખ્ય અંગ ગયું, ત્યાં તો પક્ષપાત થયો. અજને સાર ને વજને સાર જે યજ્ઞ ન કરે તેને અજનો કે વજનો અધિકાર જ નથી. ચૂસાની પ્રશ્ન ન કરે તે ખાવ નહિ, રેટીયો ચલાવે નહિ તે પહેરે નહિ, એવો શિવાજી

હોયો જોઈએ. પણ - આપણે તો રેંટીયો છોડ્યો છતાં વસ્ત્ર ન છોડ્યાં. જેઓ યમ ક્યાં વિના ખાય છે તે જેમ ચોર છે તેમ જેઓ યમ ક્યાં વિના પહેરે છે એ ચોર છે. યમ એટલે કુરબાની, યમ એટલે આપજોગ. એટલે શારીરિક મહેનત. જે ચૂલો ને રેંટીયો ચલાવે છે તે બુદ્ધિપૂર્વક યમ કરે છે. એવી પોષક મજૂરી નથી કરતા તે છેવટે દંધક પણ અંગકસરત કરી અન્ન પચાવે છે.

હવે દલાય વધારે સમજાશે કે રેંટીયો છોડીને આપણે કેટલું પાપ કર્યું છે. એ નાણુક પણ પોષક પરિશ્રમ હિન્દુસ્તાનની કરોડો મહિલાઓ એક કાળે ઉઠાવતી હતી ત્યારે હિન્દુસ્તાન સુખી હતું, તન્દુરસ્ત હતું, તેજસ્વી હતું. આજે હિન્દુસ્તાન રેંટીયો છોડી ફુખી, રોગી ને તેજહીન થયું છે.

ચૂલો, રેંટીયો ઇત્યાદિ ધરના શણગાર છે. રેંટીયો ગયા પછી હિન્દુસ્તાનમાં લાખો ઘરો ખંડિયેર થયાં છે. આ વાકનમા કોઈ અતિશયોકિત ન માને. વાચનાગ્નુ ધર એવું બસે ન હોય. પાણીની તંગીનો અર્થ એમ નથી હોતો કે કોઈને પાણી ન મળે. પણ બધાને ઓછું, ઘણાને બહુ ઓછું ને થોડાને મુદ્દલ નહિ એમ બને છે. રેંટીયાની ગેરહાજરી છતાં છ કરોડ ઘરોમાના ઘણા બસે ચાલે. પણ કેટલાક તો જમીનદોસ્ત થયા જ છે. જુઓ ઓરિસ્સા ને ચપાગણ. તેમાંનાં ઘણા ગામોમા ખંડિયેર છે. જે મુલકના માણુસો દોઢસો વર્ષ પહેલા બારે માસ દંધક ને દંધક પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલા રહેતાં તેમાંનાં એંશી ટકા કેટલાયે વર્ષો થયા ચાર માસ કામ વિના બેકાર રહેતાં હોય તો તે મુલકના શા હાલ ચાલુ?

ધાતું એ તો રોસતની નિશાની માત્ર છે. મજૂરી એ જ ખરો પૈસો છે. એંશી ટકા માણુસ ચાર માસ કામ વિનાના રહે એટલે તેઓની ત્રીજો ભાગ કમાણી કરવાની સક્ષિત થતી. વર્ષો થયાં ત્રણ રૂપીયાનું કામ કરવાની લાયકાત ને મરજી બસે વસ્તુ પોતાનામાં હોવા છતાં હિન્દુસ્તાન બે જ રૂપીયાનું કામ કરી રહ્યું છે, તેને બે રૂપીયાનું જ કામ મળે છે, આવો મુલક કેમ કંગાલ ન થાય? આવી સ્થિતિ મટાડવાનો ઉપાય એ જ રહ્યો કે આપણે હાથે કાતેલા સતરના જ કપડાં પહેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી આમ કરીયે ત્યારે આપણે રેંટીયો ગરજે ચલાવશું. છેવટ માલમનર્પણ કે આપણે તેને છોડ્યો એમા શૂલ ધમ્મ. પણ દરમિયાન આપણે તેને સોંકાપ્રય કરવા ખાસ પ્રયત્નો કરવા જ રહ્યા.

આ સુધી પરદેશી કાપડની લાલચ અને લત આપણને વળગી છે ત્યાં લગી આપણે રેંટીયો દાખલ કરવા ને દાખલ કર્યા પછી ચવાવવા અધીરા નથી થતા.

જે આપણે પહેલાં કાપડ ન પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈએ તો રેડીયો ચલાવે જ છૂટકો. આમ રેડીયો અને પહેલાં કાપડનો બહિષ્કાર અસપેક્ષ નિષ્ઠ સંબંધ ધરાવે છે. જેની જરૂર ન હોય તેની ગરજ આપણે ઓછી ગણીએ છીએ. રેડીયાની જરૂર ઉત્પન્ન કરવી એ આપણો ધર્મ છે. તે વિના હિન્દુસ્તાનની ઈંગ્લિશિયત ફર થાય જ નહિ. એવી અમૂલ્ય વસ્તુને છોડીને આપણે જ ભૂલ કરી છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત જેટલું કરીએ તેટલું ઓછું છે. જે સ્વેચ્છાએ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું તો અદ્ય ત્યાગથી ચાલશે. પરાણે તો શું શું કર્યું પડશે એ દેવ જાણે.

§ ભલો ભરવાડ

આસામના ન્હાના ગોરા બગીચાવાળાઓમાના એકે મને અને મારા સાથીઓને હાલેલાં એક પત્ર મોકલ્યો છે. કાગળ લાંબો છે એટલે એનો સારાંશ જ એના જ શબ્દોમાં નીચે આપું છું :

“ તમારી આ પ્રતિ હિન્દુસ્તાનને ક્યાં ખેંચી લઈ જઈ રહેલ છે એનું તમને મનુષ્ય જાણ છે ખરું તમે જે હિન્દુસ્તાનના ઉચાર રૂપે અસહકારનો પ્રયોગ કરી રહ્યા છો તે ઉચાર નથી. હજારો ઉપદેશ બધારેણા અને ફરજિયાત કેળવણી. ગોરા બગીચાવાળાઓના મનુષ્યો તો સુખી છે ત્યાં જુલમ છે ત્યાં તે તમારા જ દેશીઓને દોષે થાય છે. એ લોકો દરજ્જાદારી મનુષ્યોને હોશીકારીને ધર્યા કરાવે છે.

મારા જ બગીચાના મનુષ્યોને આવીને જુઓ એમને ખારી બેસ મનુષ્યો મળે છે. મરદ સંદેશો ૩. ૧૦-૩-૮, સ્ટ્રી ૩ ૬-૧૨-૮ અને જાગક ૩. ૪-૧૫-૬ માસિક કમાય છે. વળી આ મનુષ્યો કપરાત અમારા તરફથી દરેક મનુષ્યને મફત જાગતણ, મફત દવા, મફત હાંતરી સારવાર, મફત રહેવાની જગા, મફત ટોર ગારમાની જગા, દિવાદિ મળે છે. સિવાય મજદુરનાં હોય ત્યાં મનુષ્યોને ગાવડ પછી જાનર કરતાં સુખે ભાતે મળવાની ગોરવણ છે. ૧૨૬ હામ પછી ધન્યવાદ એમને આપવામાં આવે છે, જેમાંથી તેઓ રહેજે મરદ આઠ દસ આના અને સડી ચાર ઇં આના કમળ લે છે.

“ મું તમે અસહકારીઓ દળ હતી રાકરો કે બગીચાવાળાઓ પોતાની દરજ્જા નથી બદલવા? તમારા હિન્દુસ્તાનીઓ જ આજકાલના મનુષ્યને દબે અમારના એનો બાવલક ન રહેલો જોડેને તેની પાસેથી પેસા મળતા બંધ થવાથી એને જાતભાતનાં ભૂકાણાથી અમાવવા શીખ્યા છે કે તમને નીચાની કાટખામાં આવે છે, તમારા ઉપર સ્ત્રીતમ મુલક છે, દિવાદિ.”

મારા પોતાના જ હાથ નીચેના બાણોને સરમમરી બોલી દબે પગાર મળે છે. ચારી તો મારા અમલમાં કરવાની તેમને હિમ્મત કયાથી હોય ? બસ, તેઓ ગરીબોને નીચાવે છે. મને એમની દયા આવે છે. પણ મારે જાતે જીવવાને જીવું કરવા પડે છે ત્યાં હું એમને મારા પગારમાંથી રી મદદ કરી રહું ? તેમના પગાર વધારવાની મને છટ નથી પણ આ સ્થિતિનો ધ્યાન તે સદગર કે અસહકાર ? દેતાનું માફ કાયદાઓની સુધારણા કે ધારાસભાઓના સમજાનો જ બહિષ્કાર ? તમારા અનુયાયીઓની અત્યાચારની કાર્યપદ્ધતિઓથી આ ધનધાન્યપરિપૂર્ણ દેશનું નાવ ખરાબે ચડી છિન્નભિન્ન થઈ જશે.”

ત્યાગબાદ લેખકે આસામના મજૂરોની ઉત્પત્તિના પોતાની દૃષ્ટિએ ઉપાયો સૂચવ્યા છે; જેમાં મજૂરોની કોઈ પણ જાતની બદલો કેન્દ્રીયતાથી મુક્તતા, દુકાળવાળા બાગમાંથી તેમને બીજે શહે ત્યાં ચાલી જવાની છટ, ગરીબ, અગીર તેમજ કાળાગોરા વચ્ચેના કાયદાના ભેદનો નાશ, હિન્દી સ્ત્રીઓ અને તેમના મુરજિયન છોકરાઓનું કાયદાથી રક્ષણ, શ્દાના બગીચાઓના ફળાઓની પતાવટને માફ પચાવતો (જેનો પ્રમુખ બગીચાનાં વ્યવસ્થાપક હોય અને પચાવત કાળાગોરા બન્નેના ન્યાય કરે), માદા મજૂરોને યરજીવાત બંધુ, ગર્ભવતી મજૂર સ્ત્રીઓને છ મહિના સુધી યરજીવાત બંધુ, મજૂરોના સૌદીવિવાદ લપગના અંકુશો ગદ કરવા, કત્યાદિ ઇલાજો બતાવ્યા છે, અને અન્તે કહે છે

તમે જાણીને રાજી થશો કે મારા હાથ નીચેના મજૂરો શ્દાના બગાડોમાં સૌથી સારા પગાર મેળવનારા અને સુખી છે. હિન્દુસ્તાનમાં પણ મુક્યો તે દિવસથી મેં એમને સુખી કરવાનો, એમનાં દુઃખ ભાગવાનાં પ્રયત્ન કર્યા છે, જોકે સૌને સન્તોષવાનું કોઈથી ન જાની શકે પણ આ બધું સહકારના પ્રતાપે હું કરી શક્યો છું મારા બગીચાઓમાં કોઈ દિવસ લડતાજ પડી નથી અને પડવાની નથી એ મુશ્કેલી જાતી ઉપર હાથ મુકીને કહું છું માટે હું તમને અને તમારા સાથીઓને આસામના મજૂરોને ભગાડવાની ઘેસણ મુશી દેવા વીનવું છું. આ રેવજ પાછળ દબરો લોકો જાતજાતની આપત્તિઓના બોગ ઘઈ મરી રહ્યા છે તેના સામું તો જુઓ એક પાપને ચોવા બીજા પાપની યોજના કરવાથી પુણ્ય થોડું જ ફળવાનું હવે ?

હું પોતે મારા પોતાના અને થોડાક બીજા બગીચાઓ સિવાય શ્દાના બગીચાઓમાં જે કારવાઈઓ થાય છે તેના સખત વિરોધી છું હું કબજ કરું છું કે શ્દાના ઉલ્લોગને એ ચોખ્ખી કલંકરૂપ છે. પણ એનો ઇલાજ સદગર છે, કાયદાઓમાં ફેરફાર કરવાની ચળવળમાં રહેતો છે તમારા બોલોવિચારમાં નહિ સત્ય કોઈને ધન્ય કરવું નથી”

નાતાલમાં શુ કે ચપાગણમાં શુ, આ લેખકના અનેક જાતબાઈઓનો મને અનુભવ છે. એના વિચારો ગુપ્ત છે, પણ એ બધા શુભ ઇગદાઓ છતાં પોતે

દેવળ એકાદ બલા બરવાડ કે ગોવાળથી ચડિયાતો નથી એ વાતની એને ગમ નથી, માણસજાતને દોરની જેમ રાખવામાં કશું પાપ નથી એટલું એકવાર કબૂલો તો તો પછી જોઇયે તેટલા ગોરા ઉપરીઓ હવડા સંસ્થાનાં સર્ટિફિકેટો સ્વેજે ગેળવી ચકશે. હું અતુલવથી જાણું છું કે મક્ત દવા, મક્ત દાકતરી સારવાર, રહેવાની ને દોરચરાઈની મક્ત જગા વચેરે સગવડો મજૂરને હમેશને માટે મુલાખીમાં જરૂરી રાખવાની વેપારી જાગ ઉપરાંત ખીલું કશું જ નથી. એના કરતાં તો એને પૂરી મજૂરી આપવી અને તેમની પાસેથી ધરબાડું તેમજ દવાદાકતરના દામ લેવી એમાં જ મજૂરની સ્વતન્ત્રતા વધુ જળવાયે. દોરચરાઈની સ્વતન્ત્રતા તો એને શ્વાસોચ્છવામના જેટલી આવશ્યક છે.

અને યુરેઝિયન બાળકો? દરેક બગીચાઓ ઉપર આ બાળકો સી અને પુરપતા બ્રદાચાર અને દુરાચરણની નામોશીનાં જ હવતાંજગતાં સ્મારક નાદિ તો ખીલું શું છે? માફ ચાલતું હોય તો તો જે કોઇ પણ બગીચામાં આવા એક પણ યુરેઝિયન મંતાન દારા હિન્દી સીબતિને કલંકિત કર્યાનું જાહેર થાય તેણે એકેએક બગીચો કે જમીનદારી દુર્બંધ જ કરે. હું જાણું છું કે આ સવાસ સહેલો નથી. પણ જો આ દેશમાં વસતા ગોરાઓ દરકોઈ હિન્દી સીની કબજાતને પોતાની બટેનની કમિજતના જેટલી જ પવિત્ર માનતાં શીખે તો યુરેઝિયન બાળકો જોવાનું કલંક આ દેશમાંથી નાશુદ થાય જ. હું 'સ્વેચ્છા'થી થયેલા સંબંધોમાં નથી માનતો. આ વિષય એટલો દુઃખદ છે અને પુરુષ અગર સીની પવિત્રતા ગારે મન એટલી પવિત્ર વસ્તુ છે કે મેં આવા બગીચાઓને વિષે જે જે જોયું છે અને સાંભળ્યું છે તે વિષે લખનાં મર્યાદા ગણીને જોણવું મને દાણ થઇ પડે છે. હું એમ નથી કહેતો કે આ પાપમાં એકલા યુરોપીઅન ઉપરીઓ જ શુન્દેગાર છે અને દેશીઓ ચોખ્ખા છે. હું જાણું છું કે હિન્દીઓની આમડી આ વિષયમાં તેમના પાપને દાંડે છે. હું એટલી જ વાત પર ભાર મુકું છું કે હિન્દી મનુષ્ય જે કરવાની દિગ્મત કરતાં સ્વેજે અચકાચ છે તે ગોરા ઉપરી જાણે પોતે કશું જ અણુગતું ન કરતાં હોય તેટલી બેસરખામરી સ્વાભાવિકતાથી કરે છે. પણ આ દુઃખદ ચર્ચા પર આટલેથી જ હું પડો નાંખીશ.

હવે ખીલ બાજતો તપાસીયે. બગીચાનો ઉપરી જ મજૂરની પંચાયતોનો પ્રમુખ રહે એ સૂચનામાં જ બગીચાવાળાની આખી દાનત ટપાડી પડે છે. અસહકારીઓ વિષે કશું છે તે લેખકનું અજાન જ સૂચવે છે. મેં આસામના એક

મજૂરને હઠતાજ પાડવાનું કાંઈ દિવસ કહ્યું જ નથી. હું ત્યાંના મજૂરોના પ્રશ્નને માહિતમાર નથી. સિવાય લેખકે એ પણ જાણ્યું જોઈતું હતું કે અત્યારે કંઈ મૂડીવાળા અને મજૂરો વચ્ચે અસહકાર ચાલતો નથી. અસહકાર તો ચાલુ રાજ્યતંત્ર સામે ચાલી રહ્યો છે. પણ કાંઈ ઇચ્છતું હોય કે ન ઇચ્છતું હોય તોપણ જ્યાં પાપ છે, જ્યાં જ્યાં જુલમ છે, અન્યાય છે ત્યાં ત્યાં અસહકાર તો ચલાવે. જ. દુખની દવા લોકોને જડી છે તે તેને અજમાવ્યા વિના કેમ રહેશે ? જો તેમને તે વાપરતાં નહિ આવડે તો તેમનું જ એકલાનું નુકસાન થશે. કાયદાઓની સુધારણા કે ધારાસભાઓમાં ચર્ચા થયાથી કંઈ વળે એમ હું માનતો નથી. જ્યાં મૂંઝી માલીકો મજૂરોને પોતાના કુટુંબી ગણતાં નહિ શીખે અગર તો મજૂરો પોતાના હકો અને તે મેળવવાની પદ્ધતિઓ જાણતા નહિ થાય ત્યાં મૂંઝી મજૂરોની દયા સુધરવાની નથી. લોકમત તૈયાર થયા પહેલાં કાયદાનો આશ્રય લેવો એ પ્રણીવાર સાચ નિર્ણય નીવડે છે અને લોકોને એ રીતે મેળવવાનો એટલે કે એમના અંતર પાલટવાનો જલદમાં જલદ રસ્તો એકમાત્ર અસહકાર છે.

સારી નોંધ

દક્ષિણ આફ્રિકાથી મદદ

દક્ષિણ આફ્રિકા ઉપરથી સ્વરાજ્ય હાવામાં નીચે મુજબ પૈસા આવી ચયા છે:	
પાટીદાર મંડળ જે. બી.	૮૨૭૫
મોડીયાવાડ આર્યમંડળ, નાતાલ	૨૫૦૦
ટાંબાચેરલ	૧૦૦૦
દરજી મંડળ જે.દા	૧૪૪૫
દરજી મંડળ, ડરબન	૫૩૦
પાટીદાર યુનિયન, ડરબન	૧૦૦૧
ઉમર રોડ માર્શલ	૫૪૨૫
નેશનલ મંદિર	૧૬૫૮૧
દરજી દરમુશાય મંડળ	૭૩૦

દક્ષિણ આફ્રિકાથી આટલી રકમ જે આજી ન ચલાય. બહાર જમતા દિનીઓએ દક્ષિણ આફ્રિકાના લાઇઓનો ધરો લેવો થતે છે.

‘પોતા તરફ દોરવા માગે છે’

એક શુદ્ધ સ્વભાવ છે કે વૈષ્ણવો પ્રત્યેના કામગામમાં જે શુદ્ધો કરનારને પણ પ્રેમનો શુદ્ધો માન્યો છે તેમાં મારી મતગણ છે. તે કહે છે, ‘આખું સાઈ સખાણુ સખીને તમે વિદાધીઓને પણ તમારા તરફ દોરવા માગે છે.’

આ સખનારની વાતમાં અરધું સત્ય છે. હું વિદાધીઓને મારી તરફ દોરવા તરફ માગું છું, પણ હું જે માગું નહિ તે કહીને નહિ. આ ભાઈ સખે છે કે ‘જો શુદ્ધો એ પણ પ્રેમની નિશાની હોય તો પછી જનરૂપ ડાયરે પણ પ્રેમને લીધે જલિયાવાલાની હતલ કરી ગણાય’ આ દલીલમાં બહુ અજ્ઞાન રહેલું મને તો ભાસે છે. ઘણીવેળા બાપ દીકરા પર શુદ્ધો થાય છે તે પ્રેમને વશ થઈને; પણ જનરૂપ ડાયરનો શુદ્ધો તો કેવળ દેવને લીધે હતો. વૈષ્ણવોના શુદ્ધોને હું પ્રેમની નિશાની ગણું છું તેનું કારણ તો સ્પષ્ટ છે. મારી ઉપર તેઓને અંત વેર નથી. મારાં બીજાં આચરણ તેઓ પસંદ કરે છે. પણ અસ્પૃશ્યતા બાબત મારી બૂધ માની પોતે માનેલા તે દોષને સાઈ શુદ્ધો થાય છે. બીજાં મર્યાદા હોય છે તે ડાહ્યા તેમને કંઈ પત્ર નથી લખતા ને તેઓના પ્રત્યે શુદ્ધો પણ નથી કરતા. આવા અનેક દાખલા યશની સકાય તેમ છે. સખનારને ફરી વિચારવા હું શલામણુ કરું છું.

મને ઠપકો

એક ભાઈ માણાવદરથી લખે છે, ‘જે પંખળ અને ખિલાફતનો ઇન્સાફ મળી જાય તો સ્વરાજની હકતનું બાંધીતું કામ બીજા આગેવાનોને સોંપી દઈ નિરૂપ્ત થઈ જઈ એમ આપ લખો છો’ તે ભાઈ લખે છે કે એકું તો મારાથી થાય જ નહિ. અને એ ખરું છે. માત્ર મારા સખાણુનો બેદ એ નથી સમજ્યા. જે ઉપરનું વાક્ય સખી ખિલાફત અને પંખળના ઇન્સાફમાં જ સ્વરાજની ચાવી છે એમ ખતાબ્યું છે. તે બે મળ્યા પછી તો ઘણું ભાગે શાંતિ સ્વરાજ્ય મેળવતાં તકલીફ ન આવે. એ બે મેળવવામાં બધી સમિતિ આવી જાય છે એ મારી માન્યતા છે. બાકી સ્વરાજની હકત સાઈ થઈ છે તેને હું ડાંગ જ નથી સહીતો.

શુદ્ધરક્ષાલક્ષ્મીના કાગળ

શુદ્ધરક્ષાલક્ષ્મીને જળવપુરમાંથી પકડી ગયા ને તેમને સખત મહારાની ‘જેલ’ મળી એ સદુ કાંઈ નહોતું છે. તેમણે જેલ જતા પહેલાં મારી ઉપર કામગીરી લખ્યો છે, તેમાંથી નીચેની ભણવાજેત બાબત નું નીચે આપું છું:

“મેં સ્વાધીનતા કે રક્ષણપાઠ્યન્ય પણ ના પડ્યા વિશ્વાસી છું. મસ્તક માન ગયા છે. મેં મમતેદાં કા હથિઆર નહિ વરત સમ્યે બજવાનોં કા હી હથિઆર હસે હી માનતા છું. હિન્દુ મેરી આયુ કે અગેક વર્ષ પુરાને ગણત દેવ કે રાજનૈતિક વિચારોં મેં બિતચુકે દે. દેસ દિયે અપની આગમાં ઓર સરિત કા નયે પણ કે હિને તૈયાર કરને કે પ્રયત્ન મેં બરાબર

લગા દુઆ હ'. ઇસ સમય થોડા સા દુઃખ મુઝે ઇસ ખાતકા દે કિ યદિ મેરી ગિરફતારી સે સી પી. કે કામમે' કુછ બાધા પડેગી તો ઉસકે વિષે કુછ દર્જે તક ઉખરદાતા નરર મેરી અપની અમાવધાની હોગી. સન્તોષ ઔર આનન્દ મુઝે ઇસ ખાત કા દે કિલે ડુલિયાં મેરે ચરિત્રમે' રદ ગઈ હં વદ સાયદ જિના તપરયા કે પૂરી તરદ ફર ન હો સકે; ઔર તપરયા કા મોહા કિટિય નેલ સે બદલર ફરસા મિલના કહિન દે. ઇસ તપરયા મે' પડકર લશ્મ હો બના વા તપરયા સે નિકલ કર મનુષ્યરોવા કે એક અલ્લિહ ઉપયોગી યંત્ર બન બના હોનાં હી મુઝે ઇસ સમય પ્યારે લખતે દે'. મે' પરી તરદ તૈયાર હં."

પીઠાં પર પહેરો

'ઇન્ડિયન ઓગિયલ રિફોર્મર' પોતાની હમેશાની જોરાવર શૈલીમાં દાઝનાં પીઠાંઓ પર હાલ ચાલી રહેલા પહેરાઓ ઉપર લખતા એવા પહેરાઓની ઉપયોગિતાને વિષે સવાલ ઉઠાવે છે. એની ફરીયાદોના જવાબ આપવા જતાં આ બાબતમાં મારા વિચારો અને અનુભવ જ માત્ર આપીને હું હુંકારીશ. કોઈ પણ બાબતમાં આવો પહેરો સ્વાભાવિક રીતે હુંક મુદતને સાફ ન હોય એ તો ખુદશું છે. પણ એનો ઉપયોગ જ કોસડગાં રહેલા ગરમાવાના જેવો છે. હાર પીવાની લતને કુછંદના કરતા રોગ કહેવો એ જ વધારે સાચું છે. મેં કેટલાયે એવા માણસો જોયા છે જેઓ તેમનાથી દાઝ ઊઘી ચકતો હોય તો અળપડી રાજી થઈને ઊઠે. 'બક્ષા થઈને એ લાલચને અમારી આંખ સામે ન લાવો' એમ પણ કેટલાયને પીનવતા જોયા છે; અને એમના કહેવા મુજબ એ લાલચને ફર ખસેડવા છતાં ચોરીથી ચાલ્યા નહીંને પણ પીધા વિના જેમનાથી નથી રહેવાઈ એવાઓને પણ મેં જોયા છે.

આમ જ લાલચમાં પડીને માણસ પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પાપ કરવા પ્રેરાય છે તેને તેની સામેથી ખસેડવામાં મને હમું અનુમત્ત નથી દેખાઈ રોગી માણસને ધણીવાર, તેની પોતાની મરજી સામે જવામાં મદદ કરી પડે છે. જો મારા દીકરાને જુગારનો છંદ લગાવ્યો હોય અને કોઈ જુગારખાનાવાળો તેને લલચાવવા મારા ઘરની સામેનું જ મકાન રાખી લઈને ત્યાં પોતાનું જુગારખાનું ઉઘાડે, તો હાં તો મારે એ જુગારખાનું બળ વાપરીને તોડી પાડવું રહ્યું, અજર તો બને તો મારો-છાકરો એમા જતા સરમનો માર્યો પણ અટકે એવું કરવા મારે એ જુગારખાનાની આસપાસ મારો માણસોની ઝાંઝી ખેસાડવી રહી. મારા ઘરથી થોડે જ દૂર બીજા જુગારખાનું હોય ત્યાં પણ મારો છાકરો જઈને બગરી આવી રહે એ બધું સાચું; પણ તે ઉપરથી હું મારા ઘર સામેના જુગારખાના ફરની મારાં માણસો નીચાથી મુકવામાં કોઈ રીતે ગેરબ્યાજબી કરતો નથી. મારે તો મારા છાકરાને મટિ બને તે બધા પ્રયત્નો કરીને જુગાર ખેલવાનું મુકેલ કરી મુકવું રહ્યું.

પણ 'રિફોર્મર'ને જો રાજ્ય તરફથી દારૂની અટકાયત થવાને લગતો સિદ્ધાન્ત માન્ય હોય તો તો રાજ્ય જ્યાં સુધી કોલમતને છાપરે ફગાવીને પ્રત્ન ઉપર કેવળ જીલમનો દોર ચલાવનારી જ એક સંસ્થા છે ત્યાં સુધી એવી દારૂની બહી અટકાવવાને સાઝ પીઠાં પર

પહેરા કરવાની વાતને પણ એ જ સિદ્ધાન્તની રૂએ અનાયાસે જ સ્વીકારવી રહી દાખલા તરીકે કાલે સવારે ઠીને કોઈ સરકાર પોણે પોણે અને મહોલ્યે મહોલ્યે સરકારી મકાનો બાંધી તેમાં વ્યવસાયખાનાંઓ ખોલે અને તેમને તેમનો ધંધો ચલાવવાના પરવાના આપવા કહે. તો પ્રલજે શું કરવું ? જો એવાં વ્યવસાયખાનાંને જમીનહોસ્ત કરવાનું પગલું તેઓ ન લે તો શું તેવાં મકાનોની ચામેર કૉર્પોરેટાઈઝ મુકીને એવી બજારોરીઝરી રીતે પાયરેક્ષી લાવવાની એ બજારી આગમાં પડવામાંથી લોકોને બચાવવાનો બહોળસ્ત કરવાની પ્રલની આખખી ફરજ નથી ? આ કાર્યને માટે ચારિત્ર્યવાન સ્ત્રીપુરુષોએ જ રોકાવું જોઈએ અને એ લોકો પહેરો કરનારાઓની વીનવણી આજીજીઓની ઉપરવટ યદને જબરાઈથી પીઠાંમાં પીવા નય તેમની કરી જ મનામણી ન થાય એ વિશે પૂરેપૂરી સંભાળ રહેવી જોઈએ એ મને મંજૂર છે. લોકોને બસતથી દૂર રાખવાના પ્રયત્નમાં જ્યારે રાજ્ય આગેવાની કરવું હોય ત્યારે આવી નીતના પહેરા કરવા એ પ્રત્યેક ચહેરીનો, - પ્રલના પ્રત્યેક સમજી સમજનો ધર્મ છે. પોલીસનો સિપાઈ જ ચારની સામે પહેરો કરનાર નહિ તો ખીનું શું છે ? ચાર જ્યારે ખીલના ધરમાં ચેલવાનો ઈરાદો દેખાડી આપે છે ત્યારે પોલીસ પોતાની બંદુકનો ઉપયોગ કરીને તેને અટકાવે છે અને પીઠાં પર પહેરો કરનાર નામરિક કે સ્વયં-સેવક પોતાના એવા દાર પીવા જનાર દુર્બળ બંધુને કેવળ શરમતું, ખાનદાનીતું, પ્રેમતું દેખાવુ રજી કરીને ચેતવે છે, અટકાવવાને પ્રયત્ન કરે છે. પીઠા પગના પહેરામાં આથી વધુ અર્થ કરી છે જ નહિ.

૬ ધારવાડતું રમખાણ

ધારવાડમાં થયેલા રમખાણની ને દર્જીકતો ત્યાની મદાસતાસમિતિ તરફથી બદાર પાડવામાં આવી છે તે ખરી હોય તો તો કોઈ કાનભૂલ્યા પોલીસ અમલદારે પોતાની સત્તાની દડ ભૂલી નહીં નિઃસસ રોળી ઉપર ગોળી ચલાવવાનો દુકમ આખ્યાનું ખુદનું જાગ્રાઈ આવે છે. દારનાં પીઠાઓને કેમ જાણે પ્રલને દાર પાવાની મરકારની ફરજ જ હોય નહિ તેમ આમદર્પક દમાડાં જ રખાવવા એ લોકમતનું ખુદનું જને દડદટનું હથેલન નહિ તો ખીનું શું છે ?

જેઓ સરકારી સિપાઈઓની ગોળીઓના બોમ થઈને મૂઆ તેઓનાં કુટુંબોને તો હું મુવારકબાદી જ આપું છું. અને લોકોને દાવે ને હેય પણ દગોલકસાદ થયા હોય તો તેનું મને અપરંપાર દુઃખ જ હોય, પણ અહીં તો હું પ્રલને રોપાયેલા ખાતાના આપણા સરકારી પ્રધાનોને માનપૂર્વક ચેલાવવાની મારી ફરજ સગવડ હું કે આખા દેશભર આજે ને કરાકીને સમય આવતો નય છે તેને દિગ્મતથી દગાળીને ને આ દારનાં પીઠાં તકાળ બંધ કરવાનો અને તરીખ પીઠાંના ઇનરદારોને તેમના તરફથી અગ્રાજ સરકારમાં બરાયેલી ઈનશાની રકમો પૂણી આપવાનો નિર્ણય નહિ કરે તો ને મદાન રાજકારી પક્ષના પેને હોવાનું તેઓ અસિમાન ધરાવે છે તેની પરંપરાને નેઓ

ખોડી પાડશે, તેને ઝાંખપ આણશે. આવા અનીતિના ધંધાની બેવડા પાપથી યદી આવક ડુબ્યાનું દુઃખ તેઓ ન માને. તેમણે સમજ્ય નહું ધટે કે આવી બદીના રાજ્યમારને નજીલી અને તેને કમ્મર કસી દફનાવવાને તૈયાર થયેલી પ્રજાના સંઠંદપની સામે યદને નભાવવાના પ્રયત્ન નિષ્થા છે. વળી એવી અનીતિની આવકમાંથી પોતાની ડેળવણી અત્યારે ન પૂરતા દુષિત અને અપવિત્ર છે; તેમાં વળી ન્યારે એ આવકમાં આપણું ન નિદેપિ દેસબંધુઓનાં ઘોડી ભજવા હાગશે ત્યારે તો એમાંથી મળનારા લાભોની મંધ સરખી આપણને અસહ્ય થઈ પડશે. આપણા પ્રધાનોને હું લીનહું હું કે વખત પીટી ભપ ત્યારપહેલાં ન તેઓ આ સમજ્ય લે. તેમને માટે રખે એમ કહેવાય કે થોડા લાખ રૂપીયાની આવકને ખાતર તેઓ સમયને વરતી રાક્યા નહિ. જો તેઓ આટલું કરવા તૈયાર હોય તો મહિના કે અઠવાડિયાં તો શું પણ ક્લાકનો વિલંબ પણ તેમણે ન કરવો ધટે. ફારની આવકની ખોટ ભરી કાઢે એવા બીજા કોઈ આવકના રસ્તા પ્રથમ શોધવા અને પછી ન ફારનું દાર બંધ કરવાની જમણામાં પડવું પાપ છે. એમ કરવા તાકતું એ બીજું ધર તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી 'ધ્યેગવાળા' પરમાંથી નીકળવાની ના પાડવા બરોબર છે. દરકોઈ માણસ એવી સ્થિતિમાં સો પહેલું તો 'ધ્યેગવાળું' ન ધર એક ધડીની દીલ ક્યાં વગર ખાસી કરશે અને પછી બીજું કોઈ ચોખ્ખું ગેપ વગરનું થર ખોળી લેશે.

૨ શાહબાદની આગમનની વાત

ના શાહબાદના આગમનની વાત વળી પાછી હાથ ધરવામાં આવી છે અને એક અટકળીયા લારીખ પણ મુકરર કરવામાં આવી છે એ જોઈ દયા થટે છે. જે રાજ્યતંત્રથી દિન્દુસ્તાન મળા સુધી ધરાઈ રહ્યું છે અને જો એ ખરા રિલયી નારા ઇચ્છે છે તે રાજ્યતંત્રના પ્રતિનિધિ બનીને આવનારને દિન્દુસ્તાન હદાપિ આવકાર આપશે નહિ. અને તે દિન્દુસ્તાનની ચોખ્ખી નામરજી છતાં બજાબેરીથી ના. શાહબાદને આ દેશમાં પધરાવવાના ધાટ નોકરચાલી રચશે તો ના. ડયૂકના આગમન વખતે જેવી હડતાળ પડી તેવી ન સચોટ હડતાળ ના. શાહબાદના આગમનને ટિવસે પડવા વગર રહેશે નહિ એ દેખીઈ છે. હું ફરી એકવાર કહી લઉં છું કે અસહકારીઓને ના. શાહબાદની સામે અંગત—એક મનુષ્ય તરીકે જોતાં—કશું ન કહેવાપણું નથી; પણ એ રીતે એમના દરજ્જાથી એમને નોખા પાડવા અસાધ્ય છે. રાજ અને તેમના વારસ રાજકારોબારનાં કામોમાં પ્રત્યક્ષ માથું મારતા નથી એ સાચું (અને આ પ્રતિબંધ રાજ્યને ખાસી અનુકૂળતા રૂપ ન છે), છતાં ન્યારે તેઓ રાજ્યતંત્રના પ્રતિનિધિ બનીને આવે છે ત્યારે તો એમનો દરજ્જો કોઈ પણ વધારેમાં વધારે માયામાં વડા પ્રધાન કે વાઈસરાયના કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતો નથી. મને તો લાગે છે કે રાજ્યતંત્ર રૂપી સંસ્થાના આધાર તરીકે તો પોતાના એ નાદિતપણાને લીધે ન તેઓ એવા રાજ્યતંત્રને ઉલટા વધારે ભરાવર ટેકારૂપ નીવડે છે.

તેથી જો ના. શાહબાદ આવશે તો તે અસહકારીઓને અગર તો તેમના કાર્યને આસીર્વાદ આપવાને સાડ નહિ પણ જે સરકાર પંજબની નામોશીને માટે જોખમદાર

છે, જેણે મુસલમાનોની જોડે દગાબાજી કરી છે, જેણે દારૂની બદી હિન્દુસ્તાનને માથે લારેલી છે અને જેને પ્રતાપે હિન્દુસ્તાન આજે પોતાની ગુલામગીરીને સદાને માટે પોતાને કપાળે લખાવેલી માનીતું થઈ જવા જોઈતું નહિ સંકળનું છે તે રાજ્યતંત્રનાં ગીત ગાવા અને તેને બલાઈનું સર્ટિફિકેટ આપવાને જ આવશે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તો અત્યારે આ દેશમાં શાહજહાનું આનમન એ હિન્દુસ્તાનને 'પછા પડ પાટ' સમાન છે; અને આખી પ્રજાના મત વિરુદ્ધ આમ ના. શાહજહાને અત્યારે આ દેશમાં આશ્રવાને મોઢરશાહીનો પ્રપંચ પૂરેપૂરો બજવાય તો નાશની અણી હપર આવેલા આ રાજ્યતંત્રને દહાવી રાખવાના એવા દરેક પ્રયત્નની સામે નાનપૂર્વક અને છતાં પૂરેપૂરી દબતાપૂર્વક સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ રીતે છેવટ મુખી સખન અમંત્રિ અને નાપસંદગી દર્શાવવાની જિંકેએકે અસહકારીની રજા થઈ પડશે.

૬ અંગ્રેજ ભાઈઓને—

ભાઈઓ,

તમને ખીજ વાર* લખવાની દિવસ હઈ છે. હું જાણું છું કે તમારામાંથી ઘણાને અસહકારની ચાહ છે. જગા મારી સમ્યાકને વિશે તમારામાં મતભેદ હોય તો મારી પ્રતિભાંથી બે પ્રતિજ્ઞાને મોખી કરી ને ખ્યાનમાં લેવાને હું તમને વીનવું છું. મારા પ્રામાણિકપણા વિશે જે તમને વિશ્વાસ ન હોય તો તે પુરવાર કરવાને મારી પામે દલીલો નથી જ્યારે હું હું છું કે અંગ્રેજોએ સ્થાપેલા તંત્રનો દેવ કરવા જગાં ખુદ અંગ્રેજોનો દેવ કરવાની દલીલો જરૂર નથી, ત્યારે મારા કેટલાક દેશબાહ્યો મારા પર ગોળગોળ પાત કરવાનો આરોપ મુકે છે હું તેમનાં બતાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે પોતાના બાહ્યો દેવ કર્યા વગર તેના દુગચરણનો તિરસ્કાર કરી શકાય છે. હજુ ખિસ્તે તેના જમાનાના પડિતો અને દર્મકાંડી લોકોના દુગચરણનો ધિક્કાર કર્યો પશુ તેમનો કોઈ દિવસ દેવ ન કર્યો, કોઈ પણ માણસ વપર પ્રેમ ગખવા છતાં તેના પાપનો ધિમાર કરવાનો હજુનો સિદ્ધાન્ત તેના એકવારે માટે જ ન દેનો. હજુએ તે બધા જ લોકોને આચરણમાં મુકવા માટે હપરમેશો છે. ખડે જોનાં આ મિદાન્ત તો દુનિયાનાં અધાં ચાલોમાં મળી આવે છે.

મનુષ્યસ્વભાવનો હું દીક અબ્યારી છું એમ હું માનું છું. મારા પોતાના વિચારો અને લાગણીઓનું પૂરેપૂર્વક પૃથક્કરણ કરવાનો અને અદાવરો છે. મેં જેમું છે તે જોનાં 'પ્રત્યેક અંગ્રેજોને'—પૃ. ૧૭૬

કે માણસ પોતાના મત કઠ્ઠાં બોલે છે. માણસ જે તન્ન ઉભું કરે છે તેનાથી તે પોતે મોટા હોય છે. અને તેથી જ અને લાગે છે કે તમે સંઘનગથી જે રાજ્યવ્યવસ્થા ઉપજાવી કાઢી છે તેના કરતા વ્યક્તિ તરીકે તમે અનેક દરજ્જે સારા હો છો. ૧૦મી એપ્રિલના દુર્ઘટી દિવસે અમૃતસરમાં માગ દેશભાષીઓના જે ટાળાં ભેગાં થયાં હતાં તે ટાળા કરતાં તેમાંના દરેક માણસ વધારે સજ્જન હતો. તેમાંથી કોઈ પણ એક માણસને નિર્દોષ અંગ્રેજ શરકોને-ગારવાનું કહેવામા આવત તો તે ના જ પાડત. પણ જ્યાં ટાળું ભેચું થયું ત્યાં ધણી લોકો પોતાનું જાન જુની ગયા. એ જ ન્યાયે અધિકાર ઉપર બેઠેલા અંગ્રેજ સામાન્ય અંગ્રેજના કરતાં લુહો જ હોય છે. હિન્દુસ્તાનમાં રહેનાર અંગ્રેજ વિભાગતમાંના અંગ્રેજ કરતાં બુદ્ધિ જ છે. આ દેશમાં તમે જે તન્નને આધીન છો તેનું પાછપણું વર્ણવ્યું જાય તેમ નથી. તેથી જ દરેક અંગ્રેજના હેતુ અશુદ્ધ હોય છે એવો આરોપ ન મુકતા છતાં અથવા તો તમે દુષ્ટ છો એમ ન માનતા છતાં તમારા તન્નને આકરામા આકરાં વિશેષણો લગાડી તેનો હું નિરોધ કરી ચકું છું. અમે જેટલા આ તન્નના જલકાચેલા છીએ તેટલા જ તમે પણ તેને સરણુ છો. મારે તમે પણ તે જ દત્તિ ધારણ કરો એ હું કહું છું. મારાં લખાણોમા જે નથી તેવા હેતુઓ તમે મારામાં ન કળી લેશો. જે તન્ન તમે રહીને હિન્દી રાષ્ટ્ર મુક્તિ અંગ્રેજોનું દાસ બને છે અને જ્યાં દેશમા ફરફર નજરે પડના કિલાઓ અને તોપોના આશ્રય તમે જ તમે પોતાને મુશ્કિલ માનો છો તેવા તન્નને બની શકે તો મુદારવા નહિ તો મિટાવવા હું અધીરો થયો છું એમ જ્યારે કહું છું ત્યારે મેં કશું છાનું રાખ્યું નથી એમ જ તમારે માનવું. આજની સ્થિતિ તો તમને અમને બન્નેને ફેવળ સરમખરેલી છે. આપણું સામુદાયિક જીવન એકબીજા પ્રત્યેના અણવિશ્વાસ અને બીક પર ઝોલું છે. તેમા મરદાષ નથી એ તો તમે કબજ કરશો જ. જે તન્નને લીધે આવી સ્થિતિ નિપજ થાય છે તે જરૂર સેવાની જ કહેવાય. દેશને ચૂસનાર પરદેશીઓ તરીકે નહિ પણ હિન્દુસ્તાનની બીજી કોમોની માણક હિન્દી બનીને તમને રહેતાં આવડતું નેમ્યે. એક અંગ્રેજની જાન સામે એક હજાર હિન્દીઓની જાન એ ગણતરી ધોર નિરાશા ઉપજાવનારી છે, અને છતાં તમારા મોટામા મોટા અધિકારીઓએ ૧૯૧૯માં આ જ સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો હતો. જે તન્ને આપણને-બન્નેને આટલી હદ મુખી પાડ્યા છે તેનો સમજાવો નાશ કરવાના કાર્યમાં તમે અમારી જોડે બજો એમ તમને કહેવાનું મન થાય છે. પણ મને લાગે છે કે હજી તમે તેમ ન કરી શકો. તે સ્થિતિ લાવવા

માટે જોડલી ગંભીરતા, જોડલો આપભોગ અને સુખ અમારે કેળવવાં જોઈએ તેટલાં હજી અમે કેળવી બતાવ્યા નથી.

પણ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવામાં અને દારૂનિષેધની હીલચાલમાં તો હું તમારી મદદ જરૂર માગું છું.

અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ બતાવેલું છે કે હિન્દુસ્તાનનો પોતાનો વિખ્યાત કાપડનો વેપાર ઇરાદાપૂર્વક અને ચોક્કસ રીતે તોડી પાડી વિલાયતી કાપડ હિન્દુસ્તાન ઉપર બળાતકારે લાદવામાં આવેલું છે, તેથી હિન્દ આજે લોકશાયરનું જ નહિ પણ જાપાન, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાનું પણ મુદતાજ ચર્ચા બેઠું છે. હિન્દુસ્તાન ઉપર આની શી અસર થઈ છે તે એકવાર જુઓ. દર વર્ષે ઓછાવત્તા સાઠ કરોડ રૂપિયા ફક્ત કાપડને માટે અમે હિન્દુસ્તાન બહાર મોકલીએ છીએ. અમને પૂરતું ચર્ચા પડે એટલું કે તો અમે આ દેશમાં હત્રા કરીએ છીએ જ. આ દેશનું કે પરદેગ મોકલી ત્યાં તેનું કાપડ વણાવી ફરી આ દેશમાં લાવવું તે શુદ્ધ મૂર્ખાઈ નથી શું ? હિન્દુસ્તાનને આવી લાચાર સ્થિતિમાં મુકવું એ શું બ્યાજબી હતું ?

દોઢમે વર્ષ ઉપર અમે અમારે જોઈતું બધું કાપડ જાતે વણી લેતા. અમારી સ્ત્રીઓ ધરમા બેસી સુંદર સૂતર કાતતી અને પોતાના પતિઓની કમાઈમાં હમેશા કરતી. ગામડાના વણકરો તે સૂતર વણી આપના. અમારા જેવા ખેતીપ્રધાન દેશમાં પ્રજાજીવનની વ્યવસ્થાનું એ એક અમત્યનું અંગ હતું. આ વ્યવસ્થાને લીધે અત્યંત સ્વાભાવિક રીતે નવરાસનો અમે સદુપયોગ કરી શકતા હતા. આજે અમારા દેશની સ્ત્રીઓમાં કાતવાની આવડત રહી નથી અને કરોડો લોકોને પરાણે નવરા બેસવું પડવાથી દેશ કંગાલ થઈ ગયો છે. ઘણા વણકરો બંગાળી ચર્ચા ગયા છે. કેટલાક બાહુતી સિપાઈઓ બની લશ્કરમાં ભરતી થયા છે. સુંદરમાં સુંદર કાપડ વણનાર વણકરોની અડધી ડોઝ દાજોવાડો ચર્ચા ગઈ છે અને બાકીની અડધી હાથે કાતેલું સૂતર નહિ મળતું હોવાથી પરદેશી સૂતર વણી રહી છે !

ત્યારે હિન્દુસ્તાનને માટે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારનો અર્થ શા છે તે હવે કદાચ તમે સમજી શકશો. આ બહિષ્કારની યોજના સભ્ય રૂપે કરવામાં નથી આવી. સરકાર આજે બિલાશત અને પંજાબના અન્યાયો દૂર કરે અને હિન્દુસ્તાનને આજે જ સ્વરાજ અપાત્યાર કરવા દે તોયે આ બહિષ્કારની હીલચાલ ચાલવાની જ. સ્વરાજનો એ અર્થ તો હોવો જ જોઈએ કે આર્થિક દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રના અસ્તિત્વને જરૂરી એવા ધંધાઓને હિન્દુસ્તાન પોષણ આપી શકે અને આ અસ્તિત્વને

જોખમમાં નાખનાર એવા માલગીરી આયાનની 'મના' કરી શકે. ખેતી અને હાથ-કંતામણ એ બે રાષ્ટ્રદેહનાં દેશમાં છે અને હરપ્રયાગે કાયરોગને એ દેશમાં પેસતો અટકાવવો જોઈએ.

આ વાત રાહ જોવા જેવી નથી. ખેતી સાથે ચાલી શકે એવા ધંધાને અમારે આપું રાષ્ટ્ર જ્યારે ભૂખે મરે છે ત્યારે પરદેશી કારખાનાંવાળાઓના કે દેશી વેપારીઓના લાભોનો વિચાર ન કરાય.

આ હીલચાલને અધી જતના પરદેશી માલના બહિષ્કાર તરીકે પણ રખે માની લેતા. બીજા રાષ્ટ્રો સાથે કોઈ પણ જાનનો વેપાર કરવો જ નહિ એ હિન્દુસ્તાનનું વલણ નથી. કાપડને બોદ કરતાં બીજા વસ્તુઓ હિન્દુસ્તાન કરતાં પરદેશમાં મહેલાઈથી અને સારી જાનતી હોય તો હજુ પણ લાભ થાય એવી શરતે પરદેશ ખાસેથી આમાર સાથે લેવાની હિન્દુસ્તાને હા પાડવી જ જોઈએ. અલગત, કોઈ પણ વસ્તુ હિન્દુસ્તાન પોતા પર બજાતકારે નહિ જ લાવ્યા દે. પણ બિવિધને વાચવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે. હું જરૂર આસા રાખું છું કે યોગ જ દિવસમાં હિન્દુસ્તાન દુનિયા સાથે સમાનતાને નાતે સહકાર કરી શકશે. આપણા વેપારના સંબંધો તપાસવાનો પ્રયત્ન તે વેળાએ આવશે. અત્યારે તો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર સજા કરવામાં હું તમારી મદદ ઇચ્છું છું.

એવા જ-અને એટલા જ મહત્વનો સવાલ છે દારૂનિષેધનો. દારૂનાં પીકાં એ તો સમાજ ઉપર લાડેલી એક અસહ્ય આફત છે. આ વિષયમાં પ્રજામાં જેટલી જાગૃતિ છે તેટલી આજ સુધી કોઈ કાળે યજ ન હતી. હું કહ્યું કરું છું કે આમાં તમારા કરતાં વધારે મદદ તો અમારા હિન્દી પ્રધાનો કરી શકે એમ છે. છતાં આ સવાલમાં તમે તમારો મત સ્પષ્ટ જાહેર કરો એમ હું ઇચ્છું છું. રાજ્યતંત્ર ગમે તેવું હોય તોપણ મને લાગે છે કે પ્રજા તો દેશમાંથી દારૂની જડ જ કાઢી નાખવા માગે. તમારું વચ્ચન પ્રજાપક્ષ સાથે જોજીને આ દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હીલચાલને તમે મદદ કરી શકો છો.

તમારો સાચો મિત્ર,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

§ વહેતો જળમ

સંયુક્ત પ્રાન્તના મોડરોના ડેપુટીશનને જવાબ આપતા ના. વાઈસરોયે હમણાં વળી એક ધીબું બાપણુ ક્યું છે. તેમાં અગાઉના બાપણુ કરતાં વધુ સાવધાની વાપરેલી દેખાઈ પડે છે. છતાં એનો એ ગદગુજરી વિસરી જવાનો એમાં ઉપદેશ છે. તે નામદાગને ૪૨૧ ચાદ દેવડાવવાની જરૂર છે કે તેમણે હિન્દુસ્તાનને કરેલો ઉપદેશ ફાગટ છે. તેમણે હિન્દુસ્તાનને જે અશક્ય છે તે કરવાનું કહ્યું છે. શું મોડરો કે શું નેશનાલિસ્ટો, શું સહકારીઓ કે શું અસહકારીઓ, શું હિન્દુ કે શું મુસલમાન, શું શીખ, જૈન, પારસી, ખ્રિસ્તી કે શું ચઢ્ઢી—જે જે કોઈ પોતાને હિન્દી કહેવડાવે છે તે એકેએક પક્ષે ને કેમે ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયનું નિવારણ કરવાનો પોતપોતાની દબે આગ્રહ કરેલો છે અને દની રહ્યા છે. વાઈસરાય સાહેબ પોને હજુ ખિલાફતની તરફેણમાં મથી રવાનું જાહેર કરે છે. એઓ હિન્દી મુસલમાનોને અગર તેમના હિન્દુ બાઈઓને એ અન્યાય સુધા ગળી વિસરી જવાનું નથી કહેતા એ ગનીમત છે.

પણ પંજાબના અન્યાયને તો એઓ હવે સાફ વિસારી દેવાનું જ કહી રહ્યા છે ! કોલેન કે ક્યોરોફોર્મ આપીને દરને હમેશનું વિસારી દેવાનું ઘાકટર કહે તેટલું જ આ અશક્ય છે. પંજાબનો ધા.એ વહેતો જળમ છે, અને વહેતો જળમ તેનું હાલનું ઝેર બહુ જ સાચ ન નીકળી જાય ત્યાં સુધી જેમ ન રાખ તેમ પંજાબનો જળમ પણ તેના પથ્થાત્તાપગન્ય ગેમ્મિન નોકરોને મળતાં પેન્શન અને તેમની આજુ નોકરીઓ રૂપી ઝેર સાફ ન ધોવાય ત્યા સુધી કોઈ રીતે રાખ તેમ નથી. શું લોર્ડ રીડિંગ એમ માને છે કે મિ ટોમસનની ઉલટા ઉચા હોવા ઉપર નીમલુક જોઈને હિન્દુસ્તાનને મુખ ચકુ છે ? વાઈસરાય સાહેબ પોતાની અને પોતાની સરકારની નિષ્ણાસતા માટે તેમજ તેમના હેતુઓ સુધ્ધ હોવા માટે જશ માંગે છે. એ જશના એમને હકદાર માનીયે તો પછી તેની સાથે જ એમ કહેવું પડે છે કે મુદ્દાની જાળતો વિષે સરકાર અને પ્રજાની દૃષ્ટિ વચ્ચે ધરમળનો જ તણવત છે. અને જ્યા સુધી વાઈસરોય સાહેબ અને તેમની સરકાર બાહે તેટલી નિષ્ણાસતાથી પણ હિન્દુસ્તાનને એમ કહી રહેલ છે કે જેમણે તેની જોડે બંધે, તેની દૃષ્ટિએ પણ એમિની કરીને પોતાનું લણુ દરામ કીધું તેમના પેન્શન આપુ રહે અને તેઓ પોતાના હોદ્દાઓ ઉપર કાયમ રહે કે પ્રમોશનો મેળવે એ બધું

તમે મીઠું કરીને માની લો અને ગધશુઘ્રો વિસરી જાઓ ત્યાં સુધી સગ્કાર અને પ્રગ્નને એક થવાનો દેશો જ સંભવ નથી. જો અમને જવાબદારીભરી સત્તા મળ્યાની હકીકતમાં લેશ પણ સત્યનો અંશ હોય તો જેમણે અમારું ભયાનક ખૂંટ દાખું એમ અમે માનતા હોઈએ તેમને નોકરીમાંથી કાઢી નાખવા પૂરતી પણ શું અમને સત્તા ન હોય ? મને તો આ એ મહાન અન્યાયની સૌ પહેલી ભરપાઈ એ એક જ એવી કોઈ પણ સત્તાની એકમાત્ર સાચી દેખાતી લાગે છે.

ખિનાઈતના પ્રશ્નમાં થઈ રહેલો અન્યાય સરકાર કબ્જા કરી રહી છે. પગલનો અન્યાય તો નિર્દોષોનાં લોહીથી લખાયેલો છે. અમે પણ કબ્જા કરી લીધું કે અમે અમૃતસરમાં, કામૂરમાં, શુબરાનવાલામાં પાપ કર્યાં. એની ભરપાઈ પણ અમારે ગળા સુધી કરવી પડી. અમે પેટ ચાઢ્યા, નાક ઘસ્યાં, લાતો ખાધી ! અમારા આત્માને દણી કાઢવાના પ્રયત્નોમા મણા, ન મુકાઈ. દોષી નિર્દોષી સૌ દાહને સામટા ફાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવ્યા ! અમે જાતે અમારા પાપના ખુલ્લે મોઢે અનેક મલાઓમા જાહેર એકગર કર્યાં. અપરાધી અમલદારોની તેવી કશી નામોશી કરવાની તો અમારી માગણી જ નથી. અમે તો એટલું જ માત્ર માગી રહ્યા છીએ કે તેઓ અમારે માથે અમારા શોક તરીકે ન જોઈએ. એક અંગ્રેજ અમલદાર એકવાર મને ખુલા દિલથી કહ્યું કે સર ગાંધીજી જોડવાયર કે જનરલ ડાયરને પેન્શનમાંથી જાતલ કરે એવા તન્ત્રનો નોકર રહીને તેવા કામમાં ભાગીદાર થવા કરતાં પોને તો મજાનામુ જ આપી દે. મેં એને કહ્યું કે તો કે હું એની જેડે મળતો નહોતો થઈ શકતો છતાં હું એવું વલણ સમજી શકતો હતો. મેં કહી દબરો સ્વીપર એવું માનનારા પડ્યાં છે કે સર ગાંધીજી જોડવાયર તથા જનરલ ડાયરે સાક્ષાત્ જાતે અને તેમના જાતીય માનને બચાવ્યું. એ પણ સંભવિત છે કે હું પોતે જો અંગ્રેજ હોત અને ચાહે તેમ 'ચાય તો પણ હિન્દુસ્તાનનો કબ્જો હાથથી ન જવા દેવાનો આગ્રહી હોત તો હું પોતે પણ કદાચ એમની પેડે જ માનત, પણ હું' એવું માનુ છું કે જ્યાં સુધી એવું વલણ કાયમ છે ત્યાં સુધી એવી સરકાર અને પ્રગ્ન વચ્ચે સહકાર એ અસકથ વસ્તુ છે. દેશના તન્ત્રમાં સરકાર, જોડે સહકાર કબ્જા કરવામાં એમના ઉપલા વલણનો સ્વીકાર કઈ રીતે સમાયેલો છે એ વાતનું એક માત્ર અસહકાર જ સરકારને બોર્ન કરાવશે. પણ જો તેઓ પોતાને હિન્દુસ્તાનના મિત્ર અને ચોખ્ખી તરીકે ગણાવવા માગતા હોય તો એવું વલણ એવા સંજ્ઞાનું વિરોધી છે. તેઓ આ દેશમાં કેવળ તોષતલવારોના જોર દબર જ રહીને ન વેંચી શકે. હિન્દુસ્તાનની ભગ્નમનસાંધ

અને ભાઈચારાની હિંદને ગળે જ તેઓ આ દેશમાં વસી શકે. એ એક જ વસ્તુ એમને અને પ્રજાને પરસ્પર સાંકળનારી હોવી જોઈએ. તેઓ મ્હોડે સમાનતાની વાતો કરે અને અન્તરમાં પોતાની વડાઈના ખ્યાલને લગીરે ન ડગવા દે એવી દિશગીમાં શો સાર છે ? મને ઉમેદ છે કે હુનિયાના ખાધેલ અનુભવી તરીકે લૉર્ડ રીડિંગ આવાં બે પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓને એક કરવાના પ્રયત્નમાં રહેલી અસફળતા વગરવિલખે જશે.

એવો કશો વયકો માર્ગ જો હોત તો અસહકારીઓ તે લીધા - વગર કદી ન રહ્યા હોત. આમાં આખી પ્રજાએ દેખ કરતાં શીખવાની કે ઝેરવેર કરવાની વાત નથી. હિન્દુસ્તાનનો મર્ગ વાઈસરાય સાહેબને 'વધુ ઉંડે ઉતરીને હું તપાસી લેવા હું નોતરું છું. તેઓ તત્કાળ જોશે કે હિન્દુસ્તાન ચાહે તેટલું ખરેલું હોય તોપણ આ ગોરી આમડીની શ્રેષ્ઠતાનો દોર હવે હિન્દુસ્તાન બિલકુલ સાંખી શકે એમ નથી. મ્હોડાની વાતો પછી તે ચાહે તેટલી શુભ ધરાદા પાળી અને નિખાલસ હોય—ગંધી જ નિર્દયક છે. અમે મૂર્તિપૂજક લોક સમાનતાની પણ આંખને દેખાય એવી સાખીતી માગીએ.

વળી વાઈસરાય સાહેબ એટલું પણ શું નથી જોઈ શકતા કે અંગ્રેજોની સલામતીને સાર ગોઈ લાકર રાખવાની વખતે જરૂર હોય, પણ હિન્દુસ્તાનની સરહદના રક્ષણને સાર તો તેની કોઈ કાલે લેશમાત્ર જરૂર નથી ? પારની જેવી કેમ આ દેશમાં હનરો વર્ધથી હેઠે હૈયે રહી છે; તે જ હવે અંગ્રેજોએ પણ આ દેશમાં કાં ન રહેવું ? જોખા જેટલા પારસીઓ આ દેશમાં આટલા સૈદાઓથી માનવતા મિત્રો કે ભાગીદાર ભાઈઓની જેમ રહેતા આવ્યા છે. નથી તેમને ખાસ એલાયદા રક્ષણની જરૂર. પડી કે નથી હિન્દુ કે મુસલમાનોના રોપની આગથી બચીને બરાહ ખેસવાને સાર કિડાઓની જરૂર પડી જરૂરોરતના અનુયાયીઓની શ્રદ્ધા મંથુ કે મુસાના અનુયાયીઓમાં નથી શું ?

પણ મૂળ વાત જ એ છે કે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુમુસલમાનોના રાજપાને વશ રહીને વસવાને ખુશી નથી. તેમ હિન્દુમુસલમાન હવે અંગ્રેજો પ્રાસે માણસ-જાતને મારવાનાં હથોળાં હોયે દળનાં શાસ્ત્રીય હથિયારો છે એટલા જ ઉપરથી તેમને પોતાના ઉપર અધિપત્યપણું ભોગવવા દેવાને પણ તૈયાર નથી. આ સ્થિતિમાં હિન્દુસ્તાનની પ્રજા પામે એ ગંધા નાશકારક સરંજામને બોહો પાડવાનો—ખરો કૃત્રી

તેવાનો રસ્તો એક જ છે, અને તે એ કે શુદ્ધ અહિંસા કૃત્રીને પોતે એ નાશકારી સરંજામનો બધે ૩૨ જ મુઠ્ઠી દીધો છે એ બતાવી આપવું.

આ બધી ધૃષ્ટતા અથવા ઘેલઝા છે એમ પણ કોઈને લાગે. પણ મને ઉમેદ છે કે આજામાં જોણું લોર્ડ રીડિંગ તો કુંદ મુદતમાં જોશે જ કે આ વાત કરવામાં મેં કેવળ હિન્દુસ્તાનનું હૃદયગત જ નહોતર ક્યું છે. અને આ મૂળભૂત સત્ય જેટલું જલદી સમજશે તેટલો જલદી અંગ્રેજો અને હિન્દી પ્રજા બન્ને સહકાર સંભવશે. એવા સહકારનો દિવસ આવેલો જોવા હું અત્યંત આતુર છું. અને એ આતુરતા જ મને અત્યારે એવા સાચા સહકારને બદલે કેવળ મોડાના અગર તાણીતુરશીને ઢિંભા કરેલા સહકારને—પછી તે ગમે તેવો દેખાવડો હોય—કબૂલ કરતાં અટકાવે છે. અસહકાર કંઈ અચાન અને વેરમાંથી જન્મેલો નથી, પણ સાચા સહકારને સ્થાપન કરવાની હિંસાએ એ એક જ અસરકારક પગથીયું છે, અને તેથી જ્ઞાન અને પ્રેમમાંથી જ તેનો જન્મ છે.

બાળવું શાને ?

ખંભાતથી એક બહેન લખે છે તે બીજી જગ્યાએથી પણ ઠાગણો આવ્યા છે તેમા લખનારા લખે છે કે પરદેશી કાપડ બાળવાને બદલે ગરીબોને આપી દેવું જોઈએ અથવા બહાર દેશવર મોકલવું જોઈએ બધી દલીલો વિચાર્યા પછી હજી મને એમ જ લાગે છે કે આપણે પરદેશી કાપડ બાળવું જોઈએ. પરદેશી કાપડ પહેરવું એ જો આપણે પાપ સમજતા હોઈએ, એથી જો દેશ દંગાલ થયો છે એમ માનતા હોઈએ, એથી અસંખ્ય બહેનોને પોતાનાં ધરમાર તજવાં પડ્યાં છે એમ માનતા હોઈએ, તો પરદેશી કાપડને આપણે મેલ સમજીએ અને આપણે જેમ આપણે મેલ બીજને ન આપીએ તેમ આ પરદેશી કાપડથી મેલ પણ બીજને ન આપીએ. જો તે કાપડનો આપણે ત્યાગ ન કરવા ધાર્યું હોત તો તે કાપડ આપણે જ પહેરી શકત. હવે આપણે તેનો ત્યાગ કરવા ધારીએ છીએ તો ત્યાગ જ કરીએ. તે કાપડને પહેરવા આપણું તે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા જેવું છે. તે કાપડને આપીને તેનું પુષ્પરૂપ આપણે માગીએ છીએ. મને ભામે છે કે આપણને તેવા રજાનો અધિકાર નથી. સડેલું અનાજ જેમ આપણે ફેંકી દઈએ છીએ તેમ પરદેશી કાપડ પણ ફેંકી દેવું પડે છે. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી બધાને સાર પરદેશી કાપડ હરામ ગણાવું જોઈએ; અને જો આપણે તેમ ગણીએ તો તે

કાપડનો ઉપયોગ ન જ કરીયે. આ ભાવના પેદા કરવા સાર આપણી પામે રહેલા પરદેશી કાપડનો આપણે ત્યાગ કરવો ને તેને બાળતું એ આવરમક સમજું છું. તેમાંથી જે ભાવના પેદા થાય તેને હું કિંમતી માનું છું. પરદેશી કાપડ વિષે આપણને છેતરનાની કોઠની હિંમત ન આવી શકે એટલે સુધી આપણામાં જોશ ફેલાવાની હું જરૂર જોઉં છું. તેથી પહેલી ઓગસ્ટે આપણે પહેરવાનાં પરદેશી કપડાં બધાં બાળા નાખીયે તો આપણે શુદ્ધિ કરી હું ગણીશ.

પરદેશી કાપડ વિષે અણુગમે પેદા કરવાની આપણને જરૂર છે. પણ એથી શું પરદેશી સામે અણુગમે પેદા નહિ થાય એમ કોઈ પૂછે છે. દુષ્ટતાને વખોડવી છતાં દુષ્ટની ઉપર પ્રેમભાવ રાખતા શીખવાની આ લક્ષ્ય છે. મનુષ્ય જેટલી દુષ્ટતા કરે છે તેટલો દુષ્ટ હોતો નથી. આપણે બધા બૂલયા ભરેલા છીએ, ત્યાં એકબીજાને તિરસ્કાર શો કરીયે? દુષ્ટની પણ સેવા કરવી એ સર્વ ધર્મનું શિક્ષણ છે. ધર્મીની પરીક્ષા જ તેના રાગદ્વેષાદિના રોકવામા છે. ગુસ્સાનું કારણ મળતા છતાં જે ગુસ્સાને રોકે છે એણે જ પ્રભુને પીછાન્યો. મનુષ્યમાત્રનું દાગ પ્રભુને જાણી લેવાનું તો છે જ. ગુસ્સો રોકવો એ દર્ઢ માત્ર, સંન્યાસીનો જ ધર્મ નથી. સંન્યાસીએ તો બીજાં અનેક કાંઈ પ્રતો પાળવા રહ્યા. એટલે આપણે કપડાં બાળાયે પણ કપડાંના બનાવનાર પર ગુસ્સો ન કરીયે. માચેસ્ટર, જાપાન કપડાં બલે બનાવે. આપણે ન લક્ષ્યે તો માચેસ્ટર કે જાપાન શું કરે? આપણે દારૂ ન પીવો હોય તો પીણાવાળો શું કરે? વિવેકયા વિચારીયે તો સ્વગ્નજની આવી આપણા ખીસામાં જ રહેલી છે. આપણને દારૂનો જંદ વળગ્યો છે તે બાળાયે; રેશમી બારીક કાપડનો શોખ છે તે સળગાવીયે; અનેક તરેહનાં પકવાનો ખાવાનો શોખ છે તે નાખી દઈયે. સર્વ સ્ત્રીને બહેન સમાન ગણતા નથી શીખ્યા, આખે પાટા ખાંધાયે. જે જે વસ્તુઓ વિષે શાસ્ત્રકારોએ અણુગમે ઉત્પન્ન કરાવવા ઇચ્છ્યું છે તે તે વસ્તુના દોષ એવા આર્થિક અતિથા છે કે તેનું મનન કરનારને તે તે વસ્તુ વિષે અણુગમે ઉપજે જ. પણ તેના કરતાં વિષે કેમ અણુગમે ઉપજવાય? આપણે શું દારૂ બનાવનારને, પરદેશી રેશમ વણનારને, પકવાનના રાધનારને, સૌન્દર્યવાળા સ્ત્રીને બાળાયે કે આપણા વિષયોને અને આપણને તેમા લલચાવનાર વસ્તુઓને બાળાયે? સ્વરાજ કેને મળે? દારૂ છોડનારને કે દારૂના બનાવનાર ને બાળનારને?

પણ જે કપડા બાળાને કાપડને છોડતાં ન શીખે પણ કાપડના બનાવનારને બાળે આપતા શીખે તે તો કપડાં ન જ બાળે. તેને તેમ કરવાનો અધિકાર નથી.

આટલું દલા પછી પણ જેઓ કપડાં બાળવાનું પસંદ ન કરતાં બહાર મોડેલવાનો વિચાર કરે એ પણ સ્તુત્ય પગલું બરશે. સ્મર્તી મુસલમાન બાધઓ કપડાં પણ મોઢવી રહ્યા છે તેમાં મોડેલવા સારું આપણે પરદેશી કપડાં આપીએ તોયે આપણો અર્થ સરશે. પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરીએ એટલે આપણું પ્રથમ કાર્ય સંધુ. ત્યાગલાના ઉપયોગ વિશે મતભેદ હોય તો જીને જીમ રચે તેમ તે કરે.

વેપારી શું કરે ?

જે વેપારીઓ પરદેશી માલના વેચનારા છે તે પોતાનો માલ ક્યાં નાખે ? તે બીજારી યજ્ઞ, જન્ય તો દેશનું શું થાય ? તેને નોટિસ મળવી ન જોઈએ ?

પરદેશી માલનો વેપાર કરવો એ પ્રથમથી જ ખોટું હતું. તે વેપારની લાલચમાં પડીને તો આપણે રસાયા, ગુલામ બન્યા, ખેડૂતો ચાર મહિના કામ વિના રખડ્યા, દુષ્કાળને સારું જગાયે પૂંછ ન રહી. પરદેશી વેપારથી હિન્દનું સત્યાનાથ વળ્યું. એવો વેપાર કરનારા શું કરે એમ પૂછાય જ નહિ. તેમણે શરતીર બનવું જોઈએ. સહુએ દેશહિત સમજવું ને દેશહિતને ખાતર સ્વાર્થત્યાગ કરવા તૈયાર થવું એનું નામ સ્વરાજ્યશક્તિ. તેઓએ આટલા દલાડા કેમ વેપાર કર્યો એ તેઓએ વિચારવું જોઈએ ને હવે છોડવામાં માથે આવતી અગવડ વેડી લેવી જોઈએ.

વળા પરદેશી કાપડનો નીકાલ કરવો એ મોટી વાત જ નથી. બહાર દેશવરમાં પણ માલ ખપી શકે છે. કેટલેક માલ સોમાન્ય રીતે બહારના કામનો નથી હોતો. પણ કંઈ ને કંઈ ઉપયોગ તે માલનો બહાર થઈ શકે એ વાત વેપારીને અતાવવાપણું હોય જ નહિ.

વેપારીને બીજારી યજ્ઞપણું નથી. પૈસો હાથનો મેવ ગણ્યો છે. વેપારી આજે કમાય છે ને કાલે ગુમાવે છે. પૈસા કમાવાની શક્તિમાં વેપારીનું રક્ષણ અને તેની નિર્ભયતા રહ્યા છે. પૈસો આવેજાય છે, વેપાર કરવાની શક્તિ કાયમ રહે છે. એક વેપારમાં ખોનાર બીજો શોધી લે છે. 'વેપારી જન્મ્યો કદી બીજા માગવાનો નથી' એવું બહોંદર વચન મેં ઘણા વેપારીઓને મુખે સાંભળ્યું છે.

વેપારી પરદેશી કાપડનો વેપાર છોડી ખાદીનો વેપાર શું નહિ કરી શકે ? સાદું કરોડ રૂપિયાનું નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવું છે તે સાહસમાં હજારો વેપારી પોતાની આંતરિક નહિ મેળવી લે ? 'શું કરશે ?' એ તો આજસનું વાક્ય છે.

ખડું તો એ છે કે પરદેશી કાપડના બહિષ્કારમાં આપણને સ્વરાજ મુઝાયું નથી અને ત્યાં સુધી પ્રજાનાં બધાં અંગમાં સ્વદેશીની બાવના તીવ્રપણે ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં લગી બહિષ્કાર સફળ ન થાય તે ત્યાં લગી સ્વરાજ ન જ મળે. તેથી દેશને ખાતર પોતાના પરદેશી કાપડના વેપારનો ભોગ આપવાનો જોશ વેપારીવર્ગને ચડવો જોઈએ.

વેપારીને બહિષ્કારની નોટિસ નથી મળી એમ કહેવું એ અજ્ઞાનવાચક છે. નોટિસ તો ગયા સપ્ટેમ્બર માસની મળી ગઈ છે. તેની ચર્ચા પણ ત્યારથી જ ચાલી છે. પણ વેપારીઓ સાવધાન નથી થયા. મહાસમાના દરાવો તો ચર્ચા કરે છે તે બૂલાયા કરે છે, એટલે તેની દરકાર કેને ? સમય બદલાયો છે એનું જ્ઞાન વેપારીઓને થયું નથી. એમાં દોષ કેનો ? પરદેશી કાપડના ત્યાગની વાત સપ્ટેમ્બર માસથી બરોબર હરેક સભામાં મેં કરી છે. જેઓ અયોગ્ય ધંધા કરે છે, જેઓ વ્યસની છે, જેઓ વ્યભિચારી છે, જેઓ અન્યન્નદિને દ્રેષ કરનારા છે તેઓને ન્યાયથી અસહકાર, આત્મશુદ્ધિયુક્ત ગરૂ થયો ત્યારથી જ નોટિસ મળી મુકી છે તેમની જે જે વાતની જરૂર જણાય તે તે વાત ઉપર સમયાનુસાર બાર મુકાયાં જ કરશે. પણ દુરાચાર—લોહકંથ્યાણુ વિગદ અર્થસંમદ છોડવો જ જોઈએ એવી નોટિસ તો બધાને મળી છે એમ માની જ શેવું જોઈએ.

મારી નાંધ

અનુકરણીય

વરાહ ગામના જે બનાવ જાન્યો અને જેનો હેવાત્ત છાપાંઓમાં ૨૧ કુંવરજી વિઠ્ઠલસાઈએ છપાવ્યો છે તે વાંચી ક્યા અસહકારીને હર્ષ નહિ થાય ? અંધાપક મકનજના ધૈર્યને માટે તે તેમની ક્રમાશીલતાને સાત તેમને ધન્યવાદ ધટે છે. એ જ પ્રમાણે આપણે બધા ધૈર્યપૂર્વક માર ખાતાં શીખીશું ત્યારે સ્વરાજ મળતું. વિલંબ નથી થવાનો. જે બાઈએ અજ્ઞાનમાં પડી અંધાપક મકનજ ઉપર અત્યાચાર કર્યો તેને વરાહ ગામના લોકો સ્કેન્ડલ દંડ દઈ ગફતા હતા, હતાં તેમણે પોતાનું બળ સમાવ્યું એમાં શુદ્ધ વીરતાનો શુભ ખતાવ્યો છે. અંધાપકના માર્યાંઓ મારની બીકથી તેને મુકી નાસી ગયા તેમને વિશે જિતવાળીની જરૂર છે. આપણા સાથીને મુકી આપણે ગમે તેવા મારનો ઠર હોય તેાયે લાગી ન જ જઈએ, પણ આપણા સહીરના ભોગે તેનો બચાવ કરીએ. બચાવ કરવામાં

મારવાની નહિ પણ મરવાની શક્તિની જરૂર છે. યુદ્ધમાં 'અપલાયનમ્' એ શરવીરનો—
 શત્રુવિરોધી ગુણ ગરવો છે. ચારે વર્ષમાં જોવાવતા પ્રમાણમાં તો ચારેના ગુણ હોવા જ
 જોઈએ. બ્રાહ્મણવાણીઆને શીર્ષની આવશ્યકતા ન હોય અથવા તેમાં વીરતા ગંભીર ન
 નહિ એવું માનવું કેવળ અજ્ઞાન છે. બધાનામાં પોતાનું ને પોતાનાં બચ્ચાં અથવા
 સાથીઓનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ હોવી જ જોઈએ. મારીને રક્ષણ કરનાર પણ મરવાનું
 જોખમ તો ખેડે જ છે. અને શીર્ષનું માપ જોખમના પ્રમાણમાં જ રહેવું છે. આટલી ટીકા
 કરીને હું અધ્યાપકના સાથીનો દોષ બતાવવા નથી ઇચ્છતો. આ બધા આપણને નવા
 અનુભવો થાય છે. આપણી છાતી હજી કંઈ મયેલી નથી તે દરમિયાન આવી ભૂલો તો
 ચરો જ. ન્યાં સુધી આપણે મારવાના દોષમાં પડીને આપણી શાન્તિની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ
 ન કરીએ ત્યાં સગી આપણે કરા જોખમમાં નથી આવવાના.

અલી ભાઈઓ પર આક્ષેપ

એક ભાઈ લખે છે કે તેણે તનુના ઉધરાણાને સમયે અલી ભાઈઓને વિશે જોવો
 આક્ષેપ સાંભળ્યો કે તેઓ દર માસે ખિલાફત કમિટીમાંથી છથી સાત હજાર રૂપિયા
 પોતાના ખર્ચે સારૂ ઉપારે છે. ખીત્રે વળી લખે છે કે તેઓનો હમેશનો ખાધાખરચ રૂ. ૬૦
 આવે છે ને તે ખર્ચ તેઓ ખિલાફત કમિટીમાંથી ઉપારે છે. આવી ટીકાઓ મેં ઘણે
 મહોરેથી સાંભળી છે તેથી આ બે કાગળોની નોંધ અહીં લઈ લઉં છું. મને ખબર છે કે એ
 વાત તફન ખોટી છે. અલી ભાઈઓ પોતાનું ખરચ ખિલાફત કમિટીમાંથી ઉપારતા જ નથી.
 બનેલું ખર્ચ તેમના ખાનગી મિત્રો ચલાવે છે, અને તે પણ જુજ છે. બન્ને ભાઈઓએ દેશને સારૂ
 ને હસ્તક્ષેપને સારૂ ફકીરી લીધા છે એમ હલીએ તો આવે. ત્યાં તેમનો ચાર વર્ષ ઉપરનો ખર્ચ
 ને તેમની રહેણી ને ક્યાં આજનો તેમનો પોશાક ને તેમનું માદું ખાણું!

સ્વદેશી ટાપી

દેસદોહી અથવા કેવળ સ્વાર્થી માણસોને શીધે આપણે શુભામ બન્યા ને સ્વાર્થનો
 ત્યાગ નથી કરી શકતા તેથી શુભામ રહીએ છીએ. ન્યારે સ્વદેશીનું કામ જોરથી ચાલી રહ્યું
 છે ત્યારે દગાખોર ઘોડો પોતાનું કામ તેજ કરી રહ્યા છે. મારી પાસે ત્રણ દેશીઆદો આવી
 છે. મુંબઈમાં કાઈ માણસો પરદેશી સડા મચેલી બનાવત, પરદેશી સાદીન ને પરદેશી દોરા
 વાપરી સ્વદેશીને અને મારે નામે ટાપીઓ વેચી રહ્યા છે. એ ટાપીઓ કાળા છે. સ્વદેશી
 ટાપી પહેરનારને મારી સલાહ છે કે તેમણે ઘોળા અને ખાદીની જ ટાપી પહેરવી. ઘોળા
 ટાપીમાં જેટલી શોભા, સ્વચ્છતા ને સજવડ છે તેટલી રંગવાળામાં નથી જ. આ ટાપી હમેશાં
 ઘોઈ ઝુકાય છે. કાળા ટાપીઓ મેલી હોય છે ને બંદો મારે છે. હમેશાં પરીની ચરથાં જ
 હરે તે ટાપીઓ જેને ચાકબાઈનો ખ્યાલ છે તે તો જ જ પહેરે. જે ટાપીમાં ચામડું છે એ
 ટાપી મજાનને સારૂ પણ ઠીક નથી. દિનુંને તો ચામડાવાળી ટાપી ગમે જ કે ન ? અંગેને
 ચામડાવાળી ટાપી પહેરે છે, પણ તેઓ તો માત્ર બહાર નીકળે ત્યારે જ પહેરે છે ને વખતો-
 વખત બદલે છે. આપણે જેઓ એક જ ખોણું કે ટાપી વર્ષો સુધી પહેરીએ છીએ ને આજો

વખત માથે રાખીયે છીયે તેને સારૂ ચામડાવાળી પાંચડી કે ટાપી અસલ ન હોવી જોઈયે, ખાદીની ટાપી સાફ અને હલકી હોવાથી તદ્દન નિર્દોષ છે. વળી જાડામાં જાડી ખાદીને સારામાં સારો ઉપયોગ ટાપી દરવામાં ચાલુ એનાથી બીજું, ૩૦ થોડું ગણાય ? પગથી તે માથા જગી ખાદી પહેરવાનો શોખ જેને થયો છે તે માથેથી ન, સારૂ કરી દે. આ ખાદીની ટાપી તવંગર અને ગરીબ બધા પહેરી ગકે છે. ખાદીની ટાપીને તવંગર, હાથમાં ઘેરો, તેમાં દરજી વેલો ચીતરો, જેમાં ખડ વધારે નાંખે. એવા ફેરફાર ભલે હોય, પણ બધાને માથે તે એક ન જાતની ટાપી હોય એ વિચાર નાંખી દેવા જેવો નથી, ઉપર નિર્ણય એક ન હોવા જોઈયે કે ખાદીની ટાપીને ન સ્વદેશી ગણવી. તેવી ટાપીને છાપની ન સારૂ હોય નહિ સ્વદેશી ટાપીને જાળ ન પણ પારખી શકે એવી તે હોવી જોઈયે. જે આપણાં ગણજમાંથી પ્રખ્યાત અને ડોળ ધરી નાંખીને આપણે સ્વરાજવાદી થઈ શકીયે છીયે તેમ ન ટાપીમાંથી પણ પ્રખ્યાત અને ડોળ ધરી નાખીયે. સ્વદેશીને નામે પરદેશી ટાપી વેચનારને હું વીનવું છું કે તેઓ પ્રામાણિક-પણે પોતાનો ધંધો ન કરી શક્તા હોય તેણે સ્વદેશીના કામમાં તે પોતાની 'અપ્રામાણિકતા' ન ચલાવે. ચોરમાંથી અમુક નીતિ હોય છે. એ માંદોમાંદો નથી ચોરતા. નાથ બીજાને મુદી દે છે. આખા દેશમાં ગહાયક થાકી રહ્યો છે તેમાંથી નીચ સ્વાયં સાધવાનો દારો રાખવાની અથાથતામાંથી આપણે ન હમી શકીયે ? પ્રજાજનને હું તે અચીત કહીશ કે આમ દેશી પ્રજાને ઉત્તરે તેઓની દુનિયાને અર્થમાં બહિષ્કાર કરવો થોડું છે.

‘સ્વદેશી નાનકલાક’

જેમ ટાપીનું તેમ ન નાનકલાકનું. એક સીમલાથી મને કાગળ મળ્યો છે કે જાપાનના નાનકલાકમાંથી જાપાનનું નામ આવે, તેને ફરી ધોઈ, મુંબઈની છાપ, મારી કેટલાક આવે. પરદેશી માવ સ્વદેશીને નામે વેચે છે ને આમાં કાઢ મીલો પણ ભાગ લે છે. મારી ઉમેદ છે કે આ વેળા મીલમાલિકો તે દેશને દગો દેવામાં ભાગ નહિ લે. આ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિને સમયે દેશ તેઓની મદદની ન આશા રાખે.

ખરીદનારે પણ સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. જે લોકો ખારીક કપડાનો મોદ છાડશે તે ઉતારવાનો એકો સંભવ રહેશે. અનેક જાતની કાંઈ પાયેલા માલનો પણ ત્યાગ કરવાથી લોકો પોતાની મેળે સ્વદેશી માલ પારખી લેશે. આ બધાં દુઝીયામાંથી નીકળી જવાનો ઉપાય વગરબોયેલી ખાદી છે દરેક ગામ પોતાની ખાદી પોતે બનાવી લે એટલે કોઈને કોઈ ઉતરનાર ન ન રહ્યો.

મીલના માલિકો સ્વદેશી હીલચાલમાં જોઈલી સલાય કરી શકે છે તેટલી બીજા કાઢ કરી શકે તેમ નથી. અમદાવાદના મીલમાલિકોએ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં નાણાં ખરીદે પોતાનું નામ ઉજાવવાનું કર્યું છે. રા. અંગાલાલ સારાભાઈએ ભાવ ન વધારવાનો ને પોતાની ન ફુકાન ધાંતી સામઠા દામે પરચુરણ કરાકને વેચવાનો નિશ્ચય કરી સ્વદેશીમાં ભાગ લેવાનો વિચાર જાહેર કરી મીલમાલિકોની ઈર્તિમાં વધારો કર્યો છે. તેમને અસહકારમાં ભય લાગે છે તેને લીધે તેમની પૂરી મદદ આપણે નથી મેળવી શક્યા. જ્યારે અસહકારી

ચોતાના સંયમથી સહુને નિર્ભય કરી મુકશે ત્યારે તેઓ અસહકારમાં પણ પૂરો ભાગ લેશે એવી હું આશા રાખીશ. દરમિયાન તેમનો ભાવ નહિ વધારવાના નિશ્ચયનો કામળ આપણને ધણો સહાયકારક નીવડશે એમાં તો શક નથી. મારી ઉમેદ છે કે ખીન્ત મીલ-માલીકો રા. અંબાલાલનું અનુકરણ કરી સ્વદેશીના કામમાં મદદ કરશે.

મારી પાસે કાપડના વેપારીઓનું કહેવું તો ત્યાં લગી છે કે માલીકોએ આજનાં ભાવ કરતાં વધુ ન જોઈયે, એટલું જ નહિ પણ આજના ભાવ પણ હદ ઉપરાંતના છે ને જપાનની મીલના દામ કરતાં વધારે છે. આ બાબત માલીકોએ મસલત કરી નિર્ણય કરવો જ જોઈયે.

તેઓએ દેશની હાલત તપાસી પરદેશના ઑર્ડરો પણ ઓછા લેવાની જરૂર હોય. સુતર પણ ઘણું બદાર જાય છે તેમણે ધરતો ફેફફાર કરવાપણું હોય. છતાં આ બાબત ઉપર વધુ વિચાર કરવાની જરૂર રહેતી હશે. પરદેશના લોકોને જ્યાં લગી આપણા માલની હાલત રહે ત્યાં લગી આપણે જ્યાં તે પૂરી કરતા આવ્યા હોઈયે ત્યાં પૂરવી પડે એમ લાગશે. આપણી વાત ઇંગ્લંડનાથી નોખી છે. ઇંગ્લંડના આપણી સાથેના વેપારમાં એક પ્રકારનો બળાત્કાર રહ્યો છે. આપણા વેપારમાં એ કદાચ ન હોય. પરદેશ સાથેના આપણા વેપાર એ અલગ અને નાનુક વિષય છે. ત્રણ વસ્તુ વિષે સંદેહ નથી. અરીજનો વેપાર એ કેવળ અનીતિમય છે. તેમાં હિન્દી સરકારે જે અનીતિ કરી છે તેમાં આપણે પૂરો ભાગ લીધો છે. ચીનને યુક્તિ કરવાનું પાપ આપણે શિર રદી જ નથી. હિન્દુસ્તાનની હાલતો પૂરી ન પડે ત્યાં લગી અનાજ અને રૂબરૂ ન જ જવાં જોઈયે. તેને બદલે આપણું ધણું અનાજ લડાઈ સમયે મોકલવામાં આવ્યું. રૂબરૂ તો આપણા ગુન્હો દેવેલો મોટો થયો છે તેની દલુ હવે પણ વધારે ખજાર પડશે.

મીલના માલીકો તરફથી છેલ્લી મદદ માગવાની માલની ગુણવત્તા વિષેની છે. તેઓ પરદેશી સુતરનો માલ દેશી તરીકે ન વેચે, કાંઈ હદ ઉપરાંત વધારે ન ચડાવે. મારી ઉમેદ છે કે માલીકો મસલત કરી આ બધી બાબતમાં દેશનું હિત જાળવાય એવા નિર્ણય ઉપર આવશે. કોને ફાયદો ?

‘અસહકાર તવગર માણસ સિવાય બીજા કોને ફાયદો કરે છે ? અસહકારમાં તોફાન અગર લડાઈ થાય તો ક્યા ક્યા વર્ગ તોફાનમાં જોડારો ?’

આવા બે સવાલો એક મત લખનાર પૂછે છે. અસહકાર જો ગરીબોને ફાયદો કરનાર ન હોય તો કોણને ફાયદો ન જ કરી શકે. અસહકાર કોઈ પણ ચોખ્ખા સંસ્થા કે વ્યક્તિને યુક્તિ પદોંચાડવા સિવાય બધાને ફાયદો કરનારં શક્ય છે. ગરીબમાં ગરીબનો હક જાળવવાનું એ હથિયાર છે.

અસહકારમાં તોફાન કે લડાઈ થાય જ નહિ ત્યાં કોણ જોડારો એવા સવાલ જ પૂછાય નહિ. જો તોફાન કે લડાઈ જાય તો અસહકાર રહ્યો નહિ, તે બંધ થયો. જો દેશમાં તોફાન બંધાયે તો અસહકારનો દેરો ત્યાગ કર્યા જણાય. આ બે પરસ્પર વિરોધી વસ્તુ છે. જો તોફાન જાય તો ક્ષણભર બદમાશોને ફાયદો થશે તેઓ સમજે. એમ જ દુનિયામાં સદાકાળ

ચાલવું આત્મ છે. જે લખનારે ઉપરના જે સવાલ પૂછ્યા છે તે બહી ગણે છે કે આ લગ્ન ધર્મની છે શુદ્ધ યવાની છે, ઇશ્વરથી ડરવાની છે, મનુષ્યનો બધ ઠોરવાની છે.

‘સૂરી’ વચ્ચે સોપારી’

એક ‘દિલસોજ’ પારસી લાઇએ પારસી સના પછી કેટલીક શંકાઓ યાતાવી છે તે વિચારવાજોગ છે તેથી તેને હું હામાં અહીં વિચારી નહું છું. તે બાદ દહે છે:

(૧) તમારા જેવા વિચાર બધા નેતા નથી ધરાવતા એ તમે જાણો છો? મુંબઈમાં પારસીઓ વિષે સામાન્ય ટીકા સારી નથી ને તેમાં ઝેર હોય છે એ તમને કદાચ ખબર નહિ હોય. તેને અટકાવવા તમે શા દલાલે લો છો ને લેશો?

(૨) પારસીઓ સૂરી વચ્ચે સોપારી યદ રહ્યા છે. દેશદાઝ પરી હોવાથી દેશકાર્ય ઠોડી શકતા નથી તેમ પોતાની અત્યારની જે કંઈ પણ સહીમલામતી છે તે જોખમમાં નાખતાં પણ અપરં લાગે છે. તમારા હાથમાંથી લગભગ ચાલી નવ અથવા તમારા દેહાન્ત યાવ પછી દેશમાં મહાનમૃતિને પરિણામે જે લોકોમાં સમભાવ ન રહે તો પારસીઓ તો જરૂર કચરાઈ જાય.

આ જાને શંકાઓ નાંખી દેવા જેથી તો ન જ શકાય. મેં જે વિચારો પારસીઓ વિષે યાતાયા છે એ તે સમાજના પણ ન હોય ને મારા ખાસ હોય તો જે બધ ઉપરના લેખકને છે તે બધ વિચારવાયોગ્ય અણુઓ જોઈએ. જોઈએ તો ખરું છે કે કોઈ કોઈ મંડળોમાં પારસીઓ વિષે ટીકા થાય છે તેમાં ઝેર રહેલું હોય છે. પારસી જેવી નાની કોમના કંઈક દોષો હોય તે નજર આગળ તરી આવે છે ને તેના શુભો દર્શાઈ જાય છે. તેથી આપણે તેમના શુભો આપણી નજર આગળ હંમેશાં રાખવા જ જોઈએ. તે આપણે મનુષ્યોના શુભોનું મનન કરીએ તો જ તેની ઉપર આપણો ચાહ થઈ. પારસીઓ જે આપણાં બાઈળહેન છે એમ માનીએ તો તેમની હદારતા, તેમની ધીરજ, તેમનો વિનય, તેમની શુદ્ધિ, તેમની આસ્તિકતા, તેમની ઉંડે રહેલી સાદાઈ આપણે જરૂર જાળખીએ ને તેમનામાં એક પણ દોષ આપણે ન જોઈએ કે જે આપણામાં પણ ન હોય. પારસીઓના હિન્દુસ્તાનમાં હોવાથી હિન્દુસ્તાનને કંઈ પણ નુકસાન થયું છે એવું મારા ખ્યાલમાં નથી આવી શકે. તેમના હિન્દુસ્તાનમાં આવવાથી હિન્દુસ્તાને લાભ હતાજોય છે એ આપણે નરી આંખે જોઈ શકીએ છીએ. પારસીઓની સામે મોટામાં મોટા આરોપ તો એ છે કે તેઓએ પશ્ચિમના સુધારાની કેવળ નકલ કરી છે ને હિન્દુસ્તાનની સજીવતા દહાડે દહાડે ઊડતા જાય છે. હંડો ઉતરતાં આપણને માલમ પડશે કે એ વાત પણ ખરોખર નથી. તેઓની ઉપર પશ્ચિમના સુધારાની માઠી અસર જૂજ થઈ છે એ હું કબૂલ કરું છું, પણ પ્રમાણમાં જોઈતી હિન્દુમુસલમાન પર થઈ છે તેટલી જ તેઓની ઉપર થઈ છે. પણ તેઓએ ફરેલા ફેરફારો તેઓની સંજ્યા થોડી હોવાથી ને તેઓ મુંબઈમાં જ ધણે ભાગે હોવાથી તરી આવે છે, ને હિન્દુમુસલમાન જે નવાં અંગેજી જની ગયા છે તે છૂટાછવાયા હોઈ નજર આગળ તરી આવતા નથી. ઇંગ્લંડમાં જનારા હિન્દીને આ વચનનો પૂરો ખ્યાલ આવી જશે. ત્યાં મેં તો પારસી મુસલમાન હિન્દુ વચ્ચે થોડો જ ભેદ જોયો. બધા નકરા જંગલો જણાયા

પણ હવે ?

જેમ પરિવતન - હિન્દુમુસ્લમાનમાં થયું છે તેમ પારસીઓમાં પણ સદે થયું છે. પારસી નવયુવકો સાદાઇનો મન્ત્ર સમજ ગયા છે. પારસી બાળાઓ ખાદી પહેલી રહેલી છે. ખાદી પહેરવાની દિગ્મત નથી ચાલતી તે દેશી મીઠાનું કાપડ પહેરે છે. પારસીમાં જ્યારે પ્રવાહની દિશા બદલાશે ત્યારે પળવારમાં મહત્વના ફેરફાર થઈ જશે જેમ માફે માનવું છે. પારસી કોમ કદી લુણ્ણદશાગ નહિ થાય એવી છાપ તેણે મારી હપર પાડી છે. તે કોમ નાની સંખ્યામાં હોઈદેદાચ હિન્દુમુસ્લમાન જેટલી બહાર આવેલી બન્ને ન જણાય, પણ તેનું ઢાઢ હિન્દી છે ને તે હિન્દને ચાહનાર છે જે મારા મગજમાંથી ખરો તેમ નથી. કદ બાબતમાં પારસી પછાત રહ્યા છે એ જ હું તો જાણતો નથી. એટલે હિન્દુમુસ્લમાનને ઘટે છે કે તેઓએ પારસી પ્રત્યે મહોબત રાખવી ને તેમના દોષો કાઢવાં કે જ્યાં ન કરવા.

પારસી સાધ્ધઓને ડરવાનું કારણ જ નથી. જેણે બીજાનું બૂંઢ નથી કયું તેને કશો ડર હોવો જ ન જોઈયે. જરૂર પેગંબર શીખવે છે કે ખાનદાનીનો બદલો ખાનદાની જ હોય. નાની કોમને જેમ બચ હોય તેમ નીડરતા પણ હોય. પારસીઓએ હિન્દુસ્તાનનું કંઈ બગાડયું નથી એમ જાણીને માનવું જ જોઈયે કે હિન્દુસ્તાન તેનું જ જ બગાડે. જે કોમ અથવા વ્યક્તિને હિન્દુસ્તાનની વિકૃત જ સ્વાર્થ સાધવો હોય તેને જ બચ રાખવાનું કારણ છે. નિર્દોષ એક જ માણસ હોય તોયે તેને બચ રાખવાનું કારણ નથી. જેવટે આ હડત આત્મશુદ્ધિની છે એમ માની પારસી સાધ્ધજનોને હું તેમાં તન્મય થવા અવશ્ય વિનયપૂર્વક સલામણ કંઈ છું. આ હડતમાં આપણે દરેકે એકબીજાનો વિશ્વાસ રાખવાનો છે ને તેનો વિશ્વાસ હતપાગ કરવાનું ઔવધ આત્મવિશ્વાસ છે. આત્મવિશ્વાસ એ સ્વરાત્ય છે.

મર્યાદા ઓળંગી

એક બાઈ મને કૃષ્ણનું રૂપ આપેલી છત્રીઓ વેચાઈ રહી છે તે તરત માફે ધ્યાન જઈ મર્યાદાના યતા ભંગને રોકવાનું મને લાગે છે. આમાંની એક પણ છત્રી મેં જોઈ નથી, મને જ્ઞેવાની ઈન્છા પંજુ નથી. આવાં કાથેનિ હું મર્યાદાનો ભંગ યશ રાખતું છું. શ્રીકૃષ્ણને આપણે પૂર્ણ પુરોષોત્તમ તરીકે ઓળખીયે છીયે. તેને આપણે ઈશ્વરનો અવતાર માનીયે છીયે. તેને આપણે ઝીતાઇમાંના સંપૂર્ણ યોગી માનીયે છીયે. હકમીને આપણે એક દુન્યવી સ્ત્રી તરીકે માનતા નથી. તેને આપણે સગવાનની સંપૂર્ણ માયા અને જગતની ધાત્રી તરીકે ઓળખીયે છીયે. શ્રીકૃષ્ણનું રૂપ મને અથવા હકમીનું મારી ધર્મપત્નીને સંપાદ્ય તેમાં અમે બન્ને લગદયે. તેનું રૂપ અપાવાથી અમે ભ્રમણામાં પડીયે તો પાપી થઈયે. મારી અપૂર્ણતાનું મને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. હું સંપૂર્ણ થવા ઇચ્છનારો અલ્પ સુસુદુ પ્રાણી છું. મારી સ્ત્રી અનેક વિદગ્ધાઓ વેડી મારી સાથે સાથે ચાલવા પ્રયત્ન કરનારી એક કેવળ પ્રાકૃત સ્ત્રી છે. હું મોટું છું કે અમારું ગૃહજીવન સુખી છે. પણ સેવાધર્મનું પાલન કરતો કરતો છું, ઓખ વીચું એ સિવાય મને બીજી અસિદ્ધાયા નથી. જગતની પન્ત હપર મને

જાણે મોઢ નથી. જગતની પૂલ અર્થે મારી પ્રવૃત્તિ નથી. મારા કદયાણુ અર્થે ન મારી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. જે કંઈ હું તે ધર્મ. જલ્દીને ન હું કંઈ હું એવી સાક્ષી મારે. અંતરાત્મા ખચીત પૂરે છે. અને જ્યાં કંઈ પણ કાર્ય ધર્મ જલ્દી થાય ત્યાં પૂલરૂપી ઇનામોની આગા હોય ન નહિ. પૂલ લેવામાં એક કાણુ પણ આપવામાં મને કંટાળો ઉપજે છે. એટલે મને તો મારી છબીઓ વેચાય એ પણ રચિત નથી ત્યાં પૂર્ણ પુરુષોનાં રૂપ મને અપાય અથવા પૂલ સ્ત્રીનું રૂપ મારી ધર્મપત્નીને અપાય એ કેવળ અસલ ન હોય. અને જ્યોત્સના એવી છબી વેચી રહ્યા છે તેઓ જો તેનો નાગ કરશે તો મારી ઉપર ઉપકાર કરશે. જેઓ મને માન આપવા હંચે છે તેઓ મેં પ્રભુ આગળ મુકેલા સિદ્ધાંતોનો પૂરો અમલ કરીને ન આપી શકે છે. મુજેથી માન આપનારા અથવા મારી છબી સંધરનારા પણ સિદ્ધાંતોનો અનાદર કરનારા મારે અપમાન કરે છે ને ધાર્મિક ભૂતિઓનું રૂપ મને આપી ગર્યાદાનું ઉદ્ધેધન કરે છે. એક પ્રાચીન રાવા પુરુષે કહ્યું છે કે કોઈ પણ માણસને તેના મોત પહેલાં આપણે બચાવે નથી ગણી શકતા. જે મોતની અણીએ હાથ પહોંચીને ન બૂલે તેનો ન મોક્ષ મંભવે, મરતા કુધી જે બચાઈ ન હોય તે ન બચે ગણાય.

એક શંકા

લાવનજરથી બે સાહજી: મદાગામા પ્રતિનિધિ કોણ મોકલે તે વિષે પૂછે છે: ‘શું ને અસદમરી ન હોય તે પ્રતિનિધિ ન થઈ શકે? મદાગામા તો રાષ્ટ્રીય સંસ્થા છે.’ આ તદ્દન સાચું છે. જ્યાં અસદકારીઓ ન મતદાર હોય ત્યાં મદમરી પ્રતિનિધિ ન રાંભવે. પણ જો સદકારી મતદારો મદાગામામાં હોય ને તેમના મત વધારે ખેડે ચાલવા એક મદકારીને મોક્ષવા જેટલા પ્રમાણમાં તેઓ મત એકલા કરી શકે તો જરૂરે સદકારીને ચૂંટી શકે ને તે ચુંટણી કેવળ કાયદેગર ગણાય.

એક બીજી શંકા

મુંબઈના એક માઈ પૂછે છે. ‘જેટલેમની બંધુઓ અંગ્રેજો તો નોકરી કે વેપારમાં બળવા માગશે અને તેઓનું કામ કોણ કરશે?’ આ પત્રમાં જોઈ પણ પ્રશ્નો છે, પણ તેનો જવાબ ઉપલા પ્રશ્નના જવાબમાં આવી જાય છે તેથી જાદી નોખા નથી લખતો. ઉપરનો પ્રશ્ન ન અરપૃથક્તાને આપણે જે રીતે અત્યારે જણાવે છીએ તેની બચાવવા બતાવે છે. અન્યને પ્રવેશતા સામાન્ય વર્તનમાં કેવળ દેખ ને બચે છે. બરો એટલે બંધીપણું ન ને કરે એ ખ્યાલ ન મને તો ખોટો લાગે છે. પણ તેના ખ્યાલનું કારણ પણ આપણે ન છીએ. બંધીના બંધાને આપણે નીચ માનીએ છીએ, પણ ખરું જોતાં એ તો ચીયનું કાર્ય હોય પવિત્ર છે. મા બંધાનું મેલું ઉપાડે છે તેથી તે વધારે પવિત્ર ગણાય છે. રાજાની આરવાર કરનારી બાઈને અતિથયે દુર્મંથવાળી વસ્તુઓ દાખવે છે તેને આપણે માન આપીએ છીએ. જે હંમેશાં આપણાં પાવખાતાં સાકે રાખી આપણને નીચાની મહેવામાં મદદ કરે છે.

તેની આપણે પૂન કેમ ન કરીયે? તેને કોતારીને આપણે કોતારી ણીયે કોઇને ક્યામાં કોતરનાર
 થાતે પણ કોતરે છે. તેથી આપણને બંગાઈ ઇત્યાદિ જાતિને નીચ સમજવાનો અધિકાર ન નથી.
 'ભોજને ભગત મોચી કતા કતા આપણે તેમનાં કાજનો આદરપૂર્વક ગાળીયે છીયે ને તેમને
 પૂછીયે છીયે. રામાયણનો કથો પાંચનાં નિવાહની રામજાનિ નિદાણ તેની પૂન નથી કરતો?
 વળી બંગાઈ ઇત્યાદિ જો પાતાનો ધર્મો છોડે તો આપણને તેનો વિનાશ કરવાનું કે
 ગમકાવાનું કારણ નથી આપણે કોઈની પાસે જળાત્કર કરું કરાવવા માગીયે ત્યાં લગી
 સ્વરાજને લાયક ન ન બનીયે. આપણાં પાયખાનાં સાદ રાખતાં આપણે શીખી લેવું
 જોઈયે. જ્યારે આપણે આપણાં પાયખાનાં મેલાં રાખતાં રાગાશું ત્યારે આપણાં પાયખાનાં
 વાચનશબ્દ જેવાં સાદ રહેશે. પાયખાનાંમાં રહેલો મેલ—તેમાં રહેલી દુર્ગંધ અને તેથી કપજતા
 અનેક વાચકો આપણી સમજતાને કંઈક કરે છે, આરોગ્યના નિયમેણું આપણું અત્તાન સુચવે છે.
 આપણાં પાયખાનાંની હાલિત આપણી અત્યંત પ્રત્યેની મેરી દશાનો પ્રગોષ છે, આપણામાં
 નીપજતા અનેક કોગોનું કારણ છે. બીજી રામોના સંસારથી આપણે વટનાશું કે અમડાશું
 એ વાત આપણી નજાણ સુચવે છે. સંસારમાં છીયે ત્યાં લગી ગમગી દયા ન છે; તે
 ક્રતાં આપણે નિર્દોષ રહી રાજીયે તેમાં ન ધર્મની પરીક્ષા રહેતી છે. બંગાઈ ઇત્યાદિ
 જાતિઓને સ્વચ્છ બનાવવી, આનજ લાપવી, તેમનું સન્માન વરવું એ ક્યાંકમ છે.
 આમ કરનામાં તેમની કોઈની ગાથે ખાવાપીવાની જરૂર નથી, પણ કદચના ગાથે શુદ્ધ
 કરવાની, જરૂર છે.

ધડપણનો હોય?

‘નવજીવનો અજ્યાસી’ લખે છે:

“ગુજરાતના જે પ્રયુજ સાક્ષરોએ ધરડેપડપણ આપી આ વિષમ દેનાવગ્નિચિતિ વચ્ચે
 સરકારી કોલેજોમાં ગુજરાતીનો વ્યાખ્યાતાઓની જગ્યાએ સ્વીકારી છે! આવા આ કલેગજનક
 બનાવ હપર આપ જરૂર કંઈક લખશો એવી મેં આશા રાખેલી, પણ ‘નવજીવન’ના
 લાગણાગટ જે અંકોમાં વર્ષ જોગ કર્યા પછી હું નિરાશ થયા છું અને આ વિષેના આપના
 મીનથી ચકિત થાઉં છું. મને ખાતરી છે કે આજે આ વિષે વિચારી તો શ્રીધુ હોવું
 જોઈયે અને વિચારપૂર્વક કરી પ્રીક્ષા ન કરાવો નિહાંય કર્યો હશે. આમાં કારણોથી
 આપ આમ કરવા પ્રેરાયા એ જણાસો કરસો તો હું અને કદચ આશા જેવાં બહુ આ
 વિષે આશ્ચર્ય પામતા એટલે.”

‘અજ્યાસી’નું અનુમાન સાચું છે. એ વિચારપૂર્વક ન પ્રીક્ષા નથી કરી. આપણા જે
 ગુજરાત સાક્ષરોએ સરકારી જગ્યા સ્વીકારી એવી મને દુઃખ તો થયું ન. પણ તેમના
 કૃત્યની પ્રીક્ષા તો કેમ ન. યાચ ૧. ધડપણમાં આવેલા વ્યાખ્યાતા ન યઈ રહે એવો તો કંઈ
 ન્યાય ન ન હોય? વળી યરડા એટલા અસહકારી હોવા જોઈયે એવો પણ ન્યાય ન હોય.
 ત્યારે સાક્ષર સહકારી ન હોઈ રહે તેવું નથી. અને જો ધડપણ કે સાક્ષરના સહકારનો
 અધિકાર છે તો પછી આપણે, સાતી પ્રીક્ષા કરીયે? ધરડા અને સાક્ષર પુરોષો સરકારની

નોકરી લેવામાં કંઈ ખોટું જોતા નથી એ અસહકારીને ચોંકાવનારે ને-વિમાસણમાં નાખનારે ખચીત છે. મારી માન્યતા છે કે અસહકારીઓમાં પણ ધરણ તેમજ કોઈ કોઈ વિદ્વાન છે. એટલે આપણને વધુ વિચારવાનું નથી રહેલું. હું એમ માનું છું કે જન્મે વિદ્વાનોએ પુખ્ત વિચારે કંઈ પણ લાઘવથી દોરવાયા વિના સરકારી નોકરી લીધી છે, તેથી 'અધ્યાસી' અને તેના જેવા ખીલને આ જન્મે વરિલોને દ્વણ દેવાનું રહ્યું નથી. મને 'અધ્યાસી'ના આશ્ચર્યમાં કંઈક અસહિષ્ણુતાનો આભાર આવે છે. ખીલઓને વિચારની અને કાર્યની સ્વતંત્રતા આપણા જેવી જ હોવી જોઈએ. વરિલોને વિરોધ.

મિત્ર-શત્રુ

પ્રતિમિત્રનાં અધિપતિ ઉપર એક પત્ર આવેલું છે તે મેં વાંચ્યું. તે અમદાવાદથી આવેલું છે. તેમાં સહી છે પણ કેટલાંક નથી. મુસલમાન ભાઈની તેમાં સહી છે. તેની ભાષા લખી લ્યે તેમ નથી. મારા મતોની- વિરુદ્ધ લખવા સાર તન્ત્રીને ગાળો આવેલી છે. હું હમેદ માનું છું કે આ પત્રના લખનાર ભયે જમે તે હોય ને જમે તે જલ્દના હોય પણ આ નાંધ જોશે. લખનાર જતાવી છે મિત્રતા, પણ કામ શત્રુતાનું થયું છે એમ ગાળો. કાદીને કે ધનકી દંડને આપણે ખિલાસ્તનું કે સ્વરાજનું કામ નથી કરી શકવાના. આપણે સ્વરાજનું કે ખિલાસ્તનું કામ કરવું હોય તો સજ્જતા અને નમ્રતા શીખવાં જોઈશે. પ્રતિમિત્રના અધિપતિ અને તેના મતવિરોધી જતાવે તેમાં તેને કેમ જરાયે દોષ દર્શકાય? છાપાવાળાને પ્રત્યક્ષ લખવાનો અધિકાર ન હોય તો છાપાની કંઈ જ કિંમત નથી રહેતી. છાપાં ઉપર મુકેલા સરકારી લખને આપણે કાદી નાંખવો માગીએ છીએ તો પણ શું હોય? પોતાની ધમકીથી લાજ મુકે તે સાંખીશું? આપણે દરેકના મતને, દરેકના મનને પ્રેમથી, દલીલથી, લાખવાથી જલ્દવાના પ્રયત્ન કરી શકીએ. ધમકીથી કોઈનાં મન ન જ જલ્દી શકાય. તેથી દરેક જાને વિરોધે અસહકારીએ પોતાની જગ્યાને ને પોતાના વિચારોને સુધારવા જોઈએ, કેમજી કંઈ જા જોઈએ. જે જગ્યા ઉપર ખુદાનું કે ઈશ્વરનું નામ ચોક્કસ છે, જેના હૃદયમાં દિયરોના વાસ રહ્યો છે, તેની જામ પર મેલી જાંખાં કે તેના હૃદયમાં મેલી ભાવના કેમ એક ધરીમર પણ ટકી ગઈ? અસહકારીજનમાં મેલી જામ, મેલું મન અથવા મેલું હૃદય રાખીને જે લાખવ માય છે તે મિત્રનો દાવો કરતા છતાં કામના તેમજ મારા શત્રુનું કામ કરે છે.

અસ્પૃશ્યતાની મર્યાદા

આ લેખની સાથે મારું એક અક્ષર પણ લખવો હોય નહિ. જે અસ્પૃશ્યતા સાક્ષીએ ધરાવી છે તેની તામે મેં મારા ઉદ્દેશો નથી કાઢ્યા. મેલા મનુષ્યોને અહીંને આપણે હમેસાં સ્નાન કરીએ. મારી આકરી ભાષા તે કેવળ પ્રચલિત અસ્પૃશ્યતા જેમાં દ્વેષ સિવાય ખીલું કંઈ જ નથી તેને વિષે વપરાયેલી છે. સાક્ષીજના જેવા વિચારી જવા વૈષ્ણવો લરાવે એટલે વૈષ્ણવોને તો મારે કંઈ જ કહેવાપણું નહિ રહે.

* સાક્ષી વસંતરાવના લેખ નીચે નોંધ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૧-૭-૧૯૨૧

§ મારો દંભ (!)

એક વિચિત્ર નનામો કાગળ મને મળ્યો છે. લખનારે જે કાર્ય લોકમાન્ય પ્રાણીપ્રેમ પ્રિય હવું તે ઉપાડી લીધા માટે મારી પ્રશંસા કીધી છે, અને એવ ઉમેદ બતાવી છે કે લોકમાન્યનો 'આત્મા મારામાં' અત્યારે કામ કરી રહ્યો છે કે જાગૃત્તીને એમના અનુયાયીપદને હવે શોભાવ્યે જ છૂટકો છે એ મારે નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવું. એ ઉપરાંત કાગળમાં મને હિંમત ન હારતાં સ્વરાજ્યના કાર્યક્રમમાં આગળ ધપ્યે જવાનો ઉપદેશ કરેલો છે, અને છેવટે મને સાદું સંભળાવી દીધું છે કે રાજદારી વિષયમાં હું જે હમેશાં જાખવેનો શિષ્ય હોવાનો દાવો કરું છું એ મારે કેવળ દંભ છે !

હું છત્તુ' છું કે પત્ર લખનારાઓ નનામા પત્રો લખવાની રૂઝડક શુભાશીર્વાદ લગરી જાય. સ્વરાજ્યનો જોશ કેળવી રહેલા આપણે જો આગળ આવીને નીડરપણે આપણા મનની વાત કહી દેવા જોઈથી પશુ હિંમત નહિ બતાવી શકીએ તે કેમ આશ્ચર્ય ?

છતાં આ પત્રમાં ચર્ચેલી વાત જાહેર મહત્ત્વની હોવાથી તેનો જવાબ આપવો જરૂરી સમજાતું છું. સદગત લોકમાન્યના અનુયાયીપદના માનનો દાવો મારાથી ન જ કરી શકાય. લાખો કરોડો હિન્દીઓની પેઠે જ હું પણ લોકમાન્યને તેમના અદ્ભુત મનોબળ માટે, તેમની અગાધ વિદ્વતા માટે, તેમની દેશભક્તિ અને તેમના સર્વોપરી આરત્ર્ય તથા આપભોગને માટે પૂજાં છું. આ કાળના સર્વ રાષ્ટ્રપુરુષોમા એમણે જ પ્રજાના અન્તરમાં સૌથી વધારે સ્થાન મેળવ્યું. એમણે આપણામાં સ્વરાજનો જોશ રેડ્યો. ચાલુ રાજ્યનન્ત્રની દુષ્ટતા એમણે જોટલી ઝોળખી હતી તેટલી કદાચ બીજા કોઇએ ઝોળખી નહોતી, અને સંપૂર્ણ નમનતાઈ સાથે હું આજે અલખત દાવો કરું છું કે પ્રજાને હું એમનો સંદેશો એમના કોઈ પણ ચુસ્તમાં ચુસ્ત શિષ્યના જેટલી જ વશદારીપૂર્વક આપી રહ્યો છું.

છતાં મને પૂરેપૂરું બાન છે કે મારી દાર્પપદ્ધતિ એ લોકમાન્યની પદ્ધતિ નથી; અને એ જ દાર્પસર મહારાજના કેટલાક નેતાઓ જોડે એકમત થવું મારે માટે હજી મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છતાં હું ખરા દિલથી જાનું છું કે લોકમાન્યને મારી પદ્ધતિમા અશ્રદ્ધા નહોતી. એમના વિશ્વાસનો હું અધિકારી હતો, અને એમના અવસાન પહેલાં એક જ પખવાડિયા ઉપર તેમણે અનેક મિત્રોની હાજરીમા મને કહી પણ બતાવેલું કે લોકોને જો એ દુશાએ વાળા શકાય તો મારી પદ્ધતિ મુંદર હતી. એમને શંકા એટલી જ હતી કે પ્રજાને એ માર્ગે વાળા શકાય, એમ હતું કે કેમ.

મારી પાસે તો બીજી પદ્ધતિ છે જ નહિ. હું તો એ જ આશા કરું કે જ્યારે પરીક્ષાનો સમય આવી પહોંચશે ત્યારે પોતે અદિસાત્મક અસહકારની પદ્ધતિ સંપૂર્ણપણે સાધી લીધી છે એ વાત પ્રજા સિદ્ધ કરી આપશે.

મારી બીજી અંપૂર્ણતાઓથી પણ હું અજાણુ નથી. વિદ્વાનો દર્શો દાવો મારાથી ન કરી શકાય. લોકમાન્યનામાં જે યોજનાશક્તિ હતી તે પણ મારામાં નથી. મારી પછવાડે ચાલનાર કોઈ એકદિલ અને રીતસર તાલીમથી ઉધેરેલું હજી નથી. સિવાય છંદગીનાં ૨૩ વરસ દેશવટા ભોગવેલો હું લોકમાન્યના જેટલા હિન્દુસ્તાનને લગતા અનુભવનો દાવો કેમ જ કરી શકું? જે વસ્તુ અમારામાં સંપૂર્ણ અંશે સંરખી કહેવાય: દેશનો પ્રેમ અને સ્વરાજ માટે ઉદ્ધમ. આમ આ નનામા લેખકને હું ખાતરી આપું છું કે લોકમાન્ય પ્રત્યેના મારા પૂજ્યભાવમાં કોઈથી હાર ન

ખાતા હું સ્વરાજની લડતને માંગે લોકમાન્યના તૈયમી મોખરાના શિષ્યની જોડાએક મળસ ક્યે જલશ. હું બાળું છું કે સદ્ગતના સીધારને યોગ્ય હિન્દુસ્તાનને એક જ અંજલિ અર્પવાની હોઈ શકે, અને તે ત્વરિતમા ત્વરિત ગતિએ હિન્દુસ્તાનમા સ્વરાજ સ્થાપવાની. આપણે બણીયે છીયે કે એ એક જ વસ્તુ લોકમાન્યના ગત આત્માને સાચત શાન્તિ આપી શકે.

પણ શિષ્યત્વ એ તો નિરાણી જ વસ્તુ છે. એ એક પવિત્ર અગત પ્રિય છે. છેક ૧૮૮૮ ની માવમા હું દાદાબાઈને ચઢ્યો બેઠો, પણ મને એ મારાથી કેટલાયે દૂર જણાયા હું એમનો પુત્ર થઈ શકત, શિષ્ય નહિ. ગિરિય એ પુનથી અધિક નિકટનો નાતો છે. શિષ્ય થવું એ નવો જન્મ લેવા જેવું છે. એ સ્વેચ્છાથી કરેલુ આત્મ-સમર્પણ છે. ૧૮૯૬મા તો મારે મારા દક્ષિણ આફ્રિકાને લગતા કાર્ય નિમિત્તે તે વખતના હિન્દુસ્તાનના લગભગ એકેએક બણીતા આગેવાનના પ્રસંગમા આવનારું થયું. ન્યાયમૂર્તિ રાનડે આગળ હું કેવળ અન્ય ગયો એમની સમક્ષ બેસતા પણ હું મૂંઝતો. સ્વ. બદરૂદીન તૈયબજીએ મારા પર પિતાતુલ્ય માયા કરી, મને મનડે તેમજ શિરોજરાઈની સલાહ મુજબ આવવાની શાખામણ આપી. સર શિરોજરાઈે તો મારી સાથે મુઝખીપણ જ ધાગણ કર્યું. એમનો શબ્દ તે કાયદો જ હતો. "ગાંધી, તમારે ૨૫મી સપ્ટેમ્બરે જાહેર બાપણ આપણ અને વખત બગાડ સ્વાયવલો" હું નમ્યો. ૨૫મીની સાંજે મારે ફરી મળવું એવું રસમાન હતું ૨૫મીની સાંજ થઈ અને હું હાજર થયો.

"બાપણ લખી કાઢવું છે કે નહિ?"

"ના, સાહેબ."

૧૯૨૧

"એ ન આને જવા માણસ. આજે ગરે લખી કાઢશો?"

"મુનશી, તમારે ગાંધીને ત્યા જવું અને એ આપે તે બાપણ લખતે ગતોગત હપાવી એક નકલ મને પહોંચાડવી" મારી તન્સ વગીને કહે: "જુઓ ગાંધી, બહુ ઝીણું ના કાતતા મુમ્મના લોક લાખા લાખા બાપણો ન સાબજે એ તમને ખબર નહિ હોય."

ફરી હું નમ્યો મુમ્મના સિહે મને આજા ઉઠાવતા શીખવ્યું, એમણે મને શિષ્ય ન કર્યો, કવનો પ્રયત્ન પણ ન કર્યો.

ત્યાંથી હું પૂછે મૈયા. સાવ અજાણ્યો. જેમને ત્યાં ઉતરેશે તે જાણ મને પ્રથમ તિલક મહારાજને ત્યાં લઈ ગયા. મં એમને તેમના. મિત્રોથી વી'ટળાવેલા જોયા. માફ એમણે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું અને કહ્યું: “તમારા કામને સાર અમારે એક સભા તો ભરવી જ જોઈએ. પણ કદાચ તમે નહિ જાણતા હો કે કમનસીબે અમારે ત્યાં બે તડાં છે. તમારે અમને બેમાંથી એક પક્ષનો ન હોય એવો એક પ્રમુખ શોધી આપવો જોઈએ. તમે ડૉ. ભાંડારકરને મળી જોશો ?”

મેં હા પાડી અને વિદાય માગી. એ પ્રસંગની મને સ્પષ્ટ સ્મૃતિ નથી રહી; એટલું જ યાદ રહ્યું છે કે કશું અન્તર ન રાખતાં પોતાના માયાળુપણાથી એમણે મારા શરૂઆતના ગજરાતને પળવારમાં દૂર કરી દીધેલા.

ત્યારપછી ઘણે બાજે હું ગોખલેને મળ્યો અને પછી ડૉ. ભાંડારકરને ત્યાં પહોંચ્યો. તેમણે વૃદ્ધ શુરુ શિખાને આવકાર આપે તેમ મને આવકાર આપ્યો.

“તમે ઉત્સાહી અને ખંતીલા જુવાન દેખાઓ છો. આવા ખરા તડકામાં આટલે દૂર લોકો મને મળવા બહુ નથી આવતા. હું આજકાલ જાહેરસભાઓમાં બિલકુલ નથી જતો. પણ તમે કરેલું બ્યાન એટલું બધું હૃદયદ્રાવક છે કે મારાથી તમને ના ન જ પડાય.”

ગંભીર મુખમુદ્રા વાળા આ જ્ઞાનવૃદ્ધ વિદ્વદ્વ્યંતી મનમાં તે મનમાં મેં પૂછ કરી. પણ મારા હૃદયસિંહાસન ઉપર તેમને હું ન સ્થાપી શક્યો. એ હજી ખાલી જ હતું. ‘સિતો’ ઘણા સાંપડ્યા પણ મારો શુરુ મને લાખ્યો નહિ.

પણ ગોખલેની વાત નિરાળા જ હતી. કેમ તે હું નહિ કહી શકું. ૧૨૭૫સન કાલેજના કમ્પાઉન્ડમાં એમને ત્યાં હું એમને મળેલો. જાણે કેાઈ પુરાતન મિત્રને મળવાનું ચર્ચ હોય અથવા તો એથીયે વધુ સાર્ય ચર્ચામાં કહું તો જાણે ઘણાં વરસથી વિખૂટાં પડેલ માદીકરો મળ્યા હોય ! એમની માયાળુ મુખમુદ્રાએ કાણવારમાં મારા મનની બંધી બીતિ હરી લીધી. મારે વિષે તેમજ દક્ષિણ આફ્રિકાનાં મારાં કામોને વિષે તેમણે ઝીણામાં ઝીણી વિગતો પૂછી. તત્કાળ તેમણે મારું હૃદયમન્દિર સર ક્યું. અને જ્યારે મેં તેમની વિદાય લીધી ત્યારે મારા મનમાં એક જ ધ્વનિ ઉઠ્યો: ‘આ જ મારો મુરશીદ.’

તે ઘડીથી માંડીને ગોખલેએ મને કેાઈ દિવસ વિસાર્યો નહિ. ૧૯૦૧ માં હું ૪૨ીવાર હિન્દુસ્તાન આવ્યો અને અમે વધુ નિકટ સમાગમમાં આવ્યા. એમણે મને

કેવળ દ્વાયમાં લીધો અને ઘડવા માંડ્યો. હું કેમ બોલતો, કેમ ચાલતો, કેમ ખાતો પીતો, બધાની એ ચિન્તા રાખતા. મારી માએ પણ બાએ જ મારી તેટલી કાળજી કરી હશે. મને ખબર છે ત્યાં સુધી અમારી વચ્ચે કોઈ જાતનો પડો નહોતો. ખરે જ, પહેલી દૃષ્ટિએ જ પ્રેમમાં પડેલાંઓના જેવા અમારો સંબંધ હતો અને સને ૧૯૧૩માં તો તે કંઈમાં કંઈ કસોટીમાંથી પણ પાર ઉતર્યો. રાજદ્વારી કાર્યકર્તા વિધેના મારા આદર્શના એ સંપૂર્ણ નમૂનો હતા. સ્થિતિક સમા નિર્મળ, ગાય જેટલા મરીખ, સિંહ જેવા શૂર અને બોડ ગણાય એટલી હદ સુધી ઉદાર હતા. કોઈને તે આ બધામાંથી કશું જ ન દેખાયા હોય. મારે તેની જાડે નિસંજત નથી. મને પોતાને એમનામાં આંગળી ચીંધવા જેવી એક પણ ખામી ન દેખાઈ એ મારે માટે બસ છે. મારી નજરમાં તો તેઓ આજની ધડી સુધી રાજદ્વારી હોવામાં આદર્શ પુરુષ જ છે.

આનો અર્થ એ નથી કે અમારી વચ્ચે મતભેદ નહોતો. છેક ૧૯૦૧ માં પણ અમારી વચ્ચે સંસારસુધારાની બાબતમાં મતભેદ હતા. દાખલા તરીકે વિધવાવિવાહની બાબતમાં. પાશ્ચાત્ય સુધારાની આંદોલનમાં પણ અમારી વચ્ચે અમને મતભેદ માલગ પડેલો. અહિંસાને લગતા મારા આકરા આદર્શ સામે પણ એમનો ચોખ્ખો મતભેદ હતો. પણ આવા મતભેદ અમારા બેમાયી એકેને દીડે નડ્યા નથી. કંઈ જ અમને વિખૂટા પાડી શકે એમ નહોતું. આજે એઓ છવતા હોત તો શું કરત એના ઉપર તરંગો ટોડાયવા એ પાપ છે, નારિતકતા છે. હું એટલું જ જાણું છું કે 'હું' આજે એમની છાયા તળે દામ કરી રહ્યા હોત. નનાગા લખનારના કાગળમાં મારા રાજદ્વારી શિષ્યત્વને વિષે દંબનો જે આરોપ છે તેથી હું દૂભાયો અને ત્યારે જ મારે આ સંદેશના ઉદ્ગાર કાઢવા પડ્યા છે. એ આરોપથી જો એમ જ સિદ્ધ થતું હોય કે જે ખવિત્ર વ્યક્તિ આજે આ દુનિયા પર નથી તેવું શિષ્યત્વ જાહેર કરવામાં મારે હાથે કરી હણપ આવી છે, તો મને લાગ્યું કે ખાસ કરીને ત્યારે દુનિયા મને સામા દગમાં બજેલો માની રહી છે ત્યારે તો જોખમે પ્રત્યેની મારી વરાદારી જાહેર કરીને મારે ખસુસ મારા દિલનો એકશર કરવો જ જોઈએ.

† વિદેશી કાંપડનો બહિષ્કાર

અત્યાર સુધીમાં પરદેશી કાંપડના બહિષ્કારની પ્રવૃત્તિએ આરતે આરતે હીક ગતિ કરી રહેવાય; છતાં મુળાઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા, દિલ્હી, કાનપુર, અમૃતસર, દરંગી

વઘેરે પરદેશી કાપડની આયાતનાં જગ્યાં મથકોમાં હજી ઘણું કરવાપણું રહે છે. જે રતેલ જોઈતી હોય તો આ બધાં મથકોમાં વગરકીલે સંગીન કામ થવું જોઈએ. સતત ચળવળ, અવિશ્રાન્ત ઉદ્યોગપરાયણતા અને દક્ષતાભરી વ્યવસ્થાશક્તિ એ બેશક સ્વરાજની શરતો છે. સંકલ્પબળ આખા જગતનું લાવડું છતાં આ શરતો નહિ હોય તો આપણે હારવાના છીએ.

બહિષ્કારની પ્રવૃત્તિને સરળ કરવાની દિશાએ કેટલીક સામાન્ય મૂલ્યનાઓ આપી આપું છું:

રોજ સાંજે અમુક દરારેલે વખતે સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ પગથી માથાં સુધી ખાદીના—હાથકંતામણના વાણાતાણાવાળી ખાદીના હોય તો વધારે સારું—પોપાકમાં સજ્જ થઈને હજારોની સંખ્યામાં એકઠા થવું જોઈએ. બીજું કંઈ નહિ તોપણ આ સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિને તો આપણે રાજકીય ક્ષેત્રથી નિરાળા રાખી જ શકીએ. સરકારી નોકરો પણ ખાદી પહેરવા પૂરતી લિંમન તો બતાવે જ. ખાદી પહેરવા ખાતર લોકોએ અસહકારી જ બનવું જોઈએ એવું કંઈ નથી. હિન્દુસ્તાનનું આર્થિક કલ્યાણ સાધવું અને જે જાતના કાપડને આશ્રય આપવાથી ગરીબ લોકોના ઘરમાં પૈસો પૈસો તેવા કાપડને આશ્રય આપવો, એ હરકોઈ હિન્દીને પોતાનું જ ઘરનું કામ લાગવું જોઈએ. ગરીબો ઘેર બેઠાં આખરૂં સાચવીને દરી શકે એવા અનેક ધંધા કાઢી શકાય, પરંતુ આજની ધડીએ આપણી સામે મોજૂદ છે તેવા ધંધાને ભરવા દેવો એ તો કોઈ પણ દેશદાઝ બાજુનારને ન પાલવે. વળી કોઈ સરકારને તેના નોકરોના પોપાકની પક્ષ-દગીની વચ્ચે ન જ પડવા દે શકાય. આથી આપણે આશા રાખીયું કે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ, આખા દેશમાં, એક કે બીજા દળનો ખ્યાલ ન કરતાં, આપણી વચ્ચેથી પરદેશી કાપડનાં મૂળ હમેશને માટે ઉખેડવાનો એકદમ જબરદસ્ત પ્રયત્ન કરશે.

૧લી ઝાંગરોને આપણે સતત આપણી આંખ સામે રાખવી ધોર છે. આપણે લોકમાન્યની યાદગીરીને એ સ્વરાજની જીવતીજગતી મૂર્તિને શોભે એવી જ રીતે ઉજવવી જોઈએ.

૨લી ઝાંગરો કોઈ જગ્યાએ હુડતાળ ન પાડવાની હું પ્રગતે આગ્રહપૂર્વક બલા-મણ કરું છું. હું સંપૂર્ણ નમ્રતાપૂર્વક આગ્રહ કરું છું કે આ દિવસને આપણે આપણા વહતા જતા રાષ્ટ્રીય સામર્થ્યની પીઠાનના અને આપણા નિશ્ચિત ધ્યેય પ્રત્યે આપણે જે ઝપાટાબેર પ્રગતિ કરી રહ્યા છીએ તેના ચિહ્ન તરીકે પ્રગળએ. ઉત્સવ સમાન ગણીને ઉજવવો જોઈએ. તેમજ સદ્ગત લોકમાન્યની યાદગીરીમાં એ દિવસે આપણે શોક પણ પાળવાની જરૂર નથી. જે મન્ત્ર તેઓ આપણે માટે વારસામાં

મુછી ગયા છે તે આપણે હરેક જાણુ ધારણુ કરીયે અને તે દિવસે એ મન્ત્રની મિદ્ધિ કરવાનો ખામ પ્રયત્ન કરીયે. એ રીતે જ લોકમાન્ય આપણી અંદર જીવવા જોઈયે.

પગ્નુ ૧લી ઑગસ્ટને આપણે મહાપવનો દિન કયારે કરી શકીયે ? તે માટે આપણે દરેક પરદેશી કાપડની આયાત દુગ્ધારની પાસે પહોંચી જવું જોઈયે અને હવે પછી આ દેશમાંથી પરદેશી કાપડના ઑર્ડરો અપાતા સદંતર બંધ થઈ જાય એ વાતનું મહત્ત્વ તેમને હસાવવું જોઈયે. આપણે મીલમાલીકો પાસે પહોંચી જવું જોઈયે અને તેમને શ્રી. અંબાલાલ સારાભાઈનું અતુકરણુ કરવાને અને પ્રજા તરફથી ચતા સ્વદેશીના આં મહાપ્રયાસમા જોડાઈ જવાને સમજાવવા જોઈયે. પ્રત્યેક ખરીદનારને મળીને આપણે તેને બધાં પરદેશી કપડાલતાનો ત્યાગ કરવાને અને પોતાને માટે કેવળ ખાદીના જ બધાં વસ્ત્ર કરાવી લેવાને સમજાવવો જોઈયે. દરેક જાણુ પોતાને વિષે બેમાથી એક વાત દગવી લઈ શ છે, કે તેની મરજી પરદેશી કપડા ખાણી નાખવાની છે-કે સ્મર્તા કે એવા કોઈ પરદેશના મુલકમા મોકલી આપવાની છે.

એક એવી પણ ચૂચના છે કે દરેક તાલુકાને અમુક જગ્યા ખાદીનો પૂરો પાડવામા આવવો જોઈયે કે જ્યાં ખરીદનારાઓ સહેલાઈથી ખાદી મેળવી શકે. દરેક તાલુકા આટલી વ્યવસ્થા તો પોતાને ત્યાં જ ખાદી તૈયાર કરાવીને સંભાળી લે.

જો આપણે આખા હિન્દુસ્તાનમા એવો મજબૂત અને સાચો લોકમત પેદા કરવો હોય કે જ્યાં ૧લી ઑગસ્ટને દિવસે આઘણો પણ જોઈ શકે એવું સ્વદેશીનું દૃશ્ય આપણે રજૂ કરી શકીયે તો તેને માટેના આ કેટલાક ઉપાયો છે. જૂન મહિનામાં જેમ સ્વરાજ શળો હતો તેમ જમા સુધી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર સિદ્ધ નથી થયો ત્યાં સુધી મહાસભાના કાર્યકર્તાઓ—પછી તે સ્ત્રી હો કે પુરુષ—નો પરદેશી કાપડનો બાહ્યકાર અને ખાદીની પેદાશ એ જ એકમાત્ર નહિ તો સુખ્ય મધો હોવો જોઈયે.

આ સંક્રમણકાળમાં આપણે ઓઝામાં ઓઝા કાપડથી નભાવી લેવાની જરૂર છે એ વાત ઉપર જોઈતો ભાર મુકાય તેટલો ઓછો છે. એ રસ્તે જ આપણે કાપડના દુકાણથી બચીશુ અને ભાવેને હલબહાર વધી જતા રોડી શક્યું. જ્યાં સુધી દરેક ઘરમા રેડીયો ફરતો નથી થઈ ગયો અને દરેક વણકર હાથનું કાંતેલું સૂતર વાળતો નથી થઈ ગયો સુધી આપણે બધાએ સ્વદેશી કપડુ ભારે કંજુસની જેમ વાપરવું પડે છે.

ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ

ત્યાગ અને ઉત્પત્તિ—નાશ અને રચના એમ અસહકારનાં બે અંગ છે. બેમાંથી એકે વિના આપણે ચલાવી શકતા જ નથી. જે પગથીએ આપણે ઉભા છીએ એ પગલામાં એ બન્ને અંગ સંપૂર્ણતાએ આવી જાય છે અને મારી મતિ પ્રમાણે તે એ વિના આપણે આગળ ચડી નહિ શકીએ. શાન્તિમય અસહકાર ખીણ રીતે હું અશક્ય સમજું છું.

સ્વદેશી વિના આપણાથી એક પણ ડમણું ન જઈ શકાય એવું મને ભાસ્યાં જ દે છે. તેમાં જ આપણી ગંધી શક્તિ ખીલી શકે છે. જ્ઞાનપૂર્વક નાંશ અને જ્ઞાનપૂર્વક ઉત્પત્તિ તેમાં જ છે. પ્રજાનાં બધાં અંગને કસરત અને તેની પરીક્ષા પણ તેમાં જ છે. પ્રજા આજ લગી એક પણ કાર્યમાં તન્મય નથી થઈ. સ્વદેશીનો સરળ પ્રયોગ તન્મયતા વિના અસંભવિત છે. જે પ્રજા તન્મય થઈ તેને સ્વરાજ હથેળીમાં ગ્રહેલા આમળાની માફક છે; અને સ્વદેશી વિના સ્વરાજ આકાશપુષ્પ જેમ સમજવું.

સ્વદેશીની સરળતાને સાર આપણે પરદેશી દાપડનો સર્વથા ત્યાગ કરવો રહ્યો ને નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવું રહ્યું. નાશ કરતાં આપણે આજ લગી ડરતા હતા. આપણને રેંટીયાઈપી રત્નચિંતામણી હાથ આવ્યો છે એટલે ઉત્પત્તિનો અકસીર ધલાજ મળી રહ્યો છે. આપણે ત્યાગ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ઉત્પત્તિનો વેગ અમુક હદ લગી જ વધારી શકાય પછી તે તેના અનુક્રમ પ્રમાણે જ થયાં કરે. નાશ એક ક્ષણમા થઈ શકે છે. નાશ કરવામાં ભાવનાની આવશ્યકતા રહે છે. જ્યારે આપણું મન બદલાયું ત્યારે આપણે નાશ કરવા તૈયાર થયા ગણાઈએ.

ત્યાગ વૈરાગ્ય વિના ન ટકે એ અનુભવનું વાક્ય છે. આપણને પરદેશી કપડા તરફ એટલો વૈરાગ્ય, એટલો અણુગમો આવવો જોઈએ કે જેવો આપણને કંઈ પણ મેલી વસ્તુ તરફ આવે છે. એવો વૈરાગ્ય પેદા ન થાય ત્યાં સુધી ફરી ફરી આપણું મન જપાનની સાડી તરફ, માએસ્ટરના મલમલ તરફ ખેંચાયાં જ કરશે ને ત્યાં લગી આપણે તેના જેવી ચીજો માગીશું ને ત્યાં લગી તેના જેવી ચીજો આપનારા દગો દઈ તે જ ચીજો આપણને વહોરાવશે. તેથી અત્યારે તો તેના જેવા દેખાવની ચીજોને પણ આપણે ન અડકીએ. રખેને આપણે છેતરાઈ જઈશું એવો ભય આપણને લાગવો જોઈએ. આવો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવા આપણને એમ પણ ચોખ્ખું

જાણી જવું જોઈએ કે આપણી ગુલામીનું મૂળ પરદેશી કાપડ છે. બીજું બધું તેની પાછળ આવ્યું. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની કાઠી કાપડની પાછળ ને કાપડને સારું બધાં.

ઑગરટની પહેલી તારીખ એ આપણે સારું બારે સ્મરણનો દહાડો હોવો જોઈએ. આ જમાનાના પ્રજામાન્ય પુરુષની પહેલી સંવત્સરી તે દહાડો છે. તે દહાડો આપણે શો ચમત્કાર જગતને દેખાડીયે ?

લોકમાન્ય તરફનો આપણો પૂજ્યભાવ આપણે કેમ બતાવીયે ? માર્તે એક જ રીતે. આપણે બધા પરદેશી - કાપડનો તે દિવસે સર્વથા ત્યાગ કરીને. તે દહાડો આપણે બધા પ્રત્યેક ગામમાં એક જ જગ્યાએ એકઠા થઈએ ને આપણી પાસેના કુલ પરદેશી કાપડનો ત્યાગ હમેશાંને સારું કરીયે. આમાં મોટામાં મોટી પૂજા છે ને આ એક કાર્યથી આપણે સ્વરાજ આ જ વર્ષમાં મેળવવું તદ્દન શક્ય કરીયે છીએ. તેથી પહેલી ઑગરટ સુધી તો આપણે ખાતા, પીતાં, ખેસતા, ઉડતાં પરદેશી કાપડનો કેમ ત્યાગ કરી શકાય ને બીજાની પાસે કરાવી શકાય તે વિચારીયે. જેમ આપણે પૈસા ઉધરાવવા બારે પ્રયત્ન કર્યો તેમ તેથી પણ વધારે પ્રયત્ન પરદેશી કાપડના ત્યાગને સારું કરવો જોઈએ. દરેક કેમે, દરેક માતિએ પોતાનો બદાબસ્ત કરી લેવો જોઈએ. દરેક જાતિએ પરદેશી કાપડ ઉધરાવી મહાસભાની સમિતિને આપી દેવું જોઈએ. તેની પહેંચ પણ લઈ લેવી જોઈએ. સ્ત્રીઓને બારે મુરઠેલ લાગશે. પૈસા આપવાનું સહેલું હતું, દાગીના આપવા એ પણ સહેલું હતું, પણ પરદેશી કાપડની સુન્દર લાગતી સાડીઓ કાઠી નાંખવી એ તો બહુ કઠિન લાગે. છતાં એટલો કડવો ધુંટડો પીવો જરૂરી છે. આખી પ્રજાને સારું આ છેલ્લો ધુંટડો છે. પછી તો થોડાં સ્ત્રીપુરુષોએ જોલમાં જવાને સારું તૈયાર થવું રહ્યું ધન્યર શુજરાતનાં સ્ત્રીપુરુષોને આ ત્યાગવૃત્તિ આપો.

આપણી પાસે વખત થોડો છે, પણ તેટલા વખતમાં આપણે પહોંચી વળવું જોઈએ.

બીજું અંગ ઉત્પત્તિ. જેણે ખાદી પહેરી લીધી છે તેણે બીજી ખાદી ઉત્પન્ન કરાવવામાં મચી જવું જોઈએ. તેમાં દીલ કરવી પાપ ગણાશે. જે પ્રજા પરદેશી કાપડનો સર્વથા ત્યાગ કરે તો જરૂર આપણને ખાદી ખૂબ જોઈશે. પરદેશી કાપડનો નાશ કરીયે છીએ કેમકે ખાદીનો ઉપયોગ વધારવો છે; ખાદીનો ઉપયોગ વધારવો છે કેમકે તે દ્વારા આપણે રેંદીયાની પ્રવૃત્તિ વધારી પ્રજાને ઉલોગી બનાવીયે છીએ ને પ્રજાનાં કુપડાંમાં બરકતનો પ્રવેશ કરાવીયે છીએ. પ્રત્યેક હિન્દુસ્તાનીની સરેરાશ

વાર્ષિક આવક ૨૬ રૂપિયાની છે તેને બેવડાવવાનો આ સહેલામાં સહેલો રસ્તો છે. ખાંબે એકે રસ્તો કરોડોને સાર છે જ નહિ. તેથી ગુજરાતના દરેક ધરમાં રેંટીયો ચાલવો જોઈએ, ગુજરાતના દરેક ગામમાં હાથસૂતરની ખાદી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. મહાસભાસમિતિની આ પ્રધાન પ્રવૃત્તિ હાલ હોવી જોઈએ. ત્યાગ કરાવવો ને ઉત્પન્ન કરાવવું આમાં આપણી કાર્યદક્ષતા જણાઈ આવશે.

મીલના કાપડનો ઉપયોગ જોજો મહાસભાને ઝોળખે છે ને પૂજે છે તેનાથી ન જ થાય. જો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરશે તો મીલનું કાપડ ગરીબોને નહિ મળે ને તેનું દામ વધશે. ખાદીની પ્રતિષ્ઠા વધારવી હોય, વેણુકરોને વધારે રાજ આપવું હોય તોપણ આપણે ખાદીને ખાનદાન બનાવવી જોઈએ. હિન્દુસ્તાનની અસલી જાહોજલાલી, અસલી કળા ખાદીના સદુપયોગ વિના અશક્ય છે. સ્વરાજ મેળવીને જલે બારીકમાં બારીક સતર કંતાવી ફરી દાકાની મલમલ પહેરતા આપણા શ્રીમન્તો થઈ જાઓ, અત્યારે તો તેઓ પણ ખાદીથી જ શોભે.

ગુજરાતના વેપારીઓ હવેથી પરદેશી કાપડ તો ન જ મંગાવે એવી આશા રાખવી વધારે પડતું ન ગણાય. દરેક ગામમાં જ્યાં પરદેશી કાપડ વેચાય છે ત્યાં મહાસભાનાં મહાજનોએ જઈ પરદેશી કાપડના વેપારીઓને તે વેપાર બંધ કરવા વીનવવા જોઈએ. આમ મહાસભાના સભાસદોએ પ્રજાના દરેક અંગને સ્વદેશી બણી, વાળવાના કામમાં રોકાઈ જવું એ તેમનું પ્રધાન કાર્ય છે.

ખિનતિ

જો તમે વણકર છો અને તમને હિન્દુસ્તાનની આજની દશાને માટે, ખિલાફતને માટે, પંજાબના જખમને માટે લાગવું હોય તો

૧. તમારે કેવળ હાથનું કાંતેલ સૂતર જ વણવું જોઈએ અને તમારું ગુજરાન ચાલે તેટલું દામ લેવું જોઈએ. એવા સૂતરની તાણીમાં તમને મુરોલીઓ આવતી હોય તો તે તમારે ઉકેલી લેવી જોઈએ અને જડા સૂતરની જરૂરીયાતોને ધટતા ફેરફાર પણ તમારી સાબોમાં કરી લેવા જોઈએ.

૨. જો તમે આવા હાથકંતામણુના સૂતરથી કામ ન જ લઈ શકો તેમ હો તો તાણી પૂરવું તમે દેશી મીલોનું સૂતર, વાપરજો અને વાણુમાં તો અલબત્ત હાથકંતામણુનું જ વાપરજો.

૩. આટલું પણ કરી રાકવાને તમે અસમર્થ હો તો છેવટ તાણાવાણા બંનેમાં પણ દેશી મીસોએ દેશી કપાસમાંથી કાંતેલું સૂતર જ તમે વાપરજો.

ચાહે તેમ કરો પણ પરદેશી સૂતર કે પરદેશી રેશમ વણવાનું તો તમારે તાબડતોળ અંધ જ કરી દેવું જોઈએ.

જો તમે મહાસલાના કાંઠા પણ અધિકારી કે કામદાર હો તો તમારે તમારી હદમાં વસતા વણકરોને બેળા કરીને તેમની આગળ ઉપલી બાજતો મુકવી જોઈએ અને તે તેમની પાસે સ્વીકારવા તમારા હાથમાં હોય તે બધા પ્રકારની મદદ કરવી જોઈએ.

જો તમે કપડાના ખરીદનાર હો તો હમેશા પહેલા પ્રકારના વિશુદ્ધ સ્વદેશી કાપડની જ માગણીનો આગ્રહ કરજો. છતાં જો તેમ કરવા જેટલી સમજણ કે મનોબળ તમારામાં ન જ હોય તો છેવટ બીજા કે ત્રીજા પ્રકારનું કાપડ માગજો. પણ ચાહે તેમ ચાલે તોપણ સાવ પરદેશી અગર તો હિન્દુસ્તાનના વણાયેલું પણ વિલાયતી સૂતરનું કાપડ તો ન જ ખરીદ કરતા.

જો તમે ચુદ્ધરથાશ્રમી હો તો

૧. હવે પછી કાંઠા પણ જાતનું પરદેશી કાપડ ન લેવાનો દૃઢ નિમય કરો.

૨. તમારી પડોશના મહોણાઓ કે ગામડાઓના વણકરોને મળો અને તેમને તમારે સાચા હાથના કાંતેલ સૂતરની ખાદી પૂરતા જગ્યામાં વણી આપવા કહો; અને તેટલું થવું અચકચ હોય તો દેશી મીસોના સૂતરમાંથી તે વણી આપવા કહો.

૩. તમારી પાસેનું બધું જ વિલાયતી કાપડ તમે તમારે ત્યાંની મહાસભા સમિતિને બાળી મુકવા માટે આપી દો અને તેમ તમારે ન જ કરવું હોય તો સ્મર્ત્તા અગર-હિન્દુસ્તાન બહારના બીજા કાંઠા સ્થળે તે મોકલી આપવા સમિતિને કહો.

જો તમારી પાસેના પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવાની તમારામાં હિંમત ન હોય તો તમે તેને ઘરમાં સૌચાદિ મેલી ક્રિયાઓ વેળાએ પહેરી શકજો. પણ ગમે તેમ ચાલે તોપણ એ પરદેશી કપડાં પહેરીને બહાર ન જવાની તો પ્રતિજ્ઞા જ લેજો.

જો તમારી પાસે ઘોડા પણ વખતની બચત હોય તો તમે તે બધા વખત કાંતતાં શીખી લેવામાં, શીખ્યા હો તો સંરખો તાર કાઢવામાં અને તેને સરખો વળ આપતાં શીખીને પ્રજાને સાચા સૂતર પેદા કરવામાં આપજો.

જે તમે વિદ્યાર્થી કે વિદ્યાર્થિની હો તો સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને સારાં ઓછામાં ઓછું રાજ ચાર દલાક દાંતવાનું, પાંજવાનું અગર વણવાનું કામ આપ્યા પહેલાં પુસ્તકનું બહુતર બહુવાને તમે પાપ સમજાવો.

નોંધ

૬ અનુકરણીય પહેલ

યુનિસિપાલિટી કે ધારાસભાના લઠવામાં જે આનન્દ શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલને આવે છે તે તેમને બીજે ક્યાંય આવતો નથી. એટલે માણા છઠ્ઠા બોર્ડમાં ગઈ તા. ૧૬મીએ તેમણે નીચલા કાવ મુદ્દા ને પસાર કરાવ્યા ત્યારે એઓ ખરા રંગમાં દેતા:

“૧. દારૂ વેચાણ વંચે ન જાય છે ને પરિણામે લોકો ચરીરે, પૈસે ને નીતિમાં ખુવાર થાય છે તે ભેધને આ બોર્ડ પોતાનું દુઃખ બહેર કરે છે.

૨. આ ખરાબીનો નાશ કરવા લોકો મરે છે એ બીતાને આ બોર્ડ વધાવી લે છે, અને આવા સાંવંનિક સેવાવાવને સારા આ પ્રવૃત્તિ ચલાવનારાઓને અભિનન્દન આપે છે.

૩ પોતાની હદમાં દારૂ વેચાણ બંધ કરવાની પોતાને સત્તા નથી એ ભેધને આ બોર્ડ ફિલ્મીર થાય છે. એટલે બોર્ડનો એવો મત છે કે તેણે પોતાની જવાબદારીએ પીઠાં આજી પહેરા લરાવવા, મદાસભાસમિતિઓને મદદ કરવી અને રાજપ્રશીયી પોતાના પીઠાં બંધ કરનાર પીઠાંવાળાઓને લરપાઈ આપવામાં પોતાની બધી સત્તા વ્રાપરવી.

૪. ઉપર દર્શાવેલ કામને સાર પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ—રાવ મુકનાર—અને શ્રી. આચાર્યની એક કમિટી આ બોર્ડ નીમે છે અને પહેરા બરાવવા, પહેરા ઉપર અંકુશ રાખવા અને દારૂનો સર્વથા ત્યાગ કરાવવાની તેને સત્તા આપે છે.

૫. સદરહ કમિટીને સરઆત તરીકે રૂ. ૩૦૦૦ સુધી ખર્ચ કરવાની આ બોર્ડ સત્તા આપે છે અને જરૂર પડ્યે લવિધ્યમાં વિશેષ ખર્ચ કરવાને તૈયાર છે.”

આ ખરેખર બહાદુરીવારેનું પગલું છે. અન્ત લગી પોતાના કાવ પળાવવાનો બોડ આમલ રાખશે અને પોતાની હદમાં આવેલાં બધાં પીઠાં તરત બંધ કરાવશે તો તેને પહેલનો જય મળવા ઉપરાંત તેણે દેશની આને સેવા બજાવી ગણશે. આજો દેશની યુનિસિપાલિટીઓ તથા છઠ્ઠાબોર્ડના સભાસદો રા. પટેલના દાખલાને અનુસરશે એવી હું આશા રાખું છું. સમસ્ત દેશનાં મંડળો એક જ સાથે આ પગલું લરશે તો સુધારકોના હાથ વધુ મજબૂત થશે, સરકાર ઉપર પૂરું દબાણ પડશે અને પહેરાવાળા, પોલીસ તેમજ પીઠાંવાળા એ ત્રણની ધમચકડી વચ્ચે નાહકના ચોંચપરોણા અને તોફાનરમખાણનો લાય રહે છે તે દૂર થઈ જશે.

તા. ૨૪-૭-૧૯૨૨

તા. ૨૪-૭-૧૯૨૧

મારી નાંધ

ચારલ્ટરના ભય

ચારોનો ને લૂંટારોનો ભય ખેડા જીલ્લામાં હોયેલાં રહે છે. ખીલ જગ્યાઓમાં પણ એવાવત્તા પ્રમાણમાં હોય જ છે. સ્વરાજ્ય ગ્રેજવવાનો અર્થ સ્વરક્ષા પણ છે. ખીલ આપણી રક્ષા કરે ને આપણે સ્વરાજ્ય ભોગવીએ એ ન બને. લોકોમાં ચોટાની રક્ષા કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. એ શક્તિ બે રીતે આવે. એક તો ચારલ્ટરના ચોરવા ને લૂંટવા દઈને એટલે કંઈ મિલકત ન રાખીને, અથવા તો ચારલ્ટરના દંડ દઈને બધા માણસો ચોટાની મિલકત ખોવા અથવા કંઈ મિલકત ન રાખવા તૈયાર નથી હોતા એટલે ચારલ્ટરના દંડ દઈ હડાવવા શુદ્ધિઓ રહે છે. કોઈ ચોરીદાર રાખે છે ને કોઈ ચોટે જ તેઓની સાથે લડી શકે છે. બધા રાખતું ચારલ્ટરથી પ્રજાની રક્ષા કરવાનું કામ એ મુખ્ય કોય છે. એ રક્ષા પ્રજા ચોટાની મેળે કરતાં શીખે તો જ સ્વરાજ્ય હોય. એટલે આપણામાં એ શક્તિ આવવી જ જોઈએ. કામ મુશ્કેલ નથી. ગામોમાં અને શહેરોમાં લોકો ચોટાના સ્વયંસેવકો તૈયાર કરે ને પહેરો ભરે. દરેક ગામમાં બત્તી હોવી જ જોઈએ. આટલું જ હોય તોપણ ધણે ભાગે ચારોનો ભય તો દૂર થાય જ.

પણ આટલા કામની સાથે જ અને વધારે જોરથી તો સુધારણાનું કામ થવું જોઈએ. ચોરથી બચવું એ જોરું જરૂરનું છે તેના કરતાં ચોરને તેના ધંધામાંથી બગાડી લેવો એ વધારે જરૂરનું છે. ચોરીલૂંટારાપણું એ એક જાતનો નૈતિક રોગ છે. રોગને દૂર કરવાની કલાને આપણી પાસે હોવા જ જોઈએ. તેઓને પણ પ્રજાનું અંજ ગણી સુધારવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. તેમને મજવાથી, સમજાવવાથી, કેળવવાથી તે ન જ સમજે એમ માનવાનું કારણ નથી. તેઓની સાથે ધીરજ રાખવી જોઈએ, તેઓ પર પ્રેમ રાખવો જોઈએ. આ બંને કામ આપણે ઉપાડી લેવાની પૂરી જરૂર છે.

ફેલમાં ચોરી

ફેલમાં ચોરીની અને લાંચની એટલી બધી જૂથો આવી રહી છે કે એ બધી ફરીઆનો ખરી હોય તો આપણને સારમાવાનું કારણ છે. ફેલ આખામાં આત્મશુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હોય તે વેળા કોઈ પણ જગ્યાએ લાંચ કે ચોરીની ફરીઆ હોય તો દુઃખ થયા વિના ન જ રહે. ફેલમાં ચોરી થાય છે તેમાં સરકારનો હાથ તો નથી જ. તેમાં તો જવાબદારી કબજા આપણી છે. મારા સાંભળવામાં ત્યાં લગી આવ્યું છે કે ફેલમાં દુધાળા સમયે ધાંસ જોઈએ તોપણ લાંચ આપવી પડે! જ્યારે તે સામાનની બેંચી કરે તો તેમાંથી જરા પણ તે બેંચી તોડાય એવી હોય તો ચોરી થાય જ. ખાત્રીની બેંચી લમણાં જ મુજબમાં એક

વેપારીને સાથે આવી તેમાંથી ચોરી થઈ. દેલવેના નોકરોના જોવામાં જો આ લખાણ આવે તો મારી વિનંતિ છે કે તેઓએ પ્રજાનો વિચાર રાખવો ને પૈસા પૂરા ન થતા હોય તો કમાણીનાં પ્રામાણિક સાધનો શોધવાં. દેલવેનાં મંડળ ચલાવનારાઓને મારી સલાહ છે કે તેમણે દેલવેના નોકરોના હક્કની રખેવાળી કરવા જોઈશે જ પ્રચલિત તેમની પાસે તેમની ફરજ બજાવડાવવા તરફ કરવો; સ્વરાજ મળ્યે જો આ ફરીઆદો રહી ગઈ તો આપણું તન્ત્ર જોઈતું આજે મોંઘું છે તેટલું જ રહેવાનું. સ્વરાજ ત્યાં જ જળવી શકાય કે ન્યાં પણાં માણસો સાચાં ને સ્વદેશાભિમાની જોઈએ પ્રજાના દિલમાં પોતાનું દિલ સમજાવતાં હોય ને ચોરાં જ લાલચુ, સ્વાર્થી ને અપ્રામાણિક હોય. સ્વરાજનો એક અર્થ તો એ છે જ કે 'પણાનું રાજ્ય'. એ પણા જો અનીતિમાન અથવા સ્વાર્થી હોય તો રાજ્યમાં અંધાધુધી જ હોય એ જોખમું છે. હું આ ચળવળમાં પડ્યો છું તે એવી માન્યતાથી કે તેમાં પણા માત્રા ને સારા છે પણ તેઓ લીરુ, બેદરકાર અને અજ્ઞાની હોઈ પોતાની તાકાત જોળખતા નથી, ને જ્યારે જોળખતા થઈ જાય ત્યારે તેઓ પોતાનું સાચું જોઈએ આમંજળ અજમાવશે ને સફળતા મેળવશે.

તા. ૨૮-૭-૧૯૨૬

§ માણીપત્રોની જોળમાં

સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે પડિત જવાહરલાલ નેહરૂ તથા 'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ' વાળા ડૉ. જ્યોર્જ જોસફ તેમજ રંગા આયર પામેથી તેમનાં કેટલાંક જરીપુરાણા બાપણો તથા લખાણો મારે અલી બાદશોની માણીના નમૂનાનાં જે માણીપત્રો માગી જોયાં તેને લગતો સરકાર અને ઉપલા સદ્ગૃહસ્થો વચ્ચે ચાલેલો પત્રવહેવાર 'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ'માં પ્રગટ થયો છે. સદરહુ ગૃહસ્થોએ એવાં માણીપત્રો સરકારની તહેનાતમાં રજૂ કરવાની અલખત જોખમી ના પાડી છે. અલી બિરાદરોની માણીના આવો હાસ્યાર્પદ ઉપયોગ કરવાના સરકારે જે પ્રયત્નો આદર્યા છે તે ઉપરથી જો કોઈ એમ કહે કે ના. વાહસિરાયને મળવામાં તેમજ અલી બિરાદરોને જાહેર માણીપત્ર પ્રગટ કરવાની સલાહ આપવામાં રાજદ્વારી દૃષ્ટિએ મેં જૂલ જ કરી તો તે સામે હવે જોરબરો વાંધો લેવો કઠણ છે. કારણ મોં. અમદુલ બારી સાંહેએ જણાવ્યું હતું તેમ દિવસેદિવસ એ તો વધુ અને વધુ જ સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે મારી મુલાકાતથી તેમજ અલી બિરાદરોની માણીથી જે નુકસાન થઈ શકે તેમ હતું તે તો હોંચોક થયું, જ્યારે એમાંથી જો કશું સુજળ નીપજ્યું હોય તો તે તો પ્રજાની ક્યાંયે નજરે ચડે જોઈતું સ્પષ્ટ નીવડ્યું નથી.

સહભાગ્યે હું રાજદારી કે મુતસદી નથી અને તેથી પંડિત જવાહરલાલ તેમજ તેમના મિત્રોને ભજમા દસાવવાને સાર અહીં બિરાદરોની માણીતો આટલો નામોશીબરો ઉપયોગ સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે કર્યો એ બીનામાં પણ હું તો લાભ જ જોઈ રહ્યો છું.

પણ સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે તો અહીં બાઇબોના માણીપત્રોના શબ્દો સુધીની નકલ કીધી છે ! અરથાને કે કોંકાણે પડેલી વસ્તુ મેલ કહેવાય છે. બરાબર તે જ રીતે હું પણ એમ જ કહું છું કે અહીં બિરાદરોએ જાહેર કરેલું માણીપત્ર તેને ઘટતે ઠેકાણે આવેલ હોવાથી જ્યારે ખાનદાનીના વહેવારના નમૂના રૂપ છે ત્યારે સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે જે માણીપત્રોની માગણી કરી તે જો આપવામાં આવત તો તે કોંકાણે અને અનગલવહેવારના નમૂનારૂપ હોવાને કારણે સાવ ધરમબરેલી બાબત થઈ પડત.

પણ સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારને તો સામા માણસો શાખત મળ્યા. તેઓ ખોટી સરખામણીઓથી બરમાય તેમ નહોતા તેમ કેદની ધમકીથી હરી જાય એમ પણ નહોતા. આમ જે ભાષણ કે લેખોને પ્રજા તેમ ખુદ તેના કર્તાઓ પોતે પણ બૂલી ગયા છે તેમને ઉકેલી કાઢી આ ત્રણ દેશસેવકો ઉપર મુકદ્દમા કરીને પોતાની નાલાયકી તેમજ અસહિષ્ણુતા સાબીત કરવાનો રસ્તો આડે તો સરકારની સામે ખુદશો છે. જે સરકાર આ 'ગુ-હેગારો' ઉપર કામ ચલાવશે તો તેમા અસન્તોષના મૂળનો ઈલાજ કરવા વિષેની પોતાની અશક્તિ જરી તે એકવાર સિદ્ધ કરશે અને વિરોધી છતાં યથાયોગ્ય ટીકા સામે પોતાની અસહિષ્ણુતાનું પ્રદર્શન કરાવશે. કાંણુને કાણુ કહેવા એ કાણુના કાનને કડવું 'લાગે. પણ શબ્દોનું સત્ય જેટલું સીધું અન્તરની આરપાર ઉતરી જાય તેટલી અસર જોળજોળ શબ્દો ન જ ઉપજવી શકે એ દેખીતું છે. જે સરકાર કડવાં કામ કરે છે તેને ચીલા શબ્દોથી યથાર્થપણે કંઈ રીતે વર્ણવવી ?

આમ સરકાર અને ઉપલા ગૃહસ્થોની વચ્ચે ચાલેલો પત્રવહેવાર છાપાંઓમા પ્રગટ થવાથી સ્વરાજની પ્રવૃત્તિને બારે લાભ થયો છે. એનાથી વાતાવરણ 'સાર થયું છે' અને જે જે કોષ આ ત્રણ મિત્રોના જેવી જ સ્થિતિમાં આવી પડેલા છે અગર આવી પડે તે સૌને તે માર્ગદર્શક થઈ પડે એમ છે. એ બતાવે છે કે અસહકારીઓ મુકદ્દમાથી બચવા કશી જ માણી અગર જોળાધરી સરકારને ન આપે. તે જ પ્રમાણે જ્યારે જ્યારે પોતાનાથી અત્યાચારને ઉતેજન મળે એવું કશું

બોલાઈ ગયાની તેમને ખબર પડે ત્યારે ત્યારે ત્યાં પશુ તત્કાળ પોતાની ભૂલ સુધારી લઈ તેઓ પોતાના ધ્યેય પ્રત્યેની વફાદારી જતાવી આપે. આમ જો સંસ્કારને અસહકારીઓ જોડે પ્રામાણિકતાથી વર્તવું હોય અને અસહકાર અહિં સાત્ત્વ રહે છતાં અસહકારીઓ પોતાને ગમતા નથી એટલા ખાતર જ તે તેમને કંઈ કરવા માગતી હોય તો તે સાર તો તેમને એટલી ૧૨૪અ કલમ જ બસ છે. એ કલમ હેઠળ પકડાઈયે ત્યારે તો આમારામાંનો દરેક પોતાનો ગુન્હો કબૂલ જ રાખવાનો. એક રાજ્યતંત્ર તરીકે ચાલુ સરકાર સામે અસન્તોષ રાખવો અને દેલાવવો એ અમારો ધર્મ જ થઈ પડ્યો છે. અમે ચાલુ રાજ્યતંત્રને મિટાવવા સાર જ નીકળેલા છીએ, અને મેં સાંભળ્યું છે કે ઉપલી કલમ મુજબ આવી પ્રવૃત્તિ રાજદ્રોહ ગણાય છે. બાકી ચાલુ રાજ્યતંત્રનો નાશ કરવો એ જો કાયદામાં વાંધાભર્યો ન હોય તો તો દરેક અસહકારી એવા કાયદાને વશદાર રહેવાને બંધાયેલો જ છે, અને એવા અર્થમાં એ શુદ્ધ રાજનિષ્ઠ છે.

§ ધોળી ટોપી

બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપનીમાંના એક માણસને સફેદ ટોપી પહેર્યાના ગુન્હાને માટે નોકરીમાંથી રજા મળી છે ! આ પરાક્રમની શરૂઆત કરવાનું માન તો શા વૉલેસ કંપનીનું છે. આ કંપનીના હૃદયમાં અવસ્થાપકે પોતાને ત્યાંના એક કોરકુનને ધોળી ટોપી પહેર્યાના ‘ગુન્હો’ માટે પહેલી રજા આપી.

આવી જીનાઓમાં આખી પ્રજા પ્રત્યે રહેલા અપમાનની ભયંકરતાનું ભાન હજી આપણને પૂરેપૂરું નથી થયું. આપણે એટલા તો પડયા છીએ કે આપણી કમ્બર કેટલી વાંકી બની રહી છે તેટલું પણ આંખ ઓઘાડી જોવાનો ખ્યાલ આપણમાં નથી રહ્યો. પણ આવા અપમાનો જ બહુ જોતાં પ્રજાઓને માટે તેમના પર બાણીબજીને અગર તો ગુસ્સામાં ભાન ભૂલી જઈને કરેલા લતાપ્રહારોના કરતાં વધુ અસહ્ય, વધુ નીચું જોવાવનારાં છે. પેટ ઘસવામાં અગર તો નાકલીટી તાણવામાં શટકાઓની સળંગ કરતાં ઝોછી શારીરિક વેદના હતી, અને છતાં કોણ નથી કહેતું કે એવા શટકાઓના કરતાં પેટ ઘસવામાં અને નાકલીટી તાણવામાં જ હિન્દુસ્તાનની વધુ નામોશી થઈ છે ? સલામી કરવામાં શું બારે બહુ બહુ રહેલું છે ? અને

છતાં એવી સલામ જ વાપસરાયની હાજરીમા મુકરર કરી આપેલી નીમાઈ સાથે ન કરવાનાં અને ઠરાવી આપેલી હોયે પાછે પગલે પોતાની જગા લેવામાં બૂદ્ધ કરવાના અપરાધનેસાથ એક દેશી રાજાને પોતાની ગાદી લગભગ ખોવાનો વખત આવ્યો હતો. એ સલામી ખુશીની—ખાનદાનીની નહોતી; મદોન્મત સાર્વભૌમ સત્તાએ પોતાનો દરજ્જો ટકાવડાવવા ખાતર બાળજોરીથી કરાવેલી એ સલામી હતી.

તે જ પ્રમાણે ઉપલી એ પેઢીવાળાઓએ પણ પોતાના એ ગરીબ કારકુનોને તેમણે પોતાનો રાષ્ટ્રીય પહેરવેશ—અગર તો જોને તેમણે પોતાનો ધર્મ માન્યો તેનું ચિહ્ન જોઈયે તો કહો—કરવાની મરદાનગી બતાવી તેટલા સાથે નોકરીમાંથી રજા આપી છે! આ ગુમાની પેઢીઓથી પોતાના કારકુનોમા મરદાનગી આવેલી સહન થઈ રાકી નહિ.

જે કાણે હિન્દુસ્તાનનાં સ્ત્રીપુરુષ પોતાની અંદરની ખરી મરદાનગી અગર તો ચરાતન ઓળખશે તે જ કાણે હિન્દુસ્તાન સ્વતન્ત્ર છે. પછી દુનિયાની કોઈ પણ સત્તા તેની સ્વતન્ત્રતા એક કાણને સાથે પણ અટકાવી શકશે નહિ. આ બે બાઈઓને મળેલી બરતરફીમાંથી આપણે ભારે ધડો લેવો ધટે. અને હું એ પણ કહી દઉં કે આ બે બાઈઓને રજા મળ્યા પછી ઉપલી બેક પેઢીઓના બીજા નોકરો આ બનાવ તરફ સાવ તટસ્થ અને બેપરવા રહ્યા છે એ જોઈ મને બારે બેઠ થયો છે. ઓછામા ઓછી સામાન્ય મજૂરના જેટલી હિંમત તો તેમણે બતાવવી જ જોઈતી હતી. અન્યાય કે જુલમના ભોગ થઈ પડેલા એક મોજતીની ખાતર સામટી હડતાળ પાડવાના દાખલા હિન્દુસ્તાન બતાવી શકે તેમ છે. આ બે પેઢીઓના કારકુનોને તેમના બરતરફ થયેલા મોજતીઓને માટે કશી જ લાગણી નથી શું? અને તેમને પોતાની પેઢીમાં પોતાની જોડે કામ કરનારા મોજતીને માટે લાગણી ન હોય તો આખા હિન્દુસ્તાનની જોડે સગપણનો દાવો તેઓ કયે મ્હોડે કરવાના? આ બે બડાદુર જુલમનો પ્રત્યે જે વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી તેવી જ વર્તણૂક તેમના સગા બાઈ જોડે ચલાવવામાં આવી હોત તો તેઓએ શું કર્યું હોત?

પણ હજીયે આ પેઢીઓના નોકરો પોતાની બુલનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકે છે. તેઓ પોતાનો વધી જાહેર કરવા ખાતર પણ ખમુસ કરીને પોતપોતાની આંદોશમા ખાદીની ઘોળા ટાપીઓ પહેરવાનો આયદ ધરી શકે છે અને પોતાના મોજતીઓને તેમની જગાએ પર પાછા નીમવાની માગણી કરી શકે છે.

કેવલી જે પેદીઓના ચાલકોને પણ નું ચેતવી દેવા હજુ હું. આટલે સુધી અસહકારીઓ જાતિદોષના વમળથી બચીને ચાલના આવ્યા છે. તેઓ એક દુષ્ટ ગત્યતન્ત્રને મિટાવવા ખાતર પોતાના બધા જગર્ણુર્વક જૂઝી રહ્યા છે. વ્યક્તિ તરીકે અંગ્રેજોને જોડે એમને કશું જ વેર નથી. પણ આ જે પેદીઓના મુખીઓએ ક્યું છે તેમ જો તેઓ આ લડનમાં પોતાની તટસ્થતા છોડી પણ લેવા લાગશે તો જાતિદોષનો મહકો બહુ છૂટો અટકાવવાનું મુશ્કેલ જ થઈ પડવાનું. જો ગોરા વેપારીઓ આ બાજુને બારે અગત્યવાળા ગણીને ઉપલી પેદીઓએ કહેલી ગંબીર બૂલનો તાબડોલ સન્તોષકારક નીવેડો લાવવા નૈયાદ નદિ ધાય તો આમાંથી અંગ્રેજ પેદીઓ ઉપર બહિષ્કાર પડવાનો બગ છે.

૨ મહાસભાસમિતિઓ

ધણાઓ તરફથી મને પૃથ્વામા આવે છે કે મહાસભાના એક કરોડ સભાસદો પૂરા થયા કે નહિ. મારી પાસે એટલે આકાશમાં હજુ નથી આવ્યા, છતાં મને વિશ્વાસ છે કે જો માત્ર ગણિતના આકાશથી જ આપણને સન્તોષ થવો થોડા હોય તો આપણે કરોડના આકાશની આસપાસ તો પહોંચી જ ગયા છીએ.

પણ કરોડ નામ ઓપડે મડમાં એમાં સમાયેલું રહસ્ય આપણે તપાસી જોવું ઘટે. એનો અર્થ તો એ થયો કે મહાસભાના ધ્યેયને માનનારાં અને તેને સાથે દામ કરવા : હિન્દુનાગ એક કરોડ સ્ત્રીપુત્રો પ્રજામાંથી આગળ આવ્યાં છે. પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર એ આપણી બારીક કસોટી છે. જો આજે હિન્દુસ્તાનમાં એક સંકેત વાળા એક કરોડ સ્ત્રીપુત્ર વસે છે તો તેની નરી આંખે દેખાય એવી સાબીતી આપણા શહેરો અને ગામડાંઓમાં વાટે અને ઘાટે આપણી નજરે પડવી જોઈએ. આજે હજુ આપણે ધરમા, ચૌરામા, ન્યા અને ત્યાં ત્રીસુમાં એક સ્ત્રી અગર પુરુષને વિશુદ્ધ ખાદી પહેરેલા જતા આવતા જોઈએ છીએ શું ? આપણી મહાસભામાં પણ હજુ શ્રોતાવર્ગમાં જેટલા બાળ પરદેશી કપડાં પહેરેલા જોવામાં આવે છે શું ? આપણને ગમે તેટલો ખેદ થાય છતાં આનો જવાબ નકારમાં જ આપવો પડવાનો.

આથી હું તો ન્યાં સુધી પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર આપણે કરી શકીએ ત્યાં સુધી મહાસભાને જોડાયેલા એકેએક મંડળ તેમજ સમિતિને એકલાં

સ્વદેશીની પાછળ જો પોતાની જમીન શક્તિઓને એકાગ્ર કરવા દેતું. તુરતમાં જ મુખ્યમાં મળનારી મહાસમિતિની બેઠકને વિશે પણ હું તો એ આશા રાખી જ રહ્યો છું કે તેમાં ભાગ લેવા આવનાર દરેકને હું આવા સ્વરાજના સિપાઇના પોષાકમાં જ જોઈશ. જે ચાતુ માસની આખર મુઘીમાં આપણે સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પાર પાડ્યો હોય તો મહાસભાના એકેએક અંગે પીંજવાની, કાંતવાની અને વણાટની સંરચા બની જવું જોઈએ. મહાસભાના એકેએક કામદારે પીંજવામાં, કાંતવામાં તેમજ વણવામાં એકા જની જવું જોઈએ. તેમણે દરેક જરૂરીયાતને માટે સામર્યમતી આશ્રમ ઉપર કાગળો લખવાની નિરાધાર સ્થિતિમાંથી ઉગરી જવું જ જોઈએ. ઇશ્વરકૃપાથી દરેક પ્રાન્તમાં હવે તો આ જમીન ક્રિયાઓનું જ્ઞાન જોગવાતા પ્રમાણમાં કેસારી ચુક્યું છે.

પ્રાન્તે પ્રાન્તના કામદારોએ પોતપોતાને તમાના પીંજગઓને, કાંતનારી પાછ-ઓને, વણકરોને અપનાવવા જોઈએ, તેમની પાંત્રેથી એ કળા શીખી લેની જોઈએ. તેમની સામે હરિશાષ્ટ શરૂ કરવા નહિ, પણ તેમનું રક્ષણ કરવાને સાડ. તેમણે સુતારો અને હુકારો નેડે પણ બળવું જોઈએ અને રેડીયા તેમજ ત્રાકોની બાબતમાં તેમની મદદ સ્વેચ્છાપૂર્વક અને પ્રેમથી આવતી કરી દેવી જોઈએ.

વળી કામદારોએ ખાદી પણ કંઈકેકાણે સારા જગ્યામાં ભરવી જોઈએ અને આજ દુકાનનો ખરચ ચડાવીને પડતર બાવે તેને લોકોમાં વેચવી જોઈએ હુંકમાં તુરતને માટે તો મહાસભાનું એકેએક નાનું મોટું મંડળ તેમજ સમિતિનું કાર્યાલય આ પ્રાન્તમય દાડગોળા ભરવાનું તોપણનું બની રહેવું જોઈએ.

આટલી માગણીને હાસ્યારપદ કે અશક્ય માગણી કોણ કહેશે ? હજી હમણા જ એ વરસ ઉપર ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ અને જર્મનીમાં એકેએક નવરો માણસ લડાઈની સામગ્રી તૈયાર કરવાના કામમાં પરીવાયલો નહોતો શું ? જે આપણે માનતા હોઈએ કે સ્વદેશી વિના સ્વરાજ અસાધ્ય વસ્તુ છે તો એટલા ઉપરથી જ સાથે એ પણ શું સિદ્ધ નથી થતું કે તુરતને માટે આપણે બીજી જમીન પ્રવૃત્તિઓને પાછળ રહેવા દઈને પણ સ્વદેશી માલનો બહિષ્કાર, સ્વદેશી કાપડની પેદાશ અને તેની ચારે મેર વહેંચણીના કામમાં જ સાત પરીવાઈ જવું ? આપણી જમીન સભાઓ અને એવી સભાઓમાં ચાલતી વગોવણીઓ જાંઘ થવી જોઈએ. આપણા રાજમકર્તાઓની નજાણાઓ અગર દોષો મોખ્યાં કરવા કરતાં આપણી પોતાની જ ઝૂંડીઓ તપાસવી અને સુધારવી એ વધુ ક્ષણદાયી છે. આપણા વિરોધીઓના દોષોનું ચિન્તન કર્યા

કરવાથી આપણામાં દ્વેષ, દુર્બળતા અને નાદારી જ વધશે. પણ જો આપણે આપણી પોતાની જ ત્રુટીઓ તપાસવામાં રોકાઈ અને તે સુધારવા પાછળ ઉદ્યમ કરીશું, તો આપણામાં હિંમત, બળ અને આશા આવશે. તેથી આપણે સભાઓ બરીયે તો તે પણ કાર્ય પૂરતી જ હોવી જોઈએ એક તો પ્રજાને મન ખગ્દેશી માલના બહિષ્કારની અને જાતે કાપડ પેદા કરવાની અગત્ય વધુ અને વધુ હમવી જોઈએ અને તેને પહોંચી વળવાના માર્ગ જડવા જોઈએ.

મારી નોંધ

મહાસમિતિની બેઠક

મુળમત તા ૨૮મી જુલાઈને દિવસે મળનારી મહાસમિતિની બેઠક ઉપર ઘણા મહત્વના નિર્ણયોનો આધાર રહેલો છે. તાણાતાણી કરવાનો કે વિતરણનો અર્થાત્ આપણને અવકાશ ન હોય સ્વરાજની સ્થાપનાને સાર અને પાલન તથા ખિલાફતના અન્યાયોની બરપાઈ મેળવવાને સાર આવતા થોડા જ મદિનાની અદર પૂરતી તૈયારી કરવાના બળ અને યોજના-શક્તિ આપણામાં આવ્યાં છે કે નહિ એનો ચોક્કસ જવાબ આ બેઠક દરમિયાન આપણાથી આપી શકાશે જોઈએ આપણે યેચ પ્રાપ્ત કરવાને મુખ્ય જરૂરી વસ્તુઓની જાળ તમા આપણી વચ્ચે એકમત છે કે નહિ તેમ તેને મટિ તનમનથી ઉદ્યમ કરવામાં પડેલા જવાને આપણે તૈયાર છીએ કે નહિ એ જાણતો આપણે નિર્ણય લાવવો પડવાનો આશા છે કે દરેક પ્રાન્તના જવાબદાર મુખીઓ તેમજ માર્ગદર્શીઓ પોતપોતાના પ્રાન્તને લગતી નીચેની માહિતી તેમજ આકાંક્ષા વગેરે આપે તૈયાર થઈને જ સમિતિમાં આવશે

(ક) વિલકરવાળ ફાળામાં ભરાયેલી રકમ, (ખ) મહાસમિતિના ચોપડા ઉપર નોંધાયેલા સભ્યોની સંખ્યા (ગ) ચાલુ ફેડીયાની સંખ્યા તેમજ તે ઉપર આજ સુધીમાં ચયેઈ કામ (ઘ) પીંજરાઓની સંખ્યા (ચ) (૧) હાલનું કાલેલ સુતર વણનારા, (૨) દેશી મીલોનું સુતર વાપરનારા તેમજ (૩) દાંડરી એટલે કે વિનાયતી સુતર વાપરનારા વણુદોની સંખ્યા (૬) પરદેશી કાપડ મંગાવનારાઓની સંખ્યા

સિવાય પોતપોતાના પ્રાન્તમાં કાયદાનો સચિનય ભંગ સાર કરવાની તેમજ મહેસુલ આપવાનું બંધ કરવાની જાણતમા કેટલી તદ સુધી અનુકૂળતા છે તેને લગતી ચોક્કસ અને વિગતવાર માહિતી પણ આપી શકે એટલી તૈયારી સાથે તેઓ આવશે એવી આશા છે

સમિતિની બેઠક પણ કામની ઉપર જ નજર રાખનારી અને નાહકના વાહિવાદોમાં એક પણ ફાણ નામો ન ગાળનારી નીવડશે એવી અને ઉમેદ છે

મહુમા ઝગડો

વડોદરાની નજીક મહુ એ મોટું સરકારી યાજ્ઞ છે. ત્યાં હિન્દુ મુસલમાન બન્નેની વસ્તી છે. થોડા જ દિવસ પહેલાં મહુમાં વડોદરા અને સુધી મુસલમાનો વચ્ચે મારામારી થયાની ખબર જાપાઓમાં ખુલ્લેખાંચરે જોવામાં આવી હતી. તેમાં એક વડોદરાનું મરણ નીપજ્યું ને બીજા કેટલાક ધાયજ યયા મનાય છે. એમ કહેવાય છે કે કચ્છઆવું મૂળ વડોદરા બાઈઓએ સ્વરાજ ફાળામાં પેસા ન કર્યા એ કહ્યું. ગમે તેમ હોય પણ વડોદરાઓ અને સુધી જમાતના મુસલમાન વચ્ચે અણબનાવ ચાલતો જોવામાં આવે છે. ગામરામાંયે જોવામાં આવેલ છે. તે જ પ્રમાણે રતલામમાં થઈ ગયું. વડોદરા કોમ બધી મંજીને આખા હિન્દુસ્તાનમાં માત્ર ત્રણ જાણની છે. આવી નાની સંખ્યામાં વસવા માણસોને નિર્ભય કરવા તે મોટી કોમોનો ધર્મ છે. વડોદરા બાઈઓ ખિલાફતમાં કે સ્વરાજમાં ભાગ ન જ લે તોપણ તેઓને પાળવળી ન થવી જોઈએ. નાનકડી કામ બીકને લીધે કે પરિણામની ખાતરીને લીધે બહાર ન પડે એ સંભવ છે. તેવી સ્થિતિમાં તેમને કંઈ પણ તાણીને ન કહેવું એ જ યોગ્ય ગણાય. મને એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે મહુમાં હિન્દુઓએ વડોદરાઓની સામે ભાગ લીધો હતો. મને લાગે છે કે જ્યારે એક જ ધર્મના લોકો વચ્ચે ટંટો થાય ત્યારે બીજાઓએ કેવળ તટસ્થ રહેવું જોઈએ, બન્નેને સમજાવવાની અને બન્ને વચ્ચે સંપ કરાવવાની મહેનત કરવી જોઈએ. જોમ હિન્દુ હિન્દુ સાથે લડે તેમ, મુસલમાને એકબીજાનો પણ શેરો અનુચિત છે તેમ મુસલમાન વચ્ચેના કચ્છઆમાં હિન્દુએ પણ શેરો અનુચિત છે. ખિલાફતના દરેક કામદારની ફરજ છે કે આવા કાંઈ ઝગડા કપાંચે થવાની ધારતી હોય તો તેને અટકાવવા.

તા. ૩૧-૭-૧૯૨૧

૬ કસોટીના દિવસ

મારો વિશ્વાસ છે કે આપણે આપણા મુદ્દામની બાજોળ લગભગ આવી પહોંચ્યા છીએ. પણ ફતેહ જ્યારે સાવ નજીક આવીને ઉભી રહે છે ત્યારે એ પગથીએ જોખમ પણ સૌથી વધુમાં વધુ સામાં આવે છે. આ દુનિયામાં આજ સુધીમાં કોઈએ કોઈ પણ મહાન ફતેહ, અગાઉની બધી કોશીશો અને જહેમતોને પાછળ નાંખી દે એવી એક છેલ્લી અસાધારણ કોશીશ કર્યા વગર મેળવી નથી. ઈશ્વરના ધરની છેલ્લી કસોટી આકરામાં આકરી હોય છે. સેતાનની છેલામાં છેલ્લી લાલચ સૌથી વધુ લોભાવનારી હોય છે. જો સ્વતંત્રતા આપણને પ્યારી હોય તો એ ઇશ્વરી કસોટીમાંથી આપણે અણીશુદ્ધ પાર ઉતરવું જોઈએ; સેતાનની એ છેલ્લી લાલચમાંથી હરબોગે ઉગરવું જોઈએ.

અહિંસા એ આપણા વ્રતનો મોટામાં મોટો અને મુખ્યમાં મુખ્ય ભાગ છે. બીજી બધી બાબતોમાં આપણે હારીએ અને જીતાં આપણા અહિંસાવ્રતને આપણે ક્યાંયે હાથ લાગવા ન દઇએ તો આપણી લડત વગરંદરકતે આખરે સુધી ચલાવ્યે જઈ શકીએ. પણ એ અહિંસાવ્રતના પાલનમાં જો આપણે નિષ્પળ નીવડીએ તો આપણે ખરી રીતે હારીએ એમ છીએ. આપણે ઘડીવાર વિસરવું ન થયે કે સરકારની આખી મદાર પશુખળ ઉપર છે; અને એવું પશુખળ જ એનો આશ્રય અને એનું દૈવત હોવાથી પશુખળની બાબતમાં તો લોકોને નિમેષમાત્રમાં જોર કરવાની પોતા તરફથી પૂરી તૈયારી રાખીને, લોકોના એવા અત્યાચારી ઉત્તર સામે તો એણે પોતાની જાતને અબધ કરી મુકી છે. તેથી આ લડતમાં આપણે જરા પણ મારશાક કે અત્યાચાર તરફ વળવું એ એવા કશા પ્રયત્ન તોફાનની વાટ જ નેતી ટાંપી રહેલી સરકારના હાથમાં કેવળ હથિયાર બનવા જેવું અને એ રીતે તેની જોડે મોટામાં મોટો પ્રત્યક્ષ સહકાર કર્યા જરાબર છે, એ વાત આજે આખી પ્રજાના મનમાં સચોટમાં સચોટ રીતે ઠસેલી રહેવી જોઈએ. અત્યારે આપણે હાથે, કહેવા ખાતર પણ ક્યાંયે અત્યાચાર થાય તો તે આપણી મૂર્ખાઈના, આપણી નાદાનીના અને આપણા દુર્બળ ગુસ્સાના જ નમૂનારૂપ લેખાય. ગંભીરમાં ગંભીર પગવણી વચ્ચે જે પોતાના મન ઉપર કાણુ ધરાવી શકે એ જ સાચો સિપાઈ છે. યુદ્ધસામ્રાજ્યો અદનામાં અદનો અભ્યુદય પશુ એટલું જણે જ છે કે એણે શત્રુએ તેને સાદું ધરાઈપૂર્વક પાથરેલી જાળોમાં પોતાને પગે ચાલીને તો ન જ જઈ ભરાવું જોઈએ. અને સરકાર તરફથી અસહકારીઓને અત્યારે થતા સર્વ ધોંસપરોણા, આપણને ગમે તે રીતે ચીકનીતે અત્યાચારપ્રવૃત્ત કરવા માટે પાથરેલી એવી જાળો જ છે, જેમાં પેસવાની પ્રજાએ દંતાપૂર્વક ના પાડવી જોઈએ.

અલીગઢમાં બનેલો બનાવ પ્રજાને માટે આવો એક દાખલો છે એમ કહી શકાય. આ બનાવની જે હકીકતો અત્યાર સુધીમાં બહાર આવી છે તે ઉપરથી એ તો ખુદલું જણાઈ આવે છે કે પોલીસ ત્યાંના લોકોને ધોંસપરોણો કરવામાં જરા પણ પછાત રહી નહોતી. આપણે ક્યારે નથી જાણતા કે એમ કરવું એ તો એમનો ધંધો જ છે? પણ દુર્બળની વાત તો એ છે કે અલીગઢના લોકો એ જિજ્ઞાસેલી જાળમાં પોતાને પગે ચાલીને ગયા. તેઓ ચીકાયા. તેમણે લૂંટમાર કરીધાં. સાદા પોશાકમાંના પોલીસ કોન્સ્ટેબલના પ્રાણ કોણે લીધા એ નથી જણાયું. પણ લોકોને હાથે એ નથી મૂક્યો એ પૂરવાર કરવાનો માર આ સ્થિતિમાં લોકોની ઉપર જ ગણાય.

આપણે આપણી દયા ખાતી ન કરે. જો આપણે સચ્ચાઈના સાંકડા પણ સીધા (અને તેથી અલગતા સૌથી દુંકા) માર્ગે જ ચાલે જવું હોય તો પોતાના દોષ ઉપર ધાંધળીએ. ક્યો આપણને ન જ પાસવો જોઈએ. આપણે હાથે થનારી ભૂલચૂકનો દોષ ટોળાંમાંના અદમાશ કે. મુઠ લોકો ઉપર ટોળાને પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવાની દાનતું રાખી આપણને ન જ પાસવે. એમનાં કૃત્યોને માટે પણ આપણે અલગતા આપણને પોતાને જોખમદાર માનવા જોઈએ. એમ ન કરી શકીએ તો આપણે સ્વરાજ ચલાવવાને કદ રીતે લાયક છીએ? એવા મુઠ કે અદમાશોના વર્ગ ઉપર પણ કાણુ ધરાવનાં આપણને આવડું જ જોઈએ. આપણે એટલે મુઠી ઉઘમ કરવો જોઈએ કે જો વર્ગોના લોકો પણ આપણુ પ્રગણીય તેમજ ધાર્મિક કાર્ય બગડવા ન દેવાની અગત્ય સમજ જાય અને તેવું કશું પોતાને હાથે ન થવા દેવાની જાતે જ ખખરદારી રાખતા થઈ જાય. જો આપણી પ્રવૃત્તિ આત્મશુદ્ધિની છે તો તેની અસરથી દુષ્ટ અને પનિત સિકે આખી જ પ્રજા દિવસેદિવસ ચડતી જોઈએ. આપણી આત્મશુદ્ધિની પ્રવૃત્તિની એવી અસર થઈ રહી છે એવો આપણો દાવો છે, જો આપણે ન ભૂલવું જોઈએ. જો જો દાવો કેવળ મ્હોડાનો જ પૂરવાર થશે તો જો રાજ્યવત્તને સેનાની કડીને આજે આપણે મિટાવવા કંઈક છોડે તેના કરતાં પણ વધુ મેનાની તન્ન સ્થાપવાના આપણે મુન્હેમાર ફરીશું.

આમ જો આપણે અહિંસાત્મક અસહકારની લડતમાં ઉતર્યા છીએ, તો આજે તે લડતને આપણે આપણા વિચાર, વાણી તેમજ વર્તનમાં સરખી જ શોભાવતી રહી; અને જો આપણે તેટલી પૂર્ણતા બતાવવાને પૂરતા શક્તિમાન કે અદાવાન ન હોઈએ તો તે નિપાલસમાવે આપણે કળવ કરી લઈએ.

પણ આટલા ઉપરથી વાચકે એમ માની બેસવાની જરૂર નથી કે આપણે કસોટીમાં પાસ નથી થઈ રહ્યા એવું કશું હું માની રહ્યો છું. ઉલટું હું તો એમ જ માની રહ્યો છું કે અતિશય દુઠ્ઠ વખતમાં અસહકારીઓ લોકો ઉપર અઘોરિક કંઈ મેળવી રહેલા છે. તેમ અહિંસાની અગત્ય પણ પ્રજા અગાડે કદી નહિ સમજેલી તેટલે દરજ્જે આજ સમજ થઈ છે.

પણ આપણે, આપણે માટે વિચારપૂર્વક દોરેલા માર્ગથી ક્યારે લેણમાન પણ આતરીએ અને તત્કાળ સાવધ થઈને આપણો માર્ગ નિર્વિગ્ન રાખવા ન મથીએ તો આપણે હારીએ.

આ ચેતવણી આપવાની બીજી રીતે પણ હું જરૂર જોઉં છું, કારણકે સરકાર સંસ્કૃતના દવાણુ અને ધોયપરોણા બરતી ઉપર છે. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં તો તેનાં મોજાં પૂરજોશમાં ઉઠી રહ્યાં છે. અલીગઢવાળા બાપુ શેરવાણીને જે રીતે સવારના પાંચ વાગે પકડવામાં આવ્યા અને તે જ દિવસે થોડાં કલાકમાં તેમનો મુકદ્દમે ઉઠેલી સજા સુનાવી દઇ અલીગઢ બહાર પણ લઇ જવામાં આવ્યા એ બધું ફરેલમાં ફરેલ મિનજના માણસને પણ ઉઠળાવે એવું કહેવાય. તેમના મુકદ્દમાની જે વિગતો છપાઇ છે તે ઉપરથી જણાય છે કે મુકદ્દમે ચલાવનાર માહિરુદ્દને નહોતી કાયદાની ગતાગમ કે નહોતી એ બાબતની છાંટાબાર પરવા. એમની સામે રજૂ થયેલો પૂરાવો જે હાપાંઓમાં આવ્યો છે એટલો જ હોય તો તે શિક્ષા કરવાને જરાયે પૂરતો નથી. આખી તપાસ જ એવો બાસ આપે છે કે જાણે બધું અગાઉથી નખી દરી રાખેલું જ હતું. વળી પૂરાવો રજૂ કરવાની તો આખી ગડમથલ જ એક ગંભીર કારસ સમાન હતી. આ બધું, હવે પછી સામાન્ય કાયદાઓ હેઠળ ચલાવવામાં આવનારાં કામોનાં નાટકની પૂર્વતાલીમ સિવાય બીજું શું છે ? આ મુકદ્દમાની દૃષ્ટિએ જોતા એક સરકારી અમલદારે દાદેલા દુકાનમાં અને અદાલતી તપાસમાં શો તકાવત રહે છે ? ઉલટું આવી તપાસને અદાલતની ઓથ ગળતી હોવાથી તેની જોડેથી ઉઘાડી પાડવાનું કાર્ય કદાચ વધુ જ મુશ્કેલ થાય છે, કારણ અમુક માણસને વગરતપામે સજા થઇ એમ કહેવામાં તેને થયેલા અન્યાયની જેટલી ધોર દરખાસ આપી સામે ખડી થાય છે, તેટલી તેની અદાલત આગળ તપાસ ચાલી પણ એ કેવળ કારસ હતું એમ કહેવામાં નથી જ ખડી થતી. આમ જુલમી કાયદાઓ રદ થવાનો હોય તોપણ તેથી જુલમ અટકશે એમ માની લેવાનું કારણ નથી. લેખાસ બદલાશે પણ અંદરની વસ્તુ તો એની એ જ કાયમ રહેવાની. આપણે તો એ વસ્તુને જ બદલવા માગીએ છીએ, એ વૃત્તિને પલટાવવા—ફિલનો પલટો કરવા ગથી રહ્યા છીએ.

અને એ પલટો જો આપણે થયેલો જ જોવો હોય તો આપણે જાતે પ્રથમ પલટાવું જોઇએ. એટલે કે આપણે ચાહે તેટલા જુલમની સામે પણ અબેલ બનવું જોઇએ. અને જેમ સરકારના અત્યાચાર સામે આપણે સામા અત્યાચાર કરવા પ્રવૃત્ત ન થવું જોઇએ, તેમ સરકારના જુલમ કે જલ ચાહે તેટલાં સખત કે અસહ્ય હોય તોપણ તેનાથી ન હારતાં મનને દૃઢ કરીને ટટાર જ રહેવું જોઇએ.

સંયુક્ત પ્રાન્તથી ખાતરીલાયક અરવા આવી છે કે એ પ્રાન્તના ત્રણ ઓછાવત્તા નામાકિત કાર્યકર્તાઓએ જોલની જાંદગીની કઠિનાઈઓથી કાયર થઇ અમુક

બાબતોમાં ભાગ ન લેવાની સરકારને બોલાધરી આપીને પોતાનો છૂટકારો મેળવ્યો છે. આ ને સાચું હોય તો એના કરતાં વધુ દુઃખદાયી બીજું શું હોઈ શકે ? આપણે પહાડ જેવા દૃઢ બનવું નોંધ્યે. પગલું બંધું ત્યાંથી આપણાથી પાછા કેમ જ હોય ? હિન્દુસ્તાનની જેલોમાં આપણે મારે ને ને કંઈ દુઃખ અને માતનાઓ ભોગવવાની લખી હોય તે તે બધું પ્રસન્ન ચિત્તે ભોગવી છૂટ્યે જ આપણો આરો છે. સરકારની પાસે ચરણની યાચના આપણાથી કરી જ કેમ શકાય ? એને તો આપણે આપણી સામે કાયદેસર ગેરકાયદેસર જેટલું દોડાય તેટલું દોડી ધરાવા દેવી નોંધ્યે. એ જાતે સુધરવા નથી માગતી એટલે ભલાબુરા હરપ્રયત્ને આપણને જ હરાવવાના—આપણને જ નમાવવાના પ્રયત્નો એને કરવા રહ્યા.

આમાં હું સરકાર સામે નાદુક દડવો ચઢી રહ્યા છું એવું નથી. ધારવાડ અને અલીગઢના બનાવો સરકારના મર્યાદાભંગના પ્રમાણરૂપે મોજૂદ છે. મારી પાસે આવેલી બીજી એક અથવા ને સાચી હોય તો એક બહાદુર મુસલમાન કેદીને સંયુક્ત પ્રાન્તની જેલમાં માથું ફાટી જાય એવી બદબો વચ્ચે ત્રણ દિવસ સુધી તાણું મારી પૂરી રાખવામાં આવ્યો. મને ખબર આપનાર ભાઈએ મને પૂછ્યું કે ‘આવી બદબો કોઈ રીતે સહન ન જ ચઈ શકે તેણે શું કર્યું ?’ મેં એને દયારહિત છતાં વિચારપૂર્વકે આપેલો જવાબ એ હતો કે ‘છતાયે એનાથી મારી તો ન જ મગાય. નોંધ્યે તો કેદની હીવાલ જોડે માથું પટકાને એ પોતાના પ્રાણ કાઢી નાખે, પણ જલ્દીમની હાજરનારા તાબેદાર એનાથી ન જ ચવાય.’

અને આ માત્ર મોહાડાનો જ અભિપ્રાય નથી, પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના અનુભવોમાંની આ એક વાનગી છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલોમાં ગુલામનાં ચિહાનાં નહોતાં. કેટલાયે હિન્દીઓને ત્યાં એકાંત કોટડીઓની કેદ ભોગવવી પડેલી. સેંકડોને મેલું હાંવવાનાં કામ કરવાં પડેલાં. અનેક જાણે અપવાસો કરેલા. એક બાઈ જેને જેલના અધિકારીઓ તરફથી તેને ખપે એવો ખોરાક લેવાની પરવાનગી નહોતી તે બહાર આવી ત્યારે કેવળ હાડપિંજર રહી હતી; ખજૂ તેનો આત્મા જેવો ને તેવો જ મોની અને દૃઢ હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલોમાં ગયેલા એ હજારો હિન્દીઓમાંથી સરખાતના કાળના એક બે અપવાદો સવાય એક પણ જેલી કાચર બન્યાનો કે હારીને મારી માગી પોતાનો છૂટકારો મેળવ્યાનો દાખલો મને યાદ નથી. અને પારસી રસ્તમજ, હમામ

કાદર બાવડી, ચમ્પી નાયડુ અને બીજા કેટલાયે તો કદી તલબાર ન કરતાં
શરીશરીને જોશોમાં જવાનું ચાલુ રાખેલું.

સ્વાતન્ત્ર્યની દેવતાનું મંદિર શહીદાનાં લોહી વગર ચલાવું નથી. એ મંદિરની
સ્થાપના કરવાને અહિંસાનો માર્ગ સૌથી ટુંકો, સૌથી ખાતરીમયો અને સૌથી
શ્રેષ્ઠ છે. આપણે હરજોખમે અને હરબોલે મહાસભાની અને ખિલાફત પરિષદની
બેઠકોમાં કસેલી આપણી પ્રતિજ્ઞાએને વશદાર રહીશું તો વિજય હરતામસૂરવત્ છે.

હિન્દુમુસલમાન

એ તો સૌ કોઈ જાણે છે કે હિન્દુમુસલમાન એકતા વગર હિન્દુસ્તાન ખરી
પ્રગતિ કોઈ દાળે કરી શકે નહિ. વળી જે હટચૂનાયી આ બન્ને કોમની એકતાનું
ચણતર ચણાયુ છે તે હજુ ટીકું અને બીનુ છે. હજુ એકબીજા પ્રયોગો અણુવિશ્વાસ
સાચ નાણુદ નથી થયો. આગેવાનો તો સમજી ચુક્યા છે કે જ્યાં મુઘી બન્ને કોમ
એકબીજા ઉપર પૂરો છતબાર ગમવાની અને સાથે મળીને કામ કરવાની જરૂર
જોતી ન થઈ જાય ત્યાં મુઘી હિન્દુસ્તાન આગળ ન જ વધી શકે. અને જોકે
આજે આમર્ષના લોકોના વલણમાં મહાન ક્રાન્તિ થઈ ચુકેલી નજરે પડે છે, છતાં
એ જીતિ પ્રભમાં હજુ કરીને રિયર ચયેલી જોવામાં આવતી નથી. મુસલમાનોમાં
સ્વરાજને માટે હિન્દુઓના જોડથી ધગશ હજુ નથી જોવામાં આવતી. જોકે
સભાઓમાં પણ તેઓ હિન્દુઓના જોડથી મોટી સંખ્યાઓમાં હાજર નથી રહેતા.

પણ બળજોરીથી કંઈ તેમને રાષ્ટ્રકાર્યમાં રસ લેતા ન જ કરી શકાય. તેઓ
રસ લેતા થઈ જવાને મુસલમાનોની ગાળતમાં પૂરતો વખત વીત્યો છે એમ પણ
ન જ કહેવાય. ઉલટું આજથી એક વરસ ઉપર જ્યારે એક કોમ તરીકે મુસલમાનો
મહાસભાના કાર્યમાં બાંધે જ રસ લેતા જોવામાં આવતા હતા, ત્યારે આજે
તેઓ હજારોની સંખ્યામાં મહાસભાના સભાસદ થઈ રહ્યા છે. આ એક જ લાભ
જોવો તેવો ન કહેવાય.

છતાં હજુ ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે એ પણ તેટલું જ સાચું છે અને તે
પણ મુખ્યત્વે કરીને હિન્દુઓનું જ છે. જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે મુસલમાનો હજુ પણ
ઉદાસીન કે ધગશ વગરના હોય ત્યાં હિન્દુઓએ તેમને તોતરીને જોકે પ્રવૃત્તિઓમાં

રસ લેતા કરવા જોઈએ. મુસલમાનો મહાસમાનો મ'ડજો, સમિતિઓ ધત્યાદિમાં બળતા નથી અગર તો સ્વરાજ દાખામાં નાણાં ભરતા નથી એવી ફરીઆદ હિન્દુઓને મોડેથી ધણીવાર સાબળવામાં આવે છે. આમાં શ્વાભાવિકપણે જ એ સવાલ ઉભો થાય છે કે એમને ઉપલાં કામોમાં બળવા નોતરવામાં આવે છે ખરા? દરેક જગ્યામાં હિન્દુઓ તરફથી પોતાના મુસલમાન પડોશીઓને મેળવી લેવાના ખાસ પ્રયત્નો થવા જોઈએ. જ્યાં મુઘી એમાંથી એક પોતાને ખીજતના કરતાં હંચા અગર તો નીચા માનગે ત્યાં મુઘી જાને કામ વચ્ચે સાચો સમજાવ દેવી પણ ઉત્પન્ન થઈ શકશે નહિ. સરખેસરખામાં વડપણ કે મુરખીપદ ચલાવવાપણું ન હોય. જ્યાં મુસલમાનો ઝોઢી સંખ્યામાં છે અગર તો કેળવણીમાં પછાત છે ત્યાં પણ તેમણે મનમાં કશો અંદેશો ન રાખવો ઘટે કેળવણી ઝોઢી હોય ત્યાં તે શરૂ કરી દઈને તેની સ્થિતિ સુધારી લેવી જોઈએ. ઝોઢી સંખ્યામાં હોવી એ ધણીવાર આશીર્વાદ સમાન હોય છે. તે જ રીતે મોટી સંખ્યા ધણીવાર વિધ્નરૂપ નીવડયાનું સાબીત થયું છે. આજ સરવાળે તો એક ચારિત્ર ઉપરથી જ માણસની કિંમત અંકાય છે.

પણ પૂર્ણતાની વ્યાખ્યા દોરી આપવા અગર તો દૂરના બલિષ્ઠકાળનો વહેવાર જાંધી આપવા મેં આ લેખ લખવા નથી લીધો. મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો આ ક્ષણે આપણી સામે પડેલા કાર્યોનો વિચાર કરવાનો છે યોડા જ દિવસમાં બકરી છઠ આવી લાગશે તે વેળાએ હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે બળેડા ઉભા કરવાના જે પ્રયત્નો થવાના તે નિષ્ફળ કરવાને આપણે શું કરીશું? દાખલા તરીકે બિહાર પ્રાન્તમાં વસ્તુસ્થિતિ જોડે પુષ્કળ સુધરી ચુકી છે તોપણ તે સંબંધે હજી સાવ નિર્ભય ન જ રહી શકાય. અધીરા કે વડુપડતા ઉત્સાહ વાળા હિન્દુઓ હજી ધણીવાર મુસલમાન બાઇઓ ઉપર અજીગતું દમાણ કરતા જોવામાં આવે છે. આમ કરીને તેઓ પોતાના હિતચતુરઓ—જેઓ હમેશાં સરકારનાં જ માણસો હોય છે એમ માનવાનું કારણ નથી અને છતાં જેઓ આ જ ક્ષેત્રો વચ્ચે ચેર કરાવવા ટાપી રહેલા હોય છે—તેનાં કાવતરાંઓના ચિકાર જાને છે. આમ રહેજ રહેજના જ મિત્રજ ખોવાથી જે કાર્યની હિમાયત કરવાને આપણે મધી રહ્યા છીએ તે કાર્યને જ ધજા કરવામાં આપણે અગાધતાં પણ હથિયાર જનીએ છીએ.

આપણે ઝોળખવું ઘટે કે આપણા મુસલમાન બાઇઓએ પણ પોતાના વિન્દ બાઇઓની ખાતર ગાયને બચાવવાના ભારે પ્રયત્નો કર્યા છે. એ પ્રયત્નોની

કિંમત ઓછી આંધવી એ મોટી બૂલ છે. પણ એવા કશા ઉદ્દેશથી મુદ્દાં ને ધડીએ આપણા તરફથી તેમના પર લેશ પણ દબાણ થશે તે ન ધડીએ તેમના તરફથી અત્યારે થઇ રહેલો બધો મંરજીયાત પ્રયત્ન સૂકાઇ જશે. આટલાં વરસોનાં વરસ આપણે ગોવધને કાં તો મૂંઝે મ્હોડે બરદાસ કરતા આવ્યા છીએ અગર બદ બહુ તો તે સામે આપણે વજન વગરનાં ઝનુની વાંધા રજૂ કર્યો છે. મુસલમાનો જોડે બાધ્યારો કેળવવાના પ્રયત્ન ઇરાદાપૂર્વક કરી આપણા પ્રત્યેની લાગણી ખાતર તેમને પોતાની ઉપર સ્વચ્છતા સંપન્ન મુક્તા કરી મેલવાને આપણે શો ઉદ્યમ કર્યો છે? આપણે લગભગ કશા ન કારણ વગર એવા પ્રયત્નને અશક્ય માની લીધો છે.

પણ અત્યારે તો આપણે ઇરાદાપૂર્વક અને ખમ્મસ કરીને મુસલમાન બાધ્યોને તેમના સંસ્કૃતકાળમાં સાથ દેવાનો પ્રયત્ન માંડ્યો છે. આવે વખતે આપણી ભેટની વસ્તુને આપણે સાદું કે સોદો ન જ કરી મુકવો ઘટે. મૈત્રી એ કંઈ મોઢો નથી; એ તો કેવળ નિર્બીજ પ્રેમનો નાતો છે. સેવા તો ધર્મ છે, અને ને ધર્મ છે તે ઝગજગ છે. તે ન ફેડીયે તો પાપના બાગી થઈએ. જો આપણે મુસલમાન બાધ્યોને પ્રેમ ખરો કરી બતાવવાનો નિશ્ચય જ કર્યો હોય તો આપણે તેમને અત્યારે મદદ આપ્યે જ છૂટકો,—પછી તેઓ જોઈએ તો ગાયને બચાવે કે ન બચાવે. તેમના વર્તનની જવાબદારી આપણે તેમની જ ઉપર નાંખવી ઘટે. આપણી મદદના બદલા તરીકે આપણાથી તેની શરત ન જ કરી શકાય. એવી શરત કરીને આપેલી, મદદ તો બાકીથી થઈ. એને સેવા કેમ કહી શકાય? અને એવી મદદ કબૂલ ગણવાની મુસલમાનો ના પાડે તો તેમને પણ કેમ દેવ દઈ શકાય?

તેથી મને ઉમેદ છે કે બિહારના તેમજ આખા દેશના હિન્દુઓ આવતી બહારી ઇદને પ્રસંગે મુસલમાનો તેમને રૂએ તે કરે તોપણ પોતે કડકમાં કડક સહિષ્ણુતા ધારણ કરવામાં રહેલું મહત્ત્વ સમજશે. આપણે તેમને પોતાને રૂએ તેમ કરવાને સ્વતંત્ર કરી મુકવા જોઈએ. અમૃતસરમાં હકીમ અબ્દુલખાનજી એક કલાકમાં જે કરી શક્યા તે હિન્દુઓના વર્ણોના પ્રયત્નોથી સાખ્ય થઈ શકે તેમ નહોતું. મીયાં છોટાણી તથા બાધ ખત્રીએ મુઝઈમાં ગયે વર્ષે બકરી ઇદને દિવસે જે ગાયો બચાવી તે તેના લખ્ખતિઓ પોતાની આખી મિલકતો છૂટાવીને પણ કરી શકત શું? આપણે સમજવું જોઈએ કે આ બાબતમાં આપણે મુસલમાન બાધ્યો ઉપર જેટલું દબાણ કરવા જઈશું તેટલો વધુ ગોવધ થવાનો. એમનો

પોતાના જ ખાનદાની અને શરજના ખ્યાલ ઉપર આપણે આ બાબત છોડવામાં આપણે હાથે ગાયની ભારેમા ભારે મેવા રહેલી છે.

ગાયને બચાવવાનો રસ્તો મુસલમાનનો જીવ લેવો કે તેની જોડે વેર કરવું એ નથી. ગાયને બચાવવાનો ખરો માર્ગ તો ગાયના બચાવને માટે એક પણ રાજ મ્હોડેથી ન દાડતા હિન્દુઓએ ખિસાઈતના બચાવને ખાતર મરી છૂટવું એ છે. ગોરક્ષા એ આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ છે. એ તપસ્યા એટલે કે આત્મયજ્ઞ છે. જ્યારે આપણે સ્વેચ્છાએ કરીને એટલે કે ફળની કશીયે આશા રાખ્યા વિના દુષ્ક ભોગવતા શીખીયે ત્યારે આપણા હૃદયની ગડ સાથે જ સ્વર્ગમાં સંભળાય છે અને પ્રભુ આપણી વફારે ધાય છે. એ જ સનાતન માર્ગ છે અને જ્યારે જ્યારે એક માણસે પણ એ માર્ગને ઠંડ સુધી કાઢ્યો છે ત્યારે ત્યારે તેની મનકામના સિદ્ધ થઈ છે.

† નિર્મળ પશ્ચાત્તાપ

ભાઈ યાકુબ હસન પાસેથી હમણા જ મને ત્રીએ પ્રમાણેના હૃદયદ્રાવક પત્ર મળ્યો છે :

“હવે હું તોય ચક્ર હું કે ફાલ્ગુ ગોદને જરા થઈને મેં ભારે ભૂલ કરી છે. આ મારી ભૂલની ખંજીરના મારા ધ્યાનમાં આવી તે દિવસથી મારે હૃદય ભડભડ સળગી રહ્યું છે. હું લગભગ ગાંઠા જેવો થઈ ગયો છું આ હીલચાલના આપ આગેવાન હો તેથી મારે આપની આંધી માગવી ઘટે છે. અત્યંત દીન બની હું તે માફી માગું છું મારા નેતા તરીકે મારા આ ગુન્દાને માટે આપને જે સત્ત્વ વાજળી જણાય તે આપ મને બેલાસક આપે. પણ હું આશા રાખું છું કે જુદાની ખાતર આપ મારા પાપને માટે મને ક્ષમા આપશો. જે પવિત્ર કાર્યને માટે અત્યાર અગાઉ હું મારાં કીવત અને શુદ્ધિના પ્રમાણમાં સેવા કરતો હતો તેને મારા આ આચરણથી જે મદાલાલન લાગ્યું છે, તેને ઘોઈ કાઢવા ખાતર અને આ ગુન્દાને માટે મારા ઉપર ઉતરનારી જુદાની નારાજી દૂર કરવા ખાતર જે પ્રાયશ્ચિત્ત જરૂરી હોય તે કરવા હું તૈયાર છું.”

આ પત્રમાં જે નિખાલસપણું ઉભરાઈ રહ્યું છે તે જોઈ રીકા કરવાનું ગંહેતું જ નથી. મેં ભાઈ યાકુબ હસનને લખ્યું છે કે મારી બક્ષવાનો અધિકાર મારો નથી. સંકટ સમયે એમની પેડે મારામાં નબળાઈ ન જ આવે એની શી ખાતરી કે ક્ષમા તો એક ધૃત્વ જ આપી શકે, કેમકે તે એકલો જ ધંધલનો અંતરંગમી છે. માણસ જ્યારે સાચા દિવથી નમ્ર બની ખુદા આગળ પોતાના ગુન્દાની તોખા કરે

છે ત્યારે ખુદા તેને માણી બક્ષે છે એવો એનો દાવ છે. ખુદા જુદા દેશોમાં અને જુદી જુદી જાતિઓના લોકોને પ્રગટ થયેલાં ઇશ્વરી વચનોથી આપણને આનાં પ્રમાણ મળે છે. જાતે નબળા એવા આપણે આપણી આગળ નિખાલસ દિલથી પોતાની નબળાઈ કબૂલ કરનારા આપણા બાઈઓ તરફ તિરસ્કારની નજરે કેમ જોઈએ ?

પણ બાઈ યાકુબ હસનના દાખલા ઉપરથી આપણે ગંધાએ ૧૨૨ ચેતવું જોઈએ. વિજય પાસે દેખાવા લાગ્યો છે, તેનો તાપ સહન ન થઈને છેલ્લી આણીના ટ્રસંગે રમે આપણે હારીએ. આવો પ્રસંગ આવવાની બીજી હાંમેશાં હોય છે. આપણને પણ આવે. પ્રજામતને ખરેખર નમતું આપતા પહેલાં આ સરકાર આપણી પૂરેપૂરી કસોટી કરશે એ તો આપણે નિશ્ચયપૂર્વક માનવું જોઈએ. તેથી હજારોનાં ટોળામાં આગળ પડીને એ સરકારની જેમ્મો ખાદ્યદ્રાવી મુશ્કવાની આપણી તૈયારી હોવી જોઈએ. જેલોમાં ચાહે મરણી યાદી નીકળે કે કોલેરા યાદી નીકળે, કશાથી જ આપણું કંવાંડુ સરખું ન યરકવું જોઈએ. દેશમાં શુભાશીર્ષી નૈતિક મરજીનો જે રોગ અત્યારે ચાલુ છે તેના કસતાં એવો કોલેરા હજારગણો સહ છે. બહાદુર શેરવાણી જેલ ગયા છે. તેમના પર મુશ્કેમો ચલાવવાનું જે શરૂ કરવામાં આવ્યું તે વિષેની હકીકત સાચી હોય તો શેરવાણી વગરઅપરાધે જેલ ગયા છે. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં દરરોજ કોઈ ને કોઈ જેલ જઈ રહ્યા છે. અન્ધ્રદેશથી લમણા જ મને તાર મળ્યો છે કે ત્યાંના જે જાણીતા દેશમેવકોનેશુતુરમાં એક એક વર્ષની જેલ મળી છે. તાર મોકલનાર બાઈ વેંદટખ્યા કહે છે કે ત્યાં હજુ વધુ જુલમ થવાનાં ચિન્હો જણાય છે. દયાણુની નીતિ વહેલીમોટી શરૂ તો થવાની જ હતી. નીકર થઈ ગયા વિના આપણે કસોટીમાંથી પસાર થઈશું તો આ વર્ષે સ્વરાજ નહીં જ છે.

પણ આપણી આગળ નબળાઈ એ એક જ જોખમ નથી. સરકાર જુલમ કરી, લોકોને ચીડવે અને લોકો ચીડાઈ જઈ અત્યાચારની સામે અત્યાચાર કરવાને તૈયાર થાય, એ પણ બીજી રહેલી છે. જુલમ સહન કરવાની આપણી અશક્તિ અથવા અનિચ્છા એ તો એક જોખમ છે જ; પણ લોકો બાન બૂલી ગાંડા બની જાય એ જોખમ એથી અનેકગણું વધારે ગંભીર છે. આજે હિન્દુસ્તાનના દરેક દેશમેવકની મોટામાં મોટી કસોટી એ છે કે તોરાન થાય ત્યારે તે અટકાવવા જીવના જોખમે તત્કાળ વચ્ચે પડવું. દેશમાં જે સાર્વજનિક દયાણુ ચાલવાનું છે તેનો હિન્દુસ્તાનના હાથમાં સરસમા સરસ જવાબ તો એ છે કે અર્થશાસ્ત્રીઓ ગમે તેટલા આંકડાઓ રજૂ કરીને દલીલ કરે તોપણ તે સાચું ન જોતાં એકેએક

માણ્યે પરદેશી' કાપડનો ઝાડીઝાપડીને ત્યાગ કરવો. આપણામાં નિધયનું બળ હશે તો આપણને જોઈતું બધું કાપડ હાથકંતામાં અને હાથવણાટ દારા તથા મહિનામાં આપણે તૈયાર કરી સજીયે છીએ. સ્વચ્છ મળે ત્યાં સુધી ખાદીથી સન્તોષ માનવાની દિશા અને નિશ્ચય આપણમાં છે ?

મારી નોંધ

શ્વેતવસ્ત્રું દિન્દુ

તિલક નયનિતને દિવસે 'શૌનિઝલ'ના સંપાદક મિ. પિક્કોલ ખાદીનો પોશાક અને ખાદીની ટોપી પહેરીને સભામાં આવેલા, તે જોઈ હું ચકિત થયો અને તેમના નાનકડા પણ શુભ વિચારોથી ભરેલા ભાવણથી હું તેથી પણ વધારે આનન્દ પામ્યો. તેમણે કહ્યું: 'આ હલત આત્મશુદ્ધિની છે. ચોટો સમય દિન્દુસ્તાન કેવળ સફેદ વસ્ત્રો પહેરશે તો હજુ ન જોશે નહિ. એકવાર સફેદ વસ્ત્ર પાસે કરીને ધારેલું સિદ્ધ કર્યા પછી ભલે દિન્દુસ્તાન રંગ પૂરે.' આપણે ખાદી સફેદ પહેરીએ છીએ, કેમકે રંગો રંગવાનો આપણને વખત નથી વળી ધણાને તો રંગો પરદેશી હોઈ ગમતા નથી મિ. પિક્કોલે ખાદીની યોજાગમાં આપણી હલતની ઉત્તમવર્ણતા જોઈ એ વિચાર મને બહુ સુન્દર લાગ્યો. અને એ ખરો ન છે. અત્યારે તો આપણે જે રંગ ન્યાંધી આવ્યા તેને રોઆ માની લઈએ છીએ. દબીકતમાં એ શ્રેષ્ઠ છે. જે રંગ સમય જોઈને, તેની કલ્પત્તિ તપાસ્યા પછી યોગ્ય વસ્ત્રમાં પરવામાં આવે તેમાં ન હજી ને સૌન્દર્ય હોય. બાળક હાથ પર પીંછું ફેરવે ને ચિતારો પોતાના પીંછા વળી રેખાઓ કાઢી ચિત્રને આત્મા આપે તેમાં કેટલો ફેર હોય છે ? અત્યારે તો આપણે રંગો પરનો મોહ બાળકે ફેરવેલા પીંછાથી થતા ટાપ કપરના મોહ જેવો છે. જ્યાં સુધી દિન્દુસ્તાન મોટે ભાગે શ્વેત વસ્ત્ર પાસે નહિ કરે ત્યાં સુધી ચિતારો પેદા નહિ થાય ને આપણી બળદોમાં ચિત્રો જોવામાં નહિ આવે. જેમ જલત વિના ભાત નથી પડતી, તેમ શુદ્ધ સફેદ ખાદીથી શરૂઆત ન કરીએ ત્યાં લગી અનેક પ્રકારની આંખને અને મનને ભાવે તેવી ભાતો પડવાની નથી. આજના રંગો તો ધાણેલી કબર સમાન છે. દિન્દુસ્તાનની રજાનો વિકાસ ઇસ્લામારે પરદેશી આવેલા કાપડનો કચરો કાઢી સફેદ ભૂમિદા તૈયાર કરી ન પડશે. આંગણુમાં રંગ ફેલાવે પહેલાં જેમ આંગણું તોઈ કરીએ છીએ તેમ આપણે દિન્દુસ્તાનને આંગણે પડેલો પરદેશી કાપડનો કચરો ઘસત ઘસવાની જરૂર છે.

એક પીરસી બહેન

પીરસી ભાઈઓ અને બહેનો રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં ખૂબ ભાગ લેતાં થયાં છે. ભાઈ ગાદરેજો તો તેમનો આખો તિબેટીનો ધર્મો દેશને ન સારે ચલાવવાનું ધારેલું જણાય છે.

પારસી જુવાનો દારનાં પીઠાંઓ પર ચોટી કરવા નીકળી પડ્યા છે. પારસી ગૃહસ્થો ખાતી પહેરવા લાગ્યા છે. હિન્દના દાદાની પૌત્રી બહેન ચેરીને પગથી માયા લગી જાતીને પોષાક મદદ કર્યો છે. પારસી બહેનોએ પોતાનાં જવાહીરો તિલક સ્વરાજ કંડમાં આપ્યાં છે. પારસી રાજકીય સંસ્થાએ તિલક જયન્તિ એમ્પાયર થીએટરમાં ઉજવી. હવે એક પારસી બહેને દારનાં પીઠાંની ચોટીદારીમાં ભાગ લેવાની મુંબઈમાં માગણી કરી છે ને ખીજ બહેનોને તેમાં ભાગ લેવા સૂચવે છે. તે બહેન જણાવે છે કે જો ખીજ બહેનો પણ આ કામમાં હાજર થાય તો અત્યારે પીઠાંઓના પહેરાઓની બાબતમાં પ્રતિરોધનો જે ભય રાખવામાં આવે છે તે થણે ભાંગે દૂર થાય, અને નકારા માણસો પણ પહેરેગીર બને છે એવો જે આરોપ દાલ મુકવામાં આવે છે તેમાંથી પણ આપણે મુક્ત થઈએ. આ બહેનને હું 'ધન્યવાદ આપું' છું.

તા. ૧-૮-૧૯૨૨

પૂજનો અધિકાર

અધિકાર વિના કરેલું કાર્ય શ્રેય નહિ. ધોખી હળમત કરવા બેસે તો લોહી કાઢે; વધીસ વૈદું કરવા બેસે તો નખોદ વાળે. નાગો મન્દિરે જઈને દેવની પ્રસાદી મેળવે. વજ્ર વિનાની તમાજ ખુદા કળસ ન કરે.

તેમ જ તિલક મહારાજની પૂજા અધિકાર વિના કરીએ તો તે કળસ ન જ રહે. જેને હિન્દુસ્તાન ગમે જ નહિ, જે હિન્દુસ્તાનની હવાથી અકળાય, જેને હિન્દુસ્તાનના રીતરિવાજો જંગલી લાગે, હિન્દુસ્તાનનો ખોરાક નેષ્ટ જે મ્હોં મરડે, હિન્દુસ્તાનનો પોશાક જેને કરડવા ધાય, તે તિલક મહારાજની પૂજા શી કરવાના ? એવી પૂજા તિલક મહારાજનો આત્મા કળસ રાખે ? પત્ર, પુષ્પ, ફળ, પાણી પણ જે ભક્તિપૂર્વક ચલાવે તેને જે દેવ પ્રસન્ન થાય, અને ભક્તિ એટલે ભાવપૂર્વક અનુકરણ.

પૂજારીની પરીક્ષાની વેળા આવી પહોંચી છે. આજ લોકમાન્યની પુણ્યતિથિ આપણે કય રીતે ઉજવીશું ? સ્વરાજ આ વર્ષે જ મેળવાનો હઠ નિશ્ચય કરીશું ? પરદેશી શણગાર ઉતારીશું ?

જે ફરજ ન જણે તેને હક મળતા નથી. ફરજ ન બરે તે મુક્તિપત્ર કેમ માગી શકે ? જેમ સ્વરાજ એ જન્મસિદ્ધ હક છે તેમ સ્વદેશી એ જન્મનિર્મિત ફરજ છે. સ્વદેશી વિના સ્વરાજ ન હોય. સ્વરાજ અમારો જન્મસિદ્ધ હક છે એ તિલકગીતાનો પૂર્વાર્ધ છે; સ્વદેશી અમારી જન્મનિર્મિત ફરજ છે એ ઉત્તરાર્ધ છે.

એટલે લોકમાન્યની સંવત્સરી આપણે જલી રીતે ઉજવવા કે પાળવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે સ્વદેશીવત લઇને જ પાળી શકીએ. પરદેશી કાપડનો સર્વથા ત્યાગ કર્યા વિના સ્વદેશીમન્ત્ર જપાય નહિ. પરદેશી કાપડ એ મેલ છે. એ મેલ કાઢ્યા વિના આપણે સ્વચ્છ નથી, અને સ્વચ્છ થયા વિના સ્વરાજમંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનો આપણને અધિકાર નથી. મૌલાના મહમદઅલીએ કહ્યું તેમ આપણે શાન્તિથી સ્વરાજ મેળવવું છે એનો અર્થ સ્વચ્છ નથી. આપણે કંઈ પણ ત્યાગ ન કરીએ તે શાન્તિપાઠ બધ્યા કરીએ તે તો માત્ર મન્દતા કે આળસ જ દેહેવાય. ત્યાગ અને ઉદ્યમ વિનાની શાન્તિ એ તો મૃત્યુની દસા છે. શમના જેવી શાન્તિ કેને હોય ? એવી શાન્તિને શું કરીએ ? કાપર માણસ બય જોઇને ઘરમાં બરાઇ બેસે છે. તેવી શાન્તિથી ઘરનો નાશ જ થાય. આપણે જે શાન્તિની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે વીરતા સૂચવનારી શાન્તિ છે. પરદેશી કાપડ છોડવા જોટલી પણ આપણામાં શક્તિ ન હોય, બહાદુરી ન હોય, ઇચ્છા ન હોય તો આપણી શાન્તિ એ કેવળ દંબ છે. દંબ એ નાટક છે, નાટકના દોહાં આસુથી કંઈ જ્ઞાન આવે ?

‘‘ એટલે તિલક મહારાજની પૂજા કરવા ઇચ્છનારે સંપૂર્ણ સ્વદેશીનું વ્રત લીધે જ ડૂટકો, સ્વદેશી વસ્ત્ર ધારણ કર્યા વિના બયે કોઈ લોકમાન્યનું અમરણ કરે, એ પોપટ પટેલા ભાગવત જોટલું ફળ આપશે.

તા. ૭-૮-૧૯૨૧

નવી પ્રતિજ્ઞા

જેઝવાડામાં જે પ્રતિજ્ઞા કરી તે પૂરી થઇ ગયાય. એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવામાં પ્રતિજ્ઞાનું પાલન જોવા હવે તે ક્ષત્રિ પાળીને હિન્દુસ્તાનનું નાક તે માન રાખ્યા. હવે બીજી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે વધારે સુરેલ છે. એમ જ હોવું જોઈએ. ત્રીસમી સપ્ટેમ્બર પહેલાં આપણે પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આમાં ગુજરાતને કરવાનું પ્રમાણ ગુજરાતને કાઢવાનું રહ્યું નથી. બધાએ પરદેશી કાપડનો પૂરો બહિષ્કાર કરવાનો રહ્યો છે. એટલે આ કામમાં એકે બીજાના કમતા વધારે કે ઓછું કરવાપણું નથી. બહારથી આવતું કાપડ અટકાવવાનું કાર્ય બધાં તેના ત્યાગ કરે ત્યારે જ થઇ શકે, એટલે ગુજરાતનો કાજો એ જ રહ્યો કે દરેક ગુજરાતીએ પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવો.

આ ત્યાગ-કરતાં આપણે દરેક ગુજરાતી બોલનારને અને ગુજરાતમાં વસનારને પહોંચી વળતું જોઈએ ને તેની ઉપર અસર ઉપજાવવી જોઈએ. આટલું સમજવામાં પણ આપણા કાર્યની ક્ષિપ્રતા આપણે જોઈ ચક્રીએ છીએ પણ તેથી કંઈ આપણે હારવાના ? પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવો એ આપણને એટલો ભારે પડે તેમ છે ? આપણા દેશ કરતાં આપણાં રેશમી ને ઝીણાં કાપડાં આપણને વધારે બ્લામાં છે ? કંદાચ આપણને સ્વદેશીની સ્વરાજ અપાવવાની શક્તિ વિશે થક હોય તોપણ સ્વદેશીના પાલન વિશે તો કોઈને શંકા ન જ હોય.

આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં આપણું કામ સહેલું છે. પૈસા આપતાં આપણને સકાય થતો હતો, વહીલાત છોડતાં આજીવિદાને પ્રશ્ન ખડો થતો હતો, સંસ્થાની નિત્રાળો છોડતાં કેળવણી બોવાનો અય હતો, પણ પરદેશી કાપડના ત્યાગમાં શો ભય હોય ? તુકસાન તો નથી જ. જોનો ઉપયોગ નથી તેને સંઘરીને શું કરીએ ? મ્લે મ્લે દવાની બાટલી ગમે તેટલા પૈસા ખર્ચ્યા હોય તોયે ફેંટી દઈએ. મોઢ મ્લે ભારે શણગાર પણ એક ઘડીમાં ફેંટી દઈએ. શું પરદેશી કાપડનો મોઢ આપણને એટલો છે કે તેને છોડી ન જ ચક્રીએ ? હું ઉમેદ રાખું છું કે પરદેશી કાપડની અપાર્વણી કિંમતનો વિચાર તો કોઈ નહિ જ કરે. તેની કિંમતનો વિચાર કરતાં આપણે કંજુસાઈના પાપમાં પડશું. કંજુસ મા બાળકને ભાણામાં રહેલો બોગક ખાઈ જવાનો આશ્ચર્ય કરી તેને માંડું પાડે છે. ખરી કરકસર બોરાક ફેંટી દેવામાં જ રહેલી છે. તે જ રીતે ખરી કરકસર પરદેશી કાપડને ત્યાગવામાં જ રહેલી છે.

પરદેશી કાપડના ત્યાગની સાથે જ સાદાં દાખલ ચાય છે, ખોટા વૈભવ ભય છે, તે ખાદીનાં કાપડાં ટકાઉ હોવાથી લાખો વખત ચાલે છે. જેનું કાપડાં ખરચ દરમાસે સો રૂપિયાનું હતું તેવાનું અગ્ય હવે આખા વરસનું તેટલું નથી રહ્યું. એવાને પોતાનો હજારોનો પરદેશી પોશાક ફેંટી દેવો કંઈ તકલીફની વાત નથી. પરદેશી કાપડનો આજે ત્યાગ કરી દેશના કરોડો રૂપિયા આપણે ખચાવી લઈએ છીએ. તેથી લાખો કે કરોડો રૂપિયાનું કાપડ નાંખી દેવું એ દરદેશીની નિશાની છે.

સ્વદેશી એ આપણી આખરની મજલ છે. તેમાં હાર્યા તો આ વર્ષે સ્વરાજ મેળવવાનો આશા મુક્યે જ છૂટકો છે. તેથી આરી ઉમેદ છે કે ગુજરાત હવે સ્વદેશીનું કામ પુરત ઉપાડી લઈ પોતાનું કલ્પન પૂરું કરશે.

પણ ત્યાગ કરવાનો ધર્મ સહુની પર સરખો રહ્યો હોય તોપણ કાપડ લિપ્ત કરનામા તો ગુજરાત સહુથી આગળ બદલ શકે છે. દરેક નિરાળ અને દરેક ઘર કાતવાવબુધાનું કામ કરવા મંડી જાય તો આપણને કાપડની તાણ પડવાની નથી ગુજરાત ખાદીમય ન અને તો આપણે છત્તી બાજુ હાની જવાના.

રહેણીની મનસુખ સમજી લઈએ. તેનાથી આપણે સાફ કરોડ રૂપિયા પરદેશ જતા બચાવવા માગીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ આપણે તેટલા રૂપિયાનું કાપડ કરોડો સ્ત્રીપુરુષોની મારફત તૈયાર કરાવી તેમના ધરમાં કરોડો રૂપિયા દાખલ કરવા માગીએ છીએ. તેમ કરીને આપણે હિન્દુસ્તાનમાંથી બુખમરાનો બહિષ્કાર કરવા માગીએ છીએ. તેથી પરદેશી કાપડના સપ્લુ અહિંકારને હું બુખમરાનો બહિષ્કાર ગણું છું. વળી આપણા સદાનનો વપરા જાય છે લાખો માણસો આજસુ ખની કેવળ બિજા પર ગ્રહેતા થઈ બગવું લખે છે. શક્તિમાન માણસ કામ ન કરે તો ન ખાય. આજે આપણી પાસે એવું કામ જ નથી કે જે દરેક મિશુકને ન મોખી શકાય. ન્યારે રેડીયો અને માળ દેશમાં પ્રતિષ્ઠા પામશે ત્યારે જોએ પ્રજાને જ્ઞાન દેતા દરો તેના બ્રાહ્મણો અને રજીરો જ માત્ર બિજા માગના હશે. દરેક અલક્ષ અપજને પ્રજા બાસલિન જમાડશે પૂતારાએ સાધુને ઘેરે જાગીને બિજા નહિ માગી શકે આમ રહેણીમાં દોગનો નાથ ને સાધુનાનો પ્રભાવ રહેશે છે.

આટલું સમજ્યા પછી ગુજરાત દરેક ઘરમાં રેડીયાની, સાળની અને પીજલ્યુની પ્રવૃત્તિ વગ્ન વધારી મુજા પોતાની ને હિન્દની સેવા કરશે, એ તા હું આશા રાખું છું.

§ સત્યાગ્રહ ક્યારે ?

મુમઝ ખાતે હાલમાં જ મળેલી મહાસમિતિની એકઠને સાર પ્રાન્ત પ્રાન્તમાંથી એકઠા થયેલા સભ્યોમાં જેને ને તેને ગ્રહેડે એક જ સવાલ રજી ગ્રહેશે નોવામાં આવેલો હતો - 'સત્યાગ્રહ ક્યારે શરૂ કરવાનો?' જાતે કદી વાપરેલ ન હોવાથી આજના આપણા એકેએક દુખના સર્વોપરી એસડ તરીકે માની લેવાની બૂલભગી માન્યતાથી દરેક જણ આ વસ્તુ પાછળ મુગ્ધ થયેલો નોવામાં આવેલો હતો. છતાં મારી ખાતરી છે કે એ વસ્તુ આપણા મર્વ દુખોનું સર્વોપરી એસડ નીવડવા વગર નજ રહે; માત્ર તેને માટે જોઈતું વાતાવરણ દેશમાં પેદા કરવા આપણે શક્તિમાન

થવું જોઈએ. વ્યક્તિને માટે તો એવું વાતાવરણ હમેશાં છે જ, સિવાય કે જ્યાં પોતાના એકલાના સત્યાગ્રહ કરવાથી પણ અવશ્ય ખુનામરડી ચાલે તેવું હોય. આ વ્યક્તિ-પર્યંતની મર્યાદા છેલા સત્યાગ્રહ વખતે મેં જોઈ.

હતા એવો પણ વખત આવે જ્યારે ચાહે તે ભોગે પણ અન્તરના નાદની ઉપેક્ષા કરવાનું વ્યક્તિઓથી પણ બની શકે નહિ મારે પોતાને માટે હું એવો સમય આવેલો સ્પષ્ટ કરી શકું છું કે જ્યારે માગ પડવાથી ખુનામરડી ચાલવા વિષે આતંકી લાગતી હોય તોપણ મારે સંગઠરના પ્રત્યેક કાયદાનો નિરાદર કર્યો જ છૂટકો હોય. જ્યારે અન્તરના અવાજને દબાવી રાખવો એ ઈશ્વરનો ઇનકાર કર્યા બગાડર થઈ પડે તેમ હોય ત્યારે કાયદાનો સવિનય બંગ એ માણસનો સર્વોપરી ધર્મ થઈ પડે છે.

પણ પ્રજાકીય સત્યાગ્રહની વાત જુદી જ છે. આખી પ્રજાએ સત્યાગ્રહ રૂઢ કરવાને સાઠ વાતાવરણ શાન્ત જોઈએ. એ શાન્તિ આપણા બળની અને જ્ઞાનની હોવી જોઈએ, આપણી દુર્બળતા અને આપણા અજ્ઞાનની નહિ. વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ ઘણીવાર પગમાર્ચવૃત્તિથી પ્રેરાઈને કરેલો હોય છે, તેમાં સ્વાર્થનો અંશ ઓછો જ હોય છે, જ્યારે પ્રજાકીય પાયા ઉપર કરેલા સત્યાગ્રહમાં તે અખત્યાર કરનારી પ્રજા કે વર્ગનો સ્વાર્થ ગહેલો હોય છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહમાં મિ. ક્રેનલબ્રુક અને મિ. પોલાકનો સત્યાગ્રહ નિષ્કામ રહેવાય. તેમને તેમાં કશો જ સ્વાર્થ ન હતો, જ્યારે હજારો હિન્દીઓના સત્યાગ્રહમાં સ્વહિતની ભાવના સામેલ હતી. દાખલા તરીકે ગીગ્મીટમાં છૂટેલા હિન્દીઓ, તેમની સ્ત્રીઓ તેમજ તેમના ઉંમરે પહોંચેલા બાળકો ઉપર નાખવામાં આવેલો વાર્ષિક કર નાણુદ કરાવવાની તેમની એક નેમ હતી.

હતા પ્રજાકીય પાયા ઉપર સત્યાગ્રહ ચલાવવામાં સત્યાગ્રહીઓ સિદ્ધાન્તનો અમલ કરવાની રીતથી પૂરી રીતે વાકેજ હોય એટલું બસ છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની લડત દરમિયાન એથી ત્રણ હજાર મરદો અને થોડીક સ્ત્રીઓને લઈને હું જે 'મનાઇ કરેલા' મુલકની હદમાં પેડો અને પકડાયો તે મુલક લગભગ વેરાન હતો. અમારા કાજલામાં પકડાણો તેમજ જોરાવર કદાવર શરીર વાળા અનેક માણુઓ હતા. દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારે અમારી લડતની મોટામાં મોટી પ્રશંસા આપ્યેક જ બાબતને વિષે કરી હતી. તે જાણતી હતી કે અમારા કાજલાને હાથે કાદનો પણ વાકો વાળ થવાની બીક નહોતી. જેઓ મને પરહેજ કરવા આવ્યા તેમને.

અપરીમાં, ચોળા નાંખવા એ એ કાચલાને માટે રમતવાત હતી; પણ તેઓ જાણતા હતા કે એમ કરવું એ નામદારી હતી, એટલું જ નહિ પણ એમાં તેમની પોતાની પ્રતિભાનો બેંગ રહેલો હતો. તેઓ જાણતા હતા કે એમ કરવાથી હિન્દીઓની સ્વતંત્રતાની આખી લડત ઉપર પાણી ફરત અને દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી એકએક હિન્દીને બળજેરીથી દેશનિકાલ કરવામાં આવત.

પણ સત્યાગ્રહીઓ હલકા લોક નહોતા. તેઓ તાલીમ લીધેલા સિપાઇઓ હતા; અને હથિયાર વિનાના તેથી વધુ બળવાન હતા. મને તેમની વચ્ચેથી લઇ ગયા છતાં તેઓ ત્યાંથી નીખેરાયા નહિ કે પાછા પણ શ્યાં નહિ. તેઓ તો જ્યાં સુધી તેમનામાંના દરેક કળુને પકડવામાં અને કેદ કરવામાં ન આવ્યો ત્યાં સુધી કૂચ કર્યો જ ગયા. જાતીય સ્વતંત્રતાને માટે પ્રજાકીય પાયા પર લડત ચલાવવામાં આટલી તાલીમ અને અહિંસા દેખાડવાનો બીજો દાખલો મારી જાણ મુજબ ઇતિહાસમાં નથી. આવા જ સંયમ વગર અહિંસા પણ આમ વર્ગને હાથે સરળ સત્યાગ્રહ ચલાવી આશા રાખી શકાય નહિ.

કોઇ પણ પકડાય કે લાગલાં જ ગંગાવર સરધંગો, કે હડતાળો પાડી એવા જ પ્રદર્શનો કરીને સરકારને ધાક ખતાવવાના વિચારને આપણે તદ્દન કાઢી નાખવો જોઇએ. ઉઠકું આપણે પરહેજ કે ગિરફતારીને તો અસહકારીના જીવનની એક સાવ સામાન્ય અવસ્થા માનતા થઇ જવું જોઇએ. કાચુ જેમ ગણમાં ધૂમતો વીર મૃત્યુને દૂંદે છે તેમ આપણે પણ ગિરફતારી અને કેદની પછવાડે પડેલા છીએ. આપણે કેદથી ભાગીને નહિ પણ કેદને માગી લઇને જ સરકારને હરાવવા માગીએ છીએ, પછી તેમ કરતાં બંધે આપણે એકસામટા પકડવાની કે કેદ ચલાવી તૈયારી ખતાવી દેવી પડે.

આમ અત્યારે સત્યાગ્રહ એટલે એકં પણ હથિયાર વગરના પોલીસ સિપાઇને હાથે પણ આપણે એકલા યા સામટા આપણુશીથી પકડાઇ જવાની આપણી હિતચક્તિ... કલહખાતે, રેડી, જગમગ, અત્યંત નિર્દોષ ધેરંત્રા, ધેરંત્રા, જેલની જ ગરીબમુઠથી આપણે હજારોની સંખ્યામાં સરકારના એક જ માણસના હાથ નીચે સરકારની જેલોમાં આપ્યા જઇએ તેમાં જ આપણી છત રહેલી છે. જો દુનિયાનાં ધેરંત્રાઓને આપણુશીથી પોતાની ગરદન આપતાં આવડી હોત તો અત્યાર સુધીમાં કેદકાડાનાંય કસાઇની છરીથી હમેશને માટે ઉગરી ગયાં હોત. કથા દોપ વગર પકડાવામાં અને જઇજઇને સરકારની જેલોમાં બેસવામાં જ આપણી છત રહેલી છે.

આપણે જેટલા નિર્ભય, જેટલા વધુ નિર્દોષ રહીને જેલ જઈશું અને જેલ ભોગવશું તેટલું આપણી લડતનું બળ વધશે અને તેટલો જ વિજય પણ પાશે આવશે.

અત્યારે તો એક જોગુએ સરકાર ખૂર્જાદલ છે અને બીજા જોગુએ આપણે પણ તેટલા જ ઠેકથી કરીએ છીએ. એ જેલના આપણા કરતાં સરકાર લાભ લે છે. જો એકવાર આપણું સ્વીકૃત્તો સરકારની જેલોને આજી, માથેરાન, મદાબદેશર જેવાં હવા ખાવાના ઠેકાણા માનતાં થઈ જાય તો આપણે આપણું બાદબહેનેને જેલમાં જતા જોઈ લગીરે ન હાજરીએ. દક્ષિણ આફ્રિકામાં તો સરકારની જેલોને આપણું બાદબહેને તરફથી ના. બાદબહેને બંધાવેલા 'જનીવાસા'નું ઉપનામ મળ્યું હતું!

આ રાજ્યના કાયદાઓનો મનથી ભંગ તો આપણે એટલા ઠાળથી કરી રહ્યા છીએ તેમજ અનેક જાગૃત્ત્ય દ્વારા તેના પંજમાંથી છૂટી જવાના પ્રયત્નો પણ એટલા ઠાળથી કરતા આવ્યા છીએ કે સત્યાગ્રહ શરૂ કરીને એકાએક આવા કાયદાના સવિનય છોડીને જાનદાન ભંગ માટે લાયક થતાં આપણને વાર લાગે જ. કોઈ પણ પ્રકારની ચોરી છૂપાવતો અભાવ અને અહિંસાપ્રત્યે પાલન એ બે કાયદાના સવિનય ભંગની મુખ્ય શરતો છે.

સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહ એ શાન્તિમય બળવાની એટલે કે રાજ્યના પ્રત્યેક કાયદાને માનવાનો ધનકાર કરવાની સ્થિતિ છે. સચર બળવાના કરતાં આવો બળવો અલખત વધારે ભયભર્યો છે, કારણ જો તેમાં હિંસા સત્યાગ્રહીઓ દ્વારા દેખાઈ જાય તો તેમાં બળવો કોઈ કોઈએ માથી પાર નીકળનારા હોય તો તેમાં બળવો કોઈ કોઈ દ્વારા શકાય નહિ. આવો સત્યાગ્રહ નિર્દોષપણે દુઃખ સહન કરવામાં રહેલા સર્વોપરી સામર્થ્ય ઉપરની માણસની અટલ શ્રદ્ધાના પાયા પર ખડો ચલેલો હોય છે. કદી જ મડબદ્ધ ક્યાં વગર જેલમાં ચાલ્યો જઈને સત્યાગ્રહી શાન્તિનું વાંતાવરણ જાળવવાને વિશે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે. સાચો જવાબ ન મળતો જોઈ કુકર્મી પણ અન્તે કુકર્મી થઈ જાય છે. પોતાના હાથમાંના શિકાર ખિલકુલ જ સાચી લડાઈમાં હિંસા નથી—કશું જ સાંભળે બળ વાપરતો નથી એ જોઈ, જાલીમને પણ જુલમમાંથી બચાવે રસ જતો રહે છે.

માટે જો આવા વિશાળ પાયા ઉપર સત્યાગ્રહનો આપણે આરંભ કરવા માગતા હોઈએ તો તેવી લડતની સફળતા માટેની શરતોનો જોખમાં જોઈ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ તો પૂરેપૂરો વિચાર કરી જ લેવો પડે. સૌથી જલદમાં જલદ

હવાખોમાં જોખમ પણ હમેશાં સૌથી વધુ રહેલાં હોય છે અને તે વાપરવામાં પણ અત્યંત કાળજી અને ચતુરાઈ રાખવાની હોય છે. મારી તો દૃઢ માન્યતા છે કે જો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર આપણે પૂરેપૂરો સરળ કરી બતાવી રાખીએ તો આપણે એવડા વિશાળ પાયો ઉપર સત્યાગ્રહ આરંભવાને શક્તિમાન થઈ રહીશું કે જે સત્યાગ્રહને કોઈ પણ સરકાર રોકી શકે નહિ. તેથી જોયો આજે પ્રભાતીય પાયાં ઉપર સત્યાગ્રહનો આરંભ કરવાને અધીરા થયા છે તેમને ધીરજ ધરવા અને દાઢ તુરત નિશ્ચયપૂર્વક સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ ઉપર જ પોતાની બધી શક્તિઓને એકાગ્ર કરવા હું વીનવું છું.

† ચોપાટી પરનું બાપણ*

લોકમાન્યના નામમાં રહેલા બુદ્ધિએ ગઈ કાલે રોડ સોબાનીતા મેદાનમાં બે લાખ માણસની મેદનીને આકર્ષી હતી. મારે માટે તો એ દૃશ્ય કદાચ કસરાવે એવું હતું. આ રમ્ય મુંબઈ નગરીએ ગઈ કાલે જે અગ્નિ પ્રગટાવ્યા તે પારસીઓના આતરાબહેરામની પેઠે જ નિરંતર અખંડપણે બળનો રહેલા જોઈએ અને તેમાં આપણો બધો મેલ ભસ્મ થવો જોઈએ. કાલે આપણે પરદેશી કાપડ બાળી? આપણો મોઢામાં મોટો બાલ મેલ બાળ્યો. આ પવિત્ર કૃત્યને આપણે ભવિષ્યમાં કદી પણ પરદેશી કપડાનો સ્પર્શ ન કરવાની આપણી પ્રવિજ્ઞાની નિશાનીરૂપ ગણીએ. હિન્દુ, મુસલમાન, રાષ્ટ્રીય, પારસી, ખ્રિસ્તી, સહુદી હરકોઈ ધર્મ પાળનારી એકેએક કોમ, જેણે હિન્દુસ્તાનને પોતાનું પવન કહ્યું છે તે દરેકને સાર પરદેશી કાપડની અસ્પૃશ્યતા એ ધર્મ છે. એને જ આપણે હિન્દુસ્તાનના દરેક ધર્મનું એક આવસ્યક કુદરતી અંગ કરી મુકીએ. પ્રત્યેક ધર્મનિષ્ઠ હિન્દુને સાર અન્તઃસત્ત્વની અસ્પૃશ્યતા એ જોડલી પાપરૂપ છે તેટલી જ વિદેશી કાપડની અસ્પૃશ્યતા દરેક હિન્દીને સાર પુણ્યરૂપ ઢોલી જોડાયે. આ દૃષ્ટિએ ગઈ કાલે આપણે જે સજ્જ કર્યા તે અઘોરિક તો એમા સંદેહ નથી. લોકમાન્યની પુણ્યતિથિને આમ દળવાને મુંબઈએ પોતાની જાતને ખરેખર દીપાવી છે.

લોકમાન્યના જીવનને યાદ કરીને તેમના મહાન આપભોજ, તેમની અડમ હિમ્મત, તેમની નિર્ભયતા અને તેમની બળ્ય સાદાઈને આપણે અંતરમાં ભરીએ દેશસેવાને તેમણે ધર્મની પાથરીએ ચડાવી. એ ધર્મને માથે ચડાવી એમના સ્વરાજના સ્વપ્નાને સાચું કરી બતાવવા આપણે આપણાં જીવન સમર્પણ કરીએ. સ્વરાજસ્થાપનાથી એણે બીજું કોઈ પણ સમારક એમના પુણ્યસ્મરણને માટે યોગ્ય ન જ ગણાવ.

* તા. ૧લી ઓગસ્ટને ૧૯૧૨ મુંબઈમાં ચોપાટી ઉપર લોકમાન્યની ૬૬મી જન્મજયંતિની ઉજવણી કરી તેમની પુણ્યતિથિ ઉજવવા મળેલી ત્રણ ચાર લાખની મેદનીમાં આ કાપણ વહેંચાયું હતું.

અને જેમ મેં કાલે કહ્યું તેમ સાચા 'સ્વદેશીધર્મ' અંગીકાર કર્યા સિવાય દિન-દુસ્તાનનો તરલોપાય નથી. તેથી જ કાલે આપણે જે અગ્નિ પ્રગટાવ્યો તે જ સાચો અને આવશ્યક બલિદાનનો અગ્નિ હતો.

અને જે બાહ્ય સૃષ્ટિને વિષે સાચું છે તે જ આંતર સૃષ્ટિને વિષે પણ તેટલું જ સાચું છે. મારે મન તો ગઈ કાલનો બાહ્ય અગ્નિ આપણાં હૃદય તેમજ બુદ્ધિની બધી જ દુર્બળતાઓને ભસ્મ કરનારા આંતર અગ્નિનો સૂચક હતો. એ અગ્નિમાં શુદ્ધ યજ્ઞને નીહોળી આપણી બુદ્ધિને સ્વદેશીમાં રહેલો સાચો આર્થિક ઉદ્ધાર દેખાયા વગર રહેશે નહિ. અને એવી વિશુદ્ધિ પામેલાં આપણાં અન્તઃકરણથી પરદેશી કાપડની મોહિની સામે આપણે દૃઢ બનવું નેહયે. દિન-ઉદ્ધાર પરદેશી કાપડના ચાહે તે ફાયદા હોય પણ દિન-દુર્ન તેમાં કલ્યાણ છે જ નહિ.

આમ ગઈ કાલે આપણે પ્રગટાવ્યો તે અગ્નિ ને સાચા બલિદાનનો હોય, લોકમાન્યના પુણ્યસ્મરણને ઠાવવા આજે આપણે અઢી બેળા થયા છીએ તે આપણી પૂનર્ભક્તિ ને સાચી હોય તો આપણે આપણી જાતને કે પ્રાણને ઉત્તરતાં ખૂબ સાવચેત રહીએ ખાદી કપડાંભરે પ્રતિષ્ઠિત વર્ગનો પોશાક થતી બચે છે; અને શુભ પ્રસંગો ઉપર પણ હવે પછી વિદેશી મહમ્મદ કે દેશમ નહિ પણ પવિત્ર ખાદી જ આપણાં રાજગાર બને એવો આપણે ઉદ્ધોગ કરીએ. એ પવિત્ર ખાદી જ આપણા એકેએક શુભ અને પવિત્ર પ્રસંગનો પોશાક હોય, કારણ એ ગરીબોના હાથને ધધી કાદી લઈ તેને બળતેરીથી બેઠાર બનાવીને કે બૂંબે મારીને વણેલી નહિ પણ શુ'પકાતા ઉદ્ધોગોને સ્થાપન કરી ગરીબમાં ગરીબ મનુરના ધરમાં પણ રસ મુકનારી બરકત અને રિઝિની સૂચક છે.

અને ગઈ કાલના યજ્ઞનો તેમજ આજથી બરાબર એક વર્ષ ઉપર જે જગાએ આપણા પુણ્યલોક લોકમાન્યના દેહને આપણે અગ્નિદેવને અર્પણ કર્યો તે જ સ્થાન ઉપર મળેલા આ મહાન દૃશ્યનો જો એ જ અર્થ હોય તો જેમ કરેલા કારાવમાથી પાછું હકવાની વાત આપણા મ્હોંમાં કદી હોય જ નહિ, તેમ મનને મનાવવાની કે ખોટા ડોળદેખાવની પણ વાત હોય નહિ પરદેશી કાપડનો ત્યાગ આપણે હમેશાને માટે કરી દેવો નેહયે. જેમ જોખખામાં જોખખું દૂધ પણ તેમાં ઝેરનો ભેગ થવાની તદ્દન નિરુપયોગી બની જેમ કેવળ નાખી દેવાને જ યોગ્ય થઈ પડે છે તે જ સુખ્ય આપણી પાસેનાં વિદેશી કપડાં પણ આપણે માટે તેટલાં જ નકામાં છે એ આપણને ઠસી જવું નેહયે. અને જો પરદેશી કપડાં આપણને કોઈ પણ દિવસને માટે નકામા જ છે તો પછી તેને નાહક દ્રવ્ય કે આવમારીઓમાં ભરી મુકવાં એ પણ નકામો બોલો નથી શું ? યુરોપમાં શું એકાદ વસ્ત્ર ગમે તેટલી કિંમતી હોય તોપણ એક વખત તે દેશનમાંથી નીકળી અહિં એટલે તેને રદ કરવાનો રિવાજ નથી ? આ ચેતવણી હું અત્યારે આરંભથી જ એટલા માટે આપી રહ્યો છું કે ધણાઓએ 'આગળ ઉપર કોઈ દિવસ વાપરીશું'

એ વિચારે પોતાનાં પશુનાં કપડાં સંધરી રાખ્યાં છે અને માત્ર થોડાંક જાતજ્યાં છે। પરદેશી કાપડોને ત્યાગ એ કંઈ પૈસા કે ધરણું આપવાના જેવો નથી કે જેમાં કુલ સંધરામાંથી માત્ર અમુક જ ભાગ આપી દીધે ચાલી શકે. પરદેશી કાપડોને ત્યાગ એ તો ધરને કચરો કાઢવા સમાન છે. અને સુધડ જીવિણી જેમ ધરને ખૂણાખાંચે સિલકે વાળીઝાળીને કચાંચ ચપટી રજ પશુ ન રહેવા કંઈ ધરને આશ્વસ્ય જેવું રાખે તેમ આ પરદેશી કાપડપી કચરાથી પણ આપણે આપણાં ધર ઝાડીઝપટીને સાફ કરી દેવાં જોઈએ. જો આપણી બનરામાં પરદેશી કાપડને આપણે કેવળ અપવાદરૂપ જ કરી મુકવું હોય તો આપણા શોખમાં કાન્તિ કરી નાંખી આ બલકાદાર પરદેશી માલની મોદિનીમાંથી આપણે ઉગરી જ નહું જોઈએ. ખીલ્ખીની નકલ કરવા પ્રાણ આપણે ગાંડા ન બનવું જોઈએ જો ગાંડા થઈશું તો પરદેશી બનાવટની નકલી ખાદીઓથી આપણે ઘેરાઈ પડીશું આ બધાથી બચવા આ કાન્તિનો કાળ વીતતા સુધી નહીં વગરવોયેલી ખાદી જ આપણે માટે ઉત્તમ વસ્તુ છે.

હું સ્વદેશી ઉપર આટલો ભાર મુકું છું, કામ્બુ એમાં જ હું આપણી શક્તિઓને પૂરેપૂરી ખીલવવાની અને આપણાં આબાસવૃદ્ધ લાભો સ્ત્રીપુરુષોની પરીક્ષાની તક જોઈ શકી છું. જો હિન્દુસ્તાન એકદિલ બનીને આ બાબતમાં ઉદ્યમ કરે તો જ આ પ્રવૃત્તિ પાર ઉતરે એમ છે. અને સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિને વિષે હિન્દુસ્તાન એટલું કરી વળશે તે દિવસે સ્વરાજની ચાવી અને હાથ લાગી ગઈ હશે; તે દિવસે નારાની તેમજ ઉત્પત્તિની બનેલી કળા યાત્રીય ધમે એણે હાથ કરી લીધી હશે.

હવે એક જ વાત કહીને હું પૂર કરીશ. જે સ્થળે આપણે ગઈ કાલે આપણા પાપનો અંશ બાળ્યો તે સ્થાન આપણે માટે પવિત્ર બન્યું છે. રોક સોબાનીએ સ્વરાજ કાળમાં બારે રકમ ભરી છે. સિવાય હાલને તેમણે પોતાનો પુત્ર આપ્યો છે. આટલી સખાવત સાથે જ એમની જે જગા પર આપણે ગઈ કાલેનો પવિત્ર વિધિ ઉજવ્યો તેટલી જગા પણ એ પવિત્ર કાર્યનું સ્મારક ઉભું કરવાને સારૂ એઓ દેરાને આપી દેશે એવી હું આશા રાખું છું. તે જ પ્રમાણે આજે જ્યાં આપણે ભેળા થયા છીએ અને જ્યાં આપણે એક વર્ષ પર લોકમાન્યના દેહાવશેવને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો તે આ જગા પણ આપણે આપણા રાષ્ટ્રીય સ્મારકને સારૂ ભેળવવી જોઈએ આ જ સ્થળે તેમની ભરતમાંથી અસહકારનો જન્મ થયો ઓગસ્ટની ૧લી તારીખે જ અસહકારનો આરંભ થયો.

અને ગઈ કાલે બાર્ડ ઉમર સોબાનીની જમીન ઉપર જ પ્રભુએ તો મારે મન જે સ્વરાજની છેલ્લી મજલસ છે તે કાર્યની શરૂઆત કરી છે અને હું ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે આવવી ૩૦મી સપ્ટેમ્બરને દિવસે હિન્દુ મોણું ન નીવડે.

છેલ્લે સ્વયંસેવકોને વિષે એક શબ્દ કહી લઉં. આપણી ઉપર એવું તહોમત મુકવામાં આવે છે કે આપણામાં ચેતના કરવાની કે તે પાર ઉતારવાની શક્તિ નથી. ગઈ કાલેનો ભેળાવડો આ તહોમતનો જવાબ છે. પોલીસની કરી જ મદદ નહોતી માગવામાં

આવી, છતાં બધું નિર્વિધે પાર પડ્યું. કપડાં હથરાવવાથી માંડીને બાળવા સુધીનું બધું જ દાયકું સ્વયંસેવકોને દાયકું હતું. તેઓને તેમજ બીજાં જેઓ આ મહાકાવ્યમાં રોકાયા હતા તેમને ધન્યવાદ થઈ છે. આવી ધૈર્યની, શાન્તિની, દૈરતાની ને બંદોબસ્ત શખવાની શક્તિ મેળવીને જ આપણે સ્વતંત્રતા મેળવવાની ચારા શુભીષે છીએ.

મારી નોંધ

મુંબઈએ હૃદ વાળી

તિલક મહારાજની પૂજા મુંબઈએ બહી હતી. તા. ૩૨ મી જુલાઈ ને રવિવારે શેઠ દાદા યુમુક સોબાનીની જમીન પર ગણ હતી લગભગ બે લાખ માણસોએ પોતાનો મેલ બાળ્યો. બાળવાની યોગ્યતાને વિષે જેમના મનમાં શંકા હતી કેવા અસંખ્ય માણસોની શંકા ઉઠી ગઈ લગભગ દોઢ લાખ જણ સંઘમાં ઝોળી બળી. જ્યારે યજ્ઞ સાર થયો ત્યારે જેઓ હજુ ઠાણી પરદેશી ટાપીએ પહેરીને આવ્યા હતા તેઓ સરમાયા અને ટાપીએનો વરસાદ વરસ્યો.

તે દિવસનો લોકોનો ઉત્સાહ વર્ણવ્યો નથી. કેમ જાણે આખું મુંબઈ એ મેદાનમાં જ સમાયું ન હોય તેમ ઘોળા ખાદીની ટાપીએ અને ખાદીનાં કાપડાંથી રોકાઈ રહેલાં સ્ત્રીપુરુષોથી મેદાન હથરાઈ ગયું. તે દિવસે પ્રજાદેવો અગ્નિ હિન્દુસ્તાનના હૃદયમાં આજે સજગી રહેલા અગ્નિની નિશાનીરૂપ હતા. અને જ્યાં લગી એક તરુ પછુ પરદેશી કપડું આપણા ઘરમાં રહેલું છે ત્યાં લગી એ અગ્નિ પૂરો શાન્ત ન થાય અને હૃદયે અડવાડિયે એકલા એ પવિત્ર મેદાનમાં જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનમાં ત્રામેત્રામ અને રસ્તે રસ્તે એ અગ્નિ પ્રજાદેવો અને તેમાં આપણો પરદેશી કાપડાંથી મેલ બળો એમ હું ધમકું છું. આ પ્રમાણે ત્યાજ કરી પવિત્ર થયેલાં મુંબઈનાં સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકોએ પવિત્ર ખાદી પહેરીને જે જગ્યાએ તિલક મહારાજના દેહને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો તે જગ્યાએ શોપાદીના મેદાનમાં તે પવિત્ર આત્માની પૂજા કરી તેને માન આપ્યું. ચક્રવર્તિની સંવત્સરીએ પણ આટલા માણસો આટલી પવિત્રતાથી કદી નહિ બેળાં થયા હોય.

મુંબઈએ બીજા માસમાં હિન્દુસ્તાનની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થાય તેટલા સારા ભારે સખાવત કરીને પોતાની મનોહરતા સિદ્ધ કરી, અને આ બીજા એક મહિનામાં બીજા પગલાનો સચોટ પાથ નાંખીને મુંબઈ વધારે મનોહર બન્યું છે.

પછુ હજુ બહુ કરવાનું બાકી રહ્યું છે. પરદેશી કાપડાં રૂપી કમરો મુંબઈએ બધાં નથી કાઢયો. આપનારાઓએ અને આપનારી બહેનોએ પોતાના દિલને ચારીને પરદેશી કાપડાં આપ્યું છે. જ્યાં સુધી બધો મેલ કાઢી નાખવામાં નથી આવ્યો ત્યાં સુધી પૂરી

હૃદિ યથ નથી, અને જેમ થોડા રહેલો મેલ પણ જેની હવાને પેદા કરી રાકે છે તેમ થોડું રહેલું પરદેશી કાપડ બારે તુકસાન પહોંચાડી રાકે છે. તેથી મારી હમેદ છે કે મુંબઈમાં શું કે બીજી જગ્યાઓએ શું. કુલ પરદેશી કાપડરૂપી મેલ વાળીચાળીને કાઢી નાંખવામાં આવશે. આપણાં ધરોમાંથી જ્યાં સુધી આ સાવ સાફ નથી થઈ ગયું ત્યાં સુધી પરદેશી કાપડરૂપી મરજી પાછી ફેલાવાને ભય રહેવાનો જ. જો આપણે સ્વરાજ મેળવવું જ હોય તો પરદેશી કાપડ આપણને હમેશાને સાર કેવળ અસહ્ય થઈ પડવું જોઈએ, અને તે એ કાપડને ઈરાદાપૂર્વક બાળી નાંખવાથી જ ઉત્પત્તિ થઈ શકે તેમ છે.

છત કે હાર ?

ધણા સમય પહેલાં એક લખનારે પૂછ્યું હતું કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જેવી છત મેળવી તેવી છત-તો અહીંની નહિ હોય ? આ પ્રશ્નમાં મિં જેટલી ઠઠવારા તેહલું જ અજાન જોવું છે. દક્ષિણ આફ્રિકાનો પ્રશ્ન શો હતો એ આ લખનારને ખબર જ ન હતી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આજે હજી દુઃખ છે એમ લખનારનું કહેવું હતું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમુક કાયદાની સામે લડત હતી. તે તો સંપૂર્ણતાએ છત્યા. એસિયાટિક કાયદો રદ કરાવેલો, ઇમિગ્રેશન કાયદાનાંથી રજીસ્ટ્રેશન કાઢેલો, હિન્દુ તથા મુસલમાન વિવાદનો સ્વીકાર કરાવેલો ને ત્રણ પાઉન્ડનો કર નાબૂદ કરાવેલો—એ મામલોએ એક પછી એક થયેલી ને તે બધી ત્યાંની સરકારને કબૂલ કરવી પડી.

આને હું પૂરી છત માનું છું. પણ મોટામાં મોટી છત તો એ થઈ કે સત્યાગ્રહથી જ હિન્દી પ્રજા દક્ષિણ આફ્રિકામાં પોતાનો પત્ર રાખી રાખી. તેથી જ બીજાં સંસ્થાનોમાં હિન્દીઓ ઉપાનો દુમથો કંઈક ધીમે પડ્યો. તેથી જ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓ આખી દુનિયામાં પંકાયો. એસિયાટિક કાયદો એ હિન્દીઓનો સહંતર નાશ કરવાનું પ્રથમ પગથીઈ હતું તે મુકાતા જ ઉખેરી રાકાયું તેવું જ આપણી અહીંની લડતને વિશે સમજવું જોઈએ. ખિલાફતની મામલો સ્વીકારાય તો તેથી કંઈ કોઈ દિવસ હવે પછી ખિલાફત ઉપર ભય નહિ આવે એમ નહિ ધાય. સ્વરાજ મળ્યા પછી તે પાછું આપણે કોઈ દિવસ નહિ જ જોઈએ એમ નહિ ધાય. જે ઉધિયારથી જે વસ્તુ મેળવાય તે વસ્તુ તે ઉધિયારની દરેલી હોય ત્યાં લગી જ રાખી રાકાય. આત્મજળથી મેળવેલી વસ્તુ તે બધા હાથ થતાં આપણે જરૂર ખેલાના. સંયમથી મેળવેલું આરોગ્ય નિંધેભોના ભંજ કરી અને તે ખાવા-પીવાથી શરીરમાં ખેાઈ નાંખીએ. સત્યાગ્રહ અને તેની સાખા અસહકાર એવાં સચો છે કે તેના ઉપયોગ વિશે હારને સ્થાન જ નથી. મરજીત સુધી લડ્યા કરે છે તેને હાર કેવી ? છત્તા માણસને 'દારો' કહેવાઈવામાં હાર છે. રણમાં ખેડેલા યોદ્ધાને હારેલા કોણ કહે ? જે સત્યાગ્રહી પોતાના આગ્રહને છોડતો જ નથી તેને હરાવનાર આ જમતમાં કોઈ છે જ નહિ. આત્મા એ જ આત્માનો રાતુ છે ને મિત્ર પણ છે.

કર્ણચીમાં શાન્તિભંગ

કર્ણચીમાં સ્વામી કૃષ્ણાનન્દને પકડયા અને તેમને જેલ આપી. સ્વામી કૃષ્ણાનન્દને લોકપ્રિય હતા. તેમણે દારૂનિષેધને સાર સરસ કામ કર્યું હતું. તેમની ઉપરનો આરોપ નહોતો હતો એમ મને જણાવવામાં આવ્યું છે. આ બધું લોકોને દુઃખનું અને રાષ્ટ્રનું દારૂ હતું તેમાં શક નથી; પણ અસહકારે આપણને આપણા રાષ્ટ્રનો સારો ઉપયોગ કરવા શીખવ્યું છે. જો લોકોને સ્વામી કૃષ્ણાનન્દ ઉપર ખરો પ્રેમ હોય તો તેઓ કદાચ દારૂની દુકાનીની શાન્તિભંગ ચોરી કરે, પરદેશી કપડાં બાળી દે, ફેરીયા ચલાવે, સાબે ચલાવે ને ખાદી વસ્ત્ર કરે. આમ કરી સ્વરાજ ગેળગે ને સ્વામીને છાંડવે અથવા સ્વામીને જેલમાં કામ કરતાં જલમહેલમાં બિરાજે. આમ કરવાને બદલે કેટલાક લોકોએ તોફાન કર્યું ને આજેના જતા અંગ્રેજો ઉપર પથરા ફેંક્યા. તેથી કંઈ સ્વામી ન છૂટ્યા ને સ્વરાજ કંઈક ઉટે ગયું. સ્વરાજ તો આજે જ મળતું નેહાયે, પણ નથી મળતું કેમ આપણે શુરસો ફાટી નથી શકતા. સ્વરાજ મળવાની મોટામાં મોટી શરતનો આપણે ભંગ કરીયે ને સ્વરાજની આજ્ઞા રાખીયે એ કેમ બને? કર્ણચીના મહાસત્તાના તેમજ બિલાડતના કામદારોને મારી બતામણ છે કે તેઓ શુન્દેગારોને શોધી કાઢી તેમને સમજાવશે ને તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવશે. આવા શાન્તિભંગને લીધે કાયદાનો સ્થિતિ ભંગ કરવાનું પણ ઉદ્ધેય નથી. કાં તો આપણે મારફતે રાજવાની સમિતિ ધરાવીયે અથવા સરકાર ધરાવે જ્યાં સુધી મારફતે રાજવાને સાર આપણે સરકાર ઉપર આધાર રાખવો પડે છે ત્યાં લઈ આપણે શાન્તિ વગર સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા પણ નહિ કરીએ છીએ. અણધાર માણસે પણ સમજાવ્યું નેહાયે ને આમલોકોમાં સ્વતંત્રતાની તીવ્ર લાગણી પેદા ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ અસાધ્ય છે.

હિન્દુમુસલમાન

આત્મસુખાના વાળીઆ ને મુસલમાનો નજીવી બાબતમાં લડી પડયા. ત્યાં એક નેત્રી મુસલમાન બાઈનું મકાન હિન્દુના મંદિર પાસે છે. તે બાઈ બિચારી શાન્તપણે પોતાના ઘરમાં રહેતી હતી. તેની જમીન ઉપર ધીમે ધીમે મંદિરના ટૂંકી વાણીઆઓએ દબાવ કર્યું. બાઈ બિચારી કંઈક અકળાઈ. તેણે કંઈક કર્યું હતું. તે પરથી વાણીઆ રાષ્ટ્રે લશ્કારા. બાઈને જાણાથી અપમાન કર્યું. બાઈએ ત્યાંના રહેવાસી મુસલમાનો પાસે ફરીઆદ કરી મુસલમાનો ખીજયા. તેઓએ વાણીઆઓને વીણીવીણીને માર્યા. રા અબ્બાસ તૈયબજીને ખબર પડી. તેમણે રા મોદનલાલ પંડ્યાને શાન્તિ કરવા મોકલ્યા. અને પહેલે તેમણે સાંભળ્યું અને કહ્યું પછી. જ્યારે વાણીઆઓ ઉપર મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો ત્યારે તેમનામાં પોતાનો બચાવ કરવા નેહલી સહિત ન હતી તેથી તેઓ ઘરમાં બસાઈ ગયા હતા. આ વર્ણન મેં જેલ સાંભળ્યું તેવું આપ્યું છે. પણ આવી જ રીતે બે કેમો વચ્ચે વેર થયા છે. કે વર્ધા છે. ગેરી બાઈને પગવવામાં, તેની જમીન ઉપર દબાવ કરવામાં વાણીઆઓને

શુંહો દતો બાધએ કાંઈ ભૂવ કરી હોય તોપણ તેની બરહાસ કરવાની વાણીઆઓની
 દરજ હતી. પણ તેઓએ તો કીડી ઉપર ઠંટકે ચડાવ્યું. મુસલમાનોનો દોષ હું સમજી ચકું
 છું. પણ તેઓએ ગંભીર ભૂવ કરી. જે વાણીઆઓએ શુંહો ક્યો દતો તેમને તેમણે શોધવા
 હતા અને તેમની સામે પંચ પારો ફરીઆદ કરવી હતી. પંચ ન હોય તો પડોરાની
 મહાસભા કે ખિલાફત કમિટીની આગળ જવું જોઈતું હતું ને દાદ મેળવવી જોઈતી હતી.
 તેમ ન કરતાં તેઓએ કુલ વાણીઆઓને સભા કરવાનો અન્યાય મહદ્દુર્યો ને જે દોષ
 વાણીઆઓએ ખાઈ પ્રત્યે ક્યો દતો તે જ દોષ મુસલમાનોએ પોતે ક્યો. સારે નસીએ
 રા. પંડ્યા પડોરાના ને કદબો સમાવ્યો. આમાં મને શુંહોગારોએ નબળાને ફળાવવાની
 નીતિ પસંદ કરી. આમ જ્યાં સુધી એક પણ પક્ષ કરે ત્યાં સુધી કલ્યાણનાં મૂળ
 બળવાના નથી. સ્વરાજનો મોટામાં મોટો અર્થ એ છે કે નબળાનું રક્ષણ કરવું અને
 બળિયાથી ન ડરવું. વાણીઆઓએ ભૂલ જીતવ કરવી જોઈતી હતી અને છતાં મોર પડત
 તો મોરની બરહાસ કરવી જોઈતી હતી. ધરમાં પેસી જઈને તો તેઓ બીકણ અને
 સ્વરાજ સાથે નાતાયક ક્યો. કોઈ વેળા આપણે માર ખાવા પડશે એમાં શક નથી. દરેક
 બચને સમયે ધરમા સરાઈ જવું એ કંઈ સ્વરાજ ચલાવવાનું લક્ષણ નથી. શાન્તિમય
 અસહકાર જીજીલું છે. શાન્તિથી મુસલમાન બાધોને સમજાવવાની નીતિ તેઓએ
 ખારણ કરવી જોઈતી હતી શાન્તિ એટલે નામદાઈ નથી, શાન્તિ એટલે નિર્મય યથ માર
 પડે તે પણ સામે થયો વિના સહન કરવાની શક્તિ. શાન્તિમા જે બળ છે તે તલવારમાં
 નથી જ એ સત્ય દરેક માણસ વિચાર કરી જોતાં સમજી શકે એમ છે.

ભોળો ભગત મોચી હતા ?

માસ્તર ભોળજી તેમજ બીજા એક ગૃહસ્થ મને લખી જણાવે છે કે ભોળો ભગત
 લેકવા કણબી હોવા જોઈએ. એક ભાઈ ખાતરીપૂર્વક જણાવે છે કે તેઓ કણબી જ હતા.
 મારી માન્યતાને સાર મારી પાસે બચપણના અભ્યાસ સિવાય ને એક વેળા તેમના એક
 સગાને કોઈ મારી પાસે લાવેલ તે સિવાય કંઈ જ પ્રમાણ નથી. તેમના જે સગા આવેલા
 તેમને મેં પૂછ્યું પણ ખરું કે 'તમે મોચીનો ધંધો કાયમ રાખ્યો છો ?' તેમણે મને ના
 પાડેલી એવો ખ્યાલ છે. પણ ભોળો ભગત મોચી ન હતા એમ તેમણે નહિ કહેલું. મારી
 ભૂલ હોય તો મને વાંચનાર ક્ષમા કરશે. ભોળ ભગતનો આત્મા તો તેમનામાં મોચીપણના
 આદેશપણથી નહિ જ ફાગાય એવી મારી ખાતરી છે. મારા લખાણનો આશય ભૂલ છતાં
 કાયમ રહે છે.

મરણુભય

સ્વરાજની ધણી વ્યાખ્યાઓ હું એકી કરી રહો છું તેમાં એક એ પ્રશ્ન આવે છે કે સ્વરાજ એટલે મરણુભયનો ત્યાગ. જે પ્રજા મરણુનાં ભયથી અદગ્રાસ તેનાથી સ્વરાજ ન મેળવી શકાય, ન રાખી શકાય. અંગ્રેજો મરણુને ખીસામાં રાખીને ફરે છે, આરબો પહાણો મરણુને સામાન્ય વ્યાધિની જેમ ગણે છે; સગાં મરણુ થાય ત્યારે રોતા દુઃખતા નથી. બોઅર સ્ત્રીઓ મરણુભયને ભણતી જ ન હતી. બોઅર લડાઈ વેળાએ હજારો જુવાન બોઅર સ્ત્રીઓ વિધવા થઈ. તેની તેમણે દરકાર ન કરી. બલે મારો ધણી કે પુત્ર મૃત્યુ પશુ મારા દેશની આબર તો રહી, અને જો દેશ ગુલામ બને તો ધણીનું શું કંઈ હશે? ગુલામ છાકરાતે ઉછેરવા કરતાં તેના શબને દાટવું ને તેના આત્માનું સ્મરણ કરવું એ જ બસ છે. આમ પોતાના મનને સંતોષીને અસંખ્ય બોઅર ઓરતોએ ધીરજ રાખી પોતાના વ્હાલાને જતાં દેખ્યાં.

આ બધા મારે છે ને મરે છે પણ જેઓ મારતા નથી ને મરે છે તેમનું શું? તેવાને નો જગત પૂજે છે. તેવાથી દેશ આઘાત થાય છે. અંગ્રેજ અને જર્મન બંને ઝૂઝ્યા; બંનેએ માર-માર્યાને માર ખાધા. પરિણામ એ આવ્યું છે કે વેર વધ્યાં છે, અશાન્તિ વધી છે ને અત્યારે દૂરેપની સ્થિતિ દયામણી થઈ પડી છે, પાખંડ વધ્યો છે ને એકબીજાને હંતરવાની પેરવી થઈ રહી છે. પણ જે મરણુભયને આપણે છોડવા મથી રહ્યા છીએ એ તો શુદ્ધ યજ્ઞ છે અને તેથી આપણે થોડા જ સમયમાં મોટી જીત મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ.

જ્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે ત્યારે આપણામાંના ધણાએ મરણુભય છોડ્યો જ હશે, અથવા તો સ્વરાજ નહિ મળ્યું હોય. હજુ તો જુવાન છોટરાઓ જ ધણેભાગે મર્યા છે. અલીગઢમાં જેઓ મર્યા તે બધા એકવીસ વર્ષની અંદગના હતા. તેઓને કોઈ જાણતું ન હતું. જે સરકારને હજુ ગોળીમાર કરવા ન હોય તો હું જરૂર પડેલી પંકિતના કેષ માણસના ભોગની આશા રાખી બેઠો જ છું.

બાળક, જુવાન કે પુરૂષ મરે તેથી આપણે શાને ભયભીત થઈએ? એક કણ એની નથી કે જ્યારે જગતમાં કયાંયે જન્મ અને મરણુ થઈ રહ્યા નથી. જન્મથી

રાજ યવું ને મરણથી ડરવું એમાં ભારે મૂર્ખતા છે એમ આપણને લાગવું જ નોંધ્યે. નેએ આત્મવાદી છે—અને આપણામાંના ડાણ હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી આત્માના અસ્તિત્વને માનતો નથી ?—તે તો જાણે છે કે આત્મા મરતો નથી. એટલું જ નહિ પણ નેએ જાણે છે તેને મૂઆ છે તે બધા જાણે એક જ છે, તેના ગુણો એક છે; તો પછી જન્મતના ઉત્પત્તિ-લય દરેક જાણે થયાં જ કરે છે તેમાં આપણે ખુશી થવાનું શું ને દુઃખી થવાનું શું ? દેશ લગી આપણી ભાવના જન્ય ને દેશમાં જન્મ થાય તે બધા આપણે ત્યાં થયા માનીયે તો કેટલા જન્મ ઉજનીયે ? દેશમાં મરણ થાય તેને સાર રૂઢન કરીયે તો આપણી આખો બીની જ રહે. આમ વિચારી આપણે મરણબય છોડવો જ નોંધ્યે.

હિન્દુસ્તાનીમાં પ્રમાણમાં વધારે યાની, વધારે આત્મવાદી હોવાનો દાવો કરે છે છતાં મરણની આગળ આપણે જેટલા લાચાર બનીયે છીયે તેટલા બાએ જ બીજા બનતા હશે. ને જેટલા લાચાર હિન્દુ બને છે તેટલા લાચાર બીજા હિન્દુસ્તાની નથી બનતા એમ મને લાગે છે. એક જન્મ થાય તે ઉપર આપણે માધલ કરી મુકીયે છીયે ને એક મરણ થાય તો તે પાછળ શેકકળ કરી આખો વડોલ જગતીયે છીયે. ને આપણે સ્વરાજ લેવું હોય ને તે લઇને શોભાવવું હોય તો આપણે મરણનો ભય તદ્દન છોડવો જ નોંધશે.

અને ને મરણનો ભય છોડશે તેને જોતો ભય તો હોય જ યાને ? વાચનાર વિચારી જોશે તો તેને માવમ પડશે કે આપણને ને કંઈ દીવ સ્વરાજ લેતા થાય છે તેનું કાચુ કેવળ મરણ અને તેનાથી ઉતરતા દુઃખો સહન કરવાની શક્તિનો આપણામાં અભાવ એ જ છે.

જેમ વધારેમાં વધારે નિર્દોષ માણસો જાણીજોઈને મરણની ભેટ કરવા તૈનાર થશે તેમ બીજા બચી જવાના ને એમાંમાં એણું દુઃખ થવાનું. ખુશીથી સહન કરેલું દુઃખ દુઃખ મરી મુખ થાય છે. ને દુઃખથી બાજે છે તે રીઝાય છે ને દુઃખ આવ્યે અધમૂઓ થઈ જાય છે. ને આનન્દપૂર્વક દુઃખની ભેટ કરવા નીકળે છે તેને પ્રથમનું દુઃખના ખ્યાલથી જ નીજનું દુઃખ તો હોય જ યાનું ૧ ને તેનો આનન્દ કહારોદ્ધારની ગરજ સારે છે.

*આ વિષય ઉપર મારે આ વેળા લખવું પડ્યું છે કેમકે આપણે આ વર્ષમાં જ સ્વરાજ મેળવવું હોય તો મરણના વિચાર પણ કરી લેવા જોઈએ. પહેલેથી

મરણુભય

સ્વરાજની ધણી વ્યાખ્યાઓ હું એકી કરી રહ્યો છું તેમાં એક એ પણ આવે છે કે સ્વરાજ એટલે મરણુભયનો ત્યાગ. જે પ્રજા મરણુનાં ભયથી અકળાય તેનાથી સ્વરાજ ન મેળવી શકાય, ન રાખી શકાય. અંગ્રેજોને મરણુને ખીસામાં રાખીને ફરે છે, આરબો પહાણો મરણુને સામાન્ય વ્યાધિની જેમ ગણે છે; સગાનું મરણુ થાય ત્યારે રોતા કદળતા નથી. બોઅર સ્ત્રીઓ મરણુભયને ભણતી જ ન હતી. બોઅર લડાઇ વેળાએ હજારો જુવાન બોઅર સ્ત્રીઓ વિધવા થઇ. તેની તેમણે દરકાર ન કરી. ભલે મારો ધણી કે પુત્ર મૂઓ પણ મારા દેશની આખર તો રહી, અને જો દેશ બુલામ અને તો ધણીનું શું કંઈ હવું? શુભામ છોકરાને હુછેરવા કરતાં તેના શબને દાટવું ને તેના આત્માનું રમણુ કરવું એ જ બસ છે. આમ પોતાના મનને સતોષીને અસંખ્ય બોઅર ઓરતોએ ધીરજ રાખી પોતાનાં બહાલાને જતાં રહ્યાં.

આ બધા મારે છે ને મરે છે પણ જેઓ મારતા નથી ને મરે છે તેમનું શું? તેવાને તો જગત પૂજે છે. તેવાથી દેશ આખા થાય છે. અંગ્રેજ અને જર્મન બન્ને જૂઝ્યા; બન્નેએ માર.માર્યા ને માર ખાધા. પરિણામ એ આવ્યું છે કે વેર વધ્યાં છે, અશાન્તિ વધી છે ને અત્યારે દુરોપની રિયતિ દયામધી ઘર્ષ પડી છે, પાખંડ વધ્યો છે ને એકબીજાને હંતરવાની પેરવી થઇ રહી છે. પણ જે મરણુભયને આપણે છોડવા મથી રહ્યા છીએ એ તો શુદ્ધ યગ છે અને તેથી આપણે થોડા જ સમયમાં મોટી જીત મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ.

જ્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે ત્યારે આપણાંના ધણાએ મરણુભય છોડ્યો જ હશે, અથવા તો સ્વરાજ નહિ મળ્યું હોય. હવું તો જુવાન છોકરાઓ જ મરણુભયે મર્યા છે. અલીગઢમાં જેઓ મર્યા તે બધા એકવીસ વર્ષની અંદરના હતા. તેઓને કોઈ ભણતું ન હતું. જે સરકારને હજી ગોળીબાર કરવા જ હોય તો હું જરૂર પડેલી પંક્તિના કોઈ માણસના બેગની આસા રાખી બેઠો જ છું.

આજક, જુવાન કે બુદ્ધા મરે તેથી આપણે શાને ભયભીત થઈએ? એક ક્ષણ એવી નથી કે જ્યારે જગતમાં કયાંયે જન્મ અને મરણુ થઇ રહ્યા નથી. જન્મથી

રાશ્ત્ર યવું ને મરણથી ડરવું એમાં બારે મૂર્ખતા છે એમ આપણને લાગવું જ નોંધવું. જેઓ આત્મવાદી છે—અને આપણામાંના કોણ હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી આત્માના અસ્તિત્વને માનતો નથી ?—તે તો જાણે છે કે આત્મા મરતો નથી. એટલું જ નહિ પણ જેઓ જીવે છે તેને મૂઆ છે તે બધા જીવે એક જ છે, તેના ગુણો એક છે; તો પછી જન્મતનાં ઉત્પત્તિ-લય દરેક ક્ષણે થયાં જ કરે છે તેમાં આપણે ખુશી થવાનું શું ને દુઃખી થવાનું શું ? દેશ લગી આપણી ભાવના નાથ ને દેશમાં જન્મ થાય તે બધા આપણે ત્યાં થયા માનીયે તો કેટલા જન્મ ઉજનીયે ? દેશમાં મરણ થાય તેને સાર રૂદન કરીયે તો આપણી આંખો બીની જ રહે. આમ વિચારી આપણે મરણભય છોડવો જ નોંધવું.

હિન્દુસ્તાનીમાત્ર પ્રમાણમાં વધારે યાત્રી, વધારે આત્મવાદી હોવાનો દાવો કરે છે છતાં મરણની આગળ આપણે જેટલા લાચાર બનીયે છીયે તેટલા ભાગ્યે જ ખીજ બનતા હશે. ને જેટલા લાચાર હિન્દુ બને છે તેટલા લાચાર ખીજ હિન્દુસ્તાની નથી બનના એમ મને લાગે છે. એક જન્મ થાય તે ઉપર આપણે ધાંધલ કરી મુકીયે છીયે ને એક મરણ થાય તો તે પાછળ રોકકળ કરી આખો વડોલ જગતીયે છીયે. જો આપણે સ્વરાજ લેવું હોય ને તે લઇને શોભાવવું હોય તો આપણે મરણનો ભય તદ્દન છોડવો જ નોંધવો.

અને જે મરણનો ભય છોડશે તેને જોડતા ભય તો હોય જ યાને ? વાચનાક વિચારી જોશે તો તેને માયમ પડશે કે આપણને જે કંઈ દીવ સ્વરાજ લેતાં થાય છે તેનું કારણ કેવળ મરણ અને તેનાથી ઉતરતા દુઃખો સહન કરવાની સક્તિનો આપણામાં અભાવ એ જ છે.

જેમ વધારેમાં વધારે નિર્દોષ માણસો જાણીજોઇને મરણની ભેટ કરવા તૈયાર થશે તેમ ખીજ બની જવાના ને ઓઠામાં ઓઠું દુઃખ થવાનું. ખુશીથી સહન કરેલું દુઃખ દુઃખ મરી સુખ થાય છે. ને દુઃખથી ભાગે છે તે રીખાય છે ને દુઃખ આપ્યે અધમ્મો થઈ જાય છે. જે આનન્દપૂર્વક દુઃખની ભેટ કરવા નીકળે છે તેને પ્રથમનું દુઃખના ખ્યાલથી જ નીપજવું દુઃખ તો હોય જ યાનું ? ને તેનો આનન્દ કંઈરોહાઈની ગરજ સારે છે.

આ વિષય ઉપર મારે આ વેળા લખવું પડ્યું છે કેમકે આપણે આ વર્ષમાં જ સ્વરાજ મેળવવું હોય તો મરણના વિચાર પણ કરી લેવા જોઈએ. પડેલેથી

તૈયારી કરનાર ધણી વેળા અકસ્માતથી બચી જાય છે તેમ બહે આપણને બને. સ્વદેશી એવી તૈયારી છે, એમ મારી દૃઢ માન્યતા છે. સ્વદેશીમાં છત મળે એટલે આપણી કસોટી કરવાપણું સરકારને કે કોઇને નહિ રહે એમ હું માનું છું.

છતાં આપણે જૂલમા ન રહી જાએ એ પણ જરૂરનું છે. અમલ આધારે છે તે બહેરો છે. તે પોતાની નજીકના બનાવો જોઈ શકતો નથી; પોતાના કાનમાં પડના બધાકારા સાંભળી શકતો નથી. એટલે મદદથી છવાઈ રહેલી સરકાર શું નહિ કરે એ કહી ન શકાય. તેથી મને લાગ્યું કે દેશસેવકોએ મરણને, જોલને અને એવી હાથિઓને મિત્ર તરીકે વધાવી લેવાની તૈયારી કરી જવી જોઈએ.

શરવીર જેમ મરણની બેઠ હસતે મુખે કરે છે તેમ સાવધ પણ રહે છે. શાન્તિમય યુદ્ધમાં ગદ્ગલતને અવકાશ નથી. આપણે નીતિ વિરહ ગુન્ડો કરીને જોલમાં જવું નથી કે શાસીએ ચડવું નથી. આપણે તો સરકારના જીવમી કાયદાઓની સામે ચતા શાસીએ ચડવું છે.

કાઠીયાવાડના

રાજમહારાજશ્રી પ્રત્યે—

સાંહેબ,

મેં પ્રણીતે વાર આપને બે બોલ લખવાનો વિચાર કરીને માઠી વાળ્યા. પણ કેટલુંક સાંભળ્યા અને જાણ્યા પછી મારા મિત્રાએ આપની પામે રજૂ કરવાનો મારો ધર્મ સમજ્યું છું.

મારો સંબંધ કાઠીયાવાડની સાથે નિકટ છે એ કંઈ મારે આપને કહેવાનું હોય ? પણ મારો જન્મ કાઠીયાવાડમાં થયો છે એટલું જ મને જુદન નથી. મારા પિતાશ્રીએ ત્રણ ગાંધીઓમાં કારભારી તરીકે નોકરી કરેલી. માગ કાકાએ એક જગ્યાએ તેમ મારા દાદાએ પણ કારભારી કરેલું. ગાંધી કુટુંબના ધણીઓએ કાઠીયાવાડનાં રાજ્યોની નોકરી કરી નિર્વાહ કર્યો છે. એટલે આપની સાથે મારા ખાસ સંબંધ છે. આપના પ્રત્યે મારી ખાસ શ્રદ્ધ છે.

તેથી જ્યારે કાઠીયાવાડના કોઈ પણ રાજ્યની અંધાધુંધી વિષે હું કંઈ સાંભળું છું ત્યારે મારું મન દુખાય છે. કાઠીયાવાડને મેં શરવીરની જમિન તરીકે ઓળખેલ

છે ને સ્વરાજ્યયજ્ઞમાં કાઠીયાવાડ પોતાનો પૂરો પ્રાજો આપી પોતાને ને ભારતભૂમિને
 ઇન્દ્રજય કરશે એવી આશા મેં રાખી છે.

‘સ્વરાજ’ શબ્દથી આપ ન જ બડકો. સ્વરાજ, અસહકાર એ નામો
 આપને ન બડકાવે એમ ઇચ્છું છું. તે અંધાધુંધીની ચળવળ છે, તે બેવશાદારીની
 હીલચાલ છે, તેથી દેશ પાપમાલ થશે, એમ કહેનારા છો કહેતા. તેઓ અમાનપણે
 તેમ કહે છે એમ માની આપના મિત્રોની પામે પણ મારો બચાવ કરજો.

અન્યાયની સામે જીવને જોખમમા મુકીને પણ થવું એવું આપણા શાસ્ત્રો
 શીખવે છે. મારા વડીલે મને પોતાના ઇખલાથી એ જ શીખવ્યું. લોકો હિમ્મત
 ગળે તેથી દેશને હાનિ નથી થવાની.

પણ મેં આ પત્ર સ્વરાજ વિશે લખ્યો. રાજ નથી કર્યો. મારા સ્વરાજ
 ઇચ્છેના વિચાર અન્તરાયરૂપ ન થાય તેટલા સાડ ઉપલા વાક્યો લખ્યા છે.

મારી પાસે અનેક લેખો આપના રાજ્યો વિશે આવ્યા છે. અનેક ફરીઆદો
 મ્હેડેથી સાંભળી છે. પણ આજ લગી મેં તેમાનું કંઈ જ છાપવું દુરસ્ત નથી ધાર્યું.
 મેં એવી જ આશા રાખી છે કે છેવટે ખરું કુગળ થઈ રહેશે, ને હજી એમ જ
 માનું છું. જો મોટી સક્તનતની અંધાધુંધીના નાશ થઈ જશે તો નાના રાજ્યોની
 અંધાધુંધી એની મેળે શમી જશે. આત્મશુદ્ધિ એવી વસ્તુ છે કે તેની જડ બેસતા
 વાર લાગે છે, પણ જડ બેસા પછી તેને ફેલાતા વાર નથી લાગતી.

પણ હવે તો હું સામળું છું કે કોઈ રાજ્યો રેંટીયાને હસી કાઢે છે, કોઈ
 તેને રોગ ગણી તેનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે, કોઈ સ્વદેશી જેવી શાશ્વત પ્રવૃત્તિને
 રોકવા સાર પ્રજા ઉપર અયોગ્ય દબાણ કરે છે, કોઈ ખાદીના ઉપયોગની સામે
 યાય છે, ખાદીની ટોપી પહેરવી એ ગુન્હો ગણે છે. આ બધું માનતાં મને ક્ષોભ
 થાય છે. છતાં મારી પામે પૂરાવો એટલો બધો છે કે બધી વાતો ખોટી ન જ હોય.

કાઠીયાવાડની ભૂમિ એવી છે કે તેમાંથી એક પણ માણસને પરદેશ જવાની
 જરૂર ન હોવી જોઈએ. કોઈ મોટો વેપાર બેડવાનું સાહસ કરે એ તો સ્વભૂત છે,
 પણ મારાં પ્રસંગમાં સેંકડો બંદે દબરો કાઠીયાવાડી આવ્યા છે, જે કેવળ
 આશુચિંતને અમારે કાઠીયાવાડ છોડે છે. આ મને સાહે છે ને આપને સાહે
 એમ હું ઇચ્છું છું. કાઠીયાવાડના મજબૂત બાધા વાળા દેખાવક બેડૂતોનાં ઘરોમાં
 જે તેજ અમારે જોવામાં આવતી તે મેં મારા આ વખતના પ્રવાસોમાં ન જોઈ.

મને યાદ આવે છે કે 'કપના દુકાળ પહેલાં મેં ગામડાઓમાં દૂધમાખણની છોળ નોંધેલી. પાવળે ધી પીરમે તો અવિવેક ગણાતો મેં બાળ્યો છે. કાઠીયાવાડની ઉંચી પહાડ જેવી દેખાતી બહેનોને હાથે બચપણમાં તેમની દુનળી તાસળામાં ઘાટી છાશ પીધેલી મને સાબરે છે.

આજે તો છાશને બદલે ઘાણું પાણી લેઉં છું. ધીની ઝારીઓને બદલે ધીના પાવળાં પણ મુરઠેલીથી જોવા મળે છે. સમૃદ્ધિ જતાં ભોટો સંકેતાય છે ને બહાર નાસભામ કરે છે.

ખચીત માનજો કે જો રાજમહારાજનો વર્ગ મદદ કરે તો રેંટીયાથી ને સાજથી કાઠીયાવાડ હતું તેના કરતાં વધારે તેજસ્વી બને. કાઠીયાવાડમાં છત્વીસ લાખની વસ્તી ગણાય છે. તેમાં પાંચ લાખ રેંટીયા રહેજો ચાલે. એટલે દર મામે એછામાં એછા સાડાસાત લાખ રૂપીયાની કમાણી થઈ. જો કાઠીયાવાડની બહેનો આઠ જ માસ બનન માતી રેંટીયા ચલાવે તો દરવર્ષે સાઠ લાખ રૂપીયા પોતાના ઘરમા મુકે. આમા આપને એક પાંચ પણ આપવી ન પડે. શું આમ થતી કમાણી કાઠીયાવાડની પ્રજા દરે તેનો આપ દેવ કરો ? અથવા તેની હાસી કરો !

કાઠીયાવાડની જાડી ખાદીની બંડી વાળા ને મોટી પાંચડી વાળા મેઘવાળામાથી એક લાખ સાળો ચલાવે તો તેઓ દર માસે એછામાં એછા વીસ લાખ રૂપીયા કમાય. તેમ આઠ માસ વણે તો એક કરોડ સાઠ લાખ રૂપીયા વરસે દહાડે પોતાના ઘરમા મુકે. શું આપ દીર્ઘદષ્ટિ પહોચાડી આવા બરકતવાળા ઉદ્યોગને સપૂર્ણ ઉત્તેજન ન આપો ?

આપની પાસેથી તો હું એ આશા રાખું કે, આપ આપના દરબારમાં પણ ગરીબોએ વણેલી ખાદીને માન આપો. દરબારી પોસાક પણ ખાદીના હોય અને આપ પોતે પ્રજાએ જ બનાવેલી ખાદી પહેરીને શોભો.

કાઠીયાવાડની પ્રજા બૂધે મરે ને માંચેરટરના-કે જપાનનાં ભોટો આપને પૈસે મ્હાલે એ રાજન્યાય નથી એમ આપના શાસ્ત્રીઓ અવરય સમજાવશે. આપને મહામહા જોષ્ટે તો સાફ રૂ પકાવો, ખાસ કાંતનાર વણનારને ઉત્તેજન આપો.

કાઠીયાવાડના પહાડોમાં વસતા રાજાઓને મોંજશોખ શા ? તેઓ કુતરૂંનાં ટાળાં ચાને રાખે, તેઓ તો પ્રજાને સાફ પ્રાણ આપે. પ્રજાને દુખે દુઃખી થાય

ને પ્રજાને ખવડાવીને જ ખાય. રાજ વધિક જને અને બ્રાહ્મણ નાટક કરે તો ધર્મ કાણ શીખવે ને કાણ સાચવે.

હું નથી છુટતો કે કાઠીયાવાડની પ્રજા આપના રાજ્યમાં રહી બ્રિટિશ રાજ્યની સામે ચળવળ કરે ને આપની રિયાતને કોંડોડી કરે આપની નાણુક-સ્થિતિ હું સમજી શકું છું. આપના પ્રભુ માની લાગણી છે. મને તેઓ અસહકારી ન થાય, પણ સ્વદેશીને આપ નોખું અગ ગણો ને તેને સ્વતંત્ર રીતે ખીલવવામાં રૈયતને મદદ આપો એ હું નમ્રતાપૂર્વક માગુ છું.

ખીલું પણ માગું ? કાઠીયાવાડમાં દારૂના પીકા કેમ સાખી સકાય ? આપને વળી દારૂમાંથી કદા ઉપજતી ગન્ન હોય ? લોકો ન્યારે દારૂ છોડવા ને છોડવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે તો હું આપના દરમરથી પણ દારૂની બાઢવીઓના બદ્ધિષ્ઠારની આશા રાખું. રામે જો ધોખીની વાત સાબળી સતી સીતાનો ત્યાગ કર્યો તો શું પ્રજાની છુટા નહીં આપ દારૂને કાઠીયાવાડમાંથી ન દારો ?

અને આપની ટૂંતોમાં અત્યજને નોખા હજી મળે, અત્યજને ટિટિટો મળતા અડચણ આવે, તેઓને ધક્કા વાગે, એ કેમ સંખાય ? રૈયતને બોલાવી આપ મસલત કરે ને રેડ આદિ વર્ણ ઉપર અત્યાચાર થાય છે તે વ્યાધર્મ નથી પણ અત્યાચાર છે એ સમજાવી આપ તે ગરીબોને સુખી કરીને તેમની આતમગીની દુવા લો.

ખીલું તો ઘણું સાજાતું છે. તે કયા અસારે હું ઉમેગવા નથી છુટતો. તે જૂતી વાતો છે. અત્યારે આસતા શુરૂ પ્રાણવાયુની ગતિ ન રોકો એટલું જ વીનવના મેં આ પત્રિકા લખી છે. જે પ્રેમભાવથી મેં લખ્યું છે તેને જોળખો ને પ્રેમપૂર્વક વાંચી મારી દીન સૂચનાઓ અમલમાં મુકો એમ માગુ છું. છથર આપને ન્યાયરૂપિ આપો ને કાઠીયાવાડના રાજપ્રજા નીતિને ગસ્તે આસતા સુખી ગ્હો એમ પ્રાર્થના કરું છું.

લખનાર,
૧૧૦/૧ આવણી સોમવાર

આપનો વફાદાર મેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

સ્વરાજની વ્યાખ્યા

૧. સ્વરાજની વ્યાખ્યાઓ હું મારા મનમાં ધણીવાર ગોઠવ્યા જ કરું છું તે વાંચનારની આગળ મુકી જવાની રજા લઉં છું.

(૧) સ્વરાજ એટલે પોતાની ઉપર મેળવેલું રાજ્ય. આ જોણું-મેળવ્યું તેણે વ્યક્તિગત પ્રતિગાનું પાલન કરી લીધું.

(૨) પણ આપણે તો કંઈક ચિહ્ન—પ્રતિમા કલ્પેલ છે. એટલે સ્વરાજ એટલે દેશના આયાતનિકાસ પર, લશ્કર પર, અદાલતો પર, પ્રજાનો સંપૂર્ણ અંકુશ. ડિક્સનરની પ્રતિગાનો આ અર્થ છે. આમાં અંગ્રેજ સક્તનત સાથે સંબંધને અવકાશ છે અને નથી. જો ખિલાફત અને પંજાબનો ખુલાસો ન થાય તો નથી.

(૩) પણ સાધુઓ વ્યાકતગત સ્વરાજ અત્યારે જ ભોગવતા હોય તેવું બને, અને આપણી પાર્લામેન્ટ પણ જેમે છતાંયે લોકોને મન તે સ્વરાજ ન હોય એવું બને; અને તેથી સ્વરાજ એટલે અન્નવચ્ચની સોધારત. પણ તે એટલે મુઠ્ઠી કે કોઈને તેને આભાવે જૂખ્યા કે નાગા ન રહેવું પડે.

(૪) આવા સંજોગો બને છતાં એક કોમ કે એક વિભાગ બીજાને દબાવે એવું પણ બને. તેથી સ્વરાજ એટલે એક બાળા પણ નિર્ભયપણે ધોર અધારામાં શરી શકે એવી સ્થિતિ.

(૫) ઉપરની ચાર વ્યાખ્યાઓમાં બીજી અનેક વ્યાખ્યાઓનો સમાવેશ થતો નેવામાં આવશે, છતાં પ્રજાના સ્વરાજમાં દરેક અંગને તેજ આવ્યું હોય તે આવવું જોઈએ—તો સ્વરાજ એટલે અન્યજની અસ્પૃશ્યતાનો સર્વથા નાશ.

(૬) બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણેતરના ઝગડાની સમાપ્તિ.

(૭) હિન્દુ મુસલમાનના મનના મેલનો સર્વથા નાશ. એટલે હિન્દુ મુસલમાનની મર્યાદા રાખે તે તેને સાર જન દે; મુસલમાન હિન્દુની મર્યાદા રાખે તે જન દે. મુસલમાન હિન્દુને પજવવા ગાય ન મારે, પણ પોતાના હિન્દુ ભાઈની લાગણી ન દુભાવવા સાર પોતાની મેળે જ જોવધ બધ કરે, તે હિન્દુ કશું સાદું કયાં વિના મુસલમાનનું મન દુખવવા મસજીદો આગળ વાળ ન વગાડે પણ મસજીદો પાસેથી જતા વાળું બધે રાખવામાં મોટાઈ માને.

(૮) સ્વરાજ એટલે હિન્દુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ઇસાઈ, બુદ્ધી, બધા ધર્મ પોતાના ધર્મનું પાલન કરી શકે તે એકબીજાના ધર્મને માન આપે.

(૯) સ્વરાજ એટલે દરેક ગામ ચોરલુંદારાના ભયથી પોતાની રક્ષા કરવ શક્તિમાન થાય તે દરેક ગામ પોતાને જરૂરના અનાજ તે વજ્ર પેદા કરે.

(૧૦) સ્વરાજ એટલે દેશી ગભરો કે જમીનદારો અને રૈયતવર્ગ વચ્ચે મિત્રતા વર્તે, દેશી રાજ્ય કે જમીનદાર રૈયતને ન કનકે અને રૈયત રાજાને કે જમીનદારને ન પગલે.

(૧૧) સ્વરાજ એટલે ધનવાન તે મજૂરવર્ગ વચ્ચે મિત્રતા. ધનવાનને સાથે થોડા ધાંચ લઈ મજૂર ખુશીથી મજૂરી કરે.

(૧૨) સ્વરાજ એટલે સ્ત્રીઓને માન્ય હોય તે સમગ્ર પૂરું માન આપવું તે, તે સ્ત્રીઓના ભેદ નીકળી સર્વ બાધાઓને છે એવી બાવનાથી વર્તવું તે.

આ બધાઓમાંથી સિદ્ધ થાય છે કે

(૧) સ્વરાજમાં રાજ્યસત્તા દાર, અશીષુ ઇત્યાદિનો વેપાર ન કરે.

(૨) સ્વરાજમાં અનાજ અને કપાસના સટ્ટા ન થાય

(૩) સ્વરાજમાં કોઈ કાયદાનો ભંગ ન કરે.

(૪) સ્વરાજમાં સ્વેચ્છાચારને સ્થાન જ ન હોય. તેથી કોઈ પોતાની સામેની ફરીઆદનો પોતે કાજ ન બને, પણ દેશમાં નીમાયેલી અદાલતમાં પોતાની સામેની ફરીઆદનો ચુકાદો ચલાવે.

અસ્પૃશ્યતા વિરોધી રાષ્ટ્રીયતા

અંકેશ્વરથી એક ગૃહ્યે ઘણો લાભો પણ લખ્યો છે. તેમાં તે જણાવે છે કે રાષ્ટ્રીય યજ્ઞવલ્ક્યમાં અસ્પૃશ્યતાને દાખલ કરીને મેં હિન્દુઓએ તુલસાન પ્રહોંચાણું છે, મેં તે સવાલ ચર્ચવામાં અતિશયતા વાપરી છે તે નકામું આપણામાં એક બેંગોણું દારણુ ઉત્પન્ન કર્યું છે. એ બાધના લેખમાં આલેખોનો પાર નથી. તેનો જવાબ અહીં નથી આપતો તેની તેઓ મને ક્ષમા આપશે.

કેટલાક સામાજિક પ્રશ્નો જે આ વ્યાપક છે કે તેને રાજ્યપ્રકરણી બનાવ્યા વિના ચાલે જ નહિ. હિન્દુસલમાન એકબીજા સવાલને સામાજિક ગણી આપજો કાઢી નાખીયે તો આપણું આદુ પહેલી મજલમાં જ પોટા પડી જાય. કક્ષિણમાં આક્ષણ આક્ષણેતરનો સવાલ એટલો તીવ્ર થઈ પડ્યો છે કે જે રાજ્યપ્રકરણી પક્ષે તેને પડતો મુકે તે મૃત્યુ પામે. અમુક સવાલને રાષ્ટ્રીય, યજ્ઞવળમાં, દાખલ કરવો, કે નહિ એના નિર્ણય સહેલો છે. જેના નિર્ણય વિના આપણું કામ અટકી પડે તેના નિર્ણય ક્યો જ છૂટકો. જે અસ્પૃશ્યતાનો સવાલ મેં ન ઉઠાવ્યો હોત તો આપણી યજ્ઞવળ આગળ ન જ જઈ શકત એમ મારો નિશ્ચયપૂર્વક અભિપ્રાય છે. જેને આપણે ઘોર અજ્ઞાનપણે અસ્પૃશ્ય ગણી નીચોવી રહ્યા છીએ તેવાં છ કરોડ લોકોને મુકીને આપણે સ્વર્ગવૈમાનમાં બેસી જ ન શકત. તેઓ જ વૈમાનને વળગી રહેત અને તેઓ ભોંયતળાએ દટાયેલા હોવાથી વૈમાન ઉડી જ ન શકત. વૈમાનને વળગીને જેમતેમ કરીને લટકીને પણ તેઓ ઉડી શકે એમ મને લાગત તો હું એ સવાલને ઉચકત નહિ. લખનાર ચાલુ રાજ્યમંત્રને, જાણતા જ નથી એવો એમના લેખ ઉપરથી મને ખાસ આવ્યો.

આ રાજ્યવ્યવસ્થાનું ચણતર કેવળ આપણી નજાણાઓ ઉપર રચાયેલું છે. આજે હિન્દુસલમાનનો સવાલ તો કાલે આક્ષણ આક્ષણેતરનો, પછી વળી અસ્પૃશ્ય તો ખીજે રૈયત અને રાજ, ધનિક અને મજૂર, આપણા ગંધવાન પ્રતાહિના શોષો—એમ અનેક નજાણાઓનો આ રાજ્યવ્યવસ્થામાં હમેશાં લાભ લેવાયો છે. એથી જ મેં આપણી લડતને આત્મશુદ્ધિની ગણી છે. મેં અસ્પૃશ્યતાને મોટામાં મોટું કલક ગણ્યું છે કેમકે હિન્દુ સંસારે એ વર્ગ ઉપર કેવળ ડાવરશાહી ચલાવી છે.

હું ચાસજળમાં પડી બોળવાઈ શકું તેમ નથી. મારી આંખોનાં પૂરાવાને હું ઉડાવી શકતો નથી. જ્યાં જોઈ ત્યાં હું અત્યજનો તિરસ્કાર જોઈ છું. એક લેખક અભિમાનપૂર્વક લખે છે કે અત્યજનો તિરસ્કાર હિન્દુ સમાજે સાચે જ કર્યો હતો તો અત્યજને ટ્યારના નાશ પાગ્યા હતા. અને તો લાગે છે કે તેઓનો નાશ આપણે નથી કર્યો કેમકે તેમની પ્રાંસેથી આપણે મેલાં ઉપડાવવાં હતાં. ગુલામોનો નાશ કોણ કરે? જેને ભાર ઉપડાવવો છે તે પોતાના જાનકરનો નાશ નથી કરતાં. આપણે અત્યજને પ્રાંસે કેટલો ભાર ઉપડાવ્યો છે તે તેમને કેવા ગુલામ બનાવ્યા છે એનો જમર વિચાર કરે છું ત્યારે મારે સારું જીવું પણ હોઈલું થઈ પડે છે. પણ આપણા અત્યાચારોમાં અજ્ઞાન છે, ધરિદ્રો નથી, એવી મારી સમજ છે તેથી હું સખ્તવાંચી

છતાં અતિ પ્રેમ અને વિનયથી હિન્દુ સંસારને જાગૃત કરી મ્હો છું અને અવી રહ્યો છું. આપણા આજના અન્યજ પ્રત્યેના વર્તનને સાદ આપણી આમજ એક પણ નૈતિક કારણ નથી.

મેલાને અડીને ન્હાઉં એ મને ગમે છે. હું પોતે ન્હાઉં છું. ખીજને તેમ કરવાની ભલામણ કરું છું. પણ જો મારા જેવો જ દેહગૃહ લાગે છે તેની જાત પૂછી જો તે અન્યજ માલમ પડે તો તેનો ત્યાગ કરવો એ ન્યાય તો મને અસભ્ય છે.

સ્વરાજના દુર્જનની ન્હા પ્રધાન છે. જો આપણે તેઓની રક્ષા કરવા તૈયાર ન હોઈએ, આપણે કુવે તેઓને પાણી ભરવા ન દઈએ, તેમને ગંદામા ગંદા લતાઓમા ગાળીએ, તેમને આપણી નિશાળોમા ન આવવા દઈએ, આવવા દઈએ જ તો નોખી પાડણી આપીએ, આપણા કરતાં સાદ ચક્રને આવેલ હોય તોપણ તેના સ્પર્શથી અભડાયા માની આપણે ન્હાઈએ, તો એ હિન્દુ શાસ્ત્ર નથી પણ શાસ્ત્રની અતિશયતા છે ને ડાયરશાહી છે.

અન્યજ પક્ષના એક ભાઈ મને લખે છે કે હોઈ કલાઈવે અન્યજનેની સહાય લઈ ખીજને કચર્યા હતા. મેં આ વાતને તપાસી નથી, પણ તેના સત્યને વિષે મને શંકા નથી. આજે પણ જો અન્યજને ભોળા નીવડે તો એવા કલાઈવો પડ્યા છે કે જે ગમે તેનો લાભ લઈ મારું ઉચકનારાને દબાવવા તૈયાર છે ગુરખાઓ આપણું ન લોહી છે, તેમનો ઉપયોગ નિર્દોષ ગજૂરો પર ચાદપુરમા ફાણે કર્યો ? હવે શીખોની આખ ખુલી છે. પણ શું એ બહાદુર કેમનો ઉપયોગ આપણને દબાવવા સાદ આ રાજ્યવ્યવસ્થામા થોડો થયો છે ?

આપણી નગજાઈએને છૂપાવવામા, તેમને સજાગ્રહ તરીકે વર્ણવવામાં, તેમનો કંઠેલ મુલતવી ગખવામા આપણે પોતાને જ ગમે શસો નાખીએ છીએ.

જો ધર્મમા ગરીબનો ભાગ કાઢીને જમવાનો રિવાજ છે તે જ ધર્મના અનુયાયી પોતાની થાળીની છાડ, એડવાડ, સડેલ અનાજ વગેરે અન્યજના ખોળામાં ફરથી ફેંકે એ તેમના અદૃત્યને ડાયરશાહીન ગણવી તો શું ગણવું ?

આ લખનાર જણાવે છે કે ભરૂચ પરિપટમાં ન્યારે અન્યજને દાખલ કરવામા આજના ત્યારે અધા બેસી ગયા તે કેવળ શરમથી જ, તેઓનાં દિલ તો દુખાયા જ રહ્યા. જો આમ હોય તો હું દિલગીર છું. સ્વરાજ મેળવવું હોય તો આપણે

બલે એક બે જ હોઈયે તોપણ આપણા વિચારો દર્શાવવા જોઈશે ને તેનો અમલ પણ કરવો જોઈશે.

હું જાણું છું કે અસ્પૃશ્યતા વિષે લખાણો લખીને કે ખોલીને મેં ઘણા ભાવિક દિનુઓને દબાવ્યા છે. પણ મારા દબાવવામાં કંઈ નથી ને ન હતો એ હું જાણું છું. વૈદ કરિયાતું આપે છે ત્યારે દરદી મ્હોટું કસાણું કરતો હતો જાણે છે કે એ કરિયાતું તેના સારાને સારૂ છે.

માંડવાળ ?

પૂજ્ય મહાત્માજી,

આપ રાજઆતથી અસ્પૃશ્યતાની પાખી પ્રથાને દિનુ ધર્મ પરના કલંક તરીકે ઓળખાવતા આવેલા છો અને તે અસ્પૃશ્યતા દૂર ન થાય ત્યાં સુધી અન્યજેદ્દાર થવો અસંભવ છે તેમજ સ્વરાજ મળતું પણ અશક્ય છે એમ આપે શીખવ્યું છે. એ જ વિચારથી કેટલાયે લોકો અસ્પૃશ્યતાનિવારણનું કામ ચોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરતા આવેલા છે. અસ્પૃશ્યતા સામેનો આપશ્રીનો પુણ્યપ્રકાશ અને ટેડોને પણ આશ્રમમાં રહેલા દંધ અસ્પૃશ્યતા દૂર કરવાના આપે કરેલા પ્રત્યક્ષ પ્રયત્નો જોઈ પાણખરા આ કાર્યમાં આપશ્રીની સરદારી સ્વીકારે છે.

પણ વૈષ્ણવો ખત્યે આપશ્રીનો ઉછી લેખ અને 'નવજીવન'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીયુત વસંતરામ ગાસ્ત્રીના બે લેખો જોઈ અમને યાંકા આવે છે કે આપશ્રીએ ચોતાતું સ્થાન છોડી માંડવાળ કરવાની નીતિ તો આદરી નથી ? અસ્પૃશ્યતાનિવારણનો પ્રક્ષ પ્રબ્ધ સમક્ષ આવ્યો તે દિવસથી જ અધવચ યીગડાળ સમાધાન કરી આ આત્મશુદ્ધિને મોળી પાડવા અને આખરે તેનું પુન કરવા તાકનાર એક પક્ષ હશે યથેચ્છો જ છે 'સ્વર્વનાશે સમુત્પન્ને ઝર્ધ' ત્યજતિ પંદિત.' એ આ પક્ષની નીતિ છે. આમ કરવામાં કશું ખોટું નથી એ તો આપદ્ધમનો ઇલાજ છે, એમ માની તેઓ મનનું સમાધાન કરે છે. આ પક્ષમાના કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે અસ્પૃશ્યતામાં તિરસ્કાર નથી, દેહશુદ્ધિની તે એક સામાજિક વ્યવસ્થા માત્ર છે. આમ કહેનારમાં બે ભતના લોક હોય છે. કેટલાક પરપરાગત રૂઢિથી તિરસ્કારમય થઈ ગયેલા હોય છે અને આવી દલીલ કરી ચોતાનો તિરસ્કાર છુપાવવા માગે છે. બીજા કેટલાક એ જ રૂઢિને લીધે અદે તમોગુણથી ઘેરાયેલા હોવાથી અધર્મને ધર્મ માની જોડેલા હોય છે. આવા લોકોને આપણે સમભવવા પ્રયત્ન કરીયે, અને ન સમજે તો ધીરજ રાખીયે; તેમની પ્રામાણિકતા વિષે આપણે મનમાં આદર રાખીયે અને અસ્પૃશ્યતા સ્થાપવા જતાં જો તેઓ આ અન્યજેદ્દારાની દિશાએ કંઈ મદદ આપે તો તેનો સદ્ધ

સ્વીકાર કરીયે. દિમકે તેઓ સાચી દિશામાં પ્રવૃત્ત થયા છે—સમ્યગ્વચસિતા હિ, તે—
અન્યજ્ઞેના હૃદય માટે તેઓ જેમ જેમ પ્રયત્નો કરતા જશે તેમ તેમ અસ્પૃશ્યતાની
ભાવનાની પાછળ રહેલા અધર્મનું તેમને જ્ઞાન થશે.] આ બધું સમલય એવું છે; પણ
ન્યારે શ્રીયુત વસંતરામ સાક્ષી જેવા હોય છે કે ‘અસ્પૃશ્યતા મૂળે વિપવૃક્ષ નથી’ અને
આપ એના પર હોય કે ‘જે અસ્પૃશ્યતા સાક્ષીજીએ ઘટાવી છે તેની મામે મેં’ મારા
હૃદયારો નથી કાઢ્યા’ ત્યારે અસ્પૃશ્યતા વિષેના વિચારો આપે ફેરવ્યા છે કે શું એવી
ધણાએને શંકા હોય છે. અન્યજ્ઞેને ન્યારે મેલ હપડે છે ત્યારે તેમને ન અડતું એ સમલય
એવું છે. અને એ નિયમ તો દરેક માણસને લાગુ પડે એવો છે. પણ શ્રીયુત વસંતરામ સાક્ષી
અન્યજ્ઞેને ‘પાપી જીવો’ સાથે સરખાવે ત્યારે પૂછવાનું મન થાય છે કે જેઓ મમાજની
ગંદાકી દૂર કરવાનું પવિત્ર કામ કરે છે તે શું વૈષ્ણવધર્મમાં પાપી જીવ ગણાય છે ?

*

*

*

આવા સાસ્રાધાર ભેળવીને આપ અન્યજ્ઞેની સેવા નહિ કરી શકો, એટલું જ નહિ
પણ અસ્પૃશ્યતા પાછળ રહેલી દરદહલી અધર્મિકતાને ઓળખી જેઓ તેનો જડમૂળમાંથી
નાશ કરવા મથી રહ્યા છે તેમના રસ્તામાં આપ આ નીતિથી કાંઠા વાવો છો એમ જ
કહેવું પડે છે. આકરાં વચનને માટે ક્ષમા યાચું છું અને આ બાબતમાં સત્વર જીવારો
કરવા આપણીને વિનંતિ કરું છું.

સેવ-

એક સનાતની હિન્દુ

આવો લેખ મને એક જ નવી મળ્યો. કેટલાક મિત્રોએ મી. વસંતરામ
સાક્ષીના લેખને મેં પસંદ કર્યો તેને સાર મને ગોડેથી પણ હપડા આપ્યો છે.
છતાં હું મારી પસંદગીને વળગી નહું છું. ઉપરનો લેખ ને તેવી દીકાઓ મને પ્રિય
છે. અસ્પૃશ્યતાનો દોષ જોનારા ધણા યઈ ગયા છે ને તેમાં માડવાળને કયાયે સ્થાન
નથી એવું તેઓ સૂચવે છે એ સન્તોષજનક છે. દીકાકારો સાક્ષીના લેખને પોતાની
દૃષ્ટિએ જુએ છે. મેં તેને સાક્ષીની દૃષ્ટિએ જોયો, અને ન્યારે સાક્ષીજીએ
અસ્પૃશ્યતાને એક સૌચક્રિયા તરીકે નિરખી ત્યારે હું રાજ થયો. ગર્વવળા માતાને
ન અડકવા પૂરતી અસ્પૃશ્યતા અન્યજ્ઞને વિષે હોય તે હું સમજી શકું છું. ‘યાડાલ’-
ને ન અડકવાની પ્રથા કેમ પડી હશે એ સમજતાં મને અડચણ નથી આવતી.

જે સુધારક પોતે પોતાનું સ્થાન ન છોડતાં જેઓ નજીક આવતા બંધ તેમને
વધાવે છે—કેમકે તેઓ સુધારાનું સ્વરૂપ કાળે કરી જોઈ લેશે એવી આશા રાખે
છે—તે જ સાચો સુધારક છે. મેં સાક્ષીને નામે ચોક્કસ પ્રચલિત અસ્પૃશ્યતાને

વળોડી છે ને તેમા કયાયે હું ફેરફાર કરવા ધારતો નથી પણ જે અન્યજને અડધી નહાતા છતાં તેમની ઉપર પ્રેમભાવ રાખશે, તેમને સારું નવાંજો બધાવશે, તેમને બંધાવશે, અન્યજને દુખે દુખી થશે, તેને ખવડાવી પોતે ખાશે, તેને આદરસહિત દ્રેનમા બેસાડશે, તે માટે પડે તો તેની સારવાર કરશે તેમને હું વદીશ. અન્યજ ના અર્થથી પોતાનો આત્મા કતુપિત થયેલો માનશે તેને સારું હું તેમને ક્ષમાવીશ, મારી નાન્યતામા, મારા વ્યવહારમા કે મારી પદ્ધતિમા કયાયે ફેરફાર નથી કરવાનો. અસ્પૃશ્યતાની સાથે હું માડવાળાં કરવાનો નથી. પણ જેઓ આદર્શ બણી જેટલે દરજ્જે વળે તેઓને તેટલે દરજ્જે માને આપીશ.

મારી નોંધ

ટોપીના હોમ

મુખ્યત્વે ઇસાઈપૂર્વક આરબેહું કામ ઠીક જરથી ચાલી રહેલું છે અમારી મુઆફરીમા દરેક જગ્યાએ મઘમઘની, મખમઘની, ફેક્ટની ટોપીઓના ઢગલા થાય છે. મુસલમાનો પોતાની તુરખી અને આસાખાન ટોપીઓ ફેંકે છે કાઢ પોતાના ફેંટા ફેંકે છે એક મિત્રે કહ્યું કે હિન્દુસ્તાનના આંતરિક તાર આગળ ટેલીફોન કે ટેલીગ્રાફ કંઈ જ કામ નથી આપી શકતા પવનચેત્રે હિન્દુસ્તાને જાણી લીધું છે કે પરદેશી કાપડ પહેરવું કે ધરમા રાખવું પાપ છે તેથી દરેક દરેક જગ્યાએ ચોડુંધણું તેો અમને મળ્યા જ કરે છે મને આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે પોતાના કાઠા બીજાના આપતા બાળ્યે જ કોઈ અજમથ છે

અમારો સઘ

આ વખતની મુઆફરીમા અવી લાઇઓમાથી એક ને હું એમ નથી, પણ અમારા સઘમા કાનપુરના મીલાના આઝાદ સુનાની તેમજ સીમતા નજીકના કાટગઢમા રહેતા મિ સ્ટોકસ પણ છે મિ સ્ટોકસ મહાત્માના સમાત્ત છે તેમણે પહાગીમા વેઠનો રિવાજ ચાલે છે તેની પાછળ પોતાનો વખત આપ્યો છે મિ સ્ટોકસ એક હિન્દુસ્તાની ખ્રિસ્તી બાઈને પરવડ્યા છે ને તેમને છ છાત્રા છે છાત્રાઓને તેમણે હજી સુધી અંગ્રેજોને એક નક્કર પણ નથી ગીખવ્યો તેઓ માત્ર પહાડી અને હિન્દી એમ બે જ ભાષા જાણે છે તેમણે પણ પોતાના કપડા જુલાઈની ઝામીના ચણમા બાળ્યા, ને હવે ધોલીકે, કુડક ને ટોપી ત્રણે ખાલીનાંદિએટલો જ પોશાક પહેરે છે હમણા કુરસદ હોવાથી થોડા દિવસ અમારી મુઆફરીમા અનુભવ લેવા પોતે અમારી સાથે ફરે છે મિ સ્ટોકસે પોતાની રહેલું ઘણા વખેથી ઈશ હિન્દુસ્તાની રાણેલી હવી પોશાકમા ફેરફાર હવે જ કર્યો છે

જયધોષ ને ચરણસ્પર્શ

જયધોષિનો અને ચરણસ્પર્શનો બંધાધિ હજી આભ્યાં ન કરે છે. મારી ઉમેદ હતી કે હવે મારાં જાણી પડી તેમાં ફેરફાર થશે હશે. પણ જ્યારથી સંયુક્ત પ્રાન્તમાં પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારથી જયધોષથી અને ચરણસ્પર્શથી કંઈ અકળાઈ રહ્યો છું. લોકોના ઉત્સાહનો પાર નથી. પણ એ બધો ઉત્સાહ અવાજોમાં ને ચરણસ્પર્શમાં વેરફાઈ જતો નેહ છે. મારા કાન-પણ હવે એવા મજબૂત નથી રહ્યા કે મારાથી અતિશય અવાજો સંભળવાય ચરણસ્પર્શ દબાવવાની મેંદનીમાં એટલી બધી અગવડ ઉપજાવે છે કે પ્રતિકૂળ પડી જવાનો ભય રહે છે.

સ્વયંસેવકો

સ્વયંસેવકો તો ઘણા થઈ ગયા છે, પણ તેઓને પોતાની ફરજનો પૂરો ખ્યાલ હજી આપ્યો નથી. તેઓમા લાક્ષીમની ખામી છે. જે આપણે કાષ્ઠાનો સવિનય લાંબ કરવો હોય તો સ્વયંસેવકો સંપૂર્ણ બનવા ન જોઈએ. તેમનામાં અવાજો બંધ રાખવાની, ચરણસ્પર્શ અટકાવવાની અને લોકોને પોતાનો અવાજ પહોંચાડવાની શક્તિ હોવી જ જોઈએ. તેમ નહિ થાય તો આણીને વખતે સ્વયંસેવકો સેવા કરવા અશક્ત નીવડશે. તેથી આપણી ઘડતમાં સ્વયંસેવકોની લાક્ષીમને એક અગત્યનું અંગ ગણવાની તરત છે.

હિસાબનો તાળો

આપણે સ્વદેશીનું પાલન કરીએ છીએ કે નહિ તેનો તાળો કેમ મળી શક્યો એમ મને સહુ પૂછ્યા કરે છે. તાળાની જે રીત છે બજારોમાં અત્યારે તો આપણે લોકોનાં—સી પુછ્યેનાં શરીર પર પરદેશી કપડાં સિવાય બીનું લાગ્યે ન જોઈએ છીએ આપણાં તોરણો વગેરે શાળાશામાં મધરાસી વગેરે ગાયસ્થરનાં કપડાં ન જોઈએ છીએ આપણા વાવટાઓ, પટાઓ વગેરે પરદેશી કપડાંના જોઈએ છીએ. મન્દિરોમાં મસજીદોમાં એ ન જોઈએ છીએ. તેને બદલે આપણે ખાલી ન જોતા ઘણું એટલે સમજ્યું કે હવે પરદેશીનાં જમાનો અધા. એથી પણ સચોટ તાળો આપણી કાપડની દુકાનો રાને આપણાં વસ્ત્રોની વસ્તીનાં સ્થાન મેળવી દેશે જે આપણી દુકાનોમાં પરદેશી કાપડ સહેલાઈથી ન મળી શકે ને ખાલી ન નમરે આવે ત્યાં વસ્ત્રોની સાળ ઉપર પરદેશી સ્વર નહિ હોય તો આપણે સમજી જઈએ કે હવે સ્વદેશી યુગ ભગ્યો છે. જે પરદેશી માલ માત્રનાર કાઈ હોય ન નહિ તે પરદેશી માલનો દુકાનો ક્યાંથી હોય ? આ મોટું પરિણામ હિન્દુ મુસલમાન બંને સમજી લેય તો ન પાર પડે. કરોડો હિન્દુ બારીક મલમલનો ચોખ ન ઉડે તો એકલા મુસલમાન શું કરી શકે ? કરોડો મુસલમાન તેમ ન કરે તો હિન્દુ એકલા શું કરે ?

હાથનાં કર્યા હોય

આપણે પ્રભતા બીજાં અંગોને મુંઝવ્યો તેથી હવે આપણને મુંઝેલી આવે છે. જ્યાં કું બાકું જ્યાં વેપારીઓ તથા વસ્ત્રોની મદદની ખામી નેહ રહ્યો છું. વેપારીઓ તો

ચોરાપણા પ્રવૃત્તિમાં આવી ગયા છે, પણ વણકરોને તો આપણે હાથ ન નથી લગાડ્યો તેથી તેઓને આપણે કેળવવા રહ્યા. તેઓને ન કેળવી લઇએ ત્યાં સુધી તો આપણી મુશ્કેલીઓ વધતી જવાની કેમકે વેપારીઓ પરદેશી માલ ફાખલ કર્યા કરે ને વણકરો પરદેશી સૂતર વડયાં કરે ને હાથના કતિલાને અડકે પણ નહિ તો આપણા શા હાથ ધાય ? ફરેક મહાસભાસમિતિએ દબે વણકરોને અને વેપારીઓને મળવું જોઇએ, તેમને સભાસદ બનાવવા જોઇએ ને તેઓને તેમના ધંધામાં ચોખ્ખા પક્ષટો કરવા સમજાવવું જોઇએ. આવી પ્રયત્ન મુશ્કેલીઓમાં સફળ થયો ત્યાંની સમિતિએ જેમ હાર્યું કરનારાઓને જેળા કર્યા હતા તેમ વેપારીઓને પણ જેળા કર્યા હતા. તેઓએ સમજ્યા પછી ને પોતાના શુભચાલ દૂર કરાયા પછી પરદેશી કાપડ ન ખરીદવાની પ્રતિજ્ઞા સુઝિથી કરી આપી. જ્યાં જ્યાં જઈ હું ત્યાં શુભચાલોઓ ઠીક જોવામાં આવે છે. તેઓમાંના પક્ષા તો મો મો બનો બસો વર્ષ થયાં આ પ્રાન્તોમાં વસેલા હોય છે. તેઓ અત્યારે ઘણી જગ્યાએ બહુ દોસથી કામ કરી રહ્યા છે ને જ્યાં વસે છે ત્યાંના લોકોમાં જાણીને સંપત્તિ રહે છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો તેઓની મહેનતથી મહાસભાનું કામ જમી રહ્યું જોવામાં આવે છે. અને વળી લાન લેતાં છતાં પોતે નિર્માની રહે છે. આમ બહાર શુભચાલોઓ પોતાના શુભો બતાવી રહ્યા છે એ જોઈ મને ઘણો સન્તોષ થાય છે. આપણે લયમાત્ર ઓડી દઇએ તો હજી વધારે દેશસેવા કરી મળી શકાશે.

શાન્તિનું બળ

ફરેક જગ્યાએ હું જોયા કરું છું કે જ્યાં લોકો શાન્તિનો પાઠ બોલેખ નમજ્યા છે ત્યાં તેઓ વધારેમાં વધારે ચડ્યા છે. જે શાન્તિ બોલેને માર્યું કે નખળાઇને લીધે જળવાય છે તે શાન્તિ જ નથી. ખરી શાન્તિ એ જ હોય શો કે જેમા બળ ને તે જ રહ્યા છે. આપણે આપણી શાન્તિ જેમ અંગેને પ્રત્યેના સંબંધમાં નથી જોવી તેમ આપણા જ અમલદારો, સિપાહીઓ, પોલીસ વગેરે પ્રત્યે પણ નથી જોવાની. એક ભાઈ મને પૂછે છે કે શાન્તિ તે આપણે અસપરસ જળવવાની કે માત્ર અંગેને પ્રત્યે ? આ સવાલને સ્થાન જ ન હોય. આપણાઓ પ્રત્યે શાન્તિ ન જળવીએ તો પછી હારી જઈએ. અસહકારી બધા પ્રત્યે વિનયી રહે, બધા પ્રત્યે શાન્ત રહે ને નમ્ર રહે. જેમ ચરે તેમ માણસ શાન્ત હોવો જોઈએ, જેમ મોટો તેમ નમ્ર હોવો જોઈએ હજાંજો માણસ જે પશીપશીમાં મારવાને ગાળો ભાંડવા મંડી જાય છે તે પોતાનું બળ શુભાવી બેસે છે. શાન્તિ એ પણ એ જ સૂક્ષ્મ વીર્ય છે તેનો સચેય કરનાર પણ પ્રૌઢ બ્રહ્મચારી બને છે ને તેથી તેજસ્વી બને છે. આપણે બ્રહ્મચર્યની વ્યાખ્યાને કેવળ સ્વૃણ સ્વરૂપ આપીને જોયો પ્રતિજ્ઞા શુરો દેતા આવ્યા છે તેમને હોયિત ગણવા છોડી દીધા છે. સ્વૃણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન જેમ ગરીરસુખને સાર આવસ્યક છે તેમ આધ્યાત્મિક બ્રહ્મચર્યની પણ આવસ્યકતા છે. મારો તો વિશ્વાસ છે કે આપણે સહકારીઓ ઉપર શુરો કરીને, પોલીસને ગાળો ભાંડીને આપણી લડતને લંબાવી છે જે આપણે કાચાથી, વચનથી ને મનથી બધા વિરોધીઓ પ્રત્યે શાન્ત, નમ્ર અને વિનયી રહ્યા હતા તો અત્યારે બધી સત્તા આપણા હાથમાં લઇને બેસી ગયા હોત.

પારસી બહેનોને

હું બહુ ઘૂં કે પારસી બહેનો 'નવજીવન' ઠીક ઠીક સંખ્યામાં વાંચે છે. તેઓને 'નવજીવન'ની ભાષા સમજતાં જરા મુશ્કેલી આવતી હશે એમ બને તેમ સોદી ભાષા લખવા, જોડાશર ન આવવા દેવા પ્રયત્ન કરે છું. પણ ભાષાના નિયમેને છેક નેવે નં મુકી ચકાય. પારસીઓએ શુભરાતી એટલું બધું બગાડી મુક્યું છે કે તેની શરૂ દરિદ્રાઈ દરવી એ ભાષાનું ખુન કર્યા બરોબર થાય. એટલે પાંચનાર બહેનોને મારી વિનંતિ છે કે તેઓએ જે સખ્તો અધરા લાગે તે બાણી લેવા મહેનત કરવી, કાંઈને પૂછી લેવું. થોડાક અંકો એમ પ્રયત્ન પૂર્વક વાંચ્યા પછી તેઓને મુદત અડચણ નહિ આવે.

પારસી ભાઈઓ અને બહેનો બંનેને ઇચ્છે છે કે તેઓ ભાષાને સુધારવા પ્રયત્ન કરે. અત્યારે તો પારસી શુભરાતી, મુસલમાની શુભરાતી ને હિન્દુ શુભરાતી એમ ત્રણ વિભાગ સમજાય પણ મધ્ય જણાય છે, જોકે મુસલમાન ભાઈઓ શુભરાતીને પારસીઓ જેટલું નથી બગાડતા ને તેઓને 'નવજીવન'નું શુભરાતી સમજતાં અડચણ નથી આવતી. ખબરદાર, મલખાદી વગેરે લેખકોએ બતાવી આપ્યું છે કે પારસીઓ ધારે ત્યારે સરસ શુભરાતી લખી જ શકે છે. કેટલાક પારસીઓના પત્રો મારી પારો આવે છે તેમાં હું શ્રદ્ધ શુભરાતી 'જેડ' છું. માત્ર ભારા પ્રત્યેના થોડાં જ અભિમાનની જરૂર છે. તેટલું થતાં પારસીઓનું શુભરાતી જોતજોતાં સામાન્ય શુભરાતીને પહોંચી વળશે.

તા. ૨૧-૮-૧૯૨૧

§ મારી ભૂલ

મેં જીવનમાં કેટલી ભૂલો કરી છે એનો એક ધંધર જ સાક્ષી છે. જ્યોત્સના ને નિર્બાન્ત અને કેવળ ભૂલ વગરનો સમજો છે તેઓ મને ઝોળખતા જ નથી. આટલા આયુષ્યનાં મારા ભાતઅનુભવે તો મને એ જ શીખ્યું છે કે ભૂલો સામે મૂઝવું એ જ જીવન છે; અને એ વાતને અતિ નમ્ર અને નિરભિમાનભાવે મેં હમેશાં મારા અંતરમાં જોડત રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ૧૯૧૯ ના એપ્રિલમાં મેં સહેલો માનીને સત્યસદ્ધ શરૂ કરી દીધો અને તુરત જ મેં જોયું કે મેં ભારે ભૂલ કરી; જ્યારે નડિયાદમાં ફરંદેશીનો બારે અભાવ જોયો ત્યારે મેં એને હિમાલય જેવડી ભૂલ ઠીકી. આમાં મેં અતિશયોક્તિ નહોતી કરી; અને હું તો માત્ર છું કે એ બનાવોથી હિન્દુસ્તાનની નૈતિક ઉન્નાતને ધક્કો ન પહોંચ્યો એવું કારણ પણ એ જ છે કે મેં સમજ્યું સહને તુરત જ મારી ભૂલનો સ્વેચ્છ અને સંપૂર્ણ એકરાર કર્યો.

એવી જ બીજી એક બુલનો એકરાર એકાગ્ર સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ કરવાના આ
 યોગ્ય દિવસોમાં મારે કરવો રહ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકોની જોડેની મારી
 મતોમાં તો એ એકરાર હું કરી ચુક્યો છું, પરંતુ આજની (સ્વદેશીની) પ્રવૃત્તિને
 ખોતર વધુ ચોક્કસપણે, અને વધુ નહેરૂ રીતે એ જ એકરાર કરવાની હું જરૂર
 જોઉં છું. હોલના નવ મહિનાના અનુભવે સરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓના અધિકારની
 મર્યાદાતા વધુ ને વધુ જ મનજાત કરી છે. પણ એ શિક્ષણને અધિકાર કરીને
 અદલામાં વિદ્યાર્થીઓને કંઈ પ્રવૃત્તિમાં રોકવા એ સચવવામાં મેં દુર્બળતા દેખાડી.
 હું દુર્બળ બન્યો, કારણ શક્તિ લોકોની ખાતરી કરી આપવાની મારી શક્તિને વિશે
 મેં અનિશ્વાસ દેખાડ્યો. મેં કાર્યના ફળને ધણી ધમરને બનાવવાને બદલે પરિણામ
 ની આશા ધરી ને તે ગણતરી ઉપર હું ચાલ્યો. અને એ દુર્બળતાને લીધે જ
 શાળાકોલેજો છોડ્યા પછી સ્વરાજ સંસ્થા ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને ફરતા ફરવાની,
 કાલે ત્યાં એના એ અભ્યાસક્રમ ચાલુ રાખવાની, અંગર તો સૌથી સારા માર્ગ
 તરીકે રેડીયો કાંતવાની સલાહ મેં આપી. આમ જો પાંચ રસ્તાઓ સચવવામાં કરેલી
 બૂલ મેં નાગપુર મહાસભાના દરબ પછી તુરંત જ નોંધ.

પણ ચવાનું નુકસાન તો થઈ ચુક્યું હતું. ગયા સપ્ટેમ્બરમાં મેં ઉપલી બહુમાં
 સલાહ આપી ત્યારથી જ એ થઈ ગયું: જન-સુઆરીથી જ હું બિગરી સુધારી લેવા
 મથવા મંડ્યો પણ સુધારવા જવું એ હમેશાં કાટપા પર થીંગડું દીધો સમાન હોય
 છે. અને તેથી જ આજ ધણીખરી અસહકારી શાળાઓમાં રેડીયો એ જોગવાઈ
 પ્રમાણમાં પણ કેવળ આગતુક જેવો કે આગસુના વિનાદ જેવો થઈ પડેલો જોવામાં
 આવે છે. મારે મૂળથી જ આખી વાત કરી દેવી જોઈતી હતી અને શિક્ષણ સંસ્થા-
 ઓના અધિકારને લગતા દરાવમાં રેડીયા અને હાથવણાટને આવરવક અંગ તરીકે
 સચવવા જોઈતાં હતાં. સંભવ છે કે આથી આવ્યા તેટલા વિદ્યાર્થીઓ પણ સરકારી
 કે અધ્યસરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓ છોડી બહાર ન આવ્યા હોત. પણ જે યોગ્ય બહાર
 આવ્યા હોત તેમણે તો હાલના—શાળાકોલેજો છોડી બહાર પડેલા પણ કંઈ
 ચોક્કસ કાર્યક્રમ વગરના—દબરે વિદ્યાર્થીઓ કરતાં અનેક દરજ્જે વધુ વિશાળ કાર્ય
 કરી બતાવ્યું હોત. આટલા વર્ષોમાં તેઓ કાંતવામાં તેમજ હાથવણાટના કામમાં
 પૂરા પારંગત થઈ ગયા હોત અને સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિમાં કાપડ સતર કાપવા કરવાનું
 કાર્ય આજે અનેકમણું સરળ થઈ પડ્યું હોત. અસહકારી શાળાકોલેજોના વિદ્યાર્થી-
 ઓ તેમજ અધ્યાપકો આ દિશાએ ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે એ હું નાણું છું.

છતાં એ વિચારાઓને પણ કોઈડી સ્થિતિ વચ્ચે ઠામ લેવું પડે છે. તેઓ બધા દંધ રેડીયો જ કાંતવાની અમર તો સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિના સામાન્ય વિચારો વિષે પણ પૂરી અદ્વાધારીને આ સંસ્થાઓમાં આવ્યા નહોતા. તેમણે તો અલગત શિક્ષણના દૃષ્ટિબિન્દુથી જ એ પ્રશ્નનો વિચાર કરેલો; અને તેમાં તેમનો કશો વાંક પણ ન ગણાય. સરકારી શિક્ષણસંસ્થાઓમાંથી નીકળી જઈને સરકારની પ્રતિષ્ઠાને ઘટાડવી એટલું જ એમને સારૂ બસ હતું. હવે તેમને કહેવું કે સરકારી શિક્ષણના એવા બહિષ્કારનો અર્થ એ જ છે કે સ્વતંત્ર પેદા કરવું અને ખાલી વજૂવી, તેમને કહેવું કે સ્વરાજની દમની નવી શિક્ષણપદ્ધતિમાં લડાઈનાં સમય તરીકેની પ્રાથમિક કેળવણી એ જ છે કે દરેક વિદ્યાર્થીએ રેડીયો કાંતી સ્વતંત્ર પેદા કરતા શીખવું અને તેમાંથી કાપડ વણતાં તથા કાપડ ઉત્પન્ન કરવાને લગતી બીજી બધી ક્રિયાઓ શીખી લેવી તેમજ તેવું કાપડ પ્રળને સારૂ તૈયાર કરવાગા લાગી જવું, એ તેમની પ્રત્યે અલગત વધુ પડતું જ ગણાય.

પણ બૂલ થઈ તે તો ચમ્બ જ; અને તૈયારી હવે મારે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત થકા-ગીલ લોકોને ધીરજપૂર્વક સમજાવીને અસહકારી શિક્ષણસંસ્થાઓના અભ્યાસક્રમોમાં કાંતવાના કામનો જ આયલ કરવાનું કેવું રુખ પગિણામ આવ્યું હોત એ વિષે તેમની ખાતરી કરી આપીને જ લેવું રહ્યું. અને જેઓ આ બાબતમાં મારી જોડે સહમત હોય તેમને પણ બધાને મારી એ જ વિનંતિ છે કે તેમણે મુદ્દા પોત-પોતાને લાગતીવળતી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સ્વતંત્ર કાંતવાની તેમજ કાપડ પેદા કરવાની પ્રવૃત્તિને ઉપાડી લઈને આ ચળેલી ભૂલને તોળાડતોળ સુધારી લેવામાં પડેલાવું.

કાંતવા વણવાના શિક્ષણને મુરકેલ તરીકે અત્યારે તો હવે કોઈ નહિ જ ગણાવે એવી મને હિમેદ છે. શિક્ષકોની માગણી પણ મારી પામે કોઈ ન કરે. કાંતવાની, પીંજવાની, પૂણી બનાવવાની, કાપાદિ ક્રિયાઓ બાળક પણ એ ચાર દિવસમાં હાંથ કરી લે એટલે સહેલી છે. વજૂટમાં અનુભવે દારા જ ઉત્તરોત્તર નિપુણતા અને કૌશલ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ ક્રિયાઓ શીખવાની શરૂઆતને વિષે હું જે સહેલ અને સરળતાનો દાવો કરું છું તેનાથી વાચકે અકિત થવાનું કાંચુ નથી. કુદરતી અને જીવનને જરૂરી એવી બધી જ ક્રિયાઓ સાવ સહેલી અને સરળ છે. તેમાં પારંગત થવાને માત્ર અભ્યાસ અને ઉદ્યમ જોઈએ; ઉદ્યમ કરવાની—વૈતર્ક કરવાની શક્તિ એ જ સ્વરાજ છે, એ જ શોખ છે.

એકની એક ક્રિયા કરવાકના કરાક કરીને માણસ કંટાળે એમ માની લેવાની પણ જરૂર નથી. કુદરત આખી એકરાગી થટમાળ છે. સૂર્ય અનન્ટકાળથી એને! એ, એકનો એક, એક જ રૂપે, એક જ દબે, જેમનો તેમ ઉગતો ને આયમતો નથી શું? જો સૂર્ય પોતાનું એકરાગીપણું છોડી થોડી સહેલ કરી લેવા કોઇ ઘડી આડોઅવળો નીકળી પડે તો?

છતા કામ કામમા પણ ફેર હોય છે. કેટલાક કામ એનાં એ કરી કરીને માણસ કંટાળે, જરૂર બની જાય; ખીન્ન કેટલાક કામ એના એ કરીને તો માણસ અપાર સિદ્ધિ હાથ કરે અને અવર્ણનીય આનન્દ મેળવે. જીવનના આવશ્યક વ્યવસાયોમા ગ્હેલી એકરાગિતા તો ઉત્સાહદાયક અને પ્રાણપ્રેરક હોય છે. કળાકાર પોતાની કળાના સહવાસથી કદી ચાકતો નથી. તે જ રીતે કાતવાની ક્રિયામા પણ જે પાગલ થયો છે તે કરાકના કરાકો સુધી કરા કંટાળા વગર કાતશે અને તેમા અપૂર્વ રસ અને આનન્દ અનુભવશે રેંટીયાના સૂરમાં જે સંગીત ભર્યું છે તેનો આનન્દ લૂંટવામા ખગ કાતનારને વાર નથી લાગતી.

અને આમ વુગકંટાળ્યે કાતીકાતીને હિન્દુસ્તાન જે દિવમે સૂતગને તાતણે સ્વરાગને કાતી લેગે તે દિવસે એણે એમાથી જ પોતાના એકરાગી ઉદયમનું એવું અલોકિત રમાગક ઉભુ કર્યું હતું જે ચિરકાળને માટે એના ઇતિહાસમા સૌન્દર્ય અને આનન્દના નમૂના રૂપે અમર રહેશે. પણ આ બધું રેંટીયો બહાલો કર્યું જ થાય તેમ છે. તેથી હિન્દુસ્તાનને માટે આજે જે કોઇ ઉત્તમમા ઉત્તમ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ હોય તો તે સમજને—મુદ્ધિપૂર્વક રેંટીયાને અપનાવવો એ જ છે, એવો મારો નિશ્ચિત મત છે.

૬ મુસલમાનોની ચિન્તા

લંબનૌની મોંઘી મુલાકાત દરમિયાન ખિલાફતના સવાલને વિષે મુસલમાનોમાં મેં અવાબિકપણે જ અધીગમ અને ઉગ્ર જોયા. મોલવી સલામત-હલાએ અંગ્રેજોની આમતમા ક્રિટિક સરકારને વલણ દિવે દિવસે અસલ ચર્ચા જાય છે એમ જે સયમભરી ભાષામા કર્યું તેમાં કેવળ લોકલાગણીનો જ પડવો હતો. તુર્કી પ્રત્યે મિત્રાચારીભર્યા વલણની ક્રિટિક પ્રતિવાદો સામે દિવસે દિવસે અવિશ્વાસ

વધતો જાય છે એ વિષે તો શંકા જ નથી કોઈને જ એમ નથી લાગતું કે એ બધી બ્રિટિશ પ્રતિગાઓ સ્ત્રી છે અગર તો બ્રિટિશ સરકાર તુર્કીની રાહતને ખાતર કશું પણ કરવાને તદ્દન અસક્ત છે. આવી સ્થિતિ વચ્ચે મુસલમાનો અધીગાઇ અને ઉદ્દેગથી મહામબા તેમજ ખિલાફત કમિટીના મંડળોને કંઈ ને કંઈ વધુ ઝોરાવર અને વધુ તાકીદનું પગલું લેવા વિષે આગ્રહ કરી રહ્યા છે. મુસલમાનોને હિસાબે તો સ્વરાજ એટલે ખિલાફતની બાબતમાં શરૂઆત કરી લેવાની હિન્દુસ્તાનની શક્તિ જ છે, અને તે ઝોરાવર છે તેથી જો સ્વરાજનો-અર્થ મુસલમાનોએ આમ ને આમ વાટ જ જોયા કરવી અગર તો તુર્કીનું જુમુહ્ સમુદ્રમાં નામનિશાન પણ ન રહેલું મૂંઝે મ્હોઝે જોયા કરવું પડે એટલી લાંબી કાંઈ પ્રવૃત્તિ ચલાવવી એવો જ હોય તો તેની રાહ જોવાને મુસલમાનો તૈયાર નથી.

આવા વલણ વિષે સદાતુલ્યતિ ધરાવ્યા વિના ન જ રહી શકાય. અને જો કોઈ પણ અસરકારક પગલું भारी નજરમાં દેખાતું હોત તો તેની તત્કાળ બલામણ્ય કર્યા વગર હું રહેત નહિ. સ્વરાજની પ્રવૃત્તિ યોજાવી દેવાથી ખિલાફતનો શરૂઆત કરી લેવાય તેવું હોત તો તેમ કરવાની સલાહ પણ હું આપ્યા વગર ન રહેત. એટલું જ નહિ પણ કરોડો મુસલમાન ભાઈઓને થઈ રહેલું દુઃખ હલકું કરવાને ખાતર અસહકાર સિવાય બીજો પણ કોઈ ઇલાજ મને જોઈ નથી. જો તો તે તત્કાળ અનુભાવ્યા વિના હું ન જ રહું.

૧ પણ મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ ખિલાફતનો અન્યાય દૂર કરવાનો હુંકામાં હુંકો અને જલદમાં જલદ રસ્તો એક સ્વરાજપ્રાપ્તિ જ છે. તેથી જ મારે હિસાબે સ્વરાજ એ ખિલાફતના શરૂઆત અને ખિલાફતનો શરૂઆત એ સ્વરાજપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

તુર્કીની વિપત્તિમાં મદદગાર થવાનો હિન્દુસ્તાનની પામે એક જ રસ્તો છે અને તે એ જ કે તેણે જાતે ચોતાને કમ્મો ખરો કરાવવા પૂરતા સામર્થ્યવાન બનવું. જો હિન્દુસ્તાન વેળાસર એટલું સામર્થ્ય ન કેળવી શકે તો હિન્દુસ્તાનને માટે તરી શરૂ ઉતરવાનો ખીજો એક રસ્તો નથી. એણે દૈવાધીન ન થવું રહ્યું. લંકાવાસી રહી ગયેલા દરદીએ જો પડોશીને મદદરૂપ થવું હોય તો પ્રથમ અલખત જાતે જ લડવાથી સુક્ત થવું રહ્યું. કેવળ અજ્ઞાન, અવિચાર અને અસ્થિરતાથી વર્તાવેલી ખુનામગી બહુ તો અંદર ને અંદર ધુધવાતા ક્રોધાગ્નિને ઠાલવવાનું સાધન બનશે, પણ તેથી તુર્કીની માતનાઓ થોડી જ ઓછી થવાની હતી. તેમ હિન્દુસ્તાનનું સામર્થ્ય પણ

એવી ખુનામરકાથી કાઢી રીતે વધે નહિ. ઉલટું એને દયાવી દેવાને નામે તે સામે જે જે પગલાંઓ લેવાય તે આપણા ધ્યેયની દિશામાંની આપણી ગતિને મન્દ જ પાડે.

પણ હું પોતે તો આવી નિરાશાને સાર કંઈ જ કારણ જોતો નથી. મહાસભાનો આજો કાર્યક્રમ ખિલાફતના મામલાને પહોંચી વળવાની દૃષ્ટિએ જ ધરાયો છે, અને એ રસ્તો પ્રજા કાંપી પણ રહી છે. એ મહિનામાં સ્વદેશીના કાર્યક્રમ પૂરા કરવા એ પ્રવૃત્તિ એટલી તો ભારે અને તીવ્ર છે કે તેમાં પ્રજામાંનું 'સંઘર્ષ' પાણી પ્રગટ થયા વગર રહેશે નહિ. અને જે સપ્ટેમ્બર સુધીમાં હિન્દુસ્તાન બહિષ્કારનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારે અને અક્ટોબરમાં જાતે પગભર થઈ જાય તો મને લાગે છે કે એ પરિણામ વધુમાં વધુની આશા રાખનારને તેમજ ખિલાફતનો યત્નો સૌથી વધુમાં વધુ ત્વરાથી લાવવા હજીનાર મારા જેવાને પણ સન્તોષ આપ્યા વગર રહેશે નહિ.

પણ હકીકત એ છે કે બધા જ કાર્યકર્તાઓ દરેકની સુદતની અંદર સ્વદેશીનો કાર્યક્રમ પૂરા કરી લેવાને વિષે અગર તો તેની અસરની બાબતમાં જે આશા બાધવામાં આવે છે તેને વિષે તેટલા નિઃશંક નથી. આવા શંકિતોએ કા તો જ્યાં સુધી તેઓ દેશને ખીજે કાંઈ વધુ સારો અને વધુ જલદ માર્ગ ન બતાવી શકે અર્થે પ્રજાની પામે તેના સ્વીકાર ન કરાવી શકે ત્યાં સુધી ખસી ઉભું થઈ અગર તો પોતાની ચોંટે તેટલી શંકાઓ છતાં આ સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિમાં ખરા દિલથી 'પરોવાઝ' જાહેર એ અખતરાને વ્યાજબી અજમાયશ આપી જેવી થઈ; વળી સ્વદેશીનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારી શકવાની પ્રજાની શક્તિ વિષે એવી શંકા વ્યાજબી હોય એમ ધડીબર માનીએ તો શું એ ઉપરથી એમ જ સિદ્ધ નથી થતું કે પ્રજાની ખિલાફત માટે દલીલ ધરાય નથી અગર તો તેને સારો ભોગ આપવાની તેની તૈયારી નથી? આજે બધું જ પરદેશી કાપડ ઉતારી સુકાને એકલી ખાદી અંગીકારવી, એ હિન્દુમુસલમાનને માટે એવડો મોટો આપભોગ છે શું? અને જે હિન્દુસ્તાનમાં એટલા આપભોગની તાકાત ન હોય તો એથી શું એ પણ સિદ્ધ નહિ થાય કે વધુ ઉંચા અને વધુ વિશાળ આપભોગ આપવાને હિન્દુસ્તાન નાલાયક છે અને એ રીતે તુર્કીને મદદ કરવાને પણ તેટલું જ નાલાયક છે? આ સ્થિતિમાંથી ઉગરવાનો એકમાત્ર ઉપાય એ જ છે કે દેશના એકેએક સમજી સ્ત્રીપુરુષે આજે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર સંપૂર્ણપણે પાર ઉતારવામાં અને તેની જગાએ જોઇતી ખાદી પેદા કરવાના કામમાં ગિરફતાર થઈ જવું. આટલું આપણે કરીશું તો દિવસે જોઇશું કે આપણા ધ્યેયની સિદ્ધિ આપણાથી દૂર નથી.

લાખનોમાં એવી પણ એક સૂચના રજૂ કરવામાં આવી કે છઠ્ઠી સામે શ્રીકાના બુલમના બદલા તરીકે રાહી અધર્મ જેઓ એક શ્રીક વેપારી પેદી છે તેમનો અહિંકાર કરવો તેમજ પરદેશની સ્ટીમરો ઉપર ગોદીના હમાલો પાસે માલ ચડતો બંધ કરાવવો. મારા અભિપ્રાય મુજબ આ સૂચનાઓ જોટલી અસ્વાભાવિક છે તેટલી જ અમલ કરવામાં પણ અશક્ય છે. ધડીબર માની લાંબાં કે આપણે રાહી અધર્મની પેદીને ચપટી વગાડતા વારમાં ઉખાડી મુકી શકાયે, તોપણ તેથી શ્રીકાનું શું જવાનું હતું ? રાહી અધર્મ કંઈ તેનો બધો કે ઘણાખરો માલ શ્રીસને થોડો જ ચડાવે છે ? તેમનો પથારો તો દુનિયાબર છે; અને તેમના એ વેપારને હંપાવવો એ સ્વદેશીનો કાર્યક્રમ પાર ઉતારવા ક્રતા પણ વધુ મુશ્કેલ કાર્ય છે. આવો કાંઈ પણ પ્રયત્ન તેમાં રહેલા આંતરિક દોષ ઉપરાત આપણને જગતની હારીને જ પાત્ર બનાવે, અને આપણે પણ એને લાયક જ દેશીએ એ વિષે મારા મનને શંકા નથી. ગોદીના હમાલોને સમજાવવાની વાત પણ તેટલી જ ખેદની છે. એટલો કાણુ આમર્ગ ઉપર આપણે ધરાવતા હોત તો આપણી લડત આપણે કેદાણનીયે પૂરી કરી લીધી હોત. ગોદીના હમાલો પાસે સ્ટીમરો પર ચડતો માલ બંધ પડાવવામાં અસારના હમાલો પાસે હમેશને માટે અગર તો અચોક્કસ લાખી મુદત મુધી કામ બંધ રખાવવાની વાત આવી જાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં કામ થોડી ગેલેલા હમાલોની જગાએ પૂરવા ખીલ દોષ જ હમાલો દેશ આખામાંથી ન મળી શકે એવી સ્થિતિ દેખાડી આપવાની તૈયારી પણ આવી જાય છે. પણ હું માનું છું કે એટલી હદ મુધીની ચોજનાશક્તિ હજી આપણે નથી ખીલવી. તેથી અત્યારે તો એવો કાંઈ પણ પ્રયત્ન નિષ્ફળ જ જાય કે વખતે એથી પણ આપણું વધુ નુકસાન થાય.

આ સ્થિતિમાં વિચારવાનું માર્ગ માન એક જ રહે છે, અને તે કાર્યના સચિનય બગતો. મારી ખાતરી છે કે આ રાજ્યનો કશો વિશાળ પારો ઉપર ઉપયોગ કરવા પૂરતી તાલીમ હજી પ્રજામાં નથી આવી. છતાં મારો એ પણ વિશ્વાસ છે કે જે હિન્દુસ્તાન આજે સ્વદેશીનો શુદ્ધ વહેણ કાર્યક્રમ વખતસર પાર ઉતારવા પૂરતી ચોજનાશક્તિ, સમયસૂચકતા અને તાલીમ દેખાડી આપે તો એવો કાર્યદાનો મર્ચનય બંગ પ્રજા સંગતપૂર્વક આદરી શકે. એ શક્તિ અને એ તાલીમ આ ખેત માસમાં હિન્દુસ્તાન દેખાડી આપણે એવી આપણે આજા ગોળીયે અને ધંધર પામે પણ એ જ માગીયે.

અસ્પૃશ્યતા

શાસ્ત્રી વસંતરામના અસ્પૃશ્યતાનિષ્ઠ્યના કાગળ પર મારી ઉપર એટલી બધી ટીકાઓ આવી છે કે તે હાપતાં ઘણી જગા રોકાય. પણ આ ટીકાઓને હું શુભ ચિહ્ન સમજું છું. બધા લખનારા આ વિષયનો ધાર્મિક—તાત્ત્વિક નિષ્ઠ્ય આદે છે. તેઓ કેવળ વ્યવહારિક નિષ્ઠ્યથી સન્તોષ પામે તેમ નથી એ તેમના લેખો બતાવે છે. અન્યજને સાફ હિન્દુ સમાજ બધી સગવડ કરી આપે છતાં મેલાનો સ્પર્શ કર્યા પછી સ્નાનાદિ કરે તોયે તેમને જો અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવે તો આ તાત્ત્વિક નિષ્ઠ્યવાદીને તે અસહ્ય અને પાપમય લાગે છે, આ લેખકો સુધારાપન્થી નથી. આપણું એટલું ખરાબ અને યૂરોપનું બધું સાફ એવું માનનારા નથી, પણ સંયમી છે. તેઓ પોતાને હિન્દુ માને છે ને માનીને અભિમાન રાખે છે. તેઓ મર્યાદાને પ્રધાનપદ આપનારા છે. તેથી મને તો હર્ષના ઉમળકા જ આવે છે; અને તેઓના આગ્રહમાં હું અસ્પૃશ્યતાના પાપભાષી વહેલી મુદિત જોઉં છું.

આપણે શાસ્ત્રાર્થની જાળમાં એટલા ઉંડા ઉતરી ગયા છીએ કે ધૂળનું ધાન કરવાને બદલે ધાનને ધૂળ કરી મુકેલ છે; સાળ છોડીને કુચકાને વળગી ગયા છીએ, ગાંબણ મેલીને શીઝી ઊંચ પાછળ દોડયા છીએ! મારી પાસે પડેલા કાગળો સૂચવે છે કે આપણે ગાનારના યુગભાષી કરનારના યુગમાં પ્રવેશ કરવાની અણી ઉપર આંખા છીએ. વર્ણ પાંચ નથી પણ ચાર છે. અસ્પૃશ્યતા સંયમ નથી, એ વર્ણાશ્રમની મર્યાદા નથી. વર્ણોત્તરને પણ અસ્પૃશ્ય ગણવા એ દયાધર્મ નથી પણ કઠોરતાધર્મ છે. રક્તપિત્તથી પીડાતાના સ્પર્શથી આત્મા અભડાતો નથી; જો ઉલટું સેવાભાવથી એવો સ્પર્શ થયો હોય તો તો આત્મા ચડે છે. બંગીની સેવા કરવી એ ધર્મ છે; દરેકથી પીડાતા બંગીની સારવાર પ્રથમ કરવી એ દયા છે. બંગીએ મેલું ઉપાડ્યું હોય તો નહાવું એ શૌચક્રિયા છે, આવશ્યક છે; પણ ન નહાવું એ અધોગતિને પહોંચાડનાર નથી. બંગીને આવશ્યક સમયે ન અડવામાં પાપ હોઈ શકે. નહાઈએ આવેલા બંગીને આદરપૂર્વક આપણી જોડે ન બેસાડવામાં પાપ છે ને તેના સ્પર્શથી પાપ છે એમ માનવામાં અગ્રાન છે. આવી માન્યતા હવે ખૂબ પ્રસારેલી છે એવું હું મારા ઉપરના કાગળોથી જોઉં છું. આ બધામાંથી એક કાગળ હું આપી મુક્યો છું. હવે બીજો રા. સીકરલાલ અમૃતલાલ દવેનો નીચે આપું છું:

“અસ્પૃશ્યતા વિષેની શાસ્ત્રી વસંતરામની શાસ્ત્રોક્ત ચર્ચા રસભર વાંચી. પરંતુ શાસ્ત્રાર્થના વખતમાં મારા જેવા અશાસ્ત્રજ્ઞ લક્ષ્મી નહિ તેટલા માટે નીચેના બે મુદ્દાનો સ્પષ્ટ પ્રજ્ઞાસો કરવા તેઓ કૃપા કરશે કે

(૧) ‘શ્રીહરિને મટિ મન, વાણી, કર્મ, અર્થ અને પ્રાણ અર્પણ કરનાર’ તમે ચાડાલને અડકીને સ્નાન કરો ખરા કે નહિ ? તેવા ચાડાલને સ્પર્શ કરવાથી તમે પવિત્ર થાઓ કે અપવિત્ર ? તે હરિમન્દિરમાં આવવા માગે તો તેને પેસવા દો કે નહિ ?

(૨) તમારે જાગૃત્ સાફ કરનાર ભગી બપોરે બે વાગે ન્હાઇપોઇ સાફ થઇ તમારે ત્યાં આવે તો તમે તેને ઘરમાં પેસવા હઈ દીવાનખાનામાં બેસવા દો કે નહિ ?

આ બે મુદ્દાના ખુલાસામાં અરુપૃથક્તા વિગેની સર્વ ચર્ચા સમાપ્ત થશે એમ હું માનું છું.”

શાસ્ત્રીજીના લેખનો અર્થ હું તો એક જ કરી શકું છતાં શાસ્ત્રીજી તેનો જવાબ આપશે તે હું જરૂર પ્રગટ કરીશ દરમિયાન હું રા. સાહરલાલને સાવધાન કરવા ઇચ્છુ છું શાસ્ત્રી વસંતરામના નિર્ણયથી જ કંઈ અરુપૃથક્તાની ચર્ચા સમાપ્ત થવાની નથી. શાસ્ત્રીજીનો જવાબ ધાર્યો મગે તેથી કંઈ ઘણા કાળનો મેલ એકી વેળાએ ચર્ચા માનથી દૂર થવાનો નથી તે મેલ તો કેવળ કાર્યથી જ જશે આપણામાના જેઓ સમજે છે કે કોઈને પણ અડકવામાં પાપ ન હોય અને દેહશુદ્ધ થયેલા ભગીને અડીને ન્હાવામાં પાપ છે તેઓ ભગી ઇત્યાદિ વર્ગની એવા કરતા વખતોવખત તેમનો સ્પર્શ કરશે ત્યારે જ એ મેલ જવાનો છે બાકી અન્યજનો સો પેઢી સુધી પણ સ્પર્શ કરવો એ પાપ છે એમ કહેનારા ને માનનારા તો મળ્યા જ કરશે તેમને આપણે વિનયપૂર્વક પણ તેટલા જ આગ્રહપૂર્વક થયેલા આપણા વર્તનથી અને તેના શુભ પરિણામોથી જીતી શકશું

ગે તો અરુપૃથક્તા જે પ્રમાણે આપણે આચરીએ છીએ તેને પાપરૂપ માની તેનો ત્યાગ કરવાનું ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જ સૂચ્યુ છે પણ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી પોતાના એક કાગળમાં લખે છે કે ઉત્તર તરફ કેટલાક અંગ્રેજો અન્યજવર્ગને અસહકાર સામે પણ ઉરકેરી ગયા છે અને જો હિન્દુસ્તાનમાં સર્વત્ર આપણે અરુપૃથક્તાની સામે ન થયા હોય તો અત્યારે તેના દુરુપયોગ વિરોધીઓએ પુષ્કળ કાર્યો હોત સેતાન હમેશા હિંદો દ્વારા પ્રવેશ કરી સંકુલેષ શકે એવો દરવાજો પોતાની આવજા સારૂ બનાવી લે છે ધાર્મિક દૃષ્ટિથી પોતાના જીવનને ઘડનાર તો ધર્મ-કોટમાની એક પણ ઇંટ નમળી શકા ન દે

મારી નોંધ

બિહારનો પ્રવાસ

ચંપારણમાં કરેલી સેવાને લીધે અને બિહારીઓના સ્વસાવને લીધે બિહારનો પ્રવાસ મારે સારું થયો ન અથરો થઈ પડેલો છે. નાનાં ગામોમાં પણ દબરો માણસો એકઠાં થઈ અવાજોથી ને ચરણસ્પર્શથી મને અકળાવી મેલે છે. એક ઘડીની દુરસદ મને દરોનમાંથી ન રહેવા દે. આથી રાતરિવસ ક્યાંયે શાન્તિ મેળવાય નહિ. ફરવાને તો નીકળાય ને રાત્રી આવા શ્રદ્ધાળુ લોકો પાસેથી, જે થોડા પણ સારા કામદારો હોય તો જે કામ લેવું હોય તે લઈ શકાય. અને બિહાર તેવું કામ આપી રહેલ છે. બિહારમાં ફેલાક કાર્ય કરનારા એટલા સાદા ને પવિત્ર છે ને તેમની શ્રદ્ધા શાન્તિમય અસહકાર પર એવી સમજાડ છે કે તેઓએ સમાજ પર જેની છાપ પાડી છે ને શાન્તિપૂર્વક પણ કામ કર્યું છે. જ્યાં એક વધ પહેલાં થોડા ને રેંદીયા ચાલતા હતા ત્યાં દબરો ધરમાં રેંદીયા ચાલી રહ્યાં છે, દબરો ગળ પાડી વણાઈ રહી છે ને દબરો લોકો કેવળ ખાઈ પહેરતા થઈ ગયા છે.

બિહાર ઓરિસા વગેરે પ્રાન્તોમાં જે આનાતું રોજ આપનાર રેંદીયા પ્રત્યેક જણને સંપૂર્ણ આજીવિકાનું સાધન છે. ઘણાને તેથી વધારે રોજ ખેતરોમાં મજૂરી કરતાયે નથી મળતું. ખેતરની મજૂરીને સારું કસાયેલું ચરીર જોઈયે. રેંદીયા તો નાનુક બદનની બાળા પણ ચલાવી જે આના હડાહડના પાડવા છાંછે તો પાડી શકે. જે અસર રેંદીયાની લોકો ઉપર પડેલી નહીં છે તે અસર અસહકારના બીજા એકે અંગની લોકો પર નથી પડી. ફેલાક તો રેંદીયાને બરકત આપનારી વસ્તુ તરીકે પૂજતા થઈ ગયાં છે. રેંદીયા એક એવી વસ્તુ છે કે જે હિન્દુ મુસલમાન બધા વર્ગમાં પ્રિય ને સામાન્ય થઈ રહેલ છે. જે રેંદીયા સર્વવ્યાપક ન થાય ને ત્રીસમી સપ્ટેમ્બર પહેલાં તે વાટે આપણે પૂરું કાપડ પેદા ન કરી શકીયે ત્રણ પરદેશી કાપડનો અદિષ્ઠકાર ન કરી શકીયે તો તે કેવળ આપણી યોજનાસંક્રિતિની ને કાર્યદક્ષતાની ખામી ગણાયે.

વણકરોની સહાય

બિહારશરીફ કરીને બિહારમાં એક નાનું શહેર છે. તેની વસ્તી ૨૫૦૦૦ ની છે. તેની ખેડોમાં ન પ્રસિદ્ધ લીયેંકર મહાવીર સ્વામીનો જન્મ થયેલો ને તેની જ પાસે તે સમાધિસ્થ થયા. તે જગ્યાએ લગ્ય મંદિરો છે; તે બિહારશરીફ જતાં રસ્તામાં આવે છે. આ જગ્યા સારીકે હોવાય છે કેમકે તે પ્રસિદ્ધ પીરની જગ્યા છે. એમ હોવાય છે કે આજમેરના પીરને બીજે નંબરે આ સ્થાનની કીર્તિ છે. આ જગ્યામાં લગભગ ૫૦૦ વણકરો વસે છે. ઘણાપર મુસલમાન જ છે. મહાસભાસમિતિ ને બિહારી કમિટીએ વણકરોની ખાસ સહાય કરેલી. તેમાં જામે બધાએ વણકરોને વીનવ્યાં ને તેઓએ હવે પછી હાથનું જ સૂતર અને ન ચાલતાં મીલનું વાપરવાનું કબૂલ કર્યું છે. આજ લગી તો તેઓ પરદેશી

સુતર ન વાપરતા આવ્યા છે, જ્યારે તેઓએ જ મને કહ્યું કે તેમના બાપદાદા કેવળ હાથડું જ સુતર વાપરતા. હવે જો આ વલુકરોને હાથડું સાફ સુતર આપવામાં આવશે તો તેઓ જરૂર તે જ વાપરશે. ઉલ્લાહી કામ કરનાર નહિ મળે તો તેઓ હાથડું સુતર વાપરવાનું કબૂલ કર્યા છતાં જરૂર પડેથી વાપરશે. આપણું કાર્ય હવે વલુકરો, પીંબરા, સુતારો, છુદારો જમીરને પ્રત્નકાર્યમાં રસ લેતા કરવાનું થઈ પડ્યું છે. મારી ઉમેદ છે કે શુંજરાતના દરેક જામમાં આવા કારીગરોને મહાસંજ્ઞાના કામદારો મળશે, તેમને સલામત બનાવશે ને તેમની પાસેથી સેવા લેશે. તેઓ થશે ખૂબ કમાય; માત્ર પ્રત્નકાર્યને પ્રથમપદ આપે ને સામાન્ય દર કરતાં પ્રત્નકાર્યને સારું કંઈક જોડું લે એટલે આપણે સંતોષ માની શકીએ.

મહાયજ્ઞ

પરદેશી કાપડનો ત્યાગ આપણે મહાયજ્ઞ છે. તેમાં આપણને પૂરી છત મળે એ સ્વરાજ છે. છતાં જોડું મોટું કામ હવે એક માસમાં કેમ થાય એવો ભય રાખવાનું કારણ નથી; કેમકે લાયકીત માણસ બેબાકળો બની નથી છે, તેને આખે અંધારા આવે છે ને દિશા સૂઝતી નથી. પણ આપણે વિચાર કરીએ તો સ્વરાજ સહેલું છે, કેમકે એ જન્મસિદ્ધ દેહ છે. તેથી સ્વદેશી સહેલું હોવું જ જોઈએ એવો નિયય કરી આપણે કાર્યપરાયણ થઈ જોઈએ. કાર્યપરાયણ થવા સારું આપણે નિયયવાન ને ઉદ્યોગી બનવું જોઈએ જેમ જેમ હું જામણ કુળ હું તેમ તેમ જોઈ હું કે આપણાં ઘરોની મારફતે આપણને જોઈવું કાપડ વણી કાઢવું એ આપણે માટે સહેલાઈમાં સહેલો રસ્તો છે. એક કંદોડ માણસને એક જગ્યાએ એકઠા કરી તેમની મજૂરી લેવી તેના કરતાં દરેકને પોતપોતાના ઘરમાં બેસી પોતાના જામમાં રહી કેમ કાંતવું ને વણવું તે બતાવી દેવું એ થણું જ સહેલું છે. રા. અમુભાઈએ બતાવ્યું છે તેમ મીસા મારફતે જે કામ કરતાં આપણને ધીમ વેગે જતાં પણ પચીસ વર્ષ જોખમાં જોખ જોઈએ તે જ કામ આપણે ઘેર બેઠા સમજી જઈએ તો પચીસ દિવસમાં કરી શકીએ છીએ. પણ જેમ નવું જતાં પકાવનાર પ્રથમ પોતાના હાંડલા સાફ કરી સે છે તેમ આપણે પરદેશી કપડાં રૂપી મેલ કાઢી નાંખવો જોઈએ. તે વિના આપણું આગસ નહિ નથી એક વખત લંડો વણેલો માણસ જેમ સાંભળે થયે પણ લાકડોનો ટેકો ધક્કા દે છે ને પડવાના ભયથી લંગડાતો ચાલે છે તેમ આપણે પણ જ્યાં મુખી પરદેશી કાપડના ટેકા ઉપર નભીએ છીએ ત્યાં મુખી પગસાર નથી વનાના.

મોપલા ઉત્પાત

મલબારમાં જે અશાન્તિ એકાએક ફેલાઈ ગઈ છે તેના ચોડાધણા ખખર મેં અત્યારે હું છેક ઇશાન ખૂણામાં હોવા છતાં જાણ્યા છે. આ લેખ હું શુદ્ધવારે જન્માષ્ટમીને દહાડે આગગાડીમાં લખી રહ્યો છું. વાંચનારના હાથમાં આ લેખ નવ દહાડે આવશે. દરમિયાન બીજી ખખરો પ્રગટ થઈ હશે. છતાં જે ખખરો મળ્યા છે તે ઉપરથી નીચળતા કેટલાક સિદ્ધાન્તોનો વિચાર તો આપણે હકીકતોમાં ગમે તે વધ-ધટ થાય તોપણ કરી શકીએ છીએ

મોપલા લોકો મુસલમાન છે. તેઓનામાં આરબોનું લોહી વહે છે. તેઓના આપદાદા ધણાં વર્ષો પહેલાં અરબસ્તાનથી આવી મલબારમાં વસ્યા કહેવાય છે. સ્વભાવે તેઓ તીખા છે. ઝતુની ગણાય છે. તેઓ ધડીમા ચીકાઈ ને વઢી નાખે છે. તેઓને હથિ પુષ્કળ ખુન થયાં છે. તેઓને વશ કરવાને સાર એક ખાસ કાયદો પણ ધણા વર્ષ પહેલા કરવામાં આવેલો. તેઓની વસ્તી દસ લાખની ગણાય છે. આ કેમ અમલ પણ બહાદુર છે. મોતનો તો તેમને ડર જ નથી. લડવા નીકળે ત્યારે હારીને પાઝા ન જ આવવાના મોગન ખાઈને જ નીકળે છે. તેથી તેઓ ભારત કે ખુન કરતા નથી ડરતા એમ કહેવાય છે. તેઓ લડી પડશે એવી ધાસ્તીથી જનાબ યાકુબ હસનને રોકવામાં આવ્યા હતા ને છેવટે તેમને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. આ વખતે તેઓ કેમ ઉભરાઈ ગયા એ હજુ તો સ્પષ્ટ જણાયું નથી. તેઓએ જ અમલદારોનો જીવ લીધો ગણાય છે; તેમાં બે ગોરા અને ચાર હિન્દી હતા. બીજા પણ મૂઝા હશે એમ કહેવાય છે. તેમનામાંના લગભગ પાંચમો મૂઝા ગણાય છે. તેઓએ કેટલાક મદાનો બાબ્યાં ને લૂંટ્યા પણ કહેવાય છે. કાલીકટ ને તેની ઉપરના ભાગમાં અત્યારે માર્શલ લૉ વર્તી રહીલ છે.

આમ અત્યારે મલબારમાં પ્રગતિ અટકી છે ને સરકારનું શાવું છે. સરકાર આવી જાતનાં બંડ દાખવાની કળા પૂરેપૂરી જાણે છે. નિર્દોષ માણસો કેટલાયે મૂઝા હશે ને બીજા મરશે. સરકારને દોષ પણ કેાણુ દેશે ? દેશે તો સરકાર સાબળે પણ શાને ?

જે અશાન્તિને રોકે કે ખૂઝાવે તે સરકાર. મલબારે બતાવ્યું કે આપણો અસહ-કારીઓનો કાણુ પૂરો નથી જામ્યો. જે લોકો પર કાણુ મેળવે તે સરકાર. આપણે લોકો પર એક જ રીતે કાણુ મેળવી શકીએ, અને તે શાન્તિથી.

અશાન્તિથી—મોરશાહી આપણે છત મેળવવા ઇચ્છીએ તોપણ આપણું ધાર્યું કરવાની શક્તિ આપણામાં હોવી જોઈએ. તે શક્તિ લાવવાને સાર આપણે શું કરવું જોઈએ તે વિચારવું નિર્ણય છે, કેમકે તે રસ્તે છત મેળવવી આપણી અશક્ત ને ગણતરી બહાર છે.

પણ આપણી શાન્તિનો ભંગ તો થયો એ દેખીતું છે. બે વસ્તુઓ એકીસાથે નથી ચાલી શકવાની. એક તરફથી શાન્તિ અને બીજી તરફથી અશાન્તિ; આમાં એકેની છત ન થાય.

મેાપલાઓની ઉપર આપણે અસર ન પાડી શક્યા એ ચોખ્ખું છે. તેઓના દિલનું એટલું પરિવર્તન નથી થયું કે જ્યાં તેઓ અશાન્ત ન જ થાય. તેઓની અશાન્તિ આપણને ચમકાવે એમ છે, આપણી પ્રગતિને રોકે છે.

શાન્તિથી જ આપણને જય મળે તેમ છે એવું જોઈએ માને છે તેઓએ તો, સમજવું જ જોઈએ કે આપણે શાન્તિ જાળવવાનો બેવડો પ્રયત્ન કરવો રહ્યો છે. અશાન્તિને આપણે અંતરમાં પણ પસંદ નથી કરવાની એ આપણે યાદ રાખવું જ જોઈએ.

બીજા પ્રાન્તોએ પોતાના કર્તવ્યમાં મરાયુલ થઈ જવું જોઈએ. એક પ્રાન્ત પણ જો પૂરો પ્રયત્ન કરે તો આ વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવવું અશક્ય ન હોવું જોઈએ. બીજા પ્રાન્તો મન્દ રહે અને એક જ પ્રાન્ત સંપૂર્ણતાએ અસહકાર કરે તોપણ સ્વરાજ આ વર્ષમાં મેળવવું હું તદ્દન શક્ય જોઉં છું. પણ બીજા પ્રાન્તોમાં કે એક જ પ્રાન્તમાં પણ જો અશાન્તિ ચાલતી હોય તો તે છતાં એક જ પ્રાન્તના શાન્ત સાહસથી સ્વરાજ મેળવી જ શકાય એવું નિશ્ચયપૂર્વક કહેવાની મારી હિમ્મત નથી. હું ઘણા વિધ્નો જોયાં કરું છું, છતાં આપણું કર્તવ્ય તો હું તદ્દન ચોખ્ખું જોઈ રહ્યો છું. આપણે વધારે સંયમ જાળવવો, આપણે વધારે શુદ્ધ થવું, આપણે વધારે જાગૃત રહેવું ને આપણે વધારે ત્યાગ કરવા. બને શક્તિની દિશા જુદી છે, તેથી આપણી શાન્તિનું બળ વધારે હોય ત્યારે જ આપણું ગાંડું આગળ વધે. એક ગાડાને ચાર બળદ હોય તેમાંનો એક મરી જાય કે છટી જાય તો ત્રણ બળદને પેલા એકનો બોળો ઉપાડવો રહ્યો. પણ જો ચારમાંથી એક છટી કે મરી તો ન જાય પણ સામે ઘાય, અવળો માર્ગ લે, તો તો બાકીના ત્રણને એકનો બોળો ઉપાડવાનો, એટલું જ નહિ પણ એક જ સામે ચાલી રહ્યો છે તેના ઉપદ્રવને અટકાવવાની શક્તિ પણ મેળવવાની રહી. આમ શુદ્ધ અસહકારીનો બોળો વધ્યો છે.

હું તો જોયાં જ દર્દી હું કે આપણને મોટામાં મોટાં વિદ્વા સરકાર તરફથી નથી પણ આપણી પેઢાની જ તરફથી છે. આપણી નબળાઈ, આપણી અવળાઈ, આપણી અણસમજ આપણને જેટલે દરજ્જે રાકે છે તેટલે દરજ્જે સરકારની અવળાઈ આપણને નથી રાકતી. સરકારની અવળાઈને આપણે સમજીએ તો આપણે ચડીએ, આપણી નબળાઈ કે અવળાઈથી આપણે પડીએ. ખરે, આત્મા જ આપણો શત્રુ છે અને આપણો મિત્ર પણ છે. એ શત્રુને જીતવામાં જ શાન્તિમય અસહકારની સંપૂર્ણ જીત રહેલી છે.

મહાસભાની તૈયારી

મહાસભા અમદાવાદમાં ધણે વર્ષે પાછી બરાવાની. આ વર્ષની મહાસભા વળી બીજીએના દરતા નવીન જ હશે. નવું બંધારણ, નવી આશા, નવો યુગ ! કેમકે જો મહાસભા તેણે પોતાના વિશે દરેકે હરાવ પાળે, એટલે કે જો પ્રજા પોતે દરેકી પ્રતિજ્ઞા પાળે તો તો સ્વરાજ ઉજવવાને સાર એકઠા થવાનું હશે. પણ એવો રૂઠો અવસર તે કંઈ હવે ચાર માસમા આવે ? ધણા દાળની બેડી કંઈ એક ક્ષણમાં તૂટે ?

આ ચંકામાં જ તેનો જવાબ આવી જાય છે. દરદીને સાજા થવું હોય તો જરૂર વાર લાગે, પણ દરદીને દરદની બ્રમણા થઈ આવી હોય તે તો ધડીબરમાં ભાગવાની હોય તો ભાગે. ત્યારે ભાગશે ત્યારે ધડીમાં જ ભાગી હશે. દસ વર્ષ થયાં જેણે બેડી પહેરી હોય તેની બેડી ભાગવાનો સમય આવે ત્યારે કંઈ ભાગવાની ક્રિયાને એહોવતો વખત લાગે ? આપણો ભય ભાગવાની આ વાત છે. કેમકે પાટા છૂટતા તે તુરંત જ દેખાતો ન થાય તો શું થાય ? બંધન તોડવાની ચરતો પણ અધરી હોત તો આપણને વિચારવાપણું રહેત; પણ અનિવાર્ય ચરતો ત્રણ જ છે: ૧. હિન્દુસભાનનું ઐક્ય; ૨. શાન્તિનું પાલન; ૩. સ્વદેશી.

પહેલી બે ચરતોના પાલનને સાર કેવળ દિલના પરિવર્તનની જરૂર છે. આમાં નથી પૈસાની એટલી ગરજ, નથી મોટી કેળવણીની ને નથી વલવારની એટલે પંશુબળની. પણ આ લેખથી સ્વરાજ આ વર્ષમાં મળશે જ અથવા કંઈ રીતે મળે એ બતાવવાનો મારો હેતુ નથી. આવતી મહાસભા સફળ થવા સાર અમદાવાદે અને ગુજરાતે શું કરવું જોઈએ તે બ્યાવહારિક રીતે તૈયારીવાળો જ આ લેખનો હેતુ છે.

ગુજરાતની ૨૨૪ પરાણાઓની સગવડ તિપાસવાની રહેલી છે. આપણું સ્વાગત થાશે એટલે આપણી પ્રાયમિક અને વિશેષ ૨૨૪ આપણે પૂરી કરી.

પરાણાઓને રહેવાની, ખાવાની, ન્હાવાઘોવાની, શૌચ વગેરેની, અન્નવાળાની ઇલાદિ સગવડો આપવી એટલું આપણે કરવાનું રહ્યું છે.

આ વખતે આપણી પાસે રહેવાની એક જ પદ્ધતિ હશે અને તે હિન્દુસ્તાની. મહાસભાના મેદાનમાં આપણે અગ્રેજી ઢળ પ્રમાણે રહેવા માગતા પરાણાઓનો મમાવેશ ન જ કરી શકીએ એમ લાગે છે. આપણે પ્રથમથી જ ખબર આપી દેવી જોઈએ કે કેવળ અગ્રેજી ઢળે રહેનારાઓની સગવડનું જોખમ વહોરવા મહાસભા અસમર્થ છે. તેવાઓને સાર આપણે હોટેલોનાં નામદામ આપીએ એટલું બસ ગણાવું જોઈશે.

પશુ હિન્દુસ્તાની સગવડ તો આપણે ઉંચા પ્રકારની આપવી જોઈએ. હાલ તો હિન્દુસ્તાની સગવડ એટલે ગંદકી ને અગ્રેજી સગવડ એટલે સફાઈ એવા ભાગ પડી ગયા છે. નિયમ દો એવો હોવો જોઈએ કે જેમ સાદાઈ તેમ વધારે સફાઈ; જેમ આડંબર તેમ ઉપરનો ભપકો ને અંદર મેલ. પશુ આપણા આધુનિક બ્યવહારમાં આપણે સાદાઈની સાથે ગંદકીને મેળવી દીધી છે. આમાથી આપણે નીકળી જવું જોઈશે.

જનજરતો બંદોબસ્ત સામાન્ય રીતે ઘણો ખરાબ હોય છે. આપણે પાયખાનાંની સંખ્યા ઘણી રાખવી પડશે ને તેને સાર રાખવા સાર જોઈતી સગવડ હોવી જોઈએ. જો કેવળ બંગ્લીઓની જ ઉપર આપણો આધાર રહશે તો આપણે જોઈએ તેવી સફાઈ નહિ રાખી શકીએ. જો અસ્પૃશ્યતાના દોષમાંથી નીકળી ગયા હોઈશું તો આપણને પાયખાના સાર કરવામાં કંઈ અડચણ ન આવવી જોઈએ. પાયખાનાંઓને સાર ખાડા ખોદવા પડશે અને જો આપણે મોટા જગ્યાઓમાં સફાઈ માટી તૈયાર ગણીએ તો સાર કરવામાં જરાયે અડચણ ન આવે. મારી તો સલાહ છે કે હિન્દી, ઉર્દૂ, ગુજરાતી વગેરે નેટલી ભાષાઓમાં આપણે કાઢી શકીએ તેટલી ભાષાઓમાં એ બાબતની સૂચનાઓ પણ જો કાઢી હોય તો ઐતિહાસિકોમાં તે વહેંચી શકાય.

જેવું જનજરતું તેવું જ ન્હાવાનું રાખવાની જરૂર છે. જેને ગરમ પાણી જોઈએ તેને ગરમની ને ઠંડું જોઈએ તેને ઠંડા પાણીની સગવડ કરી આપવી જોઈએ. તે વિભાજના નોખા સ્વયંસેવકો હોય.

મૂતરડીઓની ખાસ નોખી સગવડ રાખવી પડશે.

પીવાના પાણીની સગવડ હમેશાં જોધયે તેવી નથી હોતી એમ મેં ધણીવેળા જોયું છે. કામચલાઉ નજાથી કે ખીજ વધારે સરતી સગવડોથી આપણે પાણીના બદોબસ્ત કરવો ઘટે કે જ્યાં સૌને પાણી જોધયે તેમ સહેલાણીથી મળી શકે. વળી જોમ પાણી મળવાનો બદોબસ્ત ચલે જોધયે તેમ ઢોળાતા પાણીના નિકાલનો બદોબસ્ત પણ જોધયે. નાગપુરમાં આપણે જોયું કે પાણીના જ્યાં ત્યાં તળાવડા બરાયાં હતાં.

ખાવાની ખાખતમાં પણ પૂરી સગવડ વિચારવાની રહી. નાગપુરમાં પ્રમાણમાં સારી સગવડ હતી એમ ગણાય છે. બંગાળ, મદ્રાસ, પંજાબ એમ દરેક હાવણીના રસોડાં નોખાં કરવાથી ધણી તકલીફમાંથી આપણે બચી જઈશું. દરેક કમિટીના મંત્રીઓને અત્યારથી પૂછાવી લેવું એ કદાચ સારામાં સારો રસ્તો હોય. દરેક જગ્યાએથી વધારેમા વધારે કેટલા પ્રતિનિધિ આવી શકે એ તો આપણે જાણીયે છીએ એટલે સગવડ રાખવામાં જરાયે અડચણ ન આવવી જોધયે.

એક સૂચના અત્યારથી જ કરવાની મારી ઇચ્છા યદ્ર જાય છે. ગુજરાતના પ્રતિનિધિઓ બધા સ્વયંસેવકો બની જાય. ખીજ સ્વયંસેવકો તો આપણને જોધશે જ; પણ ગુજરાતના પ્રતિનિધિઓ સેવક બની દરેક સગવડો તપાસે ને પોતે સેવા લેવાનો હક છોડી દે તો આપણી મહેમાની બહુ દીપ્તી નીકળશે. કયાયે અવ્યવસ્થા ન ચાય એમ આપણે માગતા હોઈએ તો આપણે બધાએ પૂરા સેવક બની જઈ જોધયે.

એક સાખ માણસો બધા મળી આવશે એવી આપણે આશા રાખવાની છે ને એવી આપણે લાલચો આપવાની છે.

આ વેળા તો આપણે આપણી સગવડ કેમ જળવાય એનો જ વિચાર કર્યો. વધુ હવે પછી.

નોંધ

દગ્ગાથી કેમ બચાય ?

દરેક જગ્યાએથી કાગળો આવ્યાં કરે છે કે લાલચુ લોકો ખાલીને નામે પરદેશી કે મીલનું કાપડ વેચે છે; તેનું દામ પણ વધારી દે છે. આમાં મને આશ્ચર્ય નથી લાગતું. આખી રાજ્યપદ્ધતિ જ્યાં દગ્ગા હપર રચાયેલી છે ત્યાં પ્રજાની પાસેથી ખીજ રી આશા

રખાય ? કોરડોમાં જાઓ તો દગો, કુકનોમાં જાઓ તો દગો, ઈંચીતાલમાં જાઓ તો તે જ, ધારાસભામાં જાઓ તો પણ તે જ. આમાંથી બચવાને સાર અસહકાર ચાલી રહેલ છે. આપણો અસહકાર મનુષ્યો સાથે નથી, મનોષ્યોની કુખ્તિ સાથે છે. પણ એક પાપથી દૂર રહેતાં બીજામાં ફાસાઈ જવાનો ભય સદાય રહ્યો છે. અને જ્યાં લગી મીલના કપડા જેવું લેવાની ઇચ્છા રહેશે તે જ્યાં સુધી આપણું કપડું આપણી તજજ તળે નહિ વણાય ત્યાં સુધી આપણને ઉતરાવાનો ભય તો રહેવાનો જ. આનો સર્વથી સહેલો ઉપાય એક જ છે, અને તે એ કે દરેક ગામે પોતાની ખાદી પેદા કરી લેવી ને શહેરના લોકોએ મીલના જેવી ન લાગે તે જ ખાદી લેવી ને તે પણ મદાસભાની છાપવાળી હોય તો સારું. આટલી સાવધાની છતાં કંઈ દુઝાનો ભય નહિ જ રહે એવું નથી. તેટલું અનિવાર્ય ગણી સદન કર્યો જ કુટ્યો છે. એટલું જાણવાયોગ્ય છે કે દુઝાની ફરીઆદો માત્ર શહેરોમાંથી જ આવે છે. મારી ઉમેદ છે કે થોડી જ મુદતમાં લોકો ખાદી મુબઈથી નહિ મગાવે, પણ મુંબઈના શહેરીઓ પોતાને જોઈતી ખાદી આસપાસથી મગાવી લેશે. ગામડાંઓમાંથી આવતી ખાદીમાં દગો મોડો હોવાનો સંભવ દરો.

આસામના અનુભવ

૧

દેશ અને દેશી

આસામનું તો મેં નામ જ સાંભળ્યું હતું. વિલાયતમાં મણિપુરની ચડાઈના કિસ્સો વાંચ્યો હતો ત્યારથી એમ જ વહેમ રહી ગયેલો કે આસામના લોકો અણુ-ધડ જંગલી હોવા જોઈએ. તેથી જ મેં 'હિન્દ સ્વરાજ'માં તેઓને જંગલી વર્ણુ વ્યા હતા. આસામના બાઈએને એ ડંખતું હતું. તે વાક્યનો અમલદારોએ દુરુપયોગ પણ પૂરો કર્યો હતો. આસામના લોકોને જોણે જંગલી માન્યા એવા અગાનીને આસામીઓ કેમ આહે ? પણ પ્રજા તો અત્યારે માણસનું હૃદય સમજવા લાગી છે; તે નિર્દોષ અગાનીથી ખીન્ય એમ કેમ બને ? છતાં તેઓના વર્ણુનમાં કરેલી ભૂલની માફી મેં પહેલે જ અવસરે જાહેર સભામાં માગી. જ્યારે મેં મારી ભૂલનું વર્ણુન કર્યું ત્યારે લોકો ખડખડ હસ્યા. તેઓ મારીની આસા.રાખતા જ ન હતા.

આસામના લોકોને જંગલી કાણ કહે ? કહેનારો જ મારા જેવો જંગલી હોવો જોઈએ. જેની ઓરતો સુન્દરમાં સુન્દર કપડાં વણે ને પોતાનું જ વણેલું પહેરે તેને જંગલી કાણ માને ?

જેમ ગુજરાત હિન્દુસ્તાનની પશ્ચિમે ને વિન્ધ્યની દક્ષિણે છે તેમ આસામ છેક પૂર્વમાં ને ઉત્તરમાં છે. આસામ હિન્દુસ્તાનનો ઇશાન ખૂણો છે. ત્યાંથી બ્રહ્મપુત્રને કિનારે કિનારે ટિબેટમાં જવાય છે ને ત્યાંથી દક્ષિણમાં પહાડોમાંથી પગરડને બ્રહ્મદેશ તરફ જવાય છે. આસામમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં લીસોતરી જ છે. આસામની એક ટેકરી—ચેરાપુંજી—પર હિન્દુસ્તાનમાં વધારેમાં વધારે વરસાદ વરસે છે. દર વરસે સરેરાશ ૩૬૮ ઇંચ વરસાદ પડે છે. પણ ૧૮૬૧ની સાલમાં ૮૦૫ ઇંચ પડેલો તેમાંથી જુલાઈ માસનો જ ૩૬૬ ઇંચ હતો ! સાઠ ઇંચથી ઓછો તો ક્યાંયે નથી વરસતો. આમ એક તરફથી વરસાદ અને બીજી તરફથી બ્રહ્મપુત્ર જેવો નદ, ત્યાં લીસોતરીનું પૂછવું શું ? વળી નદીની આસપાસ ટેકરાઓ જ પથરાયેલા છે, તેથી જ્યાં નજર પડે ત્યાં ઉંચા પ્રકારનું જ દૃશ્ય જોવામાં આવે છે.

જ્યાં અમને ઉતારો આપવામાં આવ્યો છે તે મકાન છેક નદીકિનારે જ છે. સામે નદી શાન્તપણે વહી રહી છે. ‘શાન્તપણે’ શબ્દ હું જાણીએ છીએ વાપરું છું. પાણી ઉંડાં હોવાથી તેમાં જરાયે ઉઝાળો હું જોતો નથી. બ્રહ્મપુત્રનું જોર એવું છે કે તેમાં મોઢમોટી રટીમરો બારે માસ ચાલી ચકે છે. તેના જેવું ગાંભીર્ય આપણોમાં આવે ને આપણે તેના જેટલી શાન્તિ ભોગવીએ તો આપણને સ્વરાજ મેળવતાં શી વાર લાગે ? આપણે છીછરા પાણીનો ઘૂંઘવાટ ન જોઈએ. ઉંડા પાણીની શાન્તિ ને તેમાંથી પ્રગટ થતું બળ જોઈએ.

આસામમાં અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ અને એવા પાકે છે. મ્હાં તો છે જ. તેથી કાણ જાણે કે ડાયડો થયો છે ? તેનું તુકસાન તો આપણે સહુ જાણીએ છીએ. આસામમાં કેળાં, અનનાસ, નારંગી, સીતાફળ વગેરે રજા-પુષ્કળ થાય છે. અનાજમાં મુખ્ય પાક ચાવલનો છે.

લોકો ભોંળા ને સાદા છે. હિન્દુમુસલમાન બંને આસામી ભાષા બોલે છે. આસામી ભાષા બંગાળીની બહેન-ગણાય છે. લિપિ બંગાળી છે. હું જેમ જેમ ફરતોં જાઉં છું તેમ તેમ જોઉં છું કે જે હિન્દુસ્તાનની ભાષા માત્ર દેવનાગરી લિપિમાં લખાય તો ‘પ્રગતતત્ત્વનું’ શબ્દ બારે પોપણ થાય. લિપિ એ જ હોઈ શકે, હું ને દેવનાગરી. આસામી, બંગાળી, પંજાબી, સિન્ધી વગેરે ભાષાઓ જો, દેવનાગરીમાં લખાતી હોય તો તે સમજતાં ઘણી જ ચોટી મુશ્કેલી પડે એમ જાણ્યું નથી. તેમ થતા આ બધી ભાષાઓના અભ્યાસીઓનો ઘણો વખત ખર્ચ ને ભાષા નહીં સહેલી લાગે.

પણ આ તો મેં નચ્ચે એક નવો જ વિષય ચર્ચા લીધો. આસામના લોકો પ્રમાણમાં સુખી ગણાય. તેમની જમીનને બહુ ખેડવી પડતી નથી. નદીની રેસો જમીનને ખાતર આપી રહે છે તેથી લોકો ઓછા કામથી પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે છે. આસામ અંગ્રેજને ઘણું મોટું તાણે આવવાથી તેમાં 'ઝુધારા' ઓછા દાખલ થયેલા છે, તેથી લોકો પોતાનો પૈસો અને આત્માદી સાચવી શક્યા છે. આસામના લોકો મજૂરી કરતા જ નથી. ચંદાનાં ખેતરો મજૂરો વિના ન જ ચલાવી શકાય તેથી સંયુક્ત પ્રાન્તમાંથી મજૂરોને બોલાવવામાં આવે છે, આમ હોવાથી મજૂરો પરના અત્યાચારની અનેક વાતો સાંભળવામાં આવે છે ને તેથી જ આદ્યુર જેવો કિસ્સો બની શક્યો.

આસામમાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે એવો સમય હતો કે જ્યારે આસામના લોકો બધી હાજરો આસામમાં જ પૂરી પડતી હતી. વાંચનાર જાણીને ગાલ થશે હાલ પણ આસામમાં દરેક સ્ત્રી વણી જાય છે. પોતાનાં કપડા પોતે જ વણે છે. નાનાંમોટાં બધાં ઘરોની ઓરતો વણુકર છે. કમાણીને સાર નથી વણુતી, પણ ઘરમાં જોડલો વખત રહે તેટલો વખત વણ્યા કરે છે. જે આળા વણી તૂ જાય તેની સગાઇ થવી જ. અસંભવિત છે. જે ઘરમાં ટું રડું છું તેના ધણી મોટા જમીનદાર છે, પૈસાની ખોટ નથી; પણ તેમની સિતેર વર્ષની મા, તેમની બહેનો, તેમની સ્ત્રી વગેરે બધાં વણે છે. તેમની દસ અગીયાર વર્ષની છોકરી છે તે પણ વણે છે !

આસામમાં રેશમ પણ હીક પેદા થાય છે. તેથી ઓરતો રેશમ અને સૂતર બન્ને ચીજો વણે છે. તેમા અદ્ભુત નક્સી પણ કરી શકે છે. પચાસ વર્ષ પહેલાં દરેક ઓરત કાંતતી તેમ જ વણુતી. પણ જ્યારે અંગ્રેજી રાજ્યપદ્ધતિ દાખલ થઈ ત્યારે પરદેશી સૂતર પણ દાખલ થયું. એ સૂતરે નખજોડ વાળ્યું. ઓરતોએ એ સૂતરથી લલચાઈને કાંતવાનું કામ છોડ્યું. સદ્ભાગ્યે વણે નહિ તો પરણે નહિ એવો કાયદો હોવાથી વણુવાનું રહી ગયું. દેવાયેલી ઓરતોને કાંતવું એ તો મહેલું જ હોય; તેથી હવે પાછી ઓરતોમાં જગૃતિ આવી છે ને કાંતવાનું પણ ચડે થયું છે. પણ આસામમાં જ્યારે પરદેશી સૂતર દાખલ થયું ત્યારે એક અંગ્રેજી અવલોકનકારે ટીકા કરેલી કે પરદેશી સૂતર દાખલ કરી આ ઓરતો કંઈ કમાઈ નથી, કેમકે તેઓએ કાંતવાને બદલે કાંઈ બીજો ઉદ્યોગ દાખલ નથી કર્યો.

આસામમાં આજ પણ ચાળીસ હજાર એકર જમીનમાં ૩ પાકે છે. આ ૩ ધણા ઉંચા પ્રકારનું હોવું જોઈએ, કેમકે જે પુણીઓ અને બતાવવામા આવી તેણે

મને આન્ધ્રની પુણીઓનું સ્મરણ કરાવ્યું. પુણીઓ અતિશય સાર, મુલાયમ અને કાઠીથી ગઠિત હતી. મને એક કપડાનો નમૂનો આપવામાં આવ્યો છે, તે પણ એટલો બધો સરસ છે કે લગભગ આન્ધ્રના કાપડને પહોંચે.

આસામી ભાષા બોલતી આસામની વસ્તી સાડનીસ લાખની છે. સાડનીસ લાખમાં જોહામા જોહી દસ લાખ ઓરતો છે, જે દસ લાખ ઓરતો હિન્દુસ્તાનને સાર કાતે ને પંચે તો આસામ પોતાને સાડ કપડાં પૂરા પાડે, એટલું જ નહિ પણ આસામ હિન્દુસ્તાનને પણ ઘણી ખાદી આપી શકે.

આસામમાં મહાસભાના કામદારો સારા હોય એમ લાગે છે. જેમને ત્યાં હું રહું છું તે આસામના સેનાપતિ કુટુંબના છે. તેઓ જૂના બારિસ્ટર છે. મોટા જમીનદાર છે. ધારાસભામાં હતા. તેમણે ઘણા જાહેર કામો કર્યા છે. તેઓ અત્યારે ચુસ્ત અસહકારી છે. મંત્રી શ્રી. જારડોલાય છે. તે પણ જૂના વજીલ છે. તેમને પણ જમીન ધરખાર છે. તેમણે પૂરો અસહકાર કર્યો છે. આસામી વજીલોની સંખ્યા અઠોતર છે, તેમાંથી પંદરે વજીલાત છોડી છે ને તેઓ બધા જ અસહકારના કામમાં રોકાયેલા છે. તેઓના હાથ નીચે લગભગ ૫૦૦ સ્વયંસેવકો છે. તેમાંના ઘણા કોલેજ છોડેલા છે.

આસામના લોકોને અરીણ ખાવાપીવાની ખૂબી આદત છે. તેમાં લાખો રૂપિયાં તેઓ ગુમાવે છે. આ કામદારો મને જણાવે છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ પછી અરીણ ખાવાપીવાની ટેવ ઘણે ભાગે જોઈ શકાય છે. લગભગ પચીસ ટકા મહેમૂલ ધરી ગઈ છે એમ કહેવાય છે. પરદેશી ખીડી પણ લોકો બહુ પીતા હતા તેમાંથી આજે ખાંચો કાઢી પીનારા મળશે, જેઓ પીએ છે તે કેવળ દેશી ખીડી પીએ છે. પણ તે ટેવ પણ હાલ તો છૂટતી જાય છે. મને એમ ખબર આપવામાં આવી છે કે અસહકારથી લોકો પોતાની મેળે જ સુધારા કરતા જાય છે.

સીઓની સભા

સીઓની સભાઓ ત્રણ તોખી કરવામાં આવી હતી. એક મારવાડી બહેનોની, એક આસામી બહેનોની ને એક બંગાળી બહેનોની. તેમાં આસામી બહેનો ને બંગાળી બહેનો પોતાની ભારેમા ભારે વિલાયતી સાડીઓને બદલે સાદામાં સાડી સાડીઓ પહેરીને આવેલી હતી. ઘણી બહેનો પોતાની પાસે ખાદીની સાડી નહિ હોવાથી શરમાતી હતી. મારવાડી બહેનો કેવળ પરદેશી કપડા જ પહેરીને આવેલી. પણ શ્રી જમનાલાલજી મને જણાવે છે કે તે બહેનોએ પણ હવે ખાદીની સાડીઓની

માગણી કરી છે. આ સમામાં મૌલાના મદમદઅલીનાં ધર્મપત્ની પણ હાજર હતી તેમણે પોતાના ખાદીના પોશાકથી લોકોને ખુશ કર્યા હતા, તેમનામા ખેલવાની ચક્તિ સારી છે. પોતે ખુરખો ખાદીને બાપણ પણ ક્યું હતું.

પરદેશી કપડાંની હોળી

આ નોંધ ગૌહટીમા લખ્યું છે. ગૌહટી એ આસામનું મુખ્ય શહેર છે. કલકત્તાથી ઓગણીસ કલાકનો રસ્તો છે. અહીં જંગી જાહેર સજા કરવામાં આવી હતી તેમા પરદેશી કાપડના મોટા ટગલાની હોળી કરવામાં આવી હતી. તેમાં મેં પ્રશ્ન પાંચ ધોતીયાં, પાંચ સાડીઓ, ટોપીઓ ને લેસ જોઈ. હોળી. સળગાવવાનું પવિત્ર કાર્ય તો મારે જ હાથે થાય. હોળી સળગ્યા પછીને દેખાવ મને તો મન્ય લાગ્યો. સેંકડો પાંચ પહેરણો ને ખીજ પરદેશી કપડાં હવામાં ઉડી હોળીમાં પડતાં હતા. આ દેશ તરફ ટોપીને ઉપયોગ થોડો થાય છે એટલે પરદેશી ટોપીઓ થોડી ઉડી હતી. ખાદીએ તો અહીં પણ પ્રવેશ કર્યો છે એટલે જ્યાં ટોપી પહેરે છે તેઓ તો ઘણે ભાગે ખાદીની જ પહેરે છે.

મારવાડી

આસામમાં મારવાડી બાઇઓની વસ્તી ઘણી મોટી જોવામા આવે છે. અધો ખદારનો વેપાર તેઓના જ હાથમાં છે. મેં જણાવ્યું તેમ આસામના લોકોને પોતાનાં ખેતરનો પાક હીક હોવાથી તેઓ ખીજ વેપારમાં કે નોકરીમા થોડા જ પડ્યા છે. તેથી વેપારનો કબજો મારવાડીઓએ લીધો છે ને સરકારી નોકરીનો જગાળાઓએ. આમાના ઘણા મારવાડી પરદેશી સૂતર ને પરદેશી કાપડનો વેપાર કરનારા છે. તેઓમાના ઘણાખરાએ—લગભગ પાંસડ વેપારીઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે હવેથી તેઓ પરદેશી કાપડ કે પરદેશી સૂતર નહિ મંગાવે.

આસામના મુસલમાનો

આસામમા મુસલમાન બાઇઓની વસ્તી મોટી છે, છતાં તેઓ જાહેર કામમાં ઓછો ભાગ લે છે. ખિલાફતનો પણ તેમને પૂરા ખ્યાલ નથી હોતો. પણ હવે તેઓમાં પણ જાગૃતિ સારી થયેલી જોવામાં આવે છે. તેઓને હિન્દુ નેતાઓએ જગાડ્યા છે એમ કહીએ તો ચાલે. તેથી હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચે અહીં દ્વેષભાવ જોવામાં નથી આવતો. મૌલાના મદમદઅલી અને મૌલાના આઝાદ મુખાનીના આવવાથી મુસલમાનોમાં વધારે જાગૃતિ અને હિંમત આવ્યાં છે.

પારકે પૈસે દીવાળી

મેં ઉપર જણાવ્યું કે ગૌહટી 'આસામનું' મુખ્ય શહેર છે. પણ ગૌહટી કંઈ આસામની રાજધાની નથી. આસામની રાજધાની તો શિલોંગ છે. ગૌહટીથી પાંચેક કલાકમા મોટરથી ત્યાં જવાય છે. શિલોંગ દરીઆની સપાટીથી ૪૦૦૦ ફુટ ઉંચું છે. હું ત્યાં નથી જઈ શક્યો, પણ દહેવાય છે કે તે કેવળ યુરોપીઓનું મથક છે. જો બારે માસ સીમલામાં રહી શકાય એવું હોત તો સીમલા માત્ર ઉનાળાનું પાંચતમ ન હોત પણ હમેશાનું ગ્રહેત. જો દાર્જિલીંગમા હમેશાં ગ્રહેવાય એમ હોત તો દાર્જિલીંગ બારે માસની જંગાળની રાજધાની હોત. મુગઈ જલકાને ત્રણ રાજધાનીઓ નથી? ઘડીમા મુગઈ, ઘડીમા ગણેશખંડ અને ઉનાળામા મહાબળેશ્વર. પણ શિલોંગમા બારે માસ યુરોપીઓ નહીં શકે એવી તેની હવા હોવાથી શિલોંગને આસામની રાજધાની બનાવવામા આવ્યું છે. એટલે ઉચે કંઈ ખેતરોમા મજૂરી કરતા મજૂરોનો પોષાર જઈ શકે? 'ફ્રેન્ડ બાબતમા બળિયાના બે ભાગ છે 'જેટર' શિલોંગ રહી શકે ને બ્યારે કબજે ત્યારે જઈ શકે તેના મજૂરમાથી કેની મગદુર કે ત્યાં જઈ શકે? તેની બિચાગની અરજ પણ શિલોંગ લગી પહોંચે તેટલામા કાઢીને ચૂંચાઇ જાય.

કયાં બ્રહ્મપુત્ર ને કયાં સરકાર.

બ્રહ્મપુત્ર એવી વિશાળ નદી છે કે તે નાની મરીને નગ—નદ થયેલ છે. છતાં તેની નમ્રતાનો પાર નથી. હિમાલયની ટોચે રહેતા છતાં તે નીચે ઉતરી લોકોને મુખી કરે છે ને પોતાની છાતી ઉપર ઉચ્છીને હજારો મનુષ્યો ને. તેમના માલ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જાય છે. તેથી તેને આમામનું જંગલ પૂજે છે ને મારા જેવા છેક પશ્ચિમથી આવનારનું મસ્તક પણ પોતાની રેળે નમે છે. આપણી સરકાર એપોલો બંદર ઉતરી અસંખ્ય મજૂરોની, વનજની, વિજળાની મદદ લઈ નીચેથી ઉચે ચડી સીમલા કે શિલોંગ ગિરોજે છે ને ત્યાંથી લોકોને ધુરકાવે છે. લોકો બચણીત થઈ 'રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એવો પોષાર કરે તેમાં શી નવાઈ? બ્રહ્મપુત્ર આશ્વાસન આપે છે. શિલોંગમા રહેતી સરકાર ઉંચે ચડી લોકોને બાળે છે. તેથી જ આસામીઓએ સરકારની સલામી—તેનો સહકાર છેડડ્યો છે. બ્રહ્મપુત્ર ઘેસો થઈ ખેતરો ને ગામડાં ડૂબાવે તો લોકો બાળે નહિ—તો શું કરે? સરકારના દાવાનજથી બળી લોકો બાળે નહિ તો શું કરે? આસામીઓ સમજ્યા છે કે તેઓને સારું અસહકાર એ જ સુવર્ણમાર્ગ છે.

તા. ૧૧-૯-૧૯૨૧

તા. ૧૧-૯-૧૯૨૧

આસામના અનુભવો

૨
જીવનપુત્ર પર -

નદીમાં સ્ત્રીમર ચાલી ગયેલી છે મારા ત્રીજા વર્ગની મુસાફરીના દિવસ તો ક્યારના પૂરા થયા છે, અમે બધાં પહેલા વર્ગના તુલક પર બેઠા છીએ. જ્યારે જ્યારે ત્રીજા વર્ગનો વિચાર કરું છું ત્યારે ત્યારે મને પહેલા કે બીજા વર્ગમાં બેસતા શરમ આવે છે. હતા હું બાઈ છું કે - જેમાં હમેશા શ્યાં જ કંઈ પડે છે એની આટલી તનનૈડ યુનાઈટેડ કીંગડમમાં મારું શરીર ત્રીજા વર્ગની બરદાસ ન કરી શકે. મારી માન્યતા એની છે કે આપણા ત્રીજા વર્ગમાં શરૂઆત જેટલી સ્થિતિ હોવી જ નોંધે; આપણા શરીર એટલા કસાના નોંધે જ્યાં મુઠ્ઠા આપણે ત્રીજા વર્ગથી કાચા થઈને બાગીચ ત્યાં લગી તે વર્ગ સુધરી શકવાનો નથી, તેનું દુઃખ મટવાનું નથી સેક્ટો કામદારો જે પહેલાબીજા વર્ગની મુસાફરી કરતા થઈ જાય તો પ્રજનો પૈમે મુસાફરીમાં જ તણાઈ જાય તે આપણું સ્વગતનું વહાણ તો ચાલી જ ન શકે. પ્રજનો, પૈમે વાપગતા આપણે પ્રતિક્ષણ વિચાર કરવાનો જરૂર છે. આ ઉદ્યોગો હું કહું છું કેમકે એવા એક ધનવાન ગૃહસ્થે મારી પામે ટીકા કરેલી તે મને સાધ્યા જ કરે છે મેં ખાદીની વાત કરતા જ તેમણે મને કહ્યું : 'અમાનો ખર્ચ તમને ન પડે. તમે છઠ્ઠો ત્યારે તમને મોટર મળે, તમે એક પ્યાલો માગો ત્યાં દસ પ્યાલા બકરીનું દૂધ મળે, તમને સૌ ખાદી આપવા આવે; પણ માગ જેવા પૈસાદારને પણ હવેખત મોટરના, હોટેલના બાડા આપવા પડે તે જેટલી ખાદી નોંધે તેના પૈસા આપવા પડે ત્યારે પ્રજનો સેવા આકરી ને મોઢી લાગે.' આ ગૃહસ્થ મહાસમિતિના સભાસદ છે; પૈસા ખરચતા અચકાતા નથી, પણ હું સમજી શકું છું કે તેમને મુમક્ષમાં હમેશના વીસ રૂપિયા કરતા એણે ખર્ચ ન જ થયેલું હોવું જોઈએ. એમની દલીલમાં ઘણું વજુદ છે એમ મને લાગ્યા જ કરે છે. માત્ર આ મમથે મારી પાસે ક્યાવ નથી. હું નાજુક થઈ જતા મારી સેવા કરવાની શક્તિ જોઈ શકું છું એ હું બાઈ છું. હવે સૌને પગે ચાલી આવજા કરવાનું કહેવાની મારી હિંમત નથી ચાલેલી, હું નમજો તે બધાને નમજો કંપી લઈ ઘણી વેળા ખોટી દયા ખાઈ લઉં છું. નહિ તો પ્રજનો સેવા કરવા માગનારો

કંઈ વધારે ખર્ચ આપવું પડે તેમ નથી. ત્રીજા વર્ગની મુસાફરીનું ખર્ચ બારે ન પડે તે જ્યાં રહીયે ત્યાં ગાડીબાફું ન જ ખરચીયે. ખોરાક સાદો લઇયે. પોશાક સાદો પહેરીયે. પણ આપણે આપણને પોતાને એટલા પંપાળ્યા છે કે લાખો જે કરી શકે છે તે કરવા આપણે આપણને પોતાને અસમર્થ ગણીયે છીયે.

મારે કરવું હતું નદીનું વર્ણન તેમજ મારા અંતરૂપ ખનું વણન. નદી દરીઆ જેની વિશાળ લાગે છે. દૂર દૂર બને બાળુ કઠિા દેખાય છે. પટ લગભગ એ માઇલ કે તેથી વધારે હોવો જોઈયે. મુસાફરી પંદર કલાકની છે. નદીની શાન્તિ બધી લાગે છે. વાહનમાં છપાયેલા ચન્દ્ર પાણી ઉપર પોતાનું આકૃં તેજ પાડી રહ્યો છે. સ્ટીમરના પંખા—હલેસા પાણી કાપે છે તેનો મધુર અવાજ આવે છે તે સિવાય ચોમેર બધું શાન્ત છે. છતાં મનની શાન્ત મળવી મુશ્કેલ જોઈ-
છું. સ્ટીમર મારી નથી, નદી મારી નથી જે સત્તાના જીલમથી હું ચાકેલો છું, જે સત્તાના બળથી હિન્દુસ્તાન જખમી, નિસ્તેજ ને બીખારી થયું છે તે જ સત્તાની મહેરબાનીથી હું નદીમાં પણ ફરું છું, એ જ સત્તાની મહેરબાનીથી હું સ્ટીમરમાં પણ ફરું છું, એ વિચાર મને આ શાન્તિમાં અશાન્ત કરી મુકે છે. છતાં હું સત્તાનો દોષ ન કાઢી શકું. ત્રીસ કરોડ હિન્દુસ્તાનના લોકો પોતાનું કર્તવ્ય ન સમજે તેમાં હું સત્તાનો દોષ શાને કાઢું? મારી પાસેથી દામ દુપટ લેનાર બાળખોરનો દોષ કાઢું કે હું દામ દુપટ આપવાવાળો છું તેનો દોષ કાઢું? વેપારીનો મારી સાથે વેપાર કરવાનો સ્વભાવ છે. હું તેની સાથે વેપાર કરું ન કરું એ તો મારી સત્તાની વાત છે. હું કેમ વેપાર કરું છું? હું ન માણું તો મને કાણુ પરદેશી કાપડ આપી શકે? તેની સત્તાનો દોષ કાઢવો એ મારી દુર્જનતાની નિશાની છે એમ જાણી પાછો શાન્ત થાઉં છું તે પ્રજા સમક્ષ જ માફ દામ રહ્યું છે એ વિચારી કાર્યપરાપણુ ખનું છું.

આસામના હાથી.

આસામ જેમ તેની સ્ત્રીઓની વણાટવિધાને સાર પ્રખ્યાત છે તેવું જ તેના હાથીઓને સાર પ્રખ્યાત છે. એક ઝાડની છાલ ઉપર લખેલું બસે વર્ષનું હસ્તિવિધાનું જૂનું પુસ્તક પણ મને દેખાડવામાં આવ્યું હતું. તેમાં લખાણ ઉપરાંત હાથી વગેરેના અનેક સુંદર ચિત્રો હતા. તેમાં પૂરેલા રંગો અદ્ભુત હતા. એવા શોભીતા રંગ આજે બાગે જે જોવામાં આવે છે. ચિત્રોમાં પણ પ્રમાણ એવું સરસ મેળવવામાં આવેલું હતું કે જોનારને આસામની પ્રાચીન કળાને વિષે અભિમાન આવ્યા વિના ન જ રહે.

હાથીની કિંમત રૂ. ૬૦૦૦ સુધી અંકાય છે. હાથીનો ઉપયોગ બોળ ઉચ્ચવામાં ને શિકારના કામમાં કરવામાં આવે છે. એક અનુભવી માણસે મને કહ્યું કે જંગલી હાથીને પ્રથમ પકડવામાં આવે છે ત્યારે તેના ઉપર ખૂબ જીલ્લમ કરવામાં આવે છે. હાથીને સંગીત ગમે છે તેથી સંગીતથી મહાવત તેની ખુશામત પણ કરે છે. હાથી આપણી ભાષા એટલે બધે સુધી સમજે છે કે ગુસ્સાના ને ગ્રેમના શબ્દો તે બરાબર જાણખી શકે છે. 'શાઆશ' શબ્દથી આસામનો દરેક હાથી પરિચિત છે એમ ખબર આપનારે મને જણાવ્યું. હાથીદાંત તો આસામમાં પુષ્કળ હોય જ. હું જાણીને રાજ થયો કે આસામમાં હાથીદાંતને સારૂ હાથીને મારવામાં આવતા નથી, એટલું જ નહિ પણ તેને સારૂ હાથીને મારવાની મનાઈ છે.

આસામનું રેશમ

આસામમાં બે જાતનું રેશમ થાય છે. બન્ને પ્રકારનું રેશમ કાંડામાંથી પેદા થાય છે. એકનું નામ એન્ડીકેએરી છે ને બીજાનું મૂગા. એન્ડીનું રેશમ મેળવતાં કાંડાનો નાશ નથી કરવામાં આવતો. તેનું કોટકું રૂની જેમ દાંતવામાં આવે છે. મૂગાનું રેશમ મૂગો પોતે જ દાંતે છે. બ્યારે બધું દાંતાઈ રહે છે ત્યારે મૂગાને તડકે સુકી મારી નાંખવામાં આવે છે. તે પછી કોટકું ઉઠાળી રેશમને બાંધીને પરચાવી ઉઠેલી લેવામાં આવે છે. આ ક્રિયા મારી સમક્ષ કરવામાં આવી. આ બન્ને જાતનાં રેશમનાં કપડાં આસામમાં પુષ્કળ કરવામાં આવે છે, અને આ ઉદ્યોગ ચાલુ છતાં હવે પરદેશી રેશમે ઘર ઘાલ્યું છે ને ઘણાં વણકર સ્ત્રીપુરુષો કેવળ પરદેશી રેશમની જ તાણી વણે છે!

રૂની ક્રિયા

રૂની ક્રિયા પણ મેં જોઈ. હું જોઉં છું કે આન્દ્રના જેવું કીણું કપડું આસામમાં પણ નીકળશે. હાલમાં જ તૈયાર કરવામાં આવેલું એવું કપડું મને આપવામાં આવ્યું છે. મને ખસે વર્ષની સ્તરની અતિ કીણી સાડીઓ પણ બતાવવામાં આવી. દુષ્કિમના રૂના છોડ પણ ફેરલેક ફેરલેક હવે વધ્યા છે. તેના રૂને તે. કપાશીઆ સમેત દાંતાવું મેં જોયું! બીજા પ્રકારના રૂને આન્દ્રમાં જેમ દાંતે છે તેમ જ દાંતાવું જોયું; દરેક બીજને પ્રથમ તો માછલીના દાંત વતી જાણે છે એટલે રેસા બધા છૂટા પડે છે. દાંતીઆમાં જે રૂ બરાબર છે તેને એમનું એમ જ દાંતી તેની ખાદી વણે છે. જે રૂ કપાશીઆની ઉપર છટું ચઢ હવે રહ્યું છે તેના કપાશીઆ

કાઠી નાંખે છે. પછી તેને પીંજે છે. આમ દરેક બીજની ઉપર ક્રિયા કરે છે. આવા રૂને કાંતી ઝીણામાં ઝીણું સૂતર તૈયાર કરે છે. આસામની ઓરતોને જો શરૂ થયેલો તો તેમની તરફની મદદનો તો પાર જ નથી રહેવાનો. આસામની સ્વદેશીમાં મદદ કરવાની શક્તિ મને તો પંખખના દરતાં પણ વધારે લાગે છે. આસામની ઓરતો જો કાતશે ને વણશે તો પૈસાની ગરજ નહિ પણ સ્વદેશપ્રેમને વશ થઈ કાંતશે ને વણશે. દરેક ઓરત આન્દ્રદેશની જેમ પોતાનું રૂ પોતે જ પીંછ કાઢે છે.

શોણિતપુર

અમે હવે તેજપુર પહોંચ્યા છીએ. તેનું પ્રાચીન નામ શોણિતપુર છે. એમ કહે છે કે કોઈ અંગ્રેજી અમલદારને 'શોણિતપુર' ઉચ્ચાર દેણુ લાગ્યો. તેણે શોણિતને આસામી અર્થ પૂછ્યો, તેને ખબર પડી કે આસામમાં શોણિતને 'તેજ' કહે છે. તેણે શોણિતપુરનું નામ 'તેજપુર' પાડ્યું! તેજપુર એ પૂર્વે બાણાસુરની રાજધાની હતું અને તેથી જ પુરાણીઓએ તેને શોણિતપુર કહ્યું એમ કહેવાય છે. અહીંની કથા એવી માનવામાં આવે છે કે ચિત્રલેખા ઉપાને સાડ અનિરુદ્ધને હારિકામાંથી અહીં ઉપાડી લાવી હતી. અર્જુન છેક મણિપુર મુઠી ગયેલો કહેવાય છે. બ્રહ્મપુત્રને પૂર્વ દિશાએ પહેલું શહેર પાડુ છે. ત્યાં લગી પાંડવો જ્યારે છૂપા રહેતા હતા ત્યારે આવેલા. પાડુથી પાંચ માઈલ દૂર કાઠા પર જ ગૌહટી છે. જ્યારથી અમે તેજપુર પહોંચ્યા-છીએ. ગૌહટીનું પણ પ્રાચીન નામ છે જ. હરિ અને હરનું યુદ્ધ તેજપુરની પાસે જ થયું મનાય છે અને ભાવિક જન રહે જ્યાં ઉભા રહીને યુદ્ધ ક્યું તે પગલાં પણ બતાવે છે. આમ જ્યાં જઈ ત્યાં પૂર્વે હિન્દુસ્તાન એક હતું એવા પૂરાવા મળ્યા જ કરે છે.

પ્લાંટર રાજ

તેજપુરની વસ્તી છ હજારની હશે. પણ તેને મ્યુનિસિપાલિટી છે, રેલવે છે, વિજળી પણ છે; પાણીના નજો પણ છે. આટલું બધું કેમ? જવાબ તુરત અપાય તેમ છે. તેજપુરની નજીકમાં જ મ્હાનાં-મોટાં ખેતરો છે. મ્હા લાવવાને સાડ રેલવે છે ને આ બંદર વાટે મ્હા લઈ જવામાં આવે છે. લોકો એમ જ માને છે કે આસામમાં પ્લાંટર રાજ છે. અંગ્રેજી રાજ તો છે જ, પણ કર્તાદર્તા તો પ્લાંટરો જ છે. ચાંદપુરમાં ગરીબ મજૂરો પર હુમલો થયો તે પ્લાંટરોને ખાતર એમ મિ. ઝૈંઝ કહે છે.

પક્ષપુત્રનું પાણી જેમ ગંગાનું પાણી નરવું છે તેવું નથી ગણાતું. તેથી આસામમાં ધણી જગ્યાએ નદી આગણે છતાં લોકો નળથી આવતું પાણી જ વાપરે છે. આ પાણી ક્ષારોમાંથી ગાળાને વાપરવામાં આવે છે. આ તેજપુર ગામમાં જ નેતુ કૂટ હાથે એક હોજ બાંધ્યો છે, તેમાં પાણી ગળાય છે ને તે લોકોને નળ વાટે મળે છે.

૩

પૂર્વ બંગાળ

અગણીનીય દૃશ્ય

દીલુગઢ છોડ્યા પછી રેલવે કેટલાક એવા પ્રદેશોમાંથી નીકળી કે જેનાં દેખાવ મારી આંખમાં રમ્યાં કરે છે. લમડિંગ જંદશન આસામની હદ ગણીયે. તે છોડ્યા પછી રેલવે ધીમે ધીમે કંચે ચડે છે એક ઘાટ પછી એક ઘાટ ચડ્યે જાય. પૂના જતાં જ ઘાટો આવે છે તે આની પાસે કંઈ જ નથી એમ કહી શકાય. હવા ઈર્કર્કમં બદલાય છે. માદો પણ તાલે થાય. જ્યાં જુઓ ત્યાં લીલાછમ ટેકરાઓ. આ પ્રદેશોમાં વાદળાઓનો તો પાર જ ન મળે. ધણીવેળા ટેકરાઓની નીચે વાદળાં જોવામાં આવે. કાંઈ વેળા વરાળના ગોટા ઉપર જતા વાદળામાં મળી જતા આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીયે. ઘાટોમાંથી નીકળતી મોટી નદીઓ તો કેમ જાણે રેલની સાથે ચરત હોડતી ન હોય તેમ લાગે. આવો દેખાવ મેં દુનિયામાં કયાયે નથી જોયો. આફ્રિકા, ઇંગ્લંડ વગેરેનાં દૃશ્યો ખૂબ જોયા છે, પણ આની પાસે એકેય દૃશ્ય હમી શકે એમ મને ન લાગ્યું.

સિવચર પહોંચ્યા

અમારે જવાનું સિવચર હતું ત્રિવેણીમાં વરસાદ ધણો સખત પડે છે. ખસે ધસે જોડો ખરી જ. એટલે મેંજનો તો પાર જ નહિ જ્યાં જુઓ ત્યાં પાણીનાં તળાવડાં સિવચર ઘાટોની તળેટીએ છે. એટલે અમે અહીં તો બકાઈ રહ્યા હતા. પણ લોકોનો મોહ એટલો હતો કે વરસતે વરસાદે પણ ખુલ્લા મેદાનમાં હળરો માણુઓ એકઠાં થયાં હતાં. હરેક જગ્યાએ જોટ તો ખાદીના જ માનપત્રની. આડંબરી માનવજનો જમાનો ગયો. આ બાગમાં લોકો અંગ્રેજીની માગણી કરશે એવી ધાસ્તી હું રાખતો હતો, પણ તેવું કંઈ જ ન જોયું. હિન્દુસ્તાનીની ટેવ એટલી બધી પડી ગયેલી છે કે હવે તો અંગ્રેજી બોલનારને ચરમાવું પડે એવું લગભગ

બંગાળામાયે યદ્ય ગયું છે. સિલચરમાં અમે બાણુ દામિનીકુમાર ચંદાને ત્યાં ઉતર્યા હતા. તેઓ અસહકારની પૂર્વે વડી ધારાસભામાં મેંબર હતા ને વહીલાત કરતા. હવે બંને છોડ્યાં છે ને અસહકારનું કામ કરી રહેલ છે. તેમના ધર્મપત્ની, તેમની દીકરીઓ, સૌ રેંટીયો ચલાવે છે. રેંટીયા અકળામણ ઉપજાવે એવા નેચા. ધણા નાના ને તકલાદી; પાટલી બહુ જ નાની. તેમાંથી સુતર બહુ થોડું નીકળે. છતાં રાષ્ટ્રીય શાળા વગેરે ધણી જગ્યાએ રેંટીયાએ ધર કર્યું છે.

સિલહટ

સિલચર એક દહાડો રહી અમે સિલહટ ગયા. અહીં મુસલમાન વસ્તીનું પ્રમાણુ લગભગ ૫૫ ટકા છે. આ ભાગમાં મુસલમાનોમાં જગૃતિ પ્રમાણુમાં થોડી છે. તેથી આટલા બધા મુસલમાનો છતાં ખિલાફતના રમનાના ઉધરાણામાં માત્ર ૩. ૨૧૬ થયા. સિલહટમાં એક મુસલમાન વહીલ મોલવી મહમદ અબ્દુલ્લા છે તેમના ઉપર બધા કામનો આધાર છે. તેમના પ્રયાસથી એક વણાટકામની શાળા ચાલતી રહી છે. તેને અંગે સુતારનું કામ ચાલે છે. ત્યાં રેંટીયા ને સાળો બનાવવામાં આવે છે. આ બધું સાહસ કેવળ અસહકાર પછીનું જ છે. સિલહટમાં સભા ભરાઈ હતી તે ઇદગાહમાં હતી. એના જેવી રૂપાળા ઇદગાહ બીજા કપામ મૌલાના મહમદઅલીએ નથી જોઈ એમ તેઓ કહેતા હતા. સિલહટના સુદરમાં સુદર ટેકરા પર ઇદગાહ છે. તે ટેકરા પર લગભગ પાંચ હજાર માણસો સમાઈ શકે છે. એમને લીધે ધાસ છે. નીચે ખુલ્લું મેદાન ને તેમાં તળાવ છે. ટેકરા ઉપર અને નીચે માણસો ચિત્રાર ભરાઈ ગયા હતા. સિલહટની વસ્તી ૨૦,૦૦૦ માણસોની હશે. પણ સભામાં જ ૨૦,૦૦૦ કરતા વધારે માણસો હતા કેમકે આખા જિલ્લામાંથી લોકો આવેલાં.

ચાટગાંગ

સિલહટથી અમે પીતાગાંગ પહોંચ્યા. તેને બંગાળા-હિયાર-મેં-ઉપર લખ્યું તેવા છે. આ મોટું રણિયામણું બંદર છે. તે ચાંગ ગામડાનું બંનેલું છે તેથી ચાટગાંગ કહેવાય છે. તેમાં ધણા આરબો વસે છે ને એક મોટા પીર યદ્ય ગયા તેથી તે ઇસ્લામાબાદ પણ કહેવાય છે. ધણા બૌદ્ધો પણ ત્યાં વસેલા, તેથી તેનું બૌદ્ધોએ પણ નોખું નામ પાડેલું. પીતાગાંગની પાસે વિશાળ નદી છે ને થોડે જ દૂર બંગાળના ઉપસાગર છે. અહીં ધણા ટેકરાઓ હોવાથી સીટિસોન્દર્યે ખૂબ છે. અહીં અદાલત ને રેલવેની ઓફિસ શહેરના મોટામાં મોટા ટેકરા પર છે. અહીંના જાણીતા વહીલ મિ. એન. ગુપ્તે મુખ્ય કામ કર્યું છે. પોતાની મોટી વહીલાત છોડી છે. તેઓ વૌલ-

ટીપરના કપ્તાન છે. બંગાળના સેંટ્રો વૉલન્ટીયરો ખાદીનાં પહેરણુ ને સ્વરાજ ટોપી પહેરે છે. બધા ધોતીયાં જ પહેરે છે. મુખ્ય તરફ સ્વયંસેવકોએ ધોતીને પોતાના કામને રોકનારી માની છે. તેવું અહીંના સ્વયંસેવકોમાં ન જોયું, પૂર્વ બંગાળના લાખો સુસલમાનો ધોતીયાં જ પહેરે છે. હિન્દુ ધણે ભાગે ઉધાડે માથે હોય છે, સુસલમાન ટોપી પહેરે છે, એ સુખ્ય બાલ બેદ જોવામાં આવે છે. પણ ખાદીના મુચ્ચાર પછી બંગાળી હિન્દુ સ્વયંસેવકો પણ કેટલાક ખાદી ટોપી પહેરતા થયા છે.

અલી ભાઈઓ પકડાય તો ?

સિલહટ પહોંચતાં મેં અલી ભાઈઓના પકડાવા બાબત તાર જોયેલો. તેથી મેં મારાં ભાણેજોમાં તે બાબત બોલવું શરૂ કર્યું આ બન્ને ભાઈઓ તદ્દન નિર્દોષ છે એવી મારી ૬૬ માન્યતા છે. એટલે કે જ્યાં સુધી શાન્તિમય અસહકારમાં તેઓ છે ત્યાં સુધી કદી તેઓ કાપાથી, મનથી કે વાચાથી અશાન્તિ નહિ ચાહે, નહિં કરે ને બીજાને તેવું કરતાં રોકશે. આ પ્રતિજ્ઞાને તેઓ મહાપરિશ્રમે વળગી રહ્યા છે. છતાં તેઓ બહાદુર છે. બધથી અશાન્તિ નથી ફેલાવતા કે આચરતા એમ નથી, પણ ઇરાદાપૂર્વક પોતાના ગુસ્સાને ને વેગને રોકે છે. આવા નિરપરાધ પુરુષ જ્યારે જોલમાં જાય ત્યારે પ્રજાની લાગણી ઉત્ક્રાંત થઈ સંભવિત છે. પણ એવે સમયે જો પ્રજા ખરે માર્ગ શોધે તો ઉગરે અને માન ભૂલી ખોટો માર્ગ લે તો નાશ પામે. તેથી અલી ભાઈઓના જોલ જવાથી શાન્તિ રાખવી અને આજ લગી સ્વદેશીના પાલનમાં મન્દતા બતાવી છે તે મન્દતા છોડી તીવ્રતા બતાવવી ને જો કંઈ પરદેશી કાપડ પોતાની પાસે રહ્યું હોય તે પણ બાળી દેવું એ જ માર્ગ છે. આટલો વખત રેંટીયો ચલાવતાં આજસ કર્યું હોય તેણે તે છોડી હમેશાં થોડો સમય સૂતર-કાંતવામાં રોકવો; આજ લગી છોટરાંઓને સરકારની નિશાળોમાં મોકલવાનું ચાલુ રાખ્યું હોય તેણે તે પાપમાંથી મુક્તિ મેળવી લેવી; આજ લગી વધીલાત છોડવાની હિમ્મત ન ચાલી હોય તેણે વધીલાત હોમવી. એમ જો બધા કરે તો જ બિલાશતનું કામ સરે, સ્વરાજ મળે ને આપણે હાથે જ તુરત જોલના દરવાજા ખોલી આપણે આપણા નિર્દોષ ભાઈઓ ને બીજા જોલ સરકારની રીસથી જોલમાં પડ્યા છે તેમને બહાર લાવીએ. આ વાત મેં શ્રોતાવર્ગને ખૂબ સમજાવી.

સ્વયંસેવકો

ચાલ્યાંગથી સ્વયંસેવકોનું કામ વધતું જતું મેં જોયું. તેઓમાં નિયમ જાળવવાની શક્તિ વધારે જોઈ. અહીં મોટું સરખસ કાંચુ હતું છતાં કોઈ મોટરની

પાછળ ન ધસ્યા. હજારો લોકો હારખંધ શાન્તિથી ઉભા રહ્યા તે મોટાને પસાર થવા દીધી. જયધોષોનો પોકાર કરવાની પણ ખંધી કરવામાં આવી હતી તેથી મને દેખાવ ભવ્ય લાગ્યો.

હડતાળીઆ

હડતાળીઆ કામદારોનો મોટો સમૂહ પણ અહીં જ હતો. તેઓ સાથે મેં ઘણો કાળ ગાળ્યો. પણ તેઓની સમક્ષ કરેલું ભાષણ 'નવચલન'માં આવનાર છે, તેથી અહીં તે વિશે કંઈ નથી કહેતો.

ખારીસાલ

ચીતાગાગથી રવાના થઈ અમે ખારીસાલ ગયા. ખારીસાલ જતા વચમાં ચાદપુર આવે છે, ચાદપુરમાં જે જગ્યાઓએ ગુરખાએ ગરીબ મજૂરો પર હુમલો કર્યો હતો તે જગ્યા જોઈ. હૃદય ગડયું; આપણી યુવાગીનો ખ્યાલ આવ્યો. આ તો ગરીબ મજૂરો હતા. તેમની પાછળ હડતાળ પડી એટલે હિન્દુસ્તાને કંઈક પણ બચ્યું. જે મોટા માણસોને બંદુકને કુદેથી અધરાતે બહાર કાઢ્યા હોત તો હિન્દુસ્તાન ધગી ઉઠત. સ્વરાજ એટલે તો રૂઢ અને રાખને સરખો ન્યાય મળે એમ આપણા સ્વરાજમાં થશે કે? ન થાય તો એ સ્વરાજ તો નહિ જ

ખારીસાલ એ પ્રખ્યાત બુનગ્ગ ખાતે અશ્વિનીકુમાર દત્તનું શહેર છે. આ પ્રદેશમાં ચોખાનો પાક મોટામાં મોટો થાય છે. શ્રી. અશ્વિનીકુમાર દત્તે ૫૦,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચી ચાળીસ વર્ષ પહેલાં ભવ્ય નિશાળ કરી. તે આજે અસહકારી નિશાળ છે. તેમાં મુખ્ય અધ્યાપક શ્રી જગદીશભાણુ છે. તેઓ આજેના બહાદુર છે. હાલ તેમની ઉંમર ૫૦ વર્ષથી વધારે છે અતિશય ચારિત્રવાન તે નિરાશમાં વિદ્વાન પુરુષ છે એમ સહુએ મને કહ્યું.

ખારીસાલમાં સ્વદેશીનું કામ દીક્રા ચાલે છે એમ કહેવાય ઉપરની નિશાળમાં વિદ્યાર્થીઓએ કાતેલું સૂતર મને દેખાડ્યું; એ ઘણું જ ખારીક હતું. આ ઉપરાંત એક તોપું સાળખાતુ છે, તેની નીચે લગભગ ૮૦ સાળો છે. તેઓની પાસે હાલ રૂ. ૧૫,૦૦૦ નો સાળો પર તૈયાર થયેલો માલ છે. આ સાળના મકાનમાં જેટલી ચોખખાઈ મેં જોઈ તેટલી સુરતમાં ભાઈ જોઈના કારખાના સિવાય ખીજો કયાંય જોઈ નથી. એક સૂતરનો ધાગો કે કચરાનું તણખલું મેં જમીન ઉપર ન જોયું. કામ પણ ચોખખું જોયું. આ વણાટશાળાની ઉત્પત્તિ આ વર્ષમાં જ થયેલી છે.

બારીસાલમા મેં ચીતાગાંગ કરતા પણ સ્વયંસેવકોનો નિયમ વધારે જોયો. સમા એટલી બધી વિશાળ હતી છતાં શાન્તિ સમ્પન્ન હતી. અમને જવાનો માર્ગ સ્વયંસેવકોએ કરી મુકેલો હતો. ચરણસ્પર્શ ન કરવાની ખૂબ ભલામણો પ્રથમથી જ કરી રાખવામાં આવી હતી તેથી અમને બારે સગવડ મળી.

બારીસાલ એક એવું શહેર છે કે જેમાં બંગલગના દિવસોમાં જોકે મુસલમાનો ને હિન્દુ વચ્ચે કલહ હતો તોપણ બંને કોમો હળીમળીને રહેલ. આનો જશ સહુ કોઈ બાપુ અશ્વિનીકુમારને આપતા હતા.

પતિત બહેનો

બારીસાલનાં બીજાં ઘણાં તોધવાયોગ્ય સ્મરણો છે. પણ તે બધા આપવાનો મને સમય નથી. છતાં એક તો આખા વિના ન જ રહેવાય. તે બારીસાલની પતિત બહેનોનું. એ દરમિયાન હું કદી બૂલું તેમ નથી. બારીસાલની આ બહેનોમાંની કેટલીક મહાસભાના ચોપડા પર છે તેઓએ તિલક સ્વરાજ દંડમાં પૈસા પણ આપ્યા છે. તેઓની સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ ની હશે. તેઓએ મારી ઉપર ઠાગળ મોકલ્યો હતો કે તેઓ મને મળે? તેઓની છાત્રા મહાસભામા વધારે કાર્ય કરવાની હતી. તેઓ કેમ ચુટણીમાં ચુટાઈ હોદ્દા પણ ન ભોગવે? હું જેવો રાત્રે સભામાંથી આવ્યો તેવી જ મેં લગભગ સો બહેનોને એક દોરે બેલી બોધ. હું ચેત્યો. તેમને અતિ આદરપૂર્વક અગાશી પર લઇ ગયો એક દુબાષીઆને સાથે રાખ્યા. બીજા પુરોને રંગ આપી. તેમને પેટ બોલીને વાત કરવા મેં કહ્યું. તેઓમાં ચાર ખાંચ દસ વર્ષની બાળાઓ પણ હતી. કેટલીક જુવાની તરી ગયેલી હતી. બાકીની વીસથી ત્રીસ વરસની અંદરની હશે. તેઓની સાથેની વાતનો સાર સવાલજવાબોથી આપી બહુ ધું:

હું—તમે બહેનો બંને આવી. મને તો તમે બહેન કે દીકરીઓ સમાન છે. તમારા હૃદયમાં હું ભાગ લેવા છત્તું છું. પણ જો તમે મારાથી કંઈ પણ છપાવશો તો હું મદદ દેવા અસમર્થ થઈશ.

જૉ—આપ જે પૂછશો તેનો અમે ખરો જવાબ આપશું.

સૌ—તમારામાંની કેટલીક મોટી ઉમ્મરની દેખાઓ છે. તે પણ હજી તમારા ધંધામાં રોકાયેલી રહો છો ?

જૌ—ના જી. મોટી ઉમ્મરે પહોંચેલી બિજા માગી પેટ ભરીયે છીયે.

સૌ—એમ કરવું તમને હાજો ?

જૌ—પેટ બધું કરાવે છે

સૌ—આ નાનકેડી છોકરીઓ છે તેમના પણ એ જ હાલ કે ?

જૌ—તમે કંઈ રસ્તો બતાવો એમ આશા રાખીને તો અમે આવી છીયે. અમે તો એકેય આ ધંધામાં રહેવા નથી ઇચ્છતી.

સૌ—તમારામાંની જે જીવાન છે તેમનું શું ? તેમને આ ધંધામાં રહેલા મોજો લલચાવતા નથી ?

જૌ—એવી થોડીક હોય ખરી.

સૌ—તમને કેાઈને છોકરાં ચાલ ખરા ?

જૌ—કેાઈ કેાઈને ચાલ.

સૌ—તમે બધી કેટલી હસો ?

જૌ—હાં.

સૌ—તેમા છોકરા કેટલા છે ?

જૌ—હાલ દેએક

સૌ—દીકરા કે દીકરી ?

જૌ—જેએક દીકરી ને બાકી દીકરા.

સૌ—દીકરાનું શું કુરો છો ?

જૌ—એક મોટા થયો છે તેને અમારામાંથી મેઝ છોકરીને પરણાવ્યો છે.

સૌ—તમારી છોકરીઓને મને સોપો કે ?

જૌ—તમે સંભાળો તો સોપીયે.

સૌ—તમારામાંની કેટલી બહેનો ખરેખર આ ધંધો છોડવા માગે છે ?

જૌ—બધી.

સ૦—હું કહું તે ધંધો કરશો ?

જ૦—અમે બાણીયે છીયે તમે શું માગેછો તે. અમારામાંની કેટલીકે કાંતવાનું શરૂ કર્યું પણ છે.

સ૦—એ તો મને બહુ ગમ્યું. પણ જે બહેનોએ શરૂ કર્યું છે તેમણે પોતાનો ધંધો છોડ્યો છે ?

જ૦—અમારી ઉપર કરજ હોય ના ? તેટલેથી અમે પેટ કેમ ભરીયે ?

સ૦—તમે હાલ શું કમાઓ છો ?...તમે જવાબ આપતાં શરમાઓ છો. તમારી શરમ હું સમજી શકું છું. તમારી સાથે વાત કરી રહ્યો છું, પણ મારા હૃદયમાં અંગાર સળગી રહ્યો છે. જે છે તે હમણાં તો મને બાણીયા જ દો.

જ૦—અમારામાંની ધણી સાદે રૂપીયા કમાઈયે છીયે. દિવસના અમને બે રૂપીયા પડે.

સ૦—એટલી કમાણી તમે કાતવામાંથી તો ન કરી શકો એ હું બાણી છું. પણ તમારે અનેક પ્રકારના લલચાવનારા વિલાસો હાલ કરે છે તે તો હવે છોડવા જ જોઈયે. હું કંઈ આ માગણી તમારી જ પાસે કરું એમ નથી. મારી સ્ત્રીએ પણ શણગારો તજ્યા છે. મારી પામે કુમળી બાળાઓ છે; તેઓના માથાપ તેમને દાગીના વગેરે આપી શકે તેમ છે; છતાં તેઓ ખાદીની ઓઢણીઓ પહેરે છે ને કશા દાગીના નથી પહેરતી. તેથી તમારી પાસેથી તમારા શણગાર ઉતારવાની માગણી કરતાં મને જરાયે આધાત નથી પહોંચતો.

જ૦—અમે અમારું જીવન સાદું કરવા મહેનત કરીશું. કોઈ તુરત તો કોઈ હળવે હળવે. અમારામાંની એકે તો પોતાનું સર્વસ્વ રામકૃષ્ણ મંડને આપી દીધું છે ને પોતે હવે ભિક્ષા પર નભે છે.

સ૦—એ બહેનને હું વન્ડું છું; તેણે બહે બધું આપી દીધું. પણ હું જોઉં છું કે (તેની તરફ વળીને) તમાગ દાયપગ સારા છે, એટલે તમે કાંતીને સાદાઈથી રહો તો વધારે પુણ્ય. હિન્દુસ્તાનની એક પણ બહેન કે બાઈ જે અપંગ નથી તે ભિક્ષા માગતાં શરમાય એમ હું ધન્ય છું. એવું કહેવાનો હવે સમય આવ્યો છે. રેંદીયે આપણી કામધેતુ આપણને હાય લાગેલ છે. તમે બહેનો તો કાંતો એટલેથી જ હું સન્તોષ માનું તેમ નથી. તમે વજુતાં અને પીંજતા પણ શીખો. એટલે તમારી આજીવિકા તમે સંપૂર્ણપણે મેળવી લેશો.

જ૦—અમને રસ્તો બતાવો એટલે અમે જરૂર તે પકડશું.

સા—તમારામાંથી કેટલી બહેનો કાલથી જ તમારાં ઘણાં છોડવા તૈયાર છો ?
આના જવાબમાં અગિયાર બહેનો તે જ વખતે ઉભી થઈ. મેં વિચાર કરવા
કહ્યું. તેઓએ જણાવ્યું કે તેમનો તિશ્રય કાયમ જ રહેશે. તેમણે વિચાર તો કર્યો
જ હતો. કેમ અને એ જ શુંવચણ હતી. એટલે મેં કહ્યું:

“તમારે હવે પરણવાનું તો ન જ હોય. તેથી તમે બહેનશ્રીઓમાં ગમે તેમ કંઈ
હોય, પણ જો તમે હવે પછી ખરેખર શુદ્ધ યાત્રી તો જગત તમારાં પાપ ભૂલી જશે.
તે તમે ગૃહસ્થાશ્રમીના વ્યવસાયોથી-અળગી એટલે સંન્યાસિની થઈ શકો. તમે ભારત-
વપતી સેવા કરી શકો. તમારામાંની ઘણી બહેનો રાજ આર કલાક ધૈર્યનું બળન
કરતી કાંત્યાવણી કરે તો ખારીસાલને તમે જ લગભગ દોષ્ટી શકો. તમારા વર્ગની
હિન્દુસ્તાનની બધી બહેનો જો મલિન કામ મુખી કાંતવાવણીનું પુણ્યકામ કરવા મંડી
જાય તો ભારતવર્ષનો રહેજો ઉદ્ધાર થાય. તેથી મારી ઉમેદ છે કે તમે અગિયાર બહેનો
પોતાના તિશ્રયને વળગી રહેશો: હું તો ચુનાદર છું, પણ હું અહીંના આગેવાનોને
પાછી બલામણુ કરતો જુદા ને મારી ખાતરી છે કે અહીંની મહાસભાસમિતિ તમને
પૂરી મદદ દેશે. હવે તમારું કલ્યાણ કરો.

વાંચનાર! તમે બાધ હો કે બહેન, મને ખબર નથી કે આ વાંચીને તમારા
મન ઉપર ને હૃદય ઉપર કેવી અસર થશે. મેં તમને બહુ વર્ણન આપ્યું નથી.
મારી શક્તિ પ્રમાણે મેં ચિત્ર આગેવળું છે. અસલ વસ્તુ તો જોયે જ ખબર પડે.
હું તો આખો સમય શરમથી મરી રહ્યો હતો; પુરુષ સ્ત્રી પ્રત્યે કરેલા અપરાધનું
માપ દાદી રહ્યો હતો. આ બહેનો કઈ ઇરાદાપૂર્વક નથી પડી; પુરુષે તેમને પાડી
છે. પોતાના વિષયભોગને અર્થે તેણે સ્ત્રીની ઉપર બારે અત્યાચાર કર્યો છે. જોને
લાગી આવે તેણે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પણ પહેલી બહેનોને હાથ દેવા જોઈએ. જમ જમ
આ બહેનોનો ચિતાર મારી પાસે ખડો ચાય છે તેમ તેમ હું વિચારું છું કે એ
મારી જ બહેનદીકરીઓ હોય તો ? હોય તો શું, છે જ. તેમને ઉઠાડવી એ મારું ને
દરેક મરદનું કામ છે. તેથી જ મને રેડીયાનો સર વ્હાલો લાગે છે. એ સ્ત્રીની રક્ષા
કરનારો ક્રાંત છે. હિન્દુસ્તાનમાં રહેલી આવી બહેનોને ટેકા આપનાર બીજા એક
વસ્તુ હું નથી જોતો. પણ તે કામ જ્યાં સુધી દરેક શહેરના સાધુપુરુષો ન ઈંપાડી લે
ત્યાં લગી ન બને. ખારીસાલમાં આ બહેનોમાં પ્રવેશ કરનાર સાધુચરિત શરતકુમાર
ઘોષ અને તેમની સાથેના એક અસહકારી વજાલ ભૂપનિબાણ છે. તેમણે તૈયાર કરેલા
ક્ષેત્રનો મેં તો લાભ લીધો છે.

બહેનો! હવે જાણ્યાં પછી તો તમારે પણ વિચારવાનું છે. પતિત બહેનોના હૃદયમન્દિરમાં તો તમારાથી જ પ્રવેશ થાય. તમે જ્યાં સુધી આની બહેનોના હૃદયને સાર કમર ન કરો ત્યાં લગી મારા જેવાના પ્રયાસો પણ નિષ્ફળ જવાના.

સ્વરાજ એટલે પતિતોના હૃદય.

મારી નોંધ

બાળકોનો આશીર્વાદ

મને યાદી બહેનો કાગળ લખે છે, ઘણા યુવકો કાગળ લખે છે, પણ કેવળ બાળકોના કાગળ જોઈને આવે છે. એક કાગળ અલ્પકાર્થી આવ્યો છે તે નીચે લેતાં છું:

“આપના કહેવા પ્રમાણે બહુ જ કરવાની મારી હજી છે. મેં ખાલી પહેરવાની ચરખાત કરી છે. હું તથા—પહેલેથી જ અસહકારમાં માનીએ બીધે.—માનસો ન હતો. પણ હવે એમાં પૂરપૂરું માને છે. હિન્દુસ્તાનના બધા ઠાકરાઓને તમે અસહકારમાં જોડો તો તમે જરૂર ફતેહ પામશો.”

હું દરેક જગ્યાએ બહેનોના આશીર્વાદ આ ધમયુદ્ધમાં માગી રહ્યો છું, કેમકે હું માનું છું કે તેઓનાં હૃદય કામળ ને પવિત્ર છે, તેઓમાં કડકપટ, કોદ નથી. તેઓ નિખાલમપણે લડતને ધાર્મિક માને છે.

પણ બાળકોનાં હૃદય તેનાથીયે નિર્દોષ છે. બાળકોનો આશીર્વાદ કદી રીતે માગી શકાય? તેમનાથી કંઈ માતૃપિતાની આજ્ઞા વિનો એક ડગલુંયે ભ્રમણ? તેથી મેં બાળકોની સાથે વિનોદ ઉપરાંત કંઈ કર્યું જ નથી. એટલે જ્યારે ઉપરનો કાગળ મને મળ્યો ત્યારે મને હર્ષ થયો. હું જાણું છું કે તે બાળા બાળકોની નથી. તેમના મહેતાજીએ પ્રેરેલો એ કાગળ હોવો જોઈએ પણ મારી માગણી અને ઈચ્છા જ એ છે કે બાળકોને માળાપો સામાન્ય ધર્મની તાલીમ આવે, પાપનો અસહકાર અને શાન્તિના સંસ્કારો ઉપયોગ શીખવે ને આ ધર્મકાર્યમાં તેઓનો આશીર્વાદ મેળવે.

આ લડતમાં જીરવો, બાળકો, વૃદ્ધાં, પાગલો, બધાં દાખલ થઈ શકે, ને તેમ થઈ જોઈએ જેમ તેઓની સંખ્યા વધારે મળે તેમ જીવ વહેલી મળે. આમાં કોઈ ઉચ્ચનીચ નથી, નાનમોટાં નથી. જેનું હૃદય મોટું તે મોટાં, જેનું હૃદય નાનું તે નાની અને અપંગ. એટલે બાળકોનો આશીર્વાદ મને મોટો લાગે છે. વાઈસરોઈની મહેરબાનીથી સ્વરાજ નહિ મળે, પણ બાળકોનાં નિર્મળ હૃદયના આશીર્વાદથી અવશ્ય મળે.

દીવાળી કેમ ઉજવશો ?

એક સાધ્યે મને સહુ યાદ આપ્યું છે કે ગયા વર્ષની જમીને હું દીવાળી બાળત વખતસર નહિ લઈ તો ઘણા ગદ્ગદતામાં રહેરો ને નકામા ખર્ચમાં પડેરો. દીવાળીને એ માસ છે તેટલામાં તો આપણે સ્વરાજ મેળવી ખરી દીવાળી કરી દેવી જોઈએ. તેથી આ મહિનામાં પરદેશી કાપડનો બલિષ્કાર કરી લઈ આપણને જોઈએ કપડું રેડીયાથી તૈયાર કરવાની સ્થિતિમાં આવી અઠોઠર માસમાં સ્વરાજ મેળવી આપણે શુદ્ધ દીવાળી ઉજવી શકીએ જોઈએ. દીવાળી ઉજવવાની ખરી તૈયારી એ છે કે આપણે દીવાળી પહેલાં સ્વરાજ મેળવી લેવું. આપણે તેટલી ગુદતમાં સ્વરાજ કેમ ન મેળવી શકીએ ? તેમાં મુશ્કેલી આપણી નબળાઈની જ છે.

પણ આપણે માનો કે દીવાળી પહેલાં સ્વરાજ નહિ મળે તો પણ આપણે શું કરવું ? ખચીત રોક પાળવો. કંઈ પણ પડવાનો ન કરવાં, કંઈ પણ જ્યાંડો ન કરવી, રજરાજ ન કરવા ને કેવળ સંયમ પાળી ઈશ્વરપ્રર્થના કરવી. સરતે એક વર્ષની તપશ્ચર્યા કરી ત્યારે દીવાળી ઉજવવાનો સમય આવ્યો. આપણે કેમ એથી ઉલટું કરીએ ? અવસર વિના ખાંડ શું ? ભૂખ વિના ખાંડ શું ? સ્વરાજ વિના ઉજવવું શું ? દીવાળીને દહાડે સાદામાં સાદું ખાઈએ. પહેલાં ઠઠી સજ્જ કરીએ ને આખો દહાડો રેડીયો ચલાવીએ. આ દહાડામાં ખાદી સિવાય બીજું પહેરીએ નહિ ને કોઈને વસ્ત્રદાન કરવું હોય તોપણ ખાદીનું જ કરીએ. ફાકીઆ તો આપણે દોડીએ જ કેમ ?

આમ દીવાળી ઉજવવાના બે રસ્તા છે; એક સ્વરાજ લઈને ઉજવવાનો, બીજો સ્વરાજ હેવાની તૈયારીનો. એમાંથી કઈ રીતે ઉજવવી એ તો આપણી સક્તિ ઉપર આધાર છે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૧-૬-૧૯૨૧

બહિષ્કાર પ્રશ્નોત્તરી *

ગાંધીજી—નૂન મદિનામાં આપણે કરાંડ રખીયા ભેગા કર્યા ત્યારે આપણામાં જે ખુશાલી અને ઉત્સાહ હતો, તે અત્યારે કયાં ગયાં ? આપણને અત્યારે ધારણી લાગી ગઈ છે કે આપણે પરદેશી દાપડનો બહિષ્કાર કરી શકશું કે નહિ ? પણ આપણી નબળાઈ એ જ આપણી ધારણીનું કારણ છે. આપણે શાન્તિથી વિચારશું તો જાણીશો કે બહિષ્કાર પણ આપણે બીજું કશું કરવાપણું રહેશે નહિ. હું જેમ જેમ વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને લાગે છે કે આપણે સિપાહીઓને હથિયાર મુકવાની કે કર ભરનારાઓને દર ન ફેવાની સલાહ આપવાની પણ જરૂર નહિ રહે. આપણે જે બહિષ્કાર સંપૂર્ણ રીતે કરી શકશું તો પણ થોડાકને જ દાવદાનો સાદર નિરાદર કરી જેવ જવાનું રહેશે અને થોડાકને લોભ આપવા પડશે. એટલે આપણે ગમગીન, હતાશા કે નાહિમત થઈ ન જોઈએ.

સ્વદેશી અને બહિષ્કારને અંગે હકતા કેટલાક પ્રશ્નો મારી પાસે મુકવામાં આવ્યા છે તેના જવાબ હું દેવું આપીશ.

* જુલાઈ આખરે મુબઈમાં મળેલી મદાસનિતિના સભ્યો સમક્ષે થયેલી ચર્ચા

સ૦—અમે આજથી નવાં પરદેશી કપડાં ન લેવાનું પ્રત લખ્યે અને અમારી પાસે જે પરદેશી કપડાં છે તે પહેરી ફાડીયે તો તેમાં શું ખોટું ?

જ૦—હું સમજતો નથી કે જે વસ્તુમાં એકવાર આપણને અધર્મ દેખાયો તેને પણ આપણે કંઈ રીતે સંધરી શકીયે. પરદેશી કપડાં પહેરવાં એ આપણે મઠિ અધર્મ હોય તો આપણે ફાજવાર પણ તે કેમ રાખી શકીયે ? કોઈના ઘરમાં પેસી હું. બળાત્કારે તેનો ચૂલો સાગી નાંખું તો મેં ઘેર પાપ ક્યું કહેવાશે પરદેશી કપડાના વેપારે આપણા ગરીબ વર્ગનો ચૂનો ભાગી નાંખ્યો છે, આપણા લઘોમને જમીનદોરત કરી મુક્યો છે અને અનેકને ભૂખે મરતા કરી દીધા છે એ વેપારને લીધે આપણે આપણા પેટ ઉપર પાટુ મારી છે એ પણ ઘેર પાપ થયું. શું આપણા પગની બેડી માથે તોડે તો તેના કટકા આપણે સાચવી રાખશું ? હું બહુ ધું કે લાંબો વખત બેડી પહેરનાર ગુલામને જેમ બેડી ઉપર મોઢ ઉત્પત્ત થાય છે તે જ રીતે આપણને પણ પરદેશી કપડાને વિષે મોઢ ઉપજ્યો છે, અને જ્યોત્તી જ આવી શકે આપણે કરીયે હીયે.

સ૦—કદાચ અમે અમારાં પરદેશી કપડાં કાઢી નાંખીયે તોય અમે તે આપણા દેશના ગરીબોને અને અધનત્ર દશામા ફરનાર લાઇઓ અને બહેનોને કાં ન આપીયે ? તેઓને આપી તેઓના અન્તરાત્મા કાં ન ઠારીયે ? અને પરદેશ—દિન્દ બંદાર શા સાર મોકલીયે ?

જ૦—આપણા ઘરમાં કોઈએ ગોમાસ નાંખ્યું હોય તો તેને નાંખી દહ્યે કે તે ગરીબને આપીયે ? કોઈ ગરીબને તો તે કદાચ ખપતું પણ હોય. પણ આપણે જે વસ્તુ વાપરવામાં પાપ માનીયે તે બીબને કેમ આપીયે ? આપણે આપણો કાચો સડેલો ખોરાક કોઈને ખાવા આપીશું કે તે ફાટી દહ્યું ? સમાજની એવી ક્ષેત્રી દશા છે કે સડેલા ખોરાકથી પણ પેટ ભરવા આજે માણસો તૈયાર છે. પણ તેઓને સડેલો ખોરાક આપવામાં આપણી શ્રીમંતાઈ કે ખાનદાની તો નથી જ રહેલી એ તમે કબૂલ કરશો. આપણે નિઘ્રય કર્યો છે કે આપણે ૧લી ઑક્સરે ખાદી પહેરીને અગર છેવટે સ્વદેશી કપડાં તો પહેરીને જ ચાપાટી ઉપર બેઠા થઈશું એક પણ જણ ખાદી કે સ્વદેશી કપડાં પહેર્યા વિના ચાપાટીએ ન જાયે એમ આપણે ઈચ્છીયે હીયે. શું ગરીબો ત્યાં ન આવે એમ તમે ઇચ્છો છો ? તમારાં જીતારેલાં પરદેશી કપડાં પહેરીને તેઓ ત્યાં શી રીતે આવી ગઈ ? તેઓ પણ શા સાર કપડાં પહેરીને ન આવે ? આપણે તો ભારે અનદાન દેનારા રહ્યા. પણ આપણે દયાના વિવેક ભૂંટા હીયે. આપણો જીતાર તે ગરીબોનો રાજગાર શા સાર હોવો જોઈયે ? ગરીબને દાન થેતું હોય ? આપણે ગરીબને સ્વામ્યથી બનાવીયે એ જ આપણું દાન હોઈ શકે, આપણી હીલચાલ જ ગરીબને આપણા જેવા બનાવવાની છે. આપણા જેવા એકરો પતનપતન નહિ, નાગાભૂખ્યા નહિ એ જ. આપણને જેમ શ્વાસોચ્વાસ લેવાનો હક છે તેમ પાણીમાં પાણીને પણ તે હક રહેલો છે. તેને ખાવાપીવા ને આટવાનો હક નથી એમ કોઈ શાસ્ત્ર કહેતું નથી. શીખ માત્રવાનો અધિકાર કોને છે ? જે માણસ સાધુ છે, જેણે આપણને જ્ઞાનનું દાન કર્યું છે અને દરે છે તેના સિવાય બીબને શિક્ષાનો અધિકાર નથી. આપણે શિક્ષા આપી અવિવેક કરીયે હીયે, પાપ

કરીયે છીયે. આપણાં અનેક સંદામતો આજસ અને પાપની નિશાનીઓ છે એમ હું માનું છું. હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ માણસને હાથ લાંબો કરવાની જરૂર ન રહે એવી સ્થિતિ થતી જોઈયે. આપણે ગરીબને સ્વાસ્થી બનાવવા હોય તો તેમને કંઈમ ગીખવવો પડશે જ. મારી પોસે આજે જ એક અંગેજી આ વિષે વાન કરવા આવ્યો હતો. તેને હું સમજાવતો હતો કે તમે શું ગરીબને તમારી હૈંટ આપો છો કે તમારો મુઠ આપો છો? અત્યારે તમે બેગા યવેલાઓમાંથી કોઈના માથે હું એવી પાપડી કે ટોપી 'જેનો નથી કે જેનો ઉપયોગ ગરીબને હોય. બહેનેની રંગરંગી બારીક સાડીઓને ગરીબો શું કરશે? તેમનો તે પહેરવેશ જ નથી. આપણે જો વિચાર કર્યો હોય તો આપણા પહેરવેશનું ગરીબની સાથે કાંઈક પ્રમાણ રાખત. કાડીયાવાડની સરવાડાઓને હું પીછાતું છું. તેઓ તમારી આપેલી સાડીઓ જરૂર કેળી દેશે. એવી તે ગરીબ સ્ત્રી કઈ પડી છે કે જેને તમારી રેરામી સાડીની હાજત હોય? શું દુઃખીઓને આપણે રેશમી સાડીઓ મોકલીશું? શું તેઓમાં આપણે શુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન કરશું? ગીતાજીમાં શુદ્ધિભેદ કરવાની મનાઈ કરી છે. આપણે કાઠી નાખેલી વસ્તુઓ ગરીબને આપીશું તો તેથી તેઓની આંતરડી કરશે એમ તમે સા સાચ માનો છો? આપણે જેમા પાપ માનું તે જ વસ્તુ તેઓને આપી એમ તેઓ સમજતા થશે ત્યારે તો તેઓ આપણને બદલ્યા દેશે. તમને દુઃખીઓમાં ઉપર દેવા હોય તો તમારી પામે તમારા પોતા માટે જ દોષ તેમાંથી તેઓને આપો. સા માટે તમે જ ખાદી વાપરવાના છો તેમાંથી થોડીક તમે તેઓને ન આપો? પુણ્ય કાંઈ સહેલી વસ્તુ નથી.

સૌ—અમારી પાસેનાં પરદેશી કપડાં અમે પરદેશ મોકલી આપવા કાઠી આપીયે; પણ તેની હોળી સા સાચ કરવી? જે મલ્હરી આ કપડા ઉત્પન્ન કરવામાં માણસ જન્મે કરી તે સા સાચ નાહક પાણીપ્રયે જતી કરવી?

જ/૦—હું તો પરદેશ પ્રત્યે પણ સહ્યતા વાપરનારો રહ્યો. આપણે સા માટે મીઠમાંનું કાપડ લઈને તેમને ન મોકલીયે? હું એટલું તો કજીવ કરીશ કે જેટલો હોય એ કાપડ અહીં—હઈ દેવામાં છે તેટલો તે સ્મર્તા મોકલવામાં નથી. ફેલ્ડીક વસ્તુઓ અમુક રથને જ પાપમય છે, સદા અને સર્વ રથને પાપમય નથી હોતી. પરદેશી કપડાંનું તેવું છે. યૂરોપના દેશો કે જેઓ ઘણે ભાગે પરદેશ ઉપર કાપડ માટે આધાર રાખે છે અને જ્યાં રે પાકતું નથી તેઓ માટે પરદેશી કાપડ પાપમય ન હોય. યૂરોપમાં જની આપણા દેશમાં આવેલું કાપડ આપણે યૂરોપ પ્રાણે મોકલી સગીયે. આ વિષે મારાથી યુક્તિમાન બાઈઓ સાથે રકબ ન થઈ શકે, એટલે મેં નમસ્ત મુનું અને આપણે કાઠી નાખેલાં કપડાં સ્મર્તા મોકલવાની છૂટ રાખી. પણ આપણો પ્રથમ મર્મ તો તેની હોળી કરવાનો જ છે.

જે વસ્તુ ઉપર માણસનું મલ્હરી કરી તેનો નાશ કેમ કરાય એમ પ્રશ્ન છે. પણ જગતમાં એવી તે કઈ વસ્તુ છે કે જે ઉપર મલ્હરી કરવામાં આવી હોય અને જેનો નાશ ન થતો હોય? મારી પાપડી સુંદર બાંધેલી છે—અને મારા ભાઈ તો પાપડી બાંધવાનો

ધવો કરતા—પણ મારી પાધડીમાં મરજીના જંતુ પડે તો તે પાધડી મારા સાથજે બાંધી છે એ ખાતર મારે તેનો નાશ ન કરવો ? મારી ફરજ તો તેનો નાશ કરવાની જ રહી. મનુષ્યદેહને આપણે સંસારસાગર તરવાની નીકા માનીયે છીએ. એવી અગત્યની વસ્તુઓનો પણ નાશ ઇશ્વરે સરજેલો છે. તે તો ધણીયે વસ્તુઓનો નાશ કરે છે. શું આપણે તેના કરતા વિશેષ ડાહ્યા ? આપણે ધરેલી વસ્તુનો નાશ કરવાનો આપણને હક છે.

સ૦—જે કપડાં અમે સ્વદેશી સમજી લીધાં છે, જે સ્વદેશી છે એમ અમને સમજાવવામાં આવ્યું છે, તેનો ત્યાગ શા સારુ ઇચ્છવામાં આવે છે ? સ્વદેશીનો અથ આજ સુધી એક હતો, હવે બીજો કરવામાં આવે છે, અને થોડા વખત પછી વળી કંઈક નવો જ કાં નહિ કરવામાં આવે ? તો શું હરવખતે અમારે અમારા કપડાં કાઢી આપવા ?

જ૦—આપણને કાંઈ કરિયાતું સમજીને સોમલ આપશે તો શું આપણે તે ખાઈ જશું ? આ સવાલ ન જ પૂછી શકાય એવો છે. મને પારો ચડાવીને કાંઈએ પૈસો આપ્યા હોય અને તેને હું બબ્બરમાં અર્ધા તરીકે વધાવવા નહિ તો શું મને પોલીસ નહિ પકડે ? જે વસ્તુ આપણને ખોટી જણાય તેનો આપણે તે જ પડીએ ત્યાગ કરવો ઘટે. પણ સ્વદેશીની વ્યાખ્યા તો જે મેં ૧૯૧૬ મા બાંધી હતી તે જ આજે પણ છે. પરંતુ જે દિવસે જે વ્યાખ્યા થયેલ તે દિવસે તો મારા શરીર ઉપર પણ ખાદી ન હતી, જે ન હતું તે હું હિન્દુસ્તાન આગળ શી રીતે રત્ન કરી શકું ? આજે તો સૂતર અને ખાદીના ઢગલે ઢગલા છે. હવે માત્ર આપણને આત્મવિશ્વાસની જરૂર છે. સ્વદેશીની વ્યાખ્યાનાં રૂપાંતર આપણે આપણી અનુકૂળતાએ કર્યાં. માણસ બધી શુભાશીમાથી મુકે પણ તેને તેના સાચીઓના શુભામ તો યશું જ પડે છે. મારે પણ તે વેળા ભાઈ ઉમર સોબાની અને ભાઈ રાંકરલાલ બેંકરના કહેવાને માન આપવું પડ્યું, અને મેં તેઓની ખાતર અહીંના રૂમાથી મીઠામાં કંતાયેલ સૂતરનું વણાયેલું કાપડ વાપરી શકાય એવા પ્રકારનું બીજું એક ત્રત ધર્યું ! પણ એટલેથી વાત અટકી નહિ. બહેન રૂમીબાઈ કામદારને આમાં પણ મુશ્કેલી જણાઈ એટલે વળી મેં ત્રીજું ત્રત ધર્યું ! પણ અરે સ્વદેશી તો એક જ છે. એ ત્રત લેવાનું હું આજે સૌને કહી રહ્યો છું.

સ૦—કપડા બાળકામાં શું અહિંસાત્રતનો ભંગ નથી થતો ?

જ૦—મેલ ધોવામાં હિંસા નથી. જેમાં આત્માનું પતન છે તે પાપ છે. કેટલીક હિંસા અનિવાર્ય છે, શાસ્ત્રો કહે છે કે શ્વાસોચ્છવાસમાં હિંસા છે. વળી વનસ્પતિમાં પણ હવ છે. અને વનસ્પતિ આપણે ખાઈએ છીએ, છતાં આપણે હિંસા કરીએ છીએ એમ માનવા નથી. સુદમદશકં યન્નયી નેદશું તો આપણને જાણીએ કે પાણીમાં પણ જંતુઓ ભંચે છે, દૂધમાં પણ જંતુઓ ખરબકી રહ્યા છે. તેમ છતાં આપણે પાણી પીવામાં દોષ નથી લેખ્યો, અને દૂધ તો બારે પુષ્ટિકારક ખોરાક લેખાયો છે. હું અત્યારે તમારી સમક્ષ બોલી રહ્યો છું તેમાં પણ કેટલીક હિંસા તો રહેલી જ છે. પણ આવી હિંસા અનિવાર્ય છે અને તેમાં આપણે પાપ

માનતા નથી. એક કોળાએથી ચાલે અને બે ખાંધે તો તે પાપ છે. આપણે અસ્પાહારી ન બનીએ તો ચાર બીએ એમ ગીતા કહે છે, છતાં આપણે ભારે મોટા ન્યાતવરા કરીએ છીએ; પદે પદે ગીતાવચનનો ભંગ કરીએ છીએ. એટલે આવી પ્રશ્ન કેમ પૂછી શકાય ?

સૌ—અશ્રદ્ધા, લગ્ન, ભય આદિ કારણથી કોઈ પોતાનાં પરદેશી કપડાંમાંથી ઘોડાઘણાં કાઢી આપે અને પછી પાછાં તેવાં જ પરદેશી કપડાં લે તો તેમાં દેશને લાભને બદલે હાનિ જ છે. એટલે પરદેશી કપડાંનું ઉધરાણું શા સાર કરવું ? પરદેશી કપડાંમાં રહેલી શુભામી માત્ર લોકોને ખતાવી દઈ ‘યથેચ્છસિ તથા કુરુ’ કાં ન કહેવું ?

જૌ—આપણે કોઈના પર અશ્રદ્ધા કે અવિશ્વાસ કેમ રાખીએ ? આપણે બીજાને શા સાર પાખંડી લેખીએ ? કોઈએ આપણને મનમાં મેલ રાખીને કપડાં આપ્યાં છે એમ કેમ માનીએ ? છતાં ગમે તે વૃત્તિથી માણસ સત્કાર્ય કરે તોપણ તેમાં કાંઈક તો લાભ રહેલો જ છે. અમુક માણસ ડરથી સાચું બોલે તો તેટલાથી પણ તેના જૂઠા બોલવાથી જગતને જે હાનિ થાત તે થતી અટકે છે. અશુભ ભાવથી માણસ સારું કામ કરશે તો તેને પોતાને તો હાનિ જ થશે, તેને તે કામનું પુણ્યફળ નહિ મળે, પરંતુ જગતને તો તેના કામમાં રહેલ સારાપણાનો લાભ યશે જ. ભયથી પરદેશી કપડા કાઢનાર અને સ્વદેશી પહેરનારને સ્વદેશીમત પાળ્યાનું પુણ્ય ભલે ન મળે, પણ તેના સ્વદેશી પહેર્યાથી દેશના કારીગરને રોજ મજરી અને તેટલું દિત તો તેના કાર્યમાંથી નીપજશે જ. પણ આપણે તો એમ જ માનવું ધરે કે શીએ જે કાંઈ આપ્યું છે તે શુદ્ધ નિષ્ઠાથી આપેલું છે.

‘યથેચ્છસિ તથા કુરુ’ એ વાક્યનો ઉપયોગ પણ ભૂલભરેલો સૂચવાયો છે. એ વાક્ય ક્રીષ્ણે ક્યારે ઉચ્ચાર્યું ? અર્જુનને પરી રીતે સાણસામાં લીધા પછી જ. તેને તેનું દર્શન્ય બતાવ્યું, ખૂબ વીનવ્યો અને આખરે કહ્યું કે ‘તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર.’ આપણે પણ લોકોને સમજાવવા રહ્યા, લજવા રહ્યા; અને પછી ન માને તો ઇચ્છા દોષ તેમ કરે એમ આપણે દલીલ.

આપણે મારવા ઇચ્છવું ન જોઈએ. આપણે મરવા કૃષ્ણતા ન હોઈએ તોપણ આપણે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર તો કરવો જ જોઈએ. કંઈ દર્યા વિના રાત્રે બેસી રહેવામાં ધર્મ નથી. હું ઑગસ્ટની રહી તારીખ સુધી આવી સલાહોમાં જઈશ, પણ પછી તો જવાનું પણ બંધ કરીશ. તા. ૩૧મી ઑગસ્ટ સુધી હું સ્વદેશીની વાતો કરીશ અને ત્યારપછી તે પણ છોડી દઈશ. હું તો વહેવારિક વાણીએ રહ્યો અમુક તથ્યમાં તેલ છે એમ મને લાગશે ત્યાં સુધી હું તે પીલીશ, પણ પછી તે છોડી દઈશ. મારે બીજે વ્યાપાર ધણીએ કરવો રહ્યો છે!

સૌ—૮-૧૦ આનાનું રાજ હમાનારાએ પરદેશી કપડાનો બહિષ્કાર કઈ રીતે કરવો ? ૧૦૦ થી ૧૫૦ રૂપિયાનો પગાર મેળવનાર પરદેશી કપડાં કાઢી નાખી નવાં સ્વદેશી કે ખાદીના કપડાં કેમ કરાવી શકે ? તેણે શું કરજી દરજી ? શું બિંદા માગવી ? કે હવે પછી નવાં પરદેશી કપડાં ન લેવાનું મત લઈ સન્તોષ માનવો ?

૪૦—એવો ગરીબ માણસ પણ પરદેશી કપડાં કેપી મેલ તો દાઢે ૪૧. પછી કાલે ખાદીની લીખ માગે, મિત્ર પાસેથી ઉધાર લે કે મેન્ટરી કરી મેળવે, ને દરમિયાન લગોટીબર હાલે. હુંદ આગ્રહ આપણને ઘણી લોટોમાથી ઉઘારી લેશે. હુંદ આગ્રહ એ એક નંતની પ્રશ્ન-પ્રાર્થના છે ને તે ફળે છે.

તા. ૧૫-૬-૧૯૨૧

§ નાશની મીમાંસા

બાઈ ઝૂંઝે મને નીચેનો હૃદય પીગળાવનારો સુંદર પત્ર મોકલ્યો છે:

“હું તમને છું કે આપ પરદેશી કાપડ બાળવાની જે હિમાયત કરી રહ્યા છો તે ગરીબોને મદદના હેતુથી જ કરી રહ્યા છો; હતા મને એમ જ લાગ્યા હશે કે આમાં આપે બૂલ જ કરી છે. તો આપ બધું જ અગર તો મોટા બાજનું પરદેશી કાપડ બાળવાનું કરવામાં સફળ થશો તો મને તો સ્પષ્ટ જ દેખાય છે કે દેશી મીમાંસા કાપડ મીંધું થવાનું અને ગરીબોને જ એનો ફરકો પડવાનો.

પણ આ ઉપરાંત એ ‘પરદેશી’ સંદર્ભમાં નતિદ્રેષ્ટની જે ભાવના જાગૃત કરવાની સૂક્ષ્મ ધીનવણી રહેલી છે તેને પણ દિવસે દિવસે અધિક પેટવવાને બદલે રોકવાની જ વધુ જરૂર છે એમ મને તો લાગે છે. નતનતના સુંદર કપડાંઓના ઢમને આપ અગ્રિહાદ દેતા હશેલા છો એ ચિત્ર દષ્ટિ સન્મુખ આણવાં મને તો ખરે જ ભારે આઘાત પહોંચ્યા. મને થયું કે તમને આપણે દિવસે દિવસે વિરાગ અને સુંદર દુનિયાને બૂલી કેવળ હિન્દુસ્તાનથી જ આપણાં હૃદયમન પ્રારતા જાણે છીએ. મને ધારતી લાગવા માંડી છે કે આ બધું આપણને અજાણમાં જ પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રપ્રભુધર્મમાં જ તાણી જવાનું. અને તો આનું અને તો તો જે બહીની ગતિમાંથી બહાર નીકળવા યુરોપ આજે જીવતોડ મહેનત કરી રહ્યું છે તેમાં જ આપણે અચૂક જઈ જરાવાના. પણ દલીલથી આ બધું હું આપને નહિ જ સમજાવી શકું. હું ફરી એકવાર આપને મારી એની એ લાગણી કટી બતાવું કે આપને પરદેશી કાપડની હોળી સળગાવતા હશેલાની કલ્પનામાત્ર મને કમકમાવી મુકે છે । મને તો એમાં લગભગ હિંસા જ દેખાય છે. અને હતા હું તમને હું કે હિંસા આપના મનને કેટલી અસહ્ય વસ્તુ છે મને તો સાચે જ આ પરદેશી કાપડના સવાલને આટલી ધાર્મિકતા પહેરાવવાની વાત જરાય ગમતી નથી.

આટલા દિવસ જ્યારે આપ દારૂ, અદીલ, અસ્પૃશ્યતા, નતિદ્રેષ્ટતાની ટુમાખી ધૂત્યાદિ નેતિક બદીઓ સામે જીવેશ ચલાવી તેમના પર મરણોત્તર ગદાપ્રહારો કરતા હતા અગર તો વેશ્યાગમન જેવા મહાસયાનક સમાજિક દોષ સામે યતા ત્યારે માફ હૃદય સુખની સમાધિમાં ગરક થતું. પણ પરદેશી કાપડની આમ હોળીઓ કરાવવી, લોકોને કહેવું કે

પરદેશી કાપડ પહેરવું એ ધર્મદષ્ટિએ ખાપ છે, અને અન્ય દેશીનાં વતની છતાં પોતાના જ જેવાં માનવ બાઈબહેનોના દાયેની સુંદર કારીગરીના નમૂના રૂપ કાપડની 'આસરછેટ' મનાવી તેને બાળી મુકીને સસ્ત્ર કરી દેવા કહેવું,—મારાથી નથી લખી શકાઈ આ બધું મારી દષ્ટિને કેટલું બધું વિરોધી દેખાય છે તે ! આપ માનગો? આપે મને જે ખાતી આપી છે તે પહેરતાં પણ ઢંબે મને સંકોચ થવા લાગ્યો છે,—એ ખીક કે રખેને ફારિસી ધર્મધૂનોની ચોંટે દુ' પણ ખીલ્યોની નજરમાં 'હું' તમારા કરતાં વધુ પવિત્ર છું' એમ કહેતો દેખાઈ ! સાચે જ, આણું અમાક મને કોઈ દિવસ નહોતું લાગતું.

આપ જાણો છો કે જ્યારે જ્યારે આપનું કોઈ પણ કામ મારા અન્તરને આધાત કરે છે ત્યારે ત્યારે હું મારી વેદના આપની સન્મુખ રી ઉઠું છું, અને આજે પણ મારી એ જ સ્થિતિ થઈ પડી છે.

તેડેના 'મોડર્ન' રિયુ' પરના લેખો મેં કેટલા આનંદપૂર્વક લખેલા ! કારણ મને યોક્ત લાગ્યું હતું કે આપના જીવનનું રહસ્ય હું સમજી શક્યો હતો. પણ અત્યારે તો મારે અંતર આર્તસ્વરે એમ જ પોકારી રહ્યું છે કે આપ કોઈ બારે દિ'સાભયું, કૂરતાભયું અસ્વાભાવિક કામ કરી રહ્યા છો ! આપ જાણો છો જ કે આ કહેલી વેળાએ આપની પ્રત્યેના મારો પ્રેમ જેવા ને તેવા જ નિરબધિ છે; બાકે હમેશના કરતા કંઈક વધારે જ પ્રબળ છે,—જેમ આપનો પોતાનો આપના વાઈ પ્રત્યેના પ્રેમ ત્યારે તે કંઈ ખોટું કરતાં આપને જાણતા ત્યારે પ્રબળ હતો. આપના હેતુનું ચંદ્ર ગને સમજાવો જ. આ શું અને હેતુઓ. 'થંજ ઇડિયા'માં બાળવાની તરફેણમાં જે કંઈ લખ્યું છે તેથી તો મારા મનનું લગીરે સમાધાન નથી થયું."

આખો કાગળ બાઈ ઍન્ડ્રુઝના હૃદયનું પ્રતિબિંબ છે. જ્યારે જ્યારે મારા કોઈ કૃત્યને લીધે તેમનું દિલ દુખાયું છે (અને એવો પ્રસંગ આ કંઈ પહેલવહેલો જ નથી) ત્યારે ત્યારે તેમણે મારા ઉપર કાગળોનો વરસાદ વરસાવ્યો છે. તેના જવાબોની પણ તે રાહ જુએ નહિ ! કારણ એમાં હૃદયેહૃદય વાત કરે છે. એમાં ફલીવ નથી હોતી. એ તો આધાત પામેલા હૃદયનો ઉભરો હોય છે. પરદેશી કાપડ બાળવાના સંબંધમાં પણ આમ જ બન્યું છે.

જે બાઈ ઍન્ડ્રુઝ પ્રેમાળ બાપામાં કહ્યું છે તે મારાથી હેડાઈ ગયેલા પત્ર લખનારાઓએ તોડી, ગુસ્સાભરી અને જંગલી બાપામાં મને સુણાવી દીધું છે. બાઈ ઍન્ડ્રુઝનું કહેવું પ્રેમ અને 'કરુણામય' હોઈ મારા અંતરમાં ડહું ઉતરી ગયું છે, ત્યારે ક્રોધમાં મારી ઉપર ઉતરી આવનારાઓનાં લખાણોની તો કોઈ સ્થળે સહેજસાજ

* ચંદુદી લોકોમાં ધર્માચાર માટે ધણો જ આમદ બતાવનાર અને પવિત્રતાનો શારે રોજ રાખનાર એક પંથમાંનો માણસ; ધર્મધૂત.

અણસારો કરવા ઉપરાંત હું વધુ બાળ લઘુ શક્યો નથી. બાળ ઍન્ડ્રુઝના શબ્દો અહિંસક અને પ્રેમથી ઓતપ્રોત છે ; બીજાઓના શબ્દો હિંસક અને દેવથી ભરેલા હોય છૂટી પડ્યા છે. અને જે કદાચ તેની અસર થાત તોપણ તે મારામાં સામા ટાણા મારવાની વૃત્તિ અગર ધ્રુષ્ટ હોત તો તેને ઉશ્કેરવા ઉપરાંત બીજી કશી જ થાત નહિ. સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે જે અહિંસાભાવની જરૂર છે તેનો બાળ ઍન્ડ્રુઝનો ટાગળ એક નમૂનો છે.

પણ આ તો આડી વાત થઈ. પરદેશી કાપડ બાળવાની આવશ્યકતા બાબત મારા વિચારો જેવા ને તેવા જ દૃઢ છે. એ ક્રિયામાં જાતિદ્વેષ ઉપર કોઈ ભાર મુકવામાં આવતો જ નથી. કુટુંબનાં અથવા મિત્રોના ખાસ પવિત્ર મંડળો વચ્ચે પણ હું બરાબર એ જ આપે વર્તું. હું જે કંઈ છું અથવા કહું છું તેને હું હમેશા આ અચૂક કસોટીએ કસી જોઈ છું કે જે હું કરવા બેઠો છું તે મારા અંગતમાં અંગત અને પ્રિયમાં પ્રિય સ્વજનોની બાબતમાં પણ હું લાગુ પાડી શકું કે નહિ. જે ધર્મ મને પ્રિય છે તેનો ઉપદેશ આ બાબતમાં દીવા જેવો સ્પષ્ટ છે. તેના બે અર્થ થાય તેમ છે જ નહિ. વ્હાલો અને વેરી બન્ને મારે મન સરખા હોવા જોઈએ. મારાં કેટલાયે કાર્યો વિષે મારા મિત્રો શુભચિન્તક છે; છતાં તે કાર્યોને વિષે મારા ઉપર પ્રભાવોના જાતઅનુભવથી હું પોતે નિઃશંક રહું છું.

મને યાદ છે કે એક વાર એક સુંદર દુરખીનને મેં દરીઆમાં ફેંકી દીધેલું, કારણ મારા પ્રિય મિત્ર અને મારી વચ્ચે તે હરધરી તકરારનું કારણ થઈ પડ્યું. ધડીક તો એનું મન ખાટું થયું પરંતુ એવી સુંદર અને કિંમતી વસ્તુ અને તેજ વર્ણી એક મિત્ર તરફથી ભેટ મળેલી તેનો પણ નાશ કરવામાં રહેલી વાસ્તવિકતા એ તરત જ સમજી શક્યો. કિંમતીમાં કિંમતી ભેટ પણ જે તે આપણી નૈતિક ગતિની આડે આવનારી થઈ પડે તો દિલમાં લગીરે ખટકો ખાધા વિના બેઘડક તેનો નાશ કરવો જોઈએ, એમ અનુભવ કહે છે. વારસામાં મળેલી કિંમતી ચીજોને જે પ્લેગનાં જંતુ લાગ્યાં હોય તો તેને બાળી નાખવી એ શું પવિત્ર કર્મ નહિ ગણાય ? હું જ્યારે જુવાન હતો ત્યારે મને યાદ છે કે મેં એકવાર મારી પોતાની વ્હાલી સ્ત્રીની અત્યંત પ્રિય અંગડીઓની જોડના સુરેચ્છા કરી નાખ્યા હતા, કારણ એ અંગડીઓ અમારા બેની વચ્ચે કંકાસનું કારણ થઈ પડી હતી. ઘણું દરીને તો તે તેની માએ આપેલી હતી. છતાં તે મેં બાળી, તે દેખને લીધે નહિ પણ પ્રેમને લીધે. આજની ઉંમરે હું જોખ શકું છું કે એ પ્રેમ સ્મૃતિ—અગામ પ્રેમ—હતો, છતાં તે ક્યું તો હતું

ત્રેમને જ દારણું. એ વિનાશ અમને વધારે સાંધ્યાં, જો મેં તમામ પરદેશી વસ્તુઓ
જાળવાનો આગ્રહ ધર્યો હોત તો તે કાર્ય જાતિદ્વેષવાળું, દુષ્ટી નજરનું અને
દુષ્ટતામૂલક ગણાત. આજે તો આગ્રહ માત્ર તમામ પરદેશી કાપડોનો જ છે;
અને આ મર્યાદાથી મોટો હુંગર જેવડો ફેર પડી જાય છે. હું વિલાયતી
ઘડિયાળ અથવા જપાની રોગાન અને તેથી થતી બનાવટોનો નિષેધ કરતો નથી,
પરંતુ યરોપથી મારે ત્યાં આવનારા તોફા દારૂનો તો મારે નાશ જ કરવો જોઈએ,
પછી ભલે તે ભારેમાં ભારે સંભાળ અને કાળજીપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય
અને સંભાળી રાખેલો હોય. શયતાન પોતાની જાળ ભારે ખૂબીથી પાથરે છે. અને
જ્યારે ખરાખોટાને પારખવાની લીટી ન દેખી શકાય એટલી ઝીણી હોય છે ત્યારે
તો વળી તેની લાલચો ખેલદ આકર્ષક હોય છે. પરંતુ ખરાખોટાના એ બેદની
લીટી તો હોય છે જ—ખાંડાની ધાર જેવી, આધીપાછી ન કરાય એવી. એની મર્યાદા
જરા પશુ ઝાળંગી કે નિશ્ચય મોત.

આજે હિન્દુસ્તાનમાં જાતિદ્વેષ છે જ. મહામહેનતે લોકોની અમલ દ્વારોએને
હું અંકુશમાં રાખી રહ્યો છું. પ્રજાનો મોટો ભાગ ઝેરથી ઉત્કળી રહ્યો છે, દારણું
પ્રજા નજાણી છે અને તે નજાણાઈ ખખેરી નાખવાના ઉપાયની તેને ગતાગમ નથી.
તેમનામાંના આ ઝેરને હું પ્રયત્નપૂર્વક મનુષ્યો પ્રત્યેથી વઝોડાવીને વસ્તુઓ પ્રત્યે
વાળી રહ્યો છું. પરદેશી કાપડના મોહથી પરદેશી રાજ્ય આવું, ગરીબાઈ આવી.
અરે, એટલું જ શું ? કેટલાયે ધરતી લાજ લૂંટાઈ, વાયકો નયે જાણતા હોય કે
બહુ યોડા જ કાળ પૂર્વે કાઠીયાવાડના અરણ્ય વલુકરો તેમનો ધધો પડી
ખાગવાને દારણું મુગ્ધ જઈ મ્યુનિસિપાલિટીના બંગ્લી બન્યા; અને એ શહેરમાં
આ લોકોનું જીવન એવું તો દૃષ્ટમય થઈ ગયું છે કે કેટલાય પોતાનાં ખાળકો ખોઈ
એસે છે અને શરીરે હાલહવાલ તથા નીતિમાં સંપૂર્ણ ભ્રષ્ટ થઈ તારાજ થઈ જાય
છે. વળી કેટલાક તો પોતાની દીકરીઓની, પોતાની સ્ત્રી સુદ્ધાંની લાજ લૂંટાતી
મૂંઝે મ્હોડે જુએ છે ! વાયકો નયે જાણતા હોય કે ગુજરાતમાં આ વર્ગની ઘણી
સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરમાં રહીને દરવાના રોજગારને અભાવે જાહેર રસ્તાની સડકો પર
કામે જાય છે, અને ત્યાં કોઈ ને કોઈ પ્રદારના દયાણુથી તેમને પોતાની લાજ
વેચવાની ફરજ પડે છે. વાયકો નયે જાણતા હોય કે પંજાબના ગરવા વલુકરો હજી
યોડાં જ વર્ષો ઉપર બીજા દશા ધધાને અભાવે સરકારની પલટણોમાં બરતી થયા
અને તેમના ઉપરીઓના હુકમ-દલાવવાને અગે બહાદુર, નિર્દોષ આરોપોને મારવામાં

દધિયાનુપ બન્યા; અને આ બધું કોને ખાતર? પોતાના દેશને ખાતર નહિ પણ
કેવળ પેટને ખાતર. આ બમાયલા બાહુલી લોકોને હવે સમજાવવા અને તેમના
ખૂની ધંધામાથી ઉગારી લેવા એ કઠણ કામ છે. માણસને મારવાના ધંધામાં પડી
એકવાર જે આખરદાર અને કળામય કસબ ગણાતો તે પોતાના બાપીકા ધંધાને
તેઓ આજે હલકો ગણતા ગ્રીષ્મા છે. દાકાના વણકરો આખી દુનિયામાં મશહૂર
'સખનમ' વણતા હશે ત્યારે તેમને કોણ હલકા ગણતું હશે?

આમ પંદેશી કાપડને અડવામાં હું પાંચ માતું એમા હવે કાષ્ટ-આશ્ચર્ય રહે
છે ખરું? મંદ પડી ગયેલા જરૂર વાળો માણસ ભારે પદાર્થ ખાય તો તે શું પાપ
નથી? તેણે તેનો નાશ ન કરી નાખવો જોઈએ? અથવા તે આખી ન દેવો જોઈએ?
મારો દીકરો પથારીવશ હોય, તેણે ભારે ચીજ ખાવી જોઈએ નહિ, છતાં ખાવાનું
મન કરે તો તેવી ભારે ચીજનું હું શું કરું? તેની એ લખુતામાંથી તેને ઉગારી
લેવાને ખાતર હું જાતે સયમ સ્વીકારું અને તે પદાર્થ હું પોતે સુખેથી પચાવી
શકું એમ હોઈ તોપણ તે હું ન ખાઈ અથવા તો તેના દેખતા જ તેનો નાશ કરી
નાખું, જેથી કોને તે ખાવામાં કેટલું પાપ મહેલું હતું તેનું તેને જગજગત જાન થાય.

આમ સર્વોચ્ચ નીતિની દૃષ્ટિએ પરદેશી કાપડનો નાશ એ ધર્મ વસ્તુ હોય તો
પછી પંદેશીનો સમૂળ નાશ કરવાથી પરદેશી કાપડના ભાવ વધી જશે વગેરે બીજા
રાખની ઘટે ખરી? એક વસ્તુનો નાશ કીધો એટલે તેની જગ્યા લેવા બીજી વસ્તુ
અપાટાબધ પેદા થવાની જ. એક જગતદસ્ત પ્રયાસ કરીને અને મેલકચરોને
અપાટાભેર બાળી મુકીને ભારતવર્ષને તેની મૂર્ગ અને તેના ઉપર ઠોકી બેસાડેલી
સુરતીમાંથી જગાડવું પડશે. આ સબન્ધમાં આસામ ગંગાદીઅરના કર્તા મિ એલને
સને ૧૯૦૫ માં કામરૂપ વિશે જે લખ્યું છે તે અહીં ઉતારું છું:

“ ચોરા વર્ષ મયા પરદેશી કાપડ આયાત કરવાનો ચાલ અહીં બહુ વધ્યો છે. આ
નવો ચાલ જરાયે પસંદ કરવા જેવો નથી, કારણ પહેલાં (લોકોને) જે વખત સાળ ઉપર
જતો તે હવે ફાજલ પડે છે, છતાં તેનો ઉપયોગ ખીલ કાઈ ઉપયોગી કાર્યમાં સાધારણ
રીતે થતો નથી ”

આસામી લોકો સાથે મારે વાત થઈ છે, અને આ વચનોની વાસ્તવિકતા
ખત્તા ખાધા પછી તેઓ હવે સમજ્યા છે. હિન્દુસ્તાનમાં હવે પરદેશી કાપડ દાર્પણ
કરવું એ તો શરીરમાં કાઈ બહાગનો ચેપ દાખલ કરવા સંમાન છે. એવા ચેપને
શરીરના આરોગ્યની ખાતર વગન્દીલે દાઢી નાખવો એ જેટલું જરૂરી છે તેટલું

જ નરરતું હિન્દુસ્તાનના આરોગ્ય માટે પરદેશી દાખડું ખાળવું છે. અને એકવાર તમે સ્વદેશીની નરર તાકાળિક છે એમ સ્વીકાર્યું એટલે પછી પરદેશી દાખડો નાશ કર્યા વિના બીજો કોઈ વચસો માર્ગ છે જ નહિ.

વળી શુદ્ધ સ્વદેશીનો જુરસો આપણામાં સંપૂર્ણતાએ જગૃત કરવાથી આપણે સંકુચિતતા અને બેદબાવ વધારીશું એવી બીક રાખવાની પણ કશી જ નરર નથી. બીજાની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવાની કાળજી ધરતા પહેલાં આપણું પોતાનું શરીર અસંયમનો કોડો, કેરી ન ખાય એ જોવાનો આપણો ધર્મ છે. આજે તો હિન્દુસ્તાન બીજાની મરછ પ્રમાણે હલાવી ચલાવી શકાય એવો એક જડ સમૂહ માત્ર છે. આત્મશુદ્ધિ એટલે આત્મસંયમ દ્વારા તેમજ આપણોગને માર્ગે જો તેમાં એતન આવશે તો તે તેની પોતાની જાતને અને આખી માનવજાતિને કલ્યાણરૂપ થઈ પડશે. પણ જો કદી તે સાપરવા, સ્વચ્છંદી અને પારકું પડાવી લેવાની હચાવાણું બનીને જાય તો તે કુંભકર્ણની જેમ જગશે—કેવળ નાશ કરવાને સાર. આણું હિન્દુસ્તાન પોતાને અને માનવજાતિને સાપસમાન થઈ પડશે.

જો સ્વદેશીમાં અવિચળ શ્રદ્ધા વાળો છે તેને ખાદી વાપરવામાં શરિસીના જેવો આત્મસન્તોષ માનવાનું કાંઈ જ કાચુ નથી. શરિસી તો પોતાને ધર્મ અને સદાચારના સ્તંભ રૂપે માને છે, ત્યારે ખાદી પહેરનાર તો સ્વદેશીની દૃષ્ટિએ પોતાનાં દેહમાંનો ઉપયોગ કરનારા માણસના જેવા છે. જે સ્વાભાવિક અને આવશ્યક કાર્ય છે તે કરવું જ જોઈએ, પછી બીજા જોઈએ તો તે જ કાર્ય અશુદ્ધ હેતુથી કરતા હોય અગર તો તેની આવશ્યકતા કે ઉપયોગિતામાં વિશ્વાસ ન હોવાથી બિલકુલ ન કરતા હોય.

પરગણુ પારસીઓ *

પારસી સંખ્યાવતનો વિચાર હું જ્યારે જ્યારે કરું છું ત્યારે મને એમ જ લાગે છે કે ખોખા જેટલા પારસી જો દુનિયામાં ઉત્પન્ન થઈને રહે છે તો તે કેવળ તેમની સંખ્યાવતથી જ પ્રખ્યાત કોમોમાં નાનામાં નાની કોમ પારસીની જ છે. એથી હજાર સ્ત્રીપુરોની ગરજ દુનિયા આજે કેમ કરે છે ? પારસીની પાસે શસ્ત્રજળ નથી,

* સુબાઈના 'સાંજ વર્તમાન'નાં પરદેશીના અંકમાં પારસી કોમને ઉદ્દેશીને લખેલો લેખ

પારસીની પામે પામ'ડ નથી, પારસીની પામે જાહુ નથી; અથવા તેની સખાવત એ જ જાહુ છે.

જો પારસીઓ દરોડો કમાવા હતાં તેઓએ તે પેટીમાં જ રાખી મુક્યા હતાં તો તેઓનો ક્યારનેયે નાશ થઈ ગયો હોત. સખાવત એ આત્મિક શક્તિ છે તે પોતાની આત્મિક શક્તિથી પારસી આજે શોભી ને નભી રહ્યા છે.

પણ પારસીની સખાવત પૈસાની છે. પૈસો તો આવે ને જાય છે. પૈસો કમાતા બંધ થઈ જાય તો પારસીની શી વસ્તે થાય ? પૈસાની સખાવત એ આત્મિક શક્તિનો અંશ માત્ર છે. પારસી મિત્રોની સાથે વાતો કરતાં મેં ઘણીવાર કહેલું છે કે પારસીની કસોટી હવે થઈ રહી છે. તેઓ કેવળ દરોડપતિથી જ ઉજળા રહેતા માગશે તો નહિ રહી શકે. અતિશય પૈસાને લીધે પારસીનો આત્મવિકાસ બંધ થવાનો સંપૂર્ણ જય છે એમ મેં પારસી મિત્રોને કહેલું. પારસી કોમ પર હું આશંક છું એમ તો હવે દરેક પારસી વાચનાર સખનાર જાણે છે. મારા ઇસ્કના કારણે પણ હું આપી ગયો છું. એ મારો પ્રેમ પારસીમા મેં કેટલાક અવનતિના ચિદ્ન જોયા તેથી મને દુઃખ લીધાં કરતો હતો.

કોઈ કોમ કેવળ નફલ કરીને નભી ન જ શકે. કોઈ કોમ એશઆરામમા રહી નભી ન શકે. પારસી જીવન મેં સહેલું થયેલું જોયું. પારસીને સારૂ ઇસ્પીતાલ, પારસીને સારૂ રહેવાની સગવડો, પારસીને સારૂ નોખા ફંડ. હું ગમરાયો. મેં જોયું કે સખાવતે એવું સ્વરૂપ પકડ્યું છે કે જેથી પારસી કોમ રખેને પાછળ પડે. સદાવ્રત ઉપર જે કામ રહે તેનો નાશ જ થાય. પોતાના શરીરના પરસેવાથી મેળવેલી સગવડો જ માણસ જીવની પચાવી શકે છે. પોતાની જાતિએ કરેલી સગવડોનો ઉપયોગ ઓછામા ઓછો કરે છે તે જ પુરુષાર્થ કરે છે. માણસે મુશ્કેલીઓની ઓરણુ ઉપર ધડાવું જ જોઈએ.

મનુષ્ય એકબીજાની નફલ કરવા જ નથી જન્મ્યો. એક બાળકને પણ વ્યક્તિત્વ —આસિયત હોય છે. ખાતું પીતું ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ તો પશુમાથે છે. પશુમાંથી આપણે તરી જઈએ છીએ તેનું એક જ કારણ છે, આપણને બુદ્ધિ છે, ત્રિવેક છે, સારાસારની પસંદગી કરવાની શક્તિ છે. જે આપણે જ્ઞાનપૂર્વક કરીએ છીએ તે પશુ અજ્ઞાનમાં કરે છે. ભરે આપણે એક કીડીનું વર્તન જોઈને તેના ઉદ્યોગનું અનુકરણ કરીએ, પણ જો તે જ્ઞાનપૂર્વક કર્યું તો તેમાં વિવિધતા હશે સમજપૂર્વક

તેથી જ્યારે પારસી જુવાનો અને બહેનો અસહકારમાં ભાગ લેતાં થયાં ત્યારે હું હરખાયો. અસહકારનો હેતુ સરકારને ઐટલે અન્યાયને દૂર કરવાનો બલે હોય, પ્રથમ પારસી બાઈબહેનોના મગજમાં હું તેનો મુખ્ય હેતુ જ ઠસાવવા ઇચ્છું છું. અસહકાર ઐટલે આત્મશુદ્ધિ, વૈદિકશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે જેનું લોહી તદ્દન શુદ્ધ છે તેને ઝેરી જંતુ વળગી શકતાં જ નથી. શુદ્ધ લોહી પોતે ઝેરી જંતુનું નાશક છે. તેમ જ જે આપણે પોતે શુદ્ધ બની જઈએ ત્યાંથી બની જઈએ, તો આપણને અન્યાય શું કરવાનો હતો ? અન્યાયીને દંડ દેવો એ ખોટી નીતિ. આપણે તેના અન્યાયને વશ ન થતાં દુઃખ ભોગવવું, તેના દંડ ખમવો એ ખરી નીતિ. કેમકે તેવી રીતે ઠસાવેલાને પછી કોઈ દંડી શકવું જ નથી.

આત્મશુદ્ધિની કેઈ હદ નથી. પણ આપણી આત્મશુદ્ધિની હદ તો ઐતલી નજીક છે કે તેને બાળક પણ પહોંચી વળે.

(૧) આપણું મેસીને આપણે પારકાનું કેમ સેવા જઈએ ? હિન્દુસ્તાનના કરોડો ભૂખે મરે ને આપણે બહારની પ્રજા સાથે વેપાર કરીએ એ આપણા આપણા પ્રત્યેનો અત્યાચાર, તે અત્યાચાર અટકાવવા આપણે આપણા દેશનું જ કાપડ પહેરીએ ને પરદેશી કાપડમાત્ર ગમે તેવું સુંદર લાગતું હોય તોપણ છોડી દઈએ, ને તેમ કરી સંકષ્ટ સાથે આપણે બધા પીંજવા કાંતવા વણવાનું કામ કરતા ચર્મ જઈએ. આમ કરવાથી આપણે સ્વાશ્રયી બનીએ.

(૨) આતું શુદ્ધ સ્વદેશીમત પાળવા સાર આપણે સાદાઈ ધારણ કરવાની પૂરી જરૂર છે. પોષાક પહેરવાનો હેતુ પણ જટલાય. પોષાક શયુગાર સાર ન પહેરીયે પણ શરીર ઢાંકવા. તેથી આપણી હવાને અનુકૂળ હોય તેવાં ને તેટલાં જ કપડાં પહેરીયે. સફેદ રંગ એ જ વધારેમાં વધારે ઠંડો રંગ હિન્દુસ્તાનને સાર છે. તે આંખને ગમે છે. તેમા મેલ તુરત દેખાય છે તેથી આપણને સાર રહેવાની યરૂર પડે છે. સૂદરો, ખમીસ, કપડો ને તે ઉપર દાટ એ તો શરીર ઉપર ધાતકીપણું જ છે. ને સફરાની સાથે ખીલું કંઈ જોઈયે તો પહેણું હોય. એ ઉપરાતતું બહું નકામું છે. ખાદીનાં કાગળને અત્રેજી પાટલું પહેાંચી જ ન શકે. આપણા દેશમા ખુરશીઓની જરૂરીયાત નથી. ધણા ઠંડા ને ભેજવાળા દેશમાં તેની જરૂર પાડે હોય.

આપણાથી અઠડ કસકસતા પાટયુત પડેરાય જ નહિ. આપણને તો મોટળા ને નરમ ધમર જ શોભે, જેથી ભોંધે બેસતાં મુરકેલી ન પડે. આ દેશને સાર મોજાના જેવી ગંદી ચીજ પીછ નથી. મોજાં એ દલાક પડેયાં પછી કુનાળામા વાસ મારને જ. પગ દરાડા રહેવાથી સારા ગહે છે ને દાકવામા દશી શોભા નથી. જે અંગે જોતાં આપણી યુત્તિઓ મલિન થવાનો સંભવ હોય તે સિવાયના અંગે દાકવામા મર્યાદાનો સવાલ તો છે જ નહિ. આ મુલકમાં જૂદ પહેરવા એ ઘાતકી-પણું છે. અંપલ કે સ્ત્રીપર એટલેથી આપણા પગનું કીચડકંટાથી પૂરું રક્ષણ થાય છે. આપણા દેશમા તો જોડાતું નામ જ કાટારમાં કે પગરમા છે.

(૩) દાઝ પીવાની આદત પારસીમા ક્યાથી હશે તે હું નથી જાણતો. જરૂરિયાત પેગમ્બરે દાઝ પીવાની રજ આપી હોય એવું હું કબૂલ ન જ કરી શકું. પણ જે અકલથી ઉલટું હોય તે શાસ્ત્ર તગીકે ઓળખાય તોપણ ગાસ્ત્ર ન હોય. અનીતિ શીખવે એ શાસ્ત્ર ન હોય. ઉત્તર દુવમા શરાબની જરૂર બાંધે ગણાય, પણ સમશીતોષ્ય દરીઅંધમા દારૂ પીવો એ તો મહાપાપ જ છે. વિલાયતમા હું એક પારસી મંડળી-મા હતો. તેમા મર્યાદાપૂર્વક અધુ આગતું હતું. ગાયનો ગવાતા હતાં. પછી દારૂના ખ્યાલા ચાલ્યા; મર્યાદા મેલાઇ. મને ત્યાં બેસતા શરમ આવી; હું બાઝ્યો. આમ જ હિન્દુમુસલમાનનાં ટોળામાએ મેં વિલાયતમાં જોયું છે. સ્ટીમરો પર દારૂ પીને મગ્ત બનેલા ઉતારોઓના અમર્યાદ વર્તનથી ક્યો મુસાફર ખીનવાકેશ છે ? 'હદની અંદર' દારૂ પીનારા 'મોડરેટ ડ્રિંકર' મેં સંખ્યાબંધ જોયા છે. તેઓ મદરમા આજોટતા નથી એ ખરૂં છે, પણ—?

તેથી પારસી બાઇમહેનોએ દારૂનો સર્વથા ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞ લેતી જ જોઇયે.

(૪) હું તો માસાહાર કરતો જ નથી. મૂર્છિત દશામા દરેકો તેને સાર પસ્તાઉ છું, ખૂબ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે. મરવા પડેલા અમે ધણીધણીઆણીએ વૈદના કહેવાથી પણ માસ ખાવાની ના પાડી છે. માસમદ્દણ કરીને પળવાર પણ હું જીવવા ઇચ્છતો નથી. મેં મુસલમાનોની સાથે વાતો કરતા જાણ્યું છે કે તેઓનામા પરજગાર દુશ્મીરો પોતાના ગુસ્સાને ને પોતાની ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા માસ છોડે છે. પરંતુ પારસી બાઇમહેનોને હું 'વેજેટરિયન' યવા નથી કહેતો. તેઓના ખોરાકમા માંસમુગ્ધીનો ઘણો વધારે ઉપયોગ થાય છે એમ હું તેઓના નિકટ સંબંધમા રહેવાથી જાણું છું. સ્વાદેન્દ્રિયને નિયમન રાખવા સારું હું પારસી બાઇમહેનોને જરૂર-વીનવું કે તેઓ

માંસ પછી મુરઘીનો અતિ આહાર ન કરે. કરોડો મુસવમાનો હમેશાં માંસ નથી ખાતા તેથી તેઓને ગેરલાભ નહિ પણ લાભ થયો છે એવી મારી માન્યતા છે.

પાગસીને ગેં વિનોદમાં પા ત્રણિ કલા છે. એંશી હજારની આ કામની પ્રાસેથી હું આત્મમાન અને આત્મિક શક્તિની મોટી આશા રાખું છું. નાનકડી કામ હોવાથી તેમાં મહત્વના ફેરફાર વહેલા થઇ શકે છે. તે ફેરફાર કરી પારસી હિન્દુસ્તાનના પૂરા આધુનિક ત્રણિ બનો એમ હું ઇચ્છું છું. જરૂર પેગમ્બરનું જીવન નીતિથી બર્ધુ છે. પારસીઓના નીતિને પૂરા વિકાસ ઇચ્છું છું. સ્વરાજ્યપ્રમા નીતિમાન, નિર્ભય, સાદાં, શ્રાં, સાચાં ને દૃઢ સ્ત્રીપુરુષોની જ જરૂર છે.

હવે સખાવતનો નવો અર્થ જાણવા આપણે તૈયાર થયા. સખાવત એટલે માત્ર પૈસાનું જ દાન નહિ, પણ મખાવત એટલે તન મન ધનનું દાન. એ બધી શક્તિઓ પારસી બાઇમહેનો હિન્દુસ્તાનને અર્પણ કરો એનું હું પાગસી નવા વર્ષની મુખારકખાદી આપતાં ગાળી લઉં છું. તેથી શોભેથી પાગસી સખાવત વધુ શોભશે ને પારસી સદાને સારૂ પરગણુ ગણાશે. એમ યાઓ એવી હું ઇચ્છુ. પામે પ્રાર્થના કરૂં છું.

પારમાર્થિક હડતાળ

[આસામ-બંગાળ રેલવેની જે હડતાળ થયેલી તે કામદારોએ પોતાના સ્વાધીન સાર નહિ પાડેલી, પણ ચાંદપુરમાં મ્હાના બગીચાઓ છોડી નીકળેલા માત્રો પર જે અત્યાચાર થયા તેના દુઃખના ઈલાજ કરવા પાડેલી. મ્હાના બગીચાના મનુષ્યને ચાંદપુર સ્ટેશનથી સરકારે મારીને કાઢી મુકેલા ને તેઓને પોતાને દેશ મોકલી દેવાની ના પાડેલી. આથી રેલવેના કામદારો દુઃખાયા. આ કામદારોને બગીચાના મનુષ્યો સાથે કરો સંબંધ ન હતો. મનુષ્યો બિહાર વગેરે પ્રાન્તોમાંથી આવેલા અને કામદારો મુખ્ય ભાગે બંગાળી એટલે રેલ કામદારોની હડતાળમાં કયારે સ્વાધીન ન હતો. આ હડતાળીઓએ હું ચીતામાંગમાં મળ્યો. ત્યાં તેઓએ શું કરવું જોઈએ એ જતાવેલું. તે અપભ્રંશી નોંધ લેવાયેલી છે. દરેકે અંશે એમાંના વિચારો કપચોગી છે તેથી જોડે નોંધ સંપૂર્ણ નથી ને હું તેને જોઈએ તેટલી સુધારી કેટલાંકની નથી રાક્યો તેપણ વાંચવા યોગ્ય ગણી આપું છું.

[મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી]

તમે ભાઈઓએ મને જે માનપત્ર આપ્યું છે તેને માટે હું તમારો બધાનો આભાર માનું છું. પણ વિનયની વાધા વાપરી હું તમારો વધુ વખત રોકવા ઇચ્છતા નથી.

તમે હડતાળ પાડી અને આટલા મહિના સુધી ચાલુ રાખી એ યોગ્ય હતું છે કે અયોગ્ય હતું છે એ વિષે હું ઉડાણમાં નહિ હવરું, કારણ એ બાબતની મને પૂરી માહિતી નથી. અહીં આખ્યા પછી ગદ્ય કાલે જે કંઈ મેં સાંભળી લીધું તેટલું જ હું જાણું છું. તેટલા પરથી હું તમને કોઈ પણ જાતના અભિપ્રાય ન જ આપી શકું. આસામ બંગાળ રેલવેની હડતાળ વિષે ‘યંગ હંડિયા’ માં મેં એકવાર લખ્યું છે તે તમે કોઈ નેતા પાસેથી જાણ્યું જ હશે. તેમાં પણ મેં મારો અભિપ્રાય આપ્યો નથી, કારણ મારી પાસે અભિપ્રાય આપેલા પ્રતી સામગ્રી જ ન હતી. તમારી હાલત—તમને શું દુઃખ છે એ—હું નહોતો જાણતો. હડતાળ પરવાનું યોગ્ય કારણ તમને મળ્યું છે કે નહિ તે હું નહોતો જાણતો; અને અત્યારે પણ નથી જાણતો. છતાં હું જોઈ છું કે તમે જે હડતાળ પાડી છે એ ખોટી હડતાળોની માફક તમારા સ્વાર્થને સાર નથી પાડી. તમે પગારમાં વધારો કરાવવા મટિ પણ હડતાળ નથી પાડી, પણ પરાર્થને સાર હડતાળ પાડી છે. ચાંદપુરમાં જે કેર વર્ષો અને તમારા ભાઈએને જે દુઃખ લેકલું પરંતુ તે પ્રત્યેની લાગણી બતાવવા તમે હડતાળ પાડી છે. હિન્દુસ્તાનના મન્દૂરોએ એટલી શક્તિ મેળવી લીધી છે કે તેઓ ખીલનાં દુઃખ મટિ હડતાળ પાડી શકે એવું મને સૂઝ્યું નથી. બધા મન્દૂરવર્ગની એવી સ્થિતિ નથી, છતાં તમે તો તમારા ભાઈઓના દુઃખને કારણે જ હડતાળ પાડી છે એવું મને કહેવામાં આવ્યું છે.

અને જો તમે એમના દુઃખને લઈને જ હડતાળ પાડી દોય તો તમારો ધર્મ યદ્ય પરથી કે જ્યાં સુધી એ લોકોનું દુઃખ મટિ નહિ, જ્યાં સુધી એ લોકોને ન્યાય મળે નહિ ત્યાં સુધી તમારામાંથી એક પણ જણ પાછો કામે ન જ ચડે.

એ લોકોનું દુઃખ મટ્યું ક્યારે કહેવાય ? ચાંદપુરમાં વર્તેલા કેરનો ન્યાય ક્યારે મળ્યો ગણાય ? મરકાર પશ્ચાત્તાપ કરે ત્યારે. લોકોને માર પરંતુ તેને મટિ માફી માગે અને પ્યેન્ડરોની વગથી દોરવાઈ જઈ મન્દૂરોને ગાડીમાડાના જે પૈસા સરકારે ન આપ્યા તે પૈસા પહોંચતા કરે ત્યારે. જે કમીસનરે ગરીબ યાકેલાં મન્દૂર સીપુરોને અને તેમનાં છોકરાને મધરાતે રેલેશનના હાપરામાંથી કાઢી મુકવાનો ઘાતકી હુકમ શુરખા લિપાઈઓને કર્યો તે હિન્દમાં જન્મેલા અને આપણી જ જાતિના છે. તેણે સરમાલું જોઈયું. એણે પોતે જ માફી માગી લેવી ઘટે છે.

આટલું યાચ ત્યારે જ રેલવે ઉપર તમારાથી ફરી કામે ચડી શકાય. એટલું સરકાર કરે પણ રેલવે કંપની તમે નોટિસ આપ્યા વગર હડતાળ પાડી તેથી પાછલા દિવસનો પગાર ન આપે તોપણ એ સાંખી શકાય. તમારી નોકરી નવી નોકરી તરીકે જ સ્વીકારે, તમને કહે કે ‘જેમ જગ્યા ખાલી પડશે તેમ તમને નોકરી આપતા જશું’ અને તમારી પાસે નવી યરતો પણ કરાવી લે—એ બધું પણ સાંખી શકાય; પરંતુ એ બધું મરકાર એકવાર નમે ત્યારપછી જ. સરકાર ન નમે ત્યાં સુધી તમને ગમે તેટલા પૈસા આપવામાં આવે, ગમે તેટલું સમજાવવામાં આવે તોપણ તમારાથી નોકરીએ ન જ ચડી શકાય.

આમાં તમને મદાસભાસમિતિ તરફથી પૈસા આપવામા ન આવે, આગેવાન લોકો તમને સાચ આપવો છોડી ખસી જાય, તોપણ તમારે લાચાર થઈ ન ઘટે. ને માણસના ધાધપગ કામ કરી શકે છે તેને વળી લાચાર થવાપણું શું હોય ? તેણે તો ખીલની જરાય ઝોશિયાળ ભોગવ્યા વિના સ્વતંત્ર ન રહેવું જોઈએ હું શું, મદાસભાસમિતિ શું, કોઈ પણ આગેવાન જે હડતાળ પડાવી તમારી પાસેથી ખસી જાય તોપણ તમારે અડગ ન રહેવું જોઈએ. અહીં કાંતે તમારા ઉપર ને નોટિસ કાઢવામા આવી છે એ હું વાચી ગયો છું એમા લખ્યું છે કે “ તમારામાના ધણા દલે પાગ નોકરી પર ચડી ગયા છે તમે પણ વહેલા ચડી જાઓ અમે તમારા લાભનું કહીએ છીએ કેન્થાક ઉગાછળા લોકોએ તમની પાસે હડતાળ પડાવી અને દલે તેઓ ખસી ગયા છે તમે તેમના ભમાવવાથી વધુ ભમરો નહિ એ નોકરીએ ચડવાનું મોડું કરશો તો પછી એ પણ જરો ” આ નોટિસથી તમારે ગભરાવાનું છે ન નહિ. તમારે નોકરીએ જવાનું નથી, જોઈએ ગયા તે છો ગયા તેઓએ જોડું કયું, તમે નાક રાખો.

નિરંતર યુગો બદલાતા રહે છે આ યુગ વણકરોનો છે તમે એ ધંધાને જોઈ તમારા પગ ઉપર હમા રહી શકે છો એમ નહિ માનતા કે એ કામ કર્યે કંઈ દહાડો વળવાનો નથી વણકરો તો આજે બમણી મતૂરી મેળવી શકે છે. વળી તમારામાથી જેઓને પોતાને ગામ જવું હોય તેઓ ત્યાં જાય, તમને લાડું પડે પાડવામા આવશે. ત્યાં જઈ તમે તમારા પોતાના જમીનનાં હુકડા વગર ખેતી કરો અને સાથે જાતો એ સિવાય તમારા ગામડામા તમે ખીલું તમન ફાંટે તેવું કામ કરી સ્વતંત્ર થાઓ ચિતાગાગના ન તમે બધા હો તો તમે અહીં પણ એ જ મુજબ ખેતી ને વણકરો અને એ રીતે ચિતાગાગને હિન્દુસ્તાનનું નાક બનાવો જમ કરવું અપર પણ નથી ઇશ્વર ધણી દયાળુ અને ન્યાયી છે કાતવાનું માણસ ખળું દિવસમા શીખી શકે છે, ખીજવાની ક્રિયા પણ સહેલી છે, અને વણવાનું પણ બરોબર શીખે તો એક મહિનામા માણસ નાડી લે છે હા, રહેલે ખાતાના નોકરીને લાચ ખાવાની, ચારીઓ કમવાની આદત પડી ગઈ હોય છે જે તમે મહેનત કર્યા વગર પેટ ભરવા ઈચ્છો તો તો જરૂર તમે ખીજે દિવસે મને લખશો કે વણકરોમા અમારાથી નથી થવું પણ જે તમે મહેનત કરશો, બાર કલાક સુધી કામ કરશો, તો તમે એક મહિનામા મને એમ જ લખવાના કે તમે બગને જે ઉપાય સજાડ્યો એ ઉપાયથી સ્વમે સ્વતંત્ર બની ગયા છીએ; દલે અમને ઇશ્વર વિના ખીલ કોઈની પરવા ન નથી અને બાર કલાક કામ કરવું કંઈ ભારે નથી હું રોમો ગયો, દલે મારામા કંઈ સમિતિ નથી, તોપણ હું બાર કલાક કામ કરી શકું છું. ત્યારે તમે જુવાન લોકો શું ન કરી શકો ? તમે મહેનત કરી વિચારમય જીવન ગાજશો તો ઇશ્વરને ઝોગખના યશો, કારણ જે માણસનું ચારિત્ર્ય સાફ નથી, જે દારૂ પીએ છે, જે વ્યભિચાર કરે છે તે બાર કલાક કામ કરી શકે ન નહિ તમે મદાસભાસમિતિ પાસે ખોટાઈ ન માગી શકો, તમે હડતાળ પાડી છે તો તમે જીંદગી માગી શકો તમારી ખોટાઈ તમને રેડીયો પૂરી પાડશે તમે રેડીયાનો આશ્રય લઈ તમારી હજીજાળ નરી રાખો,

દુખિયાને દિવાસો આપો અને જ્યાં સુધી આ રાક્ષસી - સસ્તનત ન નમે ત્યાં સુધી તમારામનો એક પણ માણસ પાછો નોકરીએ ન મોકલો.

આજ ઓછામાં ઓછા ત્રીસ વરસ થયાં હું મનુરોના જીવનમાં એવગ્રાત છું. જમીવાત કરતો હતો ત્યારે પણ ધણુખરૂં મનુરોના કેસોને હું હાથમાં લેતો. તેમની સાથે રહેતો, તેમની સાથે હરતોફરતો, તેમની સાથે સૂતો અને ખાતોપીતો. મેં આજ સુધીમા કેટલીયે હડતાળો જતાવી છે. હું મને હડતાળનો સાક્ષી માનું છું. પણ મેં જેટલી હડતાળો હાથ ધરી છે તે બધીમાં મેં ઇશ્વરકૃપાથી ક્ષેત્ર મેળવી છે. એવું કહણ એ જ કે પ્રત્યેક હડતાળ વખતે મેં મનુરોને પોતાના પગ ત્રપર ઉભા રહેતાં શીખવ્યું છે; ફાળો ઉધરાવીને હડતાળીઆઓનું વહરોપણ નથી કર્યું. માણસ એવા માણસે આ મોટું બીજનના પૈસા લઈને પોંટ બરતું? મારી નોકરી ચાલી નય કે વેપાર ફૂલી નય તો હું કંઈ મારા ભાઈ પાસે કે મારા મિત્ર પાસે પૈસા માગવા ન જ જાઉં. મને રોજ યાપ, મારા હાથપગ લૂલા યાજ નય, તો જ મારા ભાઈ પાસે હું મારો હાથ લાંબો કરું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જ્યારે ચાળીસ હજાર માણસોની હડતાળ પડી ત્યારે તુરત જ મેં હિન્દુસ્તાનમાં ગોખડેને તાર કરી દીધી કે કંઈ ચિન્તા કર્યો જ નહિ, હિન્દુસ્તાનમાંથી પૈસા એકઠા કરી અહીં મોકલવાની કસીધ જરૂર નથી. અને જ્યારે પૈસા ન હતા ત્યારે બહુ ગરસ ચાલતું હતું; જ્યારે આવવા લાગ્યા ત્યારે જ મુશ્કેલીઓ વધી યઇ. મનુરોને જે જેઠું હતું તે મળ્યું. હડતાળ છ માસ સુધી નહોતી ચલાવવી પડી. હડતાળ તો સમાધાની થયે ચોરાં અકબારિયામાં જ બંધ થયેલી. હડતાળીઆઓને રોજ એક રોટી અને એક અઘોળ ખાંડ મળતી. એટલા ઓશાક પર ચલાવી તેઓ રોજ વીસ વીસ માઇલની મજલ કરતા. સાથે ઘેરાઈકરોં પણ હતાં.

એ હડતાળ તો બહુ બારે હતી. તેની આગળ તમારી હડતાળએ કરો. હિસાબ જ નથી. એમાં તો કેટલાયે લોકોએ મૂંગે રહેરે માર આપા હતા. દસ હજાર માણસો તો એમ ને એમ કેદમાં ચાલ્યા ગયા હતા કેઈએ એક રાજ સરખો પણ કચ્ચારો ન હતા. એમાં તો પઠાણ સરખા પઠાણો સુધાં હતા. એકવાર એક કોલસાની ખાણમાં હામ કરનારો પઠાણ મારી પાસે આવ્યો અને મને પોતાની ધીક જતાવી. તે આખી સોરાઈ ગઈ હતી. તેણે મને કહ્યું, " આ જુઓ બિલકુલ હાલ્યા કે ચાલ્યા નગર મેં આ બધો માર આધો છે. એ નહિએ મારી ચામડી ઉતારવામાં કાંઈ બાધી નથી રાખી, પણ માત્ર તમારી પાને ખુદાને નામે લીધેલા કસમ પાળવા સાર મેં આ બધો માર આધો છે. નહિ તો એનો બાર થું હતો કે એ મને મારે? એના નેવાને તો કચાયે ચાલી નાંજું. "

મેં તેને કહ્યું, હું ખરો બહાદુર છું. અને એ હડતાળમાં આવો એક જ પઠાણ ન હતો. એવા કેટલાયે પઠાણ હતા. એ હડતાળમાં ચારી, ખૂન ઈત્યાદિને સાર નેવ મોગવી આવેલા પણ હતા. જ્યાં તેઓના મનમાં એક જ વાત હતી કે આપણે જે કસમ લીધા છે તે મરી નહવે. તોપણ પાળવાના છે. એ બધા બહાદુર હતા. હું ક્યારું છું કે તમે બધા પણ એવા

જ બહાદુર બનો. તમને બધોને હું ફરીથી કહું છું કે તમે મહાસત્તા સાથું તાકીને ન બેસતા; ઇશ્વરે દાંત આપ્યા છે તે ચાવણું પણ આપી જ રહેશે. આ જંગાળ દેગ તો કેટલો કમરૂપ છે ! અહીં આટઆટલો તો વરસાદ પડે છે. કુદરતના ચારે હાથ તમારા ઉપર છે, અહીંના લોકો ભૂખે મરે જ કેમ ? અહીંના લોકો કેમ કાઈના ગુલામ દોષ. રાકે ? તેઓ તો તદ્દન સ્વતન્ત્ર હોવા જોઈએ તેઓ તો ધારે તો આખા હિન્દને આજ સ્વરાજ અપાવી શકે છે. મને તો શરમ આવે છે કે ખુશનામાં દુકાળ પડે ત્યારે મુંઝવણના વેપારીઓ પાસે તે પૈસા માગે, અને એ મળે ત્યારે જ ખુશનાના લોકોની લાંબણ મટે.

હવે શું કરવું થઈ એ વિચારીયે. હાં તો તમે સૌ તમારે ગામ જઈ કંઈક સાધન શોધી લો અથવા તો સંસ્થા સ્થાપો. જો તમે તમારે ઘેર જવા ઇચ્છો તો, તમને મહાસત્તાસમિતિએ ભાડું આપવું જોઈએ. પણ ગારી સલાહ તો એવી છે કે તમે સંસ્થા સ્થાપો. સ્વરાજવાદી તરીકે હું એ જ કહું છું કે તમે પીંજો, કાતો, વણો. એમાંથી તમે એક માસની તાકીમ પછી એક રૂપિયો શેજ જોળવો. જેમ કુળ યશો તેમ વધારે મળશે. આમાં તમે દેશની સેવા પણ કરશો. તમને કુટુંબીની પણ ઉપાધિ નહિ રહે, કેમકે તેમા તમારાં કુટુંબીઓ પણ મહાકૃષ્ણી સકે છે. વળી તમારા આવા સાદસની અસર લોકમત ઉપર પડશે ને જો આવી ગયા છે તેઓ પણ તમારી સાથે યશે. આમાં દરતાની જરૂર પડશે ખરી આપણા વડિલાએ, પ્રતિષ્ઠાપાલન ઉપર ખૂબ લાર મુક્યો છે. દગરમે કહ્યું કે રણકુળની રીત તો એ છે કે ત્રાણ બંધે નય પણ અપારેણું વચન ન વહે.

તમારામાંથી કેટલાક પાછા રેલવેની નોકરીએ ચડી ગયા છે, એઓ અણસમજ છે, નબળા છે. એમને તમારે ગળો ન આપવી કે મારપીટ કરીને ફરી નોકરી છોડી આવવાની ફરજ પણ ન પાડવી. તમારો એ ધર્મ નથી. તમે ટેક ન છોડતા મૂંઝે મેડેડે તમારી દરતાજ ચાલુ રાખો અને કાનીવણીને ચેટ બરો—ઇશ્વરમય જીવન ગાળો, એટલે એમને આપોઆપ શરમ આવશે, લોકમત એમને શરમાવશે.

તા. ૧૮-૬-૧૯૨૧

કલકત્તાના કડવા અનુભવ

પૂર્વ જંગાળની સુસાદીની યોડો ચિતાર હું આપી ગયો છું. ત્યાં હજારો આણેઓનાં ટોળાં એકઠાં થયા છતાં તેઓએ મને ચક્રવ્યો ન હતો. કલકત્તામા હું પૂરો થાક્યો છું એક તો મધરાત સુધી સૂવાનું ન મળે ને બીજી તરફથી જલધોપના અવાજો. આ મને અસહ્ય લાગે છે. આખો દહાડો સાંભળી સાંભળીને હું થાકી જાઉં છું. કાન તે સહન કરી શકતા નથી અને તેનો કંઈ અર્થ ને હોવાથી મને

એ દુઃસહ લાગે છે. એવા અવાજોથી લોકોને શયદા નથી થતો એનું મને સાદું જ્ઞાન છે. લોકોમાં ન્યારે શુદ્ધ ન હતું, બોલતાં પણ દયાતા હતા તે વેળા તો એ અવાજો તેમને હું આપતા હશે એમ હું માનું છું. એવા અનુભવ મને ચંપારણમાં થયેલો. સેંદરો મારી પાસેથી હું લેવાને જ મને વીંટળાઈને બેસતા. તેથી જોકે તેમનો પ્રેમ મને મૂંઝવેનો છતાં હું તે સહન કરતો. અહીં પણ પ્રેમ તો તે જ છે. જયધોષો ગાડો મોઢું સુચવે છે. તેનો લોકોને કે મને ઉપયોગ નથી.

આ તો મેં સ્વાર્થદૃષ્ટિએ જયધોષને તપાસ્યા. ચરણસ્પર્શ પણ એટલા જ દુઃખદાયી છે. મને ઘણીવેળા વાગી જાય છે. કોઈ કોઈ વેળા પડતો બચી જાઉં છું. સભાઓમાં જતા ધુનું છું.

પણ જયધોષોમાં હું જોખમ જોઈ રહ્યો છું. ધારો કે માણસો પ્રેમધેના થઈ અવાજો કર્યા જ કરે છે; એ વેળા તેઓ કાને સાભગતા નથી, આંખો દેખતા નથી; ધારો કે કોઈએ તોફાન કર્યું, બે ત્રણ લાકડી ચાલી, હું આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યો છું. હાથ વતી ને જીમ વતી મારામારી બંધ કરવાનું કહી ગયો છું પણ વાતોનો અવાજ કોણ સાભળે? દગમિયાન ધારો કે માગમારી પ્રસરી, પણ લેવાયા ને ખૂનની નદી વગી કોઈના હારા વિના આ બધું થઈ શકે. અમૃતસરમાં આમ જ થયેલું હું માનું છું. કોઈએ પેલા નિર્દોષ જૈન મંત્રીજીનું ખૂન કરવાનો વિચાર ગોઠવી રાખ્યો હોય એમ હું માનતો નથી. પણ લોકોનું લોહી ઉકળ્યું હતું તેનો લાભ કોઈ દુષ્ટ માણસે ઉઠાવ્યો.

તેથી હું જોઉં છું કે આ આપણા શાન્તિમય યુદ્ધમાં જયધોષોને ચાવકાશ જ નથી. અચના તો છે તો યોગ્ય રીતે, યોગ્ય વખતે અને જોગમાં જોઈ વેળા.

કૃષ્ણકૃત્તામાં સ્વયમેવકોને સભાઓમાં નિયમ સાચવવાની તાલીમ દેવામાં નથી આવી જણાતી, કેમકે મેં જોયું કે લોકોને પહેલેથી ચેતવણી મળી હોય તો તેઓ તે માને એમ હોય છે પ્રેમ કંઈ પરાણે બતાવાતો નથી. ચૂપ રહેવું એ પણ શુદ્ધ પ્રેમ—અજ્ઞાની નિરાતી છે એમ લોકોને સમજાવવામાં આવે તો તેઓ તે સમજી જાય એમ છે. આવો અજાતરો મેં બે સભાઓમાં કરી જોયો. બીકમાંથી પસાર થતા પગ કચરાયા અવાજોથી અકળાયો એટ જગાએ તો સ્થાને પહોંચતા લગભગ ત્રીસ મિનિટ ગયા આ બંને જગાએ મારા બાપજીનો ચોથો ભાગ સભામાં ચૂપ રહેવા પર—શાન્તિ જળવવા પર ને નેતાઓને સાદું રસ્તો દર્શાવવા પર જ મેં

લીધેલા. જન્મે જન્મ્યાએ પરિણામ એ આવ્યું કે પાગ વળતી વેળાએ અમને રસ્તો અજ્ઞેયો, અવાજ ન થયો અને જ્યાં મુઠ્ઠી અમે નીકળી ન ગયા ત્યાં મુઠ્ઠી લોકો ઉઠ્યા નહિ, અને જ્યાં બીડમાંથી પસાર થતાં ત્રીસ મિનિટ થઈ હતી ત્યાંથી પાગ વળતાં એક જ મિનિટ ગઈ !

આ ઉપરથી હું તો જોડે છું કે લોકોને પહેલેથી બરાબર સૂચના આપી હોય તો તેઓ જરૂર તે સાંભળે અને તે પ્રમાણે વર્તન કરે. મારી અનિયતા છે કે સામાન્ય રીતે લોકો શાન્તિનો પાઠ સમજે છે ને તે જાળવવા ઇચ્છે જ છે.

હવે જે દાખલો મેં અનુમાન્યો છે તેને હલકાવીએ. ધારો કે લોકો સૌ શાન્ત બેઠા છે. સૌનું ધ્યાન મુખ્ય નેતા તરફ છે. ધારો કે આ શાન્ત સભામાં કોઈની વચ્ચે તકરાર થઈ પડી. ધારો કે બધા શાન્ત થઈ બેઠા છે. પરિણામ એ આવે કે મુખ્ય નેતાનો અવાજ સૌને પહોંચે તે હડનારાની પાસે પહોંચી પણ શકે તે તેઓને શાન્ત પાડી શકે. તેમ ન થાય તોપણ અબજુપણે એપ ન ફેલાય અને શાન્તિનો ભંગ થયાનો દોષ આપણી પર ન આવે.

લશ્કરોમાં તો એમ જ હોય છે. સૌ પોતપોતાનું સ્થાન જ સાચવે. તેને હુકમ ન મળે ત્યાં લગી તેનાથી બીજો ક્યાંયે જવાય જ નહિ; બીજા કંઈ કામમાં વચ્ચે પડાય જ નહિ. આપણે પણ સ્વરાજનું શાન્તિભંગ લશ્કર છીએ. આપણે પણ પોતપોતાને સ્થાને રહી પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવાનું છે. બીજા શું કરી રહ્યા છે તેનો વિચાર આપણે કરવાનો નથી. આપણને યાન છે કે તેનો બંદોબસ્ત તે તે ક્ષેત્રના કારભારી કરી લેશે. જેટલા નિયમની, જેટલા સંયમની, જેટલી વ્યવસ્થાની જરૂર શાન્તિના દળમાં છે તે અશાન્તિના શસ્ત્રધારી દળના કરતાં ઘણી વધારે છે, અથવા હોવી જોઈએ.

કલકત્તામાં જેમ પ્રેમનો દડવો અનુભવ થયો તેમ ખટપટનો પણ થયો. મને લાગે છે કે પક્ષોની વચ્ચે જેટલો દ્વેષભાવ કલકત્તામાં છે એટલો બાગ્યે બીજે ક્યાંયે હશે. જે અંગ્રેજી છાપાઓ અસહકારનો વિરોધ કરે છે તેમાં ઝેર વિના હું કંઈ જોતો જ નથી. અસહકારીના લખાણોની ખોટી ટીકાનો, તેમને વિષેનાં બૂઝાંણાંનો કંઈ પાર જ નથી. તેમાં વળી કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના લખાણો ને બાપણોનો એટલો બધો ઝેરી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે કે મારાથી આટલું બૂઝાણું અલાવવાની લોકોની કેમ હિમ્મત ચાલતી હશે એ જ સમજી શકાતું નથી. હું ઘણી

વેળા આવાં જૂઠાણાં જોઇ રાવણગત્યના ચિત્રનું સ્મરણ કરે છું. જ્યાં સાધનની અમર્યાદિત પસંદગી કરવામાં આવે ત્યાં છળકપટ ધત્તાદિતો ઉપયોગ નવાઇ ન પમાડે. સીતાજીનું દરજી રાક્ષસવેષે ન થઇ શકતું સાધુવેષે જ એ થઈ શકે. અને જ્યાં સાધુતાનો આવો દુરુપયોગ થાય ત્યાં નાશ થતા વાર નથી લાગતી. સત્યને નામે અહીં જૂઠું પ્રસરી ગયેલું છે અંજીવ છાપાઓમાં જોઇ રહ્યો છું. અસહકારીઓ એવા જુઠાણાથી બચે એટલો સાર મદજુ કરાવવા જ મેં આગ્રેરી વાતાવરણની નોંધ લીધી છે. આપણું રસ સ્થાનિત ને સત્ય છે એ આપણે દરગીજ ન જૂલૂંચીએ.

અહીં રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયમાં રેંટીયા પ્રદર્શન ભરવામાં આવેલું છે. ત્યાં મેં લગભગ ૧૫ જાતના નવા રેંટીયા જોયા. આમાં યુક્તિનો તો પાર જ નથી. ઘણા જુવાનો પોતાની શક્તિઓનો સુંદર પ્રયોગ કરી રહ્યા છે. કેટલાક રેંટીયા સુંદર હતા, કેટલાક નાનકડા. એક તો દાખડીમાં લઇ જવાય એવો જોયો. એક પેટીમાં મુકાય એવો ને એકમાં વળી વાળનું દાખલ કરેલું જોયું. પણ એકે રેંટીયો વધારે સાર આપવામાં પુરાણા રેંટીયાની હરિદાસ કરી શકે એવું મેં ન જોયું. એટલે આ બધી શોધોમાંથી એક સાર મેં ખેંચી. ખરો કે અત્યારે રેંટીયો ખૂબ લોકપ્રિય થઇ પડ્યો છે, ને અનેક યન્ત્રકળા જાણનારાઓની શુદ્ધિને પણ તેના મુધારાઓને વિષે રોષી રહેલ છે.

ગુજરાત શું કરશે ?

સ્વૂળ દૃષ્ટિએ વિચારતા આવતી મહાસભાને આપણે કેમ શોભાતી શકીએ એ આપણે વિચારી ગયા. હવે સ્પષ્ટ દૃષ્ટિએ વિચારીએ.

મહાસભાને કેમ પ્રાત નોતરે તેનો અર્થ એ કે તે પ્રાન્તને નોતરવાનો અધિકાર છે ને અધિકારજોગી લાયકાત છે. અધિકાર તો દરેક પ્રાન્તને હોય, પણ લાયકાત તો હોય કે ન હોય.

મહાસભાને નોતરતી આપણે આપણી જવાબદારી વધારી, આપણે-મહાસભાના કરાવેલો વધારેમાં વધારે અમલ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, તેનો અમલ કરવામાં આપણી બધી શક્તિ ખર્ચવાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો.

મહાસભાના ઠરાવ પ્રમાણે આપણે આ વર્ષમાં બિલાફતનો ફેસલો મેળવવો રહ્યો છે અને આ વર્ષે જ પંજાબનો ઇન્માર લેવો રહ્યો છે. તે મેળવવાનાં સાધન પણ મહાસભાએ બતાવ્યા છે. તેને કેમ અમલમાં મુકવા એ રાષ્ટ્રીય મહાસભિતિએ બતાવ્યું છે.—

(૧) શાન્તિ જાળવવી.

(૨) હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય સંજ્ઞા કરવું.

(૩) પરદેશી કાપડનો સર્વથા બહિષ્કાર કરવાને દરેક પ્રાન્તે ને દરેક ગામે પોતાની ખાદી રેંટીયા ને હાથસાળ વતી વણી વણાવી લેવી.

સુરત જિલ્લામાં મુસાફરી કરીને સુરત શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ ખટેલ મહાસભાની કારોબારી સમિતિને સારૂ કલકત્તા આવેલા. તેમણે કહ્યું કે ગુજરાત અને તેમાંથી સુરત જિલ્લો તો સ્વરાજ મેળવવા તૈયાર જ થઈ ગયેલ છે. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બન્ને.

મેં પૂછ્યું, “શું સ્ત્રીપુરુષો જોલમાં જવા અને બાકીના શાન્તિ જાળવવા પણ તૈયાર થઈ ગયાં છે?”

શ્રી વિઠ્ઠલભાઈએ જવાબ વાળ્યો, “સુરત જિલ્લામાં તો હજારો સ્ત્રીઓ અને હજારો પુરુષો જોલ જાય તેમ છે ને તે છતાં શાન્તિ જાળવશે.”

આ જવાબ સાંભળી મને જોટલો આનંદ થયો તેટલું જ આશ્ચર્ય થયું. આવા જવાબને સારૂ હું તૈયાર ન હતો. મરવી ગુજરાતની હજારો સ્ત્રીઓ જોલમાં જવા તૈયાર થાય એ માનવામાં ન આવે એવી વાત લાગે. પણ ધમર ચાહે તે કરી શકે છે. તે તો માનવામાં ન આવે તેવું જ કહી શકે છે. એની પૃથ્વીની ધરી ધસાતી જ નથી ! એનો સૂર્ય ઉગવાનું જૂલતો જ નથી ! આ બધું આપણી નજર તમે જ ન બનવું હોય તો આપણે માનીએ ખરા ?

પણ જો ગુજરાત અથવા સુરત ખરેખર તૈયાર હોય તો તેની નિશાનીઓ પણ આગળથી બતાવવી પડશે. સરજા ઉગવાનાં ચિહ્ન આપણે જો કલાક વહેલા જોવા લાગીએ છીએ. તેમ આપણે સ્વરાજસૂચના ઉદય અને મુલામીના અધિકાર વચ્ચેના સંધિસમય જોવો જોઈએ. પૈસા એકઠા થયા એ એક નિશાની હતી. પણ ખરી નિશાની તો સ્વદેશી જ છે. શું ગુજરાતે પરદેશી કપડાં બધાં બાળ્યાં કે ત્યાંનાં ? ગુજરાત પરદેશી કાપડ મંગાવતું બંધ થયું ? ગુજરાતનાં મામો પોતાની ખાદી બનાવી તે જ પહેરતાં થયાં છે ? ગુજરાતના વણકરો હવે કેવળ હાથનું કાંતેલું

જ સૂતર વણે છે ? ગુજરાતના વહીઆતો કાપડને સારું મુંઝાઈ દોડધામ કરતા બંધ થયા છે ? ગુજરાતના મેઘવાળો પોતાનો વણવાનો બંધો છોડી દીધો હતો તે પાછો લઈ બેસી ગયા છે ? ગુજરાતની બધી બહેનો ધર્મ સમજી કાંતી રહેલી છે ? ગુજરાતમાં પરદેશી કાપડની દુકાનો બંધ થવા આવી છે ? આ સવાલોના જવાબ ઉપર લાયકાત કે ન લાયકાત આધાર રાખે છે.

ન્યા લગી આપણે ખાદી પહેરતા નથી થયા, ન્યાં સુધી પરદેશી કાપડનો શાખ બહેનોને અને બાઇઓને રહ્યો છે ત્યાં લગી કંઈ જોલ જવાને તૈયાર થયા છે એમ કહીએ તોપણ તે માને કોણ ? મારી ઉમેદ છે કે કોઈ એમ નહિ કહે કે ‘હું’ જોલ જવાની શક્તિ રાખું’ હું પણ ખાદી પહેરવાની મારી હિમ્મત નથી, રેંટીયો ચલાવતા શરમાઈ છું, વણતા કંટાળો ઉપજે છે.’ આપણામા શાન્તિ જાળવવાની શક્તિ ચાલી ગઈ હોય તો આપણામાથી મેળાવડામા ઘોઘાટ કરવાની શક્તિ પણ જવી જોઈએ. હજારો માણસો ચૂપચાપ જઈ શકે એમ થવું જોઈએ. એવી તાલીમ ન આવી હોય ત્યાં સુધી આપણને અદ્યાન્ત કરવાના ઉપાય ચાલે છતાં આપણે અદ્યાન્ત ન જ થઈએ એ કેમ માની શકાય ?

જેમ શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈએ ઉપરની ખજાર આપી તેમ સાથે આ પેલું કહ્યું, “જો અસ્પૃશ્યતાનો મેલ પણ જવો જોઈએ એમ તમે માનતા હો. તો સ્વરાજ આ વર્ષે મળી રહ્યું, કેમકે તમારી એકે નિશાળ દેડમગીને લેવા તૈયાર નથી.”

માફ અવશ્ય માનવું છે કે જો આપણે દેડમગી પ્રત્યે મનમા મેલ ગંખતા હોઈએ તો કદી ઇશ્વર આપણને સ્વરાજ નહિ અપાવે, કદી આપણા પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અંગ્રેજોના મનમાથી નહિ જાય. આપણી આત્મશુદ્ધિ આપણા સ્વરાજનો પાયો છે. સ્વરાજ મેળવવું એ સ્વર્ગ મેળવવા સમાન છે, યુધિષ્ઠિરે પોતાના કુતંગને મેલીને સ્વર્ગદ્વારમા પેસવાની ના પાડી. તું આપણે ભંગી બાઇઓને વેગળા મેલી દોડ મુકી સ્વરાજ્યમંદિરમા ઘૂસી જવાના છીએ ? આપણે એમ ધારતા હોઈએ તો આપણને કડ્ડો અનુભવ થશે જ. દરવાજો પહોંચતાં આપણે સ્વરાજના દરવાજા બંધ જોઈશું.

મારી નોંધ

જોડા ક્યાં ઉતારવા ?

અમદાવાદની મહાસભા વેળાએ એક પણ પુરુષો જોવામાં નહિ આવે એવી આશા કે ધાસ્તી સૌ રાખી રહ્યા છે. તેથી એક મિત્રે સવાલ કર્યો, 'પણ એટલા બધા લોકો પોતાના જોડા ક્યાં ઉતારશે ?' મેં જવાબ આપ્યો, 'સૌ પોતપોતાના જોડા ઉતારી બમલમાં લઈ જઈ શકશે અને આમ કરી શકાય તેને સારૂ ખાદીની કાયળાઓ વેચશું !' સૌ પોતપોતાની કાયળા લાવે તોપણ વાંધા નથી ! આ કાયળામાં જોડા મુજી રાખ્યા હોય તો જરાય અડચણ ન આવે. બીજી પદ્ધતિ યૂરોપની એ છે કે સૌ પોતાના જોડા એક જલુસ સાચવનારને આપે ને નંબર લઈ લે તે નંબર આપી તેની પાસેથી પોતાના જોડા ગમે ત્યારે પાછા લઈ લે. સરસ રસ્તો તો કાયળાનો જ છે એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી. દરેક ઝીણી બાબતની સગવડ પહેંચેથી કરવામાં આપણી કુશળતાની પરીક્ષા સમાયેલી છે.

ખાવાની સગવડ

ખાવાની બાબત પણ ચર્ચા કરતાં મને એમ લાગ્યું છે કે આપણે ભાષાવાર રસોડાં રાખીએ ને તે તે પ્રાંતના મન્ત્રીને રસોડયા પોતાના લાવવા કહીએ આપણી જવાબદારી મોટીખાનું, પાણી, બળતણ, વાસણ વગેરે પહોંચાડવાની રહે આ વિચાર અહીં જેની સાથે મેં ચર્ચા કરી તેને પસંદ પડ્યો. આમ કરવાથી ખાવા વિષે ફરીઆદ મટી જાય છે. ધણીવેળા તો એક પ્રાંતના લોકોને બીજા પ્રાંતનો ખોરાક પચતો નથી. માંસાહારીને સારૂ ખિન્નાઈત ઊવણીમાં સગવડ થાય એ બનવાભોગ છે. અંગ્રેજી પદ્ધતિ મુજબ રહેનાર ખાનારને સારૂ આપણે ઊવણીમાં સગવડ ન કરતા હોટેલવાળાની સાથે વાત કરી તેના દર અને નામકામ તે તે પ્રાંતને મોકલી આપીએ કે જેથી તેઓ પરસાર્થો બદોબસ્ત કરી લે. આ પ્રમાણે આપણે કરીશું તો ધણા ખટાગમમાંથી આપણે બધા જઈશું ને સૌને પોતપોતાની સગવડ પૂરતું મળી રહેશે. આમ કરવા આપણે આજથી જ પ્રાંતોની જોડે પત્રવહેવાર શરૂ કરી બદોબસ્ત કરી લેવા જોઈએ. દરેક પ્રાંતને આપણને ઠીક લાગે તે સલાહ મોકલી તે ઉપર તેની ટીકા મગાવી પછી ઉતરની ગાઠવણ કરીએ

કેટલાની ગાઠવણ ?

પ્રેક્ષકો, પ્રતિનિધિઓ વગેરે મળી દસ હજાર માણસો થશે એમ આપણે માનીએ. પણ તમારાનીર મળી એક લાખ માણસની વસ્તી અમદાવાદમાં આજમાં આજી વધશે એમ આપણે ગાની લેવાની જરૂર છે. તેઓને રહેવાખાવાની સગવડ કરવા આપણે બંધાયેલા જ છીએ લોકો ગમે ત્યાં પડી રહે કે ગમે ત્યાં સમાઈ જાય તેના કરતાં આપણે જોઈતી સગવડો પ્રથમથી જ કરીએ એ બહુ જરૂરનું છે.

મહારાજાને લગતું પ્રદર્શન તો ચવાનું જ. તે પ્રદર્શન આપણે કેવળ હિન્દુસ્તાનના પ્રાચીન હત્તરોત્ત, 'ખાદી'નું અને કપાસને લગતી દરેક ક્રિયાનું કરીએ એમ મને લાગે છે. આપણે મીટના કપડાનું પ્રદર્શન કરવાની મુદ્દલ જરૂર નથી. ખુબઈના પ્રદર્શનમાં મને એ ખામી નજરે પડેલી હાયના તાણાવાણાથી જે જે જાતનાં કપડા આપણે તૈયાર કરી રાખીએ તેનું જ પ્રદર્શન આપણને શોભશે. અમદાવાદ આજે પણ પ્રાચીન કપડાનું સંગ્રહસ્થાન છે. લાકડાનાં, દાતનાં કોતરકામને, પ્રાચીન ચિત્રોને રચાન લાંચે આપીએ. પણ કપડાની જાળતમાં આપણે દૃઢતાપૂર્વક ખાદી અને ખાદી બનાવવાનાં યંત્રો સ્થાપાવીએ એક પણ વસ્તુને રચાન ન આપીએ આ બધું હું સમિતિની આજળ વિચાર કરવા રજૂ કરું છું. મારી ઉમેદ છે કે મારા વિચારો છે તેથી તેને પસંદ કરવા જ નેહ્યે એવા આગ્રહપૂર્વક ચર્ચા નહિ થાય, પણ યજ્ઞા વિચારોની સાથે આનો પણ વિચાર નિબંધપાત્રપણે સમિતિ કરે એ હમ્મ છું.

સ્વયંસેવકો

સ્વયંસેવકોની લાલાઈ, નમ્રતા, હોશિયારી ઉપર આપણે ઘણો આધાર રહેશે બંજાળામાં મેં જોયું કે સ્વયંસેવકો કેવળ ધોતીયા જ પહેરે છે. પૂર્વ બંજાળામાં મુસલમાનો ને હિન્દુ જાને ધોતીયા જ પહેરે છે એમ મેં જોયું. મુસલમાનો ટોપી પહેરે છે, હિન્દુ નથી પહેરતા હમર વિના સ્વયંસેવકાઈમાં અડચણ આવે એવો ખવન તો મેં અહીં ક્યાય ન સાંજળ્યો આ વિષે બહુ અનુભવ લીધા પછી હું આરજું તો જોડું છું કે શાન્ત સ્વયંસેવકનો પોષાક સરકારી કે રાજધારી સિપાઈના જેવો તો ન જ હોવો જોઈએ. અસહકારના સ્વયંસેવકોને વિષે શાન્તિની ઊંચા હોય મિતિટરી પોષાક શાન્તિના દેખાવનો વિરોધી છે. કેટલાક સ્વયંસેવકો તલવાર વગેરે શખતાં શીખ્યા છે તે પણ તેઓએ મુકવાની જરૂર છે. હાવરાની સભામાં એક સ્વયંસેવક પાસે કિરમ હતી તે મીલાના મહમદઅલીએ એની પાસેથી લઈ લીધી. તે આપણે કોઈને મારવાના નથી પણ જલે જ મરતાં જ શીખવું છે તો આપણને તલવાર શાને જોઈએ? તે શાની નિરાશી છે?

તા. ૨૫-૯-૧૯૨૧

‘રખે ચૂકતા’

મૌલાના મહમદઅલીને સરકાર પકડશે એવી જે વાત હમણાં હમણાં સૌ કોઈને મ્હોઠે ચાલી હતી તે આખરે સાચી પડી છે. અમે મદ્રાસ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં વૉલ્ટેર સ્ટેશન ઉપર તેમને પકડવામાં આવ્યા. તેઓના પરદેજ થયા

બાદ થોડાક તારો લખીને લાગશે જ ટ્રેનમાંથી હું આ લખી રહ્યો છું. વૉટર સ્ટેશન ઉપર ગાડી લગભગ અર્ધો કલાક રોકાય છે. સ્ટેશન બહાર એક સભા ગોઠવેલી; ત્યાં બાપુજી કરવા અમે જાને જણ જતા હતા. પ્લાટફોર્મનો દરવાજો વટાવીને અમે દસ પાંચ ડગલા આગળ ગયા હોમરૂં એટલામાં મૌલાના સાહેબે પાછળથી મને ખૂંમ પાડી અને પોતાને મળેલી નોટિસ વાંચી સંબળાવવા લાગ્યા. હું તેમનાથી જે ચાર ડગલા આગળ હોમરૂં. પરહેજ કરનારી ટુકડીમાં જે ગોરાઓ અને પાંચ છ દેશી સિપાહીઓ હતા. તેના અમલદારને મૌલાના સાહેબ પેલી નોટિસ મને વાંચી સંબળાવે એ ન અપ્યું. તેમણે તેમનું બાવડું પકડ્યું અને લઇ ગયો. મહમદઅલી દરયા, હાથ ઉઘો કરી હલાવ્યો અને મારી વિદાય લીધી. હું સમજી ગયો, લડતનો પાવટો હવે મારે શરૂતો રાખવાનો હતો. જે બહાદુર સાથીની જોડે રહીને આટલા દિવસ કામ કરવા હું બાબચાણી થયો તેનો આ વિદાયનો સન્દેશો ઝીલવાની શક્તિ હંધર મને આપે.

હું સભામાં જતો ન અટક્યો. મારા બાપુજીમાં મેં લોકોને ચાન્ત રહેવા અને દંડતાપૂર્વક મહાસભાનો કાયદમ પૂરો કરવા કહ્યું ત્યાંથી ફર્યા બાદ હું ફરી એકવાર ન્યા મૌલાના સાહેબ પોલીસની અટકમાં હતા ત્યાં ગયો. પકડનાર અમલદારને મેં પૂછ્યું કે મૌલાના સાહેબને હું મળી શકું કે કેમ? તેણે કહ્યું કે શકત મૌલાના સાહેબનાં ધર્મખાતી અને તેગના મન્ત્રીને જ મળવા દેવાનો તેને હુકમ હતો. એટલામાં મેં ભેગમ સાહેબાને અને બાપુ હયાતને મૌલાના અટકમાં હતા તે જોરડામાંથી બહાર આવતાં જોયાં.

વૉટર એ આન્ડ્રેશનું એક બારે રમણીય સ્થળ છે. તે એક હવાનું ટુકાણું છે અને આરોગ્યસ્થાન ગણાય છે. આવા સુન્દર સ્થળમાં પકડાવા માટે મૌલાના સાહેબની મને અદેખાઈ આવી.

મૌ. મહમદઅલીની યજ્ઞ વૉટર ઉપર કેટલાક દિવસે થયાં નજર હતી; અને મુસાફરી દરમિયાન બને તો વૉટરમાં થોડાક દિવસ થોળી જમીને ચાક ઉતારવાનો અને ખિવાજત ડેપુરેશનના હિસાબોનું કામ પૂરું કરી લેવાનો તેમને મરદો હતો. પણ બંગાળની મુસ્લિમોમાં ધાર્યા કરતા વધુ દિવસો થયા અને મોપલાઓનું રમખાણ અગ્યું તેથી તેમને પોતાની મુરાદ છોડી દેવી પડેલી.

પણ ખુદાની મરજી જુદી જ હતી. તેની ઇચ્છા મૌલાના સાહેબને પરાણે આરામ અપાવવાની હતી ! અને મારી ખાતરી છે કે પરહેજમાં મૌલાના સાહેબ ખુદાએ આપેલો આરામ મેળવીને સંપૂર્ણ સુખી છે.

મૌલાના મહમદઅલીને પકડવાને લગતું વારંટ નીચે મુજબ હતું:

એફ. ઇ. ઇનિંગ્સ સાહેબ,

ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ એફ પોલીસ,

સી. આઇ. ડી. અને રેલવેઝ બેગ—મદ્રાસ

મહમદઅલી પાસેથી કિમિનલ પ્રોસીજર કોડની ૧૦૭ અને ૧૦૮ કલમ મુજબ એક વરસને માટે શાન્તિ જાળવવા અને સારી ચાલચલગત રાખવા જામીનગીરી કેમ ન લેવામાં આવે એનું કારણ પૂછવાનું હોવાથી તમને આ દુકમથી મજદૂર મહમદઅલીને પકડી માફી આગળ રહી કરવાને ફરમાવવામાં આવે છે. આ કામમાં રજા ચૂકતા.

તા. ૧૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨.

(સહી) જે. આર. યુજન્સ

ડિસ્ટ્રિક્ટ માસ્ટર, વિજાપુર.

જે શખ્સ પોતે શાન્ત છે, એટલું જ નહિ પણ ખીજાઓને પણ શાન્ત રાખવા અથાગ મહેનત કરી રહેલ છે અને તેમા સજા પણ થયા છે, અને જેઓ ઉંચામા ઉંચી ખાનદાનીની વર્તણૂકના નમૂનારૂપ છે, તેમને એક મદોન્મત અને હલત સસ્તનત ' શાન્તિ જાળવવા ' અને ' સારી ચાલચલગત ' રાખવા જામીન આપવા કહે એ એણું હાસ્યાસ્પદ છે ? પણ જે સરકાર પાપ અને શેતાનિયતને વચ્ચે છે તેના રાજ્યમા તેક સ્ત્રીપુરુષોને માટે તેના જેલખાનાઓની બહાર ખીજા કયાયે જગા નથી હોતી.

જે કિસ્સો નાના બાઇને વિષે બન્યો છે તે જ મોટા બાઇને વિષે પણ બન્યો હોવો જોઇયે. સીઆમી જોડીઆ બાઇઓની પેઠે આ બન્ને બાઇઓ હમેશા સાથે જ રહેવાના. જો એક જણે કસૂર કીધી છે તો બીજાએ અલગત કીધી છે-જ. હું માનું છું કે આ લેખ છપાશે તે પહેલાં મૌલાના શૈક્ષતઅલીને પણ સરકારે પકડવાની વાત હિન્દુસ્તાન સાબળી ચુક્યું હશે.

મૌલાના મહમદઅલીને પૂરીને સરકારે ખિલાફતને પૂરી છે, કેમકે આજે જો ખિલાફતના સાચામા સાચા પ્રતિનિધિ કોઇ હોય તો તે અલગત આ બે બાઇઓ છે. જ્યાં સુધી તેમનો ખલીફ હકીકતમાં કેદી સમાન જ છે, જ્યાં સુધી એમના પવિત્ર તીર્થસ્થાનો ખરૂં જોતાં ગેરમસ્લામી લોકોના તાબામાં છે, ત્યાં સુધી તેઓ

ચૂં પેસવાના નથી. આ બે બાધઓમાંથી એકને અથવા બન્નેને સરકાર કેદ કરે એનો અર્થ એ જ થયો કે ખિલાફતનો દાવો કબૂલ રાખવા સરકાર હજી ચોખ્ખી ના પાડે છે.

પણ સરકાર જોશે કે અલી બાધઓને કેદ કરીને તેમના તેમને કે પરાક્રમને તે નથી કેદ કરી શકી. સરકાર જોશે કે એથી તો ખિલાફતની લડત હલટી બમણી ધગધગાઈ ચોખેર ચાલી રહી છે. સરકાર જોશે કે અલી બાધઓના જુરસો દરેક સાચા હિન્દુ અને મુસલમાનમાં અવતરશે અને તેઓ ખિલાફતની જ્યોતને જેવી ને તેવી ઝેળહળતી રાખશે.

અને અલી બાધઓ આજે કંઈ એકલી ખિલાફતના જ પ્રતિનિધિ રહ્યા નથી. તેમને ખિલાફતના રડયાની સાથે સાથે જ પંજાબનો ન્યાય અને હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ પણ જોઈએ છે. તેમની ખાનદાની એકલા ખિલાફતના નીવેડાથી જ તેમને કદાપિ મોળા ન પડવા દે. ખિલાફતનો હન્સાજ મેળવવા ખાતર બાકીનું બધું જતું કરી સરકાર જોડે સમાધાની પર આવી જાય એવું એમનું ધમાન નથી જ. એમને હિંસાએ તો હવે આ ત્રણે વસ્તુ એકબીજા સાથે જુદી ન પાડી શકાય એવી રીતે જુથાઈ ગયું છે. અને એમ જ હોય, કેમકે એક મળવું કે મેળવવું એમાં બીજું પણ મળ્યા કે મેળવવાનું સામર્થ્ય આવી જાય છે.

મારે મન તો અલી બાધઓની પરહેજ એ શુભ શુકન છે. આટલા દિવસ જ્યાં સુધી સરકાર લડતના સામાન્ય અનુયાયીઓને પકડતી હતી ત્યાં સુધી તે આપણી જોડે રમત કરી રહી હતી. પણ પ્રજાકીય છૂછાને માન ન આપવા માગનારી દરેક સરકારે અન્તે પ્રજાકીય નેતાઓને પકડીને જ પ્રજાકીય જુરસાને દાળી ફેવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. અને હિન્દુસ્તાન સરકારનો તો હવે એ કુલાચાર જ થઈ પડ્યો છે કે પહેલાં તો પ્રજાના આગેવાનોને પકડવા અને જેલમાં પૂરી દેવા અને આખર વેળાએ જ્યારે પ્રજામતને વશ થવામાં દસીયે શોભા ન રહે ત્યારે જ નમતું આપવું.

• તેથી અલી બાધઓની કેદને આપણે સ્વરાજસ્થાપનાનું પ્રથમ પગથીયું ગણીએ. હવે તો સ્વરાજની પાલોગેન્ટે જ જેલના દરવાજા ખોલી ધટતા માનમરતબા સાથે અલી બિશદશેને તેમજ તેમના જેવા બીજા અનેક દેશભક્તોને ઘેર લઈ આવવા રહ્યા, કેમકે આ લડત હવે અધવચ થોભાવાની નથી રહી.

આલી બાઇઓનું અને તેમના જેવા બીજા ટેદીઓનું ગૌ-વ કચ્ચાનો ખરો માર્ગ એ જ છે કે આપણે આપણા દિલમાંથી શંકા, ડર અને આળસમાનતા ત્યાગ કરીએ. શાન્તિ જાળવવાથી અને સ્વદેશીવન ચલાવેથી અરાજક મુજબ અગર તો સ્વરાજનો કાર્યક્રમ આપણે એક જ વર્ષમાં પૂરો કરી શકીએ, એ વિશે આટલા દિવસ આપણે ચર્ચિત રહ્યા, એટલી નુદતની અદર આપણા ધ્યેયને પહોંચવાને જરૂરી આપણોગ આપવાની આપણી ગતિને વિશે આપણે અશ્રદ્ધાળુ ગયા, અને પરિણામે આપણા કાર્યક્રમના અમલમાં આપણે ઢીલો ગયા, એ બધું આપણે છોડી દઇએ અને અતી બાઇઓની દિગ્મતનું, તેમની શક્તિનું, તેમની નીડતાનું, તેમની તેડીનું અને તેમના જયંત અને અવિદ્યાન્ત ઘોમનું આપણે અનુકરણ કરીએ એટલે સ્વરાજ આપણે ખાગણે છે.

માછરટ્ટેના દુઃખના હેવા શબ્દો કતા 'આમા રખે ચૂકતા' અને સાચે જ તે અમલદાર ચૂંપો નહિ અનેક અગ્રેજ અમલદારોનો ધનિકાસ એવો જ છે—અને એ એમની કીર્તિ આપણે નિખાતસભાવે કબૂલ કરીએ—કે તેમણે અનેક વેળા પોતાને મનેયો હુકમ જાળવવામાં 'ન ચૂકવા' પાઠણ પોતાના પ્રાણ મોઢા કર્યા છે. આજે મહાસભા અને ખિલાફતના રમ્માન પણ આપણને એ જ છે કે 'આમા રખે ચૂકતા' જે જે મહિના મહાસભાની આસાને પાઠ પાઠવા માટે હવે આપણા હાથમાં બાળી ગયા છે તે રમિયાન શું આપણે એવો ઉદ્દોગ ન કરીએ કે મહાસભાને આપણે ઘટતા અભિમાનપૂર્વક આપણા કાર્યનો અહેવાલ આપીએ અને કહીએ કે 'અમે ચૂક્યા નથી'?

આપણને મળેલું કરમાન તો જાણીતું છે :

૧. અહિસાત પાળી હરકાલનમાં શાન્તિ જાળવવી, ચાહે જેટલી પજવણી થાય તોપણ

૨. હિન્દુમુસલમાન એકતાને પ્રાણુથી પણ અધિક બહાલી વસ્તુ ગણીને જાળવવી, ગમે તેટલું તાણ પડવાના પ્રસંગો હોય તોપણ.

૩. પરદેશી કાપડનો સદતઃ બહિષ્કાર કરવો, પછી માત્ર લગોટીથી ચલાવી લેવું પડે તોપણ

પોતાપોતાના વખતમાંથી જયંતી દરેક પણ દરેક સ્ત્રીપુરુષે રટીયો કાતીને સૂતર પેદા કરવામાં આવવી

જ્યારે આ આગાઓનો આપણે પૂરો અમલ કરીશું ત્યારે અને ત્યારે જ આપણામાં સત્યાગ્રહ કરવાની તૈયારી જામશે, જે શસ્ત્રમાં એક આખી પ્રજાની ઇચ્છાને હુમ્મ કળાર આજે તેવડી ચક્રવર્તી સક્ષતતને સુદાં જેર કરવાનું અગ્રોધ સામર્થ્ય રહેલું છે.

અલી બાઈઓની છત

અલી બાઈઓ પકડાયા એને હું તેઓની છત ગણું છું. અને તેઓની છત એ આપણી છત છે, કેમકે હવે સ્વરાજનાં ફિરણ ફૂટ્યાં ગણું છું. બાળકની પ્રશ્નતિના કાળ માતાનો મહાદુઃખનો કાળ છે. પકો શરૂ છે તે પહેલાં અઘાઈ ધોર હોય છે. 'ફાટે છે' એ શબ્દ જ એ અથ સૂચવનારો છે.

તેનું જ અલી બાઈઓની જેલ વિષે હું ગણું છું. ખીજા ઘણા પકડાયા, હજી વધારે પકડાશે જોકે તેમાંથી અર્થ તો સમાયેલો છે, પણ જે અર્થ અલી બાઈઓના પકડાવામાં છે તે ખીજામાં ન હોય.

અલી બાઈઓએ સ્વરાજ મેળવવા પોતાથી જેટલો ચઢ ચઢે તેટલો પ્રયાસ કર્યો. તેમનું બલિદાન પવિત્ર છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. તેઓએ પોતાની શાન્તિની પ્રતિજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પાલન કર્યું છે. આનો અર્થ એવો નથી કે તેમનાં બાંધણામાં તીખાચ કે દુડુતા નહોતી; પણ તેમણે અશાન્તિને રાખી, અને અશાન્તિને રોકીને એટલે ખરી હકીકત છપાવરી અને લોકોને શાન્ત રાખવા એમ નહિ, પણ સરકારની અસહ્યતાનું ચાન થાય છતાં પણ શાન્ત રહેવું એ અશાન્તિની ખરી રોક.

તે બાઈઓએ પોતાનો ગુસ્સો જાહેર કર્યો; તેઓએ સરકારના કાળાં કૃષ્ટોને આખેલું જીતવાં અને તેમ છતાં દલીલોથી ને પોતાના કાર્યથી લોકોને શાન્ત રહેવા શીખવ્યું.

તેઓની શાન્તિ સમચાલુસારી છે. તેઓ મારા જેવાની જેમ સર્વ કાળે, સર્વ પ્રસંગે શાન્તિ જાળવવાનો ધર્મ નથી માનતા; પણ આ કાળે, આ પ્રસંગે શાન્તિ એ જ પરમ ધર્મ છે એમ માને છે ને તેઓએ બીજાઓને મનાવ્યું છે. તેઓ ધારત તો બલે પોતે મરત પણ કોઈનાં ખૂન કરત અને કરાવી ચકત. તેઓએ મરણનો બચ તો તાજ્યો જ છે. પણ તેઓ વ્યવહારકુશળ અને ધર્મપરાયણ હોઈ તેઓએ જોયું

કે ગુસ્સાના જ આવેશમાં ખૂન કરવું એ ગુન્હો છે ને તેમ કરવાની ઇસ્લામ મનાઇ કરે છે. હિંસા કરવાના પ્રસંગો ઇસ્લામમાં છે તેમાં આજનો પ્રસંગ નથી સમાતો. એમ તેઓએ ચોક્કસ જોયું ને બીજાઓને પોતે સરસ રીતે બતાવી શક્યા.

તેથી હું કહું છું કે તેઓએ પોતાની શાન્તિની પ્રતિજ્ઞાનું પૂરું પાલન કર્યું છે, અને તેમ છતાં તેઓ બહાદુર, નિર્ભય છે. તેઓની ધર્મસેવા ને લોકસેવાને વિશે કોઇથી શંકા લાવી જ ન શકાય. જ્યાં નિર્ભયતા, શૌર્ય અને સેવાનો સંગમ હોય ત્યાં બલિદાનની અવધિ ગણાય. બલિદાનનું પરિણામ હમેશા મનવાંછિત રૂબ રૂબ છે તેથી હું માનું છું કે હવે આપણી છતનો, સ્વરાજનો, ખિલાફત અને પંજાબના ન્યાયનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

પણ એવી છતને શરતો રહેલી છે. એકે કરેલા યતનું ફળ બીજાને ત્યારે જ મળે કે જ્યારે બીજો તેનો સ્વીકાર કરે. અલી બાદશાહના યતને આપણે આપણો કરી લઇએ તો જ છત મળે આપણો કરવો એટલે આપણે પણ તેઓના જેવું કરવું. તેમની હિંમત, તેમની નિર્ભયતા ને તેમની સેવાપરાયણતાનું અનુકરણ કરવું. તેઓ જેલ ગયા, હવે ખિલાફતનું કાણુ ચલાવશે, એવો તુરંત વિચાર મુસલમાન કરે તો તેઓ આ બાદશાહને સમજ્યા નથી. તેઓ ગયા, હવે સ્વરાજની ગાડી કોણ ખેંચશે એવો નામદારોના સવાલ હિન્દુ કે મુસલમાન ન કરે. આપણને હવે નેતાની—માર્ગ-દર્શકની જરૂર થોડી જ રહી છે. નથી રહી એમ કહેવામાં, અતિશયોક્તિ નથી. આપણે માર્ગ જાણ્યો છે ને જોયો છે ત્રણ શરતો હિન્દુ મુસલમાન બંનેને સોદ્ધ અનિવાર્ય છે. શાન્તિ, હિન્દુમુસલમાન એકત્ર અને સ્વદેશી. બધા ધર્મોએએ આ ધર્મ સરખા જ પાળવા રહ્યા છે. અસ્પૃશ્યતાના મળનો ત્યાગ હિન્દુઓએ કરવો રહ્યો.

શાન્તિનો ભંગ કરી મોપલાઓએ પોતાનો નિર્ગર્હ નોંઠ વહોર્યો છે. શાન્તિ ન રહે તો હિન્દુમુસલમાનનું એકત્ર ન જળવાય એમ મોપલાઓએ સાબીત કરી આપ્યું છે. એટલે સરકાર આપણને ગમે તેટલું બીજાને તોપણ આપણે ગુસ્સો ન કરવો ને સ્થિરતા ન હોડવી.

અને જેમ શાન્તિ આપણો ધર્મ છે તેમ હિન્દુમુસલમાનનું એકત્ર એ પણ આપણો ધર્મ છે. કેટલાક મોપલા દીવાના બન્યા તેથી કંઈ મુસલમાન બધા ખરાબ ન ગણાય. શાહજાદા ત્રણ વરસ પર હિન્દુઓ દીવાના બન્યા હતા. તેથી કંઈ બધા હિન્દુઓ ખરાબ ન ગણાયા. કોઇની વચ્ચેના એકત્રનો અર્થ જ એ છે કે

એકબીજા વચ્ચે તકરાર થાય તોપણ તેઓ દુરમન ન બને પણ તકરારનો ફરિયાદો શાન્તિથી કરે. કુટુંબોમાં ઐક્ય સામાન્ય રીતે વર્તે છે એમ કહેવાય. પણ એનો અર્થ એમ નથી કે કુટુંબીઓ કદી લડતા જ નથી. ઐક્ય જાળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં આપણે કોઈ કોઈ વાર લડી પડ્યું એમાં મને શંકા નથી. પણ લડતાં જતાં આપણા નેતાઓ એવા હશે કે જે હમેશાં આપણને અંકુશમાં રાખશે. જો મુસલમાન મોપલા નેત્રાવર્ગ ગાંડપણને વખાણત, વખોડત નહિ, તો હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય જોખમમાં આવી પડત ખરું. પણ મોપલાઓના ગાંડપણને પસંદ કરનાર એક પણ મુસલમાન હોય એમ મને નથી લાગતું. એવા એકેને હું જાણતો નથી. તેમ હોય ન હોય, પણ એ તો એક બાળક સુધાં સમજી શકે કે જો હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે તો ત્રીજાનો ખપ પડે જ. તેથી હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય એ સ્વરાજની બીજી અનિવાર્ય ચરત છે.

તેટલી જ અગત્યની ચરત સ્વદેશી એટલે રેંટીયો છે. રેંટીયો હિન્દુમુસલમાનના ઐક્યની, આપણી શાન્તિની, આપણા નિયમની, આપણા ઉદ્યોગની, યોજનાશક્તિની, આપણી વ્યાપારશક્તિની, આપણી પરમાર્થજુદિની, ગરીબો પ્રત્યેના આપણા પ્રેમની અને આપણી જીવોની રક્ષા કરવાની આપણી ધ્વજાની નિશાની છે. એટલા હિન્દુ રેંટીયો ચલાવે છે તો હિન્દુને કામદો થાય, પણ સ્વરાજ ન મળે. આપણે શરસામાં હોઈએ, આપણું લોહી ઉછળતું હોય, તે વેળા આપણને રેંટીયો ચલાવવો નહિ ગમે. રેંટીયો શાન્તિની મૂર્તિ છે અને રેંટીયો આપણી આજીવિકાને વિષે જે બે આપણા મનમાં પેસી ગયો છે તેને ટાળનારી વસ્તુ છે. તેથી રેંટીયો જ્યાં સુધી ઘેર ઘેર ન આવે ત્યાં સુધી આપણે શાન્ત છીએ, એક છીએ એમ સાબીત ન જ થાય.

રેંટીયામાં સાજા, પીંજણ વગેરે આવી ગયાં. તે ચાલે એટલે હિન્દુસ્તાનમાં પાછું નૂર આવે. તે ન ચાલે તો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર ન જ થાય ને થાય - તો તે ન જ મળે. આપણે મીલના માલિકાની મદદ માગીએ છીએ, આપણને - પરદેશી કાપડના વેપારીઓની ગરજ છે, પણ છેવટે તો આપણને આપણી પોતાની ગરજ છે. જો આપણે સાચા તો જમ સાચું. સાચાને કોઈ છેતરી જ નથી શકતું. એથી આપણે દરેકે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ, કપાસની કોઈ પણ ક્રિયા કરવામાં રોકાઈ જવું જોઈએ.

અલી બાદશોને છોડાવવાની અનિવાર્ય ચરત આપણે હવે જાણી. પણ છે જતાં અન્તે એક જ આવીને ઉભે છે: સ્વદેશી, કેમકે તેમાં પહેલી બે છપાયેલી છે.

સ્વદેશીના સંપૂર્ણ પાલનથી સ્વરાજ છે; તે સ્વરાજ મળ્યે સ્વરાજની સંભાની પહેલી બેઠકનું કામ અલી ભાઇએને અને બીજાં અસહકારી દેહીઓને છોડાવવાનું હોય.

આવી સરળ વાતોમાં આપણને માર્ગદર્શકની જરૂર જ નથી રહેતી. સ્વરાજ ત્યારે જ મળે કે જ્યારે આપણે જ્યાં આપણા પોતાના માર્ગદર્શક થઈ જઈએ.

આટલી તો હિન્દુ અસહમાન બનેને લાણ પડતી શરતો.

હિન્દુ ને પોતાનું હિન્દુપણું ન સમજે તો કદી હિન્દુસ્તાન સ્વરાજ ન મેળવે. અસ્પૃશ્યતા ન જાય છતાં ખિલાફતનો ફેસલો થઈ શકે એ હું જોઈ શકું છું, પણ અસ્પૃશ્યતા ન જાય તો સ્વરાજ તો ન જ મળે. બાવીસ કરોડ હિન્દુઓ પોતાના પોંચમા હિસ્સાને દબાવે એનું નામ સ્વરાજ નહિ પણ રાવણરાજ; એનું નામ ધર્મ નહિ પણ અધર્મ. આ લેખ હું મદ્રાસ ઇલાકાના કુંભકોણમમાંથી લખી રહ્યો છું; કુંભકોણમ તેનાં મન્દિરોને સાડા પ્રખ્યાત શહેર છે; કુંભકોણમમાં વિદ્વાન વ્રાવિડો વસે છે; પણ કુંભકોણમના બ્રાહ્મણોને બંગીનો પરછાયો લાગે તો તેઓ અમકાય! એ બંગીને માર પણ પડે, ગાળો તો તેની ઉપર વરસે જ. અસ્પૃશ્યતાની હાયરદાહી જટલી મદ્રાસમાં ચાલે છે એટલે બીજો ક્યાય નથી ચાલતી. અસ્પૃશ્યથી બ્રાહ્મણોની ગલીમાં તો જવાય જ શાનું? અસ્પૃશ્યને ધરાદાપૂર્વક અમાની રાખવામાં આવે છે. જાનવર માંદાં પડે તો તો કાપક પણ તેની સારવાર કરનાર મળે પ્રાણ; પણ અસ્પૃશ્યના બેલી તો ગ્રામ જ છે. નિર્દોષ અસ્પૃશ્યની હાય જ આપણને સ્વરાજથી વિખૂટા રાખે તેમ છે. મદ્રાસ ઇલાકામાં તો આ પ્રથમ દિવસે દિવસે ક્યારેય ધારણ કરતો જાય છે. મદ્રાસના અન્યજ મજૂરો અને બીજાઓની વચ્ચે ભારે તણ પડ્યા છે, અને તેઓ એકબીજાની સાથે મારામારી પણ કરે છે. અસ્પૃશ્યની ઉપર પ્રેમ કરવો, તેમને સહોદર ભાઈ ગણવો, તેમના અડવાથી ન અમકાવું, એમાં સ્વરાજ તો રહ્યું જ છે, પણ તેમાં હિન્દુ ધર્મનો ઉદ્ધાર પણ રહ્યો છે. ગોરક્ષક હિન્દુથી અન્યજનો ત્યાગ ન જ થાય. અન્યજ એવો છે, તે ગ્રેસાં દોરતું માંસ ખાય છે, દારૂ પીયે છે, પૃની ઉપર રહેલા જ્યાં દોષો તેનામાં છે, તે છતાં તે આપણો સગો ભાઈ છે એમ માની આપણે તેની તરફ વળીએ તો જ આપણાથી સ્વરાજમંત્રનું ઉચ્ચારણ થઈ શકે.

સિંપાહીશાહી

મારા ઉપર નોટસ

મદ્રાસમાં હું પહોંચ્યો તે જ દહાડે મારા ઉપર મદ્રાસની સરકારનો કાગળ આવ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે 'અલગપ્રમાં જવાનો તમે હાલ વિચાર રાખતા હો તો તમારે ન જવું એવો સિંપાહીશાહીના વડાનો અભિપ્રાય છે અને તેમાં ગવર્નર સમત છે. આગ છતાં જો તમે જશો તો તમને સરકાર પાછા કાઢશે.' આ કાગળનો જવાબ મેં હજુ સગી વાળ્યો નથી. શું વાળું? મને તો એક જ જવાબ વાળવો ગમે : 'તમારો કાગળ નબળો. મારાથી ગયા વિના નહિ રહેવાય. તમારાથી થાય તે કરજો.'

પણ આવો જવાબ કેમ વળાય? મારે જ હાથે મેં કાયદાનો સવિનય ભંગ સુલંતવી રાખ્યો છે ને ખીજાઓની પાસે રખાવ્યો છે. જે વાતાવરણમાં લોકો સવિનય ભંગ ને સામાન્ય ભંગ વચ્ચે ભેદ જાણના નથી તે વાતાવરણમાં મારા જવાબી એકદમ સવિનય ભંગ કેમ થાય? આવા વિચારોથી જવાબ દેવાનું જ માંડી વાળ્યું, મને તો સ્વરાજ મેળવવાની તક આવી છે તે હું આગ જતી કરી રહ્યો છું, તે એવી આશાએ કે હજુ જે મહિના દરેક છે તેમાં લોકો સવિનય ભંગને ઓળખી લેશે ને આપણે નીકર થઈને સવિનય ભંગ કરી શકશું ને સાર્વજનિક સ્વરાજ મેળવી લઈશું.

આ લેખ હું ત્રિચિનાપલ્લીમાં લખી રહ્યો છું 'અહીં'માં પણ ખીજો પણ એક હુકમ મને મળ્યો છે. તે પુર્ણકોટાં રાજ્ય તરફથી છે. તેમાં તે રાજ્યના કોઈ અંગ્રેજ અમલદારની સહી છે. મારે તે રાજ્યની હદમાં થઈને ચેટ્ટીનાદ જવાનું હતું. હદમાંથી પસાર થતાં પણ રૂબેને તેની રૈયત મારી અસર નીચે આવે એ ધાર્સ્તીથી મને તેના અમલદાર લખે છે, 'રાજસાહેબે સાંભળ્યું છે કે તમે તેમની હદમાંથી પસાર થયાં છો. તેમ કન્નૌસ તો સન્દેહ કરના સિંપાહીએ તમને પાછા વાળશે.' આનો જવાબ તો મેં વાળ્યો છે, 'તમારો કાગળ મળ્યો. મારે તમારી હદમાંથી જવું, હતું ખરૂં. પણ તમારો કાગળ આવવાથી હવે હું ખીજે રસ્તે ચેટ્ટીનાદ જઈશ.'

પણ આ બધાં હું શુભ ચિદ્ન સમજું છું. આ અવસરોનો ઉપયોગ કરતાં આપણને આવડે તો આપણે જરૂર આ વર્ષમાં જ સ્વરાજ મેળવી લઈએ. ઉપાધી પણ સહેલા છે. આપણે આપણા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવું ને પછી જોઈને વધાવી લેવી.

જેલની લાયકાત હજુ આપણામાં નથી આવી. આપણે સ્વદેશીને ઓળખ્યું નથી; રેંટીયાનું મહત્ત્વ જાણતા નથી. આપણામાંના કેટલા સર્વશક્તિઓ હમેશાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ધર્મ સમજીને રેંટીયો ચલાવીએ છીએ? કેટલાએ પોતાના બધાં પરદેશી કપડાંનો ત્યાગ કર્યો છે? આંધળો પણ જોઈ શકે છે કે કાપડનો બહિષ્કાર સરકાર સાંખી નથી શકતી. અનેક તરેહના ઉપાયો તે એવા બહિષ્કારથી આપણને વિમુક્ત રાખવા યોગ્ય રહેલ છે.

વિદ્યાર્થીઓ શાળાકાલેજે છોડે, વહીલ વહીલાત છોડે, દારૂડીઆ દારૂ છોડે, એ બધું સરકારને વસતુ તો લાગે; છતાં તે સાંખે ખરી. પણ સ્વદેશીને તો ન જ સાંખે. પરદેશી કાપડને સાર સરકાર આહી આવી ને તેને જ અર્થે હિન્દુસ્તાન ઉપર અમલ ચલાવે છે. પરદેશી કાપડ એ જ આપણા ઉપરની મોટામાં મોટી ખંડણી છે. તે ખંડણી આપના આપણે બંધ થયા એટલે સરકાર અમલદાર મરી મેવક થવાની.

સપ્ટેમ્બરની આખર નજીક આવી. મને ખબર નથી કે ગુજરાતમાંયે બહિષ્કાર કેટલો ચાલ્યો છે, રેંટીયા કેટલા ચાલ્યા છે. હું તો અક્ટોબર માસ પહેલાં ગુજરાતનાં દર્શન નથી કરી શકવાનો. મારી હમેદ છે કે હું જ્યારે ગુજરાત પહોંચું ત્યારે બાહ્યો અને બહેનોનાં શરીર ઉપર ને તેમનાં ઘરોમાં ખાદી જ ખાદી જોઈશ અને દરેક ઘરમાં રેંટીયો બાળીશ.

હિન્દુસ્તાનની ઉપર ખિલાશતનો ધા તો છે જ; પંજાબનો વહાં જ દરે છે; હવે મલબારનો વધ્યો છે. એ જખમો ગુજરાત રૂઝવા ધારે તો રૂઝી શકે છે એવી મારી ખાતરી છે. આ પ્રત્યક્ષ જોવા મેં: જેલમાં જવાના શુભ અવસરનો ત્યાગ કર્યો છે એમ કહું તો વધારે પડતું નથી. તે પણ મારી ખામોશીનું એક કારણ છે.

૬ પંજાબની પુનરાવૃત્તિ

આટલા દિવસ સરકાર મારા હેતુઓ શુદ્ધ હોવાની વાત કબૂલ રાખતી આવી છે. તેણે મારા હેતુઓને વિશેષ અણુવિશ્વાસ ન હોવાનો હમેશાં દેખાવ કર્યો છે. વળી એ વાતની સૌ કોઈએ સાક્ષી પૂરી છે કે મારી હાજરી દરેક જગ્યાએ હમેશા શાન્તિ પેદા કરાવનારી નીવડી છે. આ સ્થિતિમાં ઉપલી નોટિસમાં મને કસ્વામાં આવેલા મનાઇ દુકમ—કારણ એ કાગળ ચોખ્ખો દુકમ જ છે—માંથી એક જ સાર ખેંચી શકાય એમ છે, અને તે એ જ કે સરકારને શાન્તિ નથી જોઈતી.

તેને મલબારમાં સિપાઈશાહીએ વર્તાવેલા કેરની હદીકતો અજવાળામાં આવે એ નથી જોઈતું. એટલું જ નહિ પણ દુર્ભાગી મલબારમાં પંજાબની જે પુનરાવૃત્તિ થઈ રહી છે તેને અટકાવવા તે નથી માગતી.

એક જ દાખલો આની સાખીતીને સારૂ થસ થઈ પડશે. મલબારમાં આખરદાર જુવાનીઆઓમાં ખાદીનો પહેરણ અને ખાદીની ટોપીઓ ફાડી તોડી કુટવી લેવામાં આવી અને તેમની સમક્ષ સળગાવી મુકવામાં આવી. એક જુવાની ટોપીમાં યુકવામાં આવ્યું અને પછી તેને તે ટોપી પહેરવાની ફરજ પાડવામાં આવી. પંજાબમાં અને આમા રીતનો—દિલનો રો ફર છે ? આવા જુલમની અનેક કદાણીઓ મને પહોંચી છે, પણ પૂગવાને અમારે ને હું હજુ ન છાપું. જેમણે લૂંટફાટ વગેરે અટકાવ્યાનો પૂગવો હતો તેઓને પણ માત્ર તેઓ મહાસભાના સભ્ય હતા એટલા જ સારૂ પકડવામાં આવ્યા. કાલીકટવાળા શ્રી. કેશવ મેનન જેવા નામાકિત આખરદાર માણસને પણ કાલીકટ છોડવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે ! આ મનાઇ હુકમ મારી મલબાર જવાને બગતી ખખર જાહેર થયા પછી જાળવવામાં આવ્યો છે. શ્રી. કેશવ મેનન અસાન્તિવાળો પ્રદેશ છોડત તેમાં જાહેર સલામતીને કંઈ રીતે ધમ્ને પહોંચત ? મને મળેલી હદીકતો ઉપરથી તો હું એમ જ જોઈ રહ્યો છું કે મિ. ટોમસ જે મલબારના આ આખા કાંડનું મૂળ છે તે સર માઇકલ ઓડવાયરની જરાબર નકલ કરી રહેલ છે અને છતાં સર માઇકલ ઓડવાયરમાં જે ઉપાડી દુરમનાવટ કરવાની બાબાઇ હતી તે આંનામાં નથી. પણ હું એને અન્યાય કરતો હોઉં. કદાચ એની જગે તાજું છે. મદ્રાસના ગવર્નરે લોર્ડ એમ્સજીને પાંડ બજાવવા માંડ્યો છે. એણે પોતાના હાથ નીચેના દાકમોને ચાર પટ મોકળા મુક્યા છે.

હિન્દુમુસલમાન એકત્ર

એક પગમ મિત્ર લખે છે:

“હિન્દુમુસલમાન એકતા અત્યારે પકાઈ રહી છે. એપણાં હત્વાતે હિન્દુ દિલમાં નવો પદમ જગાડ્યો છે. મુસલમાનો હિન્દુઓને યુક્તિપ્રયુક્તિથી, જાગૃત્વારથી, વરલાવવા પ્રયત્ન નહિ કરે એની ખાતરી શી ? ખિલાફત એટલે હસ્તામની લડત; અને તેમાં છત કાય એટલે હસ્તામીઓ ચડે ચડે; એટલે મુસલમાની ધર્મ કેલાવવાનો રસ્તો લે, એટલે કે હિન્દુઓને

વટલાવવાનો રસ્તો છે. અહિંસાને બોધે મોખલાએને ન પહોંચે એટલે તેઓએ અત્યાચાર કર્યો. પણ હિન્દુઓને વટલાવવાના ક્ષમાને અને અહિંસાને શો સંબંધ છે ? ધર્મની ધૂનમાં વટલાવવાને માર્ગે તેઓ વળે એમાં કંઈ નવાઈ ?

આ લખનાર હિન્દુમુસલમાન ઐક્યને માનનારા ચુસ્ત હિન્દુ છે. છતાં તેમને ઉપરની શંકા થઈ છે. આવી શંકાઓ જો એક ઐક્યને દૃઢતાપૂર્વક માનનારના મનમાં થઈ છે તો જેઓને હમેશાં શકે રહ્યાં કર્યો છે તેમના મનમાં કેમ ન થાય ? તેથી આવી શંકાઓનો ફરજો જાહેરમાં કરવો હું દુરસ્ત ધારું છું. આપણે જો દિનપ્રતિદિન નિર્ભય થતા જતા હોઈએ તો આપણે બધી શંકાઓનો વિચાર જાહેરમાં કરી શકીએ એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. ઉપરની શંકામાં અહિંસાનો અર્થ નથી સમજાયો એમ હું સ્પષ્ટ જોઉં છું. ઇસ્લામનો અર્થ નથી સમજાયો, અને હિન્દુમુસલમાનના ઐક્યનો અર્થ પણ નથી સમજાયો.

અહિંસાને જે ધર્મ માને છે તે સમજે છે કે તેની સમક્ષ વેરભાવ—બળાત્કાર ઉભી જ નથી શકતો. જે મલમારના હિન્દુ અહિંસાના પાળનારા હોત તો કોઈ મોપક્ષા તેમની ઉપર બળાત્કાર ન કરી શકત. પણ બધાનામાં અહિંસા ન હોય એમ શંકા થશે, ને તે ખરી છે. એનો ઉત્તર એ છે કે જે હિન્દુઓનો ઘોડો વર્ગ પશુ ખરેખરી અહિંસા પાળે તો તે વડે બીજાનું રક્ષણ થઈ જાય. એવો અહિંસાનો પ્રભાવ છે. પણ કોઈ એમ કહે કે હિન્દુઓ કંઈ અહિંસાવાદી નથી તો ? તો પછી ઉપરનો સવાલ જ ઉભો નથી થતો. કેમકે જે અહિંસાવાદી નથી તે તો પોતાનું રક્ષણ લડીને કરી લે, પછી તે એકલો હોય કે અનેક હોય. જેને અર્થ સમજાવ્યો સધાય છે તે બધા અહિંસાબળમાં આવી જ જાય છે. રાજબળ વાપનાર પશુ બળવાનની સામે ઝૂકે ત્યારે જ ગરો કહેવાય. અહિંસાવાદી તો વગરન્યે ઝૂકે એટલે તેના બળની તો હદ જ ન રહી. જે પોતાના ધર્મનું રક્ષણ ન કરી શકે તેને ધર્મનો જ અધિકાર નથી. જેઓને બળાત્કારે મુસલમાન બનાવવામાં આવ્યા તેઓએ બળાત્કાર કેમ સહન કર્યો ? તેઓએ કેમ પ્રાણત્યાગ કર્યો ? અથવા તો તેઓ લડતાં કાં ન હતીને આવ્યા અથવા મર્યા ? જો અગ્રેજે બચાવ્યાતેથી નબ્બા તો તેઓએ અગ્રેજનો ધર્મ કબૂલ કર્યો; જો મારા બચાવવાથી જીવન તો મારો ધર્મ કબૂલ કરત. તેઓનો જો ધર્મ જ ન હતો. ધર્મ એક વ્યક્તિગત સમ્રહ છે. તેને માણસ પોને જ રાખી શકે છે ને પોતે જ ખૂએ છે. સમુદાયમાં જ બચાવી શકાય તે ધર્મ નથી, મત છે.

ઈસ્લામ ગળાત્કારે કોણને મુસલમાન બનાવવાની રજા નથી આપતો, એટલું જ નહિ પણ બળાત્કારની મનાઈ કરે છે. ઈસ્લામમાં બળાત્કારનો ઉપયોગ થયો છે એ કહેવું નિરર્થક છે. ગદા અનુયાયીઓ કંઈ પોતાના ધર્મને નથી અનુસરતા. ગાયોને બચાવવા કંઈ મુસલમાનની કતલની હિન્દુ ધર્મમાં આજ્ઞા છે ? નથી. છતાં હિન્દુ પાગલ બને છે ને મુસલમાન સાથે વટે છે એ આપણે ક્યાં જાણતા નથી ? જો ઈસ્લામમાં બળાત્કારને અવકાશ હોય તો તે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ ગણાય. તેવો બળાત્કાર ઈસ્લામમાં નથી જ એમ મારી ખાતરી છે. જો હોય તો બધા મુસલમાનો ખુદી રીતે કબૂલ ન કરે ? બળાત્કારે આજ લગી એક પણ ધર્મ દુનિયામાં ચાલ્યો નથી. મુસલમાન બાદગાદીનો જે ઇતિહાસ આપણને શીખવવામાં આવે છે તેમાં ઘણી અતિશયોક્તિ છે એમ માફ માનવું છે. ખિલાફતની છતથી મુસલમાનનું જોર વધશે જ, શૌધ પણ વધશે જ, પણ તેનો ઉપયોગ હિન્દુની સામે થશે એમ માનવાનો અર્થ એ થયો કે મુસલમાનોમાં ખાનદાની જેવી વસ્તુ જ નથી; તેઓમાં ઉપકારનો બદલો અપકાર જ છે; એટલે કે તેઓમાં ધર્મ જ નથી ! મારો આખો અનુભવ એથી ઉલટો છે. અનેક મુસલમાનોની સમ્યાધ ને ખાનદાની મેં અનુભવ્યાં છે.

પણ હિન્દુમુસલમાન ઐક્યનો એવો અર્થ તો ન જ હોય કે કોઈ મુસલમાન કે કોઈ હિન્દુ દંદી બૂલ ન જ કરે. બૂલ કરે છતાં આપણે આગ રહીએ ત્યારે જ ઐક્યનો ધર્મ પગાયો ગણાય.

પણ દરજી આસવાસને જરા વધારે વિચારીયે. સરકાર આપણી ચોટલી પરાણે નથી કાપતી, પણ તેણે આપણામાં આત્માને જ ક્યા રહેવા દીધો છે ? સરકારના બળાત્કાર આગળ મોપન્નાઓનો બળાત્કાર મને નજીવો લાગે છે. સરકારના અમલદાર એક પગમાં લોકોની ખાદી છીનવીને હિન્દુ મુસલમાન બંનેને ધર્મહીન કર્યાં. હિન્દુ-મુસલમાનની માણસાઈ હરી લીધી છે તે કોણે ? સરકારના શસ્ત્રબળની સામે થવાની જ આપણી શક્તિ નથી. મુગલાઈમાં આપણી જેવી દલદી દરજી ન હતી. મોપન્નાના શસ્ત્રબળ સામે શસ્ત્રથી થવાના ઉપાયો હું હમણાં જ થોડા શકું છું. પણ જોકે હું મને પોતાને શસ્ત્રશાસ્ત્રનો કંઈક જાણનાર માનું છું તોયે સરકારના શસ્ત્રબળ સામે શસ્ત્રનો પ્રયોગ નથી હું શોધી શકતો ને નથી અલી બાઈજો શોધી શક્યા.

વંદો હિન્દુમુસ્લીમ ઐક્યનું નમતું 'બંનેના શાન્તિના' સ્તીકાર ઉપર જ નિર્ભર છે. દરેક કોમના આગેવાનોએ કબૂલ કરવું જ પડશે કે આપણી વચ્ચેના ઝગડોનો યડવો કેવળ શાન્તિથી એટલે પંચ મારફતે જ થવો જોઈએ.

ઉવટમાં જે હિન્દુને બળાત્કારે મુસલમાન કરવામાં આવ્યા છે તે કંઈ મુસલમાન ગણાય નહિ, તેઓ અબકાયા ગણાય નહિ, તેઓને હિન્દુમાં ગણાવાનો 'સંપૂર્ણ' અધિકાર છે. તેઓને કશાય પ્રાયશ્ચિત્તની જરૂર નથી.

મારે એટલું પણ ઉમેરી જવું ધટે છે કે જે જે મુસલમાને મોપવાના અત્યાચારની વાત સાંભળી છે તેને બારે દુઃખ થયું છે; ને જે આને ત્યાં આપણા માણુમેને જવાની પરવાનગી હોત તો મોપલાઓ પેતે જ માશી માગત. મારી અન્તિત ઉમેદ છે કે એઓ સ્વરૂંજ મળ્યે તો માશી માગશે જ. તેઓ કેવળ લડવાનું જ સમજે છે. તેઓ આપણા અણુસમજી વાઘુઓ છે. તેઓને સરકારે તો મુધારવાનો પ્રયત્ન ન જ કર્યો, પણ આપણેયે નથી જ કર્યો. મલબારના હિન્દુઓનો દોષ નથી ?

મારી નોંધ

મોપલા ઉપદ્રવ

મોપલા ઉપદ્રવથી આપણને બારે ધક્કો લાગ્યો છે તેમાં શક નથી. મદ્રાસ હલાકામાં હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય વિશે અશ્રદ્ધા પેડી છે. લોકો ઉવટ લગી શાન્તિ નહિ જાળવી શકે એમ ધણાને યદી ગયું છે. ખીલ દેખતાઇ ગયા છે. એટલે સમાજો વગેરેમાં નથી આવતા એમ નથી, પણ હવે શું થશે એવા પ્રકારનો ડર લાગી ગયો છે. એક્ટો મોપલા માર્યા ગયા છે; હજી હતલ થઇ રહ્યા છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે હવે મલબારમાં સ્વદેશી ચળવળ બંધ થઇ ગઇ છે. એ ચળવળ બંધ કરવી એવા તો સરકારનો ઇરાદો હતો જ. માર્ચલ હો—સિપાહીશાહી દાખલ થતાં સ્વદેશીનો નારા કરવાનો સરકારને ખૂબ લાજ મળ્યો છે. એમ કહેવાય છે કે સિપાહીશાહી શરૂ થઇ ત્યારે જમણે ખાદીનાં પહેરણ પહેર્યા હતાં તે ફારવામાં અને બાળવામાં આવ્યાં. ખાદીની ટોપી, રેડીયા વગેરે બાળવામાં આવ્યાં. પરિણામ એ આવ્યું કે ખાદીની ટોપી અને રેડીયા ને લાલીકટની બળરમાં લેવામાં આવતાં હતાં તે એક દિવસમાં અલોપ થઇ ગયાં. તે મોપલા ગાંડા ન જાન્યા હતાં તો આનું દુઃસદ પરિણામ ન આવત. જો તેઓએ ખૂનરેઇ ન કરી હતાં કોઇ અમલદારે ખાદીનાં પહેરણ બાળવાની ઉદ્દતાઈ કરી હતાં તો તે આને બરતરફ થયો હત. અથવા ખાદીનો પ્રચાર વધ્યો હતાં, પણ મોપલાના ગાંડપણથી તો અવળું પરિણામ આવ્યું છે. તેઓને તો સ્વદેશીનું જાન ન હવું ખીલ ને રહ્યા તે ડરકણ. તેમનાથી ખાદી પહેરાય, પણ તેમનામાં મરવાનું જોર તો હજી ન જ મળે. તેથી તેઓએ ડરને લીધે ખાદીનો ને રેડીયાનો ત્યાગ કર્યો. આમાંથી

આપણે સારે શીખામણુ લેવાની છે. આપણે ખાદી પહેરીયે હોય અને ખાદીની ટોપી પહેરીયે હોય તે ધર્મ લખીને. આપણને ધમકાવીને કે 'ડરાવીને કંઈ ખાદી મુકાવી ન જ શકે. તેને સાફ એટલે સ્વદેશીને માત્ર આપણે મંરવા'તૈયાર થવું જ જોઈએ અને આપણે ખાદીના પ્રચારમાં વધારે હત્યાહી બનવું જોઈયે.

ધન્ય એ ધર્મપત્નીને !

મીલાના મદમદઅધીનાં બેગમ સાહેબના શ્રીશ્રી હું આશ્ચર્યચકિત થાઉં છું. ઘોઘ્ટરમાં તેમના પતિ પકડાયા તેમને મળીને તે પાછાં ફર્યા ને મેં પૂછ્યું, 'તમે ગભરાતાં તો નથી ના ?' તેમણે કહ્યું, 'મને કશો ગભરાટ નથી. પકડાવાના તો હતા જ, એ તો તેમનો ધમ હતો. 'તેમના અવાજમાં મેં કંઈ ભાંસરાપણું ન જોયું. ત્યારપછી પણ તેઓ અમારી સાથે જ ફરી રહ્યાં છે ને હિમ્મત બતાવી રહ્યા છે. ઘેરાઓની સલામાં તેમજ મરદોની સલામાં જીરખો ઓઢી આવે છે અને દુકા ને કદમમા પેસી શકે એવાં બાપડો દે છે સદુને શાન્ત રહેવા, રેંદીયા સલાવવા ને ખાદી પહેરવા ભલામણુ કરે છે. મુસલમાનોની પામેથી સ્મતાને સાફ પેસા માગે છે. થોડા જ માસ પહેલાં તેમના શોખનો પાર ન હતો. બારીક કપડાં ખૂબ જોઈતાં. આજે બધી ખાદીનો લીલો રંગોલો જગલો પહેરે છે. હિન્દુ સ્ત્રીના કપડાં મુસલમાન સ્ત્રીને વધારે કપડાં પહેરવા પડે છે, ને બેગમ સાહેબનું શરીર હળવું નથી, છતાં એને ધર્મને ખાતર અને મુલકને ખાતર આમ તપશ્ચર્યા કરી રહ્યાં છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે તેમનાં દર્ગન કરવા હવે કેટકેટલું મુસલમાન બહેનો પણ નીકળી પડે છે.

મદ્રાસ પ્રાન્તની મુસલમાન બહેનોનો પોપાક ધણો જ સારો જોઈ' છું. ગ્યારે હિન્દુ બહેનોના પોપાકમાં રંગનો પાર જ નથી, ત્યારે મુસલમાન બહેનોના પોપાકમાં તો હું બહી સંદેહ જગતાયી જ જોઈ રહ્યો છું. એ દેખાવ મને બહુ પવિત્ર લાગે છે. હિન્દુ બહેનોની અનેક પ્રકારના રંગ વાળી સાડી અને અત્યારે તો અજખામણી લાગે છે.

સ્વદેશીનો અભાવ

મદ્રાસ પ્રાન્તમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર જંગમ કરતા પણ ઓછો જોવામાં આવે છે, અને સ્ત્રીઓમાં તો નહિ જ એમ કહીયે તો ચાલે પણ મને એવા ભરોસો આપવામાં આવ્યો છે કે હવે સ્વદેશીનો પ્રચાર અપાટાયી ચાલશે. મરીજામાં નાતવાનો ગોખ પોતાની મેળે વધી છે. મદ્રાસના વેપારીઓએ મને ખબર આપી કે તેઓને ત્યાં પરદેશી કાપડની માગણી ઘણી જ થાય છે ને સ્વદેશીની અપત ખૂબ વધી છે. એમ હશે. અને એમ હોય તો એવું સિદ્ધ થાય છે કે મદ્રાસવાના કામદારોની મારફતે આ પ્રચાર જાણે થયો છે ને આ ભયૂતિ પોતાની મેળે જ થઈ છે.

મદ્રાસના નાયકો

આ સ્વદેશીના પ્રચારના અભાવને સાફ જરૂર નાયકો દોષી છે. છતાં મદ્રાસમાં સેવકો ઓછા નથી. શ્રી. રાજગોપાલાચારીની દક્ષતાનો પાર નથી; ડૉ. રાજનની શક્તિનો

પાર નથી. પણ આવા સેવકોને નહીં વાતાવરણ પેદા કરવાનું હવે તેમાં તેઓને મુશ્કેલીઓ
 બૃધ નહીં છે. છતાં તેઓ ટકી રહ્યા છે ને કામ ચલાવી રહ્યા છે એ જોઈ સન્તોષજનક
 છે તેટલું જ આશ્ચર્યજનક છે. મદ્રાસની ધાર્મિકતા વિષે મને યકા છે. જનતા બીજા
 પ્રાંતોની જેમ ભોળી છે, જનતાના હોમોનો તો પાર જ નથી. એટલે મદ્રાસ આજે છેલ્લું
 છે 'તાં પહેલું ન જ થાય એમ ન કહેવાય. મદ્રાસ વણકરોથી તો ખદબદી -રણ', છે.
 વણકરોનો કસબ હતમ પ્રકારનો છે. તેઓના મુખ્ય માણસોને હું કુંબકોણમમાં મળ્યો.
 તેમણે હાથના જ કાતેલા ગતરનો ઉપયોગ કરવાનું તચન આપ્યું છે.

તા ૨-૧૦-૧૯૨૧

૬ રાજદ્રોહ

ના. મુમુદ ગવર્નરે યોગ્ય વખત અગાઉ પ્રજાને ચેતવણી આપી હતી કે તેઓ
 રમત છોડી ચોખ્ખી વાત કરી નાખવા માગે છે અને જે ભાષણો આજકાલ ચાલી
 રહ્યાં છે તેને હવે વધુ વખત સાળી લેવા પોતે હરગિજ તયાર નથી.

અલી ગિરાફરો અને બીજાઓ પર કામ ચલાવવાને લગતી સરકારી ચાલીમાં
 તેઓ નામદાર પેતાના કહેવાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યો છે. અલી ભાઈઓ પર
 લશ્કરના સિપાઈઓને સરકાર પ્રત્યેની વશાદારીથી ડગાવવાના અને રાજદ્રોહી ભાષણો
 કર્યાના આરોપસર કામ ચલાવવાનું છે.

મારે કહેવું જોઈએ કે મુગલના ગવર્નરમાં આટલું અચાનક પ્રવર્તતું હશે એવો
 મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. ના. ગવર્નરે હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસનો છેલ્લા પાર
 મહિનાનો કામ જ નથી નિહાળ્યો એમ કહેવું પડે છે. તેમને ખબર નથી લાગતી
 કે રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ગયા વરસના સપ્ટેમ્બર માસથી, મેંટ્રલ ખિલાફત કમિટીએ
 તેથી અગાઉ, અને મેં પોતે તો એથી પણ અગાઉથી લશ્કરી સિપાઈઓને વશાદારી-
 થી ડગાવવાના પ્રયત્નો આદરી દીધા છે. કારણ આ સરકારની કામ પણ જાતની,
 એવા કરનાર તે સરકારને હાથે ચનાં પાપોનો ભાગીદાર અને છે એમ લશ્કરમાંના
 સિપાઈને તેમજ બીજા દરેક ખાતાના નોકરોને ઉગાડેછોક કહેવાનો હિન્દુસ્તાનને
 અધિકાર છે એ વાત કરવાનો જરા કે અપજરા સૌ પહેલો મારો જ છે એ
 જણાવવાની હું રમ લઉં છું. કરાંચીમાં મળેલી ખિલાફત પરિષદે તો મહાસભાએ
 બહેર કરેલી વાતનો કેવળ ઇસ્લામની બાપામાં અનુવાદ જ કર્યો કહેવાય

ઈસ્લામની વતી જોલવાનો અધિકાર તો ઈસ્લામના આલિમ કે ઉલ્લેખાઓનો જ હોય, પણ હિન્દુ ધર્મની વતી અને હિન્દી રાષ્ટ્રધર્મની વતી તો હું લેશ પણ સંદેશ વગર કહું છું કે જે સરકારે હિન્દનાં મુસલમાનો જોડે વિશ્વાસપાત કર્યો છે અને જે પંચમના અમાનુષ અત્યાચારોની ગુંહેગાર છે તેની લરકરી કે મુઠ્ઠી કોઈ પણ જાતની નોકરી કરવી હરકોઈ હિન્દીને માટે મહાપાતક છે. આ વાત અનેક સમાજોમાં સિપાઈઓની સમજા હું કહી ચુક્યો છું અને આટલો વખત પ્રત્યેક સિપાઈને અંગત વીનવણી કરીને સરકારની નોકરી મુઠ્ઠી દેવાનું મેં નથી કહ્યું તેનું કારણ એ નથી કે તેમ હું ઇચ્છતો નથી, પણ એટલું જ છે કે તેમને આજીવિકા આપવાનું સાધન આજે મારી પાસે નથી. અજગત, એ સિપાઈઓ જો મહાસભા અથવા ખિલાફત કમિટીની મદદ વગર પોતે પોતાનું ગુજરાન કરી શકે તેમ હોય તો તો એક ક્ષણનો પણ વિચાર કર્યા વગર સરકારી નોકરીમાંથી નીકળી જવાનું તેમને કહેતાં હું નથી અચકાતો.

અને હું એટલી પણ ખાતરી આપું છું કે જે ક્ષણે રેંટીયો દરેક ઘરમાં કાયમનું સ્થાન પામશે અને કાપડ વણીને હરકોઈ માણસ ગમે ત્યારે નિર્મળ આજીવિકા મેળવી લઈ શકે છે એ વાત હિન્દીઓને દૈવે વસી જશે તે જ ક્ષણે જોળાઓ 'વી'ધાવાનું જોખમ ખેડીને પણ હું દરેક લરકરી સિપાઈને તેની ખંડુક હેઠી મુઠ્ઠી વણુકર બનવાનું કહેતાં ચૂકવાનો નથી. કારણ શું હિન્દી સિપાઈનો ઉપયોગ હિન્દને સુવાર્મીમાં જ રાખવાના કામમાં નથી થયો ? શું જલિયાવાલા બાગમાં નિર્દોષ લોકોનાં ખૂન કરવામાં તેમનો જ ઉપયોગ ન કરવામાં આવ્યો ? ચાંદપુરમાં પેલી ઘોર રાત્રે નિર્દોષ મન્નૂર સ્ત્રીપુરો અને બાળકોને નિર્દયપણે હાંધી કાઢવામાં શું તેમનો જ ઉપયોગ ન થયો ? મેસોપોટેમિયાના માની આરઓને જરૂર કરવામાં શું તેમને જ વાપરવામાં આવ્યા નહિ ? મીસરવાસીઓને ચગદી નાંખવામાં હિન્દી સિપાઈઓનો જ ઉપયોગ ન કરવામાં આવ્યો ?

આવી સ્થિતિ વચ્ચે લેશ પણ માણસાઈ ધરાવનારો કયો હિન્દી અગર તો પોતાના દીનનું સ્હેજ પણ અભિમાન ધરાવનારો કયો મુસલમાન અહીં ભાઈઓના કરતાં જુદી ભાવનાને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી શકે ? સાચે જ, હિન્દી સિપાઈનો ઉપયોગ દીનદુઃખીની સ્વતંત્રતા અને ઇન્સાનીતા રક્ષણનાં કરતાં ભાડુતી મારા તરીકે જ વધારે વેળા થયો છે. સરકારના ગોરા સોલજર અગર તો કાળા સિપાઈઓ મલબારમાં ન પહોંચી ગયા હોત તો શી દશા થાત એનું વર્ણન કરી બતાવીને

ના. ગવર્નરે આપણી હક્કમાં હવડી મનોરૂતિને પોપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. હું તે નામદારને જણાવવાની છૂટ લઉં છું કે સરકારી સિપાઈઓની વહાર સિવાય મલખારના હિન્દુઓની આજના કરતાં સારી જ દશા હોત, હિન્દુ મુસલમાન બન્નેએ મળીને મોપલાઓને શાન્ત કર્યો હોત; બ્રિટિશ ન હોત તો કદાચ ખિલાફતનો સવાલ જ ઉભો ન થયો હોત અને મોપલાઓનું રમખાણ પણ ન જાગ્યું હોત. વળી ખૂરામાં ખૂરું અનુમાન કરીએ કે મુસલમાનો મોપલાઓ સાથે ભેળા ગયા હોત તોપણ તે સ્થિતિમાં હિન્દુઓ કાં તો પોતાના અદિ-સાધર્મ ઉપર નિર્ભય રહ્યા હોત અને દરેક મુસલમાનને મિત્ર કરી લીધો હોત અગર તો તેમની મરદાનગીની કસોટી થઈ હોત.

ના. ગવર્નરે આમ હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચે વિખવાદ જગાવવાનો પ્રયત્ન કરીને પોતાનો બોજ બોધ્યો છે ને પોતાનો હેતુ (તે જે હોય તે) વણસાડ્યો છે; એટલું જ નહિ પણ તેમણે હિન્દુઓ પોતાના દેશ, ધર્મ કે કુટુંબને માટે મરવા પણ અશક્ત એવા બાપલાઓ છે એવું પોતાની ચાટી દ્વારા સૂચિત કરીને હિન્દુઓનું અપમાન કર્યું છે. અને જો ના. ગવર્નરની ધારણા સાચી જ હોય તો તો એવી હિન્દુ કોમ દુનિયામાંથી જોટલી વહેલી નાચુદ યાય તેટલો દુનિયાને લાભ છે. પણ સાથેસાથે ના. ગવર્નરને હું એ પણ કહી લઉં કે તેમણે આજના હિન્દીઓને લૂંટારાઓના હાથમાંથી (પછી તે મોપલાં મુસલમાનો હોય અગર તો આરાના ચીડાયેલા હિન્દુઓ હોય) પોતાના ધરખાર બચાવવા જોટલી પણ મરદાનગી વગરના જોવામાં બ્રિટિશ હકુમતની આજર ઉપર પોતાને હાથે કુદાડો જ માર્યો છે.

અલી બાઈઓના રાજક્રોહને લગતો ના. ગવર્નરનો આરોપ એ બિરાદરો પરના લશ્કરને રિતુર કર્યાના આરોપ કરતા રહેજ જ એહો અક્ષમ્ય છે, કારણ તેઓ નામદારને ખમર હોવી જોઈએ કે ચાલુ સરકાર સામે અપ્રીતિ ફેલાવવી એ તો મહાસભાનું બિરદા જ થઈ પડ્યું છે. પ્રત્યેક અસહકારી કાયદાના જોર ઉપર સ્થપાયેલી આ સરકાર સામે અપ્રીતિ ફેલાવવા ગંધાણેલો છે. અસહકાર મૂળે ધાર્મિક અને કેવળ નૈતિક પ્રવૃત્તિ છતાં ચાલુ રાજ્યતંત્રને ઇંગદાપૂર્વક ઉથલાવી નાંખવા માગનારી પ્રવૃત્તિ છે અને તેથી ઇન્ડિયન પીનલ કોડની રૂબરૂ તે અલગત કાયદેસર રાજક્રોહી પ્રણીત છે.

પણ આ કંઈ નવી શોધ નથી. લૉર્ડ એમ્સફોર્ડને આની ખબર હતી. લૉડ રીડિંગ પણ આ વાતથી વાકેફ છે. મુખ્યના ગવર્નર સાહેબને આની બાજ નથી

એમ મનાય જ કેમ ? અને જ્યાં સુધી આ પ્રવૃત્તિને ખૂનામરડીથી દૂર રાખવામાં આવે ત્યાં સુધી તેમજ દબલ ન થવા દેવાની સરકારની વાત જાણે પક્ષને ધણ હતી એટલું જ.

પણ અહીંનાં કેાઈ એમ કહે કે જ્યારે સરકારને એમ જણાઈ આવે કે આ પ્રવૃત્તિ પોતાના આખા તન્મને જોખમમાં નાંખવા જેટલી વિશાળ થઈ પડી છે ત્યારે શું તેને પોતાનું ધોરણ ફેરવવાનો હક નથી ? અલખત છે. હું એના એ અધિકારનો દંનકાર કરતો નથી. ના. ગવર્નરની યાદીની સામે મારો એટલો જ વાદો છે કે તેની લાખા એવી રાખવામાં આવી છે કે અજાણ્ય પ્રજાને જાણે એમ જ થાય કે લગ્નકરી સિપાઈઓની વધાઈરી ડગાવવાના અગર તો રાજદ્રોહ ફેલાવવાના નવા જ ગુન્દા અહીં બાકીઓએ ધ્યાં હોય અને જાણે પહેલી જ વાર તેઓ નામનારનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયું હોય.

મહાસભા તેમજ ખિલાફતના કાર્યકર્તાઓની ફરજ તો સ્પષ્ટ જ છે. આપણે સરકાર પાસે ટકી જ રાહત માગતા નથી તેમ તે ટકી રાહત આપે, એવી અપેક્ષા પણ રાખતા નથી. સુલેહનો જંગ ન કરીયે ત્યાં સુધી આપણને જેલમાં ન મોકલવાનું આગ્રાસન પણ કંઈ આપણે સરકાર પાસે માગવા નહોતા ગયા. આજે સરકાર આપણને રાજદ્રોહને માટે જેલમાં મોકલે તો આપણે જરીઆદ ન જ કરીયે.

આમ આપણું સ્વમાન અને આપણી પ્રતિજ્ઞા આપણને રાખવે છે. કે આપણે જાનત, સ્વસ્થ અને અદિસાપરામણ રહીયે. આપણો માર્ગ આપણે દોરી મુકેલો છે. આપણે હજારો સભાઓ ભરીને તેમજ અહીં ખિલાફતના લગ્નકરી સિપાઈઓને લગતાં વચનોની ફરીફરી ઘોષણા કરીયે અને જ્યાં સુધી સરકાર આપણને પકડવાનું મુનાસખ સમજે ત્યાં સુધી ખુશ્કી રીતે અને બચવિચિતપણે આ સરકારની સામે અપ્રીતિ ફેલાવીયે. આ બધું આપણે ચીકાઈને કે વેરચુદ્ધિથી નહિ પણ આપણો ધર્મ સમજીને જ કરીયે. અહીં બાકીઓએ ખાદી ધારણ કરી તેમ આપણે પણ એકેએક જણ ખાદી ધારણ કરીયે અને સ્વદેશીધર્મના પ્રચાર કરીયે. સુસલમાને રમનાના લોકોના જયાવ માટે અને તુર્કીની મદદને માટે શળો ઉધરાવે. સ્વરાજની સ્થાપના માટે અને ખિલાફત તથા પંજાબના અન્યાયોના નિવારણને માટે, અહીં બાકીઓની પેઠે જ આપણે પણ હિન્દુમુસલમાન એકના અને અદિનાનો પવિત્ર સંદર્શો ઘેઘેર પહોંચાડીયે.

આપણી હાલતમાં અણીની પણ આવી પહોંચી છે. અણીની ધૂડી છલો તો રાગી નિર્ભય થયો. એક બાલુએ ને સંકટ સામે આપણે પહોંચીને જેમ અડગ રહીશું અને બીજી બાલુએ આપણે સંપૂર્ણ સંયમ નળવીશું તો આ જ વગેરે આપણે આપણા ધર્યને પહોંચીશું એ વિષે મારા મનને લગીરે શંકા નથી.

§ મુસલમાન ભાઈઓને—

પ્રિય મુસલમાન ભાઈઓ,

મોલાના શૈક્ષત્યલી અને મોલાના મહમદઅલીના પકડાવાથી ન્યાં એકેએક દિલ્હીનું દિલ ખળખળા ઉઠ્યું છે ત્યા તમારા દિલની હાલત તો જી હશે તે જ બરાબર સમજી શકું છું. બહાદુર અલી બિરાદરો સુસ્ત દેશપ્રેમી તો છે જ, પણ તેઓ સૌ પહેલા મુસલમાન છે અને બીજા બધું પાછળથી છે. અને હરકેઈ ધાર્મિક માણસની એ જ સ્થિતિ હોય. આજે કેટલાયે વરસો થયાં આ બન્ને ભાઈઓ ધરલામની ધરમાં ઉંચી ખાનદાનીના નમૂનારૂપ રહ્યા છે. બીજા કોઈ એ મુસલમાનોએ આ દેશમાં ધરલામની પ્રતિષ્ઠા વધારવાની દિશાએ તેમના જેટલું કશું નથી. બિલાહતને સારૂ પણ તેઓ જેટલું ઝૂંઝૂં છે તેટલું હિન્દના બીજા કોઈ એ મુસલમાનો ઝૂંઝૂં નથી. કાગળ તેઓ સચ્ચાઈને વળગી રહ્યા છે, અને ઈંદવાડામાં તેમની અટક દરમિયાન પણ તેમને સાચું લાગ્યું તે કહેતાં અચકાયા નથી. તેમની લાખી અટકથી તેઓ હાર્યા કે કમજોર થયા નહિ. તેઓ જેવા ગોદિલ અટકમાં ગયા ત્યારે હતા તેવા જ રોરદિલ તેઓ અટકમાંથી બહાર આવ્યા.

અને એ અટકમાંથી છૂટ્યા તે ધંડીથી માડીને જ તેમણે દરેક વેળાએ પોતે સાચા રાષ્ટ્રીય હોવાનું બતાવી આપ્યું છે અને તમે પણ નેઓના જેવા થવામાં ઇનજોત અને અભિમાન માન્યાં છે.

પોતાની સાદાઈથી, પોતાની નમ્રતાથી અને પોતાની પાગવાર કાર્યશક્તિથી આખી ધરલામી આલમને અલી બિરાદરોએ જેટલી ચેતવી મુકી તેટલી બીજા કોઈ મુસલમાને નથી ચેતવી.

આ બધાં ગુણોને લીધે અલી બિરાદરો તમારા દિલોબ્બન થઈ પડ્યા છે. એમનામાં તમે તમારા આદર્શ પુરષોને જુઓ છો. તેથી એમનો વિજેગ તમને ગમગીન કરી મુકે એ કુદરતી છે.

વળી તમારા સિવાયના બીજાં પણ કેટલાયે લોકો એમનો મોટો મહત્ત્વસે ખોવાયાથી ગમગીન છે. મારા તો એ બાધાઓ કાયમગ યથા પડ્યા હતા. તેઓ જતાં જશે હું આવડાં વગરનો બની ગયો છું!

મુસલમાનને લગતી સમજણ બાજતોમાં મો. શૈક્તઅલી મારા માર્ગદર્શક તેમજ સાથી હતા. અને એક પણ દાખલોમાં એમણે મને આવળે રહેને દોર્યો નથી. ઘણાખરા દાખલાઓમાં એમની નજર ખરી અને બૂલ વગરની નીવડતી. હિન્દુમુસલમાન એકતાની કિંમત અલી બાઈઓને હૈયે જેવી બેડી હતી તેવી આપણામાંના યોડાને જ હૈયે બેડી હશે; અને એઓ આપણી વચ્ચે હતા ત્યાં સુધી હિન્દુમુસલમાન એકતાની બાજતમાં હું સાવ નચિન્ત રહેતો.

પણ આપણે બધા એમના વિભોગથી બેચેન હોયે તોપણ ગમગીન બન્યે કે નાસીપાસ થયે આપણને ન જ પાડવે. આપણે દરેક જગે સાવ એકલા પણ લડે જતાં શીખ્યે છૂટકો છે. ખુદા આપણો સાચો અને કાયમનો મદદગર છે.

નાસીપાસ થવું એ અલી ખિરાદરને ન પીછાન્યા બરોબર છે, એટલું જ નહિ પણ હું એટલે સુધી કહું કે પોતાના દીનને ન ઓળખ્યા બરોબર છે.

કારણ, શું દરેક મનુષ્ય એમ નથી શીખવતો કે આપણાં બધાઓ બદનથી ન્યારે આપણાથી વિખૂટાં પડે છે ત્યારે પણ તેમનો આત્મા આપણી વચ્ચે જ વસે છે? અલી ખિરાદરનો આત્મા આપણી વચ્ચે વસી રહ્યો છે જ; પણ સરકારને હાથે પકડાઈને તો તેઓ અન્યારે આપણી વચ્ચે રહીને આપણામાં પોતાની હિંમત, ઉમેદ અને તાકાદ બરી રહ્યા હોત તેના કરતાં પણ પોતાની એવી કુરબાનીથી કોમની વધુ બારે ખિદમત કરી રહ્યા છે. અહિંસા અને અસહકારની ખૂબી, કુરબાનીથી જ આપણે આપણી સુરાદ હાંસલ કરવાના છીએ એ વાત ન્યારે આપણા દિલમાં ઠસી જશે ત્યારે જ આપણને જરાબર સમજાય તેમ છે. ઇલકાળો, ધારાસભાઓ, અદાલતો અને મંત્રેસાઓનો ત્યાગ એ જ્યાં સાવ નાનાં છતાં એવી કુરબાનીનાં જ નમણાં સિવાય બીજું શું છે? એ સરઆતની કુરબાનીઓ, આગળ ઉપરની જેલખાનાની છાંદગીની મુશીબતોની અગર તો આખર શાંતીની કુરબાનગાદ પર ગરદન આપવાના અવ્વલ હક્કોની તૈયારીઓ છે. આપણે જેમ જ્યારે કુરબાની કરીશું, આપણે જેટલી ઝાઝી સંખ્યામાં એવી કુરબાની કરવા બહાર પડીશું, તેટલા આપણે તેમની નજીક જતા જઈશું.

અને ગંભીર સમાજો, સરકારો કે જાણીતા નહિ પણ મૂંઝે મોંઘે દરેલી કુરબાનીઓ જ આપણને રક્ષે અપાવશે, એ વાતને આપણે યાદ રાખી અને વગરઅંદોશ સમજતા થઈ જઈશું તેટલા જલદી અને તેટલા વધુ ચોક્કસપણે કામિયાબ થઈશું.

તમારી લડતને મેં અપનાવી છે, કારણ હું માનું છું કે તમારી લડત નેક છે. તમારા સારામાં સારા આલિમે પાસેથી હું સમજ્યો છું કે ખિલાફત એ એક આદર્શ છે. તેને ખાતર તમે લડી રહ્યા છો. તમે કાંઈ અન્યાય અગર અધેરને ટકાવવાને જ ખાતર લડી રહ્યા નથી. તમે તુર્કોને સાથ દઈ રહ્યા છો, કારણ આજે યુરોપના લોકોમાં તુર્ક શરીફ લોક છે. હિન્દુસ્તાનમાં તો આજે સુસલમાન શું કે હિન્દુ શું, બંને નીતિબળમાં મુદતાજ છે એ વાતનો ધનકાર કરી રાહાય એમ નથી. આપણે બંને કામ આપઆપણા દીનના દુશ્મના નમૂના તરીકે હસ્તી ધરાવીએ છીએ. આપણા માંનો દરેક જણ ખુદનો સાચો જાદો નીવડે એવું કરવાને બદલે બીજાઓ આપણા દીનને દીપાવે અને આપણે માટે જાન કુરબાન કરે એવી ઉમેદો રાખનારા આપણે બન્યા છીએ.

પણ હવે આપણે જે રસ્તો પસંદ કર્યો છે તે ખુદની તરફ જ આપણું મોં ફેરવવાને આપણામાંના દરેકને મજબૂર કરે છે. અસહકારમાં આપણે એમ માંનીને જ આશીર્વાદ છીએ કે આપણી સામેનો પક્ષ જેની સામે આપણે અસહકાર માંડ્યો છે અને જે પોતાની ગેરમુરાદને ખર લાવવા ઇચ્છે છે, તે તેટલા જ ગેરતરીકાઓથી આપણી જોડે કામ લેશે. આવી હાલતમાં સામા પક્ષની રીતોથી નિરાણી જ રીતો અખત્યાર કરીને જો આપણે કામ લઈશું તો ખુદના પ્યાર બનીશું. આમ જાહેર કરવામાં આપણે મોટો દાવો રહેલો છે અને જો આપણી કામ કરવાની રીતો સરકારની રીતોના કરતાં દુષ્કર્મની જ નિરાણી હશે તો આપણે મુશ્કર ઠીપેલી હુંક મુદતની અંદર આપણે જરૂર રક્ષે હાસિલ કરીશું.

આમ આપણી લડતની ખુનિયાદ જૂની અહિંસા છે, બ્યારે સરકારની આખરી પનાહ હિંસા છે, અને દુનિયામાં કાંઈ પણ જોશ સામા જોશની જોડે ટક્કર ખાંધા વિના પેદા થતું નથી, તેથી જો સરકારના જોશની સામે આપણે તેવું જ સાલુ જોશ નહિ ફેંકીએ તો આ સરકારને અટકી પડ્યા વિના બીજો રસ્તો મળી. પણ આને સાફ આપણી અહિંસા જખાનમાં, દિલમાં તેમજ કામમાં સરખી જ સાચી હોવી જોઈએ. અહિંસાના નુસખાને તમે વખત વરતીને અખત્યાર કીધો હશે તો

તેની શીકર નહિ. તમારે માયે તો એટલી જ ધરજ છે કે ન્યાં સુધી એ મલાજ ચાલુ છે ત્યા સુધી તમારે તે પર કાયમ રહેવું અને પોતાના ધર્માનની ઉપર નજર રાખીને હિંસા કે ખૂનરેણનો ખ્યાલ સરખો દિલમાં આવવા દેવો નહિ. ઉલટું આપણે અખત્યાર ઠીધેલા અહિંસાના કાર્યક્રમ ઉપર આપણા દિલમાં પૂરેપૂરો યજ્ઞન વસવો જોઈએ. હું મનુષ્ય છું કે એકેએક મુસલમાન ભાઈ ગુસ્સાના હરેક મીઠા પર પોતાના દિલ સાથે સમજી લે કે એક અહિંસાના જ જોરસા પર કાયમ રહીને આપણે આ વરસની અંદર પૂરી કામચાખી હાસિલ કરી શકીએ એમ છીએ.

યાદ રાખવું કે આવી અહિંસા એ એક ખ્યાલી કાર્યક્રમ નથી. જરા ખ્યાલ કરો કે હિન્દુઓને ન ગણીયે તોપણ એટલા સાત કરોડ મુસલમાનોના પણ એકસંપીથી કરેલા નિશ્ચયનો અર્થ શું થવા જાય? જો બધા ખિતાબદારોએ પોતાના ખિતાબો છોડ્યા હોત, બધા વજીલોએ વજીલાત છોડી હોત, બધા વિવાદીઓએ મદેસાઓ અને ધારાસભાના સભ્યોએ ધારાસભાઓ છોડી હોત, તો અત્યાર પહેલા આપણે કયાદનાયે ફતેહમંદ નીવડ્યા ન હોત, શું? પણ આપણામાં ધણીયે એવા છે કે જેમનામાં કુરખાનીતી તાકાત નથી એ વાતને આપણે ગણતરીમાં લેવી જ રહી. મુસલમાન સાત કરોડ ગણાય છે અને હિન્દુઓ બાવીસ કરોડ; પણ દસોડીમાં ઉતરે એવા સાચા મુસલમાન અને સાચા હિન્દુ યોગ જ હશે. તેથી જો આપણે આપણા કામમાં પૂરા ફતેહમંદ નથી થયા તો તેનો સખખ પણ આપણામાં જ રહેલો છે. અને જો આપણે દાવો કરીયે છીએ તેમ આપણી લડત મજબૂત છે, જો આપણે દીનની ખાતર લડી રહ્યા છીએ, તો આપણે આપણા પોતા સિવાય ખીન કોઈની પણ ઉપર સખૂરી ખોલ ઉઠાવી ન હોવું જોઈએ. આપસમાં એકબીજા પર પણ ગુસ્સો ન કરવો જોઈએ.

ખૂનરેણને ઉત્તેજન આપવાના આરોપ વિષે અલી ભાઈઓ હું જોઈલો જેયુનાહ હોવાનો દાવો કરું છું તેટલા જ જેયુનાહ છે એ વિષે મને તનિક પણ શક નથી. તેમની કુરખાની કેવળ બેદાગજ છે. તેઓ તો દીને ઇસ્લામને માટે અને પોતાના મુદ્દને માટે પોતાથી બનવું બધું કરી છૂટ્યા છે. હવે જો આ વરસમાં ખિવાશત અને ખંજળનો ઇન્સાફ ન મળે અને સ્વરાજ ન સ્થપાય તો તે તમારો અને મારો જ વાંકે ગણાશે.

આપણે અહિંસાના પાવંદ રહીએ એનો અર્થ એ નથી કે આપણે કશું ન કરતાં હાથ જોડી બેસી રહીએ. આપણે અલી ખિરાદરોના ફોજ સિપાહીઓને લગતાં

વચ્ચેના ઠેકઠેકાણે વાગવાર જાહેરપણે દુહરાવીયે અને ઠેકને નોતરીયે આપણા સારામા સારા લડવૈયાઓ વિના આપણી લડત ન ચાલી શકે એમ પણ આપણે ન માનીયે. જો તેવી રીતે લડત ચલાવવાની આપણામા તાકાત ન હોય તો આપણે સ્વરાજને માટે લાયક નથી, ખિલાફત અને પંજાબની દાદ મેળવવાને લાયક નથી. આપણે હજારો ઠેકાણેથી જાહેર કરવું જોઈએ કે કોઈ પણ હિન્દુએ યા મુસલમાને ચાલુ સરકારની સિપાઈ તરીકે યા તો બીજા કોઈ પણ દામમા નોકરી કરવી એ પાપ છે.

અને સૌથી વધુ તો આપણે પરદેશી કાપડને પૂરેપૂરો બહિષ્કાર કરવા પાછળ આપણી કુલ તાકાતોને જમાવવી જોઈએ, પછી તે કાપડ માન્ચેસ્ટરની બનાવટનું હો, જાપાની હો, અમેરિકન હો, ફ્રેન્ચ હો કે બીજા કોઈ મુલકનું હો અને આવ. બહિષ્કારની સાથે જ આપણને જોઈતું કાપડ આપણે ત્યા જ વણી લેવા આપણે હજી ન કર્યા હોય તો દરેક ઘરમા રેડીયા અને સાળો ચાલુ કરી દેવા જોઈએ મુલકની આઝાદી અને ખિલાફતનો બચાવ બંને વાસ્તે અહિં સોના રાહમા આપણા વિશ્વાસની આ કસોટી ગણાશે વળી હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેના સંપત્તી પણ એ કસોટી ગણાશે અને આપણા પોતાના કાર્યક્રમ ઉપરના આપણા વિશ્વાસની પણ એ આમકસોટી હશે. હું ફરીને મારો યજ્ઞીન રજૂ કરીશ કે પરદેશી કાપડને સદતર બહિષ્કાર કરીને એક મહિનાની અંદર આપણે બેખટકે આપણી મકસદ પાર ઉતારી શકીએ છીએ, કારણ તેટલું કંઈ આપણે એટલે દરજ્જે તાકાત ધરાવતા થઈ જઈશું કે જો કદી ત્યારપછી પણ આપણને કાનૂન તોડવાના પગલા પર જવું પડે તો તે વખતે આપણામા ખૂનરેણના જોસ્સાને કાણુમા રાખવાની તાકાત અને વિશ્વાસ આવી ગયા હશે.

તેથી સરકારે તમો બાઈએને કરેલા હુકા જખમેને માટે મારી પાસે અસહકાર અને તેના અમલરૂપે પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર તથા આપણા ધરમા દેશી કાપડની પેદાશ એ સિવાય બીજાં ચડિયાતો મલમ નથી.

સિ તમારા

દોસ્ત અને સાથી,

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

મારો કંઈ

મારી જીંદગીમાં મેં જે જે ફેરફાર કર્યા તે મહાન પ્રસંગોને લઇને જ કર્યા છે. અને તે એટલા બધા વિચારપૂર્વક કે મારે પાછળથી ભાગ્યે જ પસ્તાવું પડ્યું છે. વળી, તે ફેરફાર કર્યા વગર મારાથી જ્યારે નથી રહેવાયું ત્યારે જ મેં તે કર્યા છે. એવો ફેરફાર મેં મદુરામાં મારા પોશાકમાં કર્યો.

પ્રથમ વિચાર મને બારીસાલમાં થયેલો. ખુલ્લાના દુકાળપીડિત લોકોને સાર જ્યારે મને દીક રહેણાં મારી કહેવામાં આવ્યું કે જ્યારે ત્યાંના લોકો ભૂખે અને નાગા મરતા હતા ત્યારે હું કપડાં બાળતો હતો, ત્યારે મને લાગ્યું કે હું માત્ર કંઈએર રહી માફ પહેરણુ ને માફ ધોતીકું ડા. રોયને મોકલું. પણ મેં મારા ઉબરાને શેક્યો. તેમાં ફૂંપણું હતું હું બાળતો હતો કે એ રહેણાંમાં કંઈ જ વજૂદ નહોતું. ખુલ્લા મદદ જતી હતી તે એક જ બંગાળી જમીનદાર તેનું નિવારણ કરવા સમર્થ હતા. લાં મારે કંઈ જ કરવાની જરૂર ન હતી.

બીજો પ્રસંગ મારા સાથી મહમદઅલી મારા દેખતાં જ પકડાયા ત્યારે આવ્યો. તે પકડાયા પછી તરત જ હું સભામાં ગયો. તે જ વેળા પહેરણુ અને ટોપી ઉતારવાનો ઘરાહો કર્યો. પણ તેમાં દેખાવ થવાનો દોષ આવશે એમ ધારી મેં મારા આવેશને શેક્યો.

ત્રીજો પ્રસંગ મદાસેની ગુલામીમાં આવ્યો. લોકો મને કહેવા લાગ્યાં કે અમારી પાસે પૂરી ખાદી જ નથી. ખાદી મળે છે તો પૈસા નથી. 'મજૂરો પોતાનાં પરદેશી કપડાં બાળે તો પછી તેઓ ખાદી ક્યાંથી લાવે?' આ મારા હૃદયમાં પેસી ગયું. મને આ દલીલોમાં સાચા ભાસ્કું. 'ગરીબો શું કરે?' એ ધ્વનિએ મને અકળાવ્યો. માફ દુષ્પ મેં. મૌલાના આઝાદ સોઆની, શ્રી. રાજગોપાલાચારી, હાકતર રાજન વગેરે આગળ મુક્યું ને સૂચવ્યું કે મારે હવે કંઈએર જ રહેવું જોઈએ. મૌલાના સાહેબ માફ દુષ્પ સમજ્યા તેઓએ મારો વિચાર ખૂબ પસંદ કર્યો. બીજા સાથીઓ અમરાયા, તેમને લાગ્યું કે મારા એટલા મોટા ફેરફારથી લોકો અકળાશે. કોઇ સમજશે નહિ, કોઈ મને દીવાનો ગણશે, ને બધાને તેની નકલ કરવી અશક્ય નહિ તો મુરકેલ લાગશે.

મેં ચાર દિવસ સુધી વિચારો ઘોળ્યાં જ કર્યા અને દલીલોને ધૂંટી. મારા બાપજીમાં કહેવા લાગ્યો કે 'જે તમને ખાદી ન મળે તો તમે માત્ર લંબોડી જ

પહેરજો, પણ પરદેશી કપડાં તો કાઢજો જ.' પણ એ કહેતાં હું ગનમાં સંકોચાતો હતો. બ્યા સુધી મેં પોતે ઘોતીયુ પહેરણુ વગેરે પહેર્યાં હતા ત્યા સુધી મારા બેલવામાં કંઈ જોર ન લાગ્યું.

વળી મદ્રાસમાં રવદેથીતો જે અંભાવ મેં જોયો તેનાથી પણ હું ગમરાયો. લોકોનો પ્રેમ ખૂબ જોયો પણ તે મને લુપ્તો લાગ્યો.

વળી પાછો મને ઉચ્ચે માર્યો. વળી સાથીઓની સાથે ચર્ચા કરી. તેઓની પાસે, નવી દલીલ તો નહોતી. દરમિયાન સપ્ટેમ્બરનો અન્ત નજર આગળ તરવા લાગ્યો. સપ્ટેમ્બરને અન્તે બહિષ્કાર પૂરો થવો જોઈએ. એ કેમ થાય? અથવા હું તેને સારું શું કરું?

આમ વિચારતા મદુરા અમે તા. ૨૨મીની રાત્રે પહોંચ્યા. મેં નિશ્ચય કર્યો ને તોડ કાઢ્યો કે ઓછામાં ઓછું અક્ટોબરની આખર સુધી તો મારે માત્ર કચ્છબેર જ રહેવું. પ્રાતઃકાળમાં મદુરાના વણદારોની જ સભા હતી. ત્યાં હું કચ્છબેર હાજર થયો. આજે ત્રીજી રાત છે.

મીઠાના સાહેબને તો આ વાત એટલી ગમી છે કે તેમણે પોતે ધરીયત પ્રગણે ફેરફાર કરી શકાય તેટલો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડને બદલે એક કુટુંબી લુગી ધારણુ કરી છે ને કોણી સુધી જ પહોંચે એટલું કુડવું લીધું છે. નિમાજની વખતે માથે કાઢકિ હોલુ જ જોઈએ તેથી તેટલા જ વખતને માટે ટોપી પહેરે છે.

બીજા સાથીઓ શાન્ત છે. મદ્રાસનો સામાન્ય વર્ગ આશ્ચર્યવત્ થઇ જોયાં કરે છે.

પણ મને હિન્દ દીવાનો કહેશે તેથી શું? અથવા સાથીઓ નક્કલ નહિ કરે તેથી શું? આ કાર્ય સાથીઓને નક્કલ કરવા સારું તો નથી જ. આથી જનસમાજને ધીરજ આપી માર્ગ બતાવવો છે ને મારો રસ્તો સારું કરવો છે. હું કચ્છબેર ન રહું ત્યા લગી બીજાને કચ્છબેર રહેવાનું મારાંથી કેમ કહેવાય? હિન્દુસ્તાનમાં લાખો નાગા ફરે ત્યાં મારે શું કરવું? છેવટે સવા માસ કચ્છબેર રહી અનુભવ તો લઉં? મેં મારું કરવામાં બાંધી ન રાખ્યું એટલો સંતોષ તો મેળવું?

આમ વિચારી મેં પગલું ભર્યું છે. મારા ઉપરથી તો બોલે ઉતર્યો છે. અહીંની હવામાં પહેરણુ વગેરેની જરૂર વરસના આડે માસ તો નથી જ લાગતી.

તેમાંથી મદ્રાસમાં તો બાર માસમાં ટાક જેવું જ નથી હોતું એમ કહીયે તો ચાલે. અને મદ્રાસમાં સારા કહેવાતા લોક પણ પોતાંયા સિવાય બીજું એણું જ પહેરે છે.

હિન્દના કરોડો ખેડૂતોનો પેશાક તો ખરે કરોડ જ છે. તેઓને એથી વધારે નથી હોતું એવું હું ચોમેર જોઈ છું. -

આ બધાનો સાર માત્ર એટલો કદાવરો ઈશ્વર હું કે વાંચનાર મારા મનનો તાપ સમજો. માગ સાચી અથવા વાંચનાર પોતે કરોડો રહે એમ હું ઈચ્છતા નથી. પણ હું એટલું જરૂર ઇચ્છું છું કે તેઓ વિદેશી કાપડના બહિષ્કારનો અર્થ પૂરો સમજે ને બહિષ્કાર કરાવવા તથા ખાદી ઉત્પન્ન કરાવવા પોતાથી બનતો પ્રયત્ન કરે, સ્વદેશીમાં સર્વસ્વ છે એ સમજે.

ધર્મ કે અધર્મ ?

કોઈ કોઈ વેળા જેઓ આપણી છન ઇચ્છે છે, જેઓ અસહકારને માનનાગ છે, તેઓ પણ અપરા મતાવો પૂછે છે ને પોતાના કડવા અનુભવો સંભળાવે છે. આ મને હમેશાં ચમકાવે છે ને. સાવધાન પણ કરે છે. એક ગિરના કાગળનો સાર નીચે પ્રમાણે છે. તેમણે અતિ પ્રેમપૂર્વક તે કાગળ લખ્યો છે તે દેશનું ભય ઇચ્છે છે; તે બીજું નથી; તેમને ધર્મ વ્હાલો છે; તેમનો મનુષ્યસ્વભાવનો અનુભવ બહોળો છે તેમના લખાણનો બાવાર્થ હું મારી જ બાપામાં યાદ રતો છે તેટલો આપું છું:

“તમારા હેતુઓ વિષે કાળે સાંકા નથી; તમારા સાધન પણ શુભ છે, છતાં તમે વિદ્યાર્થીઓને વિષે જે પગલું બધું તે મુત્ય ગણ્યો ? તેનાં પરિણામ કડવાં નહિ આવે ? હું તો મારી અસર આજે જ જોઈ રહ્યો છું સ્વતન્ત્રતાનો પાઠ લાજાવતાં ધરસંસારની આમન્યા ગઈ છે, પિતા પ્રત્યેનો બાળકોનો આદર ગયો જવાય છે ને મર્યાદાધર્મનો લોપ થાય ને સ્વરાજ મળે તો તે શા કામનું ? બાળકોને તે રેડીયા શોભે ? મોટા યવા પણ બને ગમે તે કરે. છાકરા માળાપથી ઉપરવટ યાય તો ધર્મશ્રદ્ધ યાય જ.

વળી તમારા અસહકારીઓ વિષે તમને તો શ્રદ્ધા હોય જ. પણ તમે કમતા નહિ હો. બધા તમારા જેવા હોય એમ તમે માને છો ? હું તો નેઈ છું કે ધણાયે દંબી છે, સ્વાર્થી છે, અભિમાની છે. તમે સારાને જોઈ ઉચ્છૃંખળને જ રાખી શક્યા હો તો તમને ગમશે ? તમને હું કઈ રીતે મારી આંખ આપી બતાવી શકું કે ઉચ્છૃંખળ એટલું દુઃખ નથી ?

તમને જય મળે એ ઇચ્છાએ આ શંકાઓ હઠાવી તમારો વખત રોક્યો છે.”

હું મુકી શક્યો છું તેના કારણે પણ અસહ્યમાં વધારે સરળતા ને સમ્યક્તા છે. લખનારે કેવળ પ્રેમવશ થઈને કાગળ લખ્યો છે. ને એવા કાગળ મને હમેશાં વિચારમાં નાખી દે છે કે રખેને મર્યાદાધર્મનો લોપ થતો હોય.

કેટલાક બાળકો ઉદ્ધત ખન્યા હશે. ગીતાને આધારે ગોળા ઉડ્યા તો પછી મારા વચનેનો અનર્થ થાય તેમાં નવાઈ શી? પણ એકંદરે નિશાળો વિષેની હીલ-ચાલતું પરિણામ શુભ જ આવ્યું છે એમ મારી ખાતરી છે. પગલું તો સારું જ હવું. રાક્ષસી રાજ્યની નિશાળોમાં જવું પાપ છે એ મારી ખાતરી છે. સોળ વરસની અંદરના બાળકોને સારું તો એ વાત જ ન હતી; અને સોળ વર્ષની ઉપરનો જુવાનોમાં નિર્ણય કરવાની શક્તિ છે એમ મારી માન્યતા છે.

એક બીજો વિચાર મને આવ્યાં જ કરે છે. અત્યારે માખાપો પોતાનો ધર્મ સમજે છે ખરા? જ્યાં માખાપ પતિત હોય ત્યાં બાળકોનો ધર્મ શો? માખાપ વ્યભિચારી હોય, વ્યસની હોય, ત્યાં જુવાન દીકરાદીકરીઓએ શું કરવું? શુદ્ધાત્મનાં છોકરાઓએ કંઈ રીતે વર્તવું?

જાણી બાળકોમાં મર્યાદાશાસ્ત્રનો એકાન્તિક અર્થ કરતાં વિષમ પરિણામ આવે નહિ તો બીજું શું થાય? લાય ઉપર નભતા માખાપોનાં છોકરાંઓ લાંચથી મળેલા પૈસા ઉપર નભે કે તેનો ત્યાગ કરે? ધારો કે હિન્દુ માખાપો પોતાનો ધર્મ છોડે તો છોકરાઓ પણ છોડે?

આ જમાનામાં જેમ રાજભક્તિની હદ આપણે આંકવી પડે છે તેમ પિતૃ-ભક્તિની હદ પણ આંકે જ પડે.

જ્યાં રાજ વ્યભિચારી છે, જ્યાં રાજ પ્રજાને રંજાડે છે, જ્યાં તે પ્રજાને પૈસે અનેક પ્રકારના ભોગ ભોગવે છે, જ્યાં રાજ રક્ષા કરવાનો શુભ તણ ભક્ષક બને છે, ત્યાં રાજભક્તિ એ જો પાપ નથી તો પુણ્ય એ પાપ યજ્ઞ. રાજભક્તિ તે રામભક્તિ હતી; રાવણુભક્તિ હોય જ નહિ. દશરથ વનમાં મોકલે ને રામ ખુશીથી જાય એ પરવડે, પણ હિરણ્યકશિપુ ગાદી આપે અને પ્રસ્તાવ તે ઉપર મેસે તો ધર્મનો લોપ થાય.

માપના કુવામાં તરીયે, પણ ખૂણ ન મરીયે.

આપણી હાલતમાં જુવાનોને સ્વચ્છન્દ શીખવવામાં આવ્યો નથી. જે જુવાન મર્યાદા જાણે, જે દુઃખ સહન કરી શકે, તેવાને જ આ જાન મળે તોપણ

સરકારી નિયામોનો ત્યાગ કરવાની સલાહ હતી. ધણી એવા છે કે જે કેવળ માખાપોને રાજી રાખવા ખાતર નિયમોમાં પડ્યા રહ્યા છે. એવા થોડા જ છે કે જે માખાપોની ઉપરવટ યદને નીકળ્યા છે ને તે થોડામાંના વળા એવા તેથીયે થોડા છે જેઓ નિયામો છોડી સ્વેચ્છાચારી બન્યા છે.

અન્તરાત્માનું નામ લઇને સ્વચ્છન્દને પૂજનારા બડ દુનિયામાં પડ્યા જ છે. તેઓ તો ધર્મને વગોવશે જ. પણ તેથી શું અન્તરાત્માની વાત કરતાયે ડરશું ? બાળકોના હાથમાં રેંટીયા મુછાને મેં પ્રજાની ભારે સેવા કરી છે. એ વિષે મારા મનમાં જરાયે શંકા નથી. એને તો હું સાચત પ્રવૃત્તિ માનું છું. બાળકોના મનને જ કેળવવામાં આપણે અત્યાચાર કર્યો છે. શરીરને પોષવામાં આપણે ઘણો સમય ભય છે. તે પોષવાના સાધનોને કેળવવાનું છોડી આપણે મહાપાપ કર્યું છે. આપણે તે કેળવણી પાછા આપતા થઇ જઇયે તો જ દેશ સુખી થઇ શકે. ઔદ્યોગિક કેળવણી આપવાની આપણી પ્રજા છે. તે કેળવણી આપણે રેંટીયા વડે આપતાં અનેક અર્થ સારીયે છીયે.

આ મિત્રની બીજી શંકા ચિન્તા ઉપજાવનારી છે. આ ધાર્મિક લડતમાં દંભ થઇ કરે તો ધર્મને જાખમ લાગે ને પ્રજાને નુકસાન થાય. તેમ થાય તો ધર્મના નામમાત્રથી લોક દૂર નાસે અથવા તો ધર્માધિપત્યને ધર્મ માની સંતુષ્ટ રહે.

કેટલાંક પાર્શ્વે આ લડતમાં પણ પેસી ગયા હશે એમ હું જરૂર માનું છું. દંભી લોકો અસહકારને નામે સ્વાર્થ સાધવા નીકળી પડ્યા છે એમ હું જાણું છું. જોતાં મારી માન્યતા એવી છે કે આ લડતમાં દંભે પ્રધાનપદ નથી મેળવ્યું કર્યું. જો દંભ પ્રધાનપદ લે તો આપણી આજની સ્થિતિ છે તેના કરતાં પણ આપણી માડી દયા થશે, કેમકે આપણી બીરતાને તેથી પોષણ મળશે. જ્યાં બીક છે ત્યાં જ દંભને અવકાશ છે. પાપનું જોખમ ઉપાડવાથી ડરનારો પાપી પુણ્યવાનનો વેષ લઇ કરે છે ને ભેવડો પાપી બને છે. પોતાની નાસ્તિકતાને ઢાંકવા ઉદ્દેશ્યથીને અર્થે મોટાં ટીલાં તાણે છે ને ચંદન બગાડે છે, એટલું જ નહિ પણ પાપમાં પાપ વધારે છે. આવા લોક આ લડતમાં હાખલ ન થાય તેને સારૂ એક પામર મનુષ્ય જેટલા ઉપાયો લઇ શકે એટલા લેવાયા છે એમ મારી માન્યતા છે ને તેથી જ મેં મારી ઉપરની સ્વતન્ત્રતા જાળવી રાખી છે. જ્યારે મને ચોમેર દંભ જ જોવામાં આવશે ત્યારે હું લડતમાંથી દોટ મુછાને બાગવાનો જ, કેમકે દંભી કંઇ અસહકારી નહિ હોય, અને હું અસહકારીઓનો દાસ બન્યો છું.

મારી નોંધ

મદ્રાસી

મદ્રાસની મુસાફરીમાં હું નિરાશ થયો ગણાઉં. મદ્રાસીઓ ઉપર મારો મોહ થયો છે. તેઓના દક્ષિણ આફ્રિકાના મીઠા અનુભવો હું ભૂલી શકતો નથી; તેઓની દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ મેં ખૂબ જોઈ છે. પણ સ્વદેશીમાં મદ્રાસ પગલ છે. મદ્રાસની સ્ત્રીઓમાં સ્વદેશીની ઓળખમાં ઓછી અસર જોઈ છે. હેતાં મદ્રાસ નજીકે તેો ધણું દરી રાફે એમ છે. મદ્રાસની સ્ત્રીઓની ચપલતા આગળ ગુજરાતી સ્ત્રીઓની ઘણી ઓછી કિંમત ગણાય. મદ્રાસી સ્ત્રીઓની સમજદારી ઘણી સરસ છે. જે હુઝાર તેમની પાસે છે તે હિન્દુસ્તાનની ખીજ સ્ત્રીઓની પાસે નથી. મદ્રાસની સ્ત્રીઓમાં ધૂળને ધાન કરીને ખાવાની શક્તિ છે.

મદ્રાસમાં કામ કરનાર નથી એમ પણ નથી. શ્રી. રાજગોપાલાચારી જેવા બુદ્ધિશાળી, પ્રામાણિક અને બાહોરા કાર્યકર્તા આપણામાં ઘણા જ થોડા છે, ઘડતરું રદકથ તે પૂરેપૂરું સમજ્યા છે. આપત્તિને સમયે દૃઢતા ને ધીરજ રાખી શકે છે.

હતા મદ્રાસમાં મને કેમ નિરાશા ઉપજી ? જે કારણ મને નજર આવે છે. એક તો એ કે મદ્રાસમાં અંગ્રેજ સાપાનો પ્રભાવ એટલો બધો પડ્યો છે કે અંગ્રેજ નહુનાર મદ્રાસી તામીલની થોડી જ દ્રષ્ટક કરે છે. બંગાળીઓને અંગ્રેજ પર ભારે મોહ છે, પણ બંગાળીઓએ બંગાળી ભાષાનો ત્યાગ નથી કર્યો તેમજ બંગાળી ભાષાને ખૂબ ઓછી છે ને અત્યારે જે સાહિત્ય બંગાળીમાં છે તે ભાંગે જ હિન્દુસ્તાનની ખીજ થોડું ભાષામાં હશે, અથવા છે તો તે હુકુંમાં છે મદ્રાસે તો તામિલ ભાષાને પડતી જ મેડી છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે તામિલ ભાષાની ઉગતિ ઓછી થઈ છે, એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજ નહુનાર મદ્રાસીઓ અને કેવળ તામીલ નહુનાર મદ્રાસીઓના વર્ગ વચ્ચે ઘણું મોટું અંતર પડી ગયું છે. એ અંતર મટાડવા શ્રી. રાજગોપાલાચારી અને તેમના સાથીઓ મહાપ્રયાસ કરી રહ્યા છે, પણ તેમને એ પૂલ બાધતા વાર લાગશે.

ખીજુ મોટું કારણ એ જોડું છે કે મદ્રાસીઓ ભાવિક હોવા છતાં તેમનામાં ધર્માન્ધ-પણુ એટલું બધું વેસી ગયું છે કે ધર્મની આકૃતિ મોગ રહી છે, ધર્મનો આત્મા હોય થઈ ગયો છે. જેટલો અત્યાચાર મદ્રાસનાં અન્યજને પર થાય છે. તેટલો ભાગ્યે જ ખીજે થતો હશે. જેટલું અંતર અહીં બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણેતર વચ્ચે પડી ગયું છે તેટલું ખીજે ભાગ્યે જ હશે છતાં વિભૂતિનો, ચંદનનો ને કુંડુમનો ઉપયોગ મદ્રાસમાં થાય છે તેટલો ભાગ્યે જ ખીજે કયાયે થતો હશે મદ્રાસમાં જેટલા દેવમંદિરો છે તેટલાં ભાગ્યે જ ખીજે કયાયે હશે. મંદિરો પાછળ પૈસો પણ મદ્રાસ પ્રાન્ત જ નાખી નહુ છે. આમ હોવાથી એક તરફથી વિદ્વાન વર્ગમાં નાસ્તિકવાદ વેસી ગયો છે તેથી તેઓ નિરાશવાદી બન્યા છે, ખીજ તરફથી આસ્તિકોના વર્ગમાં કેવળ અંધકાર પ્રવર્તે છે.

પણ ન્યાં આમ હોય છે ત્યાં અન્ધકાર દૂર થાય ત્યારે અજવાળું થતાં વાર નથી લાગતી. સામાન્ય વર્ગને પોતામાં રહેલા અન્ધકારની ખાતરી થઈ એટલે તે પોતાની મેળે જ એક કણમાં જતો રહેવાનો.

તેથી નિરાશાઓમાં પણ હું આરી આશાનાં ગિરજો ફૂટી રહેલાં જોડું છું. કેમકે મને મદ્રાસનાં કામદારો ખરેખર આવે છે કે તેમના પ્રયત્ન વિના પણ લોહો રેડીયો ચલાવી રહ્યા છે. ન્યાં તેમનાં તરફથી પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાં પશુ ખાતરી બની રહી છે અને હજારો ગાણુઓએ ખાલીની ટોપી પણ ધારણ કરી લીધી છે. મદ્રાસના કામદારો પોતે તો ધણાખરા ખાલી જ પહેરે છે. મને કોઈ પૂછે કે મદ્રાસના મારા અનુભવ પરથી હું શા નિર્ણય પર આવ્યો છું, તો મારે કહેવું જોઈએ કે મદ્રાસના અનુભવ પછી પણ આ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાની આશા હું છોડતો નથી.

ધાર્મિક દૃષ્ટિથી લડનાર આશા છેડે જ નહિ. જેનું કાર્ય સ્વચ્છ છે અને તે માટિનાં સાધનો પણ સ્વચ્છ છે તેણે માનવું જ જોઈએ કે સફળતા મળશે જ. ધારણે સમયે ન મળે ત્યારે જ તે કહે કે 'મારી ગણતરીમાં ક્યાંક ફૂટી હતી, પણ સફળતા તો આ માર્ગે છે જ.'

મદ્રાસમાં શુજરાતી

ન્યાં ન્યાં હું શુજરાતીઓને જોડું છું ત્યાં ત્યાં હું જોઈ રહ્યો છું કે અત્યારે તેઓ શુજરાતને ઇત્તમવળ કરી રહ્યા છે. ન્યાં રહે છે ત્યાં બળી શકાય એટલાં બળે છે. દ્રવ્ય આપવું જોઈએ તે આવી છૂટે છે અને અસહકારનો યથાગતિ પ્રચાર કરે છે. ખીલ્યોને પૂછું છું ત્યાં પણ મને તેઓને વિષે મારો જ અભિપ્રાય મળે છે સ્થાનિક ખટપટોથી શુજરાતીઓ અલગ રહે છે. આંગ નેઓ સેવાધર્મને પ્રધાનપદ આપી રહ્યા છે એવી છાપ શુજરાતીઓએ મારા ઉપર પાડી છે. હરિજન આફ્રિકાથી, પૂર્વ આફ્રિકાથી પણ તેઓ દ્રવ્ય મોકલી રહ્યા છે ને ત્યાંની લડતોમાં ભાગ ભજવી રહ્યા છે. આ શુજરાતીઓમાં હું શુજરાતી જોડનારા પારસીઓ, મુસલમાનોને ગાળી લઉં છું, કેમકે હું જોડું છું કે શુજરાતી જોડનારા મેમજો પણ શોડુધર્મ કરી રહ્યા છે. અને ન્યાં ન્યાં છૂટાછવાયા પારસીઓને જોડું છું ત્યાં તેઓની માયાનો અનુભવ મને મળી વધે છે. એવો અનુભવ અસામના ઉકેલનાં ખૂટામાં પણ મને મળ્યો હતો. એક જ પારસી હતા પણ તેમને યથાગતિ પોતાની લાગણી અસહકાર તરફ બતાવવામાં ક્યાંસ ન રાખી.

૬ વચનમંત્ર ?

મિત્રો મને પૂછ્યાં કરે છે કે નાનું વાઈસરાયે અહીં ગિરાદરો પર કામ ન ચલાવવા વિષે આવેલા વચનની દૃષ્ટિએ હાલ અહીં શાઈઓ સામે મંડાયેલાં મુકદ્દમામાં હિન્દુસ્તાનની સરકારે પૂરી સંમતિ બક્ષી એ દબીકત વાઈસરાય સાહેબને વચનમંત્રનાં દોષી કરાવે છે કે નહિ ? મને લાગે છે કે લોર્ડ રીડિંગને આપણાં વચનમંત્રનાં દોષી ન જ કરાવી શકાય,

કારણ તેમણે તે વેળાએ મુદ્દમો અટકાવવાની દિશાએ લીધેલું મગલું સ્વેચ્છાપૂર્વક કંઈ કાચું હતું.

એટલું ખરું કે તેઓ નામદારનો ખાણ પછીના બાપણ પછીથી આજ લગીના સંજોગમાં તેમને અલી બિરાદરોને પકડવાનો નવેસર વિચાર કરવાની ફરજ માટે એવો કયા મહત્ત્વનો ફેરફાર થયો એ બતાવી આપતું એમને હાજે. અલી બાઈઓ પોતાની જાણે તાજું મારીને ફરજી અગર તેા પોતાનાં બાપણોને મુલાયમીથી મદી મુક્યે એવી અપેક્ષા તેા તે નામદારે અદબત નહિ જ રાખી હોય તેમણે માગેલી બહેર માફી બહાદુર અને નિર્ભય માણસનું રક્ષણ હતું. તેમણે બહેરમણે દિલ્લીની દર્શાવી કે આવેશની પળમાં પોતાને ખેંચેલી જો કદી એવો શુકન નીકળ્યો હોય જો. અર્થ ખૂનામરણીને ઉત્તેજન આપવાની દિશાએ કોઈ કરે તેા તે માટે પોતાને દુઃખ થાય.છે. અલી બાઈઓને હું બહાદુર, સાચા અને ખુદાથી ડરનારા માનું છું. એ મરહૂમ માફીના કિરસા પછીનો બધો વખત મીઠું મદમદઅલી મારી સાથે જ મુસાફરીમા હતા. તેમણે અનેક સ્થળે બાપણો કયાં અને જો કે દરેક જગ્યાએ તેમણે આકરી શાખા વાપરી હતાં મને ખબર છે કે દર વેળાએ અહિંસાનો ઉપદેશ કરવા તેઓ ચૂકતા નહિ. વળી ખાનગી વાતચીતો દરમિયાનનો એમનો અહિંસાનો ઉપદેશ જો એમના બહેર ઉપદેશથી પણ ચડી નય એટલો હતો.

પણ અલી બિરાદરોનો અહિંસાનો ઉપદેશ હમેશાં યારને શોભે કીધી જ અહિંસાનો હતો. જોના ઉપદેશ તેઓ કરતા તેનો બંતે ખસુસ અમલ કરતા મદ્રાસની સરકાર બહુલ દલી કે અગે શાન્તિ ફેલાવવાને ખાતર જ મદ્રાસ જતા હતા. મી મદમદઅલી ત્યા પહોંચ્યા હોત તેા હિન્દુમુસલમાન એકતાનો જ ઉપદેશ કરત, એમનો સન્દેશો મોપદા હોડાનાં અન્તરમાં ફસી જાત અને તેમનું કંટન શાન્ત પડત. જો એમને રમખાણોના પ્રદેશોમાં જવા દેવામાં આવ્યા હોત તેા એક પણ હોલીતુ રીપુ મડવા દીધા વગર તેમણે શાન્તિ ફેલાવી હોત

પણ એથી સરકારની પ્રતિજ્ઞાને મારાવાર ધક્કો મહોંચ્યા હોત અને અહિંસાધર્મનો નિજય સિદ્ધ મધો હોત તે ?

તા. ૬-૧૦-૧૯૨૧

૬ સુંબેશ

આરે કોઈ બહેર પ્રવૃત્તિમાં ખૂનામરણી કે મારફાડને ધર્મજાતપૂર્વક દૂર રાખવામાં આવે છે ત્યારે તે શુદ્ધમાં શુદ્ધ અને સોથી નિર્મળ પ્રવૃત્તિ થય પડે છે. પછી એવી પ્રવૃત્તિને કચડી નાખવાનો કોઈ પણ પ્રયત્ન એ પ્રભુમતને જ કચડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા સમાન છે. અને અત્યારે સરકાર તરફથી દેશભરં ચર થયેલી

દયાળુની નીતિ એ એવો જ પ્રયત્ન છે એ વિશે હવે ચંકાને કારણ નથી રહ્યું. હું જા માટે મારો દૃઢ વિશ્વાસ બાપોદાર જાહેર ન કરું કે

૧. આ સરકારની કાંઈ નોકરીમાં—અને તેમાંથી ખાસ કરીને તેના લશ્કરી સિપાઈ તરીકે—કામ કરવું એ પાપ છે,

૨. દારૂ ઇત્યાદિ કેરી પીણા પીવા પાપ છે,

૩. પરદેશી કાપડ વાપરવું પાપ છે;

૪. આધાબેરાડીના અનાજ અગર તો રૂકયાસના જુગાર કે સદા ખેલવા પાપ છે.

સરકાર જોઈએ તો સામી અળવળ ચલાવીને પોતાના મુઠ્ઠી તેમજ લશ્કરી ખાતાઓને માટે નોકરો બંધે મેળવી લે, જોઈએ તો લોકોને દારૂ પીવા અને પરદેશી કાપડ વાપરવા લલચાવી ધરાય, જોઈએ તો અનાજના કે રૂના સદા પશુ કરે અને એ રીતે ન્યાં સુધી દેખતી આખે કે અગ્નિને લીધે એનું સામળનારા અને એની જોડે સહકાર કરનારા લોકો મળી આવે ત્યાં સુધી બંધે રાજ્ય કયે ન્યાં પશુ જે દિવસે એવા લોકોના પાંજા ખુલી જશે અને તેમની ઉલ્લી જ દિશાએ ખાતરી થશે તે દિવસે સરકાર જમીનદોસ્ત થવાની

અને જોગ હું દારૂડીઆઓમાં અને સટોડીઆઓમાં તેમને તે આડમાર્ગથી પાગલ વાળવાની મારી પ્રવૃત્તિ ચલાવું છું તે જ ન્યાયે સિપાઈને પણ મારી દૃષ્ટિએ વેતી ફરજ શું છે એ મ્હોડામ્હોડ કહી સબગાવવાનો હું અલગત હક ધરાવું છું. દેશમાં શું ચાલી રહ્યું છે તે વાતથી સિપાઈને અધારમાં રાખવાનો કંઈ સંજમ ? શું સરકારને એવો ડર છે કે જો કંઈ સિપાઈને સાચી હકીકતની જાણ થશે તો તે ધડીવાર તેની નોકરીમાં રહેશે નહિ ? જે સરકારનામાં ખરું સત છે તે તો પોતાના સિપાઈઓને રજેરજથી વાકેલ ગણે અને છતાં પોતા પ્રત્યેની વફાદારીમાંથી તેમને કંજવા ન દે. પણ હિન્દુસ્તાનમાં તો શું સુલેહ, શું રાજબક્ષિ કે શું લોકમત, જાણ જ સગીનના જોર પર જાળવવામાં આવે છે માત્ર લોકોને જ નિરાશ રાખવાની કાળજી રખાય છે.

આપણી ફજ તો રપટ છે, આપણે તો ન્યાં સુધી આપણે સીધી કે આડ-કતરી રીતે ખૂનામરડાના કારણ ન બનીએ ત્યાં સુધી ફાસીને લાકડે ચડીને પણ જે મત આપણા અંતરાત્માને યોગ્ય જણાયો છે તે મનને વળગી રહીને અને તેને

છડેચોડે જાહેર કરીને જ આપણે હક સિદ્ધ કરવો ગ્યો—એ જ શાન્તિમય અસહકારની આ ક્રમેશનો સાર છે. આ લડત અરધી લડી આપણને ન જ પાલવે તેનો ખાતર આપણે જ છૂટકો છે. હું પ્રજાને ચેતવી ચુકું છું કે આ 'સરકારને વફાદારીમાંથી ડગાવવા' માટેના મુકદ્દમાઓ એ હવે પડી મંડાનારા 'લોકોને પરદેશી કાપડ પ્રત્યેની વફાદારીમાંથી ડગાવવા' માટેના મુકદ્દમાઓના મગજાવરણ જ છે કાલીકટ માં ખાદીની ટોપીઓ અને પડેગોળો ચીરીખૂચીને સમજાવનારા આવ્યા એનો ખીજો અર્થ જ શો છે? વિજાગાપટ્ટમની દાખતરી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સામે જે ક્રમેશ ચલાવનારા આવી તે ખાદી સામેની અધિકારીઓની જેઠાદ નહિ તો ખીજું શું કમલ છે?

પણ આપણે જે સ્વરાજ મેળવવાના નિશ્ચયી હોઈએ તો આની જ ખારીક કમોડીમાં થઈને પમાર થયે છૂટકો છે. આ સરકાર આ દેશની આમપ્રજ્ઞના હિતનો વિરોધી એવા પોતાના ખાસ સ્વાર્થો ખાતર જ આ દેશમાં પડેલી છે એને જાણ હોય તો તેણે ચાહે તે ભોળે પણ પોતાની બેરુદ જમાવણે રાખી ગઈ, અને એ દિશાએ તેના તરફથી ચનારા પ્રયત્નોની સામે આપણે રોષ ન જ કરીએ વળી અવનમ્ન દમના લોખ્ખતને દાખી દેવાની વાત આ સરકારની કારણીદીમાં નથી શોષ જેવું તો કશું છે જ નહિ. સરકારના આ ગુણોથી પ્ર ન પૂર્ણ પગિચિન છે અને તેથી જ તન્નતા આપણ હેઠળ તે આ મધ્ય ગુણો ઝગડારી શકે છે તે તન્નતા નાશ કરવાને હિન્દુસ્તાન આજે મળી ગયું છે

એ અદશ્ય સ્વાર્થો હિન્દની કાચી પેદારોને ઉદરની ઢોળે ફેલી ખાવામાં અને એ કામમાં અન્તગમ્ય ન આવે એટલા માટે હિન્દુસ્તાનને હમેશને માટે પરદેશીઓના હપર આધાર રાખી નજાતુ પડે એટલું નજાતુ કરી ચુકનામાં—મનનગ કે આપણા જ ધર્મમાં આપણને કેદી બનાવવાની પેઠીઓમાં રહેના છે. અને જે ગભ્યન્ન આ બધી પેરનીને સાડ સ્થાપવામાં આવ્યું છે તેના એક હાથમાં છનામે તથા બેટસોગદો અને બીજા હાથમાં સમ્મળો અને સખ્ની રહેલા છે. જેઓ એ તન્નને સહાય કરે છે તેમને ઇલાકાઓ અને મિત્રાઓના રૂપમાં છનામે મળે છે અને જેઓ એને મિત્રાવર કે સુધારવા મથે છે તેમના પર સખ્મળ અગત્ય કરણ કે પછી વતે છે. તથી ઉચે માથે પોતાનો મત જાહેર કરનાર બધાને જ ગુગળાવી મારવાનો અને પોતાના ખાસ સ્વાર્થોને ધક્કો પહોચાડનારી દરેક પ્રવૃત્તિને દાખી દેવાનો સરકાર તો મરણીઆ બનીને પણ પ્રયત્ન કરવાની જ. આપણે રખે એવા બૂલાવામાં પડીએ

કે સરકારે હદાર બનીને છેલ્લી થકી સુધી ગમ ખાધી અને હદ થઇ ત્યારે જ હાથ ઉપાડ્યો. આપણે જાણવું જ નોંધ્યે કે આ સરકાર એ દુનિયાએ બીજો કદી નહિ નોંધેલ એટલું સામર્થ્ય અને દક્ષતા ધરાવનારું મળે છે. એ વખત નોંધ્યા કરે છે; એ પોતાના વિરોધીઓને ગેલ પણ કરવા દે છે. પણ જ થકીએ લોકો ગેલ છોડી ગંભીરપણે હિસાબ કરી લેવા માગે છે એમ જુએ છે તે જ કાણે તે પોતાના પંખને યાપો મારે છે. જે લૂંટારો પોતે ચોરી લીધેલા માલ પાછો મેળવવા માલ-ધણી બધા સુધી બાલિશ પ્રયત્નો કરતો રહે ત્યાં સુધી તેને તેમ કરવા દે પણ તેને સાચું જોર કરતો અને વિજયી થતો જોતાની સાથે જ ભોલભેગો કરી દેવા તૈયાર છે તેને હુદાર કોણ કહેશે? એટલી ચાલણીથી કામ કરનારા લૂંટારાને આપણે ધૂર્ત જ કહીશું, અને બ્યારે તે પોને સાવ નિર્દોષ હોવાનો દંબ કરશે ત્યારે તેને પાખંડી કહીશું.

ત્યારે સરકારના હાથનાં હથિયાર ન બનવામાં જ આપણી દક્ષતા રહેલી છે. એ ચાહે તેટલાને કેદ પૂરે, ચાહે તેની નરમ કે સખત સજાઓ મારે અને આપણુ-ને ઝીડવવાને આકાશપાતાળ એક કરે, તોપણ મિત્રજ ખોળને ઘેલા ન જ બનવામાં અને આપણે હાથે ક્યાક ને ક્યાક મારશાડ કે ખૂનામરડી કરાવવાના પ્રયત્નમાં તેને સંપૂર્ણપણે નિપરણ કરવામાં જ આપણી ઝૂત રહેલી છે આપણે કાંસીને લાકડે ચડતા ન હોવું જોઈએ. અલી બાદશાહો મારે મન માગ સગા બાકશો સમાન છે; પણ સરકારના ન્યાયાધીશો એમને કાસીની સજા કરે તો સરકાર પામે હું આજીજી કરવા હરગીજ ન જાઉં. એમના એવા મોતને હું ઉજવળ માનું અને તેવું મૃત્યુ મેળવવાને બાગ્યશાળી થવા માટે હું તેમની અદેખાઈ કરું. જે તેમને જન્મદેશનિકાલની સજા મળે તો તેમની પાછળ વહેલામાં વહેલી તકે સ્વરાજસ્થાપના કર્યાથી જ તેમને હું છોડાવી ઘેર આણીશ એવી શ્રદ્ધા રાખું.

આમ આપણે માટે એક જ ધલાજ (અને તે અકસીરમા અકસીર) છે અને તે એ કે સરકારને આપણે આપણી સામે તેની હજીમાં આવે તેટલું દોડી ધરાવા દેવી. અને આપણી પ્રતિની સામેનાં તેનાં શૂંડામાં શૂંડાં પગલા પણ હિન્દુસ્તાનને માટે રૂડામાં રૂડા પરિણામ લાવનારા જ થઇ પડવાનાં એવી અટળ શ્રદ્ધા ધરીને તેના ચાહે તેટલા દયાણુની સામે પણ લગીર ન હોતાં આપણે આપણા માટે રેંટીયા, અને હાથસાળને દેશવ્યાપી કરી મુકવાના નક્કી કરેલા કાર્યક્રમમાં છેવટ સુધી જોવી-ને તેની દરતાથી ધપે જવું અને માનવું કે બલિદાનને અન્તે દેશના હુખવું-નવારણ રહેવું જ છે

૬ આપણી ખિલાફત

રાષ્ટ્રીય મહાસભાની મહાસમિતિએ પૂરી ચર્ચા કર્યા ગાદ તા. ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર સંપૂર્ણપણે પાર ઉતારવાના દિવસ તરીકે મુકરર કરી હતી. આ તારીખ મુકરર કરવાની બાબતમાં પુષ્કળ વાદવિવાદ પણ થયેલો. તારીખ મુકરર કરવી તે ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર કે ૩૦મી ઓક્ટોબર એ સવાલ હતો. સપ્ટેમ્બરના આગ્રહવાળાઓની દલીલ એ હતી કે બહિષ્કારનો કાર્યક્રમ ૩૦મી ઓક્ટોબરે પાર ઉતારવો એ જો સંભવિત મનાય તો તે ૩૦મી સપ્ટેમ્બરની અંદર પાર પાડવાનું પણ સંભવિત છે.

આપણે કબૂલ કરવું જોઈએ કે એ નિશ્ચયને પાર પાડવામાં આપણે નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ. એ દિશાએ કામ ચલચલત પુષ્કળ થયું છે. પ્રજામાં સર્વત્ર ખાદી એ પ્રય વસ્તુ થઈ પડી છે; એટલે લગી કે તે ફેશન ગણવા લાગી છે. ઘણીખરી જગ્યાએ માલ પણ સારો નીકળવા લાગ્યો છે. રેડીયો ઘણા વધુ પ્રમાણમાં રરતા થયા છે. ઘણી નવી સાજો ચાલવા લાગી છે. આમ, સામાન્ય દૃષ્ટિએ જોવા જતાં પ્રજાએ કરેલી પ્રગતિ સન્તોષકારક લાગે એમ છે.

છતાં લડાઈની દૃષ્ટિએ લીધેલ પગલા તરીકે આ પેરિશુમ છેક નાનું કહેવાય.

ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આ પ્રવૃત્તિનો અંતિમ આધાર તો કાપડ વાપરનાર વર્ગ જ ગણાય. પરદેશી કાપડ આયાત કરનારા વેપારીઓ પણ આજની સ્થિતિને માટે દોષી તો ખરા જ; પણ ખરો દોષ તો આપણે કાપડ વાપરનાર પ્રજાએ અધૂરા કે ઉપરચોટીઆ બહિષ્કારથી સન્તોષ માન્યો છે એ સ્થિતિમાં રહેલા છે.

અત્યાર સુધીમાં મુખ્ય ફેરફાર તો ટોપીમાં જ થયેલો. જોવામાં આવે છે. કેટલાકાએ પોતાનાં પહેરણ પણ બદલ્યાં છે. પણ ધોતીયામાં ખાદી વાપરનાર તો હજી બહુ જ ઓછા જોઈ શકાય. આમ કાપડ વાપરનારે કાપડ પેદા કરનારને પૂરતો સાથ ન આપ્યો કહેવાય. આપણો કાપડ પેદા કરનાર વર્ગ અત્યારે મુખ્યત્વે ગરીબ લોકો છે. વાપરનારને હજી એ વાત એટલે દરજ્જે હૈયે નથી વસી જણાતી કે એ પોતાના પહેરવેશને પ્રગતિ તે માથા સુધી ફેરવી મુકે. ગ્રજાજનમાં આપણે કેવા નવા પ્રકારનું જીવન આક્રમીએ એની એને હજી ઝાંખી નથી થઈ. આપણે ધધરધધર ફેરફાર કરીને સિદ્ધિ ન જ પામી શકીએ. જીવનનું આખું વહેણ જ બદલ્યે આપણો છૂટકો છે.

પણ શુ બંગાળમાં, શું મદ્રાસમાં બધે જ એ દિશાએ વળવાની ઇચ્છા તેા પ્રજામાં આવી જ ગઇ છે. દરેક રથને લોકોને મેં અદ્વાવાન જોયા અને દરેક જગાએ થોડા જ વખતની અંદર કાપડની ઉત્પત્તિની વ્યવસ્થા થઇ જશે એમ મને કહેવામાં આવ્યું.

વળી સ્વદેશીની બાબતમાં બધે સ્ત્રીઓને લાગતી મુશ્કેલી સૌથી વધુ જણાવવામાં આવે છે. પુરુષોના જોટકો ત્વરિત ફેરફાર પોતાના પહેરવેશની બાબતમાં કરવાનું તેમને વસતું થઇ પડ્યું છે. પણ આ બધી મુશ્કેલીઓ વટાવી પાર ઉતરે જ આપણામાં હિમ્મત, ઉમેદ, આત્મમંથન અને હિન્દની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન કેળવાશે. સ્વદેશી એટલે દેશી ઉદ્યોગોનેા પુનરુદ્ધાર અને પશ્ચિમ પ્રજામાં અત્યારે વ્યાપેલી અને દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કંગાલિયત અને નાદારીનો નાશ. અને એમ રાજ્યાશ્રય વિના પણ જ્યારે આપણે કાપડની બાબતમાં સ્વાશ્રયી થઇ જઇશું અને હિન્દની મરીખીની જે શુંય ન ઉકેલી શકાય એમ લાગતું તે ઉકેલી લઇશું તે દિવસે એની મેળે જ આપણામાં આપણું તન્ત્ર જાતે જ ચલાવી મેવાનો આત્મવિશ્વાસ આવશે.

આજે સર વિલિયમ વિન્સેન્ટ આપણને મનમાન્યું નચાવી શકે છે. તેઓ સાહેબ પ્રજાના કહેવાતા પ્રતિનિધિઓને મનાવી શકે છે કે એક બ્રિટિશ સત્તા જ હિન્દની નાની કોમોના હિત સાચવી શકે; સર વિલિયમ તેમને મનાવી શકે છે કે આટઆટલાં વર્ષો વીત્યા છતા હજુ હિન્દ ખરસતીના હુમલાથી પોતાની સરહદનું રક્ષણ કરવાને જોઇતા અમલદારો કે માણસો પેદા કરી શક્યું નથી.

પણ જે દિવસે સર વિલિયમ જોશે કે બ્રિટિશ સત્તાની મદદ વગર સુદ્ધા—રે, તેના બની શકેલા તેટલા વિરુદ્ધ પ્રયત્નો છતાં પણ—હિન્દુસ્તાન પોતાની જરૂરીયાતોને માટે પરદેશીની મદદથી સ્વતન્ત્ર થઇ શકે છે તે દિવસે એના એ સર વિલિયમ આપણી આગળ જુદા જ સ્વર્માં ગાતા નજરે પડશે.

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ એ આપણી ખિલાફત છે. એ આપણી કામધેનુ છે. એની જ્યારે આપણે રક્ષા કરી લેશું ત્યારે આપણે જોશું કે ખિલાફતની તેમજ આપણી સરહદોની રક્ષા કરવાનું સામર્થ્ય આપણામાં આવી સુકળુ છે.

જો ત્રીસ કરોડ પ્રજા નિમગ્ન કરે, જો મદ્રાસમાંના એક કરોડ સબ્જો જ નિશ્ચય કરે, તોપણ મારી ખાતરી છે કે આ અઢિનામાં જ અવશ્ય આપણે પરદેશી

કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી આપણને જરૂરી કાપડ પેદા કરતા યૃષ્ટ જઈ રાખીએ. આની ત્રણ શરતો છે:

૧. કુલ પગદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવો;

૨. સ્વદેશીના પુનરુદ્ધારનો આ સન્ધિદાળ ચાલુ રહે ત્યા સુધી ઓઝામા ઓઝા કાપડથી ચલાવવું;

૩. આપણે હાથે અગર આપણા પડોશીએ કાતેલા સૂતરમાંથી આપણા ગામના વણકર પાસે જ આપણે જોઈતી બધી ખાદી વણાવી લેવી.

સ્વદેશીમાં વિઘ્નો

“બહિષ્કારની બાબતમાં અત્યાર સુધીમાં ફતેહ એટલી થઈ છે કે લોકોની ટેવો બેદલાઈ, પણ ને બચ—જે ભૂલથી દસેક વર્ષ ઉપરની સ્વદેશીની ચળવળ ભાગી પડી તે બચ અત્યારે સન્મુખ દેખાય છે પૂર્વે લોકો માલો ઉપર મદાર બાંધીને વિશ્વાસે રહી ગયા; પરિણામે તે ચળવળ અદશ્ય થઈ ગઈ. હવે સિદ્ધાન્તમાં હાથવણાટ મનાયો છે પણ હજી અમલમાં મુકાયો નથી લોકોનું ધ્યાન માલની જ નિપજ તરફ દોડે છે, તેના ચિર્ણ વચ્ચે ખાદીને ઉઠાવ થયો તેની પછી પાછી આવેલ મન્દતામાં અને માવના રોડેના વધતા ભાવોમાં હું જોઈ છું આવેલો માલ ઉપરનો આધાર પરિણામે આ ચળવળને લૂંટી કરી નાખે એવી ખીંક રહ્યા જ કરે છે; કારણકે ઉત્પત્તિમાં આપણી મીલોએ પ્રથમપદ હજી સુધી લીધું જ નથી અને લઈ શકે તેમ નથી.”

ઉત્પત્તિ આપણા હાથમાં હજી ન જણાય, કારણકે હજી દેશમાં રેડીયાનો સર્વ સ્થાને હુમેશને માટે પ્રવેશ થઈ ચુક્યો ન જણાય. નવીન રેડીયાનો હજી ઘણો દૂર રહ્યો અને રાત લોડી ને વેરા ઝાઝા રહ્યા. આ સર્વ સચિત્રોમાં હાથવણાટ—હાથની જ સર્વ જાતની નિપજ ઉપર ફરીફરીને ભાર મુકીને લોકો સન્મુખ તેને ઉત્તેજન આપવા અને તેના ફાયદા ઉપર આગ્રહ કરવાનો રહ્યો.

મીલોવાળાના હાથમાં દસ વર્ષ ઉપર ચક્કર હજી ત્યારે તે લોકોએ ખીંકા ભરવા માંડ્યાં. તે જ ભૂલ—આ ચળવળ મટિ બહુ જ લયંકર ભૂલ અત્યારના વણકરોએ કરવા માંડી છે. હિન્દુસ્તાન દેશ ગરીબ અને પ્રજા જમાનાઓથી સંકટમાં મળુમાં હજીદેલી એટલે પ્રસંગ મળતા ભૂખ્યા ડાસની માફક સૌ દૂધી થડે. વેપારીઓ લાગ મળ્યે હદ બદલારનો નફો ખાઈ બનાવનાર માલમાલિક કે વણ-રનો સમૂહ પોતાની મનુરીનો ગાળો હાંબદારનો વધારી દે.

ખાદી તો પ્રથમના જેટલી ૦-૬-૦થી ૦-૮-૦ વાર રહી હોત તો આજે માલની કિંમત ઓછી થઈ હોત. પરદેશી માલ અદશ્ય થયો હોત અને પરિણામે હાથનું કામ કરનારની

દોષ નિર્મય થઈ મધ હોત. અત્યારે તો હાથે કામ કરનારે પોતાનો નફો જ નિર્મય હશે
છે, જેની અવધિ લાખી નહિ રહે. પરિણામે તે પશુ ભાંગશે અને ચળવળને અપયસા આવશે,
વિસાયત પાછું સ્થાન લેશે.

વણકરનો વર્ગ વધારી પરસ્પરનું ઉભું થયું હજાણુ હરિદાસ હજી કરીને મનુદીનો દર
તોડે તે સમય આવતાં વખત લાંબો જશે. પ્રભુ તેટલી ધીરજ નહિ જ દેખાડી શકે.

ત્રણેક મહિના ખોટી થઈને વેપારીઓ ખરીદ કરવા નીકળ્યા છે. મીઠાના માલનો
વેપાર કરનારે ૦-૨-૦ રતલે ચડાયા છે. વિલાયતી માલનું કોડનું શું ચલાયું હવું તે છૂટવા
માડયું છે ને હવે પાછી ખરીદી છૂટી થાય છે ! હજી પરદેશ ઓર્ડર નથી ગયા, પણ આ
સ્થિતિ ચાહુ રહી તો તેમ પણ થશે એવો ભય છે. ખાદી ને સર્વોપરી થઈ હોત તો આ
સ્વરૂપ પ્રગટ ન જ યાત. પંતબવાના કે નેઓ પાસે સુતરની નેમવાઈ ઢગલાબંધ છે તેઓ
મુળખમાંથી ગામડી મીઠાનો માલ ઉપાડે ને વિલાયતી ધોયેલ માલ ઉપાડે એનો અર્થ શું ?
પંતબના નાયકોએ ફરીફરીને બહુમત કુંડવું જ નેઈયે.

વચ્ચે ખાદીનો પ્રચાર વધ્યો ત્યારે વિલાયતી વેપાર બંધ જ થઈ ગયા હતા અને દેશી
મીઠાનો માલ પણ અપતો બંધ થયો હતો. હવે ખાદી ગાજીપડે રહી છે ને મીઠાનો માલ
ખાદી જેવો કે બીજા પ્રકારનો આગળપડતો થયો છે. ચળવળને માટે આ શુભ ચિહ્ન નથી,
હારણુકે દેશી મીઠા હરિદાસમાં ત્રીજે નંબરે જ રહેવાનો છે. પહેલો નંબર માન્ચેસ્ટર,
અમેરિકા વગેરેનો છે, બીજો લપાનનો છે ને પછી જ અહીંની મીઠાનો શાવ પૂઠાય. આ
સ્થિતિમાં ખાદી પ્રધાન થાય, હાલની જ બનાવટથી નિપજેલ કાપડ પ્રધાન થાય, તો જ
પ્રયત્નનાં બેને હમેશને માટે ફળ મળે.

લોકાનાં મન ખાદી તરફ છે એ નિઃસંદેહ છે, પણ હજી તેમાં વિવેક નથી. પ્રદર્શનોએ
તો અવળો રસ્તો દેખાડ્યો. ફેન્સીઓને આગળ કરીને આન્ધ તથા બેંગલાડોનો મોહ હજો
હયો, જે શુદ્ધ ખાદીને અવગણુ કરનાર જ હતો. જે સમયમાં આપણે ધાર્યું કામ કરવાની
હોંસ રાખીયે છીયે તેની દુનંદ મુદત નેતાં આવા મોહો એક સાધન તરીકે પણ કાયદાકારક
ન મનાય

ગાંધીજીને વધુ વસ્ત્રત્યાગ કરવો પડ્યો છે તે આપણી નિર્બળતાના પ્રતિબિંબ રૂપ હું
સમજું છું. તેને હડાવવા માટે ફરીથી શુદ્ધ ખાદી મળેના ઉપદેશની જરૂર છે—જે ઉપદેશનો
અર્થ એ છે કે માણસ પોતાના (અગર પોતાના મિત્રોના) ગામમાં જ હાથે કંતાયેલ
સુતરનો માલ વાપરે. આ વાત એકદમ આગળ પડવી નેઈયે. સ્વાશ્રયી થવા માટે—ખાદીની
સ્થિરતા માટે આ સિવાય બીજો રસ્તો મને દેખાતો નથી.

બંગાળના જમીનદારો બીજાની મહેનત ઉપર જીવે છે. બંગાળી પ્રભુનો મોટો ભાગ
નોન્રીયાત બનીને સન્નિધ રહે છે. જે સરીરચત્ર દેશીયા પાછળ રહો છે તેને તે નહિ સમજ
શકે. બંગાળ સ્વદેશીમાં પાછળ પડે તેમાં નવાઈ નથી. બંગાળને બંગાળીનું એકું નેઈયે તે

મળે તો જ તેના ગિર્યાભિમાનને સન્તોષ મળે. બંગાળી નાયકો રેડીયા પાછળ પડે તો જ બંગાળીઓ તેની પાછળ પડે. ત્યાં બંગાળીઓનાં જ મન સંસારવાળાં ત્યાં તેને પૂરે પાડનાર મારવાડી વેપારીવર્ગ કેટલા મજબૂત રહી શકે ? મારવાડીનું નામ અગ્રિય અને તેમને ને બંગાળીઓને મહોળત જેવું નહિ એટલે પિકેટિંગથી થોડી દાઝ કાઢી એમ મને તો લાગે છે. તેના પિકેટિંગમાં વધારે ઉંડું રહસ્ય હું નથી જાણતો.

મદ્રાસ જરૂર માંધીજીને અનુકૂળ થશે તેની જરૂરીયાત જાણી છે. ફેન્ડી માલને જીવનમાં સ્થાન આપ્યું છે તે દૂર કરે એટલી જ વાર. હાથવણીટ તો ત્યાં ઘણા વખતથી ચાલુ જ છે.

કાઠીયાવાડને સન્દેશો પહોંચ્યો નથી એમ ગણાય, કારણકે મેટિા વર્ગ ગરાશીઆ અને ખેડૂત. તેને તો સસ્તું જોઈયે તે જાપાની દેશીનો ભેદ નથી સમજતો. ખાદીની પાછળ શો મુદ્દો છે તે ખાદી ખતાવનાર વર્ગ નથી સમજતો એ જ દુર્દેવ છે.”

ઉપર પ્રમાણે એક વેપારી મિત્રે કાગળ લખ્યો છે. તેમણે આજ લગી પેટ ભરીને પરદેશી કાપડોના વેપાર કર્યો છે, છતાં દેશહિત શામાં છે તે સમજી શક્યા છે ને રેડીયાની એટલે ખાદીની મહત્તા સમજ્યા છે. આ મિત્રે ખતાવેલાં બધા બધો આપણે વિચારવાયોય છે.

આપણી મીસોના ગાલને ઉત્તેજન આપ્યું એ બૂલ છે, એટલું જ નહિ પણ તેની ઉપર ધસતું એ બૂલ છે. આપણી મીસોનો માલ તો ખખ્ખાં જ કરવાનો. જે આપણે તેઓને લાલચમાં નાખીયે તો તે માલ ખગડવાનો અને નફાને જ આવે મીલના માલનો વ્યાપાર કરનારા જરૂર ભાવો વધારવા લલચાશે. તેઓ દેશહિતને જ ખાતર વ્યાપાર કરે એવી આશા ત્યારે જ રખાય જ્યારે દેશીઓ પોતે દેશહિત વિચારે. મારે ખાદી પહેરવાની અગવડ—જે તે અગવડ હોય તો ભોગવી લેવી ને તેનું વધારે દામ હોય તો તે આપણું એ સહેલું કે મીલના માલિકા પોતાના કરોડોનો નફો છોડે એ સહેલું. આપણે માલિકાના તરફની મોટી આશા રાખતી એ મુખર્તા ગણાય. તેઓ પહેલા નહિ પણ છેલ્લા જગશે એમ માનીને જ આપણે લડતને ચલાવવી જોઈયે. તેમાં તેઓનો દોષ કાઢવો એ જનસ્વકાવનો દોષ કાઢવા બરોબર છે. આપણે પણ તેમની જગ્યાએ તેમના જેવું જ કરીયે એ ચોક્કસ છે. તેથી આપણે જેઓ સ્વદેશને ધર્મ તરીકે પાળનારા છીયે તે મીલનો માલ ન જ પહેરીયે.

એટલે સહેજે આપણે બાગે હાથે કાંતેલા સુતરની ને હાથે વણેલા સ્પડાની ખાદી જ આવી. ‘ખાદી’ નામમાં ચમત્કાર નથી, તેના ગુણમાં ચમત્કાર છે. ખાદીના આકારમાંયે ચમત્કાર નથી. હાથે કાંતેલા સુતરનું ને હાથે વણેલું

કાપડ ખાદીના જેવું નહિ પણ મલમલ જેવું લાગતું હતું. તે આપણે તે પસંદ કરતા. હાથકંતામણી ને હાથવણાટના સાર્વજનિક પ્રચારમાં જ દેશની દરિદ્રતાનો નાશ છે ને તેમ યામ તો જ સ્વરાજ સંભવે એ વાત આપણે ચોનેરી અક્ષરમાં લખી ગયેલી જોઈએ. ગતલખ કે જાપાનથી આવેલી કે આપણી મીલોમાં અનેલી તે ખાદી નથી પણ ખાદીના 'જેવું કપડું' છે. તે કાપડનો ત્યાગ જ થવો જોઈએ.

આવી ખાદીને સાર નહિયાદી ન અમદાવાદ જાય કે ન મુમુષુ જાય. એ ખાદી તો પોતે નહિયાદમાં જ બનાવે—કેમકે નહિયાદના લોકોમાં તેટલા પૈસાનો 'પચાવ કદવાનો' આ પ્રયાસ છે—અથવા તો પોતાના છાત્રામાં કંતાયેલા ને વણાયેલા સૂતરની ખાદી તે વાપરે. આમાં મોંઘવારી હોય જ નહિ. ઘરનો ધોલો રોટલો બજારના ધોલો રોટલો કરતાં હમેશા સોધો જ હોય. મારા પડોશી વણકરને હું બે આના આપું તે માન્ચેસ્ટરને અપાયેલા એક પૈસા કરતા સોંધું છે, કેમકે ઘેલા બે આનામાંથી તો મને જ વળતર મળશે. પણ પડોશી વણકરને જૂને મારી માન્ચેસ્ટરના વણકરને કે મુમુષુના વણકરને હું આપું તો મારા કપર પડોશી વણકર બોમ્બર થવાનો; ને તેને સાર મારે સદાત્ત કાઢવું પડશે. આવા સદાત્ત આપણે હિન્દુસ્તાનમાં કાઢી આપણા મનને ફાસલાનીયે છીએ કે આપણે પુણ્ય કરીએ છીએ. સદાત્ત કાઢવાની જરૂર પડે છે એ સ્થિતિન મૂળમાં આપણું પાપ રહેલું છે તેને આપણે જોતા નથી—જેવા માગતા નથી. આપણી દોલત છીનવી આપણે સાર કાઢી સદાત્ત કાઢે તો આપણને કેવું ગમે ? અથવા ઘણા કાળની આત્મથી આપણે તેમ જીખ માગવા ટેવાઈ ગયા હોય છે તો આપણને જોનાર આપણે વિશે કેવો ખ્યાલ બાંધશે ? છતાં કાંતવાનો ને વણવાનો પ્રાચીન ધંધો હોડી આપણે બિજુલ જ બન્યા છીએ, ને ચેતશું નહિ તો વધારે બિજુલ બનશું; અને છેવટે વગ કયા વિના જે ખાય છે તે ચોર છે એ ન્યાયે આપણે ચોર કરવાના.

જંગાળના મિથ્યાજ્ઞિમાનનો મને ખ્યાલ નથી. જે મુજરાત એકતું પણ સંપૂર્ણ સ્વદેશીત્વ પાળી બતાવશે તો જંગાળ જરૂર નકલ કરશે. મદ્રાસનો ચિત્રવિચિત્ર રંગનો મોહ બાંધવો એ મને સુરકેવ લાગે છે જરૂર, પણ આવે ધર્મજગૃતિને સમયે ને આગળ જતા જોવામાં આવે તે પાછળ પડતા લાગે ને ને પાછળ પડતા લાગે તે આગળ જાય તો નવાઈ નહિ. જંગાળમાં પણ મહેનત તો ચાલી જ રહી છે.

જંગાળના પિટેટિંગ વિશે તો લખનારે ખરી માહિતી ન હોવાથી જંગાળીઓને અન્યાય કર્યો છે. મારવાડીઓનું પિટેટિંગ કરનારા મારવાડી અને ખિલાફત કમિટીના

સ્વયંસેવકો જ હતા. તેમાં બંગાળીઓનો હાથ જ ન હતો. એ પિકેટિંગની શરૂઆત સ્વચ્છ હેતુથી જ થયેલી ને તે હેવટ લગી સમ્યક્તાથી જ ચલાવવામાં આવેલું. તેમાં શેઠ જમનાલાલજી જેવા માનવાડી ગૃહસ્થે આગેવાનીભર્યો ભાગ લીધો હતો.

મને જે બમ છે તે કેવળ સ્ત્રીઓને જ વિશે છે. સ્ત્રીઓને આપણે આવા મહાન વિષયોથી કેવળ અગ્રાત રાખેલી છે. તેઓ હમણાં જ આવાં કામોમાં રસ લેતી થઈ છે. અને જ્યાં લગી તેમનો મોહ પરદેશી કપડાં પરથી ન ઉતરે ત્યાં સુધી સ્વદેશીનું કામ દામ ન જ પડે. સદ્ભાગ્યે સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ એકાએક એટલી બધી થયેલી છે કે તેઓમાં મહત્ત્વના ફેરફારો હું જોયાં કરું છું. પણ પુરુષવર્ગે પોતાની ગફલતને સાર મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જ પડશે. જ્યારે પુરુષવર્ગમાં પરદેશી કાપડ શોધું નહિ સાંપડે ત્યારે સ્ત્રીવર્ગને જરાયે વાર નહિ લાગે. હજી તો પુરુષવર્ગને પણ શણગારની ગરજ રહેલી છે. તેમનો ખાદીક કપડાંનો મોહ તદ્દન નથી ગયો. તેને હજી ધોતીયાં તો મીલનાં જ જોઈએ છે. ખાદીનો બાર ઉપાડતાં અગવડ બાસે છે, ત્યાં સુધી પુરુષવર્ગે સંપૂર્ણ ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં લગી સ્ત્રીવર્ગની આશા કેમ રાખી શકાય ? આમ અનેક પ્રકારની અગવડો આપણા સ્વદેશીના માર્ગમાં પડી છે. તે બધી આપણે દૂર કરીએ એટલે સ્વરાજનો સમર્થ આપણે દૃષ્ટિમાર્ગ પર ચમકતો જોઈશું જ.

બહેનોને—

(જન્મદિવસ નિમિત્તે બહેનોને ગાંધીજીનો સન્દેશો)

• વહાલી બહેનો,

આજે મારી જન્મગાંઠને દિવસે તમને હું શો સન્દેશો મોકલું એ વિચાર કર્યો જ કરું છું. મારી જન્મગાંઠની સાથે બહેનોને શો સંબંધ હોય ? મને હિન્દની સ્ત્રીઓ કેમ જોળખે છે ? એ વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે તેઓ મારા પ્રેમને જોળખે છે. તેઓને ખબર છે કે મને સ્ત્રીઓનું શિષ્યણ વડાઈ છે, અને તે સ્વાયત્તતા સહેલાઈમાં સહેલો ઉપાય મેં બતાવ્યો છે. એ સ્વદેશી છે. સ્વદેશીધર્મનું પાલન કરવામાં જટલી મદદ સ્ત્રીઓ કરી શકે તેટલી પુરુષો નહિ કરી શકે. જ્યારે ભારતવર્ષની પુત્રીઓ સૂતર કાંતી પોતાને અને ખીજને ઢાકતી હતી ત્યારે ભારતવર્ષ બંને

ગરીબ હોય પણ આજની જેમ કંગાળ ન હતું. ત્યારે ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓ પોતાનું સતીત્વ જેમ જાળવી શકતી હતી તેમ આજે નથી જાળવી શકતી, એ હું જોઈ રહ્યો છું. તેથી બહેનોની આગળ વળી પણ એ જ વસ્તુ મુકું છું.

. બધી બહેનો ઓછામાં ઓછો એક કલાક હમેશાં સૂતર કાંતવામાં આવે.

બધી બહેનો સાદાધને ધર્મ જાણી તેમાં જ શણગાર સમજે તે કુમારિકાઓએ કાંતેલા જ સૂતરમાંથી જેવાં કપડાં પેદા થાય તે પવિત્ર સમજી તે વડે તેમનાં અંગ દોઢાં.

આમાં જ હું તો હિન્દુસ્તાનને સાચું સ્વરાજ પણ જોઈ છું. બહેનો પણ જોઈ શકે એમ છું છું.

જે કોઈ માણસ પ્રતિ આપણને માન અને પ્રીતિ હોય તે માન અને પ્રીતિ સારામાં સારી રીતે એમ બતાવી ચક્રાચે કે હમેશાં તેનું અનુકરણ કરવું.

હું હિન્દુસ્તાન પાસે જે માગી રહ્યો છું તેનો ઉદ્દેશ શક્તિ પ્રદી સત્યયુગ આવે એટલા માટે જ છે.

. આપણે જે કામ હિન્દુસ્તાનમાં કરવાનું છે તે સ્ત્રીકેળવણીનું પ્રથમ છે. કેળવણી હોય તો સ્ત્રીઓ પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરી શકે. તે કેળવણી આપવા માટે આપણને ઘણી વિદ્વાતાની જરૂર નથી, પણ શક્તિ ચારિત્રની જરૂર છે.

આજે મારા ઉપર જે પ્રેમ બતાવ્યો છે તે ઉપરથી હવે હું આપને મારા પર એવો પ્રેમ બતાવવા માગણી કરું છું કે આપણે ફરીથી સત્યયુગ આણવો. હિન્દુસ્તાન પોતાનું રક્ષણ કરી શકે એમ છે. જો આપણે આપણા દેશમાં પેદા થયેલા વસ્ત્રને જ વાપરીશું તો નહીં આપણે આપણા દેશને થોડા જ વખતમાં સુરક્ષિત કરી ચક્રાચું. હું રેડીયા માટે પ્રયત્નો કરી રહ્યો છું. રેડીયાથી સ્ત્રીઓનું શિયળ જાળવાય છે. આથી કોઈ બીજાને ધધો નથી કે જેમાં આપણી કરોડો બહેનો ઘેર બેઠાં પોતાનો સમય ગાળી શકે. આમાં કાંઈ બહુ અકલ્પની જરૂર નથી. હિન્દુસ્તાને સ્વાશ્રયી થતા શીખવું જોઈએ. જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં વીરનરો, વીરાંગનાઓ પેદા થશે ત્યારે આપણે સ્વાશ્રયી બની શકીશું. આપણે સત્યાગ્રહની વીરતા બતાવનારો છો. શસ્ત્રની વીરતા કરતાં આમાં વધુ વીરતાની જરૂર છે. જો તેમ થાય તો આપણે સ્વતંત્ર જ છીએ. હિન્દુસ્તાનમાંથી જે કરોડો રૂપિયા જાય છે તેનું અને તમારી બહેનોનું રક્ષણ કરો.

હું આપની પાસે જે કાર્યની માગણી કરું છું તે આપને ઠીક લાગતી હોય તો તમે તમારા દેશને માટે તે કાર્ય કરવા તૈયાર થઈ પડજો.

૧. ગરીબવર્ગમાં ફરી નવાં અન્નવસ્ત્રના સોંસા પડે ત્યાં રેડીયા દાખલ કરી, ભૂખમરો ટાળી, તેમને સ્વાશ્રયી બનાવવા.

૨. નવાં નવાં ગલીચી ગંદકી હોય, રોગચરત સ્ત્રીબાળકો હોય, પતિત દસા હોય ત્યાં તેમને સંયમનાં, સ્વચ્છતાનાં, આરોગ્યનાં અને વિશુદ્ધ જીવન ગાળવાનાં સાધનો કરી આપી તેમને તેમની સ્થિતિનું—રહેણીકરણનું બાન કરાવવું.

૩. નવાં નવા જ્ઞાનપ્રચારની આવશ્યકતા—અભિલાષા હોય ત્યાં જ્ઞાનપ્રચારાર્થે જરૂરી સાધનો પૂરા પાડવાં અને પોતે તે માટે પ્રયાસ કરવો.

આ કાર્ય કરવા માટે પ્રથમ આત્મશુદ્ધિ—આત્મવિકાસ, ભગિનીભાવ અને વિચારવિનયની જરૂર છે.

આમ ભગિનીસમાજ કરવા ધારે તો તેની પાસે ઘણી સુંદર દળદારી પ્રવૃત્તિ છે. સમાજનું કાર્યક્ષેત્ર ઝોટું વિસ્તીર્ણ છે કે જે સજ્જડ કાર્ય થાય તો મોટી પ્રવૃત્તિ તેની પાસે કાઢ જ નહિ ગણાય અને 'હોમરૂલ' નામનું ઉચ્ચારણ ક્યાં વિના હોમરૂલની ભારે સેવા થઈ શકે. ન્યારે છાપખાના નહોતાં, ભાષણોની સગવડો જોછી હતી, ચોનીસ દલાદમાં એક હજાર માઈલને બદલે ભાગ્યે ચોવીસ માઈલ આપણે મુસાફરી કરી શકતા હતા તે વેળાએ આપણા વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું એક જ મુખ્ય સાધન ગણાતું હતું. તે આપણી કૃતિ હતું. એમ કહેવાય છે કે તેની અસર બહુ ભારે હતી. અત્યારે આપણે હવાને વેગે દોડમદોડા કરીએ છીએ, વ્યાખ્યાનો આપીએ છીએ, લેખો લખીએ છીએ તેમ છતાં આપણું ધાર્મિક અમલમા મુકાવવા આપણે લગભગ અસમર્થ છીએ. દરેક દિશાએથી લગભગ નિરાશાનો સૂર સંભળાય છે. મને તો લાગે છે કે જેમ આગળ હતું તેમ આજે પણ આપણા કાર્યના વડે જેટલો પ્રભાવ આપણે લોકો ઉપર નાખી શકીશું, તેટલો કદી આપણા ભાષણ કે લેખોથી નહિ નાખી શકીએ. આ સમાજ મૂંગા કાર્યને પ્રધાનપદ આપો એવી સમાજ પ્રત્યે મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

આટઆટલા પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવામા આવે છે, પરંતુ તેમાંથી કશું વર્તનમા ઉતારવામાં આવતું ન હોય તો તે તમામ ફેાકટ છે; માટે એક ખાંડી વગન જેટલાં પુસ્તકો વાંચો તે કરતાં તેમાંથી એક અધોળ જેટલું પણ વર્તનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરો.

જગતમાં અનેક શાસ્ત્રો છે, તે દરેકનાં નામ હું તમારી પાસે લેવા માગતો નથી, પરંતુ તેમાંથી તમે તમારા વર્તનમાં જેટલે અંશે ઉતારો તેટલું શાસ્ત્રનું રહસ્ય તમે પ્રાપ્ત કર્યું એમ માનવાને કશી હરકત નથી.

આપણે અનેક પ્રતિજ્ઞાઓ કરીયે છીયે, પરંતુ તે પાળવાને કંઈ પણ લક્ષ રાખતાં નથી તે યોગ્ય નથી. જે જે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે તે તે સચોટપણે પાળવી જોઈએ. દેહ પડે તોપણ કરેલી પ્રતિજ્ઞા ચૂકવી જોઈએ નહિ.

તમારું જીવન આદર્શમય બનાવો. રોમમાં તો આદર્શ પણ પ્રરી ગયો છે. પરંતુ હિન્દમાં તે આદર્શ ભૂલવામાં આવ્યો નથી. હિન્દુ કે મુસલમાન આપણે સર્વે આપણા પૂર્વજોનાં વારસદાર છીયે. અને એ વારસો ત્યારે જ સંભાળી રાખીશું કે જ્યારે જીવનના આદર્શો પર સતત લક્ષ આપવામાં આવશે, આપણા પૂર્વજોમાં સૌન્દર્ય વૃત્તિ પ્રધાનપદ ભોગવતી હતી, પરંતુ આજે તે નાશ પામેલી જણાય છે. ન્યાં જોઈએ ત્યાં દંભી જીવન જણાય છે. હરકાઈ કાર્ય પ્રસંગે અસત્ય બોલવાનું ડગશે અને ડગશે થઈ ગયું છે તે દૂર કરવું જોઈએ અને જીવન સત્યમય બનાવવું જોઈએ.

તમારો દીન બાધ,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

મારી નોંધ

પૂર્વ આફ્રિકા

પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓનાં દુઃખની કદાણી અહીંનાં છાપાઓમાં આવે છે, જેટલું જ નહિ પણ ત્યાંથી મિત્રો અને ખબર આપ્યાં કરે છે. છતાં હું ભાગ્યે જ 'નવજીવન'માં કે 'યંગ ઇન્ડિયા' માં તેમને વિષે કંઈ લખું છું. આનો અર્થ તેઓ એવો ન સમજે કે મને તેઓનાં દુઃખનું જ્ઞાન નથી, અથવા તો મારી લાજણીઓ તેમના પ્રત્યે દુર્વે જોઈ રહ્યાં છે. પણ જેની વપર તરવારના ઝાટકા પડતા હોય તે ટાંકણીની કોંકને ગણકારતો નથી એવી મારી સ્થિતિ છે. હિન્દુસ્તાનની આર્થિક, રાજનૈતિક ને ધાર્મિક સ્થિતિ એટલી બધી કંચાલ જોઈ છે ને તેથી એટલો દુઃખી થઈ છું કે ખીલ્લું દુઃખો પ્રમાણમાં અને કંઈ જ નથી લાગતાં. હું એટલું પણ જાણું છું કે ન્યાં લગી હિન્દુસ્તાનના દુઃખનો અન્ત ન આવે ત્યાં સુધી પૂર્વ આફ્રિકાના દુઃખનું નિવારણ નહિ થઈ શકે. પણ જેમ વાવમાં પાણી ભરાય તો દવાડામાં આવે જ છે.

તેમ જો હિન્દુસ્તાનનો રોગ મટે તો પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓનો રોગ મળે ન છે જો હિન્દુસ્તાનના રોગને સાર આપતા દેશોને ન લેવાતા હોત તો આપણે પૂર્વ આફ્રિકાને સાર બધા વળગી મૂકત.

આનો અર્થ એમ નથી કે પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓએ પોતાનો પુરુષાર્થ ન કરવો તેઓએ કરવો જ. પણ હિન્દુસ્તાનની ખરી મદદ તેમને નામે નહિ પણ હિન્દુસ્તાનના રોગ મટાડવાને નામે મળશે અને મળે છે. તેઓ સમજે છે કે હિન્દુસ્તાનનું તેજ એટલું બધું વધુ છે કે તેથી તેઓને મદદ મળ્યાં જ કરે છે. તેમની શક્તિ પણ વધી છે.

પૂર્વ આફ્રિકાના ગોરાઓએ મર્યાદા મુદ્દી છે તેઓએ અંગ્રેજ કાયદાને નહિ ગણુકારવાનો નિશ્ચય કર્યો જણાય છે આ કાયદાનો અવિનયી ભંગ. જ્યારે માણસ કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સાર કાયદાનો ભંગ કરે છે ત્યારે તે સવિનય ભંગ નથી. પોતાના આ કાર્યમાં તેઓએ જનરલ સ્મટ્સની મદદ માગી પણ ત્યાંથી તેમને મદદ નથી મળી. મારી ખાતરી છે કે જો પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓ હિંમતવાન, વિનયી, મર્યાદાશીલ ને સાચા રહેશે તો તેમને કરી આવ નથી આવવાની જૂઠા હમેશા ખીંકણ હોય છે. પૂર્વ આફ્રિકાના અંગ્રેજો પાપ -રવા ઇચ્છે છે. તેથી જો હિન્દીઓ સત્યના માર્ગ પર જ રહેશે તો અંગ્રેજોની પાપમય હૃદયોમાં ફેરફાર રહેશે. હિન્દીઓએ સત્ય માર્ગ પર રહેવું એનો અર્થ એ છે કે તેઓએ પોતાનો કેસ મનજૂત રાખવો, તેમાં અતિશયોક્તિ ન કરવી ને પોતામાં જે કંઈ દુષણો હોય તે કાઢી નાખવા. આપણી ઉપર હમેશા એક આરોપ મુકવામાં આવે છે ને તે ખરો હોય છે. તે એ કે આપણે મેલા રહીએ છીએ; કમાઈએ છીએ તોપણ ધરખાર મેલા રાખીએ છીએ; ગંધીની ખૂબ કરીએ છીએ ને ગીતોગીત્ય રહીએ છીએ આ આરોપમાં જેટલું સત્ય હોય તેટલું દરજ્જો આપણે સુધારી કરી લેવો જોઈએ

ખીંતે આરોપ એ મુકવામાં આવે છે કે આપણે હબ્બીઓને ઉતરીએ છીએ. આ આરોપમાં કંઈ વજુદ નથી, કેમકે આરોપ મુકનારા પોતે વધારે દગો દેનારા હોય છે. છતાં આપણે તો તેમાં જે દોષ હોય તે કાઢી નાખવો જોઈએ

ત્રીજો આરોપ તેઓ નથી મુકતા પણ આપણે પોતે જાણીએ છીએ આપણામાં એકસંપ નથી હોતો. નતિઅસિમાન નથી હોતું; છતાં અંગત સ્વાર્થ સાધવાની પાછળ આપણે પ્રજાનાં સ્વાર્થનો વિચાર નથી કરતા. આ દોષ જ્યારે આપણે પરદેશ જઈએ છીએ ને જોઈ સંજ્ઞામાં હોઈને પણ કરીએ છીએ ત્યારે તે તરી આવે છે ને આપણને બહુ ખરાબ સ્વરૂપમાં દેખાડે છે.

આ બધા દોષોમાંથી પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓ મુક્ત રહે અથવા યાય ને હિંમત રાખે તો તેઓને કંઈ કંઈ કરી શકનાર નથી.

હાથીકેશ

હાથીકેશ એ હરિદ્વારથી ગંગોત્રી જતાં મોટું ધામ છે. ત્યાંથી યાત્રાળુઓ ધામેધામે પહોંચામાં પ્રવેશ કરે છે. હરિતે તેને મદ્વામાં જાયે મણા નથી રાખી! નાના પહોંચા, હજળની ગંગા, પાણીની નિર્મળતા ઇત્યાદિ. જોઈને ઋષિઓની કીર્તિદષ્ટિ, તેમની કળા ને તેમની સાંપ્રદાયો પૂરાં ખ્યાલ આવે છે. પણ તેમના વારસોએ તેમના હાલ દેવા કર્યા છે તેનો કંઈક દુઃખદ ખ્યાલ મને કુંભને સમયે આવ્યો હતો. હૃદયના મેલા નામના બાવાઓ શ્રદ્ધાળુ યાત્રાળુને ધૂતતા હતા. શરીરે મેલા આજસુ યાત્રાળુઓ આ પવિત્ર સ્થળને જ્યાં ત્યાં શોભાદિ કરી બગાડતા જોઈ મારે હૃદય રડતું હતું. પ્રાચીન ઋષિઓ જંગલ જતા તે તો માથેથી સુધી દૂર, એકાન્તમાં. આવે તો હાથીકેશમાં મોટી વસ્તી છે. ત્યાં લોકો ગંગાને કિનારે બેસી રમી શોધ કરે ને 'જંગલ ખ્યા' માને એ આજસની, અજ્ઞાનની ને મેલા-પણાની સીમા થઈ. આ બધું તો મેં માંચ વર્ષ પહેલાં નજરે લેયું, પણ ત્રણ માસનો નતિઅનુશય લીધા પછી એક લેખકે મને જે લેખ્યો તેક વર્ષનું મોઢું છે તે જોતાં હું રડે છે ને મન લગિત થાય છે. પુણ્યસ્થાનમાં પાપકર્મની લદ નથી.

વર્ષનું કરનાર નામકામ બધું આવે છે. તેણે તે છાપવા મનાઈ પણ નથી કરી પણ નામકામ આપી છાપવાની મારી હિંમત નથી ચાલતી. કેટલાંક વર્ષોના તો લખ્યાં જય એમ નથી. ત્યાં રહેનારા 'બાવાઓના સ્વેચ્છાચાર'નો, તેઓના વેશવનો, વ્યભિચારનો, તેમાં આજેદ્દળ ચિતાર છે તેમને થતા રોગોનું તેમાં દુઃખ ઉપલબ્ધનાં વર્ષનું છે ગરીબ યાત્રાળુઓ કેમ લૂંટાય છે. તેનો ખ્યાલ આવ્યો છે, બાવાને વેશે અનેક માણસો કેવી મૂઝા મારે છે એ બતાવ્યું છે. સ્વર્ગાશ્રમ તે તેનાથી લલકું જ કેમ લાગે છે એનું વર્ણન આપ્યું છે આ સડો કોણ કાઢી શકે? તે કાગળ સંક્રાન્તિને અને મને ઇલાજે લેવાનું સૂચવે છે મારી સંજ્ઞિ આ ગલિનતાને કાઢવાની અત્યારે તો નથી એમ હું બહુ છે હું તો માત્ર એ વર્ણનનો સાર છાપી નાખવાની સંજ્ઞિ રાખું છું. ત્યાંના રહેનારા કોઈ આ વર્ષનું જોઈ કંઈ કરી શકે તો મહે. હિન્દુ ધર્મનાં યાત્રાસ્થાનોનો સડો એટલો ભયંકર છે કે તેનો ઉપાય થણા હિન્દુઓના મનમાં પરિવર્તન ન થાય ત્યાં સુધી 'મધી યવોને' આ ચાલી રહેલા ધર્મચક્ષુમાં હિન્દુ હૃદયનું પરિવર્તન કેટલું થાય છે એના ઉપર આ યાત્રાસ્થળો પાપસ્થાન મહી પુણ્યસ્થાન બનવાનો આધાર છે. તે સ્થળોનું શુદ્ધ બનવું એ તો હિન્દુધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા બરોબર છે તેમ થવા સારું બારે તપશ્ચર્યાની જરૂર છે, સ્થાનિક અસરની જરૂર છે.

૬ સાચા શહીદો

મોલાના આજાદ સોબાની લેઓ અત્યારે સ્વદેશીની બાબતમાં અદ્ભુત કાર્ય કરી રહ્યા છે તેઓએ મને નિસરવાસીઓની સન્નિધિ અને શોધનાં એક હૃદય દલાવી મુકનારો કિસ્સો કહ્યો. એક મસ્જિદમાં નિસરની રાષ્ટ્રીય લડતને લગતું વિવેચન ચાલી રહ્યું હતું. સરકારી

સિપાઈઓએ વિવેચનને અટકાવવા મસ્જિદને ઘેરો ધાલ્યો. જે જીવાન વિવેચન કરી રહ્યો હતો તેને ગોળીથી વીંધી નાખવામાં આવ્યો. પણ લોકોની શાન્તિમાં લગીર ફેર ન પડ્યો. તત્કાલ જીન એક જીવાને પટેલ સહીદની જગ્યા લીધી અને વિવેચન ચાલુ રહ્યું. તેને પણ ગોળીએ દેવામાં આવ્યો. તેની જગ્યાએ ત્રીજો હસો રહ્યો ને વ્યાખ્યાન બેખરડે ચાલુ રહ્યું. આમ વિવેચન પૂરું થયું ત્યાં સુધીમાં એક પછી એક સાત જણ ગોળી ખાઈ મૃત્યુ. અને આ અલૌકિક આત્મચર્યા ચાલુ હતો તે ફરમિયાન આપ્યો શ્રોતૃસમાજ જેવા મંત્રેણા ખામોશ હતો.

મિસરવાસીઓ અહિંસાવાદી નથી. છતાં તેઓ યુદ્ધ છે. તેઓ સાચી સિપાઈગારી જાણે છે. તેઓ મસ્જિદને જમીનદોસ્ત થયેલી અગર તો આખા શ્રોતૃસમુદાયને લાગી છૂટવાનો નિમ્નજ પ્રયત્ન કરતો જેવા નહોતા માગતા. તેઓ એટલું જ બતાવી આપ્યું બસ ગણતા હતા કે મિસરવાસીઓ એમ નમ્રું આપે જેવા નહોતા અને કોઈ અમરબંધીનું ફરમાન પણ તેમને નમાવી શકે તેમ ન હતું.

અને તેથી જાણે કંઈ જ ન થયું હોય એ જ રીતે મસ્જિદમાંનું વિવેચન પૂરું કરવામાં આવ્યું. જીવંત અને મરતું બન્ને શ્રોતૃસમુદાયને મન એક જ માર્ગ સૂચવનારી વસ્તુ થઈ પડી.

આ કિસ્સાનો બોધ તો ખુલ્લો છે. આપણે જેઓ અહિંસાવાદી છીએ તેઓ સર્વ-ઉપદ્રા સાત સહીદોની અને શ્રોતૃવર્ગની વીરતા કેળવવા મથી રહ્યા છીએ. આપણા ધ્યેયને પહોંચવાને માર્ગે જતા મારવાની ઇચ્છા સરખીનો મનને સ્પર્શ ન થવા દેતાં મૃત્યુની ભેદ-કરવાની દિગ્મત આપણામાં આવવી જોઈએ; અને એ આવશે તો બાકી રહેલા ત્રણ મહિનામાં ફતેહ આપણી જ છે.

તા. ૯—૧૦—૧૯૨૧

હું પકડાઉં તો—

મારા પકડાવાની અરવા ઉડી રહી છે. સૌ કહે છે કે પોતાને ચોક્કસ ખચર મળ્યા છે. મદ્રાસમાં તો એક ગૃહસ્થે હું પકડાયો જ હું એવો તાર મોકલ્યો !

જે હું પકડાઉં તો શી નવાઈ ? સરકારને પકડવાનો હક છે. જે શુન્દાને સારૂ અલી બાઇએ અને તેમના સાથીએને પકડ્યા છે તે શુન્દો તો મેં પણ કર્યો છે. તે શુન્દાનું મૂળ જ હું છું એમ કહીએ તોપણ ચાહે. મળને મેલીને ડાળને વળગે તેમાં શો અર્થ ? સિપાહીને પણ ઉધાડી રીતે કહી શકાય કે 'તમે આ સરકારની નોકરી કરવામાં પાપ કરો છો' એવું સમજાવનાર તો હું જ હતો. ચાલુ રાજ્યતન્ત્રનો

નાશ કરવો એ કહેનાર પણ હું જ. આ બે વાંકને સાર જો અલી બાઇઓ પકડાવ તો મને કાં ન પકડે ?

પકડે તેમાં ગુસ્સો શો ? સરકારને કેમ ખબર પડે કે આવા વિચારો ધરાવનારા બોખા જેટલા જ માણસો છે કે ધણા ? જે પોતાના વિચારોને સાર દુઃખ ખમો તે જ તે વિચારોને ધરાવે છે એમ કહેવાય. હું મારા વિચારો ખરેખર ધરાવું છું કે નહિ એની કમોટી સરકાર કાં ન કરે ?

અસહકારની રીત જ એ છે. કા તો સરકાર સીધી થાય અથવા તો અસહકારીઓને જોલમા મોકલે, દડે, ઢાંસીએ ચડાવે.

લોકો ખરેખર અસહકારી હોય, બહાદુર હોય, સમજી હોય, તો મારા કે કોઇ અસહકારીના જોલ જવાથી ગભરાય નહિ, ગુસ્સે ન થાય, મારફાડ ન કરે, હડતાળ ન પાળે. કેમ જાણે કંઈ જ નવું નથી બન્યું અથવા ધારેલું જ બન્યું છે એમ માની ખુશી થાય. હવે બંદરે વહેલા પહોંચ્યું એમ સમજી સન્તોષ પામે.

જે કોઇ ગુસ્સો થાય કે હડતાળ પાળે કે ખૂનરો છ કરે તે મારું અપમાન કરે, મને દુઃખ દે તે દેશને દોહી બને. તેથી માણસ અસહકારી હોવાનો દાવો કરે તો પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે.

અલી બાઇઓના પકડાવા છતાં જો શાન્તિ હિન્દુસ્તાને સાચવી છે તેને હું બન્ય શાન્તિ ગણું છું. તેમાં હું આપણી છત જોઈ રહ્યો છું. તેવી જ—તેથીયે વધારે—શાન્તિની આશા હું મારા પકડાવા વેળાએ રાખું છું. આપણે મારીને નહિ પણ મરીને છતવું છે તે જીવવું છે.

મારા પકડાવાનું પરિણામ હું એક જ ઇચ્છું છું તે એકની જ ઉમેદ રાખું છું. જે વસ્તુને સમજાવતાં મને હજી મુશ્કેલી પડે છે તે હું પકડાતાં ઓપુરુષો તુરત સમજે, જે કરતાં તેઓ આજસ કરે છે અથવા અચકાય છે તે હવે તુરત જ કરે તે સ્વગત મેળવે. આપણામાં હજીયે પરદેશી કાપડોને કંઈ મોહ રહ્યો છે તે નીકળી જાય એમ ઇચ્છું. આજે તો લોકો પોતાનાં યોગ જ પરદેશી કપડાંની હોળી કરે છે. પછી તો પોતાના ઘરમાં ગમે તેટલાં પરદેશી કપડાં હોય તોપણ તત્કાળ તે બધાંની હોળી કરે. ખરું જોતાં અલી બાઇઓના પકડાવા પછી જ એ પરિણામ આવવું જોઈતું હતું. લોકોએ ત્યારબાદ સ્વદેશી પ્રવૃત્તિ ઠીક વધારી છે, પણ પૂરી નથી વધારી.

મારા પદકાયા પછી હું જરૂર આશા રાખું કે દરેક સ્ત્રી, પુરુષ ને બાળક જોણે રેંદીયો કાંતવાનું શરૂ ન કર્યું હોય તે કરે. હું જરૂર એવી ઉમેદ રાખું કે તેઓ અત્યજોની ઉપર પ્રેમ કરે, તેમનો સ્પર્શ કરે, તેમના દુઃખમા ભાગ લે.

હું જરૂર આશા રાખું કે અત્યજવર્ગ પોતાના જીવનમાં સુધારો કરે, દાઝ છોડે, બીજાં દુર્ગતિનો છોડે, માંસાહાર ન જ કરે, ચોખ્ખાધથી રહે, કાતેવણે ને પામાણિકપણે પોતાનો ગુજરો કરે.

સહુ શાન્તિ રાખે ને ગાવે.

હિન્દુ મુસલમાનને સાર ને મુસલમાન હિન્દુને સાર મરવા તૈયાર રહે, એક-બીજાના ધર્મને માન આપે, ને તેથી હિન્દુ સમજે કે ખિલાફત ગદારી એ પોતાનો ધર્મ છે, એમ સમજે કે ખિલાફતને સાચું સ્વરાજ મુસલતરી રાખવું હોય તો રાખે. ખિલાફત વિના મુસલમાનને સ્વરાજનો અર્થ જ ન હોય.

કોઈ એમ ન માને કે ગાંધી ગયો. એટલે અધાર્. એમ માનવું એ ધર્મ નથી; એમ માનવું એ નમણાં છે. સ્વરાજને સાર આપણે લાયક હોઈએ તો કોઈ પણ નેતાની આપણને એવી જરૂર ન લાગતી જોઈએ કે તેના વિના ન ચાલે. દેશનો સ્વાર્થ સમજવાની ને તે સાચવવાની દૃઢતામા શક્તિ હોતી જ જોઈએ.

તેમ છતાં એકને મુખી નીમવો જ જોઈએ. તેથી જોનો મત, જોની દમ, જોનું આશિસ્થ, ધણાને પસંદ પડે તે માણસને તુરંત મુખી નીમી લઈ પ્રસંગે તેની સાથે વદતા અને તેને સમજાવતા છતાં સંપૂર્ણ તાલીમ બતાવી આપીને છેવટે તે જોમ દહે તેમ જ કરવું. સ્વરાજ મેળવવાના માધનો જાણ્યા પછી, ખિલાફતની એવા કેમ ચાય એ જાણ્યા પછી, આપણે કયાય મૂંઝવણ આવે તેમ નથી. નવું જાણવાનું નથી રહ્યું, માત્ર ઠગવાપણું જ રહ્યું છે. હિન્દુસ્તાન કરશે તેવું ભરશે

ગુજરાતની પરીક્ષા

ગુજરાતના જે વખાણ મેં મારી મુસાફરીમા સાંભળ્યા છે તે ખગ કે ખોટા એનો અનુભવ લેવા હું ગુજરાતમાં આવી પહોંચ્યો છું. ગુજરાતે સૌથી પહેલાં અસહકારનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યારે જ મેં કહેલું કે જો ગુજરાત જ સંપૂર્ણ અસહકાર કરી શકે તો પોતાનું સ્વરાજ તો મેળવે જ, પણ હિન્દુસ્તાન પણ મેળવી

લે. આજ પશુ હું એ વાત પર કાયમ છું. જો આ વર્ષે સ્વરાજ નહિ મળે તો મારી લાજ તો જશે જ, આખા ભારતવર્ષની પશુ લાજ જશે. સહુથી વધારે લાજ ગુજરાતની જવાની છે. 'તમે સરત ન પાળી; હું શું કરું?' એમ કહીને હું તો જરૂર છૂટી પડીશ. પશુ ગુજરાત શું કહેશે ? ગુજરાત તો એમ જ કહી શકે કે 'અમે પ્રતિજ્ઞા કરી પશુ તે ન પાળી શક્યા. અમે એ જ લાગના.' આવી સરમાવનારી કબૂલત ગુજરાતને ન કરવી પડે એવો દરેક ગુજરાતીએ પ્રયત્ન કરવાનો છે.

ગુજરાતનાં વખાણુ સામ્રાજ્યાં; છતાં હું જોડ છું કે ગુજરાતે સરકારી હોદ્દા છોડ્યા નથી. વધીશોમાંના થોડાએ જ વધીલાત છોડી છે. વિદ્યાર્થીઓએ પ્રમાણુમાં જ હીક કર્યું કહેવાય.

ત્યારે ખરી રીતે ગુજરાતે શું કામ કર્યું છે કે જેને સાર ગુજરાત યશ ભોગવે છે ?

એ કામ સ્વદેશીનું છે. સ્વદેશીમાં પશુ પ્રમાણુમાં હીક કર્યું કહેવા ઉપરાંત ગુજરાતને સાર શું કહી શકાય ? સ્વદેશી એટલે એવી વસ્તુ છે કે જેને વિષે આપણે માનીએ છીએ, જ્યાં સુધી દરેક પ્રાન્ત ને કહી પોતાનું કાપડ પોતે જ કાંતેવળું નહિ ને પરદેશી કાપડનો જલ્દિખર ન કરે ત્યાં સુધી સ્વરાજ મેળવવું અસંભવિત છે. એટલે ગુજરાતને જે યશ આપવામાં આવે છે તે સ્વદેશીની જાખમાં હોય તો જ થોડા ગણાય.

ખીજા જાખત અસ્પૃશ્યતાની વાત છે. તે વિષે હું મારી નોંધમાં દશરો કરી ગયો છું. આપણે એટલું જરૂર કહી રાખીએ છીએ કે ગુજરાતમાં સભાઓમાં અન્વજ્ઞ સુખેથી આવી શકે છે. પશુ એટલેથી કંઈ સન્તોષ થોડો જ મનાય ? તેઓને છોડીને સ્વરાજનો વિચાર પશુ ન કરાય. એ તો એવી વાત થઈ કે આપણે પોતે ગુલામના માલિક રહી આપણા માલિકની ગુલામીમાંથી છૂટવા માગીએ છીએ. એ કંઈ ઇશ્વર સાખવાનો છે ? એ કંઈ જનતા જેની વાત છે ? એ ગુલામો પોતે જ શાને એવું જનતા દે ? અને આપણા માલિકો પોતે પશુ એટલી સંભાળ નહિ રાખે કે તેઓ આપણા ગુલામોને પોતાના કરી લઈ તેમને પોતાની સાથે આપણી સામે મૂકાયેલા રાખે ? એટલે આપણે ગુજરાતીઓએ સારી યેડે વિચારવાનું રહ્યું છે કે શું આપણે ખરે જ સ્વરાજનો સાર તૈયાર થયા છીએ ? આપણે પૂરા ગુણ મેળવી ચુક્યા છીએ ?

મને ખબર છે કે આપણે તિલક સ્વરાજ દ્વાળામાં સરસ કામ કર્યું છે. આપણે સભાઓમાં હીક પ્રબંધ કરી શકીએ છીએ. દારૂનિષેધની જાળતમાં પણ આપણે હીક કામ કર્યું છે. આપણે ખાદીનો પ્રચાર હીક જોઇ રહ્યા છીએ. સામાન્ય રીતે વિચારતાં તો આ બધું સૂતેલી શુન્નરાતની જાગૃતિનાં ચિદ્ન તરીકે સન્તેષજનક છે. પણ જો એક માણસ તરવામાં ખૂબ જોર કરતો છતાં જો છેવટ લગીમાં ઢાઢે આવી જવા પૂરતું જોર ન કરી શકે તો હુએ ને પૂરું જોર કરી ન શકે એમ જ કહેવાય. તે જ પ્રમાણે આપણે વિચારવાનું રહ્યું છે. શું આપણે સ્વરાજ મળવાપૂરતું જોર કર્યું છે? હું હા કે ના નો જવાબ નથી આપી શકતો. કેમકે હજુ અઢી માસ રહ્યા છે. તેટલામાં તો બહુએ કરી શકીએ. પકેલી મુદન સપ્ટેમ્બરની હતી; તે વીતી ગઇ. તેની અડચણ નથી. કેમકે એ તો મારી આશાનું વચન હતું. પણ આપણે યાદ રાખવું કે એ જ વસ્તુનો સ્વીકાર ડિમેન્ડરમાં મહાસભાએ ધરાદાપૂર્વક કર્યો. સપ્ટેમ્બરથી ડિમેન્ડર મુદ્દીમાં આપણી પ્રગતિ એટલી હતી કે તેથી પ્રતિનિધિઓનો વિશ્વાસ બેઠો ને તેમણે પણ એક વર્ષની મુદત કાયમ કરી. એટલે પ્રજાની પ્રતિજ્ઞા ડિમેન્ડરથી જ ગણાય. અને શુન્નરાતે આજ લગી જો કર્યું છે તે ઉપરથી અઢી માસમાં પૂરું કરવાની શક્તિ બતાવે તો નવાઇની વાત નથી. જો ન બતાવે તો દુઃખની વાત ગણાય.

મને કહેવામાં આવ્યું છે કે શુન્નરાત જોલ જવા તૈયાર છે, કેટલાક તો દ્વાંસીથી, પણ ડરનારા નથી. શુન્નરાત શાન્તિ તો છેવટની ઘડી લગી જાળવશે જ. આ તો જોવાનું રહ્યું છે. બંને જોતા જોલમા તો છેલ્લા બાર વર્ષમાં આપણને જવાનો પ્રસંગ જ નથી મળ્યો. પણ તેનું કંઈ દુઃખ નથી. આપણે નીતિમંગ કરીને જોલ જવા નથી ઇચ્છતા. આપણી માનસિક તૈયારી હાલ તો બસ છે.

પણ જોલ જવાની તૈયારીનો અર્થ આપણે સમજી લઇએ. આપણે નિર્દોષ હોવા છતાં જોલ જવું એ ધન્ય દિવસ માનીએ. આપણાં સગાંજાણાં પણ તેથી દુઃખ ન માને, કલ્પાંત ન કરે, ને જોલમા પડતી અગવડોને આપણે સગવડ માનવા તૈયાર હોઇએ.

વળી જોલની તૈયારીનો અર્થ એ છે કે આપણાં ધરખાર વેચાય તોયે આપણે બેદરિફ રહીએ. એવા પણ ‘બડ’ પુરોનો મે’ જોવા છે કે જોઓએ કહ્યું છે કે અમે જોલ તો જાણે પણ અમારાં ધરખાર ન વેચાવા દઇએ. તે જાણ તો અમે સંહન ન કરી શકીએ! આવી સ્થિતિ જોલ જવાની તૈયારી નથી સૂચવતી. અન્યાયી રાજ્યમાં મિલકતની માલિકી ઘણા માણસોને સારૂ અચક્ય હોય છે. થોડા માલિકી ભોગવી

શકે છે, તેઓ ધણેભાગે અન્યાયીના સહયોગી હોય છે અથવા અણીને વખતે એટલે જ્યારે અન્યાયી પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવે છે ત્યારે સહયોગી બની જાય છે. એટલે જોલ જવાની તૈયારીમાં માલમિલકત જવા વિશેની બેશિકરાઇ આવી જાય છે.

ખર્ચ જોતાં 'જોલ' શબ્દને દુઃખવાચક શબ્દ તરીકે આપણે વાપરીયે છીએ. ગમે તે પ્રકારનો દંડ સરકાર કરે તે સહન કરીને પણ સરકારને વશ થવાની ના પાડવાની તૈયારી એટલે જ જોલની તૈયારી. આમાં ફાંસીની તૈયારી પણ આવી ગઇ, છતાં સામાન્ય રીતે આપણે જોલમાં શસીને ગણી નથી લેતા. ફાંસીએ જતાં પણ દેશની આખર, ધર્મનું માન જાળવવા કેટલા તૈયાર છે એ આપણે જાણવાનું રહ્યું છે.

આપણે નિર્દોષ અલિદાન આપવું છે. આપણી આત્મશુદ્ધિમાં

૧. સ્વદેશીનું પાલન,

૨. અસ્પૃશ્યતાનો ત્યાગ,

૩. હર હાલતમાં સત્ય ને શાન્તિમયતાનો સ્વીકાર, અને

૪. હિન્દુ યુસલમાનની મિત્રતા,

આટલું તો ઓળખાં ઓછું છે જ.

આ દૃષ્ટિએ દરેક મહાસમાસમિતિ અને દરેક ખિલાફત સમિતિ પોતાનો હિસાબ દાટે એમ ધમ્મું છું.

હિન્દુધર્મ

હું હમેશાં જ મને પોતાને. સનાતની હિન્દુ તરીકે ઓળખાવું છું. મારી મદ્રાસની સુસાઈરી દરમિયાન અસ્પૃશ્યતાના પ્રશ્નની ચર્ચા કરતાં તો મેં મારો એ દાવો હમેશાના કરતાં વધારે બારપૂર્વક રજૂ કર્યો છે. અને છતાંયે હિન્દુધર્મને નામે થનારી એવી કેટલીયે બાબતો છે જે મને માન્ય નહતી. જો હું સાચો સનાતની ન હોઉં તો પોતાને સનાતની અગર એવા જ બીજા નામથી ઓળખાવવાની મને ઇચ્છા નથી. તેમ એક મોટા ધર્મના નામનો આશ્રય લઇને તેમાં છુપી રીતે કરોડ સુધારો કે બગાડો દાખલ કરવાની પણ મારી અલગત ઇચ્છા નથી. તેથી મારો એ ધર્મ થઇ પડ્યો કે સનાતન હિન્દુધર્મનો હું કેવો અર્થ દર્શાવું તે મારે એકવાર

સ્પષ્ટપણે ઓખખું કરી દેવું. 'સનાતન' શબ્દ હું એના સ્વાભાવિક અર્થમાં જ હમેશાં વાપરું છું.

હું મને પોતાને સનાતનીં હિન્દુ કહેવડાવું છું, કારણકે

૧. હું વેદોને, ઉપનિષદોને, પુરાણોને અને જે બધા શન્યો હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોને નામે ઓળખાય છે તેને માનું છું અને તેથી અવતારોને અને પુનર્જન્મને પણ માનું છું.

૨. હું વર્ણશ્રમધર્મને મને લાગે છે કે એના મૂળ વૈદિક અર્થમાં માનું છું; એના આજના લૌકિક અને અણપડ અર્થમાં નહિ.

૩. હું ગૌરક્ષાને તેના આજના લૌકિક અર્થ કરતાં ઘણા વધારે વિશાળ અર્થમાં માનું છું.

૪. મૂર્તિપૂજનને વિશે મારી અનુભૂતિ નથી.

વાચક જોશે કે વેદો તેમજ બીજાં શાસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમને મેં અપૌરુષેય અગર ઇશ્વરપ્રણીત કહ્યાં નથી, કારણ એકલા વેદ જ અપૌરુષેય કે ઇશ્વરપ્રણીત હોય એમ હું માની શકતો નથી. હું તો બાઇબલ, કુરાન અને ઝંદ અવસ્થાને પણ વેદના જેટલાં જ ઇશ્વરપ્રેરિત સમજું છું. આ ધર્મશ્રન્ધોનું મને કરું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે એવો મારો દાવો નથી. છતાં જે મુદ્દાનાં સત્યો ધર્મશાસ્ત્રો ઉપદેશ છે તે હું અનુસરી ઓળખું છું અને લાગણીથી સમજું છું એવો અલખત મારો દાવો છે. શાસ્ત્રના મારી બુદ્ધિને કે નૈતિક દૃષ્ટિને અળખામણા લાગે એવા કોઈ પણ અર્થથી —પછી તે ચાહે તેટલા વિદ્વાતપૂર્ણ કાં ન હોય—અધાવાની હું ના પાડું છું. અત્યારના ઈકરાચાર્યો અગર શાસ્ત્રીઓ પોતે હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રોનો જે અથ કરી બતાવે છે તે જ એક સાચો છે એવો દાવો કરતા હોય તો હું તેનો વધારેમાં વધારે આગ્રહપૂર્વક નિષેધ કરું છું. ઉલટું હું એમ માનું છું કે આ ધર્મશ્રન્ધોનું આપણું અત્યારનું જ્ઞાન છેક અસ્તવ્યસ્ત છે. જેણે અહિંસા, સત્ય અને અહમકારમાં પૂર્ણતા પ્રાપ્ત નથી કરી અને જેણે સર્વ પ્રકારની સાલિષ્ટી અને ધનવૈભવનો ત્યાગ નથી કર્યો, તેવો કોઈ પણ મનુષ્ય શાસ્ત્રોને ખરેખરાં સમજી ન જ શકે એ ધર્મસૂત્રમાં મારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. હું ગુરુની પ્રથાને માનું છું, પણ સાચેસાચે એ પણ જોડું છું કે અત્યારે તો લાખો મનુષ્યોએ ગુરુ વગર જ પોતાની જીવનચર્યા પૂરી કરવી રહી છે, કારણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સાથે તેટલા જ સંપૂર્ણ સદાચારનો સંગમ આ દોળમાં સાંપડવો દુર્લભ છે.

પણ આથી પોતાના ધર્મમાં રહેલું સત્ય કદી પણ બલિવાની બાબતમાં માણસે નિરાશ થવાની બિલકુલ જરૂર નથી. કારણ બધા મહાન ધર્મોની પેઠે જ હિન્દુધર્મના પણ પાયાના સિદ્ધાન્તો સનાતન હોય રહેલે સમજાય તેવા છે. દરેક હિન્દુ ઇશ્વરને માને છે; તે 'एकमेवाद्वितीयम्' છે એમ માને છે; પુનર્જન્મને અને મોક્ષને માને છે.

પણ જે ખાસ વસ્તુ હિન્દુધર્મને ખીખ ધર્મોથી નાખો પાડે છે તે તેની ગોરક્ષા અને વર્ણાશ્રમધર્મ છે.

વર્ણાશ્રમ તો મને લાગે છે કે મનુષ્યસ્વભાવમાં જ રહેલી વસ્તુ છે. હિન્દુધર્મે શાસ્ત્રીય રૂપે તેનો વિચાર કરી તેને શાસ્ત્રની પૂર્ણતાએ પહોંચાડેલ છે એટલું જ.

જન્મથી જ પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુ છે. માણસ સ્વેચ્છાએ પોતાનો વર્ણ બદલી શકતો નથી. પોતાનો વર્ણાશ્રમ ન પાળવો એ પરંપરાને તોડવા સમાન છે.

પણ વર્ણાશ્રમના તત્ત્વને લઈને એક વર્ણની અગ્રણ્ય ન્યાતો અને પેટાન્યાતો કરી મુકનારે એ સિદ્ધાન્તની જોડે અણુધટલી છૂટ લાઇ તેની વિડંબના જ કરી છે. ચાર વર્ણ સમાજનાં બધાં પ્રયોજનને માટે તદ્દન પૂરતા છે.

વર્ણાન્તર રોટી કે એટીવહેવારથી માણસનો જન્મથી મળેલ દરજ્જો કે અધિકાર નષ્ટ થવો જ જોઈએ એમ હું નથી માનતો. ચાતુર્વર્ણ્યે માણસને તેના વ્યવસાય નક્કી કરી આપ્યા છે. તે મનુષ્યના સામાજિક વહેવારની મર્યાદા બાંધતો કે નિયમન કરતો નથી. ચાતુર્વર્ણ્યે માણસના ધર્મો દોરી દીધા છે, તેને જુદા જુદા અડિયાતા કે ઉત્તરતા હકો બદ્યા નથી. મને લાગે છે હિન્દુધર્મની પ્રકૃતિથી જ એ વિરુદ્ધ છે કે પોતાનામાં ઉંચા કે ખીજનામા નીચા દરજ્જાનું આરોપણ કરવું. હિન્દુ દૃષ્ટિએ તો સર્વ જ વર્ગ ઇશ્વરની સૃષ્ટિને સેવવાં જન્મેલા છે. બ્રાહ્મણ પોતાના જ્ઞાનથી, ક્ષત્રિય પોતાની રક્ષણશક્તિથી, વૈશ્ય તેના વાણિજ્યબળથી અને શૂદ્ર તેના શરીરચયથી.

આનો અર્થ એમ નથી કે બ્રાહ્મણ શરીરચય કરવાના ધર્મથી અગર તો પોતાનું અને ખીજનું રક્ષણ કરવાના ધર્મથી છૂટો છે. અર્થ એટલો જ છે કે બ્રાહ્મણ એના જન્મ વડે કરીને પ્રધાનપણે જ્ઞાની છે અને પરંપરાગત મંસ્કાર દ્વારા તેમજ કેળવણી દ્વારા જ્ઞાન ખીજને આપવાને સૌથી વધુ લાયક છે. તેમ એનો અર્થ એમ પણ નથી કે શૂદ્રને તે જેટલું ઇચ્છે તેટલું જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો

અધિકાર નથી. માત્ર તે તેના શરીરચક્ષુ દ્વારા જ સૌથી વધુ સારી સેવા બળતી શકશે અને તેથી તેણે બીજાઓની તેમનામાંના સેવાને લાયકના ખાસ ગુણોની અસુધા ન ધરવી ઘટે. પણ જે આદ્ય પોતાના જ્ઞાનધનને ગર્વ ધરીને પોતાને બીજાના કરતાં અધિકારી ગણાવવા માગે છે તે નીચો પડે છે અને અજ્ઞાની છે.

આ જ ન્યાય પોતાના ખાસ સંસ્કારોનું અભિમાન કરી તેને અંગે ખાસ હકો ભોગવવા માગનારા હરકોઈ બીજાઓને પણ લાગુ છે. વર્ણાશ્રમધર્મ એ સંયમ ઉપર, શક્તિમય ઉપર અને તેના બીજાવર્તમાન- ઉપભોગ ઉપર રચાયેલો છે, સ્વચ્છન્દ ઉપર નહિ.

આમ જો કે વર્ણાશ્રમને વર્ણાન્તર રોડી કે બેટીવહેવારથી ધક્કો નથી પહોંચતો, છતાં હિન્દુધર્મ જુદાજુદા વર્ણો વચ્ચેના રોડી અગર, બેટીવહેવાર પ્રત્યે આગ્રહપૂર્વક અરચિ દર્શાવે છે. હિન્દુધર્મ સંયમની પરિસીમાએ પહોંચી શક્યો છે. આત્માનો મોક્ષ સાધવાને ખાતર દેહનું દમન કરવા કહેનારો એ ધર્મ છે. આમ હિન્દુધર્મમાં આપે પોતાના દીકરાની જોડે બેસીને ખાતું જ જોઈએ એવો વિધિ નથી. એક મર્યાદિત વર્ગમાંથી જ પોતાના ધરને માટે કન્યા પસંદ કરવાનો વિધિ પણ ભારે સંયમ સિવાય બીજું શું સૂચવે છે? વળી વિવાહિત સ્થિતિને પણ હિન્દુધર્મ મોક્ષને સૌંદર્ય અનિવાર્ય ગણાતો નથી. હિન્દુની દૃષ્ટિએ તો જન્મ જેમ આત્માનું પતન છે તેમ લક્ષ પણ પતન જ છે. મોક્ષ એટલે જેમ જન્મધનથી મુક્તિ તેમ મરણના બધનથી પણ મુક્તિ. આત્માના ત્વરિત વિદાસને માટે વર્ણાન્તર રોડી કે બેટીવહેવારનો નિષેધ જરૂરી વસ્તુ છે.

પણ આવો સંયમ એ કંઈ વર્ણની કસોટી કે લક્ષણ નથી. આદ્ય પોતાના શ્દ્ર ભાઈની જોડે બેસીને ખાય છતાં જ્યાં સુધી તેણે જ્ઞાનદાન કરવાનો પોતાનો સ્વધર્મ મુક્યો નથી ત્યાં સુધી તે આદ્ય મટતો નથી. આ બધા ઉપરથી એટલું શક્તિ થાય છે કે રોડી કે બેટીવહેવારને લગતા સંયમ કે મર્યાદાધર્મો વર્ણોની ઉચ્ચતા કે નીચતાના ખ્યાલ ઉપર રચાયા નથી. જે હિન્દુ એવી કશી ઉચ્ચતા કે નીચતાના ખ્યાલને કારણે બીજાની જોડે જમવાની ના પાડે છે તે હિન્દુધર્મને બોટા રૂપમાં રજૂ કરે છે.

દુર્ભાગ્યે આજકાલ હિન્દુધર્મ માત્ર ખાવા અને અભગાવાની ચર્ચામાં જ આવી રહેલો જોવામાં આવે છે. એકવાર એક ધર્મશીલ હિન્દુ બાઈ સમક્ષ મેં સુસલમાનના ઘરમાં બેઠાં ઉપલ રોડી ખાવાનું સાહસ કરી તેમને ચચરાવી મુક્યા હતાં. મેં

જોયું કે એક સુસલમાન મિત્રે આણી આપેલા પ્યાનામા મને ફધ રેડી લેતો જોઈને તેમને બારે દુઃખ થયું. પણ જ્યારે તેમણે મને એ સુસલમાન મિત્રના હાથની ડાલ રોટી લેતો જોયો ત્યારે તો તેમની વ્યથાનો પાર જ રહ્યો નહિ ! મને બધ છે કે શુ ખાવું અને કોની જોડે ખાવું એના ઝીણામા ઝીણા વિધિનિષેધ નક્કી કરવા પાછળ જ ને હિન્દુધર્મ પોતાનું બધું બળ રોકેશે તો તે યોડા જ વખતમા ખરી વસ્તુને ખોષ ખેસશે. માદક પદાર્થો અથવા ખોરાકોના સેવનથી દુઃખ હેલુ અગર તો માસાહાર ન કરવો એ આત્માના વિકાસની દિશાએ બારે મદદદર્તા છે એ સાવ સાચું, પણ તેથી તે એક જ વસ્તુ કંઈ ધર્મનું સારસર્વસ્વ નથી. હરકોઈની જોડે બેસીને ખાનારા ને માસાહાર કરનારા અને છતાં ધર્મથી ડંનારા અનેક માણસો માંસાહારથી અને ખીછ ઘણી વસ્તુઓથી બારે ચુસ્તતાપૂર્વક દૂર રહેનારા અને છતાંયે પોતાની પ્રત્યેક કાર્યથી ધર્મરતે અપમાન પહોચાડનારા માણસના કરતા મોક્ષદશાની વધુ જ નજીક છે.

આ બધું છતાં હિન્દુધર્મની પ્રધાન વસ્તુ નિરાળી જ છે. તે ગૌરક્ષા. ગૌરક્ષા એ મનુષ્યના આખા વિકાસક્રમમા મને સૌથી અલૌકિક વસ્તુરૂપે ભાસી છે ગાયનો અર્થ હું માણસની નીચેની આખી મૂંગી દુનિયા એવો કરે છું. ગાયને બહાને એ તરફ દ્વારા માણસને આખી ચેતનચૃષ્ટિ જોડે આત્મીયતાનો અનુભવ કમવવાનો એમા પ્રયત્ન છે. આવો દેવભાવ ગાયને જ કેમ આપવામા આવ્યો હશે એ પણ મને તો સ્પષ્ટ છે. ગાય જ હિન્દુસ્તાનમા માણસને સૌથી સાચો સાથી—સૌથી મોટો આધાર હતી. એ જ એક હિન્દુસ્તાનની કામધેનુ હતી. તે માત્ર ફધ જ આપનારી નહોતી આખી ખેતીનો એ આધારસ્તંભ હતી.

ગાય એ દયાધર્મની મૂર્તિમંત કવિતા છે. આ ગરીબ અશરણ પ્રાણીમાં આપણે કેવળ દયા જ ઉભરાતી જોઈએ છીએ. લાખો કરોડો હિન્દીઓને હરેરનારી એ માતા છે. એ ગાયની રક્ષા તે ધર્મરતી આખી મૂકચૃષ્ટિની રક્ષા છે. જો અમાન ઋષિ કે દ્રષ્ટાએ આ ગોપૂજ ચલાવી તેણે ગાયથી સરઆત કરેલી. એથી નિગળ ખીલું, કશું એનું ધ્યેય હોય જ ન શકે. આ પશુચૃષ્ટિની અરજ નૂંગી છે તેથી વર્ણી વધારે જ અસરકારક છે. ગૌરક્ષા એ હિન્દુધર્મ દુનિયાને આપેલી બક્ષિય છે. અને હિન્દુધર્મ પણ જ્યાં સુધી ગાયની રક્ષા કરનારા હિન્દુઓ છે ત્યાં સુધી જ રહેશે.

એ ગાયની રક્ષા કઈ રીતે થાય ? રસ્તો એ જ છે કે ગાયને યથાવવા જતે મરવું. ગાયને યથાવવા ખાતર માણસને મારવા તૈયાર થવું એ તો હિન્દુધર્મ તેમજ અહિંસાધર્મ જાત્રેનો ઇતિહાસ. ક્યાં સમાન છે.

હિન્દુઓને તો પોતાની તપસ્યાના, પોતાની આત્મશુદ્ધિના અને આપભોજના જાળથી ગાયની રક્ષા કરવાનું કહેલું છે. આજકાલની ગૌરક્ષા તો મુસલમાનો જોડે કાયમના ઇંદાસ અને ઝેર કરવામાં આવી રહી છે; ન્યારે ખર્ચ જોતાં ગૌરક્ષાનો અર્થ એ છે કે આપણે આપણી પ્રેમસેવાથી મુસલમાનોનાં જન જીતી લેવાં.

પણ ખુદ હિન્દુઓ પોતા અત્યારે ગૌરક્ષા કેટલી સમજે છે ? થોડા અરસા ઉપર એક મુસલમાન મિત્રે મને એક પુસ્તક મોકલેલું, તેમાં ગાય અને તેની એલાદ ઉપર આપણે જે ધાતકીપણું શુભરીયે છીએ તેનાં વિગતવાર વર્ણનો કરેલાં હતાં. તેનું ટીપ્પેરીપુ દ્રષ્ય જેવા લેવાને ખાતર આપણે તેનું કેવું લોકી લાખ્યે છીએ, આપણે તેને જૂએ મારી કેવી ઢાઢપીજર કરી મુકીએ છીએ, તેનાં વાહરડાંઓની આપણે કેવી દુર્દશા કરીએ છીએ, તેમને આપણે કેવા પૂર્વ ધાવવા પહું દેતા નથી, જળદો પર આપણે કેવા જીલમ શુભરીયે છીએ, આપણે તેમને કેવા ખસી કરીએ છીએ, આપણે તેને કેવા આજખા, પરાણી અને આરોના માર મારીએ છીએ, આપણે તેમના પર કેવા અનહદ બોળ લાદીએ છીએ—આ જધાનું એમાં વર્ણન હતું. જો તેમને વાચ્યા હોત તો કદાચ તેઓ આપણી સામે એવા તો અમાનુષ અપરાધોની સાક્ષી પૂરત કે દુનિયા બધી કમકમી ઉત્ત !

આ મૂંગાં પશુઓ પર ધાતકીપણાના પ્રત્યેક કર્મથી આપણે હિન્દુધર્મનો અને ઇશ્વરનો ઇન્કાર કરીએ છીએ. હું નથી માનતો કે દુનિયાના બીજા કોઈ પણ દેશમાં તેના ઢોરોની હાલત હિન્દુસ્તાનના કરતાં જૂંડી હોય. આમાં અંગ્રેજોનો દોષ આપણે નહિ કાઢી શકીએ. આમાં આપણી ગરીબી પણ આપણે નહિ ગાંધ શકીએ. આપણાં ઢોરોની આ દુર્દશા આપણી ધાતકી બેદરકારી સિવાય બીજા કશાની જ મૂલક નથી. આપણી પાનરાપોજો આપણી દયાહિંસા ઉપર ખરી થયેલી સંસ્થાઓ હતાં તે વૃત્તિનો અતિ બેદરો અમલ કરનારી સંસ્થાઓ માત્ર છે. તેઓ નમૂનેદાર ગોશાળાઓ કે ડેરીઓ અને ધીકતી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરીકે ચાલવાને બદલે માત્ર ખોડાં ઢોરો રાખવાનાં ધર્મદા ખાતાંઓ જ થઈ પડી છે.

હિન્દુઓની પરીક્ષા દીલાં ક્યાંથી, સ્વરશુદ્ધ મન્ત્રો બળ્યાથી, તીરથભ્રમણાઓ કર્યાથી કે ન્યાતશિક્ષાઓનાં ઝીણામાં ઝીણા નિયમો અવરથી પાળ્યાથી નહિ, પણ

ગાયને બચાવવાની તેમની શક્તિથી જ ચવાની છે. અત્યારે તો ગોરક્ષાધર્મનો દાયો કરનારાં આપણે ગાયને અને તેના વંશને શુભામ બનાવી જાને શુભામ બન્યા છીયે.

હું શા સારૂં મને યોતાને સનાતની હિન્દુ કહેવડાવું છું એ વામકને હવે સમજશે. ગાય પ્રત્યેના મારા પૂજ્યભાવમાં હું કોઈથી હતકે એમ નથી. ખિલાફતની લડતને મેં અપનાવી છે, કારણકે હું જોઈ રહ્યો છું કે ખિલાફતની રક્ષા મારફત ગાયની સંપૂર્ણ રક્ષા છે. મારી સેવાના બદલા તરીકે ગાયને બચાવવા હું મુસલમાન મિત્રોને નથી કહેતો. હું ઇશ્વર પાસે રોજ એટલી જ પ્રાર્થના કરું છું કે જે લડતને હું સમજાઈતી લડત માનું છું તેને વિશેની મારી સેવા એની નજરમાં એટલી સમાય કે તે મુસલમાનોનાં દિવ પલટાવે અને તેમને વિશે યોતાના હિન્દુ ખિરાદરોને માટે એટલી મહોળ્મત પેદા કરે કે હિન્દુઓ જાને યોતાના પ્રાણુ સમાન પ્રિય સમજે છે તે જાનવરને તેઓ બમાવી લે.

હિન્દુધર્મ - પ્રત્યેનો મારો ભાવ હું કંઈ રીતે વર્ણવી શકું ? મારી જી પ્રત્યેનો મારો ભાવ હું વર્ણવી શકું તો હિન્દુધર્મ પ્રત્યેનો મારો ભાવ વર્ણવી શકું. મારી જી મારા અંતરને જે રીતે હલાવે છે તે રીતે દુનિયાની બીજી કોઈ જી હલાવી શકે એમ નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે એનામાં હું કંઈ દોષ જોતો નથી. હું કહું છું કે હું જોઈ શકું છું તે કરતાં પણ ઘણા વધારે દોષો તેનામાં હશે. છતાં એક અટૂટ મમતાના બંધનની ભાવના અહોરાત્ર મારા અંતરમાં જાયત છે. તે જ મમતાની ભાવના હિન્દુધર્મને માટે પણ તેના બધા દોષો અને મર્યાદાઓ છતાં મારા અંતરમાં છે. ગીતા કે તુલસીરામાયણ (જે જે પુસ્તકોનું જ આખા હિન્દુધર્મઅનુચરો અર્થવામાં મને જ્ઞાન છે એમ કહેવાય) નું સંગીત મારામાં જે જીવન પૂરે છે તે દુનિયામાં બીજા કોઈ અન્ય પૂરી શકે એમ નથી. જ્યારે હું અન્તકાળને કિનારે છું એમ મને લાગ્યું હતું ત્યારે ગીતા જ મારા અન્તરનો વિશ્રામ હતી. હિન્દુમંદિરો અને દેવસ્થાનોમાં આજકાલ જે અનાચાર પ્રવર્તે છે તેથી હું અબળુ નથી. પણ એ બધા અકચરીય દોષો છતાં હું એ સંસ્થાઓને ચાહું છું. એની વાતોમાં મને જે રસ આવે છે તે બીજામાં નથી આવતો. હું કેદનો સુધારક છું; છતાં સુધારાની વ્યાકુળતામાં હું હિન્દુધર્મના કોઈ પણ આચર્યક અંગેના ત્યાગ કરવા તૈયાર નથી. હું પાછળ દલી ગયો કે મૂર્તિપૂજ પ્રત્યે મારી અનાચાર નથી. મૂર્તિ મારા મનમાં કશો પૂજ્યભાવ પણ પેદા નથી કરતી. છતાં હું માનું છું કે મૂર્તિપૂજ એ મનુષ્યસ્વભાવનું જ એક અંગ છે. આપણે કંઈ ને કંઈ સ્થૂલ વસ્તુને માનવા પૂજવાના

તરસ્યા રહીયે છીયે. માણસ ખીજી જગાના કરતાં મન્દિર કે દેવાલયમાં જ કંઈક વધારે શાન્ત અને સાસ્ત્રિક મનોવૃત્તિવાળો બને છે એનું રહસ્ય ખીલું શું છે? મૂર્તિ એ ઉપાસનાની સહાયક છે. કોઈ હિન્દુ મૂર્તિને ઇશ્વર નથી સમજતો. હું મૂર્તિપૂજનને પાપ માનતો નથી.

આટલા ઉપરથી સમજાયું હશે કે હિન્દુધર્મ કોઈ સાદું! ધર્મમંત્ર કે સંપ્રદાય નથી એના ઉદરમાં સંસારની સર્વ વિજૃંભિઓની પૂજાને સ્થાન છે. ધર્મપ્રચારનો જે સામાન્ય અર્થ લેવાય છે તે અર્થમાં એને ધર્મપ્રચારક પન્થ નહિ કહી શકાય. એણે અનેક જાતિઓને પોતાનામાં સમાવી એ સાચું, પણ એ બધું વિકાસક્રમને ન્યાયે અદૃશ્ય ગતિએ બન્યું છે. હિન્દુધર્મ દરેક માણસને તેની પોતાની જ શ્રદ્ધા અગર ધર્મની દૃષ્ટે ઇશ્વરને ભજવાનો આગ્રહ કરે છે અને તેથી સર્વ ધર્મોની જોડે એની સુલેહ છે.

આવી મારી હિન્દુધર્મની સમજણ હોવાથી હિન્દુધર્મમાં અસ્પૃશ્યતાને હું કદી પણ સાખી શક્યો નથી. અસ્પૃશ્યભાવનાને હું હમેશા હિન્દુધર્મની ઉપર વળગેલો મેલ માનતો આવ્યો છું. અનેક પેઢીઓથી એ ચાલતો આવ્યો છે એ બસે, પણ એવી ખીજી પણ અનેક પ્રથાઓ આજદિન લગી ચાલતી આવી છે. દેવદાસીઓ અને મુરલીઓની પ્રથા હિન્દુધર્મનું એક અંગ છે એ વિચારે હું તો શરમથી મરી જ. રહું. અને છતાં દેવધર્મને નામે આ ઉઘાડો વ્યભિચાર હિન્દુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં હિન્દુઓમાં પ્રવેશ્યો છે. વળી દાળાને બકરાનો ભોગ આપવો એ વસ્તુને પણ હું નર્યો અધર્મ માનું છું અને એ હિન્દુધર્મનું અંગ છે એવું માનતો નથી. હિન્દુધર્મ એ તો અનેક યુગોના વિકાસ છે. હિન્દુધર્મ એ નામ પણ હિન્દુસ્તાનના લોકોના ધર્મને સાર પરદેશીઓએ શોધી કાઢેલો શબ્દ છે. એક કાળે અહીંના ધર્મને નામે પશુઓનું બલિદાન અપાતું. પણ એ વસ્તુ ધર્મ ન હોય; ત્યાં હિન્દુધર્મ તો ક્યાંથી હોય જ ?

અને એ જ પ્રમાણે મને લાગે છે કે જ્યારે ગૌરક્ષાએ આપણા બાપદાદાઓમાં ધર્મનું સ્વરૂપ લીધું ત્યારે જેમણે ગોમાંસબક્ષણ ન જ છોડયું તેમને સમાજે બહિષ્કૃત કર્યા હશે. એ સામાજિક વિચાર પણ જજરો ચાર્યો હશે, અને ગોમાંસબક્ષણને આગ્રહ ધરાવનારાઓની સામેનો એ સામાજિક બહિષ્કાર એટલા તેમની સામે જ ચાલીને ન અટકતા તેમની પુત્રપૌત્રપરંપરાની સામે પણ ચાલુ રહ્યો હશે. આમ ઘણાભાગે મૂળ શુભ ઇરાદાઓથી શરૂ થયેલી પ્રવૃત્તિ કાળે કરીને એક કંઠણ નર્મણ પ્રથા બની ગઈ, તે અટકે સુધી કે એ પ્રથાને કેવળ અનુચિતપણે કાયમનો ટેકો આપનારા કે

તેની વિધિઓ મુચ્ચનારા શ્રોત્રો સુદ્ધાં ધીમેધીમે શાસ્ત્રગ્રન્થોમાં ઘુસી ગયા ! આ મારી કલ્પના સાચી હોય કે ન હોય તોપણ અસ્પૃશ્યભાવનાં આપણી વિવેકબુદ્ધિની સાથે વિરુદ્ધ અને પ્રેમ કે દયાધર્મના આપણા કુદરતી ભાવોની વિરોધી છે એ તો નિઃસંદેહ છે. જે ધર્મ ગાયત્રી પૂજા પ્રવર્તાવતાં અચકાતો નથી તે માણસ જેવા માણસનો આટલો ઘાનપી બહિષ્કાર કેમ જરૂર હશે કરી જ શકે અગર તો તેને ટેકો આપી શકે ?

અને તેથી આટલા કાળ કચડાયેલા આ અસ્પૃશ્યવર્ગને તજવા કરતાં તો મારા ચૂરેચૂરા થઈ જાય તોપણ હું સન્તોષ જ માનું. હિન્દુઓ પણ જો પોતાના ઉદાત્ત ઉત્તરજન્મ ધર્મને આ અસ્પૃશ્યભાવનાના કલંકથી છોડવી ન લેતા આમ ને આમ કલંકિત રાખશે તો તેઓ કદી પણ સ્વંત્રતાને લાચક ગણાશે નહિ. અને હું હિન્દુ-ધર્મને મારાં પ્રાણથી પણ અધિક વ્હાલી વસ્તુ ગણું છું તેથી જ આ કલંકનો ભાર મને અસહ્ય થઈ પડ્યો છે. હિન્દુસમાજના એક પંચમાંશ હિસ્સાને આપણી જોડે સમાનભાવે મળવાબળવાનો અધિકાર આપવાનો ઇનકાર કરીને ઇશ્વરનો ઇનકાર કરવાનો શું હિન્દુઓ આગ્રહ ધરશે ?

મારી નોંધ

પ્રવાસનો અંત

મેં જે પ્રવાસ હિન્દુસ્તાનમાં છેલ્લા તેર માસ સુધી કર્યો છે એવો ભાગ્યે જ કોઈએ કર્યો હોય. હિન્દુસ્તાનની પ્રદક્ષિણા કરી કહેવાય. મારે સાર એ પ્રવાસ પવિત્ર યાત્રા હતો. પશ્ચિમમાં દર્યાયી પૂર્વમાં હિંદુગઢ ને ઉત્તરમાં રાજપૂર્ણીથી દક્ષિણમાં તુતિકોરીન સુધી ફરી વળ્યો. મારે જે કંઈ કહેવાનું હતું તે હું કહી ચુક્યો. નવી વસ્તુ એક પણ કહેવાપાત્ર મને રહેતું નથી. ખિલાફતની, પંજાબના ઇન્સાફની અને સ્વરાજ્યની શરતો હું સંભળાવી ચુક્યો છું. હવે જવાબદારી કેવળ પ્રજાની રહી છે. સ્વદેશી પાળે અને સ્વરાજ લે. સ્વદેશી ચિન્તા સ્વરાજ નથી જ.

હવે મને કોઈ પણ જગ્યાએ જવાનાં આમન્ત્રણો ન મળવાં જોઈયે. રહેલા ત્રણ માસની અંદર હું એક સ્થળે બેસીને વિચારું, લખું ને સંકલ્પોનું નિવારણ કરું એ જ મારે સાર થાય છે.

ત્રણ માસમાં પ્રજા ધણું કરી શકે છે. પ્રજા આખી મુંગાવત લઈ કાર્ય જ કરે તો પોતાની ધારણા પૂરી પાડે જ. જાણવાથી નહિ પણ કરવાથી જ સ્વરાજ મળે.

શાન્તિ એ જ પ્રવૃત્તિ

ઈશ્વરના માનને ફાણ પહોંચે ? અને જતાં એની પ્રવૃત્તિને પણ કોણ પહોંચે ? આજસ મરઘવા જોડેયે વખત એને ન જોઈયે; નિદ્રા પણ નહિ. આપણે સુષ્ટેય ત્યારે પણ તે જાગે. કામ આડે એને ખાવાનું પણ ન જોઈયે. બેસે છે એમ પણ કેમ કહેવાય ? એની ગતિનો પાર

જા કયાં છે ? આરામ ના ન મળે, ન જોઈએ, એવા એ જોશાળી. તે છતાં એનાથી ભૂલ ન થાય. ભૂલ કરવાની શક્તિ બહુજોડમે ઊંડા દીધી એવા એ સ્વરાજવાદી. એની પાનેથી આપણે જરાયે શીખીએ તો એક ક્ષણમાં સ્વરાજ મેળવીએ. શાન્તિ રાખતા છતાં એ વધારેમાં વધારે કામ કરનારો. એ ઉપરથી આપણે એમ કાં ન શીખીએ કે શાન્તિમાં જ વધારેમાં વધારે શક્તિ છે ? જાણે સરકારને કરકું દોષ તે કરે, બહુકું દોષ તે બકે; આપણે આપણું કંઈક વ્યવસ્થા કર્યું જ નહયે એ કાચખાનું વિવેકી પાલન અને તેનો વિવેકી ભાન.

શાન્તિનો અર્થ

આ દિવ્ય શાન્તિ એટલે જરૂરતા નહિ, મૃદતા નહિ, દુર્ગંજતા નહિ. એ તો શુદ્ધ ચેતના, જ્ઞાન અને શરવીરતા. કાયાને પત્યરૂપ ગણીને જે વિહાર કરે તે એક જ સ્થળે જોડાં છતાં જગતને દલાવ્યાં જ કરે. પત્યરને કોણુ મારે? પત્યરની રજા કરો તોયે તે માફી ન માને પણ એ યર પણ ન ચણે. જેમ મારો તેમ યાકો; જેમ મારો તેમ તે ધર ચણવાની તા પારો. એવી જેણે પોતાની કાયા કરી દોષ તેને દરાવનાર આ જગતમાં કોણુ દોષ? મનુષ્યમાં પત્યરનો અને ઇશ્વરનો મેળાપ થાય છે. મનુષ્ય એટલે ચેતનામય પત્યર; તેથી જ સાસ્ત્રીએ શીખવ્યું કે તે જ પુરો જીવો જેણે પૂરું દેહદમન કર્યું. એટલે શાન્તિનો અર્થ દેહદમન. આપણે કાયાના, સરીરસુખના શુભામ યથા તેથી આપણે સરકારના શુભામ બન્યા જે આપણે કાયાને જીતીએ તો શુભામીમાંથી પ્રીતિ. તેથી આપણે જેટલે જાણે સરીરનો મોહ ઊંડાયે તેટલે જ અંશે સરવન્તતા મેળવીએ.

સરકાર આપણને શું દબાવશે? તેની ગરજ મેલીએ તો તે શું કરે? તેના પૈસાની, તેણે ચાલેલી ગાન્તિની, તેણે ચાલેલાં સુખની દરકાર આપણે ન કરીએ તો આજે શુભામીમાંથી મુક્ત થઈએ.

વ્યવહાર શાન્તિ

પણુ દરેક માણસ મંપૂર્ણ શાન્તિ ન મેળવી શકે; દરેક માણસ કાયાને પત્યર જેવી ન કરી શકે. તેથી આપણે સમુદાયમાં રહી થોડી થોડી શાન્તિનો સરવાળો કરી થોડું થણું સુખ મેળવીએ છીએ. અને એકું અલ્પ દેહદમન કરવાનો માર્ગ આપણે સ્વદેશી માર્ગને ચોંધ્યો છે નાના મોટા બધા જ આટલોયે યજ્ઞ ન કરી શકે એકું કંઈ જ કારણ નથી. થોડો સમય કાંતવુંવણું એ પ્રભને કારેપટવું ન જ દોષ. તેથી જ હિન્દુમુસલમાનના એકતાનું ચિહ્ન રેડીયા; આપણે મદ્રાસી, કાનડી, બંગાળી, ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, સિંધી, મારવાડી બધા જ એક છીએ, એકું જ્ઞાન કરાવનાર અને સિદ્ધ કરનાર રેડીયા. આટલું બધા છતાં પણ જે રેડીયા ન ચઢાવે ને સ્વરાજ માગે તે હક વિનાનો માગનાર બીખારી છે. બીખારીને સ્વરાજ ન દોષ. એટલે જેને સ્વરાજ જોઈએ તેણે મજે મહેટે જ્ઞાન-પૂર્વક હમેશાં ઇશ્વરનું નામ લેતાં દેશપ્રીત્યર્થે સુવર્ણમય સૂતર કાંતવું. જ્યારે પ્રત્યેક હિન્દુસ્તાની જેમ પોતાના યરનું શંકું જમે છે. તેમ પોતાના ધરમાંનું કાંતવું વણે કે પછોશી પારો વણાવી પહેરે અને બીજું કંઈ ન પહેરે ત્યારે જ સ્વરાજ છે, તે પહેલાં નહિ.

મને કોણ કહેશે કે આટલું એક જાળકનાથે નામ ઉપરવટ છે ? અજ્ઞાપી સહેલી સારત હા હોય રહે ? આપણે હાથે જ આપણે તેને અધરી કરી મેલી છે અને મૂંઝાઈથી બીયે, કુપ્લાળથી પીડાયે બીયે, આસડછેટથી રીબાઈયે બીયે, ઢિન્દુમુસવમાન એકબીજાને વેરી ગણીયે બીયે.

એક દાકતરનો અનુભવ

હાંસિટમાં એક દાકતર છે. તે અને તેમનાં ધર્મપત્ની હંમેશાં બોલામાં બોલા ત્રણ કલાક કાંતે છે. દાકતર ચાર માસ ચર્ચા કાંતવાનું શીખ્યા છે. બે માસના મહાવરા પછી તેમણે ત્રીસ નંબરનું સૂતર કાંતવું રાઈ ક્યું. બે માસમાં પોતાને સાર બેએક પહેરણ ચાલે તેથી થોડું વધારે સૂતર તેમણે કાંત્યું. તેનાં પહેરણ પોતે પહેરે છે તેમાથી વધેલો કકરો તેમણે મને અતિ પ્રેમપૂર્વક શુંતકલમાં આપ્યો એ કકરો હું સાંચે ફેરવું છું અને જ્યાં ત્યાં હર્ષપૂર્વક બતાવ્યાં કરું છું. તેમનાં ધર્મપત્ની એથીયે વધારે બીણું સૂતર કાંતે છે. દાકતર જો પોતાનો પ્રયાસ નરી રાખે તો એક વર્ષમાં છત્રીસ વાર બીણી ખાદી કાંતે. એટલું તો એક માણસને એક વર્ષમાં ન જ લેઈયે.

૩નો સંપ્રદ

ભાઈ લક્ષ્મીદાસ પુરુષોત્તમે ૩ને વિષે જે ચેતવણી આપી છે તે તરફ હું વાચનારનું ધ્યાન ખેંચું છું. તેમણે ૩નો ભાવ ચડયા છે એમ જણાવ્યું છે. હજી ચડતા નથી છે. કોઈ કહે છે કે ભાવ ચડવાનું કારણ ૩નો સદ્ગુણ છે એક પરમ મિત્ર કહે છે કે અમેરિકામાં આ વરસે પાક ધણી ઓછો થયો છે તેથી ભાવ વધ્યા છે. સત્ય આ બંનેની વચ્ચે છે. ભાવની તેજને સાર અમેરિકાનો ઓછો પાક અને સદ્ગુણ બંને જવાબદાર છે, ગઈ હાથે મારી પાસે પચાસ મણ સૂતર હવું તે હું બાવીસ રૂપિયા વેચતો હતો અને મને મણ દીઠ ચાર રૂપિયા નફો પડતો હતો. આજે મને ખબર પડી કે અમેરિકાનો પાક બગડ્યો. એટલે મેં બાવીસના આડત્રીસ રૂપિયા ભાવ માંગ્યો. આ વધારાના સોળ રૂપિયા લેવાને મને રો અધિકાર આ હવા અર્થસાક્ષ્ય—વણિકને ન રોકે એવા બાપારથી આખું જગત પીડાય રહ્યું છે. અમેરિકાની ગરજ તે આપણો અર્થ એ સાક્ષ્ય માનુષી નહિ પણ રાક્ષસી. આ જગતમાંથી નીકળવું એ જ સ્વરાજ. એક દેશને વિષે કેમ નીકળી જવાય તે ભાઈ લક્ષ્મીદાસે બતાવ્યું છે. ભાવ વધ્યા છે, તોપણ હાથ તો દરેક જણે થોડું ૩ લઈ સંધરી રાખવું. કાંતતાં ન આવડે તોયે અડચણ નહિ. અને દરેક ખેડૂતને ચેતવણી આપવી કે પોતાના ૩નો બધો પાક તો ન જ વેચે. પોતાને જોઈયે તેના કરતાં વધારે પાક હોય તો તે ભણે, વેચે. જે ખેડૂત તાત્કાલિક લાભને ખાતર ભાવથી લોભાય પોતાનું બધું ૩-વેચે તેની નજર ટુંકી છે. દરેક ખેડૂત પોતાને જોઈતા દાણો અને પોતાને જોઈતું ૩ સંધરે અને ચરસ રીતે તો એ છે કે બોલામાં ઓછો જાર માસનો સંધરો રાખે, કે એક વર્ષ નળણું આવે ત્યાં સુધી તો તે ન જ મૂંઝાય.

આ કંઈ મેં નવી વાત નથી કરી. આપણા જંગલી નહિ પણ સખ્ય ને જ્ઞાની પૂર્વજો સો દોઢસો વર્ષ પહેલાં આમ જ કરતા. ઘણા તો ત્રીસ વર્ષ પહેલાં પણ આમ કરતા ને પોતાને સુખી માનતા. આજે તો ટુંટી નજરવાળા આપણે આપણું જ મોઢે ભાવે લેચી, આપણો વખત નકામો ગાળી, મોઢા ભાવનાં કપડાં પાછાં ખરીદીયે છીયે ને પોતાને સુધરેલા માનીયે છીયે ! તેના કરતાં તો 'જંગલી' વડવાઓને હું વધારે સારા ને ઘીંદરી જણું. પાટીદાર મરી આપણે ખેડૂત બનીયે એમ હું જરૂર ઈચ્છું છું.

દત્તમંડલ

નિઝામે પોતાનો ફેટલોક સારામાં સારો મુલક સરકારને આપ્યો ને જ તેણે—આંખ—દેશનો ભાગ છે તે 'સીરેટ ડિસ્ટ્રિક્ટ' એટલે 'દત્તમંડલ' કહેવાય છે. તેની મુસાફરી મારી છેલી મુસાફરી હતી. તેમાં મેં ત્રણ દિવસમાં શતદિવસ સમાવ્યો જ કરી કહેવાય તેટલા દહાડામાં કાલીદારી, ચીતુર, વીરપત્તી, રેનીચુંડા, રાજમંચેટ, કડમ્પા, તાડપત્તી, શુંતકલ, કરનૂલ અને ભેલારી એટલાં ગામ અંગે ક્ધ્યાં. આમાં ધણીખરી જગ્યાએ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં દુષ્કાળ વર્તે છે. વસ્તી લગભગ અઠ્ઠાવીસ લાખ માણસની છે. દુષ્કાળથી લોકો એટલા ભૂખે મરે છે કે કોઈ તો સહકુટુંબ રૂખી આપઘાત કરે છે ! આત્મ કારણ કંઈ અનાજ બજારમાં મળતું નથી એમ નથી. પણ તે લેવાના લોકોની ખાસે પૈસા નથી ને પૈસા મેળવી શકે એવું તેમની ખાસે કામ નથી. થોડા જ સરકારના રસ્તા સમારવા એટલે પત્થર ફેડવા ઉચકવા જઈ શકે છે. આમાથી સ્ત્રી ભાગ્યે પાય પૈસા ને પુરુષ નવ પૈસા કમાય છે. વળી મત્સ્યોત્તું રોજ ભયે ત્રણ આના દોય પણ મુકાદમની દસ્તુરી દર આના પાછળ એક પૈસો તો ચોટી દોય જ ! આ મુલકમાં લોકો ત્રીસ વર્ષ પહેલાં કાંતતા ને વણતા. આજ પણ સ્ત્રીઓ ભૂલી નથી ગઈ. તાડપત્તીમાં મેં અન્યજન ઓરતોને મહાસભાસમિતિના મકાનમાં છૂટી કાંતતી જોઈ. આ ઓરતોને આઠ કલાકના ત્રણ આના મળે છે. તેમાં દસ્તુરી નથી. તેમની ઉપર કોઈ બુદ્ધિમાન કુદૃષ્ટિ ન કરી શકે. ને પત્થર ફેડનારા પેલા પુરુષો કરતાં આ ઓરતો વધારે કમાય છે. દત્તમંડલના દબરો સ્ત્રીપુરુષોએ મને રેંડીયાધર્મના પુનરુદ્ધારને સાર આશીર્વાદ આપ્યો. જો દરેક જગ્યાએ મહાસભાસમિતિ પૂરે કામ કરશે તો દત્તમંડલમાં આવતે વર્ષે દુષ્કાળ નહિ હોય. મોંઘવારી ભયે હરો પણ લોકો કાંતીવણી અનાજ ખરીદી શકશે.

મેલી સરકાર

એક પરમ મિત્રે મને કહ્યું, અસહકારને વગોવનારા નથી નજીતા કે આટલાં વર્ષ સરકારે આપણી સભ્યતા સાથે, આપણી ભાષા સાથે, આપણી ભૂતિ સાથે અસહકાર કર્યો; હવે જો આપણે એ પદ્ધતિનો અસહકાર ન કરીયે તો આપણા જેવા બુદ્ધિહીન બીજા કોઈ જ નહિ. પણ સરકાર હાલ પણ જે અસહકાર કરી રહેલ છે તેનો તાલ ને મેલો કાપલો રોકે જોદરેજ વિષે જોવામાં આવે છે. આ સખી ચૂદસ્યે તિલક સ્વરાજ ફંડમાં, પણ અન્યથાને અર્થ ન દારનિયેધના કાર્યને સાર પૈસા આપ્યા છે. તેથી સરકારે છપી નોટિસ કાઢી છે કે

કોઈ સરકારી ખાતાને સાર મિ. ગોદદેજની તીજેરીઓ ન લેવી । એવો એક સમય હતો કે જ્યારે આ જ તીજેરીઓ સરકારનાં ખાતાંઓમાં ધૂટથી લેવામાં આવતી હતી. પણ શેઠ ગોદદેજે તિલક સ્વરાજ કાળમાં જાન આપ્યું છે તેથી 'ન્યાયી' સરકારે તેમની તીજેરીઓનો બદલકાર કર્યો છે. જે સરકારમાં આવ્યો એવ, આવ્યું એર છે તે સરકારની સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ ન કરે તો શું કરે ?

દીવાળી

દીવાળીને દિવસે રામનો વિજય ઉજવાય છે. રામનો વિજય એટલે ધર્મનો વિજય. એ તો ધર્મ જ ઉજવી શકે. એ વિજય સ્વમાન બળવનારો સ્વાગતી પ્રત્યક્ષ જ ઉજવી શકે. તે દિવસોમાં જ્યાં સુધી. આપણને સ્વરાજ ન મળે ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજ ન કરવા, મિથાત્વોજન ન કરવા, એ આપણો ધર્મ સમજ્યું છું. જ્યાં સેંકડો નિર્દોષ માણસો પોતાના ધર્મ ને દેશને અર્થે જેલમાં ગયા છે ત્યાં આપણાધી કેમ જરાય ભોગો ભોગવાય તે હું ન સમજી શકું. જેનો સગો બાઈ જેલમાં બાંધરાનો રેડ્યો ખાતો હોય તે બદાર શિખંડ કેમ જમી શકે ? જેનાં હૃદયે બાઈબહેનો બૂખે રીખાતાં હોય તે કેમ નાચરંજ કરી શકે ? દીવાળીને સમયે આપણે 'બલકાદાર' પરદેશી કપડાં ખરીદીએ છીએ. મારી સલાહ છે કે નકામું કપડું એક પણ કોઈ ન ખરીદે પણ જોઈએ તેટલી હાથે કંતિલી ખાતી ખરીદે ને તે ખરીદવામાંથી કરકસર વાપરે.

અહીં ભાઈઓનો સાથી

અહીં ભાઈઓ જેલમાં બેઠાં પણ રેડીયાનું ચિન્તન કરે છે. તેમના તરફથી એક તાર છે તેમાં જણાવે છે કે તેઓએ ને તેઓના જેથી ભાઈઓએ જેલમાં રેડીયાની માજણી કરી છે કે જેથી તેઓ પોતાનો કાનૂન વખત જેલમાં સુતર કાંતવામાં ગાળે । આ પ્રમાણે ચીવટ બધા માણસો રાખે તો જરૂર સ્વરાજ વહેલું આવે. સરકાર તરફથી જવાબ કેવો મળે છે તે જોવું રહ્યું.

અન્યજ્ઞે વિષે

અન્યજ્ઞે વિષે આપણે ગુજરાતમાં શું કર્યાં કરીએ છીએ એ બાબત હવે વિચારવું જોઈશે. દરેક મહાસભાસમિતિ કંઈ કરે છે કે ? તાડપત્તીની સમિતિએ તો પોતાના જ મકાનમાં અન્યજ્ઞ બહેનોને કામ સોંપ્યું છે. ત્યાં તેઓને સહુ અડી શકે છે. તેઓ સહુને અડી શકે છે. આવી અનેક રીતે અન્યજ્ઞે એ આપણાં સર્ગાં ભાઈબહેન છે એવું આપણે બતાવી રાખીએ છીએ. આપણામાં એ બાબતની ચીવટ આવવી જોઈએ. તેઓને સાર આપણે કેટલા દવા ખાદ્યો ? કેટલી નિશાળો કાઢી ? તેઓ જેટ આપણા જ ઘરમાં કેવી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવે છે ? તેઓને આપણે એટું ભોજન આપીએ છીએ ? આ છેલ્લો સલાહ બહેનોએ વધારે વિચારવા યોગ્ય છે. અસ્પૃશ્યતા મટી એટલે આપણે અન્યજ્ઞના સંપર્કથી આપણને અમડાયેલા માની નથી નહાતાં એટલું જ જોવું બસ નથી. પણ એ અસ્પૃશ્યતાનો અર્થ શો કરીએ છીએ તે વિચારી નહું. તેમાં રહેલો ભારે તિરસ્કાર છે તેને જડમળથી કાઢવો. આપણે જ્યાં જગી તિરસ્કારને નથી કાઢ્યો ત્યાં જગી અસ્પૃશ્યતા રહેલી છે. તે નીકળશે ત્યારે દરેક અન્યજ્ઞ ભાઈબહેન તેને ઓળખ્યા વિના નહિ રહે.

આવડી કાચે નવરાત્રિનો છેલ્લો દિવસ છે. ગયે વર્ષે સદ્રક્ષણીને બકરાનો ભોગ આપતાં તે મન્દિરના પૂજારીને મદાગ્નનોએ અટકાવ્યો હતો અને તેની સાથે સમજૂતી કરવામાં આવી હતી કે તેને મદાગ્નનોએ દર વર્ષે રૂ. ૬૦૦ આપવા ને તે બે બીજા પૂજારી દોષ તે કરે પણ બકરા ન ચડાવે.

આ વખતે પૂજારી એમ કહે છે કે ગયા વર્ષની પ્રતિજ્ઞાથી ચોતે બંધાયેલ નથી. આમ તે કહેતો હોય તો એક પાપમાં પ્રતિજ્ઞાભંગના બીજા પાપનો કમેરો દરો.

મેં એમ સાંભળ્યું છે કે તેને વિષે પૂજારીને બકરાનો વધ હતો. અટકાવવાનો મનાઈ હુકમ પણ નીકળવાનો છે. એ હુકમ નીકળે કે નહિ તેની સાથે આપણને સંબંધ હોવા જ ન જોડાયે.

તેઓ ચોતાને હિન્દુ માને છે તેઓ આવા વધના સદયોગી ન જ બને. મારી દર માન્યતા છે કે ધર્મને નામે કોઈ મજા પ્રાણીનો વધ કરવો એ અધર્મ છે, બે મન્દિરમાં એવો વધ થાય તે મન્દિર જ નથી. એવા મન્દિરમાં હિન્દુ ન જ લય. કાળીમાતા કંઈ ધનુવધ નથી માગતી. તે તો આપણો ચોતાનો વધ છે છે. આપણાં પાપોનો-આપણા મેલનો વધ કરીને જ આપણે કાળીમાતા પાસે હજી સજીવે છીએ. અને તેઓ અધર્મીનો હોમ કરવા કહે છે તે હિન્દુને હું કહું 'તમે સત્યનું, અદિત્યનું ને હન્દ્રિયદમન કરવાનું મઠ હાથે કતિલા સૂરની, ખાલી પહેરીને લો.' મારી ખાતરી છે કે એમ કરનાર શુદ્ધમાં શુદ્ધ બલિદાન કરો. એટલું જ નહિ, પણ તે સ્વરાજને સારું પણ લાચક બનશે. તેથી-મારી હમેદ છે કે જો તે પૂજારી બકરાનો વધ કરવાની ઢઠ કરે તો કોઈ પણ હિન્દુ તે મન્દિરમાં જઈ તે વધના પાપમાં સદયોગી થઈ ઇશ્વરને નહિ નિન્દે.

(આસો સુદ ૭ રવિવાર)

તા. ૧૬-૧૦-૧૯૨૧

મુંબઈ શું કરશે ?

૩૬મી જુલાઈએ મેં મુંબઈમાં સ્વદેશી કાપડની પહેલી હોળી સજાગાવી. બીજી એવડી હોળી ગયા રવિવારે સજાગાવી. ૩૭મી જુલાઈએ પણ રવિવાર હતો.

મુંબઈએ જ ચોતાની ઉદારતા બતાવી. હિન્દુસ્તાનની લાજ રાખી ને તિલક સ્મારક સ્વરાજ રાજો પૂરો કર્યો. મુંબઈએ સ્વદેશીનો પાયો રોપ્યો. સત્યાગ્રહની વિશાળ સભામાં સ્વદેશી તથા હિન્દુમુસલમાન દોસ્તીની વાત ચોપાટી પર પ્રથમ વધ.

મુંબઈમાં હિન્દુ છે, મુસલમાન છે; પારસી વીરોનું મથક મુંબઈ છે. મુંબઈમાં ગરવા, ગુન્દાલીઓ છે; મુંબઈમાં પહોડોના ઉઠરેલા બહાદુર મરાઠા છે; મુંબઈમાં મેમણ, બાઠીયા, પારસી અને સિંધી વેપારી જોવા છે. મુંબઈના લોકો સાહસિક છે. તેઓ ધડીમાં કમાય છે ને ધડીમાં શુભાવે છે; તેનો વિચાર સરખાયે નથી કરતા.

મુમ્મઢ ધારે તો તેનામાં સ્વરાજ મેળવવાની શક્તિ કંઈ ઓછી નથી.

સ્વદેશીમાં સ્વરાજ છે એ તો હવે સર્વમાન્ય છે.

સ્વદેશીમાં હિત મેળવવા સારૂ વેપારીની અને સ્ત્રીઓની મદદ જોઈએ.

જેટલો રસ સ્વરાજની ચળવળમાં મુમ્મઢના વેપારીઓએ લીધો છે, તેટલો ખીજા ભાગના વેપારીએ નથી લીધો. તેઓ પોતાને ભોગે મદદ કરશે ? વિચારે તો ભોગ કશોયે આવવાનો નથી, કેમકે તેમણે પરદેશી માલમાંથી જે લાભ હાડ્યો છે તેનો તો તેમને હક ન હતો. તેથી તો દેશને પારાવાર નુકસાન થયું છે. જેટલું નુકસાન પરદેશી કાપડના વેપારથી થયું છે તેટલું નુકસાન હિન્દનેખીજા એકે વસ્તુથી નથી થયું. એટલે જો પરદેશી કાપડના વેપારી હવે સમજે તો તેઓ પાપમુક્ત થાય, તેઓ શુદ્ધ થાય. શું તેઓ પૈસાની લાલચ છોડશે ?

કેમ નહિ છોડે ? જાપાનના ધનિક લોકોએ પોતાનું ધન નેધનથી મળતા હોદ્દા જતા ક્યાં ત્યાર પછી જાપાન જાવ્યું. લડવાનું બળ પણ આવજોગ પછી જ આવી શકે છે. લડનારી પ્રજા પ્રથમ માલમિલકતનો ભોગ આપીને જ લડનાં શીખે છે. શસ્ત્રબળ કે આત્મબળ બન્નેની પૂર્વે ધનનો ભોગ તો રહ્યો જ છે.

પણ આમાં તો એવો ભોગ જ નથી. વિચારથી થયેલા કાર્યમાં હમેશાં ઓછામાં ઓછો ભોગ હોય છે. વેપારી જો જ્ઞાનપૂર્વક પરદેશી કાપડનો વેપાર છોડે તો ખાદીનો વેપાર લઈ પોતાની પ્રામાણિક આર્થિક મેળવરી શકે છે. છેવટે દર વર્ષે સાડ કરોડ રૂપિયાનો નફો થાય એવી મૂડીનો વેપાર કોઈએ કરવો રહ્યો છે. સાડ કરોડનો નફો ઉપજાવવાને સારૂ કેટલા વેપારી ને કેટલા વાણીતર જોઈએ ?

પણ એક વાતની જરૂર ખરી. વિચારવાન વેપારી જોઈએ. જે આજસુ વેપારી ખીજાની નકલ જ ક્યાં કરે છે, સદો જ ક્યાં કરે છે, બાપે મુકેલા ધધામાંથી સ્વાભાવિક રીતે કમાયા કરે છે, તે બધા જો આજસ ન તજે તો ન કમાય. આજસુ કદી બહાદુર ન થઈ શકે. આજસુ કદી સ્વરાજ ન મેળવી શકે. સ્વરાજ અને સુસ્તી એ બેને હાડવેર છે.

જેમ મુમ્મઢના વેપારી જાગૃત છે તેમ જ સ્ત્રીઓ. મુમ્મઢની સ્ત્રીઓના જેટલી આગળ પડતી સ્ત્રીઓ ખીજે ક્યાં છે ? અને સ્ત્રીઓની મદદ વિના સ્વદેશી ચાલે જ નહિ તેથી તેમની મદદ વિના સ્વરાજ મજે નહિ. સ્ત્રીઓની મદદ કંઈ શોભા રૂપે નથી માગવાની. સ્ત્રીઓને બાપજીને સારૂ નથી નોતરવામાં આવતી. હિન્દુસ્તાન આંતરે સ્ત્રીઓની શુદ્ધ સાદાઈ અને સ્ત્રીઓની મૂલનતની બિજા માગે છે. સ્ત્રીઓમાં

જ્ઞાન, સ્ત્રીઓમા દેશભક્તિ જોધયે. પરદેશી કાપડનો મોહ સ્ત્રીઓ ન જ છોડે, તેઓ પરદેશી ભડકામણી રંગોની સાડીઓનો, સાડીનોનો ને મલમલનો વાદ લધને બેમે તો પુરુષ બિચારા શું કરે ?

બળાતકારે કંઈ સ્ત્રીઓની પામે સ્વદેશીત્વ લેવરાવાય ? સ્ત્રીઓની હિપર બા વાપરીને જ તેમને સ્વદેશી બનાવાતી હોય તો હું તે પરદેશી રહે એ જ ઇચ્છું. સ્ત્રીઓની જગૃતિમાં, તેમના રવેચ્છાએ કરેલા આપજોગમા જ સ્વરાજ રહેલું છે. સ્ત્રીઓ જો પરદેશી કાપડ છોડે તો તે માત્ર ધર્મ સમજીને જ છોડશે. મુસલમાન બહેન બિવાહતને સમજશે, હિન્દુ બહેન ગાયને સમજશે, બધી બહેનો કંગાલિયત કાઢવાનો પડોશી પ્રત્યેનો ધર્મ સમજશે,—એટલે જો હિન્દુસ્તાનની બહેનો પરદેશી કાપડ પહેરવું અધર્મ સમજે, ખાદી પહેરવી, હમેશા રેડીયો ચલાવવો એ ધર્મ સમજે તો સ્વદેશી પવનવેગે પ્રસરે. આ કામ મુજબની બહેનો કરી શકે છે.

તેમજ મુજબના પુરુષો. પુરુષોએ પોતાનો બારીક કપડાનો જોખ તજવો જોઈએ. તેઓએ રેડીયો હાથમા લેવો જોઈએ. એમ થાય તો જ સ્વદેશીનું કામ આગળ ચાલે.

જો આખું હિન્દુસ્તાન સપૂર્ણ સ્વદેશી સમજે તો કાયદાના સવિનય બંગ વિના, શાન્તિમય બંડ વિના રવગજ મેળવે એવો મારો ખાસ અભિપ્રાય છે. પણ સંભવ છે કે એવો મુયોગ ન બને અને હિન્દુસ્તાનના હજારોને જેલ જવું પડે, મરવું પણ પડે એક જ પ્રાન્તમા સ્વદેશી પૂર્ણ પ્રસરે તો તેની અસર એટલી પેદા ન થાય કે જેથી સ્વરાજની સ્થાપના થાય. પણ એક પ્રાન્ત કે જીલ્લો તૈયાર થાય તો તેને બંડ કરવાની અખત્યારી કાં ન મળે ? અને તેની શક્તિથી હિન્દુસ્તાન આખું સ્વતંત્ર કા ન બને ? બની શકે એમ મારી ખાસ માન્યતા છે. આવી રીતે પહેલ કરવા મુજબ તૈયાર થઈ શકે ?

તેનો જવાબ મુજબથી જ અપાય. જે સ્વદેશીનું પૂરું પાલન ન કરે તેને બંડ કરવાનો અધિકાર નથી, કેમકે તે પોતાના ગુસ્સાને નહિ રોકે; તેને અણીતે વખતે શાન્તિ રાખતાં નહિ આવડે. અને જો શાન્તિ ન રહે તો જીતવાની અણી પર આવેલી બાજી આપણે જોઈ બેસીયે. એવી શૂલ આપણાથી ન જ થવી જોઈએ.

મુજબ શાન્તિપાઠ સમજે છે, મુજબ ગંભીર બન્યું છે, મુજબ નિશ્ચયવાન છે, મુજબના હિન્દુ મુસલમાન પારસી એક મનના ને એક હલના ચયા છે, એ બધાની

શહેરીઓ—સ્રી, પુરુષ, બાળકો હજારોની સંખ્યામાં પીંજે, કાંતે, વણે તે ખાદી પહેરે તો તે જરૂર શાન્તિયુદ્ધ કરવા લાયક થાય.

આનો અર્થ એમ નથી કે દરેક સ્રી પુરુષ કાંતતાં હોય કે ખાદી પહેરતાં હોય. અંગ્રેજો નહિ પહેરે એ સંભવ છે; સહકારી નહિ પહેરે એ બનવાનું છે; સરકારી તાકરો એટલી હિંમત ન કરે એમ બને. તેથી એવાઓને અર્થે એકાદ ચરદેશી કાપડની દુકાનમાં કંઈ વેચાણ થતું હોય એમ મનાય. પણ મુજમની બજારોના, મરજીદોના, મન્દિરોના, મેળાવડાઓના, શાદીઓના રંગ તો બદલાઈ જ જાય. ત્યાં તો બધે આયણે ખાદી જ ખાદી જોઈએ. નાટકોના રંગ પણ બદલેલો જ હોય. જો લોકોને પરદેશી કાપડ નાચસંદ હોય તો કંઈ જ નાટકોમાં ચરદેશી કાપડ વચરાય ત્યાં તેઓ જાય ? ચરદેશી કાપડનો મોહ ન ઉતરે ને ખાદીનો પ્રચાર થાય એ હું અસંભવિત સમજું છું. ન્યાં ન્યાં સામાન્ય સ્વતંત્ર વર્ગ જાય છે તેવી જગ્યાઓમાં હું જરૂર ખાદીના જ ઉપયોગની આશા રાખું.

આટલું મુંઝવું આ માસની આખરીએ કરી શકે છે. જ્યારે કરે ત્યારે મુંઝવું એકદમ બંને શાન્તિ યુદ્ધ શરૂ કરે.

કોઈ એવી શંકા ન લાવે કે શાન્તિ યુદ્ધની સાથે ખાદીનો શો સંબંધ છે. હું ઉપર બતાવી ગયો છું કે રેંટીયો એ શાન્તિની નિશાની છે અને વળી જ્યારે તેની માણણી જ શાન્તિને નામે કરવામાં આવે છે ત્યારે જ શાન્તિને નહિ માનતો હોય તે તેનો ઉપયોગ નહિ કરે અથવા રસપૂર્વક નહિ કરે. રેંટીયામાં આયણે શૌર્ય, સચ્ચાઈ, સાદાઈને શાન્તિ આરાપીએ છીએ, તેથી રેંટીયો વધારે ને વધારે શુણેને પોષનારો બનશે.

સ્વરાજ મેળવવા અને ખિલાફત રફવા કરેલા બંડમાં ઘોડા માણુઓથી ન ચાલે. તેમાં આયણને હજારો માણસ જોઈએ. એકલા મુજમની મારશતે આપણે સ્વરાજ મેળવવાની તાકાત કેળવવી હોય તો આપણને એક લાખ યોદ્ધા જોઈએ. તેમાં બધે પુરુષ ને સ્રી બને હોય. સોળ વર્ષથી માંડી ગમે તે ઉમરનાં સ્રીપુરુષ કામ આવી શકે. એટલા યોદ્ધાને ખાવાનું કોઈ સંસ્થા નહિ આપી શકે. જો મહાસભા આપવા બેસે તો આપણે હારી જઈએ. તેટલાનું ખર્ચ રોજનું આયણે જણ દીઠ આઠ આના ગણીએ તો પણ ૫૦૦૦૦ રૂપીયા થયું. એક મહિનાની આપણી સડત મળીએ તો ચંદર લાખ રૂપીયા માત્ર તેટલાં માણસના ખોરાકના થાય. તેઓના કુટુંબનાં ભરણપોષણ કરવું પડે તો કેટલું ખર્ચ થાય તેનો અંદાજ કાઢવો જ મુશ્કેલ છે. પણ મેં માંડેલી રકમને ઓછામાં ઓછી બેવડાવવી જોઈએ.

અવુ ખચ દાઢવા આપણુ તયાર નયા, ન કદાચ તટલા પંસા મુંબઇને સાર
બારે ન માનીયે તોયે તેમાંથી આપણુ લાભ નહિ ઉઠાનીયે, પણ હારી જવાના.
કેવા માણુમે દાખલ થાય તેની ગણતરી ન રહે. હિન્દની લડત ચલાવવાનો બોલો
ઉઠાવનાર આવા માણુસો ચારિત્રમાં, સચ્ચાઈમાં, શૌર્યમાં પ્રથમ પંક્તિનાં હોવા
જોઈએ. આની દસોટી પણ રેંદીયો અથવા રૂની ક્રિયાઓ છે. જ્યાં સુધી લડવૈયાને
સૂઝ ન પડે કે પીંજવાથી કે વણુવાથી પોતાની રાજ મેળવી શકાય છે ત્યાં સુધી
આપણુ લાખોં ચોદાઓ મેળવી શકવાના જ નથી.

જો મુંબઇને પહેલ દરની હોય તો મુંબઇએ શું કરવું તેનો આપણને હવે
ખ્યાલ આવી શકે છે.

૧. આ માસની આખર સુધીમાં દરેક મુદ્દ દરવા ઈચ્છનારે પીંજવા, કાતવા
તથા વણુવાની ક્રિયાની માહિતી મેળવી લેવી જોઈએ. તેણે ઉવટે એક કલાક તો
કાંતવું જ જોઈએ.

૨. આ માસની અંદર મુંબઇમાં લોકોએ મુખ્ય ભાગે હાથે કાંતેલા સૂતરની
ખાદી વાપરતા થઇ જવું જોઈએ.

૩. આ માસની આખર સુધીમાં મુંબઇની બજારોનો, મન્દિરોનો, મસ્જિદોનો,
નાટકશાળાઓનો દેખાવ ફરવો જોઈએ અને ખાદીમય થવો જોઈએ.

૪. મુંબઇની સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ પોતાનો નવરાશનો વખત પીંજવા,
કાતવા કે વણુવામાં આપવો જોઈએ.

૫. મુંબઇના રહેઠીઓનાં મનમાં હજી પણ મારપીટ ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો હોય તો
તેની કળી જવો જોઈએ.

૬. મુંબઇના હિન્દુમુસલમાનોમાં હજી કંઈ ટૂટી હોય, કંઈ મેલ હોય તો તે
ની કળી જવા જોઈએ.

આટલું કામ જો આ માસની આખરીયે થાય તો નવેંબરમાં મુમઈ મોટા
પાયા પર કાયદાનો શાન્ત ભંગ શરૂ કરી શકે.

સાહજનદાને મુમઈ ઉતરવાની તારીખ ૧૭મી નેવેંબર છે. તેના પહેલાં મુમઈ
પોતાની શક્તિનો ચમત્કાર દેખાડી શકશે? જ્યારે મુમઈ ઉપરની સહેલી શરતો
ખાળે ત્યારે જ બંડ કરે, તે પહેલાં નહિ. જે શાન્ત તેમ કરે તે જ સવિનય ભંગ
આદરી શકે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૬-૧૦-૧૯૨૧

અલી બાઈઓ અદાલતમાં

અલી બાઈઓને ધણા દિલોઝન દોસ્તો છે એ તેમનું સદ્ભાગ્ય છે. તે જ પ્રમાણે તેમને આકરા ટીકાકારો મળ્યા છે એ પણ સદ્ભાગ્ય છે. એક મિત્ર મને લખે છે કે હું તેમના ઉપર એવો આકરિન છું કે તેમનામાં કોઈ ત્રુટી જ નોતો નથી. તેનું આ કહેવું સાચું છે. સંઘર્ષો ન રહેવું એ મિત્રતાનું એક લક્ષણ છે. પરંતુ જે પોતાના મિત્રની નબળાઈઓ ન જાણે તે જોટો મિત્ર કહેવાય. હું અલી બાઈઓની નબળાઈઓ જાણું છું, પરંતુ હું પોતે નબળાઈઓથી બરેલો રહ્યો એટલે તેમની નબળાઈઓ પ્રત્યે મારી ક્રોધ વૃત્તિ રહે છે. જે સાધીઓ સાથે કામ કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે તેમાં સૌથી બહાદુર અને શ્રેષ્ઠમાં આ બાઈઓ છે એમ મને લાગે છે. આટલું તો તેમની સામેના સામાન્ય આરોપ સંબંધે.

પરંતુ હવે તેમના ઉપરના એક ખાસ આરોપ વિશે એક બાઈ લખે છે:

“ ધણા લાંબા અને ગંભીર ચિન્તન પછી અસહકારના સિદ્ધાન્ત સાથે જેની સંબંધિત હું નથી બેસાડી શક્યો એવા કેટલાક પ્રશ્નો આપની સમક્ષ મુકવાની હું રત્ન લઉં છું. મારી મુશ્કેલીઓ ખરી છે કે માત્ર ઉપદેશીઓ જ છે તે જણાવવા કૃપા કરો.”

બિટિરા અદાલતને અસહકારના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે કોઇ આરોપી મદદ કરી શકે નહિ. પરંતુ અલી ભાઇએ જે જવાબ આપ્યો છે તેથી શું અદાલતને એક પ્રકારની મદદ નથી થઈ? સરકારી વકીલે જ આ વાત સ્પષ્ટ કહી છે કે આરોપીના જવાબથી તેનું પોતાનું કામ ઘણું હળવું થયું છે.

હું જાણું છું કે આવી જાતનો વધિા ઉઠાવવામાં આવશે એવું અલી ભાઇએ અગાઉથી ધારી લીધેલું અને તેથી તેમના જવાબની રાજઆતમાં જ તેમણે આ વાતનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું છે કે તેઓ અદાલતને મદદ કરવા માટે પોતાનો જવાબ રજૂ કરતા નથી, પરંતુ રાજદ્રોહ કરવાનો અને લશ્કરમાં અપ્રીતિ ફેલાવવાનો તેમના ઉપર આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે તે જુન્દા તેમણે નવા જ કહ્યા છે એવી શ્રાન્તિ લોકોમાંથી દૂર થાય એટલા સંકેતો આ જવાબ આપ્યો છે. તેઓએ કહ્યું છે કે પોતાના જવાબનો હેતુ તો લોકોને જે ખતાવી આપવાનો છે કે તેમણે કોઈ નવા જુન્દા કહ્યા નથી, પરંતુ જે જુન્દા કરવા તેઓ ધર્મથી બંધાયેલા હતા અને જે જુન્દા તેઓ ધણી વખત થયાં કરતાં આવ્યા છે તેને માટે જ તેમના ઉપર આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે.

પોતાના જવાબ બાબત ભાઇએ કહેલો આ ખુલાસો મને જરાયે અનોખાકારક નથી લાગતો. લોકો તો આવો કોઈ ખુલાસો માગતા જ ન હતા. આપણે સહુ જાણીએ છીએ અને દોષ વગાડીને તો કહેવામાં આવ્યું છે કે આપણે આ સહનતને સુધારવાને કે મિટાવવાને જુગોંધ્યું છે. એટલે સરકાર પ્રત્યે સર્વત્ર અપ્રીતિ ફેલાવવી એ તો આપણો ધર્મ જ થઈ પડ્યો છે. અલી ભાઇએ તો વારંવાર પોઠારી પોઠારીને કહ્યું છે કે બિટિરા લશ્કરમાં નોકરી કરવી એ પાપ છે. માટે જેમ વારંવાર કહેવાઈ ચુકેલી વાત કહેવાની જરૂર નથી તેમ અલી ભાઇને આવો જવાબ રજૂ કરવાની કરીયે જરૂર ન હતી. જેમ માનીયે કે જવાબ આપવાની જરૂર હતી, તો ભલે તે છાપામાં આપવો હતો. અદાલતમાં આપવાની શી જરૂર હતી? અત્યારે તો જરૂર જવાબથી અદાલતને મદદ મળી છે. હું ધારું છું કે ભાઇએ જવાબ રજૂ કર્યો તે અસહકારના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે ભૂલ છે એમ મેં બરાબર પૂરવાર કરી બતાવ્યું છે.

ખીલે સવાલ મને ખૂંચે છે તે આ છે. હજી આપણે કાયદાનો સવિનય ભંજ શરૂ નથી કર્યો. એટલે આપણે સહુએ અત્યારે તો બિટિરા અમલદારોના હુકમને માન આપવું જોઈએ. આપને મલબારમાં દાખલ થતાં અટકાવવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો તેનો આરોપ આપણે અનાદર નથી કર્યો. આમ છતાં મીલાના મહમદઅલીએ કરાંચીના મેંજસ્ટ્રેટનું કહ્યું ન આવ્યું અને તેમને બેસી જવાનું કહ્યું ત્યારે મિલ્લજ ખાઈ બેઠા, એ શું વાજબી, હવે? મેંજસ્ટ્રેટના હુકમનો આ ચોખ્ખો અનાદર ન કહેવાય? મી. મહમદઅલીએ મેંજસ્ટ્રેટને પૂછ્યું કે તમે શંકરને માનો છો કે નહિ, અને તેમને બેસી જવાનું કહ્યું ત્યારે બેસવા ના પાડી અને કહ્યું કે 'તમારાથી યાચ તે કરી લો' એ બધું શું તેમને શાલાસપદ ગણાય.

મને તો લાગે છે કે કાયદાનો સવિનય બાંધે સારી રીતે ત્યારે પણ આપણે સહુએ નમ્રતા તો રાખવી જ નેહાયે. અગત્યની તો નમ્રતાની છવતી મૂર્તિ હોવો નેહાયે. તેણે તો ગમે તેટલો અડવવામાં આવે છતાં મિમ્મ ન જ ખેલો નેહાયે, તેમ જબરદસ્તી પણ ન કરવી નેહાયે. બેઅદબીનું તો તે નામ માત્ર જ નહિ. મારી આ વાત સાચી હોય તો અહીં ભાઈઓનું વર્તન તદ્દન ગેરવાજબી છે અને તે બેઅદબીમયરૂં જ ગણાવું નેહાયે. આ સબ વાપરવા માટે ક્ષમા ચાહું છું.

મને તો લાગે છે કે અદાવતને કોઈ પણ જાતની મદદ કરવાને અને અમલદારો સાથે આમ આક્રમણ થઈ જવાને બદલે અહીં ભાઈઓ અદાલતમાં મુંઘા જ બેસી રહ્યા હોત તો એ ધણું જ ઉત્તમ દેખાત, અતિશય હદાપણુસરેલું અને તેમના જેવા નેતાઓને હાજરે તેહું યાત.

હું જાણું છું કે મારી આ દીકા આપને પસંદ નહિ પડે. તો તે માટે આપની ક્ષમા ચાહું છું, પણ તે દીકા ક્યાં વિના મારાથી રહી શકાઈ નથી હું જાણું છું કે આપ અહીં ભાઈઓના વર્તનનો કોઈ પણ રીતે બચાવ કરશો જ રીતે કરશો તે નથી કળી શકશો."

પત્ર સ્પષ્ટ છે પણ સહુલાવથી લખેલો છે. ઘણાંયે મિત્રોએ મને આ જ સલાહો પૂછ્યા છે અને મેં તેમને યથાશક્તિ સંતોખવાના પ્રયત્ન કર્યા છે. પરંતુ ઉપરના કાગળનો તો જાહેરમાં ઉત્તર આપવો એ જ કીડ છે. જવાબ રજૂ કરવામાં અસહકારના સિદ્ધાન્ત સાથે વિરોધ જેવું જણાય તો મહાસભાની મહાસમિતિએ તેમ કરવાની છૂટ આપી છે તેને લઈને તે થયેલું છે. સમિતિના નિર્ણયના ખરાપણા વિશે તમે વાંધો ઉઠાવી શકો; પરંતુ અહીં ભાઈઓ ઉપર વિરોધી વર્તનનો આરોપ નહિ મુઠી શકાય. મહાસમિતિએ મારી સલાહ ઉપરથી આ નિર્ણય કર્યો છે. અને મારી સલાહનાં કારણો જાહેરમાં જણાવવાની, હું ધાકું છું, મારી ફરજ છે. એક તો પોતાના જવાબમાં આરોપી પોતાની હકીકત દર્શાવી શકે છે અને તે જવાબ અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હોય તો કાયમને માટે દફતરમાં રહે છે. ખીલું, હિન્દુસ્તાન આ વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવશે એવી મારી શ્રદ્ધા છે. સ્વરાજ સ્થપાય તે પહેલાં હજારો માણસો જોડા જશે એવી મારી ધારણા છે. વળી મારી ધારણા એવી છે કે જેમણે નીતિ વિરુદ્ધ ગુન્હા નથી કર્યા એવા અસહકારી કેદીઓને સ્વરાજની પાલખિન્ટ છોડી દેશે. તે વખતે સ્વરાજના ન્યાયાધીશેને આ જવાબો બહુ મદદરૂપ થઈ પડશે. વળી ખરા ગુન્હા કરનારાઓ જવાબ ન આપે અને લોકોની આગળ નિર્દોષમાં ખપે એ રીતે ન્તેઓ અસહકારનો લાભ ન લે એવું હું બહુ ઇચ્છું છું. આ હેતુ સાધવા માટે જવાબ બહુ દુઝે, મુદ્દાસર અને બિલકુલ દલીલો વગરનો હોવો નેહાયે.

મૌ. મહમદઅલીનો જવાબ આ પ્રકારનો નથી. તેઓ ધરભામી કાયદા વિશે લાંબી વિગતવાર ચર્ચામાં ઉતર્યા છે. તેમણે અદાલતનો ઉપયોગ પોતાના બચાવ માટે નથી કર્યો, પરંતુ પોતાના પક્ષની જાહેરાત કરવાને કર્યો છે એ ખુદ્દુ છે. અદાલતમાં રજૂ કરેલો-તેમનો રદીઓ લોકો હોંશે હોંશે વાંચી ગયા છે. તેમની હકીકત તેમણે નિબંધના રૂપમાં લખી હતી તો 'ધણુ' તેની સામુદાયે ન જોત. તેથી આ જવાબને દોષિત ગણવા હું તૈયાર નથી, તેમ તેનો બચાવ કરવા પણ તૈયાર નથી.

જવાબ છે તે કરતાં તો ધણોયે ટુંકો જરૂર થઈ શકે. પણ મૌ. મહમદઅલીને ટુંકું કરવું અશક્ય થઈ પડેલું છે. ટુંકાણુમાં પતવીરા એમ કહીને કલાક કલાક સુધી ભાષણ કરતાં મેં તેમને જોયેલા છે.

ખીજો આરોપ વધારે ગંભીર છે. જેસી જવાની ના પાડવામાં સવિનય કે અવિનય ભંગનો પ્રશ્ન જ નથી. તે તો અભિગ્રહિતો પ્રશ્ન છે. અદાલતમાં ચર્ચા બધા દરજો મને ખટકે છે. તે એઅદ્દી તો જરૂર ન ગણાય, પણ તેમાં નાહક અવસ્થા હતી. હું કબૂલ કરું છું કે અસહકારી નમ્રતાથી ભરેલો હોવો જોઈએ અને ભાષણોની વર્તણૂક નમ્ર જરૂર ન હતી.

પરંતુ તેથી હું તેમના વર્તનને દોષી નથી ગણી શકતો. તેમણે તો આમ કરીને એક કાર્ય સાધ્યું છે અને તે કાર્ય ખોટું નથી. આપણે બહુ દયાઈ ગયા છીએ. અદાલતોનું વાતાવરણ ગમગાવનાઈ હોય છે. કાયદાને તથા અદાલતને માટે માન હોવું એ એક વસ્તુ છે, તેનાથી ગભરાઈ જવું એ જુદી વસ્તુ છે માફ માનવું તો એવું છે કે જે ભાષણો અને તેમની સાથેના ખીજા કેદીઓ દીખળ જ કરવા ઇચ્છતા હતા અદાલતો અને જેલોનો બચ ભાગી નાખવાની તેમની ઇચ્છા હતી. એટલે તેમણે અદાલતની ઇરાદાપૂર્વક અવગણ કરી. મેં છસ્ટે જો તેમની સાથે વિનોદમાં ભળ્યા હોત તો અલી ભાષણો એટલા આગ્રહી થયા ન હોત. પરંતુ અદાલતને તો પોતાનો મેલો જાળવવો હતો અને ભાષણોને તેની જરૂર તમા ન હતી. હું એમ નથી કહેવા માગતો કે તે માટે ખીજો સારો રસ્તો ન હતો પરંતુ મારી ખાતરી છે કે ભાષણોએ તેમની અવગણી પણ આપણી લડતની મેવા જ બચવી છે. નમ્રતાનો ડાળ કરીને તો લડતને તેઓ હાનિ પહોંચાડત, હમેશ તેમની અંદર માયુમ પડતી સત્યતા અને સમજતા તેમણે આ અવસરે પણ સાબીત કરી બતાવી છે. તેમનામાં સૌથી વિશેષ ચલાવા યોગ્ય ગુણ મને એ જ લાગ્યો છે. આ અદાલતો નિંદ છે એમ આપણે માનીએ છીએ માટે આપણે તેમને એકજગત

કરવા ઇચ્છીએ છીએ, એ આપણે યાદ રાખવું જોઈએ. પરંતુ હું બાઇઓની ઉમતાને દોષવાન નથી ગણતો તે ઉપરથી તે નકલ કરવા ચોગ્ય નમૂનારૂપે રજૂ કરું છું એમ સમજવાનું નથી. તેની નકલ કરવા જનારા ખતા ખાશે. કારણ વાયકોને હું ખાતરી આપવા માગું છું કે મેંજસ્ટ્રેટ પ્રત્યે બાઇઓને કોઈ જાતનો દ્વેષ નથી. અને મેંજસ્ટ્રેટ તેના હોદ્દાની પુરશીયા નીચે ઉતરે ત્યારે તે જોટલી અદ્ય તેઓ મારી સાથે રાખે છે તેટલી તેની સાથે પણ રાખે એમાં મને જરાયે શંકા નથી.

એક નજરે જોનાર તરફથી મળેલા નીચેના પત્ર પરથી વાયક એ દ્વિતીય વિશે કદાચ વધારે સારો ક્યાસ પાંધી શકશે.

“આ કેસની સુનાવણીની હકીકત આપે છપાંઓમાં વાંચી તેા હશે જ, છતાં એક ત્રાહિત પ્રેક્ષક તરીકે મારા પર જે છાપ પડી છે તે આપને જણાવવી એ હું મારા ધર્મ સમજું છું. એક ગરબાતમાં જ આરોપી ‘વીર’ ને ધૂતકારી દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો, પણ જિયારા મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબની સામે તેા કોઈ. રેંજર્સે નહિ પણ ‘મી. અદમદઅલી ઉમેલા હતા. ખરેખર જિયારા ન્યાયાધીશને એના માયાનો મજથો હતો.

હું જાણ કરું છું કે મારી જીંદગીમાં ખીજ જ વાર કોર્ટમાં કેસ સાંભળવા હું ગયેલો. પ્રથમ અતુલમવર્ના સ્મરણ કંઈ મીઠાં તેા નથી જ, પણ આ ખીજ પ્રસંગથી—ખીજે અને ઉલ્લેહ હજી હવે આવવાનો છે—મને દુઃખ થયું છે. કાયદા અને સુલેહશાન્તિની ઊંચા નીચે રાખવામાં આવતા દેશમાં લોડ રીડિંગની હકુમત તજે કહેવાતી ન્યાયની અદાલતો નાટકશાળા કરતાં જરા પણ ચડે એમ નથી.

પણ ના સાહેબ, હું જાણ્યો. નાટકશાળાના નટો તેા આનન્દ મેળવવાના હેતુથી જ પૈસા આપીને આવેલા પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કરવાની ખાતર પ્રામાણિકપણે ચોતાના વેશ બળવે છે. પણ સિટિશ અદાલતના આ કાળા કે ગોરા ન્યાયમૂર્તિઓને નેક વહેવાર જેવી કોઈ ચીજનું જ્ઞાન જ નથી, અને મને ખાતરી છે કે એમના કોપમાં ‘ન્યાય’ સંપદ છે જ નહિ.

હું વધીશ નથી અને તેથી મુકદ્દમાને લગતી કાયદાની દૃષ્ટિઓ તેા મને ન સમજાય, પણ જો કાયદાને સાદી સમજ સાથે કંઈ લેવાદેવા દોષ તેા હું કહેવાની હિંમત ધરી શકું છું કે ખસિકહીના હાવમાનું આખું દસ્ય કેવળ એક અગ્રહણ ફારસ હતો. મેં મારી જીંદગીમાં એકું દેખ્યું ન હતું.

સાક્ષીઓની જે જુબાનીઓ યથા અને ફીતર સાખીત કરવાનો જે અદલાસ કરવામાં આવ્યો તે બધું સાંભળતાં રમુજ આવે એવું હતું, અને કેસને અન્તે સરકારી વધીએ જે આપણુ કહ્યું તે એટલું તેા દમ વગરનું હતું કે તેને કીકાની જરૂર પણ નથી.

હું પોતે તો એ અનુમાન પર આવ્યા છું કે આ અદાલતોમાં લેખી એકરાર રત્ન કરવામાં પોતાના દેશબંધુઓને છેલ્લો સન્દેશો મોકલી ચળવળનો ફેલાવો કરવાનો હેતુ હોય તો ભલે, બાકી લેખી એકરાર કરવો એ તો રણવગડા વચ્ચે રેદન કરવા કરતાં વધારે કંઈ જ નથી.”

પરંતુ હવે આપણે ખીજ બાજુ તપાસીએ. બુલંદશહરથી આવેલા નીચેના કાંગળથી હું શું કહેવા માગું છું તે વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

“ત્રીજી તારીખે જે રાજદારી મુદ્દમો ચાલ્યો તે દરમિયાન હકીકત મેંજસ્ટ્રેટ અલ્ફ્રાન્ડ્રુ. કૃત્ય હું આપના ધ્યાન ઉપર લાવવા ઇચ્છું છું.

જીમ મેંજસ્ટ્રેટ મિ ડૉબ્સની અદાલતમાં હિન્દુસ્તાનના ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૪ અ. અને ૧૫૩ મુજબ મદાગય મદાવીરપ્રસાદ ત્યાગીના ઉપર કામ ચાલ્યું જ/માદાર મહમદ ચારખાનની જુબાની દરમિયાન આરોપીએ આપેલા બાબતની હુકી નોંધ કોર્ટને વાંચી સંભળાવવામાં આવી અને કોર્ટે ટીકા કરી કે નોંધનો અંગ્રેજી તરજુમો અસલ સાથે મળતો આવતો નથી. સરકારી વકીલે પણ તે વાતને ટેકો આપ્યો. સાક્ષીની મુખ્ય જુબાની પૂરી થઈ એટલે કોર્ટે આરોપીને ઉલટ તપાસ કરવા કહ્યું. આરોપીએ ઉલટ તપાસની ના પાડી, પરંતુ પોતાના બાબતની નોંધનો અંગ્રેજી તરજુમો અસલ સાથે મળતો નથી એ બાબતની નોંધ લેવા જણાવ્યું મારે કહી દેવું જોઈએ કે આરોપીએ વકીલ રોક્યો નહોતો અને પોતે કાયદાના બહુકાર નથી તેમણે તો કેવળ લંકરમાં નોકરી કરેલી છે અને યુધ્ધના કામસર તેઓ પરદેશમાં રહેતા હતા.

મેંજસ્ટ્રેટ નોંધ લેવા ના પાડી અને કહ્યું કે ‘તમે ચકાતકા ગાંડો છો.’ આરોપીને આ અપમાનકારક લાગ્યું અને સામી સંભળાવી દીધી કે ‘હું ધાર છું આપ જીમ કરો છો’ એટલે તો જે કૉન્સ્ટેબલના હવાલામાં આરોપી હતો તેને મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબે આરોપીને તમાચો લગાવવાનું કહ્યું. કૉન્સ્ટેબલ અચાચો અને બહુ જ નારાજથી આરોપીની ગરદન આગળ જરા હાથ અટકાવ્યો. એટલે મેંજસ્ટ્રેટ મેંજસ્ટ્રેટ મેંજસ્ટ્રેટ મેંજસ્ટ્રેટ તમાચો લગાવવાનો હુકમ કર્યો અને પેલા કૉન્સ્ટેબલને ફરજ પાડી એટલે તેણે તેમ કર્યું. આરોપી આ અપમાન અને તેજેવધ શાન્તિથી ગળી ગયો. આરોપીએ બિલકુલ વકીલ રોક્યો ન હતો અને સરકાર તરફના કોઈ સાક્ષીની તેણે ઉલટ તપાસ કરી નથી.

વિશેષમાં જણાવવાની રત્ન લઈ છું કે ન્યારે ડિસ્ટ્રિક્ટ મેંજસ્ટ્રેટ કોર્ટમાં આવ્યા ત્યારે એક ફોજદારના હવાલામાં આરોપીને બહાર બાંકડા ઉપર બેઠેલા તેમણે જોયો હતો. ન્યારે કેસ શરૂ થયો ત્યારે આરોપીને બાંકડા ઉપર બેસવા દેવા માટે તેમણે ફોજદારને કપકો આપ્યો અને કોર્ટમાં આરોપીની બેઠીએ ઉતારી નાખવાનું કહ્યું. પણ અહીં જ ‘મિનિટ-માં ફરી પાછી બેઠીએ ચડાવવાનો હુકમ આપ્યો. આરોપી તો બરાબર અદબ વાળીને ઉભો રહ્યો. મેંજસ્ટ્રેટની આવી વર્તણુકથી અહીં લોકોમાં ખળભળાટ અને ગુસ્સાની

લાગણી પ્રસરી ગઈ છે. વકીલ મિ. સૈયદ હુસેન બર્ની બી.એ., એલએલ. બી. ના પ્રમુખ-પણા નીચે ચાર દબર માણસોની એક જાહેર સલાહ થઈ હતી અને તેમાં ઘટલા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. ઠરાવમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તારી મોકલી દેવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તે પહોંચાડવામાં આવરી કે કેમ તેની ખાતરી નથી. માટે ઠરાવેલી દફતર બધે પહોંચે તે સારું કાગળ લખ્યા છે. છાપામાં પણ તાર મોકલ્યા છે.”

ગુલદંડહરમાં મળેલી સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવમાં આરોપીએ સંયમ, વીરતા અને ઉદાસીનતા બતાવ્યાં તે માટે તેમને ધન્યવાદ આપ્યો છે. પરંતુ આ વિશેષણોની યોગ્યતા વિશે મને ઘણી શંકા રહે છે. આરોપીએ વાંધો દર્શાવવા એક શબ્દ પણ કેમ ઉચ્ચાર્યો નહિ ? શા માટે આવા લેભાગુ મેંજસ્ટ્રેટ આગળ પોતાનો મુકદ્દમો ચલાવવાની તેણે ના પાડી નહિ ? મેંજસ્ટ્રેટ પોતે જ ખુલ્લો ગુન્હો કર્યો છે અને કૉન્સ્ટેબલે પણ (જોકે નારાણથી છતાં) કર્યો છે. આરોપી શું પ્રેમ અને નમ્રતાને લીધે મૂંગો રહ્યો ? ચૂપછી રાખવી અને મૂંગા મૂંગા ખમ્યા કરવું તે બધું અથવા તેથીયે અધમ વૃત્તિને દાંડવા માટે ન હોવું જોઈએ. આના કરતાં બાઇઓની વર્તણૂક વધારે બહાદુરીભરેલી અને સ્વાભાવિક ન ગણાય ? ગુલદંડહરના જેવા પ્રસંગોમાં માણસનું પોતાનું બળ એ જ એકમાત્ર રક્ષણોપાય હોય છે. અને બાઇઓએ જ્યારે અદાલતને ગણુધારી નહિ ત્યારે જરૂર પોતાના દેશી બાઇઓની કમજોરી તેમના ધ્યાનમાં હતી એ બાબત મને બિલકુલ શંકા નથી.

મારી નોંધ

થાક

જ્યારે મને કોઈ એમ કહે છે કે લોકો હવે યાદગીર છે, કંઈક નવું સોંપે, ત્યારે હું અસરાઈ જઈ; ત્યારે હું સમજું છું કે લોકો સ્વરાજનું રહસ્ય નથી સમજતા, ધર્મધુન્ધનો અર્થ નથી જાણતા.

સ્વરાજ એ નિત્ય નવું થવાનું હોય તો ઉપાયો પણ નવા હોય. સ્વદેશી છાત્રોને બીજા ઉપાય હું તો નહિ જ સોંપી શકું; અને એ આપણે સ્વદેશીથી યાદગીર હોઈએ તો આપણે સ્વરાજથી પણ યાદગીર.

જો માણસ આજ લેતાં યાદ છે તે મરવાની તૈયારીમાં છે. સાલ માણસનો આસ આલે છે, નાદી આલે છે, આંખ આલે છે એવી તેને ખબર પણ નથી હોતી; તે જરૂરી ક્રિયાઓ કરતો યાદગીર જ નથી. કવિ પોતાની શક્તિના ઉપયોગથી યાદગીર જ નથી, ને

થાકે તે કવિ નથી. જેના હાથમાં સારંગી રમી થાકે છે તે થાકતો નથી. તેમ જ ને આપણને સ્વદેશીનો રંગ જ ચઢ્યો હોય તો આપણે ચાક્રીયે નહિ, પણ ભેષ શાક્રીયે કે જેટલાં પગથીયાં સ્વદેશીનાં ચડપા તેટલાં જ સ્વરાજનાં ચડપા; અને આપણે સ્વરાજને રસ્તે જતાં ચાક્રી ન જ શાક્રીયે તેમ સ્વદેશીને માગે પણ ન જ ચાક્રીયે. ચોખ્ખી ને ચોપક હવામાં જનરિ માણસ જેમ તેની નજીક જતો જાય છે તેમ વધારે તાકાતવાન થતો હોય છે તેમ જ આપણને યંત્રે ભેષ્યે. જેમ જેમ સ્વદેશીની મજલમાં આપણે આગળ વધતા જ જાય છે તેમ તેમ આપણું જળ વધતું જાય છે. એક વર્ષ પહેલાંના રેંદીયાને હસનારા આજ ક્યાં છે? શ્રી. પ્રદુલ્લભચંદ્ર રૌપ આપણા મહાન વિદ્વાનશાસ્ત્રીઓમાંના એક છે. તેઓ શ્રી૦ બોઝની ભેડી છે. તેઓ નાનુક શંભોની પરખ કરનારા છે. ઘણી કંપનીઓમાં ચોતે ભાગ લેનારા છે. છતાં તેમને કબૂલ કરવું પડ્યું છે કે જંગલનાં સાડાચાર કરાડ સ્ત્રીપુરુષોનો આધાર માત્ર રેંદીયો જ છે. આવી પ્રજ્ઞતિથી જ થાકે તે તેને સમજતા જ નથી.

વળી થાકેલા લડવૈયો શું કરી શકે? જ લડવૈયો હમેશાં લડાઈની ગતિ બદલ્યાં જ કરે તે હોય જ. આપણે તો ઉત્તરોત્તર આગળ વધતા જ ચલા છીએ. ધારાસભા, ખિતાબો, વકીલો, વિદ્યાર્થીઓના કિલ્લામાંથી આપણને ચોડું ધણું મળ્યું તેથી આપણે નસાવી શક્યા. પણ પરદેશીએ તો આપણો માર્ગ જ રોક્યો છે. તે કિલ્લો આપણે પૂરો ન તોડીયે ત્યાં હજી આપણે સ્વરાજની આશા ન રાખી શકીએ. તેનો તો સમજો નારા હોય તો જ સ્વરાજ સંભાવે. એટલે એક માસ લાગે કે અનેક, પરદેશી કાપડ રૂપી ખટકને તોડ્યા વિના આપણે આગળ વધી ન શકીએ. બીજામાં તો આપણે કાતરો ભેડીને નીકળી શક્યા છીએ.

સ્વરાજ એવી વસ્તુ છે એ અનુભવ જ ભેષ શકાય. રાજીનો રાજ ગયો છે કે નહિ તેવું છેવટનું નિરાકરણ તો દરદી જ કરી શકે. પચારીએથી જ હડી ન શકે તેવા દરદીને લાલી આવે ને ચરખી ચડે ને વૈદ કહે કે તળીયત સારી છે, તોપણ દરદી તેનો ઇનકાર કરવાનો. સ્વરાજ મળ્યું છે કે નહિ તેનો સાક્ષી દરેક માણસ જ પોતાને સાકે થઈ શકવાનો છે. તેથી જો એમ સિદ્ધ થાય કે રેંદીયાથી, પીંજણથી, સાગથી, ખાદીથી લોકો યાક્યા છે, તો તેનો અર્થ હું એમ કહું કે લોકોને સ્વરાજ નથી ભેષવું. લાંધણુ કરનારને વિશે અથવા સાળ છાંદી કુરાકા ખાનારને વિશે જેમ આપણે કહી શકીએ કે તે આપઘાત કરવા માગે છે, તેમ જ સ્વદેશીની લાંધણુ કરે તેને વિશે કહેવાય કે તે સ્વરાજ નથી ચાહતો.

શું કાર્ય કરનારાઓએ, તેમનાં કુટુંબીઓએ સંપૂર્ણ સ્વદેશી સાધ્યું છે કે તેઓ હવે યાક્યા છે? જ્યાં સુધી એક પણ અસહકારીએ પૂરું સ્વદેશી પોતાને વિશે ને પોતાના કુટુંબને વિશે નથી રેળવ્યું ત્યાં સુધી તેને યાકવાનો કે નિરાશ ચક્રાંત્રે પ્રસંગ જ નથી. અને આપણે બધા અસહકારીઓ પોતાની ફરજ સમજી ખરા સ્વદેશી ચરો ત્યારે મારો નિશ્ચય છે કે આખું હિન્દુસ્તાન સ્વદેશી થઈ જશે. આજનો આપણો યાક તો બાળકતા યાક જેવો છે. બાળકને હાખલા અથવા હાગે એટલે તે છાંદી બીજું માગે છે. જો શિક્ષક બાળકને એમ યાકવા, હારવા

દે છે તે વરી છે. બાળકે લીધેલા કાપડો પૂરો ક્યે જ દુટકો. તેમ જ સ્વદેશીનો આરંભેલો
યજ્ઞ આપણે પૂરો જ ક્યે દુટકો છે. આપણો થાક આપણી અપૂર્ણતા ને આપણા
અજ્ઞાનનો છે. આપણે સ્વરાજની કિંમત સમજતા નથી, સમજ્યે છીએ તો આપવા હચ્છતા
નથી. આપણો ખિલાફતનો પ્રેમ સલામાતે ને પૈસા આપવામાં સમાઈ નય છે. જો એમ જ
હોય તો આપણને સ્વરાજ નહિ જ મળે. સ્વરાજ મેળવતાં પહેલાં આપણે ઉદ્યમી બનવું
જોઈએ; સલામો, સરખસો, લાપણોનો શોખ ઊડવો જોઈએ; અથવા જો એવાં રમકડાંની
આપણને હજી જરૂર છે એમ જણાય તો આપણે કમળ કરવું પડશે-કે સ્વરાજ છેટ છે.

મરજ્યાત સ્ત્રીકાર

એક મિત્રે મને નીચેના સવાલો પૂછ્યા:

સૌ—સ્વરાજમાં આપણને કંઈ કાયદાઓની જરૂર પડશે ?

જા—હા છ.

સૌ—ત્યારે કાયદાઓને માન પણ લોકોએ આપવું પડશે ?

જા—જરૂર, પણ લોકોની મરજીથી. તેઓના મતથી તે કાયદા બંધાયે હશે એટલે તેને
માન પુરીથી આપશે. તેમાં તમને કંઈ નવાઈ લાગે છે ?

સૌ—હા છ, મને રાક છે ખરી.

મેં પૂછ્યું, 'એમ કેમ બોલો છો ?'

જા—અનુભવથી.

હું ચમક્યો. મેં પૂછ્યું.

સૌ—મને જરા સમજવા. હું ખૂંચ્યો છું

જા—જુઓ, નાગપુરમાં ૨૦૦૦૦ માણસોએ અસહકારનો ઠરાવ પસાર કર્યો. તે ઠરાવ
જેણે સ્વીકાર્યો તેને તો અંધનકારદંડનો જ. છતાં તેવા બધાએ એટલે વીસે હજારે તેનો અમલ
કર્યો છે ? હાજર રહેલા વખીયોએ વખીયાત ઊડી છે ? હાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓએ શાળાઓ
ઊડી છે ? બધાએ સ્વદેશીવ્રત પાળ્યું છે ? બધાએ રેંટીયો લીધો છે ? એ પણ જવા દો.
કાશિખારી સમિતિએ જે ઠરાવો કર્યા છે તેનો સર્વત્ર અમલ થયો છે ? જેમ મહાસભાનું
તેમ નાની સંસ્થાઓમાં રહેતાઓનું. જેટલી આપણી સંસ્થાઓ છે તેમાં જ રચેલા
ધારાઓનું કેટલા પાલન કરે છે ? મને જાહેર જાહેશીનો અનુભવ છે. હું જોયા કરું છું પોતે કે
પોતે કદેબ્રા ધારાને પોતે યોડું જ માન આપે છે. એ કુટ્ટવ નય નહિ ત્યાં લગી સ્વરાજ બોગવી
ચલાય ખરૂં ? તમે માનતા નથી કે આપણી આપણે આવે દુઃખને સમયે રચેલા કાયદાનું
પાલન કરવાની શક્તિમાં જ સ્વગત છે. અને જો એ શક્તિ આપણામાં આજે નહિ હોય
તો સ્વરાજ મળ્યે કંઈ આવવાની જ નથી. અર્થાત્ તે શક્તિ વિના સ્વરાજ ન સંભવે. વળી

આપણે ઘડેલા કાયદાનું આપણે પાલન કરીએ તે તો સહેલામાં સહેલું છે. તેને સારું આપણે બીબને કહેવા જવાનું નથી. એ તો માત્ર આપણને હાથ ઉઠ્યા કરનારને જ લાગુ પડે છે; ને હું માત્ર હાથ ઉઠ્યા કરનાર મહાસભાવાદી અસદ્દેશીની જ વાત કરું છું; ને જ્યારે તેઓનો વિચાર કરું છું ત્યારે હું ગભરાઈ છું ને આ જ વર્ષે સ્વરાજ મળવા વિશે સંકા આવે છે.

આ જવાબના પ્રત્યુત્તરમાં હું બોલ્યો: તમે કહો છો તેમાં સત્ય છે ખરું. આપણે બધા આપણે જ ઘડેલા કાયદાનો પૂરો સ્વીકાર નથી કરતા છતાં તમે કબૂલ કરો કે જેટલા બેદર-કાર આપણે બાર માસ પહેલાં બતાવેલા આજે નથી. નામપુરના ઠરાવને લોકોએ ઠીક માન આપ્યું ગણાય જ્યાં માન નથી આપ્યું ત્યાં લોકો પોતાની નબળાઈ કબૂલ કરે છે ને સળજા થવા પ્રયત્ન કરે છે.

આમ જવાબ આપી મેં પ્રશ્નકારનું કંઈક સમાધાન કર્યું, પણ મારે પોતાનું ને યદ્ય શક્યું. તેના સવાલોમાં મને ગાંધીજી જણાવ્યું હતું વિચારમાં પડ્યો તેને મેં તો કહ્યું કે એ વિશે 'નવજીવન'માં લખીશ પણ એ મિત્રના પ્રશ્નોની અસર આ લખતી વેળા મારી ઉપર વધારે થઈ છે. જોકે લોકોનો બચાવ તો મેં વાળ્યો કર્યો લાગે છે, છતાં હું જોઈ નહું છું કે આપણા જ કાયદાનો અમલ કરવાની શક્તિ આપણામાં ધણી જ વધારે જોઈએ. 'નહિ જાઉં ત્યાં એર'ડો રૂપ' એ ન્યાયે આપણે સન્તોષ નથી માની શકતા. આપણે તો સ્વરાજની કસોટી ઉપર કસાયે છીએ તેની ઉપર કસ કાઢતાં આપણે સોની ટચ નથી ઉતારતા. આપણા સોનામાં જોઈએ તેના કરતા વધારે બેળ છે. પારખનાર જ કસમાં સોનું જોઈ શકે. અને આપણે તો સ્વરાજ પૂરતો કસ આપવો જોઈએ. તેટલા ટચ ન આવે ત્યાં લગી આપણે સ્વરાજ લેવાની શક્તિ કેમ મેળવી શકીએ? પ્રશ્નકારની ફલીલ પણ વાળ્યો છે કે આપણે મહા-સભાના ફક્તર ચડેલાએ તો વગરમહેનતે સોએ સો ટચ ઉતરવું જોઈએ આપણે બધા કારોબારી સમિતિએ કરેલા, પ્રાન્તિક સમિતિએ કરેલા, ઠરાવોને ચન્નની જેમ નિયમિત યદ્ય માન નથી આપતા એ તો સ્વતઃસિદ્ધ છે.

આ બેદરકારીનું એક કારણ છે ખરું. આજ લગી આપણે વગરવિચારે હાથ ઉઠ્યા કર્યા છે; આજ લગી આપણે બીકે, સારમે કે લાવ્યે હાથ ઉઠ્યા કર્યા છે એ સ્વતન્ત્રતા ઇન્કિલાબને ન જ શોધે. તે તો પસંદ ન પડે તે ઠરાવની સામે એકલો હોય તો પણ હાથ ઉઠ્યા કરે ને સ્વતન્ત્ર તન્ત્રમાં બીબ તેને ધન્યવાદ આપે ને તેની સામે માનની નજરથી જુએ એટલે આપણને જ ઠરાવ ગમે નહિ તેની સામે બલે યદ્ય, બલે દરેક ઠરાવ ને છણીએ ને તેમાં માખણ જોઈએ તો જ સ્વીકારીએ પણ સ્વીકાર્યા પછી તો આપણે મનથી, વચનથી ને કાયાથી પૂરું માન આપવું જ જોઈએ. એવા જો આપણને હજારે એક મળે તોપણ આપણે સ્વરાજ લેવા સમર્થ થઈ શકીએ એ હિસાબે આપણને સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં ત્રણ લાખ માણસો જોઈએ તે એવા હોય કે મહાસભાના ઠરાવોનો પોતે પૂરો અમલ કરે ને બીબની પાસે ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે. આવા માણસો જો કે ઘણા વધ્યા છે છતાં ત્રણ લાખ તો નથી જ એ હું જાણું છું.

વળી આજ લગી આપણે સરકારની જ આરામ રાખતા આવ્યા છીએ. તેના પ્રત્યેના આપણા ઠરાવો હતા એટલે આપણને ઠરાવો પસાર કરવા ઉપરાંત કરવાનું થોડું રહેલું હતું. ગયા બાર માસમાં તો આપણે એક જ ધંધો કર્યો છે તે એ કે આપણે જ કંઈ કામ કર્યું.

હવે મોડું નથી થયું. આપણે ખૂબ મહેનત કરીએ, જે જે ઠરાવો થયા છે તેનો અમલ કરી નાખીએ તો હું માનું છું કે આપણે ખૂબ આગળ વધીએ.

ધણું તો વિચાર, કાર્યદક્ષતા ને ઉદ્યમને અભાવે રહી જાય છે. આજસ તજવું, કાર્ય-શક્તિ વધારવી ને વિચારમય બનવું એ તો આપણી ફરજ છે. એ તો સ્વરાજવાદીમાં હોવું જ જોઈએ.

શાદીમાં ખાદી

કેવળ ખાદી જ પહેરીને લગ્ન થયાં એની પહેલ તો પારસીએ જ કરી છે. ખંડવાની મહાસમાસમિતિના પ્રમુખ મિ. લવિંગીઆની શાદી ગયે રવિવારે કાગા બાગમાં દીનબાઈ પટેલની સાથે થઈ. દંપતીએ ખાદી જ પહેરી હતી. વિધિ કરાવનાર મોળેદોએ પણ ખાદીના જમા પહેર્યા હતા. ને મહેમાનોને પણ ખાદીમાં જ આવવા વિનવવામાં આવ્યા હતા તેથી મીજલસમાં મુખ્યત્વે ખાદી જ જોવામાં આવી. ખીજી રીતે પણ ધંધો વિધિ સાદો રાખવામાં આવ્યો હતો. વરરાજના પિતાએ સ્વરાજ કાળમાં શ. ૫૦૦ બર્ષા હતા આવી સ્વદેશીની અને સાદાઈની નકલ બધા દરે એ હચ્ચવા જેવું છે. આ દંપતી ધણું વર્ષ છવે ને દેરાસેવામાં મોટા ફાળો આપેા એવી ઇચ્છામાં દરેક વાંચનાર જોડારો એમ હું માની લઉં છું.

રંગરૂપ

રાં મહિલાલ ખારિસ્તરે ફીજમાં લોકોની ખૂબ સેવા કરેલી. તેમને ફીજ સરકારે દેશનિકાલ કર્યા ને તેઓ ન્યુઝીલેંડ જઈ રહ્યા. ત્યાં વધીત્રાત કરવા મહેનત કરી. દાખલ થવા કોરટને અરજ કરી. ત્યાંની ધોળા ડો સોસાયટીએ ફીજમાં તપાસ કરી. ફીજ સરકારે મહિલાલની વફાદારી વિશે રાક હકાબો; તે રાક ઉપરથી રાં મહિલાલની અરજ કાઢી નાખવામાં આવી છે. એટલે રાં મહિલાલ ન્યુઝીલેંડમાં પોતાની આજીવિકા ન મેળવી રાકે એમ હતું છે. રાં મહિલાલ ઉપર ફીજમાં કંઈ ગુન્હો સાબીત નથી થયો. ન્યુઝીલેંડમાં પણ તેમની વર્તણૂક સામે કોઈને કંઈ કહેવાપણું ન હતું. તેમની જવફાદારી તેમની ચામડીના રંગમાં હતી, તેમના બાઈઓની સેવામાં હતી. જેનો રંગ ઘઉંવર્ણો છે, જે હિન્દુ-સ્તાનનો વતની છે ને જો પોતાના બાઈઓને મદદ કરે છે તે જો સફેદ ચામડીના માણસોના મનમાં જવફાદાર ન ગણાય તો કોણ હોય? છતાં એવા બોળા ને હદાર મનના હિન્દી ધણા છે કે જે કહે છે કે આપણે સરકારની સાથે સહકાર કરીને જ આપણાપણું મેળવી લઈશું—મેળવી રાશીશું.

પૂર્વ આક્રિંકા

હું તો દરેક જગ્યાએ સહકારનાં હંડવાં જ પરિણામ જોઈ રહ્યો છું. પૂર્વ આક્રિંકાના ગોરાઓ મિ. ઍડ્વર્ડ્સ ત્યાં જવું પણ સહન કરી નથી શકતા. તેથી તેઓએ તેમના વિદેશ કરવાની તૈયારીઓ માંડી છે. એનો અર્થ એ છે કે ગોરા લોકો મિ. ઍડ્વર્ડ્સને કંઈ પણ ઈર્ષ કરવા છાએ છે. ખીછ તરફથી વિદાયતની સાથે મસલત કરી આપણા લોકોના હક્ક રૂબાવવાની પૂર્વ આક્રિંકાના ગોરા મહેનત કરી રહ્યા છે; ને હજી લગી વિદાયતે તેઓને ચોખ્ખો જવાબ નથી આપ્યો કે હિન્દુસ્તાનીને એક પણ હક્ક લઈ લેવામાં નહિ આવે. જો હિન્દુસ્તાનીના હક્ક ત્યાંથી છીનવવામાં આવે તો તે યોગે હઠાડે વૂંટ થઈ ગણાયો. મારી ઉમેદ છે કે પૂર્વ આક્રિંકામાં રહેનારા હિન્દીઓ પણ હક્ક જવા દઈ સમાધાની નહિ દેર. હિન્દુસ્તાન આ બધી બાબતમાં એક જ રીતે મદદ કરી ગયે છે—મદદ દેવાની શક્તિ મેળવીને તે શક્તિ સ્વરાજ છે.

અસ્પૃશ્યતાનું કળી

આમ દરેક જગ્યાએ આપણે કેમ અન્યજન થઈ ગયા છીએ ? તેનાં કારણો હું જોયા છે છું. ઇશ્વર માણસને તેના પાપની સાથે અન્યજનીકરેલી રીતે દેર છે. આપણે જે આપણા છ કરોડને કરીએ છીએ તે જગત આપણને દેર છે. આપણી ઉપર જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાપ રહ્યો જ છે. આક્રિંકાના હબસી પણ આપણને શુભામ સમજા :તિરસ્કાર છે એ જો જોઈએ છે. આપણે જ્યાં લગી અસ્પૃશ્યતા તરફ ખરેખરી દયા નહિ રાખીએ ત્યાં લગી આપણે જગતની મૈત્રીને પાત્ર નથી જ બનવાના. આપણા આત્માને ધર્મને બહાને ઉતરીને આપણે મુસ્ત બનીએ છીએ તેથી આપણે વધારે પછડાઈએ છીએ અન્યજનોના કરતાં આપણી પોતાની સ્થિતિ અને વધારે દયામળી લાગે છે, કેમકે આપણે તો જગતની અને પરમેશ્વરની પાડુ બાવાની રહી છે. અન્યજન આપણી પાડુ બાથ છે, પણ તેને ઇશ્વર પાડુ નહિ મારે. અન્યજનોના દોષને સાફ પણ તેના પક્ષની વાતો, તેના અપંગપણાની વાતો રનૂ મરો ને કમવ કરવામાં આવશે અસ્પૃશ્યતાનો મેલ કાઢવો એટલે આપણા દિલનો મેલ ધોવો, એ મેલ જ્યાં સુધી નથી નીકળ્યો ત્યાં લગી આપણે બીજી જગે તે આટ કરીએ તોપણ તે જગી નીકળવાનું નથી. જે માણસના હૃદયમાં દોષરતાએ ધરે છે તે માણસને સાફ છટકારો જ નથી. અને જ્યારે માણસ ધર્મને નામે નિર્દય અને ત્યારે નિર્દયતાએ તેનામાં ધરે છે. ધર્મને નામે પશુવધ કરનાર માણસને પશુવધની નિર્દયતા બતાવવી જરૂર છે. રવાને સાફ પશુવધ કરનારને સમજાવવો સહેલ છે. તેથી આપણે ખૂબ પ્યાનપૂર્વક વિચાર કરીને તિરસ્કાર કાઢીએ તો જ આ હિન્દુ ધર્મના સડાને દૂર કરી શકીએ. મનમાં મેલ રાખી કોઈ અન્યજનો સ્પર્શ કરે એથી એ પાપમુક્ત નથી થવાનો. અન્યજનસ્પર્શનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાતિબંધન જેવી સ્વચ્છ નીતિમાં જે જેર વ્યાપીગયું છે તે કાઢી નાખવું, હિંચનીચની સાવના ભૂલી જવી ને જ્ઞાતુસાવના બધે દાખલ કરવી. એ પ્રમાણે યાચ ત્યારે જ આપણે અસ્પૃશ્યતા કાઢી ગણાય.

આજ તો એ સંતો એટલો બધો વ્યાપ્ત થયો છે કે અન્યત્રેમાં પણ એ હૃદયનીચ ભાવનાએ ધર ક્યું છે. દેહકર્મીનો સ્પર્શ નહિ કરીને આપણે ભગીના મનમાં પણ પોતાને કાઢી હૃદય કહેવાડાવવાનો વિચાર પ્રગટ કર્યો છે. એ કાઢવો એનું નામ અસ્પૃશ્યતાની ભાવના દૂર થવી અને એ જ અર્થ 'આમરડછેટ અદર્શ અંમ'નો છે

મહાસભાના કામદારોએ આ બાબતમાં જરાયે આદેશ ન રહેવું ઘટે. તેઓએ જ્યાં જ્યાં હૃદયનીચનો ભેદ જણાય ત્યાં ત્યાં તેને ડાંબવો જોઈયે. આપણે મર્યાદાધર્મનો લોપ નથી કરવો, પણ આપણે અજ્ઞાનને મર્યાદાનું સ્વરૂપ પણ નથી આપવું. મર્યાદાનું સ્વરૂપ જાતે દુઃખ સહન કરવામાં છે, બીજાને દુઃખ દેવામાં નથી. જે બીજાને દુઃખ દે છે તે સ્વેચ્છાચારી છે, સંયમી નથી. જે સ્વર્ગ ભોમવવા અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ બીજાની પાસે કરાવે તે સંયમધર્મ નથી પાળતો. આ અસ્પૃશ્યતા ને તેમાં રહેલી નિર્દયતા દૂર કરવા સાઠ મોટી જરૂર છે છે કે આપણે હમેશા અસ્પૃશ્યતા કંઈક પણ સેવા કરવી, તેમનાં દુઃખ સમજવા, તેમનાં નિરાધાર છાકરાંને પાળવાં, તેમના લત્તામાં જઈ કંઈ સેવા કરી આવવી, આપણે નિશાળ ચલાવતા હોઈયે તો એક જ તેમનાં છાકરાંને દાખલ કરવા, આપણી નીચે રહેતાં છાકરાઓને તેની આવશ્યકતા સમજાવવી, દરેક ગામમાં અન્યજાતીની તપાસ કરી તેમાં સગવડ ન હોય તે દાખલ કરવી. એમ તેઓની ઉપર પ્રેમ રાખવાની અસર આપણા મન ઉપર એટલી બધી થશે કે આપણે પોતે દિનપ્રતિદિન શુદ્ધ થતા જઈશું ને આપણામાં રહેલી કઠોરતાનો નાશ થશે. સ્વારાજ એટલે બધાંનાં દુઃખોમાં ભાગ લેવાની ભાવનાનું પેદા થવું

પ્રેક્ષકોની સગવડ

આગામી મહાસભામાં એટલા બધા ફેરફારો થશે કે જો તે લોકો ખરોખર નહિ સમજે તો લોકોનાં મન દુભાશે અથવા ગેરવ્યવસ્થા પણ થશે. મહાસભાની સફળતાનો આધાર અધિકારીમંડળ પર, સ્વયંસેવક પર નેટલો છે તેટલો જ લોકો પર છે. લોકો વ્યવસ્થા પસંદ કરે, ધારાઓને માન આપે તો તો કાર્ય ખરોખર પાર ઉતરે. પણ જો લોકો તેમ ન કરે તો પરિણામ સાફ ન જ આવે. અત્યારથી પ્રેક્ષકોની સંખ્યાની હદ કરવામાં આવી છે તે જ કેટલાકને પસંદ નથી પડતી. છતાં જો લોકો સમજે તો તેના આવશ્યકતા દુરત જણાઈ આવે તેમ છે. મહાસભા પ્રબલને દારભાર ચલાવનારી સંસ્થા છે. દારભાર ચલાવવાની ક્રિયા બેવાને જ જો હબ્બરા ગાણુસો એકઠાં થવા માગે તો તેઓની વ્યવસ્થા કરવી એ જ મોટામા મોટો દારભાર થઈ પડે. તેથી મહાસભા જ્યારે દારભાર ચલાવતી કે ઘડતી હોય ત્યારે તે સંસ્થાની અંદર ઘણા ગાણુસોએ કરવી ન જ જોઈયે.

એક રસ્તો તો એ રહ્યો કે કોઈ પણ પ્રેક્ષકને દાખલ ન કરવા પણ એમ દુરત તો ન જ બની શકે. કોઈ કોઈને આનંદની સગવડ તો હોવી જ જોઈયે. તેથી વધારેમાં વધારે ત્રણ હબ્બરની સગવડ કરવાનો ઠરાવ સ્વાગત મંડળે કર્યો છે ત્રણ હબ્બર કેવા ગાણુસો આવી શકે એ વિચાર કરવો રહ્યો. પૈસાનો પ્રતિબંધ કર્યો ને પ્રથમ પંક્તિના થોડાને બોલાવવાનો

હક સ્વામી મંડળે રાખી લીધો. આમ કરી દરેક સમયે જની રહે ત્યાં સુધી જળવવાનું સ્વામી મંડળે કરાવ્યું છે. આ મર્યાદાને પ્રજાએ સ્વીકારી લેવી ધટે છે.

પણ જે જોવા સમજવા જેવું છે તે તો સૌ જોઈ સમજી શકશે. દરરોજ ચાર આના આપનાર મહાસભાની હદમાં આવેા દહાડો રહી શકશે. તેમાં તે મહાસભામાં થનારા જલસા, સંગીત, વ્યાખ્યાનો વગેરેમાં બાજ લઈ શકશે. માત્ર જેટલો સમય મહાસભાનું કામ આવતું હશે તેટલો સમય જ મહાસભાના મંડપમાં તે નહિ જઈ શકે. મહાસભાના દરેક વક્તાને સાંભળવાનું પણ તેને મળી શકશે. જેટલે સર્વની જિજ્ઞાસા ચાર આનામાં વૃદ્ધ થઈ શકશે. મારી આશા તો એવી છે કે આ વેળા મહાસભામાં ઓછામાં ઓછા એક લાખ માણસો જોનારા હશે. ને તેઓને સન્તોષ થાય જેટલો તેમને જ્ઞાન મેળવવા શોધ્ય પ્રબન્ધ તેઓ જોશે.

પારસી સ્વયંસેવકો

નવસારીથી બાહ્ય શાપુરજ બહેરામજી ગોટલા લખે છે:—

“કોઈ પણ દેશમાં જ્યારે જ્યારે કાંઈક કાણેને લીધે દેશસેવા કરવાની મહાન ફરજ આવી પડે છે ત્યારે ત્યારે તે મહાન કાર્યમાં મદદ કરવામાં કોમજ્ઞે ધર્મનો કરી. પણ બાધ રહેતો જ નથી. આવતા ડિમેન્શન માસમાં અમદાવાદ ખાતે ‘રાષ્ટ્રીય મહાસભા’ ભરાનાર છે, તે વખતે પારસી બાહ્યોએ પણ દરેક કોમની માફક પોતાની એક સ્વતંત્ર ‘વૉલંટીયર ફોર’ ઉભી કરી આ દેશસેવામાં મદદ કરવાની આવી અમુક્ય તક જતી કરવી ન જોઈયે. જો આવી ફોર ઉભી કરવામાં આવે તો સેવક એક વૉલંટીયર તરીકે આ ફોરમાં જોડાવા અન્તઃકરણપૂર્વક ખુશી છે. આશા છે કે મારા પારસી બાહ્યો આ સવાલ ઉપાડી લઈ સદર યજ્ઞવળ કરવા તત્પર થશે. આથી ‘એક પંથ ઔર દો કામ’ માફક એક તો દેશસેવાનો અમુક્ય લાભ મેળવી સાથે ‘પારસીઓ દેશહિતની યજ્ઞવળમાં દિલોલની બાજ લેતા નથી પણ પાછળ રહે છે’ એવું જે તહોમત પારસીઓ ઉપર મુકવામાં આવે છે તે ફર કરી આ મહાન ફરજનું કરજ અદા કરી મુક્ત થઈ શકશે.”

મારી હમેદ છે કે આ સૂચના બીજા બાહ્યો ઉપાડી લેશે. જો નોખી ટુકડી ઉભી ન થઈ શકે તો તેઓએ ચાહુ ટુકડીમાં જોડાઈ જવું જોઈયે.

પડતીનું કારણ

એક બાહ્ય પૂછે છે કે “હિન્દુ રાજ્યો નાશ પામ્યાં એવું કારણ શું છે નથી કે લોકોમાં આધ્યાત્મિક બાવના ધણી વધી પડી ?” હું એમ નથી ખાતો. ખરી વાત તો એ છે કે દરેક વખતે આધ્યાત્મિકતા અથવા નૈતિક જોશની ખામીને લીધે હિન્દુઓ હાર્યા છે. રજપૂતો નજીવી બાબતો ઉપર માંડોમાંડે લડી મર્યા તેથી દેસ ઝાઝ બેઠા. લોકોમાં વ્યક્તિગત વીરતાની મણા ન હતી, પરંતુ સાચી આધ્યાત્મિકતાની તો તે વખતે હણપ જ હતી. રાવણ

હારી ગયો અને રામ તેમના વાતરસેન્ય વડે છુટ્યા, તેમાં રામની આધ્યાત્મિકતા સિવાય બીજું કારણ કયું છે ? પાંડવો શું તેમના અટિયાતા આધ્યાત્મિક બળના પ્રતાપે છુટ્યા નથી ? ધનુષવાર આપણે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક અનુભવ વચ્ચે ગોટાળો કરી નાખીએ છીએ. શાસ્ત્રો ભણ્યાં અને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરી એટલે આધ્યાત્મિકતા આવી જતી નથી. એ તો કંદયના સંસ્કારની, અગાધ બળની વાત છે. આધ્યાત્મિકતાનો મૂળ પાયો નિર્ભયતા છે. ડરપોકમાં નીતિબંધ સંભવે જ નહિ.

મૂળ કારણ

આ જ ભાઈ વળી પૂછે છે, “આપ શું એમ નથી ધારતા કે આપણા કવચ વર્ગના માણસો ગરીબ, નળજા એવા કંઠેવાતા અસ્પૃશ્યોને પીડે છે તેને લીધે આ પરદેશી ર અર્હો ફાળું છે ?” આપણા પોતાના જ ભત્રાઈઓ ઉપરનો આપણો આ જુલમ એ જ તેનું મૂળ કારણ છે, અને એ આધ્યાત્મિક પતન જ છે. આપણે આપણી પોતાની ભતિના છઠ્ઠા ભાગના માણસોને લૂંટ્યા અને ધર્મને પવિત્ર નામે તેમને પ્રયત્નપૂર્વક અધમ ગણ્યા એ બદલ પરદેશી આધિપત્ય અને તેની સાથે વળનેશી લૂંટનો સાપ આપણા ઉપર ઉતર્યો છે અને ઈશ્વરે કૃષ્ણે એ સજ પૂરેપૂરી વાજખી છે. તેથી જ અસ્પૃશ્યતાનું નિવારણ એ સ્વરાજની આવશ્યક શીરત છે એમ મેં કહ્યું છે. જુવામોના માલિક એવા આપણે પોતે જો આપણા શુદ્ધામેને બીનંસારતે મુક્ત કરવા તૈયાર ન હોઈએ તો આપણી પોતાની શુદ્ધામી મટિ ફરીઆદ કરવાનો આપણને જરાયે દહ નથી. પ્રથમ તો અસ્પૃશ્યતારૂપી પાથર આપણી પોતાની આંખમાં છે તે, આપણા ‘માલિકો’ની આંખમાં પડેલી રજ કાઢવા માગીએ તે પહેલાં આપણે કાઢી નાખવો જોઈશે.

શ્રીમતી સેનગ્રુપ ઉપર પણ ચકાઈ

શ્રીમતી સેનગ્રુપ એક સંસ્કારી અંગેજ બાઈ છે. તેઓ સંસ્કારી બંગાળી સમજાનને પરણેલાં છે. શ્રીયુત સેનગ્રુપને જ્યારે પકડવામાં આવ્યા ત્યારે શ્રીમતી સેનગ્રુપ ચિતાગોંગના કાપડબલરમાં જઈ લોકોને ખાદી ખરીદવાનું અને પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરવાનું કહેવા લાગ્યાં. એક બાઈ માણસ આડું કરે એ તો ભારે શુન્ડો યદ્ય ગયો ! એટલે ૧૪૪મી કલમ પ્રમાણે તેમ નહિ કરવાની તેમને નોટિસ મળી. મહાસમાના ફરમાનને લીધે તેમણે નોટિસને માન આપ્યું છે. પુરુષો વિષે કંઠાય ગમે તે કહી સકાય, પરંતુ શ્રીમતી સેનગ્રુપને હરાદો તોફાન દરાવવાનો કે હરાવવાનો હતો એવી રાંઠા નહિ લાવી સકાય. અવબન તેમની હાજરીથી શરમાઇને લોકો પરદેશી કાપડની દુકાને જતા જરૂર અટકત. પણ મેં એસ્ટ્રેટ સાહેબનો દૃષ્ટિએ તો આ સાવાનપુરાની પાટી યાચ ! એટલે આ દુકમ નીકળ્યો તે વસ્તુતઃ સ્વદેશી ચળવળની અટકાયત કરનારો છે. પરંતુ મને તેથી જરાયે નવાઈ નથી લાગતી. આ સરકારનું રાજ્ય મુખ્યત્વે કરીને પરદેશી કાપડના વેપારના રક્ષણાર્થે છે અને પરદેશી કાપડનો બદ્ધિધાર યાચ તો સરકારને ઉચાળા બરવા પડે જ. એટલે સાચા સ્વદેશીનો પ્રતિ યતી દેખીને સરકાર વધારે ને વધારે ભાનસાન બૂલતી જાય જ.

ચિતાગોંઝમાં જે બન્યું છે તેની નકલ ગોહાટીમાં થઈ છે. ત્યાં દરોરાના તહેવારમાં લોકોને પાદેશી કાપડ નહિ ખરીદવાનું શાન્તિપૂર્વક સમજાવનારા કાર્યકર્તાઓને તેમ કરતા અટકાવવામાં આવ્યા છે. તેમની સામે એવો દુકમ નીકળ્યો છે કે—

“ગોહાટીની મ્યુનીસીપલ હદમાં રહેનારા તમામ માણસોએ ધમકીથી, ખૂસે પાડીને, ચાળા કરીને અથવા બળ બતાવીને માલ ખરીદનાર કે વેચનાર કોઈ માણસને ડરાવવા કે હેરાન કરવા નહિ; ઉપર જણાવેલા કાર્ય માટે કોઈએ બહેર રરતા ઉપર, દુકાન પાસે કે બલ્કન પાસે બેઠકનું નહિ; અને લોકો કાયદેસર રીતે પોતાનું કામકાજ કરવા હોય તેમાં હસ્ત આવે અથવા લોકોની શાન્તિનો ભંગ થાય એવું કંઈ પણ કૃત્ય કરવું નહિ.” મિ. ખારોવાઈ જેમણે આ તાર કર્યો છે તેઓ ઉમેરે છે કે “શાન્તિપૂર્વક પહેરો કરતા અટકાવવાની આ એક દિલ્લમત છે.”

ઉપાય

કાર્યકર્તાઓને મારી સલાહ એવી છે કે ખાસ ૪૨૨ ન જણાય ત્યાં સુધી કાપડની દુકાનોએ પહેરો બરવામાં તેમણે પડવું નહિ. પરંતુ જે તેઓ તે કામ ઉપાડે જ તો મદાસલાની કારોબારી સમિતિએ ચિતાગોંઝ અને ગોહાટીમાં અપાયો એવો દુકમોનો અનાદાર કરવાની, પહેરો ‘બરવાનું’ કામ નિર્ભય થઈને જરી રાખવાની અને જેઠને વધાવી લેવાની છૂટ આપી છે. રવદેશી એ તો રાષ્ટ્રધ્વનનો પ્રાણવાયુ છે. તેને માટે જેલ મળે તો તે તો મહેલ જ છે.

તા. ૨૦-૧૦-૧૯૨૧

કવિની ચોક્કી

શાન્તિનિકેતના પ્રાણ કવિવર રતીન્દ્રનાથે ‘મોહન’ ગ્રંથમાં આત્યારે દેશમાં ચાલી ગઈેલી હીંમતચાલ ઉપર એક સુંદર નિબંધ લખ્યો છે. એમાં આપેલા સંખ્યાગિતો તો એ જ ચીતરી રહે. સત્તા, મનની શુભામગીરી કે ખીલું જે કંઈ નામ આશાએ કે ખીલને માર્ગે પ્રચલિત વાયગના આધુના રક્ષકારને આપીએ તેની સામે તેમણે સખત વિરોધ દર્શાવ્યો છે. આપણને બધા સિપાહીઓને તેમણે મધુર રીતે બતાવી આપ્યું છે કે આપણે અધીંગ ન બનવું જોઈએ અને ભલે ગમે તેવા નામાંકિત હોઈએ તોપણ આપણે સત્તા ન ચલાવવી જોઈએ. આ સાવચેતી આવકારદાયક છે. જે કંઈ આપણી બુદ્ધિ અથવા આપણું હૃદય કળવું ન કરે તે બધાનો તત્કાળ ધનકાર

દરવાનું દવિશ્રી ચૂસવે છે. ને આપણે સ્વરાજ મંગલતા હોય છે તો ગમે તે સંકટ સદન કરીને પણ આપણે જેને સત્ય માનતા હોય છે તેને સાર સાક્ષી થવું જ નોંધવું. પોતાનો સન્દેશો કળા ન ચાલે તેથી જે સુધારક ખીજા હો તેણે એકાન્તવાસ શોધવો ધરે; ત્યાં ધ્યાન ધરવું, રાદ નેવી અને પ્રાર્થના કરવી.

આ ગધાની સાથે આપણે દિલોબનીથી મળતા થઈએ, અને સત્ય વચા શુદ્ધિની હિમાપતને સાર કવિવરને ધન્યવાદ દઈએ. ને આપણે આપણી શુદ્ધિને ગીરો મુકીએ. તો આપણી પહેલી ગતિ કરતાં હેલ્લી વધારે ખરાબ થશે એમાં ગદ નથી. અને જે મને એમ માન્ય પડે કે મારું કહેવું કે કરવું પ્રબલ એ વગર વિચારે અંધશ્રદ્ધાથી કળા કર્યું, તો મને બહુ દુઃખ થાય. જુલમગારના ચાપુકને પરાણે વશ થવા દરતા વિચાર કર્યો વિના પ્રેમના પાશમાં દોરાઈ જવું એ ધણીવેળા વધારે નુકસાન કરે છે એમ હું જાણું છું. જે જુલમનો શુભામ બને છે તેની મુક્તિ સંભવે, મજા જેને પ્રેમે આંધળો થયો છે તેને કાણ હોડતી શકે? નજાને સખળા કરવા એ પ્રેમનો અધિકાર છે. પણ બ્યારે જદા વિના માણસ પ્રેમથી દબાઈ જાય છે ત્યારે પ્રેમ જુલમગાર બને છે. જે વગરસમજ્યે મન્ન પડે છે તે મનુષ્ય નથી પણ પોપટ છે, તેથી જેઓ રેંટીયાના સન્દેશને શરૂને વશ થઈને કેવળ શબ્દોચ્ચાર કર્યા કરે છે તેવાને ખુદ્દી રીતે ગંદાર પડી પોતાનો વિરોધ દર્શાવવા કવિવર બલાગજુ કરે છે તે વધાવી લેવા જેવું છે. આપણી સાથે જેને મતભેદ હોય તેવા પ્રત્યે અધીરાઈ અથવા તો તેથી આગળ જઈને ગુરમો દર્શાવવો એની સામે કવિશ્રીનો નિબન્ધ આપણને સાવધાન કરે છે. ધર્માન્ધપણું, મન્દતા, અસહિષ્ણુતા, અજ્ઞાન, જડતા ઇત્યાદિ દુર્મનોના દુર્ગતિની સામે આપણને ખતરદાર દરનાર એક પહેરેગીર તરીકે હું દવિને ગણું છું.

પણ નેકે અસાવધાનીમાં આપણે આપણી વિચારશક્તિને ત્યાગ ન કરવા વિશે જે કંઈ દવિશ્રી કહે છે તેનો હું સ્વીકાર કરું છું, તોજુ કોઈ એમ ન માની લે કે આપણા દેશમાં આજે લોકો સમજ્યા વિના મોટા પાપા ઉપર હીલચાલમાં નેડાઈ ગયા છે એવા મતને હું મળતો આવું છું. વખતોવખત મેં શુદ્ધિદેવીની આરાધના કરી છે અને હું દવિશ્રીને ખાતરી આપું છું કે જે દેશ સુમાગે રેંટીયાને કાગધુન્ન તરીકે માનતો થઈ ગયો છે તો તે બનાવ ધણા વિચાર પછી અને ધણી શંકાઓના સમાધાનને અન્તે બન્યો છે. મને હજી ખાતરી નથી કે સિક્ષિતવર્ગના મનમાં રેંટીયાના રહસ્યે ધર દ્યું છે. પોતે પોતાની આસપાસ અનુભવેલા જ્ઞાનથી

કવિ રમે એવા બૂલાવામાં પડે કે. બધે. અધર ન છે. જરાક ઉઠા ઉતરવાની
તેમને બલામણુ કરે છું. અને તેઓ જોઈ સકશે. કે. જે સ્થાન આજે રેડીયે
બોગવે છે એ કંઈ અંધશ્રદ્ધાને લાગે. નથી પણ સમજાઈ ગયેલી આવશ્યકતા
પ્રતાપે તેણે મેળવ્યું છે.

કાંતવાની ક્રિયાને ધાર્મિક ક્રિયા ગણવાનું અવશ્ય કવિ તેમજ દિકર બનેતે
હું. કહું છું. લડાઈને સમયે કવિ પોતાની વાંસળી છોડે છે, વધીલ કાપદાતાં યોથા
છોડે છે અને વિદ્યાર્થી પોતાનાં પુસ્તકો દેરે મુકે છે. લડાઈ પૂરી થયે કવિની
વાંસળીમાંથી ખરો સૂર નીકળશે અને ત્યારપછી માંદોમાંદો લડનારા લોકોને સાર
વધીલ બલે જિનાં યોથાં શરીર ચુરો. ઘર બળતું હોય ત્યારે બંધા મહાર નીકળી પડે
છે અને ઘડા બરી દોડે છે. મારા મડાઈથી બંધા ન્યારે બૂખે મરવાની અણી ઉપર
આંખો હોય ત્યારે તેઓને અનાજ આવવાના ન કોમમાં રોકાવાનો અને અધિકાર
છે. મારી ખાતરી છે કે ભારતવર્ષ અંગારથી બળી રહ્યો છે, કેમકે તેના મુખ્યત્વે
મારા યર્થ થયા છે. ભારતવર્ષ બૂખના હુબથી લોઠાઈ રહ્યો છે, કેમકે અનાજ
મેળવવા પૂરતા તેની પ્રાસે ઉઘોગ નથી. ખુલનામાં લોકો બૂખથી પીડાય છે તેનું
દોરણુ તેઓ કામ કરવા અસક્ત છે એ નથી, પણ તેઓને કામ નથી.
‘કાંતમંડળમાં’ આ વર્ષે યોથો દુષ્કાળ છે. આરિસ્તામાં દુષ્કાળે શરૂ થયું છે. આપણાં
શહેરો એ કાંઈ હિન્દુસ્તાન નથી. હિન્દુસ્તાન તો સાડાસાત લાખ ગામડાંઓમાં વસે
છે અને શહેરો ગામડાંઓની ઉપર નબે છે, શહેરોની દોલત પ્રદેશોમાંથી ધસડાઈ
નથી આવતી. શહેરના લોકો યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાનની મોટી પેઢીઓના
દલાલ છે, અને ખસે વર્ષ થયાં પશ્ચિમના મુલકો તરફથી હિન્દુસ્તાનનું લોહી ચૂસાવતી
જે ક્રિયા ચાલી રહી છે તે ક્રિયામાં શહેરો ભાગીદાર બન્યાં છે. અનુભવ પરથી હું
માનું છું કે હિન્દુસ્તાન દહાડે દહાડે કંગાલ થતું જાય છે. તેને પગે અને નાગે
લોહી ફરતું બધું થયું છે. તેથી જો આપણે હવે નહિ ચેતીયે તો હિન્દુસ્તાન ચકરી
પાઈ પડશે. બૂખથી પીડાતા બંધા વગરના લોકોનો પરમેશ્વર તો ચેત્યે બંધો અને
તેને પરિણામે મળતું અનાજ ન હોઈ શકે. અધરે માણસને પોતાના પેટને સાંક
મજૂરી કરવા પેદા કર્યો છે અને તેણે કહ્યું છે કે જેઓ મજૂરી કર્યા વિના ખાય
છે તે ચોર છે. દર વર્ષે હું માસ સુધી હિન્દુસ્તાનનાં એકી ટકા આપુરબો પરાણે
ચોર અને છે એટલે જો આપણે હિન્દુસ્તાન એક જળરંદસ્ત કેદખાનું બન્યું છે તો
તેમાં શી નવાઈ?

આમ હિન્દુસ્તાનનું ચિત્ત રેડીયા પર ચોટાડનારી મોટામા મોટી દલીલ તો બ્રુખ છે રેડીયાનો સન્દેશો બધાથી મધુર છે કેમકે તે પ્રેમનો સન્દેશો છે, ને પ્રેમ તે સ્વરાજ છે કવિથી કહે છે કે રેડીયો એ બુદ્ધિને કચર છે, હું નમ્રતાપૂર્વક કહું છું કે આવશ્યક મજૂરી ને બુદ્ધિના વિકાસને રોકનારી ગણાય તો જ રેડીયા પર કવિએ મુકેલો આક્ષેપ સાબીત થાય હિન્દુસ્તાનના કરોડો, જેઓ આજે પશુઓ કરતા પણ ઉતરતા થઈ પડ્યા છે અને જેઓ મરણની પચારીયે પડ્યા છે, તેઓની સાથે આપણે રેડીયાનું અનુસંધાન કરવાનું રહ્યું છે તેઓને હોદામા લાવવાની માના આજે રેડીયો જ છે. પણ કોઈ એમ પૂછશે, જેને અનાજને સાડ કામ નથી કરવું પડતું તે શાને કાતે ? તેનો જવાબ એ છે કે તેઓ જે ખાય છે તે ખીળનું છે, તેઓ ખીળઓને લૂટીને નભે છે દરેક જણ પોતાના હાથમાં આવતા પૈસાનો સંગડ કાઢી જુએ તો મારા લખવાનું સત્ય તેઓને અજવાળા જેવું લાગશે જે કરોડોને પગલું ધગ જાલીને બેઠા ગહેવું પડે છે તેઓને ને કંઈ કામનો ધધો ન મળે તો સ્વરાજ તેઓને સોર અર્થ નિનાતું છે આવું સ્વરાજ થોડા વખતમા એળવવું શક્ય છે અને એમ કરવાને સાધન માત્ર રેડીયાનો પુનરુદ્ધાર છે

હું ઉત્તરિ કહું છું છું, આત્મનિર્ણયનો હું બૂખ્યો છું, સ્વતન્ત્રતા મને પ્રિય છે, પણ એ મધુ આત્માના વિકાસને જ સાર જોઈએ થોખડનો યુગ ચક્રમંદના યુગ કરતા આત્મવિકાસમા ચડે છે એ વિષે મને ગદા છે, પણ હું એ વિષે મેદઘાગ્ર ધ્ર આપણી બુદ્ધિ અને બીજી બધી શક્તિનો ઉપયોગ કેવળ આત્મોન્નતિને સાર જ કરવો પડે પગથી તે માયા સુધી જોણે આ યુગના કચિયારો ધારણ કર્યા છે તેવો માણસ કઈ જારે લોભપયોગી ગોધ કરી રહે એવું દેખવામા અને મુરકેથી નથી આવતી, પણ જેના હાથમા એક ચક્રમંદ અને લોખંડનો ટકડો શોભી ન્હો હોય અને જે તેનો ઉપયોગ પોતાના રસ્તા ઉપર અજવાળું પાડવા અથવા પોતાની નમગરી સળગાવવા કરતો હોય તે બક્તિના ચમત્કારી પગે શોધી કાઢે અને જગતને ચાન્તિ દે એવો સન્દેશો આપે એવી કાવના કરતા મને પહેલીના નરતાયે ઓછી મુરકેલી જણાય છે રેડીયાની હિમાયત મજૂરીની ખાનદાનીની હિમાયત છે. હું દાવો કરીને કહી શકું છું કે રેડીયો ખેતર આપણે આપણું ડાણુ ફેંકણ ખોયુ અને તેથી આપણે જાલદ ક્ષયમા સપડાયા છીએ. રેડીયાનો પુનરુદ્ધાર આપણી ધાસણીને રોકનારો ઇલાજ છે કેટલીક વસ્તુઓ બધા દેશમા બધા માણસને કરવી પડે છે, અને કેટલીક વસ્તુઓ બધાને કોઈ કોઈ વાતાવરણમા કરવી પડે છે રેડીયો

આપણે બધાએ આજની સ્થિતિમાં તો અવરચ ફેરવવો જ જોઈએ, અને ધણાએ હોશમાં ફેરવવો જોઈએ.

પરદેશી કાપડના આપણા મોઢવી આપણે રેંટીયાને તેના સિંદાસનેથી પદ્મજ ક્યો, અને તેથી પરદેશી કાપડના ઉદ્યોગને હું પાપ ગણું છું. મારે દબાવ કરવું જોઈએ કે અર્થશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્ર વચ્ચે હું ભેદ પાડતો નથી. જે અર્થશાસ્ત્ર વ્યક્તિ અથવા પ્રજાના હિતને ધ્વજ કરે તે નીતિથી વિરુદ્ધ હોઈ પાપ છે. તેથી એક દેશને હાથે બીજા દેશને કચડવાને સારું અર્થશાસ્ત્રનો પ્રયોગ થાય તેને હું અનીતિ ગણું છું. મજૂરોનું લોહી ચૂસીને બનેલી વસ્તુઓ લેવી કે વાપરવી એ પાપ છે. મારી પડોશમાં રહેનાર કણીઆને જૂણે મારીને મારે અમેરિકાથી ધઉ મંમાવીને ખાવા એ પાપ છે. તેજ પ્રમાણે મારા પડોશી કાંતનારાઓ અને વણનારાઓ મને આપે તે કપડાથી હું માફ કરી દાંડી શકત અને તેથી તેઓને અનવરત લેવામાં મદદ મળત એમ જાણવા છતાં વિલાયતનાં બાતીગળ કપડાં હું પહેરું એ પાપ છે. અને જ્યારે મને એવું જ્ઞાન થાય ત્યારે મારા પરદેશી કપડાં બાળી મારે પવિત્ર થવું એ મારો ધર્મ છે. અને તેવા જ્ઞાનનો ઉદય થવા પછી મારા પડોશીએ બનાવેલી ખાદીથી જ મારું સન્તોષ માનવો જોઈએ. વળી મારાં બધાં ભાઈબહેનો કાંતવાવણવાનો ધંધો જૂલાઈ જવાથી ઝટ મદજુ ન કરે એમ જાણીને મારે તેને શ્રદ્ધા કરી લોકપ્રિય કરવો જોઈએ.

કવિથી માને છે કે જે કપડા બાળવાની હું સૂચના કરું છું એ તેમના નથી પણ ગરીબોનાં છે. હું એમ સૂચવું છું કે એ તેમનાં પોતાનાં જ હોવાં જોઈએ અને છે. જો એ કપડા ગરીબના અથવા નવજ્ઞાનાં હોત તો તેઓએ કપડાનાં ગરીબોને આપી દીધા હોત. મારા પરદેશી કપડાં બાળીને હું મારી સરમને બાળું છું. જે કપડાની તેઓને દરકાર નથી એવાં કપડાં નવજ્ઞાને આપીને હું તેમનું અપમાન કેમ કરું ? જે ધંધાની તેઓને જરૂર છે એ ધંધો તેમને આપું હું તેઓનો મહેરબાન થરાનો દોષ કેમ કરું ? તેઓને કંગાલ બનાવવામાં મેં ભાગ લીધો છે એવું જ્ઞાન થયે હું તો તેઓને ઉચું રચાવ આપું. મેં કદી નાખેલાં અનવરત ન આપુ પણ મારા સારામાં સારા અનવરતનો ભાગ આપું અને તેઓની મજૂરીમાં તેઓનો સાથી થાઉં.

અસહકારમાં અને સ્વદેશીમાં કવિને એકલપેટાપણનો આભાસ આવ્યો છે, પણ તેમાં એવું કશુંયે નથી. મારા સંકેતને લીધે મેં અગાસીએ ચડીને પોદાર

નથી ક્યો કે અસહકાર, અહિંસા અને સ્વેચ્છાના સન્દેશો એ આખા જગતને સાર છે. એવો પોષાર કરતાં છતાં પણ જે ભૂમિમાં તેની ઉત્પત્તિ થઈ છે તે ભૂમિમાં જો એ કળવાન ન થાય તો તે ચિથ્થા પોષાર થઈ પડે. આજનું હિન્દુસ્તાન શું પોતાની ગુલામગીરી, શૂંચન અને મરણીઓના ભાગ જગતને આપે ? અથવા તો આપણે શું આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો જગતને મોકલીએ ? જો એ શાસ્ત્રો જ મોકલવાં હોય તો તેની તો ધણીએ આવૃત્તિ હાથેલી છે. પણ શ્રદ્ધારહિત અને મૂર્તિપૂજક જગત તેની ઉપર નજર કરવાનીયે ના દેહે છે; કેમકે આપણે, એ શાસ્ત્રોના વારસ અને રહેવાળ, તેને આપણાં જીવનમાં ઉતારતા નથી. તેથી જગતને ભાગ આપવાનો વિચાર કરતાં પહેલાં મારી પાસે મંત્રદ હોવો જોઈએ. આપણો અસહકાર નથી અંગ્રેજો સાથે કે નથી પશ્ચિમ સાથે. પણ જે પ્રથા અંગ્રેજોએ હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ કરી છે તેની સાથે, ધર્મશૂન્ય સુધારાની સાથે, તેમાંથી નીપજતા રાક્ષસી લોભ અને તેને લઇને થતા ગરીબોના મરાની સાથે આપણો અસહકાર છે. આપણો અસહકાર એ આપણી વૃત્તિઓને અન્તર્મુખ કરવાનો પ્રયાસ છે. અંગ્રેજી અમલદારોની ચરતે તેઓના સાથ કરવાનો આપણો ઇનકાર છે. આપણા અસહકારથી આપણે તેમને દેહીયે છીએ, “ આવો, અમારી ચરતે અમને મળો; અને એમ કરશે તો અમારૂં, તમારૂં અને જગતનું બધું છે. ” આપણે સ્થાનમુલક થવાનો ઓખો ઇનકાર કરવો જોઈએ. હજી તો બીજાને શું તારે ? બીજાનું તારણ કરવાને યોગ્ય થવાને સાર આપણે જાતે જ તરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ભારતવર્ષનું રાષ્ટ્રીયત્વ સ્વાર્થી નથી, ઉદ્ધત નથી, નાશકારક નથી; પોપક છે, ધાર્મિક છે અને તેથી જગતને કલ્યાણકારી છે. જગતને સાર મરવાની હોયં કરે તેના પહેલાં હિન્દુસ્તાને જીવતાં શીખવું જોઈએ. જે ઉદ્ધેરો ન ચાલતાં ગિલાડીના દાંત વચ્ચે સપડાઇ નાશ છે તેમને કંઈ એવા જળાકાર રચેલા યંત્રનું પ્રુષ્ઠ મળવું નથી.

કવિ ભવિષ્યને સાર જીવે છે અને આપણને પણ તેમ કરવા કહે છે. એ તેમના કવિત્વને શોભાવે છે. પ્હો ફાટતાં પક્ષીઓ હમેશાં આકાશમાં ઉડતાં કલ્પોલ કરી ધ્રુવનું સ્તવન કરે છે તેના સુંદર ચિંતાર આપણી નજર આગળ કવિશ્રી ખડો કરે છે. પણ તે પક્ષીઓને તો આગસે દહાડે ખાવાનું મળ્યું હતું અને તેઓની પાંખોમાં આગલી રાતે નવું લોહી ફરવાથી જોર હતું, અને તેથી આરામ લઈ તૈયાર થયેલી પાંખોથી તેઓ ઉડ્યાં. પણ મેં એવાં પક્ષીઓને જોવાનું પણ દુઃખ મોખવ્યું છે કે જેઓ બિચારાં પાંખમાં જોર નહિ જોવાને લીધે તેને ક્ષણથી પણ નથી

શકયા હિન્દુસ્તાનના આકાશની નીચે વસતું મનુષ્યપ્રાણી રાત્રીના સૂવાનો તો ડાળ
 ન કરે છે અને હમેશા ઉઠી વખતે આગલા દહાડા કરતા નખળું હોય છે. કરોડોને
 સાર તો હમેશાનું જાગરણ અથવા તો હમેશાની મૂર્છા હોય છે. એ દુખી સ્થિતિનું
 વર્ણન અશક્ય છે. એ તો અનુભવથી જ જાણખી શકાય. કપીરના ભજન ગાઇને
 હુ દુખથી પીડાતા દરદીઓને શાન્તિ નથી આપી શક્યો દુખથી રીખાતા હિન્દના
 કરોડો બાળક એક જ કાબ્યની આશા રાખે છે—સત્ત્વ આપનારા અનાજની. એ
 અનાજની ભેટ થઇ શકે તેમ નથી. તેઓએ તે કમાવું જોઇએ. અને તે કમાવા
 પૂતી મળુગી જ તેઓ માગે છે

નિયતં કુરુ કર્મ ત્વ કર્મ જ્યાયો હ્યકર્મણ ।
 શરીરયાત્રાડપિ ચ તે ન પ્રસિધ્ધેદકર્મણ ॥
 યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોડન્યત્ર લોકોડ્ય કર્મવધન ।
 તદર્થં કર્મ કેતિપ મુક્તસંગ સમાચર ॥
 સદયજ્ઞા પ્રજા સૃષ્ટા પુરોવાચ પ્રજાપતિ ।
 ભનેન પ્રતવિષ્યસ્વમેષ વોડસ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥
 દેવાન્માવયતાન્નેન ત દેવા માવયતુ ષ ।
 પરસ્પર માવયત શ્રેય પરમકાવ્યય ॥
 દ્યુઘાન્મોગન્દિ વો દવા દાસ્યતે યજ્ઞમાવિતા ।
 તૈર્વંસાનપ્રદાયૈભ્યો યો મુક્તે સ્તેન એવ ચ ।
 યજ્ઞશિષ્ટાશિન સતો મુચ્યતે સર્વેકિલિપૈ ।
 મુજતે તે ત્વષ પાપા યે પચત્યાત્મકારણાત્ ॥
 ષન્નાદ્ભવન્તિ મૃતાનિ પર્જન્યાદમ્નમ્નમ્ ।
 યજ્ઞાદ્ભવતિ પર્જન્યો યજ્ઞ કર્મસમુદ્ભવ ॥
 કર્મ વ્રહ્મોદ્ભવ વિદિ વ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવ્ ।
 તસ્માત્સર્વગત વ્રહ્મ નિત્ય યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥
 એવં પ્રવર્તિતં ચક્ર નાનુવર્તયતીહ ચ ।
 અધાયુરિન્દ્રિયારામો મોષ પાર્થ સંજીવતિ ॥

ગીતાના આ શ્લોકમા મારી માન્યતા પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનને સાર અનિવાર્ય
 થયું રૂપે રટાયો છપાયેયો છે જો આપણે આજની જ બાજ કરશું તો કાલની
 સબાળ લેનારો ધુધર બેઠો છે.

વાંચનારને—

હું આ અંકમાં જણાવી ગયો છું કે મારાથી બને તેટલે પ્રયત્ન હું હવે પછી આ વર્ષના વખત ગુજરાતમાં જ ગાળવા માગું છું, અને તે પણ આશ્રમમાં. એમ કરવાનો હેતુ એ જ છે કે હું બને તેટલી એકાન્ત ભોગવી લખી-વિચારી શકું ને જેને મળવું નેમણે તેને મળી શકું. જે આખો દહાડો મને જોવાને જ ખાતર માણસો આવ્યાં કરે તો આ કામ હું ન કરી શકું. શેઠાનો પ્રેમ એવા છે કે, આખો દહાડો તેઓ આશ્રમ પર આવ્યાં જ કરે છે. આમ થાય તો મારે કામ કરવું છે એટલું ન થઈ શકે.

તેથી નવજીવનના વાંચનારમાંના જેઓ આશ્રમમાં આવનારા છે તેઓને મારી વિનંતિ છે કે કેવળ મને જોવાને જ ખાતર તેઓ ન આવે. તેના કંરતો વધારે સારો રસ્તો તો એ છે કે તેઓ મને જોવાને આવવામાં જોડાઈ વખત ગાળે તેટલો બીજામાં, કાંતવામાં, વણવામાં ગાળે. જેઓને કંઈ પણ મને પૂછવાનું હોય તો લખીને પૂછાવશે તો તેમને જવાબ મળશે.

જેને આત્મા વિના ન જ ચાલે તેઓ જો પૂછીને આવે તો તેમના વખત બચે; અથવા તો સાંજના ત્રણથી ચાર વાગતા સુધીમાં આવી જાય. સવારના તો કોઈ ખાસ પૂછ્યા વિના ન આવે એવી મારી માગણી છે, કેમકે સવારનો વખત હું લખવા વગેરેમાં ગાળું છું.

ન્યારે આપણે જેઓ પ્રજાની સેવા કરવા ઇચ્છીએ છીએ તેઓ, આપણો ને બીજાનો પ્રજાની દષ્ટિ પ્રમાણે સારામાં સારો ઉપયોગ કરવું ત્યારે જ આ બાધી રહેલી સુદતમાં કામ પૂરું કરી શકીએ. તે કરવામાં છેવટે નવજીવનના વાંચનારની તો પૂરી મદદની હું આશા રાખું છું; ને નવજીવનના વાંચનારા બધા તેમાં અપાતી સલાહનો પૂરો સદુપયોગ કરે ને તેને અમલમાં ચુકે તો પછી આપણે સુદતસર બંધે પહોંચી શકીએ એમ માનું છું. સત્ય, શૌચ ને ઉદ્યોગની અતિ આવશ્યકતા છે. જે આ વર્ષે આપણે સ્વરાજ લખને નહિ બેસીએ તો કેવળ આપણે જાળસ જ જવાબદાર હશે.

ઉદ્યોગી રૂપિય પોતાનો બધો વખત કેમ જાય છે એ વિચારી લેશે ને હમેશાં પોતાનું સરવૈયું કાઢશે. એક ક્ષણ પણ નકામી નહિ જવા દે, નકામી વાતમાં

નહિ ગાળે ને પોતાની આજીવિકા મેળવતા દેશને સંભારશે એટલું જ નહિ પણ
ખાડીનો વખત તો કેવળ દેશદાર્પમા જ ગાળશે.

મારી નોંધ

સુરતનો અનુભવ

હું સુરતની એક દહાડાની મુસાફરી કરી આવ્યો. ત્યાં માત્ર અનુભવ લેવા જ ગયા હો. નો.

ગને નવસારી, ઠોર વગેરે જગ્યાએ જવાને માત્રણી કરવામાં આવી તે હું ન
સ્વીકારી શક્યો. જો હું અજ્ઞાતમાં પણ દરેક રથને ફરતો જ રહું તો જે હેતુથી મેં મુસાફરી
લાઈ તુરત બંધ કરવાનો ઈરાદો રાખ્યો છે તે હેતુ પાર નહિ પડે મારે તો આશ્રમમાં
બેસી જે લખી ચલાય તે લખવું, સૂચવી શકાય તે સૂચવવું એ જ યોગ્ય છે.

હું ખૂબ બોલી શુક્યો જે મારી હાલનીથી જ કોઈ જગ્યાએ વધારે બળ આવતું હોય
તો તે બળ વિના અત્યારે ચલાવી લેવું હું જરૂરું નેહ હું આવેલા બળમાં વધારો કરવો
ને તેને ઉપયોગ કરવા લાયક અનાવડું વધારે જરૂરું છે; એટલું જ નહિ પણ એમ કરીયે
તો જ આ વર્ષમાં સ્વરાજ લેવાનો આપણો નિશ્ચય આપણે પાર પાડી શકવાના જે ભરતિ
દેશમાં થય છે તેના ઉપયોગની આવડતમાં સ્વરાજ છે એમ મારી માન્યતા છે તેથી મારો
ઉપયોગ અત્યારે મારી સલાહથી ને મારા પોતાના કાંતવાથી પ્રભ વધારે કરી શકશે.

સુરત હું ગયા તે રૂઠ પરીક્ષા કરવાના હેતુથી, સુરત કેટલે દરજ્જે સ્વરાજ મેળવવા
તૈયાર થયું છે તે જોવા સુરતમાં ઘોળી ટોપીઓનો સમૃદ્ધ જોશ, ખાદીનો ઠીક વપરાય
જોશ. પણ તેથી હું લલચાઈ નહ એવું મને નથી લાગ્યું. સુરતની બારતોમાં ખાદીનો
વપરાશ ધણો જોઈ છે. તેઓ તો સલામત ધણી મોટી સંખ્યામાં આવેલ, છતાં તેમનાં
શરીર ઉપર તો મેં પરદેશી કપડાની સાદીઓ જોઈ. છતાં સુરત છઠ્ઠામાં જે કામ થયું છે
એ ધણું ગણાય. મને લાગે છે કે અત્યારે હરિદાસ સુરત અને એક વચ્ચે છે. એમ છતાં
મારો અભિપ્રાય છે કે સવિનય નિરાદર કરવા જેટલી શક્તિ હજી સુરતમાં નથી. સુરતના
બધા કાર્યવાહકો પાંજરા, કાંતવા, વણવામાં પ્રવીણ નથી થયા સુરતમાં દબરો માણસોને
એવી ખાવડી નથી થય કે તેઓ જેલમાં જાય તો તેઓની પાછળના નહેર મદદ વિના
પીંછવણીને પોતાની આજીવિકા મેળવી લેશે.

પણ હું એમ માનું છું કે સુરત એક માસમાં એવી તૈયારી કરી શકે છે. સુરત છઠ્ઠામાં
લોકો સ્વદેશીની કિંમત સમજ્યા છે. માત્ર સ્વદેશીને સરસ પાવા પર મુકવાની જરૂર છે. તેમ
કરવા સાથે સુરત છઠ્ઠાના કાર્યવાહકોએ તેમાં જ શુધાઈ જવું જોઈએ એમ હું માનું છું જે
નિશાળો વાસે છે તેમાં કાંતવાવણવાને પ્રધાનપદ આપવું જોઈએ કિશોરોએ પણ તે જ કામમાં
શોકાઈ જવું જોઈએ. સુરતની ભત, નંબર, ગળજી વગેરે આજનારા એક નહિ પણ અનેક

નીકળી પડવા જોઈએ. આપણે ખાદીમય ન બનીએ, આપણી સ્ત્રીઓ ખાદીની શોખીન ન થાય ત્યાં ઘણી આપણે રચના મેળવવા લાયક નથી થયા, કેમકે ત્યાં સુધી ભૂખમરાનો ઘલાલ આપણે હાથ નથી આવવાનો ને ત્યાં સુધી આપણે કંગાલની સેવા કરવા લાયક નહિ બનીએ; અને જ્યાં સુધી જીવા ન બનીએ ત્યાં સુધી સવિનય ભંજ કરવા આપણે લાયક નથી.

એક સવાલ સુરતમાં પૂછવામાં આવ્યો હતો: “હવે સ્ત્રીપુરુષો વધારે ખાદી ન વાપરે, બજે કાંતેવળે નહિ તો શું કરવું?” આનો હત્તર સીધો છે. આપણે પૂછનાર પોતે કાંતીએ વણીએ છીએ? જો બીજાને સમજાવવા જવાપણું ન રહે તો આપણે પોતે કાં આપણી દરેક ફાણ પીંજવા, કાંતવા, વણવાને જ સાસ બનાવવામાં, તેમાં જ કુસળતા મેળવવામાં ન ગાળીએ? આપણે એવું કેમ ન માનીએ કે આપણી પરિપૂર્ણતામાંથી આપણે બીજાને પરિપૂર્ણતા શીખવવું? વાડની ઓચેજ વેણો ચડે છે. દરેક છદ્દામાં શુદ્ધ પીંજવાનું, વણવાનું, કાંતવાનું કામ બહુનારા સો સાચીઓ આપણી પાસે નથી, છતાં સ્વદેશી નથી બાકતું અથવા તેમાં લોકોને રસ નથી પડતો એમ કહેવું નિર્ધારક છે. સોની પાછળ આપણે લાખ પેદા કરી રાક્યું. એક પક્ષ નહિ હોય તો? એટલે મારી તો સુરત છદ્દાના કાર્યવાહકોને સલાહ છે કે તેઓ પોતે સ્વદેશીમાં પૂર્ણતા મેળવે ને બીજાને દે. એટલું તો તેઓ આ માસમાં જરૂર કરી રાકશે. તેથી સ્વદેશી આપોઆપ દરેક જગ્યાએ વ્યાપક થશે. અને પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ આપણને સફળતા નહિ મળે તો આપણે બહુશું કે આપણે હજી લાયક નથી બન્યા. જ્યારે કર્યું ત્યારે આપણે કામ તો એ જ કરવાનું રહેશે.

રાંદેરમાં અસહકાર

હું સુરતની પરીક્ષા કરવા ગયો તે દરમિયાન રાંદેર પણ જઈ આવ્યો. રાંદેર હું તેના પહેલાં પણ ગયેલો ને તે વળાની રાંદેરની સુસ્તીને વિષે મેં નિરાશા બહાર કરેલી તે રાંદેર આજે બદલાઈ ગયું છે. રાંદેરમાં સુન્દર રાષ્ટ્રીય શાળા છે. રાંદેરમાં દારૂનું પીકું બધું થયું છે. રાંદેરમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ખાદીનો જ પોચાક પુરુષોનાં બદન પર છે રાંદેરમાં પરદેશી કાપડ બિલકુલ નથી જ વેચાઈ રાકતું એમ કહીએ તોપણ સાચું રાંદેરમાં મુમલમાનોની વસ્તી મોટી છે. કેટલાંક કોડપતિ મુસલમાનો ત્યાં રહે છે. તેઓએ લગભગ ૧૦,૦૦૦ રૂપિયાનું પરદેશી કાપડ સ્મર્ના મોકલી દેવા કાઢેલું છે. ધનિક મુસલમાનોના હીરા ઘાટનાં પીકાંની ચોરીમાં શેકાયા હતા. આમ દરેક રીતે રાંદેરે અસહકારમાં ખૂબ પ્રગતિ કરી છે. અને આ બધી પ્રગતિ જે સારમાં થઈ છે એમ કહીએ તોપણ સાચું. મોલાના સૌકતઅલી ત્યાં છેલ્લા ગયા હતા ત્યારપછીનો આ હત્તાદ છે. રાંદેરીઓએ અગારા ફંડમાં રૂ. ૨૫૦૦૦) આપ્યા, જે તે બહુ ઓછા જ મણામ. રાંદેરની સંસ્થિ લાખો રૂપિયા ભરવાની છે. આ વિષે મોલાના આઝાદ સોવાની સાહેબે ખૂબ કહેલું. મારી હમેશાં છે કે રાંદેરના લોકો મોટા નબળા છે છતાં સુરત છદ્દામાં સહુથી પહેલે નંબરે બધી બાબતમાં આવશે પહેલે નંબરે આવવા રાંદેરના દરેક જુવાનીઆના ને દરેક સ્ત્રીના હાથમાં રેડીયા કે સાળ હોવાં જ જોઈએ ધનવાન

હોય તે ધધા ન જ કરે એવો વિચાર તો આપણા મનમાં હોવો જ ન જોઈયે. એ વિચારથી આપણે આજસુ અને હીન બન્યા છીએ. મનવાન પણ દોહડ્યાણુ અર્થે ઉદગમ કરે. ઔરંગઝેબને કંઈ કામ કરવાની જરૂર ન હતી, છતાં તે ટોપી સીવતા આપણે તો બીખારી બની ગયા છીએ તેથી આપણી તો ઉલ્લેખ કરવાની જોઈએ. આપણે પરદેશી કાપડ પહેરી મુલામ બન્યા છીએ તેથી સ્વદેશીને ખાતર પીંજવા, કાંતવા, વણવાનો ઉલ્લેખ કરવાની આપણી જોઈએ.

મિથ્યા વહેમો

સુરતમાં એક લાઇએ મને દરેક રૂપિયા આપ્યા, તે એક કહીને કે તે રૂપિયા માનતાના હતા. મારા નામની માનતા લઈ કોઈ સામ્રાયેલા હતા. તે રૂપિયા સાર્વજનિક ઉપયોગને સારૂ હતા તેથી મેં લીધા તો ખરા પણ જેમણે આપ્યા તેમને મેં તેવા પૈસા ન લેવાની સૂચના કરી. આપણો દેશ વહેમમાં જૂઠ્ઠા થયારા રહેલો છે. તેમાં મારે નામે વધારો થાય એ મને અતિ દુઃખદાયક છે. વહેમમાં વધારો કરીને આપણે દેશને નરિ. ચડાવી શકીએ, માનતા માનવાનો રિવાજ ધણે જ પુરાણો છે. તેમાં શ્રદ્ધાનું તત્વ રહેલું છે, એ બધે ઠીક જણાવું. હોય, પણ આ રિવાજ ઉત્તેજન આપવા લાયક નથી એવી મારી ખાતરી છે. તેથી જ્યાં જ્યાં લોકો મારા નામની માનતા માને ત્યાં ત્યાં તેમને રોકવાની જરૂર છે. માનતા એટલી વસ્તુ છે કે ગમે તેને સારૂ એ પ્રચલિત કરી શકાય. હું સામે યદ્યપિ તે ક્ષણે માન આપી બેઠા કરીશ, આવી માનતા લેનારા કોઈક તો સામ્રાય જ ન, તે મિથ્યા. બેઠા થઈને પણ સામ્રાય થવાની સાથે માનતાનો શો સંબંધ હોય? માનતા લીધા છતાં સામ્રાય ન થાય તે ને મારો દંડ કરી શકતા હોય તો તો હું સમજી શકું કે સામ્રાય થનારા મને પૈસા આપે; અને એ આમ રિવાજ થાય તો હું દંડ ખમતા જ અધમૂઓ, યદ્યપિ ને દોહડેવાના કામનો જ નરહું. પણ જેઓ સામ્રાય થાય તેઓને દંડ લેવાવવા હું તૈયાર નથી. તેથી સામ્રાય થનારની બેઠા પણ મને ન મળે એમ ઇચ્છું છું. જોકે લોકોને સારૂ પણ આ રીતે મુજતા પૈસાને આપણે ઇનકાર કરવો એ જ મને તો યોગ્ય જણાય છે.

જેવી માનતા તેવી જ પૂજા છે. ચરણસ્પર્શ, સાંધાંગ નમસ્કાર, આરતી વગેરે ક્રિયાઓ પણ તજવા જેવી છે. લાખો માણસો આરતી ઉતારવા બેસે; ચરણસ્પર્શ કરવા બેસે. તો પ્રશ્નનો કેટલો વખત નય? હું તો 'દર્શન' કરનારથી અંકગણાં બંધ છું. જે બધા દેશન કરનારા સાંધાંગ નમસ્કાર કરે તો હું ગાંડો જ બની જાઉં. અથવા મારે તેવા નમસ્કાર કરનારની સામે પણ ન જોવાનો અવિનય કરવો જોઈયે. એટલે મારી એ સલાહ છે કે આપણે યારે ઉભા રહી દરથી નમસ્કાર કે સલામ કરવા સિવાય બીજા વિનય વાપરવાની દેવ જ છોડી દેવી. તેથી પ્રશ્નને કશું લોકસાન નહિ થાય. એકબીજા પ્રિયેનું માન એ કેવળ મનની લાવના છે. તેનો અમલ પ્રસંગ આવ્યે કરી શકીએ છીએ. મારે વિષે તો હું ને જાણે લોકો હોઈ તો એક જ પલ માગ છું. હું કદાંક નેમાં ને પ્રશ્નને પસંદ પડે છે. તે સત્વર

તા. ૨૦-૧૦-૧૯૨૧

કરે ને સ્વરાજ મેળવે એ જ ખરી ને કરવા યોગ્ય પૂન છે. બીજી બાજી હોઈ શકે ને તેથી ત્યાજ્ય છે.

રાષ્ટ્રીય શાળાની રાષ્ટ્રીયતા

રાષ્ટ્રીય શાળાની રાષ્ટ્રીયતા સામાં હોય તે વિષે એક પત્રકાર કેટલીક મુદ્દા વર્ણવે છે તેમાંના જણવા જેવાનો જવાબ આજે આપી શકું છું.

૧૦—કોઈ પણ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણમંદિરમાંથી પસાર થનાર વિદ્યાર્થી પોતાના જીવનને માટે ધધાની હાથમાંથી મુક્ત રહેશે કે ?

જા—રહેવા ભેઠયે તેટલી મુક્તિ પણ ન આપે તે વિદ્યા જ નથી એ જ વિદ્યા, જે ત્રિવિધ—આધિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક મુક્તિ અપાવે. જેને પ્રથમ પ્રકારની મુક્તિ નથી તેને બીજી અસંભવિત છે.

૨૦—રાષ્ટ્રીય સંસ્થાના નોકરને સ્વાર્થત્યાગ એ ધર્મ હોવાનું જોઈએ ?

જા—અવશ્ય હોવા ભેઠયે જે સ્વાર્થત્યાગ ન કરી શકે એ રાષ્ટ્રનો નોકર ન બની શકે એવી મારી માન્યતા છે.

૩૦—સ્નાતક પોતાની જાણે દેશસેવામાં અર્પવી ન જોઈએ ?

જા—હેમેસાને સાર એ નિવૃત્ત લાગુ નથી પડતો. જ્યારે રાષ્ટ્ર ધાર્મિક રીતે ધણું ત્યારે પ્રામાણિકપણે નિર્વાય જીવન માળનાર સદુ સેવા જ કરે છે

૪૦—સરકારી શાળામાં અપાતા જ્ઞાનની સાથે ચારિત્ર્ય નથી હોઈ એમ માન્યું જાય તેના અર્થ એ નથી કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં ચારિત્ર્યને પ્રધાનપદ મળવું જોઈએ ?

જા—એ અર્થ છે જ. જ્ઞાન પણ ચારિત્ર્યને અર્થે અપાવું જોઈએ જ્ઞાન સાધન છે, ચારિત્ર્ય સાધન છે

૫૦—તેથી રાષ્ટ્રીય શિક્ષકોમાં ચારિત્ર્ય આવશ્યક ગણાશે ?

જા—જરૂર

૬૦—તેથી મહિરાપાન કરનારો, બીડી પીનારો શિક્ષક ત્યાજ્ય નથી ?

જા—આપણે એટલી કેટલે તો ચડયા જ છીએ કે જેથી દારૂ પીનાર શિક્ષકને ત્યાગ કરી શકીએ. બીડીને વિષે એટલું કહેવાની મારી દિમ્મત નથી બીડી પીનાર બીજી રીતે ચારિત્ર્યવાન હોઈ શકે એવા મારો અનુભવ છે ચારિત્ર્ય નિહાળતાં આપણે ચારિત્ર્યશૂન્ય ચોક્કસ ન બનીએ એ પણ જરૂર છે

૭૦—મૌલિક ધર્મ માર્ગ પડે, બીજો ધર્મ માર્ગ પડે, એ શોધવાની જ નથી ?

જા—મારું આવડત હોય તો રાખી વિદ્યાર્થીનું અદ્યક્ષજ્ઞાન હું બંધ જ કર

સૌ—રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ પામનારની બધી સહિતઓ પૂરી ન ખીલતી જોઈયે ?

જૌ—જોઈયે જ. તન-દુરસ્તહું જ મન દુરસ્ત, ને મન દુરસ્ત તો જ આત્મા દુરસ્ત, એ સીધો ન્યાય જણાય છે.

સૌ—૨૧ વર્ષ નાંચેના પરજોલા વિદ્યાર્થીઓને રાષ્ટ્રીય શાળામાં દાખલ થવાનો પ્રતિબંધ ન હોવો જોઈયે ?

જૌ—હોવો તો જોઈયે. શાળાનો વિદ્યાભ્યાસ વિનાશિત હોવનો વિરોધી છે.

સૌ—એક વખત ધાર્શન થયેલાને ફરી ન પરણું જોઈયે એકું. શિક્ષણ ન અચળું જોઈયે ?

જૌ—એકું શિક્ષણ મને ગમે ખરું.

સૌ—રાષ્ટ્રીય શાળામાં દેવદંડને સ્થાન હોય કે ?

જૌ—ન જ હોય.

સૌ—જો વિદ્યાર્થીને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તરફ તિરસ્કાર થાય તો હોય કેનો ?

જૌ—સામાન્ય રીતે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી બંનેનો હોય.છે. વધારે પાર શિક્ષકનો.

સૌ—શિક્ષકમંત્રમાં ભાષા વધી જતી નથી ?

જૌ—એક જ જોતની ઝાઝી ભાષાનો બહુ જોગ ન લાગે. જેમકે હિન્દુસ્તાની, સુજાતી, મરાઠી, બંગાળી. જેમ ચાર ભાષા કોઈ શીખે તો ઓછા જોગથી શીખી શકે એમ માનું છું. પણ અંગ્રેજી, બ્રીક, લૅટિન અરબીનો જોગ ન મળે.

સૌ—શિક્ષકનું પદ પ્રધાન કરતાં વધારે નટિ ? વાઇસરાયના જે હબર હોય તો શિક્ષકના બે હબર ન હોવા જોઈયે ?

જૌ—વાઇસરાયની નોકરીની કિંમત હોય; શિક્ષકની હોય જ નહિ તેથી શિક્ષક હમેશાં યરીબ જ હોવા જોઈયે. તે તો આઈને જાણાવે. વાઇસરાય તો પોતાની કિંમત માગે છે. શિક્ષક કિંમત માગે તો નકામો થયો.

એક ખોજે સવાલ ખોલ પ્રશ્નકાર તરફથી થયો છે તે આ જ વિષયને લગતો હોવાથી અહીં જ લખી નાખું છું.

સૌ—શિક્ષક પોતાની નીચે સજ્જનારી કન્યાને વરે ? વિદ્યાર્થી પોતાની સાથે સજ્જનારી કન્યાને વરે ?

જૌ—મને તો બંને અતિશય અયોગ્ય લાગે છે. મારી નીચે સજ્જનારી બાળાને મારી દીકરીના જેટલું રક્ષણ હોવું જોઈયે. મારી સાથે સજ્જનારી બાળાને સગી બહેનના જેટલું રક્ષણ હોવું જોઈયે. સહાધ્યાયીની વચ્ચે ભાષણહેનનો જ નિર્મળ સંબંધ રીએ. આટલું જ કહીને આ સવાલનો જવાબ હું અહીં મારી વાળવા ઈચ્છું છું. વિષય ખોટો છે એટલે

તેની લાંબી ચર્ચા શોભે છે. પહેલા સવાલના જવાબ વિષે મને સંકેત નથી. ખીજના જવાબ વિષે આજના સમયમાં જ્યાં હજારો બાળકોને બાળા એક જ નિરાશામાં હલુતાં હોય ત્યાં જરા કડિનતા ભેડે છે. પણ મેં જેટલી સંસ્થાઓ ચલાવી છે તેમાં ઉપરના નિયમનું પાલન ફરજિયાત રાખેલું છે ને તેનું પરિણામ સાફ જ અનુભવ્યું છે.

વલ્લુકરેની ખુશામત

એક મિત્ર લખે છે કે જેમ આપણે વણીક, વેપારી, વિદ્યાર્થી વગેરેની ખુશામત કરી ચુક્યા તેમ જો વલ્લુકરેની ખુશામત કરીએ તો સાફ ન થાય? આ બાબત હું આગાઉ લખી તો ગયો જ છું. વખતોવખત નથી લખતો કેમકે વલ્લુકરવર્ગ વાંચનાર નથી હોતો. એમાં કંઈ શક જ નથી કે જો કારીગરવર્ગમાં ને તેમાંયે વલ્લુકરવર્ગમાં દેશસેવાવૃત્તિ પ્રગટ થાય તો આપણે સ્વદેશીનું કામ જલદી કરી જ દૂધીયે. દેશમાં લાખો વલ્લુકરો—હિન્દુ અને મુસલમાન—કેવળ પરદેશીનું પોપણું કરી રહ્યા છે. તેઓ લાખો રૂપીયાનું પરદેશી સૂતર વણે છે. એક આપણી મીથોનું પણ વણે છે. જો તેઓ કેવળ હાથનું કતિલું સૂતર જ વણતા થઈ જાય ને તેમાં સુધારો કરતા જાય તો અત્યારે દેશ જળદળી ઉઠે ને લોકોનાં ઘરમાં કરોડો રૂપીયા ફાંખડ થઈ જાય.

એક વલ્લુકરવર્ગ જાગે તો ને માત્ર હાથનું જ સૂતર વણે તો કરોડો કાતનાર થોડું થોડું કમાય, એટલું જ નહિ પણ તેની પાછળ લાખો પર્શિનારા, લાખો પીલનારા, હજારો કાંઈ ખાનારાનો ધંધો જાગે. હજારો સુતાર હુડારની રોજમાં વધારો થાય. સંપૂર્ણ સ્વદેશીનો અર્થ એ છે કે દેશમાં માત્ર સાડ કરોડ રૂપીયા ફાંખડ થય એટલું જ નહિ, પણ તેની પાછળ ખીજ કરોડો રૂપીયાનો ધંધો જાગે ને દેશમાં જો સુંદર કળાઓ હતી તે પાછી ફાંખડ થાય. અત્યારે તો આપણે કેવળ કળાહીન મનુષ્યો જ જાની ગયા છીએ.

તેથી વલ્લુકરવર્ગને વીનવીને પ્રતીની રોવામાં દાખલ કરવામાં ઘણું મદદગાર છે એ તો સહુ સમજી શકે તેમ છે. વલ્લુકરને સ્વદેશકાર્યમાં જોડવાનો સારમાં સારો ઉપાય તો એ છે કે આપણે જાતે વલ્લુકર જાનવું. આપણે વલ્લુકર સાધની પારો ગરજ ને કાળજીથી જાળવે એ એક વાત. ને આપણે તેના જ સલાને અર્થે કંઈ કહીએ એ બુદ્ધિ વાત. તેનું સહુ તેનો ધંધો શીખીને, તેમાં રહેલું સાચું છે તે સમજીને, વલ્લુકરને સગળવીને જ કરી શકાય.

૬ અદાલતોમાં હિન્દુસ્તાની

અદાલતમાં અંગ્રેજીમાં બોલવાની ના પાડવા માટે ડૉ. કિચલુને સાબીરી થઈ છે. કોઈ વિરલ પ્રસંગ બાદ કરતાં જરૂર અદાલતમાં આપણે આપણી સ્વભાષામાં જ પૂરાવો આપવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. જ્યાં અંગ્રેજીમાં બોલવાનું કે દલીલ કરવાની હોય છે ત્યાં આપણામાંના લક્ષમણ શોધી ખર્ચ જાય છે. આપણે સહુ સ્વભાષા સિવાય ખીજ ભાષામાં બોલવાની ના જ પાડીએ તો અદાલતોમાંની કુલાખીઆઓ ઝટ દૂર થાય અને ન્યાયાધીશો ને

પોતે ને પ્રાન્તમાં નોકરી કરતા હોય તે પ્રાન્તની ભાષા બોલવાની જરૂર પડે. દુનિયાનો
 બીજા કોઈ મુલકમાં ને લોકોમાં જ્યાંય કરવા પોતે જાણે તે લોકોની ભાષા જાણવી ન
 બોલતા હોય એવું નથી. ગાંધીજીના પત્ર

પ્રિય ગાંધીજી, તમે મને મળવાનું સહવાચ્ય પામવાની તમારી તૈયારી જાણી પડે છે.
 તમારા જાણ્યની મને અદેખાઈ આવે છે. તમે જનારાઓ પાછળ રહેનારાઓનો બોલો વધારતા
 બિજો છે. પણ અમે ચિન્તામાં જ પ્રવૃત્તિ જાણે સોંપીશું. જેમાં રહેલી તે તમે અલગ
 માંગીશો ને. બાકી આ વરસ આખરથી વધુ અમે તમને મળવાનું સુખ માણવા નથી જ રહેવાનો
 આશય રાખ્યો છે.

મનુરો વચ્ચે ગાંધીજી
 ઘણા દિવસે હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તમને મળ્યું. અહીં મહિના યથા. આ
 દરમિયાન કેટલાયે બતાવ્યા બન્યા છે, અને હજી કેટલા બનવાના છે તેની તમને જાણ છે. મને
 ખબર નથી. ને પ્રમાણે પુદા આપણને રાખે તે પ્રમાણે આપણે રહેવાનું છે.

આજે દેશમાં ને બની રહ્યું છે તેનો તમને ખ્યાલ આપતા પહેલાં તમારી પોત પર
 જ હું પ્રથમ આવવા માગું છું. જે સંબંધી છે કે મનુર-ભાઈઓ વચ્ચે અને મોલમાલિકો
 વચ્ચે કેટલીક ગરસમજ આવે રહી છે. આ બાબતમાં પંચ હજી મળવાનું છે. પંચ સુકાદો આપે
 ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી જોઈએ. એક વખતે મનુરો અધીરા થયા હતા પણ આખરે તેમણે
 ચોંટાતા સહીદકારીનું સંબંધી અને હડતાળ મોકલે રાખી.

રોડીઓ કબૂલ કર્યા પ્રમાણે અનાજની ટુંકોનો કાંદો રાક્યા નથી. આ બાબતમાં
 ચારાથી ને બની રહે તે કરીશ. આપણે અધીરાઈ ન કરવી પડે. હડતાળો જે પાડવી નહિ.
 ને ઇન્સાફ માગે છે તેણે શહીદી લેવી જોઈએ. આપણે પંચની દરમિયાનગિરી પસંદ કરેલી છે,
 તેઓ આપણને ને આપે સેટલું ન આપણે લઈએ. ને મનુરો મહાજનની અંદર નથી તે
 સુધારે લાસ મેળવે એ બનવાનું છે. તેઓ મહાજનમાં હોત તો તેમને તે લાસ ન મળત
 એ સંભવિત છે.

જમ્યા અઠવાડિયામાં અત્રેની મનુરોની નિરાણોનો એક મોટો મેળાવડો શ્રી. અનસયા
 બહેનના સેવાશ્રમના યોગાનમાં જોડવામાં આવ્યો હતો. દેશભ્રમ લાલા લગપતરાય અને
 મદ્રાસના શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય પંધાર્યા હતા. એકઠા થયેલા મનુરો આગળ ગાંધીજીએ આ
 બાબત કહી હતી.

કેટલીકવાર આપણે જે માગીયે તે આપણને મળે છે; પણ આપણે તે ન માગું નેહયે. જે માગીયે તેા જે તહેામત આજે માલિકા પર જે તે જ આપણી ઉપર આવે તેજા લેહાના કુઝનેા ખેટા લાંબ લે છે એ તેમના ઉપરનું તહેામત છે. આવ વધ્યા છે એનો અર્થ બીજો શો હોય શકે ? આપણે તેમના લેવા ન શકું ધટે. આપણી મામણી આજબી હોવી નેહયે. મનુરોની મામણી તેા વ્યાજબી હોય'છે

મનુરોનો માલિક સાથેના સંબંધ બગીંદાર જેવા હોવાં નેહયે. બાપદીકરાનો જે સંબંધ હોય છે તેવા સંબંધ માલિક અને મનુરે વચ્ચે હોય એ જ થાય છે. જેમ દીકરો બાપનાં જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ લે છે તેવી મનુરોની સ્થિતિ હોવી નેહયે. માલિક મનુરોને ચૂસે નહિ અને મનુરો માલિકને ઉતરે નહિ એવી સ્થિતિ લાવવા મટિ હું પ્રયત્ન કરી રહો છું.

હવે હું હાલની સ્થિતિ પર આવું છું. જે સંબંધ પિતાપુત્ર વચ્ચે હોય છે તેવા જ સંબંધ રાજપ્રજ વચ્ચે હોવાં નેહયે. પણ સરકાર તેા દિન્દુસ્તાનને લાંબી સદાય તેટલું કુટુંબ એવી દાનત રાખે છે. આ સરકાર પાસેથી દશું મળે તેમ નથી મળે તેા અલી બાઈએને ઉપાડી ગયા એવું મળે. આ તેા માલિક અને શુલામ વચ્ચેની સ્થિતિ છે. આપણે અલી બાઈએને ઊડાવવાના છીએ-પણ તે સરકારની આજીજી કરીને નહિ, આજીએથી પણ નહિ; સ્વરાજ લઈ સ્વરાજના અધિકારની રૂએ આપણે તેમને ઊડાવવાના છીએ. અત્યારે એક વિદ્યાર્થીએ ગાયુ તેમ આપણે ખાદીથી જ તેમની જાંઘર તોડવાના છીએ. હવે પછી પણ જે દલરો નિર્દોષ માણસો જેલ જરો તેમને પણ તે જ રસ્તે ઊડાવવાના છીએ આપણે સ્વદેશી સ્વીકારીયે તેા આ દામ કઠણ નથી. પણ હજી આપણે પરદેશી કપડાં કાઢવા તૈયાર નથી થયા. મનુરોને તેા ખાદી જ શોભે મનુરો એટલા બધા ગરીબ નથી કે તેઓ ખાદી ન પાપરી શકે. તેઓ ખાનદાન પોરાક જ પહેરે. પોતાણું સૂતર, પોતાનો ફેંદીયા, પોતાની સાળ તેઓ રાખી શકે અને પોતાને દાયે ખાદી વણીને પોતે પહેરે, તેમ ન બને ત્યાં સુધી મારી પેટે લગાડી પહેરવી પડે તેાપણ બહેતર.

હું હું છું, તમે બનશી ખાદી પણ ન પહેરો, હાલની જ અને તમે પોતે તૈયાર કરેલી ખાદી વાપરો. પછી પૂછને કે અલી બાઈએ કેમ ન હર્યા, સ્વરાજ કેમ ન મળ્યું, ખિલાફતનો ઈન્સાફ કેમ ન મળ્યો હું તમારા એ બધા સવાલોનો જવાબ આપવાને તૈયાર બેઠો છું;

સરકાર મને પકડયે એવી અફવા ફડી છે. મને પકડવાનો સરકારને હક છે. અલી બાઈએની જ બાપા મેં વાપરેલી છે. સરકારથી આપણે ન ડરીયે, ખુદાથી જ ડરીયે મારા ધર્મ પ્રમાણે તેા ખુદામરફી એ આપણે મટિ પાપ છે અપ્પે ત્યાં સુધી દિન્દુમુસલમાન વચ્ચેનો ફરતાવેલ કાયમ છે ત્યાં સુધી મુસલમાનને મટિ પણ અશાન્તિ અથવા ખુદામરફી એ દરુમ હોવી નેહયે. મને પકડે તેા તમારાંથી મકાનો ન બળાય. તમે શુરેસો પણ નહિ કરતા. કાળને ગળ નહિ આપતા આજે તમે સ્વદેશીમાં મેળા હો તેા મને પકડાપા પછી તેમાં

ગાહાદુર યાચો મને પકડ્યા પછી રાત અને દહાડો રેંટીયા ચઢાવો દિનદુઓ મુસલમાન વિષે તેમના મનમાં કંઈ પણ મેલ હોય તો તે કાઢી નાખે. મુસલમાન પણ દિનદુઓ વિષે પોતાના મનમાં મેલ હોય તે કાઢી નાખે. કોઈ પણ મનુર કાર ન પામે, ચોરી ન કરે, ટેક કે ભંગીને અસ્પૃશ્ય ન ગણે એ આમા હું તમારી પાસેથી રાખું છું.

હવે હું ક્ષમા કરવા નથી માગતો. મારી પાસે હવે નવા વિચારો નથી, નવી ભાષા નથી. હવે હું કામ જ ભેવા છત્તું છું.

આજા મેલાવડામા હું હવે આવી સકીશ નહિ. આટલો વખત પણ બચાવવો મારે માટે મુશ્કેલ છે. માટે મને આવાં કામોમાંથી મુક્ત કરવો જ જોઈયે. મારો મોઢ ઊઠીને મેં બતાવ્યા છે તે કામ કરતા થઈ જાઓ. તેમ કરશે તો સ્વરાજ આપણા હાથમાં છે.

તા. ૨૩-૧૦-૧૯૨૧

આશાવાદ

આશાવાદ આસ્તિકતા છે નાસ્તિક જ નિરાશાવાદી હોઈ શકે. આશાવાદી પોતે ધર્મગ્રામી ડર ગાળી નમ્રપણે પોતાના અન્તરનાદ સુણાવે, તે પ્રમાણે વર્તે, ને માને કે 'ધર્મ કરે તે સારા સાર.'

નિગ્રાહવાદી 'હું કદે છું' એમ માને, નિષ્ક્રમ જન્ય એટલે પોતાને મેલીને બીજા બધાને દોષા દે, ધર્મ કરે તે ન હોય એમ મિથ્યા વહે, ને હેવટે દુનિયા જ ભુડી ને પોતે સારો પણ પોતાની કોમને કદર ન કરી એમ માની આપણાત કરે; ને ન કરે તોયે મૂઆ સમાન જીવે.

આશાવાદી પ્રેમમા મગન રહેશે ને કોઈને પોતાનો દુરમન નહિ માનવાથી નીડર લપ્ત જંગલમા ને વસ્તીમા વિચરી શકશે. બપાનક જનનવરો અથવા તેવાં જનનવર જેવા માણુસોથી પણ તે નહિ ડરે; કેમકે તેના આત્માને ન સાપ કદી શકશે, ન પાપીનું ખંજર છેદી શકશે. ચરીરની તે ચિન્તા નહિ કરે, કેમકે તેને તો તે કાચની કુખી લેણશે. તે કૂટવાની જ છે એમ માની તેના રક્ષણને અર્થે જગત નહિ ખેડે; ને નહિ કોઈને હણે કે પગલે. પોતાના હૃદયમાં વીણાનું અધુર ગાન નિરન્તર સામળી તે આનન્દસાગરમા ડૂબેલો રહેશે.

નિરાશાવાદી પોતે રાગદોષોથી બરપૂર હોઈ દરેકને પોતાના દુરમન માનશે ને દરેકથી ડરશે. અન્તરનાદ તો તેને છે જ નહિ. મધમાખતી જેમ ટુકડોકાણે બંધી બહારના ભોજો ભોગવતો નિત ચાકશે ને નિત નવા શોધનો પ્રેમગ્રહિત અભિન મરશે ને જીલાઈ જશે.

આવા મારા વિચારો હોય કેય એમ નહિ માને કે મેં કોઈને પણ કહ્યું હોય કે ને આ વર્ષે સ્વરાજ નહિ મળે તો હું આપઘાત કરીશ. વિપત્સંગમાંથી બચવા સિવાયના કોઈ પણ પ્રસંગે આપઘાત કરવો એ હું મહાપાપ અને હામરતા માનું છું. અને હિન્દુસ્તાન સ્વરાજ ન મેળવે તો હું શાને આપઘાત કરું ? હિન્દુસ્તાનને ગરજ હોય તો તે સ્વરાજ લે. સ્વરાજની કિંમત હિન્દુસ્તાને બધી છે, સ્વરાજનો સ્વાદ પણ ચાખ્યો છે. હવે તેને ગરજ હોય તો દાગ દે ને સ્વરાજ લે. દે કે ન દે, લે કે ન લે, તેમાં મારે આપઘાત કરવાપણું શું હોય ?

પણ મેં એક વાત મિત્રો આગળ રજૂ કરી છે ખરી. મને પૂછવામા આવ્યું કે જાન્યુઆરી માસમાં ને સ્વરાજ ન મળે તો હું શું કરું ? મેં જવાબ આપ્યો હિન્દુસ્તાનની ઉપર મારો એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે હું તો ૩૧મી ડિસેમ્બર સુધી એમ માન્યા જ કરવાનો કે હિન્દુસ્તાનસ્વરાજ મેળવશે જ. એટલે જાન્યુઆરીમાં શું કરીશ એનું મારાથી કંઈ કહેવાય જ નહિ. હું તો જાન્યુઆરીમા પ્રજાની પાસેથી રજા લઇને કોઈ શાન્ત જગ્યાએ રહીશ અથવા પ્રજાનું સ્વરાજતન્ત્ર ધડવામા યથાશક્તિ ભાગ લેતો હોમસ એ અને ગમે. ને સ્વરાજ આ વર્ષમા ન જ મેળવી લઇયે તો મને આવતા વર્ષમા જીવવું ન ગમે. મારા પોતાના આત્માને એટલો કલેશ થવાનો સંભવ છે કે મારો દેહ પડી જાય—એમ હું ધમ્મું.

મેં હિન્દુસ્તાનનું દુઃખ—આર્થિક તેમજ નૈતિક—એટલું બધું જોયું છે કે તેની જાળાઓથી હું ને ભરમનથી થયો તો તેનું કારણ એ જ છે કે હું પ્રજાએ આપેલી આશાએ જીવ્યાં કરું છું. આજ આપણે આત્મશુદ્ધ થઇશું, આજ આપણા દરોડોના હાડકામાં કંધક ચરખી બરાશે, એમ આશાએ ને આશાએ તણાયા કરું છું. એ આશા પૂર્ણ થવાને સાર એક વર્ષ જસ છે એમ માનું છું. સપ્ટેમ્બરમાં એક વર્ષનું માનનારો અને કહેનારો એકલો હતો.

ડિસેમ્બરમાં બધાએ તે વચન ઉચ્ચારી લીધું. હવે ને મહાસભા પોતાની પ્રતિજ્ઞાન પાળે તો મારા જીવાના સાહસ ? જેમ મહાસભા દીવાળી કાઢે તેમ મારું પણ દીવાળી જ નીકળ્યું કહેવાય. મહાસભાની આશાએ મેં ઢુંડી કાઢી ને તે ઢુંડી ન સીકરાય, પડી ? હું તો ધમ્મું છું કે સ્વરાજ ન મળતાં ને દુઃખ મને જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખે થાય તે બધાને થાય. બધાને ધર્મના ને અનાજના અભાવની પીડા થતી જ નેમ્મી.

આનો અર્થ કાયરતા નહિ ? એમ કોઈ મિત્રે મને પૂછ્યું. મને એમા કાયરતા નથી લાગતી. હું તેમા ઠરણા પ્રતિબિંબિત થયેલી જોઈ છું; તેમા વ્યવહારદષ્ટિ જોઈ છું જ્યાં સેવાની કદર નહિ ત્યાં સેવા શી ? જે જીવવામાં લાભ નથી ત્યાં જીવવું શું ? શરીર જર્જરિત થયું હોય તેને વસંતમાલતિ આદિ આપીને આકૃતિ માત્ર પરાણે નખાવી રાખવી તેના કરતાં તે શરીર ગગાજળ ઉપર નખવું ક્ષીણ થઈ જાય તેમા ખોટું શું ? અત્યારે જ્યાં સુધી હું જોયા કરું છું ત્યાં સુધી મારા મુખમાથી બીજી વાત જ નથી નીકળવાની. સ્વદેશી કરો ને સ્વરાજ લો. એ વિના બીજું મને સૂઝે નહિ તો મારો શો ખર્ચ ?

આપણે છેવટના પગથીઆ ઉપર આવીને હમા છીએ ત્યાં જોર મેળવ્યા વિના આગળ પગ ભરવો એ પાછળ પડ્યા જેવું છે. મને યાદ છે કે સિદ્ધગઢનો ઘાટ ચડતાં એક જગ્યાએ એવી આવી કે જ્યાંથી મારો પગ આગળ ચાલે જ નહિ ત્યાં ત્યાંસ ખાઈ જોર મેળવ્યા પછી જ હું આગળ ચાલી શક્યો.

એમ જ આપણું છે. સ્વદેશી સાપડ્યા વિના આપણને આગળ જવાનું જો જ નહિ મળે. તેથી મારું જીવનું, મારું સમાજમા રહેવું સ્વદેશી ઉપર જ નિર્ભર.

આ મારી ચિકિત્સા; આ મારી આજની મનોદશા. કાલની વાત તો પ્રભુ જાણે છે.

§ હિન્દુ-મુસલમાન

‘મોડર્ન રિયુ’ ના ચાલુ અંકમા હિન્દુમુસલમાન એકતા સંબંધે અધિષતિની નોંધમા કેટલીક ટીકા કરેલી છે તેનો જવાબ આપવાની જરૂર જણાય છે. તેના વિદ્વાન અધિષતિએ તેનું મથાળું ‘મિથ્યા ભાસ’ રાખ્યું છે અને એવા નિર્ણય ઉપર તેઓ આવ્યા છે કે એકતા માત્ર નામની જ છે. મારે મતે આ એકત્રી એ મિથ્યા ભાસ તો નથી જ, પરંતુ બહુ ઝપાટામા તે કાયમનું સ્વરૂપ પકડતી જાય છે. મેં મારા લખાણોમાં એટલી વાત સ્વીકારી છે કે હજી તે કુમળો રોય છે અને તેને કાળજીપૂર્વક ઉછેરવાની જરૂર છે. પરંતુ આ ઢોંગ અથવા મનને મનાવવાની વાત તો નથી જ. કોઈ નહિ તો બહેને માથે એક સામાન્ય એવો ભય ઝુમી રહ્યો છે તે તો બહે કોમ જોઈ જ શકે છે, તેથી પણ આ એકતા ઢોંગ ન હોય.

ખતેમાં કેમી અથવા જાતીય અભિમાન હજી પ્રધાનપણે છે એ વાત દુર્ભાગ્યે સાચી છે. હજી ખતેમાં પરસ્પર અવિશ્વાસ છે. જૂનાં વેર હજી વિસરાયા નથી, ચુંટણીઓમાં યોગ્યતાનો નહિ પણ ધર્મનો વિચાર હજી થાય છે એ વાત સાચી છે. પરંતુ આટલી વાતોના રાષ્ટ્રીયતામાં એકતા મુશ્કેલ છે એના દરતાં કાંઈ વધારે સાર નીકળતો નથી. આ વસ્તુ ખતે કેમોની જાણમાં છે અને આટલી મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં ખતે કેમો એકતા સાધવા પ્રામાણિકપણે મથી રહી છે. એવી સ્થિતિમાં આ પ્રયત્નને અથવા જે ચોક્કસપણે સધાયું છે તેને ડોળ દહેવો એ બાગે જ વાજળી ગણાય.

ખિલાફત મંડળોએ ગોવંદ બંધ કરવાની ખાખતમાં જે વીનવણી કરી છે, તેનો મુસલમાનો તરફથી જરાજર જવાબ નથી ગળ્યો. અથવા તે ખાખતમાં તેઓ દંડા રહ્યા છે એમ કહેવું એ ખરું નથી, એટલી વાત જ શું ખુશી થવા જેવી નથી કે ખિલાફતમાં કામ કરનારાઓ, જેઓ મુસલમાન છે, તેઓ આજે ગોહત્યાની વિરુદ્ધ કામ કરી રહ્યા છે? ખીજું, હું અધિપતિને હિંમતપૂર્વક ખાતરી આપું છું કે હિન્દુસ્તાનના સંગઠન દરેક ભાગમાં આ વીનવણીને અજળ રહેલ મળી છે. મુસલમાનોએ જ ગોરક્ષણનો ખર્ચો ભાર પોતાને માથે ઉપાડી લીધો છે, એ શું નાનીમૂતી વાત છે? મુજબના જાણ બાહેજ છોટાણી અને ખત્રી જેવા મુસલમાનો પોતાનો ધર્મખંડુઓના હાથમાંથી એકઠો ગાયેને બચાવી લે અને તે હિન્દુઓને મોંપીને તેમને ઓછિયાળા જેવા કરી મુકે, એ દેખાવ શું ઓછો હૃદયને ડોલાવનારો છે?

જરૂર, મૌ. મહમદઅલી અને હું એકબીજાનાં પગરખામાં પગ ધાલતા નથી. પરંતુ નિખાલસપણામાં અમને એમાંથી એટલે કાંઈ હકાવી શકે એમ નથી. લેખક નિહુર થઈને કહે છે તેમ અમારા મનમાં આ એકતા એ કાંઈ ‘પાનાતું ઘર’ નથી—દાણબંધુર નથી, પરંતુ એ એવી પાકા પાયાની વાત છે કે તે જળવધવા ખાતર અમે પ્રાણ પાથરવા તૈયાર છીએ. મારા વાચકોને હું જણાવી દઉં કે અમારી આટલી મુસાફરી દરમિયાન અમારા વચ્ચે જરા પણ કથા મન થયા નથી કે આડો પડદો રહ્યો નથી. અતિશય ફારી ધા તો અમને નીચેના વાક્યમાં લગાવ્યો છે, “ખતેનાં ભાષણોનો ગર્ભિત અર્થ જોઈએ તો. સકેને જણાશે કે એકતા મનમાં દૂર પડેલા તુર્કસ્તાનમાંની ખિલાફતની દુર્દશા જ સુદાની વાત છે ત્યારે ખીજાના મનમાં મુખ્ય વસ્તુ હિન્દુસ્તાનના સ્વરાજની છે.” હું દાવો કરું છું કે અમારા

બનેના મનમાં ખિલાશત જ મુખ્ય વસ્તુ છે. મૌ. મહમદઅલી પોતાના દીનને
 ખાતર તેમાં પડ્યા છે, ત્યારે હું ખિલાશતને માટે મારો જન આપું છું તે મુસલ-
 માનોની છરીથી ગાયનો બચાવ ચોક્કસ થઈ જાય તે માટે આપું છું. તે મારો ધર્મ
 છે. અમને બંનેને સ્વરાજ સરખું જ વ્હાલું છે, કારણ મારા સ્વરાજ વડે જ
 અમે બંને અમારી પોતપોતાની મનની સુરદો સાધી શકીએ એમ છે. દેશકાકને
 આ આદર્શ નીચ કાઢીને લાગશે. પણ તેની ચોરી રાખવામાં સાર નથી. મારે
 મન હિન્દુસ્તાન મારશ્વત ખિલાશતનો બચાવ એ જ હિન્દુસ્તાનનું સ્વરાજ છે. જેમ
 ધર્મનો પાયો પ્રેમ છે તેમ અમારી મૈત્રીનો પાયો પણ પ્રેમ છે. હું પ્રેમના હક્કથી
 મુસલમાનોની મિત્રતા મેળવવા છત્તું છું. અને એક જ કેમ પોતાના પ્રેમમાં કાયમ
 રહે તોપણ આપણા રાષ્ટ્રીય હવનમાં એકતા એ સિદ્ધ થયેલી વસ્તુ થઈ પડે. મૌ.
 મહમદઅલી બંગાળના મુસલમાનો આગળ સુન્દર પરન્તુ ન સમજાય એવી વાણીમાં
 બોલ્યા એમ ઇસારો કરવો એ ગેરવાજબી છે. હું બાણું છું કે પોતાની ઉડું જ્યાનમાં
 જેટલી લાવી શકાય તેટલી સરજતા લાવવા તેઓ પ્રયાન કરે છે.

આપણે કમનસીબે એ વાત સાચી છે કે હજી એવા હિન્દુ તથા મુસલમાન
 પડ્યા છે, જે એકબીજાના ડરથી એમ માને છે કે પરદેશી અમલ જરૂરનો છે. અને
 આપણી સુરાહ જરૂર લાવવામાં ઢીલ થાય છે તેનું આ નાનુંમનું કારણ નથી. હજી
 આપણે ચોખ્ખું નેહ શક્તા નથી કે પરદેશી અમલ કરતાં તો બંને કોનો સામ-
 સામી લડીને પોતાનો હિસાબ ચુકવી લે એ વધારે નાનું અનિષ્ટ છે. ને બ્રિટિશ
 સરકારની દરમિયાનગીરીને લીધે આપણી વચ્ચે લડાઈ થતી અટકી રહી હોય તો
 તો આપણને લડી લેવા દેવામાં આવે એ જ વધારે સાફ છે. આપણી માલુસાઈ,
 આપણા ધર્મ અને આપણા દેશની ખાતર બડતા આપણામાં ડહાપણ આવે તો
 એ કાંઈ નવી વાત નથી. શાન્તિપૂર્વક કામે લાગી ગયા તે પહેલાં એકવીસ વર્ષ
 સુધી અંગ્રેજો અંદરઅંદર ઝગડી મૂક્યા હતા. ફ્રેંચ લોકોએ અંદર અંદર જંગલી
 જનનથી લડી લીધું હતું. અર્વાચીન સમયમાં એમના જેવું તો કોઈ ભાગ્યે જ
 લડ્યું હશે. અમેરિકાએ પોતાનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું તે પહેલાં કાંઈ ઓછું
 નહોતું થયું. અંદર અંદર કલહ થવાના ભયને લીધે આપણે આપણી કાયરતાને
 ન વળગી રહીએ એ તોંધના સંમર્થ લેખક આપણા જેટલા જ એકતાને આજ્ઞાતારા
 છે. તે સૂચવે છે કે “જડમૂળથી ફેરફાર થવા નેહયે, સ્વરૂપ જ બદલાય જરૂં
 નેહયે અને પાયામાંથી ફરી ચણતર ઉપાડવું નેહયે.” પરન્તુ તેના ઉપાય ‘જોળી

લેવાનું તે વાંચનાર ઉપર છોડે છે. તેમણે કાંઈ વ્યવહાર સૂચનાઓ કરી હોત તો ઠીક થાત. એકતાની શરૂઆત કરવા આપણે પરસ્પર કન્યાવ્યવહાર અને શ્રોત્રાનવ્યવહાર કરીએ એવું તેઓ ઇચ્છતા હોય એમ જણાય છે. તેઓને જડમૂળને ફેરફાર નો આ હોય અને સ્વરાજ મળતાં પહેલાં આ વસ્તુઓ સાધી લેવી પડે જ એવું હોય તો મને લાગે છે કે કાંઈ નહિ તો એક સૈકું તો આપણે સ્વરાજ માટે રાહ જોવી જ પડશે. એનો અર્થ જ એ થાય છે કે બંને પોતપોતાનો ધર્મ છોડી દે. એમ કરવું જોઈ છે એમ હું નથી કહેતો, પરંતુ એટલું તો કહું છું કે આ સુધારો અમલમાં મુશ્કેલી સકાય એવો નથી. અને આ ફેરફાર કદાચ કોઈ દિવસ પણ થઈ શકે તો તેમાં હિન્દુમુસલમાનોની એકતા નહિ હોય. અત્યારે જે એકતા માટે પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે તેમાં તો સુસ્ત મુસલમાન અને સુસ્ત હિન્દુ પોતપોતાના ધર્મ સાચવી રહે એવી વાત છે. તેથી મારાં બાપણોમાં મેં ઘણીવાર કહ્યું છે કે અલી બાઈઓ અને હું એ તો હિન્દુમુસલમાન એકતાના પક્ષથીજ રૂપે છીએ. અમે બંને અમને પોતપોતાના ધર્મમાં સુસ્ત માનીએ છીએ. બાઈઓ માટે મને આટલો આદર હોવા જતાં મારી દીકરી હું તેમના દીકરાને ન જ આપું. તેમજ મારો દીકરો હિન્દુ હોવા જતા પોતાની અંદર બીજો બધો સુધારો કરે ને તેમની દીકરીના હાથ પકડવાને લાયક અને એમ ધારી લઇએ, તોપણ હું જાણું છું કે તેઓ તેમની દીકરી મારા દીકરાને ન જ આપે. હું તેમનો આશિષ જોરાઈ ખાતો નથી અને મારા સંયમને જો તેવું નામ આપી શકાતું હોય તો, મારા ધર્માધિપણને તેઓ માનપૂર્વક નબાવી લે છે. આટલું જતાં અલી બાઈઓનાં દિલ અને મારું દિલ બેટલાં મળેલાં છે એવાં કામચળુનાં દિલ મળેલાં હશે એમ મને લાગતું નથી. હું વાચકોને ખાતરી આપું છું કે આ એકતા મિથ્યા ભાસ નથી, પણ એકબીજાની અતિ નાશુક લાગણીઓ અને માન્યતાઓ વિષે જે આદરસુદ્ધિ અને સહિષ્ણુતા અમે ધરાવીએ છીએ તેને લીધે બંધાયેલી કાયમની મૈત્રી છે. બ્યારે બ્રિટિશનું રક્ષણ જતું રહેશે ત્યારે આ બાઈઓ અથવા તેમના મિત્રો મારી સ્વતંત્રતા ઉપર કે મારા ધર્મ ઉપર દંભ મારશે એવો મને લેશ પણ ભય નથી. મારી આ ખાતરી પરમેશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધાને અને જે તેના કર રાખીને ચાલે તેનું રક્ષણ કરવાનું તેનું શિરદા છે તે વિષેની આસ્થાને લીધે પ્રથમ, અને પછી અલી બાઈઓ અને તેમના મિત્રોની ખાનદાની ઉપરના વિશ્વાસને લીધે બંધાયેલી છે; જોકે હું જાણું છું કે જે બાઈઓમાંથી ગમે તે એક મારા જેવા દસને ખીસામાં ધાલીને ફેરે એવા

શરીરઅળવાળા છે. અમારી એકતાના આ એક દાખલા ઉપરથી આખા હિન્દુસ્તાનને 'માટે' મેં સામાન્ય નિયમ ઘડી દાટ્યો છે, કે જે આપણામાં પરસ્પર-સહિષ્ણુતા હોય, આપણા પોતામાં એટલે કે માનવજાતના મારાપણામાં વિશ્વાસ હોય તો હિન્દુસહમાનની એકતા શક્ય છે.

§ બુલંદશહરનો બનાવ

બુલંદશહરના મેંજસ્ટ્રેટ આગળ શ્રી ૦ ત્યાગીનો કેસ ચાલેલો અને તે કેસમાં આરોપી ન્યારે કોર્ટમાં હતો, એટલે કે મેંજસ્ટ્રેટના રક્ષણ નીચે હતો, તે વખતે મેંજસ્ટ્રેટ તેને તમાચો મરાવેલો એ વાચકોને યાદ હશે જ. તે મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબે હવે આરોપીની મારી માગી છે. તેનો મજકુર હું નીચે આપું છું:

આજનું કામ આગળ ચાલે તે પહેલા હું તમને બે રાજક કહેવા છું. તેના બે કારણ છે. એક તો હું તમારો કેસ ચલાવું છું તે વખતે તમને અથવા બીજા કોઈને પણ એવો શક ન પડેલા જેણે કે તમારો કેસ રીતસર અને ન્યાય પ્રમાણે નહિ ચલાવવામાં આવે. બીજું કારણ એ છે કે અત્યારે મને તેવા ગપાટા મારતા આંચકો ન આવે તેવા મારણો નહવા બનાવોને પણ મોટું રૂપ આપીને કાગળે વાધ કરવા ટાંપીને બેઠેલા છે, તેવે વખતે પ્રત્યેક કોઈ પણ વર્ગને ખીલવાનું વાતબી કારણ મને એવો કોઈ પણ બનાવ બને એમ કોઈ પણ સરકારી અમલદાર ન હોય.

કેસની પહેલી સુનાવણી વખતે હું આકબો થયો હતો અને તમે ઉદ્ધત બન્યા હતા. તમને તમાચો મરાવ્યો એ મેં બૂઠ કરી છે, અને તે માટે મને દિલગીરી યાદ છે.

તમને હું હવે જણાવું છું કે અદાલત પ્રત્યે તમે અદબથી વર્તશો તો તમે જોશો કે હું તો તમારી સાથે સહયતાથી જ વર્તું છું. તમે જરાબર વર્તન નહિ રાખો તો તે બાબત મારે યોગ્ય હવાજ હેવા પડશે. પરંતુ તમારો કેસ તો ન્યાયપૂર્વક અને ધીરજથી ચલાવવામાં આવશે જ અને કેસને લગતી બાબત ઉપર તમારે જે કહેવાનું હશે તે યોગ્ય સમયે કહેવાની તમને પૂરેપૂરી તક મળશે.

(સહી) ડબલ્યુ. ઇ. ડોબ્સ

તમારી કોમન્ટા વફાદાર જૂદરો, જેઓ આ જહેલામાં સાફ કામ કરી રહ્યા છે તેમની ખાતર હું વધુ જણાવું છું કે તમારો ઉપર જે આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે તે સંબંધે આ અદાલતમાં કે બીજા કોઈ અદાલતમાં તમે જે નિર્દોષ કરશો તો મલખાર હુખનિવારણ ફંટમાં હું રૂ. ૧૦) ની રકમ ભરીશ.

તા. ૬-૧૦-૨૧

(સહી) ડબલ્યુ. ઇ. ડોબ્સ

મને તો ખુશું દેખાય છે કે સર માધુસૂદન જોડવાયરે છેલ્લી ધારાસભામાં હરેલી અપમાનકારક ટીકાઓ બદલ તેની પાસે જેમ માશી મંગાવવામાં આવી હતી તેમ આ માશી પણ ઉપરના દબાણને લીધે માગવામાં આવેલી છે. માશીના શબ્દોમાં કુટિલતા અને કૃત્રિમતા તો છે જ, પરન્તુ મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબે તો ધીરજથી કેસ સાંભળવાનું આરોપીને વચન આપ્યું તે તે જ દિવસે તોડ્યું. તેના એકરારમાંથી જે ફકરા તેઓ સાહેબને નહોતા ગમતા તે તેમણે કાઢી નાખ્યા. આરોપી જે નિર્દોષ હરે તો મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબ વફાદાર માણસોની ખાતર મલખાર દુષ્પ્રતિવારણ દંડમાં ફાળીયા પચાસ આપવાનું દહે છે, તે તો તેમની નહોતી જ બતાવે છે. મેંજસ્ટ્રેટે ગુન્હો કર્યો તેના દોષમાંથી મુક્ત થતા આ રકમ તો આપી છે. આરોપીના નિર્દોષપણા કે દોષીપણા સાથે વફાદાર લોકોને કાંઈ લેવાદેવા નથી. તો પછી આરોપી નિર્દોષ હરે તો આ રકમ આપું એવી સરત શા માટે? મેંજસ્ટ્રેટ આરોપી ઉપર હુમલો કરવાનો ગુન્હો કર્યો એમાંથી તો અતિશય ગંભીર પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. કાંઈ પણ સુધરેલા રાજ્યમાં આવે માણસ મેંજસ્ટ્રેટનું પદ એક દિવસ પણ ભોગવી શકે ખરે? દાખલા તરીકે ઈંગ્લંડના મુખ્ય ન્યાયાધીશ તેમની સમક્ષ જે આરોપીને ઉભો કરવામાં આવે તેના ઉપર હુમલો કરે અને પોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન પણ રાખી શકે એવું અને ખર્ચ? જો આ હિન્દુસ્તાનની સરકાર ખરેખરી બેકાવદા અને પૂરેપૂરી ખીનગવાબદાર સરકાર ન હોત તો તો તે મેંજસ્ટ્રેટને બરતરફ જ કરત અને સાધારણ ગુન્હેગારની જેમ તેના ઉપર કામ ચલાવત. કેસ ચાલુ હોય તે દરમિયાન સામે ઉભેલા આરોપી ઉપર ન્યાયાધીશ હુમલો કરે એ કાંઈ સાધારણ હુમલાના ગુન્હો જેવો ગુન્હો ન ગણવ અને તે એમ ને એમ સહેલાઈથી જતો પણ ન કરાય.

સહકાર કરવાની ધીરજને પણ કાંઈ હદ હોય છે. મેંજસ્ટ્રેટ પ્રજાના અપરાધ કરે છે તે ખાતર શું હિન્દી પ્રધાનોના દિલમાં કાંઈ જ લાગતું નથી? અથવા તો શું તેમને એમ લાગે છે કે મેંજસ્ટ્રેટ તેમના પોતાના ખાતાનો માણસ નથી, એટલે તેઓ તેને માટે જવાબદાર નથી?

અસહકારીની શરજ તો ઉઠાડી છે. સરકારી અમલદારો કાયદા અને નીતિનો ભંગ કરે તે તે દરેક પ્રસંગે આપણે આપણા નિશ્ચયમાં વધારે ને વધારે દૃઢ થતા જઈએ. જે રાજ્યવ્યવસ્થામાં આવા ધીર અત્યાચારો થઈ શકે છે તે જ્યાં સુધી કના ન થઈ નય ત્યાં સુધી આપણને એન ન વળતું જોઈએ.

કેસની બીજી મુદતના બે દિવસ અગાઉ થી ૦ ત્યાગીએ મેંછરેટ્ટને નીચે પ્રમાણેનો જવાબ મોકલ્યો હતો:

“ બહે માતરમ્ ”

બુવેન્દરાધરના ડિસ્ટ્રિક્ટ મેંછરેટ્ટની કોર્ટમાં,—

હિન્દુસ્તાનના ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૪ તથા ૧૫૩ નીચેના આરોપી મહાવીર ત્યાગીનો જવાબ.

હું ગદાવીર ત્યાગી એક નિર્દોષ આરોપી છું. મને નીચે પ્રમાણે જવાબ રહ્યું કરવાની ફરજ પડે છે હું આ લેખી એકરાર કરીને બહાર કઢે-છું કે ત્રીજી તારીખે ઉપર દેહલા મેંછરેટ્ટ તેણે પોતાનું બક્ષિમપણું અને નાલાયકી સાબીત કર્યા છે. વળી તેમણે ભરબદાવતમા મારી સાથે એણું વર્તન ચલાવ્યું છે કે જેથી મને પોતાને, મારી કોમને અને મારા રાષ્ટ્રને અપમાન તથા આધાત પહોંચ્યાં છે. કથાયતમાં ‘ એટ્ટેન્શન ’ અથવા ‘ હોશિયાર ’ ના દુશ્મથી જેવા ટટાર હવા રાખે છે, તેમ હલા રહેવાની તેણે મને ફરજ પાડી, પોલીસ પાસે કાતો મરાવવાની ધમકી આપી તથા તમાચા મરાવ્યા મેંછરેટ્ટનું આ કૃત્ય તદ્દન ચેરકાયદે અને જંગમી છે. તેથી મારા રાષ્ટ્રની, ધર્મની અને અંગત આખર તથા સ્વમાન નજવવા ખાતર, મેંછરેટ્ટના કૃત્યના વિરોધ તરીકે મેં મૂંઝાવત પાળવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને જે અદાલતે કાયદાગાત્રને કારે મુક્યા છે તેની સાથે અબોલા લીધા છે—”

[નોંધ: આ એકરારમાંથી નીચેના સખ્તો આરોપીની મરજી વિરુદ્ધ કોર્ટે કાઢી નાખીને સહી કરી તથા તારીખ નાખી:

“ જૈસા કિ પંબળમે મેરી બદ્દિનોડી ગેર બેદુરમની ઇન્સાર કે વિયે દરબાર-ઇ હકાલિમે પેશ હૈ.” એટલે કે પંબળમાં જેમ મારી બદ્દેનોડું અપમાન કર્યું છે અને તેમની બદ્દિમનીનો પરમેશ્વરના દરબારમાં તેઓ ન્યાય માગી રહી છે તે જ પ્રમાણે—]

—હું માર્ફે અપમાન જે મારી બદ્દેનોડા અપમાન કરતાં તેા ઘણું બ્રાણું છે, તેનો બહોલા પાળવાનું પરમેશ્વરને સોંપું છું. એમ સંભવિત હોય કે મારા તરફ જે બેઠકું વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું તે લોકોને હસકરવાના ઇરાદાથી જ કરેલું હોય. પણ હું મારા અનુભવથી કહું છું કે હવે હિન્દુસ્તાનના લોકોને બરાબર કેળવણી મળી ગઈ છે. તેઓ ખમે તેવો બુદ્ધિમંત સાંપી લેશે, પરન્તુ મહાત્મા (ગાંધી) એ બતાવેલા અદિસાના માર્ગમાંથી એક ડગલું પણ ચળશે નહિ.

હું ઈશ્વર પાસે માથું છું કે મારા દેશનો હૃદયકારો કરે.

બુવેન્દરાધર જેલ
તા. ૪-૧૦-૨૧ }

(સહી) મહાવીર ત્યાગી,—મૂંગો.

આ એકરાર સાફ સાફ છે અને તેમાં જણાવેલા બાબો શ્રી ૦ ત્યાગીના પોતાના હોય તો તેમના ઉપર કુમલો કર્યો તે વખતની તેમની હિંમત વિશે જે ચંકા હોવાની હતી તે વિચાર બદલવો જોઈએ. આ કેસ બહુ અગત્યનો છે, કારણ કેદીના શરીરના રક્ષણનો પ્રશ્ન તેમાં સમાયેલો છે. માટે તેમાંથી ઉપજતા મુદ્દા કાંઈક વિગતથી તપાસવાની જરૂર છે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો અબોલા લેવા અને મૃગાનું કૃપનાગ ધારણ કરવું તેથી કાંઈ વળે નહિ. કેદીને જે દિવસે માર માનવામાં આવ્યો તે જ દિવસે કેદીની ચોખ્ખી ડરજ હતી કે પોતે પોતાની રાજ્યપ્રીતી અદાલતમાં રહેવાની ના પાડે. આવા કહેવાતા ન્યાયાધીશ આગળ ચાલતા કેસમાં ભાગ લેવાની તે જ ધડીએ તે નાં પાડી દે. કોર્ટની હકુમત નહિ માનવાની નિશાની તરીકે જરૂર તે ત્યાં બેસી તો જાય જ. આવું બધું કરવાથી કદાચ વધારે માર પડે, વધારે સળ ચાય, પણ સજાના શસ્ત્ર તરીકે અહિંસાનો અર્થ જ એ છે કે શુભમમાંથી બચવા માટે તે કુખ અને શારીરિક ધૂળ વહેારી લે. આ લડતમાં સાધારણ રીતે વારંટ ઉપરથી કોર્ટમાં હાજર થવાની છૂટ રાખવામાં આપી છે, કારણ ખુલ્લું દેશકરના મેંજરેટ્ટે જેવું વર્તન ચલાવ્યું તેવા વર્તનની દૃષ્ટના જ નહોતી. પરંતુ આ મેંજરેટ્ટેનું વર્તન તો અસાધારણ હતું, એટલે તેનો ઇલાજ પણ અસાધારણ હોય.

આ એકરારમાં અહિંસા ઉપર માર મુક્યો છે તે યોગ્ય છે. પરંતુ મારા કહેવાનો કોઈ અનર્થ ન કરે એમ હું ઇચ્છું છું. અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા લીધે આપણે આપણો તેજોવધ ન થવા દઈએ. એટલે આપણને પેટે ચાલવાની કે નાકલીસોટી તાણવાની કે યુનિયન જીંદને સલામો કરવાની કે અમલદારોના કહેવાથી કોઈ પણ જાતનું નામોર્થા લાગે તેવું કૃત્ય કરવાની એ પ્રતિજ્ઞા કરજ પાડતી નથી. તેથી ઉલટું, આ પ્રતિજ્ઞા તો એવી કરજ પાડે છે કે ગોળાથી હોવાની મુકવામાં આવે તોપણ આવું કોઈ કૃત્ય આપણે ન કરીએ. દાખલા તરીકે જલિયાંવાલા બાગમાંના લોકો ઉપર ગોળા છોડવામાં આવી ત્યારે તેમની ડરજ પાછા બાગવાની કે પીક ફેરવવાની નહોતી જ. જો તેઓ અહિંસાનો મર્મ સમજેલા હોત તો આપણે તેમની પાસેથી એવી આજ્ઞા રાખત કે જ્યારે ગોળા ચાલી ત્યારે ખુલ્લી છાતીએ તેઓ તેની સામા જાય અને તેમના મરણથી દેશનો છૂટકારો થશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક મૃત્યુને આનંદથી વધાવી લે. અહિંસાવાદી તો જલિમના જોરને હસી કાઢે છે અને પોતાની નિર્વેરતાથી તેને ભેટી પાડે છે. તેણે ધાર્યું હતું તેમ આપણે વર્ત્યા તેથી જનરલ ડાયરની જળમાં આપણે ડસ્યા. તેવી ગોળાના, મારામાંથી

આપણે નાસી છટીયે, આપણે પેટ ચાલીયે અને નાકલીસોટી તાણીયે એવું તે કરાવવા મામતો હતો. 'તોઆ પોકરાવવા'ની શુકિતનો તે એક ભાગ હતો. આપણે સામે મ્હોંએ તેનો વિરોધ કરીયે તો છૂતના બડકાની માફક તે ઉડી જાય. આપણે સહુ એ જાતની હિંમત નયે અંતાવી શકીયે, પરંતુ મારી ખાતરી છે કે આપણામાંના કેટલાકમાં જરા પણ બદલો લેવાની ઇચ્છા વિના આવા બુલમો સામે ખડકના જેવા અડગ થઇને ઉભવાની હિંમત નહિ હોય ત્યાં સુધી આ વર્ષે સ્વરાજ મળવાનું નથી. જેમ હવામાં જોરથી હાથ વીંઝીયે તો તે ઉતરી જાય, તેમ જાલિમના જોરનો સામો જવાબ ન મળે તો તેને પોતાને તેનો પાછો આંચકો વાગે છે.

કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની શક્તિ મેળવવા સારું જેમ આપણામાં ઉપર વર્ણવી તેવી શાન્ત હિંમતની જરૂર છે, તે જ પ્રમાણે સ્વેચ્છાથી હુકમ ઉઠાવવાની પૂરંપૂરી તાલીમની પણ જરૂર છે. કાયદાનો સવિનય ભંગ એ અહિંસાનું સક્રિય સ્વરૂપ છે. નમ્રતાની નિષ્ક્રિય અથવા અભાવાત્મક અહિંસા અને સળજાની અહિંસામાં જે ભેદ છે તે કાયદાના સવિનય ભંગમાં જોઇ શકાય છે. નિર્જનતાથી તો સ્વરાજ મળે જ નહિ. તેમ અભાવાત્મક અહિંસાથી પણ આપણું કાર્ય સરે નહિ.

શું આપણી અંદર જરૂરની તાલીમ છે ? એક મિત્ર મને પૂછે છે કે આપણે પોતે કરેલા નિયમો અને ઠરાવોને તાબે રહેવાની વૃત્તિ આપણે ખીલવી છે ? આ બાર મહિનામાં આપણે ખૂબ આગળ વધ્યા છીયે, છતાં કાયદાનો સવિનય ભંગ નિશ્ચિન્ત થઇને ઠરી શકીયે એટલો વિશ્વાસ નથી આવ્યો. જે નિયમો આપણે પોતાની સ્વેચ્છાથી કરેલા હોય, અને જે નિયમોના ભંગ માટે બંને આપણા અન્તરાત્માની નાપસંદગી સિવાય બીજી કશી સજા ન હોય, તેવા નિયમો ખીજાએ આપણા ઉપર ઠાણી બેસાડેલા નિયમો કરતાં અથવા જેના ભંગ માટે દંડ આપીને આપણે છટી શકીયે તેવા નિયમો કરતાં આપણને બહુ જ વધારે બંધનકારક હોવા જોઇયે. એટલે એ સિદ્ધ થાય છે કે જો આપણે પોતે કરેલા નિયમો પાળવાની તાલીમ આપણે ન મેળવી હોય અથવા ખીજા રીતે કહીયે તો આપણા પોતાના વચન પાળતાં આપણે ન શીખ્યા હોઇયે તો જે અનાદરને સાદર અનાદર કહી શકાય તેવા કાયદાનો અનાદર કરવાને આપણે નાલાયક છીયે. માટે હું દરેક મહાસભાવાદીને, દરેક અમલકારીને અને સૌથી વિશેષ તો મહાસમિતિના દરેક સભાસદને—પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓને—

અચૂં હું કે તેઓ મહાસમાનું અને તેના ખોલનું કામ લાઇને બેસી જાય, સખતમાં સખત આત્મપરીક્ષણ કરે અને જ્યાં જ્યાં પોતાની ત્રુટી દેખાય ત્યાં ત્યાં તે સુધારી લે.

કામદારોને—

ભાઈઓ,

મુસાફરી પૂરી કરીને હું અમદાવાદમાં આવ્યો છું ત્યારથી સાલજી રહ્યો છું કે જગજ પીવાની ટેવ બધાઓમાં ઝોડી થઇ છે, પણ જે પીના પર મીલના કામદારો જાય છે ત્યાં તો ધંધો અસલના જેટલો જ આવી રહ્યો છે; એટલું જ નહિ, પણ તેઓ સ્વયંસેવકોને મધુકારતા નથી, તેઓને ગાળ દે છે ને તેઓને મારે પણ છે. મને ખબર નથી કે આમાં કેટલું સત્ય છે. મારી ખાતરી છે કે શંકડો કામદારો તો આવી વર્તણૂક પસંદ ન જ કરે.

તમારે સાફ જોઈએ મહેનત કરી રહ્યા છે તેઓ એવી આરામો મહેનત કરી રહ્યા છે કે તમે સારા થાઓ ને સુખી થાઓ, તમે તમારી ખરાબ આદતો છોડો, તમે પૈસા જચાવનાં શીખો, તમે કુચ્છાર મરો, તમે સારા ધરોમા રહો, તમારાં છોકરા બહેનજી, તમે સ્વચ્છ રહો, તમે પોતે કુરસદના વખતમા સાફ વાગ્યો વિચારો ને દરેક રીતે સમાજમાં દીપો.

તમને મદદ કરનારા તમને કેવળ વધારે પગાર કે બક્ષિસો અપાવીને સન્તોષ પામે તેમ નથી, તમે જો કેવળ પગાર વધાવવાને જ સાફ તેમની સેવાનો સ્વીકાર કરો ને તમારા જીવનમાં સુધારો ન કરો તો તમે તેઓની એવા બોલ બેસો અને જે પ્રજામત આજે તમારી તરફ છે, એ પછી તમારી તરફ ન રહે.

તમે સાચા થાઓ એટલું જ નહિ, પણ તમે દેશમા ચાલતી ધાર્મિક ને આત્મશુદ્ધિની લડતમાં ભાગ લો. તમે ખિલાફત તરફની, પંજાબ તરફની ને સ્વરાજ આંતરની તમારી દુગ્ગ સમજો ને બળવો. તેમ કરવું હોય તો તમારે ખૂરી આદતો છોડવી જ જોઈએ. આપણે ઇશ્વરને નામે લડી રહ્યા છીએ. શું ઇશ્વર શરાબી, જુઠારી કે નિષધીને મદદ કરનારો છે? શરાબી મુસલમાન ખિલાફતનું શું બહું કરે? શરાબી હિન્દુ તેના મુસલમાન ભાઈને શી મદદ કરવાનો?

જ્યારે જ્યારે તમારા પગારમાં વધારાની કે તમારે સાફ બક્ષિસની વાત હું મળિલકો પામે કહું છું ત્યારે ત્યારે તેઓ મને કહે છે, 'તમે વધારો માગીને શું

કરશો? શું કામદારો તેમાંથી સારો બોરાક લેશે? સારાં કપડાં લેશે? પોતાનાં છોકરાં બણાવશે? કે તેઓ તેનો વધારે દારૂ પીશે?' આ સાંભળું છું ત્યારે માંડ માથું શરમને માર્યું નીચે નમે છે. આની કફેડી સ્થિતિમાંથી તમારે અને જગારી લેવો જોઈએ. અને શરાબ છોડીને જ તમે તેમ કરી શકો છો.

તમે વાંચનાર તો શરાબ નહિ પીતા હો. પણ તમારા સાથીને સારૂ તમે કેમ જવાબદાર થઈ શકો? એ પ્રશ્નો જવાબ એ છે કે સાથીને સારૂ જવાબદાર થવામાં જ સ્વરાજ છે. સાથીને મનાવવો ને શરમાવવો એ તમારું કામ છે. દારૂ પીનાર કામદારની તમે જ ચોક્કસ દેશ. એમના સુધારાનો બોલો તમારી ઉપર જ હોવો જોઈએ. અને આમ તમે તમારામાં દહાડે દહાડે સુધારા કરતા જાઓ ત્યારે જ પગારના વધારા, ઇનામો વગેરે શોભે. જો તમે સુધારા ન કરી શકો તો તમારી તરફ લોક-લાગણી હમેશાને સારૂ ન જ રહી શકે એ તો સમજી શકો એવી વાત છે. તેથી મારી હમેદ છે કે આ શરાબની યદીને તો તમે ખૂબ પ્રયત્ન કરીને કાઢશો.

તમારો હિતેચ્છુ,
માહુનદાસ કવમચંદ ગાંધી

મારી નોંધ

સુસાફરીની શરત

શુજરાતમાં સુસાફરી કરવાની માગણીઓ મારી પાસે આવી છે. ડાકોર વગેરે જગ્યાએ જવાનું અને હેવામા આવ્યું. પેટલાદ સોલયા જઈ આવવાની માગણી પણ આ માસના અન્ત સુધી નો મેં માફી માગી જ છે. પણ મારે દિલ્લી તો જવું જ છે ત્યાંથી પાઠો આવી હું શુજરાતમાં ચોટી લમવા ઈચ્છું છું. મેં કંઈ શુજરાતની. આગ છોડી જ નથી. શુજરાત આ ધર્મયુદ્ધમાં સંપૂર્ણ બિલ્લિત આપરો એવી હમેદ હું અવશ્ય રાખી રહ્યો છું, અને તેથી મારી હમેદ છે કે મને એવી જ જગ્યાએ લઈ જવામાં આવશે કે જ્યાં સીપુરો વારંતહેવારે, બધે અવસરે, ધરમા ને બહાર ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવાં હશે. મારો વખત સહુ બચાવી લે એમ હું ઇચ્છું છું. એક જગ્યાએ પણ એ પૂરો તૈયાર હશે તો તેની મારફતે આપણે હકત ખૂબ ચલાવી વિજય મેળવી શકીએ તેવા જગ્યામાં તે સમયે રહેવા હું તૈયાર છું. તે તૈયારીની શરતો આ છે :

૧. ત્યાંના હિન્દુમુસલમાન સગા ભાઈની એમ રહેતા હોય; એકબીજાથી દરીને નહિ પણ એકબીજાના પ્રેમને વશ વરતી.

તા. ૨૩-૧૦-૧૯૨

૨. ત્યાં તો હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી વધા અન્તઃકરણપૂર્વક માનતા હોય કે હિન્દુસ્તાનની મારફતે ખિત્તાઈતની છત કેવળ શાન્તિમય મુક્તિ થઈ શકે.

૩. ત્યાંના લોક માનતા હોય કે શાન્તિની સાથે આપણામાં ફાંસીએ લટકવા સુધાની દિગ્મત હોવી જોઈએ. ને તે દિગ્મત ત્યાંના સોમાં એક જાણમાં તો હોય જ; એટલે પાંચ લાખની વરતીના છત્વામાં એવા શાન્ત મરણીઆ જોઈમાં જોઈ ૫૦૦૦ નીકળવા જોઈએ.

૪. ત્યાંના હિન્દુઓ અસ્પૃશ્યતાને પાપ સમજતા હોય ને બંની, ઢેઠ ઈલાહિ સાથે દયાભાવથી વર્તતા હોય.

આટલું તો માનસિક આચરણ. અને એમની સચ્ચાઈની નિશાની દાખલ ને તેમની ખંતના પૂરાવા દાખલ.

૫. ત્યાંની વસ્તીના નેહું ટાઠા ઝીપુકો પાંદેશી કાપડને ઉપયોગ ન કરતા હોય ને કેવળ દોઢે કાતેશી ને તે છત્વામાં જ વણાયેલી ખાદી પહેરતાં હોય ને તેમાં દર દસ જણ હીક એક ફંદીયા હોય ને તે ચાલતો હોય.

આટલી સરતોનું પાલન તદ્દન સહેલું છે, ને તેટલું કરનાર એક જણો હોય તોપણ તે લગભગ સ્વરાજ મેળવવા સક્તિમાન થાય. સુજાત આજુ ને રીતે તૈયાર થાય તો શાંત સ્વરાજ મેળવે. કોઈ છત્વામાં ફરો એક માણસ મરણીઓ નીકળે તોપણ સ્વરાજ અવરંધ મળે. આ બધામાં એક જ કારણ છે એ વાંચનાર જોયે. આપણે આને સત્યનું ને શાન્તિનું સુદ્ધ ગણીએ છીએ. જો સત્ય ને શાન્તિએ આપણામાં ઘર કંઈ હોય તો આપણને ઉપરની સરતો રમત માત્ર છે એટલું સૌ ચૂક રાખ્યો કે આપણા વિદેશીઓ—પછી તે અંગે જ હોય કે આપણા જ વર્ણના સદ્ગતરીઓ હોય—તેમનો આપણે તિરસ્કાર ન કરીએ, તેમને ગાળુ ન દઈએ, તેમનું અપમાન ન કરીએ. આપણે જ બળે આપણે ઝૂકવાનું છે, તેમને લવકા પાડીને નહિ.

આ લડત સત્યતાની છે. સત્યતાને જમતમાં સત્તુ નથી, નથી ને નથી જ.

દીવાળી

દીવાળી હવે નજીક આવી છે. તેની તૈયારી કેમ કરાય એ હું એકવાર તો જણાવી ગયા છું, છતાં ફરી નોંધી જોડું છું. દીવાળીને સાર આપણે ધનિત બનીએ રેંદીયાની પૂજા તે લક્ષ્મીપૂજા છે, એટલે દરેક ઘરમાં સારામાં સારો રેંદીયા દાખલ કરી દેવા જોઈએ. કંઈક ગુનર તો તેમાંથી આપણે કાઢવું જોઈએ. એટલે ઘરનાં બધાં માણસો મળીને રેંદીયા આગળ દહાડો ચલાવે. તેમાં જે સુતર નીકળે તે આપણે આપણા ચોપડામાં ઘેસને ખાતે જામે ફરીએ.

બાળકોને નવી વસ્તુ તો જોયે જ. દાષેથી કાંતેલા સૂતરની ખાદીની લીંબવીઓ બાળકોને આપીયે, તેવી જ ખાદીનાં સુંદર ફંદર બાળકોને આપીયે. હાથના સૂતરની રસીઓ બનાવી તે છોકરાંઓને તાણાતાણી રમત રમવા સારૂ આપીયે. એવી ખાદીનું એકએક વસ્ત્ર તો જરૂર બનાવી લઇયે છતાં ખાદીનો પણ જોઇતો જ અર્થ હરીયે

બાળકો ફાટકા માંજે તેને કહેવાય, ફાટકા ફોડવાના દિવસો તો સ્વરાજ મળ્યેને ભૂખમરો મટ્યે જ આવ્યે ત્યાં લગી ભૂખમરો નથી મયો ત્યાં લગી આપણે ફાટકાનાં પૈસા ન જ ખર્ચીયે, પણ આપણે મેલ કાઢવાને સારૂ આપણી પાસે જોડલા પરદેશી કપડાં હજી રહી ગયાં હોય તે કાઢી તેની મજાની હોવા દીવાળીને દહાડે કરીયે ને આપણો મેલ બળી રહ્યો છે એ જોઇ તેમાંથી આનંદ લઇયે

પણ એક જૈન ભાઈ લખે છે કે આ હોળીમાં અનેક જાંતુઓ બને છે ને ઢિંસા થઇ રહી છે—જોયું જાય તેમ નથી, તેથી આપણે પરદેશી કપડાંને સંધરી રાખીયે એ વધારે સારું નહિ? આ સવાલ જૈનોની અત્યારની દૃષ્ટિએ ઠીક લગ્યો છે. અહમમ અહમ જાંતુ પણ આપણા સગા છે, આપણા ભાઈ છે; તેમની ઉપર આપણે દયા રાખવી એ આપણો ધર્મ છે આ અમર વાક્ય છે પણ એટલું જ કહીને આપણે બેસી નથી રાક્ષા. એમ છતાં આપણે ચૂંટી રાખીયે બીયે, મુઠાં બાળીયે બીયે. જેમ નારા એ ઢિંસાનું સ્વરૂપ છે તેમ જ ઉત્પત્તિ પણ ઢિંસાનું સ્વરૂપ છે ઉત્પત્તિ વિના નારા નથી ને નારા વિના ઉત્પત્તિ નથી. હાથના કપડાં દૈયે લાગવાનાં જ છે. પરદેશી કપડાંનો ઉપયોગ ત્યાજ્ય છે એ કબૂલ કરીયે તો તેને બાળવા એ જોજામાં જોજી ઢિંસા છે. અને ત્યાં જો ઢિંસાની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો સમય આવે ત્યાં જોજામાં જોજી ઢિંસા કરી વિરમવું રહી કપડાંને સંધરવામાં કપડાં એક કોરે રહેવાથી તેને હાથ વગેરે ચડવાનાં ને ત્યાં નારા અને ઉત્પત્તિની દિશા એટલી ઝડપથી ચવાની કે હોળીમાં જ નારા રહ્યો છે તે નારા કરતાં પેલામાં બહુ વધારે થશે એક માણસને ભૂખે મરવા દેવો તેના કરતાં તેનો ઘરત નારા કરવો એ જોજી ઢિંસા છે તેથી જ આપણા સમાજમાં રહેનારાનાં પાણી અનાજ બંધ કરવાં એ આપણી લડતના નિયમની વિરુદ્ધ છે એમ મેં બતાવ્યું હતું. પણ આ વિષયમાં હું આથી વધારે હમણાં નહિ ઉતરું, કેમકે તેની અર્થા વખત મળ્યે કોઇ વેળા વધારે કરી રાકારો અત્યારે તો હું એટલો જ અભિપ્રાય આપું છું કે દરેક દૃષ્ટિએ પરદેશી કપડાં બાળવા એ જોજામાં જોજી ઢિંસાવાળી ને ઢિંદુસ્તાનના એટલે જગતના કલ્યાણને સારૂ જરૂરી ક્રિયા છે

પણ દીવાળીના દિવસોમાં મુસલમાનને શું? એ તો ઢિંદુનો તહેવાર છે તેથી જ હું મુસલમાનોને સૂચું કે તેમાં એજોજે પણ રસ લેવો જોઇયે. તેમાં જ ધર્મવિધિ છે તે ઢિંદુનો જ રહેશે. પણ તે ઢિંદુને ઉત્સવનો દિવસ છે, તેથી તેમાં મુસલમાનો પણ બાન લે ને તેનો ઉપયોગ જોડ્યો સમસ્ત ઢિંદુને સારૂ કરવામાં આવે તેટલો દરજ્જો તેઓએ ને

બીજી બધી કામોએ તેનાં બળતું લેઈયે. સુસલમાની નવા વર્ષને દહાડે, પારસી નવા વર્ષને દહાડે, ખ્રિસ્તી નવા વર્ષને દહાડે આપણે તે તે યંત્રના માણસોને સુખાકારી ઈચ્છીયે ને તેવે સમયે તેઓ ને ને સાર્વજનિક ઉત્સવ કરે તેમાં ભાગ લઈયે. એકબીજાનાં સુખ-દુઃખમાં ભાગ લેવો એ આપણું કાર્ય છે ન. તેથી આ દિન્દુના રીવાજોના દહાડામાં બધી કામો મળી રવરેશને દરેક રીતે લયજા લેવો એવી મારી હમેદ છે.

ગીતામાં રેંટીયો

ગયા અઠમાં કવિવરના રેંટીયા વિષેના વિચારનો નવાબ આર્પવાનો મેં પ્રયાત કર્યો, તેમાં એમ જણાવું છે કે હું તો ગીતાજમાં પણ રેંટીયો જોઈ છું. તેના આધાર રૂપે મેં ત્રીજી અધ્યાયના કેટલાક પ્રખ્યાત શ્લોકો ઠાંક્યા છે. એ હું જણાવું છું કે મેં ને અર્થ કર્યો છે તે ગીતાજની રીકાઓના અક્ષરમાં જોનામા નહિ આવે. છતાં એ અર્થ હું આજે નથી કરતો, પણ લગભગ ૧૯૦૯ની સાલથી કરતો આવ્યો છું એ શ્લોકોનો ભાવાર્થ એ છે કે ને યજ્ઞ કર્યા વિના જમે છે તે ચારી કરે છે. આમાં યજ્ઞનો અર્થ આપણે સમજીયે તો મેં કરેલો અર્થ કબૂલ કરવામાં અડચણ ન જ આવે. યજ્ઞથી પર્વતો પાવ થાય છે, એનો સીધો અર્થ તો એ જ છે કે માણસ મનુષ્ય કરે તો ઝાડ ઉગે ને ઝાડ ઉગે તો વરસાદ આવે. લોકકલ્યાણ અર્થે કરેલી શારીરિક મનુષ્ય એ જ ખરો યજ્ઞ. પશુનો કે ફળાદિનો પણ ભોજ આપીને કરેલો હોય તે શુદ્ધ યજ્ઞ તો નથી ન. આવો સાર્વજનિક યજ્ઞ એક તો ખેતી છે. પોતાની મહેનતથી થયેલા પાકમાંથી ખેડૂત શેતું ન ખાય છે. તેની મુખ્ય મહેનત જળપે માળપે પણ લોકસંબંધ સાર છે. એ મહેનત બધાથી ન જ થઈ શકે તેને સાર શરીર મજબૂત અને મનઃકાંક્ષામાં કામ કરતાં કસાયેલાં લોકો જોઈયે. પણ રેંટીયો તો બધા ચલાવે રેંટીયામાંથી માણસ બધે પોતાનું બરણપોષણ ન કરી શકે પણ પ્રભુ તો કરી શકે, એ સરસ રાખ્યામાં દાકતર રોય નવા સાત્રીએ પણ બતાવી આપ્યું. અને જ્યારે દિન્દુસ્તાન પાલમાલ યવાની અણીએ આવેલું છે ત્યારે ને વડે દેસ ઠંકાણે આવી શકે તે રેંટીયો જ છે અને તેથી તે ખરો યજ્ઞ છે. 'આવા પ્રવર્તિત ચક્રને ને નથી અનુસરતો તે ખાલી પોતાના વિચારને જ સાર, એટલે ફોક્સ જીવે છે' એ ચક્ર અત્યારે તો રેંટીયો જ છે. જ્યારે એ શ્લોક લખાયો ત્યારે ભરો રેંટીયાનું ધ્યાન એ મદાકવિ અને કવિના મનમાં ન હોય, પણ કવિઓ જ્ઞાનન્ત કાળને સાર લખે છે ને તેમનાં કાળોમાં તેઓએ ન કહેલા એવા અર્થો સિદ્ધ થઈ શકે છે એ કાવ્યની પૂર્ણતા અને ખૂબી છે. સિદ્ધાન્ત રૂપે એવાં વાક્યો અવિચળ હોય છે. તેનાં ફળો અનેક છે. અને મારો એવો નમ્ર મત છે કે અમૂલ્ય અમૃતપચનોમાંથી આપણને અનેક સુંદર ફળો ઉતારવાનો અધિકાર છે. કવિ ને ડિંકર, માલિક ને મનુર, રોક ને નોકર, રોકાળી અને દામી બધાંએ લોકકલ્યાણ અર્થે મનુષ્ય તો કરવી જ જોઈયે કરાડપતિ બધે પોતાને સાર મનુષ્ય ન કરે, રેંટીયો ન ચલાવે. પણ તેણે દેસને અર્થે, લોકને અર્થે તો રેંટીયો ચલાવે જ દ્રુષ્ટો નહિ તો ગીતાવાક્ય પ્રમાણે જ ફોક્સ જીવે છે.

કલકાળ મેળવનારાઓની યાત્રી દેશ વધતી જ નય છે. સરકારના એક પ્રકારના ઉત્ક્રાંતિ ઇતી ઈધને બીજા અને સાચા પ્રકારના સરપાવો આપણે માની રહ્યા છીએ. જાંબાધરરાવ દેશપાડેની પસંદગી તાજી જ થઈ છે. તેમનો તથા તેમના જેવા બીજા કેટલાકનો મને વિચાર આવે છે ત્યારે આપણી છત નજીક છે એમ મને ખાતરી થાય છે ગાંધીજીના વરસાદ વચ્ચે આપણે કેવળ દૃઢ રહેવાની જરૂર છે. સરકારનાં વારંટો આપણે કાંઈ પણ હોડા કર્યા વિના અથવા ગુસ્સે થયા વિના શાન્તિથી વધાવી લીધાં કરીએ તો છત હાથમાંના આમળા જેવી છે એમ આપણને ચાકસ નજીકો. મિત્રો મને કાગળોમાં પૂછ્યાં જ કરે છે કે બધા નેતાઓને પકડી લેશે, પછી શું થશે ? આજ સવાલ પૂછનારો પોતાના સવાલોથી સ્વરાજ માટેની તેમની નાવાયકી તો નહિ કહું, પરંતુ તેમની અશ્રદ્ધા પ્રગટ કરે છે. બધા નેતાઓ મરી જશે પછી શું થશે ? આપણા નેતાઓ જેટલાં જાય અથવા મરી જાય એટલે આપણને દોરવા માટે કોઈ ન હોય, તેવે વખતે પણ આપણું કામ ચાતુ શાસવાની સક્તિ બતાવીએ એટલે સ્વરાજ માટેની આપણી હાયકાત આપણે સાબીત કરી શકીએ છીએ. આપણા આગેવાનો જેટલાં જયાં છે તે વાતનું સ્મરણ તો આપણને વધારે ખારે અને વધારે જવારિયત કામ કરવાને ઉત્તેજિત કરે. મને જયાં માસની પાંચમીએ પકડવાનો હતો એવી અરવા ઉટેરી, પણ મને પકડવાયા તો ન આવ્યો, તેથી જો મિત્રને નિરાશા થઈ હતી તે બાદએ તેમને પોતાને વિશે અને આપણા કાર્યને વિશે જ નહીં કલ્પા બતાવી કહેવાય જેમ આપણે સ્વામાવિક રીતે જ શાસોન્ધવાસ લેધયે છીએ, તેમાં કોઈની મદદની જરૂર નથી પડતી, તેમ હવે કોઈની મદદ વિના આપણે પચમર વર્ષ જ નેધયે. કલ્કાટક પ્રાન્ત વિશે મારી જે કલ્પના છે તે ને સાચી હોય તો તો જાંબાધરરાવ દેશપાડેના પકડવાથી અને જેવ જવાથી ત્યાં પરદેશી કાપડનો પરિપૂર્ણ બહિષ્કાર થશે નેધયે અને પુષ્કળ ખાદી પેદા થવી નેધયે તે પ્રાન્તના જે દેશસક્તો જેટલાં જયાં છે અને ભવિષ્યમાં જેવ જશે તેઓની સુક્તિ કલ્કાટક તેના પોતાના જ પુરુષાર્થ વડે ન મેળવી લે ત્યાં સુધી તે પણ વાળીને ન ભરે.

૬ બીજા નેતાઓ

મુંબઈ સરકારે નેતાઓને જરાબર વીળી કાઢવામાં પોતાની બાજુ પદ્ધતિસર એવવા માહી છે, એમાં હવે કાંઈ સંકા જેવું નથી રહ્યું. ખીર ટરજબલીસાદ અને ખીર સુભદિને તેણે પકડયા છે. આ બન્ને સુસજ્જમાનેને ઘણા અનુયાયીઓ છે અને આમલર્મની સોફાની વૃત્તિને તેઓ પોતાની લાજવગથી કીક અંકુસમાં રાખી શકતા હતા. અજબજાત જાંબાધરરાવ દેશપાડેની કલ્કાટકતા લોકોમાં અજબજાત લાજવગ પણ શાન્તિના એક કારણુપ હતી જ. પણ આ તો મુંબઈની સરકાર અત્યાર સુધી મર્યાદા રાખી રહી હતી તે મટિ હવે તેને નહીં યશન ઉપજતી હોય અને થોતે કરેલી જાહતું સાદું વાળવા તે તત્પર થઈ હોય તેના જેવે

લાગે છે. ધારવાડમાં જે ચુકાદો આપાયો છે અને કહાલક તથા સિંધમાં જે પકડાપકડી ચાલી રહી છે તે એ જ બતાવી આપે છે કે લોકોને તોફાન તરફ વાળવાને મુંબઈ સરકાર તેમને ભણે કે આરંભોંકી રહી છે. પરંતુ આપણે આરા સખીશુ કે તે માટે હવે મુંબઈ સરકાર બહુ મોડી ભળી છે. ચોતાનું દિલ શામાં રહેલું છે તે દેશ સમજી ગયો છે એમ લાગે છે. હવે સરકારની ભળમાં તે કસારો નહિ. આપણે હિન્દુમુસલમાનની એકતા સ્થાપીયે, લોકો પાસે સમજાવવુંક અહિંસાનો સ્વીકાર કરાવીયે અને સ્વદેશીનું કામ પદ્ધતિસર ચલાવીયે તો આ વધે જ સ્વરાજ મેળવતાં આપણને કાંઈ ખાળી રાકે એમ નથી.

પરરાજ્યો સાથેની સંજનીતિ

પરરાજ્યો સાથે કેવી રાજનીતિ રાખવી એ સંબંધે મહાસભાની મુંબઈ ખાતે મળેલી કારોબારી સમિતિએ એક ઠરાવ પસાર કરીને તેનો મુસદ્દો મહાસમિતિના સમાસદોમાં ફેરવ્યો હતો. તેથી કેટલાકને સહેજ અચ્ચો લાગ્યો છે. કારોબારી સમિતિ આ સલાહનો ગંભીરપણે વિચાર કરે છે. એ ભેદ કેટલાકને આશ્ચર્ય લાગે એનો અર્થ એ જ થયો કે હિન્દુસ્તાન હજી સ્વરાજ માટે તૈયાર થયું નથી એમ તેમને લાગે છે. હું ધબ્બીવાર બતાવી ચુકેલો છું કે દરેક માણસ અને પ્રભુ હમેશાં સ્વરાજ માટે લાયક હોય છે જ, એટલે બીજાના હાથ નીચે સગીર બનીને રહેવાની કોઈને કશી જરૂર નથી હોતી. સ્વરાજસ્થાપનાની યોજનાઓ ન્યારે આપણે યરી રહ્યા છીએ ત્યારે અલબત્ત આપણા પરરાજ્યો સાથેના સંબંધો પણ ચાકસ કંઈ જ આપણે છૂટકો. એટલે આપણે હુનિયાને રીતસર કહી દેવું ભેળ્યે કે આપણે તેની ભેડે કેવી ભતને નાતો રાખવા માગીએ છીએ આપણને આપણા પડોશીઓનો ભય ન લાગતો હોય અથવા ચોતે વધારે બળીયા હોવા છતાં તેમના ઉપર આપણી વફાદારી ન હોય તો તેમને તેજ ચાખ્યું કહી દેવું ધટે. જમતને પણ આપણે કહી દેવું ભેળ્યે કે ક્રાન્ત કે મેમોરોટિમિયાનાં રજૂમેંતોમાં આપણે આપણા સિપાઈઓ મોકલવા માગીએ છીએ કે નહિ. રાષ્ટ્રને લગતી દરેક બાબત વિષે ચોતાનું દિલ ખુલ્લું કરતાં આપણે ન જ અચકાઈએ.

હુખીઆતાથી એક ભાઈએ મારા પર એક પ્રશ્નમાળા મોકલી આપી છે તે પરથી લોકોના મનની અંદર કેવા પ્રકારનો ખજમળાટ ચાલી રહેલો છે તે જણાઈ આવે છે. તેઓ પૂછે છે :

૧૦—હિન્દુસ્તાનની પરરાજ્ય સાથેની નીતિ શાના આધારે નક્કી થશે ? પ્રભુદિતને લક્ષમાં રાખીને કે બીજા કોણને ?

જ૦—હિન્દુસ્તાનની પ્રભુના હિતને જ પ્રધાનપદ આપવું ભેળ્યે એ તો દેખીતું જ છે.

૨૦—દરબંદનાં કે બીજાં દેશોનાં મુખ્ય ખાતર હિન્દુસ્તાનનાં માણસો કે નાણાં વધરાય ખરાં ?

જ૦—બીજાં રાજ્યો સાથે તેવા કરારો હિન્દુસ્તાને કર્યા હોય તો વધરાય ખરાં.

૨૦--દેશના કાયદામનૂન કોઈ પણ એક સંધ, સંપ્રદાય કે સમાજના હિતને વશ થઈ શકે ખરા ?

જ૦--હંદગીજ નહિ. પણ મિત્રાચારી રાખનાર પડોશીઓને મદદ કરે એવા દેશના કાયદા હોઈ શકે. જેમકે, આજે પણ આપણે સ્વતંત્ર હોત તો આપણે ઘરેને ઘરકર અને નાણાંની બતતી મદદ કરતા હોત.

૨૧--કોઈ પણ ધર્મ, નતિ કે વર્ગના રક્ષણને ખાતર શું રાજસભાને સાધન તરીકે વાપરી શકાય ?

જ૦--સ્વરાજની સરકાર હિન્દુસ્તાનમાં ચાલતા દરેક ધર્મનું અને તેમાં વસતી દરેક કોમનું રક્ષણ કરશે. અને તો જ તેને સ્વરાજ કહેવાય.

૨૨--ચાલ કે શાયતમાં એક વાત કહી દોય અને રાષ્ટ્રનું હિત તેનાથી વિરુદ્ધ હોય ત્યારે તેનો નીવેડો કેવી રીતે કરવો ?

જ૦--એ સવાલ જ અવારનવાર છે. કોઈ પણ કોમનું કે તેના ધર્મનું હિત અને રાષ્ટ્રનું હિત એક જ હોવાં જોઈયે.

૨૩--શું જગીનદાર અને રૈયત વચ્ચે વિરોધભક્તિ જ રહેવી જોઈયે ?

જ૦--મને આશા છે કે સ્વરાજમાં તેમ નહિ હોય. સ્વરાજમાં તેઓ સન્નિધ અને પરસ્પર મદદકર્તા જ થશે.

૨૪--સ્વદેશભક્તિમાં કંઈ શરતો હોઈ શકે ? હોય તો કઈ ?

જ૦--દેશભક્તિ એ પ્રભુભક્તિ કરતાં હમેશા જ ગ્રીણ છે.

§ આવતી બેઠક

મહાસભાની મહાસમિતિની આવતી ચોથી બેઠકમાં આ વરસમાં સાધવા ધારવા આપણા ધણુ કહેવાના સંબંધમાં આપણું નસીબ નક્કી થઈ જશે. આપણી પાસે ચોક્કસ કાર્યક્રમ હોવા જોઈશે, અને જો તે આપણે સ્વીકારી લઈશું તો પછી આપણી જાંઘીને જોખમે તે આપણે પેરા પડેલાં હોવા જોઈશે. હું આશા રાખું છું કે દરેક સભાસદ તમામ બાબતોમાં પોતાના પ્રાન્તની હકીકતથી પૂરેા વાદેશ્વર થઈને ત્યાં આવશે. હું એવી પણ આશા રાખું છું કે આપણા કાર્યક્રમમાંથી પોતાને હિસ્સે આવેલા કામનો પોતાનો હિસાબ ચોખ્ખો કરીને દરેક જણુ આવશે. દરેક સભાસદને લાગણું જોઈયે કે મહાસભામાં ગયેલા મહાપુરુષો એવા દાવા કરી શકે એવ નથી, પરન્તુ આપણે તેા લોકાના અને ખાસ કરીને આપણા મતદારમંડળના પ્રતિનિધિઓ છીએ. બાંકી રહેલા એ મદિવામાં રાષ્ટ્રીય ધ્યેયને પકોથી વળવા સાથે પોતાનો ફાળો આપી દેવો હોય તો પ્રતિનિધિ તરીકે પોતાની જવાબદારી શી છે તેનો અર્થ પણ દરેક સભાસદ વિચારી લે.

તા. ૩૦-૧૦-૧૯૨૧

તા. ૩૦-૧૦-૧૯૨૧

૬ શાહજહાનું સન્માન

કપરનું મયાણું વાંચી વાચકે આશ્ચર્યચકિત થવાનું કારણ નથી. ધારો કે શાહજહાં ઉંચો હોદ્દો ભોગવનાર મારો સગો ભાઈ છે, અને ધારો કે મારા પડોશીઓ પોતાના નીચ હેતુઓ સાધવા માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને ધારો કે તે મારો ભાઈ મારા પડોશીઓને હાથ છે, મારો અવજન તેના કાન મુઠી બરાબર પહોંચતો પણ નથી અને આવી સ્થિતિમાં મારા તે પડોશીઓ મારા ભાઈને મારા ગામમાં લઈ આવે છે. આવે સમયે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે પડોશીઓ તેને જે 'માન' આપે તે માનના કાર્યક્રમમાં દરો ભાગ ન લેવો અને બનતા ઉપાયોએ તેને જીતવાની દેવું કે લોકો તેની સ્થિતિનો ગેરલાભ લે છે, એ શું મારા ભાઈનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ સન્માન ન થયું. મારા પડોશીઓએ તેને ફસાવવા માટે જે જાળ તૈયાર કરી હોય તેમાં ન પેસવાની મારા ભાઈને જે હું ચેતવણી ન આપું તો તે બંધુદોષ ન ગણાય ?

હિન્દુસ્તાનમાં જે 'દયાળુ' અર્થે જ રાજ્ય આવે છે તેની જાહેરાત કરવા માટે જ નામદાર શાહજહાંના આગમનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એ વિષે મારા મનમાં લેશ માત્ર શંકા નથી, જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં અસન્તોષ કુદળી રહ્યો છે, જ્યારે પ્રજામાં હાલના રાજ્યતંત્ર વિષે અપ્રીતિ હદ વટાવી ચાલી છે, જ્યારે ખુશના અને દલમંડળમાં દુકાળ બચકર રૂપ પકડી રહ્યા છે અને મયમારમાં સશસ્ત્ર બુબેશ ચાલી રહી છે, એવે વખતે મોજ/શોખ, રમનગમત અને એરાઆરામ માણવા કે શિકાર ખેલવા નામદાર શાહજહાંને જે લાવવામાં આવના હોય તો હિન્દી પ્રજાનો તે દોષ જ ગણાય. લાખો લોકો જ્યારે કાયમનો બૂખમરો વેગી રહ્યા છે, ત્યારે કેવળ એક તમાસાને માટે લાખો રૂપિયા હુકમી દેવા એ હિન્દુસ્તાનનો દોષ છે. મુંબઈની ધારાસભાએ એકલીએ જ આ તમાસાને માટે આઠ લાખ રૂપિયાનો ધૂમાડો કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે.

હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેર દયાળુની નીતિથી શાહજહાંના આગમનની દાંડી પીટાઈ રહી છે. સિંધમાં હાખત કે એથીયે વધારે અસહકારીઓ જેલ ભોગવી રહ્યા છે. અમુક મત ધરાવવા માટે જ ફેટલાક બહાદુર સુસલમાનો ઉપર મુકદ્દમે ચલાવવામાં આવે છે. બંગાળમાં એંગ્લોસ દેશમેરકેને હમણું જ જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા છે. એમાં ત્યાંના પ્રખ્યાત બેરિસ્ટર મેનચમ પણ છે. એક સુસલમાન પીર અને ખાન

પણ નિઃસ્વાર્થી દેશમેવકો એવા જ 'શુન્દા' ને માટે જોલમાં પહોંચી ગયા છે કણી-
ટકના ઘણા આગેવાનોને કેદ કરવામાં આવ્યા છે, અને હવે ત્યાંના મુખ્ય નેતા
ઉપર, જે વાત આજ, છાપાંઓમાં અનેકવાર કહેવાઈ ચૂકી છે અને જે વાત ગયા
બાર મહિનાથી મહાસભાના સભ્યો અધે બોલતા આવ્યા છે, તે જ વાત બોલવા
માટે મુકદ્દમો ચાલી રહ્યો છે. મધ્ય પ્રાન્તમાં પણ કેટલાયે આગેવાનોની સ્વનન્વતા
છીનવી લેવામાં આવી છે. જેમની નિઃસ્વાર્થી સેવાને માટે એકેએક માણસના મનમાં
આદર છે, એવા ત્યાંના લોકપ્રિય દાકતર. પરાંજયે એકાદ સામાન્ય બદમાશની પેઠે
સખત મજૂરીની કેદ વેડી રહ્યા છે. જોલ બોગવતા અસહકારીઓની યાદી આટલામાં
કંઈ પૂરી નથી જ થતી. આ યાદીને વાસ્તવિક શુન્દાની સૂચક ગણો અથવા દહાડે
દહાડે વધતા જતા અસન્તોષની સૂચક ગણો, પણ આવે પ્રસંગે શાહબદાનું આગ-
મન અવસરનું છે, એટલું તો કહી જ શકાય. આ ઘડીએ શાહબદો હિન્દુસ્તાનમાં
આવે એમ હિન્દુસ્તાનના લોકોની ઇચ્છા બિલકુલ નથી, એ વિષે હવે શંકા છે જ
નહિ. હિન્દુસ્તાનના લોકોએ પોતાનો મત ખુલ્લેખુલ્લો જાહેર કરી દીધો છે. લોકોએ
જાહેર કર્યું છે કે જે દિવસે શાહબદો મુમ્બતે દિનારે ઉતરશે તે દિવસે મુંબઈમાં
અધે હડતાળ પગાશે. લોકોનો વિરોધ હોવા છતાં તેમની ઉપરવટ થઈને શાહબદાને
આ રીતે લાવવો એ તો લોકો ઉપર મોખ્ખો બળાકાર જ છે.

આ સ્થિતિમાં આપણે શું કરીએ ? શાહબદાના માનમાં ગોઠવેલા બધા
મેળાવડાઓનો આપણે સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવો જોઈએ. તે પ્રસંગને માટે જે તમાશા
થાય, આતશબાજ કરવામાં આવે કે ખેરાત વહેંચવામાં આવે તેમાં ધાર્મિક ધરજ
માનીને આપણે ગેરહાજર રહેવું જોઈએ. આપણે રોશનાઈ ન કરીએ અને સરકાર
તરફથી જે રોશનાઈ થાય તે જેવા આપણાં હોદરાઓને ન મોકલીએ. પ્રજાને આની
જાણ થાય તે માટે આપણે લાજો અને દરોડો પત્રિકાઓ છાપી ઘેરઘેર વહેંચીએ
અને આ બાબતમાં લોકોની ધરજ રહી છે તે તેમાં તેમને સમજાવીએ શાહબદાના
આગમનને દિવસે મુમ્બઈનગરી જો એક ઉજ્જડ શહેરનું રૂપ ધારણ કરીને બેસી જશે
તો તેથી શાહબદાને ખરૂં માન આપ્યું ગણાશે.

પણ આપણે તે શાહબદા છે એ ખૂલીને માણસ તરીકે તેમનો વિચાર કરવો
ધટે. એક સદ્ગૃહસ્થ તરીકે શાહબદા સામે આપણા મનમાં કશો દ્વેષ નથી તેમને
અહીં ચાલતી દબાણનીતિ વિષે વખતે કશી ખબર પણ ન હોય એ મને સંભવિત
લાગે છે. પંજાબનો જખમ હજી વહ્યા જ કરે છે તેની પણ તેમને ખબર નહિ હોય.

ખિલાફતની બાબતમાં હિન્દુસ્તાન સાથે રમાયેલી દગાબાજી દરેક હિન્દીના હૃદયમાં હજી સાલી રહી છે એ પણ તે જાણતા નહિ હોય. 'શાહજહાને' એ પણ ખબર નહિ હોય કે 'હેલી ચુટણી' વખતે ધારાસભાઓમાં આવેલા સલાસદો કેવળ નામના જ પ્રતિનિધિઓ છે, અને જે થોડા લાખ મતદારોના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ આવ્યા છે તેમનો મત પણ તેઓ પૂરો દર્શાવતા નથી, અને એ વાત સરકારે પણ વીકારેલી છે. શાહજહાના શરીરને કોઈ જાતની આંચ દરવી અથવા તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો કેવળ કૂરતા અને અમાનુષતા છે; એટલું જ નહિ પણ તે આપણી પોતાની પ્રત્યે અને શાહજહાની પ્રત્યેનો દ્રોહ ગણાય. કેમકે આપણે સ્વેચ્છાએ કોઈ જાતનો અત્યાચાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. શાહજહાને જે આપણા તરફથી ઈજ્જત થાય કે તેમનું અપમાન થાય તો તે આપણી પોતાની સામે, ઇસ્લામ સામે અને હિન્દુસ્તાન સામે જે અન્યાય અગ્રિજેએ કર્યો છે તેના કરતાં પણ વધારે મોટો અન્યાય થાય. અગ્રિજેની ન્યાયહુદ્ધિ ખૂબી ગણી કાઢી ચકાશે, પણ આપણે અગ્નિ ચક્રને છૂટી ન શકીએ. આપણે તો ઉઘાડી આંખે, ઈશ્વરને અને પ્રજાને સાક્ષી રાખીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે સરકારનો નાશ કરવા માટે આપણે ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ તે સરકાર સાથે કોઈ પણ જાનનો સંબંધ ધરાવનાર કોઈપણ ઇસમને ઇજ્જત કરવી નહિ. માટે દરેક જાતની સાવચેતી રાખી આપણે આપણા પોતાના શરીરની જેમ શાહજહાના શરીરનું રક્ષણ કરીએ એ આપણો ધર્મ છે.

. આપણે ગમે તેટલો પ્રયાસ કરીશું તોપણ કેટલાક લોકો તો એવા નીકળશે જ કે જે બીકથી, લાલચથી કે રાજખુશીથી સ્વાગતના જુદાજુદા કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવાના. આપણને જેમ આપણી મરજી મુજબ વર્તવાનો હક છે તેવો હક તેમને પણ પોતાની મરજી મુજબ વર્તવાનો છે. આપણે કેવી જાતની સ્વતંત્રતા મેળવવા અને ભોગવવા માગીએ છીએ તેની આ દસોડી છે. હક્કનો દરેક શાહી આપણને ચીડવવામાં અને હેરાન કરવામાં કયાશ નથી રાખતી. એમ છતાં આપણે બારેમાં બારે સંયમ રાખીશું અને જે આપણે આ તમાશાનો સંપૂર્ણ અસહકાર કરવાના—સંપૂર્ણ અહિંસકાર કરવાના નિશ્ચયને વળગી રહીશું, અને સાથે સાથે આપણાથી જુદો મત ધરાવનાર લોકો માટે ક્ષમાની વૃત્તિ જતાવીશું તો આપણી લડતની બારેમાં બારે સેવા કરી કહેવાશે.

કેટલા પાણીમાં ?

અમદાવાદ, નડિયાદ અને સુરત મ્યુનિસિપાલિટી કેટલા પાણીમાં છે એ હવે થોડા સમયમાં જણાવું જોઈએ. ત્રણેએ કેળવણી ખાતા પરના સરકારી અંકુશને ખાતલ કર્યો છે ને આજ લગી તો જોર મેળવ્યું છે; હવે સરકારે ઇસેટ્ટી કાઢવાને નિશ્ચય કર્યો છે એમ કહેવાય. સરકારે ઘાટેલી નોંધમાં ધમકી છે ને શહેરીઓને ઉશ્કેરણી છે. સરકાર કહે છે કે જોઓએ કેળવણી સ્વતંત્ર કરવાના ઠરાવને ટેકા આપ્યો છે તેઓ પોતે જાંતે જોખમદાર બન્યા છે ને તેમની ઉપર ગમે તે કર બરનાર દાવો કરી શકે. આંતું સૂચવવાનો અથ તો આપણે જાણીએ છીએ. હવે સરકારનું ખીનું પગલું એ હોવું જોઈએ કે કોઈ શહેરીને ઉભા કરી તેઓની પાસે કોઈ કાઉન્સિલર ઉપર દાવો કરાવવો. હું ઉમેદ રાખીશ કે 'એવો કોઈ' કર બરનારે સરકારને નહિ મળે કે જે ધર્મ ગણીને પોતાનું દામ કરનાર કાઉન્સિલર પર દાવો મારે; અને એવી જ ઉમેદ રાખું કે કોઈ કર બરનાર દાવો કરનારની કળી આવે તો તેથી કાઉન્સિલર નીકર રહેશે. એવાં જોખમો ખેડવાની આપણામાં શક્તિ ન આવે તો આપણે શાના સ્વરાજ મેળવવાને લાયક કહેવાઈએ ?

ખીનું જે સરકાર કરી શકે તે એ છે કે મ્યુનિસિપાલિટીઓને રદ કરી કમીશન નીમી શહેરોનાં દામ પોતે જ કરે. આ વધારેમાં વધારે કરી શકે તેમ છે. અને જો તેમ કરે તો હું તો તેમાંથી સ્વરાજ મળવાની શક્તિ જોઈ શકું છું. સરકાર જો એમ કરે ને આપણે પૂરેપૂરા તૈયાર હોઈએ તો આપણે માગતા હતા તે સુદ્ધ આપણને મળ્યું; અને આમ અનાયાસે આવી પહેલું સુદ્ધ ક્યા લડવાને વહાલું નહિ લાગે ?

સરકાર તો ફૂળતો માણસ જેમ તણખડું પણ પકડવા ધાય છે તેમ જે હાથમાં આવ્યું તે ઝાલે છે ને તેથી વધારે ફૂળતી જાય છે. આપણે તૈયાર છીએ ?

ત્રણે શહેરના શહેરીઓ તૈયાર હોય તો સરકારને પાછી પાની કર્યે જ છૂટકો. સરકાર કોઈની પાસે દાવો મંડાવે એ તો હસવા જેવું ન થાય. ખીનું પગલું મ્યુનિસિપાલિટી રદ કરવાનું. એ પગલું વધાવી લેવા ચોક્કસ છે. જ્યાં સુધી સરકાર રદ ન કરે ત્યાં સુધી સત્તા કાઉન્સિલરના હાથમાં જ પડી છે. જ્યારે રદ કરે ત્યારે તે સત્તા સરકારના હાથમાં તો નથી જવાની, પણ તે શહેરીઓના હાથમાં રહેશે. આનું નામ જ શહેરી સત્તા. કાઉન્સિલરોની સત્તા સરકારની આપેલી નહિ પણ શહેરીઓએ આપેલી છે.

ન્યાં લગી શહેરીઓ જાત્યા ન હતા ત્યાં લગી અમલદારો ને કાઉન્સિલરો જાતેને મન શહેરીની કંઈ ગણતરી ન હતી. તેઓ જેમ ઇચ્છે તેમ શહેરીઓને ન્યાયી શકતા હતા. હવે જમાનો બદલાયો છે. શહેરી નામનારા મરી નટ થયા છે અથવા થવા જોઈએ. તેથી મ્યુનિસિપાલિટીને રદ કરી સરકાર કંઈ લાડુ ન જમી શકે.

આટલી જાગૃતિ શહેરીઓમાં છે? કાઉન્સિલરો ખરેખર શહેરીઓનો જ અવાજ છે? આ પરીક્ષા હવે થઈ રહેશે. કાઉન્સિલરોએ સરકારી લખાણ શહેરીઓને પૂરું સમજાવી તેઓનો ધર્મ સમજાવવો જોઈએ. ત્રણ જ વાત કરવાની રહી છે:

૧. સરકાર પોતાની નિશાળ કાઢે તો તેમાં છોકરાંને ન મોકલવાં.

૨. સરકાર મ્યુનિસિપાલિટી રદ કરી શહેરમુધરાઈ ખાતું પોતે જ ચલાવવા ઇચ્છે તો તેને શહેરીઓએ પૈસા ન આપવા. બહારથી પૈસા લાવી સરકાર બંલે પાપખાનાં સાફ કરે.

૩. જો સરકાર ઇચ્છે લે તો શહેરમુધરાઈ આપણે પોતાને હાથ લેવી જોઈએ.

આપણી લડત સત્યની છે; એટલે નહિ સરકાર દગો દબાવે નહીં થકે, નહિ આપણે ડોળ કરીને જીતી શકીએ. શહેરીઓમાં જીવ આવ્યો હોય તો તેનો કાઈ નાશ કરી શકનાર નથી. નહિ આવ્યો હોય તો કાઉન્સિલરો જીવ ધાલવાના નથી. તેથી સરકારનું દરેક પગલું શહેરીઓને સમજાવી તેઓની સાથે મનસૂત કરી આગળ વધતા જઈએ તો આપણે જોઈ શકશું ને સરકારને ખતાવી શકશું કે સરકારમાં કંઈ જ શક્તિ નથી. આપણી નમજાઈ એ જ સરકારની શક્તિ છે. આપણી શક્તિ એટલે આપણે જ સરકાર; અને આપણી શક્તિ એટલે અમદાવાદના અઢી લાખ, નડિયાદના પાંત્રીસ હજાર ને સુરતના એક લાખની માનસિક, હાર્દિક, સામાજિક ને રાજ્યપ્રકરણી કેળવણી. તેઓ મનથી સમજે કે કોનો વિશ્વાસ કરવો ને કોનો ન કરવો, હૃદયથી જાણે કે દુઃખની પાછળ જ સુખ છે, મનથી ને દિલથી જાણે કે જેમ કુટુંબવ્યવહાર શુદ્ધ હોવો જોઈએ તેમ સમાજનો પણ હોવો જોઈએ; તેથી જેમ ઘર સાફ તેમ શેરી ને શહેર પણ સાફ હોવાં જોઈએ, જેમ કુટુંબમાં કંદેશનો અભાવ હોવો જોઈએ તેમ જ સમાજમાં પણ હોવો જોઈએ ને જેમ કુટુંબને સાર તેમ સમાજને સાર મરવું જોઈએ; અને તેથી એમ સમજે કે રાજ્યપ્રજા વચ્ચેનો વહેવાર જો મલિન થઈ જાય—ઉચ્ચનીચનો, શેઠ્યાકરનો, સરદારગુલામનો થઈ જાય તો તે રાજ્યનો એટલે તે રાજ્ય-પદ્ધતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આમાંથી જાણ વ્યવહાર ધરાવી શકાય છે.

સમજણ વિનં અક્ષરજ્ઞાન

મારી કદાહી હાલતનો પાર જ નથી. એક ગોહેલ ગરાસીઆ બાપએ, મને ૧૨મી એપ્રિલે કાગળ લખેલો તેને મેં સંઘરી જ રાખ્યો. તે પ્રગટ કરવાના ધરાદાથી નથી લખાયો, પણ તેમાં મારે અમલ કરવાના વિષયો ચર્ચવામાં આવ્યા છે. મારી બધી મુસાફરીમાં તે કાગળ મારી સાથે જ ર્થો છે. દર અડવાડિયે જોડું ને દર અડવાડિયે હવે પછી લખ્યું એમ પારી છોડું. કાગળ સુન્દર છૂટા અક્ષરે લખાયો છે, પણ લાંબો છે ખરો. મને નવ પાનાના કાગળ લખનાર યોડી જ આશા રાખે કે હું તે વાંચું ને વિચારું. આ કાગળનાં આરંભનાં વાક્યો મને ગમેલાં તેથી સંઘર્થો ને હવે પૂરા વાંચી શક્યો છું.

આ બાપ તેમજ બીજા મને લખનારા મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ કરી લે એમ ધ્યેયું છે. જે ચોખ્ખા અક્ષરમાં એક પત્તા ઉપર પોતાના બધા વિચારો મુકી શકે તે વહેલો જવાબ મેળવે એ નિયમ યાદ રાખવો જ જોઈએ. સારામાં સારા વિચારો જો એક જ વાક્યમાં મુકી શકાય છે તો આપણી ઇચ્છા આપણે એક વાક્યમાં કેમ પ્રગટ ન કરી શકીએ ? જેમ આપણે આલશું તેમ તેમ આપણને 'માલમ પડશે જ કે આપણે જોઈતામાં જોઈ શબ્દોથી પ્રભતો વ્યવહાર ચલાવી શકશું'. અંગ્રેજીની 'મિલિટરી' ભાષા જેટલી સંકુચિત છે તેટલી મેં ક્યાયે નથી જોઈ. એકએક શબ્દમાં હુકમો નીકળેલા મેં જોયા છે. શબ્દોને પણ સંકુચિત રૂપ આપે છે. તેનાં સમજ કારણો છે. ત્યાં કાર્ય કરવાનું છે ત્યાં શબ્દગળ નાનામાં નાની જ હોય. 'કમાન્ડિંગ ઓફિસર' શબ્દોચ્ચાર કરે તો શુંહો ક્યાં જેવું જ લાગે. 'સી.ઓ.' એ જ નામથી કાગળોમાં લખાય છે.

મતલબ એ છે કે જ્યાં સમજણ છે ત્યાં અક્ષરની એટલે અક્ષરજ્ઞાનની યોડી જરૂર છે. જે મોક્ષને સમજ્યો છે, જેણે આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, તે વેદ વાંચે ખરો ? જેનું પેટ ભર્યું છે તે બાસુદીને શું કરે ? જેણે હિમાલય જોયો છે તેને હિમાલય જવાનો માર્ગ જતાવનાર પુસ્તક શા કેમનું ? તેથી મેં ગરાસીઆ, કહીઆ વગેરેને અવલંબીને લખેલું કે તેઓની ઉન્નતિને સારૂ અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર છે તેના કરતાં સમજણની જરૂર વધારે છે.

તે ઉપરથી આ ગોહેલ ગરાસીઆએ મને લખ્યું, 'જો અક્ષરજ્ઞાન કરતાં સમજણની વધારે જરૂર છે તો સમજણ તમે જ આપો. અમારામાં દારૂ ને અરીજનું વ્યસન

છે, આજસ છે. બીજી જાતિની પેઠે અમે બીજા પ્રપચોથી પીડાતા નથી. તમે રક્ષણ-શક્તિ વધારે ઇચ્છો છો. તેનો તો અમને વારસો છે. અમને જો અમારું બાન આવે તો અમે વળી પાછા હિન્દના સાચા સેવક થઈએ—યવા માગીએ છીએ. કેમ યવાય તે કહો. 'આટલું તાત્પર્ય એ કાગળનું છે.

હું છ માસે આ સવાસનો જવાબ આપવા બેઠો છું એટલે માફ કામ સહજું થઈ પડ્યું છે, કેમકે મેં છ માસમાં તો ઘણું લખ્યું છે, જે સમજણપૂર્વક વંચાયું હોય તો મારે એક પણ અક્ષર હવે લખવો ન રહ્યો. ને કોઈ મારા લખાણો અધાં એકસાથે વાંચી જાય તો મારી ખાતરી છે કે તે નીચે પ્રમાણે દીકા કરી શકે, 'આ માણસે તો એક જ વાત રોજની રોજ કહ્યા કરી છે. એટલા જ સાફ એ નવ-જીવનનો તન્ની ખમ્બો' હશે.' એ દીકાદાર ખરી દીકા કરે. એક જ સત્ય કહેવા સાફ હું નવજીવનની ઉપાધિમાં રહેલો છું.

કાઠીયાવાડમાં રહેલા મેરોના ને વાઘેરોના પ્રદેશમાં જન્મેલો હું કાઠીઓના, મેરોના, વાઘેરોના ગુણોપથી વાકેફ છું. તેઓ જ જો સાચા યાય તો સૌરાષ્ટ્રને જગવે ને હિન્દની પણ ખારે સેવા કરે. મૂળ માણેક ને જોધો માણેક તો પોતાના નજવા હકને સાફ હાથ બાંધે ત્યારે પગેથી જંદુક ફેડી લડેલા એવી દંતકથા છે. તેઓની બહાદુરીનો તો પાર જ ન હતો. પણ તેઓનાં ગીત આજે પણ ગવાય છે તે તેમની નિશાન તાકવાની આખા શક્તિ હતી તેને સાફ નહિ, પણ મોટા દળની સામે ટકી રહેવાની ને મોતને પોતાના ખીસામાં ચુકવાની શક્તિને સાફ. ગ્રીસમાં તો એક જ યરમોપીલી યજ્ઞ પણ યરગમાં ઠેકઠેકાણે યરમોપીલીનો મને બાસ આવે છે.

કાઠી રમખૂતો પાસે હું એક જ આચાર રાખું. તમારા પૂર્વજને ગરાસને સાફ મારતા થયાં. તમે તમારા વારસાને દીપાવવા ઇચ્છતા હો તો હિન્દુસ્તાન જેવા ગરાસને સાફ મારવાનો વિચાર છોડી મરવાની જ તૈયારી કરી શુદ્ધ ક્ષત્રિય યાઓ. મારવું એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથી. જે ક્ષત્રિય પોતાનાથી દુર્જનને મારે છે તે ક્ષત્રિય નથી, ખૂતી છે. જે દુર્જનની રક્ષા કરવા બળ્યા સાથે બાથ બીડતા તેને મારે છે તેને મારવાનું માફ થાય છે, પણ જે બળ્યાને પણ ન મારતા દુર્જનની રક્ષા કરતો મારે જ છે તે પૂરો ક્ષત્રિય છે. મરવું—ન બાગવું તેનો ધર્મ છે. ખીજને મરણનો બચ ઉત્પન્ન કરવો તેનો ધર્મ નથી પોતે મરણમય તજવો તેનો ધર્મ છે. તેથી જ

રક્ષા કરવા તે તૈયાર થાય છે. રક્ષા કરનારને કુસ્તી શીખવાની જરૂર કરતાં મરણ-
ભય છોડવાની વધારે જરૂર છે. પગથી તે માથા સુધી શસ્ત્રોથી સજ્જ થયા ને ખખટર-
થી રક્ષિત થયલા રાક્ષસની સામે એક નિઃશસ્ત્ર દાડીકુમાર શું કરશે? તેના હાથમાં
એક રંઠ બાળાને જવા દેશે કે તે રાક્ષસની પાસે તે મરણપથારી કરીને જ
બાળાને ધૂધરને બોલે ધરશે ને બાળાને પણ નિઃશસ્ત્ર બળનો પદાર્થ પાડ શીખવતો
જશે? સીતાની નગર કેમ બગવાં પહેરેલાં બે બાળની ઉપર કરી ને રાક્ષસી ચરીર-
વાળા મનુષ્યોનો તેણે અનાદર કર્યો? રામના આત્મબળની સીતાને પ્રતીતિ થઇ ગઈ
હતી. તેનામા શિવધનુષ્ય ઉચકવાની શક્તિ છે તેથી તો તે નિર્દોષ કુમારિકા
અનુભવી જ હતી.

પણ એવી રામરક્ષા કોણ કરી શકે? જે અક્ષયારી છે, જેણે નિદ્રા છતી છે,
જે અલ્પાહારી છે, જે નિર્અસની છે, જે સાત્યવાદી છે, જે અત્પ્રભાવી છે ને જે
નિરંતર પરદુઃખનો જ ચિચાર કરી દુઃખી થાય છે ને બીજાને ન મળી શકે તેનો
ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખવાવાળો હોઈ સદા અપરિશ્રી રહે છે. એટલે સુધી દયાના
સાગર કેટલાકે તો બનવું જ પડશે હું કબૂલ કરું છું કે ધારે તો રંગપૂતો વહેલા
યાર થાય. પણ અત્યારે તો હિન્દુસ્તાનમા એક જ અને તે નવો વર્ણ છે, ને તે
વર્ણ શુભામનો છે. હિન્દુસ્તાનની શુભામી વસતે છે ત્યાં સુધી ક્ષત્રિયને તો ન સવું
ગમે, ન બેસવું ગમે, ન પહેરવું ગમે. એવા ક્ષત્રિય થવું હોય તે થઇ શકે છે. ચારે
વર્ણ અને બધા ધર્મીઓએ પોતાની રક્ષા કરવા પૂરતા ક્ષત્રિય તો થવું જ મળું.
ક્ષત્રિયજાત બીજાનું દુઃખ વહોરી છે, બીજાની પણ રક્ષા કરે છે. આપણે બધા
તો ક્ષત્રિય નહિ જ બની જઇએ. કેટલાક તો દુર્જન રહીશું જ. આપણી આ લડત
તે ક્ષત્રિયનું વસ્તીપત્રક કાઢવાની છે. હિસાબનો દિવસ આવ્યો આવ્યો છે. પણ જે
રેડીયાયક ન ચલાવી જાણે તે આ જમાનાનો હિન્દને છોડાવનારો ક્ષત્રિય ન જ બની શકે.

મારી નોંધ

‘હિંદ લોકોને સુદેશો’

આવા મયાળાની પત્રિકા સરકારે ગુજરાતીમાં ટેક લાઈએમાં ‘વહેંચી’ છે. તેમાં જણાવ્યું
છે કે જે ટેકો અસહકારમા નહિ બેઠાય તેમનાં ઘર બાળા મુકવામાં આવશે એવી અર્થવા
તેઓનામાં ઉઠાડવામાં આવી છે અને તેઓને કહેવામાં આવ્યું છે કે સરકાર તેઓનું રક્ષણ

નહિ કરે. 'સદેશો' કહે છે કે આ અર્થવાચી નહીં છે અને જણાવે છે કે 'કોઈ પણ ભત-
ના જોડાવા વિના પ્રત્યેક દરેક વર્ગ તૈયાર થાય એવાં પગલાં' બરવામાં આવે છે.

જો ટેક ભાઈએને કોઈએ ધમકી આપી હોય અથવા કોઈનાં ઘર બાળ્યાં હોય તો તે
અસહકારી ન કહેવાય, તે હિન્દુ ન કહેવાય ને હિન્દી પણ ન કહેવાય. એવી ધમકી કોઈ
આપે એમ મારા તો માનવામાં જ નથી આવતું. પણ જો તેવી ધમકી આપવામાં આવી
જ હોય તો સરકાર ટેક ભાઈઓનું રક્ષણ શું કરવાની હતી? શું કર્યું છે? જો ટેકને રેલ્વેમાં
લક્ષ્મી દિન્ડો ગાળો કહે છે તેને સરકાર શું રક્ષણ આપી રાકે છે? જોને કચેરીઓમાં
ઓળખાયા પછી અમલદારો પોતે જ પગલે છે તેને શું રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે? જો
હવા, મકાન, નિશાળો વિનાના છે તેમને સરકારે શું રક્ષણ આપ્યું છે? તેઓની હાલતમાં
શો સુધારો સરકારે કર્યો છે એ હું જરૂર જણાવવા માગું ખરો.

હાં સરકારે એક હામ કર્યું છે ખરું. તેઓની પાસેથી પુનઃજન વેક લીધી છે, તેઓમાંના
કેટલાકને ગોમાંસ ખાતા કરી મુક્યા છે, તેઓની ખરાબ આદતોને પોષી છે, એમાં શક
નથી. તેઓની નૈતિક રિયતિમાં લવચેશ પણ સુધારો નથી કર્યો હવે તેઓને સાર
ટાકનહોલમાં સભા કરવાની રત્ન આપી છે ખરી. એનું કારણ શાદલદાને માન
આપવાનું છે. આમાં તો સરકારનો કેવળ સ્વાર્થ જ છે. મુખ્યત્વે ટાકનહોલમાં મારી જણ
પ્રમાણે તો આ પહેલી વાર જ અન્યજનોને મેળાવેલો થવાનો છે. આ તો કેવળ ખુશામત
અથવા લાંચ જ છે. અને જો કોઈ પણ શાદલદાને માન આપવામાં અજો તો તેમને સરકાર
ભેળવવા આવડે છે, ને આમ કરી એક નિર્દોષ યુવરત્નનું અપમાન કરે છે ને પોતાના સ્વાયને
અર્થે તેનો દુકલ્પિત કરે છે. શાદલદાને કેવી રીતે માન આપવાનું છે એની જો એ
બિચારાને ખબર હોય તો એ અત્યારે હિન્દુસ્તાન આવે કે નહિ એ જ રાક્ષસી વાત; છતાં
જો આવે જ તો અંગ્રેજ પ્રજાની તાલીમની અવધિ આવી. જ્યાં ફરજ ગનાઈ ત્યાં રાત્રિપ્રભ
બને વગેરે એ તે ભોગ આપવા તૈયાર થાય. આવો ભોગ જો નીચ સ્વાર્થને સાર ન આપતો
હોય તો ભોગ આપનારા મોક્ષ પામવા લાયક બને.

પણ મારો આશય અંગ્રેજ સરકારની કે અંગ્રેજોની ભૂલ બતાવવાનો જોઈ છે,
હિન્દુઓને પોતાની ફરજ બતાવવાનો વધારે છે. હિન્દુધર્મીઓએ પોતાનો ધર્મ જણાવ્યો નથી
તેથી જ ટેક ભાઈએને કાલેજા આપી ફસાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને આ તાણુતાણુમાંથી
હું કલ્પના અનેક પ્રસંગો જોયા જ કરું છું. તેથી અન્યજ હિન્દુ અને અન્યજેતર હિન્દુ
બન્નેને સાર બિચો લેવાના આ બે પ્રસંગો છે : સરકારી સદેશો ને ટાકનહોલની સભા.
અન્યજ આવા સદેશાથી કે ટાકનહોલની સભાથી ભોળવાય નહિ. તેઓ જો પોતાના
લક માને તેને સાર હિન્દુ સમાજ સાથે પોતે ભલે સંબંધિતાથી હોય, હિન્દુ સમાજના નિયમો-
નું પાલન કરે, માંસાદિનો—મુખ્યત્વે ગોમાંસનો ત્યાગ કરે, મેલાં કામે કર્યા પછી સરીર સાફ
કરે અને બ્યથિયાર વગેરે છોડી અન્તર પણ સાફ કરે. બીજા હિન્દુ અન્યજ ભાઈઓ ઉપર

પ્રેમ કરે, તેમને મહાસભાસમિતિમાં દાખલ કરે, તેમની પીડા સમજે, તેમને કોઇ પણ દુઃખ જે તો તેમનો બચાવ કરે, તેમને સખા બાઈની જોમ ગણે, તેમનો સ્પર્શ ચનાથી પાપ થયું એમ ન માને.

પણ એક વિચારશીલ વિવેચી હિન્દુએ મારી સાથે વાત કરતાં જણાવ્યું કે હિન્દુ ધર્મમાં તો સ્પર્શથી—પ્રાણીમાંથી નીકળતાં આંદોલનોથી પણ સામેના પર અસર થાય છે તેથી તેવાઓનાથી દૂર રહેવાનું સૂચનું છે. આવી સૂક્ષ્મ અસરો જાણી તેનાથી બચી હિન્દુ હાલદો વધુ સુધી નબી રાખ્યા છે ને સુંદર સાત્રો રચી શક્યા છે આમ તેમણે કહ્યું.

આ વાત આમ મુક્યે સાચી છે. મેલા સ્પર્શથી—હૃન્નતસંગથી આપણે મેલા થઇએ છીએ ને સત્સંગથી આપણે સાદુ થઇએ છીએ. પણ એ બધું તિરસ્કાર પોષવાને નથી લખાયું. એ કંઈ સમાજમાં અતડાપણું દાખલ કરવાને સારૂ નથી લખાયું. એ તો કેવળ એકાન્તસેવનને સાર, સંયમને સાર લખાયેલું છે અને એ અન્યજન પરત્વે નથી પણ બધા સંસર્ગો પરત્વે લખાયેલું છે. આપણે આપણા આત્માને સ્વચ્છ કરવાનો છે ને તે સ્વચ્છતા આપણે અન્યજન સાથેઓની સેવા કરી, તેમની ઉત્તતિ કરી વધારે સારી રીતે મેળવી શકીએ છીએ. સાદુ કરવા સાર તો મરેદોમાં પણ હાથ નાંખીએ છીએ, છતાં તેનો સ્પર્શ આપણને હાનિદર નથી. વળી જો આપણે હમેશાં બીજાના દોષનો જ વિચાર કરી સદુષી આજગા રહેવા માંડીએ તો આપણે પૂરા પાખંડી જ બનીએ, કારણકે બીજાના દોષોનું દર્શન કરતાં આપણે પોતાને એવા સંપૂર્ણ માની લઇએ છીએ કે આપણને કંઈ કરવાપણું જ નથી રહેતું. અર્થાત્ આપણે નીચમાં નીચ બની જઈએ છીએ. ટેડમંગી તો આપણી અંદર જ પડ્યા છે. તેમનો ત્યાગ કરવાનો રહ્યો છે. તેમને અડી આપણે નંદાવાનું છે બહારના ટેડમંગી તો મેલાં કામ કરતા છતાં થણા તો એવા સરળ છે, એવા બહા ને નીતિમાન છે કે તેઓ પૂજવા લાયક છે. ટેડમંગીએ દુર્ગણોનો ને બીજા વર્ણોએ સદ્ગુણોનો ઇલાદો નથી લંખાવ્યો. તેથી હિન્દુ સાત્રોમાં રહેલાં કેટલાંક વાક્યો ને વિચારો ન સમજતાં તેના અકારણને વળગી આપણે પતિત ન બનીએ એ સંભાળ આપણે ખૂબ રાખવાની છે.

સ્વદેશી અને બ્રહ્મચર્ય

એક મિત્ર લખે છે કે સ્વદેશીનું જોર તો દેશમાં વધતું જ જાય છે, પણ કંઈ બ્રહ્મચર્યનો વધારો નથી થતો જતો. સ્ત્રીપુરુષો ન્યાં સુધી પોતાનાં મન ઉપર અંકુશ નહિ મુકી શકે ત્યાં લગી સ્વરાજ કેમ મળશે? આ વિચાર તો સુંદર લાગે છે, પણ તેમાં કાર્યકારણ એવા સંબંધ નથી. સ્વદેશી અને બ્રહ્મચર્ય જો નોખા વિષય છે. ખાદી એ પરદેશી કાપડને મુકાબલે પવિત્ર છે ચરોતરના થઈ એ અમેરિકાના ઘઉંને મુકાબલે પવિત્ર છે. પણ જોમ ચરોતરના પવિત્ર ઘઉં ખાતાર પાખંડી અને વિષયી હોઈ શકે, તેમ પવિત્ર ખાદી પહેરનારનું પણ બની શકે. સ્વદેશીમાં કે ખાદીમાં આથી વધારે પવિત્રતાનું આરોપણ કરતાં આપણે જ ગુસ્સાનીમાં ઉતરવાના છીએ. જો ખાદી એ સંપૂર્ણતાએ પહેંચવાનો જ પોષાક હોય તો સ્વદેશી-

ને પ્રચાર ન અશક્ય થઈ પડે. સારા નરસા, રાગી નીરોગી, પુણ્યવાન પાપી બંધાએ ખોદી પહેરવા પૂરતી પવિત્રતા તે મેળવવી ન જોઈયે. તેમાં દેશદાઝ, તેમાં દેશી પ્રત્યેના, પડોશી પ્રત્યેના દયાધર્મ ને મિત્રતાવ આવી નય છે, તેથી તેને 'પણુ મેં' આત્મશુદ્ધિ માની છે. અને આટલી અદ્ય આત્મશુદ્ધિ પણ ને કરોડો કરે તો તે પુણ્યનો સમૂહ એટલો યાય કે આપણે આપણો ને જન્મનો દહ શુભાવી બેડા છીએ તે ખાછો મેળવીએ. અત્યારે તો આપણે પૂર્ણ—અપૂર્ણ પણ આપણું ન રાજ્ય મેળવવા મથી રહ્યા છીએ. તે મેળવવા સારું સ્વદેશી આવશ્યક છે, ને બસ છે.

બ્રહ્મચર્ય તો થોડા ન પાળશે. બધા પાળે એમ ઇચ્છીએ બધાં પાળે તો આને પર દુનિયાનું સામ્રાજ્ય મેળવી બેસી નહીંયે. તે પાળવું આપણો ધર્મ છે, પણ તેને સ્વદેશીની સાથે ભેડી દહ સ્વદેશી ને અતિ સહેલું છે તેને બ્રહ્મચર્યના નેટલું અધરું ન બનાવી દઈએ.

આમ બનેલી વચ્ચે રહેલું અંતર ભર્યા નહોત્યા પછી હું જરૂર કહેવા છઠ્ઠું છું કે દરેક કાર્ય કરનાર સીપુરૂપ સ્વરાજપ્રાપ્તિ યતાં ભુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. આપણે કામ કરનારા એટલા બધા થોડા છીએ, ઉડા ઉતરીએ તો આપણને માત્રમ પડશે કે આપણે જરીબ પણ એટલા છીએ કે નથી આપણને પ્રજેત્પત્તિને સારું અવકાશ કે નથી તેના પાલનને સારું શક્તિ. રાગીને પ્રભુ ઉપજ્યે કોને લાભ ? ક્ષયથી પીડાતો પ્રજેત્પત્તિ કરે તો કેટલો અત્યાચાર ? તો પછી શુભામની મત્ત વિષે કહેવું શું ? મદાદુઃખની વાત તો એ છે કે આપણે રતિભાગ ભોગવવાનો વિચાર કરતાં પ્રભુનો વિચાર ન કરતા નથી. આપણે આપણા વિપયેતા એટલા બધા શુભામ બનેલા છીએ કે આપણે વિવેકને છોડ્યો છે. પ્રભુની ઉત્પત્તિ એ તો આપણા સ્વચ્છન્દનું ફળ છે; એ કંઈ સંયમીએ અદ્ય સંસારબંધનદાર ચલાવ્યો હોય તેનું ઈચ્છેલું કે યોગ્ય પવિત્ર ફળ નથી. ધણીવળા તો તે નહિ છઠ્ઠેલું દુઃખદ ફળ હોય છે.

મારી એટલી તો ખાતરી છે ન કે જેઓ પ્રભુની સેવામાં શુદ્ધતાન બની ગયાં છે તેવા મરતને વિષયભોગની ઇચ્છા ન ન સંભવે તે એટલો વખત પણ ક્યાંથી કાઢે ? એની આશાએ તો હું આ સ્વરાજ્યયજ્ઞમાં યથાશક્તિ બલિદાન કરી રહ્યો છું. પ્રભુના હાથમાં સત્તા આવે એ ને ને અન્તિમ ઉદ્દેશ હોય તો તે રમકડું મેળવવાના મિથ્યા પ્રયાસમાં પડું એવો બાળક હું નથી એવો મને દહ વિશ્વાસ છે. હું તો માનું છું કે એટલી પણ સ્થૂપ સ્વતંત્રતા મેળવવા નેટલું આનનું ધ્યેય રાખી કામ કરનારા જોરો કે તેઓ જ્યાં ભુધી સાચવાઈ, દયાવાન, શરા, નીડર, સાદા, સ્વદેશી નહિ બને ત્યાં લગી સ્વરાજપ્રાપ્તિ નથી. ને તે પ્રયાસ કરતાં કેટલાકને તો રત્નચિન્તામણિ પણ હાથ લાગ્યા વિના રહે ન નહિ. આ પ્રયાસ પ્રભુની ઈર્ષ્યાગતિ છે એમ જાણી હું તેમાં પડેલો છું ને શાન્ત છું તેથી હું જરૂર છઠ્ઠું છું કે સ્વયંસેવકો તેમજ સેવિકાઓ સ્વરાજ મળતાં લગીનું બ્રહ્મચર્યનું મત લે. પણ ચોતાના મનને કે હૃદયને છોતરીને ન લે; ગારા કહેવાથી ન લે; સમજપૂર્વક અને દહ થઈને લેશે તો ન નક્કી ને ફળશે.

એક શીખ બાઈ લખે છે કે સ્વદેશી તો બદોબર છે, પણ હું-ચોતે જે ઈશ્વરને માનનારો છું તે ઈશ્વરનું નામ-પ્રથમ હાં નથી મુકતો? બધાને ચોતાના ખુદાનો, ઈશ્વરનો, રામનો—જે નામે તે પરમાત્માને ઓળખે તેનો જ ન જાણવાનું હાં નથી કહેતો? નથી કહેતો એ વાત સાચી છે. માત્ર સંપ્રદાયારથી સ્વર્ગ ને જ મળે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. સંપ્રદાયાર કરવાને સાર લાયક ન હોય. આપણે જ્યાં સુધી પરદેશી વસ્ત્ર પહેરીએ ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં રહી ઈશ્વરનું—ખુદાનું નામ લેવા લાયક નથી બનતા એવી મારી માન્યતા છે. એક માણસ બીબના ગળા ઉપર છરી ફેરવતો રામનામ લે તો રામને લાગે. તેમ જ એક હિન્દી બીબ હિન્દીના હાથના સૂતરથી વણાયેલા કપડાનો ત્યાગ કરી મેંકટો બાક ફરતી ચોતાનાં કપડાં મંગાવી ચોતાના બાઈના ગળા પર છરી ફેરવ્યા એવું કરે છે તે પણ ઈશ્વરનામ લેવાને લાયક નથી. મેં આ પ્રસંગમાં રેંદીયાનું મદત્વ તો બતાવ્યું છે.. રેંદીયા એક એવી શાન્તિમય ક્રિયા છે કે આપણા હાથને સૂતરની સાથે મેળવી દેતાં આપણા હૃદયને આપણે ઈશ્વરના નામ સાથે જોડી રાખીએ છીએ. ઈશ્વરભક્તિ એ પણ બ્રહ્મચર્યની જેમ સ્વદેશીની સાથે મેળવી ન હોય. ઈશ્વરનું નામ નહિ લેનાર પણ સ્વદેશીનું પાતન કરે તો તેટલું પામે જ, પણ કોઈ નાસ્તિક પણ એ સ્વદેશીનું પાવન કરે તો તેટલે દરજ્જે તેનું ફળ તો તે મેળવે જ ને દેશને પણ આપે. જેના મનમાં ઈશ્વરનું નામ છે, જેના હૃદયમાં ઈશ્વર વાસ કરે છે તે દેશને અને ચોતાને યજ્ઞો લાભ આપશે જ. સ્વદેશી એ આપણને ઈશ્વર બાળી લઈ જનારી તાકાત છે, કેમકે તે આપણને હંચ લઈ લય છે. આ મિત્રની સુચના ઉપર મેં આટલું લખ્યું છે તે એમ જાણવા કે આપણે ઈશ્વરને લગતા ન હોઈએ તો આપણા યુદ્ધને આપણે ધર્મયુદ્ધ ગણી ન રાખીએ. એકબીબના ધર્મની રક્ષા કરવાના હેતુથી લડનારા આપણે ઈશ્વરનું નામ તો ન જ ભૂલીએ, તેનું રક્ષણ તો આપણા હૃદયમાં નિરંતર આપણાં જ કરવું જોઈએ. આપણા હૃદયમાં જોઈતા ધનકારા ચાય છે તેટલી વખત એટલે નિરંતર આપણે તેનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ. એમ કરવામાં સ્વદેશી સદાયમૂત છે, પણ બને એક જાત નથી. સ્વદેશી ફેલો ધર્મ છે, ઈશ્વરસ્તવન આત્માનો ગુણ છે.

‘ પીપલ્સ ફોર ’

‘ પીપલ્સ ફોર ’ એટલે લોકમેળો. જે પારસી બહેનો લખે છે કે ના. સાહબદાના આગમન વખતે લોકમેળો થવાનો છે તેમાં લોકો જઈ શકે એમ ફેરવાક માને છે તેઓ કહે છે કે સાહબદાના આનમાં બાબ ન લેવો એ સમન્વય એવું છે, પણ મ્યુનિસિપાલિટીને ખર્ચ આતરશીબાઈ, મેળો વગેરે ચાય તેમાં કેમ ન જાય? આ દલીલ બદોબર નથી, કેમકે જો પૈસાની જ વાત હોય તો તો જે માન સાહબદાને આપશે તે આપણે ખર્ચ જ આપશે. જે ખર્ચ સરકાર કરે છે તે આપણા જ પૈસાનું છે. આપણી દલીલ તો એ છે કે જેમાં લોકોને અવાજ નથી એમાં ખર્ચાચલા આપણા પૈસાથી ચલેલા મેળાવડામાં પણ આપણે બાબ ન

લઈએ. શું કાંઈ ભૂંડારો આપણે ખર્ચ નમજુવાર ને તો તેમાં આપણે નહયે ? તેમ ન
ચાલનારને માન અને તેના માનમાં બરાબરના મેળાવટા એ. એ વસ્તુમાં હું તો બેઠ નથી
બેઠી શકતો. ને એક વસ્તુ એટલું હોય તો બને તબાં ન બેઠયે.

રેડીયો ને બુદ્ધિ

કવિશ્રીએ પોતાના લેખમાં એક વાક્ય લખ્યું છે તેની ઉપર મારી પાસે ઠીક ઠીકાઓ આવી
રહી છે. તે વાક્ય એ છે કે રેડીયો ચલાવનારની બુદ્ધિ કમજોર નથી છે. આની ઉપરની
ઠીક છાપવા હું ઇચ્છતો નથી, કેમકે કવિશ્રીએ લખેલું વાક્ય અતુમાન છે. હિન્દુસ્તાનમાં
અત્યંત લાજો રેડીયા ફરી રહ્યા છે. તેમાં વજીરો, દાખરો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ છે અને તે
બધા પ્રાન્તમાં છે એમ હું બધું છું. તેઓના અનુભવનો પૂરાવો કવિશ્રીના અતુમાનથી
વિરુદ્ધ છે એટલું ન કહેવું બસ છે. સોંકડો વિદ્યાર્થીએને મેં પૂછ્યું છે, તેઓએ રેડીયાને
બુદ્ધિનો વિરુદ્ધી નથી ભ્રેયો. દાખર વજીરોનો અનુભવ પણ તે ન કહે છે. બંગાળના
એક પ્રખ્યાત નવલકથા લખનાર મારી પાસે માત્ર પોતાનો અનુભવ મુકવા ન આવેલ.
તેમણે અને એમ કહ્યું કે રેડીયો પોને નિયમિત રીતે ચલાવે છે ને તેથી તેમની કથા
લખનાની શક્તિ વધારે વિકાસ પામી છે. આ ઋધામાથી હું થઈ શકે તેના કરતાં કંઈ
વધારે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો ન નથી. હું તો એવું ન જતાવવા ઇચ્છું છું, કે બુદ્ધિવાનની
બુદ્ધિ કંઈક પણ શારીરિક કાર્ય કાર્યથી વધારે તેજસ્વી થાય છે ને તે કામ ને લોકોપયોગી
હોય તો પ્રુતિત પણ થાય છે. એવા શારીરિક કાર્યોમાં રેડીયો એ આખું; હજુ ને મધુર
કાર્ય હોવાથી હતમ છે ને હિન્દુસ્તાનની આધુનિક સ્થિતિમાં તો કલ્પદ્રુમ સમ છે.

૬ સિપાઈઓ

અલી શાઈઓ અને તેમના બીજા સાથીઓ ઉપરનો પ્રક્રમો અને પ્રત્યક્ષનું નિર્દેશનું
સિપાઈઓની હાલતી સુધી પહોંચી ગયાં છે, અને સિપાઈઓ પૂઝી રહ્યા છે કે અમે નોકરી છોડીએ
તો અમારે કેવી રીતે ગુજરાન ચાલે ? એક ખબરપત્રી સિપાઈઓની વતી પછે છે કે નેચરાજમાં
સિપાઈઓની સ્થિતિમાં શી ફરો ? પહેલા સવારના નવાબમાં કારોબારી સમિતિએ રસ્તો
બતાવેલો ન છે. દરેક સૈનિક સહેલાઈથી વજુકર કે પીંબરો તો બની ન શકે. પીંબરોને માટે
કાંડામાં તાકાત હોવી જોઈએ તે તો દરેક સિપાઈ પાસે હોય ન. મુજબનો કોઈ પણ પીંબરો
ફિરસના બેથી ત્રણ રૂપિયા તો રહેને કમાય છે. પાંડબના ઘણાખરા વજુકરાએ સાળ છોડી
લાડતી સિપાઈની તલવાર હાથમાં લીધી છે. લાડતી તલવાર કરતાં સાળ હાથે દરન્ને સારી
એમ હું માનું છું. કયા ગાલુસ સામે અગવા કયા રાષ્ટ્ર સામે અને ક્યારે તલવાર હાથમાં
એની પસંદગી સિપાઈના હાથમાં ન હોય તેવી સ્થિતિમાં સિપાઈના ધધામાં કરી છીંત
કે આખરે હોય એમ હું માનતો નથી. સિપાઈઓની સેવાનો ઉપયોગ આપણું રક્ષણ કરવા
સારૂ થયો છે તે કરતાં આપણને ગુલામ બનાવવામાં ન વધારે વાર થયો છે. એથી ઉલટું
જોને વજુકર તો દેશને ખરેખર મુક્તિ અપાવી શકે છે, અને તેથી તે ખરો સિપાઈ છે.

એક મિત્રે સૂચના કરી છે કે મહાસભાએ વણાટ અને પીંગણની સલાહ આપી છે, તેમા ખેતીને પણ ઉમેરવી જોઈએ. પણ એ વાત્કાલિક ઉપાય તરીકે કામ આવે એમ નથી, કેમકે ખેતીના ધંધા સહેલાઈથી ઉપાડી લેવાય એવા નથી, અને તેમાં મૂડીની જરૂર હોવાથી તે આજે આપણો અર્થ સારે એમ નથી.

સ્વરાજ્યમાં શું થશે એનો જવાબ સહેલો છે. સ્વરાજ્યમા સિપાઈઓ બાહુલી તરીકે નહિ રહે, પણ કેવળ રાષ્ટ્રના સંરક્ષણ અને બચાવને માટે જ એ સિપાઈઓની રાષ્ટ્રીય સેના બનશે. દેશના રાજકારણમાં તેમને પણ ચોક્કસ અગત્ય સંબંધાવવાનો હક રહેશે. પશ્ચિમના નિરપરાધી ટુર્ક આયલા અરબ લોકોની અને પૂર્વના એટલા જ નિરપરાધી ચીની અને બર્મા લોકોની તતલ કરવા માટે તો તેમને હરગીજ નહિ મોકલવામા આવે.

‘ હસ્તાઈલી ફિરકા જમાતને અપીલ ’

આ મયાળા નીચે બાઈ ફીદાહુસેન દાહદભાઈ યુલાવાલા લખે છે કે બધા મુસલમાનો, ખોળ, વહોરા વગેરેએ સ્વદેશીમાં પૂરો ભાગ લેવો જોઈએ, એ તેઓનો ધર્મ છે; નહિ તો બલિધ્યમા તેઓને ખમણ પડશે. હું પણ એમ માનું છું. જે સ્વદેશીનું બંદોબસ પાવન નહિ, કરે તે જરૂર પાછળ રહી જવાના. આ અપીલ દાની છે. તેમાથી મેં તો મારે જ અહીં આપ્યો છે. બાકી તેમા જે દલીલો છે તે બહુલી હોવાથી આખી અપીલ છાપવી દુરસ્ત નથી ધારી.

૬ ખાદીની ટોપી પર ચડાઈ

કમચીથી બાઈ ધરમદાસ ઉધારામ લખે છે કે તેમના રોક ફોર્સ કંપની અને કમ્પની વાળાઓએ ખાદીની ટોપી પહેરવાની ધૂણ કર્યા બદલ તેમને બરતરફ કર્યા છે. સ્વદેશી ટોપી ઉતારવા કરતા બરતરફી સ્વીકારવાની હિંમત બતાવવા માટે હું એ બાઈને મુબારકબાદી આપું છું. આપણો નૈતિક અધઃપાત ન થયા હોત તો ગમે ત્યાં નોકરી કરતો દરેક દરેક કારકુન એ જ ફાણે ખાદીની ટોપી પહેરી બરતરફી વહોરી લેત આવું પરિણામ એ જ આવત કે કમ્પનીવાળાઓ કળી જત કે સ્વદેશી અનિવાર્ય છે, અને તેઓ સમજી જત કે નિર્દોષ ચોરાક સામે જુદે ચડાઈ એ મૂખર્ષિ છે ખરું જોતા તો આ યુદ્ધ નોકરામાં ડર ઉપજાવવા અને તેમને ગુલામીચિત્તના અને નામદ બનાવી રાખવા માટે જ હથું કરેલું છે. મદ્રાસમા કેળવણી ખાતાના વડા અમલદારે સાળાના નિરીક્ષકોને નિયાંજોમાં રેડીયા ફાળવ કરવાની મના કરી છે. તે સાહેબ કહે છે કે રેડીયાને રાજકીય મહત્ત્વ આપવામા આવે છે એ એક જ કારણ તેમને બંધી કરવા માટે પૂરણ છે. આ દલીલ પ્રમાણે તો દારનિયેધ વિધેના વ્યાખ્યાનની પણ બંધી થવી જોઈએ, કેમકે અસહકારીઓ તેને રાજકીય મહત્ત્વ આપે છે. સ્વદેશી સામે વિવિધ પ્રકારે ઉઠાવેલી આ હુંબેચ એ જ બતાવી આપે છે કે સરકારને સ્વદેશી ગમણ નથી જીજી રીતે કહીએ તો હિન્દુસ્તાન આર્થિક સ્વાત્યન્ત ભોગવે એ સરકારથી ખમાણ નથી શું આ સૂચન ઉપરથી સ્વદેશીનો હાઈકમ વધારે આમહૂંપૂર્વક પાર પાડવાનો આપણે નિશ્ચય ન કરવો જોઈએ ?

૬ મહાસભાના પ્રેક્ષકો

મહાસભાની આ વખતની બેઠક સાચ વ્યવહાર કરવાનો પ્રયત્ન સ્વાગત સમિતિ કરી નહીં છે. તે મુદ્દા બર લાવવા માટે જ સમિતિએ તેની ધોતાની તેમજ પ્રેક્ષકોની સંખ્યાની મર્યાદા બાધી દીધી છે. પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા જ્યાં મર્યાદિત થઈ હોય ત્યાં પ્રેક્ષકોની સંખ્યા મર્યાદિત ન રહે એમ તો બની જ ન શકે. તેથી પ્રેક્ષકોની પગદંડી ધર્ષ પદ્ધતિએ કરવી એ સચાવ સમિતિ આગળ ખરેખર થયો હોતો. પ્રેક્ષકોની પસંદગી પૈસા ઉપર રાખી, અને યોગ્ય પ્રખ્યાત મહેમાનો માટે મરત ટિકિટો રાખવી એ જ નિમિત્ત થઈ શકે એમ હર્ષ આમ વેરામાં અરજ કરનારાઓની સંખ્યા પર અંકુશ મુકવો એટલો જ હેતુ છે, પૈસા રજવાનો નથી વાર્ષિક ખર્ચને, માટે પૈસા લેવા કરવાના સાધન તરીકે મહાસભાનો ઉપયોગ આજ સુધી થતો તે આ વર્ષે બંધ થશે આઠ આનાની ફી રાખી પ્રદર્શન, સંજીવના જલસા અને દાલના બધા પ્રખ્યાત વક્તાઓનાં આખ્યાનો વગેરે ગામવા મોગ પાયા પર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. પ્રેક્ષકોને માટે જે ભારે ફી રાખવામાં આવી છે તે મહાસભાના મુદ્દપત્ર દાનર ગ્રંથના માનનારને માટે જ છે. આવા પ્રેક્ષકોની અરજીઓ આપી જાને એ ઈચ્છા છે નવા બધારણ મુજબ અને અસાધારણ સભાઓમાં બરાબર આ પદેવવહેલી જ બેઠકની ગોઠવણ કરવાની જવાબદારી સ્વાગત સમિતિ ઉપર આવી પડેલી હોવાથી તેની ક્ષતિ અને રિયલિટી લોકો સમજ અને કદર કરે એમ કૃપા પાસે ઇચ્છું છું.

મહાસભાની સાંજનાનો આધાર મુખ્યત્વે કરીને દરેક પ્રતજનના સ્વેચ્છાપૂર્વક કરેલા અને નત કરણના સહકાર ઉપર જ રહેલો છે.

તા. ૬-૧૧-૧૯૨૧

૬ વધુ પ્રશ્નો

અસહકાર એ એવું શિક્ષણ છે, જેથી લોકમત દિવસે દિવસે વિકાસ પામતો જાય છે અને બરાબર બધાં જ જાય છે, એમાં કંઈ સંકા નથી લોકો એવા વ્યવસ્થિત થાય કે જેથી આપણે અસહકારક પસંદા લઈ સહીએ તે જ ધડીએ સ્વગત છે. તોફાની વાતાવરણમાં આપણે લોકમત વ્યવસ્થિત ન કરી શકીએ. મોપલા-ઓએ જેમને જબ્બરદસ્તીથી દલમાં પડાવ્યા તે જેમ મુસલમાનો કહેવાય નહિ, તે જ પ્રમાણે જોએ ફૈશન અથવા જબ્બરદસ્તી માર્ગ પોતાને અસહકારી કહેવાય છે તેઓ અસહકારી કહેવાય નહિ તેઓ મદદરૂપ તો નથી જ, ઉપદા વિધનરૂપ છે આપણી મગજ આપણે બીજા ઉપર ટોળી બેસાડીએ તો આપણી આપણી નોકરશાહીના

મૂડીબર અંગ્રેજોને કરતાં અનંતગણી વધી જાય. તેમના ત્રાસ એ તો વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિ-
માં રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા ખોળા જેટલા માણુગોનો છે. આપણો ત્રાસ એ તો
બહુમતીવાળાઓએ વર્તાવેલો ગણાય, અને તેથી વધુ ખરાબ તથા પહેલાં કરતાં વધુ
અધર્મયુક્ત ગણાય. માટે આપણે તો આપણી સહતમાં કોઈ પણ પ્રકારની જ્વરાધ
હોય તે રજેરજ કાઢી નાખવી જોઈએ. અસહકારનાં સિદ્ધાન્તને રચેલાં વળગી
રહેનારા આપણે ખોળા જેટલા હોઈએ તો આપણા મતમાં ખીજને વાળવાનો પ્રયત્ન
કરવા જતા કદાચ આપણે મરવાનો પ્રસંગ આવે, પણ મરીને-આપણે આપણા
સિદ્ધાન્તને બરાબર જાળવીશું અને આપણી સહતને શોભાવશું. પરંતુ આપણા
વાવટા તમે જ્વરાધથી લોકોને લાવીએ તો આપણે આપણા સિદ્ધાન્તને શુભાવી
બેસીએ અને દુશ્વરથી અજગા થઈએ અને ધડીબર આપણે છીએ છીએ એવું દેખાય
પણ વધારે ખરાબ પ્રકારની નેહુકમી રચાવવામાં જ આપણી જીત થઈ હશે.

વળા અસહિષ્ણુતાથી સામાના મનને દગાતી દઈએ તોપણ આપણે સહતને
બગાડીએ. કારણ પછી કોણ આપણા પક્ષના છે અને કોણ વિરુદ્ધ છે એ આપણે
જાણી જ ન શકીએ. માટે આપણે માટે જીતની અટલ ચરત એ છે કે મતસ્વાતન્ત્ર્યને
આપણે ખૂબ ઉત્તેજન આપીએ. હાલમાં આપણા ‘ધણી થઈ બેઠેલાઓ’ પાસેથી
કોઈ નહિ તો એટલું તો આપણે શીખીએ જ. તેમના ફાજદારી કાયદામાં પોતાને
નાખસંદ મત ધરાવવા માટે સખતમાં સખત શિક્ષાઓ રાખેલી છે અને પોતાના
મત પ્રદર્શિત કરવા સાર આપણા કેટલાક મોટામાં મોટા દેશીઓને તેમણે પકડ્યા
છે. આપણો અસહકાર તે એ પદ્ધતિ સામે તુચ્છકારબર્યો અને ખુલ્લો વિરોધ છે.
ન્યારે આપણે મતોને દાખી દેવાની પદ્ધતિ સામે સડી રચા છીએ ત્યારે આપણા
મત ખીજ ઉપર ઠોકી બેસાડવાનો શુન્હો આપણે તો ન જ કરીએ. મારા ઉપર
કેટલાક પત્ર લખનારાઓ આપણને ન ‘ગમે તેવા વિચારો દર્શાવે છે તેમનાં નામ
છાપતાં મને જે ગભરાટ થાય છે તે ઉપરથી આ વિચારો મને સૂઝ્યા. જે વાચકોને
તેમના વિચારો ન ગમે તેમની માનસિક હિંસાના તરંગોને ભોગ બનાવવાનું મને
પસંદ નથી. આપણે વિશે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ જે કોઈ ગલીય કહેવામાં આવે તે સધળું
વાચવાની અથવા સાંભળવાની આપણામાં હિંમત અને હદારતા હોવાં જ જોઈએ.
તેથી તેવાઓને આપણા પક્ષમાં વાળવાની આપણને તક મળે છે. મને એક પત્ર
લખનારાએ આ સહત વિષેના પ્રશ્નોની જબરી દીપ મોકલી છે. તેના ઉપર હું આ
અખતરો અજમાવવા માણું છું. તેઓ પત્ર ચર કરતાં લખે છે કે ‘તમારા અનુ-

યાપીઓ તમારી રાજદારી પ્રવૃત્તિના ઉદ્દેશ સંબંધે સન્દેહગ્રસ્ત છે એ તો તમે કબૂલ કરશો જ, માટે નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપીને તેમનો સન્દેહ દાખવાની ઉદારતા બતાવશો ?

પ્રશ્ન—તમે ખરેખરા મહાત્મા છો ?

ઉત્તર—હોહો એમ મને લાગતું નથી. હું એટલું જાણું છું કે પદ્મેશ્વરની સૃષ્ટિમાં હું એક અલ્પ છવ છું.

પ્રશ્ન—તમે મહાત્મા હો તો મહાત્મા ગ્રંથની વ્યાખ્યા આપશો ?

ઉત્તર—કેઈ મહાત્માને ઓળખતો નથી એટલે વ્યાખ્યા નથી આપી શકતો.

પ્રશ્ન—તમે જો ન હો તો તમારા અનુયાયીઓને કદી તમે કહ્યું છે કે હું મહાત્મા નથી ?

ઉત્તર—હું જોમ જોમ એ પદનો ઇનકાર કરું છું તેમ તેમ તો લોકો એ ગ્રંથ વધારે વાપરે છે.

પ્રશ્ન—તમારું ‘આત્મજળ’ અગાન લોકો મેળવી શકે ખરા ?

ઉત્તર—તેમનામાં તો એ જોઈએ એટલું છે. એક વખત ફ્રેન્ચ શાસ્ત્રીઓની એક ટુકડી ગાનની શોધમાં નીકળી પડી હતી. તેઓ કરતા કરતા હિન્દુસ્તાન આવ્યા. તેમણે ધારેલું કે પંડિતોમાં આત્મજળ મળી આવશે. એટલે ત્યાં ખૂબ ઝોઘું પથુ લાધું નહિ. અચાનક એક અત્યજના ધરમા તેઓ તે જોઈ શક્યા.

પ્રશ્ન—તમે કહો છો કે યજ્ઞો એ સુધારાના સાધન છે ત્યારે પછી તમે કેમ રેલવેમાં અને મોટરમાં મુસાફરી કરો છો ?

ઉત્તર—કેટલીક વીજો એવી હોય છે કે તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છીએ તોપણ સંકસા તેમાંથી છૂટી ન શકીએ. આ જો માટીના ખોળાઓમાં હું પૂરાયો છું તે મારા જીવનમાં ઝેર સમાન છે, છતાં મારે તે ચલાવી લેવું પડે છે અને તેને લાડ પણ લડાવવાં પડે છે. છતાં હેરડા યુદ્ધમાં યોજનાપૂર્વક જો ખુનામરૂટી થઈ તેને માટે આ મંત્રનો યુગ જ જવાબદાર છે એ વિશે શું તમને કંઈ શંકા છે ? ઝેરી વાયુઓ અને ખીજ એવી ધિક્કારવાળેગ વસ્તુઓથી આપણે એક તરુ પણ આગળ વધ્યા નથી.

પ્રશ્ન—એ વાત સાચી છે કે પહેલાં તમે રેલવેમાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા અને હવે ‘સ્પેશિયલ ટ્રેન’માં અને પહેલા વર્ગમાં બેસો છો ?

ઉં—અરે રામ ! આ પત્ર લખનારને સાવ સાચી ખબર મળી છે. મહાત્માપદ ‘સ્પેશિયલ ટ્રેન’ માટે જવાબદાર છે, અને આ માટીના જોળીઆને સીધે ખીર્ન વર્ગમાં બેસવાની અધોગતિ પ્રાપ્ત થઇ છે.

પ્ર૦—કાઉન્ટ ટોરટોય સાથે તમારો કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે ?

ઉં—હું તેમનો બાવિંક પૂજક છું અને મારા જીવનમાં ઘણી વસ્તુઓ માટે એમનો ઝાણી છું.

પ્ર૦—તમે સ્વરાજની વ્યાખ્યા કેમ નથી આપતા ? તમને એટલુંયે નથી લાગતું કે કાંઈ નહિ તો તમારા અનુયાયીઓને તો એ શબ્દની વ્યાખ્યા આપવાની તમારી ફરજ છે ?

ઉં—પ્રથમ તો એ શબ્દ જ એવો છે કે જેની વ્યાખ્યા ન આપી શકાય. ખીર્નું જો ‘નવજીવન’ અથવા ‘યંગ ઇન્ડિયા’નાં પાના ઉઘલાવી જોશો તો તમારા કામ પૂરતી વ્યાખ્યા તમને મળી રહેશે. છતાં વળી એક વ્યાખ્યા આપવાનો અહીં પ્રયત્ન કરું છું. ખીર્નના વિચારો અને કાર્યની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની આડે આવ્યા વિના આપણા વિચારો અને કાર્યની પરિપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવવી તેનું નામ સ્વરાજ. એટલે એનો અર્થ એવો થાય કે ખીર્ન દેશોની આડે આવ્યા વિના અથવા તેમની દરમિયાનગીરી સહન કર્યા વિના પોતાની આવકનાં સાધનો અને ખર્ચની બાબતોમાં હિન્દુસ્તાનનો સંપૂર્ણ કાયુ હોય તે.

પ્ર૦—સ્વરાજ મળ્યા પછી તમે પોતે ક્યું પદ ભોગવશો ?

ઉં—મને લાખી અને કદાચ મારી વાજખી હકની રજા ભોગવવાનું ગમે.

પ્ર૦—સ્વરાજ મળ્યા પછી હિન્દુ અને મુસલમાનોનાં રાજદ્વારી હિત શી રીતે સચવાશે ?

ઉં—તે સાચવવાની જરૂર નહિ પડે, કારણ દરેક હિન્દી ખીર્ન હિન્દીના જોડશે સ્વતંત્ર હશે અને પરસ્પર સહિષ્ણુતા, આદર અને પ્રેમ અને તેથી પરસ્પર વિશ્વાસ હશે.

પ્ર૦—તમે સાચે જ એમ માનો છો કે ૩૧મી ઑક્ટોબર અથવા વરસે દરમિયાન તમે જે તારીખ નક્કી કરો તે તારીખે સરકાર હિન્દુસ્તાનમાંથી ઉઘાળા બરશે અથવા ઝટ પાછી હકશે ?

૧ - ઉ૦—સરકાર એ તો એક તન્ત્ર છે. અને હું ખચિત - માત્ર હું કે હિન્દુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને યાહુદી ધારે તો ૩૧મી અક્ટોબર પહેલાં તેનો નાશ થઈ શકે. હું હજી ઉમેદ રાખું છું કે આ વર્ષની આખર પહેલાં તેઓ તેનો અન્ત આણશે. પરંતુ નવા તન્ત્રમાં એક પણ અંગ્રેજ ને હિન્દુસ્તાનના નિમક-હલાક નોકર તરીકે અહીં રહેવા ઇચ્છતો હશે તેને આ દેશ છોડવો પડે એવું નહિ બને.

પ્ર૦—તમને એમ નથી લાગતું કે સરકારમાં તમારી અગવળ અટકાવવા જેટલી તાકાત નથી ?

ઉ૦—જરૂર એમ લાગે છે અને સરકાર દિવસે દિવસે વધારે વધારે નબળી થતી જાય છે. (અપ્પુર્ણ)

§ આંદ્રપુરની પુનરાવૃત્તિ

હાડમારી વેઠવામાં જંગાળનો નંબર પહેલો આવવાનો હોય એમ જણાય છે, અને તેથી સ્વરાજ હાસલ કરવામાં પણ તેનો પહેલો નંબર આવવાનો છે. આંદ્રપુરના અત્યાચારના બહુકાર હજી આપણી સ્મૃતિમાં તાજ જ છે. હવે વળી ચિત્તાગાંઝમાં તેટલા જ ક્રમક્રમાદીબર્મા અત્યાચાર થયાના ખબર આવ્યા છે. મહાસભાની છત્રાસમિતિના મન્ત્રી બાબુ પ્રસન્નકુમાર ત્યાંની કચની વર્ણવે છે તે જોવી ને તેવી નીચે આપું છું:

“ચિત્તાગાંઝમાં જે ઉદ્યામાં ઉદ્યા બનાવો બન્યા છે તેનું વર્ણન આપને આપણું મને વાજળી લાગે છે. જીહાસમિતિના પ્રમુખ શ્રી. સેનગુપ્તા અને મન્ત્રી શ્રી મહીમચન્દ્ર દાસ તથા ખીલ ૧૬ જાણે પોલીસ ઍક્ટની કલમ ૩૦ની રૂએ સ્થાનિક અમલદારોએ અગાઉથી કહેલા બહેરનામાની વિરુદ્ધ જાહેરે તેમણે તા. ૨૪ જુલાઈએ વગરલાઈસેન્સે એક સરખસ કાદવું એટલા માટે પકડવામાં આવ્યા. તેમનો મુકદ્દમે ૧૯મી અક્ટોબરે ચાલ્યો. ઇ. પી. કો. કલમ ૧૫૧ અને પોલીસ ઍક્ટની કલમ ૩૨ ના આરોપ એમની ઉપર હતા તદોમત-દારોએ બચાવ ન કર્યો. દરેક જાણે ૨૦મી અક્ટોબરે ત્રણ ત્રણ ગાસની સજાત જેલની શન થઈ. શહેરમાં વાત ફેલાઈ હતી કે બધા માનવંતા કેદીઓને તે જ સાંજે અલીપુર એન્ટ્રલ જેલ લઈ જવામાં આવનાર છે. લોકોનાં ટોળાં ચાર વાગેથી જેલના દરવાજા સામે એકઠાં થવા લાગ્યાં. ખેડવાળાઓને અને બજારગીરોની મંડળીઓને પણ ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યાં હતાં. રાત્રે આખા શહેરમાં શોરાનાઈ થઈ અને આવરાણાજી ફોડવામાં આવી. આ બધું લોકોએ પોતાની સ્વયંસ્ફુર્તિથી જ કર્યું છે. મહાસભાની મોઢ સમિતિએ તેમને કશી

સૂચના આપી નથી. આઠ વાગ્યા પછી તરત જ કૈલીઓને જેલમાંથી છાડવામાં આવ્યા અને પોલીસની ગાડીઓમાં બેસાડીને સ્ટેશન તરફ લઇ જવામાં આવ્યા. લોકો સરખસના રૂપમાં મોઢવાઈને પાછળ પાછળ ચાલ્યા. બળતી મરાલે ને વાજતેગાજતે સૌ અત્યંત શાન્તિપૂર્વક ચાલતા હતા.

સરખસ જ્યો સ્ટેશનના હોમ્પાઉન્ડ પાસે પહોંચ્યું તેવામાં એકાએક ગુરખાઓની એક હથિયારબંધ દુકડી કોઈ છૂપી જગ્યામાંથી નીકળી આવી. મરાલો બધી કોઈએ આવીને બ્રહ્મચી નાખી—એ કોણ હતો તે હજી સુધી જાણવામાં નથી. એકાએક અને કરી ચેતવણી વગર જ ગુરખાઓ સરખસના નિર્દોષ અને શાન્ત લોકો ઉપર દિંસક પથ્થરોની પેરે તુટી પડ્યા. તેઓ ‘મારો મારો’ ‘લગાઓ લગાઓ’ એવી ચીસો નાખતા હતા. જે કોઈ ને જે કંઈ હાથમાં આવ્યું તેના ઉપર તેમણે મારો ચાર કર્યો. બિચારાં લાહુતી ઘોડાચાડીવાળા અને તેમના ઘોડા પણ બચવા ન પામ્યા. બંદુકની રાંચીનો ભોંકતા ભોંકતા તેમણે લોકોના ટોળાને સ્ટેશનથી ખૂબ દૂર સુધી પહોંચાડ્યું. આખરે કોઈએ સીટી વગાડી કે તરત-સી અટકી ગયા. બળર મળી છે કે સૌએક જગ્યાને સરીરનાં ભૂદાં ભૂદાં અંગામાં લોહીલોહાણુ ધા વાગ્યા છે, અને આસરે ત્રણસો જણને અમુદ માર પડ્યો છે. ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજસ્ટ્રેટ મિ. સ્ટ્રૅંગ અને ઓરિશનલ ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજસ્ટ્રેટ મિ. બરોઝ તે વખતે ત્યાં ટાન્કર હતા. એક આશ્રય પડતો અમત સમાવાળો પણ આ દુમલામાં ભાગ લેતો દેખાતો હતો. તે ધોંટા તાણીને ‘મારો મારો’ એવા પોકારો કરતો હતો, અને દુમલો બંધ થયા પછી તે ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજસ્ટ્રેટની પાસે જોવામાં આવ્યો હતો. સ્ટેશનના હોમ્પાઉન્ડની બહાર થયેલા આ રમખાણુ પછી કોઈ એક ગોરો લશ્કરી અમલદાર, ધણું કરીને ગુરખા દુકડીનો સરદાર, સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મમાં પેઠો પડેલાં તો તેણે કૈલીઓ માટે રિઝર્વ કરી રાખેલા ડબ્બા ભણી જવાનો દેખાવ કર્યો, પણ તે અત્યંત પાછો ફરી ગયો અને લોકોને પાછા ધડેલવા માંડી ગયો. લોકો બધા પાસ લઈને જ અંદર આવેલા હતા. નહિ કોઈને ચેતવણી આપનામાં આવી, નહિ કોઈને કહેવામાં આવ્યું કે દૂર ખસી જાઓ અગર પ્લેટફોર્મ બહાર ચાલ્યા જાઓ. અમારા ધારવા પ્રમાણે એને જેવું બહાર રમખાણુ કર્યું હતું તેવું બીજું રમખાણુ પાછું અંદર પણ જગાવ્યું હતું. પણ લોકો શાન્તિપૂર્વક ત્યાંથી દડી ગયા. પાછળથી ગુરખાઓને પ્લેટફોર્મમાં લાવવામાં આવ્યા. પણ માણસો તો બધાં ખસી ગયેલાં એટલે તેઓ કોના ઉપર તૂટી પડે ? આટલા બધા છંછે-ડવામાં આવ્યા છતાં લોકોએ જો શાન્તિ અને સંયમ ન જાળવ્યાં હોત તો પ્લેટફોર્મની બહાર તેમજ અંદર ભારે ખુનરોજી ચઈ જત અને સોંકટોના વન ગયા હોત. રમખાણુ વખતે ગુરખાઓ માંડાતૂર થઈને લોકોના ટોળામાં જખી ગયા હતા. લોકો જો ધારત તો સ્કેન્માં તેમના દુકડે દુકડા કરીને ઉડાડી વાળી શક્યા હોત. તેમનાં હથિયાર તો હથિયારને, કેમણે રહી જત પણ તેઓ ખામોશ ખાઈ ગયા ને ગુરખાઓ સામે હાથ ન ઉગાંમ્યો એક વીત મોંઘ લેવા જેવી છે, કે ચાંદપુરવાળો બનાવ ૨૦મી જુન ૧૯૨૧ ની રાત્રે બંધ્યો હતો અને તેની પુનરાવૃત્તિ ચિત્તાગાંઠમાં ૨૦મી અક્ટોબર ૧૯૨૧ ની રાત્રે ચઈ છે. અને આ પુનરાવૃત્તિ

ધાતકીપણુ તો મૂળને બદલાવે એવું છે ને આ વખતે બદલાવું બતાવી સકાય એવાં કંઈ કારણો પણ નથી.

અહીંની મહાસભાસમિતિ, ચિત્તાગાંઠ એસોસીયેશન અને સ્થાનિક ખિલાફત કમિટીની અસાધારણ બેઠક તરત જ રમીની સવારે ભરવામાં આવી અને તેમાં તપાસ કરવા સાર એક સ્વતંત્ર મંડળ નીમવામાં આવ્યું. એ મંડળની બેઠક બનાવોદનસેન હોલમાં હમેશાં ભરાય છે અને ત્યાં જુજાનીઓ નોંધાય છે. ધર્મચેત્ર આસામીઓના ફેટા લેવા સાર ફેટા-આદેશને રોકવામાં આવ્યા છે. આ રમખાણને લીધે અમારે માથે આવી પડેલાં સંકટ નિવારણ કરવાને કંઈ માર્ગ બતાવવાની કૃપા કરો તો આપના આભારી થઈશું.

સ્વદેશીની હીલચાલ આજ સુધી ચાલતી તે કરતાં વધારે ભેદાધી વચ્ચાની રહ્યા બીધે. ચિત્તાગાંઠમાં હાલ સેંકડે પાંચના કીલ પર પરદેશી કાપડ રહેલું છે અને તેટલું પણ હુંક મુલતમાં જ હતું ન હતું કરી રાક્યું એવી ઉમેદ છે.

આજ સુધીમાં મહાસભાના ૩૦ કાર્યકર્તાઓને ૨૫ થયેલું છે. ૨૭ નજીક હતું હતમાં છે. ૬ નજીની સામે હજી કામ ચાલી રહ્યું છે."

બધી હકીકતો એટલી પાકે પાથે જણાવવામાં આવી છે કે તેમાં અતિશયોક્તિની શંકા કરવી મુશ્કેલ છે. અને જ્યાં પ્રસંગભાણુ વર્ણન કરે છે તેટલી બધી નકલોડ ત્યાંના અમલદારોમાં માની લેવી પણ નેટલી જ મુશ્કેલ છે. ખુલ્લી આંખે જોઈ શકાય છે કે લોકોને મન તે દડાડે ઉત્તેજવના ઉછરગ હતો. ધ્રુવરતો પાડ માનીયે કે કેદ-ખાનાનો હાઉ હવે આપણને ડરાવી શકતો નથી. આવી લોકોએ ઘેરઘેર દીવાળી કરી અને દેદીઓને વળાવવા સરખસ કાઢ્યું. એમાં ખુનરિય કરવાનો હેતુ પ્રાપ્તવતો જ નથી. પણ એટલુંયે મેંજરફેટ સાંખી શકે એ કરતાં વધારે પડતું હતું. તેણે એમ માર્યું જણાય છે કે સંજ્ઞાઓથી બધી ચળવળ બંધ પાડી દેવાની જે અસર તેને ઉપજાવવી હતી તે અસર આવા ઉત્તેજથી તો ઉડી જાય છે. તેણે કાચું હશે કે આમ ચાલશે તો વખત જનાં ચિત્તાગાંઠની કુલ રેયતને કેદમાં નાખવી પડશે ને તેમને સાર આખા ચિત્તાગાંઠને ચંદર મટાડીને કેદખાતું બનાવી દેવું પડશે. એટલા માટે તેણે ગુરખાઓને છોડી મુકવાનો માર્ગ કાઢ્યો. એટલા જ માટે એ ઉત્તેજ ઉજાવી રહેલા તદ્દન નિર્દોષ લોકો ઉપર આવો ઘેર ડેર ગુન્દરવામાં આવ્યો છે. મળેલી ખચર સાચી છે એમ માનીયે તો આનો એ સિવાય ખીજે ખુલાસો કાઢવો મુશ્કેલ છે. ખીજું એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે દહેવાતી મુલેહર્યાનિતીની સંભાવાળાઓ નોકરદાહીના લાયમાં રમકડાં બની રહ્યા છે. વખત બાદ આકરો છે એમાં શક નથી. પણ આપણે જે થકીએ આ લાડમાં મુકાવ્યું તે થકીએ જ લાડનાં જોખમોનો અંદાજ અમારો થકી કાઢ્યો

હતો. હવે એ જોખમો ખેડે ન છૂટકા. પ્રથમ સજાગતા જ્ઞાનજમાંથી પસાર થવાનું છે, અગ્નિ આપણી પવિત્રતાની સાક્ષી આપશે ત્યારે જ આપણી આશાના ઉત્તમવર્ણ દેશમાં પગ મુકવાનો આપણને અધિકાર મળશે. ચિંતાગાંગના તોતાઓને અને લોકોને ગુસ્સો ચરે એવાં જળમાં કારણો હતાં, તેમ છતાં જે નમ્રતાદાર સંયમ અને શાન્તિથી તેઓ વર્ત્યા છે, તે માટે તેમને હાર્દિક અભિનંદન થતે છે. હું તેમને ખીંતે કંઈ માર્ગ દર્શાવી શકતો નથી. એક જ રસ્તો મારે સૂચવવાનો છે, ને તે એ કે આથીયે જળરાભય આવી પડે તોપણ પોતાના સરળ માર્ગમાંથી તેઓ ચળે નહિ. આપણા હાથમાં દુઃખનિવારણનો એક જ ઇલાજ છે: જેમ જેમ જુલમ ગુજરે તેમ તેમ વધારે ને વધારે હિંમતવાન બનવું, વધારે ને વધારે આત્મસંયમ કરતા જવું. છેવટે જુલમગાર તેના ધમપલાગના શ્રમથી હોંશી બશે ને પટકાઈને જોય પર પડશે. ચિંતાગાંગના અસહકારીઓ અમન સભાનાં કે સરકારનાં માણસો કુપર ચીડાઈ ન જાય. તેઓ તો તેમની પ્રકૃતિને અનુસરે છે. અને અસહકારીની પ્રકૃતિ સામે ધા કરવાનીયે નથી તેમ નમી જવાની પણ નથી. દોષથી મચી રહેલા તોશાન વચ્ચે મેરુ સમાન અવિચલિત અને અડગ તેણે ઉભું રહેવું જોઈએ. આપણા હૃદયમાં નીચેની પ્રાર્થના ગાવાનો ઉમંગકો આવી શકે તો આપણે ગાઈએ:

તારા પ્રભાને નિભાવ્યો મને પ્રભુ ।
આજ તજી પ્રેમસેર,
નિથે મને તે સ્થિર પત્રલેખી
ચલવી પડોઆડને ઘર,
દાખવી પ્રેમઘ જ્યોતની સેર.
હૃદમશૂનિ હજણતરેલી
ને ગિરિવર કેરી કરાડ,
ધસમસતા જળ કેરા પ્રવાહો,
સર્વ વટાવી કૃપાળ ।
મુને પડોઆડને નિજ દોર.

હિન્દુઓની ફરજ

નીચેનો હૃદયંગવક દાગળ ગોધરા અત્યંતજનપ્રમથી આવ્યો છે. તે તરફ દ્રષ્ટક હિન્દુનું ધ્યાન ખેંચુ છું.

“ ૧૯૧૮ માં આ શાળા ચર મહ, ને દોઢેક વરસ પછી હું અહીં આવ્યો ત્યારથી તો શાળાનું ધોરણ અક્ષરફાન આપવા કરતાં વિદ્યાર્થીઓનું ચારિત્ર્ય સુધારવા તરફ જ ખાસ

કરીને રહ્યું છે. મયા માય મદિના સુધી હું મામમાં રહેતો, પણ આજેથી મારા કામમાં મામની સંઘાનુમતિની હું જે આસારાખતો હતો તે સંજય થઈ યાત્રી નહિ. તેમજ વિદ્યાર્થીઓ જ્યાં સુધી હમેશાં શિક્ષકોના સંબંધમાં ન રહી સકે ત્યાં સુધી એમના ઉપર યાત્રામાં યતી અસર ધૂળ પર લઈપણુ જેટલી જ થાય એવા વિચારની એક જાહેર મોઢું પર ભારે લીધું; અને ત્યારપછી જે પણ મદિને જણુ વિદ્યાર્થીઓને સાબરમતીની રાષ્ટ્રીય યાત્રામાં પણ મોકલ્યા. માળાપો આ સંજય કરી શક્યાં નહિ. વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં દોઢ મહિનો રહી શક્યા. ત્યાં તેઓ ખૂબ મજામાં રચા હતા, અને ત્યાંથી ધની ગારી ટ્રેલો દીખી આવ્યા. તેમજ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને પણ એક ન લાગ્યું કે આ ઊકરાઓ કોઈ રીતે આપણા કરતાં ઉતરતા છે.

ઊકરાઓના વિચેગથી એમનાં માળાપ અકળાયો. (જેટલે ત્યાંથી લાંબા લાંબા કાગળો તો રેન્જ આવતા હતા) આખા કળિયામાં દોઢા થઈ રહી. શિક્ષકો દુઃખન નહાયા. આખરે વિદ્યાર્થીઓ પછા આવ્યા તોપણ માંસ કે 'લીખનું' ખાણું, દારૂ પીવો, આખો દિવસ ત્રાંજો સાંભળવી ને બાંડવી, લડાણા ચલાવવાં, તે આ બાલ-મનોને પણ પસંદ ન પડ્યું, તેથી તેઓ અમારી સાથે જ રહેવા તથા ખાવા લાગ્યા. જ્યારે ધર્મગાં રાખેલું હોય ત્યારે ઘેર જમવા જતા. આમાં પણ વડિલોને એમ લાગ્યું કે ઊકરાં આપણા હાથથી જાય છે. ઊકરાઓ ઘેર જાય ત્યારે તેમને કનડગત થવા લાગી એક સાત આઠ વર્ષના બાળકને કાય છે એમ માલુમ પડતાં દર પખવાડિયે દયા કરવા સાર એને અમદાવાદમાં લઈ જવામાં આવેલો આથી પણ માળાપોના સાથ અમે વહેરી લીધા. ગઈ આસો વદ દશમની રાત્રે એક ઊકરાનો બાપ ઊકરાને બોલાવવા આવ્યો અને મારી પાસે દમૂલ કહ્યું કે પરના બાળકને ફોટલો ધરીને ખવડાવીશું. મેં રાજ થઈને ઊકરાને મોકલ્યો. ઊકરા પોતે તો કેમ કંઈ જાતો ન હોતો. બહુ સગળવાથી ગયા રાત્રે આપેલા વજનની ચિઠ્ઠક એને હુલમથી લીખનું ખવડાવવામાં આવ્યું અને રાત્રી આજે સાંજ સુધી ખામ કરીને એની માએ લીખનું તથા મામ ખવડાવવા ઊકરાને એટલો જલો માર્યો કે પડોગના ઊકરા દોડીને અમને કહેવા આવ્યા. અમે જોઈને જોયું પણ આજે તો એણે ગાંધી ખાધું ન હતું. માળાપોના આવા વર્તનથી પણ અમને નવાઈ તો ન જ લાગે."

આ કાગળ વાંચીને દરેક હિન્દુને નીચું જોવાનું છે. આ બાળકને માર પશ્ચ તેને સાર તેના માળાપ જવાબદાર નથી, આપણે છીએ. અન્યજને આપણે તરછોડ્યા; તેઓને આપણું એકું 'સોડું' અમને જાણુ આપણું મેં અમને ખવડાવ્યું કે આપણે પુણ્ય કર્યું. તેઓને આપણે ઓઠામાં ઓઠો પમાર આપી તેઓને લીખ માગતા બનાવ્યા. આપણે ક્યારે ઉપડાઓ એટલું જ નહિ, પણ ક્યારે ખવડાવ્યો. આપણે ઉતાર તેઓનો શૂંગાર બનાવ્યો. પરિણામ એવું આવ્યું છે કે હવે અન્યજવર્ગ લીખ માગી રાજ થાય છે, એકું લાવે ત્યારે મગર અને છે. સોડું અનાજ જ્યારે તેઓના

ધરમાં આવે ત્યારે છાકરાંઓ નાચે. જેના ગુલામ પોતાની ગુલામીમાં મ્હાલે તે માલિકના પાપની સીમા આવી. તેમ હિન્દુનું યજ્ઞ છે.

જે બાળને સારા થવાને સાર, જૂઠું અનાજ ખાવાની ના પાડવાને સાર, માર પછી તે આપણું બાળ હતું. આ લેખ વાંચી દરેક માઆપ પોતાના બાળ મણી જુએ ને વિચારે કે જે પોતાના બાળકના હાલ પેલાના બાળક જેવા - થાય તો ? અને એ બાળક કેવું પવિત્ર ! માર ખાતાં છતાં માંસ ખાવાની ના ! એવા બાળકને અસ્પૃશ્ય માને તેની ત્રિધિતિ-કેવી ? તે સ્વરાજ શું ભોગવે ? તે રક્ષા કોની કરે ?

પણ અત્યારે હું અન્યત્રેતર હિન્દુ માબાપોને અસ્પૃશ્યતા વિષે કંઈ નથી કહેવા ગાગતો. તેઓ અન્યત્ર જન્મીને ઉપર દયા સરખી નહિ રાખે ? શું તેઓને સડેલું, મેલું જૂઠું અન્ન આપવું એ પણ શાસ્ત્ર છે ? શું તેઓને ઓઢામાં ઓઢો પગાર આપવો એ શાસ્ત્ર છે ? દરેક માબાપને હું વીનવું છું કે તે

૧. ગધેલું અનાજ ન આપે.
૨. માત્ર સૂકું, વગરગધેલું અનાજ આપે.
૩. તેને વિદેશી કે મેલા સડેલા કપડાં ન આપે.
૪. તેના પગાર ઓઢો હોય નો વધારે.
૫. જે આપે તે ગૌમૂર્ચક આપે

જે અન્યત્ર અ. લેખ વચ્ચે તેને હું વીનવું છું કે તે જૂઠું સડેલું અનાજ કે માસ ન લેવડે, અને ન ખાવાનો નિશ્ચય કરે ને પોતાના બાળકને રાષ્ટ્રીય ડાંગાઓ જે તેમને માર જોડવામાં આવે તેમાં મોકલે.

મારી નોંધ

૨ જેલમાં લાંધણુ

અસહકારી કેદીઓ જેલમાં જેલ જતા જતામાં લાંધણું ઉધિયાર અખત્યાર કરે તે ઠીક નથી. તેની સામે જેલકી ચેતવણી આપું તેટલી થોડી છે. જેલમાં આપણા ઉપર ગમે તેવા દાખ હોય તે દાખવા આ સાધનનો ઉપયોગ કરવો વાજબી નથી. સાધારણ રીતે આપણને પાળવા ન ગમે એવા દાખ જેલમાં ન હોય તો પછી જેલ તે જેલ રાની ? આપણી સાથે ધાતકી વર્તન ચલાવવામાં અને અંચલા આપણા ધર્મમાં બાધ હોય તેવા

કે મોજસત્તાને ખાવા ધોય ન હોય એવો ખોરાક આપવામાં આવે તો લાંબા સમય સુધી જીવે. અપમાનભરેલી રીતે આપવામાં આવેલો ખોરાક આપણે ન લઈએ. એટલે કે અપમાનથી દુઃખિત અતઃ પેટને પરવરા બનીને તો આપણે દરમીન ન લઈએ.

૬ ઉપર જેલ મંળી

ચિત્તાગંગા સહેરના આગેવાન અને એ. ડી. રેલવે હડતાળના પ્રમુખ શ્રી. સેનગુપ્ત તથા બીજા આદારને જેલ મળી. પણ મુદત કાંઈ લાંબી નથી. તેમને તથા તેમના સાથીઓને સખત મનદરી સાથે ગણ ગણ માસ જ મળ્યા છે. શ્રીમતી સેનગુપ્ત પોતાના પતિ વિશે લખતાં કહે છે કે સખત મળવાની ઉમેદમાં તેઓ ખુશ હતા. જેલ જવાને પ્રસંગે મોટા દેખાવ કે ધમાકા કંઈ કરવામાં આવ્યું ન હતું. કાયદાનો સચિનય ભંગ શરૂ કરવો હોય તો આવી જ નીતિ લેવાની જોઈએ. ચિત્તાગંગામાં ગને ત્યાંના લોક કહેતા હતા કે અમે તો લગભગ સ્વરાજ મેળવી ચુક્યા છીએ. પણ 'લગભગ' શબ્દ ભૂતાવવામાં નાખે એવો છે. પૂર્ણતાની છક નજીક હોય કે દૂરમાં ફર હોય, બન્ને અર્થમાં લગભગ શબ્દ વાપરી શકાય. પરંતુ ચિત્તાગંગાના લોકોને પૂર્ણ સ્વરાજ મેળવવું હોય તો તેમણે પોતાને જેલમાં કાયદા પોતાના ધરમાં જ રાખી કાંતીને ચણી લેવું જોઈએ. પરદેશી કાયદાના વેપારીઓને માટે જરાયે મધ્યસ્થ ચોંટાળી ન રહે એવી રીતિ કરી નાખવી જોઈએ, તેઓ અદાલતો ઉગાડી બેરાન કરી નાખે અને સરકારી શાખાઓ ખાલી કરી દે. એટલું થાય તો તેમને કાયદાનો સચિનય ભંગ કરવાની જરૂર પણ ન રહે. પરંતુ તેમનામાં એટલું બળ અથવા એકતા નથી હોય. છતાં મોટા ભાગ સ્વરાજ માગનારો હોય તો બાકીના ઘોડા તેમને અટકાવી રાકે નહિ. પરંતુ બહુમતીવાળાને પોતાની સત્તા યાદથી દૂર તો તેમણે કાયદાનો સચિનય ભંગ કરીને દુઃખની આગ સોંપઈ નીકળવું જોઈશે.

૭ જેલ શા માટે ?

આ જેલો ભોગવવાનો અર્થ શો છે તે સંબંધે સમજાવેર ન રહે એમ હું ઇચ્છું છું. સરકારને પત્તવવાના હેતુથી તે વધારી નથી લેવાની, એકે તેમાં સરકારને પત્તવણી થાય છે ખરી. પણ આપણે તો તેને એટલા માટે વધાવી લઈએ છીએ કે જે સરકારને આપણે નખસાવવાની માનીએ તેના સામ્યમાં છૂટા રહેવું આપણને ગેરમુતાસબ લાગે છે. આપણે આ સરકારના અંકુશમાં જરાયે રહીએ એવા નથી એ તેને બતાવી આપવા સાર આપણે આકાશ પાતાળ એક કરવાં જોઈએ. વળી આપણો અનાદર ગમે તેટલો સાદર હોય છતાં બીજા કોઈ સરકાર પોતાનો આવો અનાદર તો આજ સુધી સાંખ્યો નથી. એટલે એમ ખુશીથી કહી શકાય કે આજ સુધી આપણે જેલ બંદાર ફરીએ છીએ તેવું કારણ આપણે પોતે પણ છીએ તેમજ સરકારે પણ છે. આપણો સંઘ જેલ જેલને આસ્તેકદમ ફેંક કરે છે. હજી તો આ સરકારના કેટલાય કાયદાનું આપણે સ્વેચ્છાપૂર્વક પાલન કરી રહ્યા છીએ. દાખલા તરીકે મદ્રાસ સરકારના હુકમનો અનાદર કરીને પકડાતાં અને કોઈ સરકાર ન હતું, પરંતુ 'મે' જ.

એ અવસર જતો હતો. માટે ટકાપણ કહો કે મારી નબળાઇ કહો, પરંતુ લશ્કરી 'બરાકે'માં બીનપરવાનગીએ પ્રવેશ કરવાના અપરાધ માટે પકડાતાં મને રોકનારે બીજું કંઈ કારણ નથી લશ્કરી 'બરાકે'ને કુ સરકારની નહિ પણ પ્રજાની મિલકત માનું છે. મારે મન તો આ સરકાર લોકની પ્રતિનિધિ કે દલાલનીયે મળી ગઈ છે. એટલે એક તરફથી કહેવું કે ગાંધી રાજ્યમાં જેલની બહાર રહેવું એ દુઃખમય છે અને બીજી તરફથી પકડાવાનું નીતિયુક્ત છે એટલા માટે નહિ પણ યુક્તિયુક્ત—તરતને માટે જરૂરનું બહાણે ધરાણપૂર્વક ટાળવું એ ભર્મા દેખીતો વિરોધ છે. પરંતુ આપણે આમ જોઈ ટાળીયે છીએ તેનું કારણ એ છે કે આપણે માનીયે છીએ કે હજી પ્રજા પૂરેપૂરી બેઠા બળવો ટકાવવાને તૈયાર નથી થઈ; બીજું, સ્વેચ્છાપૂર્વક દુષ્ટમ ટકાવતા થઈ જવાનું અને અહિંસાનું પાલન કરવાનું ગાતાવરણ હજી પૂરું નથી; અને ત્રીજું આપણામાં આત્મવિશ્વાસ આવે એટલું સામુદાયિક બાધકામે આપણે હજી કશું નથી. તેટલા માટે શાન્તિમય 'બળવો' હજી રાજ્ય એવડા પાયા ઉપર કાયદાનો સવિનય સંગ ઉપાદાતાં આપણે આમેસા આપ્યે છીએ અને આપણે કાર્યક્રમ રવાનાનિક રીતે કરતે કરતે જેલ મળી જાય છે અથવા તો બળવો નહિ તો બળવાથી સ્ટેજ ન હતરતા દરજ્જાની એવી આપણા કાર્ય અને વિચારની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરતાં જેલ મળી જાય છે તેને જ આપણે વધાવી લઈયે છીએ.

એટલે આટલું તો સ્પષ્ટ છે કે આ દુષ્ટ રાજ્યમાં જેલની બહાર આપણે રહ્યા છીએ તે ખાસ કારણોને લીધે જ છે. આપણે જેલમાં જઈયે અથવા તો સરકારને આપણી મરજી પ્રમાણે નમાવીયે ત્યારે આપણે સ્વરાજ મેળવ્યું કહેવાય. માટે આપણા કેદમાં પડવાથી સરકારને પાલવણી થતી હોય કે ટાકક વળતી હોય, પરંતુ આપણે માટે તો માનવચર્યા અને સહામત-માર્ગ જેલમાં જવાનો જ છે. આ વિચાર સ્વીકારી લઈયે તો પછી આપણી ફરજ બળવતા બળવતાં જેલ મળી જાય તેમાં આપણે સુખ જ માનવું નહીયે; કારણ આપણું બળ એટલું વધુ, આપણી ફરજ બરાબર બળવ્યાની કિંમત આપણે ચૂકવી આપી. આપણું સાચું બળ બતાવી દેવું એ જ બે હત્તમમાં હત્તમ ચળવળ ગણાય તો પછી આપણે અદા રાખવી જોઈયે કે દરેક જેલનો પ્રેસચ લોકોનું બળ વધારે છે અને સ્વરાજને નજીક ને નજીક આણે છે.

૬ કાંઈક અંતઃકારિક કરો

પરંતુ મિત્રો મને ડાનાડના કહે છે કે સાહજલદ આવે ત્યારે તો આપણે કાંઈક અંતઃકારિક કરી બતાવવું. તેના ઉપર હાથ પાડવાની ખાતર આપણે તેમ ન જ કરીયે કે ખાવ હરી બતાવવા ખાતર પણ તેમ ન કરીયે. આપણને વધારે કામ કરવાનું ઉત્તેજન મળે એ રીતે આ પરાણે ઠાણે બેસાડેલી મુલાકાતનો ઉપયોગ કરવો મને ગમે. એની હાથ સાહજલદા ઉપર અને આખી આલમ ઉપર ભવ્ય થઈ, કારણ આપણા પોતા ઉપર તેની હાથ જબરી પડવાની. આપણી પોતાની પ્રતીતિ ચઈ જાય, તે પ્રતીતિ પ્રમાણે જ આપણે બાલતા અને કરતા થઈ જઈયે તથા આપણા પોતા ઉપર જ આધાર રાખતા થઈયે, એ

સ્વરાજ્ય મેળવવાનો હુંકામાં હુંકા રસ્તો છે. આ વસ્તુએ અક્ષિતને વિષે તેમજ સમુદાયને વિષે જરૂરી છે. સાદમદા આવે તે પહેલાં આપણે જોવા ભરી મુકીએ એ મને ખૂબ બહાનું લાગે. પરંતુ ધમધોકાર સ્વદેશી સિવાય તેનો બીજો કોઈ રસ્તો હું જોઈ શકતો નથી. એસક તે હિસામાં ખૂબ પ્રગતિ થઈ છે, પણ તે ઉચ્છલપાચલ કરી નાખે એવી અથવા વીનવીના વેગવાળી નથી. કીડીને વેગે આગળ વધે કામ નહિ સરે, પવનને વેગે ધપવું નેહી. સ્વદેશીનાં છાંછાં ઉડાડયે નહિ ચાલે, તેનો ધોમ પહેવરાવવો નેહી. પણ આપણે દનદે, નહિ એમાલુમ બધાને સાથે જ ઉછળી આવી હોય એવી ભૂમિંથી, કાયદાના અધિનય જામની ભણી કૂચ કરીશું. આજે આત્મવિશ્વાસની ઉણપને લીધે આપણે ડમણે ને પગલે વિચાર કરવા પડે છે, અને તે ઠીક જ છે. મને તો ખરેખરી એટલીયે ખાતરી નથી કે આપણામાંથી ઉછરે જ્યાંમાં દુઃખ વેઠવા તૈયાર થઈ ગયા હોય અથવા અહિંસાનો પાઠ એટલો લાભી ગયા હોય કે જમે તે ચાપ પણ તેજો અકળાઈ કે ચીડાઈ ન જાય ને હિંસા તરફ વળી ન જાય.

૬ નોકરીયાત વર્ગને

એક લાઈ પૂછે છે કે “યૂરોપીઅન કંપનીઓમાં ને બીજે ઠેકાણે નોકરી કરનારાઓથી રાષ્ટ્રીય ફાળાઓમાં નાણાં ભરી નથી શકતાં કે ખાદી પહેરી નથી શકતી, કારણકે તેમના ફેડીઆઓને એ પસંદ નથી. તેવા નોકરીયાત વર્ગને મદાયમાના આદેશને માન આપીને રાજનામાં આપવાને આપ ન સલાહ આપો?” હું તો માનું છું કે આવા ચવાલનો જવાબ એ આજની ધડીએ આપવાનો ખાત્રી રહ્યો નથી. આજે તો આપણી લડત ઉપરને પગથીએ પહોંચી ચુકી છે. મને તો એ જ નવાઈ નેહું લાગે છે કે એક પણ માણસ પોતે પોતાનો ધર્મ ન પાળી શકે ને સ્વગાન ન જાળવી શકે એવે ઠેકાણે હજી સુધા કેમ રહી શક્યો છે. કારકુનોને પ્રાણપૂરક ખાદી પહેરવાની કે ખુલ્લી રીતે રાષ્ટ્રીય ફાળામાં ધેસા ભરવાની બંધી હોવા છતાં સોંઠે કારકુનોને નોકરી છોડવી અસાધ્ય લાગે છે. તે એ જ બતાવી ચાપે છે કે આપણે કેટલા દેંડા ખાડામાં જઈ પડ્યા છીએ. સ્વગાનનાં મૂળતરવા શીખવા સાર અસહ્યારનો આકરો પાઠ લાલુવાની જરૂર ન હોય, અને તેમ છતાં આટઅટલા ગભિના ચર્ચા અગદકાર એ જ કાર્ય કરી રહ્યો છે. વિજાપાટનના તમામ વિદ્યાર્થીઓએ સાળામાં રહેવા ખાતર ખાડીનો ત્યાગ નથી કર્યો. હું નોકરીયાત વર્ગ આગળ એ ચરવીર વિદ્યાર્થીઓને લખતો છું કે.

૬ ઉદાર બંદીશ

છાણણી મીયાંએ મારા ઉપર પત લખ્યો છે તેમાં એક લાખ રૂંદીયાતું કાન આપવાનું નહેર ક્યું છે. વાંચન રે છાપાંઓમાં એ પત્ર જોયા ઉરો જ. આ ઉલ્લેખ મદદ માટે છાણણી મીયાંને ખત્તવાઈ થઈ છે. આ સત્કારને માટે તેમણે જે રકમ કાઢી હોય તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો એ વિષે તેમને સૂચના કરવાની મેં હિંમત કરી છે. એક લાખ

રેડીયા, બધાનો સદુપયોગ થાય એવી રીતે વહેંચવા એ સમતવાત નથી. લાવન માણુમોના ઢાયમા જ તે જના જોઇયે રેડીયા ફેરવનારને પુછીએ પરી પાડવાની અને તેમની ખામોશી સૂતર પાંડું લેવાની, જોઈવણ બારાબર થાય તો જ વહેંચેલા રેડીયા ચાલતા થઈ શકે

ચોથી હોળી*

ભાઈઓ અને બહેનો,

મારા મનની નિયતિ

આજે મારે એક પણ શબ્દ કહેવાનો નથી. નવો શબ્દ અને જોતના મળે એન પણ નથી. મારા મનની સ્થિતિ અને ક્યાંયે ભાષણ કરવા કે સરખસમા ભાગ લેવા જવા દેવાને કબૂલ નથી થતી. અને મુંબઈ, અમદાવાદ કે ગુજરાતમા નારે ભાષણ કે સરખસમા જવાનું પણ રાને હોય ?

મને બૂદીને કાર્ય ઉઠેલો.

હું ગુજરાતમા વસતો નથી એમ સમજને જ કાર્ય ઉઠેલાં જોઈએ હવે પણ જો મારી મારફતે ગુજરાતને જોર દેવાનું બાકી રહ્યા ગયું હોય તો મારે કબૂલ કરી દેવું જોઈયે કે આ વર્ષે સ્વરાજ નહિ મળે. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે ગુજરાત પોતાના પત્ન પર હબવા અને મને પણ બૂદી જવાને તૈયાર થાય. બાળક કે પુત્રવર સી કાઢ એવી નિર્ભયતા દાખવે કે સારા અને મોટામા મોટા માણસો જેલમા જાય કે બગડી જાય તોપણ તેઓ નિર્ભય રહે અને કહે કે માધીએ દપાટી એ લડત દેવે અમારી છે, એ ભવે દીવાનો યજને સાન બૂદીયો, પણ અમે તો તેમ નહિ જ કરીયે આ સ્થિતિ આવે તેને સ્વરાજ કહી સકાય

મને જ્યારે અહીં આવવાને કહેવામા આવ્યું ત્યારે મેં 'કલુ' વક્તવ્યભાઈને પૂછા હું તો એ મુખીની છત્તાને વસા હું મારે અહીંઆ બોલવું કે નહિ તે તો જે આખા ગુજરાતને ડોળી રહ્યા છે તે મુખીને જાણર. મારાથી એમની ઉપરવટ થઈને કહી કામ નહિ થઈ શકે હું એમને સલાહ આપી મહું, સૂચના કરી મહું, પણ એમની મરજ ઉપરવટ થઈને મારાથી કામ નહિ થાય. કોઈનાયે વિશ્વાસ ન કરવો એ પ્રથમ બુદ્ધિ લક્ષણ છે. પણ કોઈનો વિશ્વાસ ક્યાં પછી તો એને જોળે જ માયું મુમ્મું જોઈયે એમા પછી ખાખદ ક્યાં કરીયે તેન ચાલે

અહિંસાવાદી બાળે ?

બીજું તો આજે હું તમને શું કહું ? મારે કહેવાનું તો મેં તમને આટલામા કહી દીધું. ભટ્ટી સળગાવવી મને ગમે છે. ગમે તે ભટ્ટીમાં દીવાસળી મુકવાની કહે તો હું મુઠી દઈ હું અહિંસાવાદી છું. મારી રજેરમમા અહિંસા અને પ્રેમ ભરેલાં છે કોઈનું અનિદ કરવાની

* અમદાવાદમા પરદેશી કપડાની ચાંપી વારની હોળી પ્રગટાવતા કરેલું સાપ્તક
તા. ૨૬-૧૦-૧૯૨૧.

મારી ઇચ્છા નથી; કોઇનું જીવં વાચ એકું મેં કહી દેવું નથી; કોઇને મારવાનો મેં કદી વિચાર નથી કર્યો. હું અદ્વિસાવાદી છું છતાં પરદેશી કપડાં બાળવા પર મને પ્રેમ છે; કારણ પરદેશી કપડાં બાળીએ છીએ ત્યારે આપણે પાપ નથી કરતા પણ આત્મશુદ્ધિ કરીએ છીએ. ન્હાવામાં, ખાવામાં કે રસોઈ કરવામાં પણ પાપ તો છે. તે પ્રમાણે પરદેશી કપડાં બાળવામાં પણ ભલે પાપ હોય, પણ આજે એ વિના ચાલે એમ નથી, શાસૈવંદાસ લીધા વિના, પાણી પીધા વિના કે રાખા વિના ન ચાલે; એ તો અનિવાર્ય છે, એમ બધી એમાં પાપ છતાં આપણે તે બધું કરીએ છીએ. હિન્દુઓ તો ઘરીરની જાળમાંથી છૂટવાનું પણ પસંદ કરે છે, જ્યાં તેને માટે કંઈ આપવાત કરતા નથી.

‘તમે ખાદી કેમ પહેરતા નથી ?’

આજે શુદ્ધાત્મીની સાંકળ તોડવા માટે આ સિવાય બીજી રસ્તો નથી પરદેશી વિના પણ આપણે તો તે અપારાબંધ તોડીએ છીએ. એ કેમ બની શકે? જુદા શુભસંસ્કારના પાટનગરમાં જ બહેનો અને કેટલાક બાલકો પરદેશી સૂતરનાં કપડાં પહેરીને સરખામાં ને સલામાં આવવાની દિશાત ઘડાયે છે. ત્યાં સુધી એ શી રીતે બની શકે? મીલના કપડાં પણ કંઈ આપણે સાર નથી, પણ કંજાવને સાર છે. મીલનાં કપડાં આપણે માટે રાખી ખાદી કંજાવને આપવા જઈશું તો તેઓ પૂછશે, તમે કેમ ખાદી પહેરતા નથી? અમને બકી ખાદી આપો છો અને તમારે તો સારી ઝીલી મલમલ, જગત્રાધી અને કૃતિકા વિના ચાલવું નથી. હું કદી શુભો છું. કે અને ખરીબની સેવા કરવી છે તેણે શાશુનારમાત્ર કતારવા ભણ્યો. તે વખતે એ સ્થિતિ આવશે કે કંજાવ ફક્ત નહિ કરી શકે, મીલનાં કપડાં નહિ માત્ર. એમને સરમાઈ પડશે અને તેઓ કહેશે કે અમને પણ તમે એ ખાદી જ આપો.

જોડા વહેમ

પણ અમદાવાદમાં તો લગ્ન લગ્નરો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પરદેશી કપડાં પહેરે છે. સ્ત્રીઓને તો વળી જ્યનેક વર જો થયા કરે છે કે આપણે ને કંઈક આજ સુધી પહેર્યાં તે બાળીએ તો અપશુકન ગ્રાવ મેલ બાજવામાં છું અપશુકન હોઈ શકે? મેલને સંધરાવાનું બની પણ કેમ શકે? ધર્મને જીવી રીતે જોવાનું જ આ પરિણામ છે. ધારું સંકેત અનાજ કંઈ સંધરી રખાવું નથી, તો ને પરદેશી કપડું આપણી શુદ્ધાત્મીની નિશાની રૂપ છે તે પણ કેમ સંધરાવ?

મહાસભા જારી રા. કામની ?

હવે આપણી પાને પૂરા બે મહિના પણ નથી. ડિસેમ્બરની રખાએ તો મહાસભા મળશે. તે વખતે આપણે સ્વરાજનો વાવટો ફરકાવ્યો નહિ હોય તો મહાસભા જોવાની એ શા કામની? એ કામ આપણે શી રીતે કરી શકીએ? મેં વક્તવ્યો અને કહ્યું કે ચિત્તજનનદાસે મહાસભાની જાદી સ્વીકાયેલા વાર નથી કર્યા એકું કારણ છે. તેઓ અંગ્રાજને સરમાઈ રહ્યા છે. તેઓ બંગાળને કદી રહેલ છે કે બંગાળમાંથી મને એક હિન્દને મિલિમ છે એ મહાસભા જો ત્યાં જઈને આવે તો હિસાબ આપવાનો છે? હું બંગાળને

સત્યવા નથી માન્યો. દિવસ સમયને મદાસભાની જ દી માટે એક બંગાળીને ઘુંટ્યો છે એવું કાચુ ? બંગાળમાં કંઈ દરે એવી બંગાળની કિંમત બહાર અંકાય છે.' આ પ્રમાણે દેશબંધુ દાસ બંગાળીઓને બીનવી રહ્યા છે. લોકોના જવાબ પર તેમનો તાર મોલનાનો આધાર છે.

અદ્વૈતસરની મદાસભામાં જેવા ઉછી અપ્પીએ અલી બાર્ડો દાગર યજ્ઞ સહ્યા તેવી બીને ચાલી ભાષ્યો, મો મુનહીદ અને તે બીજાને જેવમા જવાનો તૈયારીમાં છે તથા એવો એવમા બુદ્ધિ સહ્યા છે તેવા સર્વ અસહકારીઓને આપણે અમદાવાદની મદાસભામાં આપણને વધાની ન સહાયે તો આપણે મદાસભા સતી યા કામની ?

હોળી રાત્રી નિશાની ?

મુંગળમાં મેં કહેલું તેમ આ હોળી એ દૈવમાં સજગેલી હોળીની નિશાની હોય તો સારી છે. બાળક ક્યાકડા ફાડીને રાજ યાય એમ આપણે હોળી સજગાવીને રાજ થયા દોષિયે તો એવી છ' મળે એમ છે ? એમ હોય તો આ હોળી એ નકામો ભડકો છે, ખાલી વત્યાવ છે. પણ તે એ દૈવની હોળીની નિશાની હોય તો છ' પૂછ' છ' કે બહેનો સ્ત્રીમાં પરચેરી કે મીઠાનાં કપડાં પહેરીને અંધારાની દિમત ચલાવે ખરી કે ?

ખાલી પહેર્યાં પછી પૂછો

ભરી પાતળાં નમે તેવી ધરતી રોટલી હોય છે તે ખાય છે. તેમ જહેનો ભરી પાતળાં જેવી મને તેવી ખાલી પહેરતી યજ્ઞ જ્યે અને પછી પૂછો કે મદમદાસની ચીકવમલી કેમ નથી ધૂરપા, બીજા ભેદા કેમ નથી ફરતા, સ્વર જ કેમ નથી મળતું, ત્યારે હું કહીશ કે મારી ગણતરીમાં ચૂંટ્યા; તે વખતે હું કહીશ કે હવે રાદેણીમાં કેંઈ માલ નથી, છ' તો તમને ખીલું કંઈ લતાઈ. આજે તો દિવસુસ્તાન, ગુજરાત કે અગાડાવાદ મને આ પ્રમાણે નહિ કહી શકે.

હજાર બહેનો સ્ત્રી ગણતરીમાં ?

આપણામાં નવૃત્તિ ખૂબ આવી છે, ખાલીનો પાપર ધણે વધ્યા છે, એ બધું ખરું, પણ અમદાવાદમાં પોતાનાં બધાં કપડાં બાજ્યાં હોય એવા કેટલા છે એમ મને પૂછવામાં આવે તો હું હું કે હું ભણતો નથી, પણ એવા દય કે બારથી વધારે માણસો નહિ હોય. ગુજરાતમાં હજારે બહેનો ખાલી પહેરતી થઈ છે, પણ તેથી શું ? આખા ગુજરાતમાં એક હજાર સ્ત્રીઓ તે યા દિસાબમાં ? ગુજરાતમાં કેટલાં સ્ત્રીપુરુષો વખત મળે દંડીયા ફેરવે છે ?

ડૉ. દાયનો સાર્વભૌમ

ડૉ. રૉય લખે છે કે મારા કારખાનામાંના સૌ સ્ત્રીપુરુષો રેડીયો ફેરવતાં થઈ બધા છે. અને તેઓ કહે છે કે રેડીયામાં જે અમત્કાર લાગ્યો છે તેવા યન્ત્રોમાં કદી નથી ભેદ. અમદાવાદમાં સ્ત્રીપુરુષોએ સ્વરાજને માટે પૂરું કર્યું છે, તેઓ મને સ્વરાજને વિશે પ્રશ્નો પૂછી શકે ?

એક પટાવાળો અને પકડી રાકે

સ્વદેશી એ કરાડોને કલ્યાણકારક છે, હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેની એકદિક્ષીની નિરાંતી છે, કલ્યાણ પ્રત્યેની રહેમદિલીનું ચિહ્ન છે. નેતાઓ પકડાયે આપણને સરકારી મકાન બાળખાનું કે મારપીટ કરવાનું ન જ સૂઝતું બોધે. અને આ સમામાંથી પકડી જવો હોય તો એક પટાવાળો પણ બધાની વચ્ચેથી નિર્ભયપણે અને લઈ જઈ રાકે એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. તે વેળા કોઈની આંખમાંથી આંસુ ન ટપકે, પણ સર્વના મુખ પર વધારે કાન્તિ આવે અને સૌ સમજે કે હા, હવે સ્વરાજ મળ્યું.

પરદેશી કાપડની આબરહિટ

તે વખતે રૂં કાંઈ પોતાની પાસેનાં પરદેશી કપડાં નાખી દે. બહેનો પોતાની લાંબી સાયલીને જેટલાં કપડાં કાઢી રાકી હોય તેટલાં તો અત્યારે સુકની ભય અને બીજાં વેર ભરેને કાઢી નાખે. જેમ અલ્પરાયા પછી નાહી નાખે તે પ્રમાણે બહેનો પરદેશી કપડાંથી અભરંગથી નાહી નાખે અને ફરીથી એ કપડાં ન પહેરવાનો નિયમ કરે.

હું ટહેલ નાખી રહ્યો છું

શુભરાતમાં પડયો પડયો હું ટહેલ નાખી રહ્યો છું. મારી તો એ જ ઇચ્છા છે કે કોઈ એવો તારુકો હોય કે જ્યાં સ્વદેશીનું સંપૂર્ણ પાત્રન થઈ હોય, જ્યાં સ્ત્રીપુરુષો જેલમાં જવાને કે ફાંસીએ પણ ચડવાને તૈયાર હોય ત્યાં જઈને હું વળું અને કામ કરું. અને લઈ જવાની શરતો હું 'નવજીવન'માં આપી સુઝ્યો છું, છતાં અઢી ગણાવી નહીં છું

૧. સ્વદેશીનું સંપૂર્ણ પાત્રન કરવું.

૨. દેશની પ્રત્યેનો વિરક્ષાર છાડવો અને તેમને સગા બાઈ સમાન ગણવા.

૩. હિન્દુમુસલમાન એકબીજાને સગા સાથ જેવા સમજે.

૪. સ્વરાજને માટે શાન્તિ જેવો બીજો એકે કયાપ નથી એવી સમજણ સૌમાં આવી જવી.

શાન્તિનો અમલકાર

આપણામાં શાન્તિ અને હિંમત આવ્યાં છે તેથી જ કંઈક કરવાની યક્તિ પણ આવી છે, ત્રણી માઈઓ પકડાયે આપણે ગાંડપણ ન બતાવ્યું તેથી જ અહીં બાઈઓ અઢીસતને મરજી મુજબ રમાડી રાક્યા છે. આપણે જ્ઞાન બૂલ્યા હોત તો એટલું ન બની શકત. હવે તો સરકાર કહે કે અમે તમારું વર્તન નહિ સાંખીયે તો અહીં માઈઓ કહેશે, ત્યારે વાલ્યા જાશે. કોર્ટ બાઈઓની આ નિષયતાને પીછાની ગઈ છે, અને તેથી કંઈ બોલવી નથી. આપણે જો ગાંડા બનીયે તો સરકાર પણ ગાંડી બની જાય.

સ્વરાજને માટે ત્રણ શરતો જરૂરી છે: (૧) શાન્તિ જળવાવી ને જળવાવવી; (૨) ગરીબને દિવાસો આપવો; (૩) હિન્દુ-મુસલમાન એકબીજાને હાથે હાથે બાંધે છે તેથી એને સંભાળવી પોષવું.

હિન્દુમુસલમાન એકબીજાથી રીસાઈ નય તે કેમ આવે? મલબાર વિષે મારી પાસે અનેક કામળો આવ્યા છે. તેમાં એક જણે લખ્યું છે 'હિન્દુમુસલમાન એકલિ નથી.' આ વાક્ય એકે લખ્યું તે એકનું જ છે એમ હું નોંધ્યું માનું છું. હિન્દુમુસલમાન બંનેનાં દિલ કુમળાં છે. મુસલમાન એમ ન માને કે તેઓ અને હિન્દુઓ ભે એકલા જ છે. તેમની વચ્ચે ત્રીજો ખુદા પણ ઉભેલો જ છે હિન્દુઓ પણ એવી શ્રદ્ધા નાં ન રાખે કે દેવદમ્બને મુસલમાન શું કરવાને મારે? પાખંડ હોય તો જ મુસલમાન મારી રહે. પણ અત્યાચાર તો પાખંડ નથી છોડતા હિન્દુ કે નથી છોડતા મુસલમાન; છતાં બંને સ્વરાજ મેળવવાની, ખિલાફતને છોડવવાની અને આવડે બચાવવાની વાત કરી રહ્યા છે. હિન્દુઓએ ગાયને બચાવવી હોય તો મુસલમાનને ખોળે માથું મુકી કેવું બેઠયે. તે જાણે છે કે મુસલમાનોનાં દિલમાં વસશે જ વસશે અને ગાયને બચાવશે. મુસલમાનના ધર્મમાં માથે મારવાની મનાઈ નથી છતાં પાટોશીનું દિલ દુખાય એવું કામ કરતાં અડકતું જો તેમની કંઠજ છે. હિન્દુમુસલમાન બંને રરગોઠ દ્રવ્ય રાખીને નહિ પણ સાફ દિલ રાખીને સ્વરાજ મેળવી મફતો એટલું જ નહિ, પણ ખિલાફત તેમ જ ગાય બંનેને બચાવશે.

શુભશતનો એક પણ વાહુકો આવી વીરતા બતાવશે તો મોને સ્વરાજ હશે અને બીજાને અપાવશે. આજે આપણે જે લાઠી રાજગાવીએ છીએ તેમાંથી આપણા એવી શક્તિ પ્રગટી કે નથી આપણે કરવાનું છે તે કરીને છુટીએ.

તા. ૧૦-૧૧-૧૯૨૧

૬ મોપલા બળવો

મોપલા લોકોના બળવા વિષે છાપાંઓમાં મેં પોતે કેમ મધ્ય કર્યા કરી નહિ એમ એક રકોટલોનો ખજરપત્રી મને કપડો આપે છે. તે કહે છે કે આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે વિસાયતમાં જે લોકો હિન્દુસ્તાનની હકીકતોનો કુબ્યાસ કરે છે તેમની ઉપર એવી છાપ પડી છે કે હિન્દુસ્તાનમાં તો ખરેખર એક હંદપામી રાજ્ય સ્થાપન થઈ ગયું. આપવામાં આવેલો કપડો એવાજની નથી; પણ આમાં મારી ફરજ અદા કરવામાં મેં કસુર કરી નથી. આજે મારે કશું આવ્યું જ નહિ. મારે કાલીકટ જઈ ત્યાંના રખમાણનું મૂળ શોધવું હતું. હું ત્યાં જતા તો વરદર મોઢી શકત. પણ મરકારની મરજી જ જુદી હતી. હું-માનું છું—એમ માનનાં મને દુઃખ આવ્યું છે—કે અશાન્તિનો અન્ત આણવાની દાનત ત્યાંના આધિકારીઓમાં છે જ

નહિ. મોખલાઓનું તોરાન શાન્તિથી મરાડવાનું એમ અસહકારીઓને ખાટવા ન જ દઈએ, એ નિશ્ચય તો તેમનો ચોખ્ખો જ છે. હિન્દુસ્તાનમાં શાન્તિ જળવાય તો ફક્ત બ્રિટિશ સિપાહીને મદદથી જ, એમ કરી એકવાર પુરતાર કરવાને તેઓ તબક્કી રજા છે, અને તે વખતે અશાન્તિવાળા છલ્લામાં ન જતા વિધેના સરકારી હુકમનો અનાદર કરી સરકાર સામે હું યુએસ હાથું એમ ન હતું.

મારી તો ઘણી ધ્વજો છે કે રથાનિક અધિકારીઓ વિશે હું આથી વધારે સારો અભિપ્રાય ધરાવી શકું. કોઈ પણ મનુષ્યનો સ્વભાવ નીચ હોઈ શકે છે એમ માનવું મારી દૃષ્ટિથી વિરુદ્ધ છે. પણ નોકરશાહીના મનના અધઃપતન વિશે મારી પાસે એટલો જથ્થો પુરાવો છે કે મને લાગે છે કે નોકરશાહી જે નાનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે અમુક વસ્તુ ન જ કરે એમ રહ્યું નથી. અપારણ જતા ખડેબા તાના ખેડૂતો ઉપર ચાલના અત્યાચારો વિશે મેં જે વિગતો સાગળી તેના ઉપર પ્રથમ તો મારો મુદ્દત જ વિધાસ બેઠો નહિ એ અક્ષરશઃ સાચું છે. પણ જ્યાં હું ત્યાં મારો ત્યારે મેં જોયું કે ત્યાંની સ્થિતિ મારી આગળ વળુવવામાં આવી હતી તેના કરતાં તો ઘણી જ વધારે ખરાબ હતી. જલિયાંવાલા બાગ જેવી નિર્દોષ લોકોની કાંઈ પણ કારણ વગર કશી ચેતવણી આપ્યા વગર હતત થઇ હશે એમ માનવાને પણ પ્રથમ તો હું તૈયાર ન હતો. માણસ જેવા માણસને પેટે સંતાની લગત થઈ હશે એમ માનવા પણ તૈયાર ન હતો. પણ મેં મારી આખે જોઈ, અંતે વેલેકી હું દિગ્ગજ થઈ ગયો કે મેં સાંભળ્યું હતું તેના કરતા જનસા જનારો વધારે મજબૂર અને મોઝાશ હતા. અને આ જાણે શાને સાર કરવામાં આવ્યું? કહેવ નો શાન્તિ અને વ્યવસ્થાને નામે; પણ ખરેખર તો ખોટો મોજો ટકાવવા માટે, મોટા સંચાલન ટકાવી રાખવા માટે અને અસ્વાભાવિક વ્યાપાર પોષવા માટે! એ પાત સાચી છે કે અપારણમાં ત્યાંના હિંમતવાન લોકોને ટ મનને પ્રજા વિરોધ હોવા છતાં આપ આપી શક્યા. પણ તે તો અપવાદ જ ગણાય અને તેનાં કારણો પણ અપવાદ જ હતાં. અને તેથી મને લાગે છે કે જ્યારે મોખલાઓનો મગરો પ્રથમ ત્યારે પોતાના જ અત્યાચારના ખાર તરફ ચમકાઈ જતી નોકરશાહીને પુનરાલ્પનો અનન્દ થયો હશે.

મોખલાઓનો જગરો એ હિન્દુ અને મુસલમાનોની કસોટી છે. આટલી ત.લુ નામે હિન્દુઓની સ્નેહદારી ટકશે કે નહિ? મુસલમાનો અન્તરના હાથમાં મોખલાઓનાં હૃદયને શું પસંદ કરી શકશે? સત્ય શું છે એ તો બવિધકાળ જ કહી શકે. થવાનું હતું તે થયું

એમ કહી હિન્દુઓ શાખિંદ્ર સમાધાન માને તો તે સ્નેહનું લક્ષણ નહિ ગણાય. આવા ગોઝારા અત્યાચારો બન્યા છતાં પોતે પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરી શકે એવી દિગ્ભિત અને શ્રદ્ધા હિન્દુઓમાં હોવી જ જોઈએ. મોપલાઓના ગાંડપણ તરફ મુસલમાનો દ્રક્ષત શાખિંદ્ર અણુગમે દેખાડે એ પણ તેમની દોસ્તીની નિશાની નથી. બાઈબલનીથી વટલાવવું, લૂંટ કરવી વગેરે મોપલાઓનાં કૃત્યો માટે શરમ અને અપમાન મુસલમાનોનાં મનમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થવાં જોઈએ અને તેમણે પોતાની કામમાં કાંઈ પણ હોહા કર્યા વગર એવું કામ કરી બતાવવું જોઈએ કે ઝનુનીમા ઝનુની લોકોને હાથે પણ એવા અત્યાચારો શરી થવા ન પામે. હું પોતે તો એમ જ માનું છું કે હિન્દુ કોમે મોપલાઓનું ગાંડપણ ઉદ્દેગ પામ્યા વગર મહન કર્યું છે અને સંસ્કારી સભ્યન મુસલમાનોને મોપલાઓએ પથગંજના ઉપદેશનો આવેલો અનર્થ દંડો જોઈ અંતઃકરણથી દુઃખ થયું છે.

મોપલાઓના બળવા ઉપરથી એક નવો પાઠ શીખી શકાય એમ છે, કે દરેક માણસને આત્મરક્ષણની કળા શીખી રાખવી જરૂરની છે, આમાં વધારે તો માનસિક કેળવણી જ પ્રધાન છે. સાચું કેમ મારવું તેની શારીરિક કેળવણી આપવાનો બાગ આમાં મુખ્ય નથી. આને આપણી માનસિક કેળવણી તો લાચારીની જ દે. ગૌર્વ એ કાષ્ટ શારીરિક ગુણ નથી, આત્મિક છે. મેં કેટલાક અલભ્ય પદ્ધતિઓને પણ જીકણુ જોયેલા છે, અને નજળા શરીરમાં અસાધારણ શૌર્વ વસતું પણ જોયેલું છે. મેં પકાડ જેવા જંતુ લોકોને નાનકડા અંગેજી છોકરાને દેખીને નથી પડતા અને જરૂરી પિસ્તોલ જોતાં વાર કાપરની ખેડે પલાળન કરતા જોયા છે. મંધીવાથી શરીર પીડાયેલું હોવા છતાં સર્વોચ્ચ શૌર્વ બતાવતાં બાઈ એમિલિ દોબ્રાહાડસને પણ મેં જોયેલા છે. જ્યારે ચુગ બોચર સેનાપતિ અને તેટલી જ જી બોચર સ્ત્રીઓ પણ નિરાશ થઈ હતી ત્યારે આ જ બાઈએ એકદમ એ તેમનામ દિગ્ભિત પ્રેરી હતી. આપણે ત્યાંના દુબળામાં દુબળા માણસને પણ મંડળની મામે થવાની અને પોતાની આખર સાચવવાની તાલીમ આપવી જોઈએ. એક તરફ મોપલા બાઈઓનું બેવકૂફીનું ઝનુન અને જીલ્લ તરફ લાચાર બની ધરવાંથી કલમા પડી જનાર અથવા ચોટલી કાપવા દેનાર અથવા પોતાનું છોડી ચોંટા પહેના તૈયાર થનાર હિન્દુ બાઈનું જીકણુપણું—આ બેમાંથી કયું વધારે નિંદાપાત્ર ગણાયે જ આમાં કાંઈ પણ ઝેરસમજ ન થાય એમ હું ઇચ્છું છું. મારી ઇચ્છા તો એ છે કે હિન્દુ અને મુસલમાન બન્નેએ માર્યા વગર મરવાનું સાત્ત્વિક શૌર્વ કેળવવું જોઈએ.

પણુ જો કોઈનામાં તેટલું ચૌર્ય ન આવે તો સંકટ જોઈ જાયલાની પેઠે નાસી જવા કરતાં મારીને મરવાની કળા તે કેળવે, એમ હું જરૂર ધન્યું. કેમકે નારી જનાર બાથરો માનસિક દિસા તો દરે જ છે. તે નાસી જાય છે એનું કારણ એટલું જ હોય છે કે મારવા જતાં પોતે જાતે મરવાનું જોખમ જોડવાની હિંમત તેનામાં નથી હોતી.

મોપલાઓના તોફાન ઉપરથી આપણને એક ત્રીજો બોધ મળે છે. આપણા દેશમાંના કોઈ પણ વર્ગને આપણે ગાઢ અજ્ઞાન દશામાં રાખીએ અને તે આપણને ઘેરી ન લે એમ જની જ ન શકે. આપણા અંગ્રેજ 'માલિકો' ને તો મોપલાઓ શાન્તિપ્રિય સહેરીઓ જની જાય અને દુસ્વામી ધર્મનાં તરવે સમજે તેમજ સદ્વિ-પ્યુતાનો સદ્ગુણ કેળવે એની દરકાર કેમરવા હતી જ નહિ. આપણે પણ સૈદાઓ સુધી આપણા અજ્ઞાન દેશમન્દુઓ પ્રત્યે બેદરકાર જ રવા છીએ, દયાધર્મથી કોઈ પણ માણસ બિનવાકેફ ન રહે, અને વગર કસ્ટરે કોઈ પણ માણસ લૂપ્તો કે નાગો રહે નહિ; આ પ્રેમનો આદેશ આપણે સાંભળ્યો જ નથી. આ પ્રેમની પ્રેરણા આપણા હૃદયમાં જાગૃત થઈ નથી. આપણે વખતસર જો એતી નહિ જાયે તો ખીજ પગલ વર્ગોને પણ મોપલાના તોફાન જેવા દુઃખદ પ્રમગો ઉભા કરતા આપણે જોઈશું. હાલની જાગૃતિની અસર અધા વર્ગો ઉપર થતી જાય છે. આપણે જો પ્રાયશ્ચિત નહિ કરીએ અને લૂખો ન્યાય સરખો પણ આપવા તૈયાર નહિ થઈએ તો અન્યથા કોમો અને કહેવાતી અર્ધજગતી જાતિઓ આપણા અત્યાચારના સાક્ષીરૂપે આપણી સામે થશે.

§ વધુ પ્રશ્નો

(૫. ૧૫૦૬થી ચાલુ)

પ્ર૦—તમારા પોતાના પુત્ર ઉપર રાજદ્રોહનું નહિ પણ ન કરે નારાયણ ને ખૂનનું તહોમત હોય તો તમે તેનો જવાબ ન કરો?

ઉ૦—ખરેખર હું માનું છું કે જવાબ ન કરવાની મારામાં હિંમત છે. ઘણાએ વ્હાલા મિત્રોને તેમ કરવા સલાહ આપવાની કહીશુંતા મેં જતાવી છે. આંધ્ર દેશમાં એક મિત્રની સામે કેવળ રાજદ્રોહી દેખને લીધે દીવાની દાવો લાવવામા આવેલો તેમાં તેની આખી મિલકત ફૂલ કરી નાખવાની મેં સલાહ આપી છે.

પ્ર૦—દાખલા ખાતર માનો કે તમારા પુત્રની પાસેથી કોઈ પૈસા છેતરીને લઈ જાય અને તેને કંગાળ બનાવી મુકે તો તે, શું કરે?

ઉ૦—મારો પુત્ર જે સાચો અસહકારી હોય તો ચોરને પૈસા રાખવા દે. નવ માસ ઉપર મૌલાના શૌકનઅલીના રૂ. ૬૦૦) ગયા હતા. કોણુ લઈ ગયું છે તે પણ તેઓ જાણતા હતા. છતાં તેમણે કંઈ ન કર્યું.

પ્ર૦—તમારા સત્યાગ્રહની પંજાય ઉપર શી અસર થઈ?

ઉ૦—સર માઈકલ ઓડવાયરની ઈચ્છા સત્યાગ્રહનો સન્દેશો પંજાયમા ન પહોંચે એવી હતી. તેથી કેટલાક પંજાયીઓ ઉરેરાયા અને કેટલાક દીવાના બન્યા. સર માઈકલ ઓડવાયર વડુ દીવાના બન્યા અને તેમણે નિર્દોષ માણુઓને રેસી નખાવ્યા. પણ સત્યાગ્રહ તો જરૂર શક્તિવર્ધનરસાયણ છે અને અત્યારે હિન્દુસ્તાનના બીજા કોઈ પણ પ્રાન્ત જેટલું જ ચેતન પંજાયમાં છે; અને મગજનો પારો ઝટ ચડી જાય એવી ત્યાની વસ્તી હોવા છતાં બીજા પ્રાન્તોએ ધડે લેવાની જ આત્મમંથન તે પ્રાન્તે બતાવ્યો છે.

પ્ર૦—તમે એમ સાચે જ માનો છો કે ખરા અસહકારી અહિંસાત્મક ગ્રહી શકે?

ઉ૦—જરૂર. સિંધના, ક્ષુદ્રાટકમા અને બંગાળમા ધરપકડ ચાલી તે વખતે લોકોએ જ અજબ સયમ બતાવ્યો છે તે તેનો પૂર્વાવેશ છે.

પ્ર૦—હિન્દુઓને બળાતકારે વટલાવ્યા તથા તેમના ઘરખાર લૂંટ્યા તેની હિન્દુમુલમાન એકતા ઉપર કેવી અસર થવાની?

ઉ૦—હિન્દુઓની ધીરજની એમા સખત પરીક્ષા થઈ છે, અને તેમાથી તેઓ પાઠ લેત્યા છે. તે ઉપરથી સાબીત થાય છે કે એકતા જ્ઞાનપૂર્વક ચયેલી છે. મોપલાઓની ધર્માધતાને કોઈ મુસલમાન પસંદ કરતો નથી.

પ્ર૦—મલબારમા હિન્દુમુસલમાન એકતામા બંગાણુ પડ્યું તેનું ખર્ષ કારણ શું છે?

ઉ૦—ત્યા એકતામા બંગાણુ પડ્યું જ નથી. મોપલાઓએ હિન્દુઓને પોતાના બાઈ કોઈ દિવસ ગપ્પા જ ન હતા. આ તોફાનનું કારણુ તો એ છે કે સને, ૧૯૧૯ મા જેમ પંજાયમા બન્યું હતું તેમ જ મલબારમાં પણ અસહકારનો સન્દેશો પૂરે પાસરો પહોંચ્યો ન હોય, તે પહેલા જ અમલદારોએ તેની પ્રજાતિ અટકાવી. મોપલાઓ મલબારના હિન્દુઓ સાથે ખામ એખલાસથી કોઈ દિવસ રહેતા જ નહિ.

પહેલાયે તેઓ તો હુંદરાટ કરતા. ઇસ્લામ વિશેના તેમના ખ્યાલો પણ ઘણા કઠંગા પ્રકારના છે. સરકારે તેમને પૂરા અધારામાં રાખ્યા અને મુસલમાનોએ કે હિન્દુઓએ તેમની સંભાળ ન લીધી. બહાદુર ખરા પણ જંગલી અને અજાણે હોવાથી ખિલાફતનો મંત્ર તેઓ ન સમજ્યા. અને જંગલી, અજાણી તથા અધાર્મિક રીતે વર્ત્યા. મોપલાઓના આ વર્તનથી ઇસ્લામનો અથવા હિન્દુસ્તાનના બાણીના મુસલમાનોનો ક્યાસ આંધવો એ વાજબી નથી.

પ્ર૦—ખિલાફતને અને પંજાબના અત્યાચારને તમે કેમ જોડી દીધા તે કહી શકો?

ઉ૦—ખિલાફતનો અન્યાય તો પંજાબના અત્યાચારો પહેલાનો હતો. અને દિલ્લીમાં શુદ્ધપરિષદ સને ૧૯૧૮માં મળી ત્યારે જ તે પ્રશ્નને મેં ધ્યાનપાવ્યો હતો. (જુઓ વાઈસરોયને મારે ખુત્બો પત્ર.) પંજાબના અત્યાચારો સામેની લડતે ચોક્કસ સ્વરૂપ પકડ્યું તે પહેલાં સને ૧૯૧૮માં દિલ્લીમાં અસહકારનો જન્મ થયો હતો. જ્યારે એમ લાગ્યું કે ખિલાફતની જેમ પંજાબના અત્યાચારો માટે પણ સરખા જ અંશતા ઇલાજો હોવા પડ્યો ત્યારે પંજાબના સવાલને ખિલાફત સાથે જોડી દેવામાં આવ્યો.

પ્ર૦—બીજા ઇસ્લામી મુલકોના મુસલમાનો તો ખિલાફતની સામુદાયે નથી જોતા, ત્યારે હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનો ખિલાફત સંબંધમાં આટલું ખૂબરાણ મચાવવા કેમ માંડી ગયા છે તે તમે કહી શકો?

ઉ૦—હિન્દુસ્તાન બહારના મુસલમાનો ખિલાફતની સામુ નથી જોતા એમ હું બહુને નથી. પણ તેઓ ન જોતા હોય અને હિન્દુના મુસલમાનો જુએ તો મારે માટે તો એમાં આ વાતનો પૂરોવો છે કે હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોમાં ધાર્મિક બાવના બીજા કરતા વધારે બીંતેલી છે.

પ્ર૦—મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળો તુર્કીનો મુસતાન-સાંચવી ન શક્યો એટલે હવે તેને ખલિફા ગણવાનો કાંઈ હક રહ્યો છે?

ઉ૦—હિન્દુને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બાબે જ આપવાનો હોય. પણ હું ઉત્તર આપવા દિશત કદં છું. ખિલાફત તુર્કીના હાથમાં એટલા માટે છે કે સેક્ટો વર્ગીયો તેઓ બહાદુરીથી તેનો ગચાવ કરી રહ્યાં છે. મુસતાન હવે બચાવ કરવામાં

નિષ્કળ નીવડ્યા હશે, પરંતુ તુકો નિષ્કળ નીવડ્યા નથી. ખિલાફતની ચળવળ એક વ્યક્તિને માટે નહિ, પણ એક ઐદિક, ધાર્મિક અને રાજકીય બાવનાને માટે છે. તુકો જો તેનું રક્ષણ નહિ કરી શકે અને ફુનિયાના મુસલમાનો પોતાના મનના તથા સક્રિય સહાનુભૂતિના બળથી કંઈક પ્રયત્નો કરીને તુકોને મદદ નહિ કરી શકે તો તુકોને અને ખીજા મુસલમાનોને બેદર તુકસાન થશે. આવો બનાવ તો આખી ફુનિયાને એક આશંકા સમાન ગણાય, કારણ હું માનું છું કે ખ્રિસ્તી ધર્મને અથવા ખીજા કોઈ ધર્મને ફુનિયામાં જે ગ્યાન છે તેવું જ ઈસ્લામને પણ છે. તુકોને તેમની આફતના સમયમાં મદદ કરવી એ શૂન્યીરતા અને દેહારતા છે.

૫૦—સંપત્તિશાસ્ત્રનો કાયદો છે કે સારામાં સારો અને સસ્તામાં સસ્તો માલ મળે ત્યાંથી લેવો એ શું ખોટો છે ?

૬૦—આગના સંપત્તિશાસ્ત્રીઓએ જે કાયદો ઉપજાવી કાઢ્ય છે તેમાં વધુમાં વધુ અમાનુષી કાયદો આ છે. આપણે માણસ-માણસ વચ્ચેના સંબંધમાં આવો બળીસવેડો વચ્ચે નથી લાવતા. ઇરાલિના મજૂરો સસ્તા પડે છે, છતાં આગ્રેને તેમની કાલસાની ખાણોમાં મોઢા અગ્રેજ મજૂરોને જ રાખે છે અને તે વાતથી છે. ઈંગ્લંડમાં તમે સસ્તી મજૂરી દાખલ કરવા કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરો તો તરત ઉચ્છલપાચલ થવાની. મારે એક બૂનો નિમકદવાલ નોકર હોય અને તેના પગાર વધારે હોય, પણ મને ખીજો તેના જેવો જ હોશિયાર અને સસ્તો નોકર મળે અને તે પણ તેના જેવો જ નિમકદવાલ હોય, તોપણ હું મારા પહેલા નોકરને તેના પગારની ખાતર કહાડી મુકું એ પાપ જ ગણાય. જે સંપત્તિશાસ્ત્રમાં નીતિના અને લાગણીના વિચાર કરવામાં આવ્યા નથી તે સંપત્તિશાસ્ત્ર તો લાખના પુતળા જેવું છે. તે શ્રવતા માણસ જેવું દેખાય છે પણ તેમાં શ્રવ નથી હોતો. વ્યવહારમાં અણીને વખતે આ નવતર સંપત્તિશાસ્ત્રના કાયદો કાઈ કામ નથી આવતા. જે રાષ્ટ્રો અથવા વ્યક્તિઓ તેમને માર્ગદર્શક સિદ્ધાન્ત તરીકે સ્વીકારે તેમનું આવી બનશે. ધાર્મિક રીતે તૈયાર કરેલા ખોરાક મારે એક મુસલમાન વધારે દામ આપે અથવા એક હિન્દુ પોતાના ધાર્મિક નિયમ પ્રમાણે ખરાબર સ્વચ્છ ન ગણાય એવો ખોરાક લેવાની ના પાડે ત્યારે તેમના આત્મસંયમમાં ખાનદાની ગ્રહેલી છે. આપણે ઈંગ્લંડ અને જાપાનનું સસ્તું કાપડ ખરીદવા લાગ્યા ત્યાંથી પડ્યા. આપણા પોતાના પડોશીઓએ તેમના ઝુપડામાં તૈયાર કરેલા કપડાં લેવા એ આપણને ન્યારે ધાર્મિક શરજ લાગશે ત્યારે પાછા આપણે ચડશું.

પ્ર૦—પહેરો ભરવો એ શું અહિંસાત્મક છે ?

ઉ૦—ઘણાથે પ્રસંગોમાં તો તે અહિંસાત્મક નીવડ્યું છે. પહેરો ભરતાં બળાગેરીનો આશ્રય લેવાનું રહેજ અને જાણ તેવું છે. છતાં સ્વયંમેવકેએ સધળે સ્વયં ભારે આત્મસંયમ અતાવ્યો છે.

પ્ર૦—દેશમાં ઘણાથે લોકો અરધા નાગા દરે છે અને આવતાં શિયાળાનો વિચારથી જ થરથર ધ્રુજે છે. તેવે સમયે કપડાંની હોળા કરવામાં પ્રામિદિ, અથવા બીજી કાંઈ ખૂબી રહી હોય તે તમે સમજાવશો ?

ઉ૦—હા. હિન્દુસ્તાને જેમ પોતાને ઘેર રાધેલો ખેરાક ખાવો જોઈએ, તેમજ પોતે કાંતેલા સૂતરનું કપડું પહેરવું જોઈએ. એ તેને મારે જીવનનો એક મૂળભૂત કાયદો છે. તે કાયદાની અવગણના કરવાનો તેણે અપરાધ કર્યો તેમાંથી આ અર્ધનગ્ન દશા પ્રાપ્ત થઈ છે એ હું બાહ્યું છું. હું માર તણ દીધેલાં પહેરશી કપડાં તેમને આપું તેમાં તેમનું દુઃખ સંભાવવાપણું જ રહેલું છે. પરંતુ આ હોળાઓમાંથી જ, મરમી પ્રગટશે તે આવતો શિયાળો તો ચાલશે જ અને એક દરએ દરમની હોળા, દરી નાખવામાં આવે, તો તેની મરમી હમેશને મારે રહેશે અને શિયાળે ને શિયાળે પ્રજામાં વધારે ને વધારે તાકાત આવતી જશે.

બ્રહ્મચર્ય કેમ પળાય ?

એક સ્વયંમેવક અતિ દીન કાગળ લખે છે ને કહે છે કે ભારે પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ તે બ્રહ્મચર્યનું પાલન નથી કરી શકતો. તેનાથી ઉપમા હોય થઈ જાય છે ને તેથી કાંઈ વેળા આપવાત કરવાની તેની કન્ટા થઈ જાય છે. આમાં હું ગમરાટ જોઉં છું. જ્યાં સુધી માણસ બાહ્યજોઈને હોય નથી કરતો અને પુરુષ સ્ત્રીની ઉપર કે સ્ત્રી પુરુષની ઉપર એકી નજર નથી કરતાં ત્યાં સુધી નિરાગાનું કારણ નથી. જામૃત અવસ્થામાં મન ઉપર પૂરો કાબુ મેળવ્યા પછી નિઃકાવચ્ચાને સારું ધ્યેય પર આધાર રાખી સદા જવું. રાત્રિદોષ થાય ત્યારે સમજવું કે મનની વાસનાનો ક્ષય નથી થયો. 'નિરાહારીનો વિષય ચાન્ત થાય છે, પણ રસ જોનો નથી; રસ તો આત્મદર્શન થયા પછી જ જાય છે.' એ વચન અનુભવનું છે ને અશરણ સંત છે. આત્માની મૂઢ દશામાં જ પાપસંભવ છે, આત્મજ્યોતિ પ્રગટ થયા પછી પાપનો સર્વથા ક્ષય છે. બ્રહ્મચર્યનું સતત પાલન કરનારે નીચેના નિયમોનું પાલન કરવું:

અનંતરના અવાજને પ્રયગપદ ન આપે તો તે ગાપુગાઇમાંથી બચ ને તેની કિંમત કોડીની થઈ જાય. અનંતરનો અનાજ બાધાને નથી આપી શકતો એ આપણે સમજવું લેખ્યું. ખરે અંતરનો અવાજ અભ્યાસી, વિવેકી, નમ્ર ને આસ્તિક સંયમીને જ હોય. હું અભ્યાસ, વિવેક કે નમ્રતાશન્ય નથી. આસ્તિક તો હું જ. સંયમનું પાલન કરવાનો સંપૂર્ણ પ્રયાત કરું છું. તેથી મને અનંતરઅવાજ છે એમ માનું છું. બાધા તે વસ્તુ મેળવી શકે છે અને જેને તે મળી તેને એક મહાન ટેકો મળ્યો પછી તે મોટામાં મોટા પુરુષોના વચનોની તુલના કરી શકે છે. તેમાં કોઈવાર બધું પણ કરે, ને બહુ ધાય ત્યારે અતિ નમ્રતાપૂર્વક કબૂલ કરી પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

સવિનય ભંગ

એ જ લખનાર પૂછે છે કે ‘હાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની સલાહ આપે છે તો સાથે હાયદાના ભંગની સમજનો અનાદર કરવાનું પણ કેમ નથી કહેતા ?’ જ્યારે સમજનો અનાદર થાય ત્યારે તો અધાધુંધી જ થાય, કેમકે તેમાં વિનય ન રહે. વિનય રાચે છે કે સમજનો અનાદર ન હોય, હુકમનો જ હોય. વળી સમજનો અનાદર અસંભવિત છે. સવિનય ભંગની હત્પત્તિ આત્મભળનાં રહેલી છે. જીવમગાર પોતાના શરીરગુણ પર મુન્ધ રહી જગતને તાબે કરવા મથે છે. આત્મભળી પોતાનું શરીર જીવમગારને સોંપી દઈ આત્માને સ્વતંત્ર બનાવે છે, કેમકે જીવમગાર આત્માનો સ્પર્શ સરખો પાનું નથી કરી શકતો. પ્રહ્લાદે સવિનય ભંગ કર્યો પણ પર્વત પરથી પડતાં આંચકો ન ખાતો. અંગારથી રક્ત થયેલા સ્તંભની મિત્રની જેમ ભેટ કરી. સુધન્વા ઉકળતા તેલના પેણામાં હસતે મુખે પડ્યો. યુરુક પેગબરે પાપી હુકમોનો આદર કરવાને બદલે જેલ પસંદ કરી. સવિનય ભંગી દંડ ન ભરે, કેમકે તે તો તેનું કાર્ય છે. જેલમાં જઈ તેનું કાર્ય નથી, નહિમ તેને જેલમાં નાખે છે.

લીરુ સવાલ

એ જ લખનાર વળી પૂછે છે ‘ધારા કે અસહકારને લીરુ અંગ્રેજોએ આપણી સાથેના સંબંધ તોડ્યો, તો પછી કેમ જાણું કે અફઘાનિસ્તાન વખેરે દેશ ચડાઈ નાંદિ કરે ? અને જો કરે તો આપણે જેવા હતા તેવા ને તેવા જ રહ્યા ?’

આ સવાલ કેટલાકને હાથે છે ને જો ઘણાને હાથે તો દ્વરાજ ન બાળે. -મકે અફઘાન, બપાન ઈત્યાદિની ખીક રાખનારા તો અંગ્રેજી રાખ્યને પસંદ જ કરશે. એથી ખીક કાઢવી એનું જ નામ સ્વરાજ. જો આપણે અંગ્રેજોને કાઢવા જોઈએ સક્તિ મેળવીએ તો અફઘાનિસ્તાન કે બપાનની સાથે થવાને આજે તે જ સક્તિ બસ નથી ? જ્યાં સુધી આપણે સ્વદેશીનું સંપૂર્ણ પાલન નથી કરતા ત્યાં સુધી આપણે બંધનમાં રહેવાના જ. સ્વદેશીનું પાલન પતિવ્રતા સ્ત્રીના મત જેવું છે. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પર કોઈ હિંમત પુરુષ એકી નજર ન કરી શકે, તેમ જ પોતે જ કાનેવાવણેલા વસથી ઢંકાયેલી ભારતમાતાની પર કોઈ બદનગર કરી

સકનાર નથી. બપોલ રવાથથી હિન્દને શું કરે? જેના હિન્દુમુસલમાન એક થયા છે તે હિન્દુસ્તાનને અફઘાનિસ્તાન શું કરે? જેને સ્વદેશીયું સેવન નથી કરતું તેને બપોલની બીક છે, જેને મુસલમાનની ખાનદાની વિશે શક છે તે અફઘાનથી ડરે. સ્વરાજવાદીએ સર્વ પ્રકારના લગ્ન છોડવાના રજા છે.

તા. ૧૩-૧૧-૧૯૨૧.

§ બેઠા મળવો

હવે થોડા જ દિવસની અંદર દેશના કોઇ ને કોઇ ભાગમાં સત્યાગ્રહનો આરંભ થશે અને શાન્તિની પ્રતિજ્ઞાને વરેલ સત્યાગ્રહીઓને હાથે કાયદાનો સચિત્તમ નિંદર થવા લાગશે. કાયદાના ચોક્કસ હદ સુધીના નિરાદરના વ્યક્તિગત દાખલાઓથી તો દેશ હવે સારી પેઠે બળીતો થઇ ચુક્યો છે એમ કહેવાય. એવો કાયદાનો નિરાદર સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહની મુખ્યેયે યોગ્યે એટલે તે બેઠા બજવો કહેવાય. એમાં કોઈ રીઝવાનું ન હોય, એમાં ખૂનખાગળી કે ભેગભગરાઈ ન હોય; એમાં જાતે કોઈ આપવાનું, જાતે કુદગાન થવાનું હોય.

સત્યાગ્રહી બજવાજોર રાજ્યની સત્તાને મજબૂતરીમાંથી જ દાટી નાખે; પોતે બહારવટીઓ અને અને નીતિને બાધ ન હોય એવા રાજ્યના પ્રત્યેક કાયદા સામે બહારવટું કરે. દાખલા તરીકે, તે રાજ્યના દર આપવા ના પાડે; પોતાના રાજ્યના વડેવારની હરકોઈ બાજતોમાં તેની આણુ માનવાનો છનકાર કરે; તે રાજ્ય વગર દાખલ ન થવાને જનના મનામકાયદાને લાંબે અને લરકરી સિપાહીઓ બેઠે શુદ્ધતરો કરવા સહ તેમનાં ઉદાગરબીઓમાં વગરપરવાનગીએ દાખલ થવા પોતાને સ્વતંત્ર સમજે. તે થોડા પડના પહેરાને વિશે નક્કી કરવામાં આવેલી મર્યાદાઓનું છગદાપૂર્વક ઉપધન કરે અને જા'વી આપેલી રકની અંદર મેમીને દારૂડીઆઓને વીનવે. આ અર્થે કરવામાં પોતે કદી શરીરગળ ન વાપરે અને પોતાની સામે શરીરગળ વાપરવામાં આવે તોપણ કદી પોતે તેના સામે ઉપયોગ ન કરે. હકીકતમાં, એવો સત્યાગ્રહી જેલ તેમજ બીજા શરીરગળનાં પ્રયોગ પોતાની જાત ઉપર મોગી લે.

આવો યશ સત્યાગ્રહી ત્યારે જ અને એટલા કારણસર જ આવશે કે જ્યારે એને જે શારીરિક સ્વતંત્રતા ભોગવવા મળતી હોય તે કેવળ શરમરૂપ હોય અને તેથી તે ભોગવવી તેના આત્માને નરી વિડંબના હોય. એ વિચારે છે કે રાજ્ય તેના

શહેરીને તે જોઈએ લગી તેના કાયદાકાનૂનોને માન આપે છે તેટલી જ હા લગી અંગત સ્વતન્ત્રતા બોગવવા દે છે. 'મતલબ કે રાજ્યના કાયદાને તાળે રહેવું એ દરેક શહેરીને મોતાની અંગત સ્વતન્ત્રતાને સારૂ આપવું પડતું મૂલ્ય છે. આ સ્થિતિમાં પોતાનાં સુખસ્વતન્ત્રતા કાયમ રાખવા ખાતર કોઈ પૂરા કે અધૂરા અન્યાયી રાજ્યને તાળે રહેવા તૈયાર રહેવું એ અધર્મ' જોડે 'સદીઆરું કર્યા સમાન છે. અને જેને રાજની એની રોતાનિયતને વિષે શંકા નથી રહી તે શહેરીને 'એવા' અસિમતી દયા ઉપર પોતાની સ્વતન્ત્રતા ઘડી પણ નબાવવી માયાનો યા જ વર્ષ પડે છે. અને તેથી તે નીતિનિયમેની હદમાં રહેતાં 'એવા' રાજ્યને પોતાને કેદ કરી પૂરી દેવા કરજ પડાવવા મથે છે. જેઓની માન્યતા તેના જેવી ન હોય તેવા લોકોને આંખે માથુન સમાજમાં એક બહાર પડે પ્રજા સામે.

આમ વિચારના સલાચક એ આત્માની પીડતો બારેમા બારે મુકાબ અને અધર્મી રાજ્યની હસ્તી સામે જાગ્રમમાં જાગ્રો છવનો યાધો દે. અને દુનિયાની બધી સુધારણાનો ઇતિહાસ શું આવો જ નથી? સુધારકોએ કોટાદો પાપી પ્રધાને દફનાવવાની સુભેગ દરમિયાન પોતાના જ લોકોની ધૂળ માથે લાદને પણ 'પણીવાર' તે પ્રધાને લગતા નિરે પ ગિછોનો મુદ્દો શું ત્યાગ નથી કર્યો?

આમ જ્યાર કોઈ લોકસમૂહ જેની હક્કગત હેઠળ પોતે આટલા વખત રહ્યો તેની આંધુ માનવી છોડી તેના ત્યાગ કરે, ત્યારે તેણે લગભગ તેવું પોતાનું સ્વતન્ત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું કહેવાય. 'લગભગ' એટલા સારૂ કહેવું છે તેમ કરનારોએ જ્યારે રાજ્ય તેમને તેમની પ્રવૃત્તિમાંથી સરીઝાગતો ઉપયોગ કરીને ખટકાવતો ત્યારે સામે શરીરબળનો ઉપયોગ કરીને 'હું કે તું', નો વિસામ નહિ કરે.

તેમનું કામ તો જ્યાં સુધી રાજ્ય તેમની સ્વતન્ત્રતાને કબ્જ ના પામે, એટલે કે તેમની હક્કને ન નમે, ત્યાં સુધી વ્યક્તિની પેઠે જ એ રાજ્યને હાથે ગિરફતાર થઈ કેદ પૂગવારું એસર તો તેની જોગાઓથી વીધાવાનું જ રહ્યું. દક્ષિણ આફ્રિકાના ત્રણ હજાર દિન્દીઓએ ૧૯૧૪ની સાલમાં આ જ રીતે ટ્રાન્સવાળની સરકારને રીતસર નોટિસ આપીને તેના પરદેશીઓની વસાહતના કાયદાનો લગુ કરી ટ્રાન્સવાલની સરકારમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેમને કેદ કરવાની ટ્રાન્સવાલ સરકારને ૧૯૨૦ પ્રોહી, અને જ્યારે એ સરકાર એક બાળુએ તેમને ખુનામગી કે માગ/૧૭ કરવા ઉકેરવાની દિશાએ મથી ઢાકી અને ખીજ બાળુએ તેમને 'નહાત' કરીને પોતાની

સત્તા કબૂલ કરાવવામાં પણ તેવી જ હારી, ત્યારે અતે તે નમી અને હિન્દીઓની માગણીઓ કબૂલ કરી:

આમ સત્યાગ્રહીઓનો કોઈ પણ સમૂહ ફોજ અગર લશ્કર જેવો જ છે, અને તેને લશ્કરી છવનને લગતા બંધા જ નિયમો લાગુ સમજવાના છે. ઉલટા સામાન્ય લશ્કરના નિયમોના કરતાં એ વધુ આકરા અને અપરા છે, કારણ આ સેનાના સિંપાઈના છવનમાં સામાન્ય સિંપાઈના જેવું ખૂત ચડવાને અને તે છવનવાને સારૂ ગાંડાતૂર બનવાને અવકાશ નથી. બીજી બાજુએ એ પણ માત્રું છે કે સત્યાગ્રહીઓનું લશ્કર 'જેને કો તેસા' ના વ્યુસ્સાથી સુક્ત હોય. જેથી તેમની ઘૃતિમાં ત્રેર કે વિકાર ન હોય; એટલે જોછામાં જોછી સંખ્યાથી તે પોતાનો ઉદ્દેશ સાધી શકે. ખરે જ, એક જ પૂરો સત્યાગ્રહી અધર્મની સામે ધર્મની લડાઈમાં જય મેળવવાને સારૂ બસ છે.

તેથી જોકે મહાસમિતિએ પ્રાન્તિક સમિતિઓને પોતપોતાના પ્રાન્તમાં પોતાની જોખમદારી પર સત્યાગ્રહ આદરવાની સત્તા આપી છે, છતાં મને હમેશા છે કે દરેક પ્રાન્ત તેમાંના 'જોખમદારી' શબ્દ ઉપર પૂરતું ધ્યાન મુકી ફરીફરીને ચિંચારી જોશે અને કોઈ સહેલ સમજીને સત્યાગ્રહ શરૂ નહિ કરી દે. સત્યાગ્રહ આદરનાર પ્રાન્ત કે સમુદાયને માટે જે થરતો સુકવામાં આવી છે તે દરેકનો પૂરેપૂરો અમલ થવો જ જોઈએ. એ થરતોમાં હિન્દુમુસલમાન એકતા, અહિંસા, સ્વદેશી અને અસ્પૃશ્યતાકેન્દ્રનિવારણનો ઉલ્લેખ કરવો પડ્યો છે, એનો અર્થ જ એ છે કે એ વસ્તુઓ આપણા પ્રજાકીય છવનનું હજી અંગ નથી બની ગઈ. આમ જે વ્યક્તિ અગર સમૂહ હિન્દુમુસલમાન એકતાને વિશે હજીયે શકિત છે, પંચાંગ, ખિલાજત અને રાજાજતને સારૂ અહિંસાની જરૂરીયાત હજી જેને દૈયે નથી બેડી, જેણે હજી પૂર્ણ સ્વદેશીનો અંગીકાર નથી કીધો, તેમનામાંના હિન્દુઓ જો હજી અસ્પૃશ્યતા રૂપી પાપને પોતાનામાં નમ્રાવી રહ્યા છે તો તે સમૂહ અગર તે વ્યક્તિ હજી સત્યાગ્રહ આદરવાને અધિકારી નથી. આવો એનો આંક છે. વળી સૌથી સરસ તો એ છે કે અધીરા ન બનતાં સખડી પકડી એક એક સ પ્રદેશમાં અખતમે આગુ ચાલ તેને બાકી દેશમધ્યે પ્યાનપૂર્વક નિહાળવો.

લશ્કરની ઉપમાને ફરી એકવાર લખ્યે તો લશ્કરનાં જે રૂબો લગાઈમાં ન ઉતરતાં સબજ રહ્યાં રહ્યાં બાજુએ ઉભા રાહ જુઓ છે અને પ્રસંગ જોયા કરે છે તેઓ લગાઈમાં મોખરે રહી પ્રત્યક્ષ લડી રહેલાં દ્વોથી લગાઈમાં કોઈ રીતે જોડા

ભાગ લે છે એમ ન જ કહેવાય. એક જ પ્રસંગ આવો અખતરો ચાલુ હોય તે વેળાએ પણ વ્યક્તિઓ દ્વારા સત્યાગ્રહ અખત્યાર કરવાનો સંભવી શકે છે. એ સરકાર પ્રત્યે હાથે થનારી સાન્ત સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિમાં પણ દખલ દે અને કનડગત કરે તો જ કોઈના સ્વદેશીના કાર્યમાં એવી અધિકૃત દખલ ચાય તે હરેદાલતમાં ખેલાશક સરકારના હુકમોને કારે મેલે અને બલિમના રોપની વેદી ઉપર કુરખાન ચાય. દાખલા તરીકે, કાંતવા શીખવવા અગર રોકેકાણે રેંટીયા ચાલુ કરાવવા જનારા કાતકામના કોઈ શાસ્ત્રીની સામે મનાઇ હુકમ નીકળે તો એવા હુકમોની ઘડીની વાટ જોયા વગર અનાદર કરી તેણે જોડને વ્હાલી કરવી ઘટે. બાકી બીજી બધી બાબતોમાં મને અત્યાગે મુકે છે ત્યાં લગી દેશના એક ભાગમાં નીતિની મર્યાદાઓ કાયમ ગણીને ગત્યના બની શકે તેટલા કાયદા બાંધવાની તિગાએ પ્રબલ સરકારપૂર્વક હુકમો મવાવેલો હોય તે ઘડીએ બાકીના આખા દેશે બધા હુકમો અને સૂચનાઓને ધર્મશુદ્ધિપૂર્વક માન આપવું, એ જ સૌથી સારો માર્ગ છે.

આવો અખતરો ચાલુ હોય ત્યારે દેશના બીજા કોઈ પણ ભાગમાં ખૂનામરડી ચાય તો તો ફેળીની રીતે જ એ અખતરને ભારે ધક્કો પહોંચે અને કદાચ અખતરો બધ પડવાનો પણ વખત અને, એ વાત તો દેશને હાથે કરાવવાની હવે જરૂર નથી રહી. જે બગમ સત્યાગ્રહ ચાલુ હોય ત્યાંના લોકો દેદ ચાય, જોખાઓથી વીંધાઈને આગળ જાય અગર તો બલિમના દૂતોને હાથે તેમના પર સિલમોના વગસાદ વગ્ન, તોપણ દેશના બાકીના ભાગોએ ખામેશ અને સ્વસ્થ રહેવું જોઈયે; ચાહે તેવા પ્રસંગો વચ્ચે પણ જોખવું મોતું નીવડીને બહાર આવવાની શક્તિની આપણે તેમનામાં આગા રાખીએ જ.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા ૧૩-૧૧-૧૯૨૧

પરીક્ષા

ગુજરાતની પરીક્ષાના દહાડા નજીક આવતા જાય છે હવે મહિના ગણવાના નથી રહ્યા, અઠવાડિયાની વાતો છે ધડીમા દહાડાની વાત આવશે ને પછી કસાકે ગણાશે.

એક તરફથી ગુજરાતે મહાસત્રમાને રોબાવતી ગઈ છે પરોણાગતમા, વ્યવહાર કુશળતામા, કિદાગતામા આપણે પાછા ન પડીયે એ જોવાનું રહ્યું.

બીજી તરફથી અસહકારની જે પહેલ ગુજરાતે કરી તે રોબાવતી ગઈ. ગુજરાતે એક તાતુકે ઓઝામા ઓછો તૈવાગ કગવો જોઈયે કે જે મરણપથાગી કરવા રાજ હોય ને તેટલી શક્તિ ધગવતો હોય.

તેની શન્તો હું લખી ગયો છું મહાસત્રમિતિએ તે કળલ રાખી છે એમ કહી શકાય. એ ગગતો તો એવી છે કે જેને વ્યવહાર સ્વરૂપ આપી શકાય પણ જેને વિશે કરાવ ન થઈ શકે અને છતાં જે પાળ્યા વિના તે શરતો ન પગી શકે એ વસ્તુ પણ આપણે વિચારી જવી જોઈયે જૂમિતિના સિદ્ધાન્તો જે મ્હોડ ગોખી જાય પણ

સમજે નહિ તે બારનું બારનું કરી નાખે તો શી નવાઈ? 'તેથી' ગોખેલું હોય તે 'ઝમકે' બોલી જાય તો તેના ચા હાલ થાય? જમ તેની ગોખણપટ્ટી ઉઘાડી પડી જાય તેમ જ જે સમજ્યા વિના સમિતિની ચરતોનું પાલન કરવાનો દાવો કરે તે આપેથી પાછો વળવાનો; કારણકે આપે જતાં તે ઉઘાડવાની રીત તેને નહિ આવડતી હોય.

આ લડત જ ધર્મની છે. તેને વ્યવહાર કહો કે અવ્યવહાર, તેને રાજનૈતિક કહો કે સામાજિક, ગમે તે નામે તેને ઓળખો; તેનું મૂળ ધર્મમાં છે. ધર્મને ખાતર, ધર્મને નામે તે લડીયે છીયે. અહીં બાઇબોએ ચોખ્ખી વાત કરી. 'રાજ્યના કાયદાની ને ઇશ્વરના કાયદાની, પીનલ કોડની ને કુરાને પાઠની સરખામણી કરવાની હોય ત્યારે અમે અમારા ઇશ્વરને ને અમારા પાઠ કુરાનને જ પસંદ કરીયે' આ તેમનું કહેવું હતું. મુસલમાન પોતાનો, હિન્દુ પોતાનો, પારસી પોતાનો ને ખ્રિસ્તી પોતાનો ધર્મ જાણે ને પાળે એની આ લડત છે. સૌ ધર્મને ખાતર મરે. મરે તે તરે, મારે તે મરે. બીજાને મારીને પોને ધર્મ પાળી શકત તો આજે લાખો મોક્ષ પામ્યા હતા.

તેથી આપણે તો સંદેહ સમયે ઇશ્વરને જ સ્મરવાનો રહ્યો છે. જેને એટલો વિશ્વાસ નથી તે છેવટ જતાં અટકવાનો. ખોટો રૂપો બને ધણી દુકાને શરી આવે; તેથી 'દંદ' તેની કિંમત વધવાની નથી. ચગદને ત્યાંથી તો પાછો જ શરવાનો. ને વચમાં જ્યાં જ્યાં તે રૂપો હશે તે જ્યાં તેના અડકવાથી થોડાધણા અમડાયા હશે. તેમ જ આપણામાંના જે ખોટા હોય તે છેલ્લી તકેથી પાછા ફરવાના જ.

જેને ગમે તે રમે. જેને પાલવે તે જ મેદાનમાં આવે. નોતડું સૌને છે. પણ જૂખ્યા જ બાણે બમે બીજા બેસશે તોયે અકળાશે. જે જૂખ્યો નથી તેને પકવાનો પણ નહિ ગમે. જે જૂખ્યો છે તે સડો ભરતો રોટલો પણ રસપૂર્વક જમી જશે તેમ જ જે અસહકાર સમજ્યા છે, જેણે ધર્મનો મર્મ જાણ્યો છે, તે જ વા રહી શકશે. સમજવાને સૌ સહેલું છે, અણસમજીને બધું અધર્મ. આંધળાની પામે આરતી શા કામની?

આ સમય આકરો છે. વગરવિચાર્યે જગલું ભરી પાછગથી પરતોવો ન કરીયે. જે કાંઈ તાલુકો તૈયાર ન હોય તો ગુજરાત બંને હાંડી પાછી વાળે. પણ તેમાં સહી કર્યા પછી તો મરે જ છટકો. અત્યારે ગુજરાતને પસંદગીના મોકો છે. પસંદગી કર્યા પછી પાછી પાની નહિ થાય. રોખીમાં ને રોખીમાં અત્યારે બીડું ઝડપી લીધું

હશે ને પછી આપણાથી કંઈ ન થાય એ જાણતે મૂઆ સમાન થશે. અત્યારે તો ગુજરાતને જરાયે ગમરાવાનું કે સકેઆવાનું કારણ નથી.

હવે વિચારીયે કે આપણી લાપકાત શામાં રહેલી છે.

૧. શાન્તિ

૩. સ્વદેશી

૨. હિન્દુમુસલમાન એકતા

૪. અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

આ તો સહેલું છે.

કાયદાનો સવિનય ભંગ? એથી પણ આપણે અગમંદયા નથી, જેલ તો તેની સાથે છે જ, તે બોગની આવીશું. બલમલા ગયા છે, જોઈ આન્યા છે, તો આપણે શીદને આટલું ન કરી શકીયે? એટલે તેમાં તો કંઈ નથી.

પણ—?

મારશલ લો થાય તો? ગુરખા આવે તો? ટાંગી ઍટકી-સ આવે તો? ને પછી બાલાં મારે, ગોળી છોડે, પેટે ચલાવે તો? અરે બહેને આવે. છો આવતો. પેટે ચલાવે તો વાડ? મરીયે પણ પેટ ન ધસડીયે. બાહું મારે તો મારે. મગકીને બદલે બાલે મરશું. ને ગોળીમાર કરે તો થોડા આપણે પીડ કેરવવાના હતા? હવે તો જોઈ એવું આન્યું છે કે છાતી ખુશી મુકીને જેમ મોઢકાંડીઆમાં મોઢ ઝીલીયે તેમ ગોળીને છાતીયે ઝીલશું. ગુરખાને બાધ બનાવવા. ને નહિ અને તો બાધને લાયે મરશું તેના જેવું સુખ કયું? એમ કહેતાં તો શેર લોહી ચડે જ.

પણ કરતાં?

હું વિશ્વાસ તો રાખું છું કે બીકણું ગુજરાત આ વેળા કરીં ખતાવશે. પણ આ વચન વખતારે કલમ બારે લાગે છે. ગુજરાતે જાંદુકના બડાકા કયે દહાડે સાંભળેલા? ગુજરાતે લોહીની નદીઓ કયારે જોયેલી? ડટાકાની જેમ જાંદુકા છૂટતી હોય ને માટીની જેમ માથાં ફૂટતાં હોય તે ગુજરાતથી જોયાં જાય કે?

બીજાનાં માથાં ફૂટતાં ગુજરાત જોઈ શકે તો એ મરવી ગુજરાત મટે. પોતાનાં માથાં ફૂટતાં જુએ તો ગુજરાત અમરપદ મેળવે. તેને સાફ તાલીમ શી?

વિશ્વાસ. એ વિશ્વાસ સમિતિના! હાંવથી ન મળે. હથ્થર ફુંગાવતો જોલી છે, હથ્થર હિંમતનો દેનાર છે. રામ રાખે તેને કોઈ ન ચાખે. તેણે આ દેહ દીધો; તે બલે લાઇ જાય. આ દેહને ગંધર્થો સંધરાય તેમ નથી. જેમ રૂપીયો તેમ દેહ સારા

કામમાં ખરચવો જ ઘટે. અને આ અત્યાચારમાંથી નીકળવાના કામમાં દેહ દેવે એના જેવો રૂડો ખીન્ને અવસર દેહ દેવાનો કયો હોય ? આમ જે હૃદયપૂર્વક માને તે તો હસ્તે મુખે છાતી ઉઘાડી મેલીને નિશ્ચિન્તપણે ગોળીઓને દડાની જેમ ઝીરે.

આવો અડગ વિશ્વાસ હોય તો જ ગુજરાતના કોઇ તાલુકાએ રણમાં ઝુકાવવું.

અધાને આવો વિશ્વાસ બલે ન હોય. મેં પ્રમાણ આપ્યું છે. ખીન્નેઓનામાં ભલે ગોળી ઝીલવાની તાકાત ન હોય. પણ ખીન્નેઓનાં ધરનાર લૂટે તોપણ તેઓ માથું ન ઝુકાવે એટલી તાકાત તો તેમનામાં હોવી જ નોંધયે. ધરનાર લૂટશે તો ભલે લૂટે. તેમાં જ છવતા હયું તો પાછા વળ્યું, ને તે પાછાં લેતા મરીયું તો એ જ સ્વરાજ છે.

આટલું બળ કોઇ એક તાલુકામાયે ન હોય તો આપણે સ્વરાજને સારૂ લાયક કેમ બનીયે ? પણ જે દહાડે એક તાલુકો આટલી પરીક્ષામાં પસાર થાય તે દહાડે સ્વરાજ છે જ. કારણ કે તે જ દહાડે હિન્દુસ્તાન દિવ્ય શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં કુશળ નીવડ્યું ગણાય.

એમા કંઈ ભારે બળ આવી ગયું એમ પણ નથી. આત્માનો તો એ સ્વાભાવ. બોઅરની ઓરતોએ એ બહાદુરી બતાવેલી. લાણો અંગ્રેજોએ એ બહાદુરી બતાવેલી છે. તુર્ક ઓરતમરડો આજે એ બતાવી રહ્યાં છે.

પણ ભેદ છે. તેઓ તો ભારે પણ ને મરે પણ, પણ અમરપણું તો મરવામાં જ છે એમ આપણે જાણીએ છીએ. મારવાનો ધંધો છોડીને મરવાનો જ શીખવો. એમાં કંઈ મુશ્કેલી ખરી કે ? મરતા શીખતાં તો છાતી નોંધ્યે. તે વિશ્વાસુને પલકમાં આવે. મારતા શીખતા શરીર નોંધ્યે, બંદુકનો મહાવરો નોંધ્યે. હંજરો ધર્તીંગ શીખીએ ત્યારે મારતા શીખીએ ને પછી ખુનીમાં ખપીએ.

પણ કોઇ હિન્દુ કહેગે, આ તો ક્ષત્રિપણની વાતો. લખાઈ. ગુજરાતને તે ક્ષત્રિપણને શી લેવાહેવા ? આપણે તો વેપાર કરી જાણીએ. ગુજરાત ભલે આવું હોય; હિન્દુપણું એવું ન હોય. ચારે વર્ષમાં ચારે ગુણ હોવા જ નોંધ્યે. દરેકમાં પોતપોતાના વર્ણનો ગુણ વિશેષ હોય ખરો, પણ જે ખીન્ને ગુણ તેનીમાં ન જ હોય તો તે નપુંસક છે; જે માતા પોતાના બચ્ચાને સારૂ મરી જાય છે તે ક્ષત્રિયાણી છે, જે પતિ પોતાની સ્ત્રીને સારૂ જાન દે છે તે ક્ષત્રિય છે; પણ આ બધાનો ધંધો જગતની રક્ષા કરવાનો નથી હોતો, તેથી તેવાને આપણે ક્ષત્રિય તરીકે નથી ઓળખતા.

તો. ૧૩-૧૧-૧૯૨૧

આ કાળે જગતની—હિન્દુસ્તાનની રક્ષા કરવાનો બધાનો ધર્મ છે, કેમકે તે કાળનો નથી રહ્યો—નથી જોવામાં આવતો.

આટલું તો હિન્દુનું. ગુજરાતના મુસલમાન પારસી વગેરે શું કરે ? તેઓનુંયે હિન્દુસ્તાન છે, તેઓનુંયે ગુજરાત છે; તેઓએ પણ હિન્દુસ્તાનને શુભાશીર્વાદો છોડવાનાં છે અને તેઓ પણ કેવળ મરીને છોડવી શકે છે.

એટલે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યાહૂદી ગમે તે, જે પોતાને હિન્દુસ્તાનની માને છે, તે બધાએ મરવાનો મન્ત્ર શીખવાનો ને સાધવાનો છે. એ પાઠ તો કેવળ જે પ્રથમ કૃપર આસ્થા ગણનાર છે તે જ બાણી ને બજવી શકે.

મારી નોંધ

૬ મોડી શંકા

એક ભાઈ પૂછે છે કે 'તમે હવે હવે અંદરખાનેથી શું એમ માનતા નથી કે અન્તે તો ખૂતામજાથી ચિન્તા સ્વરાજ ન જ મળી શકે ? શું આ અહિંસાત્મક ચળવળ અત્યારનો વખત જોઈને, લોકોને એકચિત્ત કરવા અને તેમને તાલીમ આપવા માટે જ ધોળેડી એક યુક્તિ માત્ર નથી ? છેવટે તો તોફાન અને ખૂતામજાથી હથેલપાયવ કરવી એ સ્થિતિએ ખડોંચવાનું ને ?' આ સારી પ્રશ્ન છે તે એટલું જ બતાવે છે કે હજી મેલાક લોકોને આ લડતના સાચાપણા વિષે શંકા છે. ને આ અહિંસા એ હિંસાને માટેની તૈયારી હોય તો એમ જોખળું નહિ કહેવાનું માટે કશું જ કારણ નથી. સરકારના કાયદા વિરુદ્ધ તો મે' કેટલાયે ગુન્દા કર્યા છે, તો પછી આ લડત હિંસાત્મક લડતને માટેની તૈયારી છે એમ કહેતા હું શા માટે અચ્છા ? વાત તો એ છે કે અહિંસાત્મક કાન્તિ પૂરેપૂરી શક્ય છે એમ હું જ એકલા માનનારો નથી, પરંતુ હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે અહિંસાનો માર્ગ જ બરાબર છે એવો ખીખ ધણાયનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. અહીં ખીરાદરો ને પોતાને લાગે છે તે જ કહેનારા છે અને ને તેઓ કહે છે તે જ તેઓ માનનારા છે અમુક સંજોગોમાં હિંસા એટલે કે સરીરબળ જરૂરી છે એમ તેઓ માને છે. પરંતુ તેઓ ખરેખર માને છે કે હિન્દુસ્તાનના સંજોગો જેવાં હિંસાનો માર્ગ બરાબર નથી ત્યારે 'સંપ અને તાલીમ આવી જાય' ત્યારે આપણે જે ત્રીસ કરોડ છીએ તેમણે એક લાખ અંગ્રેજોને મારી નાખવા એ આપણે માટે હીલ્લું અને અણુછાજવું નહાય. આપણામાં પાકા વિચાર, સાન્નતા અને ઉદારતાનો અભાવ છે, ત્યારે સમી ઉરથી દગાફટકા અને વુઝમનું જોર છે, અને તે આપણામાં હજી કમજોરીનો શુરસો રહેલો છે તેને માટે જવાબદાર છે. અહિંસામાં મારી

અચળ શ્રદ્ધા છે અને હિન્દુસ્તાન માટે હિંસા વિનાશક છે એમ હું માનું છું. તેથી મેં કહ્યું છે કે હિન્દુસ્તાન હિંસાનો માર્ગ સ્વીકારશે તો મારે માટે હિંમાલયનો આરાસો છે.

૬ ખાદી કાળુભંજુર છે ?

તે જ ભાઈ વળી છે છે, 'તમે કાર્યક્રમના બીજા કેન્દ્ર ભાગમાં પડી જશો અને સ્વદેશીની દીક્ષાત્ર તમે જોણું ત્યાં આપરો એટલે ખાદીના માન પાછાં ધરી જશો. અને લોકો તો તેમના બારીક પોન ક પાછા પહેરતા થઈ જશે. એમ શું ન બને? વિદ્યાર્થીઓને નિરાળો અને કૌલેજેમાંથી ઉઠાડી લેવાનો થો આલ્યો હતો તે વખતે સરકારી શાળાઓ અને કૌલેજોને બહુ નુકસાન પહોંચ્યું હતું. હવે ગરેલા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા તે જ શાળાકૌલેજોમાં પાછા સંખ્યાબંધ ભરાયા હાજ્યા છે, એ ઉપરથી આ અનુમાન પણ ન કાઢી શકાય ?'

આ ભાઈએ કાપલો સારો નથી પસંદ કર્યો. શાળાત્યાગની ચળવળે સરકારી શાળાઓ અને કૌલેજોની પ્રતિષ્ઠાને જે ફટકો લગાવ્યો તેમાંથી તેને પાછી ફળ વળી જ નથી. બેરાક જેમણે આવેશમાં ને આવેશમાં ત્યાગ કર્યો તે પાછા તેમના રહેઠાણે પહોંચી ગયા છે. પરંતુ સર અશુભોપ મુકરજીએ બંગાળની કૌલેજોને નુકસાન પહોંચ્યા બદલ જે વિલાપ કર્યો છે તે જુઓ. આ પત્ર લખનારને કદાચ ખબર નહિ હોય કે એ ચળવળની અસર હજી પણ કામ કરી રહી છે. પરંતુ શાળાત્યાગની દીક્ષાત્ર તો એક અલ્પ સંખ્યાને જ લાગુ પડનારી હતી અને તે સ્થાયી સ્વરૂપની હતી જ નહિ; જ્યારે સ્વદેશી તો દરેક શ્રી, મુકુષ અને બાળકને લાગુ પડે છે. વળી પરદેશી બારીક કપડાં પાછાં ધારણ કરવાં એ ખર્ચાળ વસ્તુ છે. આટલા માટે જો કે હું એટલું કમલ રાખવા તૈયાર છું કે કેટલાક લોકો એવા છે કે જે કેવળ દેખાડો કરવાને જ સ્વદેશી પહેરે છે અને અંતે તેમનો ખરી પડવાનો સંભવ છે. છતાં મોટી સંખ્યા તો સ્વદેશીને સુસ્તપણે વળગી રહેશે. સ્વદેશી એ કેવળ સાધન નથી. એમાં સાધન અને સાધ્ય બન્ને રહેલા છે.

૭ મારા પકડાવાથી શું થાય ?

આ ભાઈનો ગીજો સવાલ એ છે કે 'તમે એમ નથી માનતા કે સરકાર તમને પકડતી અચકાય છે તેવું કારણ આપણી નૈતિક જીત નહિ, પરંતુ આખા દેશમાં લોકો તોફાન કરી મુકે એવો તેનો ભય છે, અને તમારી એવી ખાતરી નથી કે તમે પૂરાઈ જશો તો કાં તો લડત મોળી પડી નવ અથવા તો બગડી નવ ?'

સરકારના મનમાં શું હશે તે બહુતું મુશ્કેલ છે. 'સરકારને મન જેવું કાઠ છે કે કેમ તે હું બહુતો નથી. મારી કારણ તો એવી છે કે આ લડતના નૈતિક બળની સરકાર ઉપર અસર થઈ છે અને સરકારને તોફાનનો ભય થયું છે જ. હજી તોફાનનો ભય છે એ આપણે માટે અભિમાન લેવા જેવું નથી. અમે તે ભતની પત્રવણી કરવામાં આવે છતાં શાંતિની આપણે હૈથે ખરી ખાતરી હોય જ તો તે ધરીએ સ્વરાજ આપણું છે. આપણે એ દિશામાં ખૂબ પ્રગતિ કરી છે અને તેથી આ જ વર્ષે આપણે માટે સ્વરાજ મેળવવું શક્ય છે એ

વિધેની મારી શ્રદ્ધા વધારે દૃઢ થાય છે. મારા પકડાવાથી લડત મોળી પડી નય અથવા મરી નય તો મને ક્યારે નિરાશા અને દુઃખ થાય. ઉલટું મારી તો અંબી ખાતરી છે કે મારા પકડાવાથી સુસ્તી લડી જશે અને લડતનો વેગ થોડો વધશે.

૬ હિન્દુસ્તાની

હિન્દુસ્તાની એટલે કે લોકભાષા--આમલેહોની બોલી--મહાસમિતિના કામકાજમાં હવે અપાઘબંધ ઉપયોગમાં આવતી આવી છે. મહાસમિતિમાં અંગ્રેજોનો અક્ષર સરખો નહિ નહાનારા સભાસદો પણ છે, તેમ હિન્દુસ્તાની ન સમજનારા મદ્રાસી સભાસદો પણ છે. બંગાળી ભાષાએ મહામુશીબતે હિન્દુસ્તાની સમજી શકે છે છતાં હિન્દુસ્તાનીમાં જ કામકાજ ચાલતું જોઈએ એ વાત બંગાળીઓને ગળે બરાબર લાગતી છે; તેમજ મહાસમાસમિતિમાં હિન્દુસ્તાનીમાં બધો વ્યવહાર આવ્યો તે સામે કંઈ વાંધો નથી લીધો. દ્રાવિડ વિભાગના સભાસદો માટે તો ખરેખર આ મોટો આપભોગ જ દેવવાય ગઈ બેઠકમાં મદ્રાસ તરફના એક જ ભાઈ દાજર લતા અને મલબારથી પણ પછા જણી આવે સંક્યા ન લતા. જ્યારે બધા દ્રાવિડી સભાસદો દાજર હોય છે ત્યારે ભાષાની અડચણ કારે મોટી યથ પડે છે. પણ તેમ છતાં એ અડચણ તરવાને ઉપાય તો એક જ જણાય છે. દ્રાવિડી ભાષાઓ પોતાના કામ પૂરતી હિન્દુસ્તાની બની શકે તેટલી વહેલી શીખી લે. આપણાથી એવી આશા તો ન જ કરી શકાય કે અંગ્રેજ ન જાણનારા સભાસદો અંગ્રેજ બણીને આવે. આપણી લોક-સભાઓમાં તો હવે દિવસે દિવસે અંગ્રેજ ન જાણનારાઓને વધારે ને વધારે સ્થાન આપ્યું જ છૂટકો આવી રીતે, દેશાભિમાન કે ભાષાના અભિમાન ખાતર હિન્દુસ્તાનીના ભાવ આપણે ન વધારી દઈએ તોપણ જરૂરીયાતને ખાતર પણ હવે તો જાનના કામ કરનારાઓ બધા હિન્દુસ્તાની જાણતા યથ જ નય અને બધાં પ્રમુખીય કામકાજ હિન્દુસ્તાનીમાં જ ચાલે. દેશની આ જરૂરીયાત દિવસે દિવસે વધતી જ નય છે. છેલ્લી બેઠકમાં આટલી વાત તો સીએ કબૂલ કરી, પણ સમિતિ એ સંબંધમાં કંઈક નિયમ બાંધી કે એ વાત દાખી અને બંગાળી સભાસદો એ સ્ખૂલ ન કરી. જેઓ પોતાની દૃષ્ટિથી હિન્દુસ્તાની બોલવાના હોય તેઓ મહેલે હિન્દુસ્તાની બોલે. એટલું કબૂલ રાખવાને તેઓ ખુશી લતા. પણ મહાસમિતિના ઠરાવથી એ નિયમ તેમને માથે ટોચી બેસાડવામાં આવે એ સામે તેમજ વાંધો લીધો. ઉલટું આ તકરારનો નીકાલ કાળાં કામ કાર્યવાહક સમિતિને સોંપવામાં આવ્યું એકબીજાની લાગણીમાં રહેતું અન્તર નેતાં બધા સભાસદો સ્વીકારી શકે એવા કંઈ તોડ કાઢતા કાર્યવાહક સમિતિને કારે મૂંઝવણ પડવાની છે.

૭ કાંતવાની તરફેણમાં

હિંદીમાં મળેલી મહાસમિતિએ કાયદાના સચિનય બનતો ઠરાવ પસાર કર્યો તેમાં મુકવામાં આવેલી સ્વદેશીની સરતો સામે મુક્ત વિરોધ રાખ્યો થયો હતો. વિરોધ બે સરતો સામે હતો. તે ઠરાવ પ્રમાણે એક સરત એ છે કે કાયદાના સચિનય બન કરનારને કાંતવાં

આવડતું નેહયે અને હાથે કાંતેલા મુતરની હાથે વણેલી ખાલી જ તે વાપરે. બીજી રસત
 એ છે કે કોઈ ગાંધો છલ્લો અથવા તાલુકો કાચદાનો સવિનય ભંગ ઉપરે તો તે છલ્લો
 અથવા તાલુકાએ પોતાને નેહવું સુતર અને કાપડ પોતાને ત્યાં જ બનાવી લેવું નેહયે. આ
 વિરોધ હાથકંતામણી કેટલી અગત્ય છે તે બાબતનું ઘેર અજ્ઞાન દર્શાવે છે. હાથકંતામણી
 સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુથી દેશનું દળદર ફીટનાર નથી. કંઝાળ લોકો રહેઠાણવર્ગક દુઃખ
 ખમનારા નથી બની ગયા. તેમણે થીંમતાઈનાં દુઃખો એટલાં અનુભવેલાં જ નથી હોતાં
 કે જેથી તેઓ રાજપુત્રીથી બૂખ વેકવાની અથવા બીજી શારીરિક અગવડો સહી લેવાની
 ખૂબી સમજી શકે. તેમને માટે તો સ્વરાજનો અર્થ એટલો જ છે કે જીંખ માન્યા વિના
 શુભરાત ચલાવી ગયેલા જેવી તેમની રિયતિ થાય. તેમની હાલત વિષે અસંતોષ તેમનાનાં
 બચ્ચત કરીયે, પણ તે સાથે તેનાં કારણોને મિટાવવાનો ઉપાય ન બતાવીયે તો નાગ,
 ચારાજકતા, ખૂનામરકી અને લૂંટદાટ જ આપણે જરૂર વડોરી લઈયે. અને આ બધાને
 મુખ્ય બોમ યજ પડે પેલા બિચારા ગરીબ લોકો! હાથકંતામણી જ એવો ઉદ્યોગ છે જેથી
 તેમને એક મહદગાર રોજગાર મળી શકે અને કાર્ધક વધારે રોજી જડી શકે. હાથવણાટ
 ઉપર થણા લોકો પૂરેપૂરું શુભરાત ચલાવી શકે. પીંજવાથી પણ ફેરવાઈ લોકોને પૂરી
 રોજી મળી શકે. પણ હાથવણાટની કળા હજી મરી ગઈ નથી. લાખો માણસો વણી જાય
 છે પણ ખરૂં હાથકંતામણી તો બહુ થોડા જ જાય છે. દળદરો માણસો આને રંગીયો
 ફેરવે છે, પણ વણવાનું સુતર તો થોડા જ કાંટે છે. મથા ત્યાંથી એ જ ફરીઆદ આવે
 છે કે હાથે કાંતેલું સુતર તાણી માટે ખપમા નથી આવતું કાંચી ચંટેલી રોટલી એ રોટલી જ
 ન ગણાય, તેમ જેમને કાંતેલા કાંચો ધાગો એ મુતર ન દહેવાય. આપારે દેશમાં જે મુતર
 કંતાઈ રહ્યું છે તેની જાત સુધારવા સાથે પોતપોતાના છલ્લામાં પ્રયાસ કરવા હાથદો માણસોએ
 સુંદર કાતતા શીખી લેવું નેહયે માટે જેદો સ્વરાજ સ્થાપવા સાથે મયદાનો સવિનય
 ભંગ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને તો કાતતા આવડતું જ નેહયે. નેમણે કાંઈ રોજ કાતવા
 એમણું જ નેહયે એવું નથી બેસે તો નો સાર. પણ રોજ ન બેસે તોપણ સાથે વળદાર
 મુતર માતૃતાં તો તેમને આવડતું જ નેહયે. આટલો વિરોધ હોવા છતાં સુધારો થણા વધુ
 મતે હજી ગયો એ હું શુભ શુકત સમજું છું. આ રસત કાલી નાખવાની તરફેણમાં એક
 દલીલ એવી લાવવામાં આવી હતી કે શીખ પ્રુચો કાંતવાને હલકો ધંધો મણે છે અને
 હાથવણાટ પ્રત્યે પણ તિરસ્કારથી જુએ છે. હું આરા રાખું છું કે આવો વિચાર એ બહાદુર
 કામનો આખીનો નહિ હોય સમ્બાલથી રોટલો વળી શકે એવા ધંધાનો જે કામ તિરસ્કાર
 કરે તે કામે નારાનો રસ્તો પકડ્યો એમ સમજવું કાતવાની કળા સ્ત્રીઓની ખાસ હોય તો
 તેણું કારણ એટલું જ છે કે તેમને નવરાસ વધારે હોય છે, નહિ કે તે કળા હવડી છે. આ
 દલીલમાં ખવન એવો રહેલો છે કે તલવારબહાદુર જે વળી રંગીયો ફેરવતા હશે? પણ તેવી
 દલીલ કરનાર સીપાહીના ધંધાનો અવગો અર્થ કરે છે. જેમ રાસકારની નોકરીમાં રહેવા
 સિપાહીઓ દેશની સેવા કરતાં નથી તેમ જે માણસ પોતાની તલવાર ઉપર જ શુભરાત

ચલાવે છે તે કામની એવા કરતો નથી. તદ્વારનો ધર્મો તો અસ્વાભાવિક ધર્મો છે. સુધરેલા લોકો અસાધારણ પ્રસંગે એને આત્મરક્ષણને માટે જ તેનો આશ્રય લે છે. હાયકંતામણુ અથવા હાયવણુટ ઉપર જીવંત એ મારવા ના ધર્મો કપર જીવવા કરતાં સર્વ કાળે વધારે બહાદુરીભરેલું છે. ઔરંગઝેબ ટાપીએ સીવતો તેથી તેની સિપાહીગીરીમાં કમીયે કમૂપ નહોતી આવી. શીખ લોકોમાં આપણે જે સાઈ જોઈએ છીએ તે તેમની મારવાની ગમ્તિ નથી. મહંમદ સરદાર લજગનસિંગ વીર તરીકે પૂતરો, કારણ તેણે મરી જમ્યું છે; ત્યારે નાનકાના સાહેબનો મહાન્ત ખૂની મણાશે. માટે હું આશા રાખું છું કે હાયકંતામણુની ફાટશે આપનારી સુન્દર મળાને દક્ષત્રી ગણી કોઈ શીખવાની ના પાડશે નહિ.

૬ તાલુકા માટે આદર્શ

જે જલ્દી. અથવા તાલુકા કાયદાનો સચિત્ર ભંગ ઉપર તેણે પોતાનું જ કપડું પેદા કરી લેવું જોઈએ એ સારતની સામે-વાંધી ઉજાવવાનું કારણ અણગમા સિવાય બીનું પણુ દત્ત. તે એ કે સાગરા સત્યામહર્મી દરેક તાલુકા ભેડાય એવા ને છરાદો હોય તો તે છરાદો ફળીભૂત થયો અસાધ્ય છે. પરન્તુ દરેક તાલુકા અથવા જલ્દી સત્યામહ માટે તૈયાર થાય અને તે સાર બાકી રહેલા વખતમાં કાપડ માટે પોતાના પગ ઉપર કમતો થઈ જાય એવી કલ્પના છે જ નહિ. થોડા તાલુકા તૈયાર હોય તોપણ બસ છે ને થોડા તાલુકા પણ પુનઃમર નહિ હોય એટલે કે સ્વરાજને માટે નહિ હોય તો આ નર્મ સ્વરાજ મેળવવું અશક્ય છે જે તાલુકો પોતાનું અનાજ પ-ની લેતો હોય, પોતાનું સુતર કાંતી લેતો હોય, પોતાનું કાપડ વણી લેતો હોય અને પોતાની સ્વતંત્રતાની ખાતર દુઃખમદન કરવા તૈયાર હોય તે આ જ વર્ષે સ્વરાજ સ્થાપવાને માટે જરૂર, તૈયાર છે. અને એ તાલુકે પણ આટલું કામ પાર હતારવા તૈયાર હશે તો જેમ એ દીવો આખા ધરને આજવાળશે તેમ તે આખા દેશને આજવાળશે. લગભગ આદર્શ રિયલિ ન્યાં ન હોય ત્યાં કાયદાનો સચિત્ર ભંગ ફતેહમદ કરવો હું અસાધ્ય જોઈ છું. બેસાક હિન્દુસ્તાનમાં એવા કેટલાક ભાગ છે ન્યાં હાયકંતામણુથી બિનનું કે સુતરાઈ કપડું થોડા વખતમાં તૈયાર કરવું અસાધ્ય છે. પરન્તુ જે બાગોમાં એ કામ અત્યાદે બની રાકે એવું છે તે બધા ભાગો તૈયાર થઈ જાય પછી આવા ભાગો માટે આ સારતમાં છૂટકાટ મુકવામાં કંઈ હરકત નથી

૬ નાની કોમોનું શું ?

એક ગ્રીષ્મા પરીક્ષક મને સલાહ પૂછે છે કે સ્વરાજ મળ્યા પછી પારસી જેવી નાની કોમો ઉપર મોટી કોમો દોર નહિ ચલાવે તેની ઓળાધરી શી ? આપણી વચ્ચે પદસ્પર ખાનદાની ભરેલા સંબંધની આપણે વાતો કરીએ છીએ, પણ સ્વરાજની પાર્લામેન્ટમાં અતિદેવ નહિ ભરે કરે તેની ખરી કસોટી શી ?

આ લડત એ જ તેની કસોટી છે. વિચારોના સ્વતંત્ર વિકાસની આ લડત છે. આ લડત આત્મશુદ્ધિની છે અને શુદ્ધ થયેલી પ્રજા પણ પોતાના કાંમકાજમાંથી હલકા પ્રકારની અગ્રાધા નહિ હાડી નાખે તો માનવજાતિના સાધને યોગ્ય બનશે.

અસહકારનું રહસ્ય જ એ છે કે તે નબળામાં નબળી કામને પણ આત્મનિર્ણય અને આત્મસંરક્ષણની શક્તિ આપે છે.

§ ચીરાળા-પેરાળા

આ નાનાં સ્થળોના બહાદુર લોકો હજી તેમની લડત લડી રહ્યા છે. તેમના નાયક શ્રી. ગોપાળકૃષ્ણા જેલમાં છે. પણ તેઓ નાદિમત થયા નથી. હજી તેઓ પોતાનાં મુ'પરાં-મા જ છે. મારા ઉપરના એક પત્રમાં લખેલું છે કે 'લોકો દંડ રહ્યા છે ગામના કેટલાક આગેવાનો ઉપર મ્યુનિસિપલ વેંડે નહિ ભરવા માટે હમણાં કામ ચલાવવામાં આવ્યું અને તેઓ આત્મદંડી જેલમાં આપ્યા ગયા. તે ઉપરથી ગામમાં પાછા નહિ ફરવાના પોતાના ઠરાવ-માં લોકો વધારે દંડ થયા છે. ગામ ખાલી દરવાથી તેમને આટલું તુકસાન વેડવું પડ્યું છે તથા આટલાં સંકટો અને હાડમોરી 'બેનવર્સ' પડ્યાં છે, છતાં તેમણે જે સ્થિતિ સ્વીકારી લીધી છે તેને વળગી રહેવાના તેમના ઠરાવમાં બંને ગામવાળા અત્યારે દંડ છે. કેટલાક મરીબ લોકોના મુ'પરા પડી ગયાં છે અને કેટલાકને નવાં મુ'પરાંની જરૂર છે.' આવા ખાતરમાંથી સ્વરાજનાં પાક થાય. આગેવાનો ભય તેથી જરાયે ઢીલાં ન પડી જવું જોઈએ અને ગોળાઓના મારો આવે છતાં વશ ન થવું જોઈએ.

§ કુકી લોકો

મારા આસામના પ્રવાસ દરમિયાન મેં કુકી લોકો વિષે ઉલ્લેખ કરેલો તે ઉપર ત્યાંની સરકારે ખરીતો બહાર પાડ્યો છે તેની નકલ એક મિત્રે મને મોકલી છે. પ્રગટ થયા પછી થણા દિવસ મારા જોવામાં તે ન આવ્યો તેની મને દિવગીરી થાય છે. પરંતુ જોયા પછી પણ મેં લખ્યું છે તેમાંથી કાંઈ હું પાછું ખેંચી લેવા છુટ્યો નથી. મને ખબર આપનારા-ઓએ કહેલું કે સાચી વાત છપાતી દેવામાં આવી હતી. મહાસલા તરફથી તપાસ ન થઈ હોત તો સંસ્કરી કાયદાના દિવસોમાં પંનબ સરકારે જે ચોર અત્યાચારો કર્યા તે વિષે લોકો શું બહુત ? અને ૧૮૫૭ના યુદ્ધ વખતે સરકારે જે ધાતકીપણું ચલાવ્યું હતું તે કેઈ અને મેં જીસને બહાર ન પાડ્યું હોત તો કોણ બહુત ? આપણા પારોશીઆન સભ કરવાને વખતોવખત જે ચડાઈઓ લઈ જવામાં આવતી તેની સાચી ખીના કોણ બહુત છે ? સરકારમાં બરતી કરવાને સમયે પંનબમાં કેવા રાક્ષસી અત્યાચારો થયા હતા તે બાબત લોકો 'હજી કાંઈ જ બહુત નથી એમ કહેવાની સ્થિતિમાં હું છું. મારી પાસે એનો પૂરાવો પડેલો છે અને પંનબ સરકાર આગળ તે મેં રજૂ પણ કર્યો હતો, પરંતુ લોકો આગળ મેં તે નથી મુક્યો. કારણ જે બાબતો મારા બહુવામાં આવી તેની વિગતવાર તપાસ વખત નહિ હોવાથી હું

કરી શક્યા નથી. કેટલીયે બાબતો જોના સત્તાવાર રીતે ઇનકાર કરવો શક્ય નથી તેવી બાબતોનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી સરકાર તરફથી બહાર પડેલી સત્તાવાર પરન્ટુ એકતરી રત્નઆત કરતાં આસામના આબરહાર લોકોના પૂરાવા ઉપર હું ઇરાદાપૂર્વક વધારે ધ્યાન રાખું છું. સ્થાનિક સરકારે મારી કુટ્ટી ઉપરની નોંધણી વિરુદ્ધ હકીકત મુકી છે, જતા મારે નહીંકે મારી નોંધને જ વળગી રહેવું પડે છે. સ્ટેટ્સમેન પત્રનો બખરપત્રી કુટ્ટી લોકોને ખરાબમાં ખરાબ વર્ણવે છે. હું તે લોક વિષે બહુતો નથી. હું તેમના તરફથી વધીલાત કરવા પણ હમો નથી. તેમને વર્ણવ્યા છે તેથીયે વધુ ખરાબ તેઓ હોય. પરન્ટુ હંટ કેવા ખાતર કરેલી ચકાઈમાં હું જો સોનાપતિ હોઈ' તો મને ખબર આપનારાઓએ તે ચકાઈમાં જેવા જુલમ થયેલા વર્ણવ્યા છે તેવા જુલમ હું તો ન જ કરું.

૬ શ્રી. ત્યાગીનો પત્ર

હું ધારતો હતો કે શ્રી ત્યાગીની બહાદુરી વિષે શકા હઠાવનાર જે લખાણ મેં કરેલું તે સંબંધી અર્થાં દવે ખતમ થઈ. પણ મને શ્રી ત્યાગીનો, કેટલી તરફે મીરત જતાં વાટમાથી લખેલો, પત્ર મળ્યો છે. તેનું બાબાનંતર વાચનાર પાસે મુકતા મને આનંદ થાય છે.

“જે ‘યંગ ઇન્ડિયા’ મા આપે આપના પ્રિય બાહ સૌમ્યબલીનો બધાવ ક્યો છે તે હમણા મુખી મારા જોવામાં આવ્યું ન હતું સદ્ભાગ્યે હું તે વખતે કેહખાનામાં હતો, તેથી મને એ અંક જરા મેટો મળ્યો મારે વિષે તેમાં આપે કાચર અને બાયલા જેવા શબ્દો વાપરેલા મેં જોયા. એવાં વિશેષણો મારા નામ સાથે જોડેલા જોઈને મને કેટલું દુઃખ થયું છે એ હું આપને વર્ણવી શકતો નથી. આપે જે લખ્યું હતો તે શુદ્ધ હેતુથી જ લખ્યું હતો એમ કહી મનને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું; પણ આત્મા કેમે ક્યો સન્તોષ પામતો નથી. આપનો આમપ્રાય એવો લાગે છે કે મને તમારો મારવામાં આવ્યો કે તરત મારે અદાલત બહાર ચાલ્યા જવા માંડેલું જોઈતું હતું મને કબૂલ છે કે ધારત તો એટલું તો હું કરી શકત. પણ સત્તાના મદદમાં અન્ધ બનેલો મેંજસ્ટ્રેટ તેથી વધારે મારપીટ કરત અને તે જોઈને પ્રેક્ષકોએ તેને ત્યા જ પૂરો ક્યો હોત. તેનું ફળ યાત જાણીનાર એક હું મીનજ બોલ બેસું તેમાં મારા સેંકડો બાઈઓનો ધાણ વળત. મને રાષ્ટ્રી રાખનાર જે કંઈ દારણ હોય તો તે આ વિચાર જ હતો. પણ એમ છતાં હું કંઈ સાચ હાય જોઈને તો બેસી રહ્યો ન હતો જ એ બનાવ પછી તરત મેં મેંજસ્ટ્રેટને એક પત્ર લખેલો તે આપે હજી જોયો નથી કે શું? મને માર મહાન્યા પછી મેંજસ્ટ્રેટ મને પૂછ્યું કે કંઈ જવાબ રત્ન કરવો છે? મેં ઘાટો પાડી કહ્યું કે ‘તમારા જેવી અન્યાયી અને બેકાસદા અદાલત પાસે—અર્થાં આરોપી ઉપર હુમલો કરવામાં આવે છે એવી અદાલત પાસે—હું એક. અક્ષર પણ બોલવા માગતો નથી’ ઉપરના જવાબથી એટલું પણ શું નથી ગમજી શકાઈ કે ‘તારી માય હું’ કહેનારો તો હું ન હતો મેં તે વખતે જે કંઈ કહ્યું તે મારા દેશના કન્યાજીને અર્થે કહ્યું છે. ને તેનાથી મારો દેશ નારાજ થશે એવો મને ખ્યાલ સરખો આવ્યો ન હતો. તમારો પડવા છતાં

હાય પર સંયમ રાખવો કેટલો અઘરો હતો એ હું જ નહીં છું. છતાં આપને હજી કાગળ
 હોય કે મારી ભૂલ થઈ છે તો મને ક્ષમા કરશો. મારી માતૃભૂમિને મારા કોટિ કોટિ પ્રણામ.
 વન્દે માતરમ્."

શ્રી. ત્યાગીના જે દેશબન્ધુઓ ત્યાં હાજર હતા અને તેમનું વર્તન નજરે લેવું હવે
 તેમને તો સમજાઈ જાય છે કે એ માતૃભૂમિના કલ્યાણને અર્થે જ જે કરતા હતા તે
 કરી રહ્યા હતા. હું તો એક દર બેઠે બેઠે ટીકા કરનારો રહ્યો છું નહીં ન સહ્યો કે તેમણે
 પાછળથી પોતાના વર્તનથી મેંજસ્ટ્રેટને બતાવી દીધું કે એમનું વરા થયું તે શરાવું વરા થયું
 હવે વસ્તુસ્થિતિથી અલગથી હોવાથી મેં તો મને મેળી હતી તેટલી હકીકતનું ફક્ત પૃથગ્ગણ
 કર્યું અને અનુભૂતિમાં આ બહાદુર દેશબન્ધુને અન્યાય કર્યો, તે માટે હું તેમની હૃદયસ્પર્શ
 ક્ષમા યાચું છું. જે હકાસતો કે બનાવો હપર ટીકા કર્યું તે પરદા કરવામાં હું કેટલી બધી
 કાળજી રાખનારો છું એ હું નહીં છું. હું નહીં છું કે અણપટની નિન્દા કે રૂઢિત કાઠની ન.
 યદ્ય ત્ય એ વિષે હું હમેશાં ભૂલત રહેનારો છું. પણ આવા પ્રસંગોથી દિવસે દિવસે મારી
 વધુ ને વધુ ખાતરી થતી જાય છે કે જે પત્થર સાચા ગમાચાર જ પ્રગટ કરવાને ઈચ્છે
 છે, સાચી દિશામાં જ લોકમતને ધકાવે છે તેનું કામ ખરે જ અતિશય દુઝળ છે.

અહિંસાપાલન

વાંચનારે અનુમાન કર્યું જ હશે કે શ્રી ત્યાગી પરની નોંધ વિષે વિરોધ બનાવનારા
 મેં કહ્યું કર્યા છે તે કરતાં ધણી વધારે કામગીરી અને મજા હોવા તોફાને ધણીખરાનો
 જવાબ ફરીથી મેં જે જવાબો કર્યા છે તેમાં આવી જ જાય છે પણ વળી મોનીટરીંગથી
 કાળજી એક બાજુ હોય છે કે મારી ટીકાથી તે પોતે મૂંઝવણમાં પડી ગયા છે. તેવા જ
 સંજોગોમાં પોતે આવી પડે તો શું કરવું એ તેમને સંજોગ નથી. હું કબજા કરું કે સ્વર્ગ
 મંથુ એવો એક નિયમ ધરી નાદવો મુશ્કેલ છે કાલજીને ને શરાવત, દેવ ને પ્રેમ, અસત્ય
 ને સત્ય એ બધા હૃદયના ગુણ છે. સદૃશ્યને દૃષ્ટાવલો સહેલો છે, કારણકે પારકાની અંદર
 રહેલો અદૃશ્ય પારખવો એ હમેશા બહુ અઘરું કામ છે એથી સવામત રસ્તો એ છે કે
 માણસનાં વચન તેણે કહ્યાં તેવાં આચાર જ છે એમ માની લેવું. સખજ કારણ ન હોય ત્યાં
 સુધી કોઈના વચન પર સંજોગ સાવચી નહિ. શ્રી. ત્યાગી વિષે મને અપૂર્ણ માહિતી મળેલી
 હતી ને તેટલી હપરથી મેં ન્યાય ન્યાયનો વિચાર બાધી લીધો આપણે પોતે શ્રી રીતે
 વર્તવું એનો સાર નીચેના દશાન્ત હપરથી તારવી સમય પ્રહલાદને રામનામ લેવાની મના
 કરવામાં આવી હતી. મના થઈ તે પહેલાં તે ગાન્ધી રીતે પોતાને રસ્તે ચાલ્યો હતો, પણ
 મના થઈ ત્યારે તે સાંભો થયો અને અત્યંત કૂર ચાલ પોતાને માથે વહોરી લીધી, ને બધી
 સભા હસતે ચહેરે સહી લીધી ડેનિયવ પ્રથમ તો ધરને ખૂણે પૂલ કરતો, પણ તેને મનાઈ
 હુકમ કરવામાં આવ્યો કે તરત તેણે વરના બારણા ઉપાડ્યાં મેલી લીધા અને જમનહેર
 દેવપૂજ કરવા મારી તેને સાવજની ગુફામાં મૂકી મૂકે તેમ ધોડેલી દેવામાં આવ્યો હજરત

અલી પોતાના જીવનગાર કરતાં ધણા જોરાવર-હતા જીવનગાર તેમની ઉપર પુત્રી ત્યારે તેમણે તેનો હાથ ચુમ્યો; બહાદુર અલી જાણતા હતા કે જો તે જીવનગારને સામી હાથ કરશે તો તેમાં શુસ્સાને વરા થવા જેવું થશે. પણ હું જાણું છું કે આપણે એ નવા સંત પુરુષોની દારમાં ન જ જતા રહી શકીએ. નથી આપણામાં તેમનું વિશુદ્ધ શીર્ષ કે નથી આપણામાં તેમનું પાવિત્ર્ય, અને તેથી તેમના જેવી સમ્યક્ દષ્ટિ પણ આપણામાં નથી. આપણે બધે કે કોઈને જાણ્યા નથી. આપણે તો હજી અદિ'સાનું રહસ્ય કહેલવાનો ને નિર્ણયતા કહેલવાનો ચત્ન કરી રહ્યા છીએ આપણી અદિ'સા તો હજી મેલમાં બજેલી છે. આપણી અદિ'સા ધણે અંશે કુર્બાની ને કિંચિત્ અંશે સખળી છે. પોતે બળવાન બનવા જતાં ને પોતાના બળનો સાક્ષાત્કાર કરવા જતા જેટલાં જોખમ ખેડવાં પડે તેટલાં ખેડીએ, એ જ આપણે માટે તો સૌથી સલામતીજરેલો રસ્તો છે. એટલે કોઈ મેંજરૂટ જ્યારે અને તમારો મારે ત્યારે મારે એવી રીતે વર્તવાનું રહુ કે જેથી અને ખીજે તમારો મળે. એટલું ખરું કે પ્રયમના તમાર્યાને સારું હું મારી તરફથી કારણ ન આપું. હું અસભ્ય રીતે વર્ત્યાં હોઈ તો માફી માગી જઈ, વજ્રત થયો હોઈ તો નમ્ર બનું, જનૂની બન્યો હોઈ તો ચાન્ત થઈ નહીં અદાલતમાં તો મારે પદ્ધતિસર ને ઉચિત એવી રીતભાત રાખેલી જોઈએ. અને રીતભાત ધરીમાં ઉચિત રાખીએ અને ધરીમાં અનુચિત એમ તો કંઈ બને જ નહિં. અદાલતમાં આપણી રીતભાત ત્યારે જ શોભે જ્યારે તે સ્વાભાવિક હોય. અન્તમાં જો આપણે બની શકે તેટલીં જડપથી બંદર સર કરવું હોય તો આપણે જો કંઈ કરીએ તેમાં ભૂલીએ તો પણ અદિ'સાની તરફેણમાં જ આપણે ભૂલ કરીએ.

તા. ૨૦-૧૧-૧૯૨૧

લોહાના ચણા

ગુજરાત સવિનય ભંગની પહેલ કરે એ લોહાના ચણા ચાવવા કરતા પણ મુરકેલ છે. પણ જો એક તાલુકો પણ તેમાંથી પાર ઉતરે તો સ્વરાજ હસ્તામલકવત છે એમાં મને લવલેશ સંદેહ નથી. તેનો અર્થ એ ચાવ કે એક તાલુકામાં સત્યાગ્રહી લરકર પેના થયું. હું કહી ગયો છું કે સત્યાગ્રહી લરકરની ભરતીમાં ઓરત મરદ, જુવાન, ધરડા, લૂણાં પાગળા, ફુર્જન સખળ, હિન્દુ મુસલમાન, પારસી ઇસાઈ ચાહુદી, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈરય શદ્ર, ઢેડ ભંગી—બધા દાખલ થઈ શકે. પ્રહલાદ જેવા કોઈ બાળક નીકળી પડે તો તે પણ દાખલ થઈ શકે. ને માઆપ પોતાના બાળકોને પણ ભરતીમાં કાઢી શકે. આવો શંભુમેજો છતાં એ લરકર સામાના લરકર કરતાં ઘણું વધારે દામ કરી શકે, ને તેનું ખર્ચ તો હાથ જ શું? એ લરકરના સિપાહીમાં ગુણ

માત્ર નિર્ભયતાનો હોવો જોઈએ. તેનામાં મરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ એટલે તે સિપાહીમાં આસ્તિકતા હોવી જોઈએ.

જે બાળ ગુણોની માગણી એ આ સમયે કરી છે તે હમેશની નથી. તે ગુણો તો આજની પરિસ્થિતિને અંગે આવશ્યક છે.

પણ આમ જોડે લખવે કામ સહેલું લાગે છે છતાં ન સમજાય ત્યાં સુધી અધરૂં છે. જે તાલુકો બીહું ઝડપે તેનામા બારે પરિવર્તન થયેલું હોયું જ નોંધ્યે. તે તાલુકાના સિપાહીઓ એક ક્ષણ પણ નવરા ન બેસે. તેથી બ્યારે સડત શરૂ થશે ત્યારે પ્રત્યેક સત્યામદી કે ગૃહિણી યા તો જોલ જવા સારૂ કોઈ જગ્યાએ સવિનય બંગ કરતાં હશે, અથવા તો મૂતર કાંતતાં હશે, ખાદી વણતાં હશે કે રૂ પીંજતા હશે કે લોહતાં હશે. કોઈથી એક ક્ષણવાર નવરાં ન જ બેસાય. પછી બસે તે પૈસાદાર હોય કે બીખારી. સિપાહીગીરીમાં તવગદી મરીયાદનો ભેદ ન હોય. પંચમ બ્યાર્જ બ્યારે નોકામાં કામ કરતો હતો ત્યારે તે પશું બીજાની જેમ ભોંયે મુનો ને દૂધ વિનાનો દાવો તથા બુંસાવાળા કંચુ ગેટી ખાતો. એમ જ હોય.

એટલે જે તાલુકાને તૈયારી કરી હોય તે તેમજ તૈયાર થયેલ તાલુકો પણ પોતાના તાલુકાના ગામોનું એકએક પત્રક કંઈ ને તેમાં નીચેની વિગત બરે.

૧. ગામનું નામ

૨. મથકની જમીની તેનું અન્તર

૩. કુલ વસ્તી. તેમાં સ્ત્રી, પુરુષ, સોળ વર્ષની અંદરના બાળકમાળક્રીઓ, હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ઇસાઈ, ટેક, બંગીની સંખ્યા

૪. રેંટીયાની સંખ્યા

૫. સાળોની સંખ્યા

૬. પીંજણોની સંખ્યા

૭. કપાસનો જથ્થો

૮. નિશાળ ને તેમાં હાજરીની સંખ્યા

૯. પોલીસની સંખ્યા

૧૦. સરકારી હકુમતની નિશાનીઓ

૧૧. જેલમાં જવાને તૈયાર હોય તેમની સંખ્યા

૧૨. દારૂનાં પીંદાની સંખ્યા

૧૩. સહકારીઓ હોય તો તેમની સંખ્યા

જો આપણે એક વરકર બન્યા હોઈએ તો દરેક ગામમાં પ્રજાનો પ્રતિનિધિ ને પ્રજાપંચ હોવાં જોઈએ. દરેક વીસ માણસની કુટુંબી હોવી જોઈએ ને તેમાં એક તે કુટુંબીનો સરદાર હોવો જોઈએ. એવા સરદારોના વીસની પાછી એક કુટુંબી હોવી જોઈએ ને તે વીસમાંથી એક સરદાર નીમાય. બનતા સુધી આમાં હિન્દુ, મુસલમાન કે ખ્રીસ્ત વાડા ન બંધાવા જોઈએ, રીત તો એ છે કે પટોશીઓમાં જ એમ કુટુંબીઓ બંધાઈ જવી જોઈએ. ન્યા સોક્રમત બંધાયો હોય ત્યાં આ કામમાં જરાયે મુરકેલી ન આવવી જોઈએ. સોક્રમત બંધાયાની આવું સંગઠન એક બારે નિશાની છે.

જો દરેક કામમાં સારા કામદારો હોય તો ઉપર જણાવેલું કામ બે મિત્રસમાં વગરમહેનતે બની જાય. આપણાં ગમોની વસ્તી મોટી નથી હોતાં ને તેમની સભા સવારમાં બરીતે આ કામ પૂર્ણ કરી શકાય જે તાલુકામાં મારે જવાનું હોય ત્યાં હું ઉપર લખી બાજતોની પૂરી માહિતીની આજ્ઞા મળવાનો.

આવા નાના કામને મેં 'લોહાના ચણા' નામ કા આપ્યું કેમકે આપણે સિપાઈગીરી બૂલી ગયા છીએ. આપણે પરમાર્થને ભૂલી ગયા છીએ. નથી નાતના, નથી જાનના કે નથી બાતના રહ્યા. આપણે કંઈ આપણે સાડ નથી મરવું. આપણે તો પ્રજાને સાર મરવું છે. અને પ્રજાને સાર મરતા પહેલા પ્રજા તૈયાર તો થવી જોઈએ, અગર તો તૈયાર કરતા આપણે મરી જઈએ.

ખરે, આપણે હવેમની ટેવ ભૂલી ગયા છીએ અથવા જે તે હવેમમાં કાળજીપ કરીએ છીએ તેથી આપણને પ્રજાસુખ કે પ્રજાસંકલનું જ્ઞાન નથી. કુટુંબથી આગળ આપણી નજર પહોંચતી જ નથી. આપણો બંધાનો ધર્મ તો આપણને એ જ શીખવે છે કે વ્યક્તિ કુટુંબને સાર, કુટુંબ ગામને સાર, ગામ તાલુકાને સાર, તાલુકા જિલ્લાને સાર, જિલ્લો પ્રાન્તને સાર, પ્રાન્ત ભારતવર્ષને સાર, ને છેવટે ભારતવર્ષ જન્મતને સાર મરવા તૈયાર થાય. આ સ્વદેશાભિમાન સાર હું જીવું છું, મે તે પ્રગટ થવા સાર મરવું મને જીવવા જેટલું જ પ્રિય લાગે છે. તે વિના જીવવું મૃત્યુ સમાન છે. સંસારમાં જો કંઈ પણ સુખ હોય તો તે પરદુઃખને સાર કુઃખી થવામાં ને બીજાને બચાવતા પોતે મરવામાં જ છે. આમ કરનાર રહેજે સુખમાં

મહત્તે છે, આ બધું કરવામાં કંઈ બારે કામ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર હૃદયને પદ્મરાવવાની જરૂર છે; જરા વિચાર કરવાની જરૂર છે. તેમાં વાર ન લાગતી નેહયે. કેમકે આપણે પડોશીને સારૂ મરવું એ આત્માનો નંતિસ્વભાવ છે.

તૈયાર થયેલો તાલુકો જો આ તત્ત્વ સમજી ગયેલ હોય તો લોખંડના ચણા ચાવવા કરતાં જે અધકૂં લાગે એવું જણાય છે તે મારા જેવા યુદ્ધાને સારૂ પડેલા પોચા ચણા ચાવવા જેટલા સહેલા લાગે તેના કરતાંયે સહેલું છે.

૬ વિરોધાભાસ

એક બાઇ નીચેની તીખી દબે કેટલાક મુદ્દાના સવાલો પૂછે છે:

“જ્યારે મુલ્ય લોકો પોતાની સ્વતંત્રતાને માટે તે છીનવી બેઠેલા અંગ્રેજો સામે લડ્યા ત્યારે એ લહેવાયલા બળવાને દાખી દેવામાં તમે બ્રિટિશ સત્તાને મદદ કરી પરદેશી સત્તાની છુંસરી દર્શાવી દેવા મમણું એ બળવો થયો શું? ફ્રાન્સની જોન આર્ક આર્ક, અમેરિકાનો જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટન, આત્મનો ડી વૉલેરા—બધા બળવાખોર શું? તમે લહેરો મુલ્ય લોકોએ ખૂનામરદોના માર્ગ લીધેલો. શું કહું છું એ સાધન અત્યુત્તમ હતું એમ કહો તોપણ એમનું કથેય નળણું હતું શું? ત્યારે મને આ શું ચ ઉઠેલી આપો.

બીજી ઉઠેલી લડાઈમાં પણ જ્યારે શરા જર્મનો અને આલ્સિયનો તેમની સામે મડાયેલી આખી દુનિયા સામે ળુઠી રહ્યા હતા ત્યારે પણ તમે એ પ્રલયોની સામે બ્રિટિશની બાજુએ રહીને લક્ષ્મણદેવી કરવા નીકળેલા. એ પ્રલયોએ તો દિન્દિતુંકંઠયે બગાડયું નહોતું. જ્યારે બે જાતિઓ વચ્ચે લડાઈ જાય ત્યારે તેમાંની દોષ પણ એકને, પક્ષ લેવાનાં નિર્ણય પર આવતા પહેલાં માણસે બંને પક્ષનું સાંભળી લેવું જોઈયે. છતાં લડાઈમાં તો આપણી આગળ એક જ બાજુનું ગાવામાં આવતું. અને ગાયાં કરનારી પ્રલય પણ તેની પ્રમાણિકતા કે સત્યવાદીપણા વિશે કંઈ પંકાયેલી નહોતી. સત્યાગ્રહ અને અહિંસાના કાયમના હિમાયતી તમે. આ માટે તમે લોકોને તેઓ જે લડાઈના ધર્મ અધર્મ પક્ષ વિશે અધારમાં હતા તેવી લડાઈમાં સાત્તાજ્યતુધ્ધાના ક્રીચરમાં હવાતીઆં મારતી પ્રજાની બેખ સમાવવાને સારવા લલચાવ્યા? તમે લહેરો, તે વખતે તમને બ્રિટિશ નોકરશાહીમાં શ્રદ્ધા હતી. એક પરદેશી પ્રલય, જેનું એકેએક કૃત્ય તેણે આપેલાં વચનોનું હડહડતું વિરોધી નીવડતું છે તેનામાં શ્રદ્ધા હોવી કાઠ શખ્સને શક્ય છે શું? તો તમારા જેટલા શુદ્ધિમાન પ્રતિભાવાન યુવકની બાબતમાં તો એવું બને જ કેમ? આ બીજી શું ચનો પણ મને આપની પાસેથી જવાબ જોઈયે છે.

ત્રીજી પક્ષ એક વાત મારે કરવાની છે. આપ અહિંસાવાદી છા. અને આજની સ્થિતિમાં તો ભલે આપણને, હજી અહિંસાવાદી રહેવું જાણ્યું હોય, પણ જે દિવસે હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થશે અને તે દિવસે ભેદની કોઈ પુરતોઈ આપણા પર હુમલો થશે તો મું ત્યારે પણ આપણે હથિયારની આભડછેટ માનશું ? તે જ પ્રમાણે રહેવે, તાર અને આખરે તાર ને દિવસે આપણા દેશને માલ પરદેસ પસંદવાના હથિયાર બનતાં બંધ થશે તે દિવસે પણ, શું આપે તેનો અહિંકાર કરવા કહેવાના ?”

મારા વર્તનમાં પરસ્પરવિરોધ હોવાને લગતી અનેક ટીકાઓ મેં સાંભળી છે તેમજ વાચી છે, પણ તે જોડે મને એકલાને જ નિસંજત હોય છે તેથી પાછું ખેંચું હું તેના જવાબ આપવાની ભાંજમાંમાં નથી હતરતો. પણ ઉપલા ભાષણે કરેલાં સવાલો સામાન્ય સ્વરૂપના હોવાથી જોડે મારે માટે તે નવા નથી તેમજ તેમજ તેની અર્થા કરવી થયે છે.

કુલુક્કાવા વખતે જ મેં મારી સેવા પ્રિટિસ સસ્તનતને અર્પણ કરી એમ નહિ, પણ તે પહેલાં બોઅર લડાઈ દરમિયાન પણ કરેલી, અને છેલ્લી લડાઈમાં હરહરજરતી માટે હું રથો એટલું જ નહિ, પણ ૧૯૧૪માં લડાઈ જમી તે વેળા જ લડાઈમાં મેં જામી સિપોઈઓને મદદ પહોંચાડનાર ‘સેવાપદક’ પણ ઉત્તું કરેલું.

આમ જો મેં પાપ હતું છે તો તે ભરપૂર હતું છે એ તો નિમન્ટેક વાત છે. મેં તો હરવેળાએ સરકારની સેવા બજાવવાનો એક પ્રસંગ જ્યાં દોષો નહિ. એ બધા પ્રસંગોએ જો જ સવાલ મારી સમક્ષ ઉભા થતા. હું તે વેળાએ પોતાને જ સંતનતનો ચહેરી માનતો તે (૧) ચહેરી તરીકે મારો ધર્મ શું હતો અને (૨) એક ચુસ્ત અહિંસાવાદી તરીકે મારો ધર્મ કયો હતો ?

આજે હું જાણું છું કે હું સસ્તનતનો ચહેરી હતો એ મારી. માન્યતા બુલભરેલી હતી. પણ ઉપલા ચાર પ્રસંગોની વેળાએ તો પ્રામાણિકપણે જ હું એમ માનતો હતો કે અનેક અન્તરગમે વચ્ચે ચાલવું પડવા છતાં મારો દેશ સ્વતંત્રતા તરફ અતિ કરી રહ્યો હતો અને એકરે સ્વેચ્છા, હૈદરદિએ પણ સરકાર સાવ, ખરાબ નહોતી; તેમ પ્રિટિસ અધિકારીઓ પણ ચુલ અને અતડા છતાં પ્રામાણિક હતા.

આવી મનોદશામાં હું જ હરકોઈ અંગ્રેજ દરે તે જ કરવા નીકળ્યો. સ્વતંત્ર કાર્ય હંપાડી સેવા નેટલી મેં મારી જાતને ડાહી કે કિંમતી ન માની. સસ્તનતના કાગળોમાંના નિર્ણયોના કાજ બનવાનું કામ મૂને મારું ન લાગ્યું. બોઅર લડાઈ વેળાએ

શું, હજી ખજવા વળતે શું, અગર તો છેલ્લી લડાઈમાં શું—સંસ્તનતના મન્ત્રીઓમાં
 દુષ્ટનુદ્ધિનું હું આરોપણ નહોતો કરતો, અગ્રેજ લોડો ખાસ કરીને ખૂરા હોવાનું અગર
 તો ઇતરું મનુષ્યોના કરતાં નપાવટ હોવાનું મેં માન્યું નહિ અને 'હેન્ટુમે તેવું' માનતો
 નથી. હું તે વેળાએ પણ તેમને હિંમત હેતુઓ ધરાવવાને અને હિંમત કાપો કરવાને
 હરકાઈ પ્રબંધના નેટલા જ લાયક અને ભૂલો કરવાને પણ તેટલા જ પાત્ર સમજતો
 અને હજી સમજું છું.

તેથી મને લાગ્યું કે સંસ્તનતના સંકટની ઘડીમાં એક માણસ તરીકે અને
 ચહેરી તરીકે મારી અલ્પ સેવા અર્પણ કરી એટલે મેં મારો ધર્મ બળવ્યો. સ્વરાજમાં
 પણ દરેક દેશવાસી પાસેથી તેના દેશને માટે હું એવા જ વર્તનની આશા રાખું. જે
 દરેક વેળાએ અને દરેક પ્રસંગે દરેક જણ પોતે જ પોતાનો કાયદો બને અને વીસ-
 નગરી કાટો લાઇને આપણી બાવિ રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું પ્રત્યેક કાર્ય તોળી જેવા જેસે
 તો મને તો મારે દુઃખ થાય. હું તો ઘણીખરી બાબતોમાં રાષ્ટ્રના પ્રતિનિધિઓના
 નિષ્ઠુર્મ આગળ મારો અંગત નિષ્ઠુર્મ જતો કરી રાષ્ટ્રની આજ્ઞા માથે મડાવું, માન
 એ પ્રતિનિધિઓને ચુંદી મોટલવામાં હું ખાસ સંભાળ લઉં. હું જાણું છું કે બીજી
 કાંઈ પણ રીતે પ્રજાકીય સરકારની સંસ્થા એક દહાડો પણ ચલાવી જ ન શકાય.

આ મારા તે કાળના વર્તનની ચીમાસા. આજ ?

આજે મારી સામે આખો નકશો દરી ગયો છે મારી આખો મને લાગે છે
 ખુલી) મધ છે. અતુભવે મને વધુ સમજણ આપી છે. આજે હું ચાલુ રાજ્યતનને
 સદંતર બમરાણું અને કા તો સુધારવાના નહિ તો દરનાવવાના જ લાગતું સમજું
 છું. તેનામાં પોતાની મેલે સુધારવાની કશી જ શક્તિ નથી એ વિષે મને લેલ રાકા
 નથી રહી. હું માનું છું કે આજે પણ એવા અગ્રેજ અમલદારો પડ્યા છે જેઓ
 પ્રામાણિક છે, પણ તેથી આજે હિન્દુસ્તાનનું કશું વળે તેમ નથી કારણ કે પોતે
 આટલો કાળ જે બમણામાં આધિજો હોય તે જ બમણામાં તેઓ આધિજો છે એમ
 હું માનું છું. તેથી આજે આ મસ્તનતને મારી કહીને અગર તો પોતાને તેના ચહેરી
 કહેવાસીને હું કહું અભિમાન લઈ સંકલ્પ નથી લેતું એ મસ્તનતમાં હું કેવળ
 અન્યજને દરનજે છું એ હું હીવા જેવું જોઈ રહ્યો છું તેથી જેમ હિન્દુ કેમનો
 અન્યજ હિન્દુધર્મ અગર હિન્દુસમાજને શાપ દે તેમ મારે પણ આ સંસ્તનતની
 કા તો કાયાપસટની નહિ તો તેના સમૂળ નાશની પ્રાર્થના જ કરું છું.

ખીજો અહિંસાને લેખે, મુશ્કેલી વધારે સુધે છે. મારી અહિંસાભાવના તો મને સદાશયે મારી એકેએક પ્રવૃત્તિમાંથી જીવી જવા પડે છે, જ્યારે મારો આત્મા ક્યા સુધી દુનિયામાં એક પણ અન્યાય કે એક પણ દુઃખના તેને અસહ્યે સાક્ષી થવું પડે છે ત્યાં સુધી સુખી થવાની ના પાડે છે. પણ મોરો જેવા દુર્બળ આશય જીવેને દુનિયાનું દરેક દુઃખ મટાડવાનું અમર તો દેખું તે દરેક અન્યાયને વિષે મારું દરી જીવવાનું સંભવતું નથી. આ બે બે આશયોમાંથી મુક્ત રહેવાનો માર્ગ છે, પણ તે સ્થિતિ બહુ ધીમે ક્રમે અને અનેક વ્યથાઓ પછી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવાની ના પાડીને નહિ, પણ સમજપૂર્વક નિષ્કામ રહે, કાર્ય કર્યાં જઈને જ તે મુક્તિ મારે મેળવવી રહી. અને આ લક્ષ્યનું રહસ્ય જ આત્મતત્ત્વને મુક્ત અને પૂર્ણ સ્વોધીન કરવા સાર શરીરતત્ત્વને સતત યત્ન કરવાના મુદ્દામાં રહેલું છે.

વળી હું એક બાલુએ જ્યારે ખીજાઓનાં જોવો જ સામાન્ય મનજણવાળો અહિંસાવાદી થઈ જાય છે, ત્યારે બાલુના તેવા અહિંસાવાદી ન હતા. સગદાર પ્રત્યેના રોષ અને દ્વેષભાવને લીધે જ તેને મદદ કરવાની પોતાની કરજ બળવવાની ના પાડનારા હતા. તેમના ઇન્કારના મૂળમાં તેમના અગામ અને દુર્બળતા હતા. તેમના સાથી તરીકે તેમને સાચે માર્ગ દેવા એ મારો ધર્મ હતો. તેથી મેં તેમની સામે જ તેમની દેખીતી કરજ હતી તે મુકી, અહિંસાતત્ત્વ સમજાવ્યું અને પસંદગી કરવા કહ્યું. તેમણે તે કરી અને મને તેનું કશું ન લાગ્યું. આમ અહિંસાની દૃષ્ટિએ પણ મારા કાર્યમાં હું પસ્તાવો કરવાપણું નથી જોતો; કારણ સ્વરાજમાં સુધા જેઓ હથિયાર બાધતા હશે તેમને તેમ કરવા અને દેશને ખાતર લડવા કહેતા હું અચકાવાનો નથી.

અને એમાં જ લેખકના ખીજા પ્રશ્નો ઉત્તર આવી જાય છે. મારા મનોરથની દમના સ્વરાજમાં તો હથિયારની કચાચે આવરયક્તા જ નથી; પણ આજના આ પ્રગ્નકીય પ્રયત્નમાંથી એવું હિન્દસ્વરાજ નીપજવાની મારી ધારણા નથી કારણ એક તો એ વસ્તુને તાત્કાલિક જોડપે જણાવ્યું કરવાને આજનો પ્રયત્ન જ નથી, અને ખીજું એ કે એવી તૈયારી ઉપર પ્રજાને લઈ જવાને સાર પડતો વર્તનક્રમ ધડી આપવાની લાયકાત મારામાં હોય એવું હું માનતો નથી. મારામાં હજી એટલા બધા વિદ્યાર અને માનવી દુર્બળતાઓ બચી છે કે એવા કાર્યની પ્રેરણા કે શક્તિ હું અનુભવતો નથી. હું એટલો જ દાવો કરું છું કે મારી દરેક દુર્બળતાને છતાં હું સતત પ્રયત્નવાન રહું છું. મને લાગે છે કે હિન્દોને દમન કરવાની મેં ખૂબ

ચકિત મેળવી છે. છતાં મારાથી પાપ થઈ જતું ન રહે, ધર્મિયો અને પછી જ ન રહે, એ સ્થિતિએ પહોંચ્યાનું કહેવાની હું દિમિત ન કરું. છતાં હું માનું છું કે, એ પૂર્ણ અવર્ણનીય નિષ્પાપ અવસ્થા, ત્યાં માણસ પોતાના અન્તરાત્મામાં બીજી સવ વસ્તુઓ અશોષ થઈ કેવળ ઇશ્વરની જ હાજરી અનુભવે છે, એ ખમતી દરેક મનુષ્યને સાર થઈ શકે છે. હું કમૂલો કરું છું કે એ હજી ઘણે આધેની અવસ્થા છે અને તેથી સંપૂર્ણ અહિંસાનો વર્તનક્રમ પ્રજાને ધડી આપવાને અમને હું અધિકારી નથી.

આ મહાન તરવની ચર્ચા પછી રેલવે ઇલાહિનો સવાલ તો છેક જ ઝીંચી થઈ પડે છે. હું પોતે આ સમવડોનો અંગત ઉપયોગ તરછોડતો નથી અને પ્રજા તેનો ઉપયોગ કરતી અટકે એવી મારી અપેક્ષા નથી. સ્વરાજમાં એ વસ્તુઓ બંધ થશે એવું પણ હું કશું માનતો નથી. અતે છતાં હું એટલી અલબત્ત આસા રાખું છું કે સ્વરાજમાં પ્રજા એવું માનતી અટકે કે આ સમવડોમાં આપણી નૈતિક ઉન્નતિ આગળ વધારવાનો કશો ખાસ શુભ છે અગર તો આપણી ઐહિક ઉન્નતિને સાર પણ તે અનિવાર્ય છે. એ સાધનોનો અપયોગ જ ઉપયોગ કરવાનું અને હિન્દુસ્તાનનાં પંચોતેર હજાર ગામડા રેલ-તારના જાળાઓથી સાધી મેલવાની બળતરા ન રાખવાની હું પ્રજાને સલાહ આપું ખરો. સ્વતંત્રતાની દૃશ્ય પ્રજા જ્યારે જરા રદાર થશે તે વેળાએ તે જોશે કે આ વસ્તુઓ આપણી પ્રગતિના ઠરતાં આપણી શુદ્ધાન્તરે સાર પણ સાધનભૂત હોવાથી આપણા રાજ્યકર્તાઓને જરૂરી હતી. પ્રમતિ તો લગ્નથી સી જેવી છે. એ ખોડંગતી ખોડંગતી કુદકે કુદકે જ આવે; તાર કે રેલથી તેને મોકલી શકાય નહિ.

૬ નિર્દોષ સામે ગુન્હેગાર

માણસ જ્યારે જાણીજૂઝતે પોતે જ કરેલા કાયદા તોડે છે ત્યારે તેવા ભગથી તે જમણો ગુન્હેગાર બને છે. કાયદા તેમ કરવામાં એક તો તે પોતાની સામે ગુન્હે કરે છે અને બીજો જે કાયદા સામે ઉપયોગ કરવા સાર તે તેમ કરે છે તેની સામે પણ તે ગુન્હે કરે છે. વળી તેમ કરીને તે પોતે તેની સભામાંથી છૂટી જાય છે, (કાયદા કાયદો ધડનારે તેવા ભંગને સાડ કથી સભા રાખેલી નથી હોતી) એટલું

જ નહિ 'પણ' તેવાં કામના પાલનમાં રહેલી અમલદારી-પણ તે અનાયાસે છટી મેળવે છે.

વ્યક્તિની બાબતમાં જે સાચું છે તે જ સમુદાયની બાબતમાં પણ સાચું છે. અત્યારે સારા હિન્દુસ્તાનનાર ઠેરઠેર સરકારને હાથે પોતાનાં જ કામદારોનાં આવા હડહડતા ભ્રમ સિવાય બીજું શું જોવામાં આવે છે? પોતાનાં કાંઈ અને કિમિનલ પ્રોસીજર કાંઈની કલમોનો ફાયદો તેવો દુરુપયોગ કરવામાં કાંઈ પાછું વાળીને જોતું નથી; અને પોતાના તરફથી નીકળતા એના હુકમો સામે અસહકારીઓ તકરારમાં ઉતરતા નથી એ વાતનો સાબલધને સરકારી અમલદારો બેધડકપણે કામદારના હડહડતા ભ્રમ કરી રહ્યા છે. ખુમદયદરમાં, ચિતાગોગમાં, આખા સિંધમાં અને મદ્રાસ પ્રદેશમાં તો વળી બીજા કયાંયે નહિ એટલી વ્યવસ્થિત રીતે આપણે આ અનુભવી રહ્યા છીએ. જનામ ચાકુમ હસને સચોટ રીતે બતાવી આપ્યું છે કે તેમની પરહેજ તેમજ કાળથી વાલસરાય તરફથી અપાયેલા વચનના ધોરણનો ચોખ્ખો ભગ થયો છે. ખરું જોતા તો હોર્ડ રીડિંગની પ્રતિજ્ઞાના ધોરણથી જ નહિ, પણ તેમની અમાક હોર્ડ એમ્સફોર્ડ ગઢાર પાડેલા સરકારી ખરીદોના પ્રત્યક્ષ લાખોથી પણ તે સાવ વિરુદ્ધ છે, જેમાં એવી પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરવામાં આવી હતી કે જ્યાં સુધી અસહકારીઓ ખૂનામરદોથી દૂર રહેશે ત્યાં સુધી દયાળુની નીતિ હરગિજ અખત્યાર નહિ કરવામાં આવે.

જનામ ચાકુમ હસને તબલવરની પરિવર્તમાં ચુટાઈને આવેલા પ્રતિનિધિઓને પોતાના ભાષણથી ખૂનામરદી કરવા હરકેયાં એમ કાંઈ કહી શકશે ખરું? તેમ એ ભાષણને પરિણામે તબલવર છત્રામાં કયાંયે ખૂનામરદી થવાનું પણ જણાયું નથી 'દેશબંધન' મવવાળા શ્રી આમરના મુખમાં તો મેંછરેટે એટલે સુધી કબૂલ કીધું કે શુભેગ ગણાયેલા લેખમાં ખૂનામરદીના ઉત્તેજનની તો ગંધ સરખી નહોતી, એટલું જ નહિ પણ એમાં હવદી અહિંસા માટે વીનવણી હતી. કાંઈમિલરના આગ્રેવાન વડીલ થી રામસ્વામી આચારને 'હિન્દુ' પત્ર પર એક જોરદાર કાગળ લખ્યાને સાર પકડવામાં આવ્યા છે, જોકે એ કામગીમાં ખૂનામરદીનું નામનિશાન નહોતું. અને એ જ પ્રમાણે ડૉ. વરદરાયુજી અને શ્રી ગોપાળકૃષ્ણજીને પણ પકડવા માં આવ્યા છે, જોકે એ જાણીતી વાત છે કે તેમનાં ભાષણમાં ખૂનામરદી તરફ કદી હરકેરણી નથી હોતી, હવડું લોકોને ભારે પગવણી વચ્ચે સુદ્ધા શાન્ત રાખવાના કામ માટે તેઓ પંકાયેલા છે.

આ બધી દમનનીતિ ઉપરથી સરકાર ખૂનામરદી નોતરી રહી છે એવું કાંઈ અનુમાન કાઢે તો શી નવાબ ? ઉપર જણાવેલા મુદ્દાઓમાંના એક પણ દાખલામાં તેમા જણાવેલ લેખ કે, પ્રાપ્ત્યથી ખૂનામરદી થયાનો પૂરાવો નથી, આમ સરકાર પોતે જ પોતાના કાયદાનો અનુદાઓરીબરો બંગ ક્યાની દોષી છે, વળી આમાં ખૂનામર વ્યક્તિના દાખલા; સરકારની સામે કાયદેસર ધલાજ પણ ક્યો રહે છે ? જ્યારે કાંઈ સરકાર પોતાના નીચ હેતુઓ પર આધારવાની ખાતર પોતાના જ કાયદાઓ નોડે વ્યભિચાર આદરે ત્યારે તેની સામે કાયદામાં શિક્ષા ક્યાંથી જડે ?

તેથી જ્યારે કાંઈ સરકાર આમ વ્યવસ્થાપૂર્વક કાયદા વગરની બને ત્યારે તેના કાયદાઓનો સવિનય ભંગ એ ધર્મ થઈ પડે છે, અને એ સરકારમાં અગર એના કાયદા રચવામાં જેમનો દિસ્સો નથી હોતો એવા લોકોને મારે તો એ એક જ ઉપાય છે. ખીજો પણ ઉપાય છે, અને તે સશસ્ત્ર બળવો કરવાનો. કાયદાનો સવિનય ભંગ એ એવી ખૂનરેણીની અવેળનો ઉપાય છે, અને તે સંપૂર્ણ, સચોટ અને ખૂનખરાખરાઈ રહિત છે. વળી એ પણ દીક છે કે એવા અન્યાયી અને ગેરકાયદે હુકમોનું પણ પાલન કરીને નમૂનેદાર સંયમ કેળવીને અને તાલીમ મેળવીને આપણે કાયદાના સવિનય ભંગને સારું જોઈતું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ, કારણ તેમ કરીને એક બાબતએ સરકારનો જીલમી સ્વભાવ વધુ ઉઘાડો પડ્યો છે અને ખીજી બાબતએ અન્યાયી હુકમોનું પણ અમુક સમય સુધી ઇરાદાપૂર્વક અને આપણા પોતાના બળથી પાલન કરીને આપણે તેના ભંગને માટે લાયક બન્યા છીએ.

વળી એ પણ જોઈતું જ યોગ્ય છે કે હજી આજે પણ કાયદાના એવા સવિનય ભંગનું ક્ષેત્ર જેમ બને તેમ મર્યાદિત રાખવામાં આવે છે. આપણે સમજવું જોઈએ કે જેમ કાંઈ બ્રહ્મ અને પ્રજ્ઞાનિન્દિત સરકાર સુધરેલા સમાજમાં રોગ સમાન હોઈ એક અસ્વાભાવિક વસ્તુ છે તેમ કાયદાઓનો સવિનય ભંગ એ પણ એક અસામાન્ય સ્થિતિ છે. તેથી જ સહેરીએ રાજ્યના કાયદાઓનું સ્વેચ્છાપૂર્વક પાલન કરવાની બાબતમાં સંપૂર્ણ તાલીમ લીધેલી છે તે જ જૂજ પ્રસંગ પર ઇગદાપૂર્વક પણ વિનયપૂર્વક કાયદાઓનો ભંગ કરીને એવા ભંગને માટે ચનારી મળ પોતાને માથે વહોરી લેવાનો અધિકારી યઈ શકે. તેથી જ આપણે જિજ્ઞાસામાં જોડા સમયમાં મોટામાં મોટા પરિણામની આશા રાખતા હોઈએ તો એક બાબતએ એક મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં કાયદાનો જોગવરમાં જોરાવર ભંગ ચાલી રહ્યો હોય ત્યારે દેશના ખીજા બધા ભાગોમાં આપણે બધા કાયદાઓનું સંપૂર્ણ પાલન કરી બતાવવું

પશુ કે ભેડી પ્રજાની સ્વેચ્છાપૂર્વક કાયદા બાળવાની શક્તિ અને કાયદાના સવિનય ભંગની ખૂબીની સમજણ સાચેસાચાં દેખાઇ આવે. હુંકમાં હિન્દુસ્તાનના કાષ્ટ પશુ ભાગમાં જોવાયેલી સત્તા અને પરવાનગી-મળ્યા વગર કાયદાના ભંગની 'સ્વેચ્છા' પશુ શરૂઆત થશે તો તે આપણા કાર્યને ભારે હાનિ પહોંચાડશે અને કાયદાના સવિનય ભંગના સિદ્ધાન્ત વિષેનું આપણું અદ્યત્ત અગારું સિદ્ધ કરશે.

વળી આ ઝુલમી રહેલા બળવા સામે સરકાર તો સખતમાં સખત હલાળો લેવા મથશે એ આપણે બરાબર અણતરીમાં રાખવું જોઈએ. કારણ સરકારની આખી દરતી જ એ લડત ઉપર આધાર રાખે છે. નરી આત્મસંરક્ષણની પ્રેરણા પણ એની પાસે છેક મિટાવી દેવા સુધીની દમનનીતિ અખત્યાર કરાવશે. અને એવે તો એમાં નિષ્ફળ જશે તો અલગત એ અન્તર્ધાન પામશે. મતલબ કે ક્યાં તો એને પ્રજાની દુષ્ટિ આમળ નમવું પડશે અથવા તો વૂઠી પડવું પડશે. આપણે તો મોટામા મોટા ભય જોઈએ જ સાચવવાનો છે કે સરકારની પજવણીથી ઉશ્કેરાઈને સુદાં કાઢીને પશુ હાથે કબાઈ મારફાડ કે ખૂનખરાવો ન થાય. એમ થાય તો તેમાં આપણી અહિંસાની પ્રતિમાનો ચોખ્ખો ભંગ તો છે જ; પણ એમ એકવાર જાણીખૂળને કાદાપૂર્વક જાલિમ જોડે ઝુલ્મક માડીને તેનું સખતમા સખત કાષ્ટ વહોરી લીધા પછી એવા દયાણુ સામે ઉશ્કેરાઈને ઘેલા બનવું એ ગેર છે એટલું જ નહિ, પણ આપણી મરદાનગીને જાદો લગાડનાર છે. કદાચ મને પકડવામા આવે, આ શાન્ત બળવામાં. બામ લેનારા બીજા પણ હજારોને પકડવામા આવે, કેદમા મોકલવામાં આવે, તેમના ઉપર કરપ્રકારના તાસ ગુન્દરવામા આવે, છતાં બાકીના હિન્દુસ્તાને મિળજ ન જોવો જોઈએ જ્યારે વખત આવે ત્યારે બાકીનું હિન્દુસ્તાન ભલે જાતે કાયદાનો સવિનય ભંગ આદરે અને ગિરફતારી, જેલ અને જુલમ તોતરે. આપણે કેવળ નિર્દોષોનાં જ બલિદાન લેવાની જાલિમને દરજ પાડવા માગીએ છીએ. એવાં નિર્દોષ બલિદાન જ ધમરને ઘેર રજૂ થશે.

અને તથા આજ જ્યારે પ્રજા આ મહાન લડત આદરવાની અણી ઉપર છે ત્યારે મારી પ્રત્યેક અસહકારીને શરીશરીને એની એ વીનવણી છે કે કાયદાના સવિનય ભંગને સાફ—દિલીના કરાવમાં મુકવામાં આવેલી એકેએક શરતનું અદ્ધરશઃ પાલન કરીને તે સવિનય ભંગની લાયકાત મેળવે અને ઠેરઠેર અહિંસાનું વાતાવરણ જાળવી શાન્તિની જોળાધરી આપે. આપણે હાથે અહિંસાનું વ્યક્તિશઃ પાલન થાય એટલેથી જ આપણે સન્તોષ માનવાનો નથી. આપણે તો દાવો કરીએ છીએ કે આખો

દેશ) અસહકારી બની ગયો છે, આપણે કહીએ છીએ કે આપણે પ્રજાનો તારાની વર્ગો પણ મારશાક ન કરી બેસે એટલે દરજ્જે તેમની ઉપર કાણ મેળવી લીધો છે. આજ આપણે એ દાવાને સાબો કરી બતાવવો ગ્રહી છે

સત્ય એટલે શું ?

અગ્રેજી ધર્મશાસ્ત્રમાં એક કથા છે, તેમાં એક ન્યાયાધીશો સવાલ કરેલો 'સત્ય શું છે ?' તેનો જવાબ તેને મળ્યો નહિ હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રમાં સત્યને સાર હરિશ્ચન્દ્રો સર્વશ્વ દીધું ને પોતે શ્રીકૃષ્ણાદિ સુદ્ધા આડાળને ત્યાં વેચાયો (તે કાળે અસ્પૃશ્યતાની શી સ્થિતિ હતી ?) હમામ હસન ને હુસેને સત્યને ખાતર પોતાનો જીવ બોધો.

એમ છતાં પૈયા ન્યાયાધીશો પૂછેલા સવાલનો જવાબ નથી મળ્યો હરિશ્ચન્દ્ર પોતે જાણતો હતો તે સત્યને સાર ખુવાર થયો ને અમર થયો. હમામ હુસેને પોતે જાણ્યું તે સત્યને સાર પ્યારો દેક દીધો પણ હરિશ્ચન્દ્રનું સત્ય ને હમામ હુસેનનું સત્ય તે આપણું હોય કે ન હોય.

પણ આવા પરિમિત સત્ય ઉપરાન્ત એક શુદ્ધ સત્ય છે જે અખંડ છે, સર્વ વ્યાપક છે પણ તે અવર્ણનીય છે કેમકે સત્ય એ જ પરમેશ્વર છે. અથવા પરમેશ્વર જ સત્ય છે બીજું બધું મિથ્યા બોલુ છે એટલે માત્ર પ્રમાણમાં જ બીજા બધામાં સત્ય હોય તે ખરૂં

તેથી જે સત્યને જાણે છે, મનથી વાચાથી કાગાથી સત્ય જ આચરે છે તે પરમેશ્વરને જોળાયે છે તેથી તે ત્રિમળદર્શી થાય છે તેને આ દેહે મોક્ષ છે.

એવો એક સત્યાચળબ્રહ્મા જે હિમેશ્વરની ડાબી પહેલા તૈયાર થાય તો સ્વરાજ આજ જ્ઞામાન્ય સ્થિતિ છે.

આપણામાંનાં જાગતમાં સમસ્યાઓ છીએ, સત્ય આચરવાનો આગ્રહ રાખનારા છીએ અને તે પણ વિનયપૂર્વક કૃપા સત્યને પહેચી વળીએ છીએ. આમ વિચારતા સત્યવત્તુ પાલન એ સુદૃઢી વસ્તુ નથી

એક મિત્રે પૂછ્યું, 'તમે સત્યવત્તુ પાલન કરનાર છો છતાં તમે શ્રીકૃષ્ણ દાસના તારનો અર્થ તમારા પક્ષમાં બેચી લીધો ને બગાળના પદરને બદલે પચીસ લાખ

જાહેર ક્ષયાં તેમાં તમે સદ્ગતિ અસત્યનું આચરણ ન કર્યું ?' મેં મારા પક્ષને અર્થ
જેવવાનો - પ્રવાસ તો કર્યો જ ન હતો; પોતાને બાવતો અર્થ દેરવાની મને ટેવ
નથી. પણ મેં તે તારો અર્થ દેરવામાં ઉતાવળ કરી. એ તારા રાંતના બાર વાગ્યા
'પડી મળેલો.' આ દિવસ બચાવને ખાતર નથી કહેતો, પણ એમ જણાવવા કે સત્ય
તો રાખીએ - પણ તેવું ને તેવું જ ઝળકવું જોઈએ, જે ત્રણે કાલે સત્ય જ આચરવા
છાએ છે - તેનાથી એવી ઉતાવળ ન થાય. વળી સત્યાચરણી અભણે પણ અસત્ય
ન વહે, ન આચરે. તે અસત્ય કરવા કે કહેવા અસમર્થ જની જામ છે. એ વ્યાખ્યા
પ્રમાણે મેં મત્યનો ભગ અવશ્ય કર્યો.

મને રાન્નોપ એટલો જ છે કે હું સત્યનો આશ્રય રાખવા સિવાય એ મતને
વિશે વધારે દાવો કરતો જ નથી. મારાથી જાણીને અસત્ય બાંધણું થાય જ નહિ.
જાણીનેમને ને તે પણ મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને છેતરવાના એક જ પ્રસંગ સિવાય
મારી જાણીમાં ખીજો પ્રસંગ મને તેવો જાણતો યાદ નથી. સત્ય કહેવું ને કરવું
એ માટે સ્વભાવ ચર્ચ પડ્યો છે. પણ જે સત્યને હું પરાક્ષ રીતે જોળણું છું તે
સત્યનું પાલન કરવાનો મારાથી દાવો દરાય તેમ જ નથી મારાથી અભણપણે
પણ અતિશયોક્તિ થઈ જાય, આત્મસ્થાપા ચર્ચ જાય, દરેલા કાર્યનું વર્ણન કરવામાં
રસ આપી જાય, આ બધામાં અમત્યની છાયા છે ને સત્યની કમોટીએ તે ન ચડી
શકે. જેવું જીવન સત્યમય છે એ તો શુદ્ધ સ્ફટિકમણિના જેવું છે. તેની પાસે
અમત્ય એક પ્રકારે પણ ન મળે. સત્યાચરણીને કોઈ છેતરી જ ન શકે, કેમકે તેની
પાસે અસત્ય એ અચક્ક્ય હોયું જોઈએ જગતમાં આકરામાં આકર્ષે મત સંચુ છે
લાખો મથે તેમાંથી કોઈક જ એ જ જન્મમાં પાર ઉતરે.

મારી પાસે કાઈ અસત્ય બોલે ત્યારે મને તેની ઉપર ક્રોધ વધાવે બદલે મારા
પોતાની ઉપર વધારે નડે છે. કેમકે હું જાણું છું કે મારામાં હજી અસત્યનો વાસ
ઉડે ઉડે પડ્યો જ છે.

સત્ય વચ્ચેની કૃતપતિ મતમાંથી છે સત્ય એટલે હોયું ત્રણે કાળમાં એક જ
રૂપે દરતી એક માત્ર પરમાત્માની છે એવા સત્યની ભક્તિ કરી તે સત્યને જોણે
પોતાની હૃદયમાં સદાને સાર વાસ આપ્યો છે તેને શતકોટી નમન હજો. એ સત્યની
સેવા કરવા હું મથી રહ્યો છું તેને સાર દિમામયની રાત્ર પડ્યી પડવા નેટલી
દિંમત મારામાં છે એમ માનું છું છતાં હું હજી તેથી બહુ દૂર છું એવું મને જાન

છે. જેમ હું નજીક પહોંચતો જાઉં છું તેમ મને મારી અસક્તિનું જ્ઞાન વધારે ને વધારે થતું જાય છે ને તેમ મને તે જ્ઞાન નમ્ર બનાવે છે. પોતાનું નજીવાપણું ન જાણવું ને અભિમાન, રાખવું એ બનવાનો જ છે. પણ જે જાણે છે તેનો, અર્થ ઉતરી જાય છે. મારો તો ક્યારેનોયે ઉતરી ગયો છે. દુઃખસીદાસે પોતાને શકની ઉપમા આપી તે હું બરોબર સમજી શકું છું. એ મારગ ચરતો છે, કાયરનું ત્યાં કામ નથી. ચોવીસે કલાક જે પ્રયત્ન કરે, ખાતાં, બેસતાં, ચૂંતાં, કાંતતાં, શીશ જતાં—દરેક ક્રિયા કરતાં જે કેવળ સત્યનું જ ચિન્તન કરે તે જરૂર સત્યમય બને. અને જ્યારે સત્યનો અર્થ કોઈમા સંપૂર્ણ પ્રકાશે છે ત્યારે તે છુપો રહેતો નથી. ત્યારે તેને બોલવાપણું કે સમજવાવાપણું રહેતું નથી. અથવા તો તેના બોલમાં એટલું જોર ભરેલું હોય છે, એટલો જીવ બર્ષો હોય છે કે તેની અસર લોકો ઉપર દુરત થાય છે. એવું સત્ય મારામા નથી. પણ એ માર્ગે વિચરતો હોવાથી જ્યાં ઝાડ જેવું ન હોય ત્યાં એરડો પ્રધાન હોય એવી મારી દીન દશા છે.

સત્યમાં પ્રેમ હોય સત્યમા અહિંસા, અલ્પચર્ચ, અસ્તેય આદિના સમાવેશ થઈ જાય છે. કેવળ સગવડને ખાતર યમો પાંચ મહાવ્યા. સત્યને જાણ્યા પછી હિંસા કરે તે સત્યને છોડે. સત્યને જાણ્યા પછી જે બ્યભિચાર કરે તે તો સુરજ છતાં અધારાની દસ્તી માન્યા જેવું થયું. આવા શુદ્ધ સત્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરનાર એક માણસ પણ આ વર્ષના અન્ત પહેલા નીકળી પડે તો સ્વરાજ મળે જ. કેમકે તે કહે તે સહુને માનવું જ પડે. સુરજનો પ્રકાશ કંઈ બતાવતો નથી પડતો. સત્ય ક્વય-પ્રકાશ છે ને સ્વયંસિદ્ધ છે. એવું સત્યાચરણ આ વિષમ કાળને વિષે કહિન છે પણ અસંકય નથી એ હું જાણું છું. એવા સત્યના આગ્રહી આપણે ઘણા યોરેલે અશે પણ થકથે તો સ્વરાજ મેળવીયે. એવા સત્યના સખત આગ્રહી આપણે યોડા પણ થકથે તોયે મળે. પણ આપણે સાચા હોવા જોઈએ. સત્યને બદલે સત્યનો ડોળ નહિ ચાલે. બલે ને રૂપીયે આની હો પણ તે સત્ય જ હોવું જોઈએ. યોડાલેણા સત્યમાં કોઈ પણ બુલેચૂકે જાણીજોઈને બોલાયેલા અસત્યનો સમાવેશ તો ન જ કરે. આ ધર્મચતુષ્મા આપણે અથા સત્યનું મેવન કરતા થઈ જઈએ એવી મારી મહત્વાકાંક્ષા છે.

૬ આત્મનિરીક્ષણ

અનેક સ્થળોએથી કર્ણ બાપાના લખેલા કાગળો મારા હાથે આવ્યા છે જેમાં મને આજીવ કરવામાં આવી છે કે જો ડિમેન્શનની આખરે સ્વરાજ ન મળે અને હું મોતે કેદની દીવાલો બહાર હોઈ તો મારે આપવાત ન કરવો. હું જોઈ છું કે બાપા એ વિચાર દર્શાવવાનું પ્રયત્ન જ સાધન છે, આસ કરીને જ્યારે એ વિચાર પણ કંઈક દુર્ગોચર અને અપૂર્ણ હોય છે. 'તત્ત્વજ્ઞ' મા પ્રગટ થયેલો મારો લેખ સ્પષ્ટ હતો એમ મને લાગેલું; પણ હું જોઉં છું કે એના બાપાતરોએ ઘણી જગોએ ગેરસમજ ઉભી કરી છે. અને આમ બાપાન્તરોની દક્ષા યથા તેવી જ દક્ષામાંથી મૂળ ગુજરાતી લેખ પણ કેટલેક અરો-નથી બચે.

આવી ગેરસમજનું એક તો મોટું દારણ હું એ જોઈ રહ્યો છું કે મને મનુષ્યત્વની પૂર્ણવસ્થાએ પહોંચેલા પુરુષ તરીકે માનવામાં આવે છે જે મિત્રો ભગવદ્-ગીતા પ્રત્યેના મારો અતુરભાવ જાણે છે તેઓએ અતુરભાવ સ્ત્રીકો ટાકી બતાવીને મને જાણાવ્યું કે મારી આપવાત કરવાની ધમકી જે સત્યને હું જીવનમાં આવરવા મથી રહ્યો છું તેની કેવી વિરોધી છે. મારા આ બધા શુભેચ્છકો બહુ જાણ છે કે હું સત્યનો એક વટેમાર્ગ માનું છું, એ સત્યનો માર્ગ મને જાણ્યો છે એમ કહું છું અને તેને મોઢી વળવાને હું સતત પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું એટલે જ હવે કંઈ છું. હું એ કબૂલ કરું છું કે હજી એ સત્ય મને સાપડ્યું નથી પૂર્ણ સત્ય સાપડ્યું એટલે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો અને પોતાના જીવનનું નિર્માણ લાંબવું, એટલે કે પૂર્ણવસ્થાએ પહોંચવું, મારી અપૂર્ણતાએલું તો મને હાથ લાગે છે અને એમાં જ મારે બધું બજા સમાયેલું છે. કારણકે પોતાની અપૂર્ણતા અને પોતાની દૂરીઓ જાણવી એ આ દુનિયામાં દુર્લભ વસ્તુ છે.

જો હું પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી સુખેથી હોત તો મારા પડોશીના દુઃખ જોઈ અત્યારે હું જે રીતે હાથ ધાઉં છું તેવો દુઃખી થાત નહિ. પૂર્ણ મનુષ્ય તરીકે હું તે પ્યાનમાં લેત, તેના ઉપાય બતાવત અને મારામાના અજોય સત્યના સામર્થ્ય વડે તે ઉપાયો બીજાઓની પાસે લેવડાવત. પણ હજી તો હું કાચમાંથી જોતો હોઉં, તેમ જાણું જાણું જ જોઈ શકું છું અને તેથી ધીરજપૂર્વક અને મહેનતભરી નીતિથી મને સહે છે તે વસ્તુ મારે સામાને ગળે ઉતારવી પડે છે.

આવી સ્થિતિ હોવાથી આજે મટાડી શકાય તેવા આધિ-આધિઓમાં દેશ આખાને ફોરેસો જાણવા છતાં અને પ્રત્યક્ષ જગત્તાયની છાયા હેડળ-સુદ્ધા હાડપિંજર

બનેલા હનરો સાખો દેશમાન્ધવેને જોવા છતાં જો હું એ બધાના દુઃખથી દુઃખી ન
 થાઉં તો મારી માણસાઈ સાજો. એ દુઃખના પુનઃમાંથી પારિધાર ધમકો થઈ રહેલ
 છે એ જ આસા મારી ડયાદોરી છે. પણ ધારો કે દેશનાં દુઃખો તરફનાં—નુખદુખ,
 શીતોષ્ણ વગેરે પ્રયોના—મારા બધા વળાટ છતાં અને રેંદીયાનો જીવનદાયી સન્દેશો
 દેશનાં હૈયામાં સ્થાપવાના મારા બધા પ્રયત્નને અન્તે પણ હું, માત્ર દેશનાં કાન
 સુધી જ પહોંચું અને હૈયાને ન જ પહોંચી શકું, વળા એમ પણ ધારો કે આ વર્ષની
 આખરે સુદમાં આખો દેશ રેંદીયાના ચાન્ત ચક્રપરિવર્તન દ્વારા સ્વરાજ મેળવવાની
 શક્યતાને વિષે આજના જેટલો જ અશ્વદાણુ રહે, એમ પણ માનો કે છેલ્લા આ
 મહિના અને તેથી વધુ મુદતનાં બધાં જોશ અને હિતસાદ કેવળ જોશ અને હિતસાદ
 જ રહ્યાં છે અને તેમાંથી દેશ સમક્ષ રજૂ થયેલા કાર્યક્રમને વિષે દશી ચોકસ
 શ્રદ્ધા જન્મ નથી પામી એવું જોવામાં આવે, અને અન્તે એ પણ સિદ્ધ થાય કે
 ચાન્તિના સન્દેશોએ અગ્રેજોના અંતઃકરણ નથી ભેદ્યાં—તો શું મારા તપોબળને વિષે
 મારે શંકા ન કરવી અને આ લડતની આગેવાની કરવાને મારી જાતને નાલાયક
 ન ગણવી ? સાચને વળગી રહેનારા માણસ તરીકે એ પ્રસંગે મારો શો ધર્મ ?
 શું મારે અતિ દીનપણે મારા માલિકની સામે ખૂટીને તેને આ નિરુપયોગી ઝોળાક
 લઈ લેવા અને અને મેવાનું કોઈ વધુ સારું હથિયાર બનાવવાની પ્રાર્થના ન કરવી ?

સ્વરાજ રાજપલટામાં અને એની ખરી સત્તા પ્રજાને હાથ આપ્યામાં જ નથી
 આવી જતું. એ તો બકારનો આકાર માત્ર થયો. હું જે સારવસ્તુની પાછળ ખૂરી
 રહ્યો છું એ તો જે સાધનોથી એ મેળવવાનું છે એ સાધનોના ચોક્કસપણે સ્વીકાર
 એટલે કે પ્રજાના હૃદયનો પલટો છે. અને મારી ખાતરી છે કે અસ્પૃશ્યતા જેવી
 બૂલનો ત્યાગ કરવાને હિન્દુઓને, હિન્દુસલમાનને પ્રરમ્પગ્ના વેર ભૂલી જવાને અને
 દિલની એકતાને પોતાના રાષ્ટ્રીય જીવનનું કાયમનું અંગ માનતા થઈ જવાને, અગર
 તો હિન્દના આર્થિક હિલને સાર રેંદીયો એ એક જ સાર્વત્રિક તરણોપાય છે એ
 જાણી તેનો દેશ આખાએ સ્વીકાર કરવાને, અને એક માત્ર અહિંસાને જ માર્ગ
 હિન્દની સ્વતંત્રતા સંભવે છે—ખીજ કોઈ માર્ગ નહિ એ વાત સૌ કોઈએ માનતા
 થવાને કંઈ જુમના જુગ વીતવાની જરૂર નથી ચોક્કસપણે, સમજણપૂર્વક અને
 સ્વેચ્છાથી દેશને હાથે આ કાર્યક્રમનો સ્વીકાર થાય એટલું પણ આ સારવસ્તુના
 સ્વીકારની સાખીતી મળાશે. એટલું થયું તો પ્રત્યક્ષ સત્તાનો બદલો બરાબર વાવેલા
 ખીજમાંથી કાઢી નીપજે એ જ ન્યાયે કદાપિ યથા વખત રહેનાર નથી.

આમ વાયક બેરી કે હું જે સૌ પહેલવહેલું પૂનામાં મિત્રો આમળ સ્થેન
 બેલેલો અને પછી બીજો બીજાએ આમળ બોલ્યો તે મારી પોતાની અપૂર્ણતા અને
 દુઃખોની કળલાત અને જે મહાન કાર્ય અત્યારની ધરી પૂરતું હું દોરી રહેલો દેખાઈ
 હું તેને મારેની મારી અપાત્રતાના ઉદ્ધાર ઉપરાંત બીજું કશું નહોતું મેં કરી
 નિરાશાવાદ રજૂ નથી કર્યો. ઉલટું આ જ વેરસની અંદર હિન્દુસ્તાન હું ઉપર કહી
 ગયો તે સારવસ્તુ મેળવશે એ વિશે આ લખી રહ્યો છું તે વેળાએ હું નેટલો આશા-
 પૂર્ણ છું તેટલો અગાઉ કહી નહોતો. વળી વહેવાર તત્ત્વવાદી તરીકે એ પણ હું કહી
 ચુક્યો છું કે જે કાર્ય દોરવાની મારી પોતાની સક્રિયતા વિશે અને પૂરતો ભરોસો ન
 હોય એવું કાર્ય ઉપાડવાનો મારે મને પોતાને યદીવાર અધિકારી ન મણવો જોઈએ.
 નિઃકાંમ કર્મ કર્મે જવાના સિદ્ધાન્તમાં પણ એ આવી જ જાય છે કે સત્યની શોધમાં
 જેટલા અવિચાન્તપણે લાગ્યા રહેવું તેટલી જ હૃદયથી જ્યાં પોતાની ભૂલ જાણાય
 ત્યાંથી તત્કાળ પાછા ફરવું અને એવી અપાત્રતા સમજનાની સાથે જ હુમ્મના લવલેદ
 વમર એવા કાર્યની આગેવાની હોડની. મેં તો મારા ઉદ્ધારથી એ અવિનાશીની
 અંદર મારી કુદ્ર જાતને ખોલ નાખવાની અને અનન્તના હાથમાનો માત્ર મારીનો
 ધોડો માત્ર જતી રહેવાની મારી અતિ પ્રયત્ન છતાંની જાખી કરાવેલી કે જે સ્થિતિમાં
 મારા કુદ્ર વ્યક્તિત્વના અન્તરાયો ન રહેવાથી મેં વધુ ચોક્કમ અને નિશ્ચિત રજાથી નીવડે.

૬ ગાળ કેને કહેવી ?

સંયુક્ત પ્રાન્તથી એક ભાષ લખે છે:

“આજકાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં સરકારને ગાળો સિવાય બીજું કંઈ જ કાને પડતું નથી.
 જેને જુઓ તેની છબને ટરવે સરકારને માટે ગાળોનો અખૂટ જથ્થો તૈયાર. અલિમ, જામલી,
 દુલ હજી ઈ. કેમ જાણે સરકારને ગાળો દેવામાં દરેકે એકબીજાને જોડે સરસાઈ માંડી હોવા
 હરીકૃતમાં દરેક લાપણ એવી ગાળોનું અને જાહેરોનું એક એક સ્તોત્ર જ હોય છે. એકે બાપણ
 એવા બદગોઈના ઉમરા સિવાય હોઈ નથી; અને જેવા જેવું તે છે એ કે આવાં લાપણોને
 જ દિવ હવાખનારાં કહેવામાં આવે છે. હુંકામાં જે જ આજકાલ જોમેર માનું છે અને
 જાણે આજકાલની ફેશન મઈ પડી છે.”

મને તો આ બધું જોઈ ખરેખર ત્રાસ પડે છે. આવા ઉમરા મારે મન તેમ દુર્જનતાની
 નિસાની છે. એ વસ્તુ વખામાં ખરું કાર્ય કરવાની સક્તિનો જાખવો હુકાવ સુચવે છે તેથી

તે પોતાની ફરિયાદો બોલવાની શક્તિથી એ, અસાધ્ય દાંડવા મને છે. મારા કડક અભિપ્રાય મુજબ તો રાષ્ટ્રને એક પણ શબ્દ-સરકાર સામે મુક્તિ આપણા મોંથી નીકળેલી નહીં. આપણે દુભાયેલી પ્રજા જાણે અને આપણો ક્રોધ પણ પુરવપ્રકાશ છે એ સાચું; પણ શું એ પુરવપ્રકાશને માણે કાઢીને આપણે સમાવવાના ? એ જ શક્તિનો ઉપયોગી કાર્યમાં વ્યય કરવો આપણને ન ધટે શું ? માણે બોલવામાં વખત વીતી રહેશે એ તો અલગત ખત. કશાનું કાર્ય પણ નથી ને દેશસેવા પણ નથી. હિંસા એટલે જીવનો જીવન હેતુ એટલું જ માત્ર નથી. મારે હિંસાને તો અપશબ્દ કે જાળ પણ હિંસા છે. જો એ બંધનિર્મલ હોય તો આપ સરકારને માટે 'સેતીની' 'શક્તિ' 'નિર્મલ' વગેરે જે વિશેષણો વાપરવા છતાં તેના પણ હું તો જવાબ કરી શકતો નથી. અને આ વિશેષણો વાપરવાં એ પણ હિંસા છે એ વિષે જો રાંધેને સ્થાન નથી તો આપના જેવા અધિસાના સુસ્ત હિમાચલીતામાં આવી હિંસા સ્વપ્નામાં પણ કેમ સંભવે ?"

જેઓ પોતાને અસહકારી કહેવડાવે છે તેઓ જોડે અંશે માણે બોલવામાં શકાય છે તેટલે દરજ્જે તેઓ અલગત હિંસા કરે છે અને પોતાના અધિસાત્વતના મંગલ કરે છે. પણ લેખકના 'હકીકતમાં દરેક ભાષણ એવી માણેલું' અને બદગોષ્ઠનું એક એક સ્તોત્ર જ હોય છે' એ મત જોડે હું મળતો થઈ શકતો નથી. હું આ બાદને ખાતરી આપું છું કે અસહકારીઓનાં ભાષણોને સરકારની સામે કદુ વચનોથી ભરપૂર હોય છે તો તે આપણી પોતાની સામે આઠાં કદુ વચનોવાળાં નથી હોતાં. વળી તે નિન્દા અને બદગોષ્ઠના કરતાં અધિસા, હિન્દુમુસલમાન એકતા અને સ્વદેશીની તરફેણની દલીલોથી પણ ભરપૂર હોય છે. અને મારા કથનનો સૌથી સચોટ પુરાવો એ જ છે કે એ ત્રણે બાજુઓમાં લોકો તરફથી સુંદર જવાબ મળી રહેલ છે. લોકો ઉપર અસર પડ્યા વગર તો પ્રજાએ આ બધી પ્રગતિ નથી જ કરી એ દેખીતું છે.

પણ માણ એટલે શું એ પણ જરા તપાસી જોઈ ધટે છે. કાંઈમાં જાણતો અર્થ અપશબ્દ, ગેરચક્રન એવો આવે છે. અપશબ્દ એટલે ખોટો શબ્દ, શબ્દનો અવળો-અગર ખોટો ઉપયોગ. એટલે કે જો ચોરને 'હું ચોર' કહું અગર તો બદગાને લદગો કહું તો હું એને અપશબ્દ કે ગાળ બોલું છું એમ ન જ કહેવાય. કોઢીઆને કોઢ કોઢીઓ કહે તેમાં તે પોતાનું અપમાન નથી સમજતો. એટલું જ કે માણસ જે વિશેષણ વાપરે તે તેણે ધરાદાપૂર્વક વાપરેલું હોવું જોઈએ અને તે સાબીત કરી આપવાની તેની તૈયારી હોવી જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ જોતાં દરેક દાખલામાં અને દરેક પ્રસંગે વપરાયેલાં વિશેષણોને વખોટી દાઢવા હું અસમર્થ છું. વળી એવા નિન્દાજનક

વિશેષણો એ હમેશાં જ વાપરનારની હિંસાટિ, મુચ્ચવનારાં હોય છે એવા નિયમ નથી. હું જાણું છું કે એવાં વિશેષણો તદ્દમ યોગ્ય અને સંપૂર્ણપણે લાગુ પડનારાં હોય તોપણ જેની સામે તે વપરાયાં હોય તેની સામે મારફત કરાવવા ખાતર જ ને તે વાપરવામાં આવ્યાં હોય તો તે હરકોઈ રચણે અગર પ્રસંગે હિંસાની નિંદાની છે; પણ એ જ યથાર્થ વિશેષણો જવારે સામાને એવી નિર્ભક્ષના કરીને તેની ટેવમાંથી છોટવવાને ખાતર અગર તો શ્રોતાજનેને એવાં માણસની સંગત તળેવાનું કહેવા ખાતર વાપરવામાં આવ્યાં હોય ત્યારે તેમાં કશુંયે અશુભતું નથી. હિન્દુ ધર્મમાંયે દુષ્ટોની એવી નિર્ભક્ષનાથી ખરપૂર છે. એવાંજોની ઉપર તેમાં નિંદાના શબ્દોના વરસાદ વરસાવેલ છે તુલસી-દાસજી દ્વાધર્મના મૂર્તિમંત અવતાર હતા. પણ તેમણે મુઠ્ઠા રામના મનુષ્યોને, લગતાં જે વિશેષણોથી રામાયણ બહુ છે તે વિશેષણોની બાજે જ કોઈ વિશેષણ સરસાર્થ કરી સકે. એમને ઘણાપ્રમા નામ જ એવા આપ્યા છે કે જે પોતે જ એ દુષ્ટોના કોઈ ને કોઈ દુષ્ટ શુષ્ણ સચવતાં હોય. અને ધૃત્ય ચિરંતે પણ જેમને તેણે 'દાજોતરા સાપ, પાખંડી, અને ઘોળા કબરોની ઓલાદ' કહ્યા તેમની ઉપર ધધરી કોપ ઉતરવાનું શાપવચન હમ્યારતા આંચકા ખાધો શું ? ખુદ ભગવાને પણ ધર્મને નામે નિર્દોષ બહારોજોના ભોગ આપવા નીકળેલાઓને માટે વાપરેલા વિશેષણો મુલાયમ હતાં શું ? કરાન શું, અંદ અવસ્તા શું, કોઈ ધર્મમાંય એવા વિશેષણોના ઉપયોગ વિનાનો નથી. એટલું જ કે આમાના એકે સત્યરૂપને એ વિશેષણો વાપરવામાં દુષ્ટ હેતુ નહોતો. તેમને તો માત્ર તેમની સામેની વ્યક્તિઓ અગર વસ્તુઓને યથાર્થરૂપે વર્ણવવી હતી અને તેને માટે તેમને બાધા પણ એટલી જ સચોટ પ્રસંદ કરવી પડી કે આપણને સારા અને નરસા વચ્ચેના એક તત્કાળ સમજાય.

આટલું કહ્યા પછી લેખકના ખાટીના અભિપ્રાય જોડે હું અલગત મગતો છું કે સરકાર અગર તેના અમલદારોને વર્ણવવામાં અત્યારે આપણે જેટલો સંયમ જતાવશું તેટલું આપણા લાભનું છે. અત્યારે આપણામાં જ એટલો વિદ્યાર અને એટલી બદગોઈ ભરેલા છે કે આપણે હરપડી કહી બાળામાં ન જ ઉતરીયે. અને આ સરકારનો સૌથી સારામાં ખારો ઉપયોગ તો આપણે એ કરીયે કે તેની હસ્તી જ સમૂળગી ભૂલી જઈએ અને એનો પેશ પણ સખન્ધ આપણને પાડનારો છે એમ મણી એની આબડોટ માની આપણા જીવનમાંથી એને જેટલી બની શકે તેટલી ખસેડી મેલીયે.

નાટકશાળામાં ખાલી

એક વાહુ સુએ છે કે તે મુંબઈ અને 'બીબ' સંદેશના બધા નાટકશાળાઓ પોતાના માટે માર ખાલી જ દાખલ કરે તો ખાલીની વપરાશ, અભરિ છે તેના કરતાં વધુ પ્રચલિત થઈ જાય. આ ખ્યાલ જરૂર સુંદર છે; પણ એના અમલનો આધાર કાલે જાને નાટક એવા જનારાઓ ઉપર છે. તે એવા જનારાઓ ખાલીનો આશ્રય પકડે તો નાટકના માલિકો તે દાખલ કરે ન. કારણકે ખરું પૂછાવે તો નાટકના માલિકોને પોતાને તો ટોકાનો પસંદગી અને આશ્રય કંઈ દિશા તરફ છે તે એવા સિવાય એ બાબતમાં બીજા રસ થોડો જ હોય છે. માટે નાટકશાળાઓમાં ખાલી દાખલ કરી દેવાનો સૌથી સરસ રસ્તો એ છે કે નાટક એવા જનારા યોગીનોએ ખાલીના પોસાકો માટે જ આશ્રય ધરાવે.

પણ તે સાથે સાથે તેમણે એ પણ તપાસ રાખવી ઘટે કે આમ મહેનત કરીને દાખલ કરાવેલી ખાલીમાં કયાંક નકલી ખાલી ધૂસી ન જાય. કારણકે કહેવાતી કલા અને રસને નામે ચાલતો ભોત ખીબ રચેલો કાર્તા નાટકશાળામાં સૌથી વધુ અપાય છે. હું ધારું છું કે જગતભરે વિવિધ રંગ અને ભક્ષકનો આશ્રય વધુ ધરાવનારા હોય છે, અને ખાલી ઉપર તો વિવિધ પ્રકારના રંગ અને ચલુતાર પછી જ સરવતાથી અને સુંદર રીતે ચડાવી ચઢાય એ દેખીતું છે. એ બધા કાપડને આપણે એકમાત્ર લોકપ્રિય વસ્તુ જનાવી દેવી છે તેને આપણે બહુબળને યોગ્ય ન જનાવી હશે તો એ ભૂતચક્રામણું નથી જ બનતું. એ નાટકશાળાઓમાં ખાલી થોડા જખામાં દાખલ થઈ જાય તો એનો અર્થ એ જ સમજાવેલો કે પ્રભ પોતાનો ખેટો શોખ બદલી નાખીને સાદાઈ અને પુરેલી સીન્દર તરફ વળી છે. આજની આપણી નાટકશાળાઓ કંઈ ખીબ દેશોની જેઠે આપણી રાષ્ટ્રીય ભાવનાઓ અને નીતિને નાણે એવી નથી ન. તેઓ તો પ્રભના હલકા શોખો અને અસ્વાભાવિક તથા હંમખડા વિનાની પ્રતિભા પ્રતિબિંબરૂપ ન છે. પ્રભના શોખમાં આને એ અપાઠાજનું કાન્તિ થયે જાય છે તે ધ્યાનમાં લઈને જ કાંઈ સાહસિક અને હીર્ષદશી નાટકનો માલિક પોતાના નાટકના સીતસીનેરી અને પોસાકમાં તાત્વિક ફેરફાર કરે તો નાટકના શોખીનો જરૂર તેને વધાવી લે.

દેશી રાજ્યો

જ્યારે મહાસમિતિએ પૂરદેશના રાજ્યો સાથેના સંબંધની યોજના ધરી ત્યારે આપણા ન દેશી રાજ્યો જાણેના સંબંધ કેવા થયે તેની યોજનાની સ્વાભાવિક માત્રાથી થઈ મહાસભાએ નામપુરની જેઠકમાં પોતાની યોજનાની મુખ્ય મુખ્ય રેખાઓ ઘડી હીધી હતી અને તે એ કે દેશી રાજ્યોના અંતર્ગત વ્યવહારમાં વચ્ચે ન પડવું. દેશી રાજ્યો પણ આથી વધુ સારી કે સ્પષ્ટ યોજના શી હશે? અને મહાસભાસમિતિ પણ એ કસાવની મર્યાદામાં રહીને જ માત્ર યોજના ઘડી સુકે. પણ મહાસભાના કાર્યકર્તાઓએ

પણ એ કરાવને બરાબર માન આપીને દેશી રાજ્યોમાં અસહકારનો સન્દેશો પહોંચાડવા પ્રયત્ન કર્યો નથી, સિવાય કે તેનાં પ્રત્યક્ષ શુદ્ધિ અને આર્થિક હાલને લગતાં રાજ્યતંત્ર અંગેનાં વિષે કે જે અસહકારની પ્રવૃત્તિ ન હોય તેવા કાળમાં પણ પ્રભને સરખાં જ નહીં. એ અંગેનાં દારની બી, સ્વદેશી, હિન્દુચલમાન ઐક્ય, અહિંસા ને અસ્પૃશ્યતાનો સમાવેશ થાય છે. જ્યાં સુધી દેશી રાજ્યો પોતાની પ્રભને સારી પેઠે રાખે છે ત્યાં સુધી મહાસભાની એ રાજ્યો તરફ શુભેચ્છા છે જ; પણ જ્યારે તે રાજ્યો પ્રભ સાથે સારો વ્યવહાર ન રાખે ત્યારે પણ લોકમતને કેવળવા ઉપરાંત મહાસભા તેમને વિષે કોઈ પણ પ્રકારનો દાબ કે સખ્તાઈ ન વાપરે. અને તેથી જ પ્રત્યક્ષ છાપાંઓ નહીં પણ આકરી ભાષામાં પણ કેટલાંક દેશી રાજ્યોની રીયતનાં દુષ્પ્રભાવે વિષે ટીકા કરતાં અચકાતાં નથી.

દાખલા તરીકે બિહારને રાજ્યમાં ચેક જમનાલાલજી અને તેમના મંડળ પ્રાચ્યે તેઓ મજદુર રાજ્યની હદમાં કેવળ સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હતા તે દરમિયાન ચલાવવામાં આવેલા વડન અવિચારી અને નિર્લજ્જ વર્તનને વિષે છાપાંઓમાં વાળખીપણે આકરી ટીકાઓ આવી છે. આમ જ્યારે મિરજુવાળાં દેશી રાજ્યોને તે મહાસભા તરફથી દરેક ભતરું ઉત્તેજન મળવાપણું જ છે, જ્યારે પ્રતિગામી મિરજુનાં રાજ્યોને બહુ બહુ તે પોતાનાં મિરજુ અને પોતાનાં પત્રોમાંની આકરી ટીકા સાંભળવી પડવાની, વળી મહાસભા દેશી રાજ્યોની ક્યામલ્લી સ્થિતિથી પણ અનુભવ ન જ હોય. સત્તાનતે પોતાની દુનિયાને ચૂસવાની બાજીમાં તેમને સોગડાંની પેરે વાપર્યાં છે; વળી તેમની ઉપર વખતોવખત જે ગેરકાયદે અને નીચ કબાલિયા સાથે છે તેની સામે થવાને તે સૌથી બોલાં સમર્થ છે તેથી તેમણે સમજવું નોંધ્યું કે પ્રત્યક્ષ અધિકારી વધારે એ તેટલો અરો એમની પોતાની ઉપરની જે ઉપર વહુવેલી નામોશીલરી અસરનો ધટાડો છે.

મહાસભાનાં નવન અંગ

આગામી મહાસભામાં કેટલાંક નવાં દરજ્જો જેવા મળશે એવી આશા રખાય છે. તેમાં પ્રથમ તે એ કે જુદા જુદા પ્રાન્તના નામાંકિત પુરુષો રાજ્યકીય વિષયો ઉપરાંત પોતાના સુનંદા વિષયો ઉપર ભાષણો આપશે. બીજું એ કે અખિલ ભારતવર્ષમાંથી નોતરેલા સંજીવતાસીઓને જલસો કરો. આ જાઠવણ કરવામાં ગાંધી મહાવિદ્યાલયવાળા રા. ખરે રોકાયા છે. મને ખાતરી છે કે આ કામમાં સમસ્ત ભારતવર્ષનાં એકે અવાળે પ્રતિધ્વનિ મળશે. છલ્લા અને પ્રાગ્નિક સમિતિના મંત્રીઓ આમાં પોતાથી બનતી મદદ અવશ્ય આપી શકે. કેટલાક કલાધરો તે મહાસભાની સુચનાઓથી પણ બીનવાકેફ હશે. સૌથી સરસ ભતની હિન્દની સંજીવકળા આને મદદને અભાવે ચૂત્તુવસ છે. હિન્દનાં સાદાં વાજીત્રો કેવાં ચત્રદારિક સંજીવ આપે છે તે આપણે બોલું જ જાણીએ છીએ ગમે તે કારણે પણ આપણામાં બસ એવું જ જાત શરારી મેકું છે કે જેમાં વધારે ખર્ચ વર્ણ ન હોય કે જે પશ્ચિમમાંથી આવ્યું ન હોય તેમાં કળા ન હોય, તેની કિંમત નહિ. આગામી જલસો

મહાસભાની ભૂમિ હપર કરવામાં આવશે અને લોકોના મનમાંથી એ ભૂત કાંદો એવી આપણે હમેશ રાખીએ. આ જલસાના સાથેસાથે હિન્દમાં બનેલાં વાજતોનું પ્રદર્શન પણ કરવામાં આવશે. મને આશા છે કે હિન્દના સંખીતના રસિકો જેમ અને તેમ સત્વર રા ખરે સાથે ધનવ્યવહાર રાફ કરશે અને તેમને મદદ આપશે એટલું તો હંદવાની જરૂર જ ન હોય કે જેઓ એ ક્ષણમાં પ્રવીણ છે તેવાઓએ જ પોતાનાં નામો મોકલવાં જોઈએ કે જેથી મહાસભાના અધિકારીઓને આમન્ત્રણ મોકલવું સહેલું થઈ પડે.

તા. ૨૪-૧૧-૧૯૨૧

† મુંબઈનો અપયશ

પત્રિકા ૧લી તા. ૧૮મીની સાંજ

મારા મનોરથોના ધામ મુંબઈની કીર્તિ ગઈ છે, એક મેર ન્યારે હું પૂરા વિશ્વાસમાં તેના શહેરીઓને જાણ્યાર પગવણી વચ્ચે તેમણે જાળવેલી શાન્તિને માટે મુખારકબાદી આપી રહ્યો હતો, તે જ વેળાએ બીજી મેર કલંક લાગી રહ્યું હતું. આગલી રાત્રે શાહજહાના બહિષ્કારને લગતા ચોપાનીઆ દીવાલે ચોડનારા સ્વયંસેવકો અને તેમના નાયકને પકડવામાં આવ્યા. ચોપાનીઆ ફાડી નાખવામાં આવ્યાં, સ્વરાજ સભાની ઑરિસમાં પણ દૈવ જાણે કેણુ ધૂસ્તું અને સીલક પડેલા ચોપાનીઆ, જે હજી સુધી રાજદ્રોહી ઠરાવવામાં આવ્યાં નથી, તે કહાવી જવામાં આવ્યાં. શાહજહાનું આગમન, તેને સાર તેના સામૈયાને લગતી ગોઠવણી અને તેને જાહેર સત્કારનું રૂપ આપવા વેડફવામાં આવેલો પ્રજાકીય તીજોરીનો પૈસો—આ બધું લોકોને જોણું અસહ્ય નહોતું અને છતાં મુંબઈ ખામોશ હતું. આથી મને લાગ્યું, મુંબઈને ખરેખર મુખારકબાદી ઘટતી હતી નોકરશાહીના સ્વાર્થી અને બનાવટી સામૈયાને પ્રજાએ સજાગવેલી પરદેશી કપડાની હોળી એ ખરેખરો સચોટ પ્રજાકીય જવાબ હતો એમ મને લાગ્યું.

મને ખબર નહોતી કે એક બાજુ ન્યારે શાહજહાને ચણગારેલા રસ્તા વચ્ચે થઈને લઈ જવામાં આવતો હતો અને એક બીજી બાજુએ પ્રજાનું પરદેશી કાપડરૂપી પાપ અશિમા ભરમ થતું હતું, ત્યારે શહેરના બીજા ભાગમાં મીલમેજૂરો પોતા મીલિકાની કમ્પાની ગુન્દાખોર શતિપૂર્વક છાપરે ફેંકીને એકની પાછળ બીજે એમ

ટાળે જાણને ટાંચનાં ઉતાડ્યોને કનકના હતા અને ટ્રામવહેવાર અટકાવી રહ્યા હતા, પરંતુ ટાપી પહેરેલાઓની ટાપીઓ જગરામથી ખૂંચવી લાઇ રહ્યા હતા અને ગરેતે જતા નિર્દોષ યુવોપીઓ તરફ પથરા ફેંટી રહ્યા હતા. દિવસ વધતો ગયો તેમ આ ટાળાંઓના પિતો પણ ઉઠીને જ ગયો અને પોતાનું રાત્રિ નિષ્કંટપણે ચાલેલું જોઈ દુઃખાયલાં ટાળાંઓએ ટ્રામો બાળી, એક મોટર અને કેટલીક દારૂની દુકાનો બાંગી અને બે દુકાનોને આગ લગાડી !

એક વાગે મને રૂમખાણની જાણ થઈ. હું મિત્રોને લઈને તોફાનની જગ્યાએ પહોંચ્યો. ત્યાં મેં પારસી બહેનોને - પગવણી થયાની વાત સાંભળી ને હું સમસમી રહ્યો. કેટલીક બહેનો પર હુમલો કરવામાં આવેલો, કેટલીકની સાડીઓ શડી તોડી નાખેલી. મને વીંટી વળેલા દોઢ હજારના ટાળામાંથી એકે જાણ્યું, મને રોપથી લાલ થઈને મૂળને હોડે ઉપલી હાથે કહેનાર પારસી ગૃહસ્થના શબ્દોનો ધનકાર કરી ચક્રવૃત્ત નહિ. એક આદેશ પારસી ગૃહસ્થે મને કહ્યું, 'આ ટાળાશાહીમાંથી અમને કૃપા કરીને બચાવો' આ પારસી બહેનો પરના હુમલાની વાત તીરની પેઠે મારા હૈયામાં બે કાષ્ઠ મને મારી પોતાની બહેન દીકરીઓની વિડંબના ટાળાને હાથે થઈ હોય એમ જ થઈ આવ્યું. થોડાક પારસીઓ શાહજાદાના સામેલામાં ગયા તેમાં શું ? તેમને પોતાને વ્યાજબી જણાયા તે વિચારે ધરાવવાનો પૂરેપૂરો હક હતો. એમની પગવણી થઈ જ કેમ શકે ? સ્વરાજમાં જિરજીરણ ન જ હોય. હિન્દુને જગરામથી વટવાવનાર જનુની મોપલો તો પોતે પુણ્યકૃત્ય કરે છે એમ પણ માને, પણ અસહકારીની ગુન્હાખોરીને તો કરો બચાવ જ નથી.

બે ટાંકી પર પહોંચ્યો ત્યાં પણ એક પીડું તોડી પાડેલું અને ખૂરી રીતે જાળમાં થયેલા બે પોલીસ સીપાઇઓને મેં વળગતા જોયા. તેમને પાવળું પાણી પાવા કોઈ હતું નહિ. હું ગાડીમાંથી ઉતર્યો કે 'મહાત્મા ગાંધીજી જે' પોકારતાં ટાળાંએ મને ઘેરી લીધો. આ શબ્દો મારા કાનને હમેશાં જ કડવા લાગે છે, પણ અત્યારે તો પોતાના બે જાળમાં બાઈઓની રજા દરકાર વગર ગાંડી 'જે'નાં જગરામ મચાવતા એ ટાળાના પોકાર મારા કાનમાં વીંછીના ઠંબથી વધુ વેદના કરનારા નીવડ્યા. હું અઠળાચો ને તેમને વંદવા માંડ્યું. તેઓ શાન્ત પડ્યા. પેલા જાળમાંથી પાણી અપાવ્યું અને તેમને ઇસ્પતાલમાં પહોંચાડવાની ગોઠવણ કરી હું આગળ ગયો. ત્યાં આગ બગૂંચી રહી હતી. ટાળાંએ બે ટ્રામો પેટવી મુકી હતી ! પાછા ફરતાં એક મોટરને પણ મેં બળતી જોઈ. મેં ટાળાને વીખેરાવા વીનવ્યું. તેમણે ખિલાશત,

પંજાય અને સ્વરાજના કાર્યને આ કરીને કેવો ફટકો માર્યો હતો તે સમજાવું અને ગમગીન અન્તઃકરણે હું પાછો ફર્યો.

પાંચને શુભારે યોડાક બહાદુર સિંધી જીવાનો એવી ખખર લાવ્યા કે બોંડી ખખરમાં એક જખર્ ટોળું પરદેશી ટોપી પહેરેલા દરેક રસ્તે જનારને પજવતું હતું અને ટોપી આપી દેવાની નાં પાડનારને સખત માર પણ મારતું હતું. પોતાનો ફેફ્ફો આપી દેવા ના પાડનાર એક બહાદુર છુટ્ટા પારસીને એવી જ રીતે ખૂબ માર પડ્યો. હું અને મૌ. આઝાદ સોખાની ત્યાં પહોંચ્યાને ટોળાને સમજાવ્યું કે નિર્દોષ માણસોને ધન્ય કરીને તેઓ પોતાના દીનનો ધનકાર કરી રહ્યા હતા. ટોળાંએ વિખેરાવાનું વલણ બતાવ્યું. પોલીસ હતી અને અજબ સંયમ ધરી રહી હતી, અમે આગળ ગયા અને યોડીવારે પાછા ફરીયે છીયે તો એક પીકું હડહડ સળગી રહ્યું છે! બંધાવાળાઓને પણ લોકો ખલેલ કરી રહ્યા હતા, બહા પંડિત નેહીરામ અને બીજા મિત્રોના પ્રયાસથી પીકામાંના લોકો સલામતીથી બહાર આવવા પામ્યા.

ટોળામાં એકલા મવાલીઓ કે છોકરાઓ જ હતા એમ પણ નહોતું. એ કંઈ અશિક્ષિત લોકોનું એક દળ ન હતું. બધા મીલકામદારો પણ નહોતા. અધો શંભુમેજો હતો અને કોઈનું માનવા સાંભળવાની તેમની ઈચ્છા કે તૈયારી નહોતી. જણે એકે એક જણનું ભેળું જ ખસી ગયું હતું ! વળી એ એક ટોળું પણ નહોતું. ટોળેટોળાં એક બીજામા ભળતા હતાં. બધા મળીને કંઈ નહિ તો વીસ હજારનો આશરો ફરો. તોશાન અને ભાગફેડનો જ તેમણે સંકલ્પ કર્યો જણાતો હતો.

મેં સાંભળ્યું કે ગોળાખાર થયા-અને કેટલીક જનપ્રવારી પણ થઈ. એમ પણ સાંભળ્યું કે ઝેંઝો-ઇન્ડિયન લતાઓમાં ખાદી પહેરેલા હરકોઈ ઉપર જખખર માર પડતો હતો અને તેમનાં ટોપી કે ખાદીના કપડાં હતરાવવામાં આવતાં હતાં. મેં સાંભળ્યું કે ઘણાને ગંભીર ઇજા થઈ હતી. હજુ હર્મણાં જ લોહીસોહાણ થઈ આવેલા છ જખખી હિન્દુસલમાન ભાઈઓની વચ્ચે હું આ લખી રહ્યો છું. તેમાંના કેટલાકનાં માયાં બાંગ્યાં છે, એકનું નાકનું 'હાડકું' તૂટી ગયું છે અને એક ગંભીર જખખોથી જીવના જોખમમાં છે. તેઓ મૌ. આઝાદ સોખાની અને મોઆઝમઅલી જોડે ટ્રામો અટકાવતા મીલકામદારોના ટોળાને સમજાવવા પરેલ ગયા હતા. આ કાર્યકર્તાઓ ત્યાં પહોંચવા જ પામ્યા નહિ. રસ્તામાંથી જ લેહીસોહાણ થઈ તેમને પાછાં ફરવું પડ્યું.

આમ લોકસમુદાયને હાથે સત્યાગ્રહ અને કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની આજ્ઞાના, હું જોઉં છું ત્યાં સુધી, ૧૨ી એકવાર ચૂરેચૂરા થઇ ગયા છે ! લોકસમુદાયને હાથે કાયદાનો ભંગ થવાને જરૂરી શાન્તિનું વાતાવરણ હવે ક્યાં રહ્યું. એકલા ખારડોલી તાલુકામાં જ શાન્તિ જળવાઈ રહે એટલું બસ નથી જ, મુંબઈમાં ખૂના-ગરબી ચાલે અને ખારડોલીમાં શાન્તિમય કાયદાનો ભંગ ચાલે એ બંને સાથેલાગા કેમ બને ? એ અસંભવિત છે. એમ ખારડોલીને અને મુંબઈને તોખાં પાડીને જુદાં જુદાં રવતન્ત્ર મથકે ન જ સમજી શકાય. એક જ સજા પ્રજાસમૂહનાં તે અંગ છે. મલબારથી આપણે આપણને અજાણા માની શક્યા, માલેગામને પણ આપણે ગણતરી બહાર રાખી શક્યા. પણ મુંબઈ તે કેમ ગણતરી બહાર રહી શકે ?

અસહકારીઓ પણ પોતાના જુમ્માનો ઇનકાર નથી કરી શકતા. આ તોફાનમાં અસહકારીઓ પોતાના શરીરને જળરા જોખમમાં નાખીને પણ ઠેર ઠેર લોકોને શાન્ત પાડવા અને તોફાન અટકાવવા જયતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે અને તેમણે અનેક કિંમતી જીવ બચાવ્યા પણ છે. પણ એટલું કાયદાનો સવિનય ભંગ શરૂ કરવાને અગર તો થયું તે તોફાનના જુમ્મામાંથી બચવાને બસ નથી. આપણે શાન્તિનું વાતાવરણ રચાવ્યાનો એટલે કે તેમના હાથે ખૂનાગરબી ન થવા દેવા જેટલો આપણી અધિસાથી તેમના પર આપણે કાણુ મેળવ્યાનો દાવો કર્યો છે. એ સ્થિતિમાં બ્યારે આપણી જીત સાબીત થવી જોઈતી હતી તે જ વખતે આપણે હાર્યા છીએ. કારણ કાલનો દિવસ આપણી કસોટીનો હતો. આપણે આપણી પ્રતિજ્ઞાથી શાહજદાનું કોઈ પણ અંગત અપમાન અગર ઇજાથી રક્ષણ કરવાને બંધાયેલા હતા. અને તેના સત્કારમાં સામેલ થયેલા એક પણ યુરોપીઅનને અગર હિન્દીને જેટલો અંશે અપમાન અગર ઇજા ખમવાં પડ્યાં તેટલે અંશે આપણી પ્રતિજ્ઞાનો અલબત્ત ભંગ થયો છે. આપણને શાહજદાના સત્કારનો બહિષ્કાર કરવાનો જેટલો હક હતો તેટલો જ એમને તેમાં બળવાનો હક હતો.

મારી પોતાની જોખમદારીનો પણ મારાથી ઇનકાર ચાલ તેમ નથી. લોકોમાં બળવાનો જુરસો પેદા કરવાને સૌથી વધારેમાં વધારે સાધનશૂન્ય પતનાર રાખ્સ હું છું. એ જુરસાને કાણુમાં રાખવા અને તાલીમગ્રસ્ત કરવાને હું પૂરતો યક્તિમાન નથી એમ હું જોઉં છું. આને સાર મારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું રહ્યું. મારે મન તો આ લડત મૂળથી જ ધાર્મિક છે. ઉપવાસ અને પ્રાર્થનાની અસરમાં મને થકા છે અને

તેથી હવે પછી સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી દર સોમવારે રજ કલાકનો ઉપવાસ કરવાનો મેં કરાવ કર્યો છે.

દારોખારી સત્તિએ પણ આ નવી પરિસ્થિતિ પર વિચાર કરવો પડશે કે આમર્થ્ય ઉપર આપણે પૂરેપૂરો ધ્યાન મેળવી શકીએ ત્યાં સુધી કાયદાના સવિનય અનાદરને આપણે કશું ઉત્તેજન આપી શકીએ નહિ. હું ખોતે તો વિચારપૂર્વક એવા અભિપ્રાય ઉપર આવું છું કે હાલ તુરતને માટે લોકસમુદાયને હાથે કાયદાનો સવિનય અનાદર શરૂ કરાવી શકાય એવી આપણી સ્થિતિ નથી. લોકોમાં સંપૂર્ણ શાન્તિનો વ્યવસ્થા દેલાય નહિ ત્યાં સુધી કાયદાના સવિનય અનાદરની લડત સફળતાપૂર્વક ચલાવવાની મારી અશક્તિ મારે દખલ કરવી જોઈએ. આ નિર્ણય મને જોવાતેવો દુઃખદાયી નથી. એ મારી અશક્તિનો દુઃખદાયી એકાર છે. પણ હું જે નથી તેવો બતાવવાના કરતાં જોવા છું તેવો જ મારી જાતને જાહેર કરવામા મારા સરજનદારની નજરમાં હું વધુ સારો દરીશ, જે સરકારની વ્યવસ્થિત મારફત જોડે મારા છૂટાછેડા હોય તો લોકોને હાથે ચનારી અવ્યવસ્થિત મારફત જોડે પણ મારે એથી પણ ઓછો સહકાર હોઈ શકે. જો એવો ઉત્પાત હાથરને ઘેર મંજૂર હશે તો એ એ ધમસાથુ વચ્ચે ચગદાઈ જઈને જ હું સુખી થઈશ.

પત્રિકાં ૨૭ તા. ૧૯મી

મુંબઈનાં નરનારીઓ,

હેલા જે દિવસથી માઈ અંતર જે રીતે સળગે છે તે હું તમને કેવી રીતે વર્ણવી બતાવું? આ હું સવારના સાડાત્રણ વાગે પૂરી શાન્તિમાં લખી રહ્યો છું. જે કલાકની કશ્વપ્રાર્થના અને ધ્યાન પછી એ મને સાંપડી છે.

ન્યા સુધી મુંબઈના હિન્દુ અને મુસલમાનો, પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ અને મહાદેવો જોડે અને અસહકારીઓ સહકારીઓ જોડે સમાધાની ન કરે અને શાન્તિ ન સ્થાપે ત્યાં સુધી દરો ખોરાક ન લેવાનો અને પાણી સિવાય કશું ન પીવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

હેલા જે દિવસ દરમિયાન જે જાતનું સ્વર જ મેં મુંબઈમાં નિહાળ્યું તેથી મારાં હાથ જ ગગડી ગયાં છે. હિન્દુમુસલમાન એકતા તો મુંબઈના પારસી, ખ્રિસ્તી અને મહાદેવોને એક બધાં જ થઈ પડી છે. અસહકારીઓના જોરજુલમ તો સહકારીઓના જોરજુલમને ભૂલાવી દે એના નીવડ્યા છે, દરેક જાતને ટેરવે અહિંસાને રાખીને આપણે આપણી જોડે મળતા ન થનારાઓની ઉપર એવો તો જુલમ ગુન્ગર્યો છે કે આપણે

આપણા ઇશ્વરના ગુન્હેગાર બન્યા છીએ. કુરાનમાંથી શું, બાઇબલમાંથી શું, ગીતામાંથી શું, અવસ્તામાંથી શું કે તાલમુદમાંથી શું, ગમે તે શાસ્ત્રમાંથી આપણને એક જ ઇશ્વર મળે એમ છે, અને એ સાચ અને પ્રેમનો પ્રભુ છે. આ મારી શ્રદ્ધાને સાકાર ન કરી શકું તો જીવવામાં મને દેશો રસ નથી. અંગ્રેજને શું કે બીજા કોઈને શું, કોઈને જ પિકારવા હું અસમર્થ છું. અંગ્રેજે સ્થાપેલી અનેક સંસ્થાઓ સામે—અને ખાસ કરીને તેણે આ દેશમાં સ્થાપેલા રાજ્યતંત્ર સામે—બોલવામાં ને લખવામાં મેં કયાંય નથી રાખી. જો હું જીવતો રહીશ તો બલિષ્ઠમાં પણ તેમ કરવું ચાહું રાખીશ પણ સંસ્થા કે તંત્ર સામેનો મારો નિરોધ અને વ્યક્તિ તરીકે અંગ્રેજ લોકો, એ જે વસ્ત્રોનો તક્ષવત આપણને સમજાવે જ જોઈએ મારો ધર્મ મને એ જ શીખવે છે કે મારા પોતાની ઉપર હું જોઈએ પ્રેમ કરું તેટલો જ અંગ્રેજ ઉપર પણ કરું, અને આગે પ્રસંગે એ સાબીત કરી આપવા હું ન મથું તો મારા માલિક પ્રભુ હું જેનકા નીવડવો ગણાઉં.

અને પારસીઓ? તેમને વિષે હું જે જે કંઈ કહી ગયા છું તે અક્ષરેઅક્ષર વિચારપૂર્વક જ બોલેલો છું. જો હિન્દુમુસલમાન પોતાના પ્રાણ ખરચીને પણ તેમનું અને તેમની ઇજ્જતનું રક્ષણ ન કરે તો તેઓ સ્વતંત્રતાને લાયક નથી. પારસીઓએ તો હજુ હમણાં જ તેમની ઉદારતા અને મિત્રાચારીની સાબીતી આપી છે. મુસલમાનો તો ખાસ કરીને એમના આભારી છે, કાંણુ પારસીઓએ ખિલાફત દંડોમાં જે આપ્યું છે તે તેમની સંખ્યા જોતા ખુદ મુસલમાનોના દરતા પણ વધી જાય એમ છે. જો હિન્દુમુસલમાન પોને કર્યોનો બંધુર અને સ્વેચ્છાપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ ન કરે તો ૧૭ મી તારીખે જે પારસી સ્પીકરોને મેં જોયાં તેમની આજીજીમરી દિધી જોડે હું કંઈ રીતે ફરી મીટ માડી શકું?

તેમ બાઈ ઝૉર્ડાને પણ, જે હિન્દી ખ્રિસ્તીઓનું આપણે આપણા બાઈબલોનેની પેઠે જ રક્ષણ કરવાને બંધાયેલા છીએ તેમને નુકસાનના બરપાઈ આપણે નહિ કરી આપી હોય તો, જ્યારે તેઓ પૂર્વ આફ્રિકાથી પાઠા દરેકે ત્યારે શું મેડાં લઈને હું મળવાનો? એમણે પોતાના બચાવની ખાતર અગર તો થયેલાનું વેર લેવા આપણી સમે શું શું કર્યું એનો વિચાર તો આપણે ન જ કરીએ.

તમે જોશો કે જે થોડાં સ્પીકરો ખાસ કરીને મેં પેદા કરેલા જુરસાના આમ બોગ થર્મ હયા તેમની મારે ફરેપૂરી બરપાઈ કરવી રહી. દરેક હિન્દુને અને દરેક મુસલમાનને પણ હું એ જ પ્રમાણે કરવા વિનવું. પણ દરેક જણને હું મારી પેઠે

અપવાસ કરવા નથી કહેતો. અપવાસ તો જ્યારે પ્રાર્થનાને પરિણામે અને આત્માની પ્રેરણાએ આવે છે ત્યારે જ તે યોગ્ય છે. દરેક હિન્દુ અને મુસલમાનને હું પોતપોતાને ઘેર જવાને અને ખરા દિલથી ઇશ્વરની આશી માગવા અને ઇબ્ન પામેલી કામો જોડે ફરી એખલાસ કરવા વીનવું છું.

મારા સમીક્ષાને મારી વિનંતિ છે કે તેમણે મારી તરફ દિલસોજી દેખાડવા પાછળ એક શબ્દ પણ વેડફવાની લેશમાન જરૂર નથી. મને એવી સહાનુભૂતિની જરૂર નથી; એને હું લાયક પણ નથી. મારી તેમને એટલી જ વિનંતિ છે કે તેઓ. હરપ્રયત્ને તોફાની લોકો ઉપર કાણુ મેળવવાના પ્રયત્નમાં રોકાય. સાચે જ આ ખરેખરી ખાંડાની ધાર જેવી લડત છે. એમાં જૂઠું કે પ્રપંચને લગીરે અવકાશ નથી. તેથી આપણે આપણી લડતમાં એક પણ ડગલું આગળ વધીએ તે પહેલાં આપણાં દિલ સાફ કર્યે જ છૂટકો છે.

મારા મુસલમાન બાઇઓને મારે ખાસ એક શબ્દ કહેવાનો રહે છે. ખિલાફતને એક પવિત્ર લડત સમજીને જ હું તેમાં ઉતર્યો છું. હિન્દુમુસલમાન એકતાને સારું હું મર્યાદા છું, કારણ હું માનું છું કે એવી એકતા વગર હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર રહી શકે નહિ, અને જો બન્ને કામો એકબીજાને પોતાની દુશ્મન માન્યાં કરે તો બન્ને પોતાના ઇશ્વરને બેવકાશ નીવડે. મેં અલી બાઇઓને બોલે માથું મુક્યું છે, કારણ હું તેમને સમ્યા, પ્રમાની અને ખુદાથી ડરીને ચાલનારા માનું છું. તેથી છેલ્લા બે દિવસની ખૂનામરદમીમાં મારી જનજી મુજબ મુસલમાનોનો સૌથી વધુ ભાગ જોઈને, મારા હૃદયનો પાર રહ્યો નથી. દરેક મુસલમાન કાર્યકર્તાને હું પ્રેરેગ ઝોળખવા અને પોતાના મજહૂબ પ્રત્યેની પોતાની શ્રદ્ધ સમજી હર પ્રયત્ને આ રમખાણુ અટકાવવા વીનવું છું.

ઇશ્વર આપણામાંના દરેકને આજે તે બાંહે પણ સત્ય જ આચરવાનું ડહાપણુ અને હિંમત આપો.

તમારો સેવક

-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

પત્રિકા ૩૭ તા. ૨૦મી

મુબઇના મવાલીઓને,

હું તો એમ માની બેઠો હતો કે આટલા વખતમાં અસહકારીઓની અસર તમારી ઉપર પડી ચૂકી હશે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ અહિંસાપાલનની જરૂર તમે ન સમજ્યા

હો તોપણ એટલું તો તમારે ગમે હતું જ હશે કે અત્યારનો રાજદારી મામલો જોતાં હિંસા કરતાં અહિંસાનો માર્ગ વધારે ઠકાપણુબરેલો છે. પણ એમ માની બેસવામાં મેં બચાવક યાપ આપી એમ જોઇ રહ્યો છું. મેં ધારી લીધું કે આપણા દેશનું બહુ સામાં છે એ હવે તમે સમજી ગયા છો, એટલે તમારા ગુરુસાના ઉભરતે પૂરપાટ છૂટા મુકી દબને અને ચાલતી લડતમાં વિધન આણીને એને તમે કારી શટકે નહિ મારો. પણ તમે તો લોકજગૃતિની જ તક સાધીને લૂંટપાટ ને મારદાડની તમારી ભૂખ બાગવા વળગી ગયા, નીચમાં નીચ હેવાનિયતબરેલી તમારી વૃત્તિઓને સંતોષવા લાગી ગયા. એ દેખીને મારે કાળજે ઉભો ચીરો પડ્યો છે. તમે પોતે હિન્દુ હોવાનું અભિમાન ધરતા હો કે મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી કે ચઢુદી હોવાનું અભિમાન ધરતા હો, પણ તમે તો તમારા પોતાના ધર્મનાં તત્ત્વોને પણ છાપરે મેલ્યાં છે એ ખુલ્લું છે.

હું જાણું છું કે કેટલાક મિત્રો મારી ઉપર હું મનુષ્યસ્વભાવ પારખી જાણુતો નથી એવો આરોપ મુકશે. એ આરોપ મને સાચો લાગતો હોત તો હું મારો ગુન્હો કબૂલ કરીને મનુષ્યનો સમાજ ત્યાગી ગયો હોત ને મનુષ્યસ્વભાવનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ સમાજમાં પાછો આવ્યો હોત. પણ હું જાણું છું, કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દી મવાલીઓને પણ કાયુમાં રાખતાં મને બહુ મુસીબત પડી ન હતી. હું તેમને સાચવી રહ્યો, કેમકે હું દરેક જણની પાસે પહોંચી શકતો. જેમને રૂબરૂમાં ન પહોંચી શકતો તેમને મારા સાથીઓની મારફત પહોંચવામાં હું શ્રાવ્યો હતો. તમારી જાજતમાં હું જોકે છું કે અમે તેમને પહોંચી જ શક્યા નથી. હું નથી માનતો કે ધર્મનો અને દેવનો સાદ સાંભળવા છતાં તેને જવાબ દેવાની તમારામાં વૃત્તિ નથી.

હવે જુઓ તમે શું કરી બેઠા છો તે ! હિન્દુ અને મુસલમાન તોફાનીઓએ પારસીઓનાં પવિત્ર મંદિરોની પવિત્રતા લૂંટી અને પોતાનાં મંદિરો કે મસજિદોને પારસી મવાલીઓના કોપની ઝાળોના બક્ષ યવા પોતાને હાથે જોખમમાં મુક્યાં. આનું પરિણામ એ થયું કે પારસી તોફાનીઓ ઓછા ગુન્હેગાર થયાં. હિન્દુ અને મુસલમાન મવાલીઓએ જંગલી અનાડીઓની જેમ દાદાગીરી ચલાવીને કેટલાક પારસી અને ખ્રિસ્તીઓનાં પરદેશી કપડાં ઉતારાવ્યાં. તેમણે એ વિચાર ન કર્યો કે તેમના પોતાના લોકોમાં હિન્દુઓ અને મુસલમાનોમાં બધાએ, અરે મોટા ભાગે પણ, હજી પરદેશી કપડાં પહેરતાં પાપ માનીને તેને ત્યાગ્યાં નથી. હવે તો પારસી ને ખ્રિસ્તી તોફાનીઓએ સામી-હિન્દુ ને મુસલમાનની ખાદી ઉતારાવવા માંડી છે.

આમ આપણે બધા પાપના ચકરાવામાં ફરતા થઈ ગયા છીએ, અને આપણે કર્મે દિન્દમાતા પીડાઈ રહી છે.

તમને દુપડાં આપવા સારું હતું આ નથી લખતો. પણ આ કાગળથી હતું તમને જાણતું હતું તે અમારા અપરાધનો પણ એકરાર કરું છું કે અમે આટલા દિવસ તમારી સામુ સરખું ન જોયું. હું એક રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી રહ્યો છું. બાઈ આઝાદ સોજાની, જયકર, જમનાદાસ મહેતા, સાહે, મોઆઝમઅલી વગેરે બાઈઓ આ કમ-નસીમ ભડકાને કાષ્ટમાં લેવાને જીવને જોખમે મથી રહ્યા છે. શ્રીમતી સરોજિની નાઈડુ તમને સમજાવીને, આજીજી કરીને શાન્ત પાડવા તમારા ટોળામાં દાખલ થયા. તમારી અંદર અમારે કરવાનું જે કાર્ય તે હજી હવે જ શરૂ થયું છે. વેર વાળવાના તમારા વેલજાબગલા તોફાન થું તમે હજી નેહિ યોખાવો અને અમારું કાર્ય કરવાની અમને તક નહિ ને ? હિન્દુમુસલમાનોએ પાન્સી અને ખ્રિસ્તીઓ સામે કરીને લેતા શરમાવું જોઈએ. વળી પાન્સીઓ અને ખ્રિસ્તીઓએ પણ સમજવું જોઈએ કે હિન્દુ-મુસલમાનના જીવન સાથે પરુજળથી બાથ ભીડવા મથવું એ આપવાત સમાન છે. તેમ કરવા જતા તેમને પન્દેરી સરકારનું સંજી રીકાવું પડે છે, એટલે કે પોતાની સ્વતન્ત્રતા વેચી પડે છે. નાગમા સારો રસ્તો તો એ જ છે કે સહુ એક જ દિન્દમાતાની પ્રજા છે એ તેઓ અન્નગ્રી સમજે ને શ્રદ્ધા રાખે કે સમજી દિન્દુ-મુસલમાનોએ તેમના લાભ સંભાળવા પહેલાં નાની નાની કામેના લાભ સંભાળવા જોઈએ અને તેમ તેઓ સંભાળશે. મુગધએ તો આજે એ જ સવાલ ઉઠેલાનો રહ્યો છે: નાની કામેને સંપૂર્ણ નક્કી મળવું જ જોઈએ અને તોફાની વર્ગ ઉપર કાષ્ટ મેળવવો જ જોઈએ મને ઉમેદ છે કે તમે મુગધના મચાલીએ તમારા હાથ અટકાવશો અને જે સ્વમેવકો તમારી મેવા કરવા છડે છે તેમને સેવા કરવાની તક આપશો. હજાર તમારી વહારે ચડો.

તમારો દિનેશ્વર

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

† સાથીઓને—

આ હેઠ્ઠા દિવસો આપણે માટે અશ્વિચિતાની કસોટીના નીવડ્યા છે, અને હજારનો આભાર માનીએ કે આપણામાના કેટલાકે તેમા કાચા નીવડ્યા નથી. મારી આસપાસ સુનેલા જખમીઓ અને જેમના મુદ્દાં પડ્યાનું મેં સત્તાવાર શખ્સો પાસેથી સમજ્યું એ બધા આપણી વફાદારીનો પૂરનો પૂગવો છે.

કેટલાક કામદારોએ શાન્તિ રાખવાની અગર તો પોતાના ઘેલા બનેલા દેશમન્દુઓને તેમના કાપમાંથી કાઢી પાડવાની જહેમતમાં પોતાની છાંદગીઓ ગુમાવી છે, હાથ-પગ આપ્યા છે અગર તો માર સહન કર્યો છે. આ મરણો અને શારીરિક ધન બતાવે છે કે આપણા અનેક દેશમન્દુઓ અવળે માર્ગે ચડી ગયા છતાં પણ આપણામાંના થોડાકણા પણ આપણા ધ્યેયને ખાતર પ્રાણ અર્પવા તૈયાર છે. જે આપણામાંના સૌ કોમને અહિંસાનું રહસ્ય હૃદયગગ કથું હોત, અગર તો થોડાઓએ કથું હોત અને બીજા નિરપદવી રહ્યા હોત તો કશું ખૂન રેડાત નહિ. પણ તેમ ચલું સરખું નહોતું. આ સ્થિતિમાં કોઈ ને કોઈએ તો સ્વેચ્છાથી પોતાનું લોહી આપવું રહ્યું કે જેને પ્રતાપે શાન્તિમય વાતાવરણ પ્રવર્તે. કારણ જ્યાં સુધી ખૂનામરદની દરી બેસે એટલા દુર્ગળ લોકો આપણી વચ્ચે પડેલા છે ત્યાં સુધી બીજા પણ કેટલાક એવા નિર્બળ નીકળવાના જ, કે જે એવી ખૂનામરદીમાં વધુ પાવરધા અને વધુ સાધનવાળા લોકોની મદદ શોધવાના. તેથી જ તો આ તોશનમાં પારસીઓએ અને ખ્રિસ્તીઓએ સરકારની મદદ શોધી અને તે તેમને ગળી. તે એટલે સુધી કે સરકારે આ તોશનમાં હોંઘોટા પક્ષ લીધો અને ઉપલી કોમોના લોકોને હથિયાર વગેરેની મદદ આપીને સામું વેર વાળવાનાં તોશનો કન્વામાં ઉત્તેજન આપ્યું. આમ જેઓ મૂળમાં પહેલાં જ તોશન શરૂ કરવાના ગુન્હેગાર હતા તેવાઓ જ્યારે પારસી અને યહુદીઓના કાપના શિકાર થઈ પડ્યા હતા ત્યારે તેમના એકને બચાવવાની સરકારે રજા પણ દરકાર કરી નહિ. આમ સરકાર શાન્તિ જાળવવાને સાર નહિ પણ ધન પાગતા તોશને ચડેલા પોતાના મજાતીઓના તોફાન ચાલુ રખાવવાને સાર ખૂનામરદી કરતી ઉઘાડી પડી છે. ખ્રિસ્તીઓ સકારણુ ગુસ્સે થયેલા એ ખરૂં, પણ જ્યારે તેમણે નિર્દોષ મ.ણસોની સફેદ ટોપીઓ કુટવી લેવા માડી અને તે અ.પવાની ના પાડનારાઓને તંગ કરવા માંડ્યા, અગર તો જ્યારે પારસીઓએ કેટલાક લોકોને સાગાસાગી મારામારીમાં નહિ પણ કચા હુમલા વગર, કેવળ પેલાઓ હિન્દુ, મુસલમાન અગર તો અસહકારીઓ હતા એટલા જ કારણસર મારવા માંડ્યા અગર તો જોળીઓથી વીંધવા માંડ્યા, ત્યારે સરકારી પે.લીસ અને લશ્કરે નિર્વજ્જ બેપરવાઈ પૂર્વક ઉભું ઉભું નેઈ રહ્યું હતું. પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓનો રેલ તો ધડીમર સમજ પણ શકાય, પણ પેલીસ અને લશ્કરે આમ હોંઘોટા પક્ષ લઈને ચલાવેલા ગુન્હેગાર વર્તનનો તો કોઈ રીતે બચાવ જડી શકે તેમ નથી.

તેથી અસહકારી કાર્યકર્તાઓને માટે તો સરકારના, પારસીઓના, ખ્રિસ્તીઓના, યહુદીઓના અને બીજા જે જે કોઈ હિન્દુમુસલમાન અને અસહકારી ન છતાં અસહ-

કારીઓની તરફની સહાનુભૂતિને ખાતર પારસી, ખ્રિસ્તી કે યહુદીઓને મારશાહ કરવા નીકળી પડશે તે તે જાણના ધા ખાવાપણું જ રહ્યું છે. આ એક જ માર્ગ ખૂનામરઝીનાં તત્ત્વોને યીજવી દેવાનો આપણી સામે ખુદશો છે. તાત્કાલિક સ્વરાજનો માર્ગ, મારશાહનાં તત્ત્વો ઉપર વધુ જળઈ જોરજબરાઈનું બળ દાખવીને નહિ પણ નૈતિક અસર પાડીને કાબુ મેળવવામાં જ રહેલો છે. કારણ એ તો આપણને દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખાતું જોઈએ કે પરબુજાના માર્ગ અને સાધન સરંજામમાં સર-સાઈ કરી બતાવીને આ સરકારને હંધાવવાની વાત તો આપણે માટે અસંભવિત વસ્તુ છે.

કેટલાક માને છે કે થયું તે ખૂંડે થયું, પણ આખરે તો બરાબર ૧૭મી તારીખે જ આવાં રમખાણો ફાટી નીકળવામાં શાહજહાના સત્કાર સામે પ્રજાનો તીવ્ર રોષ જે રીતે જાહેર થયો તેટલી અસરકારક રીતે રીતે ખીજ કાઢ તે બાગ્યે જ થાત. આ દલીલ જેટલું અચ્છાન તેટલી જ દુર્બળતા સૂચવનારી છે. અચ્છાન એ કે આપણી નેમ શાહજહાના સત્કારને ગુસ્સાન પહેંચાડવાની હતી જ નહિ; અને દુર્બળતા એ કે આપણામાં જો કંઈ બળ છે તો તેના ચાલથી સન્નિવૃત્ત રહેવું છોડી તેની જાહેરાત કરવા પાછળ હજીયે આપણે દૂરી મરીયે છીએ. હું પ્રત્યેક કાર્યકર્તાને કહી રીતે સમજાવું કે ખિલાફત, પંજાબ અને સ્વરાજને લગતા આપણા ત્રિવિધ કાર્યક્રમને આપણે આ કાર્યથી ચોક્કસપણે પાછો હાથાવ્યો છે. જ્યારે હું ૧૭મી તારીખ સુધી અને તે છેક એલફિન્સ્ટન મીલના યોગાનની જગી સભામાં આપણે એકલા થયા તે ઘડી સુધી, ૩૧મી ડિસેમ્બર પહેલાં સ્વરાજ્યરચાપના કરવાને લગતો કાર્યક્રમ પાર ઉતારવાની બાબતમાં મારી લગભગ ખાતરી હતી, ત્યારે આજે હવે મારી એ આશા મ્હી નથી. આજના વાતાવરણમાં બારડોલીમાં શું કે ખીજ કોઈ જગાએ શું, લોકસમુદાયને હાથે કાયદાનો સવિનય બગે શરૂ કરવાની મારી છાતી નથી. મહાસભાની કારોબારી સમિતિ સુદાં હું માનું છું ત્યાં સુધી આવા જ નિર્ણય ઉપર આવશે. અને આપણો કાર્યક્રમ આમ સુસંતવી રાખવાની ફરજ પડે અગર તેમાં ફેરફાર કરવો પડે એ શાહજહાના આગમનની બાબતમાં પ્રજાની ખરી લાગણી-ને વિષે બહારની દુનિયામાં વર્તતા અચ્છાનના કરતા શું આપણું વધુ મોડું ગુસ્સાન નથી? આપણા ટટપૂંછા સામર્થ્યનું બેદરદાર પ્રદર્શન કરવા કરતા એ બળનો સંચય કરવો એ શું વધુ મહત્ત્વનું નથી?

પણ કાર્યકર્તાઓ આ બધું સમજે અને પોતાની જોખમદારી શોભાવે તો હજી બાજી કાયદી ગઈ ન કહેવાય. આપણે મુંબઈના તોફાનીઓનાં મન છતી લઈએ.

આપણે મીલકામદારોની ઝોળખાણ કરીએ. તેમણે કાં તો સરકારની પાંખ હેઠળ રહેવું રહ્યું અગર તો આપણું કહ્યું કરવું રહ્યું, એટલે કાં તો તોફાનરમખાણ કરવાં અગર તો હરકાલતમાં તેવી અથાન્તિની સામા થવું રહ્યું. એમાં વચક્ષો માર્ગ છે જ નહિ. તેઓએ આપણા કાર્યમાં દખલ ન જ દેવી જોઈએ. કાં તો તેમણે આપણા પ્રેમને વશ થવું રહ્યું અગર તો લાચાર બનીને સંગીતોના બોગ થવું રહ્યું. તેમણે અહિંસાના વાવટા હેઠળ ખૂનામરફી કરવાના હેતુથી આશ્રય ન જ શોધવો જોઈએ. અને આ આપણા સંદેશ તેમને કસાવવાને સાર આપણે દરેક મીલકામદારને એકએક કરીને મળવું જોઈએ અને તેમને આગણી લડતનું રહસ્ય સમજાવવું જોઈએ. તે જ પ્રમાણે બીજા મવાલી યુગવર્ગને પણ આપણે મળવું જોઈએ. તેમના ઉપર મમતા કરવી જોઈએ અને તેમને આ લડતની ધાર્મિકતા સમજાવામાં મદદ કરવી જોઈએ. આપણે તેમને વિસારી ન મુકીએ, આપણે તેમને મ્હોડે પણ ન ચડાવીએ. આપણે માત્ર તેમના સેવક બનીએ.

આપણે ધીમડાં દીધેલી શાન્તિ નથી ઇચ્છતા. આપણે તો સરકારની મદદ વગર અને કોઈવાર તેના પ્રત્યક્ષ વિરોધ છતાં નબી રહેનારી શાન્તિની ખોળાધરી જોઈએ છે. આપણે તો હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, મહુદી સૌ વચ્ચે દિલની એકતા જોઈએ છે. છેલ્લી ત્રણ કેમો પહેલી બેનો અણુવિશ્વાસ રાખે અને કદાચ રાખશે. પણ છેલ્લા બેનાવોએ એવા અણુવિશ્વાસને મજબૂત થવાનાં કારણ આપ્યાં છે. એ અણુવિશ્વાસ હકાવવાને સાર આપણા તરફથી ખસુસ પ્રયત્નો થવા જોઈએ. જો તેઓ પૂરા અસહકારી થવા ના પાડે અગર તો સ્વદેશી કે ઘોળા ટોપી ન અખત્યાર કરે તો આપણે એમને કનડવા ન જોઈએ. તેઓ હરવખને સરકારનો બચાવ લે તોપણ આપણે ચીડાવું ન જોઈએ. આપણે નરી પ્રેમભરી સેવાને બજે જ તેમને અન્તે આપણા કરી લેવા જોઈએ. આ અત્યારની સ્થિતિની આપણી જરૂરીયાત છે.

આ ન જોઈતું હોય તો બીજો રસ્તો એક જાહેવાસ્થળોનો જ છે. અને એ જાહેવાસ્થળો પણ એવી સ્થિતિમાં કે જ્યાં એક ત્રીજી વિરેશી સત્તા ઘડામાં બીજી બાબતોને પક્ષ કરીને પોતાની મત્તાનાં મૂળ વધુ વધુ મજબૂત કરવાને ટાંપી રહી છે. આવી જાહેવાસ્થળોમાં દેશને હોમવાનું તો આ કાળમાં અસંભવિત જ હોવું જોઈએ.

અને નાની કેમોની બાબતમાં જે સાચું છે તે જ સહકારીઓની બાબતમાં પણ તેટલું જ સાચું છે. આપણે તેમની જોડે પણ આકેળા ન જ થઈએ. તેમને પણ

બરદાસ કરીયે. જો આપણે સરકારની જોડે અસહકાર કરવાને આપણને સ્વતંત્ર માનીયે છીયે તો સરકારની જોડે સહકાર કરવાની તેમની સ્વતંત્રતાને પણ આપણે સ્વીકારવી જ જોઈયે. જો આપણે પોને અત્પ સંખ્યાવાળા હોત અને સહકારીઓ મોટી સંખ્યામાં હોવાથી આપણી સામે જોરગુલામ શરૂ કરી દેત તો આપણને કેવું લાગત ? અહિંસામય અસહકાર એ જ આપણા વિરોધીઓને જીતી લેવાનો એકમાત્ર રામચાણું છલાજ દુનિયાને જાણીતો છે. અને આપણી લડતનું રહસ્ય અગ્રેજો સમેત આપણા એકેએક વિરોધીને એ જ રસ્તે જીતી લખને આપણા પક્ષના કરી મુકવામાં રહેલું છે. અને એમાંના દુર્બળમાં દુર્બળથી માઠીને બળીઆમાં બળીઆ સુધીના પ્રત્યેક જણને વિશે દ્વેષભાવ ત્યાગીને જ આપણે તેમ કરી શકીયે. આ મહાકાર્ય આપણાથી ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે આપણે આપણામાં રહેલા સંત્યને ખાતર જોઓ તે બાળી શકતા નથી તેમને મારીયે નહિ પણ તેને ખાતર જાતે મરવા તૈયાર થઈયે.

૬ મારી ભીડ

છેલ્લા ચાર દિવસથી મારી પાસે સારી અને ખૂરી ખર્ચ પ્રકારની હકીકતો ચાલી આવે છે. ધડીમાં અસહકારીઓને ઇજ થયાના દાખલા સાંભળું છું, ધડીમાં હિન્દુમુસલમાનોએ પારસીઓ પર હુમલો કર્યાનું સાંભળું છું, તે ધડીમાં પારસીઓ હિન્દુમુસલમાનોને ગોળીએ મારતા હોવાનું સાંભળું છું. ધડીમાં ખાદીની ટોપી અગર ખાદીના પોપાટવાળાઓને ખ્રિસ્તીઓ મારતા હોવાનું, તે ધડીમાં હિન્દુમુસલમાનો મળીને ખ્રિસ્તીઓ પર હુમલો કર્યાનું સાંભળું છું. આ ખાતમીઓની વચમાં વચમાં વળી પારસીઓ બીજા પારસીઓના હાથમાંથી હિન્દુમુસલમાનોને બચાવતા હોવાની, કેટલાક ખ્રિસ્તીઓ પણ હિન્દુમુસલમાનોને બચાવતા હોવાની, હિન્દુમુસલમાન વળી બન્નેને આશ્રય આપતા હોવાની અને અસહકારીઓ જીવનાં જોખમો એડીને ઠેર ઠેર શાન્તિ ફેલાવવાના જીવતોડ પ્રયત્નો કરતા હોવાની સુવાર્તાઓ પણ આવે છે.

એ પરસ્પરવિરોધી લાંગણીઓની વચ્ચે સપડાવતું હુદૈવ મને કદી લાખું નથી; અને જતાં આવા ગંભીર મામલા વચ્ચે મિત્રોને દોરવાનું, કંઈ જીતી કરીને તેમને મોતના જડામાં મોકલવાનું અને જતાં મારી પોતાને મોતથી બચવાનું! કેવી દુઃખદાયી સ્થિતિ આ?

આ દયામળી સ્થિતિ વચ્ચે મારો અપવામ એ જ મારો બાહ્ય ટેકો અને મારા હૃદયની પ્રાર્થના એ જ મારું અંતઃનું બળ થઈ પડ્યા છે. ૧૭મી તારીખે તો હું પાણીમાં જ બેસી ગયેલો. બહુ મારું બધું બળ જતું રહ્યું. મારા અંતરના વિચારોનું તુમુલ્ય યુક્ત મન્યું હતું. લોકોના ટોળા ઉપર મારી દાયનની અસર ન પડ્યાને સમજ શો હોઈ શકે ? મારું અહિંસાનું સામર્થ્ય ક્યા જતું રહ્યું ? મારો ધર્મ શો ? હુબાથેલા પક્ષેને સગદારની મદદ માગવા જવાનું તો હું કેમ કહું—કેમ કહી જ શકું ? ન્યાય કરનાર આપણી પંચાયતો પણ ન મળે. જેની પાંખે જઈને હું વીનવું તો વચ્ચે પડીને શાન્તિસમાધાની કાગલે એવો પણ મારી નજરમાં કોઈ જાડે નહિ ! ત્યારે શરીરબળ સામે શરીરબળ વાપરીને બદાબસ્ત કનનારી દુકાડી મારે ઉભી કગવી શુ ? એ તો ત્રિકાળે પણ કેમ બને ? ત્યારે ટોળાને હાથે દુર્દશા ખમનારાં નિરપરાધી લોકોને ક્યું ગ્લણ આપુ ? ત્યારે શું મારે મારી ઉપર બાળબી રીતે જ ક્રોધે બગાથેલા પારસીઓ અગર ખ્રિસ્તીઓના ક્રોધાગ્નિમાં જઈ ઉભા રહેવું ને બસીબૂત થઈ જવું ? એથી તો ઉવટાં લોહીની નદીઓને પૂર જ ચડવાના. એક સિપાહી તરીકે તો એક બાબુએ જ્યારે મારે એક પણ અનિવાર્ય જોખમથી હડવું લાગ્યું નહિ ત્યારે બીજી બાબુએ મારે આધળાયા કરીને હાથે કરીને કપાઈ મરવું પણ પાલવે નહિ.

ત્યારે મારે કનું શું ?

અંતે આ અપવાસ મારી મદદે હાથે અને તેણે મારા આત્માને શાંત આપી. જો માણસને હાથે કપાઈ મરવું મારે માટે લાજમ ન હોય તો ન્યા સુધી મારી પ્રાર્થના ધ્વજને ઘેર મંજુર ન થાય ત્યા સુધી અનશનવત લઈને મારે ધ્વજને મારા ખોળાઆને લઈ લેવા વીનવવો રહ્યો. મારા જેવા દેવાળીઆને માટે બીલું શું હોય જ ? હું લોકોની નિર્દોષતા ઉપર વેપાર ન ચલાવી શક્યો. મેં ૧૭ મીને દિવસે જાતે તેમના નામની હુંડી કાઢી અને તે ન સીકરાઈ, તેમને હાથે તેની વિડબના થઈ હવે તો મારે હરબોગે ખેંચેલી સાખ ફરી બેસાડવી રહી, નહિ તો તેના પ્રયત્નમાં મરવું રહ્યું. હવે તો એક ધ્વજ જ એનું કાર્ય બજાવવાને સારું મારે હુંડી લખવાનું ટેકાણું રહ્યો. એને દરબાર હું કદી રીતે મારી સાખ થાપું ? અંતરના અવાજે કહ્યું. 'નમ્ર બનીને, તેની સામે ધૂળમાં સાષ્ટાગ પ્રણિપાત કરીને, અને તારી બીનતિ રજૂ ન થાય ત્યાં સુધી એણે આપેલો ખોરાક લેવાની ના પાડીને.' હજાર રસ્તે મારી વ્યાકુળતા મારે બતાવી આપી રહી. અને જો એનું કાર્ય બજાવવાને હું નાલાયક

જ નીવડ્યો હોઈ તો મને પાછો બોલાવી લેવાને અને મારા અધિકાર પ્રમાણે અને એની ઇચ્છા પ્રમાણે મને નવેસર ઘડવાને મારે એને વીનવવો રહ્યો.

તેથી જ મેં અપવાસ લીધો. હવે સાથીઓને ચતી ઇનઓ અગર તો લડાકુઓનાં ભાગતાં માર્યાઓથી હું અસ્વસ્થ નથી બનતો. મારી પોતાની અહિંસા જ મારો તો એકમાત્ર ટેકો છે. જે એ અસર નથી કરી શકતી તો મારે તે પાછળ ઝૂરી મરવું ન ધટે. હિન્દુસ્તાનના ખીજ ભાગોમાં હજારો લોકો મરે છે; તેમનાં મરણ મારા હૈયામા ભોંકાય છે, પણ તે પાછળ હું ઝૂરી મરતો નથી. તેમ આ દાખલામાં પણ હું જાણું છું તેટલું ક્ષી છટપા પછી મારે તે પાછળ અકળાવું કે અસ્વસ્થ બનવું ન જ ધટે.

આમ આ અપવાસ મારે મારે તો માફ પ્રાયશ્ચિત, મારી શુદ્ધિ અને મારી ભરપાઈ સૌ કંઈ સામંતું થઈ પડ્યો છે. તેમાં મારા સાથીઓને ચેતવણી પણ પડેલી છે કે આ લડતમા તેઓ કોઈ મારી જોડે રમત ન કરે. જેઓ ખરા દિલથી અહિંસામાં શ્રદ્ધાવાળા છે તેમને જ આ લડતમાં રહેવું ધટે. એવા ચુસ્ત અને સમ્યા કાર્યકર્તાઓ ગણ્યાગાંઠ્યા હશે તોપણ બેખટકે અને કદાચ ખૂંચવાડા ઉભા થયા વગર આ લડત ચલાવી શકાશે. જે કાર્યકર્તાઓ દિલને ઈચ્છો દેનારા હશે તો તેઓ ગમે તેટલા હશે તોપણ તેમા નુકસાન જ છે.

અન્તે આ અપવાસ શાન્તિ રથપાવામા ત્વરા કરાવવાના કામમાં પણ મદદગાર નીવડશે. પણ આ છેલ્લો હેતુ ગૌણ છે. એનો મુખ્ય હેતુ તો પ્રાયશ્ચિત, અન્ત-શુદ્ધિ અને ભૂયની ભરપાઈ જ છે. બીડગાંજને મારી બીડ ભાગવા મોકલેલું એ નાણું છે.

એક ચેતવણી મારે આપી દેવી ધટે છે. અપવાસ છોડવાને લમની અનેક વીનવણીઓ મારી પાસે ચાલી આવે છે. કેટલાકેએ મારે દુઃખે દુઃખી થઈને જાતે અપવાસ સર કર્યા છે. હું એવા સૌ કોઈને જણાવવા ઇચ્છું છું કે તેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે. મારે મારે તો અપવાસ જરૂરી હતો. હું તો ગુન્હેગાર માણસ હતો, દેવા જાઓ હતો. મારે મારે પ્રાયશ્ચિત જરૂરી વસ્તુ હતી. ખીજાઓનું કામ તો સ્થિતિ સમજવાનું, પોતાનાં ખૂણેખાંચરે પણ ક્યાંએ હિંસાટત્તિ બસાઈ રહી હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાનું. ખીજાઓમાં પણ એ અહિંસાટત્તિનો પ્રસાર કરવાનું અને રહેજ, પણ હિંસા આપણા કામને નુકસાન કરી રહેલ છે એ સમજવાનું છે. તેમણે તો રેડીયાને વ્હાલો કરવો ધટે અને એકલી હિન્દુમુસલમાન એકતા જ નહિ પણ બધી.

કોમે વચ્ચેની એકતા સ્થાપવા મથવું ઘટે. કારણ હિન્દુમુસલમાન એકતાનો અર્થ જો એવો જ હોય કે એ બે કોમે પોતાના સ્વાર્થ આગળ નાની કોમેનાં હિત સાથું ન જુએ તો એવી હિન્દુમુસલમાન એકતા એક દિવસના પણ કામની નથી. હિન્દુમા જન્મેલા ખ્રિસ્તી કે યહુદીઓ પરદેશી નથી જ, તેમ પારસીઓ પણ નથી. આપણે તેમની મિત્રાચારી કરવા અને તેમને ઉપયોગી થવા ખસુસ પ્રયત્નો કરવા ઘટે તેમજ આપણા તરફથી એમનો વાળ વાંકો ન થાય એની ખચરદારી રાખવી ઘટે. એ જ રીતે અસરકારી કાર્યકર્તાઓએ સહકારીઓની જોડે પણ એખલાસ ગાખવો ઘટે. તેઓ અંગ્રેજ કે હિન્દી ગમે તે હોય તોપણ તેમણે તેમનું ખૂંડ ન જ બોલવું ઘટે. આપણી લડતની સમ્યાપ્તમાં અને આપણી સહન કરવાની શક્તિમાં જ આપણે શ્રદ્ધા રાખવી ઘટે. ઓછામાં ઓછું હાલતુરતને માટે તો આપણે ઇશ્વરની સાક્ષી રાખીને દુનિયાને જાહેર કીધું છે કે અમે કોઈ પણ અંગ્રેજને કશી ઇજા પહોંચાડવાના નથી, પણ એણે બલે અમારી સામે ચાહે તેટલું ક્યું હોય. એ પ્રતિજ્ઞા દુનિયા સમક્ષ મુકીને એની આડે રલાં રલાં જો આજે આપણે કોઈ પણ અંગ્રેજ અગર હિન્દી સહકારીને વાળ વાંકો કરીશું તો આપણે ઇશ્વરના મુન્હેગાર બનીશું.

નોંધ

૬ મોલાનાની ખોટ

આ મારી મદાપરીક્ષાના દિવસોમાં મારે પંડખે મીઠી રીકતઅલીની ખોટ હતી અને મને એવું અનુભવ થયું. મુમલમાન કોમ ઉપર મારી તે એવી શી અસર પડે કે તે મુસલમાન માઠ મારતું જ પડે. મારા જોળખીતા તો કેટલાયે બહાદુર અને ખાંનદાન મુસલમાનો છે, પણ મીઠી રીકતઅલી અને જોડેલા રમેશ જોળખે છે તેટલો ખીલ કોઈ મુસલમાન જાગ્યે જ જોળખી શકે. અત્યારે તો હું જોડે હું કે એમનું કામ પણ ઘણીવાર મારે જતે જ કરવું પડે છે અને જાણી જાણતો જ મુસલમાન જાણીને કહેવાને સારું હતું ખાસ તેમને સારું જ રાખી મુકીને તે કહેવાનું હવે મારે જતે કરવું પડે છે. હું જોડે હું કે મારી પત્રિકા-જોખાંની એકને વિષે તો ગ્રેસમજ જણી થઈ મુકી છે. જો મીઠી રીકતઅલી અત્યારે મારે પડખે હોત તો મારી પત્રિકામાં મુસલમાનોને વિષે મારે લખવો પડેલા ખાસ ફકરો મારે લખવા ત્રાડો આવત નહિ. અરે, એઓ જો રીકતઅલી મુળમાં હોત તો હદાય આ રમખાણ જ મુદલ થવા પામત નહિ. ઘણી જીનાંઓ જોની મથ તે. અટકાવી શકત જો મીયાં ઓઠાણી સરખા પણ રીકતઅલી મુળમાં હોત અગર તો જાહ અદમદ હાલ ખતી પણ

મોડીની પધારીએ પડવા ન હોત તોપણ મામણો અને અંશે પલટાડા નીત. પણ વીત્યા પર રડવાની મને ઇચ્છા નથી મી. શીકવઅલીને યાદ કરવામા મારો એટલો જ હૃદય સમા-યલો છે કે સુસલમાન મિત્રોને હું ખાતરી આપુ કે મી. શાકવઅલીનાં દિસ્સાનાં કામનો જાણે પણ હું માથે લેવા તૈયાર છું, અને જલ્દીમાં તેમની પાસેથી એટલું જ માગી લઉં છું કે તેઓ કિતાવળા ઘડન મારી વાતનો અવજો અર્થ ન કરે તેમનાં દિલની વાતને હું એક ખાસ યાપણ સમજું છું જેને જાણીજીજીને પ્રાણાન્તે પણ હું યેવડા નહિ નીવડું તે જ પ્રમાણે મિત્રોને પણ મારી વિનંતિ છે કે જ્યાં હું તેમને શૂલ કરતો દેખાઉં ત્યાં તેઓ વજરખંચાથે મને મારી શૂલ ખતાવે અને હું તેમને ખાતરી આપું છું કે જો મારી શૂલને વિષે મને સંદેહ નહિ રહે તો હું તેનો પરેપૂરો એકરાર કરવામા પાછો નાહ જ દઉં. માત્ર હું તેમને એટલું જ કહી રાખીશ કે સામાન્ય રીતે કિતાવળામાં કે બરપૂર આધાર વજર હું કશું કરતો ન હોવાથી જો મારી મલોને વિષે તે જટ કબૂલ કરી લેવા હું આનાકાની કરું તો તેમણે અચંચો મામલો ન ધટ. મારે આ કંઈક લખતો પડે છે એ પણ એ જ ખતાવે છે કે હવે બન્ને કોમોએ એકબીજાને વિષે અત્યંત સંભાળવું કે લખતું પડે છે. પાવળા બરફના થર ઉપર ચાલવાની કસરત જેવું જ એ દુઃખદાયી છે. પણ વસ્તુસ્થિતિ જેવી છે તેવી હુમેદુબ આપણે મજૂતરીમા લેવી જોઈએ અને તેમાંથી જ સૌથી સારામાં સારા પરિણામ આણવાની હમેશા ધરવી ધટે.

દયાધર્મ *

ભાઈઓ અને બહેનો,

આ પ્રસંગે હું એક સ્મરણ કરાવવા ઇચ્છુ છું. એ પ્રસંગ તમે કદાચ બૂલી ગયા હશે. પણ હું શૂલી નથી મથો. મારા વિદાયતથી આવ્યા પછી આપણે અમદાવાદમા આ જયંતિ ઉજવવા પ્રેમાભાઈ હોલમાં મળ્યા હતા. ત્યાં મેં કહ્યું હતું કે તેની પૂજને અર્થે આપણે એકઠા થયા છીએ તેની પૂજ અવાજ કર્યા કર્યું તો નહિ થાય, ઉલટા આપણે તેમને વગોળીયું પછી ઘણી સુસીબતે યોડીવાર શાન્તિ મેળવી ને જાળવી રાહાઈ ત્યારપછી તો સાબરમતીના ઘણા પાણી વહી ગયા. આપણને પણ અનેક મીઠા કડવા અનુભવો મળ્યા. સભામા શાન્તિ જાળવવાનો નિયમ આપણે કંઈક અંશે શીખ્યા. સભામા વખતસર આવીએ ને આવ્યા પછી ચોતાની જગ્યા છોડીએ નહિ એ સભ્યતાનો સાદામા સાદો નિયમ છે. આજના વિષયને અનુસરીને કહેવા જેવું તો એ નિયમ દયાધર્મનો પ્રથમ પાઠ છે.

રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ

આપણે ચોતે અજવડ ભોજનથી લઇએ કે જ્યાં જીલ્લાની સત્રવડ સચવાય આવજીને ને ધડીએ ને ઇચ્છા થઇ તેનો તરત જ અમલ કરી દેવો, તેની અસર દુનિયા ઉપર નથી થશે

* અમદાવાદમા શીમદ રાજચન્દ્રની જયંતિ પ્રસંગે કરેલું બ્યાખ્યાન; તા ૧૬-૧૧-૧૯૪૧.

તેનો વિચાર ન કરવો, એ સંયમ નહિ કહેવાય. તે સ્વચ્છંદ છે તે દેવી પ્રવૃત્તિ નથી, પણ રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ છે. જ્યાં અર્થવસ્થા એ જ વ્યવસ્થા હોય તે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ. જ્યાં અનાભે જ યયાં કરતા હોય, કોઈનો વિચાર ન હોય, કોઈની મર્યાદા ન હોય તે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ. કોઈ એવું વિશેષ ચિન્ન નહિ બતાવી શકાય કે જે જોઈએ તો રાક્ષસી પ્રવૃત્તિને જટ ઓળખી લઈએ. દરેક પ્રવૃત્તિ હમેશાં મિશ્રિત હોય છે. જ્યાં કદ્યમાં મોટા ભાગે અશાન્તિ પ્રવર્તતી હોય, જ્યાં અશાન્તિની જ મૂર્તિ જાણી શકી હોય તેવી પ્રવૃત્તિને રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ કહીએ.

‘રાક્ષસી’ શબ્દ

આજકાલ ‘રાક્ષસી’ શબ્દના ઉપયોગમાં મારો નંબર પહેલો આવે તેમ છે. એ શબ્દ ચાપરવો મને ગમે છે એમ નથી. બધી દુનિયા ભયે તેમ માની લે, મારો પોતાનો અત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે એ શબ્દના મારા ઉપયોગમાં દયા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી તેમા દ્વેષ નથી. તેમાં શય નથી હું વસ્તુને જે પ્રકારે જોઈ રહ્યો છું તે જ પ્રકારે તેને ચિતરી રહ્યો છું. તેમાં હું દયાધર્મ પાળી રહ્યો છું. દયાધર્મના વિનિયમને અર્થે આજનો પ્રસંગ જેવડો વધાવી લેવા યોગ્ય છે.

લાજ ને ટીકાકાર

જે પુરુષના સ્મરણ અર્થે આપણે અહીં આજ્યા છીએ તેના આપણે પૂજરી છીએ. હું તેનો પૂજરી છું. ટીકાકાર કોઈ દિવસ પૂજરી ન હોઈ શકે. તેથી જેનામા ટીકા છે તેમને આવવાનો આ પ્રસંગ નથી. ટીકાકાર પણ સંક્રાંતિમાધાન માટે નમ્ર બનીને ભયે આવે, પણ પોતાની શંકાને પોષવાનો તેનો ઇરાદો હોય તો સભ્યતાનો નિયમ સૂચવે છે કે આજે તેનું અહીં કામ નથી જમતમાં સૌને સ્વતન્ત્રતા હોવી જોઈએ. ટીકાકારને જમતમાં આશ્રય સાર સ્થાન હોઈ જોઈએ એ ખંડે, પણ ભક્તને—પૂજરીને પણ એવું સ્થાન જમતમાં હોઈ જોઈએ, કે જ્યાં તે ટીકાકારથી રહિત પોતાનું કાર્ય આટાપી શકે. એટલે આજે તો કવિશ્રીને વિષે જેમને પ્રેમ છે તેવા તેમના સહોદા જ અહીં આજ્યા છે એમ હું માની લઉં છું. તેવા શ્રદ્ધાન્વિત હોય તેમને જ આજે હું કહેવા છું છું કે આજનો પ્રસંગ જેવડો વધાવવા યોગ્ય છે.

અસહકારનું મૂળ—દયા

જેમનું પુણ્યસ્મરણ કરવા આપણે આજ્યા છીએ તે દયાધર્મની મૂર્તિ દતા. તેમણે દયાધર્મને ભણ્યો હતો ને પોતાના જીવનમાં કેળવ્યો હતો. અત્યારે હિન્દુસ્તાનમા જે કામ આપણે કરી રહ્યા છીએ તેમાં પણ દયાધર્મ જ રહેલો છે. જે કામ આપણે રોષથી નથી કરતા. વસ્તુસ્થિતિ એવી આવી પડેલી છે કે આપણને રોષનાં જબરમાં કારણો મળેલાં છે, આપણે અત્યંત દુઃખાયા છીએ. તે વખતે પણ જે વિચાર આપણામાં રહ્યો છે કે દુઃખનાર સાથે આપણે કેમ વર્તવું કે જોઈ તેમને આપણે સામા ન દુઃખવીએ, આપણે કદ નીતે તેમનું પણ સારું કરી શકીએ. અસહકારનું મૂળ દયામાં રહેલું છે, રોષમાં નથી રખે

આપણે પોતે જૂઠ્ઠા દોઢાએ એમ ધારીને આપણે સામા પર રાખ કરતા નથી. તેનાથી જાતે જ ભાગીયે છીએ.

દયાધર્મમાં આધાત

એમ ભાગનાથી ગંભીર પરિણામ જરૂર થાય છે. એથી જ પુરુષો સાથે કે સ્ત્રીઓ સાથે આપણે અસહકાર કરીએ છીએ તે સંસ્થા ચલાવનાર પ્રરુપોને આધાત તો જરૂર પડેલો છે. પણ દયાધર્મનો અર્થ કોઈ સ્થળે આધાત કરવો જ નહિ એવો નથી. કવિશ્રી પાસેથી હું એવો દયાધર્મ શીખ્યો નથી. આપણા પોતાના સત્કાર્યથી, કર્તવ્ય-પાલનથી બીજાને દુઃખ થતું હોય તો તે બહોરીને પણ સત્કાર્ય કરવું એમાં જ ખરો દયાધર્મ છે.

આધાતની શરતો

હું ધણીવાર કહીને લખી ગયો છું કે મેં ઘણાં જીવનમાંથી ઘણું લીધું છે. પણ સૌથી વધારે કોઈના જીવનમાંથી મેં શું લીધું છે? હું દોય તો તે કવિશ્રીના જીવનમાંથી છે. દયાધર્મ પણ હું તેમના જીવનમાંથી શીખ્યો છું. એવું એક પણ કાચ નહિ હોઈ શકે કે જેમાં કોઈને જ આધાત પડેલોતો ન હોય, પણ આ આધાત દયાથી વધેલો હોવો જોઈએ. આ આધાતની જ શરતો છે.

૧. સામાને આધાત પડેલો તેના કરતાં આપણને વધારે પડેલો તો જ આપણે તેનું કાર્ય કરીએ.

૨. આપણો હેતુ શુભમાં શુભ હોય, તેમાં સામાનું કલ્યાણ જ આપણા મનમાં હોવું જોઈએ.

વ્યસની પુત્રનું દષ્ટાન્ત

આપણે માની લઈએ કે મારો હીકરો દારૂ પીએ છે, બીજા પીએ છે, વ્યભિચારી છે. તે મારી પાસે પૈસા માગે છે. આજ કુધી તો તેણે માગ્યા 'તેમ મેં આપ્યા, દારૂ હું આપીને આપ હતો. હું રાચય દમાઈના પ્રસંગથી શીખ્યો કે મારે પોતે તો દારૂબીજી ન જ પીવો જોઈએ, વ્યભિચાર ન જ કરવો જોઈએ, પણ બીજાનેય તેમાંથી લગારી લેવા જોઈએ. એટલે મારો ધર્મ છે કે હું મારા હીકરાને પૈસા ન આપું. તેના હાથમાં દારૂની પ્યાલી જોડ' તો મારે તે છુટકો લેવો જોઈએ મને ખબર પડે કે અમુક ચેમીમાં તે દારૂ રાખે છે તો મારે તે ચેમી બળી નાખવી જોઈએ. બાટલી દેખું તો મારે તે ફેંકી નાખવી જોઈએ એમ કરવાથી હીકરાને તો જરૂર આધાત પડેલોતો, મેં મને એ રૂબાપ માનરો. દયાધર્મ સમજનાર આપ પુત્રને આધાત પડેલો તેથી ડરતો નથી, પુત્રના સાપથી બચાવતો નથી. દયાધર્મ—પરોપકાર-ધર્મ તો એવા પ્રસંગના સત્ય છે કે તેના હાથમાંથી દારૂની બાટલી છીનવી લેવી. બળાકાર કરીને તેના હાથમાંથી હું તે પડાવી ન લઉં, પણ મને ખબર પડે કે ઘરમાં અમુક ટેકાણે તે દારૂ રાખે છે તો ત્યાંથી લઈને હું તેને જરૂર ફેંકી નાખું.

દયાધર્મનું માપ

સામાન્ય વસ્તુમાં કોઈને નકામા ન દૂસવીયે, દયાધર્મનું નામ લઈ બીજને નાની વાતમાં પણ ટાકવા ન બેસી જાય, એ દયાધર્મનું સરસમાં સરસ માપ રાયચંદ્રભાઈએ મુજી દીધું છે. આ સામાન્ય માપ સમજાયે તો પૂરી સમજણ પડતી ન હોય તેવું ધણું આપણે લોકજનજીવે જ કરી લઈએ. ખાલી શા મટિ પહેરવી એ હું સમજી શકતો ન હોઉં, જીણી મલમલ મને ગમતી હોય, તોપણ જે સમાજમાં હું રહું છું તે બધા ખાલી પહેરે છે તે ખાલી પહેરવામાં કંઈ ખોટું કે અધર્મ નથી. સમાજમાં જે યાય છે તે હું કંઈ આલો સરળ ન્યાય રાયચંદ્રભાઈએ મને શીખવ્યો.

મુજબમાં એકવાર અમે દયાધર્મની વાતો કરતા હતા. ચામડું વાપરવું જોઈએ કે નહિ તેનો વિચાર આવતો હતો. અમે બન્નેએ છેવટે માની લીધું કે ચામડા વિના તો ન જ ચલાવી શકાય. ખેતી જેવા ઉદ્યોગ તો ચાલવા જ જોઈએ; પણ કંઈ નહિ તો ચામડું માથે તો ન જ પહેરીયે. હું તો મૂળથી જ જરા રાકડો રહ્યો. મેં પૂછ્યું કે તેમને માથે ટાપીમાં શું છે? એ જોતે તો આત્મચિન્તનમાં લીન રહેનારા હતા. જોતે શું પહેરે છે, શું જોડે છે એના વિચાર કરવા બેસતા નહિ. માથે ટાપીમાં ચામડું છે એ તેમણે જોયું નહિ. પણ મેં બતાવ્યું કે તરત તેમણે ટાપીમાંથી ચામડું તોડી કાઢ્યું. મને કંઈ એમ નથી લાગતું કે મારી દલીલ એટલી સત્ત્વરે હતી કે તેમને સોંસરી ઉતરી ગઈ તેમણે તો દલીલ જ કરી નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે આનો હેતુ સારો છે, મારી તરફ પૂનભાવ રાખે છે, તેની સાથે ચર્ચા શું કામ કરું? તેમણે તો તરત ચામડું ઉતારી નાખ્યું; ને ફરી પાછું કહી ચામડું માથે પહેર્યું નહિ હોય એમ માનું છું. પણ કોઈ જે આજે એમ કહેતો આવે કે ત્યાર પછી તેણે તેમને ચામડાવાળો ટાપી પહેરતા જોયા હતા તોપણ મને તેમાં આધાર ન પડે. હું ફરીથી તેમની પાસે પહોંચું તો તે ફરીથી તરત જ પાછું ચામડું ઉતારી નાખે. તેમણે એમાં ચિત્ત ન હોય એટલે રહી નહીં હોય.

મહાપુરુષનું મહત્ત્વ

એમાં જ મહાપુરુષનું મહત્ત્વ છે. તેનામાં ભિન્નાભિમાન નથી હોતું એમ એ બતાવે છે. બાળક પાસેથી પણ તે શીખી લેવ ને તૈયાર હોય છે. મોટા માનુસો નાની બાળકોમાં મતભેદ ન રાખે નાની નાની બાળકોમાં જે દયાધર્મને બહાને મતભેદ રાખ્યાં કરે, આત્મનાદની વાતો કરવા બેસે, તેને હું કંઈ છું કે આત્માનો નાદ છે જ નહિ, અથવા તો પશુની જેમ તેનો આત્મા સૂતેલો છે. મનુષ્યોમાં ધણાખરો તો આત્મા ઉઘતો જ હોય છે. મનુષ્યમાં ને પશુમાં ભેદ એટલો છે કે મનુષ્યનો આત્મા પૂરે પૂરો જડો રાકે છે. જે આપણે નવાણું પ્રસંગમાં દુનિયા સાથે ચાલતા હોઈએ તો એક પ્રસંગમાં તેને કાઢી શકાયે કે આ તમે ઠીક નથી કરતા. જન્મથી ત્યારથી દુનિયા સાથે જે વેર બાંધીને બેસે છે તે પ્રેમ બતાવી કેમ શકે?

ધણા પ્રસંગોમાં તો આપણે જડ હોઈએ તેમજ વર્તણું જોઈએ. શુદ્ધ જડમાં ને ચૈતન્યમાં નહિ જોવા જ ભેદ છે. જગત બધું જડ રૂપે જ દેખાય છે, આત્મા તો કોઈકવાર જ પ્રકાશે છે. અસાધિક પુરુષનો એવો બ્યવહાર હોય છે. એવો બ્યવહાર રાયચંદ્રસાઈનો હતો એવું મેં જોયું છે.

અસહકારનું સૌથી સુંદર પરિણામ

તેઓ ને આજે જીવતા હોત તો અત્યારે ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિને તેમણે આશીર્વાદ જ આપ્યો હોત આ વસ્તુમાં ધર્મ છે. જેના આત્મામાં દયાધર્મ વસે છે તેનાથી આમાં પડયા વિના રહેવાય જ નહિ. આમાંથી રાજ્યપ્રકરણી, આર્થિક ઇત્યાદિ પરિણામો ભારે સુંદર આવવાનાં તે તો છે જ, પણ સૌથી સુંદર પરિણામ તો એ આવશે કે આ પ્રવૃત્તિથી ધણા હજારી જશે; યાદા મોક્ષને લાયક થઈ જશે. જો વરસને અન્તે એવો અનુભવ ન થાય તો મને જીવંત વિધિ થઈ પડે.

હળિકાળ

તેઓ ધણીવાર કહેતા કે મોપાસથી કોઈ બરછીઓ ભોકે તે સહી શકું, પણ જગતમાં ને ભૂક, પાખંડ, અત્યાચાર ચાલી રહ્યા છે, ધર્મને નામે જે અધર્મ વર્તી ગયો છે, તેની બરછી સહન થઈ શકતી નથી. અત્યાચારથી ઉઠી રહેલા તેમને ઉઠી જતા મેં ધણીવાર જોયા છે. તેમને આજુ બગાડેલા સગા ભેડું હતું આપણા ભાઈ કે બહેનને મરતાં જોઈને જે ક્ષેત્ર આપણને યાચ છે તેટલો ક્ષેત્ર તેમને જગતમાં દુઃખને, મરણને જોઈને થતો. કોઈ કહે, તેઓ તેમને ખાપે દુઃખ પામતા હોય. પણ તેમને પાપ કરવું શું કામ પડ્યું? જ્યારે પુરુષને સરળ માર્ગ મળતો નથી, પણ મોટી ખીણો અને ખર્ચોતો ઓળંગવા પડે છે ત્યારે આપણે તેને હળિકાળ કહીએ જીએ. તે વખતે જગતમાં પુણ્ય બહુ જોવામાં આવતું નથી કેમકે કેમકે પાપ દેખાય છે. પાપ પુરુષને નામે ચાલ્યા હશે તેવી સ્થિતિમાં દયાધર્મનું પાલન કરવા ઈચ્છીએ તો આપણો આત્મા દેશરથી હમરાઈ જવો જોઈએ એમ લાગતું જોઈએ કે આવી સ્થિતિમાં જીવંત તે દરતા દેહ જર્જરિત થઈ બચ પડી બચ તે વધારે સાર.

દયાધર્મની નિરાની

રાયચંદ્રસાઈનો દેહ એટલી નાની ઉમરે પડી ગયો તેવું દારણ મને એ જ લાગે છે. તેમને દરદ હતું એ ખરું, પણ જગતના તાપનું ને દરદ તેમને હતું તે અસહ્ય હતું. પેલું શારીરિક દરદ તો જો એકલું હોત તો જરૂર તેઓ તેને છૂટી શક્યા હોત. પણ તેમને થયું કે આવા વિવિધ કાળમાં આત્મદર્શન કેમ થઈ શકે? દયાધર્મની એ નિરાની છે.

ઉત્પત્તિ કૂર ધર્મ છે

દયાધર્મની પરિસીમા માંડીને નહિ મારવામાં નથી માફકને ન મરાય એ ખરું છે, પણ માંડીને ઉત્પત્તિ પણ ન કરાય. જેટલું યાત્રીપણું મારવામાં છે તેથી વધારે યાત્રાપણું ઉત્પત્તિ કરવામાં છે.

માંડડને આપણે બધા પેદા કરીએ જીએ. આવડો પેદા કરે છે, હું વૈષ્ણવ પણ પેદા કરું છું. આપણે સૌથાચાર ભણતા નથી. પરિવહ વધારતી વખતે આપણે વિચાર કરતા નથી. અને પરિવહથી વૃત્તપત્તિ સિવાય બીજું શું થાય ?

જન્મ અને મરણ

માંડડ, મચ્છર, વગેરે સહમ જન્મીએને નહિ મારવામાં દયાધર્મ છે જ. પણ તેથી વધારે દયાધર્મ એ છે કે આપણાથી માણસને ન મરાય. માણસને મારવો ને માંડડને મારવો એના વચ્ચે પસંદગી કરવી પડે એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે કોને મારવો ? માણસને મારીને માંડડને ઉગારવો એ ધર્મ હોય એવો પ્રસંગ પણ આવવો શક્ય હોય છે માંડડને મારીને માણસને ઉગારવો એ ધર્મ હોય એવો પ્રસંગ પણ શક્ય છે. હું તો એ બંને ભતના પ્રસંગમાંથી ઉગરી જવાનો માર્ગ હતું છું. તે દયાધર્મ છે.

પતિતનો અને પુણ્યવાનનો ધર્મ

દ્વિતી કહેતા કે 'જેનું ધર્મ ને આવડેના હાથમાં ન ગયો હોત તો એનાં વર્ત્તે જોઈને જમત ચિતિ યાત. વાગ્યાએ તો જોન ધર્મ વર્ત્તેને વગાવી રહ્યા છે. તેઓ ક્રીડાચારાં પૂરે છે, પટેલું મોંમાં લય તો તેમને દુઃખ થાય છે, એવા કીણા કીણા ધર્મ તેઓ પાળે છે. તેમની એ કીણવટ તેમને મુજારા હોય; પણ જે એમ ભણે છે કે એમાં જ જોન ધર્મની પરિસીમા છે તેઓ તો ધર્મની નીચામાં નીચી શેલીએ જ છે. એટલો ધર્મ તો પતિતનો છે. એ ધર્મ પુણ્યવાનનો નથી.' આથી ઘણા આવડે કહે છે કે રાજચંદ્રને ધર્મનું જ્ઞાન ન હતું, તે દંભી હતા, એકંદરે હતા. હું પોતે તો ભણું છું કે દંભ અદ્યારનું તેમનામાં નામ ન હતું.

અભિસાનો જન્મ

માંડડ વગેરે જન્મીએને નહિ મારવામાં દયાધર્મ સમાવે નથી થતો, નેકે તેમને મારનાં તો ન જ દેઈયે. પણ એ તો પડેલું પગથીઉ છે. કોઈ જગાનામાં એવી માનવતા નીકળી દરો કે મરુપચને નિભાવવા ખાતર કોઈ પણ જન્મને મારવામાં પાપ નથી, ત્યારે કોઈ રાધુ હશે થશે દરો અને જન્મીએના રક્ષણ ઉપર વધારે વાર આપ્યો દરો. એ રાધુએ કહ્યું દરો કે 'દે મરખા. દક્ષિણ દેહની ખતર જન્મીએનો નારા ન કર. તારા મનમાં એટલી વલણેથી દોવી જોઈયે કે દેહ તો કાપે પડેના હોય તો બલે આજે પડે.' આમાંથી 'અદિરા' નો જન્મ છે.

દયાધર્મનો વિશાળ અર્થ

જન્મ ને માંડડને નથી મારતો પણ પોતાનાં ક્રીપુષને મારે છે તે જોન નથી, તે દિનું નથી, વૈષ્ણવ નથી; ને શક્ય છે. આપણે કવિશ્રીની સ્મૃતિને દિવસે દયાધર્મનો સંકલિત અર્થ જોઈને તેનો વિશાળમાં વિશાળ અર્થ હકીયે. એ પણ જીવને દુઃખવો, દુઃખન માનવો એ પાપ છે. જે ક્રિમ છૂટે છે કે જનરલ ડાઇરને ફાંસી હકીયે, ચર માંડડ એકંદરે વળત

અંગારમાં નાખવો જોઈએ, — તે નથી આવક, નથી વૈષ્ણવ, નથી હિન્દુ. તે કંઈ જ નથી. અહિંસાનું રહસ્ય એ જ છે કે ગુસ્સો રોકવો, આત્માની મલિનતા દૂર કરવી. જનરલ ડાયરની પરીક્ષા કરનાર હું કોણ ? હું જાણું છું કે હું રોપથી ભરેલો છું, કેટલાયનાં મનમાં મનમાં ખૂન કરતો હોઈશ. હું જનરલ ડાયરની પરીક્ષા કરનાર કોણ ? એટલે એ નિશ્ચય થયો કે તલવારથી મને કોઈ મારે, પણ મારે તેને મારવો નહિ. એ દયાધર્મ છે, અસહકારની પ્રવૃત્તિનું રહસ્ય છે.

પણ જ્યારે હું બોલતો હોઉં છું ત્યારે દયાધર્મ સખ્ત વાપરતો નથી. આજે રાજ્યચંદ્ર જયન્તિનો પ્રસંગ દોવાથી હું દયાધર્મની વાત કરું છું હું જાણું છું કે આ પ્રવૃત્તિનું પરિણામ તો એ જ છે, ને પરિણામ એ દરેકે તો લોકો આપોઆપ જાણી લેશે જ.

ગોરું પાપ કયું ?

સપને મારવામાં પાપ છે તે દરતાં મનુષ્યશરીરધારી સર્પ કે વાધને મારવામાં વધારે પાપ છે. પણ વાધને તો આપણે બીકને વથ યઈને મારીએ છીએ, રોપથી નથી મારતા. જો કોઈ ધર્મશીલ અદેખર હોય ને તેના હાથમાં આપણા પાપપ્રણયનો ન્યાય કરવાનો હોય તો તે વાધને મારનારની દયા ખાઈને કહાય તેને મારી આપશે. કારણકે તેમા તો માણસે ચોતાનો પશુધર્મ પાળ્યો છે; એક પશુએ બીલ પશુને માર્યું છે. પણ મનુષ્યને મારવામાં તો રોપ હોય છે, અભિમાન હોય છે, દંભ હોય છે. ધર્મશીલ કહેશે: ‘અરે મૂરખ, તે મનુષ્યને માર્યા તેની પાછળ તો કેટલીયે અલ્પ, કેટલાયે પાખંડ હોવાં જોઈએ’

વાણીઆનો વેપાર

આવકોને ને બધાને હું કહું છું કે જીવદયાનો અર્થ છોડી મોકલી આદિ સક્રમ જાંતુને ન મારવા એટલો જ નથી તેમનેયે મારવા તો ન જ જોઈએ; પરંતુ મનુષ્યોનાં મનના કોઈ જીવને પણ ઉતરવો ન જ જોઈએ. અને છતાં ધણા વેપારીઓ બીજું શું કરે છે ? કોઈ આવક મારી પાસે તેના ચોપડા મુકે તો હું તેને બતાવી દઉં કે એ આવક નથી જે કપડાનો આપણે વેપાર કરીએ એની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી છે ? એવમા જ તેની ઉત્પત્તિ કે નહિ, તેની કાંજમા ચરખી છે કે નહિ એ વેપારીએ ચિચાવું પડે. દામદુપટ લેવું તેનું લગ્નમ હોવું જોઈએ. એ આવકનો ધર્મ નથી. એક પૈસો બે પૈસા મનદૂરી ચડાવે તે ઠીક, પણ આલવી બધી જાનના શી ? આટલો પાખંડ શો ? વ્યાજ તો એટલું બધું લેવાય છે કે સામે માણસ મરી જાય હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં આવકો તેમજ વૈષ્ણવ બને વાણીઆની સામે ફરીઆદો હોય છે ધણા ગોરાઓ મને મેણું મારે છે કે તમારા જ લોકો કેટલું બધું વ્યાજ લે છે.

વૈશ્યધર્મ

આપણે નાંચ વાણીઆ મરીને દાત્રિય ચડું જોઈએ. વૈશ્યધર્મ એટલે મનદૂરી (નિલકુલ નહિ, હળ નહિ, રીંચ નહિ, વિવેક નહિ, એમ નથી) અરે વૈશ્ય તો ચોતાની હદારતામાં રીંચ—દાત્રિયપણું બતાવે, વેપારમાં વિવેક બતાવે, ને આપણાથી દાર ન વેચાય, માછલાં

ન વેચાય, શુદ્ધ ખાદી ન વેચાય એ વિવેક બતાવીને બ્રાહ્મણધર્મનું પણ પાલન કરે. ખીલ બધા આપણે માટે મનૂરી કરે ને આપણે પડયા પડયા બ્યાજ ખાઈએ તો આપણે પતિત થઈએ. યજ્ઞ વરીકે પણ ચોડી મનૂરી આપણે દરોજ કરી લેવી જોઈએ.

પ્રધાનપણે તો બ્યાપાર એ જ વાણીયાનો ધર્મ રહે, પણ ખીલ ધર્મો પણ તેમનામાં હોવા તો જોઈએ જ. મારી સ્ત્રીના રક્ષણ સાર મારે જો હાજુલી કે પઠાણ રાખવો ખરે તો તે કરતાં મારે—હું દિન્દુ હોવા છતાં—મારી સ્ત્રી સાથે પ્રતાપિયા જ કરી નાખવા જોઈએ. પણ આજે ધણ વાણીયાઓ શું કરે છે ? તેઓએ સિપાઈઓ, લેયાઓ, પઠાણો રાખ્યા છે. એ પણ બધે રાખો, મને તેનાં ધર્મો નથી; પણ તમારાં બૌદ્ધિકાંશનું રક્ષણ કરવાની વાકાત ન હોય તો તમે જઈને મદુલીમાં બેસો, ને ત્યાં રહીને તમારા ધર્મને ઢીપાવો. વાણીયાનો ધર્મ જગતની રક્ષા સાર નીકળી પડવાનો નહિ રહે; જ્યારે જ્યાં દુઝી દેખશે ત્યાં ક્ષત્રિય તેનું રક્ષણ કરવા પહોંચી જશે.

રાયચંદ્રમાઈના છવનમાંથી મોટામાં મોટી વસ્તુ મેં એ જોઈ કે વણિક વણિક તો રહે જ. આજારે તો વણિક એ વણિક જ રહ્યો નથી. ખરો વણિક બનવા માટે મોટા પંડિત બનવાની કે ઝઝાં ચોપાની જરૂર નથી. જો મેલો નહિ થાય, જો યમનિયમ પાળેના હશે, જો અધર્મ અસત્યથી દૂર રહેતો હશે, જેના હૃદયમાં બ્યભિચારનો સ્પર્શ ચરખો નહિ હોય, જેના હૃદયમાં ક્યધર્મ વસતો હશે તે 'કેવળી' બની શકશે, તેને કેવળજ્ઞાન અપ્રાપ્ય નહિ રહે. નેથી કું તમને નથી કહેતો કે તમે ચંસ્ત્રત બણો જ, ભગવતીચત્ર વાંચો જ. વાંચો કે ન વાંચો એ સંબંધ કું તટસ્થ છું.

રાજચન્દ્ર પુસ્તકાલય

વટનાણમાં જન્મન્તિ ડગવાઈ તે વખતે જ રાજચન્દ્ર પુસ્તકાલય ખોલ્યું એવો સંકલ્પ કર્યો હતો. મકાન બાંધવાની તે વખતે વાત થઈ હતી. તે બાબતમાં મેં મારે ઉત્સાહ બતાવ્યો ન હતો. મેં કહ્યું 'હવું કે મકાન હશે પણ તેમાં આત્મા નહિ હોય તો મકાન તો એક છટકું છે. આજે હવે ત્રણ વરસનો સંકલ્પ ફંગે છે. બધા સંલોભો ભેગા થયા છે. આજે જિનવિગયજી જેવા શાયક પુરુષ મળી ગયા છે. પુરાતત્ત્વ મન્દિરનું પુસ્તકાલય પણ જોડાય ગયું છે. તેનો લાભ જો કાઢ ત્યાં જવાની તરદી લેશે તેને પ્રત્યી મળશે.

છવનમાં ઉતારજો

જો તમે સાંભળ્યું તે સાથે જઈ જાલો ને છવનમાં ઉતારજો. ટીક શાયે લાગે તેટલું તરત ત્યાંથી દેજો, પણ શાલ લાગ્યું હોય, જો તમારા કહ્યુંને, હૃદયને પ્રિય લાગ્યું હોય તેનો તો આજથી જ અમલ થઈ કરી દેજો.

બારડોલી-આણું દને—

બારડોલી તથા આણુંદનાં ભાઈબહેનો,

હું બાણું છું કે તમારા દુઃખનો પાર રહ્યો નથી. તમે મોટી આશા રાખી હતી. તમે આ વર્ષમાં જ તમારાં યત્ન—કુરબાનીથી સ્વરાજ મેળવવાની, મુસલમાન બાઈઓનો તે પંજાબનો જખમ રૂઝવવાની અને અહીં ભાઈઓ દંત્યાદિ કેદીઓને છોડવવાની હામ શીડી હતી.

પણ ઈશ્વરે ધણું હતું બીલું.

‘નાપજે નરથી તો કાઠ ન રહે દુઃખી’

એવું સત્ય નંમિલે ગાયું છે. આપણા નીપજવવાની શક્તિ જ નથી. આપણે તો ખુદીયે ને મહેનત કરીયે. રામચન્દ્ર જેવાને જે ચોપડીએ ગાદી મળવાની હતી તે ચોપડીએ વનવાસ મળ્યો તો આપણે કાણ ?

માગ પરમ મિત્ર, પંજાબના સાથી, જેમને મેં પંજાબના દુખે કેતા જોયા છે તે જેમણે આજે ધડપણના જુવાન બેઠલું કામ આપ્યું છે, છંદગી આખી એકઆરામમાં રહેવ એવા જેમણે તમારે ને મારે સાર એકઆરામ હોડયા છે ને તેમાં સુખ માની લીધેલ છે, તેમનું દુઃખ હું વિચારી રહ્યો છું તે પોતાના ખેડા છંદવાને અને તેમણે આણુંદને જેલમાં તુરત નહિ મોકલી શકે એ તેમને મારે દુઃખ લાગે છે. તેઓને અત તમને હું ખાતરી આપું છું કે ધીરજનાં જળ ગીઠાં જ આવશે.

કંઈ ટોળાઈ નથી ગયું. આપણે બાછ હારી નથી ગયા. આપણે તો દુઃખમાંથી સુખ નીપજતી રહ્યા છીએ, અસાન્તિ ચક્ર ગર્ભ પણ તેમાંથી સાન્તિ મેળવી લીધી એમ લાગે છે. ઈશ્વરે નાનું દુઃખ આપી મોટામાંથી આપણને ફગારી લીધા છે.

બારડોલીથી મને એક કાગળ આવ્યો છે. બારડોલી વિષે બીજાને કાર્જા આવ્યો છે તેમજ ખેડા વિષે મેં કાગળ જોયો છે. તે બધામાં એમ જણાવે છે કે તમે ખરી રીતે તૈયાર નથી નથી સાન્તિની ખામતમાં કે નથી સ્વદેશીમાં. એક કાગળ વિમનો આપી જણાવે છે કે બારડોલીમાં બળાતકાર થયો છે. ખજાતકારે ટોપીઓ

ઉતરી છે, પીઠાંવાળા પર પણ બંજાત્કાર થયા છે, ગાંભી દેવાઈ છે. બન્ને તાલુકાઓમાં ધણા લોકો ખાદી પહેરવાને ડોળ માન કરે છે. ધણા બહાર ખાદી પહેરીને નીકળે છે પણ ઘરમાં પેટીઓ તો પરદેશી કપડાંથી ભરી છે; ખીંટીએ પણ પરદેશી કપડાં ટાંગેલાં છે, ઝારતોમાં મરદો કરતાં પણ ઓછું સ્વદેશી છે. ખેડાવાળો કાગળ કહે છે કે ઉજળું એટલું દુધ નથી. ઘણું દંકાય છે, ઘણું છૂપાવવામાં આવે છે. કોઈ બિચારા ગંડા ઉડાવે તો તેમને દાબી દેવામાં આવે છે.

આ બધું ખરું જ છે એમ હું નથી કહેનો. તેમાં અતિશયોકિત હોય, પણ ટીકાકારો પાસેથી આપણે બહુ શીખીએ છીએ. તેમની આંખે આપણે પોતાની જોવાની ટેવ પાડીએ તો જોતજોતામાં આપણા દોષોમાંથી મુક્ત થઈએ. આપણી પીઠ તો ખીંચ જ જોઈ શકે.

તમારી પાસેથી હું તો શુદ્ધમાં શુદ્ધ થયે છું. ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાનનો જ રીતકાર છે. વજુમાઓ જે વખત મળ્યો છે તેમાં ખોડો બધી કાટો. બધા રેડીયાધર્મને ખૂબ પાળો. દરેક ઘરમાં સાફ, મજબૂત, કીટી વિનાનું સ્વતર રોજ કંતાનું હોય, કોઈ જુગે ન મરતું હોય, કોઈના ઘરમાં પરદેશી કાપડનો મેલ ન રહે, કોવી તજવીજ કરો. મેં સૂચવ્યા છે તે આંકડા ભેળા કરો.

જો કોઈનાં પણ કપડાં બજારકારે પડાવ્યાં હોય તો તેની ગાંધી માગો. સહકારીઓ તરફ મનમાં પણ ગુસ્સો ન રાખો. તેમના દુખમાં તેમની સેવા કરો. અમલદારોની ખુશામત ન કરો, તેમ તેમનાથી દુરો પણ નહિ. પોલીસનો ડર ન રાખો. તેઓ પણ આપણા આઈઓ છે એમ સમજી તેમની ઉપર પ્રીતિ રાખો. હજી પણ તમારાં છોકરાં સરકારી નિશાળોમાં જતાં હોય તો તેમાંથી હાડી લો. અને અસહકારને વધારતાં બજારકાર ન વાપરો. તમારાં ગામોમાં એક પણ સહકારી હોય તો તેના પ્રત્યે વેરભાવ ન રાખો. પણ એમ સમજો કે જોડલો હક તેમને તમારો મત ધરાવવાનો છે તેટલો જ તેને તેનો મત ધરાવવાનો છે.

તમારાં ગામોમાં એકબીજા વચ્ચે દુરમનાવટ હોય તો તેને પતાવી દો. સત્યાગ્રહી ગામોમાં વેરવિખવાદને સ્થાન જ નથી.

તમારા મનમાં હજી ડેડગાંધી પ્રત્યે વિરરકાર હોય તો તેકાટો, તેમનાં છોકરાંને તમારી નિશાળોમાં ગ્રેમપૂર્વક રાખો. નોતરો, તેમના વાડા તપાસો, ત્યાં પાણી વગેરેની સગવડ ન હોય તો કરો, તેમને ક્રિડા અગ્ની બિંશા ન આપો, તેને બદલે પગાર વધારજો અથવા કાચું, વગરરાંધેલું અનાજ આપજો.

તમારા ગામમાં દારૂ પીનારા હોય તો તેમને વીનવીને, સમજાવીને તેમની બાબત ખુદી આદતથી તેમને છોડવજો. ન જ માને તો ભલે દારૂ પીયે. તમારા ગામમાં પીડું હોય તો પીડાવાળાને પણ નમ્રતાપૂર્વક સમજાવજો. તેની ઉપર રોષ ન કરજો. તેની દયા ખાજો.

તમારા ગામમાં કોઈ મવાલી, ડાંડ કે ચોર રહેતા હોય તેમનાથી પણ નંડરજો કે ન તેમને ડરાવજો. તેમને પણ ભાઈ મણી બેટજો ને તેમની આદતોથી તેમને બચાવવા તેમની સ્થિતિ સમજાવજો ને એવા ચોરલૂંટારાનાં મન ફેરવવા પ્રયત્ન કરજો; અને સાથે તેમના ત્રાસથી બચવા ને તમારાં બાળકોમાંને બચાવવા, મિલકતનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ મેળવજો. એ શક્તિ મેળવવા સારું તમે તમારા જ ચોક્કીદાર નીમજો. તેઓને ચોરની સાથે લડવાની જરૂર નહિ પડે. ચોક્કી થતી હશે તો ચોર નહિ આવે. જગતાને ભય નથી, એ દહેવત તદ્દન ખરી છે. છતાં કોઈ મારી જાય એમ ખતે. તો તેથી નીકર રહેજો. તમારાં તાલુકાના દુરિજનોની તમને ખબર હોવી જ જોઈયે.

આણંદમાં તો ડાકોરજી બિરાજે છે. ડાકોરજીનું વર્ણન હું એક વેળા આપી ગયો છું. તેની બાજુ ને અંતરૂ અવસ્થાને તમે મુધારો ત્યારે આણંદ તાલુકો ખરો લાયક બન્યો દહેવાવ. મન્દિરનો ઝગડો મટયો ? તળાવ સ્વચ્છ છે ? માતાજીઓ નામના મટી ખરા થયા ? આત્માચારો મટયા ? ડાકોરમાં બધે સ્વચ્છતા ફેલાઈ ? ડાકોરના મન્દિરમાંથી પરદેશી કપડાનો બદ્દિષ્ટાર થયો ? તમારા તાલુકામાં હજી લોકોને પોતાના ઝગડા કેરોટોમાં લઈ જવા પડે છે ?

તમે ખચીત માનજો કે જો અસહકારીઓ ખરા થાય, તેઓમાં પ્રેમ પેદા થાય તો તે પ્રેમને વશ બધા ચલાના જ છે. હું પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે જો તમારા બે તાલુકા અસહકારનાં બધાં અંગોનું સર્વોચ્ચ પાલન હજી કરી શકે તો આ વર્ષમાં જ સ્વરાજ છે. અને તમે વિચારો તો તે સુરહેલ નથી. જો તમારા બધાનાં દિલ ઉપર ચોટ લાગી હોય તો મહેલું છે. જો તમે વગરસમજીને ને દેશભાવે કામ કરી રહ્યા હશે તો અધર્ષ છે.

હું ધણીવાર કહી ગયો છું કે અસહકારનું મૂળ પ્રેમમાં છે, વેરમાં નથી જ. આત્મબળ એ પ્રેમબળ છે ને જન્મત તે બળને વશ છે. તમારા બળથી તમારે હિન્દુસ્તાનને મુક્ત કરવું હોય તો તમે પ્રેમ વરસાવો. તમારે પરદુઃખભંજન દહેવાવું -

હોય તો તમારામાં સદનરીલતા, સૌર્ષ, સત્ય ઇત્યાદિ મ્હાતમંત થવાં જોઈએ. દેખાવ માનથી કંઈ સ્વરાજ મળવાનું નથી.

મુજબમાં થયેલા હોય છતાં પણ તમારે આ વર્ષે સ્વરાજ મેળવવું હોય તો તમારે હાલ છે તેના કરતાં ઘણી જ વધારે આત્મશુદ્ધિ કરવી પડશે. એટલે તમારે સાચા હિન્દુ, સાચા મુસલમાન, સાચા પારસી, સાચા ખ્રિસ્તી બનવું જોઈશે.

રખેને બૂલતા તમારી વચ્ચે રહેલા પારસી, ખ્રિસ્તીઓને બેટજો. તેમને તમારા શુદ્ધ પ્રેમથી નિર્ભય કરજો.

મારી આશા તમે ન છોડજો. તમારી આશા મારે ન છોડવી પડે એમ ખચીત કરજો. બનતી હતાવળે તમને મળવા હું આવીશ. ફરમિયાન તમારી તૈયારી કર્યા જ કરજો.

તમારો સેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

૬ નીતિબળ

માણસના જીવનનો પાયો નીતિ છે. એ પાયાથી માણસ ચળ્યો તે જ ફાળે તે ધાર્મિક મટે છે. નીતિનિયમોની ઉપરવટ થઈને ધર્મપાલન કરવાનીવાત બ્રમભળ માત્ર છે. દાખલા તરીકે માણસ જૂઠું આચરે, દયાધર્મ છોડે, અસંયમી બને, અને છતાં મધર પોતાની બાજુએ છે એવો દાવો કરે એ હાસ્યાસ્પદ છે.

મુજબમાં અસહકારીઓને ચાહનારાઓએ નીતિમર્ચાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું, ચાહનદાને માન આપવામાં બળેલા પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ સામે શુરસાથી આંધળા થયા અને તેમની 'ખજર લેવા' પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે વેર નોતર્યું અને તે તેમને મળ્યું. ખડ્ડ કહીએ તો ૧૭મી તારીખ પછી એ એક જાતની લીંચકાની રમત થઈ પડી, જ્યાં લાભ મેળવેલા થયો નહિ અને સૌ મેળવું નુકસાન જ થયું.

સ્વરાજનો આ માર્ગ જ ન હોય. હિન્દુસ્તાનને બોલોવિજય નથી જોઈતું. હિન્દુસ્તાનની શાન્તિપ્રિય પ્રજા એવી અધાધુધીને બરદાસ કરી શકે એવી નથી. એવી અધાધુધીમાં તો જે મોઢ શાન્તિ રચાવી આપશે તેને પ્રજા નમી પડશે, પછી તે ચાહે તે હો. હિન્દી પ્રજાની આ પ્રકૃતિ આપણે જાણવી મુકવી ધટે. આટલી દહ

સુધીની શાન્તિપ્રિયતા સદ્ગુણ છે કે દુર્ગુણ એની ચર્ચા અહીં નહીં નહીં છે. હિન્દુસ્તાનનો સામાન્ય મુસલમાન પણ હુનિયાના ખીળ ભાગોના સામાન્ય મુસલમાન કરતાં જુદો છે. આ દેશમાંની સોખતને પગિણાને તે ખીળ દેશોમાંના મુસલમાન કરતાં સ્વભાવે વધુ સાલસ અને અશરાફ છે. તે જનભાવના દેખીતા જોખમ વચ્ચે ધડીવાર રહેવું પસંદ કરશે નહિ. હિન્દુઓ તો તેમના ગરીબ સ્વભાવને માટે મરાહૂ છે: વગોવાય પણ છે. પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ પણ ઝગડાના કરતાં સુલેહશાન્તિને જ વધુ ચાહનારા છે. ખરે જ, આપણે તો આ દેશમાં ધર્મના કરતાં 'પણ શાન્તિને વધુ પૂજનારા બની ગયા છીએ. આ આપણી પ્રજાનો સ્વભાવ આપણી જોટલી દુર્ગતિ સૂચવે છે તેટલું જ તે આપણું બળ પણ સૂચવે છે.

ત્યારે આ સ્વભાવનો સારો—ધર્મિક અંશ જ આપણે આપણાં અંતરમાં પોષીએ. 'ધર્મની વાતમાં જોરજુલમ ન થવા દો' એ કુરાનનું વચન છે. આજે સ્વદેશીનું પાલન અને ખાદીનો વાપર આપણે સાડા ધર્મ છે. પણ જો સ્વદેશીનો એવો સ્ત્રીકાર ખીળ કાઢતે મન ધર્મ નથી તો આપણે તેના પર જોરજુલમ કાઢ કેમ ચલાવીએ? તેમ કરીને તો આપણે કુરાને ઘરીશમાં દુહરાયેલા એ સાર્વત્રિક નિયમનો ચોખ્ખો ભંગ જ કર્યો. અને ધર્મની બાબતમાં જોરજુલમ ન હોય. એમાંથી કાઢ એવો પણ અર્થ ન કાઢે કે ખીજ બાબતોમાં જોરજુલમ થઈ શકે. એ વચનનો અર્થ તો ખુલ્લો જ છે કે જોને વિષે આપણી ચોક્કસ મહત્વતાઓ છે, એની બાબતમાં પણ જો જોરજુલમ કરાઈ જાય છે તો એથી એછા મહત્વની બાબતોમાં તેનો ઉપયોગ તો વળી એથી પણ વધુ નિન્દ છે.

તેથી આપણા વિરોધીઓની જોડે દલીલ કરવી એ જ આપણે માટે ધોરી રસ્તો છે. અને એ માર્ગે વધુમાં વધુ આપણે એટલી હદ સુધી જઈ શકીએ કે જેમ સરકારની જોડે આપણે આખરના ઇલાજ તરીકે અસહકાર અપ્પત્યાર કર્યો છે તેમ તેવાઓની જોડે પણ આપણે અસહકાર કરીએ. પણ એવા અસહકારમાં પણ આપણે તેમની જોડેના અંગત વહેવારમાં તેમને ન પળવીએ. કારણ આપણે સરકારના તન્ત્ર જોડે અસહકાર માંડ્યો છે, તે તન્ત્રમાં કામ કરનારા માણસો જોડે આપણે અંગત વેરભાવ છે જ નહિ. આપણે તો જે તન્ત્રને તેઓ ચલાવી રહ્યા છે તે તન્ત્રની સામે ઝુકી રહ્યા છીએ. આપણે સર ન્યોર્ન લોઈડ હાકેમને સંતોની રૂએ આપણી મદદ કે સેવા આપવાનો ઈન્કાર કરીએ, પણ એક અંગેજ સહયુક્ત તરીકે સર ન્યોર્ન લોઈડને આપણી સામાજિક એવા આપવાની દગ્ગીજ ના ન પાડીએ.

પણ મારે દિલગીરીપૂર્વક કહેવું પડે છે કે નોકરાના બીજા મૂળ હિન્દુસલમાનમાં જ ક્યારનાં વવાયાં હતાં. બન્ને કેમોમાં પોતપોતાના ફિરકાઓમાં અસહકારમાં ન મળનારાઓને તંગ કરવામાં આવતા હતા અને તેમના ઉપર દયાણુ થતાં હતાં. અને મારે પણ કબૂલ કરવું પડે કે આવાં અધર્મિત દયાણુને હું જેટલા જોરથી વખોડી દાડી ગઈને તેટલા જોરથી તેને વખોડવામાં હું રોકાયો નહિ. અને એવું દયાણુ સાર્વત્રિક થતું ચાલ્યાનું જણાયું હોય તો એની પ્રવૃત્તિમાંથી હું નીકળી જઈ શકતો હતો. પણ આપણે જલદી જ ચેત્યા અને એકબીજાને ખરદાસ કરી લેવા લાગ્યા. આમ છતાં મુદ્દન દયાણુ ચાલ્યાં કરતું હતું. મેં એની ઉપેક્ષા કરી, એમ માનીને કે હવે એ એની મેળે કમેકમે હોલવાઈ જશે. મુનમમાં મેં જોયું કે એ હોલવાયું નહોતું અને ૧૭મીએ તે બમૂખી ઉઠ્યું.

આથી આપણે ખિવાઈતને ધક્કો પહોંચાડ્યો અને તેની સાથે જ પંજાબ અને સ્વરાજનો કાયને પણ તેટલો જ ટકો પડ્યો. હવે આપણે બૂદ્યા ત્યાંથી ફરી ગયું રહ્યું અને નાની કેમોના વાળ વાંકો ન થાય એ માટે હરમોગે ખોળાધરી આપવી રહી. જે પ્રિયતીઓ મુરોપીઓના ટોપો અને બીજો પોપાક પહેરવા માગતા હોય તો તેમને તેમ કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. જે પારસીઓના પોતાના ફેંટાને વળગી રહેવાના આગ્રહ હોય તો તેમને તે વાપરવાના પૂરેપૂરો દાક છે. વળી એ બન્ને કેમો સરકારની જોડે સહકાર કરવામાં અને તેના મળતીયા બની રહેવામાં જ પોતાની સલામતી જોતી હોય તો તેમના માથા ભાંગીને નહિ, પણ તેમને દલીલથી સમજાવીને જ આપણે તેમને જીતી લેવા જોઈએ. દયાણુ કરીને તો ઉલટું આપણે જેટલું દયાણુ વાપર્યું તેટલી સરકારને મજબૂતી જ આપીશું. કાંણુ દયાણુની સામગ્રીમાં તો સરકાર આપણને ક્યાંયે ટપી જાય એમ છે. આમ આપણે સરકારના કરતાં વધુ દયાણુને રસ્તો લેવો એ હિન્દુસ્તાનને આજના કરતા વધુ ગુલામીમાં સંડોવવા ખરાબર છે.

સ્વરાજનો અર્થ તો એ છે કે આપણામાંના નાનામાં નાનાને પણ તેને રૂએ તે માર્ગે, આપણી તરફથી તેની સ્વતંત્રતામાં લેશ પણ શારીરિક દબલ થયા વગર જવાની સ્વતંત્રતા. અહિંસામય અસહકારથી આપણે એવો સ્વતંત્રતા સ્વતંત્ર પ્રજામત કરાવીએ છીએ અને એનો અમલ કરાવીએ છીએ. અને જ્યારે લોકમત એટલો સ્વતંત્ર હોય છે ત્યારે બહુમતી મુજબ કામ ચાલે એ દેખીતું છે. જે આપણી બહુમતી ન હોય અને આપણે ઓછી સંખ્યાવાળા

હોઈયે તો બહુમતીના દબાણ સામે પણ આપણા મતને વળગી રહીને આપણે આપણા ધર્મને શોભાવીયે. હઝરત મહમ્મદ પયગંબરે પણ બહુમતીનું બધું દબાણ બરદાસ જ છું અને પોતાના દીનને વશદાર રહ્યા. અને અન્તે ત્યારે અશ્વાહની કૃપાથી એમના દીનની આણુ ફેલાઈ ને એમની બહુમતી થઈ ત્યારે એમણે પોતાના અનુયાયીઓને શું ફરમાવ્યું? તેમણે ફરમાવ્યું કે ધર્મની વાતમાં દબાણ ન થાય. આ વચનને આપણે હૈયે રાખીયે અને હવે પછી ખજરદાર રહી શરી કદી કાવાથી કે વાયાથી એ ફરમાનનું ઉલ્લંઘન કરી આપણી એવી મૂર્ખાઈથી આપણી જ પ્રગતિના માર્ગમાં કદી વિધન ન આણીયે.

મારી નોંધ

અપવાસ પછી

આ નોંધ હું અપવાસ છૂટ્યા પછી સર કઈ છું, ત્યારે 'યંમ ઇટિયા'નું ઘણું લખાણ અપવાસ દરમિયાનનું છે. અપવાસ દરમિયાન જે વિચારો આવ્યા તેમાં ને હવે કરી રહ્યો છું તેમાં હું કંઈ તફાવત નથી જોતો. અપવાસ પૂર્વેના મારા વિચારો ૬૬ રહ્યા છે.

એક ફેરફાર

માર એક ફેરફાર થયો છે. પણ તે અપવાસને લીધે નથી, પણ જે દરમિયાને મુંબઈમાં ૧૭મી તારીખ ને ગુરુવારે જોયું ને જે બીનાબો રિષે મેં શુક્ર અને શનિવારે સાબરમું તેથી થયો છે. હું હવે જોઈ રહું છું કે સવિનય ભંજને સાથે આપણે હજી તૈયાર નથી બારડોલીમાં સવિનય ભંજ આજે કરવો એટલે આપણે બાહ્યને દારી જવાની રહી. સવિનય ભંજન તાત્પર્ય એ છે કે આપણને સ્વરાજ મળે, આપણે ખિલાફતને ફેંસણે મેળવીયે ને પબળને સાથે સરકાર પાસે આપણે માફી મગાવીયે. આ ત્રણમાંથી એક હેતુ આ સ્થિતિમાં કાવલામતથી ન જ મળે. મુંબઈ અને બારડોલી-આણંદ વચ્ચે એટલો નિકટ સંબંધ છે કે એકબીજાની વચ્ચે મદદ કરવાની શક્તિ અને હઠ્ઠા રહ્યાં છે. આપણે બારડોલી અને આણંદમાં સવિનય ભંજ શરૂ કરીયે ને મુંબઈ અવિનયી બને તો જરા વિચારથી પણ જોઈ શકાય કે મુંબઈની આપણને મદદ ન મળે, એટલું જ નહિ પણ મુંબઈ આપણી લડતને તુકસાન પડેલાંચાંડે. સ્વચ્છંદી ભંજ એ સરકારની સાથે પૂરા સહકાર વિના બીજું કશું નથી. શું આપણે હજી સમજ્યા નથી કે આ સરકાર કેવળ આપણી નબળાઈઓ ઉપર, કાયદાઓ સ્વચ્છંદે તોડવાની આપણી આદત ઉપર, આપણી મારફાડ ઉપર નભે છે? વહીવટોના અસહકારથી, સરકાર નેટલી નબળી થઈ છે. તેના કરતાં વધારે નબળી આપણી શાન્તિને લીધે થઈ છે. વહીવટવર્તના

ઉપર કાબૂ મેળવવો. તે પણ આપણા જાઈ છે. તેમને આપણે છાત્રી નદિ સક્રીય. તેમ તેમને વરા પણ ન થઈ શકાય. તે તેમને વરા થઈને કામ ચલાવીયે તો હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજ નદિ હોય પણ મવાલીરાજ દરો. મવાલીઓને રાજ કરવા હેતુ એ તેમને ને આપણને બંનેને મરવા જેવું છે. પણ આપણે જાણી હેતુ જોઈએ કે મવાલીરાજની લોકો એક ધડી પણ બરદાર નદિ કરે. મવાલીરાજમાં રહેલો જનમાલની ગુમ્સાનીનો તાત્કાલિક કાય વહોરી લેવા કરતાં તેઓ સરકારનું તાત્કાલિક રક્ષણ પધાવી લેશે તેથી આપણે મવાલીઓને જોળખી, તેમની જેડે મસલત કરી, તેઓને ધર્મનું ને દેશનું દિન સમલતી, યોતાની અસાન્તિથી દેશકર્મમાં ભંગ ન પાડવા બીનવવા જોઈશે. આ તો બહુ લાભો કાર્યક્રમ છે એમ કોઈએ માનવું નહિ. મુબઈમાં આ કામ પંદર દિવસમાં ચક્ર શકે છે. મવાલીઓને હું સીધા ને લોખા પણ કર્મને વચ રઈ આટે માને કંઈતરેલા લાઇઓ માનું છું. તેઓને આપણે આપણા અન્ધ સ્વાર્થને સાર જરા બનાવ્યા અથવા રાખ્યા છે. એટલે તેઓ આ ધર્મયુદ્ધમાં વચમાં ન પડે એ સ્થિતિ રહેજે આવી શકાય તેમ છે. તેઓની લૂંટફાટ કરવાની કે મારામારીની રવાનો ઉપયોગ તેઓ અસહકારને સમયે ન કરે. આપણે તેઓની ઉપર એટલી પણ અસર ન પહોંચાડી શકાય તો આપણે સ્વરાજને સાર નાલાયક કરીયે ધારો કે અંગ્રેજ સત્તા હિન્દુસ્તાનમાંથી ગઈ, તો પણ મવાલીઓની આદતોમાંથી આપણને કોણ બચાવશે ? આ ચોખવટ કઈ સ્વરાજની પણ નથી ચવાની, પણ એ ચોખવટ ચવી એ સ્વરાજ મળવાની એક શરત છે. તે તેઓને આપણા પ્રેમ વડે આપણે વરા ન કરી શકીયે તો તેઓને વચ રાખવા જેટલું તલવારબળ તો આપણી પાસે નથી ન. અને મારા લેવા તો તેઓની તલવારથી મરવું પડે કરે પણ તેમને તલવારથી મારીને જીવવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરે.

આમાં વિધો

આ સુધારો ચલો મહેલ છે, પણ આપણા માર્ગમાં રિખો છે. આપણા દેશમાં દાવ છે મત વર્તે છે:

૧. જેઓ માને છે કે ખૂનરેજ વિના સ્વરાજ મળવાનું ન નથી. તેથી તેઓ શાન્તિને ઉપયોગ અસાન્તિ પ્રવર્તાવવા સાર કરે છે.

૨. જેઓ શાન્તિ અસાન્તિ બંને સાયેલામાં ચાલવાથી ન કંઠાણ છે એમ સમજનારા છે; તેથી અસાન્તિને પણ વધારે છે. આવાનો હેતુ આત્મચ્છાદિ નથી પણ સરકારને પાન વળી એ ન છે.

૩. જેઓ અસાન્તિને શક્તો છતાં તે વાસ્તવો ન કરે તો પણ શાન્તિના કોઈ પ્રદાનને બંધ કરવાને ઇચ્છતા ન નથી.

૪. જેઓ સરકારની સાથે રહીને જેટલું કામ ચક્ર શકે તેટલું ન કરવાથીયે છે એમ માનનારા છે.

૫. જેઓ શાન્તિને અખતરો રૂપે, પોલીસી તરીકે માની તેઓ દેવાનો કરે છે ને ન્યારે તે અખતરો ચાલે છે ત્યારે તેઓ મનથી દુઃખી થાય છે.

૬. જેઓ શાન્તિ નહિ હિન્દુસ્તાનની સુખિનો ને હિન્દુમુસ્લમાનની એકતાનો માર્ગ છે એમ જાણી કામ કરે છે ને તેથી જાણેજાણે પશુ લોકો તરફથી ચતા ઉપદેવ પસંદ નથી કરતા.

રહેજ વિચાર કરતાં પશુ આપણને માલમ પડવું જોઈએ કે પાંચનો ને છઠ્ઠો વર્ગ ને આપણને મદદ કરનારાં છે ને આપણું કામ કેવળ પાંચમા ને છઠ્ઠા વર્ગથી નહિ ચાલી શકે. બીજા બધા વર્ગ આપણને તુકસાન કરનારા છે. તેઓને આપણે વિનયથી, દલીલથી, સેવાથી આપણા કરી લેવા રહ્યા. પણ જોયો વર્ગ સદાકારીઓનો એવો ભયાનક નથી કે જે આપણને જાણે તુકસાન કરી શકે. વળી તે વર્ગને આપણે જાળખીએ છીએ, તેનો સંપ છે, તેની પ્રવૃત્તિ જાહેરમાં ચાલે છે. પહેલા ત્રણ વર્ગને સંપ નથી, તેઓને કોઈ સંસ્થા નથી, તેઓનું મંડળ નથી. તેઓ દેશમાં સર્વત્ર છટાછવાયા પડ્યા છે ને ન્યારે લાગ ફાંચે ત્યારે ને ઉપ-જાળી યાકે ત્યારે લોકો પર અસર પાડે છે આ લોકો છટાછવાયા રહેવાથી તેમને ખર્ચાચર્ચ મુશ્કેલ છે. પણ ન્યારે ન્યારે ઉપદેવ થાય ત્યારે ત્યારે તેઓ મેદાનમાં આવે છે ને લોકોમાં આશાન્તિ ફેલાવે છે. આમાંના દરેકાક શુદ્ધ હૃદયથી પશુ અજાનપણે અમદાવાદી ગાંધીમાં દાખલ થઈ પોતાનો મત ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેઓની પ્રવૃત્તિ વધારે તુકસાન-કારક નીવડે છે. આ બધા મતવાળા મુંબઈમાં શહેવારથી રવિવાર સુધી કામ કરતા હતાં. તેથી નહિ આપણે તરફતેદની અફવાઓ સાંભળી ને જે ટોણું સગાં વિખરાઈ જવાનું હતું તેવું તે નહિ ટોણું બીજાથી સોજવાઈ પાછું ફર્યું.

છૂપી પોલીસ

કોઈ દહે છે કે આ બધું કામ છૂપી પોલીસનું નહિ. હું બિલકુલ માનતો નથી. છૂપી પોલીસનો તેમાં ભાગ હોતો એ વાત ખરી. છૂપી પોલીસના કેરવાક માણસોને ઉપદેવ વિના ચેન ન પડે. પણ છૂપી પોલીસ ઉપરાંત જે છટા માણસો પોતાનો મત ચલાવવા દતા તે પશુ કામ કરી રહ્યા હતા ને તેમાં મચાકી લોકો, જેનો ધધો નહિ તૂટે વગેરેનો રહ્યો, તેઓ તો ખૂબ બોલી અફવાઓ ફેલાવી પોતાનું કામ કરી રહ્યા હતા.

એક નો ઉપાય

આપણી પાસે એક નો ઉપાય છે. આપણો માર્ગ સીધો છે. આપણે આ બધાની ઉપર અસર મેળવવાની રહી. બધા ન્યારે લોકોને સોજાવી બનાવી રહ્યા હોય ત્યારે જો લોકો ગરિબર સમજે કે તેઓને તો અસહકારીઓનું ન માનવું છે તો તેઓ કોઈ ઉપદેવમાં ન જાય. એમ ન્યારે કરી શકાય ત્યારે શાન્તિ પ્રસરી શકે. અને શાન્તિ પ્રસરી શકી છે તે બતાવે છે કે આપણામાં તે ફેલાવવાની ને જાળવવાની સક્તિ છે. આપણે સાચા ને ઉચ્ચ

ચલું નેહયે. આપણાં સાધન વિગે આપણને પૂરો બદોસો-દોવો નેહયે. આપણે સાધવાનું રહેલું નેહયે. મુંબઈના કાર્યવાહકો બાન ભૂલ્યા. તેઓ ગઈશતમાં રહ્યા. તેઓએ માની લીધું કે હવે તો લોકો ઉપદ્રવ ન લ દરાય એમ સમજી ગયા છે. તેથી તેઓએ સાદુ-નદાનું અવકાશના બહિષ્કારની તૈયારીઓ પુષ્કળ કરી, પણ તે વેળા શાન્તિ બળવવા સાર છે પૂરા ઉપાયો પહેલાં લેવાના તેરલા ન લીધા. પરિણામ આપણે જોઈએ. ગમે તેમ હો, પોલીસની અટપટ છતાં પણ શાન્તિ આપણામાં આવે ત્યારે જ આપણે સરકારથી ગરબા ગણાઈએ, ત્યારે જ આપણે સ્વરાજને સાર લાયક ગણાઈએ. પોલીસની ઉપર-વાંક ટોળી આપણે પોતાને કાસલાવવા રટીયું તો આપણે હારી જવાના. દુશ્મન જ્યારે આપણને પંજવી નામે, અણધાર્યા પગલાં ભરે ત્યારે આપણે એમ કદીયે કે 'દુશ્મન તો જીતવા જ નથી દેતો, આપણને સાસ ખાવા જ નથી દેતો' તો આપણે લડવૈયા મર્યાદા દુશ્મન ગમે તેમ કરે તોપણ આપણામાં લડવાની શક્તિ છે એમ આપણે સિદ્ધ કરીયે ત્યારે જ જીતવાની આશા રાખીયે. સરકાર બધું કરી શકે છે તોપણ આપણે શાન્તિ બળવી રાકવાના હોય એમ આપણે ન કરી શકીએ ત્યાં લગી આપણે જીત મેળવવાની આશા જ મેલવી.

આત્મનિરીક્ષણ

તેથી પોલીસની જોડ કાઢવાને બદલે આપણે ધર્મ આપણી પોતાની જોડ કાઢવાને છે. આપણે એવા ભોળા કેમ નીવડયા કે આપણે ગમે તે અંદવાઓ માની લીધી? આપણે બળાત્કારો કર્યા કે નહિ? આપણે પરદેશી ટોપીઓ પટાવી કે નહિ? આપણે ટ્રામગાડી બાળી કે નહિ? આપણે પીઠાં બાળ્યાં કે નહિ? આપણે ખીમઓને નુકસાન કરતા નેહ તેમાં ભાગ લીધો કે નહિ? આપણે આપણા મનમાં ગેલ રાખ્યો કે નહિ? આપણે મનમાં સદાકારીઓ તરફ વેરભાવ રાખ્યો કે નહિ? જો આપણે એ બધું ક્યું હોઈએ અને એ જોયું છે કે આપણે ક્યું છે—તો આપણે છત્તર પાસે હાથ નેડી ગાફી માથવી જોઈએ, તો આપણે આત્મશુદ્ધિ કરવી જોઈએ ને હવે પછી તેમ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. 'આપ ભણા તો જગ ભણા' એ કહેવતમાં ભારે સિદ્ધાન્ત છપાયેલો છે. આપણે મેલા ને બીકણ હોવાથી દરેક અમલદારને ને પોલીસને આપણો દુશ્મન માનીયે છીએ. આપણે જો બીક મેલીયે તો ધૂપી કે ઉધાળી પોલીસથી ન રીયે ને કાદના ભગાવ્યા ન ભમીયે. આપણે દેવળ અંતર-બળથી જ જીતવા માગીયે છીએ, અને તે બળે કાઠનું આપણું મળે તેમ નથી. તે તો ઉશ્કરની પાસેથી જ મળે. આપણી નબળાઈઓને જીત્યા એટલે સ્વરાજ મળ્યું.

ફ કીમતી કારણો !

બિહાર સરકારના પ્રકાશન ખાતાંએ હિન્દુસ્તાનીમાં પંચિકાઓ કાઢી છે. પરદેશી માણનો બહિષ્કાર કેમ ન કરવો તેનાં દસ કારણો તેમાં આપ્યાં છે. મુધારા કેમ ચાલે છે અને લોકોને ખર્ચ તેમને કેમ હવા પાંડા બંધાવવામાં આવે છે તે વાચકોએ જાણવું જોઈએ. જુઓ આ કારણો:

૧. હિન્દુસ્તાનમાં જનતું કાપડ આપણી માત્ર પૂરતું નથી.

૨. લોકોને લાંબા વખતથી ઝીણાં કપડાં પહેરવાની ટેવ પડી ગઈ છે, એટલે દેશી ચૂર-નાં કપડાં પહેરવાં તેમને બેઝાદાર લાગે છે.

૩. હિન્દુસ્તાનની મીઠો પણ ઝીણા કાપડ માટે પરદેશી ચૂર વાપરે છે.

૪. જો આપણે પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરીશું તો સને ૧૯૦૫માં જે દયા મળી હતી તે યશે. તે વખતે સ્વદેશીની ચળવળને લીધે હિન્દુસ્તાનની મીઠોએ ભાવ ચડાવી દીધા હતા અને આપણા પૈસા નીચેથી લીધા હતા. આપણે બોને મીઠવાળાઓ તાગડધિના કરો.

૫. જ્યાં સુધી પરદેશી કાપડ આયાત થાય છે ત્યાં સુધી પરદેશી કાપડ અને હિન્દુસ્તાનના કાપડ વચ્ચે ફેરફાર રહે છે, અને તેથી મીઠવાળાઓ ભાવ ખૂબ વધારી દઈ શકતા નથી.

૬. હિન્દુસ્તાનમાં જેટલું કાપડ જોડાયેલું - તેટલું બનાવવા માટે પૂરતી મીઠો અને હાથસાગો નથી.

૭. હાથસાગો કાપડ કાપડકાર નથી, કારણ તેમાં રોજના જે આનાથી વધુ મળી શકતું નથી.

૮. હાથસાગ ઉપર બહુ બોધું કામ થાય છે માટે તેમાંથી વિશેષ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહિ.

૯. આવા બહિષ્કારથી ખૂબ ધાર્મિક મતથી તથા અસાન્નિત ફેલાશે અને હિન્દુસ્તાનની પ્રગતિ ધણી અટકી પડશે.

૧૦. કાપડની કીમત વધી જવાથી ગરીબોને રોસતું પડશે અને બધે અસન્તોષ ફેલાશે.

આ કીમતી કારણો વિષે ડૉર્ડ સિંઘ કાંઈ નહિ જણતા હોય એવી હું આશા રાખું છું. પરંતુ તેથી કંઈ તેઓ જવાબદારીમાંથી છટકી શકતા નથી જ. હું કબૂલ કરું છું કે એક મોટા પ્રાન્તના વહીવટમાં તેનાં જમાં ખર્ચાની વિચિત્રતા ઉપર અકુસ રાખવા એ કોઈ પણ માણસને માટે અશક્ય છે. પણ તે જ તો કોઈ પણ સ્વમાનવાળા માણસે આ સરકારની નોકરી ન કરવી ઘટે એની ખરી દલીલ છે. આ તન્ત્રની યોજના જ એવી છે કે હિન્દુસ્તાન પૂરેપૂરું નીચાવાળું જાય અને પરદેશી મૂઝાવાળાઓ—આરા કરીને હૈન્ડેલાયરની મીઠોવાળા—ના લાંબા માટે પરદેશી મૂસરી તેના ઉપર કાયમ રહે. દરેક ખાતું આવા સ્વાર્થને ખાતર જ અંજાવવામાં આવતું ન હોય તો મેં ઉપર જેનો તરજુઓ આપ્યા એવી ભતતની પત્રિકા અશક્ય જ હોય. રાષ્ટ્રીય સરકારનું સ્વાભાવિક કામ હાથસાગો અને રેડીયા વધારવાનું તથા હાથે કાંતેલા ચૂરના કાપડથી બનેલાં બરી દેવાનું હશે. રાષ્ટ્રીય સરકાર મીઠોવાળાં—એને અયોગ્ય રીતે ભાવો વધારી દેતા અટકાવશે. ગામડાના આ મહાન હથોળને માટે જે જબરી ચળવળ ઉપડી છે તેનો લાભ લઈ તે હથોળને જમાવવાનું કામ રાષ્ટ્રીય સરકાર

કરશે. આ કીમતી કારણોના પ્રભુતાને જિટું પછુ રાજ્યું નથી કે પણ લોકો તો આત્મારે
પણ જીણું કાપડ પહેરતા નથી. કંતવાર્ણ દામ નવસાચના વખતમાં કરવાનું છે અને કંતા-
ગણના દામ લાખો માણસોને તો આપવા પણ નહિ પડે. તેઓ પોતે જ પોતાનું સૂતર
કાંતી લેશે. એટલે જેમ ત્રીશીતા જોરાક દરતાં ધરનો જોરાક સસ્તો પડે છે તેમ હાથે કતિયું
સૂતરે મીલના સૂતર કરતાં સસ્તું જ પડવાનું. આ સરકારી પત્રિકા ઉપરથી આપણો તો જો જ
બોધ લઈએ કે દેશીની આપણી પ્રવૃત્તિ જમણા ભેંસંથી ચલાવીએ અને રાષ્ટ્રનું જીવન કારી
આતા કીડા જેવી આ સરકારની પદ્ધતિનો અન્ત લાવવામાં વિકલ્પ ન કરાયે.

તા. ૪-૧૨-૧૯૨૧

વડી ચાવી

તાપ ત્રિવિધ પ્રેમઆંખ દૂર હી કરે । *

—ગુલસીદાસ

મોટી સંસ્થાઓમાં ડાટડીઓને સાર એક ચાવી હોય છે તે બધા દરવાજાને
લાલુ પડે છે. તે તે દરવાજાની ચાવી તો તેને જ સાર દામની હોય છે, પણ એક
અધિકારીની પાસે બધે લાલુ પડે એવી ચાવી રહે છે. તેને અંગ્રેજીમાં 'માસ્ટર કી'
રહે છે. તેનો તરજુમો 'વડી ચાવી' મેં આ લેખને મથાળે મુકેલ છે.

ધારાસભાના અધિકારથી ધારાસભામાં જનારા અટકે, નિશાળોથી નિશાળોઆ
ને અદાલતોથી લડનારા અટકે અને જે બધામાં પૂરી અસર ન પહોંચે ત્યારે તે
ખાલાનાં પરિણામો વિશે ચંદાઓ હો.

પણ બધાની વડી ચાવી—સર્વોપરી માત્રા પ્રેમમાં રહેલી છે.

જે અસહકારમાં પ્રેમ નથી તે રાક્ષસી છે; જેમાં પ્રેમ છે તે હથેરી છે. પેંગબર
સાહેબે મક્કાના આરબોની સાથે તેર વર્ષ અસહકાર કર્યો તે પ્રેમને વશ થઈને.
મક્કાના આરબોની આંખો તેમણે પ્રેમથી ઉઘાડી. મીરાંએ કુંભારાણાની સાથે અસહ-
કાર કર્યો તે કંઈ દ્વેષથી નહિ. કુંભારાણાની શિક્ષાઓ એણે પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી.
આપણા અસહકારનું મૂળ પણ પ્રેમમાં જ છે. તેના વિના બધું ખાલી છે. પ્રેમ વડી
ચાવી છે એટલું જ નહિ, પણ એ જ એક ચાવી છે. નિશાળનો ત્યાગ કરનારા જે
ત્યાગ ન કરનારાનો દ્વેષ કરે તો ત્યાગ કરનારાનો ત્યાગ શુદ્ધ મહાત્મા ધારાસભામાં

* પ્રેમરૂપી જલ જ આ-સંસારમાં ત્રિવિધ તાપને દૂર કરવારું છે.

જનારનો દેવ દરીયે તો ધારાસમાનો આપણે ત્યાગ નકામો જાય. જેઓ આપણું ન માને તેને પ્રેમથી જીનવા એ ધાર્મિક વૃત્તિ; તેઓની ઉપર રોષ કરવો એ રાક્ષસી —નાસ્તિક વૃત્તિ.

આપણે સદમ સાથે દખ્ખ કરવું જોઈએ કે આપણા ત્યાગમાં યોડેયણે અંશે રોષ, એર ઇત્યાદિ રહ્યાં છે ને તેથી જ એ ત્યાગ પૂરો શોળ્યો નથી ને રહ્યો પણ નથી. જેટલા માધુર્યેએ ત્યાગ કર્યો તે બધાએ તે નહિ કરનારનો દેવ ન કર્યો હતો તો આપણી સ્થિતિ આને ઘણી જ સરસ હોત ને આપણે સ્વચ્છ સ્થાપવાની સ્થિતિમાં હોત.

એટલે આપણું મોટામાં મોટું કાર્ય પ્રેમનો વરસાદ વરસાવવાનું છે. પ્રેમ વરસાવવો એટલે બળા જવું એમ નહિ. એ તો મોઢ કહેવાય, એ તો સહીઆઈ ગણાય. આપણો વિરોધ કરતા હોય તેમની ઉપર પણ પ્રેમ રાખવો, તેમને મરખ ન માનવા, તેમની સેવા કરવી, એ પ્રેમ છે. હિન્દુ હિન્દુની ઉપર પ્રેમ ખતાવે તેમાં દંધ નવાઈ ન હોય, પણ હિન્દુ મુસલમાનની ઉપર તેટલો જ પ્રેમ રાખે તેના રીતરિવાજો અરદાસ કરે એમાં બલાઈ રહેલી છે. મહકારી સદકારીની સાથે બળે તેમાં શી નવાઈ છે ? પણ અસદકારી સદકારીની ઉપર, તીવ્ર મતભેદ છતાં, મહોજત કરે, ધીરજ ગ્રામે, તેમાં વીરતા છે, તેમાં નમ્રતા છે. તેમને હતારી પાડવા, તેમને તુચ્છકારી કાઢવા, તેમની દુરીઓ કરવી તેમાં મોટાઈ નથી, પણ તેમને ત્યાં ઉપાડે પગે જઈ તેમની સેવા કરવામાં મોટાઈ છે.

આ કામ આપણે યોગ્ય રીતે નથી કર્યું. મેં તેની ઉપર લખ્યું છે, - પણ જોઈતો હતો તેટલો ભાર નથી મુક્યો તેથી હું પરતાઉ છું. મુંજાઈના અનુભવે મારી આંખ ઉઘાડી છે. મુંજાઈના અનુભવે મારી સદિપ્તતાનું છીછરાપણું મને જનાવ્યું છે. જ્યારે જ્યારે સદકારીઓની જાત પર સાહિદ્ય દુમલા ચલા છે ત્યારે ત્યારે જો હું કંઈક બન્યો હતો તો અત્યારે - આપણી ઉન્નતિ ઘણી વધારે થઈ હત. ફરેકે વેળાએ જ્યારે કામને ટોપીઓ બળાકારે હતારી ત્યારે હું ખૂબ સામે થયો હતો તો આને પરિણામ ઘણું વધારે સારું આવ્યું હત. આવી મહાન લડાઈનું નામકપણું જોગ્યવું તે સંપૂર્ણતાએ જાણત ન રહેવું એ મહાપાપ છે એમ હું જાણું છું. આ લડનના નામકમાં જો દીનપણું, મોજાઈ, લાચારી હોય તો તેણે પોતાનો હોદ્દો જોડ્યો.

હવે આપણે સહકારી પ્રત્યે, પારસી ખ્રિસ્તી પ્રત્યે, અંગ્રેજી પ્રત્યે મનમાંથી રોષ કાઢી નાખીએ. તેમને પણ ભાઈ ગણીએ. તેમનો બહિષ્કાર ન કરીએ. તેમના પાણી, હળમ વગેરે ન રોકીએ, તેમને જમાડી જમીએ, તેમની એવા કરી રીઝીએ. જો બધા ધર્મના રહેલો આ કાયદો આપણે સમજી શકીએ તો અને તો જ સ્વરાજ પહેલું ને સહેલું છે. તેથી જ્યાં જ્યાં કાયદાના સચિત્ર બંગની તૈયારીઓ થઈ ગઈ છે ત્યાં ત્યાં તો આપણે પહેલું કામ એ કરવાનું રહ્યું છે કે સહકારીમાનને મળી લેવું ને તેઓની સાથે મતભેદ છતાં મિત્રતા બહેર કરી.

હિન્દુ મુસલમાન પારસી

મારી ઉપર હિન્દુઓ તરફથી તેમજ પારસી ભાઈમહેનો તરફથી કામગીરિ આવ્યાં જ કરે છે. એકબીજાના દોષો બતાવ્યાં કરે છે. આમ કરવાથી આપણે ખરો સંપ પેદા નહિ કરી શકીએ. હિન્દુમુસલમાને યાદ રાખવું જોઈએ કે પારસી કામ નાની છે ને લગભગ એક જ ઢેકાણે વમે છે, તેથી તેના દોષ આપણી નજરે તરી આવે છે; શુણ્ણ ભૂલી જવાય છે. જો આપણે કુટુંબીઓના દોષ જ નેવા બેઠીએ તો જગતમાં પૂર્ણ તો આપણે જ રી જવાના અને બાકીના બધા એવા તો દોષથી ભરેલા લાગશે કે તેના કપરથી પણ આપણે અજાણ નહીએ. પણ સત્ય એ છે કે આમ દોષ જોનાર પોને સંકુચી મોટા પાપી દોષ છે.

દોષ જોનાર પોનાની નમજાઈનું દર્શન કરાવે છે. અને જે હિન્દુમુસલમાન, પારસી ભાઈઓના દોષ જ કાઢ્યા કરે છે તે અવરય નમજા છે. આપણા જ દોષ આપણે જોઈ શકીએ તો આપણે ચકીએ ને જાગતને ચકાવીએ. આપણો મોટો દોષ તો એ છે કે આપણે સહિષ્ણુતા જોઈ બેઠા. આપણે નવો ધર્મ સ્વીકાર્યો તેથી તેની મર્યાદા ભૂલી ગયો છીએ. અસહકાર આપણને જડ્યો, આપણે તેને જોળખતા થયા, તેથી જોઈએ. તે ન જોળખે તેમને આપણે અફસૂ વિનાના, અણસમજ, દેશદ્રોહી, પાપી માન્યા ! આમ માની આપણે આપણા અસહકારને લગવ્યો. ગઈ કાલે જ આપણે સહકારી મંડળોમાં ગિરાજતા હતા એ ભૂલી ગયા. ધીરજ જોઈ. બગાડકારે પરદેશી કાપડની ટાપીઓ ઉતારાની આપણી પોતાની કેડે રહેલું વિવાયતી ધોતીયું તો આપણે ભૂલી જ ગયા !

પારસી બાઇઓની ટીકા આપણે ખૂબ કરી. એ તો સમજવાના જ નહિ એમ માની લીધું. એઓએ અગોરા ફંડમાં, તિલક સ્વરાજ ફંડમાં 'સા' આપ્યા તે બૂલી ગયા. એઓમાંના યજ્ઞાએ ખાદી પહેરી, પારસી બહેનો પણ ખાદી પહેરવા લાગી છે, એ બધું બૂલી ગયા ને પારસી બાઇબહેનો પર ખીજવાયા. તેમનામાંનાઓએ કરેલા ત્યાગને વીસારી મુક્યો.

‘પણ પારસીઓએ જે બધો જુલમાટ કર્યો તેનું શું?’ કાંઈ એમ પૂછે છે. આપણે પોતે એક લાખ હોત તો શું કરત તેનો વિચાર આપણે ન કરીયે? આપણે બીવીસ કરોડ કે સાત કરોડ મરી હિન્દુસ્તાનમાં કેવળ એક લાખ જ રહી જાયે તો આપણે શું કરીયે એનો ખ્યાલ લાવીયે તો આપણને ખબર પડે. દરેક વાંચનાર કાંઈ જગ્યાએ તો પોતે થોડી સંખ્યામાંનો, રહ્યો હશે. તે સમયને પોતે વિચારી લે. હજુ હિન્દુ મુસલમાને એકબીજાને બધ તદ્દન છોડ્યો નથી તો પારસી પોતાનો બધ તુરત છોડી દે એવું તેઓ કાં માને? પારસીઓની સાથે વેર બાધી હિન્દુમુસલમાન રાજ્ય કરવા ધારે તો એ મલિન ઇચ્છા ગણાશે. નાની કેમોની ભિન્નતા કરવી ને તેઓને અભયદાન દેવું એ હિન્દુમુસલમાનનો પ્રથમ ધર્મ છે. તેઓને છતવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેમને અમૂલ્ય રત્નો હાથ લાગશે.

યાદ રાખવું જોઈએ કે દેશર નોધારનો આધાર છે. જે આપણે નાનાની રક્ષા કરશું તો આપણે પોતે રક્ષાને પાત્ર થઈશું. ગૌલાના અજાદુલ બારી સાહેબે લખ્યું છે તે સત્ય વાક્ય છે કે નાની કેમોની સાથે ભિન્નતા કરવામા આપણી પરીક્ષા આવી જવાની છે. તેઓને નિર્ભય નહિ બનાવીયે તો આપણે પોતે કદી નિર્ભય નહિ બનીયે.

નાનકડી કેમો હિન્દુમુસલમાન પાસે લાચાર થતી આવે એમ તેઓએ ન ઇચ્છવું જોઈએ, ન વર્તવું જોઈએ. આપણો ધર્મ છે કે આપણે પાગલી, ખ્રિસ્તી વગેરે ને બોલાવીયે, તેમની તરફ ભિન્નભાવ રાખીયે.

આમ કરતાં ખોટી ખુશામત હું મૂલવવા ઇચ્છતો નથી. તેઓના દુઃખમાં ભાગ લેવો, તેઓની સાથે ટોટો ન કરવો, તેઓ સરકાર બેઠે સહકાર કરે તોપણ આપણે સહન કરવો, તેઓનાં પરદેશી કપડાંની ટીકા ન કરવી, તેને સાર તેઓની ઉપર શુસ્સે ન થવું ને શુદ્ધ હૃદયથી તેઓને આપણા બાઇ સમજવા એ જરૂરું છે.

આપણા પડોશમાં જે પારસી ને એક ખ્રિસ્તી રહેતા હોય તેમને જાણે આપણે કોઈ દહાડો મળ્યા જ ન હોય તેમ તેઓની સાથે ન વરતવું, પણ તેમની સેવા કરવી ને તેઓને ઓળખવા એ આપણો ધર્મ છે.

§ જીવદયાને ખાતર—

વિનીત દળને મેં જે કાગળ લખ્યો છે તે આ અંદમાં બીજો આપ્યો છે. જેમાં અત્યારે મલબારમાં જની રહેલા જનાવોમાંની એકતરસી અગર તો પૂરવાર ન થયેલી એવી એકે હકીકતનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. છતાં મારી આગળ પડેલા પત્ર-વહેવારમાં જે ઘાતકી જીલ્લોના જનાવો વર્ણવેલા છે તેની આગળ પંચજના જીલ્લો શીકા પડે છે. અને તેમાં કેટલી અંધતાઓનાં શુભજાટથી મરણ એ આજે અમેઘ યથ્ પડેલા મલબારના કાગળ કેરની દહાણીઓમાં સૌથી વધુ આગળ તરી આવનારી વસ્તુ હોય તોપણ તે સૌથી નિર્દય વસ્તુઓમાંની નથી એમ જ યથ્ આવે છે. મતલબી હકીકતો દેલાવનારાઓએ હિન્દુઓની આંખને આંધળી કરી મુકી છે તેથી તેમનું મન બહેરું બન્યું છે. મોપલાઓએ જળાટકારે હિન્દુને વટલાવ્યા અગર બીજો જીલ્લો શુભજોઈ એ વાતનો હું ધનકાર નથી કરતો, પણ તેટલા ખાતર નિરપરાધી મોપલાઓ ઉપર અગર તો અપરાધી મોપલાઓનાં ઝેરંટાકરાંઓ ઉપર તેનું વેર વાળવાની મારો આત્મા મને ના પાડે છે. તેમ જેમજે જીલ્લો કર્યા તેમને રીખાવવામાં પણ મારા આત્માને કશો જ આનંદ નથી. આવું વેર રાક્ષસી છે. તેમાં માણસાઈ નથી.

પણ હકીકતો અગર આરોપોનું બ્યાન કરવામાં હું અહીં નહિ ઉતરું. હું તો માત્ર રોષ છોડવા અને શાન્ત પડવા બીનથી રહ્યો છું. હું પૂછું છું કે સરકાર શું કરી રહી છે? મલબારના રક્ષણ સાર તે આટલી અસમર્થ કાં? કે મલબારમાં અત્યારે મોપલાઓ ઉપર વેર લેવું અને તેમને તેમજ તેમના ભોગ યથ્ પડનારા હિન્દુઓને નિરાધાર કરી મુકવા એટલી જ વાતને તે પોતાનો ધર્મ સમજી રહી છે?

માની લખ્યે કે અસહકારીઓએ જ મોપલાઓને સરકાર સામે ઉકેરીને આ દાવાનજ સજગાવ્યા. આજે પણ હજી અસહકારીઓ મોપલાઓના ઝુનુનનો બડો એતેલો રાખવામાં રોકાયેલા છે શું? તેઓએ જળવાને ઉમેરી કાઢવાને સરકારના

* મોપલાઓ વિષે—પૃ. ૧૬૧૨.

દાંચ ઝાલી રાખ્યા છે ? સરકાર શા માટે અસહકારીઓને મોપલા પ્રદેશમાં જવાની અને તેમને વીનવવાની છૂટ નથી આપતી ? ત્યાં જઈને જો તેઓ પોતાનું વચન તોડે ને વિશ્વાસઘાત કરે તો ભલે તેઓને ગોળાઓ ફેવામાં આવે; સરકાર ખાનદાનીના વહેવારને સાર જોઈએ તો તેમનાં સમાંસંબંધીઓને સાનમાં પોતાને કબજે રાખે, પણ શાન્તિને કાઈ ને કાઈ માર્ગ ખુલ્લો છતાં અને અસહકારીઓએ અમુક ચરતે ત્યાં જઈ શાન્તિ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરવા માગણી કરેલી હોવા છતાં કેવળ ખૂનરેણ અને નાંદામાં જ મર્યા રહેવાની છદ્ધ ધરતી એ નરી સેતાનથાહી સિવાય ખીલું કંઈ જ નથી.

અને જોકે હવે તો સમાધાનીનું કામ અત્યંત સુરક્ષ કરી મુકવામાં આવ્યું છે, છતાં જો અસહકારીઓને અત્યાંત પ્રદેશમાં દાખલ થવાની અને મોપલાઓને સમજાવવાની 'પૂરેપૂરી સગવડો' કરી આપવામાં આવે તો સફળતા મળવાની બાબતમાં હજી હું નિરાશ થતો નથી. તેમના શૈયની તેમજ તેના ગમે તેવા અધરિત ઉપયોગ કર્યો હોય તોપણ જુદી કદર કરવી ધટે છે.

અને મદ્રાસ ઇલાકાના હિન્દુઓને પણ હું તેમનો રોષ તણ શાન્ત થવાને અને એવા અવિચારી મોપલાઓને માટે પણ પોતાના અન્તઃકરણમાં જગા કરવાને વીનવું છું. હિન્દુ ધર્મમાં કાઈ આખી કામને તેમનામાંના થોડાકના અપરાધને સાર તિરસ્કારવાનું હતું નથી. વળા આ પરિણામની જવાબદારીનો તેમનો પોતાનો હિસ્સો પણ તેમજે પાનમાં લેવો ધટે. તેઓ મોપલા કામને જાણતા હતા. તેમનો સ્વભાવ સુધારીને તેમને વધુ સારા પાઠોક્તી બનાવી લેવાની દિશાએ શા માટે હિન્દુઓ આટલા કાળ ઉદાસીન રહ્યા ? બેદરકારીનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજે આપણે ભોગવવું જ રહ્યું.

અને એ જૂલ ઉપર નવી જૂલ કરીને આજે પાછા આપણે એ મોપલા પ્રત્યે કેવળ દયારહિત ન જ બનીએ. આજે મોપલાઓએ કરેલા અત્યાચારથી હરક્ષામને તો ધક્કો પડ્યોનો જ છે. પણ એ અત્યાચારોની યાદ પ્રયત્નપૂર્વક તાણ રાખીને મોપલાઓનાં લોહી માંગવાનો આશ્રદ પકડવાથી હિન્દુ ધર્મને તેટલી જ ઝાંખપ આવે છે એ આપણે કેમ ન જોઈ શકીએ ? એક જણે બળાકાર કે ખૂન કરવું એ તો ખરાબ છે જ, પણ એકના અત્યાચારનું વેર વાળવા બીજાએ તેનું અને તેના કુટુંબ-કબીલાનું સત્યાનાથ વાળવા નીકળવું એ એથી પણ ખરાબ નથી શું ? પહેલે અત્યાચારી તો મને લાગે છે 'હિનુમાં આવી જઈને મેં' આમ કરી નાખ્યું' એવી દલીલ પણ

ધડીબર કરી ચક્રો પશુ પાછળથી એના વેરની ખાતર ઇગદાપૂર્વક ઠડે પેટે એનું
ગનમાન્યુ સત્યાનારા કયા માગનાગ્નાથી એવો દશો જ બચાવ કરી શકાશે શું ?

હિન્દુઓ, પોતાની મોપલાઓના લોહીની તરસથી કાયર ઓડવાયરશાહીને
વાજાથી કરી ન થાયે એ જોવું ઘટે છે. જો મોપલાઓને અમાનુષ જુલમો અને
નામોશીઓ દ્વારા જેર કરવામાં આવે આપણે સામેલ થાયે તો શું એક
કાલ્પનિક ઉત્પાત અને બીકના ભાર હેઠળ કાયર ઓડવાયર પંજગમા ગુજરેલા
કાળા કેમ્તો આપણે આપણા વર્તનથી ચોખ્ખો બચાવ નથી કરતા ? મને ધાસ્તી
છે કે મલગારતો દાવાનળ સળગતો રાખવામાં સગદાર હિન્દુઓના રોપનો લાભ
લઈ ગઈ છે મદ્રાસ અને મલગારના હિન્દુઓએ ચેતવું ઘટે છે

† મોપલાઓ વિષે

(ગિનીત જને પત્ર)

મિત્રો,

આપણે જાધા બીજા કામોમાં એટલા જાધા ગુથાયેલા છીએ કે મલગારમાં
આવી રહેલ કરણ બનાવો ભાગ્યે જ આપણુ ધ્યાન રોકે છે, અને છતાં એ દુષ્ટ
પરિસ્થિતિનો હવે અત્યંત આણુવો એ બીજા દશાની ખાતર નહિ તો
નરી હવદ્યાને ખાતર પશુ અત્યંત તાકીદની વાત થઈ પડી છે. મોપલાઓ બંદેને
આઈ તેટલા દુષ્ટ લોક હોય, છતાં તેઓ આખર માણસગત તો છે જ માણસને
માટે કરીએ તેટલું તો તેમને માટે આપણે કરી દેશીએ તેમના બેગઠોકગઓ માટે
તો આપણે કદક કરીએ વળા તેઓ પશુ કદ જાધા જ દુષ્ટ છે એવું થોડું જ છે ?
એમાં ઘણા નિર્દોષો પશુ ગુન્હેગાર ગણાયા હશે એ તો દેખીતું છે બગાડકર
વટલાવતું એ બચાનક વસ્તુ છે એ સાચું, પણ મોપલાઓનું શરાતન પશુ એક
વખાણવાલાયક વસ્તુ છે. તેઓ કદ ગમ્મતને ખાતર મગણીયા થઈ લડી નથી ગયા
તેઓ જેને પોતાનો ધર્મ માને છે તેને ખાતર અને જે દમને પોતે ધાર્મિક સમજે
છે તે દમને લડી રહ્યા છે તેમનામાના ઘણાખરાઓને આ લડાઈ ચાલુ રાખીને
દશો અગત લાભ મેળવવાપણુ છે નહિ. જો તેઓ પાપમાં છે તો તે પાપ તેમના
ધરાદામાંથી નહિ પણ તેમના અજ્ઞાનમાંથી જન્મ પામ્યું છે.

ને આવી બહાદુર જાતિનો નાચ ચઢ જવા દઈશું તો ભવિષ્યમાં તેની સદાને માટે આપણી નિરુદ્ધ યાદ અપાશે અને હિન્દુસ્તાનના જાયલાપણાના ચિદ્ તરીકે તે કાયમ થશે.

હું હિંમતથી કહું છું કે ને જનાય ચાકુમ હમનને મલગાર જવા દેવામાં આવ્યા હોત, ને ખરી અસર પાડી શકે એવા સુસજ્જમાનોને ત્યાં સરકારે શાન્તિ કરવા નોતર્યા હોત તો આ મહિનાના મહિના બમ્બૂક્તી આગ કે દહાડાનીયે શમી ગઈ હોત.

• છતાં હવે પણ છેક મોડું નથી થઈ ગયું.

તલવાર તો આજ પણ મહિના થયાં અઝમાની જેવાય છે, પણ એ નિશ્ચય નીવડી છે. એ માની મોપલાઓને નમાવી શકી નથી. તેમ એ હિન્દુઓને પણ મોપલાઓના દુમત્રા કે જળાત્કારથી બચાવી નથી શકી. તલવાર મોપલાઓને આખા મદ્રાસ પ્રાન્તમાં ફરી વળતા અટકારી શકી છે એટલું જ, રક્ષણ કરું જ નથી આપી શકી.

મારી ખાતરી છે કે 'અમારા હાથમાં શું છે?' એવો જવાબ તો તમે મને નહિ જ આપો, પોલીસ અને હરકરી ખાતા તમને સોંપાયેલાં ખાતાઓમાં નથી એ સાચું; છતાં તેટલા સારા આ કામને વિશેષી નૈનિક જવાબદારીમાંથી તો તમે નથી જ છૂટી શકતા. સરકારની મલગારને લગતી નીતિને અત્યારે તમે ટેકા આપી રહ્યા છો એ તમારે કમ્પ્રમીસ કરવું પડતો.

મને એવી પણ ઉમેદ છે કે આમાં સામે અસહકારીઓનો દોષ પણ તમે નહિ દાંડો. મોપલાકાંડનો દોષ અસહકારીઓ પોતાને માથે ન જ લે; બાકી ચળવળમાત્રને દોષી ઠરાવીને હરકોઈ વાતનો હરકોઈની જોડે સંમન્ધ જોડી દેવા હોય તો વાત જુદી. એટલું હું કમ્પ્રમીસ કરું છું કે અસહકારીઓ પોતાનો સેન્ટેશો મોપલાઓનાં ઘર અને ઝુંપડા સુધી પહોંચાડી શક્યા નહોતા. પણ એ વાત તો ઉઘડી જોરબરી ચળવળની જરૂર સિદ્ધ કરનારી છે.

પણ અસહકારીઓ પરનો દોષ નાસાગ્રીત કમ્પ્રા સારા આ વિચિત્રિ લખવા હું નથી જોડો. હું તો તમને આ ગામલામાં રહેલો અવસ્થાનો વિશાળ સવાય જ માન્યાનમાં લેવા, અને સરકારને આ લડાઈ યોગ્યતા, શરણ આપનાર મોકો અને તેમના જુનકાઓની માફી આપવાનું વચન સરકારે તમને જાહેર કરાવવા તથા મોપલાઓને હથિયાર હેઠાં સુકવા સમજાવવાને સારા અસહકારીઓને મલગારમાં દાખલ થવા દેવા

સરકારને દરમ પાડવા વીનવી રહો છું. છેલ્લી વાતમાં અસહકારીઓને મહત્ત્વ આપવાની વાત છે એ હું જાણું છું. પણ એમાં શું છે ? અસહકારીઓની સંખ્યા વિશે કે તેમના લોકો ઉપરના વજનને વિશે શંકા તમને તો ન જ હોય. અને હોય તો મોપલાઓને નાશ થવા દેવા કરતાં બલે ખીજ ધલાત્તે શોધીને પણ આ વિગ્રહનો અન્ત આણુવાનો તમે રસ્તો કાઢો. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે વિનીતો અને અસહકારીઓ બન્નેને સાચા સહકારીઓની રીતિમાં રાખીને તેમની પ્રત્યક્ષ આંખ સામે મલબારમાં અત્યારે ગુજરી રહેલા ઇસ્મખયાં ક્ષત્રાઈપણનો દુવે કાઢ પણ રીતે છેડો. આવવો જોઈએ. આ કાગળ સરકારને ન લખતાં હું તમને એટલા જ સારૂ લખી રહો છું કે તમારા નૈતિક દેશ વગર સરકાર મોપલાઓના નાશનો આ ઘાતકી માર્ગ અખત્યાર કની શકત નહિ. આ મારી પ્રાર્થનાને એક પરમ મિત્રની વિનંતિ મણીને તે ઉપર વિચાર કરવા હું તમને વીનવું છું.

તમારો રોહી,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

§ સ્વયંસેવકદળો પર ધાડ

મુંબઈના તોરાનને લીધે પ્રાન્તિક સરકારને પોતપોતાના પ્રાન્તમાંથી અસહકારની પ્રવૃત્તિને ઉબેડી કાઢવાને સારૂ વ્યવસ્થિત દમનનીતિ અખત્યાર કરવાનું ખામું બહાનું સાંપડ્યું છે. અંગાળ, સંયુક્તપ્રાન્ત, પંજાબ અને દિલ્હીની સરકારોએ કાઢેલી જુદાં જુદાં સ્વયંસેવકદળોને બાંગી નાંખવાને લગતી નોટિસો મુંબઈના બનાવનો જવાબ છે.

હું પોતે તો આ નોટિસોને વધાવી લઉં છું. એ નોટિસો આપણા કાયદાના સવિનય બંધના આરંભની જરૂર રહેવા દેતી નથી. જો સરકારનું આદ્વાન ઉપાડી લેવાને આપણે તૈયાર હોઈએ તો આજે જ બંધના બળની કમોટી કરી લેવાનો આ રસ્તો થયો છે. સવિનય બંધની લડતની એ એક ખૂબી છે કે એવો બંધ કરનાર પોતાની લડતને માટે પોતાને રૂએ તે સમય પસંદ કરી શકે છે. કારણ ત્યાં સુધી એને પોતાની દરેક તૈયારી પૂરી થયાનું ન જણાય ત્યાં સુધી એ હુકમોનો અનાદર ન શરૂ કરે. સરકાર ગમે તેટલા ઘોંચપરોણા કરે, ગમે તેટલી પર્જવણી કરી તેને અકળાવે, છતાં તે કાયદાનો અનાદર ન કરે.

તેથી જો જ્યાં જ્યાં ઉપલી નોટિસો નીકળ્યા છે તે પ્રાન્તો તૈયાર હોય તો તેમને મોત્ર સરકારના હુકમનો અનાદર કરવાનું ને પોતપોતાને ત્યાંના સ્વયંસેવકદળો ભાંગી નાખવાની ચોખ્ખી ના દહેવાનું જ રહ્યું છે. એટલે એકેએક સ્વયંસેવકને આપત્તી જ જોશ મળવાની.

પણ આ પગલું ભરતા પહેલાં આપણામાં કસ કેટલો છે તેની આપણને ખરી ખબર હોવી જ જોઈએ. સ્વયંસેવકદળો સામેની ઉપલી નોટિસમાં એવો આરોપ કરવામાં આવ્યો છે કે આ દળો સુમેલશાન્તિ જાળવનારાં નહિ પણ તેનો ભંગ કરનારાં અને બળ વાપરનારાં છે. તેથી આપણી સૌની પહેલી ફરજ તો એ થઈ કે એ આરોપ કેટલે દરજ્જે સત્ય છે એ તપાસી જોવું અને આપણામાં ખૂંજીખાચરે પણ જો કયાંયે મેલ ભરાઈ રહ્યો હોય તો તે તત્કાળ દાદી નાખીને જાતે શુદ્ધ બનવું, જે દોષ સ્વયંસેવક વાણી કે વર્તનથી બળ વાપરના અંગર તો બળની ધમકી સરખી આપ્યાનો સુન્દેગાર માલમ પડે તેને તેના કામમાથી છોટા કરી દેવો જોઈએ.

૪

દારોખાની સમિતિએ સ્વયંસેવકોની બાજતમાં કરેલો ઠરાવ પણ અકરમાત છતાં બરાબર સવેળાએ પસાર થયો છે. મને ઉમેદ છે કે દરેક પ્રાન્તનાં મહાસભા તેમજ ખિલાફતનાં મંડળો એ ઠરાવને ઉપાડી લેશે અને બધાં સ્વયંસેવકદળો એકત્ર થઈ જશે. તેમ અહિંસાના સિદ્ધાન્તમાં ન માનનાર કોઈ સ્વયંસેવકને પણ તેમાં નહિ નબાવવામાં આવે.

આટલું કરી લઈએ એટલે પછી આપણાં એ દળોની બાજતમાં સરકાર તરફથી કોઈ પણ જાતની દબાવ યાય તે જ કાળે આપણે સરકારને લડાઈ આપી શકીએ છીએ.

પણ એવી વડાઈની શરત એ છે કે જ્યારે તેમાં સરકાર તરફથી ધરપકડ શરૂ થાય ત્યારે પાછળ રહેનારાઓએ તદ્દન શાન્ત અને ખામોશ રહેવું. કશી હોદ્દા ક્યાં વગર આપણે જોશ ચાલ્યા જઈએ એ સ્થિતિ હવે તો આપણે ત્યાં હોતી જ જોઈએ. જો ગૂંપચૂંપ કુરમાની કરવામાં રહેલા પુણ્યને વિષે આપણી ખરેખર શ્રદ્ધા હોય તો સરકારને માટે આપણે આપણને પકડવાનું કામ જોટલું બની શકે તેટલું સહેલું કરી આપવું ધરે. દરેક મિત્રતારીની પાછળ આપણે સરખસો અને દેખાવો કરવા નીકળીએ તો આ કામ મુશ્કેલ થઈ પડે એ ખુદ્દલ છે. ધરપકડ અને કેદ એ તો રોજની વસ્તુ

થઈ પડવી જોઈએ. આપણે કરવા નીકળીએ છીએ અગર તો ઉઝાણીએ જઈએ છીએ તેમાં તેના ઢોલ વગાડીએ છીએ શું ? જોલમાં પણ એટલી જ સ્વાભાવિકતાથી જતા થઈ જવાનું હું કહી રહ્યો છું. અદાલતોમાં પણ એક નક્કી કરી થઈ ચુકેલો એકરાર દરેક જણ ખોલી જાય અને તે ઉપરાંત એક અક્ષરથી પણ પોતાનો બચાવ ન કરે એ શ્રી ૦ જયકરની ચૂચના મને માન્ય છે. ખરું જોતાં અદાલતોમાં અસહકારીઓએ એકરાર કરવા કે ન કરવા એ વિશે પસંદગી કરવાની હોય તો હું તો ન કરવાની તરફેણમાં જ વગરઆનાદાનીએ મારો મત આપું.

ધરપટ અને કેદથી હવે આપણામાં કોઈ પણ જાતનો ખગભગાટ ન જ થવા જોઈએ; કારણ એવા ખગભગાટમાંથી જોશ અને ઉરકેરણી ફેલાય, એવી ઉરકેરણીનું પરિણામ કદાચ જોરજબરાબમાં આવે, અને એવી લેશ પણ જખરાઈ નિર્દોશોની કેદના અભ્યાહન પ્રવાહમાં દબાઈ જાય એવું પણ પાયા વગર રહે નહિ.

વળી કેદ ચનારાઓની સંખ્યા વધારવા કરતાં પણ અહિંસાના વાતાવરણને જાળવવું એ વધારે મહત્વની વસ્તુ છે. તેથી જો ખૂનામરદની થવાનું જોખમ ખેડીને સ્વયંસેવકદળો ભાંગવાના હુકમનો આનાદર કરવા અને જોડો મારી લેવા કોઈ પણ પ્રાન્ત તૈયાર થશે તો તે કેવળ ગેર કાર્ય ગણાશે. આપણે અહિંસાને જામવા દેવામાં વખત લેશું તેમાં આખર સરવાળે કશું ખોવાના મધી સ્વરાજને માટેની આપણી લાયકાત આમાં જ રહેલી છે કે છૂપી પોલીસ તરફથી અગર તો ખીજે હરકોઈ પણ માર્ગે આપણને મારદાદ કે ખૂનામરદનીના માર્ગમાં દોરો જવા કરવામાં આવનારી દરેક યુક્તિને ઝાળખી લઇને આપણે તેને અટકાવીએ અને આપણા વિરોધી-

વ્યવસ્થા એવી હોવી જોઈએ કે એક પણ ખામત આપણે બૂલેવા ન હોઈએ. ખાપાની, રહેવાની, ન્હાવાની, સ્વચ્છતાની સગવડો પૂરી હોય. કચરાને ટેકાણે કચરો, પાણીને ટેકાણે પાણી. કચરો, પાણી, મેલું વગેરે બહુ બરાતાં છતાં જ્યાં જુઓ ત્યાં સ્વચ્છતા. પાણીનાં ખાઓડીઆં કંઠાય નાનરે ન આવે. મેલું બધા દરે છેતા જ્યાં જુઓ ત્યાં ચોખ્ખું. આ તો શરીરનો પ્રથમ ધર્મ, અને આપણે બધા શરીરી મળવાના છીએ; તેથી પ્રથમ નગર સ્વચ્છતા તરફ જવી જોઈએ. ખાદીનગર એ સ્વચ્છતાનો આદર્શ પદાર્થપણ હોવો જોઈએ.

લોકોને પ્રથમથી જ પરિણાઓથી, ભાવણોથી કેળવી દેવા જોઈએ કે તેઓ કયાવ અવાજને ન કરે, ટોળેટોળા મળી ખાદીનગરમાં હલા ન રહે, સ્વયંમેવકોની સૂચનાઓ માને. જ્યાં મનાઈ હોય અથવા જ્યાં મનાઈ કરે ત્યાં ન જાય, જ્યાં જાય ત્યાં બીજાને સંક્રામે નહિ. આ બધાં સંઘમાં રહેવાની આવડતના લક્ષણ છે. તે આ વેળા જોવામાં આવવાં જોઈએ.

સ્વયંમેવકો ગરીબને પણ તુંકારે ન બોલાવે સહુને સૂચના સિપાહીની જેમ દુક્રમ કરી ન કરે, પણ વિનયથી જ કહેવું હોય તે કહે. સ્વયંમેવકોની રીત સામાન્ય સિપાહીથી ઉતરી હોય.

દુકાનદારો જો વેચે તેનો પ્રામાણિકપણે ભાવ લે, મહેમાનો આવ્યા હોય તેમને લુંટવાનો વિચાર ન કરે. આમાં આપણી સભ્યતા પૂરવાર થશે.

અસહકારી—કહેવાતા ને ખરા—નું મોટું જુદું ઢરો. તેઓ એવું ન માને કે તેઓને તો જુથનીના રાજ્યનો પટો મળ્યો છે, પણ તેઓ માને કે તેઓ કેવળ એવા કરવા જન્મ્યા છે. બધા ખાદી પહેરીને જ આવે એવી આપણે આશા રાખીએ. સભ્યો, પ્રતિનિધિઓ સૌ ખાદી પહેરીને જ આવે, પણ મહેમાન અને મુસાફર, તમાશગીર ગમે તે પોપાકમાં આવ્યા હોય તેનું કોઈ અપમાન ન કરે. સહકારી ગણાતા હોય તેનું પણ વિનયપૂર્વક સંભળે. બાળક સરખાને પણ કોઈ ન અડકે. કોઈના કપડાનો કોઈ સ્પર્શ ન કરે. ‘દેખ મિચ્છારી બકરીનો પણ કોઈ ન જતાં પડે કાન’ એ કવિતા આ રાજ્યને વિશે તો ખોટી પડી, પણ સ્વરાજ્યને વિશે ખોટી ન પડે એવું આપણે બનાવી આપવાનું રહ્યું.

બધો બોલો સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ પર દોળવાનો વિચાર જો આપણે રાખીએ તો મહાસભા પર આજ્ઞાથી જ મીઠું વાળાયે. પ્રમુખ તો નિમિત્તમાત્ર છે. તેમને.

મદદ કરનાર હજારો હોય ત્યારે જ તે જય મેળવે. તેમના હાથપગ સ્વયંસેવકો હોય. અમદાવાદમાં સ્વયંસેવકો દરેક જગ્યાએ ફેલાઈ જઈ સુવાસ 'કાઠે' ત્યારે જ બરોબર કામ થાય. એકે પણ અજણ્યા માણસને બટકવું ન પડે. જણીતા ને અજણ્યા બધા પ્રતિનિધિઓને સાફ બરોબર સમજવડ હોય.

આ તો આપણી સાવકાતાની નિશાનીઓ થઈ. એમાં અમદાવાદી, શુભરાતી ઉત્તીર્ણ થાઓ એવું પ્રભુ પાસે માગું છું.

મારી નોંધ

૬ સત્યથી આવજો

મુંબઈના ઉત્સાં રમખાણો દરમિયાન પોલીસ તેમજ લશ્કરે પણ લીધા અને તેમણે નહિ પણ રાહેરીઓએ જ અન્તે ગહેરમાં શાન્તિ ફેલાવી, એ મારા કથનનો મુંબઈ સરકારે ઈનકાર કર્યો છે આ ઈનકાર વાંચી હું દિલગીર થયો. સરકાર એવો ઈનકાર કરવાની દિશ્મત કરી એમ મેં માન્યું નહોતું.

અને હવે તો હપલા બે આરોપોમાં ત્રીજો હમેરીને મેં દોરેલા ચિત્રને મારે-સંપૂર્ણ કરવું પડે છે. એ આરોપો એ છે કે પોલીસ ને લશ્કર બે રાહેરીઓનાં બનભાવતું રક્ષણ કરવાને અસમર્થ હતાં. ૧૭મી તારીખે મેં જોયું કે તેઓ દ્રામો કે મોટરોને બાળી મુકાવી આટકાવી શક્યાં નહિ; બીજી બજારમાંના દારૂના પીઠાને પણ-સરમ-થઈ તેઓ આટકાવી શક્યાં નહિ, તેમ અદારમી કે જોગણીસમીને દિવસે પણ તેઓ કશું વધુ કરી શક્યાં નહ. રાહેરમાં બાળવા સળગાળવાનું તેમજ લૂંટફાટ નિરંકુશપણે ચાલુ હતાં. જ્યારે કોઈ રક્ષણની માગણી કરતું ત્યારે તેમને સાફ કહેવામાં આવતું કે તેઓ બધા સાહજનકતા સ્વાગતના કામમાં રોકાયેલા હતા અને વધુ માણસો બિલકુલ ફાળવ પાડી શકાય તેમ નહોતું.

મિનિટમાં વીખેરી સક્યા. કોઇ પણ જાતના નીતિનિષેધ કે પક્ષભેદ પાઝ્યા વગર મુંબઈના શહેરીઓને હાથે આમ ટોળાં વીખેરાયાના અને બંદોબસ્ત ચયાના બીજા અનેક હાખણા હું રહ્યું હતી એકું તેમ છું. શ્રીમતી સરોજિની નાઇડુની મદદે ટોળાં વીખેરવાના કામમાં ખુદ લશ્કરીઓએ અનેક વેળા લીધી હતી. વળી જો સહકારી તેમજ અસહકારી બંને વર્ગના પારસીઓએ દિલોલનથી મદદ ન કરી હોત તો શાન્તિ ફેલાવવાનું કાર્ય અસંભવિત હતું. મેં અપવાસ છાડ્યો તે મેળાવડામાં બાઇ હોરમસજી મોદીએ શાન્તિનો નર મુંબઈના શહેરીઓને હતો એમ હતું; અને રા. પ્રભોત્તમદાસ ડાકુરદાસે પણ જોકે પહેલી લશ્કરીને માટે તેઓએ અસહકારીઓને નમ્ર સંબોધમાં ઉપકો આપ્યો તોપણ શાન્તિ ફેલાવવાનો નર શહેરીઓને હતો એ વાતનો ઇનકાર કર્યો નહિ. શ્રી. નરસિંહને પણ શહેરીઓએ હુલ્લમ થઇ પડેલી શાન્તિ સ્થાપી તેમનાં મુક્તકંઠે વખાણ કર્યો. રા. કે. ટી. પોંચ અને મિ. ડમલરે પણ તેથી ઓછા વખાણ ન કર્યો. મિ. વીમાદલાસે આશર માનતી વેળાએ મીયાં છાટાજીના નામનો ખ સહસ્ત્રેખ કર્યો.

આટલું તો શાન્તિ ફેલાવ્યાની બાબતમાં. હવે પક્ષ લીધાના આદેશને વિષે એક બાજુ તો ન્યારે પોલીસ પારસીઓનું રક્ષણ કરી રાખી નહિ ત્યારે પારસી મવાલીઓ નિરંકુશપણે મારફેડ ચલાવી રહ્યા હતા તે લાચારીથી નજરે લેતાં કંઈપણ એમણે મારી પારો કમર કણે એવા પારસીઓના હાખણાઓ મોતુદ છે. પણ આ વાતને વધુ ચાળવાની મને હમ્મી નથી. મેં પોલીસ અમલદારના લોકો પર બેજિનગત દોષ મુક્યો નથી. તેમને પણ એક દિવસ હું સત્ય અને નિર્દોષતાની બાજુએ છતી લેવાની ઉમેદ ધરાવું છું. તેમના પધ્ધાનરા દિનદીઓ છે અને જો અસહકારીઓ પોતાના અહિંસાધર્મના પાવનમાં રોળે આની સાચા નીવડે તો અન્તે તો અંશેત્રેન મુદ્દાં આ સાચની લડાઈમાં સામેલ થતા લેવાની આશા મેં છાડી નથી.

બાકી પોલીસ અને લશ્કરે જાણીજોઇને માખીઓની પેડે માણસો મારવાની અને કાળે કેર મુલરી હાલ્લાકાર વર્તાવી મુકવાની લાલચથી પોતાનો હાથ રાંધ્યો એ વાતને સાર એવો નર લઇ શકે છે. મદ્રાસ અને મલબારના હાખણા આ બાબતમાં મોતુદ છે. મલબારમાં સરકાર લોકોને કામ કરવા કેવા રાખ નથી તેથી ત્યાંના કાવાનગ હાજરે સજબી રહ્યો છે. મદ્રાસની હડતાળ વાળા કામમાં લોકોએ કામ કર્યું નહિ એટલે તો તેઓ કામ કરી શક્યા નહિ તેથી આજે જે મદિતાથી ત્યાં ખૂનખરાળી ચાલી રહી છે. મુંબઈ સરકાર જે લોકોએ શાન્તિ ફેલાવવા મહેનત કરી તેમની આંડે ન આવી એ વાતને માટે નર તેવા માગતી દોષ તો તે લઇ શકે છે.

અતિશયોક્તિ ક્યાં કરવી ?

અતિશયોક્તિ હમેશાં વખોડવાવાળું વસ્તુ છે; છતાં તેને પણ એક અપવાદ નિદેશો છે. પોતાના દોષ લેવામાં માણસે અવરય અનિગયોક્તિ કરવી થઈ. આપણા દોષ લેવામાં

આપણે હમેશાં દુઃખી નજરવાળા હોઈએ છીએ અને તેથી આપણે તેને હર્ષનરૂપે વધારીને
લેઈએ ત્યારે જ તે તેના ખરા માપમાં આપણને દેખાવાનો સંભવ હોય છે પારકાના દોષ
લેવામાં આપણી આખ વાતની દોષ છે એટલે તે આપણને ઉચ્ચ આસમાન જેવડા ભાસે
છે. તેથી તેમની બાબતમાં હમેશાં ધટાડીને વાત કરવી જરૂરી હોય છે. અને જો આ બંને
ક્રિયાઓને એકીવારે લાગુ કરવાની આપણે રૂબ પાડીએ તો આપણે ખરા જવાબની કીડ
કીડ આશા રાખી શકીએ.

મુળહતઃ તોફાનોમાં મુસલમાનોએ આગળ પડેલા લાખ લીધો એ મારા કથનને વિષે
કેટલાક મુસલમાન મિત્રોએ મારી આગળ વાધો લીધો છે; તેમજ દિન્દુ મુસલમાન બંનેએ
આ તોફાનમાં આગેવાની કરી માટે જાણે તકસીરવાર છે એ મારા કથન સામે દિન્દુ મુસલમાન
બંનેએ વાધો લીધો છે. બંનેના વાંધાઓ ઉપર મેં ખૂબ વિચાર કરી જોયો અને હું એવા
નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારે મારા મૂળ કથનને વળગી રહે જ છૂટકો.

આપણી સામે જે કંઈ સત્ય હોય તે આજેઆજુ નં જાણીએ ત્યાં સુધી આપણે કોઈ
કાંઈ શુદ્ધ યથા સત્યવાન નથી મેં જે લેખું અને મને જે લાગે તે લે હું ન કહું તો હું
મુસલમાનોને એવડા નીવડું. તેમ દિન્દુઓની નજરમાં નીચે પડું કે ઉચ્ચ થડું એ બીકે પણ
જે હું સત્ય જાણતાં અચળાઉં તો હું દિન્દુ મંદી જાઉં મારા એવા સત્યકથનથી રાજ્યના
કાયદાની રૂએ શી મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય અગર શાં પરિણામ આવે એની જોડે મને નિસંજત
નથી. સરકાર તેને ફાવે તે કરે. જો પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ ટાળા હશે તો તેઓ
સરકારના હાથમાં હથિયાર નહિ બને. પણ તેમ યાય અગર નં યાય તોપણ એ
અસહકારી તરીકે કાયદાની રૂએ આવનારાં પરિણામોને વિષે હું ઉદાસીન જ રહું જેમણે
મહેરમા તુકસાની કરી તેઓ યાસહકારીઓ કે તેમના એરખવાડો અગર તો કેવળ તોફાન
મચાવનારા લોકો હતા. પહેલાં જ વર્ષના તોફાને તો જો પોતાને પોતે તફન નિર્દોષ છતાં
જેવ જાણે પડે તો તેમાં ખુશી જ યાં રહું. કારણ આપણે સાવ નિર્દોષ માણસોને જ
સરકાર જેલમાં મોકલે એવું ઈચ્છનારા છીએ. જો તેઓએ ખરેખર જ તોળનમાં ભાગ લઈ
ગુન્હા કર્યો હોય અને મારા કથનને પરિણામે તેમને પકડાવાનો અને જેલ જવાનો પ્રસંગ
આવે તોપણ તેમાં તેમને દિલ્લગીર થવાપણું કશું નથી. અને કેવળ તોફાન કરનારાઓને તો
મારી પામેથી કશું જ રક્ષણ મળવાનો હક નથી. તેથી મારા તરફનું સૌથી સારામાં સારું
રક્ષણ અને સારામાં સારી ગેરવા એ જ હોઈ શકે કે પરિણામોના કોઈ પણ ભવિષ્ય
વિચાર ન કરતાં મારે જે કંઈ સત્ય હોય તે કહેવું આવા કડક સત્યમતના પાલન સિવાય
નરો લોકોનાં ભાવિ જેમાં સંડોવાયેલાં છે અને જેમાં ફોજરોજ નવી નવી રિયલિટી વચ્ચે
જાને અનિશ્ચિત બાબતો જોડે કામ લેવાનું છે, તેવા આ મહાન પ્રબળીય વિગ્રહ બીજાં કે કંઈ
પણ દુર્ભે ચલાવી જ શકાય નહિ, એવાં અનિશ્ચિત તત્વોની વચ્ચે કામ લેનારનાં સત્ય અને
અદિસા એ જ જ અમોઘ શસ્ત્રો છે.

મારું અજ્ઞાન

શુદ્ધતાની શ્રોણના મારા અજ્ઞાનનો પાર નથી. આણંદનિવાસી એક ભાઈ અને ખેડાની મુખી અખ્યાસ' સાથેજ અસ્થિમાનપૂર્વક મારી ભૂલ જતાવે છે કે હાકોર કંઈ આણંદમાં નથી કે તેના સુધારાનો ખોલે હું આણંદ પર મુકી રાકું. કાસરાગાં હાકોર છે એમ જાણતાં હતાંયે મારી સરતચૂકથી હાકોર આણંદમાં એવો વહેમ લખતી વેળા રહી ગયો. આ અજ્ઞાનને સારૂ વાંચનારની હું માફી માગું છું, હતાં મારી ભૂલને વળગી રહેવા માગું છું. સરકારની સગવડ સારૂ હાકોરજ ભણે કાસરાગાં રહે પણ આણંદ પોતાની જવાબદારી ન હોય શકે. આણંદ તાલુકાનિવાસી જવા ધાર્મિક, એટલે પ્રરા, વિવેકી, સત્યાચરણી અને અને તેની અસર તેમની પાટોચમાં રહેલ હાકોર પર ન પડે એ બને જ નહિ હાકોર સુધારવાનો ખોલે હું આણંદ તાલુકા પર નથી મુકતો. પણ હાકોર એ આણંદ તાલુકામાં ગયેલા સુધારાની મારી પાસાથીશી હશે.

હૃદય સુધારો

જે સુધારાની અને જરૂર છે, જે સુધારાથી જ આણંદ પારડોલી વિનય મેળવી શકે, તે સુધારો હપરચોરીઓ હશે તેો વ્યર્થ જવાનો. તે હટે જવો જોઈએ. લોકોનાં હૃદયો પસંદાવાં જોઈએ. બીજા જવાનો રોજ નહિ પણ તેનો સાચો નાશ થવો જોઈએ. સાન્નિત્યો રોજ નહિ પણ તેનું જ્ઞાનપૂર્વક પાલન થવું જોઈએ. ખાતીનો રોજ નહિ પણ તેનો શોભ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. રેડીયાની પૂલ નહિ પણ તેનો દરેક ઘરમાં ધર્મ સમજ હપરચોર થવો જોઈએ. ત્યાં જ આપણી છૂત થવાની. મનમાં શુદ્ધામીનું સેવન કરતાં દોષશું તેો સ્વતન્ત્રતા કહી મળવાની નથી.

અનોખી લહત

આ કસોટી સત્યાગ્રહની છે, એટલે સત્યના આમહની છે. જગતમાં કોઈ પ્રભુએ કેવળ સત્યના આમહનો દાવો આજ લગી કરીને પોતાની સ્વતન્ત્રતા નથી મેળવી. જેમ ફાલ્ગુ તેમ કરીને સ્વતન્ત્રતા નહિ પણ પારકાની હપર સત્તા મેળવી છે. હજારો સ્વતન્ત્ર નથી પણ સત્તાવાન છે. આખણે શુદ્ધામ જનાવ્યા છે. શુદ્ધામને પોતાનો માલિક સ્વતન્ત્ર જેવો જણાય છે ને તેના જેવો થવા શુદ્ધામ મને છે, એટલે બીજાને શુદ્ધામ કરવામાં સ્વાદ લે છે. આ શુદ્ધામ સ્વતન્ત્ર નથી બનતો, પણ પોતાથી જગિયાનો હમેશાં શુદ્ધામ બને છે.

સત્ય એટલે સત્ય

પણ હું વાંચનારને આ વેળા એટલે હટે નથી હઈ જવા છું છતો. જેવી હો તેવી પણ આપણી સ્વતન્ત્રતા આપણે સત્યાગ્રહથી મેળવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. એટલે રોજથી તેો મેળવવાની જ નથી. ને જેઓ વચરસમજે અથવા સમજતા હતાં કપટથી સત્યાગ્રહમાં જોડાયા હશે તેમને પોતાને સત્તાપ નહિ મળે, પ્રભુને તે નહિ આપે ને ઉવટે ખાતી

હાથ વાળા જ લાનચે ને હશે. શું ટેલબંબીની ઉપર તિરસ્કાર કરી આપણે કેવળ અડકવાનો ડોળ કરી અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી મુક્ત થવાના છીએ? આપણે જ્યાં સુધી મનનો મેલ કાઢી તેઓને આપણા ભાઈબહેન જેવાં નહિ સમજીએ ને તેમને દુઃખે દુઃખી નહિ થઈએ ત્યાં લગી આપણે સ્વતંત્ર થવાના નથી, કેમકે ત્યાં સુધી તેને સાર આપણે લાયક જ નહિ હોઈએ. તેઓ જ આપણી પ્રગતિ અટકાવશે. તાવ નથી એવો ડોળ કરનારો સક્તિ છે એમ મનાવી કેટલાં ડમણાં ચાલી સફવાનો? જયથી જ હિન્દુમુસલમાનની દોસ્તીનો ડોળ કરતા હોઈશું તો આપણે ઉવટની પડી સુધી કદી સાચે રહી સફવાના નથી, ને આપણો મેલ ખરે વખતે ઉપર તરી આવશે. આપણી પૂરી દરોહી વિના આપણને સ્વરાજ કેમ મળવાતું? અને કદાચ અંગ્રેજ અમલદારો ઉતરાયા, તોપણ એવી સ્થિતિમાં હિન્દુમુસલમાન માંહોમાંહે લડવા લાગવાના. સ્વરાજનો આરંભ જ નહિ કરી શકીએ. આરંભમાં જ એકબીજાનો દેવ કે એકબીજાની ધીંતા થઈ જઈશું. તેથી આ મિત્રતા તદ્દન સાચી હશે તો જ આપણે આગળ વધશું.

આપણી સ્થિતિ

હું ચોતે સ્વરાજ લેવા નેટલો અધીરો છું તેટલો જ ધીરો છું. ને હંદને મારી એવા જ થવા સલાહ છે. જે ઉપાય આપણે ધાર્યા છે તે ખરેખર, લઈએ તો સ્વરાજ મેળવવું સહેલું છે. ને તે ઉપાયો વિના આ વર્ષે તો શું પણ આ જમાનામાં મેળવવું હું તદ્દન અશક્ય માનું છું.

આપણી સ્થિતિ ખીલ બધા કરતાં વિચિત્ર છે એ આપણે ગાળી રાખવું નેહયે. આપણી સંખ્યા તે જ આપણુ બળ છે, ને તે જ આપણી નબળાઈ છે. કોઈ દેશમાં હિન્દુસ્તાનમાં છે એમ એકબીજાને આજ લગી દુસ્મત માનતા એવા વિધર્મીઓ, નથી; કોઈ દેશમાં પ્રભુનો મોટો સાગ સન્નિધાનો કાયર નથી; કોઈ દેશમાં જેવો હિન્દુસ્તાનમાં હેતુસંગીનો છે તેવો મનુષ્યભૂતિને તિરસ્કાર નથી. એટલે આપણા દેશવા દરદને સાર ઉવાજ પણ નવા જ હોવા નેહયે.

રૂબે ભૂલતા

શુન્નાતીઓ ભૂલમા ન રહે એમ હવેશું છું. લાડકાની તલવારથી આપણું કામ નથી સરવાતું. સત્યાગ્રહની તલવાર એ અજલેલના કરતાં પણ વધારે પાણીવાળી ને ધારવાળી છે. એ છાકરવાદ નથી પણ ખરો એવ છે. એમાં ક્યાંયે ખોટાને અવકાશ નથી ને આપણે સાચા થઈએ તો સ્વરાજ આ વર્ષે મળે. પણ સ્વરાજ મળ્યે કંઈ આપણું વર્તન બદલાવાતું નથી, આપણી મુઠ્ઠેલીઓ જાણી થવાની નથી. અત્યારે તો આપણો મુખ્ય ભાગ લડવામાં એટલે ધીં ઝીલવામાં ભય છે. પણ પછી તો આપણે રચવું પડશે, ઝીણા સવાલોના ફેંસલા કરવા પડશે, રાજ્યકારસાર ચલાવવો પડશે. શું આપણે અસ્પૃશ્યતા પાછી ફાંખલ કરશું? પછી શું આપણે ખાદી ઝીણી પહેરશું કે વધારે પહેરતા હોઈશું? શું પછી આપણે રેડીયા

બાળા હેતુ કે પછી તે વધારે સ્થાવર પડશે ? શું પછી હિન્દુ મુસલમાનને અને મુસલમાન હિન્દુને અને બન્ને ખ્રિસ્તી પારસીને બધી જાઈ એકબીજાને ઓળખાતા જ ન હતા એવા ધર્મ જરો ? શું પછી આપણને સાળાઓ સ્થાવરવાની જ નહિ રહે કે પછી ધાવ સરકારી કહેવાય છે તેનો પણ વહીવટ આપણે સ્થાવરો પડશે ? શું પછી આપણે કોરટા ભરી હેતા હર્ષશું કે પછી તે વગીસાવની પ્રકૃતિ પણ બહારી આજની કોરટાના વંધારણમાં મહત્વના ફેરફાર પડે ? કાંઈ એવો ભરોસો પણ પોતાના મનમાં ન રાખે કે પછી તે એકાએક આપણી પાસે કાર્જદાર માણસનો વરસાદ વરસશે. જે આજે અહીં રહેતી હશે તે ત્યારે વધારે અહીં દશે. કારભાર આપણે સ્થાવરના રહ્યો છે. તેમ જ બીજા તે નામપુરમાં આપણે રાખ્યું. જેણે વાળ્યું દશે તેણે જ કાણવાના છીએ.

વર્ષ પછી

તેથી જો કાંઈ એમ માનવા હોય કે કિસેમ્મર પછી તે આપણે હવા ખાવા નીકળી પડીશું તે આના જેવી બીજી કોઈ ભૂલ નહિ હોય. સ્વરાજ હાથમાં મળે કે પછી, આપણા વર્તનમાં પણ જ થોડો ફેરફાર દરો. પછી પણ શુદ્ધિ તે કરવાની જ રહેશે. આજે જેટલું અમૂકું દરો તેટલું ત્યારે પૂરું કર્યું છટકો છે. જે આજુબં બારેડોલી છલ્યાદિ ભાગો લઈવા માનતા હોય તે તેઓ સમજી લે કે એક વખત મેદાનમાં પડ્યા પછી વધ કે વધે લાગે, તેઓ પાછા લઈ શકવાના જ નથી. ને તેઓ જો ગોખરે આવશે તે તેઓને જમ જાય મળવાનો રહે છે તેમ અત્યારે બીડ સડન કરવાનો નિશ્ચય પણ કરવો પડશે. તેઓ પણ નહિ છુટે તે કોઈ કંઈ કહેનાર નથી. પણ જે પત્ર મુક્યો તે પછી જ્યાં મુક્યો ત્યાં મર્યું જ અથવા તે જાલ્યું, જ છટકો. એટલું શાયં ને ધૈર્ય જોઈએ જ.

નિરાશા નહિ

આ વાંક્યો હું ગુજરાતીઓને નિરાશ બનાવવા નથી લખતો, પણ તેઓને પોતાની ફરજ માં છે, જવાબદારી માં છે તે બતાવવા લખું છું. અંતરમાં રહી, આમાં કંઈ જ નથી એમ સમજી, મેદાનમાં પડી ગુજરાતીઓ પાછા લઈ લાંસીયાત્ર ન થાય તેટલા સાર લખું છું. જેઓ લડતલું રહસ્ય સમજ્યા છે, જેઓ સત્યને અને શાન્તિને સેવતા ધર્મ ગયા છે તેઓ તે મારા આ લખાણથી મુદ્દમ સમજવાના નથી. પણ જે હજી કોઈ ગુજરાતી લડતને નથી સમજ્યા તે હવે તે તે પૂરી સમજી લે એમ ધારીને મેં સ્પષ્ટ વાક્યોમાં આ ચેતવણી આપી છે.

કેદનો ભય

કેદનો ખચ ભેડવાની બાબતમાં આપણે ઘણા આગળ વંચા છીએ જે જોકે સત્ય છે, તથાપિ કેદ થવાની બાબતમાં કંઈક નાણુશી અને બની રાકે તે તે યાજવાની આદરતા હજી આપણમાં ભવામાં આવે છે. આપણે ગુરતરણે પ્રામાણિક અને અદિસામય રહેતા

છતાં પણ સરકારની જેવામાં જઈ બેઠવાને માટે અતિશય આતુર એવી આપણી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. જે સરકારને આપણે સુધારવા અગર તો જમીનદોસ્ત દરવા મધી રહ્યા હોય એ સરકારની હકૂમત દેશ એની કહેવાતી સ્વતંત્રતા ભોજવધી એ આપણે માટે માયાના ધા જેવું વધ પડતું જોઈએ. આપણને એમ જ ધાર્યા કરતું જોઈએ કે આપણે છૂટા હોયે તે આ હકૂમતને કંઈ ને કંઈ જાળવવા અને અનીતિમય કિંમત આપીને જ તે છૂટાપણું ભોજવતા દોવા જોઈએ.

આ સ્થિતિમાં જો આપણે કરા શુન્દા વગર પડ્યાઈયે તો આપણે પેટ ભરીને હક્કાર પામતું જોઈએ કારણકે આપણે માનીયે કે આપણા પડાવાથી સ્વતંત્રતા એક ટમકું નજીક આવી. જે સેંકડો દેશભક્ષો દેશની ખાતર આજે હાસપૂર્વક જેણે ભોજવી રધા છે તેમની દેહની દેશની સ્વતંત્રતા નજીક નથી આવી એમ કોણ કહેશે? મુંબઈના અસહકારીઓને માટે પણ તેઓ પોતે નિર્દોષ છતાં શુદેખારોની અવેજમાં પડ્યા અને જેલ જાય એના કરતાં વધુ સહનશીલ બીલું કયું દોષ સહે?

એક ચેતવણી

મુંબઈના પારસી ખ્રિસ્તીઓની હુકમાં જ બારે ક્ષેત્રી થવાના છે. તેમને મોટી લાલચ સામે લડવાનું રહ્યું છે. તોફાન દરમિયાન થયેલી તુકસાનીની ભરપાઈ માટે દિન્દુમુસલમાનો સામે સરકારી અદાલતોમાં ફરીઆદો નોંધવાની તેમને લાલચ થશે. હું બંને કોમોનાં ભાઈ-બહેનોને ચેતવું છું કે આ લાલચને વરા થવા જેવડી જીવંત શૂલ તેમને હાથે ખીજ એકે નહિ થાય. તેમણે આ પ્રસંગને ઊંચે એવી ઉદારતા ધારણ કરીને કોઈ પણ જાતના તુકસાનની ભરપાઈને માટે સરકારી અદાલતોનો આશ્રય ન જ લેવો ધટે. આદે તેટલી સંભાળ લેવામાં આવે તોપણ ભાઈબાઈઓ વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર તો કહ્યો થવાના જ. પારસી તેમજ ખ્રિસ્તી જાણે છે કે દિન્દુમુસલમાન બંને કોમના વિચારી માણસો આ શોચનીય અગત્યને માટે દિલોભનથી જોઈ દરે છે અને દિન્દુમુસલમાનને હાથે તેમાં જે કંઈ આગેવાની લેવાઈ તેને સારૂ લગ્નિત થાય છે. પારસી બંને ખ્રિસ્તીઓએ તો હવે સરકારી અદાલતોનો આશ્રય ન લેતાં એકાદ બીનસરકારી, કમિટી અગર પંચ, તેમને જે કંઈ ભરપાઈ અપાવે તેટલાથી જ સંતોષ માની મહાશૂનરી પર પડવો નાખવો ધટે. અને જોકે એ તો સાચું જ છે કે જો કોઈ પારસી ખ્રિસ્તી આટલું છતાં સરકારી અદાલતો મારફત પોતાના તુકસાનની ભરપાઈ કરાવી લેવાનો માર્ગ ગ્રહણ કરે તોપણ દિન્દુમુસલમાનોના ધર્મ તો તેમને સાન્નિપત્વ જ ભરદાસ જ કરવાનો છે. છતાં પારસી ખ્રિસ્તીઓ આ બાબતની પતાવટ બીનસરકારી પંચની મદદથી આપસમાં કરી લેવાનો ઇનકાર કરી સરકારનો એવો આશ્રય લેવાનું પસંદ કરે તેમાં દિન્દુમુસલમાનોની ધીરજને તેમજ વધુપડતી કરી કહેવાશે.

પાવત્રતાની હેઠ

આદીની પવિત્રતા કેવળ તેના સ્વદેશીપણામાં જ રહેલી છે એમ હું ઘણી વેળા ફર્યાદી ગયા છું. ધર્મ પવિત્ર અત્ત છે પણ તે રાંધારી આવે છે તેમજ ચાર પણ આવે છે. એ જ

રીતે પવિત્ર ખાંદી પાખંડી પણ પહેરે અને પુણ્યવાન પણ પહેરે. જે દિન્દુસ્તાનના સરીરનો ધર્મ છે તે જે ઊંડે તે ભૂલ કરે ને દિન્દુસ્તાનને સુકસાન કરે. આ સન્ધિકાળમાં ખાંદીને ત્રિયે બીજા શુભાર્થ આરોપણ થાય છે ને પાખંડીએ ખાંદી પહેરીને ચોતાના પાખંડને ચોયે છે, એ ખર્ચ છે. એવું લાંબો કાળ નહિ ચાલે. જ્યારે ખાંદીનો પહેરવેશ એ આપણે સદાજ ધર્મ યઈ જરો ત્યાં તેની જે કિંમત ઘરો તે ન જાહેરો. એઓ ખાંદી પહેરવાનો ને ઉત્પત્ત કરવાનો ધર્મ સમજ્યા છે તે ખાંદીનો કોઈ સ્થળે દુરુપયોગ થતો. જોશે છતાં ચોતાનો તે પહેરવાનો ધર્મ દરમિજ નહિ ઊંડે.

કેટલાક ધર્મસંકટ જેવા લાગતા પ્રશ્નો એક મિત્રે કહ્યા છે તે સમજતાં હવે અહમ્મ પણ નાંદ આપે. સદ્ગુણીય છે કે દેશમાં હાલ વિવાદમાં તેમજ મરણમાં ખાંદીનો ઉપયોગ આવડ્યક ગણાવા લાગ્યો છે. અમદાવાદમાં હાલમાં કેટલાક વિવાદ થયા તેમાં ખાંદીનો ઉપયોગ ગણે નહિ તો મુખ્યત્વે કરવામાં આવેલો હતો. એક વરરાત્રીએ તો વધુને ખાંદીની સાડી પહેરાવવામાં ન આવે તો વિવાદ કરવાની ના પાડ્યાં સંભળાય છે. સવાત એ કહ્યો છે કે શું ખાંદીને ઉત્તેજન આપવા ખાતર આપણે અપવાદભાષક વિવાદ હોય ત્યાં પણ જરૂં ? ન જરૂં ને દુઃખ લાગવાથી કદાચ આવી જોડી ખાંદીનો પણ ત્યાગ કરે તો ? આ પ્રશ્નમાં બીજાં છે. ખાંદીનો સ્વીકાર આપણે લાંબાંયે તો ન જઈએ. દરેક વસ્તુની કિંમત તેના ચોતાના શુભદોષ તેણીને આંશીયે. સાઠ વર્ષનો ડોરો બાર વર્ષની કન્યાને ભયથી ખાંદી પહેરી, કદાચની માળા પહેરી, વિભૂતિ લગાડી વરવા નીકળે તોપણ તેના વિવાદમાં તેની ખાંદીને ઉત્તેજન આપવા ખાતર કે તેની સાદાઇને વખાણવા ખાતર ન જઈએ. તેમજ પશોસ વર્ષનો જુવાન ચોતાની સ્ત્રીનો રવર્તવાસ થતાં ન સમજાનમાં બીજી સ્ત્રીની સાથે સમાઈ કરે ન બીજે દહરે પરણવા નીકળે તો તેને ત્યાં પણ ન જઈએ. ખાંદીની ને વિવાદની નીતિ નોખી છે. ચોગ્ય વિવાદમાં ખાંદીનો ઉપયોગ ન થાય તો જેમ આપણે જવાની આનાકાની કરીએ તે ન પ્રમાણે ખાંદીથી લદાયેલી છતાં અચોગ્ય જોડીના વિવાદ ઉત્તરવા પણ આપણે ન જઈએ.

આ ન પ્રશ્નમાં એક બીજા મિત્રનો કાગળ છે તેમાં તે નીચાસા નાખી લખે છે: 'ખાંદીનો મહિમા તો નહોતો, પણ જ્યાં વિવાદમાં ખાંદીમય હોય ને જૈરાંજીએ પણ ખાંદી પહેરી હોય છતાં તેઓ કાનના છીડા ખરે એવાં કૂટાણાં ગાય ત્યાં શું કરવું ? ખાંદીને ખાતર કૂટાણાં સાંભળવાં કે ખાંદીના ચોપાક છતાં એવાં કૂટાણાંથી કાનને અપવિત્ર થતા અટકાવવા ?' આ સવાત હવે જવાબ દેવા સારું મેં લખ્યું નથી. પૂછનારે જવાબ સારું પૂછ્યો નથી. પૂછનારે તો દીકાને હોએ મારું ધ્યાન આ રિવાજ તરફ એ ચ્યું છે. તે કહે છે કે બાળક ઊંડરીઓને પણ આવી બીમત્સ કેળવણી મળે ત્યાં ધર્મરાજ્યની શી આશા રાખવી ? પ્રશ્ન કુંજ ઉપ-લવનારો છે. જૈરાંજી આવાં બીમત્સ નીતો ગાય છે ત્યારે તેઓને બીમત્સતાતું માણે ન લાન ઘરો. આવી કુટિલો નથી ગઈ તેને સારું પુરુષવર્તે ન જુલેખાર છે. પુરુષવર્તે વિચાર ન નથી હોય કે ચોતાને થયેલું ભાન કે જ્ઞાન સ્ત્રીવર્તે કરાવે કે આપે. આવી બાબતોમાં

પુરુષવર્ગ પુષ્કળ સત્યાગ્રહ સહેલથી કરી શકે છે. આ જમાનો જુવાનીઓનો છે. તેઓ જે નીતિમાન ને નમ્ર હોય તો આવી ઓરો દરત દૂર કરી શકે છે. બહેલી બાળાઓ પણ આવા વિવાહ સામે સત્યાગ્રહ કરી તે દૂર કરી શકે છે. દરેક વાંચનાર બંદન આવી વાતો વપાવી લઈ તેની સામે થઈ શકે છે. સમજી ચારતો આવાં કામોમાં ભાગ લેવાની જ ના પાડે તો ચાલ દરત નાશૂં થાય.

હજોડાં

હજોડાંની ને બીજા જીજા વરની બાળત મુશ્કેલ છે. આ સજો દહાય દાહીયાવાડમાં સહુથી વધારે દરો. મરીબ માબાપો પોતાની છોકરીઓ વેચવા તૈયાર થાય ને વિધવાન્ધ ધનવાન લોકો કેવળ પોતાના વિધવ પોષવા સાર પૈસા આપવા તૈયાર થાય અને સમાજ તે વાત સાંખી શકે ત્યાં લગી આ સજો દૂર થવો લગભગ અશક્ય છે. સ્વરાજ્યપ્રવૃત્તિમાં ધર્મની જે ડાખી થાય છે તેને અંગે પુરુષો પોતાના વિધવને મર્યાદિત કરતાં શીખે તો જ સાક વર્ષના ધરખંડ ચયાને બીજા દહાડે પરણતા અટકે. સમાજ જે બીજાના દોષની ચોષી કરવા બેસી નય તો જે સુધારો નહિ થાય. આવાં દુઃખોનું નિવારણ તિરસ્કારથી નહિ થઈ શકે. માત્ર વિવેકથી, ફક્તથી ને દયાથી જ થશે. જે બાપ પોતાની દીકરીને વેચે છે ને જે એક નિર્દોષ બાળાને વેચાતી લે છે તે બંને દરદી છે ને દયાપાત્ર છે. આપણે બધા તેવાની ઉપર તિરસ્કાર જ કર્યાં કરશું તો તેઓ પોતાનાં હૃદય કઠોર બનાવી નિર્લજ્જ બનશે. જે આપણે તેઓના દરદનો ઈલાજ કરી તેઓને સારમાવશું તો તેઓ જરૂર મર્યાદા શીખશે તે તે નાતો આ બાળતનો સુધારો વેળાસર કરી શકે છે. આવા વિવાહમાં વિવેકી ન જ નય એને હું માત્ર ઇલાજપે નથી જોતાં, જે તો ધર્મ થયો. જે ધર્મના પાલનમાં દયા હોય; તિરસ્કાર ને અભિમાન નહિ.

ધારાળા, ગરસીઆ વગેરે ભાઇઓને—

તમે કાનિય હોવાનો દાવો કરો છો. આ ધર્મયજ્ઞમાં આપણને બધી કોમોનું, બધા વર્ણોનું કામ છે. ત્યાં લગી એકબીજાને વાઈ ગણતા ન થાય ને એકબીજાની રક્ષા કરતાં ન શીખે ત્યાં લગી સ્વરાજ ગળવું કઠિન છે.

કાનિયનો ધધો તો ખાસ રક્ષણ કરવાનો છે. તેને બહલે ધારાળા ભાઈઓમાંથી ધણાએ અવળો વસ્તો લીધો છે. તેમના ઉપર સરકાર ગુન્દેગાર કોમોને લગતો કાયદો પણ ધણીવાર લાગુ પાડે છે

મારી હવે વિનંતિ છે કે તમે બધા તમારી હિમ્મત ને સહન કરવાની શક્તિનો ઉપયોગ દેશને અર્થ કરો. મારવાની હિમ્મત કરતાં મરવાની હિમ્મત વધારે સારી છે ને તેને તો આજુ જમત વખાણે છે. દેશને ખાતર માર્યા વિના મરવાની હિમ્મતની તમારે વિષે કે આશા રાખું છું.

આમળનાં વેરોને મનમાંથી કાઢી તમે તમારી આસ્થાસ રહેનારાઓને તમારી સાન્નિધી નિર્ભય કરો, એમ હું માગી લઉં છું.

તમારાં ઘરોમાં તમે પીંજવાનું, કાંતવાનું ને વણવાનું દાખલ કરો તો વર્ષો નકારા નય ત્યારે પણ તમને અનાજ કે વસ્ત્રના સાંસા ન જ પડે. આ ત્રણે ક્રિયા સહેલી ને શુદ્ધરૂપને શોભાવનારી છે. તેથી કુટુંબો પોતાનું શરણુપોષણ કરી રાકે છે. તમે તે મદલ કરો એમ ઈચ્છું છું.

તમારું ભણું ઇચ્છનાર,
ગોહતદાસ કરમચંદ ગાંધી

તા. ૮-૧૨-૧૯૨૧

મારી નોંધ

૬ સરકારની માફી કાં ન માગી ?

મુંબઈનાં તોફાનોની બાબતમાં મેં પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ અને યહુદી કોમોની માફી માગી તેને માટે મને ધન્યવાદ આપનારા કેટલાક પત્ર લખનારાઓએ સૂચવ્યું છે કે જેમ આ કોમોની મેં માફી માગી તે જ પ્રમાણે સરકારની પણ માફી માગવી જોઈતી હતી; અને તેમ ન કર્યાને માટે આ લાઇઓએ મને પોતાના પત્રોમાં ઈપ્કો આપ્યો છે. લખનાર લાઇઓ આ સૂચના કરતાં 'મારી માફીનો મર્મ સમજવામાં નિષ્ણ નીવડયા છે. જે રામચંદ્રન અસહકારીઓથી વધુ નહિ તો આજોગાં એણે તેમના જેટલા જ પ્રમાણમાં જવાબદાર છે તેની અગર તો તે વ્યથાવનારા અમલદારોની માફી હું કેમ માગું ? હું એમ માનીને જ આવું છું કે આ રામચંદ્રનના અમલદારો આવાં તોફાનો પસંદ કરે છે અને પ્રથમ પ્રભને અપ્રિય એવાં કામો દ્વારા હોંદોને ડરદેરીને અને પંજી એવાં કાર્યોની સામે લોકોના અણગમતા કાઠ પણ દેખાવને દાગી દેવાની યરામણીની તૈયારીઓ કરીને તેવાં તોફાનોને ભૂતપ્રાણને નોતરે છે. એ અમલદારોની, અંગત દષ્ટિએ માફી તો મેં ખ્રિસ્તીઓ, અંગેલો અને સહકારીઓની માફી માગી તેમાં આવી જ ગઈ છે. હું કહી ચુક્યો કે સાહજલાના માનમાં ભાગ લેનાર એક પણ વ્યક્તિને જેટલો અંશે અસહકારીઓને હાથે અપમાન પહોંચ્યું તેટલો અંશે તેમણે સાદાંનદાનું અપમાન કર્યું અને પોતાની અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાને બંજ કર્યો. મુંબઈનાં એ પાંચ સરમથાયાં કિવસોમાં અસહકારીઓએ કાંઈ પણ રૂપમાં સરકારને ઈલ કરી એવું મારી ભણુમાં નથી. હવહું મને લાગે છે અને હું ભણું છું કે ઉપે રસ્તે ચઢેલા તોફાનીઓએ સરકારના હાથ મજબૂત કર્યા. આમ જેમાં સરકારને ભાવણું થયું છે અગર તો જેમાં સરકારનો લાભ થયો છે તેવી બાબતને માટે સરકારની માફી માગવી એ અશુભવું છે. વળી

સરકારની એક રાજ્યતંત્ર તરીકેની પ્રતિષ્ઠા તોડવી એટલે એના અનુસારવર્તની પણ પ્રતિષ્ઠા તોડવી એ મારો ઝીણું હેતુ તો છે જ. પણ એ કાર્ય હું સુસ્વપ્ને અર્ધિસાવારી બન્યા રહીને, બની શકે તેટલે રસ્તે એ રાજ્યતંત્રથી અગમા પડીને તથા બીજાઓને તેમ કરવા કહીને જ કરી શકું. બાકી જે સરકારનો અને પ્રભુનો બંનેનો અર્ધિસા એ એક જ હેતુ હોય તો તો એ વચ્ચે એવા કોઈ કજીઆને અવકાશ જ નથી રહેતો કે એને અને પ્રભુને એકસઠાર જેવું રાક્ષ અખત્યાર કરવાનો વખત આવે.

૬ છૂપી પોલીસનો હાથ ?

મુંબઈનાં રમખાણોના મૂળમાં છૂપી પોલીસ જ હતી અને એમણે જ તોફાન ચાલુ પણ રખાવ્યાં એવું કહેનારાઓનો પાર નથી. મારા 'હિન્દુસ્તાન આન્યા પછી છેલ્લાં ૭ વરસમાં આ ખાતા સામે ગાવા આરોપો એ' શોધ નથી સચિત્ત્યા. હું પોતે પણ, એ ખાતાથી બચ્યા નથી. છતાં તેને વિશે દેવાની આટલી દંદ સુધીની અંદાજોને માની લેવાને હું અસમર્થ છું. હું કમ્પ્લેટ કરું છું કે એ ખાતું અપ્રામાણિક અને દ્વેષવત્તોર છે, તેની સામે લાવવામાં આવતા ધણા આરોપો સાબીત કરી શકાય તેવા છે; છતાં એ ખાતાને મદદ ચાલતી વાતોમાં ઘણી અતિશયોક્તિ હોય છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તે એ બધી જ વાતો ખરી કરે તો તો એવી પ્રભુના હક્કારની આશા જ માંડી વાળવી નેહાયે. એ ખરી કરે તો તેમાં આપણું નહું ખાયલાપણું જ સિદ્ધ થાય.

વળી આ ખાતાની દુષ્તાને વિશે જે કેટલીક હકીકતો દેવાવવામાં આવે છે તેવા બનાવો તો જે પ્રભુમાં કોઈ પણ ભવતું પુરુષાત્તન કે સ્વમાનની, લાગણી રહી નથી ત્યાં જ બની શકે. મુંબઈનાં તોફાનો દરમિયાન સલસલાં માણસોએ, છૂપી પોલીસનાં માણસોએ શીમતી નાયક હપ્ત, મારા તેમજ બીજાઓ હપ્ત દુમલાં કર્યાની તેમજ મસજીદો અને ચર્ચોને તુડસાન કર્યાની અંદાજોને ખરી માની. મકાનો અને ટ્રામો પણ છૂપી પોલીસના લોકોએ જ બળાવ્યાં એમ કહેવામાં આવ્યું. આ વાતોને ખરી માનવાને હું અસમર્થ છું, અને જે કદી તે ખરી હોય તો મુંબઈના મહેરીઓ તદ્દન ભોટ અને પોતાનાં રહેરી તરીકેના હકોનો ઉપયોગ કરવાને નાકાપક છે એમ જ કહેવું જોઈયે. સ્વરાજ ચેર કરવાને પ્રભુએ જે રાક્ષિ કેળવવાની છે તેમાં છૂપી પોલીસ પર અંકુશ રાખવાની રાક્ષિ સમજ લય છે. જેનાથી આપણું તુડસાન છે એવાં કામો કરવાને તે આમાં ધણીધમીમાં આપણે ઉરકોઈ જોઈયે, અગર તો ન માનવાની હકીકતો માની લઈયે, તો આપણે કદી પણ આપણે મુકમે પહોંચી શકવાના નથી.

તે આપણે છોડાં અને ખરેખર અર્ધિસાવારી હકથું તો આપણે હાથે બૂલ થવાનો જોશ જ સંભવ છે. આપણી વચ્ચે સળગી ભચ્ચી હોં એવાં જે કંઈ તરવો પડ્યાં છે તે હાં તો છૂપી પોલીસને હાથ રહે અને અને હાં તો આપણે હાથ રહે. અને જે એ તોફાની તરવોને

આપણે હોય રાજવાની રાક્ષિ આપણામાં ન જ હોય તો તો હુંકમાં સ્વતંત્રતા મેળવવાના પ્રયાસને આપણે છાડી જ દેવો જોઈએ.

૬ અફવાઓ.

સુંબઈના બનાવોમાંથી આપણે એક તો એ જ ધટો લેવો રહો કે આપણે અફવાઓને બિલકુલ માનવી નહિ. આપણી વચ્ચે દરેક લક્ષમાં અગર દરેક મોટા મહોદ્ધા કે રસ્તા પર મદાસલા કે ખિવાફત સમિતિની ઓફિસો જોઈએ, જ્યાં જઈને લોકો એવી અફવાઓના ખરા-પોટાપણાની ખાતરી કરી લઈ શકે. જો પ્રભુ આખી અત્યારે એકમાણસ અને એકલિલ બનીને કરી રહી હોય અને આપણે સફળતા મેળવની હોય તો એ જ દબે કામ કર્યું છૂટકો તો આપણે વગરચિચાર્યે અગર તો અફવાઓના આધાર પર કંઈ પણ ન કરવાનું પ્રયત્ન શીખી લેવું જોઈએ. સુંબઈનાં તોફાનોનો ત્રણ ચતુર્થાંશ ત્રાસ રાહેરસર ધડી ધડી ફેલાતી હુલ અફવાઓને જ આશારી હતો. લોકોને કાને મન્દિરો ભાંગવાની કે કોઈ મોટા વ્યભિચાર માટે અથવા અથાની કે કોઈ પામ્યાંની ખબર આવે તેથી શું મથું ? પ્રભુને ખુબીઓની સલાહ મળે નહિ ત્યાં હુધી તેણે મનમાં આવે તે કરવા ન જ નીકળી પડવું જોઈએ લશ્કરનો સિપાઈ તેના સેનાપતિના પડવાના અગર તો કોઈ મન્દિર કે મસજિદ ભાંગવાના અગર સાંમળતાં શું પોતાની મરજી મુજબ વને ? જો તેહું કરે તો જે કાર્યને ખાતર તે લડી રહ્યા છે તે આખા કાર્યને જ કદાચ તે વલુઆવવાનો શુન્દેગાર બને અને દેહાન્ત શિક્ષાને પાત્ર પણ કરે વળી જ્યારે આપણે તો શાન્તિના સિપાઈ બનીને સ્વેચ્છાથી જાહાર પડ્યા છીએ ત્યારે તો એવી મેક્ટિલીથી વર્તવાની તકલીમ આપણે ધણા વધુ પ્રમાણમાં બતાવી આપવી રહી, એટલું જ નહિ પણ જ્યારે આપણે કોઈ એકલોટલ લડાઈ છતપા નહિ પણ આપણા દેશના અને રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યની લડાઈ લડવા નીકળ્યા છીએ ત્યારે તો હથિયારવાળા સિપાઈઓના કરતાં રંગમ અને તાલીમ પણ આપણે વધારે જ બતાવી આપવાં જોઈએ.

૭ આગ્રહ

મારા હપર જ સંખ્યાબંધ કાગળો આવે છે તે હપરથી જોડાઈ છે પણ હિન્દુઓએ મને છે કે સુંબઈનાં તોફાનોમાં પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓએ જ પ્રથમ અડપલું શરૂ કર્યું. એટલું જ કે તેમ નહોતાં, છતાં ધડીસર માની લઈએ કે એમ જ થયું હવે તોપણ શું હિન્દુ સવમાનોએ પોતાની અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાને વફાદાર રહીને તેમજ પોતાની સંખ્યા અને ધીતાના ધર્મ સાથું જોઈને પારસી ખ્રિસ્તીઓ ધડીસર અવળે રસ્તે ચડ્યા હોય તોપણ તેની ન ખાઈ અને તેમના મિત્ર જ બન્યા રહી તેમણે રક્ષણ કરવું નહોતું જોઈતું ? પણ આ લીલ જમને દેવે અહિંસાનું રહસ્ય વચ્ચું છે, તેમને જ અગ્રે હતરશે. જોએ એમ જ માની લીધું છે કે હિન્દુસવમાનોના કરતાં પારસી ખ્રિસ્તીઓનો જ શુન્દો વધુ હતો તેમને વસરી નહિ.

§ મૌં અખદુલ ખારીના ઉદ્દગાર

ખુદ મૌં અખદુલ ખારી સાહેબ આ બાબતમાં કંઈ દિલ્લે લુએ છે તે તપાસીયે મુંબઈનાં તોફાનોની વિગતો જણાવવા પછી તેમને જે ફતવા બહાર પાડ્યો છે તેમાં તેઓ જણાવે છે:

“અપણે સાદગદારી રાખમાન અગર તો તેને કોઈ પણ પ્રકારની શારીરિક ઇન પહોચાડવાને બિલકુલ ઇચ્છતા નથી. આપણે તો માત્ર એને સરકારી અમલદારોની આચારી ઝાંકઝમમ્મી ન હોતરાવા દેવા અને હિન્દુસ્તાનની પ્રતિષ્ઠા ખરી લાગણીઓ શી છે તે માત્ર બતાવવા માગીયે છીએ અને સાર-આપણે કોઈ પણ પ્રકારની જોરજબરદારી વગરની હડતાળ પાડવાનો મન લીધો છે આ અહિંસાનો ગાર્ગ આપણે પણ જ વિચાર પછી અખત્યાર કર્યો છે આપણે માનીયે છીએ કે કામચાખીનો એ જ એક રસ્તો છે દુઃખની વાત છે કે આપણી વચ્ચે એક એવું દળ છે કે જે આપણી જોડે કામ કરી રહ્યું છે અને છતાં તેને અહિંસામાં શ્રદ્ધા નથી. આપણે આ જોને તેઓ જ્યાં સુધી આપણી સાથે રહીને કામ કરી રહેલ છે ત્યાં સુધી હાં તો આપણા સિદ્ધાન્તને સ્વીકારવા અને નહિ તો જ્યાં સુધી અમારા સિદ્ધાન્તો નિષ્ફળ નથી કર્યા ત્યાં સુધી તેને નિર્વિધિ અજમાવી દેવા અને તે પાતર તેના પોતાના સિદ્ધાન્તોનો અમલ ચાલુ ન કરી દેવા વીતવીયે છીએ.

મુંબઈનાં રમખાણોની હાલિલત સાંભળીને મને બારે દુઃખ થયું છે. એથી આપણા નામાકિત આગેવાનો પકડાયા તે વેળાએ આપણે બતાવેલ શાન્તિ અને સંયમથી ઉપજેલી અસરમાં ઘટાડો થયો છે. મુંબઈમાં થયેલાં તોફાનો આપણા રાજદ્વારી મતનાં વિરોધી છે. એટલું જ નહિ પણ તે શરીયતની પણ વિરુદ્ધ છે. આપણા ધાર્મિક ફરમાન મુજબ કોઈ મુસલમાનને ગેરધરવામીનો શરાબ ઢોળી નાખવાની મના છે. જો તેમ કરે તો સામા માણસને થયેલું નુકસાન ભરપાઈ કરી આપવાને તે બંધાયેલા છે હવે શરાબ જેવી ખરી ગીજની બાબતમાં પણ શરીયતમાં આટલું કડક ફરમાન છે ત્યારે બીજી મિલકતની બાબતમાં તો શરીયતનું ફરમાન કેવા પ્રકારનું હોઈ શકે એ સ્પષ્ટે કહી શકાય એમ છે. અત્યારે તો આપણે બ્રિટિશ નોકરશાહી જોડે જ કહ્યો છે, હિન્દુસ્તાનમાં બીજા કોઈ જોડે નથી, અને આવા સંલેગોમાં હિન્દુસ્તાનમાં વસતી કોઈ પણ કોમ—પછી તે હિન્દુ હો, પારસી હો, યહૂદી હો કે ખ્રિસ્તી હો—ની ઇચ્છા તેમજ માલમિલકતનું આપણા હાથથી સંપૂર્ણ રક્ષણ થવું જ જોઈએ. આપણે આપણા દીનનાં ફરમાનોને શુસ્તપણે વફાદાર રહેવું જોઈએ. મને ધારતી છે જલિથમાં જો આવાં તોફાનો ન થવા દેવાના ઉઘાલે નહિ લેવામાં આવે તો નાની કોમોને હિન્દી પ્રતિ ઉપરનો બધો નિમ્માસ હોઈ જશે અને તેમને પરદેશીઓની પાળ હેઠળ પોતાલ રક્ષણ શોધવા નીકળવાની ફરજ પડશે. વળી એક બીજા સામે વેર વાગવાની શુનન અન્તરમાં સેવવાથી નીપજનારાં શોચનીય પરિણામોનો પણ હિન્દુમુસલમાને ખ્યાલ કરવો ઘટે અને વગરવિધેય પોતાના ઉપર અંકુસ ફેલાવવો ઘટે.”

નંનાની કોમે

‘આમ જ્યાં મુઘી પારસીઓ સાથે ખ્રિસ્તીઓ અને યહૂદીઓ સાથેની દેવની લાગણીને આપણે આપણી વચ્ચેથી સમૂળ નાબુદ નહિ કરી શકાય ત્યાં મુઘી આપણે આપણા કાર્યમાં સફળ થવાના નથી અને એ કોમેના રક્ષણની સારત એ ન હોય કે તેમણે આપણા રાજદારી અગર તો ખીજા મતો સ્વીકારવા. એ સારતે આપણે રક્ષણ રક્ષણ નથી. ખરું રક્ષણ તો ત્યાં જ આપણું કહેવાય કે નાની કોમે. આપણી જેઠે સદમત ન હોય એટલું જ નહિ પણ આપણો વિદાય કરતી હોય તોપણ આપણે તેમનું જીવનની ધોર જાતન કરીએ. એ આપણે દેશમાં સંપૂર્ણ મતસ્થાપનાને જેઠું હોય તો આપણી નાની કોમેના હોતું બારે ખજારદારી પૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ. નાના બાળકને પણ તેને જે કંઈ કહેવું હોય તે કુચે કહેવાની છૂટ દોષી નેકરે વધુમતીના નિયમનો નાની કોમેને ચઢી નાખવામાં જ ને આપણે ઉપયોગ કરવા લાગીએ તો તો એ શુદ્ધ જનજીવણ આદ્યું કહેવાય. આપણે હિન્દુસ્તાનમાં મૃત અને અચેતન સમાનતાની સંપાદી નથી જોઈતી, પણ વિચારો અને કાર્યોની સાહે તેટલી વિવિધતા છતાં કરેલમાં કરેલ અને ગણના ગણનો મત તેમની જોરાવરીને પ્રતાપે નહિ પણ તેમના બાળજીવણને કીધે સ્વીકારાય એ રિયલિટી જોઈએ છે. સત્તાની રાજ્યા નીચે તો આપણે આટલા કાળથી ચઢાતા આવીએ જ છીએ, અને બહુમતીવાળો પણ ને નાની સંખ્યાવાળાઓ ઉપર જોરાવરી જ કરવા માંડે તો તો એવી જોરાવરીના જનજીવણમાં અને નાની સંખ્યાવાળા વિવાદો રાખી ગોળાઓ છાંડે એ વચ્ચે કંઈ જ તફાવત રહેતો નથી. તેથી જો સ્વતંત્રતા આપણને ખ્યારી ચીજ હોય તો આપણે આપણા પારસી તેમજ ઇસાઈ બંધુઓ સાથે પણ ધીરજથી કામ લેવું જોઈએ. અત્યારે પારસી ખ્રિસ્તીઓ સાથે હું જોઈ રહ્યો છું તેવા આપણા વેરભાવમાં તો હું ખુદ હિન્દુમુસલમાન એકતાને પણ જોખન જોઈ છું. જો આજે આપણે પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓને આપણાથી જુદા પડતા નથી સાંખી ગડતા તો કાલે હમીને હિન્દુઓ પોતાનામાં પણ જળનો વમારો લાગણને પોતાથી ઓખી સંખ્યાવાળા મુસલમાનો ઉપર પોતાની ઈચ્છા લાદવા તૈયાર નહિ થાય અગર તો મુસલમાનો પશુબળમાં પોતે હિન્દુઓને રહેજે હંફાવે તેમ છે. એમ જોઈને હિન્દુઓને તેમની વધુ સંખ્યા છતાં ચઢી નાખવા હમા નહિ થાય એની શી ખાતરી ?

ઈવજુ ટેકા

વધુમાં એક વિચારી મિત્ર જોએ તોજીવિચારીને દરેક રાષ્ટ્ર કખતારા છે તેમણે બંગાળથી મને એક કાગળ લખ્યો છે જે નીચે ટાંકું છું :

“હું કહેવા છું હું કે જે પૂર્વ બંગાળમાં કાયદોનો સવિનય સંજ સાર થયો તો આથીયે માઠાં પરિણામ આપ્યા વિના રહેશે નહિ. આ પ્રદેશની વસ્તીમાં ૭૦ ટકા જોડો સાગ મુસલમાનોનો છે જેમાંના પછાતરો તોફાની છે, અને વસ્તીમાં એકવાર જોરા ફેલાયું એટલે તેઓ હિન્દુઓ ઉપર તુટી પડશે, કયાનક અત્યાચારો કરશે અને જીનદારો ને રાહુકારોને

ત્રાહે ત્રાહે પાકરાવશે. તેગનામાંના વિચારી લોકો તેમને કાણમાં રાખી રાહશે નહિ અને હિન્દુમુસલમાન એકતા સ્વપ્નવત્ થઈ જશે. ખુદ કચકતાની સુધ્ધાં બૂરી દશા થવાની. હું આપને ફરીફરી વીનું હું કે આપ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા તેમજ સંલેગાને વિષે લખ્યું એટલું કૃપા ન લખો અને ડાંગા કરતો પણ મારાથી કલા વિના નથી રહેવાતું કે હિન્દુસ્તાનના કરતાં દક્ષિણ આફ્રિકાને આપ વધુ યોગ્યો છો. આપ હાલ કાયદાનો સ્વવિનય ભંગ રાહ કરવાની વિરુદ્ધ લખાઓ છો, પણ એ કદિ આપનો ઇરાદો બદલાયો તો મારી આંખ સારો તો ભયંકર પરિણામો જ તરી રહ્યાં છે. આપના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આદર્શો એવી પૂજામાં મળી જવાના અને દેશ અગ્રાહ કરતાં પણ વધુ લુલ્ભ અને દુઃખના ફરીઆમાં ડૂબવાનો. આપે આટલાં વરસમાં જે રાત્રિવિરા રાગાગ મહેનત કરીને જે ઇમારત ઉભી કરી છે તે આખી જગતનેદોસ્ત થવાની.”

આની આ એક જ એવવળી મને નથી મળી. મુંબઈ એ રાત્રે જ લોકલાખણીનું એક જળરં કેન્દ્ર છે, અને એના શેઠથી દેરા આખામાં સ્વામાધિક્ષણે જ ખજાનગાઠ મચી જશે છે. નાની કેમોના દોરાતું રક્ષણ એટલે જ દુર્બળનું રક્ષણ છે, અને દુર્બળનું રક્ષણ એટલે બાળકચૂકાનું, શ્રીઓનું તેમજ જે દોષ જાનાય નિરાધાર છે તે બધાનું રક્ષણ. અને આજે હિન્દુમુસલમાનની એકતાથી હત્યારા થનારે બજા એ મૂઠીભર પારસીઓ કે ખ્રિસ્તીઓની ગામે વપરાશે તો આપવી હાલે એ જ એકતા લખણના અગર તો જૂઠી ધાર્મિકતાના બાર તળે ભાંજીને બૂકા કાં નહિ થઈ જાય ? આતું સ્વરાજ હશે હિન્દી હાથશે ? હિન્દુસ્તાનને મઠિ તો સંપૂર્ણ અને શાચી અહિંસા સિવાય સ્વતન્ત્રતાનો બીજો એકે રસ્તો નથી, બળી હિંસના કાર્યક્રમની તૈયારી તરીકે પણ અહિંસાને આપણાથી નહિ વાપરી સમાય આ સમજાવું તે સ્વરાજને અને સ્વધર્મને સમજાયા બરાબર છે. હિન્દુમુસલમાન બંનેએ પોતા-પોતાના ખીતાકુરાનમાંથી મનમાન્યા અર્થો કાઢવાથી બચવું, બેઠવું અને અભાવશા તરીકે તેમણે અત્યારે નાની કેમોનું રક્ષણ કરવામાં જ પોતાનું એકત્રિત બજા વાપરવું બેઠવું-તેમાંથી જ તેઓ એકબીજાનું રક્ષણ કરતાં શીખશે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૮-૧૨-૧૯૨૧

નાંધ-(આધુ)

ફાલ્ગુન'સા જ ધર્મ'

અને આ એક વરસના અનુભવ પછી આને ફક્ત એ આપણે અહિંસાને માત્ર સફળતાના સાધન તરીકે જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાના અને ભળવવાના તેમજ હિન્દની બધી કામોની એકતા ટકાવવાના આખરના-અને સર્વોપરી ઉપાય તરીકે ન સ્વીકારીએ તો આહું ભવિષ્યજન આપણાથી યથા શક્યાર્થ નથી. આવા સ્વીકારમાં હરકોઈ કામને પોતાના ધર્મને માટે લડવાની અને બધી કામોએ મળીને હિન્દના બચાવને માટે લડવાની પૂરેપૂરી છૂટ રહે છે. પણ એવી અહિંસા 'હિન્દુસ્તાનનું' સ્વરાજ મેળવવાને ખાતર અથવા તો તેની એકતા સાધવાને ખાતર અખત્યાર કરેલી કામચલાઉ નીતિ અથવા હથિયાર ન હોવું જોઈએ. આમ હિન્દુઓએ તેમજ મુસલમાનોએ પારસીઓની, ચટ્ટીઓની અને અંગ્રેજોસમેત ખ્રિસ્તીઓની સેવા કરવાનું અને તેમના પર પ્રીતિ કરવાનું મત લેવું જોઈએ, પછી તેઓ જોઈએ તો સહકારીઓ હો કે અસહકારીઓ હો. અને જો આપણે આમ કરવા ઉચ્છતા હોઈએ તો આપણું બાપણામાં તેમજ તેઓ જેડેની આપણી વાતચીતોમાં હડવારાનો અંશ સરખો ન હોવો જોઈએ. આપણે એક જાળકના પક્ષ માથા પરની ટાપી બેસાવરીથી ન ઉતરાવીએ, અથવા તો દારૂડીઓએને દારૂની કુટેવથી ઇલાજવામાં પણ

સાંસ્કૃતિક બળનો ઉપયોગ ન જ કરીયે. આપણે દલીલ કરીને, તેમની ભુદ્ધિ અને હૃદયને વીનવીને જ કામ લઇયે અને વચનથી કે સારીરજળથી કંઇને સત્કાર્યયે નહિ. જે ધર્મીય દિનદુરતાનની લાખો કરોડો પ્રાંતને આપણે કેળવીને સ્વેચ્છાપૂર્વક અને સમજપૂર્વક આપણા કાયમાં રસ લેતી અને સામેલ થતી હરી દેશું તે જ ધર્મીયે આપણે સ્વરાજ સ્થાપ્યું હશે સદકારીઓની મોટામાં મોટી દહેશત જ એ છે કે આજકાલ જે અધિરાની વાત કરવામાં આવે છે તે ટાંકેલી હિંસા જ છે, અને કેટલાક સમજી ભાલુસો તેમાં સાચા અહિંસ વાદી હશે તોપણ તેમના બધા પ્રયત્નો છતાં આ પ્રવૃત્તિ આખરે તો તોફાની અને નિર્દુશ લોકોના હાથમાં જ જવાની દલીલ કરીને આપણે તેમની આ ભીતિ નાબુદ ન જ કરી શકીયે. જેની સાખીતીની જરૂર જ ન હોય એવી વખતોત્તરની ખરી હકીકતો, તેમનો સ.મે રદ્દ કરીને જ આપણે તેમની બીક-કાદી શકીયે.

આપણે અમે તેટલી પ્રગતિ કરી હોય તોપણ આપણાં વાણી તેમજ વર્તનમાં દેશું જ કહેવાપણું ન હવું અગર નથી એવો દાવો આપણાથી નહિ જ કરી શકાય. પ્રેમ, ઉદારતા, નમ્રતા અને ખાનદાની પ્રિય કરવાને કરી રચૂલ સાખીતીઓની જરૂર ન હોય તેથી આપણે અસહકારના કરતાં પણ અહિંસા ઉપર વધુ બાર ધુકવો થઈ. અહિંસા અસહકાર જ છે. સરકારનું બળસવ સ્વ દિ સા છે, આપણું આશ્રયસ્થાન અહિંસા છે. આપણે તેમના દિ સા પંથને ખરેખર સહાને માટે ત્યાગ્યો છે શું? એમનો તો જ જ કુલ કેળવણીનો ખખડો છે. એ કેળવણીની પ્રતિષ્ઠાનું મંદિર જે દિવસે આપણે જમીનદોસ્ત કરીશું તે જ દિવસે આપણે સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું હશે.

અને આટલું આપણે ત્યારે જ કરી શકીયે કે જ્યારે આપણે જે તંત્રનો આશ્રય લઈએ, અંગ્રેજ દિનદુરતાન પર દોર ચલાવી રહેલ છે તે તંત્રને ધિક્કારવા છતાં અંગ્રેજ અહિંસ પર પ્રીતિ કરતા શીખીયે. મી અબ્દુલ બારી સાહેબના સમ્બોધના કહીયે તો આપણો કલ્પો અંગ્રેજ લોકો જોડે નથી, આપણો કલ્પો તેના પશુબળ પર ખરા થયેલા રાજ્યતંત્ર સામે છે.

હુધારી માગ

ત્યારે આપણા વિરોધીઓ ઉપર જે આપણે સાચે જ પ્રીતિ કરવા માગીયે તો આપણો પ્રેમ આપણા વર્તનમાં પ્રગટ થવો જોઈયે આપણે તેમને આપણી સલાહોમાં નોતરીયે, તેમનું કહેવું ધીરજથી અને અદબથી સાંભળીયે, આપણે તેમને વિષે બોલતાં તેમની બદગેષ ન કરીયે, આપણે તેમનાં નામો આવે ત્યારે સારમતા પોકારો ન કરીયે, આપણે તેમને આપણા મતના લોકોને કરીયે તેટલી જ ઉત્સુખતાથી રોજના વહેવારમાં મદદ કરીયે આપણે એમની જોડે અસહકાર એટલા પૂરતો જ કરીયે કે રાજદારી બામતોમાં તેમને મદદ ન કરીયે અગર તો તેમાં રાધ ન દઈયે. ઉરકેરણી ઘાય એવાં ભાષણો આપણે હરખિજ ન કરીયે. અહાત્મા બાંધી છી ને અને એવા જ બીજા પોકારોની સખત બંધી હોવી જોઈયે. આવા કરા જ પોકારો વગર આપણી સલાહો ચલાવવાને આપણે શક્તિમાન થવું જોઈયે.

અને તેવા પોકારો વગર મોટા મોટા ઓનુસમુદાય આપણી સભાઓમાં, એકઠા ન થઈ શકતા હોય તો તે પણ ઈષ્ટ જ છે. જે તાલુકો કે જિલ્લો આવા અંકુશ હેઠળ ન આણી શકાય તેને કાયદાના અવિનય શાંતિની બાબતમાં હું નાવાયક ગણું.

પીઠાં પરના પહેરાઓને વિષે પણ આપણે બારેમાં બારે ખબરદારી અખત્યાર કરવી પડે છે. આજદિન લગી જે પહેરાઓ થયા તેમાં બધે ફરેક પ્રસંગે આપણે દાવે અહિંસા-ગતત્વ સુસ્તપણે પાલન નથી થઈ શક્ય એ વિષે સંદેહ રધાન નથી. પહેરા કરનારાઓની વાણીમાં અહિંસાગતનો ભંગ થયેલો એવામાં આવ્યો છે અગર તો હિંસાનો દેખાવ થયો છે. આ-અંગેઓમાં હાલ તુરતને માટે અગર તો જ્યાં સુધી આપણે હવે ધન્ય વધારે પ્રમાણમાં સંયમ ન કેળવીએ અને અતુલવર્ધી ન ધડાઈએ ત્યાં સુધી પીઠાં પરના એવા પહેરાઓનું કામ મુલતવી રાખીએ એ જ ઈષ્ટ છે. હાલ તુરત તો આપણે દારૂશિયાઓમાં સળીને તેમની વચ્ચે કામ કરવા તરફ જ આપણું લક્ષ રાખીએ.

§ પોત પ્રકાશ્યું !

પંજાબમાં લાલા લગ્નપતરાય; જનાબ લાલખાન, શ્રી સંતાનમ તથા શ્રી. ગોપીચંદને, આમ્રામમાં શ્રી. કૂકન તથા શ્રી બર્દાલાને, અંગાળખાં શ્રી. જિતેન્દ્રલાલે બેનરજીને, અબ્દોરમાં મૌ. મોડીયુદીન તેમજ બીજાઓને, અને સખતીમાં શ્રી. હર-કરજીનાથ મિશ્ર અને બીજાઓને પકડીને સરકારે હવે પોતાનું ખર્ચ પોત પ્રકાશ્યું છે. આ ધરપકડો સરકાર હવે સ્થગિત કરવા નથી માગતી એટલું જ નહીં સૂચવતી. એ બતાવે છે કે સરકાર હવે વધુ વખત અસહકારને બરદાસ કરવા તૈયાર નથી.

હવે સરકારના વલ્લધુમાં માત્ર ખૂતામરફી ન થવા દેવાને અગર તો અસહકારને અહિંસાની ગર્યાદામાં રાખવાનો સ્વાસ રહ્યો નથી; પ્રજા પાસે જોરાવરીથી સહકાર દર્શાવવાનો સરકારનો દેવ જ આ બધામાં સ્પષ્ટ છે; અને એમ જ થવું જોઈએ. કોઈ ને કોઈ દહાડે તો સરકારને એના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયે જ છૂટકો હશે.

કોઈ શાહજાદાને આવું માન અગાઉ કદી નહિ મળ્યું હોય. જે જે પ્રાંતમાં શાહજાદો ફરે તે તે પ્રાંતની પ્રજા પોતાનું મુખીપણ સ્વીકારે અને ત્યાં શાહજાદાના સ્વાગતનો બહિષ્કાર ન થાય અગર તો હડતાળો ન પડે એટલા ખાતર સરકાર આજે પ્રજાકીય આગેવાનોને પકડી પકડીને ખસેડી રહી છે. હિન્દુસ્તાન સરકારને તેનું અત્યારનું બંધારણ જોતાં આ બધું કરવાનો હક છે અને તે એવા હકનો દાવો ફરે

છે, અને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તે હકનો પૂરેપૂરો અમલ કરવા મુક્તી નથી. એ કારણસર, જ પ્રજાએ આજે એ સરકાર સામે અસહકાર માંડ્યો છે.

એ હક કયો છે ? એ હક પ્રજાની ઉપર પોતાની મરજી લાદવાનો અને પ્રજાને તેની પોતાની મરજી મુજબ વર્તવાની છૂટ આપવાનો હિતકારનો છે. પ્રજા જે સરકારના એ હકને કબૂલ રાખવા અને પોતાની છઠ્ઠાએને સંકેલી મુકવા તૈયાર ન હોય તો કેદમાં જઈને બેસે.

હજીએ સાવ ચોખ્ખો છે. અને લાહોરના મુનિસિપલ પૂતળાવાળા મામલામાં તે સૌથી વધારેમાં વધારે સ્પષ્ટ રૂપમાં દેશની સમક્ષ રજૂ થયો છે. એ પૂતળું કાયદેસર અને રીતસર ચોખ્ખી લોકોની મિલકત છતાં સરકાર તેને ખસેડવા દેવા તૈયાર નથી. પૂતળાના એક હાથમાં કલમ અને બીજામાં તલવાર છે અને નીચે લખ્યું છે: 'કલમ કે તલવાર?' મતલબ કે અમારો સુધારો—અમારું તન્ત્ર સ્વીકારશો કે તલવાર ? આજે પણ લોકોને એની એ પસંદગી કરવાનું શ્રી એકવાર આહવાન થાય છે. સરકારને કલગથી નહિ તો તલવારથી પોતાનું રાજ્ય ચલાવતું જ રહ્યું. પ્રજા આજે સ્વમાનને વળગી રહીને પ્રકુલ અન્તઃકરણે સરકારની તલવારની ભેટ કરશે કે સરકારી કલમના હુકમને નમી નામોશી લેશે ?

અને પ્રજાથી પણ, આજે પંદર મહિનાની તાલીમ પછી અત્યારે શું કરવું એ ન સૂઝે તો, કશી ફરીઆદ ન જ કરી શકાય. અને તેથી આજણ સરકારી દબાણને પ્રજાનો સરસમાં સરસ જવાબ તો એ જ હોય શકે કે કોઈ પણ જાતનો ખજબજાટ ન ચલા દેતાં, જાણે કશું જ અસાધારણ નથી બન્યું એમ માની પોતપોતાના ઉદ્યોગમાં પરાવાયવા રહેવું. લોર્ડ કિચનર જેવો પડ્યો, તેનાથી કંઈ ઇંગ્લેંડે લડાઈ ચોભાવી નહિ. 'પોતપોતાના કામમાં પરાવાયલા રહો' એ જ ઇંગ્લેંડનું સૂત્રવાક્ય રહ્યું. એનું હિંસાબળ પૂરેપૂરું તૈયાર હતું. એનાપતિ વગર કામ લીધે જવાય અગર તો એક પછી એક અગણિત સેનાપતિઓ મળ્યે જ નય એટલી તૈયારી હતી. આપણે પણ શું આજે અહિંસાબળમાં એટલા તૈયારીવાળા છીએ કે આગેવાનો વગર જ આપણે જેવા ને તેવા જ આપણી લડાઈ ચલાવ્યે જઈએ, એટલે કે આપણી વચ્ચેથી આગેવાનોની અખૂટ સંખ્યા નીકળી આવે ?

લાલાજીને પકડીને સરકારે આપણા એક મોટામાં મોટા મુખીને પકડ્યા છે. લાલાજીનું નામ આખાલજ્ઞ અ જ્ઞ હિન્દુસ્તાન જાણે છે. એમના આત્મભોગેએ પ્રજાના હૈયામાં એમની મૂર્તિને કાયમને માટે રચાપી છે. દેશને અહિંસાની તાલીમ

આપવા અને તેની સાથેસાથે જ વધુમાં વધુ સ્વતંત્રપણે પ્રજામતને જાહેર કરવા અને ઠેળવવાની દિશાએ તેમણે જેટલું કયું છે તેટલું થોડાએ જ કયું હશે. એમને પકડીને સરકારે પોતાની નીતિને પૂરેપૂરી ઉઘાડી પાડી દીધી છે.

પંજાબે નવો મુખી ચુંટવામાં વાર નથી લગાડી. આગા સરદાર એક સમ્યા સુસલમાન અને બહાદુર હિન્દી છે. એમની આખી કારકીર્દી ચૂપકીથી કરેલી સેવાઓથી ભરી છે. જે પંજાબે લાલાણની જગ્યાએ એમને પોતાના મુખી કરી યાખ્યા છે તે તેટલી જ વશદારીપૂર્વક તેમને અનુસરશે એ વિષે મને શંકા નથી. આખું પંજાબ જાણે લાલાણ પોતાની વચ્ચે જ છે એમ માનીને પોતાનું કાર્ય આગળ ધપાવ્યે જશે અને એમાં જ લાલાણ પ્રત્યેની પોતાની બધી ભક્તિનું સાર્થક થયું એમ ગણશે એવી મને ઉમેદ છે. અવિનાશી આત્માને ધારણ કરનાર સમૂલ દેહ કાયમ ને માટે કે ચોક્કસ મુદતને સારૂ પણ આંખ આગળથી ખસતાં જ જે પ્રેમ હડી જાય છે તે પ્રેમ આંધળો, અચેતન અને સ્વાર્થી છે. પંજાબની પ્રજાને આગા સરદાર પણ કદાચ હમેશને માટે ન મળે. આપણે માનતા હોઈએ તે દરતાં પણ વધુ વહેલા તેમને પકડવામાં આવે. જરાબર તાલીમ પામેલાં હોખાં તો મુખીઓને ચુંટવામાં આવે છે તે તેમની ઠાણ ખાસ અસાધારણ શક્તિને હિસાબે નહિ, પણ ચાલુ કામની અનુકૂળતાને ખાતર જ ચુંટવામાં આવે છે. આગેવાન એ સરખેસરખાના દળમતિા ગોખરાનો માણસ છે એટલું જ. ઠાણ ઠાણને તો ગોખરે રહેવું જ રહ્યું, અને તે આખી સાંદળમાંના નજામાં નજા મોકોડાના કરતાં વધુ જ મજબૂત હોય એમ પણ નથી. આમ જે ઠાણને આપણે આપણો મુખી કરીને યાખ્યો તેને પછી આપણે પૂરી વશદારીથી વળગી રહીને લડ્યે જવું જોઈએ, નહિ તો આખી સાંદળ ત્રટે અને કયું દરાવ્યું ધૂળ મળે.

આપણા ખેડને પહોંચવાને હવે આપણે બહુ ઝાઝું કરવાનું બાકી નથી રહ્યું એ મારી શદ્દા હું કંઈ રીતે પ્રજામાં પરાવું ? આપણી સામેનો માર્ગ તો સ્પષ્ટ છે. આવતી મહાસમાના ચુંટામેલા પ્રમુખ દેશબંધુ ચિત્તરંજન દાસે અસંદિગ્ધ સંજ્ઞામાં તે બતાવ્યો છે:

“ મારી તમને પહેલી અને છેલ્લી બીનવણી એ જ છે કે અહિંસામય અસહકારના આદર્શને ચુસ્તપણે વળગી રહો અને એનો કપાયે લગ થવા દેશો નહિ. હું બહુ ટુંકે એ ધર્મનું પાલન કરું છું. હું બહુ ટુંકે બળી બેળા સામા પક્ષ તરફથી થનારી પંજાબી

એવી તો બારે હોય છે કે એ સંજોગોમાં વિચાર, વાણી તેમજ વર્તનમાં અદ્વિસામય રહેવું અત્યંત મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છતાં એ જ એક સિદ્ધાન્ત ઉપર આપણી ઘરતની બધી સફળતાની મદાર છે. ”

આ ગદ્યન સિદ્ધાન્તને આપણા જીવનમાં ઉતારવાની શક્તિ કેળવવાને સાર આપણે એવી પંજવણીના બધા પ્રસંગો બની શકે તેટલી સાવધાનીરીતી ટાળવા જોઈએ. તેથી હવે આપણે મોટાંમોટાં સરઘસો કે ગંગવર જાહેર સભાઓ ન ભરીયે તોપણ ચાલે. જેઓ જાગેલા છે તેમને જ કેળવીને ગમે તેવી પંજવણી વચ્ચે રાખી દેવાની રાખે અને પ્રજાનું ખર્ચ રચનાનું કાર્ય કરવામાં મુશ્કેલી એવું કરવું જોઈએ. એ કાર્ય પૂર્ણવાનું, કાંતવાનું, વણવાનું અને તેમ કરીને દેશમાં કામ ન મળવાથી બેકાર રહી આજે જુએ મરતા લાખો લોકોને રોજ મેળવી આપવાનું છે સિવાય હિન્દુમુસલમાન એકતા એ આપણે અખત્યાર કરેલા આ ધર્મનું એક અંગ છે. તે અંગ ન્યા મુધી હિન્દુમુસલમાન બેઠે સાથે મળીને દેશના ઉદયને માટે કામ કરવામાં એટલે કે કાલીવણીને ખાદી મેદા કરવામાં નહિ પરવાય ત્યાં મુધી નહિ કેળવાય, અને જતાની પણ નહિ અપાય.

જે ધડીએ આપણે કુલ પરદેશી કાપડો દેશમાંથી બહિષ્કાર કરી શકીશું અને આપઆપણા પ્રાન્તમાં અને ગામડાંઓમાં જોઈતી બધી ખાદી પેદા કરી લઈશું તે જ ધડીએ કદાચ પ્રજાસમુદાયને હાથે કામદાનો સવિનય ભંગ ચર કરવાની જરૂર પડ્યા વગર પણ આપણે સ્વતંત્ર થઈશું. તેથી જ્યાં મુધી પરદેશી કાપડો બહિષ્કારનો અને પોતાપોતાના પ્રદેશને જરૂર પૂરતી બધી ખાદી પોતાને ત્યાં પેદા કરી લેવા જોઈશે સ્વદેશીનો કાર્યક્રમ આપણે હાથે પાર ન, પડ્યો હોય ત્યાં મુધી કામદાનો સવિનય ભંગની પડેલ કરવાના આપણે જોઈતી જોઈતા ઉતાવળ રાખીયે તેટલું સારું છે. ખાદી આપણી પ્રતિ દરમિયાન સરકારની દગાણીનીતિને અંગે જે કંઈ પ્રશ્ન આવે સવિનય ભંગ કરવાના પ્રસંગો આપણા ઉપર આવી પડે ત્યાં તો બંધે જ આપણે તે સદર્પ વધારી લઈએ અને એવો સવિનય ભંગ કરીએ.

પણ જો કદી આ બધી પકડાપકડી અને દગાણી આપણને નાસીપાસ કરી દે અગર તો આપણને પાડે તો તો એ આપણી દુર્બળતાની તેમજ સ્વરાજને માટે આપણી ચોખ્ખી નાલાયકીની જ નિશાની ગણાશે. જે મરવાથી ડર છે અગર તો મથુ આપવાથી કામર થઈ મેં છપાવે છે તે સિપાહી નથી. સાચો સિપાહી તો પોતાને જોઈતું વધુ ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેટલો પોતાને સૌથી વહેલું ખમવાનો

વખત આન્થો જોઇ રાજ થાય. આપણે માનીએ અને જાણીએ કે આપણે સરકારી જોડેને તેમને જેટલું જોડતું હોય તેટલું પેટ બરીને કામ પૂરું પાડવા રાજ છોડે. મારી તો અંતરની માન્યતા છે કે દલીલો નહિ પણ કેવળ નિર્દોષની કુશાલીઓ જ પ્રજાના આજસ તથા ઉદાસીનતાને અને રાજ્યવસ્તીઓની નોડરતાને ખાંચેરી નાખશે.

પણ જો કુશાલી જળવાનની અને પ્રયુક્ત ચહેરે આત્મબલિદાન દેનારાઓની જોડાયે, નાખુરા વ્યક્તિની અગર તે સાચાર દુઃખોની નહિ. જેઓ જવાની તૈયારીમાં છે તેઓ તો દલી સદશે કે અમારું કાર્મ પૂરું થયું, પણ જેઓ ખતાર રહ્યા તેમણે સાબીત કરી આપવું પડશે કે તેમણે જેલ ગયેલાઓનું કામ અટકવા ન દેતા ચાલુ રાખ્યું.

અને આમ ગયેલા મુખીઓનું કામ અવિશ્રાન્તપણે ચાલુ રાખીને ઠાં તો આપણે અન્તે તેમને સોડાથી ઘેર આણુવા રતા, નહિ તો જાતે જેલોમાં જઈને તેમને મળવું : છું. જે સૌથી વધુ સદન કરશે તેની સૌથી વધુ સેવા સખાશે.

અન્ત્યજ્ઞપોકાર

જે અન્ત્યજ્ઞ બાઈઓ નીચે પ્રમાણે લખે છે :

“ સચિત્ર નિનેદન કે નાજમાં આજ્યા દેશ માટે જે સતત પ્રયાસ આપ કરી રહ્યા છો અને તેમાં અન્ત્યજ્ઞ પ્રત્યે પણ આપની દૃષ્ટિ છે તે મરિ આપનો અન્તઃકરણપૂર્વક આશાર માનીએ છીએ પરન્તુ જો દૃષ્ટિ ન્યાં મુખી આજ્યા દેશની નથી તદ્દ ત્યાં મુખી અમાર કંઈ અંચ ખતાર નથી જેથી દેશની દૃષ્ટિ દબે અમારી તરફ ફેરવવા તથા નીચેની કક્ષાની કપર દફા આપવા વિનંતિ કરીએ છીએ.

૧. સ્વરાજ માટેની લડતના આ આજ્યા વર્ષમાં અન્ત્યજ્ઞ માટે શું કાલામાં આવ્યું છે ? અને તે ફેટવા પ્રમાણમાં થયું છે ?

૨. આજે આ દરેક માટે જે જે પગલાંઓ લીધાં છે (જેવા કે, ફેજવણી, વર્ગીકાત, સરકારી મોકરીઓ, ખિતાબ, સ્વદેશી, દેશીયાની પ્રતિ સંજનધી વગેરે) તે પ્રમાણે અન્ત્યજ્ઞ માટે કેમ પગલા લેવામાં આવ્યાં નથી ? શું દેશને જ કોઈ અન્ત્યજ્ઞ કે જે મનુષ્ય છે તેની જરૂર નથી ?

૩. અન્ત્યજ્ઞ માટે કંઈ પણ કર્યા વિના સ્વરાજની દરેક અન્ત્યજ્ઞ પ્રત્યેના જીવંતોના ઠાંકપીછોડા કરી લડવામાં આવે તો અન્ત્યજ્ઞને શું કરવું ?

૪. સ્વચ્છ માટેની ખીજ સારતો પગાય ને અસ્પૃશ્યતાની સારત ન પગાય ને ઠાંક-પાછોડો કરવામાં આવે તો તેવી લડત અન્યજ્ઞેને આ જ સ્થિતિમાં રાખી આપ લડશો કે કેમ ?

જે દેશે દુઃખમાં દટાયેલા હોવા છતાં પણ ખીજ ઉપર (અન્યજ્ઞે પર) જીલમ ચુનર્યાં કર્યો છે તે દેશ તેમાંથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર થયે તો કેવો જીલમ ચુનરશે અથવા શું કરશે એવો અન્યજ્ઞેને ભય છે. તો તે અમારો ભય યાજશે જ નોકરે. અમારા પ્રત્યેની આપની સચ્ચેલી સારતો આપ વિના ખીજને દાણે સાથે જ પગાય છે. માત્ર આપને રાજ રાખવા માટે હા છ હા હાલમાં આવે છે પણ ખરા અન્તઃકરણથી કોઈ પાળતું નથી. અમારા ઉપરના જીલમો કોઈ પણ રીતે દૂર થયા નથી. તો જેમ નાગપુરની મદાસલાએ દેશના ઉદ્ધાર અર્થે અસહકારનો છુટો ફરકાવ્યો છે તે જ પ્રમાણે અને તે માટે અમ ૭ કરોડ પ્રત્યે દેશનો જીલમ દૂર કરવા તે સાથે અમદાવાદમાં મળનારી મદાસલાએ છુટો ફરકાવવો નોકરે છે, અને તે ખાસ જરૂરનો છે."

આમાં કેટલુંક અજ્ઞાન અને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતો રોષ રહેલ છે, તે બાદ કરતાં કાગળ વિચારવાયોગ્ય છે. અન્યજ્ઞેનો ઠરાવ પસાર કરી, તેઓની વાતો કરી આપણે તેઓનામાં આશાઓ ઉત્પન્ન કરી છે. એ પમહું બરવાની જરૂર હતી જ. આશા ઉત્પન્ન થવી જ નોકરે હતી અને યાદ છે એ જ એક જવાબ તો અન્યજ્ઞે બાધઓને સન્તોષનારો છે. મારી ઉપર બધું ઢોળા નાખે છે એ ખીજને જવાબ છે. તેમાં માર્જિન ડંખ રહેલો છે તે હું સમજી શકું છું, હું પોતે 'યોડુ'ધણું કરીને સન્તોષ માની લઉં છું અને ખીજઓ મને છેતરે તેથી છેતરાઈ નહીં છું એ આરોપ છે. પણ જો હું 'યોડુ'ધણું કરું છું તો ખીજ 'યોડુ' તો કરનારા છે જ.

અસ્પૃશ્યતા એ એક વૃત્તિ છે, વસ્તુ નથી. તેથી તે કાઢવી એ નિશાળો ખાલી કર્યા જેવું નથી. તેને વિષે નિશાળોના જેવું આદોલન ન બતાવી શકાય. તેમાં શાન્તિતત્ત્વના સ્વીકારની પેઠે જ હૃદયપરિવર્તનની વાત છે. એટલે તેની જ જેમ તેનું આદોલન ચલાવી શકાય. અને જેમ શાન્તિનું માપ અર્પવાદરૂપે થતી અશાન્તિથી કાઢી શકાય, તેમ અસ્પૃશ્યતાનું પણ કાઢી શકાય. એને ગણિતશાસ્ત્રનો હિસાબ ન લગાડી શકાય. આજે આટલાં હિન્દુ આટલા અન્યજ્ઞેને અડક્યા તો બધા હિન્દુને બધા અન્યજ્ઞેને અડકતાં કેટલો સમય લાગે? એમ હિસાબ ન નીકળે. પણ સમય આવ્યે તેનું માપ મળી રહે છે. શુજરાત વિદ્યાપીઠમાં તે વાત સિદ્ધાન્તરૂપે પ્રથમ ચર્ચાઈ. તેની ચર્ચા ચર્ચા વિદ્યાપીઠ પોતાની હસ્તીને જેખમમા નાખીને પણ અન્યજ્ઞે નિશાળોમાં લેવાના સિદ્ધાન્તને સ્વીકાર્યો ને તે જ કારણથી રાજનામું આપનાર

સભ્યોને જતા દર્શા. આજે પણ દક્ષિણમૂર્તિ બવન જેની સંસ્થાની હરતી મહાસંદેશમાં આવી હતી છે તેનું કારણ પણ એ જ છે. તે સંસ્થાના આત્મારૂપ જે શિક્ષકો છે તેઓ કેવળ સિદ્ધાન્તસ્વીકારને ખાતર તે બવનમાં ઝૂકી રહ્યા છે. આ બંને પરિણામોનો યથા મારાથી લેવાય એમ નથી. વિદ્યાપીઠના સભ્યો સામે યથા હત તો હું હારન. પણ સભ્યો પોતે જ સ્વતન્ત્ર રીતે સિદ્ધાન્તને માનનારા હતા. દક્ષિણમૂર્તિ બવનમાં ધર્મયુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તેમાં તો વ્યક્તિ તરીકે પણ મારો હાથ નથી. આ સિદ્ધાન્તને જ ખાતર તિલક સ્વરાજ ક્ષણમાં આવતાં કેટલાંક નાણાં અટક્યાં, તેની વ્યવસ્થાપકોએ દરકાર નથી કરી. સેંદ્રો સખાઓમાં અન્યને ગુજરાતમાં ને ખીણ જગ્યાએ છૂટથી હાનર રહ્યા છે. મહાસમિતિએ લગભગ ૫૦,૦૦૦ રૂપિયાની રકમ કેવળ અન્યજ્ઞકાર્યને સારૂ જુદે જુદે ઠેકાણે મંજૂર કરી છે. પ્રાન્તોએ જે પૈસા ખર્ચ્યા છે તે જુદા જ ગણવાના રહ્યા. આમ ચોમેર અસહકારીઓ પક્ષરહિત કામ કરી રહ્યા છે. દરેક પ્રાન્તમાં ઉત્સાહી ને ચારિત્રવાન યુવકો યુદ્ધ અન્તઃકરણથી અન્યન્તસેવામાં સર્વાર્પણ કરી રહ્યા છે. આ વખતે જ એવું બન્યું છે કે દરેક જગ્યાએ અન્યજ્ઞ ભાઈઓએ માગણી નથી કરી છતાં તેઓને પ્રતિનિધિ મુટવામાં આવ્યા છે.

આટલું તો ઉપરના લખનાર ભાઈઓના ને તેમના જેવા અસન્તુષ્ટ અન્યજ્ઞ ભાઈઓના સન્તોષ ખાતર. પણ એવી પ્રવૃત્તિ ફેલાયેલી છે એવું ખતાવતાં તેમની ફરીઆદમાં સત્ય છે એ પણ કળૂલ કરવું પડશે. ધણાઓ કેવળ ઢાકપીછોડો કરવા ખાતર સ્પર્ધા કરવાનો ડોળ કરે છે, પણ તદ્દન નિર્મળ મને નહિ. એમ કરેલો સ્પર્ધા કંઠવું ફળ આપનારો થઈ પડશે. આ અસ્પૃશ્યતા અધર્મ છે; તેથી તે દિલથી નીકળે તો જ ફળ આપે. એ કંઈ રાજ્યપ્રકરણી વાત નથી કે ખીજને છેતરીને પણ ચલાવી લેવાય. એ અન્યજ્ઞને સન્તોષવા કે સાંચ દેવા યોગ્યેલી પ્રવૃત્તિ નથી. કેવળ આત્માને સન્તોષવાની વાત છે, ને તે વિશે કર્તવ્ય પણ એવી છે કે જ્યાં સુધી હિન્દુ સમાજ આ પાપને નહિ કાઢે ત્યાં સુધી તે પાપ આપણને અદૃશ્ય રીતે પણ આડે આવ્યાં જ કરશે ને આપણને સ્વરાજ નહિ લેવા દે. કર્મની ગતિ ગઢન છે. કર્મના કાયદામાં અપવાદો નથી. સારાંનરસાં કર્મોનાં, પાપપ્રવૃત્તિનાં ફળ દૃશ્યાદૃશ્ય રીતે માથાં જ કરે છે.

હું એમ ચોક્કસ માનું છું કે જ્યાં સુધી આપણે આ મેલ અન્તઃપૂર્વક નહિ કાઢ્યો હોય, શાન્તિનો માર્ગ નહિ સ્વીકાર્યો હોય, હિન્દુમુસલમાન નિષ્કપટપણે એકદિલ નહિ મળ્યા હોય ત્યાં લગી આપણે સ્વતન્ત્ર ચલાવવા જ નથી. આ ત્રણે વસ્તુ

માપ સ્થૂળ રીતે લઈ શકાય એમ જ નથી. તે સિદ્ધ ન થાય ત્યાં લગી સ્વરાજ ન મળે. અને સ્વરાજ મળશે ત્યારે એ ત્રણે સિદ્ધિઓ મળી દશે. છ દશેડ અત્યંતે આપણે દારે પોષાર કર્યા કરતાં હશે તેનો પોષાર હિન્દુ સમાજ નહિ સાંભળે ત્યાં સુધી સ્વરાજ નહિ મળે ને નહિ જ મળે.

પણ હિન્દુઓ પોતાનું પાપ ધૂએ તેથીયે કંઈ અત્યંતેને વૈમાન મળવાનું છે? એ પુરુષાર્થ તો તેઓએ જાતે જ કરવો રહ્યો. તેઓએ દાર મેલવો, એકું અનાજ લેવાનું છોડવું, માંસાહાર છોડવો, મેલામાં મેલી ક્રિયાઓ સેવા ખાતર કરતાં છતાં સ્વચ્છ રહેવું ને પ્રભુને બજવો, આ તો તેઓ જાન કરે. તો જ થાય. એ કંઈ ખીજ તેઓને સાર નહિ કરી શકે. તેઓની લૂણ બાંધવા સાર તો ફેટીયો ને સાળ છે જ. હજારો અત્યંતે તે લખતે પાછા તાનં થઈ ગયા છે. સ્વદેશીની ચળવળ જ એવી છે કે તે બધાં અંગે પોષ્યાં કરે છે, ને કાળ જતાં હિન્દુસ્તાનની કંગાળતા તે જ વસ્તુ બાગશે એવી મારી તો ખાતરી છે.

તા. ૧૧-૧૨-૧૯૨૧

વરસનો વાયદો

એક તરફથી વર્ષને અન્તે સ્વરાજ ન મળે તો મેં દિમાદય બાગી જવાની ઘમઘા આપી છે, એવું પમણું સ્વરાજ ન મળે તોપણ ન બરવા મને વીનવવામાં આવે છે. બીજી તરફ મને દહેવામાં આવે છે કે સ્વરાજ ન મળે નો. હું લોકોને શું ગોઠું બતાવીશ? લોકો પોતે કેવા નિરાશ થશે? વાયદો કરીને હવે મારે હાથ ધસવા પડશે.

‘નવજીવન’ના વાંચનારને આવા વિચાર ન આવવા જોઈએ એમ હું માનું છું. છતાં કોઈકોઈને આવે છે એમ પણ હું જાણું છું. મારો વાયદો શાંતી છે. પાળી શકાય એવી શરતો રજૂ કરીને મેં સંભળાવ્યું કે ‘આ શરતો પળો ને સ્વરાજ લો.’

પણ મિત્રો દહી શકે કે બવહારકુશળ માણસ શરતો વહે ત્યારે તેણે સાંમેનાની શક્તિનું માપ કાઢીને બોલવું જોઈએ. આ વાત ખરી છે. હું બવહાર કુશળ હોવાનો દાવો પણ કરું છું. જો એ દાવો ન કરી શકાય તો મારે બહેરજીવનમાં ને રહેવું જોઈએ.

તેથી જો વર્ષને અન્તે લોકોને 'સ્વરાજ ક્યાં ?' એવું પ્રશ્નવાપર્ણ રહે તો મારી વ્યવહારકુશળતા સિદ્ધ ન થઇ ને મારે હિમાલયનો માર્ગ શોધવો જોઇએ.

પશુ જો જે રસ્તો મેં લોકોને જતાવ્યો તે રસ્તો જ સ્વરાજનો છે એમ તેઓને ચોખ્ખું દેખાય, એ રસ્તો કાપતાં તેઓ ખૂન—લગભગ છેડે આવી પહોંચ્યા છે એમ લાગે તો મને ગ્હેલું મારવાપર્ણ ન ગ્હે. ન મારે હિમાલય ભાગવાપર્ણ રહે. એ સ્વરાજ મળ્યા બરાબર છે. મોક્ષનો માર્ગ જેને મળ્યો છે, જે યમનિયમાદિનું પાલન કરતો જાય છે, જે પોતાની સાંકળો તૂટતી જોઇતાં જોઇ ગયો છે, તે મોક્ષ મેળવેલા પુરુષ જેવો છે. તે પોતાના રસ્તાથી ચળતો નથી. તે દિવસેદિવસે બળવાન થતો જાય છે. તેને માર્ગદર્શકની જરૂર નથી રહેતી. જેને ઘટ છે તે ક્યાંયે નથી, તેનો નાશ છે. તે રસ્તે જતો હોય નથી જતો, કેમકે તે જાણતો નથી કે પોતે ક્યાં છે.

તેમ જ જો ડિસેમ્બરમાં આવેલા પ્રતિનિધિઓ બધા દલીલ વિના ઠપ્પલ કરે કે સ્વરાજ લેવાનો માર્ગ આ જ છે, આપણે સ્વરાજની કાંપી ઠરી રહ્યા છીએ, આ વર્ષમાં થયું. એવું આગલા એક વર્ષમાં નથી થયું ને અમારે તો આ જ માર્ગ જવું છે,—તો હું હું કે તે સ્વરાજ મળ્યા જેવ થઇ ગયું. જેટલું અધૂરું છે તે આપણી મહેનતની ખામીને લીધે છે. યોડી વધારે મહેનત કરીએ એટલે પૂરું થયું.

જેઓ એમ માની બેસા છે અથવા જેઓએ એમ મનાવ્યું છે કે સ્વરાજ તો ગાંધી મને તેમ કરીને ડિસેમ્બર પહેલાં અપાવશે તેઓ બન્ને અજાણ્યણે પણ પોતાના ને દેશના દુરમન ગણ્યા. તેઓ સ્વરાજનો અર્થ જ નથી સમજ્યા સ્વરાજ એટલે સ્વાશ્રય. મારે લાયકી સ્વરાજ લેવામાં તો કેવળ પગથિય થયો હું તો લેવાનો રસ્તો જતાવું; લેવું તે તો લોકોના જ હાથમાં રહ્યું. હું વેદ રજો; દવા જનાવું; આવાની રીતો, તેનાં અનુપાલન, માપ વગેરે કરું; પણ હેવડે પ્રકાર્ય તો દરેકીએ જ કરવો રહ્યો.

જો એક વર્ષને અન્તે લોકોને પ્રશ્ન અનુભવ ન થયો હોય કે સ્વરાજ શાન્તિથી, હિન્દુ મુસલમાન ધીણ પારસી ખ્રિસ્તી મુળદીના એકવચી, સ્વદેશીથી ને અસ્પૃશ્યતાના નાશથી મળે તો મારી વ્યવહારકુશળતામાં પૂરી ખામી અને મારે હિમાલય જાણી જવું જોઇએ.

જો ખરું છે કે મારી ઉમેદ તો આટલાથી વધારે હતી અને ઉમેદ હતી કે આપણે આ વર્ષે માર્ગ જોઈ લઇશું, એટલું જ નહિ પણ સ્વરાજની પ્રતિમા પણ

આપણી આગળ ખડી થશે, આપણે રાજ્યકર્તાની સાથે સુમેલ પશુ કરી હશે ને અસહકાર સમી શુદ્ધ સહકાર સર થયો હશે, અને ધારતી છે કે ખાડી રહેવા દિવસોમાં આપણે એ સ્થિતિ કદાચ નહિ ભોગવતા હોઈએ. તેથી ઉલટું આપણા અસહકારનો વેગ તીવ્ર થયો હશે ને હવે તો જાણે સહકાર થવા જેવું જ ન રહ્યું એમ જણાશે. પશુ તે જ અનુભવ સહકારને નજીક લાવનારો હશે. પ્રભાત પહેલાંનું અંધારું ધોરમાં ધોર હોય છે. પ્રસૂતિ પહેલાંની વેદના અસલ જેવી હોઈ પ્રસવને જ વિષે માન મનમાં શંકા હોઈ છે. તેમ જ આપણો પ્રસૂતિકાળ એ કંઈકમાં કંઈક હશે.

મુંબઈએ તેમાં વિધન નાખ્યું. જે જોર આપણે હાથે કરીને કરવા ધાર્યું હતું, જે હુબ આપણે પોતે વહોરી દેવા ધાર્યું હતું, તે મુંબઈએ બંધ કરાવ્યું. પશુ સહભાગ્યે સરકારે જ આપણે સાર જોર કરવાનો, હુબ ભોગવવાનો દરવાજો ખોલ્યો છે, કેમકે તેણે દમનનીતિનો વેગ વધારી મુક્યો છે. એ દરવાજામાં નિર્ભય બનીને આપણે પ્રવેશ કરીએ તો સ્વરાજની પ્રતિમા ખડી થતા જરાયે વખત લાગે તેમ નથી.

પશુ હું હજીયે નિશ્ચયપૂર્વક કેમ નથી કહેતો કે આ વર્ષે તો પ્રતિમા ખડી નહિ થાય ? હું નથી કહેતો, કેમકે હું ખરેખર નથી જાણતો. હું ત્રિકાળદર્શી નથી. હું દેવ નથી. હું ઇશ્વરને સર્વશક્તિમાન ગણું છું. આપણા હૃદયમાં તે ક્યારે મોટા ફેરફાર કરશે તે કોઈ ન કહી શકે. ૧૭મી નવેમ્બરે જ્યારે હું બારે આશાવાદ ઉઘાડી રહ્યો હતો તે જ વેળા નિરાશાજનક કાંઈક થઈ રહ્યા હતા તેની અને કાંઈ અમર હતી ? જ્યારે મને પશુ આટલા દિવસમાં પ્રતિમા ખડી થવા વિષે શંકા છે ત્યારે પ્રતિમા ઇશ્વર ધડી રહ્યો હોય તો હું શું જાણું ? જેમ હું વૈદ છું તેમ દરંદી પશુ છું. જે સ્વગજ મારે લેવું છે તે કંઈ હું મેળવી શક્યો નથી. અને રસ્તો જાણ્યો છે, તે હું છોડું એમ નથી. પશુ મારું સ્વરાજ તો છેટે છે. આં માસમાં જ મેળવી શકું તો કંઈ મને નવાઈ નથી લાગવાની. વાચનારને ખાતરી આપું છું કે મેં મારા પ્રયત્નમાં ખામી નથી રાખી. મારે તો હિન્દુસ્વાજ મેળવવાના પ્રયત્નમાં મારો મોક્ષ મેળવવાની જ ધારણા છે. અને એમ લાગશે કે મોક્ષ મેળવવાને બદલે હું તો બંધન બાધી રહ્યો છું, ચક્રવાતે બદલે પડી રહ્યો છું, ત્યારે કોઈના કાંઈક હું ક્યાંઈ તેમ નથી. હું વધારે બંધાયો છું એમ મને અત્યારે તો નથી લાગતું. જાતેવારીની ૧લીએ મારી મનોદશા કેવી હશે તેની મને ખબર નથી એ હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું. આથી વાંચનાર જોશે કે સ્વરાજ મારી સાધના છે; મારા મોક્ષકાર છે. મારી પ્રવૃત્તિ કેવળ સ્વાધ્યા છે ને રહેવાની.

એક દષ્ટિએ હું આ વર્ષે સ્વરાજપ્રતિમા ખરી થાય એમ ઇચ્છતો નથી. મારે વિષેનો સર્વ ભ્રમ ટાળવા ઇચ્છું છું. હું અલ્પપ્રાણી છું એમ લોકોને મનાવવા ઇચ્છું છું. મને મહાપ્રાણી મનાવવામાં હું લોકોની તેમજ મારી હાનિ જ નોડું છું. ભલે મારી ગણતરી ખોટી લેખાય, ભલે હું મૂરખ હઉં, ભલે હું અવ્યવહાર માણસ મનાઉં. મારા જળથી કંઈ મળ્યું એમ લોકો માને તેના કરતાં તેઓએ પોતાના જળથી, પોતાની વપશ્વર્યાથી, પોતાની આત્મશુદ્ધિથી જ જે મળ્યું તે મેળવ્યું એમ માને ને એમ હોય એ જ હક છે. મારે વિષે હું એટલી જ શ્રદ્ધાનો ભૂખ્યો છું: 'જે સમે તેણે જે ખરું ધાર્યું તે નિર્ભયપણે લોકોની આગળ રજૂ કર્યું.' આથી વિશેષ પ્રમાણુપત્ર મને ન જોઈયે. તેથી વધારેને સારું હું લાયક નથી.

૬ એરણુ ઉપર

અલાહાબાદથી તાર આવ્યો છે તેમાં જણાવે છે કે પંડિત મોતીલાલજી નેહરુ, બાઈ જવાહરલાલ નેહરુ, પં. શામલાલ નેહરુ અને 'ઇન્ડિયેન્ડન્ટ'ના તન્ત્રી શ્રી. જ્યોત્સ્ના એસફને પકડવામાં આવ્યા છે. તાર મને ગઈ રાતના ૧૧ વાગે મળ્યો. વાંચીને હું સાચે જ ખુશ ખુશ થયો. મેં હાશરના ધન્યવાદ ગાયા.

પંડિતજીને પકડશે એમ મેં નહોતું જ ધાર્યું. હું પંડિતજીને હમેશા કહેતો કે તમારી વારી છેલ્લી રહેવાની. મને લાગતું કે સર હારકોટ જટલર પંડિતજી ઉપર હાય નાખવાની દિગ્મત કરે નહિ; પંડિતજીને પકડે તે જ દિવસે એમના મિત્ર મહમદાબાદના રાજસાહેબ સરકારના હોદ્દામાં રહેવાની ના લખી મોકલે. સર હારકોટ જટલરની નિષ્કામ દિગ્મતને જોઈ હું તાજુ જ થઈ રહ્યો છું.

પંડિતજી જેનીતેની મુશ્કેલીઓ વચ્ચે નહોતા ઝુઝી રહ્યા. દમનો વ્યાધિ એ એમનો જૂનામાં જૂનો વેરી છે. હું જાણું છું કે આજે નિર્ધન દિન્દની ખાતર તેઓ જે ધન્યથી લોકોનું પાણી કરી રહ્યા છે તેવો પરિશ્રમ પોતાના ધનવાન અસીલોને સારું અગર તો બે વરસ પર જળથી પંડિતજીને સારું પણ તેમણે ઉઠાવ્યો નથી. મેં અનેક વેળા તેમને વિશ્રાંતિ લેવા વીનવ્યા હશે, પ્રત્યેક વેળાએ તેમણે ના પાડી છે. મને આનન્દ થાય છે કે જે અચાગ પરિશ્રમ તેમના શરીરને ક્ષીણ કરી રહ્યો હતો તેમાંથી હવે તેમને આરામ મળ્યો.

પણ વધુ આનન્દ તો મને એ વિચારે થયો કે મુંબઈના દુષ્ટને જે સફલતાં પારણાં મને જાહે થયાં બારમાં હતાં તે જ સુરલ આમ એકાએક દેશના મોટામાં

મોટા ને ઉત્તરવળમાં ઉત્તરવળ પુરુષોના નિર્દોષ બલિદાન શરૂ થઈને પાણું લાધવાનો વખત આની લાગ્યો છે. મારે દિસાએ તો નિર્દોષોની આપી શુદ્ધ કુર્યાનીઓ એ જ સ્વગત છે. હવે અહીં મિરાદરો અને તેમના સોમતીઓ જેલમાં રહે તેમાં ચરમ નથી. હિન્દુસ્તાને ખતાવી આપ્યું છે કે પ્રાન્ત અહીં મિરાદરોની કુર્યાનીને સાવ નાલાયક નથી નીવડી.

પણ મારા આ આનંદને—જેમાં દેશના હજારો લોકો આજે ભાગ લઈ રહ્યા છે એમ હું માનું છું—શરત રહેલી છે. તે શરત એ કે જ્યારે આપણા એકેએક આગેવાનને આપણી વચ્ચેથી પકડી જવામાં આવે, તો પછી ત્યાં તેવા અન્તર હાજનનારા સંજોગો છતાં આપણે સંપૂર્ણ રાંતિ જળવળીએ. જો આ અહીં જ પકડાપકડી છતાં આપણી વચ્ચે સંપૂર્ણ અહિંસાની આપણ વેતેલી રહે તો આપણી છત સંપૂર્ણ છે. જો રાંતિ જળવળવાને સાર આપણી વચ્ચેનાં બધાં જ શાન્ત અશાન્ત તરવો ઉપર આપણે પૂરેપૂરો કાણુ ન રાખી શકીએ તો આપણે છાંડી રીતે દારવાના, આપણે મારી પિના મરવા નીકળ્યા છીએ. આપણે ક્યું કુળ માનના વગર—દરો ધેળો દર્મી વગર જેલમાં ગઈએતવાની પરંપરા દરી છે. આપણે જ દરેલી બેલીના તામે આપણે કેમ વારો લાવીએ ?

હવે આપણે અહિંસાધર્મ તો આપણને આપણા યજુઓ પર પણ પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે. આપણે તો અહિં નામય અસહકારથી જ આપણા અંગેન ગત્યસ્થિતિઓના અને તેમના મળતીઆઓના નાપત જીવવા માગીએ છીએ આપણે તો તેમની ઉપર પ્રેમભાવ જ રાખીએ અને પ્રાર્થના કરીએ કે ઇશ્વર તેમને આપણી નગર જે તેમની ભૂલ દેખાય છે તે જોવાની દૃષ્ટિ બંધે આપણી એ પ્રાર્થના દુર્બોધની નહિ પણ બળિયાની જ પ્રાર્થના રોવી જોઈએ. આપણું બળ અનુભવીને આપણે સરજનહારની આગળ ઉલટા વધુ નમ્ર બન્યે.

આ કસોટીની કાણે કહે કે વિજયની કાણે કહે, મારા ધર્મનો પણ હું એકરાર કરી લઉં. હું તો મારા યજુઓની ઉપર પણ પ્રેમ કરવાના પંથમાં માનનારો છું. હું માનું છું કે હિન્દુસ્તાનના હિન્દુ મુસલમાન શીખ પારસી ખ્રિસ્તી અને યહૂદીઓને સાર અહિંસા એ જ એકમાત્ર તરણીપાયા છે. હું માનું છું કે સ્વેચ્છાપૂર્વક આપણા આત્મબલિદાનમાં પથરના અંતઃકરણને પીગળાવવાની શક્તિ છે. હિન્દુસ્તાનની મુક્તિની લડતનો મુખ્ય ભાર ઉપર અણાવેલી કોમમાંથી પડેલી તથા ઉપર જ રહેવાનો.

દેહી નક્કી કે.ગો તો પડેલી તથાને એકસ પીલી થયેલી જોઈ ડરશે. પણ આપણે આપણા નમૂનેદાર વર્તણૂકથી તેમને બતાવી આપવું જોઈએ કે તેઓ આપણા સગા બાઈ છે. ખુદ અંગ્રેજોને પણ આપણે બતાવી આપવું જોઈએ કે હિન્દુસ્તાનના દર દરના ખૂબીમાં સુધાં તેઓ આપણી વચ્ચે તેટલા જ સલામત છે જેટલા તેઓ પોતાને મચીનગનોની પાછળ સલામત માને છે.

ઇસ્લામની, હિન્દુ ધર્મની, શીખ ધર્મની, ખ્રિસ્તી ધર્મની, પારસી ધર્મની, બહુદી ધર્મની અત્યારે ક્ષેત્રી ચાલી રહી છે. બધે ધર્મ પોતે જ અત્યારે આદેશમાં જેટલું હિપર છે. કાં તો આપણે ધરતી અને તેના ન્યાયને માનવોરા છીએ એ, આપણે બતાવી આપવું રહ્યું છે. અગર તો આપણે એ બનેલો ઇતિહાસ કરીએ છીએ એમ આપણે બાકેર કંઈ રહ્યું છે. મારો ખાનદાનમાં ખાનદાન મુમલમાને જોડેનો પરિચય તો મને એ થીયે છે કે તલેવારથી નહિ પણ પ્રાર્થના અને ઇમાદતને પરિણામે પ્રેમથી એનપ્રેમ બનેલા અને પ્રત્યેક જમાનામાં સાદ્યા આવતા એના સંત શરીરથી જ ઇસ્લામ દુનિયામાં ફેલાયો છે. તલવાર ખેંચવાની ઇસ્લામમાં પરવાનગી છે એ સાચું; પણ તેને માટે મુકેલી શરતો પણ એટલી દડક છે કે તે દરેક મહુસન હાથે પૂરી થી અસંભવિત છે. ધર્મને ખાતર એવી જોડાદ ફરમાવનારો કશી જ જૂગ કે દોષ વિનાનો સેનાપતિ અત્યારે કયાં? એવી તલવાર ખેંચવાના વિચાર પડેલા જે અનદદ વિશ્વપ્રેમ, અને જે શુદ્ધિ આવેલી હોવી જોઈએ તે ક્યાં? હિન્દુઓ પણ હિન્દી મુસલમાનોના જેવી જ મર્યાદાઓથી બંધાયેલા છે. શરિએતો તાજે ઇતિહાસ પણ એવા શરીરબળના ઉપયોગની સામે જ સાક્ષી પૂરી રહ્યો છે. આપણામાં હજુ એટલા બધા દોષ, એટલો મેલ, એટલો સ્વાર્થ શરેકો છે કે મારા બાઈ સીકનઅલી કહે તેમ 'અપ્રાહ છી રહિ મે' તલવાર ખેંચવાનો અધિકાર આપણો નથી. અને પોતાનો સર્વ મેલ ધોઈ નાખી શુદ્ધ બનેલા હિન્દુસ્તાનને તો તલવાર ખેંચવાની જોશે ખરી? આવી આત્મશુદ્ધિને કાર્યક્રમ જ આપણે અગે વરસે કલકત્તામાં અખત્યાર કર્યો.

ત્યારે આપણે શું કરીએ? અલગત, અહિંસાપરાયણ રહીએ અને છતાં સરકારને જેટલા જોઈતા હોય તેટલા હક્કતા ચિકાર આપવા જેટલા બજવાન બન્યા રહીએ. આપણું કાર્ય આપણે ધડિયાળના જેટલી નિયમિતતાથી ચલાવ્યે જઈએ. દરેક પ્રાન્ત જેમ પોતાના આગેવાનો પકડાતા જાય તેમ એક પછી એક નવા મુખીઓ ચુંટતો જાય. સાલાજીએ આ બાબતમાં દરેક જાતની ગોઠવણ કરી બતાવીને સુન્દર દાખલો

બેસાડી આપ્યો છે. દરેક પ્રાન્તમાં સમિતિના પ્રમુખ અને મન્ત્રીને જરૂર પડ્યે વાપરવાની ખાસ સત્તાઓ આપી મુકવી જોઈયે. કારોબારી મંડળો બની શકે તેવડાં નાનામાં નાનાં રહે. મહાસભાનો દરેક સભ્ય સ્વયંસેવક બને.

વળી આપણે જેમ કેદથી બાગીયે નહિ તેમ નાહકનું અડપણું કરીને પણ કેદ ન જ માગીયે.

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિને આપણે દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ જોસભેર ચલાવીયે અને જ્યાં સુધી આપણને જરૂરી બંધી જ હાયકંતામણીની ખાદી આપણે હાયે પેદા કરતા થઈ જઈ પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બદિલ્લાર પાર ઉતારીયે નહિ ત્યાં સુધી જંપીયે નાંહ.

આપણો એકેએક આગેવાન અને એકેએક મુખી પકડાય તોપણ જ્યાં સુધી સરકાર બળતો ઉપયોગ કરીને બીજેરી નાખે નહિ ત્યાં સુધી ચાહે તેમ થઈ જાય તોપણ આપણે મહાસભા ભર્યે જ છૂટકો. અને જો આપણે ડરી ન જઈયે તેમ ઉરકેરકને ખૂનામરફી પણ ન કરી બેસીયે અને આપણી સામેનું રાષ્ટ્રકાર્ય આગળ જ ધપાવ્યે જઈયે તો આપણે અલ્પજાત સ્વરાજ મેળવ્યું સમજવું. કારણ એવી અહિંસાપરાયણ, નિઃશસ્ત્રી અને ધર્મનિષ્ઠ પ્રજાની પ્રગતિને અટકાવવાની આ દુનિયામાં કોઈ સત્તાની મગફળ નથી.

બારડોલી

મૌલાના આઝાદ સોજાનીની અને મારી બારડોલી તાલુકાની મુલાકાત હમેશાં મને યાદ રહી જવાની છે. એ તાલુકાના લોકોની સાદાઈ, બસાઈ, સરજતાર અને દહળાઈ અમે બન્ને ચકિત થયા. બારડોલી તાલુકામાં દામ ધણું સરસ થયું છે એમાં શક નથી. એકંદરે એ તાલુકો સવિનય બંગને સાર વહેલામાં વહેશે તૈયાર થઈ શકે એમ અમને બન્નેને જણાયું છે.

સરકારી નિશાનો પાંસડ હશે. તેમાંથી એકાવન રાષ્ટ્રીય યજ્ઞ સુધી છે. ને જ્યાં જ્યાં નિશાનો રાષ્ટ્રીય થાય છે ત્યાં ત્યાં હતાહ વધે છે એમાં શંકા નથી. નિશાનો હજુ થોડાં જ અઠવાડિયાંઓ થયાં લોકોના તાબામાં આવી છે તેથી તેનું દામ ધીમું ચાલે છે. બાળકોને રેડીયા ઉપર બેસાડવામાં આવે છે. ખાદીનો પહેરવેશ મરદોમાં ખૂબ વધ્યો છે. સૌ પહેરણ, ધોતીયું કે ચૂડી ને ટોપી પહેરતા જીવામાં આવ્યા. એરતો પણ સભામાં ઠીક સંજ્યામાં ખાદીની સાડીઓ પહેરીને આવી હતી.

હિન્દુમુસલમાન - વચ્ચે એકંતરે સરસ છે. ઢેઢાંગી જેઓ સભાઓમાં આવે છે તેમને અડધામાં હરકત નથી કરતા ને સહુની સાથે તેઓ બેસી શકે છે. આ બધું કરવામાં ખારડોલીના લોકોએ શાન્તિ સારી જળવી છે. અધિકારીવર્ગની સાથે પણ સ્નેહ જળવ્યો છે ને સહકારીઓ સાથે પણ દુરમનાવટ નથી.

આટલી પ્રગતિને સારૂ ધન્યવાદ આપ્યા વિના ન જ ચાલે.

છતાં આ ચિત્ર સંપૂર્ણ નથી. નિશાળો ઉપર લોકોનો કાણુ પૂરો એટલે સુધી બેસતાં જોઈએ કે તેઓ સરકારી નિશાળ કે કેળવણીનું નામ જ ન લે. નિશાળની વ્યવસ્થા એવી હોવી જોઈએ કે બાળકો રખડે નહિ ને ચારિત્રવાન શિક્ષકોની નીચે પોતાનું ચારિત્ર ધરે. હિન્દુ બાળકો ને બાળાઓ સમૃદ્ધ શીખે ને ગીતા બ્રહ્મ! મુસલમાન બાળકો, અરબી શીખે ને દુરાન પડે. બધા બાળકો સુન્દર મજબૂત વળાંકર એકતાઈ સુતર કાંતે, કાંઈ વળાંક તે ઉપરાત પીંગે ને વણે પણ ખરા. બોરતોમાં ખાદી વધારે પ્રસારે અને સ્ત્રીપુરુષ બધા ખાદી પહેરતાં થઈ જાય. એટલું જ નહિ, પણ તાલુકાને જોઈતી ખાદી તાલુકામાં જ કાંતાય, વણાય ને તેમાં મીલતો તાળો ન જ વપરાય. આ કામ હવે ધણું પહોંત છે. સાળો ઓછી છે. રેલ્વેયા સાળના પ્રમાણમાં ઠીક છે, પણ બહુ વધારે હોવા જોઈએ ને તે નિરન્તર ચાલવા જોઈએ. ખારડોલીમાં પરદેશી કે મીલનું કાપડ મળવું અશક્ય કે બહુ મુશ્કેલ હોવું જોઈએ.

ઢેઢાંગી સભામાં છૂટથી આવી શકે એટલે ખતું નહિ. અસ્પૃશ્યતા જવાનું હરકત સમજાવું જોઈએ. તેઓની ઉપર લોકોનો પ્રેમ થવો જોઈએ. તેઓના છોકરાં રાષ્ટ્રીય શાળામાં છૂટથી આવવાં જોઈએ. ન આવે તો માખાપને સમજાવી તેમને તેડી લાવવાં જોઈએ. તેમના વાડાઓમાં જઈ તેમનાં દુઃખ તપાસવાં જોઈએ. તેઓની કુટુંબો છોડવા તેમને તીનવવા જોઈએ. હિન્દુમુસલમાનમાં કશો જોડ નથી રહેતો એ ઉત્તમ છે, પણ બહેની વચ્ચેથી મનનો મેલ જવો જોઈએ. પાગરી, ખ્રિસ્તી, સહકારી વગેરે સાથે એવી વિનયભરી વર્તણૂક હોવી જોઈએ કે તેઓને અસહકારીઓનો જરા પણ ભય ન લાગે. શરામનાં પીંડાં વાળાઓને સમજાવીને જ બધે રાખે તો રખાવાય. તેઓનો બહિષ્કાર ન કરાય, તેમના દુકાપાણી બધે ન ચાય. તેમની તથા શરામ પીનારાની પાસેથી જેટલું કામ પ્રેમપૂર્વક લઈ શકાય તે જ લેવું. તેઓની ઉપર બળાહારી ગંધ પણ ન હોવી જોઈએ. તેઓ તદ્દન નિર્ભય થવા જોઈએ. નિશાળો ખાલી કરાવવા સારૂ સ્વયંસેવકોનું

દળ ન જાય, ગામેમાં જઈ લાંબુ ન કરે. રીતસર લોકોની ખુદી જમૂત થઈને તેઓ સમજીને પોતાનાં બાળકોને સરકારની નિશાણોમાંથી છાડી લે એ જ સાચું મજામ.

મારી ઉપર છાપ એવી પડી છે ખરી કે લોકોએ ખૂબ કાર્મ કર્યું છે. પણ તેમાં કંઈ અધૂરી સમજ રહી છે. કેમ જાણે આદી માત્ર ડિસેમ્બર સુધી જ પહેરવી ન હોય, નિશાણો પણ ડિસેમ્બર પછી તો જાણે આપણે ચલાવવાની જ ન હોય, ને પછી ટેડબંગીને અડકવાની પણ જાણે જરૂર ન હોય. આવા વિચારથી કરેલું કામ તો બહુ કૃત્રિમ થયું ને તેની અસર સારી ચંવાને બદલે માડી જ પડે. ડિસેમ્બરમાં આપણા હાથમાં સત્તા આવે એવું હવે મને જણાતું નથી. પણ સત્તા આવ્યા પછી પણ આપણે આપણા તાલુકામાં કે ગામમાં દાંતેલાંવણેલાં કપડાં પહેરવાના છીએ; ત્યારે પણ નિશાણો કેમ પરાયા આવીને નહિ ચલાવે, તે વેળા પણ બધા બદોબસ્ત આપણે જ હસ્તક હશે. આજે જે સત્તા છે, તેને બદલે સ્વરાજમાં એક જ સત્તા હશે. પણ જે રાજ્ય આપણું તો બ્યવસ્થા આપણી જ હોય. અત્યારે જેટલો ઉઘમ ને જેટલી જવાબદારી આપણને હાલવાં પડે છે તેટલાં જ ત્યારે પણ હાલવાં પડશે. ત્યારે પણ આપણે ટેડબંગીને અડકશું ને તેમની ઉપર પ્રેમ કરશું. આજે જે કરીએ છીએ તે સ્વરાજની તાલીમ છે ને લાયકાત છે. તેથી આપણે જે કંઈ સુધારા કરીએ તે સમજપૂર્વક ને હમેશાંને સાર છે એમ જ સમજી કરવા જોઈએ અને એમ કરીએ તો આપણામાં લાયકાત આવી મજામ.

હું માનું છું કે બારડોલી તાલુકામાં આ બધું કરવાની પૂર્ણ શક્તિ છે. આટલું અધૂરું રહ્યું છે તે કંઈક વખતની તંગીથી ને કંઈક ઓછી સમજને લીધે. તેથી હું સુદલ નિરાશ નથી થયો, પણ એમ માનું છું કે બધી દૂરીઓ થોડા જ દાગમાં દૂર કરી લોકો સવિનય ભંગ કરવાની પૂરી લાયકાત મેળવશે.

જે સહકારીઓને હું મળ્યો તેમણે પણ સુલેહથી ઠામ લેવાયાને વિષે પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે ને એવું જણાવ્યું છે કે જો માસમાં બારડોલી તૈયાર થઈ જશે. તાલુકાના પ્રાણરૂપ ભાઈ કુંવરજી માને છે કે એક માસમાં દાંતવાવણવાતું ને બીજાં કામ પ્રદેશ કરી શકાશે. બનેના કચનમાં અનજાપણે અતિશયોક્તિ હોવાનો સંભવ છે. પણ બારડોલીનાં બધાં સ્વીપુરોએ મારી ઉપર એવી છાપ જરૂર પાડી છે કે તેઓ થોડી જ સુદતમાં લાયકાતનું પ્રમાણપત્ર મેળવી લેશે.

વધારે સુંદર તો મારા જીવામાં એ આશ્ચર્ય કે દામ કરનારા કેવળ જીવાની આજ નથી પણ જીવનનો પણ છે. જોરતો પણ રસ લે છે. સ્વયંસેવકો વગરપસે દામ કરે છે. જે અર્થ ચાય છે તે બધું બારડોલીમાંથી જ પૂરું પાડવામાં આવે છે એટલે જાણતી આખા તાલુકાની ગણાય, તેના અમુક વર્ગની નહિ.

બારડોલીની જવાબદારીમાં હવે વધારો થયો છે. બારડોલીએ મને દિલ્હીમાં સવિનય બંધને સ્વરૂપ આપવા પ્રેર્યો; તેથી બીજા પ્રાન્તોમાં પણ ઉત્સાહ વધ્યો. એને અગે જાણદસ્ત યોદ્ધાઓ જેલમાં બિરાજી રહ્યા છે. આમ ઉત્સાહનું નિમિત્ત થયા પછી બારડોલીથી સાસ વાળા બેસાય જ નહિ. બારડોલીએ પૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ એકદમ કરવી રહી ને તે શુદ્ધિ કરવા સાર મહાપુરુષાર્થ કરવો રહ્યો. વિચારપૂર્વક દામ, દામ ને દામ જ કર્યા કરાય તો ને દિલ્હી પરિવર્તન બંધ થયું હોય તો જે પ્રયત્નની જરૂર છે તે સહેલ છે.

વાંચનાર જોશે કે લોકોમાં દુઃખ સહન કરવાની, જેલ જવાની, ગોળીઓ ખાવાની તાકાત છે કે નહિ એ પ્રશ્ન મેં ચર્ચ્યો જ નથી. મેં કોઈને પ્રશ્ન પણ નથી. મારો અનુભવ છે ને મારો વિશ્વાસ છે કે બ્યારે માણસ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરે છે ત્યારે તેનામાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ તુરત આવી જ જાય છે. વળી બારડોલી તો જેલ જવાની લાયકાત મેળવવા ખાતર આટલો પ્રયાસ કરી રહેલ છે, ત્યાં જેલ જવાની શક્તિ છે કે નહિ એવો પ્રશ્ન કરીને હું તેનું અપમાન પણ કેમ કરું? આ કાળમાં જેલ જવું મુશ્કેલ છે. જેલ ન જવું એ તો સહેલું છે. માણસ કાતે નહિ, ખાદી પહેરે નહિ, સાચું કરે નહિ, વિનય વાપરે નહિ બધાની સાથે દ્વેષ કરે, ટેકમંગીને અડકે નહિ, એટલે તેને જેલ જવાનું કહે જ કોણ? ટેકમંગીની અસ્પૃશ્યતાને સંધરી રાખે એ તાલુકાને કોઈ જેલ જવાનું આમન-ત્રણ આપનાર જ નથી; તેથી બારડોલીની હિમ્મત ને જેલ જવાની ઈચ્છા વિષે મને સવલેશ પણ રાંકા નથી.

મારી નોંધ

પ્રધારી કનૈસ પ્રતાપસંગિજ !

આજે એક અઠવાડિયું થયાં હું સાંભળ્યાં કરું છું કે મહાસભાને સમયે સરકાર અમદાવાદનો કબજો કનૈસ પ્રતાપસંગિ અને તેમના સિપાઈઓને સોંપી દેશે અને કનૈસ પ્રતાપસંગિ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓને ઈડ દેવાનું લામ માથે લીધેલું છે હું આ અંદાવા પ્રેરજ

નહી જ માત્ર હું. સરકાર એવી બીકણુ નથી, એવી 'હેંક નીચ નથી' ને એવી ખૂબ નથી. સરકારની પાસે મહાસભાના પ્રતિનિધિને, દબાવવાનાં પૂરતાં સાધનો છે. સરકાર કન'લ પ્રતાપસીંગની મદદ લઈ નભવા માને એમ હું માનતો નથી. આમ છતાં બોળા મનરો હરી જયા છે ને અસાન્ત થયા છે. એમ સાંભળું છું. આવી અફવાઓ કેણે સાંભળવી ન લેઈયે, સાંભળાઈ ગયે તો આગળ ચલાવવી ન લેઈયે. કોઈ પણ પ્રકારનો ભય હોય તો મહાસભા તરફથી ખબર મળે. દરકોષ અફવાથી દેખતાઈ જરૂં એ બીજાંની નિરાની છે, અને બીજા લોકોથી સ્વરાજ હોવાય કે જળવાય નહિ. વળી એ નાસ્તિકતાની પણ નિરાની છે. 'હરિને કશું હોય તે કરે' એમ સમજીને આપણે કેમ સાન્ત ન રહીયે ?

પણ કન'લ પ્રતાપસીંગ તો માત્ર દળ લઈને વધાર્યાં એમ ધારી લઈયે. તો શો દર ? તે પણ આપણા જ છે. તેમના સિપાહીઓ પણ આપણા જ છે. તેમની આંખણે જરૂર કરીયે, તેમને વધારી લઈયે ને તેમના સિપાહીઓની ગોળીની પણ જરૂર કરીયે. તેમને ગોળી મારવાનો અવસર જ શાને આપીયે ? પોતાને રસ્તે જતાની જેલ કરશે ? કરે તો કરવા છઈયે ને આપણે મારો જ રહીયે. આપણી ખાદીની ટાપી ઉતારશે ? ઉતારે તો આપણે ટાપીને વળગી રહીયે ને માર ખાઈયે. છતાં ઉતારે તો બીજા મહેરીને નીકળીયે ને વધારે માર ખાઈયે. છેવટે તે યાકે. જેનામાં માર ખાવાની શક્તિ ન હોય તે તેવે રસ્તે ન જાય, પણ ધોળી ટાપીનો ત્યાગ ન કરે. જેમ નિર્માસાદારી એવા મુલકમાં ન જાય કે જ્યાં માંસ ખાધા વિના ન જ ચાલે, જેવા કે ઉત્તર કુવ પાસે. પણ કદાચ ઉત્તર કુવ પર ચડી ગયા તો ત્યાં મરણની બેઠ કરે પણ માંસાદાર ન કરે. મરણાન્ત લખી પાળીયા એ જ ધર્મ, બાકી તો સનવડ કે વિગ્રહ.

જે આપણે ધોળા સિપાહીનો દર ઊઠી દેવાનો નિયમ કર્યો છે તો પણ આપણે કન'લ પ્રતાપસીંગના ઘડવણી સિપાહીનો દર શાને રાખીયે ?

દર રાખવો એ આપણી અસાન્તિ, આપણો વેરસાવ રાખવો છે. આપણે જેને દુશ્મન માનીયે તે તો જરૂર દુશ્મન જાને જ. જો દુશ્મનને પણ મિત્ર ગણી પર્તીયે તો તે કાલે કરીને મિત્ર જરૂર થાય. માણસ વિચારે તેવા બને છે. જેણે કરે છે તેણે કરે છે. મિત્રતા કરે ને દુશ્મનાવટ લેણે એ બનવાનું જ નથી. આપણો અસહકાર એ દુશ્મનને પણ મિત્રતાથી છતવાવું સાધન છે.

આ ધર્મ કંઈ કેવળ હિન્દુનો નથી. હિસ્લામ પણ એ જ શીખવે છે. હસ્તામમાં સજ્જીને પ્રથમ પદ આપ્યું છે. લઈને જગ્યા છે, પણ તે તો કેવળ જગ્યા હોવાથી લેવાઈ ચુક્યા હોય ને પોતે અત્યાચારી કરતાં જોઈ હોય અને ને લડણ એ કાયદાત્તી નિરાની ગણાય તથા જગ્યા લઈ કરાવનારો કોઈ ભારે ઉભયજન આત્મા હોય કે જેની ઉપર સહુનો ભરોસો હોય ને જેને પોતાનો સ્વાર્થ ન હોય, ત્યારે. હિન્દુસ્તાનમાં એવી સ્થિતિ છે જ નહિ ને હોય જ નહિ. આપણે સંજ્ઞામાં ઘણા બીજે. આપણને લડાઈમાં હારવનાર કોઈ

નથી. આપણું લડકું એ મરદાઇની નિયાતી નહિ હોય. આપણે તો પોતે જ બીજા બધા ઉપાયો લઈ ચૂક્યા નથી. આપણે શાન્તિનો પાક પૂરો ભર્યા નથી, આપણે સ્વદેશીમત પૂરું પાડ્યું નથી, આપણે સાચા યથા નથી, આપણે હિન્દુમુસલમાને મનનો મેલ તદ્દન કાઢ્યો નથી, આપણામાંના ધણીને ઢીલ સરકારની સાથે સહકાર વ્હાલો છે. આ સ્થિતિમાં લરાઇ તે જોડાઈ નહિ ગણાય પણ તે ફિસાઈ ગણાય એમ મેં યજ્ઞા આલિમોને મુખે સાંભળ્યું છે.

એટલે ગમે તે ધર્મનો વિચાર કરતાં આપણે એક જ નિર્ણય પર આવી રાખીએ છીએ. આપણે દુરમનને પ્રેમથી છોડવા છે. તેથી કોણું લશ્કર કે કાણું ગમે તે આવે, તેની સાથે આપણું વર્તન એક જ હોવું જોઈએ. તેથી, જોકે હું માનું છું કે દર્નલ પ્રતાપસીંગજી આપણને શિક્ષા કરવાને આવવાના જ નથી, છતાં ધારો કે એ આવે અથવા બીજા કોઈ દર્નલ પોતાની ટુકડી લઈને આવે તો આપણે કહી રાખીએ : 'પધારો દર્નલ સાહેબ !'

દાસ પકડાયા ?

ઝીબી જ અફવા દેરાબન્ધુ દાસ પકડાયાની ચાલી રહી છે. હું તો માનતો જ નથી કે તે પકડાયા છે. પણ દર્નલ પ્રતાપસીંગના આવવા મરગા તેમના પકડાવાનો સંભવ વધારે ખરેખર જ્યાં હમેશા હમતનીતિ વધતી જાય છે ને હિન્દુસ્તાનના વાઢળનો રંગ બદલાયા કરે છે ત્યાં આપણને શી ખબર કે કોણ ક્યારે પકડારો ? માથે કોણ પકડાય છે એ જાણવાની પણ આપણને શી ગરજ ? ભણે બધા આગેવાનો પકડાઈ જાય, તોપણ અશાન્ત નથી થવું. જો આપણે આગમું દોહાયે તો કલોગી બનીએ, આપણને આગેવાનોની દાનતરીમાં શેલ કરવાનું મત થઈ જાય તો તેઓની ગેરહાજરીમાં આપણે પોતે જ જાણનાર થઈ આગેવાની કરતા થઈ જઈએ. આપણી લડતમાં સહુને આગેવાન થવાનો અધિકાર છે, કેમકે આગેવાન એ કે જે વધારે સેવા કરે. સેવાની આગેવાનીમાં જેવો તો હોય જ રાનો ?

તેથી દેરાબન્ધુ દાસ પકડાય તો આપણે રાજ થવાનું, નિરાશા ન થતાં ઉત્સાહી બનવાનું અને એની આશા રાખવાની કે હવે આપણા જીવનો સમય નજીક આવતો જાય છે. આપણી દસોડી થયા વિના કશું મળવાનું જ નથી ને એ કસોડી વિના મળશે તો તે રહેવાનું નથી. એમ જુએ વિના ખાધેલું અન્ન પાકું વળે છે તેમ દુઃખ વિના મળેલું સુખ જીવેલી ચકાવું નથી. આપણાં બાંધને આપણા અંતરબાળથી એક પડી એક ટૂટે તેમ આપણું જીવ વધે છે. પણ બાલિકા માણસને કોઈ એકાએક ઊઠે તો ને બાંધત ફરતાં પણ અપંગ જેવો દીસે છે ને હોય છે, તેમ આપણું પણ થાય. એટલે આપણા આગેવાનોની જેલ આપણી સ્વતંત્રતાનું પ્રભાત સૂચવનારી છે.

બૂલે મદાસલામાં લાલાજી ન હોય, દાસ ન હોય, મોહીયુદીન સાહેબ ન હોય, આસામના કુકન ન હોય, રૂબાબાદના શાન્તિસ્વરૂપ ન હોય, લખનીના લશ્કરનાય ન હોય, આન્ધ્રના શુભાન હોય, મદ્રાસનો યાદુજી દસન ન હોય, કીચલ ન હોય, સ્ટોકસ ન

હોય, પંડિત નેજીરામ, પંડિત સુંદરલાલ, અંગવાનદીનેજી, પીર બાંદશાહમીયાં, નિતેન્દ્રલાલ
વેનરજી, સેનકુમે અને એવા અનેક યોધા ન હોય. તેથી શું ? કહે અલી' બન્ધુઓ ન હોય,
કહે ભટ્ટ શીખ મરદારોનો જીવો ન હોય. તેઓ સરીરે નહિ હોય, તેઓના આત્મા તો
આપણી પાસે જ દરો, આપણું પરાક્રમ જોયો, આપણી પરીક્ષા લેશે. તેઓના બલિદાનને
સાર આપણે લાંબક લતા કે નહિ એ તેઓ તપાસશે. લડવૈયા કંઈ ધવાવાધી મસકાય નહિ.
એ તો સમજે કે ધવાણું એટલે આપણું બલ સિદ્ધ કરવું, ને બળ સિદ્ધ કરવું એટલે છત્તવું.
આપણી શક્તિ કાચમ રહેવી તોણે કે ને નેવની બહાર રતી સેવા કરે છે તે નિર્દોષ હોવા
કર્તા પણ નેવમાં બલ છે ત્યારે વધારે સેવા કરે છે.

દેશબન્ધુ દારા અને ના. રોનાલ્ડરો

બંગાળના નામદાર ઝવર્નર સાહેબે આવડી મદાસભાના પ્રમુખ દેશબન્ધુ વિતરનન
દારાને ઉદ્દેશીને એક નાતું સરખું બાપણુ કહ્યું છે અને તેમને ચેતવણી આપી છે કે જો
અમદાવાદમાં તેઓ સારી વર્તણુક નહિ બતાવે તો તેમની ખબર લેવામાં આવશે. મારી
ખાતરી છે કે ના. રોનાલ્ડરો સાહેબની શીખામણુ તો નહિ મનાય તો તેમાં પ્રમુખ સાહેબ-
નો ઝાલો હોય નહિ કાઢી રાકાય. તેમણે તો પોતાનું સર્વસ્વ દિન્દુરવાનને આર્પ્યું છે.
તેઓ અત્યારે દેશના દંતિહાસની ટોચાટીની ધણીએ મદાસભાનું પ્રમુખપદ સ્વીકારે છે. પોતે
અહોરાત્ર પરિશ્રમ કરીને બંગાળમાં નહું ચેતન રેડી રહ્યા છે. તેઓ પ્રસન્ન આપ્રસન્ન, બધાં
અને ત્યાં બધે જ અર્ધિસાને સંદેરો ફેલાવી રહ્યા છે. અમદાવાદમાં તો તેમને તેમના
કાણુ કાર્યમાં આખા દેશની વફાદારીભરી મદદ જોઈશે, અને જો આખા દેશમાંથી આવનાર
પ્રતિનિધિઓ સાહે તેવા સંકટો આવે તોપણુ આ દેશની હલતને પાર ઉતારવાના દંડ
નિશ્ચય વાળા બનીને આવે તો પ્રમુખનો એ જોડો અનેક અંશે લગવો યશે, એ દેખીતું છે.

મિ. સ્ટોક્સ પકડાયા !

કોલમડ-ગંગાવાળા કલા મિ. સ્ટોક્સને પણ સરકારે પકડયા. મુળમના ડાખાઓમાં
તેમની ધરપકડના તાર આંધે છપાયા નથી. લાહોરના 'ટ્રિબ્યુન' ડાખામાં તેમની ગિરફતારી-
ની ખબર એ વાચી. આવી ભારે ધરપકડના તારો ન ગયા હોય એમ તો કું માની જ
ગકતો નથી, પણ જેમ અલી ખિરાદરોની ધરદેહ, વેળાના તારો અટકાવવામાં આવેલા
તેમ આ તારો પણ અટકાવવામાં આવ્યા હશે અગર તો મોટા પહોંચાડવામાં આવ્યા હશે
એમ માનું છું.

મિ. સ્ટોક્સને ગઈ તા. ૩૭એ લાહોર ડાખણી ખાતે પકડવામાં આવ્યા. 'ટ્રિબ્યુન'
ડાખામાં તેમણે મોકલાવેલા લેખો 'રાજદ્રોહ-તેમજ બાંદશાહની પ્રત્યેની જુદી જુદી દોષો
વચ્ચે વેર કરાવનારા' હોવાનો તેમની ઉપર આરોપ છે. જુદા, મેંજસ્ટ્રેટ મિ. સ્ટોક્સને
નમ્મીન પર ડોડવા ખુશી બતાવી, પણ મિ. સ્ટોક્સે તેમ છૂટવાની ના પાડી

મિ. સ્ટોક્સની ધરપકડ એ સરકારનું નથી જ હિસાબે પત્ર લે છેવાય. મિ. સ્ટોક્સ અમેરિકન જુદસ્ય છે અને એમની બાબતમાં એમ કહી શકાય કે કોઈ પણ અમેરિકન અગર અમેરિકન જુદસ્યો દિન્દુસ્તાનને સ્પર્દેશ કહીને નથી અપનાવ્યું તેટલે દરમિયાન તેમણે અપનાવ્યું છે. લડાઈ દરમિયાન તેમણે ભારે સેવાઓ બજાવેલી છે અને સરકારના શુભેચ્છક તરીકે મોટામાં મોટા સરકારી અમલદારો સુધી તેઓ બહીવા છે. તેમને વિષે સરકાર પ્રત્યેના વિરક્તિની ચંકા કોઈથી થઈ શકે એમ નથી. પણ આવા એક જુદસ્ય પણ પોતાને દિન્દુ માનવા લાગે અને દિન્દુઓમાં ફળવા માંડે, તેમનાં દુઃખોમાં ભાગ લે અને તેમની લડતમાં અંપલાવે એ સરકારથી કેમ હેમ્યું નહય ? તેમને સરકાર સામે ટીકા કરવા છતાં રહેવા દેના એ સરકારને અસહ્ય હતું. અને આમ મિ. સ્ટોક્સને તેમની ગોળી ચામડી પણ સરકારના રાપમાંથી રક્ષણ આપવાને અસમર્થ નીવડી. સરકારે જ્યો તે જોગે પણ આ ચળવળને નક્કીનહોતો કરવા હમર કરી છે. પણ ન્યાં અને ત્યાં પાછાં પડવાનો જ એને વખત આવે છે. મિ. સ્ટોક્સની વિરક્તિથી સરકારની એ નબળાઈ નેટલી ઉઘાડી પડી છે તેટલી લાલાખની વિરક્તિથી પણ નથી પડી. લાલાખના ખાવામાં તો લડાઈ દરમિયાનની મેવાઓ પણ સરકારને ચોપડે જમે નથી. વળી લાલાખે તે 'રાજદારી ચલવળીઓ' રહ્યા. એઓ જોરા પણ નથી તેથી ન્યારે મિ. સ્ટોક્સ જેવા ઉપર હાથ નાખવા સરકાર ઉંચાર થઈ ત્યારે હવે બહારના કોઈ ત્રાદિતના મનમાં પણ સરકારની હાનવને વિષે નબળર ચંકા પેદા થયા વિના રહે તેમ નથી.

પારસી ભાઈબહેનોને

હું જાણું છું કે પારસી ભાઈબહેનો ઘણે ઠેકાણે મુંઝાઇ રહેલા છે ને દિન્દુમુસલમાનોથી હરે છે. આહું વચન લખતાં પણ મને સારમ આવે છે. ન્યારે આપણે સ્વરાજનો મન નથી રહ્યા હીએ ત્યારે એક પણ કોમને કે એક પણ નિર્દોષ માણસને જો સવર્ન કારણ રહે તો સ્વરાજવાદીને સારમાવા નેહું છે. પારસી ભાઈબહેનોને એટલી તો હું ખાતરી આપું છું કે તેમને સાર તેમજ ખ્રિસ્તી વગેરે નાની કોમો સાર પ્રાણ આપવા સેંકડો દિન્દુમુસલમાનો પડયા છે. તેમને કોઈ અંગેન અમલદારો ભડકાવતા હશે કોઈ ઈરાદાપૂર્વકને કોઈ અબજે ભડકાવતા હોય. પણ પારસી ભાઈબહેનોને જાણે છે કે તેઓએ કોઈનાં ડરાવ્યાં ન ડરવું, પણ દિન્દુ-મુસલમાન પોતાના જ ભાઈ છે એમ જણી તેમની ઉપર વિશ્વાસ રાખી ચાલવું. હું એમ માણું છું કે આપણે એકબીજાને હાથે મરવાનો અને એકબીજાને હાથે જ તરવાનો નિશ્ચય કરીએ. વિશ્વાસથી વિશ્વાસ વધે છે ને અવિશ્વાસથી અવિશ્વાસ પેદા થાય છે.

આટલું આશ્વાસન આપતા છતાં ન્યાં ન્યાં પારસી ભાઈબહેનોને જરા પણ ધારસી લાગે લાગે ત્યાં તેમને ખાસી લલાખણ છે કે તેઓ મદાસભાની બોક્સિસ અને ખિલાફત બોક્સિસ ખબર આવે તો તેમના રક્ષણને સાર વળવીજ રાખવામાં તે બોક્સિસવાળા જરાયે ગફલત નહિ રાખે. ધણા પારસી ભાઈઓએ મને મુંઝાઈમાં કરેલું કે ધણા મેમલોએ પારસી ભાઈબહેનોને

સંપૂર્ણ રક્ષણ આપું હતું. કેટલાંક મારવાડી ધરોમાં પારસી કુટુંબોની રક્ષા થઈ હતી. આખી હિન્દુ કોમ કે મુસલમાન કોમ પારસી ખ્રિસ્તીની સામે થઈ મઘ હતી એવું તો કોઈ જ પારસી બાઇબલેન નહિ માનવાં દોય.

કોઇ કોઈ પારસી બાઇબેલ પોતાને થયેલા નુકસાન બાબત મને લખે છે. તેઓને હું એટલી જ આશાવેશ આપી શકું કે તેવા કેસોની તપાસ કરવા સાર એક કમિટી નીમવાની મસલત હું પારસી અથેસ્ટ સાથે કરી રહ્યો છું. જો એવી કમિટી બની જાય તો જોને નુકસાન થયું છે તે જોનાથી તે નુકસાનની બરદાસ ન થાય તેવા બધાની તબવીબ થઇ શકશે. હું તો ઇચ્છું છું કે એક પણ પારસી સરકાર પાસે નુકસાનની માગવા ન જાય.

કંપડવંજ અને ઠાસરા

કંપડવંજ અને ઠાસરા તાલુકામાં આ વર્ષે કેટલીક જગ્યાએ પાક ચાર આનીથી ને કાંઈ કેસાં છ આનીથી ઓછા આવ્યો છે એમ ખેડૂતો જણાવે છે. આ સ્થિતિમા તેઓએ શું કરવું પડે ? અસહકારી તરીકે તો હું એક જ સલાહ આપી શકું કે તેઓનાથી ગરબાર પાસે હાથ માગવા ન જવાય, પણ તેઓમા હિમ્મત દોય તો તેઓ સરકારને નોટિસ આપી ગ- છ કે પાક ચાર આનીથી ઓછા છે તેથી તેઓ વિગ્રાહી નહિ આપી શકે. સરકાર જો ખેડૂતોનો હિસાબ કબૂલ ન કરે તો સરકાર બધે પંચ નીમે, જેમાં ખેડૂતોના ને ગરકારના સરખા પ્રતિનિધિઓ દોય તેઓ જે ઠરાવ આપે તે બંને પક્ષ કબૂલ રાખે જો સરકાર આમ પચની વાત કબૂલ ન રાખે તો ખેડૂતો વિગ્રાહી કેવાનું બંધ કરી શકે ને તેમની માન્યતા વેચી સરકાર વસુલ કરવા માગે તો કરવા દે. પણ આરું પગરું ભરતા પહેલાં ખેડૂતોએ પણ વિચાર કરી લેવો જોઈયે.

૧ તેઓ એક્સપીટા રહી શકશે ?

૨ તેઓનાં દોરડાખર, વાસણકુસણ ને ધરની ધરવખરી વેચાય તે તેઓ સહન કરી શકશે ?

૩. તેઓ શાન્તિ રાખી શકશે ?

જો આ ત્રણે સવાલનો જવાબ 'હા' માં મળે તો તેઓ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પંચનું કહેણ ચોકસ્યા પગી તે કબૂલ ન થાય તો વિગ્રાહી બંધ કરી શકે છે. ખેડૂતોએ એટલું પણ ચાહ રાખવું જોઈયે કે આવી તેમની અંગત લડાઇમાં મહાસલા તેમને જરાયે મદદ નહિ થઈ શકે તેઓએ પોતાના બંને કુત્રવું જોઈયે તેઓની પાસે કુશળ નેતા હોવા જોઈયે. જરા પણ ભૂંડને તો અવકાશ ન જ અપાય.

આટલું તો ખેડૂતોનું સ્થાનિક દુઃખ મટાડવા.

જો ખેડૂતો સ્વરાજની ને ખિવાઈતની લડતમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે વધારે દુઃખ સહન કરવા તૈયાર રહેવું જોઈયે. તેમાં આનાવારીનો સવાલ લઈ નથી શકતો.

તેમ કરતા પહેલાં તેઓએ સ્વદેશીપ્રવર્તન પ્રેરે પાલન કરવું જોઈએ, ચોરસોને સમજાવવી જોઈએ, અરુપરૂપતાના મેળને ફરે કરવા જોઈએ. તે જ તેઓ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવા તૈયાર થયા મહાપ્રાપ્ત.

તા. ૧૫-૧૨-૧૯૨૧

૬ વાઈસરાયની મુંઝવણ

ના. વાઈસરાય મુંઝામા છે કલકત્તાની 'બ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિએશન' તથા 'અંગ્રેજ નેશનલ એસોસિએશન ઓફ ડૉક્ટર્સ'ના માનપત્રોને જવાબ વાળતાં તેઓ સાહેબ બોલ્યા છે કે 'હું આ દેશમાં આવ્યો તે જ દિવસથી અહીંના પ્રજાનો મેં પરિશ્રમપૂર્વક અંબ્યાસ ભરી રાખ્યો છે. છતાં પ્રજામાના અમુક ભાગની પ્રવૃત્તિના જ્યારે હું વિચાર કરવા બેસું છું ત્યારે સાચે જ મારી મતિ મુંઝાઈ જાય છે. મને નથી સમજાતું કે સરકાર જોડે અર્થબંધી કરવા ખાતર કાયદાના આવા હકુલના ભંગ કરવામાં અને કેવે પકડાવામાં શું હાંસલ હશે?' પંડિત મોતીલાલજીએ આનો એક જવાબ તો તેઓ પકડાયા ત્યારે આપી દીધો છે કે 'હું સ્વતંત્રતાને મંદિર જાઉં છું.' અમે પકડાયા અને જોલ જવા એટલા જ સારા માગી રહ્યા છીએ કે અત્યારની આ કહેવાતી સ્વતંત્રતા નરી શુભાગી વિના બીજું કંઈ જ નથી.

અમે આ જોરાવર સરકારની તાકાતને પકડારી રહ્યા છતાં કાગળ એની પ્રવૃત્તિને અમે કેવળ દુષ્ટ અને અમંગળ માનીએ છીએ. અમે આ સરકારને પેલાવી પાડવા માગીએ છીએ, તેને પ્રજાની હિંમત આગળ નમવાની ફરજ પાડવી પડીએ છીએ, અમે બતાવી આપવા માગીએ છીએ કે સરકારની હસ્તી યા નહીં મેવાને સાર છે, પ્રજાની હસ્તી સરકારની સેવાને સાર નથી. આ સરકારની હકુમત હેઠળ માણુમને છટા રહેતું આજે અસહ્ય થઈ પડ્યું છે, કાગળ તેવા ગહેવાને માટે આજે જે કિંમત આપવી પડે છે તે હવે બહારની છે. આપણે અગણિત હોદ્દાએ કે બંદે એક જ હોદ્દાએ, પણ સ્વમાન ગુમાવીને અગર તો આપણા જીવનનું સિદ્ધાન્તનું મૂલ આપીને એવી સ્વતંત્રતા લેવાની આપણે ચોખ્ખી ના જ પાડીએ. નાના બાળકોને સર્દા જ્યારે તેમના ચોક્કસ હેતુની કેલ આડે આવે છે ત્યારે હાલનાં કહેવાઈને પણ ચોતાના હેતુને મક્કમપણે વળગી રહેતાં મેં જોયાં છે; પછી માથાપની નજરમાં વાત બંધે વિસાત વગરની હોય.

વાઘસરાય સાહેબને દીવા જેવું દેખાતું જોઈએ કે અસહકારીઓએ સરકારની સામે લડાઈ માંડી છે. તેમને સમજાતું જોઈએ કે સરકારે જેટલે દરજ્જે મુસલમાનો જોડે વિશ્વાસપાત કર્યો, પંજાબની બેઠકજતી કરી, અને આને પોતાની ક્ષમ્તા પ્રજાની ઉપર લાદવાનો દુરામદ ધરી પોતે કરેલા ધાતની ખરપાઈ કરી આપવાની તેમજ પંજાબને કરેલા જખમની તોખા કરવાની જે ના પાડી રહી છે તે સરકારની સામે અસહકારીઓએ બળવો પોકાર્યો છે.

પ્રજાની સામે બે માર્ગ ખુલ્લા હતા. એક તો તલવાર જેવી ખૂનામચ્છાની લડાઈ માંડવાનો, અને બીજો જાતે આદેશમાય રહી સરકારની સામે થોડો બળવો પોકારવાનો. આ બેમાંથી અસહકારીઓએ કેટલાકોએ નમ્રજાઈની લાગણીથી તો કેટલાકોએ બળને પરિણામે—શાન્તિનો એટલે કે જાતે દુઃખસહન કરી આત્મચર કરવાનો—કુરબાનીનો માર્ગ—પસંદ્યો છે.

જો પ્રજા આ ઝુંબેશમાં અસહકારીઓની પાછળ હશે તો તો સરકારને નયે છટકો છે, નહિ તો જમીનદોસ્ત થયે છટકો છે. જો પ્રજા અસહકારીઓની મદદગાર નહિ હોય તો તેમને ઓછામાં ઓછો પોતાની સ્વતંત્રતા ન વેચ્યાનો સન્તોષ તે મળશે જ. તલવારની લડાઈમાં સામાનું વધુ લોહી રેડી રક્તનારની મેટિ ભાગે છત થાય છે. શાન્તિનો અને આપભોગનો માર્ગ એ પ્રજામનને કેળવવાનો ટુંકામાં ટુંકો રસ્તો છે તે તેથી તેની છત એ દુનિયાની દૃષ્ટિએ સત્યની જ છત છે. કાયદાની અદાલતોના વાતાવરણમાં મોટા થયેલા લૉડ રીડિંગ સત્તાની સામેના આવા શાન્ત વિરોધની દૃઢ કરી રહેતા નથી. પણ તેઓ નામદાર આ ઝુંબેશ પૂરી થતા સુધીમાં શીખશે કે ન્યાયની અદાલતોના કરતાં પણ એક વડી અદાલત હોય છે. એ અદાલત અંતરના અવાજની છે અને તે બીજી બધી અદાલતોની ઉપરની અદાલત છે.

વાઘસરાય સાહેબ જેલ જનારા બધાને પાગલ અને પોતાનું હિત ન સમજી ગઈનારા માનવાને મુખત્યાર છે. તેથી તેવાઓને તુકસાનના માર્ગમાંથી ખસેડવાનો પણ તેમને હક છે. એ વ્યવસ્થા આ પાગલોને તદ્દન અનુકૂળ છે; અને સરકારને પણ જો તે અનુકૂળ હોય તો પછી પૂછવું જ શું ? એના જેવી સ્ફુર્તિ સ્થિતિ તો બીજી એકે નથી. જો અસહકારીઓ હાથે કરીને જેમ માગી લીધા પછી કેદ થતા કચવાતા હોય, ચીડાતા હોય અગર તો લાલાજીએ કહ્યું તેમ સરકારની દયા કે રહેમની આજીજી કરવા બેસતા હોય તો અલગત વાઘસરાય સાહેબને ફરીઆદ કરવા-પણું રહે. અસહકારનું બળ તો કશી ફરીઆદ ન કરના જેલ જવામાં રહેલું છે.

ધરણપૂર્વક જેલ માગી લીધા પછી માગેલું મળતાં જો તે કચવાટ કરવા જોશે તો તેનો આખો કેસ જ વૂટી પડે છે.

વાઘસરાય સાહેબે પોતાનાં બાપજીમાં બીજી જે ધમકીઓ આવી છે તે જોખા વગરની છે. આ લડત અન્ત લગીની છે. પરજીજીની આજુ કે પ્રજામતની, એ પ્રજાને છેવટનો રડ્યો કરી લેવાની આ ઝુંબેશ છે; અને જેઓ પરજીજી ઉપર પ્રજામતની આજુ મનાવવાનું બીડું ઝડપીને આ લડતમાં ઉતર્યા છે તેઓ પોતાના મતને છોડવા કરતાં, સરકારે પોતાની સામે તેનું પરજીજી અજમાવી જોવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય તો એ ગ્રંથે પણ એને દોડવું હોય તેટલું દોડી ધરાવા દેવાના નિશ્ચય વાળા છે.

૬ દેશખન્ધુ દાસ

વાઘસરાય સાહેબે પોતાનો ગ્રંથ સાચો કરી બતાવ્યો છે. કલકત્તામાં તેઓ નામદાર ગોલેલા કે દેશના આઠે તેવડા મોટા માણસને પણ પકડતાં સરકાર આંચકો ખાશે નહિ, અને સાચે જ દેશખન્ધુ દાસ જેમને દેશ આખાએ એકે અવાજે રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખપદને સાર ચુંટ્યા તેમને સુદ્ધાં પકડીને તેમણે તે પૂરવાર કરી આપ્યું છે. એ સાચું કે થોડા દિવસ પર લૉર્ડ રેનાલ્ડસે પ્રજાને એમ મનાવેલું કે દેશખન્ધુ મહાસભાની બેઠક સુધી નહિ પકડાય અને મહાસભા પછી પણ જો તેઓ રીતસર નહિ વર્તે તો જ તેમની ખચ લેવામાં આવશે; પણ ના. વાઘસરાય સાહેબની ધમકી તો ત્યારપછીની, એટલે આભાવિક રીતે જ લૉર્ડ રેનાલ્ડસેનો ઉપયોગ ગર્ભિત અભિપ્રાય રદ નીવડ્યો.

મહાસભાના પ્રમુખપદે બિરાજનાર પણ જો સ્વયંસેવકો નોંધવા નીકળે અને પત્રિકાઓ બહાર પાડે તો એને શા માટે છૂટો રહેવા દેવો? શાહબાદના આગમનને દિવસે હડતાળ પડાવવાની પ્રવૃત્તિ તો કેમે ક્યો અટકે નહિ, ત્યારે કરવું કેમ? મને લાગે છે આવી જ કંઈ મૂઝવણને પરિણામે દેશખન્ધુ દાસને પકડવાના નિર્ણય ઉપર સરકારને આવડું પડ્યું હશે. વળી દેશખન્ધુની સાચે જ બીજા પણ અગ્રેસર કાર્યકર્તાઓને પકડવામાં આવ્યા છે. મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ મુસલમાનોના સૌથી વિદ્વાન આલિમોમાંના એક છે. સિવાય ખિલાફત કમિટીના મંત્રી મૌલવી અકરામખાન, બંગાળ પ્રાન્તિક સમિતિના મંત્રી સસમલ તથા મારવાડી કેમમાં સાહેબ વજન ધરાવનારા શ્રી. પદ્મરાજ જૈનને પણ પકડવામાં આવ્યા છે. આ બતાવી આપે

છે કે હડતાળ પડતી અટકાવવા માટે જ આ બધાં પગલાં લેવાયાં હોવાં જોઈએ. આ ધરપકડો બતાવે છે કે લોકોને શાન્તપણે સમજાવવાનું અને પોતાના મતના કરવાનું કામ પણ હવે સરકાર અસહકારીઓને દરવા દેવા, તૈયાર નથી. સરકાર પરાણે દુકાનો ઉઘાડી રખાવવા માગે છે, પણ તેને સારું કર્નલ જૉનસનની પેટું બળ-જોરીથી દુકાનો ઉઘાડી તે લશ્કરી સિપાઈઓના કબજામાં મોંપવાની રીત અબત્તાર કરવા તે રાજ નથી. તે તો પ્રજાના આગેવાનોને પકડીને ગરીબ દુકાનદારોને ડરાવી મુકી તેમની પામે દુકાનો ઉઘાડી રખાવવા માગે છે.

કલકત્તાના દુકાનદારોને આ મુદ્દર તક મળી છે. તેમણે એકેએક આગેવાનને પકડી જાય તોપણ શાહજહાના આગમનને દિવસે સંપૂર્ણ હડતાળ પાડીને પોતાનાં નિશ્ચય અને સ્વતંત્રતા દેખાડી આપવાં જોઈએ. કારણકે હડતાળના કારણસર આગેવાનો પકડાયા પછી હવે તો રજૂમી તારીખે કલકત્તાએ સંપૂર્ણ હડતાળ પાડે જ છૂટકો. શાહજહાના આગમનને દિવસે હડતાળ પાડીને શાહજહાના સ્વાગત પ્રત્યે પ્રમુદ્ધીય વિરોધ દર્શાવનારો હેતુ પણ હવે તો ગૌણ બની જાય છે. હવે તો મુખ્યત્વે પોતાના આગેવાનોની કલ્લતને ખાતર કલકત્તાની પ્રજાએ તે દિવસે સંપૂર્ણ હડતાળ પાડવી રહી. એવી હડતાળ પાડીને આગેવાનો ઉપરનો પોતાનો વિશ્વાસ અને પોતાની મરજીનો અમલ કરવાનો પોતાનો હક પ્રજાએ સાબીત કરી આપવા રહ્યા. અને ઉમેદ છે કે કલકત્તાની પ્રજા આવતી રજૂમીએ આગેવાનો પ્રત્યેની પોતાની આ દેખીતી શરૂ પૂરી વફાદારીપૂર્વક અદા કરવામાં ફેર નહિ જ પડવા દે.

અને હવે તો જ્યારે આગેવાનોને પકડી જવામાં આવ્યા છે ત્યારે એકેએક અસહકારીએ શાન્તિ જાળવવાના કામને સારું તો પોતપોતાને જ આગેવાન માનવો રહ્યો. તેમનામાંના જોઓ સ્વયંસેવક તરીકે બહાર રહે અને પોતાની દુકાન ઉઘાડવા માગનાર કોઇ ગડયાખડયા દુકાનદારની રક્ષા કરે તેવાઓ સિવાય બાકીનાઓએ ધર જાલીને બેસી રહેવું. હું માની લઉં છું કે ખિલાફત તેમજ મહાસભાસમિતિઓએ તો પોતાના નવા અમલદારો કચારના ચુંદી લીધા હશે. આપણી ખરી કસોટી જ હવે છે. આજે આગેવાની અબત્તાર કરવી એ મરંજીમ આયરિશ શહીદ મેડિસ્વનીની પેટું લોર્ડ ઍચરસ્ટીય અબત્તાર કરવા જોઈએ. એમાં હોદ્દાની સાથે જ તાકાળ કદનો બોલો માથે લેવાનો છે.

અને જો પ્રજા સાચી જાગી હોય તો આવા અમલદારોનો અને તેમની પાછળ ચાલનારાં ત્રીપુરુષોનો એકસરખો પ્રવાહ અત્યારે આપણી વચ્ચે ચાલુ જ

રહેવાં જોઈએ. આપણી જોગવાઈ હમેશાં સરકારના ઉપાડને બરાબર પહોંચી વળે એવી રહેવી જોઈએ એ ઉપાડને પહોંચી વળવામાં આપણને કદી જ વાધોં નથી આવતો એટલી સાબ આપણે જે દિવસે જોસાડશું તે જ દિવસે આપણી છૂત છે.

આમ જવાબે જ સરકારની જોશોમાં જઈને જોસવાની જરૂર વિશે આપણે લગીરે ચર્ચિત ન રહીએ. જો કદી આપણે સરકાર માગે તેટલો શિકાર આપવા અશક્ત જ હોઈએ તો એવું કબૂલ કરવાની મરદાસ આપણે બતાવી આપવી ઘટે કે આપણી સંખ્યા નાની છે, અને જો એમ હોય અને છતાં આપણને આપણા કાર્યક્રમને વિશે ખરી શ્રદ્ધા હોય તો કેવળ મ્હોડે જોવાતે નહિ પણ આપણા શબ્દ શબ્દ મુજબ વર્તન કરીને આપણે આપણી એ અગ્ર મુખ્યાને બહુમતીમાં ફેરવી નાખવી જોઈએ. એક ખાંડી મ્હોડાના કુપરેજ કરતા એક અધોળ વર્તન વધુ ફળદાયી છે એ સુવર્ણવાક્યને આપણે કદી ન બૂલીએ. નવા સાધન રોધવા નીકળવા કરતાં આપણી પાસે જે કંઈ સાધનસામગ્રી પડેલી હોય તેનો ઉપયોગ કરીને એ જ સાચી કરકસર છે. આપણે માનીએ કે હાજર સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં જ આપણને નવાં સાધનો મળતાં જશે.

છતાં પ્રજા તરફથી આપણને વધુ જવાબ ન મળે એમ ધડીમર માની લઈએ તો- પણ આપણે માનીએ કે જોઓ જોલ જવા રાજ નથી તેઓ પણ પોતાને ઘટતો દામ કરવાનો સ્પેતો જોળી જ લેશે. પછી એ રસ્તે તો તેઓ તનમનથી લાગશે. બાકી દેશના જે હિસ્સાને કુરબાનીને માર્ગે અસહકારનો ધંધાજ પસંદ છે તે તો પોતાથી બનતું બધું કરી છૂટગો હશે. હું તો કહું છું કે આપણે પચાસ વેળા જોલ જઈ આવીએ અને છતાં આપણી સંખ્યામાં એકનો પણ વધારો ન થાય તોપણ હું તો એમ જ કહેવાતો કે 'આપણે તો એનો એ રસ્તો લાધ્યો અને અન્તે આપણા માર્ગને વિશે આખા હિન્દુસ્તાનની ખાતરી કરી આપે જ છૂટકો છે.' એ જ ધર્મમાર્ગ છે, બીજો નહિ. આપણે તો જોઓ સ્વતન્ત્રતાને માહતારા છે અને તેને સાર આપબોગ આપવા તૈયાર છે તેવાઓને સાર સ્વરાજ મેળવવા માગીએ છીએ. એવા માણસોની માગ્યત જ આપણે ખિલાફતને ટેકો આપવા માગીએ છીએ, કારણ તેઓ જ સાચા હિન્દુ, સાચા મુસલમાન અને સાચા શીખો છે.

મ્યુનિસિપાલિટીઓ પર ધાડ

અમદાવાદ, નડિયાદ અને સુરતની મ્યુનિસિપાલિટીઓ પર પાછી કેળવણી ખાતા ખાત ધાડ આવી પહોંચી છે. કેળવણી ખાતાને તે ચલાવવાને સાર નાલાયક ઠરાવી મ્યુનિસિપાલિટીના તે ખાતાનો કબજો સરકાર લેવા ધારે છે. તેથી તેણે એવી નોટિસ આપી છે કે જો આ ત્રણે મ્યુનિસિપાલિટીઓ સરકારની મરજી પ્રમાણે ૧૭મી તારીખના ૫ વાગ્યા સુધીમાં અંદોજસ્ત નહિ કરે તો સરકાર તે ખાતાનો કબજો લેશે. જ્યાં મ્યુનિસિપાલિટીને ચોખ્ખી બદુમતી છે ત્યાં સરકારને કબજો લેવા મુશ્કેલીનું કામ છે.

અસહકારી સભ્ય મ્યુનિસિપાલિટીમાં એક જ ઉદ્દેશથી અત્યારે રહી શકે છે. તે એ કે દરેક યોગ્ય રીતે લોકોનું બળ વધારવું, સરકારનો કાબુ ઓછો કરવો. જ્યાં વધારે મદદારીઓ હોય એવું ન બની શકતું હોય ત્યાં કેવળ ધાંધલ કરવા અને ચાલતા કામમાં દખલ દેવા ખાતર અસહકારી ન જ રહે. તે સમજે કે તેમ કર્યાથી લોકબળ વધતું નથી પણ કેવળ કાળજોષ છે. અનુભવ શીખવે છે કે કેવળ ધાંધલથી જેની પાસે બદુમતી છે તે પોતાની વાતને છોડતો નથી અને તેના સિદ્ધાન્તનો બેદ પડે ત્યાં તે પોતાની બદુમતીનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી લે છે. જ્યાં સિદ્ધાન્તબેદ ન હોય ત્યાં બદુમતીના કાયદો સુન્દર પરિણામ લાવે છે. જ્યાં સિદ્ધાન્તબેદ હોય ત્યાં બદુમતીને નમવાની શરૂ સમાજને નીચે ઉતારે છે. એટલે જ મ્યુનિસિપાલિટીમાં આપણે બદુમતી મેળવી શકીએ ત્યાં જ રહેવું ઇષ્ટ છે.

હવે આ દૃષ્ટિએ આવેલી સ્થિતિ તપાસીએ. કેળવણીનો કબજો સરકારને હાથ ન જવા દેવાનો તે સરકારની સાથે માયાદોષ ન કરવાનો એક રસ્તો એ છે કે કેળવણીનો વહીવટ તે જ આમોની રાષ્ટ્રીય સંસ્થાને સોંપી દેવો, ને તેને આન્ટ-મદદ આપવી. મ્યુનિસિપાલિટીને આવી મદદ આપવાનો હક છે. આમ કરી શકાય તો સરકાર કેળવણીનો કબજો લે છતાં તેના કંઈ અર્થ ન થયો. ચાલુ વિધાર્થીઓનો કબજો તેને ન મળે તે તેઓ તો સ્વાઘ્રી જ રહે. સરકારી અમલદારને નવી નિશાળ કાઢવી હોય તો કાઢે જો કાઢે તો તેને કોઈ શહેરી તો નહિ જ રોકે. પણ તે નિશાળમાં જનાર છોકરાં સરકારને ક્યાંથી મળે ? આપણી માન્યતા તો એવી રહેલી છે કે નિશાળમાં જવા છૂંડનાર બધાં બાળકો મ્યુનિસિપાલિટીની શાળામાં આવે જ છે. વળી આ નવા ખાતાના પૈસા પણ લેવામાં સરકારને અડચણ

આવવાની. મ્યુનિસિપાલિટી પોતાની ઠંડિયાએ તો પૈસા ન જ આપે. એટલે દરેક વેળા ટાંચ મુટી પૈસા લેવા જોઈએ. એટલે તેમાં પણ સરકારને હારવું રહ્યું.

બીજો રસ્તો એ છે કે સરકારને પોતાનો અમલદાર મુકવો હોય તો મુકે, પણ નિશાળોમાં મ્યુનિસિપાલિટી ભલામણ આપી શકે છે કે તે અમલદારને મહેનાજીઓએ દાદ ન આપવી ને તેને જે પગલાં ભરવાં હોય તે ભરવા દેવાં. આમ અને તોપણ સરકાર ચાલે.

ત્રીજો રસ્તો એ છે કે સરકાર કદાચ ચાલુ શાળાનો કબજો લેવામાં ફળાભૂત થાય તો મતદારોની વચ્ચે કામ કરવું. એટલે લોકોને એવી તાલીમ આપવી કે જેથી કોઈ પણ હોદ્દાના સરકારની નિશાળમાં ન જાય ને નવી નિશાળો કાઢી તેમાં તેઓને મોકલવાં.

આ ત્રણે રસ્તા સાથે નહિ ચાલે, પણ ત્રણમાંથી એક લઈતેની ઉપર ખૂબ ધ્યાન દેવું જોઈએ. પ્રતિનિધિઓની દરજ્જા છે કે મતદારોમાં ખૂબ કેળવણી ફેલાવવી કે જેથી દરેક યોગ્ય કામને સારૂ તેઓ તૈયાર રહે.

૬ આવતી મહાસમિતિ

અખિલ ભારતવર્ષીય રાષ્ટ્રીય મહાસમિતિની આવતી તા. ૨૪મીએ મળનારી બેઠકનું મહત્વ નિશાળું જ છે. આ બેઠકના નિર્ણય ઉપર ભવિષ્યના આખા કાર્યક્રમનો આધાર રહેશે. મને ઉમેદ છે કે મહાસમિતિનો એકેએક સભ્ય આ બેઠકમાં ખસુસ હાજર રહેવા પ્રયત્ન કરશે. દરેક સભ્ય કયા પણ સંકોચ વગર પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય આપશે એવી આશા છે. અને અભિપ્રાય આપવો એટલે તે સુચ્છ અમલ કરવો. આપણા પ્રજાકીય ક્રાંતિદાસની આ ધડીએ નિર્જીવ યન્ત્ર જેવી બદમતી દર્શી ક્રિમતની નથી. જો આપણે કોઈ ચોક્કસ કાર્યક્રમની તરફેણમાં મત આપીએ તો તેમાં આપણને શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ અને પ્રાણ જતા પણ તેનો અમલ કરવાની આપણી તૈયારી હોવી જોઈએ.

આપણે જેલોના દરવાજાઓને આપણી બીડંબી પહોળા કરવા જોઈએ અને વરરાજા માયરામાં જઈ બેસે તેટલા ઉજાસપૂર્વક જેલોમાં દાખલ થવું જોઈએ. સ્વતંત્રતાનાં સંવનન ધારાસભાઓમાં, અનાલતોમાં કે શાળાકોલેજોના વર્ગોમાં નહિ પણ

કેદખાનાની દીવાલોમાં અને કોઇ કોઇ વાર તો શંસીને લાકડે ચડીને જ કરવાનાં હોય છે. ચતનત્રતા એ આ દુનિયામાં સૌથી વધારેમાં વધારે ચંચળ નખરાળી નાર છે. એ દુનિયાની સૌથી મોટી મોહિની છે. એને પ્રસન્ન કરવી એ કપરામાં કપડું કામ છે. એ કેદની કાટડીઓમાં અને આંખે અંધારાં ઓવે એટલી ઉંચાઇએ પોતાનાં મન્દિર બાંધે છે અને આપણને જોલની દીવાલો ચડતાં અગર તો હિમાલય જેટલી ઉંચાઇએ આવેલા એ મન્દિરે પહોંચવાની આશાએ અમણિત કંઈકાટાઓથી ભરેલાં ખીણ દેકરાઓ વચ્ચે ચઢને લોન્ડોલોહાણ પગે રસ્તો કાપતા જોઈને ખડખડ હસે છે.

તેથી મહાસમિતિની જોડકને સાર આવનારા સૂચોએ પોતાની જે કંઈ ધારણા હોય તે ચોક્કસ કરીને જ આવતું જોડશે. જો જોલો અને કેદખાના માગી લેવામાં આપણને શ્રદ્ધા ન હોય તો હેતુઓ આપણે એ વાતનો એકરાર કરીએ અને ખીજા ઇલાજ સૂચવીએ. હું તો જો છોક્ર અત્યારે પણ અગર તો કોઇ પણ વખતે કેદખાનાના માર્ગમાં શ્રદ્ધા વાળો ન હોઈ તો હું એકલો એક જ હોઈ તોપણ તેની તરફેણમાં મારો મત આપવાની ના જ પાડું. તે જ પ્રમાણે જો હું તેમાં માનતો હોઈ તો તેટલી જ દૃઢતાપૂર્વક તેની તરફેણમાં મારો મત આપું અને મને ટેકા આપનાર એક પણ ન નીકળે તેનું હુખ મારું નહિ.

જે કટોકટીની સ્થિતિ વચ્ચે ચઢને અત્યારે આપણે પમારૂ થઇ રહ્યા છીએ તેને પહોંચી વળવાને કુરસદે અમલ કરવાનો કોઇ કાર્યક્રમ ચાલી શકે એમ નથી. આપણે જોજો જોલની બહાર છીએ તેઓ જોજો એ જીવનદાયા દીવાલોની અંદર ગયેલા છે તેમના ટુટ્ટી બન્યા છીએ. અને આજે આપણા સિદ્ધાન્તોનો મક્કમપણે અમલ કરી એ દીવાલોની અંદર પહોંચી જઈને અને આપણા બોલે આપણી પાછળનાઓની ઉપર નાખતા જઈને જ આપણે એમના એ વિશ્વાસને ગોભાવી શકીશું.

મારી માંધ

§ પ્રમુખ વિના શું કરીશું ?

આપણા પ્રમુખ પદકોષા તેથી આપણે ઘટબઠતું ન જ જોઈએ. આપણી મહાસભામાં તેમનો આત્મા બિરાજતો હશે. હિન્દુસ્તાનને એમનો સંદેશો શું છે તે તો આપણે જાણીએ છીએ. તેઓ પોતે તે સંદેશાની સજ્જ મૂર્તિ રચ્યા છે.

મદાસખામાં આપને મળ્યે ત્યાં સુધીમાં આપણામાંના જે કોઈ જેલ બંદી રહ્યા હોય તેમણે કોઈ સ્વકો પ્રમુખનું કામ ચલાવવાને સારું જુગી મલેલો હતો. ખરેખર આથી વધારે શુભ અને મંગલ આગરા હેઠળ આજ સુધી કોઈ મદાસખાની જેલ નથી મળી જે અસંભવિત મનાયું હશે તે ધરદારના આ શુભ કમનમતને પશ્ચિમ જે કમનમ સંભવિત જણાવા લાગ્યું છે. આપણામાંના ધણાખરા અમેરિકા જેલમાં રોય એ જ રસરાજ છે.

અને આ બધી ખટપટ સુધી જે સંકાર બેંકેબેંક અસહકારીને કે તે તેના અસહકારને સારું માફી માવવાને સારું, નહિ તો રફમી ટિમેમ્મર પહેલાં નહકમા નહકની જે લીસ થોડી થર જઈને પડકારવાને સારું હાજર થવાનો એક જ એકસામટો હુમલો હોય તો તે વળી નું મંપૂર્ણ રવરાજ મળ્યું સમજ્યું. જે સરતે તો હું થી વક્તબમાઈ અને તેમની બંદાફર ટોળીએ આજે મલિનાએથી રાતના દિવસ કરીને મદાસખાના પ્રાંતનિધિઆ તેમજ પ્રેક્ષકોને ગુલામતા પાટનગરને છાલે તેવો આવકાર આપવાને માફે તેવડી જંગી લેયારીઓ ભરે કરી હોય તોપણ, મદાસખાની બેંકને રાજ પછત જતી રૂ માટે વિચારે તો સરકારનો એવો કોઈ પણ કુકમ હિન્દુત અને માટે સંપૂર્ણ સ્વાભ છે જે મેંતે 'એકેબેક અસહકારની બધાંથી મુત થવામાં સરકારને પણ સુખ છે અને અસહકારીએને સારું પણ એ ધણા હિંમતની બૂખ ભાગનારે ભાવર્થ લોખન છે અસહકારીઆન રૂપ કય જ 'રવરાજ' થા જેલ' એ છે.

પણ આવી નાતાલના નરા વરસની જેલ તરીકે આવી ભારે બખિશ આપવા સરકાર ન જ લેવાર થાય તો તે જે કંઈ નાનીગોટી મદેરખાન થોડી અમદકારીએને નવાજે તેટલી પણ અમદકારીએએ આમાર મલિત સ્વકારની ધટ્ટે દેહલા થોડા જ 'રવરાજ' જેમણે મુરમારની જેલ મેળવી પહેલી પાટલી ચોભાળી છે તેવા 'મોટામા મોટાઓની યાદી આજના અંકમાં બીજે આપું છું.' આ યાદી સંપૂર્ણ નથી એ દેહલાની તો જરૂર નથી જ.

જેલ ગયા

લાહેર:-લાલા લખતરાય; કે. સન્તાનમ; ડૉ. ગોપીચંદ; મનિક લાલખાન; એસ. ધં રટોક્મ; ડૉ. રામપાલ; ડૉ. શુરબક્ષાવ.

અજમેર:-મીલાના મેનુકીન; મોહીકલીન; મિરજા અબદુલકાદર ભેજ; સૈયદ અબ્બાસઅલી; મોલવી તરલીન; મોલવી અમદુલ્લા હાફીજ મુલ્તાન હમન; મોલવી અબદુલકાદર બોધારી;

અઝાડામાદ:-પંડિત મેલીલાલ નેહર; પંડિત જવાહરલાલ નેહર; પંડિત સામલાલ નેહર; પંડિત મેદનલાલ નેહર, શ્રી. રામેન્દ્રનાથ બસુ; શ્રી પરસોત્તમદાસ ટંડન; શ્રી. નર્મોજી એસક; પં. ગૌરીરાંકર મિત્ર, કે કે માયર; પંડિત કપિલદેવ માલવીયા; મીલાના સારા; શેરખાની.

§ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓ

દેરાબર ચાહે તેણું દમન ચાલી રહ્યું હશે તોપણ આવતી મહાસભાને સાર તો પ્રાન્તે પ્રાન્તમાંથી મહેપૂરી સંખ્યામાં નવા બંધારણ મુજબ ચુંટાઈને પ્રતિનિધિઓ આવશે એવી ઉમેદ હું રાખી રહ્યો છું. એ રીતે ચુંટાઈને આવેલા પ્રતિનિધિઓ મહાસભાને ચોપડે નોંધાયેલા સંખ્યાના પ્રતિનિધિઓ હશે. જ્યાં કોઈ ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિ પદરાય ત્યાં પેટાચૂંટણી થવી જોઈએ અને તેવા પ્રતિનિધિની અવેજમા નવા પ્રતિનિધિ ચુંટી કાઢવો જોઈએ. ચાહે તેમ થાય તોપણ આવતી મહાસભામાં પસાર થનારા કરાવો મહેપૂરી સંખ્યામાં હાજર રહેલા પ્રતિનિધિઓને હથેલી પસાર થવા જોઈએ.

મહાસભાના પ્રતિનિધિ વિષેનો મારો આદર્શ તો એવો છે કે કોનું ખાનગી તેમજ બહાર ચારિત્ર્ય સંપૂર્ણ નિષ્કલંક હોયું જોઈએ. તેને મહાસભાના માર્ગદર્શન દિશિએ પોતાના જીવનમાં ફેરફાર કરી શકે તેવું છે અને શી રીતે છે એની વિગતો અહીં મહિત્તી હોવી જોઈએ. તેને ખીલને શીખવવામાં મુશ્કેલી ન જણાય એટલું કાંતતાં અને રેંદીયો ચલાવતા આવડતું હોયું જોઈએ. પોતાકમા તે હમેશા હાથકંતામણી ખરીદીને જ વપરાશ કરનારો હોવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય ધ્યેયની પૂર્તિને સાર તેમજ હિન્દુ મુસલમાન પારસી ખ્રિસ્તી ચઢી એકતાને સાથ આપનાર એ જ એક માત્ર ઉપાય છે એવી એની દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. જો અમલકારનાં કાર્યક્રમમાંના જેટલાં અંશ તેની પોતાની બાબતમાં લાગુ પડતાં હોય તેટલાં તેને દાંચે પળાતાં હોવા જોઈએ. જે જવાની તેની તૈયારી હોવી જોઈએ અને પોતાનો બધો નફો તો ગોઠા લાગતો વખત તે દેરાકાર્યમાં જાળતો દોવો જોઈએ. લિવાય જો પોતે હિન્દુ હોય તો 'અસ્પૃશ્યતા'ના ગ્રેહને તેણે પોતાના વર્તનમાંથી ધોઈ નાખ્યા હોવો જોઈએ; એટલું જ નહિ પણ આ વરસ દરમિયાન પોતાના જીવનના અન્યત્રની તેણે કઈને કંઈ સેવા કરેલી હોવી જોઈએ.

અંગતો:—મીલાના સલામતુલ્લાહ; ચૌધરી ખલિદુલમાન; મોહનલાલ સંસ્કૃતિ; શેખ મહમદ ચૌકતઅલી; ડૉ. લક્ષ્મીસલામ; ડૉ. શિવનારાયણ સંસ્કૃતિ; હકીમ અબ્દુલવલી; પડિત બાલમુકુ દ બાળપેથી; લાલબહાદુર નિપાહી; હરકરણનાથ નિશ.

અંગણ:—શ્રી. ચિત્તરંજન દાસ; શ્રી. જિતેન્દ્રલાલ જનરજ; મીલાના અબુલ હસમ આઝાદ; અકામખાન; શ્રી. હરીલાલ ગાંધી; સરમલ; મીલાના અબ્દુલ મુસાવીર; પદમરાજ જૈન.

દિલ્લી:—લાલા શંકરલાલ; આસફઅલી.

આસામ:—શ્રી. ડી. આર. કૂકન; એન. સી. બારોલાઈ; આર. કે. ચૌધરી, વિનુરામ મેહલી, મોહીચુની; કલાધર બાલીહા.

મદ્રાસ:—વેંકટસુબ્બાયા, લક્ષ્મીનરસિંહમ.

ત્રીસ કરોડ પ્રજાની સેવાને ખાતર આવા સુરત, સુરત, નિર્ભય અને પોતાનો બંધી સમય દેશને આપનારા છ દહાસર સેવાની આશા રાખવી એ શું વધુપડતું છે ? હું તો આવડી મહાસભામાં સુસભમાન અને શીખ પ્રતિનિધિઓ પણ પૂરે પૂરી સંખ્યામાં આવશે એવી આશા રાખું છું અને એ આશા પણ રાખી રહ્યો છું કે એકબેક પ્રાન્ત પોતપોતાને ત્યાંથી સ્ત્રી પ્રતિનિધિઓને પણ સારી સંખ્યામાં મોકલ્યા વગર રહેશે નહિ.

૬ નિરંજા નહિ

લાલજીનો પાછળ પંજાબમાં અને આસામમાં જ્યાં શ્રી કુલન બરદોલાઈ વગેરે આગેવાનોને જેલ મળી ત્યાં ગયવાનો અજમેરમાં જ્યાં ખિલાફત બન મહાસભા બંને સમિતિઓના પ્રમુખ મોહીયુદ્દીન પટ્ટાણ છે ત્યાં હવે કેમ થશે—એવા સવાલ મને ધણાએ પૂછ્યો. મેં જવાબ આપ્યો કે મુખીઓના કારાગરવાસથી પ્રજાનું કાર્ય આમજ ન વધવાનું. આ આગેવાનોની જેલના જવાબમાં હું તો તે તે પ્રાન્તોમાં પ્રજાની પાસેથી વધુ સમયની, જવાબદારીના વધુ ખ્યાલની જ આશા રાખી રહ્યો છું. આ પ્રાન્તોમાં આજ લગી યુધ્ધ હોય તેથી વધારે ભયભેર સ્વદેશીનું કાર્ય થાય, વધુ પ્રમાણમાં ખારી નીચવા માટે વિદ્યાર્થીઓમાં તેમજ વજીરવર્ગમાં વધુ ભગૃતિ આવે. એ આમણે સ્વરાજને લાયક ઠોંઠિયે તો તો આગેવાનોના યુગતનને એક પ્રાન્ત અખતી પ્રજામાં ચોમેર ફેલાઈ જાય સરકારની સંપત્તિ અને દબાણની સાથેસાથે જ પ્રજા સામી ચડતી જવી જોઈએ, પાછળથી નહિ કારણ એકા સમય પૂરતી પણ પ્રજા સરકારી સંપત્તિ આગળ લયર થઈ જાય છે એમ ભોલો તો પશુબળ ઉપર ખરી થયેલી સરકાર એનો તેટલા પૂરતો લાભ લેવા પણ કદાપિ ચૂંકે નહિ, પછી પછળથી કહેલે કે ફરી માથું ઉઠાડે. પશુબળના ભેર પર ચ લતી સરકારો ચાલતી ધરી પૂરતું જ ભોનારી હોય છે અને દમનનીતિ ઉપર જ તે કહે છે એ દમનનીતિ જ્યારે નફા નીવડે છે અને જે દેહુસર અખતાર કાવામાં આવેલી હોય છે તે હેટ જ્યારે તેમાંથી બર આવતો અટકે છે ત્યારે આવી સરકાર રવાનાવિઠ મરણને શરણ થાય છે, એ આપણા આગેવાનો પડતાં આપણે તેમના જુરસો આપણામાં ઉતરેલો ન જતાથી આપણે તો આપણે આપણા આગેવાનોના નામને લજવીયે.

૭ શીખ બલિદાન

બીજી બાજુએ શીખ લાઇઓ સ્વતંત્રપણે પોતાની અને તે સાથે હિન્દુસ્તાનની ગ્રંથ ઉકેલી રહ્યા છે. તેમના સારામાં સારા માન્યો શીખ ધર્મને ખારર માને એક ધણી એક પોતાનાં બલિદાન આપી રહ્યા છે. સાચા સિવાહીએને છત્તે તેમ કરી હોદા કર્યા વગર અગર, તો કરી મોરફાડ થવા દીધા વગર તેઓ કંલોરોથી રહ્યા છે. એ આવી જ હિન્દુમતથી તેઓ આમ ને આમ આજળ ધણી જોયે તો તેઓ પોતાને ધાર્મિક પ્રશ્ન તો ઉકેલે જ પણ હિન્દુસ્તાનનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં તે મોટા મદદ કરશે એ વિશે મને લગીર શંકા નથી. આખું હિન્દુસ્તાન શીખોની ધર્મભગૃતિને આધરતાપૂર્વક નિહાળી રહ્યું છે.

મામાપોને

જે મામાપો પોતાનાં છોકરાંને સાળાઓમાં કે આશ્રમોમાં મોકલે છે તેઓએ કટલીક ફરજ બજાવવાની હોય છે. તે ન બજાવે તો છોકરાંઓને, તે તે સરચાઓને અને મામાપોને પોતાને તુકસાન થાય છે. જે સંસ્થામાં છોકરાંનું મોક્ષવાં તેના નિયમો બંધી દેવા જોઈએ. છોકરાંની રૂબો અને દાજતો બધુથી જોઈએ અને કંઈક નિશ્ચયનું પાલન કરવું જોઈએ. છોકરાંને આશ્રમમાં રહેવાનો કાળ હોય ત્યારે તેમને પોતાનાં સ્વયંને અંગે ન કહાડાય, આશ્રમને સારું ન કહાડાય; પણ વિવાદમાં જવા તો કેમ ન કહાડાય? એવા પસંદગીમાં છોકરાંઓને જોવાવાળું કેમ? જેમ મામાપો પોતાના બધા બ્યન્દરદારીમાં છોકરાંઓને નથી રાજતા તેમ વિવાદ દરમિયાન કાર્યોમાં પણ તેમને ન રાખે બાળકોને શિક્ષણકાળ એવા હોય છે કે તે દરમિયાન છોકરાંઓનું મ્યાન તેમની બીજા કંઈ વિષય ઉપર ખેંચવું ન જોઈએ પણ શિક્ષણનાં બાળકો પ્રત્યક્ષ રહેવા જોઈએ ન તેઓને વિવાદ વગેરે જોવાની બ્યધિના નાખરામાં આવે તો બિન આવવાનો સબબ છે તેથી બાળકોને તેવાં કાર્યોમાંથી દૂર રાખવાનું અગત્ય રાખવાની આવશ્યકતા છે. વળી વિવાદ એ ન આશ્રમમાં વિપરીત થાય છે. ત્યાં જે બાળકોને તેનાથી દૂર રહેવા માગે તેને પણ તેમાં સ્થાયી થઈ જાય છે તો તેની ઉપર અત્યાચાર ન કરવા જોઈએ. આ કાળમાં જ્યારે મન નબળા પડી ગયાં છે. લાવજોની ગાયે થવાની શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, તેમાં કોઈએ નિયમ પાળવાનો હમ્મો કર્યો, કંઈક પણ ત્યાં કેવા કંઈક થયું, તો તે રક્ષિત પોષવાની જરૂર છે તેમ કરવાને બદલે જો નિયમોનાં આપણે ન તોડાવ્યું કરીએ તો આપણે નબળાઈને પોષીએ. જે વિવાદપ્રસંગને વિષે કહ્યું છે એ અનેક દાખવે એમાં લાગુ પડે છે વિચારપૂર્વક પોતાનાં બાળકોને ઉત્તરનાર મામાપ એવા અનેક પ્રયત્નો શોધી શકશે કે જ્યારે બાળકોને તેઓએ આગળ વધારવાને બદલે પાછળ પાડ્યા છે.

તા. ૧૮-૧૨-૧૯૨૧

ગુજરાત શું કરશે ?

બંગાળના પચમેં યોદ્ધા હેલા ફસ દિવસમાં પકડાયા છે. સંયુક્ત પ્રાન્તના બમેંથી ત્રણને પકડાયા હોવા જોઈએ પંજાબમાં સોએક પકડાયા છે. જે તે તે જગ્યાઓમાં વધારે ન પકડાયા હોય તો તે કંઈ તે પ્રાન્તના અસહકારીઓનો દોષ નથી જે કાગળો મારા ઉપર આવ્યા છે તે પચ્ચી હું જોઈ છું કે એ ત્રણ પ્રાન્તોમાં સન્ધાને માગે છે એટલા યોદ્ધા મળે જાય છે. આટલા પકડાયા જો તે યોદ્ધા ગણાય તો

તે સરકારની સુસ્તીને આભારી છે. દરેક પ્રાન્તમાં જોડને સારું સેંદ્રો યાત્રાળુઓ તૈયાર છે.

આવે સમયે ગુજરાત શાન્ત છે, મૃગ્ય છે, ધીરજ ધારી બેઠું છે. મને આ શાન્તિ, ધીરજ અને માન અતિસય પ્રિય છે, કેમકે મને વિશ્વાસ છે કે સેંદ્રો ગુજરાતીઓ જોડ જવા તૈયાર જ બેઠા છે. ગુજરાતે જોડો ભરવામાં પહેલ કરવાની આશા રાખી હતી, પણ તે માન તો અત્યારે બંગાળ ખાટી રહ્યું છે. પણ આપણે ખરેખરા તૈયાર હોઈએ તો આમાં બંગાળની અદેખાઈ કરવાનું કારણ નથી. હું માની લઉં છું કે આપણો સમય આવશે ત્યારે આપણે બંગાળને હાથુવારમાં પહોંચી વળશું.

એ સમય નજીક આવતો જાય છે.

ખારડોલી તૈયાર ન થાય, આશુદે તૈયાર ન થાય તો આપણે સામુદાયિક બંગ નહિ કરી સકીએ. પણ વ્યક્તિગત બંગ કરવામાં તો આપણને પ્રતિબંધ છે જ નહિ. સામુદાયિક બંગથી તો આપણે ધાર્યું પરિણામ તુરત લાવી સકીએ; વ્યક્તિગત બંગથી જરા દીલ થાય. મારી કમેદ તો એવી છે કે ખારડોલી તો તૈયાર થશે જ અને તેથી આપણે સામુદાયિક તેમજ જરૂર પડે વ્યક્તિગત એમ બન્ને બંગ કરવા તૈયાર થઈ જઈશું.

ખારડોલી, આશુદે, નડિયાદ બન્ને સામુદાયિક બંગને સારું તૈયારી કરે. ખીમત બધા શાગોમાં વ્યક્તિઓએ તૈયાર થઈ રહેલું જોઈએ. દરેક ગામમાં જેટલા માણસો તૈયાર હોય તેમણે પોતાની આમ્ય સમિતિમાં નામ નોંધાવી દેવાં જોઈએ. જો આમ્ય સમિતિ ન હોય અથવા કોઈ નામ નોંધવા તૈયાર ન હોય તો તાલુકા સમિતિમાં નોંધાવી દેવાં. આમ્ય સમિતિએ તાલુકા સમિતિમાં નોંધાવવાં. એ નામો બધાં ઉપરે ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિમાં નોંધાઈ જવાં જોઈએ.

જેની શક્તિ શાન્તિથી જ સ્વરાજ મળી શકે એવી ન હોય, જે હિન્દુ હોય તો અસ્પૃશ્યતાનો ત્યાગ કરવા તૈયાર ન હોય, જે સારું કાંતી ન જાણતો હોય, જેણે પગેથી કાપડનો સર્કયા ત્યાગ ન કર્યો હોય, જે હાથે કાતેલ અને હાથે વણેલ ખાદીનો જ ઉપયોગ ન કરતો હોય, જે હિન્દુ મુસલમાન શીખ પારસી ખ્રિસ્તી, ચઢદીની વચ્ચે મિત્રતાની આવશ્યકતા ન માનતો હોય, તેણે જોડ જવાનો વિચાર જ ન કરેલો અને તેથી તેણે સ્વયંસેવકોમાં પોતાનું નામ નોંધાવવાનો વિચાર અવશ્ય છોડી દેવો.

જેઓએ આત્મશુદ્ધિ નથી કરી, જેઓએ ચરામ ઇત્યાદિ નથી છોડ્યાં તેઓ આ ધાર્મિક-યુદ્ધમાં નહિ જોડાય તો તેથી તેઓ દેશસેવા કરશે, કેમકે તેઓ પોતાની મર્યાદા સમજ્યા ગણાશે.

જેઓ સ્વયંસેવક થાય તેમણે પોતાના બચ્ચુપોષણનો ખંદોગસ્ત પોતાની મેળે કરી લેવો. સમિતિ પાસેથી બચ્ચુપોષણ મેળવવાનો વિચાર ન રાખવો. જેઓ દેશ-સેવા કરવા ધારે તેમને એવો એક પથ ગિત્ર ન મળે, કે જે તેમની હાજતો આવે સમયે પૂરી પાડે, તેવા દેશસેવા કરવા યોગ્ય ન હોઈ શકે એમ મારી માન્યતા છે. એવા માણસનું ખર્ચ વધારે હોય નહિ ને હોય તેટલું કાઢીને બારે ન જ પડે.

જે મેં પુરુષોને માટે લખ્યું છે તે સ્ત્રીઓને પણ લાગુ પડે છે. જોકે સ્ત્રીઓને એકાએક જલમાં જવા કાઢવાની જરૂર નથી, તોપણ તેઓમાંથી જેમણે સ્વદેશપ્રીતિનું પાન કર્યું છે તે તો તૈયાર થઈ જ રહે.

કાઠીયાવાડથી એક મિત્ર પૂછે છે કે દેશી રાજ્યોમાં રહીને શું કરવું? દેશી રાજ્યોમાં રહીને સ્વતંત્રજી બરતી ન કરવી. પણ જેમનો જલમાં જવા વિચાર હોય તે પોતે પોતાનું નામ પ્રાન્તિક સમિતિ પાસે નોંધાવી શકે છે; ને જેઓ નામ નોંધાવવા તૈયાર ન હોય તે પણ સ્વયંસેવકના જે ગુણોનું દં વર્ણન કરી ગયો છું તે તો કેળવે જ.

આમ આપણે તૈયારીઓ કરી હજારોની સંખ્યામાં જઈ જવા તૈયાર થઈએ તો જ આપણાં ધીરજ, શાન્તિ ને મૌન શોભી નીકળે ને ખરી બહાદુરીમાં ખર્ચે. જો આપણે સમય આવ્યે એટલું જોર ન જતાવી શકીએ, એટલે આપણોગ ન આપી શકીએ તો આપણે નામદં ને નમાલામાં ખપીએ. પણ મારા મનમાં ગુજરાતની હિમ્મત વિશે શંકા નથી.

હું એટલું જ માત્ર ઇચ્છું છું કે જો હિમ્મતની સાથે જ્ઞાન પણ આવે. જે જ્ઞાનની જરૂર છે તે જ્ઞાન સ્વદેશીની આવશ્યકતા વિશે અને અસ્પૃશ્યતા દૂર કરવા વિશે, દરેક પુરુષે જો જ્ઞાન પોતાના કુટુંબને ને પરજીલાએ પોતાની સ્ત્રીને આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સ્ત્રીઓમાં હજી જોઈએ તેટલો ખાદીનો પ્રેમ જાગ્યો નથી, રંગરેંગી ને બડકામણી ભાતો વાળાં પગેથી કપડાંનો મોહ ગયો નથી. તેઓએ હજી અસ્પૃશ્યતાના પાપનો ત્યાગ કર્યો નથી. તેમને ધીરજથી ને પ્રેમથી સમજાવવાનું બાકી રહ્યું છે. આ કાર્ય સૌ પોતપોતાના કુટુંબમાં સહેલાઈથી કરી શકે છે. હમેશાં

તેમાં સફળતા ન મળે એ સમજી શકાય તેમ છે, પણ આપણે પ્રયાસ કરુંયથી જ સર થવો જોઈએ જેમ નવા ભોગોમા આપણે કરુંયને પહેલું ભેજવીયે તેમ જ નવા ત્યાગોમા કે નવા સુધારામાં પણ તેને પ્રથમ ભાગીદાર બનાવવું જોઈએ.

આ માસમા ગુજરાત મહાસભાના સ્વાગતમાં ગુંથાયેલું રહી ચકે છે, પણ જાનેવારીમા ગુજરાતે પરીક્ષાને સાર તૈયાર થયે જ છૂટકો છે. તેથી હું આજથી ગુજરાતીઓને સાવધાન કરવા ઇચ્છું છું. પ્રાન્તિક સમિતિનું નવા ખ્રિસ્તી વર્ષનું પહેલું કામ ગુજરાતીઓને આપમેળા સાર તૈયાર કરવાનું હશે.

સહયતા

સભ્યતા, વિનય, નમ્રતા—આ ગુણોની ઉપર એટલો બધો ઝોલો ભાર મુકાય છે કે કેમ જાણે તેની આપણા ચારિત્ર્ય ઉપર કંઈ અસર જ ન પડતી હોય. કોઈ માણુમ રમૂય બ્રહ્મચર્ય પાળે તો એ બાહ્યરૂપ બનીને સહુને વગોવે ને ધમકાવે, અને આપણે તની અનુભૂતિને દૂરથી ગાળની પાટુની જેમ સામી લાકે છીએ. તેમજ જો કાંઈ માણુમ સાચાભોલો હોય તો તેને આખાભોલો થવાનો ઇજારો આપણે આપીએ છીએ; અને જો ખાદી પહેરતો રહે તો ખાદી ન પહેરનારની ઉપર ટટકની મારઠ ચડી આવી ગઈ. તે જ રીતે જો સવિનય ભંગ આપે તે તેને પોતાની વર્તણૂકમાં અવિનય વાપરવાની રજા મળ્યા જેવું કરીને બેસે છે. આ અસભ્યબેનાના નામકો નથી બ્રહ્મચારી, નથી સત્યવાદી, નથી ખાદીવાદી કે નથી સવિનય ભંગી. આ ચારે બધું પોતપોતાની પ્રતિગાથી એટલા બધા વેગળા છે, જેટલી ઉત્તર દિશા દક્ષિણથી. જ્યાં વિનય નથી ત્યાં વિવેક નથી અને જ્યાં વિવેક નથી ત્યાં કંઈ જ નથી, એમ કહી શકાય. વિશ્વામિત્રની તપશ્ચર્મા જ્યાં સુત્રી તે વિનય ન શીખ્યો ત્યાં સુત્રી અધૂરી ગણાઈ.

વિનય ને નમ્રતા સાન્નિત્યની નિશાની છે. અવિનય ને ઉદ્વેગાદિ અસાન્નિત્યચક્ર છે. એટલે અસહકારીથી અવિનયી તો થવાય જ નહિ. છતાં અસહકારીની ઉપર ગોરામાં મોટો આરોપ અવિનયનો ને ઉદ્વેગાદિનો મુકવામાં આવે છે, અને તેમાં વળુદ ધણ છે. અસહકારી થયા એટલે આપણે કંઈક મહામારત માર્યું કર્યું હોય એમ આપણે માનીએ છીએ, કેમ જાણે જેણે પોતાનું કરજ પનાવ્યું હોય તેને માન-પત્ર લેવાનો હક પ્રાપ્ત થયો હોય.

આવા અગ્નિચર્યા આપણી. સડતમાં છત મળતાં આપણને દીલ થાય છે, કેમકે જેમ વિનય જાણે અને દેખે તેકે છે તેમ જ અગ્નિચર શુદ્ધતા વધારે છે. જે અસહકારી સદકારી તરફ વિનયવાન રહ્યા હતા, તેઓને ગાળો ન દીધા હોત ને તેઓના પ્રત્યે આત્મ વગેરે રાખ્યા હોત તો અત્યારે જે ખટાશ બે પક્ષ વચ્ચે થઈ ગઈ છે ને ન થાત; તો મુંમમમાં જે માહું પરિણામ આવ્યું તે ન આવત. જે વિદ્યાર્થીએ સરકારી નિયામ છોડી છે તે ન છોડનારને પાંચે નહિ, તેને ગાળો ન દે, પણ તેને પોતાના ગ્રેમથી જીતે. પોતે તેની જેવી સેવા પૂર્વે કરેના હોતો તેવી જ હજીયે કરે જાય. જે વહીયે વહીલાત છોડી છે તે ન છોડનારની સામે મ્હોડું ન મરડે, પણ તેની જોડે પ્રયત્નના જેવી જ મહાશ રાખે. જેણે સંસ્કારની તોફારી છોડી છે તે ન, છોડનારને ગાળો ન દે.

આમ જે આપણે આપણું કામ સઠ રાખ્યા હોત તો સંભવ છે કે આજે તો આપણે આપણું કામ ઉઠેલીને પણ ખેરતી ગયા હોત ને દેશ ચડ્યા છે તેના કરતાં ઘણો આગળ વધ્યો હોત. વિનીત પણ આપણાથી અવગ રહી જ ન શકત.

વિનય વાપરે એટલે ખોટી ખુશામત કરવી એવો અર્થ દાખ નહિ કરે, એવી ઉમેદ રાખું છું વિનય વાપરે એટલે આપણે આપણો ધર્મ છૂપાવવા એમ પણ નથી. વિનય વાપરે એટલે આપણા પોતાના ધર્મ પર સુસ્ત રહેતા છતાં બીજાના પ્રત્યે આદરભાવ રાખવો હું તિલક હરે એટલે તિલક ન કરનારની મરદમી ન કરે. હું પૂર્વ બણી હબી પ્રાર્થના કરે એટલે પશ્ચિમ બણી નિગાજ પદનાં સુસંલભાન ભાષનો તિરસ્કર ન કરે. મને સંસ્કૃત ઉચ્ચાર આવડે તેથી અરબી ઉચ્ચારને વખોડી ન કાઢું. ખાદીવની પેતાની ખાદીની ટોપી પહેરતો છતાં આંધ્રા દેશ પહેરનારની પ્રત્યે સહનનીયતા ને ગ્રેમ બતાવી શકે છે. ખાદીથી લદાગેલો માણસ જે પરદેશી કપડા પહેરનારને ગાળ બાડવા મંડી જાય તો તે પરદેશી કપડાને ખોટા પ્રચાર કરનારો નાવડવાનાં. મુગધના ઉપદ્રવથી ખાદીનો પ્રચાર વધ્યો નથી. દેટલાકને તો અત્યારે ખાદીમાંથી બદખો ફટતી જણાય છે.

જો આપણે ખાદીવાદીઓ આખા દિન્દુસ્તાનને ખાદી પહેરતું કરી મુકવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે ધીરજથી પરદેશી કપડાં વાપરનારાને સમજાવવા જોઈશે. પરદેશી કપડાને ગમે તેટલા વખોડીયે, પણ તે પહેરનારની સાથે તો મહોત્તમથી જ વરતીયે મગ્ધી ભુંટી છે, પણ મરજીથી પીડાતાનો ત્યાગ કરીયે તો આપણને પણ મરજીનો એવ લાગવાનો સંભવ છે. આપણે રોગનો નાશ ઇચ્છીયે, રોગીનો કદી

નાંદ. પંદેરી દુપડાં પહેરનાં એને આપણે રાગ માનીએ છીએ, તો તે રાગથી પીડાતાની આપણે સેવા કરીએ. પંદેરી દુપડાં પહેરનાર આપણને કાં રાગી ન માને ? બલે માને. તેમ જનાં જો આપણે એકબીજાની સેવા જ કર્યો કરશું તો કોઈને કોઈ દિવસે જેનું અમાન હશે તે બદલ આવશે. એમ નહિ કરીએ તો ધર્મ અને અધર્મનો મોદ આપણને કદી નહિ જણાય.

જેમ મદદકારી પ્રત્યે વિવેક વાપરવાની જરૂર છે તેમ જ આપણે જેલમાં જતારે પણ વિનય જાગવો પડશે. એક તરફથી જેલના નિયમોનું પાલન ને બીજી તરફથી સ્વમાનનું એ બન્ને વસ્તુ સાથે જળવાવી મુશ્કેલ છે. જેલના કેટલાક ધારા કુદરતથી જ લીધાપન સમાવનાં હોય છે. જેલમાં આપણે કોટડીમાં પૂરાં જ છૂટકો. એમ જો ધાગ બધા કેદીને સાચુ પડના હોય તેને આપણે માન આપવું જ જોઈએ. અને ને માથે જ ન્યાં આપણને હલકા પાડવા ખાતર જ કંઈ કરવામાં આવતું હોય ત્યાં દહનાપૂર્વક તેની સામે પણ ચંબું જોઈએ એકવાર વિનયની કેળવણી આપજો પામીએ તો ક્યે પ્રસંગે કેમ વસ્તુનું એ આપણને એની મેજે માલમ પડી જશે.

જ્યાં દુપદ છે ત્યાં અવિનય ને હક્કતાઈ છે. જ્યાં દુપદ નથી ત્યાં સમ્મતાની સાથે જ સ્વમાન છે. દુપદવાળો ઘરીનું અભિમાન રાખે છે. સ્વમાન જાળવનાર આત્માને એળખી તેની જ ચિન્તા કરે છે, ને તે પાછળ સરીને માણા નાખવાને તૈયાર રહે છે. સ્વમાનના પૂર્વરી આ જગતમાં બધાની સથે મિત્રભાવથી વર્તે છે, કેમકે તેને પોતાના મન જેટલું જ સહનું માન પ્રિય લાગે છે તે બધામા પોતાને અને પોતામા બધાને જુએ છે, બીજાની જોડે પોતાને મુકે છે અદકારી બધાથી અતડો ન્દે છે ને પોતાને બધાનો ઉપરી માની જગતનો કાજ ચલા જતા જગતની પામેથી પોતાની હલકાઈનું માપ દેવા લે છે.

તેથી શાન્ત અસહકારીએ વિનયને મોખો ગુણ ગણી તેને પણ કેળવવો જોઈશે. એમાં જ બક્ષિતની કે પ્રતીની સમ્મતાનું માપ આરી જાય છે. અસમ્મતા પશુતા છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક સમજી અસહકારી તેનો સમજો ત્યાગ કરે.

હિન્દુસ્તાનનું અર્થશાસ્ત્ર

એક મિત્રે મને હિન્દના કાપડના વેપાર પરની એક સરકારી પત્રિકા આપી છે. એ હિન્દી સરકારના હુકમથી મિ. એ. સી. કાવશિએ તૈયાર કરી છે. આ પત્રિકાની શરૂઆતમાં જ આની ટીપ મુકેલી છે: 'હિન્દી સરકાર ખુલાસો કરવા ઇચ્છે છે કે આ પત્રિકામાં જે વિગતો રજૂ કરવામાં આવી છે અને જે અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે બધા લેખકના પોતાના જ સમજવા.' 'જે એમ જ હોય તો હિન્દી સરકારે આવી પત્રિકાઓના બર્થને જોએ કેર બરનાર પ્રજા ઉપર નાહક શા સાર નાખ્યો છે? વળી આ પત્રિકા કંઈ પહેલવહેલી જણાતી નથી. એ તો માળાનો ૧૬મો મણકો છે. શું સરકાર આ આર્થિક સવાલની બંને બાજુ-ઓને સરખી જ પ્રસિદ્ધિ આપવાની ફિકર કરે છે?

જે પત્રિકાનું હું અવલોકન કરી રહ્યો છું તે હિન્દુસ્તાનની પ્રજાએ આજે ઉપાડેલી સ્વદેશીના પ્રવૃત્તિના જવાબ રૂપે તૈયાર થયે છે. આયાતની અને દેશમાં બનતા હાથવણાટ મુદ્દા કાપડની સ્થિતિ કેવી છે એ બતાવતી એક સચિત્તર નોંધ ને સંખ્યાબંધ નકશા તેમાં આપેલા છે. પણ સ્વદેશીના પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવામાં વાચકને તેમાંથી જરાયે મદદ થતી નથી. દેશમાં ચાલી રહેલી આવી સંગીન, દેશનું હાડ બાધનારી અને સહકાર પ્રવર્તાવનારી પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે સંદાનુજ્જ્વલિ બતાવી તેનો અભ્યાસ કંવો કે તેને આગળ વધારવી રહી, પણ સરકાર તો તેની તમ્બ આટલું ઝેર રાખી રહી છે ને તેને તોડી પાડવાના મિથ્યા પ્રયત્ન પાછળ પ્રજાનો પૈસો બગાડી રહી છે. એ એક જ દલીલ પણ આ રાજ્યતન્ત્રને દફનચોગ ખૂવાર કરવાને સાર બસ છે.

લેખકની દલીલોનો સાર નીચે મુજબ છે:

૧. આ પ્રવૃત્તિ એ ફેલેડમંદ પાર ઉતરશે તો તે દેશના ઉદ્યોગોનું સરક્ષણ નહિ કરે, પરદેશી આયાતને માત્ર રાક્ષી.

૨. આનું પરિણામ એ જ થશે કે દેશી મૂલીબાજા તર થશે ને પ્રજા પીડાશે.

૩. આયાત, ચતા માલની સામે હરિકાઈ તો છે જ નહિ, કારણ કે ભતનું પરદેશી કાપડ આયાત થાય છે, તેનો માલ હિન્દમાં બનતો જ નથી.

૪. હવે આ કાપડ દેશાવરથી આયાત થવું અટકાવવામાં આવે તો તેના બાવલ ચડી ગયા વિના ન જ રહે અને તેની જોડાજોડ પાછો નફો તો નહિ જ.

૫. આમ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર, ભોગવાઈ અને ઉઠાવના નિયમની વિરુદ્ધ હોવાથી તેમજ ખરીદનાર પ્રતિભા વિરુદ્ધ હોવાથી તે આખરે નિષ્ફળ જ નીવડશે.

૬. હાથકંતામણીનો નાશ થયો તે સાર માંધી વિલાપ કરે છે, પણ તે તો સ્વાભાવિક કારણોથી. એટલે કે વખત બચે તેવાં યંત્રોની શોધખોળ થઈ તેથી થયો છે. એ નાશ આટલે ઘણી હાથ દેવાય તેમ ન હોય.

૭. હિન્દી ખેડૂતની હુદ્દાશાનું કારણ તો તે પોતે જ છે. કપાસનું વાવેતર જે પહેલાં ઘણું સરસ થતું તે તેણે પોતાનાં આજસ અને બેપરવાઈને લીધે વેડફી માર્યું.

૮. એટલા માટે હિન્દુસ્તાનની સાચામાં સાચી સેવા માંધી એ કરી શકે કે તેમણે ખેડૂતોને કપાસની ભૂત સુધારવાને સમજાવવા.

૯. લેખક અન્તમાં લખે છે: ‘તે માંધી લોકના ઘરમાં નિરુપધાગી રેંટીયા છુસાડવાને બદલે તે વધારે પ્રમાણમાં રૂંતું વાવેતર થાય—ને તે ખાસ કરીને લાંબા તાર વાળા રૂંતું—એવી ચળવળ ઉપાડે તો તેની અસર આજના ઉપર તો થશે જ, પણ બિવિધમાં આવનારી પ્રજા પણ એ અસરથી તેમને યાદ કરતી રહેશે’

આ પરથી વાંચનાર જોશે કે જોને હું હિન્દુસ્તાનના આર્થિક ઉદ્ધારને ‘અર્થે’ અત્યંત જરૂરનું ગણું છું તેને જ લેખક નયું ગાડપણ ગણી કાઢે છે. એટલે આ બાનતમા અમારો મેળ ખાય એવું છે જ નહિ. અને પત્રિકાની ચર્ચાતત્તી નોંધ, જોનો ઉતારો મેં આપ્યો છે, તે સરકારે અમાકથી છાપી રાખેલી હોવા છતાં લેખકે સરકારના વિચાર દર્શાવે છે એ જ ખરી હકીકત છે. મેં સરકારને તેમજ સરકારી-ઓને ઓછામાં ઓછું આ પ્રવૃત્તિમાં તો પ્રજાની સાથે જોડાવાનું આમન-ત્રણ આપ્યું છે જ. રાજ્યપ્રકરણના ક્ષેત્રમાં તેની અસરથી તેઓ ન ગમરાય, કારણકે તેવી અસર થાય એમ તેઓ પોતે માનતા જ નથી અને કદાચ તેમણે ન ધાર્યા હતાં રેંટીયાના ફેલાવાની સાથે પ્રજાની ગળદારી સત્તા પણ વધી જાય તો તે માટે તેઓએ બળાપો ન જ કરવો ઘટે. ખાદી સામે આમ લડાઈ માંડવાને બદલે તેમણે તો ખાદીને લોકપ્રિય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈતો હતો. હિન્દી ખેડૂતને ભોગે તેઓ પરદેશી કારખાનાંવાળાઓને ખટાવવા માગે છે એવો જે બચકર થઈ તેમના ઉપર છે તે આમ કરત તો તેમને માયેથી ઉતરત. મારું આમન-ત્રણ સદાનું છે. હું બિવિધવાણી કટું છું કે રાષ્ટ્રીય ચળવળના બીજાં અંગોનું જે થવાનું હશે તે થશે, પણ આજે છે તેવું સ્વદેશીનું અંગ તો સદાને માટે કાયમ જ રહેવાનું છે; અને હિન્દુસ્તાનનું કંગાલપણ કાઢવું હોય તો આ સ્વદેશી અંગ એ પ્રમાણે કાયમ રહેવું જ જોઈએ.

હું પોતે આ વિષયનો શાસ્ત્રી હોવાનો દાવો કરી શકું એમ નથી, તોપણ હું
 હિંમતપૂર્વક કહું છું કે અર્થશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાં નોંધાયેલા કાયદા કંઈ વેદવાક્ય નથી
 કે તેની સામે વાધો જ ન હો. તેમ તે કાયદાઓ બધે સ્થળે લાગુ પડનારા પણ નથી.
 ઇંગ્લંડની આર્થિક સ્થિતિ જર્મની કરતાં જુદી છે. ગાજરમાંથી દોદેલી ખાંડના
 વેપારને ખૂબ ખીલવાને જર્મની તવંગર બન્યું છે. ઇંગ્લંડ પરદેશી બજારો કમજોર
 કરીને તવંગર બન્યું છે. જોખા જેવડા દેશમાં જે બની શકે તે ૧૯૦૦ માંથી
 લંબાઈ ને ૧૫૦૦ માંથી પહોળાઈ વાળા વિશાળ ખંડમાં બનવું શક્ય નથી. કેઈ
 દેશની આર્થિક સ્થિતિનો આધાર ત્યાંની ઋણીઓના ફેરફાર પર, જમીનની ભૂત પર
 તે હવાપાણી ઉપર હોય છે. આ દરેક બાબતમાં હિન્દુસ્તાનની પરિસ્થિતિ ઇંગ્લંડથી
 જુદી છે. ઇંગ્લંડને માટે જે સાકર જેવું તેવું ઘણું હિન્દુસ્તાનને માટે એર સમું
 હોય છે. ગોમાંસની ત્રણ ઇંગ્લંડની ઠંડી હવામાં સારી હશે, પણ ધાર્મિક હિન્દુની
 ગરમ હવામાં તો એ એર જ છે. વીરુદ્ધિનો તેજ દારૂ બ્રિટિશ ટાપુઓના ઉત્તર પ્રદેશ-
 માં જરૂરીયાતની ચીજ હોઈ શકે, પણ હિન્દુને તો તે દામ માટે સાવ નાલાયક
 બનાવી મુકે છે. મીઠાવાળા દેશના વગર સ્કોટલેન્ડમાં નહિ ચાલતું હોય, પણ હિન્દુ-
 સ્તાનમાં તો તે કેવળ અસહ્ય બોળે છે. વેપારની છૂટ એ એવા દેશને માટે અર્થ-
 શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ લાભદાયક વસ્તુ હોઈ શકે, (તે નીતિમંત્રન કેટલે અંશે છે એ
 વિષે તો મને અલબત્ત સંક છે) કે જે દેશ આબો જ ઉદ્યોગમય બની ગયો છે,
 જેના લોકોને શહેરમાં વસવું ફાવી ગયું છે ને વસતા થયા છે, જેના લોકોને બીજી
 પ્રાંતોને ચૂસી લેવામાં કેઈ ભૂતનો બાધ નહોતો નથી ને તેથી પોતાનો કુદરત
 વિરુદ્ધનો વેપાર ટકાવી રાખવા સારૂ દરીઆઈ લશ્કર રાખે છે. આવી વેપારની છૂટ
 હિન્દુ તો નખોદવા બાંધ્યું છે ને તેને પરાધીનતામાં જડી રાખ્યું છે.

હવે મિ. ડાઉંગ્લોના સિદ્ધાન્તોને હવાડીયે:

૧. સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિને હેતુ એ છે કે તેનાથી મરજીયાત અટકાયત જરૂરતની
 ગરજ સારવી.

૨. પણ તે એવી રીતે ચલાવવાની કલ્પના છે કે તેનાથી ગ્રીવાળાને હદ
 બહારનો નફો પણ ન મળે, તેમ ખરીદનાર પ્રબળે ખોટ પણ ન ભય. ફેરફાર
 દરમિયાનની કુંક મુદતમાં—ફેરફાર નવો નવો થઈ રહ્યો છે ત્યાં સુધી—દેશી બનાવટો-
 ના ભાવ ચડી જાય ખરા; ને અત્યારે ચડ્યા પણ છે જ; પરંતુ એવું થોડો વખત

જ રહેવાનું, કેમકે ખરીદનાર વર્ગના મોટા ભાગ તો પોને પોતાનો દારૂગર બન્યો હશે, એટલે કે પોતાને જોઈતું કાપડ પોતે જ બનાવી લેનો હશે. જેમ ધરમાં રંધાતું અગ મોંઘું પડતું નથી તે વીજાનો બોરાક તેની ગરજ સારી થકતો નથી તેમ કપડું પણ ધરખૂણે કંતાય ને વણાય તો મોંઘું ન જ પડે. પચીસ કરોડથી વધારે પ્રજા પોતાના અપભ્રંશ સુતર કાંતી લેશે ને તે સુતરને પોતાના જ ગામના વણકરો પાસે વણાવી લેશે. આટલી પ્રજા પોતાના ગામને વળગીને જ રહેનારી છે અને વરસ-માં ઓછામાં ઓછા ચાર મહિના તો તેમને નવગણના મળે જ હ. એ નવગણના દહાડામાં જો તેઓ સુતર કાતે ને તે વણાવીને પહેરે ઓઢે, તો તેમની ખાદીની સાથે મીલતું કપડું કામ દાળે દર્શિયામાં ટટી ન શકે. આ રીતે બનેલું કપડું તેમને સસ્તામાં સંગતું પડ્યું હશે. ખાદીના લોકો કદાચ આ કિંમતો ભાગ નહિ લે તો તેમને જોઈતું કાપડ પણ આ પચીસ કરોડે અથ કરતાં જે ચોડું વધારે પેઠા, ક્યું હશે તેમાંથી જ મળી રહેશે

૩. હિન્દુસ્તાનની ગીલોમાં બતતા માલ સાથે હરિદાસ કરે તેવા માલ કરતાં હરિદાસ વગરનો માલ જ વધારે આયાત થાય છે એ સાચું છે. પણ મેં સૂચવેલી યોજનામાં એ સવાય જ ઉભો થતો નથી, કારણકે મૂળ મુદ્દો ખીલ દેશે જોડે વેપારી બરોજગી કરવી એ નથી પણ પ્રજાના નવગણના વખતનો કપડોય દરી લેવો અને આવાં કુરતી પગલાંથી દહાડે દહાડે વધતું જતું દારૂ ટાળતું એ છે.

૪. હું બતાવી ચુક્યો છું કે બહિષ્કારને પરિણામે આખરે કાપડના ભાવમાં વધારો નહિ થાય.

૫. જે બતતો બહિષ્કાર સૂચવાયો છે તે જોગવાઈ અને ઉપાડના કાયદા વિરુદ્ધ નથી, કેમકે અપપૂરતું પેઠા કરીને આ બહિષ્કાર એ કાયદામાંથી છૂટી જાય છે. જે લોકોને ઝીણું કાપડ વાપરવાની આજ્ઞા પડી ગઈ છે અને જેઓ ચિત્રવિચિત્ર ખાતીમળ કપડાંના શોખીન બન્યા છે, તેઓની રૂચિમાં કલાની દૃષ્ટિ આ પ્રતિ- ને અંગે પરિવર્તન થવાની જરૂર તો છે જ.

૬. આ પત્રના અંકમાં હું બતાવી ગયો છું કે હાથકંતામણીના નાથ ખાસ યોજનાપૂર્વક કરવામાં આવ્યો છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનાં માણસોએ તદ્દન જંગલી રીતે તેનો નાથ કરેલો છે. ગમે તેટલી ધાનિક શોખોળ પણ આ રાષ્ટ્રીય કળા ને હુલોમને ડૂબાડી ન થકત. પદ્ધતિસર ને બહીષ્કારને જે ધાતકો ઇલાજે તેને નિર્મૂળ કરવા સાર યોજાયા તેનાથી જ તેનો નાથ થયો છે.

૭. કપાસની ખેતીમાં ચમેલા બગાડને માટે, હું હિન્દી ખેડૂતને જવાબદાર ગણી શકતો નથી. હાથકંતામણુ ગયું તેની સાથે જ સાફ રૂ ઉપજવવાની લાલચ પણ મળે. રાજ્ય તરફથી ખેડૂતની દરદાર જ રાખવામાં આવી નથી.

૮. હું અભિમાનપૂર્વક ધાઈ છે કે મારી પ્રવૃત્તિથી રૂની જાત સુધારવા તરફ ખેડૂતોનું ધ્યાન દોરાનું થયું છે. પ્રજાની દલાટિ તરફથી ખારીક સુતર માટે આશ્વ-પૂર્વક માગણી આપુ રહેશે, અને તેને માટે લાખા તાર વાળું રૂ હોય તો જ ચાવે. કપાસનું વાવેતર એટલું જ હિન્દુસ્તાનની ગરીબાઈ મટાડી નહિ શકે, કેમકે જે વખત પ્રજાને પરાણે આજસમાં શુભાવી દેવો પડે છે તેના સંવાલ તો તોપણ તેમ ને તેમ રેહી જાય છે.

૯. તેથી, આ દેશના શરિષ્ઠજનના પ્રશ્નનો ઉકેલ અત્યંત જવાબદારીને, સહેલાઈથી, બહુ ખર્ચમાં હતર્યા વિના ને વહેવારની રીતે લાવી આપવાનું માન રેંટીયાને જ મળવાનું છે એ મારો દાવો છે. તેથી, પશ્ચિમના અચાન લેખક લખે છે તેમ રેંટીયો નિરુપયોગી તો નથી જ, પણ તે દરેક ધરની આવરણને નેના વિના ન ચલાવી શકાય તેવી ધરવખરી છે. દેશની બરકતનું ને દેશની મુક્તિનું તે ચિહ્ન છે. હુનિયાના દેશોને દેખતો નહિ પણ પ્રીતિના ને સ્વાસ્થ્યનો સન્દેશો તેના મીઠા ગંભીર સૂચી તે સંબળાવે છે. જગતની શાન્તિમાં બંગાળ પાડનાર દરીઆઈ કાફલાના અંગરક્ષકની તેને જરૂર નથી. કરોડોના એક એટલા દલ નિશ્ચયની જ તેને જરૂર છે કે અમારા જ ધરમાં આજે જેમ અમે અમારા કુટુંબ માટે અજ રાંધી લઈએ છીએ તેમ અમારા જ ધરમાં અમે અમારા કુટુંબને માટે સુતર કાંતી લઈએ. મારી ઘણી શૂલચૂકોને માટે હું બિવિધની પ્રજાના સાપને પાત્ર બસે હોઈ, પણ રેંટીયાને સહેવન કરવાની સલાહ આપવા સાફ તો તેઓ અને આશિષ જ આપને એવો મારો અચળ વિશ્વાસ છે. એના ઉપર મોઈ સર્વસ્વ હું વરી જઈ છું; કેમકે રેંટીયાને આટે આટે શાન્તિના, પ્રીતિના ને બન્ધુભાવના તાર ટંતાય છે. અને એ સાથે જ, જેમ તેના નાતથી હિન્દની શુભામી આવી તેમ તેનું સ્વેચ્છાપૂર્વક યુનર્જવન હિન્દુસ્તાનને મુક્તિ પણ આપશે જ.

મારી નોંધ

ધન્ય એ સૌને !

ખજાલ સંદેશ નેશનલ મુસ્લીમ યુનિવર્સિટીના મુખ્ય અધ્યક્ષાપક હતા. અતિ નિખાલસ મુસલમાનોનાના અ- હું તેમને અહીં છું તે જવા ધર્માનિમાની છે તેવા જ દેશાનિમાની છે. પોતે એક અનીર કુટુંબના છે. બારિસ્ટર તરીકે તેમનો વૈભવ ખૂબ હતો. આજે તેઓ ધર્મ અને દેશના ખાત- ફર બન્યા છે તેમને પણ સરકારે જેવર્મા મોકલવાનો તાર દર્મણો જ મને તેમનાં જોખમ તરફથી મળ્યો છે. તેમનું નામ ખુરશેદ જેઠમ છે. તેઓ લખે છે: 'તમે ભણીને ખુશ થશે કે મારા પતિને સરકારે કે: દરેક છે યુનિવર્સિટીને હું ચલાવીશ.' આ તાર જવાદે મને મળ્યો ત્યારે મને સવાશેર હોલી ચડ્યું. કેમકે એક તરફથી ખજાલ સાહેબની પાક કુરબાની ને બીજી તરફથી નેમનાં જેઠમની ધીરજ ને બડાડૂરી આગ્રહ જ્યાં બન્નાં હોરે ત્યાં રવરાજને મળ્યું દોશી યો ? ખુરશેદ જેઠમને પોતાનું કામ ચલાવતાં જરાયે મુશ્કેલી નથી પડવાની. યુનિવર્સિટીના બડાડૂર નિખાલસ દિલના વિદ્યાર્થીઓ ખુરશેદ જેઠમની આસ- પાસ બીટબાધ જશે ને મંબવ છે કે જે કામ તેઓ ખજાલ સાહેબને ખતર નહોતા કરતા તે તેમનાં જેઠમને ખાતર કરો. ખુરશેદ જેઠમ વળી એ વિદ્યાર્થીઓને કાંતવાની ઠાલીમ તો ખજાલ સાહેબ કાંતાં જરૂર વધારે સારી જ આપશે.

આવી જ દિગ્મત વિન્ડુસ્તાનની ઘણી સ્ત્રીઓમાં આવે એટલે આપણે વિચાર જ છે. આ મહાન ભજ તને સમયે બહેનોને મારી એટલી વિનંતિ છે કે તેઓએ સંપ્રસન્નિ ખૂબ ઠેળવવી પડશે તેઓએ પણ સાથે મળી કામ કરતાં થઈ જઈ જોઈયે. અને એમ કરવાનો સરળ રસ્તો એ છે કે એકબીજાની ટીકા કરવાને બદલે તેઓએ પોતપોતાના કામમાં જ નિર- ફતાર થઈ જઈને જે સેવામાં જ સર્વદેવ સંમત છે તેને ટીકા કરવાનો સમય જ નથી રહેતો.

પારસી બહેનો:

મારી ઉપર મક્ક પારસી બહેનોના કાગળ—અતિ દુઃખ ઉપભવનારો કાગળ મુંબઈથી આવ્યો છે. એ બહેન એવી ફરીબદ કરે છે કે તેનું મૂળ તપાસવામાં મને આખો ભજ ગાજવાની ઇચ્છા થાય પણ તે બહેનના કાગળ પરથી કંઈ જ તપાસ થઈ શકે તેમ નથી. એ આ કષ્ટાણુ તે બહેનના દારમાં આવે તો મારી તેમને વિનવિ છે કે મને પોતાનું નામકામ મોકલે અથવા મને મજે. તે બહેનનું નામ તો હું જાહેર નહિ જ કરું, પણ એ તે બહેન બધી હકીકત આપશે તો હું જરૂર તપાસ કરીશ ને મારાથી જે મદદ થઈ શકે, તે કરીશ. દરેક દુઃખી સ્ત્રીપુરુષ એ નતામા કાગળ લખે તો ને કંઈ જ વિવત તપાસ કરી સકાય એવી ન આવે તો ઉધાજ ન થઈ શકાય એ સમભય તેડું છે.

જે પારસી બહેનો મને લખે છે એમને પણ હું વીનવવા હમ્મું છું કે તેમણે પણ પૂરી તપાસ કરવી ને એ તમનાં ભણવામાં દુઃખની ખજાર હોય તો તેમણે મને ખબર આપવી.

અમે તેવી સુરક્ષિત સંસ્થામાં પણ છેવટે એવો બાગ તો રહી જ જવાનો કે જેમાં અત્યાચાર, અનેક ઉપાયો છતાં, અમારી નહિ સકાય. જે ગુન્દા આજે હાંડનમાં, ન્યૂયૉર્કમાં ચીકાગોમાં ને પારીસમાં થાય છે, જે અત્યાચારો અનગી રીતે આ ઉપક્રાં શહેરોમાં થાય છે તેની આપણને ખબર પણ નથી પડતી; તેની કોઈ તપાસ પણ નથી કરી મંડળ ને જગ્યાની અંકાર પોલીસ પણ તેને સોંપી નથી સહતી મારી એવી માનના છે કે પ્રેક્ષા ગુન્દા ને શહેરોમાં થાય છે તેની આપણને કલ્પના પણ ન આવી શકે. આપણે પ્રત્યેક બદલવેનનો એ ધર્મ છે કે આપણે જ્યાં દુ.ખોને પહોંચી વળી સેવા કરી નિવારણ કરી શકાય નેત્રવા દુઃખોમાં સદાય દૃઢ આપણું કરજ ઉતારવું. અને જે દેશમાં પારકાના દુઃખને ક્ષણ માણસો પોતાનાં માની કલાજ લે તે દેશમાં સ્વરાજ છે.

પોલીસ પર દોષવાની ટેવ

ગુલામીમાં રહેનારની, નામદની એક એવી ટેવ હોય છે કે તે પોતની બૂબ, કબૂલ કરતાં હરે અને તેથી દમોસા પારકાની જ બૂબ કાઢ્યાં હરે. અંતરના દુખી દિશ્તાને વિશે જે કામજો મારી ઉપર આવ્યા છે તેમાં એક વ્યવસ્થા કામજો એવા છે કે જેમાં બધું પોલીસ ઉપર જ દોષવામાં આવ્યું છે.

જે કામજોમાં જલાબુ છે એવી ને પોલીસ સહેલ હોય તો તે વડે પણ આપણે જ ગણાય. એવા અત્યાચારોની બરદાસ કરનારા પણ આપણે જ કે ખાન માર્ક હોય ? પોલીસ પણ આપણા જ કામજો છે અને ને પોલીસમાં આપણા દુઃખને ગળાયે, બદ-માસમાત્રને સાર આપણે જવાબદાર ન હોય તો આપણે રાજ્ય દૃઢ રીતે ચલાવવાના છીએ ? એવી સહેલી પોલીસ ઉપર ને બમાદસ ઉપર સ્વરાજમાં ગામ કાણ મેળવશે ? અંગ્રેજો જે હોય તે તો સ્વનામની કલ્પનામાં પ્રવેશના નોકર હેય, આપણા કામજો તરીકે રહેતા હોય તે વેળા તેમની ઉપર તો નિર્દોષતા બચાવની જવાબદારી નહિ દેખી સકાય તો પછી એવાઓની ઉપર અંકુસ કોણ મેલશે ?

એક પગબર પણ વિચાર કરવાથી આપણને માલમ પડશે કે આપણે પોલીસ ઉપર, જેમને આપણે મવાવી બદમાસ ગણીએ છીએ તેમની ઉપર આપણી અસર નહિ પાડી શકીએ ત્યાં હજી આપણે સ્વરાજ મેળવી શકવાના નથી તેઓને દુલાલીને સરકાર રાજ્ય ચલાવી શકે છે તેઓને પ્રેમથી આપણે વશ કરી શકીએ તો આપણે ગામ ચલાવી શકીએ, અથવા તો આપણે તેઓના કરતાં વધારે બદમાસ અને અત્યંત તી બની રાજ્ય ચલાવી શકીએ. ત્રીજી રસ્તા તેઓને દંડ દબને આપણે રાજ્ય ચલાવવાનો છે. આ પછી ઈચ્છા હોય તોપણ તે સક્ષિ આપણામાં નથી. એટલે આપણે કાં તો તેવી સન્નિમેશવવા સાર ગણે ચારસે વર્ષ કોમલું ને પછી સ્વરાજનો વિચાર કરવો અથવા તો તેઓને આજે પ્રેમને વશ કરવા

મવાલીવર્મની દયાળી ન અધર્મ, પાખંડનું પ્રાધાન્ય સૂચવે છે. એ પાખંડને વધારીને
 તો આપણે સ્વરાજ ન જ મેળવીએ. એ અધર્મને ધર્મ વડે ફેર કરીને જ આપણે હિન્દુ-
 સ્તાનમાં શાન્તિ લાવી શકીએ. અંગ્રેજ સંસ્તનતત આપણે નક્કી કરીએ છીએ તેનું કારણ
 જ એ છે કે સંસ્તનતત ધણે ભાગે મવાલીવર્મને દાખમાં રાખી નબળી પ્રતિભા બતાવી લે છે.
 પણ હું તેની સામે યાં હું તેનું કારણ એ છે કે એવા બચાવ કરવાનું કામ તે પ્રતિભા
 પાસેથી એટલું લે છે કે તે પોતે મવાલીરાજ જેવું થઈ પડે છે એટલે કે એવા રક્ષણની
 કિંમત તરીકે આપણને આપણું સ્વમાન આપી દેવું પડે છે. આ અત્યાચારમાંથી નીકળવાને
 સાર આપણે જો મવાલીની સદાય મેળવવા બદલે તોપણ મૂઆ પડ્યા છીએ; જો તેઓને
 તરડાડીએ તોપણ મૂઆ પડ્યા છીએ તેઓની ખુશામત ક્યાં વચર તેઓને પ્રેમથી આપણે
 છતાં જોઈએ, તેઓનો ડર છાડવો જોઈએ. મતલબમાં તેઓને ધર્મી બનાવવા જોઈએ. તેઓમાંના
 થોડા એવા બને તો બીજાને બનતાં વાર ન લાગે જે ન્યાય તેમને લાગુ પડે છે તે જ
 પોલીસને. પોલીસથી શાને ડરીએ ? તે ઘેણી ટાપી પડેરીને આવે તોપણ કોને ઇતરે ? આપ
 કહો તો જગ કહો. આપણે એવા નગાલા કેમ બનીએ કે આપણે ઇતરાઈએ ? ધારો કે
 પોલીસે ખાલીનો વેશ ધારણ કરી કોઈની ઉપર અત્યાચાર કર્યો. તેથી આપણે ઉદ્દેશ્ય સાને
 જઈએ ? તેને આપણે લીનવીએ. તે ન આવે તો તેને પડેલો મુકીએ આપણામાં તેટલું બળ
 હોય તો તેને અત્યાચાર કરતો અટકાવવામાં આપણે મરી જીવીએ. એટલે આપણે બદાહુર
 ક્યાં. પોલીસ આપણી એ બદાહુરી જરૂર જોઈ જાયો ને સારી થયો. નામદારે મારીને પોલીસ
 બંધે છે. મદારે મારીને તો ડર જ. મારી ઉપર લાદેલો કાગળ છે તેમાં એક મિત્ર જણાવે
 છે કે જુવાન મજબૂત માણસો પણ તેઓની સામે નથી યતા તેથી તે ડરી જાય છે. તેમને
 મારતાં તેની છાતી નથી ચાલતી. ન જ આવે અને તો એવા નિવિઅનુભવો થયા છે આ
 નીડરતા કોણની શીખવી નથી આવતી, પોતે અધ્યાસથી જ મેળવી શકે છે. એટલે મને લખ-
 નારાઓએ સમજવું જોઈએ કે બદમાશો ઉપર કાણ મેળવવો એ તો આપણું કાર્ય રહેલું જ
 છે. પણ જો તેઓને પંપાળીને આપણે કાણ મેળવવા ઇચ્છીએ તો આપણે જાણમાંથી
 નીકળી જુલામાં પડવાના છીએ. તે આપણા ભાઈ અર, પણ તેઓ દારૂ છે તેમની આપણે
 સારવાર કરીએ. તેમની સારવાર નીચે ન જ જઈએ. જે દિવસે આપણે પોલીસનો ડર છાડવું
 તે દિવસે પોલીસ આપણી મિત્ર બનશે. ડર મેલવો એટલે પોલીસને મારવી કે ગાળ દેવી
 નહિ, પણ આપણે તેના માર ખાવા, તેની ગાળ પાપ ખાવી—જેમ શ્રી ચિત્તરંજન દાસના
 બદાહુર દીકરાએ માર ખાધા. તે પોલીસને મારી શકતા હતા. તેમના સાથી બધા મજબૂત
 જવાન હતા. પણ તેમણે સહન કર્યું. ગાળ ખાવી એ એક વાત છે. એ અસહકાર છે. પણ
 ગાળની સામે થઈ એ દેવી એ સહકાર છે, કેમકે આપણે તેના દેનાર જેવા બન્યા. માળને
 વસા થયું એ એની ગુલામી છે. ગાળ ખાવી એટલે ગાળ દેનાર કહે તેમ કરવું એ અર્થ નથી.
 ગાળ મારી એટલે ગાળ દેનારની ઇચ્છાને વસા ન થવું એ છે. ગાળ દીધે તો કોઈ વિધ્યુનો
 જળ જપાવે તોપણ ન જાળીએ. ગાળ દેનાર આપણને ચેટ ચાલવા કહે ત્યારે આપણે ટાલ

ચાલીયે. ગાળ દેનાર જેસવાનું કહે ત્યારે હજા ઘઘે ને તેની પોસ્તોલ ખાઈયે. એટલે તે સંપૂર્ણ હાર્યો, કારણકે આપણને નમાવવાનો તેમનો મનોમય પૂરા ન થયો. શાવણ સીતાને પોતાને ખસે જેસારીને તો લઈ ગયો. પણ સીતાએ તેનું કહ્યું ન માન્યું તેથી સીતાનું નાહન બન્યો. છતાં એવી અંબાસવાનીના સ્પર્શથી પવિત્ર ન થઈ શક્યો ને ગંગાવાયો સીતા અબળા છતાં જાગૃત બની. એટલે નિર્ભયપણે ગાળ ખાધી, માર ખાવા એ તો ખરી બહાદુરી છે. ને મારની બીજે ગાળ ખાઈ એકો રહે છે તે નથી માનવી કે નથી પણ. હિન્દુસ્તાન અત્યારે મર્દ બનવાનો પાઠ શીખી રહેલ છે. ને પૂરા શીખે તો સ્વરાજ દે.

ત્રણ ભય

શ્રી. દેશબંધુ દાસના જેણે તેમના જેલ જવા પહેલાં નીકળ્યા છે એ તેમની હનુમત દશા બતાવનારા ને મનન કરવા યોગ્ય છે. ‘મનથી, વાણીથી ને કાયાથી શાન્તિ જ રાખજો.’ ‘વિનીત પદને પણ તમારા વિનયથી છતજો.’ આ બધાં અમર વાક્યો છે અને આવે સમયે તેમને મુખેથી નીકળ્યાં એ વધારે શોભે છે. તેનાં જ ત્રણ ભયને વર્ણવનારાં વાક્યો છે. તેઓ કહે છે, જેલભયને આપણે છલ્યો. કેમ નહીં પોતાના દીકરાને જ હૃદયદીને તેમણે ન કહ્યું હોય, કે ખીલે ભય મારનો, તે પણ આપણે છતવાની આણી પર છાંયે. ત્રીજે ભય ગોળાનો, તે જવારે છલ્યા ત્યારે સ્વરાજ છે જ સ્વરાજની ધાવી જ એમાં રહેલી છે. મારનો ને મરણનો ભય થેલી દૃષ્ટે તો ન સરમાર કબાવે ને ન મજાલી કબાવે, અને આ ત્રિવિધ ભયને છતનારા મળે તો જ આપણે સ્વરાજ મેળવીયે, નહિ તો મજનારે જ નથી.

વચનભંગ

એક સળગત લગ્ન છે, ‘તમે વચન આપ્યું છે કે મો સીકતઅલી વગેરેને ડિસેમ્બરની ૩૧ મી પહેલાં છાડવશો. મો સીકતઅલીએ તમને પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે કે તમે સો દિવસ વિચારીને એક વાક્ય બોલો છો. ઉપરનું વચન પણ તમે એમ વિચારી છાડ્યું હશે. હવે જો તમે અલી બંધુ વગેરેને નહિ છાડવો તો જે વચનભંગનો આરોપ હોઈ જાય તો ઉપર તમે મુકો છો તે જ આરોપ તમારી ઉપર આવશે’ આ તો સીધો ન્યાય કહેવાય. માત્ર એક એટલો છે કે મેં કંઈ મારી સત્તાને જળે વચન નહોતું આપ્યું હતું તો પ્રભને દાસ હું, એલથા ગુમાસ્તો હું. ગુમાસ્તો પોતાની વડી વચન આપી જ શકતો નથી. તેથી જો અલી બંધુ ને તેમના સાથીઓ ૩૧મી ડિસેમ્બરે નહિ છૂટે તો હું એ જખનાર સળગત ઉપર ને પ્રભ ઉપર આરોપ મુકીશ. હું મુંબઈની પ્રભ પર આરોપ મુકીશ. જે પ્રભએ મારાં સેકંડો આપણે સાંભળ્યાં છે તે જ પ્રભએ મને છત્યો મેં તો ૧૭મી તારીખે જે મેદની લેઈ, જે મેડકો લેયો તેને સત્ય માની એનું કહ્યું કે ‘આ સાંજે હું બારડોલી આણંદની પરીક્ષા લેવા જઈશ, ને મારી હમેદ છે કે ત્યાં આદરેલા સવિતય ભંગથી ને તમારી ગાનિતથી, આપણે ડિસેમ્બરની અઘવચમાં સ્વરાજ લઈશું ને જેલના દરવાજા ખોલી અલી લાઈઓ, ગંગાધરરાવ દેશપાંદે વગેરેને વધાવી લઈશું’ આ વાક્ય મેં તો મુંબઈ ઉપર ને

હિન્દુસ્તાન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કહેલું ને અલી બંધુ વગેરે આજ માત્રમાં ન થતે તો હિન્દુસ્તાન આજ વિશ્વાસવાની કર્યો. તેમાં કલે મને પણ ગણવામાં આવે કલે વિશ્વાસ રાખવાને સાર મને લાગે. ગણવામાં આવે. પણ એવો વિશ્વાસ તો હું સદાકાળને સાર કરવાનો છું.

પણ મારી માન્યતા તો એવી છે કે ને થયું છે તેથી વચન પડ્યા જેવું ગણાય શું લાલાજી, દાસ, મોદીલાલજી, અબુલ કલામ આઝાદ, મોદીચીન, સલામતુલ્લા, આગા સફદર, જવાહરલાલ વગેરે જેતમાં ગયા તે છાંદ્યા બદોબર નથી ? તેઓની સુધે ને સેકડો બચા છે તે જેથીએને તેડવા ગયા છે. તેમને જોર દેવું તે આપણું કામ છે ને હિન્દુસ્તાન રાશ્ત્ર પૂરી ભજવશે તો, ને સાથે જેલમાં પણ જશે, માયાં પણ ફોટાવશે ને મારશે તો તેઓને જરૂર જેલ બહાર લાવશે. લખનારને હું ખાતરી આપું છું કે ને નેતાઓ જેલમાં પહોંચી બચા છે તેઓની હુકમ અલી લાલજીએ એટલી મળી છે કે બહે તેઓની બેઠી ન પીગળી અઈ દોલ નહિ વચમાં સિયાજકોટના લોકોની બેખજરી જેવાં વિનંતો આવી નડે છે એ આપણી ખુનારી છે. આગા સફદર પકડાયા એટલે લોકો અધર્ણેલા થયા કાઈ જેલમાં ધૂસ્યા, કાઈએ માછરૂંદનું અપમાન કર્યું. જખરફસ્તી કરવી, અપમાન કરવું, ગાળો દેવી એ આપણે સાર દરામ છે. તે છતાં લોકો બૂલો કર્યાં ન કરે તો ગરીબ બિચારો એલથી શું કરે ? બદ કાચવાય તો રાજનામું આપી દિમાલયમાં લાવી જાય

‘નવજીવન’માં ભૂલો

એક બીજા રમજન ‘નવજીવન’માં કેટલીક ભૂલો ગતાવે છે. મારી વપાસ પ્રમાણે તો એ માને છે તે ભૂલ નથી થઈ છતાં બીજા વાચનારની પણ એવી ગેરસમજ હોય તો દૂર થાય તેથી મારે આટલું જણાવવું જોઈએ કે ‘નવજીવન’માં બધાં લખાણો હું કરતો નથી. બધું હું તપાસી ચકતો નથી અને ‘યંગ ઇન્ડિયા’નાં પાસં લખાણોનો તરજુમો પણ હું કરતો નથી. ભૂલો ન થાય તેને સાર અત્યંત કાળજી રાખવામાં આવે છે. તરજુમો કરનાર મારા સાથી મારી મતિ પ્રમાણે મને સારામાં સારા હું ગોલી ચકું તે મળ્યા છે. પણ જ્યાં સ્વે પ્રામાણિકપણે પ્રયત્ન કર્યાં કરે ત્યાં પણ ભૂલો કોઈવાર રહી જાય એક બાધામાંથી બીજા બાધામાં પરજુમો કરવો એ ધારવા કરવા દમેશાં અધર હોય છે તેને સાર બને લાખા પર સરખો કાજુ અને વિવચની માહિની હોય તો ન અસલ અર્થ કમક સચવાય તેથી ન તરજુમાની કિમ્મત દમેશાં અસલ કરતાં ઘણી ઓછી ન હોય છે. એટલે વાંચનારે જાણી ન લેવું કે ઈરાદાપૂર્વક ભૂલ તો ‘નવજીવન’માં નહિ કરી હોય અને જ્યારે વાચનાર કોઈ ભૂલ સુધારવાલાયક બતાવશે ત્યારે માલમ પડે તરત સુધારવામાં આવશે

શાંખનિ સાથે

દેશખંબુ દાસ પકડાયા તે વખતની લખણ જેવી છે તેમને તેઓને ઘેર ન પકડવામાં આવેલા. સાંજના ચારેક વાગે પોલીસ આયા સહુ ચડા પીતા દત્તા મન્ગી

મિ. સસમલ પોલીસને મળવા નીચે ઉતર્યાં. તેમણે પોતાનું નામ આપ્યું એટલે તેમને પકડ્યા. દરમિયાન દેરાબન્યુ દાસ પણ ઉતર્યાં.

‘તમારે મને પકડવો છે ?’

૦૦—હાજી.

‘ત્યારે હું તૈયાર જ છું.’

એમ કહી દેરાબન્યુ પોતાનાં પાનીને મળવા ઉપર ન ચડ્યા ને પોલીસની સાથે જ ગયા જ્યારે તેમની આડી બદાર નીકળી ત્યારે બદાર ઉભેલા ચોકોએ હર્ષના પોકાર કર્યાં ને ઉપર ચઢેલી સ્ત્રીઓએ શંખ વનિ કર્યો. જગાળમા જ્યારે કોઈને વધ વવા હોય અથવા શુભ પ્રસંગે વજાવવા હોય ત્યારે શંખ વગાડવામાં આવે છે એ શુકનરૂપે ગણાય. સ્ત્રીઓ પોતાના ધાત્રીના કે પુત્રના કે પિતાના કેદ જવાથી રોરો નહિ ને તેઓના કેદ જવાથી દેશનું ને ધર્મનું ભડું છે એમ જાણી હર્ષ પામશે ત્યારે ધર્મ દેવાને ને અધર્મનો અવરજ નાશ થશે. તેથી આ શંખ વનિમાં હું દિનદુસ્તાનનું વિનયચિહ્ન જ નેહ રજો છું.

૬ મહાસભાના કાર્યકર્તાઓને

દરેક મહાસભાસમિતિના મંત્રીને મારી વિનંતિ છે કે તેમણે પોતપોતાના ઈલાકામાં ઘણેલી ધરપકડો અને કેદની છેલ્લામાં છેલી ચાલીઓ અને તે સાથે જ પદ્મચેલા લોકોની જગ્યાએ નવા નીમાય તે મંત્રીઓ અને પ્રમુખોનાં નામ મને મોકલવાં અને જરૂર જણાય તો રાજની ડાયરી પણ મોકલવી જખાણ બની રાકે તેટલું દુઃખમાં, મુદાસર અને કાળગળી એક જાનુએ સુવાચ્ય અલશીમા લખી મોકલવું, કે તેમાંનું જે કાંઈ જરૂરી જણાય તે સહેલાઈથી હું છાપી પ્રગટ કરી શકું.

૬ કારોબારી સમિતિ

આ સમિતિની ઉદ્દેશીવારની એક ચાલુ અડવાડિયાની આખર પહેલા જ મળવાની. સનેગે સામુ ભેતા આ એક કમોદીની ગણશે. સમિતિના પંદર સભાસદોમાંથી દેરાબન્યુ દાસ, લાગાજી, પડિત મોતીલાલ નેદર અને મોલાના અણુલ કલામ આગ્રાદ, જેઓ દાલમા જ મો મદમદઅલીની જગ્યાએ નીમાયા હતા, એ ચાર સભ્યો ના ગહેનશાહનો મહેમાન થયા હોવાથી આપણી વચ્ચે નહિ હોય આ સ્થિતિમાં મારી એવી સૂચના છે કે આ ચારે સભ્યોના પ્રાન્તોએ પોતપોતાના પ્રાન્તમાંથી એક એક પ્રતિનિધિ મોકલવો આ પ્રતિનિધિઓ સમિતિની એક અગાઉ એક દિવસ પહેલા આવે અને પોતે સમિતિમાં મત ન આપી રાકે તોપણ પોતાની સલાહનો લાજ સમિતિને આપે વળી ને પ્રાન્તોના સભ્યો કારોબારી સમિતિમાં સીધા આવી શક્યા નથી તે પ્રાન્તો પણ પોતાનો એક એક પ્રતિનિધિ સમિતિમાં મોકલે, ને પોતાની મલાહથી સમિતિની ચર્ચાને મદદ કરે.

૬ શિયાળો

મહાસભાને સાર આવનારા પ્રતિનિધિઓ અને પ્રેક્ષકોનું અમદાવાદના શિયાળાને વિશે ધ્યાન જેવવાની મિત્રોએ મને સૂચના કરી છે અમદાવાદનો શિયાળો મુંબઈના જેવો મોલો

નથી તેમ દિલ્લી કે અમૃતસરના જેવો આદેશ પણ નથી. છતાં મદ્રાસના સારૂ આવનારાઓએ પહેરવા બોલવાનું ઠીક ઠીક સાથે લાવવું જોઈએ. સલામંડપમાંથી ખુરશીઓને રબ્બ મળેલી છે. તેથી પ્રતિનિધિઓને ચોટપોતાના જોડા ઉતારી સંભાળવાને સારૂ ખાદીની કાથળીઓ તૃણ હિંમતે પૂરી પાડવામાં આવશે. જેઓ ઘેરથી કાથળીઓ સાથે લેતા આવે તેઓ તેમ કરી શકશે.

પણ જોડા મંડપ બહાર રાખવા એ તેા ઈચ્છવાજોગ નથી જ. આ બાબતમાં ખૂણ વિચાર કર્યા પછી જ સ્વાગત મંડળ મંડપ બહાર જોડા ઉતારવા માગનારના જોડા સાચવવાની કશી જોગવાઈ ન કરવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યું છે. ખિલાફત પરિષદોમાં દાગળ કે ન્યુસપેપરમાં વીંટાળીને અગર બીજી રીતે જોડા સાથે લઈ જવાનો રિવાજ પડ્યો છે. એની અવેજમાં ખાદીની કાથળી ખૂબ સગવડમયો અને ઉપયોગી ફેરફાર છે. ઉપરાંત રોરાની માટિ પૂરની વિનજીની, પાણી માટે નળોની અને પાચખાનાં વગેરેની સગવડો સ્વાગત મંડળ મોટા પાયા પર કરી રહેલ છે કે પ્રતિનિધિઓની તંદુરસ્તી અને સગવડો જોડાં બની ગઈ તેટલાં સચવાય. પણ સ્વાગત મંડળ તરફથી પૂરાં પાડવામાં આવનારાં મુખસગવડો વિષે મારે અગાઉથી ભવિષ્ય બાખવું ન જોઈએ.

તા. ૨૨-૧૨-૧૯૨૧

૬ મરમના ઘા

સગકાર પોતાના નાના કે મોટા દુકમોનો ભાગ કરનારને કેદ કરે, સામાન્ય ચોરમામટાઓ સાથે વર્તવામાં આવે તેવી જ તેમની સાથે પણ વર્તણુક રાખે, જેલમાં મળી શકનારા વિશેષ હુકમથી તેમને દૂર રાખે—આ બધી સમજમાં આવી શકે એવી વાતો છે. એને હું દુટ્ટતા નહિ કહું. જે તમારી ઉપર છે અગર તો જે દુરતને સારૂ પણ તમને પોતાની નીચે દેખાતી બેઠો છે તેનો રોપ માથે લેવાની જે તમે દિમ્મત કરો તો એના જે કાષ્ટ દુકમો માનવાની તમે ના પાડો તેને સારૂ તેના દાણની સજા ભોગવવાની પણ આઠા રાખીને જ તમે તે પગલું ભરો છો.

પણ જે તે તમને અપમાનિત કરે, તમારાં બાળબચ્ચાં પામે તમને અને તેમને પોતાને પણ ન ગમતાં હોય અને જે કરવાની કાયદો ધરજ ન પાડતો હોય એવાં કામો કરાવે, તમને ધૂળથી પણ ઢલકા કરે ત્યારે તે અસહ્ય થઈ પડે છે. મદ્રાસના કોકોનાકામાં એક માછડ્ટ્ટે સ્વરાજ અને ખિલાફતના વાવટાંનીચે ઉતરાવી નાખ્યા, એક અઠવાડિયા સુધી એવા વાવટા વાપરવાની સામે મનાઈ દુકમ કાઢ્યો, નિયાળનાં

બાળકો પાસે 'યુનિયન જેટ'ને સલામો કરાવી ! કલકત્તામાં એક નામાંકિત પ્રેક્ષક
 પોતાના યુનિવર્સિટીના ઝબ્બો પહેરીને ચાલ્યા જતા હતા ને નિરપરાધી 'માણુસોની
 નાહકની સર્તામણી ચાલી રહેલી જોઈ તે અટકાવવા એક અમલદાર પાસે ગયા.
 જવાબમાં પેલાએ 'તારે શી એ બધી પૂછપરછ જોડે મતલબ ?' કરીને ટોરની
 જેમ તેમના પર દુમસો કર્યો અને માર માર્યો. બીજા એક દાખલામાં એક બહાદુર
 ઉગ્ર કેળવણી પામેલા નવજવાનોની ટોળાને જોઈ ધડીવારને માટે તેમના ચેષ્ટીદાર
 હતા તેમણે લાનો મારી. આવી વસ્તુઓ જ હૈયામાં સોંસરી હતરી જનારી હોય
 છે. એ મરમના ધો છે, આ બધાં અપમાનોબતાવી આપે છે કે આપણા 'માણિકો'ની
 રીતભાતમાં હજુ કશો ફેરફાર થવા પામ્યો નથી. એ બતાવે છે કે ઓડવાયરશાહી
 હજુ દફન નથી થઈ. ધજા પામેલા પ્રેક્ષક મહાશયને લોર્ડ રેનાલ્ડશે તેડું મોકલે
 અને રૂબરૂ દિલાસો આપી ફરી એવું નહિ બને એવી ખાતરી આપે તેમાં શું વળ્યું ?
 અને ફરી શું નહિ બનવા પામે ? પ્રેક્ષક મજદુર પર ફરી દુમસો નહિ થાય
 એમ જ ને ? અલબત્ત, હાલની કુબેશ દરમિયાન કોઈ એમની ટરી સત્તામણી નહિ
 કરે. પ્રેક્ષક મહાશય પોતે ફરીવાર પોતાના ઝબ્બાનાં જોર પર સરકારના અમલ-
 દારને ઝટકટ પકડવા જતા પહેલાં વિચાર કરશે. પણ તેથી સરકારના અમલદારના
 મનમાં પ્રેક્ષકને માટે કશું માન પેદા થયું શું ? પ્રેક્ષક કંઈ પોતાના રક્ષણને
 સાર વિનંતિ કરવા નહોતા ગયા. તેઓ તો માણુસગત પર નાહક જુલમ ગુજરતો
 જોઈ વહારે ધાયા હતા. લોર્ડ રેનાલ્ડશે સાહેબની બોળાધરીથી ભવિષ્યમાં આવા
 જુલમમાંથી હિન્દી પ્રજાનું રક્ષણ થવાનું શું ? અગર તો સરકારના અમલદારો હિન્દી
 પ્રજા તરફ માનની નજરથી જોતા થવાના શું ? સરકારના સિપાઈને રાજાની કેળવણી
 કેરી અપાય છે એ જ મુદ્દો છે. અત્યારે એને અપાતી, કેળવણીથી તો એને કુહંદી
 પર બનાવી મુકવામાં આવે છે અને અમુક પ્રસંગોએ તેને નિર્દોષ લોકો ઉપર
 છોડી મુકવામાં આવે છે.

હિન્દુસ્તાનના દાસો અને આજ્ઞાદો આજે જોલો વહાલી કરી રહ્યા છે તે આવા
 હીચકારા અને પશુવત બનાવો બંનતા અટકાવવાને સાર. તેમણે જોલોને વધાવી
 લીધી છે તે ખૂરામાં ખૂરા ગુન્હેગારની પણ નાહકની છેડ ન થાય, તેવું પણ માન
 બંગ ન થાય એટલા સાર. તેઓ કંઈ રાજ્યતંત્રનો કેવળ યાન્ત્રિક હાથબદ્ધો થયેલો
 જેવા જેલ નથી ગયા. તેઓ જે ધરમૂળનો પલટો ઇચ્છે છે, જે રાજ્યપદ્ધતિના પર્લટાને
 સાર લાલાજી જેવા આજે વરસો થયાં ખૂરે છે, જે પં મોતીલાલજી જેવા રાજ્યધરીઓને

મન આજે પ્રાણવાયુ સમાન થઇ પડ્યો છે અને જેની પાછળ એમણે આજે ફકીરી લીધી છે, તે પક્ષે લાર્ડ રોનાલ્ડે આજે તેટલા નિષ્પાલસ ભાવે આજે તેટલી માશીઓ માગે અગર તો લૉર્ડ રીડિંગ આજે તેટલાં સુવાળાં વિરોધણા વાપરે અને પોતાના અમલદારો કાયદાની મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન ન કરે એ વિષે આજે તેટલી જાતે સંભાળ લે, તોપણ એમ ને એમ કદાપિ થવાની નથી. પ્રજાની કુરબાનીયી અને આત્મચરથી જ એ પાયાનો ફેરફાર થવાનો છે અને હથરનો આભાર માનીયે કે એવા યગ્ને સાર પ્રજા આજે તૈયાર છે.

એક ચક્રાર મિત્ર મારા આશાવાદને મર્યાદામાં રાખવાના ઉદ્દેશથી મને એતપે છે કે પ્રજાકીય બલિદાનના યગ્નની તો દળ શરૂઆત છે; અને હજી તો આપણે આપણી સ્વતંત્રતાની કેટલીયે વધુ કિંમત આપવી પડવાની છે. એ ખરેખર માને છે કે આપણે તો હજી જલિયાંવાલાની પુનરાવૃત્તિના પ્રસંગો નોતરવા પડશે અને પેટ ચલાવેલા ભોંકા વાળા ગલીમાં ધૂનતા અને નાખુશીથી જવાને બદલે હસતે ચહેરે અને સાખત દદમથી જવું પડશે અને પેટ ધસવાની ના પાડવા માટે ચાલુકન ભાર ખાવા પડશે. હું મારા મિત્રને ખાતરી આપું છું કે મારા આશાવાદમાં આ બધી વાતોને માટે અને અંથી પણ આકરી વસ્તુઓને સાર સ્થાન છે. પણ સાથે હું એ વાતની પણ ખાતરી આપું છું કે જો હિન્દુસ્તાન આવું ને આવું શાન્ત અને દૃઢ રહે, જાસિમના જીલમનો મનથી પણ પ્રતિકાર ન કરે—હું કયુલ કંઈ છું કે આ કામ અધર્ છે, તથાપિ હિન્દુસ્તાનની અત્યારની ઉચ્ચ મનોબુમિકાએ તે એટલું બધું અધર્ નથી—તો માત્ર આપણી તેટલી તૈયારી અને તેને પરિણામે પ્રતિકારનો અભાવ જ વિરોધીઓના સમસ્ત પશુજળને અપવાસી રાખી હત દરેક, અને વાઇસરાય સાહેબ પણ આપણી આગળ બીડી બીડી વાતો કરવાને બદલે માણસાધ-ભરી ધીરજની વાતો કરશે અને હિન્દી વાત્તાવચ્ચમાં નવી રાજનીતિને સાર અવકાશ જોશે.

પણ જો આપણે ભાન જૂથા અને આપણી અહિંસાની પ્રતિજ્ઞાને વિસારી તો આપણે હજાર નવા જલિયાવાલા બાગોને સાર અને હિન્દુસ્તાનને એક વિશાળ કતલખાનું બનેલું જોવાને સાર તૈયાર રહેવું પડશે. દેશજન્મ દાસ આપણને આવા બલિદાનને સાર તૈયાર રહેવા કહેતા ગયા છે. એમની ખાતરી થઈ ચુકી છે કે જેલનો ડર આપણે મુક્યો છે. અંગત હુમલાઓની કસોટીમાં ચઢને પણ આપણે પસાર થઈ શકીશું એવો એમને, કદાચ એમના પોતાના પુત્ર, અને તેના સાથીઓના દાખલા :

ઉપરથી ભરેલો છે. પણ તેઓ તો આપણને પ્રત્યક્ષ મરણનો બચ તબવા કહે છે. મને ઉમેદ છે કે જો હિન્દી પ્રજાના માધ્યમો એવો વખત આવવાનો હશે તો તે સામે ઉભા રહેવા હિન્દુસ્તાનમાંથી પૂરતા અસહકારીઓ નીકળશે, જેમને વિશે લખાશે કે

‘તેમણે ગાળીઓ ખાધી પણ તેમનાં લવાં, સરખાં ન ચડ્યાં; અને પોતાના મારનાર અજ્ઞાનીઓના કલ્યાણની પ્રાર્થના કરતા કરતા જ તેઓ મૂચ્યા.’

અને જો આવેલી ખમરો સાચી હોય તો બે આસામી સ્વયંમેવકોને ચાણકના માર પડ્યા છે અને લાહોરના સ્વયંમેવકોએ પણ તેમની ઉપર ચથેલો નિરંકુશ હુમલો ધૈર્યથી ગળી લીધો છે. આ લડત સામે જ ઈશ્વરી નદી. હેલા ખાર મહિના કે તેથી વધુ આપણે તાલીમ અને તૈયારી પાછળ ગાળ્યા છે. હવે તો આપણે પાર કિયે જ દૂટકો છે. એમા પાછા ધરવાની વાત જ નથી.

સ્ત્રીઓનો હિસ્સો

મને ઉમેદ હતી કે લડતના આરંભ આરંભમાં તો સ્ત્રીઓને જેલ જવાનું માન્ય નહિ પ્રાપ્ત થાય. સ્ત્રીઓએ કાયદાના સવિનય ભંગને સારૂ નીકળવાનું હતું હતું નથી. પણ બંગાળની સરકારે સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે ક્રોધ જ વેરોવચો ન કરવાના ઉત્સાહમાં કલકત્તાની સ્ત્રીઓને એ માનથી નવાજી છે. મને ઉમેદ છે કે આખો દેશ આ નવી સરચાતને વધારી લેશે.

સ્વરાજપ્રાપ્તિની લડતમાં સ્ત્રીઓનો પણ પુરોનો નેટલો જ હિસ્સો હોવો જોઈએ. અને આપણી આ શાન્ત અપ્રતિકારની લડતમાં સ્ત્રીઓ તો પુરોનો ગાઢના ગાઢ પાછળ મુકી દે એમ છે. તેમની ધર્મશ્રદ્ધા જોડે તો પુરોનો કદી સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી. મહાવિર્યથી દુઃખ પર દુઃખ ગળ્યે જવાં અને બહાર દુઃખની છટા સરખી ન દેખાવા દેવી એ ખાનદાનીના આદર્શ રૂપે જ જણે તેઓ સરખાયેલી છે. અને હવે બંગાળ સરકારે એમને આમ લડાઈમાં ઉતાર્યા પછી તો મારી ખાતરી છે કે આખા હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ સરકારના આ આમન્ત્રણને ઉપાડી લેશે અને સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિની આ લડતમાં પોતાને જાજતો હિસ્સો આપવાને સજ્જ થઈ જશે. નહિ તોપણ બ્યારે મરદો પૂરતી સંખ્યામાં પકડાત ત્યારે તેમને પોતાની જાતિના માનની ખાતર પુરોનો જગા લેવી જ પડત.

પણ હવે તો પુરુષની પડખે રહીને જ બંધે સ્ત્રીઓ પણ અત્યારથી જ જોલની છાંદગીમાં પુરુષોની ભાગીદાર બનતી. એમની લાગની રક્ષા કરનારો કથર બેઠો છે. ત્યારે દ્રીષ્ટીની લક્ષ્યરક્ષા કરવા પાંચ પાંડવ અસમર્થ નીવડ્યા ત્યારે સતીનું સત કથરને ત્યાં રજૂ થયું અને સતીની લાલ્ શખવા ભગવાન મરુટે ચડીને ધાયા, અને દાળતા અન્ત લગી એમ જ ચલાવું. દુર્જનમાં દુર્જન શરીર વાળી સ્ત્રીને પણ કથરે પોતાની લાગ રક્ષવાનું બળ આપેલું છે. સ્ત્રીની રક્ષા એ પુરુષનો હૃદય અધિકાર બંધે હોય, પણ પોતાની સંભાળ લેવાને પુરુષ ન રહ્યા હોય અગર તો સ્ત્રી-રક્ષાનો પવિત્ર ધર્મ અભવવાને તે અસમર્થ હોય ત્યારે કોઈ હિન્દી સ્ત્રી પોતાને નિરાધાર ન માને. જેને મરતાં આવડે છે તેને—પછી પોતે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—કશા જ સંકેતની બીજ શખવાનું કારણ ન જ હોય.

અને હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓને પણ મારી 'અવશ્ય એવી સૂચના છે કે તેમણે જોઈને લડાઈમાં મેળવે જવા તૈયાર હોય તે બહેનોના નામે જોકડાં કરવાનું કામ શાન્તિપૂર્વક પણ વગરદીએ શરૂ કરી દેવું. તેમણે પોતાની યાદી બંગાળની બહેનોને મોકલી આપવી અને તેમને બતાવી આપવું કે તેમની પાછળ જગારી બહેનો બીજા પ્રાન્તોમાં પણ તૈયાર છે. જોલની છાંદગીનાં જોખમ અને તેની હાડમારીઓ ખેડવા વણી બહેનો બહાર ન પડે એ સંભવિત છે, તથાપિ પહેલા હપતામાં ઘોડી જ બહેનો આવો આમમય કરવા બહાર પડે તેમાં પણ પ્રગ્નને કશું જ નીચું જોવા-પાડું નહિ હોય.

પુરુષવર્ગની દ્રવજ તો ચોખ્ખી છે, સ્ત્રીઓને કેદ પકડાતી જોઈ આપણે મિનજ ન જ જોઈએ. મિનજ જોયે કે પાગલ બને સ્ત્રીઓની રક્ષા ચલાવી નથી. આપણે તો સરકારને સામકું, નોતરું દઇ ચુક્યા છીએ. આપણે આપણી સ્ત્રીઓને માટે, બાળકોને માટે, કોઈને જ માટે સરકારની દયા માગી નથી. અને માર્શલ લૉના દિવસોમાં પંજાબમાં સરકારે રાજેલી પણ ક્યાં ?

મોરે દિમાએ તો એકાદ બોલવર્થ સિમચ મનિયાંવાલાની સ્ત્રીઓનાં મ્હેા પર ચુકે, તેમને અપશબ્દો જોડે અને બીજી રીતે તેમને અપમાનિત કરે તેને સુકાબલે કલકત્તાના અમલદારો આપણી બહેનોને કોઈ કાપદાનું બહાનું કરીને ગિરજતાર કરે એ અલગજ વધુ સમ્મતાભર્યું છે. આપણા સ્ત્રીવર્ગને આપણે આમ અપમાન પામવા લડતમાં નથી મોકલતા એ સાચું, પણ બહાર સેવા કરતાં સરકાર જો તેમને પકડતી

હોય તો તેવી રીતે કેદ થવા અને જેલ જવા આપણે આપણી સ્ત્રીઓને અવશ્ય મોકલીએ છીએ. આપણી સ્ત્રીઓ ઘેરઘેર સ્વદેશીનો પ્રચાર કરતી રહે અને પરદેશી કાપડનો વેપાર બંધ પાડી એ રીતે હિન્દુસ્તાનને ફોલી ખાવાની શક્તિરૂપી સરકારની હસ્તીના મૂળ ઉપર જ કુદાડી મારે, છતાં સરકાર એને ટગર ટગર જોયાં કરે એમ આપણે શા સાડ માનીએ ? તેથી જો આપણે આપણી સ્ત્રીઓને સ્વદેશીની પ્રતિ-
માં ભાગ લેવા દઈએ તો આપણી સાથેસાથે જ એમને મુદ્દાં પકડવાના સરકારના હક્કને પણ આપણે કબૂલ રાખીએ.

તેથી આપણી સ્ત્રીઓ પકડાય ત્યારે પણ આપણે શુદ્ધે ન થવું જોઈએ. આપણે આપણા સામાવાળીઓને પકડારીએ અને પછી તે સામે આવીને (જો રહે ત્યારે તેને દોષ દેવા લાગીએ તે તો નામદારી છે.

સરકારની જેલોમાં આપણાં માણસો મારાં ન જોઈએ આપણે સરકારને બતાવી આપવું જોઈએ કે જનગતિ યોગ્યતા લોકોમાં જ નથી આવી, પણ તે તો આમત્રણ-માં ફેલાઈ ગઈ છે. આપણે બતાવી આપવું જોઈએ કે અહિંસા ગણ્યાગાંઠ્યા લોકોને જ ગળે કતરી છે એવું નથી, પણ તે ધણાખરાને દેશે વસી ગઈ છે. આપણે આપણા વર્તનથી બતાવી આપવું જોઈએ કે મુશ્કેલું તોડાન સામાન્ય રાગના ચિહ્નરૂપે નહિ પણ માત્ર અપવાદરૂપે હતું.

અને હવે જ્યારે ઉરફગાંઠ અને લોહી ઉછળવાને કદાચ આકરાંમાં આકરાં કારણ મળવા લાગ્યા છે ત્યારે જ વધારેમાં વધારે સદિધ્વજના અને સંયમ બતાવી આપવાનો વખત છે. 'કદાચ' હું વિચારપૂર્વક કહી રહ્યો છું. કારણ મને લાગે છે કે આપણા મિત્રજની સૌથી આકરામાં આકરી પગવણી હજી નથી ચઢી છે જ અસહ્ય ચઢ પડે એટલા લોહી ઉછળનારા પ્રસંગો હું કહી શકું છું. જો આપણે સ્વનન્નતાના ઉમેદવાર છીએ, જો ખિલાફત અને પંજાબની આખર આપણે નિર્મળ કરવી છે તો આપણે આ બધાના કરતાં ઘણી વધારે મોટી કિંમત આપવા તૈયાર થવું જોઈએ અને ચાહે તેટલી પગવણી ચાલે તોપણ મિત્રજ ખોલો પાલવશે નહિ. આપણે ખૂરામા ખૂરી હાલત કદી રાખીએ અને સરકાર તરફની ઝોઝામાં ઝોઝી આસા કરીને આખર સભ્યતા રાખ્યાને સાડ પણ સરકારનું બહુ જ વાચીએ.

આપણે ખુદલા દિલથી કબૂલ કરીએ કે ધણાખરા દાખલાઓમાં સરકાર વિનય અને સભ્યતા બતાવીને લડાઈતા કાયદાઓને જ માન આપે છે. જો પીર બાદશાહ

મીમાં કે ડૉ. મુરેશને તેણે હાથકડીઓ પહેરાવીને દોંધ્યાં તો અલી ખિરાદરને, લાલાજીને, મો. મોહીયુદ્દીનને કે પં. મોતીલાલજીને તેણે ક્યાં હાથકડીઓ પહેરાવી ? અને હું તો હાથકડી પહેરાવવાનો સ્વાજ એકેએક અસહકારીની ખાખતમાં અમલમાં મુકે તોપણ તકરાર ન 'લઉ'. કેદીને હાથકડી પહેરાવીને લાવવો લખ જવો એ જોલનો નિયમ છે. અને પંડિત મોતીલાલજી તથા પંડિત જવાહરલાલને હાથકડી પહેરાવીને તેમને રાખવાને દેશણે પગે ચલાવતા લખ જવામાં આવે એવો ધન્ય દેખાવ જોવાને મારા જોવાને તો અલાહાબાદ મુઘી હડીને પહોંચી જવાનું મન થાય. પોતાની હાથકડીઓ સ્વરાજના શુભ ચોધડીઆને ત્વરાથી વધુ વધુ નજીક જોઈ લાવી રહેલ છે એ વિશ્વાસે તેમના પુચતુમા ચહેરાઓ પર ઝળકતા હાસ્યને નિહાળવામાં મને તો શ્વેર લોહી ચડે. પણ સરકારે આવી ઉભણી આપી નહિ.

હું જોની અપેક્ષા નથી કરતો, હું માણુસજાતના માનની ખાતર જે નથી દન્ધતો, તે તો પંજાબમાં થયાં તેવાં કુદ્ર હલકટ નામોશીભર્યા અપમાનો અગર તો મોપલા વંગનની અદ્વિધ્ય નિર્દયતા. છતાં અસહકારીઓએ તો દશો જ કગર નથી કર્યો કે તેમની સામે અમુક જ થાય અને અમુક હદ મુઘી જ થાય. આપણે તો ખૂશમાં ખૂશ બનાવેલે ગણતરીમાં રાખીને આ લડત માથે લીધી છે અને તેમાં રહેલી જોગમદારી પૂરેપૂરી સમજીને જ અહિંસાપરાયણ રહેવાનું પણ ક્યું છે. સ્વરાજ હવે હાથવેતમાં છે. અત્યારે ગરલતમાં પડી બાન ભૂલીને રખે તેને આપણે જોષ બેસીયે.

આજેવાનો ભલે જોલમાં હોય; ના. શાહનવા ન્યાં ન્યાં જાય ત્યાં સંપૂર્ણ હડતાળો પડવી જોઈયે. એ પાડવાને સાર સમાજો બરવાની પણ જરૂર નથી. લોકોમાં પોતાની મેજે જ પ્રસંગ જોળખવા પૂરતી સમજ આવી ગઈ છે. સરકાર ભલે જુઓ કે હડતાળો જોરાવરીથી નહિ પણ લોકોના મરજ્યાત સહકારથી જ પડે છે.

કોઈ પણ સ્થળે વગરવિચારે અગર વગર મંજૂરી મેળવે કાયદાનો સવિનય ભંગ ન જ થઈ શકે. પ્રત્યેક પગલું પૂરા વિચારપૂર્વક અને પૂરી શાન્તિથી જ આપણે ભરીયે. લોકો પોતપોતાના ઘરમાં ભલે ખૂબ ચર્ચા કરે. વેપારીઓ વેપારને કામે હજાર વેળા એકલા થાય છે. તેઓ અત્યારે કલાકે કલાકે બદલાતી સ્થિતિ પર વિચાર ચલાવે અને નિશ્ચય કરે. પણ શાહનવાની પાછળ દરેક જગાએ હડતાળો પડે એમ હું ચાહે તેટલો ધમ્કું, તથાપિ તે ખૂનામરડી કે તોફાનનું રહેજ પણ જોખમ ખેડીને નહિ જ. એ હડતાળોમાં જરા પણ જોરજબરાઈ કે ધમકી સરખીનો

ઉપયોગ ન જ થવો જોઈએ. આપણે બધે હડતાળો નહિ પાડી શકીએ, તેમાં મોળા ગણાઈશું, તે બલે, પણ ખૂનામરદી કે તોફાન તો આપણને પાછા જ પાડે અને સ્વરાજમાં પણ કોણ જાણે કેટલીયે મુશ્કેલી ધરાવે.

§ હારવું શાને ?

અસહકારના કાર્યક્રમની સાદાઈ જોને સમજાઈ છે તે આ હડતાની ખરી ખૂબી સમજી ગયા છે. રેડીયો અવાજી સ્તર ઠાંતવું અને જોલ માગી લેવી અને જોલમાં પણ તેઓ ઠાંતવા દે તો ઠાંતવું. આમ આપણે ઠાંતતા હોઈએ કે જોલ જતા હોઈએ, ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આપણે એક જ મનોવૃત્તિ—અહિંસા અને સર્વે ધર્મે પ્રત્યે મૈત્રીભાવના રાખવી જોઈએ. જો આપણે અગ્રજોને, સહકારીઓને અને આપણી જોડે મળતા ન થનારા ખીમ્મોને દ્વેષ દરતા અટકીએ, જો આપણે એકબીજાને અણવિશ્વાસ રાખતા અગર તો એકબીજાથી ઝીટા અટકીએ અને જો આપણે આખી પ્રજાના યુવરાજને સારૂ પરમેવો વાળવાનો અને ખપવાનો નિશ્ચય કરી રેડીયો પકડીએ તો આપણી સામે ટકવાની દુનિયાની કંઈ સત્તાની શુંભય છે ? અને આપણામાં આવો આત્મવિશ્વાસ હોય તો પછી આપણે ખોખા જટલા છીએ કે ઝાંઝા અગર તો આપણે પકડાયા કે ગોળી ખાઈ મૂઆ એની શી શંકા છે ? અને આ હું ઉપર જણાવી ગયો તે કાર્યક્રમ તો કોઈ પૂરણ પુરવોને સારૂ નહિ પણ બલા, સાચા અને બહાદુર એવા હરકોઈ દુનિયાદારી માણસોને સારૂ છે. જો આપણાથી આટલા બલા, માયુવા અને બહાદુર પણ ન થવાય તો પછી સ્વરાજ કે ધર્મ, એ શબ્દો પણ આપણા મોંમાં શી રીતે શોભશે ? આપણે ક્યે મોઢે આપણને હિન્દુ મુસલમાન ખ્રિસ્તી ચઢ્ઢી શીખ અગર પારસી કહેવડાવવાના ? અને જો આપણે સાચા હિન્દુ મુસલમાન શીખ પારસી ઇત્યાદિ ન હોઈએ તો ખિલાફત અને પંજાબની બરપાઈની વાત પણ આપણે મોઢે શી ?

તેથી જો આપણને આપણા કાર્યક્રમને વિશે શંકા હોય તો પછી સરકાર પોતે આપણી જોડે દરેકે દરેક વાતમાં અસહકાર આપે તોપણ આપણે તેની શંકા ન કરવી જોઈએ. શ્રી. રાજગોપાલાચારી તરફથી તેમજ આગા સરદાર સાહેબ 'તરફથી' મેં સાંભળ્યું કે તેમના આખા તારા જવા દેવામાં આવતા નથી. મને તો એ જ નવાઈ લાગે છે કે સરકાર આપણો એક પણ તાર કેમ જવા દે છે અગર તો

આપણને સુસારરી કરવા કે એકબીજાને મળવા કેમ દે છે ? 'મે' તો મારા મનને બૂરામાં બૂરી સ્થિતિને માટે પણ તૈયાર કરી રાખ્યું હોવાથી સરકાર આપણી પ્રવૃત્તિઓને અટકાવવાને અગર તો મોળા પાડવાને જે જે કંઈ કરે છે તેમાંના કશાથી હું અંકિત થતો નથી તેમ ગુસ્સે પણ થતો નથી. સરકાર પોતાની હસ્તીને માટે હવાતીઆ મારી રહી છે, અને મને યાચ છે કે હું પોતે એની જગોએ હોત તોપણ એથી બીજું શું કરત ? કદાચ એનાથી પણ ખૂબ કરત.

આપણે શા માટે માનીયે કે સરકાર પોતાની પાસે જે કંઈ બળ છે તે બધું ન વાપરે ? માન આપણી બાબતોએથી આપણે એની દરી મદદ વગર આપણે અસહકાર ચલાવ્યે જોઈએ અને તેનો મર્મ આપણા હૃવનમાં ઉતારી દેખીએ એવો રસ્તો શોધી દાઢવો જોઈએ. સરકાર આપણો પ્રાન્ત પ્રાન્ત વચ્ચેનો વહેવાર અટકાવે તોપણ આપણે આપણો મિગ્ગલ હાથ રાખવો જોઈએ. આપણો કાર્યક્રમ નક્કી થઈ ગયા પછી હવે તો દરેક પ્રાન્તે પોતપોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપાડી લઈ તે ધપાવ્યે જવા શક્તિમાન હોવું જોઈએ. ઉલટું એની સ્થિતિ તો આપણને લાભદાયક જ નીવડવી જોઈએ. દારણુ એમ એકબીજા પ્રાન્તો વચ્ચેનો વહેવાર સરકાર તોડી નાખે તેને પરિણામે તો એક પ્રાન્તમાં દેવજોગે ગમે તેટલું પાછા પડવાનું યાચ તોપણ બીજા પ્રાન્ત એની અસરથી બચી જતાનો. દાખલા તરીકે ગુજરાત હારી જાય અને તત્કાલ મનથી સરકારને સરણે જાય અગર તો આસામ નરાતાળ બની જાય અને એકાએક તોફાન દરી બેસે તોપણ પબ્લિક પર તેની અસર યાચ નહિ. પણ વાયકે આવી કશી જ બીજી મનમાં આણવાની નથી. દારણુ આસામ ભારે પજવણી વચ્ચે સુદાં નમતેદાર સંયમ જળવી રહ્યું છે અને ગુજરાત, મને હિમેદ છે કે, થોડા જ દિવસની અંદર પોતાનું પાણી બતાવી આપ્યા વગર રહેશે નહિ. સુંબઘની સરકાર પોતાનું કામ ખૂબ સમજતી જણાય છે. એ બીજા પ્રાન્તોની સરકારોના કરતાં અલગત વધુ સહિષ્ણુ અને વધુ ચકોર છે. એ અસહકારીઓને જેમ બને તેમ લાલુ દોઢું (ગજે કાંસો ખાવા) આપવા ગળ છે. અને અસહકારીઓ પણ, પોતે મેળવવા મથી રહ્યા છે તે ન મળતું હોય તો સરકારને દોરડે લટકવા આતુર હોવાથી, તેઓ પણ સરકાર જેટલું દોઢું મુક્તી જાય છે તેટલું લઈ રહ્યા છે. પણ આ જુદી વાત થઈ. હિન્દુસ્તાનની હવામાં હથેળા જેવડું વાદળું ધડીવારમાં બયાનક દેવું થઈ પડે છે એમ કહેવાય છે. માગ કહેવાનો મુદ્દો એટલો જ છે કે આપણે દરેક જાતના શંક-વાડાને માટે તૈયાર થઈ રહેવું જોઈએ અને કશાથી પણ હારવું ન જોઈએ અગર તો અણધાર્યું કંઈ આવી બને ત્યારે ચાહે તેમ યાચ તોપણ દિનુંમુદ્દ ન જ બનવું જોઈએ.

જો તારાનું સુખ આપણી પાસેથી ખૂંચવી લેવામાં આવે તો આપણે ટપાલથી કામ ચલાવવું જોઈએ. જો ટપાલનો વહેવાર પણ આપણે માટે બંધ કરવામાં આવે તો આપણે ખેંધીઆથી કામ લેવું જોઈએ. આપણને જોઈતી દિશામાં જતા આવતા મિત્રો તો આપણને આમાં અલગત મદદ કરવાના જ. જ્યારે રેલવેનો ઉપયોગ કરતાં આપણને અટકાવવામાં આવે ત્યારે પણ આપણે બીજાં વાહનોથી કામ લેવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. એ રીતે આપણા કામમાં ગમે તેટલો વખત જશે તોપણ તે, જો આપણે અંદરથી સાબીત હશું તો, આપણા કામમાં કશો અંતરાય આપણી શક્તિ નહીં.

જો આપણે આપણું સર્વ મમત્વ છોડી ધન્યરત્નું જ શરણુ ખોળાશું અને એને જ આપણો એકમાત્ર આધાર માનીશું તો સરકાર આપણી જે કંઈ કમોટી કરવા માગશે તે એકેએકમાથી આપણે નિષ્કલંક બહાર નીકળીશું. જો એની ધન્યા સિવાય સૂકા જાડું પાન પણ ખરતું નથી તો આજની આપણી આ પરીક્ષા પણ એ જ સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર આ સરકારને નિમિત્ત કરીને કરી રહ્યો છે એમ આપણે શા સાર ન માનીએ ? આપણે એની જ પાસે આપણી રંરિયાદ કા ન લઈ જઈએ અને આપણી આવી નિર્દય કમોટી કરવાને સાર એની જ સામે શુસ્સે કાં ન થઈએ ?

અને જો આપણી શ્રદ્ધા સાચી હશે તો સાચે જ એ આપણને દિલગી આપશે જ અને આપણને માફ કરશે. જલિમની સામે ટટાર ઉભા રહેવાનો માર્ગ તેના વિરસકાર કરવો કે તેને મારવો એ નથી, પણ નમ્ર બનીને આપણે ધન્યરતને શરણુ જવું અને આપણી પીઠની ઘડીમાં એ દયાધનની કરણા ભાખવી એ છે.

§ સ્વરાજની ઉતાવળ

બિદારથી એક ભાઈ લખે છે:

“દેશકાર્યમાં અમારે ત્યાંના લોકોમાં હું એક લક્ષ્યાદી કામદાર ગણાતો. હું અસહકારની તરફેણમાં પણ હતો, સરણુ મારી પણ માન્યતા હતી કે દરેક સુસલમાનને માટે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ અત્યારે અસહકાર એ ફરજિયાત વસ્તુ છે. હિન્દુસ્તાનના પુનરુદ્ધારની બાબતમાં તો અસહકાર મારફત સફળતા પામવાની ઉત્તરામણમાં હું અગાઉ પણ પડ્યો નહોતો અને અત્યારે પણ મને તેવી દેશી આચા નથી હલકું મને એમ જ લાગતું કે આપણા અસહકારને લોગે જ આપણે બ્રિટિશ સરકારની સામે અમદદગાર માંડી શકીએ.

આથી હું એમ નથી કહેવા માગતો કે અસહકાર એ એકું અસહકારક દમિયાર છે. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે આપણા દેશી માણસો હંજી એ શસ્ત્રને પૂરી અદિ'સા ભળવીને વાપરી ચકે એટલી લાયકાત ધરાવતા યથા નથી. મેં' તેા અનેક પ્રસંગોમાંથી એક બીધું કે આપના અનુયાયીઓ પોતે જે કાય' લાયમાં લીધું છે તેને આગળ ધ્યાનવાની મહેનત કરવાના કરતાં ન્યાં ત્યાં પોતાનું કામ આગળ દાઢવાની બળતરામાં જ વધુ ફાસાયેલા છે. મારે હિસાબે તો દેખનું ચારિત્ર્ય હંજી એટલું નબળું છે કે આપણી આજની પેઢી પૂરી અદિ'સા ભળવીને અસહકાર જેવું યશ ચલાવી શકે એ અસંભવિત વસ્તુ છે. અને આપના જેવા સમજી આગેવાન આ બાદલી રુપ અને હરહરતી અધમ અવસ્થા તરફ કેવળ આંખ મીંચી રહે એ શું આશ્ચર્ય નથી ?

મેં તો તલાયું તેટલું મારું મગજ તાણી લેયું, પણ 'સ્વરાજની આટલી જતાવળ સા સાર ?' એ સવાલનો મને જવાબ જડમો નહિ. અલગત, જો સ્વરાજ આપણી હથેળીમાં હોત તો પછી તેમાં વિલંબ કરવો અશક્ય જ ગણાત, પણ આટલાટલી નિષ્ફળતાઓ મળ્યા છતાં હંજી સ્વરાજની વાત કરતાં આપ મદિનાની અને એ મદિનાની મુદ્દો મુકતાં અચકાતા નથી, એ જોઈને હું તો દેરાન દેરાન યદ્ ભઈ' છું. જો આમ બોલવામાં આમ પ્રભમાં એક મકારની ભગૃતિ ફેલાવવાનો જ હેતુ હોય તો મને લાગે છે કે વિચારમાં ધાપ ખવાઈ છે. દોષમાં ઉઠા બનેલા બનાવો મારા આ કથનના સાક્ષી છે. પ્રભમાં અસંભવિત આસાઓ ફેલાવવી જ પ્રભના જુસ્સાની નેટે ગેલ કરવા સિવાય બીજું કશું નથી.

તેથી હિન્દુસ્તાનના અને હિન્દુસ્તાનની પ્રભના સલા ને ખાતર આપને આ બધામાં હવે તો 'રક્ષ જાઓ' એવી વીનવણી કરવાનું હું સાદસ કઈ છું. પહેલાં આપણા દેશવાસીઓને સુધારીયે ને પછી જ લડાઈ પર હથ કરીયે. અત્યારે તો આપણે મૂડાલ સિપાઈઓ લઈને જંગ જીતવા નીકળ્યા છાવે. આવી સામગ્રીથી બચાવ કરવા કલા રહેવું તેના કરતાં હાર કબજ કરી બીજા હુમલાની તૈયારીમાં પડેવાનું એ જ બહેતર છે. ખુદાના કાનૂન ઈન્સાફી છે અને તેથી કોઈ પણ કામ કપાટવા પહેલાં તેને માટેની સક્તિ તપાસી લેવાનું ધરવામનું ફરમાન છે મક્કા શરીફની યાત્રા એ ઈસ્લામનાં પાંચ પાયાનાં તત્ત્વોમાંનું એક છે, પણ તે લરકોઈ રહેતે ચાલનારને સાફ નથી. સ્વરાજને સાર એટલે કે પોતાના દેશની આગાહીને સાર કોયીશ કરવી એ માણસનું એક પ્રથમ કર્તવ્ય હોવું જોઈએ એ સાચું, પણ અમારા ગત બતાવે અમારી કસોટી કરવી એ પણ શું ફરતા નથી ? મને તો લાગે છે કે આ જતાવળ જ બધા તોફાનનું મૂળ છે."

• લખનાર એક જાણીતા મિહારી છે. એમણે જે કંઈ લખ્યું છે તે નિખાલસ દિલથી તેમને લાગ્યું તે લખ્યું છે, એ વિશે સંકા નથી. તેથી હું તેમના કાગળનો બહેરમાં જવાબ આપું છું.

આપ્યાં છે. સદરહુ વકીલ રા. વૈદની સામે ઉપજા મુનસફ સાહેબે નીચેના હુકમ કોઢ્યો:—

“ રા. વૈદ આજે ખાદીની ટોપી ને સામાન્ય રીતે ‘ ગાંધી ટોપી ’ કહેવાય છે તે પહેરીને કોર્ટમાં આવ્યા છે. રત્નાગિરીના છાંટામાં ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ ઉપર હાઇકોર્ટના વડા ન્યાયાધીશ તરફથી આવેલા પત્રમાં આ બાબતમાં હાઇકોર્ટના ને અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવ્યો છે, ને આ અદાલત પર બાબતને માટે મોકલવામાં આવ્યો હતો અને જેના ખબર દેવરખના વકીલવર્ગને આપવામાં આવ્યા છે, તેને અનુસરીને મેં રા. વૈદને જણાવ્યું કે તેમણે ખાદીની ટોપી પહેરીને કોર્ટમાં આવવું એ કોર્ટનું અપમાન કર્યા બરાબર છે અને તેથી મેં તેમને તાબડતોબ કોર્ટમાંથી ચાલ્યા જવા અને જ્યાં સુધી ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ અનર તો હાઇકોર્ટ પોતાનો હુકમ ન ફેરવે ત્યાં સુધી ફરી એવી ટોપી પહેરીને ન આવવા ફરમાવ્યું છે. મેં તેમને વધુ એવી પણ ચેતવણી આપી છે કે આ હુકમ પછી જો તેઓ ફરીથી આ ટોપી પહેરીને અદાલતમાં આવશે તો તેઓ કોર્ટનું અપમાન કર્યાની બધી જાણમદારીને પાત્ર કરશે. રા. વૈદના જવાબની અને આ હુકમની એક નકલ આ બાબતમાં ઘટવું કરવા મેં ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ તરફ મોકલી આપવામાં આવશે.

વડા ન્યાયાધીશના પત્રમાંથી વકીલોને ખબર આપવાને લગતા ઉતારા નીચે મુજબ છે.

“ વકીલ લોડા કોર્ટમાં ‘ ગાંધી ટોપી ’ પહેરે એ વાતની હાઇકોર્ટ જુરાક વિરુદ્ધ છે. અને જે કોઈ વકીલ એ ટોપી પહેરીને કોર્ટમાં આવે તે જજનું અપમાન કરે છે એમ માને છે.

અમને આશા છે કે હાઇકોર્ટના આ અભિપ્રાય જાણ્યા પછી વકીલો આ બાબતમાં સમજ જશે.

જે કોઈ વકીલ માથે પાધડી સિવાય બીજું કંઈ પણ પહેરે છે તે તે પહેરીને કોર્ટમાં ન આવે.

આ વકીલોને ખબર કરજે કે હાઇકોર્ટ તેમની વર્તણૂકને સખંત રીતે નાપસંદ કરે છે.”

આને દેવરખના સખજજ સાહેબે નીચેની પુસ્તી જોડી:

“ નીચે સહી કરનાર આશા રાખે છે કે આમાં જણાવેલા હાઇકોર્ટના અભિપ્રાયને વકીલવર્ગ માન આપશે, અને નીચે સહી કરનારને તેનો ફરજિયાત અમલ કરવાનો વારો નહિ આવે.”

અત્યાગના બનાવોની ધમચકડી વચ્ચે આ વાતની થોડી ચર્ચા ફરી સેવાની તક હું નહિ ખોડું. આ વાત થોડા વકીલોને જ લગતી છે, પણ ખાદીની સામે

હિંદાવવામાં આવેલી આ લડાઈના મૂળમાં રહેલો સિદ્ધાન્ત બારે મહત્વનો છે. આ દુક્રમ બતાવી આપે છે કે સાવ નિર્દોષ, નૈતિક અને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ સુધાં મારી નાખવાના તેના વિરોધીઓ કેવા પ્રયત્ન કરે છે. જે માયાનો પોપાક આખા હિન્દુસ્તાનમાં બલબલની દૃષ્ટિએ આજે સંપૂર્ણ ગૃહસ્થાઈઓ અને ખાનદાન છે તેની સામે હાઈકોર્ટના વડા જજ પોતાના દરજ્જાની બહારની વેળાએ વાધો લેશે ખરા ? અને જે વકીલો આ રાષ્ટ્રીય ટોપીને પોતાના પોપાક તરીકે સ્વીકારે છે તેઓ કોર્ટનું અપમાન કરવા ખાતર નહિ પણ પોતાના અને પોતાના દેશના માનને ખાતર તેમ કરે છે. તેઓ તેમ કરે છે કારણ તેઓ ખાદીની ટોપીમાં સમાયેલી પોતાની ધાર્મિક અગર રાજદારી માન્યતા છુપાવવા નથી માગતા. જે માણસને સ્વમાન નથી તે ગોલા બજરથી જોવો છે. વકીલો તે હાઈકોર્ટના ગોલા બજરથી છે કે અમલદારો છે ? તેઓ પ્રજાની સ્વતંત્રતાના રક્ષક કહેવાય છે. શું તેમણે તેમની પોતાની સ્વતંત્રતાને ખૂંચવાતી જોયા કરવી ? હું સાબળું છું કે રા. વેલે સ્વમાન સાચવીને ન ચલાવી શકાય તો વકીલત છેડી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તેથી તેમણે હવેના દુક્રમ સામે પોતાનો વાધો નોંધાવ્યો છે અને સજજ પોતાની તરફેણમાં ફેસફાલ ન આપે ત્યાં સુધી કોર્ટમાં ન જવાનો નિર્ણય કર્યો છે. હું એમ પણ સાબળું છું કે ખીજ વકીલો પણ જોઈ મળીને પોપાકની બાજુમાં પોતાની સ્વતંત્રતા અને સ્વમાન કેમ સચવાય તે વિશે વિચાર ચલાવી રહ્યા છે. જે સરકારની અદાલતોમાં વકીલતા કરવી છોડી દેવાનું અગર તો તેની યાજ્ઞાકોલેન્નેમાંથી નીકળી જવાનું વકીલો કે વિધાર્થી-ઓથી એક વર્ગ તરીકે ન બની શકતું હોય તોપણ જોઈના જોઈ જ્યાં જ્યાં તેમના અંગત હક્ક ઉપર આવી જતી તરખ આવે છે ત્યાં તો તેઓ પોતાનું સ્વમાન જાળવવાને સાર વિજાગાપદ્મના વિધાર્થીઓની પેઠે જ બહાદુર બની લડત ચલાવશે એમ આપણે ધારીએ.

§ આયર્લેન્ડનો યજ્ઞ

ના. વાઈસરાય સાહેબે આયર્લેન્ડનો દાખલો આપણા મોં પર ફેંક્યો છે. એ ત્રીસ જાતની સ્વાતંત્ર્યસાધના પર પણ આપણે જરાવાર વિચાર કરીએ. હું વાચકને મારી જોડે જ મનાવવા છું છું કે આયર્લેન્ડને જે સ્વતંત્રતા મળ્યાનું જણાય છે તે આયરિશ પ્રજાએ સાબાનું જે વેલી મેકુ છે તેને

પરિણામે નહિ, પણ તેણે પોતે પોતાનું જ ધોધધ લોહી સ્વતન્ત્રતાની કિંમત તરીકે રાજ થઈને આપ્યું તેને જ પ્રતાપે મળી છે. અને ઇંગ્લેંડે, પણ ક્યવાતા અન્તઃકરણે આજે જે કંઈ આપવા કાઢ્યું છે તે પોતાનાં ચોડાંક વધુ માણસો ખોવાં પડે એ બીકે નહિ, પણ સ્વતન્ત્રતાને બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ કરતાં પ્યારી સમજનારી એક વીર પ્રજા પર હવે વધુ વખત ત્રાસ અને કેર વર્તોવવામાં રહેલી શરમને લીધે જ છે, એ નિઃસંદેહ છે. આયરિશ પ્રજાની કુરખાની જ આ સમાધાનીમાં સર્વોપરી નીવડી છે.

ખોઆર પ્રજાના મરદુમ ગ્રેસિડેન્ટ કુમરે ન્યારે પોતાના ખોખા જોટલા બીન-તાલીમના દેશબાહ્યોના બળ ઉપર ખ્રિટિશ સલ્તનતને નોટિસ મોકલી ત્યારે તેણે કહેલું કે 'હું આખી દુનિયાને દંગ કરી મેલીશ.' એની મતલબ એ હતી કે હું એકેએક ખોઆર સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકની તમને બેટ ચડાવીશ અને એક પણ ખોઆર દિલને, નભાવવાને સાર, રહેવા નહિ દઉં અને ખોઆર શરીરોનાં લોહીથી ચળચળતી એ ઉજડ વેરાન દક્ષિણ આફ્રિકાની જમીન અંગ્રેજોને મનમાન્યું રવડવાને સાર મોકળા મુકીશ.

અને ન્યારે ઇંગ્લેંડ જુદા જુદા ખોઆર પ્રદેશોને ચોમેરથી ઘેરા ધાલી વચ્ચે ભેર થેલાં ખોઆર સ્ત્રી પુરુષ બાળકોને પોતાના બરડામા લઇ માંખીઓની પેરે મોરી-મારીને ચાક્યું અને ન્યારે ખોઆરોએ પોતાના લોહીની એટલી તો ઈર્ષ્યાઓ પર ઉભળીઓ આપી કે ઇંગ્લેન્ડનું ગળું આવી ગયું, ત્યારે તે નમ્યું.

અને એ જ રીતે આયર્લેંડ પણ આજે વરસોનાં વરસ થયા પોતાની કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી રહ્યું છે. અને આજે ઇંગ્લેન્ડ નમ્યું છે તે પણ ન્યારે હજારો આયરિશ નસોમાંથી ઉડતી લોહીની ડોળો તેનાથી દેખી નં ખમાઇ ત્યારે. મારી તો ખાતરી છે કે આપણને પણ કાયદાની ખારીકોઓ, ન્યાયના સિદ્ધાન્તોની ચર્ચાઓ અગર તો કાઉન્સિલો કે ધારાસભાઓના દરાવોથી કશું જ મળવાનું નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાને અને આયર્લેંડને કરવું પડ્યું તેમ આપણે પણ આપણાં બલિદાનથી. અને કુરખાનીઓથી દુનિયાને દંગ કરી મેલવી પડશે. તદ્વાપત એટલો જ છે કે અસહકારીઓ ઉપલી બે નીતિઓના જીવંત ઇતિહાસથી સામાનું લોહી રેડ્યા ધગર માત્ર પોતીકું જ લોહી આંખી રવાની કળા શીખી રહ્યા છે. જો તેઓ આટલું કરી શકશે તો ચોડા દિવસની અંદર અગર તો ચોડા માસમાં તેઓ સ્વરાજ લઈને બેસી જશે.

પણુ જો તેઓ શુભામીભર્યુ અનુકરણ કરીને દક્ષિણ આફ્રિકા કે આયર્લેન્ડની નરી નદી જ કરવા નીકળશે તો તો પછી માત્ર ધધર જ એક હિન્દુસ્તાનનો તારણકાર છે ! એ રસ્તે તો પછી આ પેટી દગમિયાન સ્વરાજની આસાને વીટી જ સુકવી. અને હું એ પણ જાણું છું કે મોટેચુ સાહેબે આપવા કાટેલું સ્વરાજ પણ— તેમના હેતુઓ ચાહે તેવા શુદ્ધ અને નિષ્પાલસ હો—આવું જ માયાની અને જાજ સમાન નીવડવાનું. ધાગસભાઓ કંઈ ગરવીરો પકવવાનાં કારખાના નથી, અને જોની પાંડળ ગદ્દા કરનારા ગરવીરો ઉભા નથી તે સ્વાતન્ત્ર્ય પણ ઝેરી હવા જેવું છે.

૧ જેલમાં કામ કરવું કે નહિ ?

એક મિત્ર મને પૂછે છે કે હવે સરકારે મેંકડો લોકોને કેદની તક આપવા માડી છે અને લોકો પણ હજારોની સંખ્યામાં તે ઝડપી લેવા લાગ્યા છે, તારે હવે આ લોકોએ જેલમાં કામ પણ જાતનું કામ કરવાની યોજાખી ના પાડવી એ શું સરસ નથી ? મને ધાસ્તી છે કે આ સૂચના કરનાર ભાષ આપણા જેલ જવામાં રહેલું નૈતિક ગદ્દસ સમજ્યા નથી. આપણે જેલોને એક સંસ્થા તરીકે નાશુદ્ધ કરવા નીકળ્યા નથી. તેથી આપણે કાયદાનો સવિનય ભંગ પણ દેશના નીતિશાસ્ત્ર કાયદાઓ ભાગવાથી આગળ ન જ જવો જોઈએ. કાયદાનો ભંગ સવિનય ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે તેનો ભંગ કરનાર તેમાં મળતી જેલ અગર સજાને આનન્દથી માથે ચડાવી લે. કારણ કોઈ પણ નિયમના વિનયો ભંગમાં તેના તેવા ભંગને માટે સુકેલી સજાનો સહર્ષ સ્વીકાર આવી જ જાય છે. અને માણસ કોઈ કાનૂન જોડે તેમજ તેના ભંગને સાર રાખેલી સજા જોડે સામટો લડવા જેસે છે તે જ ક્ષણે તેનો ભંગ સવિનય મટી અવિનયો જની જાન છે અને તે પોતે અધાધુધી તેમજ અનવસ્થાના વમળમાં ઘસડાઈ જાય છે. સવિનય ભંગ કરનારો તો કહીએ તો એક જાતનો વિશ્વહિતકારી છે અને રાજ્યનો મિત્ર છે. એથી ઉલટો ક્રાન્તિનદી માણસ ગણ્યો શુ અને તેથી વિશ્વચાતી છે.

મેં લડાઈની ભાષા વાપરી છે, કારણ કહેવાતી કાયદેસર પદ્ધતિ તદ્દન નિષ્પ્રાપ્ત અને અદ્વજ થઈ પડી છે. એથી ઉલટું મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે કે કાયદાનો સવિનય ભંગ એ કાયદેસર લડતનું શુદ્ધમાં શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. અલગત એમાં જો એ સવિનય એટલે કે અદિસામય અરૂપ કેવળ દંભ અને દેખાવ જ માત્ર હોય તો તે પાડનારો

અને નામોશીભર્યો થઈ પડે છે. પણ જો અદિ'સાના ખરાપણને વિષે શક ન હોય તો તીવ્રમાં તીવ્ર સવિનય ભંગને પણ તેમાંથી ખૂનામરછી ચાલશે એ બહાને વખોડી શકાય નહિ. વળી કોઈ પણ મહાભારત તેમજ જલદ પ્રવૃત્તિ મોટામોટાં સાહસ ખેડવા વિના તો ચલાવી શકાય જ નહિ; અને જીવનમાં પણ જો જખરાં જોખમો ન હોત તો જીવનમાં શો સ્વાદ રહેત ? દુનિયાનો ઇતિહાસ પણ આપણને શું એ જ નથી શીખવતો કે જોખમ અને તે ખેડવાના સાહસ વગર માણસના જીવનમાં કશી ભવ્યતા રહેત નહિ ? જ્યાં ભલભલા વિચારી અને આગેવાન ભદ્ર પુરુષો ક્યાંક રહેજસાજ ભય અગર જોખમ જોતાં જ અગર તો રહેજ તોશન કે ખળબળાટ ચતાં જ ભયથી ત્રાસી જઈ રાપથી ગાભરા ખતી ઉઠે છે, ત્યાં એ રિયતિ તે સમાજનું વાતાવરણ સુધાં કેટલી અધોગતિએ પહોંચ્યું છે તે સ્પષ્ટ છે. આપણે મનુષ્યમાં રહેલા પશુને અસખત હાંપી દાઢવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ તેટલા સારૂ તેને ખરસી કરવા અને નામદં ધનાવવા નથી માગતા. અને પશુવૃત્તિમાંથી માનવને એવો શુદ્ધ અને આત્મ-જયી ધનાવવા જતા માર્ગમાં પેલો પશુ વચમા લાગ મળ્યે પોતાનું પાશવી આચરણ ઝળકાવવાનો જ. હું ઘણીવાર કહી ગયો છું તેમ હરવેળાએ અને હરકોઈ પ્રસંગને લઈને રેડાયેલું લોહી મારા હાથ નથી ગડગડાવી દેતું. હું તો અસહકારીઓ પોતે અગર તો તેમની પ્રત્યે લાગણી રાખનારાઓ જ્યારે પોતે દરેલી પ્રતિમાને હડહડતો ભંગ કરીને લોહી વહેવડાવે છે અને 'ખૂનામરછી કરે છે ત્યારે જ 'ખમત્તી ઉઠું' છું અને પાણીમા ભેસી જાઉં છું. અને દરેક પ્રામાણિક અસહકારીને એવો આદાત થવો જ જોઈએ.

તેથી, મૂળ સુદા ઉપર આવીએ તો, કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનારા તરીકે આપણે આમ દરેક જગ્યાએ નિરંકુશ બનવાના વલણ સામે ભારે સાવચેત રહેવું જોઈએ. આપણે જોલના એકેએક ધારાધોરણને પૂરેપૂરા તાબે રહેવું જ જોઈએ, સિવાય કે જ્યાં જોલનો વહીવટ જ સડેલો અને અનીતિમય છે એવી આપણી ખાતરી થાય. બાકી સુખસગવડોનો અભાવ, જુદી જુદી જાતના અંકુશ અને એવી બીજી અગવડો કંઈ જોલના વહીવટને નાલાયક કે સડેલો પૂરવાર કરનારી ન દેહેવાય. પણ જો કેદીઓને ડગલે ને પગલે અપમાનિત કરવામા આવે, તેમના ઉપર ઘાતકીપણું ગુજારવામા આવે, દાખલા તરીકે તેમને ગંદકીભર્યાં બોયરાઓમાં પૂરી રાખવામા આવે અગર તો માણસને આપવા યોગ્ય ન રહ્યો હોય એવો ખરાબ બોરાક આપવામાં આવે ત્યારે તે વહીવટ સડયો દેહેવાય. અને તો પૂરી ઉમેદ છે કે અસહકારીઓ

જોડેની અંદર તદન સીધી રીતે સ્વમાન જાળવીને અને છતાં પૂર્ણ આત્મકિત રહીને વર્તશે. આપણે જોલેરાને કે વૉડરોને આપણા શત્રુ નહિ પણ આપણા જ જોવા મનુષ્ય અને માનવી લાગણીઓ વાળા ગણીએ, આપણી ખાનદાન વર્તણૂક તેમનામાંથી મર્વ પ્રકારની સંકાને અગર તો ટકવાસને કાઢી નાખ્યા વિના નહિ રહે.

હું જાણું છું કે એક બાબુએથી આવી નમુનેદાર આઘાધારકતા અને બીજી બાબુએથી બીપણ વિરોધનો આ માર્ગ દુર્ગમ છે, પણ સ્વરાજને માટે કુલોથી બીજાવેલો રાજમાર્ગ કાઢ નથી. 'દેશે પૂરો વિચાર કરીને આ સાકડો પણ સીધો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે. સીધી લીટીની પેઠે એ ઢુંકામાં ઢુંકો છે. પણ જેમ સીધી લીટી દેરવાને સાફ પણ હાથ દરેલ અને અનુભવીનો જોઈએ તે જ પ્રમાણે આ આપણે પસંદ કરેલા સાકડા માર્ગ હપરથી પણ જો આપણે એક પણ જોડું પગલું ભર્યા વગર ચાલી જવું હોય તો નિયમપાલનને વિષે આવી આઘાધારકતા અને હેતુ પ્રત્યેની દૃઢતા પણ આપણામાં તેટલા જ જરૂરી છે.

સાવનય ભંગ કરનારા સત્યાગ્રહીઓને માટે આ માર્ગ કુલની પથારી નથી નિવડવાનો એ વાતનું દુઃખદ ભાન માર્ગમાં પૂરેપૂરું જગૃત છે. જ્યારે પં. મોતીલાલ નેહરૂ અને દેવજીનંદુ દાસના છવનને હું યાદ કરું છું, જ્યારે તેમના રાજમહેલોને સરમાવે તેવા દિવાનખાનાઓ, પાંચો બોલ ઉડાવવાને અહોરાત્ર ક્રમા રહેતા નોકર-ચાકરો અને પૈસો ખરીદ કરી શકે તેવી એકેએક સુખસગવડ આંખ આગળ વાલું છું, અને બીજી બાબુએ જ્યારે જોલની લૂખી પણ આકર્ષક દીવાલોની અંદર ન્હાં એમને દિવાનખાનાના મધુર સંગીતની જગાએ કેદીઓની બેડીઓના ખણ-ખણાટ અને પહેરેગીરોની ઉદાસ આલખેલોના અવાજ અહોરાત્ર સાંભળ્યા કરેવાના— એ બધો ચિન્તાર હું મારી આંખ આગળ લાવું છું ત્યારે મારું મસ્તક ભમી જવા લાગે છે. પણ આવા જ બત્રીસલક્ષણાઓના બલિદાન દિ-દુસ્તાનને સ્વરાજની પ્રાપ્તિ દગાવશે એ વિચારે હું મારા હૈયાને દડણુ કરું છું. દક્ષિણ આફ્રિકાના મોટામા મોટા અગ્નેષેને, ફ્રેન્ચેને, જર્મનીને સ્વાતન્ત્ર્યની 'જે કિંમત આપવી પડી છે તેની આગળ આજે આપણે આપવા નીકળ્યા છીએ તે કિંમત ઘણી નાની છે.

તા. ૨૫-૧૨-૧૯૨૧

૬ વહિની વાતો.

આપણા રાજ્યકર્તાઓ આપણે માટે શું ધારે છે એની ચર્ચામાં હું બહુ રોકાતો નથી કારણ હાથનું કામ મેલી આપણે એવી ચર્ચામાં હજી અત્યારથી કાળ-સેપ કરવા બેસવું એ હાનિકર્તા છે. આમ છતાં યોગ્ય દિવસ થયાં છાપાઓમાં સરકાર અને આગેવાનોની એક 'એક્ટ' કરી અત્યારના મામલાનો કંઈક તોડ' દાઢવાની જે વાત ચાલી છે અને જુદાં જુદાં છાપાં પોતપોતાને જે કંઈ યોગ્ય જણાય તે સૂચવી રહેલ છે તે જોતા આ મામલામાં અત્યારે જે વડા હાકેમ હાલની આખી રાજ્ય-તંત્રનીતિને સાર જવાબદાર છે તેમનું વલણ તપાસી જોવું અનુચિત નથી.

અસહકાર એ યોગ્યકે અવગે રહેતે ચડેલા પાગલ લોકોમાં જ ફેલાયેલો છે એવું ભૂત જ્યાં સુધી વાઘસગાય સાહેબના મનમાં બરાબર બેઠું છે અને એ જ્યાં સુધી નીકળ્યું નથી ત્યાં સુધી મારી દૃષ્ટિએ તો આવી કોઈ પણ વહિનો પ્રયત્ન નિર્થક છે. જો એઓ સાહેબ સહકાર અને સન્તોષનું વાતાવરણ પ્રવર્તાવવા ઉત્સુક હોય તો તેમણે જોવું રહ્યું કે અસહકાર ભૂતે રોગ નથી પણ પ્રજાના આંતરિક દરદની બાજુ નિશાની છે, એ દરદ ખિલાશત, પંજાબ અને સ્વરાજની હાનિ રૂપે પ્રજાને અહોરાત્ર રીઆવનાગ ત્રિવિધ તાપમાં સમાયેલું છે.

અને જ્યાં સુધી આ દરદના મૂળમાં હાથ ધાલી તેને નાશુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન નથી ત્યાં સુધી બહારની મલમપટ્ટીથી કશું વળવાનું નથી. પ્રજાના પમંદ કરેલા પ્રતિનિધિઓ ઘડીને તૈયાર કરે એવી ખિલાશત અને પંજાબના અન્યાયોની દુસ્તી અને સ્વરાજ સોપવા મિવાય સમાધાનોના સહેલામાં સહેલો અને ટુંકામાં ટુંકા ખીજે રહેતો તો દમનનીતિ આમ ને આમ ચાલુ રાખવી એ એક જ છે સ્થિતિને તણાવ, તે દિશાએ તણાવા દેવી એ તો, કોઈ જ વાઘસગાયથી ન જ બને એ વાત કબૂલ કરવામાં મને લગીરે અડચણ નથી. તેને તો હથિયારખંધ બળવો ઉઠે ને દળાવવો પડે તે જ રીતે જો પોતે જે મહારાજાની સામે આજે અસહકાર મંડાયેલો છે તેના ધલાજ કરવા રાજી ન, હોય તો કાયદાના સવિનય ભંગ રૂપી બેડા બળવાને પણ તેમણે દમાવી જ દેવો રહ્યો. જે સત્ય માણસના પ્રત્યક્ષ જીવનમાં મૂર્તિમંત ચઢી શકતું નથી અને જે સિદ્ધ કરી આપવા પાછળ તેના અનુયાયીઓ પ્રાણ આપવા તૈયાર નથી તે માત્ર મોડાડાનું વેદાન્ત છે અને તેની કાણી કોડીની કિંમત નથી.

તા. ૨૫-૧૨-૧૯૨૧

આપણાં દરેકો અને આપણી ઉપર ચંતા અન્યાય ટંકે છે કારણ આપણે તે સામે માત્ર નામના જ ફૂજવા નીકળીએ છીએ. જો આપણે સાચા હોવાનો દાવે કરતા હોઈએ તો આપણા કાર્ય પાછળની આપણી કુરઆનીઓથી જ એ દાવે આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ. આપણી એવી લાયકાત સિદ્ધ કરવામાં આપણે ફીક દી તૈયારી બતાવી રહ્યા છીએ. છતાં આપણે એની પૂરીપૂરી સાબીતી આપી દીધી છે એમ ન કહી શકીએ. જ્યારે કેદ ચવામાં હાડમારીઓને યુમાર નહિ રહ્યો હોય, જ્યારે તેમાં ડટકાઓ મળવાના અને ચાણુકો પડવાના સભવ હશે ત્યારે આપણે નહિ ચાકીએ, જ્યારે ફાંસીએ ચડવાનું અને ગોળીઓ ખાવાનું આવશે ત્યારે પણ નહિ દારીએ, એની શી ખાતરી ?

તેથી મારે દિસાએ તો જ્યારે સરકાર અસહકારીઓની પેટ ભરીને અજમાયશ કરી લે અને તારી ગાળી ચીંધીને તેમની તાડાતનો પૂરો આંક કાઢી લે ત્યારે જ રાજ્યકર્તા અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની બેઠક કર્માંવું કંઈ પણ યજ છે.

પણ અસહકાર એ પ્રજામત કેળવવાની એક પદ્ધતિ છે એ દૃષ્ટિએ જોતાં અત્યારે સહકારીઓ અને અસહકારીઓની બેઠકને હું જરૂર ઉપયોગી ગણું. હું બાણું છું કે મહકારીઓને પણ ખિલાફત તેમજ પંજાબી 'ભરપાઇ' જોઈએ છે. દેશને સારું સ્વ-તન્ત્રતા પણ એપૂને અસહકારીઓના જેટલી જ જોઈએ છે. સરકારની અત્યારની હમનનીતિને લગભગ એકેએક વિનીત પત્ર વખોડી રહેલ છે તે જોઈ મને જેવેતેવો આનન્દ નથી થયો. એમના તરફથી મેં આથી ઓછાની, આશા રાખી જ નહોતી.

અને મને વિશ્વાસ છે કે જો અસહકારીઓ બરાબર સંયમ જાળવશે, અહિંસા-પરાયણ રહેશે અને પોતાના વિરોધીઓની નિંદામાં નહિ રહે, તો જોતજોનામાં તેઓ પ્રત્યેક વિનીતને અસહકારી અનેલો જોરો. એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજ લોકો નુકસાં અસહકારીઓનો પક્ષ લેવા લાગશે અને અન્તે સરકાર પણ નમશે. એવું જ અસહકારનું માદાત્મ્ય છે. આ કાર્યપદ્ધતિ પ્રતિકારને નરંમમાં નરમ કરી નાખે છે. અને જો આજે ધડીબર એથી હલકું પરિણામ જોવામાં આવતું હોય તો તેનું કારણ એટલું જ છે કે અહિંસાનું ખરું રહસ્ય અસહકારીઓને છેક હજી દમણા જ દેશે એસવા લાગ્યું છે. તેમને હજી હવે જ ખજર પડતી જાય છે કે એકલા કાર્યમાં જ ફીક ફીક અહિંસામય રહી બતાવવું એટલું ખસ નથી. મનસા વાચા કર્મણા સર્વ-ને અને સર્વકાળ અહિંસાપરાયણ રહેવાનું છે. અસહકારીથી પોતાના ચતુઓનું ખરું મુચ્છાય પણ નહિ.

આપણા વિરોધીઓની સૌથી મોટામાં મોટી બીક જ એ છે કે અહિંસાની હાલ હેઠળ નિરંકુશ હિંસાનું રાજ્ય ફેલાશે. તેમના મનમાં આપણામાંના ઘણાખરા-ઓની સમ્યાપ્તિ વિશે શંકા છે. તેઓની આંખને તો આપણા પ્રયત્નને પરિણામે અંધાધુંધી અને પ્રલય સિવાય બીજું કંઈ જ દેખાતું નથી.

આ દૃષ્ટિએ જોતાં આજની આ દમનનીતિ અસહકારીઓને સાર તો એક આશીર્વાદરૂપ જ ગણાય. એ તે લોકોને તેમ આપણને બેઠને બતાવી રહી છે કે પજવણી વચ્ચે સુદા લોકોને હાથ રાખવા જોઈએ વળત પ્રભુ ઉપર અસહકારીઓએ મેળવી લીધું છે. આપણે આ કામુ કાયમને ગણાય એટલી કસોટી હજી આપણે નથી પસાર કરી એ સાચું. આપણે હજી અંદેશમાં છીએ. દાખલા તરીકે હમણા જ આગા મશ્હર સાહેબ પકડાયા તે વેળા શિયાળકોટના લોકો બંને જરાતરા પણ પોતાના માર્ગથી ચાતર્યા. આવા આવા હમણાં આપણે એટલા બધા નિહાળીએ છીએ કે ત્રાહિતના મનમાં આપણી પ્રવૃત્તિને વિશે શંકા પેદા થાય એવી હજી આપણા મનને ખાતરી નથી થતી.

તેથી અત્યારે સહકારીઓની જોડે તદ્દન ત્રાહિતપણે અગર તો અસહકારીઓના પ્રયત્નની સમ્યાપ્ત બતાવી આપવાની તક આપનારી બેઠક કરવાની હજી સૂચનાને માત્ર હું અલબત્ત વધાવી લઉં. સરકારે તો અસહકાર નામે વસ્તુ તેટલીને દેખાવી દેવાનો ખુલ્લો માર્ગ જાહેર કરીને પોતાનું પોત પૂરેપૂરું પ્રકાશી દીધું છે. જ્યાં સુધી ખૂનામરકોને અગર તો તેની ઉચ્ચેશ્વરી કે સંમતિને દેખાવી દેવાની વાત એના મોઢામાં હતી ત્યાં સુધી એને હાલવાને જમીન હતી.

તેથી મારી તો ખાતરી છે કે એકેએક સહકારી અન્તે સંગઠનના આ અત્યારના ગાડપણ સામે—પ્રબળીય દુષ્ટોની દાદને સાર ચલાવેલી પ્રવૃત્તિ અગર તો તેને લગતા પોતાના અભિપ્રાય જાહેર કરવાના હકને દાખી દેવાના આ અદ્વૈત સામે હંકાર વિના રહેનાર નથી. પણ જ્યાં સુધી સરકારને પશ્ચાત્તાપ નથી થયો અને જ્યાં સુધી પ્રબળીય બાળુ વિચારમાં લેવાની એને રૂચિ નથી ત્યાં સુધી સરકારની જોડે વધિ કરવાના વિચાર સામે તો હું મિત્રોને અવરજ એતલું જ. શાહબાદના સ્વાગતના બહિષ્કારના, જાહેર સમાચો ભરવાના, અગર તો જેમને કેમ પણ જાતના હિંસક હેતુ નથી એવી સ્વયંસેવકોની કે એવી જ બીજી સમિતિઓ બતાવવાના હક વિશે તો વધિ થી હોય જ શકે? પ્રબળીય ઇચ્છાઓનો તુલકાર જ્યાં સુધી ચાલુ છે

ત્યાં સુધી સાહજદાના સ્વાગતનો બહિષ્કાર ચલાવો જ અને થશે જ નોંધવું. તેમ જ નહેરુ સભાઓ અને સમિતિઓ કરવાનો હક પણ કોઈ પ્રજાને સારૂ કેવળ પ્રાથમિક હક છે. એને સારૂ વધિ કેવી ? એને ખાતર તો આપણે લડ્યે જ જવું નોંધવું.

વળા એ લક્ષમાં રાખવું જરૂરી છે કે અત્યારે અસહકારીઓ જે કાયદાનો ભંગ કરી રહેલ છે તે તેમણે મૂળ કરવા ધારેલો સવિનય ભંગ નથી. નહેરુ સભા ભરવાના કે તેમાં હાજરી આપવાના હકને સારૂ અગર તો શાન્તિમય સ્વયંસેવકોની સમિતિઓ બનાવવાના હક સારૂ લડવાના અસહકારીઓના આજના આગ્રહને સવિનય ભંગનો કે સત્યાગ્રહનો દરજ્જો આપવો અનુચિત છે. અત્યારે તો અસહકારીઓ માત્ર બચાવની લડાઈ કરી રહ્યા છે. હુમલાની લડાઈ તો અસહકારીઓ શાન્તિ અને અહિંસાનું વાતાવરણ જળવાવાને વિષે તેમના મનને પૂરતી ખાતરી થશે તેની સાથે જ હજુ હવે આદરશે અને તે અવશ્ય આદરશે. એવું વાતાવરણ જળવાવાને સારૂ જોઈતી શક્તિ આપણામાં આવી છે કે નહિ તે તપાસી જોવાય એવી પરીક્ષામાં આજે આપણને હિતારીને સરકારે આપણી ઉપર ખરેખર અહેસાન જ કર્યો છે.

મારી નોંધ

ધર્મ કરતાં ધાડ

તન્ત્રીપણું ડોળવું એ સહેલી વાત નથી એમ હું બહોળા અનુભવ પરથી જોઈ રહ્યો છું. તન્ત્રીએ પ્રથમ તો પોતાની કચારાને સારૂ જવાબદાર રહેવું પડે. પણ મદદમાર લખે તેનોય તે જવાબદાર, ખજારપત્રી કે બહારના લેખકોની ભૂલને સારૂ પણ એ જવાબદાર. બીજાં ગોઠવનાર ભૂલ કરે તોપણ તન્ત્રી જવાબદાર, ખુદ સુધારનાર ભૂલો કરે તોપણ તન્ત્રી મૂંઝો પડ્યો છે. યન્ત્ર ભૂલે, ને વખત ચૂકે કે જરોબર અક્ષર ન લેઈ તોયે તન્ત્રી જવાબદાર. તે કેવળ લખીને છૂટી શકતો નથી. આ બધાના દાખલા મારી પાસે મોજુદ છે. પણ તાજે દાખલો વાચીને વીંચનાર હસશે. તે બધથી એક બાઈની તો મારે ગેરસમજ થયેલી છે. તા. ૧૧મી ડિસેમ્બરના 'નવજીવન'માં પારસી બાઈબલેનો બાબતની નોંધમાં નીચેનું વાક્ય છે: "પારસી બાઈબલેનોને એટલી તો ખાતરી આપું છું કે તેમના સારૂ તેમજ ખ્રિસ્તી 'વિનાની' કોમોને સારૂ પ્રાણ આપવા સેંકડો હિન્દુમુસલમાન તૈયાર છે" મૂળ શબ્દ 'વિનાની' હતો. કહેવાનો આશય એ હતો કે પારસી, ખ્રિસ્તી વગેરે નાની કોમોનું રક્ષણ કરવા સેંકડો હિન્દુમુસલમાન તૈયાર છે. આમાં 'વિ' ની પછી મોડું ઉડી જવાથી 'અન્ન' બને અથવા

નું આજ મરી ગયાં જેવું થયું છે ! ને તેથી એક ખિસ્તી બાઇએ ઉલટો અર્થ કાઢી મને કંપકો આપ્યા છે. મારા આ બાળતમાં ન હખાયેલાં લખાણો, વાક્યરચના વગેરે ઉપરથી ઉલટા અર્થને અવકાશ નથી. છતાં એટલો ન બાળ નવજનને ન બાળખંતાર વાંચીને ઉપર પ્રભાવે ઉલટો અર્થ કાઢે કે સમજે તેમાં નવાઈ નહિ. આ પેરેમાઈ લખવાનો એક હેતુ મનકુર ખિસ્તી બાઇ તથા ખીલ જેઓ ઉધું સમજ્યાં હોય તેમની માફી માગવાનો છે. ને ખીલ વાચકવગ માત્રને આ દોષ પરથી ધટો લેવાનું સૂચવવાનો છે કે જ્યાં અનર્થ નીકળી શકતો હોય ત્યાં સવળા અર્થને અવકાશ હોય તો સવળો ન કાઢવો. અને ત્રીજો હેતુ તન્ત્રીને સારૂ દયાની બિંદુ માગવાનો છે. તન્ત્રી બધી બાળતને ન ન પહેંચી વળે એમ જાણી તેને નામે ચાલતા છાપામાં અનિવાર્ય હોયો હોય તે દરજ્જા કરવા ધટે. પણ આ બધું કંઈ હું દોષ કરવાનો છલકો રાખી લેવા. આંતર સંજ્ઞાઓ નથી; તન્ત્રીની, ફરજ તો આવેલી જવાબદારી રીતસર ઉપાડવાની છે ને. તે ન ઉપડે તો ચોતાનો હોહો, ઊડવાની છે. તન્ત્રીપણું કંઈ તે બજાતકારે લેતો નથી. છાપનારા, ગોઠવનારા, મુક વાંચનારા બધા કુશળ ન હોય તો વાંક તો તેનો જ ગણાય; તેવાં સંજ્ઞામાં તન્ત્રીપણું શાને છે? પણ એ તો ધ્યેય ધ્યેયને આજે જ ન પહેંચાય તો હકલું નહિ એવું કરી બેસે તે કહી પહેંચી ન નહિ. તેથી વાંચનારે તન્ત્રી ઉપર ચાલુકરે રહેવું તો જોઈએ ન. માત્ર ચાલુક ચલાવવામાં થોડી કળા રાખવી જોઈએ. એક ચાલુક મારનાર ડાબર જેવા હોય ને ખીલ ઉદાર રાલ જેવા ચાલુકને શોભાનો રાખી મુકે ને કાઢ ન દહારો નકારા ઘોડા ઉપર જવારે એનો વાંક દેખીતો સિદ્ધ થાય ત્યારે બતાવી આપે કે ચાલુક કેવળ શોભાનો નથી.

નેહરૂની જેલમાં મુલાકાત

લખની જેલમાં પરિતજ મોલીલાલ નેહરૂની મુલાકાત કરી આવેલ એક આશ્રમવાસીનો કાગળ ઘણોખરો બધો સરસ હોવાથી નીચે આપું છું:

“આજે અહીં પરિતજને મળ્યા. આખું નેહરૂ કુટુંબ આજે દલ. પ્રથમ તો અમને એક ખાલી વોર્ડમાં લઈ જઈ કુબિયામાં લેવા રાખ્યા. થોડીવાર પછી પરિતજ ઉપર દેખાયા. રહેજે કાળાસ ચામડી ઉપર આવી હોય એવું જણાયું. એ ઉપરાંત તળીયત ઘણી જ મજાની હતી. ચહેરા ઉપરનો પહેલાનો ઉલ્લાસ કાયમ હતો. ચારે દિશાઓ ગળતી મુકે એવું ખડખડાટ હસવું એવું એ જ દલ. બાહ્ય બંધનો છતાં તેમના વર્તનમાં પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા હતી. પણ તેમણે ચોતાનાં જ પહેરેલાં હાંત, માથાના વાજ તેમ મૂંઝના મરોડ પણ તેના તે જ એક વસ્તુની ગરદાનની હતી. હોઠ ઉપર પાનની ભલકડી લાલી ન હતી. પણ આજે બહુતાં નહિ. હો કે પરિતજને પાન નથી મળતાં તેથી નથી. આજે મુંબઈમાં અપવાસે ચરે ક્યાં ત્યારથી જ તેમણે પાન ઊડેલાં છે. મ્હોંમાં અસહનું સોપારી અને હાથમાં બીડી તો આજે પણ હતાં જ. જેલર વિચારો બેબાકનો, યજ્ઞ અમારી સમવટ જોઈ એક કોટ્ટી બોળવા જતો હતો ત્યાં પરિતજએ કહ્યું—‘અમને બંધાને પૂરી મુકેવા કરતાં બંદાર જ પ્રહલામાં બેસવા દોને.’ એટલું કહી પરિતજ બિચારો કંઠી જમીન પર પેલાંડી વાળી બેઠા અને

આસપાસ અમે પણ બેસી નવા વાતો ઘણી થઈ. રાદઆતથી જ પંડિતજીએ ખબર આપી કે 'સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સામે હનરો કર્યા છે. આતથી અમે તેનો અહેસાન માથે લેવા ના કહી છે અને પાપખાનાં સુધાં દામે સાફ કર્યા' છે. જવાદરહજી નથી આવ્યો કેમકે તે માર ધોતીયું ધોવા 'સો'ધો છે. પોતાનું તો બિચારાએ થોઈ પણ લીધું છે. મેં જેવવાળાઓને કહી રાખ્યું છે કે તમારે જોયે તેટલો જીવન બેતાશક ગુનારવો. અમે આખરે કુખ સહન કરવા આવ્યા છીએ કે મ્હાલવા? તેના અહેસાન વિના અમારું કંઈ બનતી નથી જવાનું.' આ પ્રમાણે પ્રદારિ ચાલતા દતા ત્યારે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર અમે કંઈક સવાલોથી હસીને અથવા ચેષ્ટાથી તેમને યાન્ત પાડવા પ્રયત્ન કરતા. તેવામાં જવાદરહજી દરથી કેખાયા. હું દોડીને બેટયો. તેઓ પણ અસહનના જ જવાદરહજી હતા. દાદી જતા બનાવવા જેવી થઈ હતી ખરી, પણ તે સાધનોની આમી કરતાં સાદાઈ અને બેપરવાઈ વધારે સ્વચતી હતી કપડા તો ધોળાં બનવાની પાંખ જેવાં દતાં. પંડિતજી વિષે પણ તેમ જ. પંડિતજીની આસપાસ સુચ્ચ થઈ બેઠેલી મંડળી જવાદરહજીના આપવાથી ચુકાયા પછી અમને બધાને ફરીથી એકત્ર થતાં કંઈક વાર લાગી. પછી જવાદરહજી પણ વાતોમાં જમ્યા. મેં મારા નાધી શપેલા મદાતેવખાઈના થધારી પ્રશ્નો અચકાતાં અચકાતાં વાચી સંભળાવ્યા. પંડિતજી ધીરજ ન બાધ બેસે એ ચિન્તાથી ચેતીને મેં દરેક પ્રશ્ન તેના મંદરવ પ્રમાણે તેના ક્રમમા ગોઠવેલો અને આ ચેલના બહુ મદદરેપ થઈ. માર્કે આ કાય' પૂર થયું. તેમાં આપનો કાગળ આપવો એ તો પહેલું રાખ્યું હતું. ખબરો આપવા જેવી બધી આપ્યા પછી મેં પંડિતજીને તેમના દાલના સંભોગે ઉપરના વિચારો દર્શાવવા કહ્યું. આપ એકદમ જરૂર પકડારો એવું પંડિતજીનું માનવું હતું જવાદરહજીએ તે આ મદિનાના છેલ્લા અડવાડિયામા છૂટી જવાની ખાતરી છે ! પંડિતજી સાથેની અમારી વાતો લગભગ અઠી કલાક ચાલી હતો વધારે વખત તો તેમણે કૌટુંબિક વાતોમાં જ આપ્યો હતો હું મારી વાતોથી વિમ્મરૂપ ન યાક' એ વિષે મેં ખાસ ચિન્તા રાખી હતી. વિદાય થતી વખતે મેં ટંડનજીને મળવા માગણી કરી અને એ જેવરે તરત મંબૂર કરી. અમને બધાને દિવાની વિભાગમા જવા કીધા ત્યાં બધા બધાને મળ્યા. પહેલું દરેક વાર અસહકારી ભાઈઓ ચેપાટમાં ગુલતાન બની રહ્યા હતા તેનું જોઈ બીનું' એક લાંબા હોલની અંદર બે દારમા દાખેલા ખાટલાઓ ઉપર સહુના ચેતપોતાનાં બિઠાનાં અસ્તવ્યસ્ત રીતે પપરાયેલાં દર્તા તે જોયું ત્યાં કોઈ નેહીઓ સાન્તિથી ફજાદાર પણ કરી રહ્યા હતા. આગળ જતાં બીજા હોલમા રસોણની સામગ્રી જોઈ એક વાતની ખામી' ન જભૂલ્ય કોઠાર ભરપૂર હતો રસોઈ તૈયાર થઈ ગઈ હતી. અહીંથી આગળ જતાં બીજા હોલમાં ટંડનજીને પોતાનાં વાસણ માંજતા લાલ્યા. દિવાની વિભાગમાં આવવાને પરિણામે મારા મનમાંથી બધી ચિન્તા ચાલી નહ. બધા ઘણા જ સુખી છે એ મારી ખાતરી થઈ ટંડનજીને ચહેરો ગુલાબી હતો. ત્યાં જતાં જ આશ્રમની છંદગીનો (શીડીક વસ્ત્રો) બદલતાં આસાસ આવી નવ છે. અહીંથી જો બદલી ન થાય તો ઉપટ સુધી બધા સુખી જ રહેશે."

રાજકોટવાસી

રાજકોટ ઉપર કોઇ આક્ષેપ મુકે ત્યારે મને દરદ થયા વિના કેમ રહે? એક બહેન મને થોડા દિવસ પહેલાં એમ કહ્યું કે હવે હું રાજકોટ બહાર તો ખાલી જ ખાલી જાઉં. પરદેશી કપડાં તો થોડા જ માણસો પહેરતા હોય. એ બહેન હાલ રાજકોટમાં વસે છે ને પોતે બહાર નીકળે ત્યારે તો મુખ્ય ભાગે ખાલી પહેરે છે. તેથી તેણે આની લીધું જણાય છે કે રાજકોટમાં તો બધા ઉપરથી તો ખાલી જ પહેરતા હશે. પણ એક સંપૂર્ણ સ્વદેશીનું તત્ત્વ પાળનાર રાજકોટનો વતની અણકરેલ નવજવાન રાજકોટને હંદેશીને લખે છે:

“સમસ્ત દેશની આટલી જગૃતિ હોવા છતાં કાઠીયાવાડ તો તદ્દન મુરત પડ્યું છે. અહીં કુલે અહીં દબર વિદ્યાર્થી છે તેમાંના તો રાષ્ટ્રીય સાળામાં દાખલ છે તેમાંથી ૬૦-૭૦ દાખલ રહે છે. અમદાવાદ છોડ્યા પછી પૂર્ણ સ્વદેશી પોશાક પહેરનારી માત્ર ત્રણ ચાર જ વ્યક્તિઓ જોઈ. અહીંનું વાતાવરણ નિરાશા ઉપજાવે છે. ધનિક લોકો આજસુ બેઠા રહે છે અને ગરીબને પેટ ભરવા ઉપરાંત બીજું શું તેમ નથી.”

આ દીકા સખત છે. તેનું અનાયાસે સમર્પન એક બીજા કાઠીયાવાડી ને ખાસ અવ-લોકન કરનાર છે તેમણે ક્યું. ઉપરની દીકામાં કંઈ અતિરાયોક્તિ હોય તે બાદ કરીએ તો એ દીકા વાસ્તવિક હોવાનો સંભવ છે. કાઠીયાવાડે તિલક સ્વરાજ કંટમાં ઠીક ભર્યું. અમ-દેશીમાં ખાલીની સુંદર વ્યવસ્થા છે, કાઠીયાવાડમાં ખાલીની પેદાશ સારી છે એ બધું-હું જાણું છું મોટાં શહેરોમાં રહેતા કાઠીયાવાડી પોતાના પરદેશી કપડાંના મોજાને ઊંડી રાખ્યા નથી એ દુઃખદાયક છે. કાઠીયાવાડને સુધારાનો થોડો સ્પર્શ હોવો જોઈએ. કાઠીયાવાડની મૂર્ખા ભૂમિમાં તો કંકણ, સાદા, શરા, લોખા ને હદાર માણસો પાકવા જોઈએ તેને બદલે જો કાઠીયાવાડનાં શહેરોમાં મોજશોખ વધતા જ નય તો કાઠીયાવાડની તરફથી ને મોટી આશાઓ બંધાયેલી છે તેનું શું થાય? સ્વરાજ્યક્ષમાં કાઠીયાવાડ પોતાનો ફાળો પૂરો ન આવે તો મને તો એમ લાગે કે કાઠીયાવાડે હિન્દુસ્તાનથી અલગ થઈ જવું જોઈએ. મારી તો એવી ઉમેદ છે કે જ્યારે જેલ જવાનો સમય આવશે ત્યારે કાઠીયાવાડીઓ પોતાનો સંપૂર્ણ ફાળો આપશે. પણ જો ખાલી પહેરવા નેટલી સાદાઈ પણ આપણમાં નહિ આવી હોય તો આપણે જેલની સાદાઈની બરદાસ કઈ રીતે કરવાના? દેશબંધુ દાસ ખાલી પહેરે, તે રેડીયો ચલાવે, મોંઢાના શોક્તઅશી જેમને ખાલી પહેરવું ઘણું કઠિન હતું તે ખાલી પહેરતા થયા, તે જેલમાં રેડીયો ચલાવી રહ્યા છે, ને કાઠીયાવાડના શહેરીઓ ખાલીનો ત્યાગ કરે? હવે હું સમજી રહ્યું છું કે કેમ મારી પાસે એવી ફરીઆદ આવેલી કે કાઠીયાવાડમાં ખાલી ઘણી વધારે વણાય પણ તેની ખપત ઓછી! શું એવોયે વારો આવે કે કાઠીયાવાડની ધીંગાં આરતો બાજરાનો રોટલો તો બનાવે ને સવારના પકોરમાં હાથ વઢોવી સુદર માખણ તો કાઠે ખૂટી, પણ બાજરાના રોટલા કુતરાને આવે, માખણ પચવા નેટલી હોજરી રહી ન હોય તેથી બિસકીટની સાથે થોડા રદા પીધે, કાઠીયાવાડના ધર્મ ભારે પડે તેથી ને રાજ

તા. ૧-૧-૧૯૨૨

હોય તેથી મુખ્યથી સાંચાનો આટો મંજાવી તેનાં કુલકાં ખાય ? જો કોઈ રાજ્યોની લડાઈ-નો ઇતિહાસ ઊંડી પ્રભની ચડતીપડતીનો ઇતિહાસ ગ્રીનની માફક લખવા બેસી જાય તો તે જરૂર સાળીત કરે કે જેમ હિન્દુસ્તાનમાં નાનુક સુવાળાં લાખતાં કપડાં દાખલ થયાં તેમ પ્રભનો બાધો પણ નાનુક થતો ગયો ને પ્રભ નિર્માલ્ય થતી ગઈ. કાઠીયાવાડની છ કુટ ઉચી રખાણને બપોની મલમલની 'ભાતીજન' સાડી કોઈ આપે તો એ પહેરે કે ? ને પહેરીને દોર ચારે ? આપણે ભીંત જ બૂલ્યા છીએ. અંતરના રાણુમારને ઊડી આપણે બહારના રાણુમાર ઉપર મોઢા ને પરિણામે દેરા ખાયા, વેરા ખાયા, દેલ ધુમાળો ને આત્માને તો સુવાડી મુક્યો.

કાઠીયાવાડના નવજવાનો વાતો ઊંડી જણતા થઈ જશે કે ? કાઠીયાવાડની ચારતો શ્રીમતી વાસંતીદેવીની જેમ ખાદી લઈ વેચવા નીકળી પડશે કે ? કાઠીયાવાડની પ્રભ ટેલ-સળી સાઈઓનો પેકાર સંભળશે કે ? તેઓના સ્પર્શથી અભડાનારા જેલમાં જવાના નથી, તેઓ જેલ જવાને લાયક નથી.

તા. ૧-૧-૧૯૨૨

અમદાવાદ મહાસભાનાં બાપણુ

૧૦

† મને ૩૦ મિનિટ મળ્યા છે, પણ તેટલીયે નહિ લઈ એવી મને હમેદ છે. મને લાગે છે કે કસ્ટમા જ તેની બધી સમજૂતી આવી જાય છે. પંદર માસની નિરંતર મહેનત પણ પણ જો તમે પ્રતિનિધિઓ તમારા પોતાના વિચાર ન બાંધી રાક્યા હો તો મને લાગે છે કે જો કલાકના મારા બાપણુથી પણ હું તમને ખાતરી નહિ કરાવી શકું. અને આજના મારા બાપણુથી જ જો હું તમારી ખાતરી કરાવવા ધારું તો મને લાગે છે કે તમારા ઉપરથી મારો વિશ્વાસ ઉઠી જાય, કારણ તેથી જેમ જ સાળીત યાય કે આંખ આગળની ચીજને પણ તમે જોઈ શકતા નથી.

આ કસ્ટમાં કંઈ નવું નથી કે જે અત્યાર સુધી આપણે વિચાર્યું નથી, જે આપણે કરતા આવ્યા નથી. એમાં કશું ચોક્કાવનાર નથી. જેઓએ મહિને મહિને મળતી કારોબારી સમિતિના તથા બપ્પે મહિને મળતી 'મહાસમિતિ'ના કામકાજનો અભ્યાસ કર્યો છે તેઓ સ્હેજે સમજી જશે કે આ કસ્ટ એ આપણી પ્રવૃત્તિઓનું સ્વાભાવિક પરિણામ જ છે. અત્યારની સરકારની હમનનીતિ જોયા પછી તો તમે એ જ નિર્ણય ઉપર આવશો કે મસલત

* હિન્દી પ્રભની સ્વાતંત્ર્યની લડતનો નિશ્ચાર જાહેર કરનારો મુખ્ય કસ્ટ રજૂ કરતાં કરેલું બાપણુ; તા. ૨૮-૧૨-૧૯૨૧.

† અંગ્રેજીમાં કરેલું બાપણુ

સમિતિએ કરેલો ઠરાવ એ જ કોઈ પણ સ્વમાન જનજનનારા રાષ્ટ્રને વાઘસરાયને અને તેની દમનનીતિને જવાબ હોઈ શકે.

સ્વયંસેવકોની પ્રતિજ્ઞામાં રહેલી ધાર્મિક સૂક્ષ્મતામાં હું મારા અંગેજી બાપલુમાં હવેલા નથી માગતો. આ ઠરાવનો મુદ્દો હું આ મંજૂલીસને સમજાવવા ઈચ્છુ છું, આ ઠરાવ સૂચવે છે કે આપણે નિરાધાર અને આશ્રિત દેશમાંથી નીકળી ગયા છીએ પ્રભુએ એક ઈશ્વર વિનાં બીજા કોઈનો પણ મદદ સિવાય પોતાના ધ્યેયને પહોંચવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. પોતાના દર સ્થાપિત કરવાને અને દુનિયામાં છાતી દાટીને ચાલવાનો પ્રભુનો દૃઢ નિશ્ચય અને અટક ધૈર્ય આ ઠરાવમાં જોવામાં આવે છે. આ ઠરાવ મરદાને કહે છે કે તમારાથી યાચ તેટલો સિદ્ધિ શુભરો, તેથી કંઈ વળવાનું નથી. એક દિવસ એવો આવશે જ્યાં તમારે પસાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા આવડું પડશે. તેજાસર એતો ને હિન્દુસ્તાનના ૩૦ કરોડ વતનીઓને તમારા કાયમના કદા દુરમન બનાવી ન બેરો. આ ઠરાવમાં સરકારને માટે આપણાં દ્વાર મોકળાં છે. વિનીત મિત્રોને પોણા ખિલાફતના અને પંજાબના આ તેથી હિન્દુસ્તાનની અવતરવાના જંડા તળે સામેલ થવું હોય, સરકારની દાનત ને ઈસાઈ પર હોય, ને હોઈ રીડિંગ ન્યાય આપવા માનતા હોય, ને તેમની આ બધું કરવાની દાનત હોય, તો હું તેમને ઈશ્વરને સાંક્ષી રાખીને અને ખરા દિલથી જાણું છું કે તેમને માટે આ ઠરાવમાં દર પ્રકાર છે. પણ ને તેમની દાનત સાં ન હોય તો બારણાં બંધ છે એજા મળીને મસલત કરી શકાય તેવું છે ને તેમાં હું સામેલ થાઉં; પણ તે મસલત સાચી હોય તો, તેમા સરખા પણાના દરથી બેસવાનું હોય તો, એ બેઠકમાં આપણે બીજા માગતા જવાનું ન હોય તો જ. આપણને મહેરબાનીની રહે છું ન જોઈએ. એવે આપણામાંથી પણને નાનુ પડે. પણ તેઓની દાનત ને સાચી હોય તો હું પ્રભુ તરફથી તેમને ખાતરી આપું છું કે આ ઠરાવમાં તેમને મદદ દાર ખુલું છે.

આ ઠરાવમાં આપણે ઉદ્ધત બનીને યુદ્ધ માગી લેતા નથી, પરંતુ ને સત્તા ઉદ્ધતાઈ ઉપર આરોપ થયેલી છે તેને આપણે જરૂર કહેણ આપીએ છીએ. ને સત્તા પોતાનું રક્ષણ કરવા ખાતર વિચારનું અને મંડળો બાંધવાનું સ્વાતંત્ર્ય કચડી નાખવા ઇચ્છે છે—પ્રભુના આ બે ફેફસાને જ દબાવી દબને તેને પ્રાણવાયુથી વંચિત કરે છે, તેવી સત્તાને હું તમારી તરફથી નમ્ર છતાં અગ્રાધ કહેણ આપું છું. ને એવી કોઈ સત્તા આ દેશમાં હોય તો તેને હું તમારી તરફથી કહેવા ઇચ્છું છું કે એ સત્તા કોં તો જમીનદોસ્ત થઈ જશે, અગર તો આ મહાન કાર્ય બજાવવા હિન્દુસ્તાનનું ઘરે નરનારી આ પૃથ્વીના પડ પરથી નાંખી દઈ જશે ત્યાં સુધી જમીને બેસશે નહિ.

આ ઠરાવમાં દરતા, નમ્રતા અને નિશ્ચય એ ત્રણે રહેલાં છે ને મસલતમાં બાગ લેવાની સલાહ આપી શકત તો વમને હું જરૂર સલાહ આપત. એક મારો પ્રશ્ન નહો છે કે ચાન્તિ અને કેટલી પ્રિય છે પરંતુ હું જમે તે ભોગે ચાન્તિ નથી મેળવવા ઇચ્છતો છું

પત્થરની શાન્તિ નથી માગતો. હું કમસ્તાનની શાન્તિ નથી ઇચ્છતો. આખી દુનિયાનાં બાણના વરસાદની સામે ખુલ્લી છાતીએ એક માત્ર ઈશ્વરને આશરે ફરનારા મનુષ્યના હૈયામાં વસતી શાન્તિ મારે, નોંધે છે.

હું વધારે વખત લેવા માગતો નથી. વધારે ખુલાસો કરીને તમારી ખુદિને અપમાનિત કરવા ઇચ્છતો નથી.

અંગ્રેજીમાં જે મેં કહ્યું તે હું ફરી કહેવા નથી માગતો. પણ કેટલાક હિન્દુમુસલમાન બાઈબીના મનમાં વસવસો છે કે બાંધી કયે રસ્તે દોરી નય છે ? તે બાબત હું ખુલાસો કરવા માગું છું. હું કોઈના પણ દીનમાં દખલ કરવા નથી ઇચ્છતો. દીનની બાબતમાં જે કંઈ હું તે હું સમજીને કરવા ઇચ્છું છું.

મસલતસમિતિમાં સ્વયંસેવકે લેવાના પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં આવતા રાખ્દ ઉપર ચર્ચા ચાલેલી. જળાન અને હાથથી શાન્તિ કાયમ રાખવી એ તો સૌને કબૂલ છે, પણ વિચારમાં—હરાદામાં સુધ્ધાં શાન્તિ કેવી રીતે રાખી રાકાય ? હું કહું છું આજ સુધી આપણે જળાન સાફ નથી રાખી ખિલાફત અને પંડળના સવાલો માટે આપણે શાન્તિના કસમ લઈ ચુક્યા છીએ, પણ આપણે આપણી જળાન સાફ રાખી રાક્યા નથી. જ્યાં સુધી હિંલના ગુસ્સા પર કાબૂ નહિ રાખો, હિંલના મેલને નહિ ઢાંઢાવો ત્યાં સુધી હાથથી અને જળાનથી શાન્તિ રાખવી અસંભવિત છે. હું દરેકને પૂછું છું કે જ્યારે જ્યારે કોઈ મા તેના બાળકને મારે છે, ગાળ દે છે ત્યારે તે ગાળ કે માર ક્યાંથી આવે છે ? દિવમાંથી જ.

તમે જે ખરેખર હિન્દુસ્તાનને આગ્રહ બનાવવા ઇચ્છતા હો, હિન્દુ, મુસલમાન, રાખ, પારસી, ખ્રિસ્તી, ચલુડી સૌ બાઈ બનવા માગતા હો, તો શાન્તિને સ્વીકારવી જ નોંધરો. શાન્તિ વિના હિન્દુમુસલમાન ચાર દિન પણ એકા રહી રાકવાના નથી ધડીમાં એકબીજાનાં દિલ મેલાં થયે. પાગલ હિન્દુ કહેશે કે સોમનાથના દેવળું શું ? પાગલ મુસલમાન કહેશે કે અમારા લીનનું શું ? તુર્કિસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન જેવી સત્તાઓ અમારી છે, હિન્દુસ્તાન સાથે અમે શા સાર રહીએ ? હું ભવિષ્યવાણી લખ્યારે છું કે શાન્તિ છાટશે તો મૂઆ પડ્યા છે. તો હિન્દુસ્તાન આગ્રહ નહિ થય. હરજાએ, હરવખતે શાન્તિની હું અહીં વાત નથી કરતો, પણ આ વખતે તો શાન્તિ નોંધરો જ. હિન્દુસ્તાનમાં સૌ મદોખતથી રહેવા ચાહતા હો તો કેવી રીતે રહેશે ? હરેક બાબતમાં તલવારથી જ કેંસલો લાવવાનો ખ્યાલ રાખો તો ક્યાં સુધી નહશે ? રાખો અંગ્રેજ પાસે ચાલ્યા જયો, પારસીઓ તો જરૂર જયો. હિન્દુ અને મુસલમાન કહેશે કે અમે પણ જયો; અંગ્રેજ સહનતમાં કંઈ નહિ તો આવો મંડપ બાંધીને અમે શાન્તિથી મદાસલા

હિન્દુસ્તાનીમાં આપણું ભાવણ

તો ભરી રાહતા હતા. અમારી ઓરતોની ઈચ્છા તો રહેતી હતી. હું તો એટલો જ એકરાર તમારી પાસે માગું છું કે જ્યાં સુધી તમે અસહકારની લડતમાં સામેલ હો, સ્વયંસેવક જમાતમાં જ્યાં સુધી તમે દાખલ હો ત્યાં સુધી તમારે શાન્તિ ભજવવી.

આપણે એક દસમ લેવાની છે કે જેલની અને અહીંમદના નવજવાનોની પેઠે મારપીટની બરદાસ કરવાને તૈયાર છીએ, તેમજ મોતની બરદાસ કરવાને પણ તૈયાર છીએ. અને તે શા માટે ? અમારા મુદ્દકને માટે, મજબૂતને માટે તે સાથે બીજી ચરત એ છે કે તેન કરતાં છતાં પોતાના ગુસ્સાને રોકીએ બરદાસનો અર્થ જ એ છે કે હું ગાળ દઈ છતાં તમે સામી ગાળ ન દો. હજારત અહીં પર કોઈ પાગલ મુક્યો. તેઓ કહ્યા પણ તેમણે તો મુકનારને મુક્યો નહીં—માફી બહી. તેઓ જો સામા મુક્યા હોત તો ઈલામ આજ આવો ન હોત. આ પુરાણી રીત છે. એ કંઈ ગીતાજીમાં, બાજવતમાં, કુરાને શરીફમાં કે મન્સુફાદેખમાં જ છે એમ નથી. બધા ધર્મોમાં એ જ વાત છે કે સજૂરીથી જો કામ હોય તેની બૃષ્ટ શ્રદ્ધા માફ કરો—ખુદા કલ્યાણ કરો.

હું હમેશાને માટે તમારી તલવારને છીનવી લેવા નથી માગતો, અત્યારે તો છીનવી લઉં જ. તેમાં આપઘાત નથી. આપઘાત હિન્દુ અને મુસલમાન બંને ધર્મમાં દરામ છે. પરંતુ પર કુદાઈ કરનાર—અત્યાચાર કરનાર કોઈ પાગલ હોય તો તેણે જરૂર સાબરમતીમાં પડી મરવું જોઈએ બાકી જોને પોતાનું શીવજ ભજવવાનો બીજો માત્ર ન હોય ત્યારે તે આપઘાત કરે. પણ દેશને ખાતર સજૂરી ભજવતાં મરણને એટલું ખરે તો તે આપઘાત હરખી જ નથી.

હવે હું અંગ્રેજીમાં બોલી ગયા છું તેને સાર કહીશ. જો આજે પણ હજી તમને સમજાવવાનું બાકી રહ્યું હોય તો હું પણ પાગલ અને તમે પણ પાગલ. પદર માસના અનુભવથી જુઓ કે શાન્તિથી, અસહકારથી કાયદો છે કે નહિ ? આજે સ્વરાજ કેમ નથી મળ્યું એ સવાલ મને કોઈ પૂછી નહિ શકે સ્વરાજ તો તમારા ખીસામાં પડેલું છે કામ દો ને લો મજબીયુસને સ્વરાજ નહિ મળે. સીકતબલી આજ જો અહીં હોત તો કહેત કે આજે તમે જીને, યુને, સૌને છોડો, ફકીર બનો. તમે હજી પણ સમજ્યા ન હો તો મારી જીભથી હવે હું તમને કંઈ સંભળાવવા નથી માગતો. હું આજે છું તમે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરો, તમારા પોતાના ઉપર દતબાર રાખીને પોતાના દિલને પૂછો, એકાન્ત રયાનમાં જઈને બંદગી કરો ને તમારા જીતરના અવાજને પૂછો કે મેં વાત કહી તે સહી છે કે નહિ સહી ન લાગે તો કરાવને ઉડાવી દો સહી માનો તો સારી રીતે તેની કદર કરો અને તૈયાર થઈ જાઓ. બનેવારીમાં હું કે તમે જેલ બંદાર હરો તો હું પૂછીશ. બંદાર હરો તેણે કારણ બતાવવું પડશે. કારણ હરો તો ઠીક, નહિ તો તમારી ને મારી બારે ફજેલી થશે ઇશ્વર આપણને બળ આપે કે આપણે જેલ ગયેલા સાધજીને છોડાવીએ, ખિલાફતનો ફડકો કરીએ, ખંતભવા જાજમને રજાવીએ, અને સ્વરાજ હાંસલ થશે.

મને દુઃખ થાય છે કે આપણામાં હજી એવા પ્રતિનિધિઓ પડ્યા છે, જેઓ જનર-સપ્તમે અમુક ચીજ જોઈએ એવા અવાજ કરે છે આપણી સામે ક્યો મોકો છે તે આપણે નથી સમજ્યા. સાથે સાથે મં ખુશાલી પણ થાય છે કે આપણી અંદર એવાયે પડ્યા છે જે હંધ ચીજ જોઈતા ડરતા નથી, દિલની વાત સાફ સાફ કહી દે છે. આપણું વાતાવરણ એટલું સાફ થઈ ગયું છે કે એક દિવસ સ્વરાજનું નામ લેતાં પણ આપણે ડરતા ને સ્વતન્ત્રતાનું નામ લેવું પાપ મનાવું, તેને ઠેકણે આજે આપણે કહી શકાયે છીએ કે અમે બ્રિટિશ સલ્તનત સાથે રહેવા નથી માંગતા, તેથીયે વધારે કહેતાં આપણે આજે ડરતા નથી.

પણ અહીં હું મારી પસંદગી કે નાપસંદગી દર્શાવવા આવ્યો નથી; આપની જુએ-દારી શી છે તે જણાવવા આવ્યો છું.

મી. હજારત મોહાની સાહેબે આપણી વચ્ચે મોટા બંબગાળો ફેંક્યો છે. એક તરફથી તમે એક કારે ઠરાવ વિચારપૂર્વક પસાર કર્યો છે, બીજી તરફથી મહાસમાનું ક્ષેત્ર જ બદલવા બેઠા છો. તમે લાખા-લાખ કરીને એક ઠરાવ પસાર કર્યો. તેમાં જ સ્વરાજનો પાયો રહેલો છે. ઉપરનું મકાન ચલુનાર કેવા મજરો એની ખબર નથી. આપણી તાકાત જનર જ આપણે તાજમહેલ ચણવા માગીએ છીએ. કાલે મીતાના અને બીજા નજરવાનોએ કહ્યું, પણ ને પોતાની જુએદારી સપાળે છે તે તો આને આદર્શ તરીકે પણ આજે જણાવવાને તૈયાર નહિ થાય. પસાર થયેલા ઠરાવમાં સલ્તનતની અંદર કે સલ્તનતની બહાર એ બન્ને વાતો રહેલી છે. ઉપદ્રો મોકો આવશે ત્યારે વિચારી લેવાશે કે શું કરવું. વાત કરીએ તે પહેલાં આપણામાં તાકાત દોવી જોઈએ. હિન્દુમુસલમાન એકતાને હું ખૂબ ચાહું છું, પણ હજી આપણાં દિલ એટલા સાફ નથી થયાં ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્રતાની વાત એ હવામાં છે. આખી આમને સાથે રાખી શકીએ એવી વાત આપણે કહી જોઈએ. જેઓ ડરપોક છે તેમનો ડર હટાવવો જોઈએ. સરકારની હમનગીતિને આપણે આજે હંફાવવી જોઈએ. મોંડરેટ સાથેજાને આપણે શું છોડી દેવા ? આપણી આમજ સ્વતન્ત્રતા જેવો કારો ચપ્પ આવી પડ્યો તેથી મ્હોં કાઠઈ નવ્ય છે. પણ હું અદબથી કહું છું કે તે પર મોહી ન પડવું જોઈએ.

એક વર્ષમાં સ્વરાજ લેવાની વાત આપણે કરી હતી, પણ તેની શરતોનું પાલન નથી કર્યું. સ્વાગતકારિણી સમિતિના પ્રમુખે કહ્યું છે તેમ આપણે સ્વરાજરચાપનાનો વતસવ કરી રાક્યા નથી. સલ્તનતની ત્રીયે રહેલું એનો અર્થ એ નથી કે નોકરચાહીને તાબે રહેવું. જેટલું કરી શકાય તેટલું કહીએ તેમાં ખુદા રાજ છે.

* 'હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસમાનો હેતુ સ્વરાજ અથવા સર્વ પરદેશી અમલરદિત સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા સુધા કાયદેસર અને શાન્તિમય માર્ગોથી પ્રાપ્ત કરવી એવો છે'—મી. હજારત મોહાનીએ રત્ન કરેલા આ ઠરાવનો વિરોધ કરતાં કરેલું બાપણ; તા. ૨૮-૧૨-૧૯૨૧.

ધ્યેય એ કપડાં જેવી વસ્તુ ન હોવી જોઈએ કે જે ઘડીમા પહેરાય ને ઘડીમાં દાઢી નખાય ધ્યેય તે છે કે જેને માટે પ્રજાઓ જમાનાના જમાના સુધી મરી ગયે છે. મીલાના સાહેબનો ધ્યેયમાં નળજાં બહાર રહી જાય છે; જ્યારે અત્યારનું ધ્યેય બ્યાપક છે ને તેમાં નળજા ને સળજા બધા આવી શકે છે. તમે મીલાના હઝરતનું સંકુચિત ધ્યેય સ્વીકારશો તો નળજાઓને પાખમાં ઘાલી તેમનું રક્ષણ તમે નહિ કરી શકો. આપણે આપણી તાકાત માપવી જોઈએ. પાણીમાં પેસતાં પહેલાં પાણીની ટલાપુનો ક્યાસ કરીએ. મીલાના મોહાનીની દરખાસ્ત આપણને તાગ વગરનાં પાણીમાં ધસડી જાય છે. તેથી માફ તમને દટતા-પૂર્વક આગ્રહ છે કે આ દરખાસ્ત તમે નામંજૂર કરશો.